

**VII საერთაშორისო კონფერენცია
VII INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE**

**ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა
განვითარების პერსპექტივები
DEVELOPMENT OF
GEORGIAN-OSSETIAN RELATIONSHIP**

**კონფერენცია ეძღვნება იოანე იალღუზიძეს
THE CONFERENCE IS DEDICATED TO IOANE IALGHUZIDZE**

**მასალები
PROCEEDINGS**

**გამომცემლობა „ენიკერსალი“
13-14 ოქტომბერი/October
თბილისი/Tbilisi
2021**

**Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Research Center for Georgian-Ossetian Relationship
Ministry of Education and Science
Shota Rustaveli National Foundation of Georgia
Department of Official Languages
Giorgi Akhvlediani Society for the History of Linguistics**

VII INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

**DEVELOPMENT OF
GEORGIAN-OSSETIAN RELATIONSHIP**

THE CONFERENCE IS DEDICATED TO IOANE IALGHUZIDZE

PROCEEDINGS

Publishing House „UNIVERSAL”

**13-14 October
Tbilisi
2021**

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი
საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო
შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდი
სახელმწიფო ენის დეპარტამენტი
გიორგი ახვლედიანის სახელობის ენათმეცნიერების ისტორიის საზოგადოება

VII საერთაშორისო კონფერენცია

ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა განვითარების პერსპექტივები

კონფერენცია ეძღვნება იონანე იაღლეზიძეს

მასალები

გამომცემლობა „ენიკოსალი“
13-14 ოქტომბერი
თბილისი
2021

მთავარი რედაქტორი: ნაირა ბეპიევი

**სარედაქციო ჯგუფი: ნინო პოპიაშვილი
რაზიათ ქუმარიტოვი
თამარ გელაშვილი**

Chief Editor: NAIRA BEPIEVI

**Editorial Group: Nino Popiashvili
Raziat Kumaritovi
Tamar Gelashvili**

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2021
© Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, 2021

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“, 2018

თბილისი, 0186, ა. ჯორჯიაშვილის ქ. №4, ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-33-109-1

О СЛОВООБРАЗУЮЩЕМ КОМПОНЕНТЕ АРЫНГ 'КОРЫТО'

В настоящее время изучение практически утраченных словообразующих компонентов, вышедших из активного употребления, является одной из важнейших языковедческих задач. Исследование различных сторон семантики слов в их взаимодействии и взаимозависимости даёт возможность получения более полных и объективных данных.

Прежде чем анализировать компонент *арынг*-, следует сказать, что лексема *арынг* 'корыто' в осетинском языке имеет как широкое (универсальна для обозначения любого корыта), так и узкое предметное значение – открытая продолговатая ёмкость для замешивания теста, выдолбленная из цельного куска дерева. В то же время считать данное слово стилистически нейтральным в рассматриваемой парадигме, по нашему разумению, не представляется совсем верным: ибо оно обладало специфическими лингвокультурологическими особенностями.

Реалия *арынг* являлась неотъемлемым элементом осетинского традиционного быта, функционировала и в качестве кухонной утвари, и в обрядовой практике народа.

Синонимический ряд, связанный с реалией *арынг*, представлен группой слов, объединённых общим понятием, что даёт возможность установить сходства и различия в оттенках значений при употреблении, расширяет лексико-семантические характеристики.

Группа существительных со значением *арынг* „корыто“ состоит из двенадцати лексем с включением форм дигорского диалекта осетинского языка, выделенных на основе наличия общей семы, объединяющей значения лексем, входящих в неё. Ср.: *арынг/аментæн* 'корыто для замешивания теста'; *кæрдзынгæнæн* 'квашня'; *сивыр/себур* 'корыто с отверстием'; *кæвдæс/кæвдæс* 'корыто-кормушка для сена'; *бæлæгъ/бæлæгъ* 'корыто-кормушка'; *тæгæна/тæгæна* 'корыто-кормушка'; *къоди/къоды* 'корыто для сбора воды'. Названные термины являются разнокорневыми синонимами семантического (идеографического) типа, что требует осуществления более подробного исследования оттенков их семантики, а также – привлечения этнокультурологических сведений о реалиях, обозначаемых ими.

Приведённая выше группа терминов относится к бытовой лексике, куда также входят названия продуктов питания, наименования предметов домашнего обихода, разного рода строений и жилищ, предметов одежды, украшений и т.п. Лексико-семантический анализ бытовой лексики даёт возможность представить развитие слова и изменение его значений в пределах одного языка. В связи с этим отметим, что термины представленного ряда в современном осетинском языке либо практически вышли из употребления, либо вовсе перешли в разряд архаической лексики, либо стали функционировать в других значениях.

В ряду синонимической парадигмы, объединённой значением «корыто», доминантна лексема *арынг*, поскольку именно она является наиболее общей по смыслу. Но то же время более узкое её значение – 'деревянное корыто с широким открытым верхом для замешивания теста' – определяет особенности её лексической сочетаемости.

Согласно В. И. Абаеву, слово происходит из иранского *ar-* 'молоть', 'мука' с помощью отмершего суффикса *-yng* < *-anga-*, самостоятельно основа *ar-* в значении 'мука', 'молоть' в осетинском не сохранилась [1, 75]. Для обозначения муки существует в современном осетинском языке лексема *ссад*, восходящая к **han-sā-* от индоевропейской базы **□ō*, где *an* → *in*, соответственно, и для глагола *ссын* 'молоть' [2, 278]. Интересно, что В. И. Абаев, анализируя суффикс *-уп□|-ин□æ*, указывает на его употребление для отымённых образований с уменьшительным значением, утверждает, что он близок суффиксу *-yng|-ingæ* [3, 574]. Данные сведения служат основой для предположения, что изначально подобное корыто использовалось не только для замешивания теста и приготовления хлеба, но и для перетирания и размола зёрен в муку. Относительно семантики

слова **арынг**: оно обозначало корытце, корыто небольшого размера, откуда ‘мучница’, ‘корытце для муки’.

Следует также указать на сближение способов образования лексем **арынг** ‘корыто’ и **уылынг** ‘мера длины’, ‘пядь’, этимологически рассматриваемого учёным в качестве вторичной ареальной скифо-европейской изоглоссы [1, 114], что, в свою очередь, обращает наше внимание на древность как предмета, им обозначаемого, так и самого слова.

Лексема **арынг** в качестве словообразовательной производящей основы – весьма продуктивна в осетинском языке.

Например:

арынгмæрзæн ‘щётка-метёлка для обметания основания корыта от муки’. По словам информантов, изготовлялась из части высушенного гусиного крыла, представляет собой сложение < сущ. **арынг** + субстантив от глаг. **мæрзын** ‘подметать’ + суфф. **-æн**, указывающего на орудие;

арынгæвæрæн 1) ‘подставка для корыта’, 2) ‘место хранения корыта’; сочетание < сущ. **арынг** + субстантив от глаг. **æвæрын** ‘класть, ставить’ с суффиксом **-æн**, придающим слову значение орудия;

арынгхафæн ‘лопатка из дерева или металла для соскабливания (удаления) с рук и корыта оставшегося на них теста’; сложение < сущ. **арынг** + глагольный субстантив **хафæн** (от глаг. **хафын** ‘скоблить’) + суффикс **-æн**;

арынгсæрфæн ‘щётка для чистки корыта’; сложение < сущ. **арынг** + глагольный субстантив **сæрфæн** (от глаг. **сæрфын** ‘чистить’) + суффикс **-æн**;

уæларынг ‘за мучным корытом’ (букв. *над корытом*) – сложное слово, сросшееся из префикса древнеиранского происхождения **уæл-** и сущ. **арынг**;

фæсарынг ‘позади корыта’, ‘за корытом’ – сложное слово, образованное сращением древнеиранского предлога **фæс-** с сущ. **арынг**.

Из представленных сложных слов с участием форманта **арынг-** большинство уже не используется в настоящее время, а слово **уæларынг** используется в некоторых случаях в другом значении – ‘печь хлеб, пироги’.

Названия частей **арынг** а составляют самостоятельную подгруппу слов:

арынджы былтæ, букв. ‘зубы арынг’а, выступающие края (ручки) корыта, отогнутые вбок, за которые можно было его держать;

арынджы лагъз, букв. ‘ящик арынг’а, выдвижной ящик в кухонном шкафу, где хранилось корыто для теста;

арынг æмбæрзæн, букв. ‘покров арынг’а, холст домотканого сукна, которым укрывали мучное корыто;

арынджы къæхтæ, букв. ‘ноги арынг’а, ножки корыта (иногда к корыту прикрепляли ножки);

арынджы къуым, ‘дальний угол в традиционном осетинском жилище на женской половине, где хранился арынг’;

арынджы сæр, ‘верхушка (крышка) корыта’;

арынджы бын, ‘дно корыта, под корытом’;

арынджы скъапп, ‘шкаф-корыто’.

Дефиниции слова **арынг** варьировались в зависимости от размера корыта: для домашнего пользования – меньшего размера, а для приготовления пирогов на различных общественных мероприятиях – большего.

Ср.: **къаннаæг арынг** ‘малое корыто’;

уæрæх арынг ‘широкое корыто’.

Словосочетания с лексемой **арынг** употребляются также в переносных значениях, напр.: **комарынг / комы арынг**, букв. ‘корыто рта’, ‘нёбо’; **арвы арынг**, букв. ‘корыто неба’, ‘небосвод’.

Изготавливали ёмкости в виде корыт из различной древесины, вошедших в следующую группу слов:

æнгузхъæд ‘древесина орехового дерева’;

тæрсхъæд ‘буковая древесина’;

тулдзхъæд ‘дубовая древесина’;

сусхæд 'древесина липы'.

Изготавливались деревянные корыта способом выдалбливания из половины цельного ствола дерева сердцевины, при этом, как правило, выбиралась наиболее крепкая порода дерева среди мягких и гладких её видов.

Лексический ряд, связанный с названиями инструментов для изготовления корыта, не менее богат.

Ср.: *пъæнæз* 'топорок' (топорик с лезвием, перпендикулярное к топоричу);

фæрæт 'топор';

хъæдкъахæн 'кирка';

хъæдфадаен 'топор для расщепления древесины';

рæс 'напильник';

бырау 'сверло';

лæгъзæнæн 'рубанок';

духъ 'молоток для насечек', 'кирка';

сарт 'долото';

мысалгъ/мæсалгъ 'киянка' (цельный молот из дерева);

тадзин/дзагур 'стамеска'.

Слова представленной лексико-семантической группы в основном составляют исконный фонд осетинского языка, что говорит о раннем возникновении отрасли деревообработки у осетин.

Слова, с которыми лексически сочетается лексема **арынг**, объединяясь, дают определённые семантические характеристики.

Ср.: *арынг ныххæфын* 'выскоблить корыто';

арынджы цур уын 'находиться у корыта';

хъæдын арынг 'деревянное корыто';

дурын арынг 'каменное (глиняное) корыто, которое использовалось для размягчения кожи';

зæддон арынг 'корыто для солода, предназначенного для варки пива';

хыссæ арынгыл нындагъди 'тесто пристало к корыту';

арынг бампъузын 'залатать корыто';

æмпузинаг арынг 'корыто, которое необходимо залатать';

скъуыд арынг 'лопнувшее корыто';

уæларынг балаууын 'встать за корыто' (т.е. начать замешивать тесто для выпекания хлеба);

æнтауæн арынг 'корыто для сула';

æфтауæн арынг 'корыто для солода'.

Языковое поведение слова **арынг**, его сочетаемость и ограничения отражают особенности семантических его свойств и шире – языковую картину мира осетин. По этой же причине отметим табу и некоторые запреты *нæфæтчиаг*, связанные с реалией **арынг**: нельзя было сидеть или стоять на нём; оставлять его пустым (оставляли в уголке квашни горку муки или кусочек теста для следующей закваски); переворачивать вверх дном; одалживать кому-либо; подходить к нему без головного убора; запрещалось делать уборку и издавать лишний шум за работой за ним; корыто можно было чистить лишь солью; запрещалось также переворачивать его вверх дном (ставили ребром или подвешивали на крючке) и др. [4, 5].

Арынг составлял неотъемлемый атрибут приданого осетинской невесты, поскольку «все ритуальные предметы, используемые в обряде, призваны обеспечить новой семье благополучие, богатство, хорошее потомство, они же позволяют характеризовать свадебный обряд как переходный. Круглый столик на трёх ножках **фынг** символизирует мироздание, а корыто для замешивания теста **арынг** у осетин, возможно, олицетворяет место творения мира» [6, 101].

В повседневной жизни осетин корыта и подобная им утварь являлись часто используемыми предметами, из чего исходит, что **арынг** для замешивания теста был известен с давних пор.

В сознании осетин реалия **арынг** представлялась символом благополучия, фарн' а, изобилия, поскольку содержание языка «посредством его формы всегда отображало действительность. При этом в начале, в период господства наглядно-образного мышления, в самой форме языка сочетались обозначающие и отображающие черты. Но постепенно соотношение указанных черт в форме языка

изменялось в направлении систематизации и все большего ослабления образных черт, пока, наконец, с утверждением понятийного мышления форма языка не приобрела целиком обозначающий характер» [7, 115].

В осетинском быту, по наблюдениям Р. Г. Дзаттиаты, кустарные изделия из дерева были наиболее разнообразными и по количеству превосходили изделия из других материалов (камень, металл, кость), чему «способствовало не только наличие древесины в неограниченном количестве, но и лёгкость обработки этого материала» [8, 229]. Именно с этим, на наш взгляд, связано большое разнообразие корыт в осетинском быту и, соответственно, названий, с ними связанных.

Корыта, наряду с другими посудинами, использовались и в обрядовых практиках осетин. К примеру, во время лунного затмения. Стуча по ним, издавали громкие звуки, таким способом пытались противостоять той опасности, которая исходила от затмения [9, 376].

Необходимость нашего исследования вызвана тем фактом, что сведения о реалиях, их значении в жизни народа и форме выражения позволяют глубже проникнуть в логику самого знания, в богатство содержания источников, их содержащих. Слова, обозначающие понятия материальной и духовной культуры народа, с их вариантами так необходимы для пополнения терминологических словарей, одновременно являясь и материалом для специальных изысканий отдельных лексико-семантических групп слов [10, 63].

Известно, что сущность слова репрезентирует некоторую абстракцию как результат познавательной деятельности человека, связанного с абстрагированием от реальной вещи всеобщих признаков, преобразованием их в идеальную сущность [11, 81]. Таким образом, установлено, что в семантике слова отображается и закрепляется не весь предмет в целом, а лишь небольшое число его признаков или свойств, или даже одно из множества присущих ему свойств.

Отметим, что деревообработка у осетин, находившаяся на достаточно высоком уровне, получила дальнейшее своё развитие на кавказской почве.

В то же время среди названий предметов быта и домашней утвари, изготовленных из дерева, обнаруживаются слова, относящиеся в основном к исконному фонду осетинского языка, этимологизируются древнеиранскими основами. К ним относят почитавшийся в быту осетин круглый деревянный столик на трёх ножках (*фынг*), разнообразные, часто украшенные национальным орнаментом, деревянные пивные бокалы (*нуазæн*) и кресло (*къæлæтджын*, *бандон*) для главы семьи, не встречавшихся у соседних народов. Эти предметы, включая люльку (*авдæн*), корыто (*арынг*), судя по их древнеиранским названиям, были известны ираноязычным предкам осетин [12, 19].

Итак, анализ лексико-семантических характеристик главного слова синонимической парадигмы с базовым семантическим компонентом *арынг* 'корыто' подвёл нас к следующим выводам:

- актуальность исследования пласта лексики осетинского языка, связанного с бытовой материальной культурой, представляет собой богатый материал для изучения, пополнения и сохранения терминологических систем национального языка;
- поскольку к середине XIX века деревянная утварь практически вышла из повседневного обихода, уступив место ёмкостям и посуде из металла, керамики и пластмассы, практически постепенно перестали употребляться и слова, связанные с ней, что, соответственно, обеспечивает переход такой лексики в пассивный фонд осетинского языка;
- термин *арынг* относится к исконному словарному фонду осетинского языка, что говорит о древности и самобытности обозначаемой им реалии;
- лексема *арынг*, доминирующая составляющая синонимического ряда слов со значением «корыто», в прежнем своём значении оказавшись невостребованной, вошла в архаическую лексику осетинского языка. Но одновременно с этим продолжала функционировать в переносном значении в составе сложного слова *комарынг* 'нёбо' и словосочетании *арвы арынг* 'небосвод';
- в хозяйстве осетин корыт насчитывалось от 5 и более; их наименования различались от предназначения – для замешивания теста, с отверстием для отварного мяса или рассольного сыра, для сена, для сбора воды; использовались в качестве ёмкостей для кормления животных, стирки белья, купания младенцев, при изготовлении традиционного пива и др.

Примечания:

1. *Абаев В.И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка. М. – Л.: Наука, 1958. Т. I. 656 с.
2. *Абаев В.И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка. Л.: Наука, 1989. Т. IV. 326 с.
3. *Абаев В. И.* Осетинский язык и фольклор. М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1949. Т. 1. 601 с.
4. *Абаева Ф.О.* О названиях пахотных орудий труда (на материале «Осетинско-русско-английского словаря» Т.А. Гуриева) // Известия СОИГСИ. Школа молодых ученых. 2018. № 19. С. 199-207.
5. *Канукова З.В., Гутиева Э.Ш.* Городское пространство Северного Кавказа: традиционная культура в условиях урбанизации (вторая половина XIX – начало XX вв.) // Известия СОИГСИ. 2013. № 10 (49). С. 71-82.
6. *Абаева Ф.О.* Обрядовый свадебный текст осетин (лексика, семантика, символика): монография. Владикавказ: ИПЦ СОИГСИ ВНЦ РАН и РСО-А, 2013. 251 с.
7. *Резников Л.О.* Понятие и слово. Л.: ЛГУ, 1958. 124 с.
8. *Дзаттиаты Р.Г.* Культура позднесредневековой Осетии. Владикавказ: Ир, 2002. 434 с.
9. *Чибиров Л.А.* Традиционная духовная культура осетин. М.: РОССПЭН, 2008. 711 с.
10. *Бесолова Е.Б.* Отражение системы мировоззренческих знаний осетин в языке и его когнитивной структуре // Известия СОИГСИ. 2014. № 14 (53). С. 63-72.
11. *Кобозева И.М.* Лингвистическая семантика: Учебное пособие. М.: Эдиториал УРСС, 2000. 352 с.
12. *Калоев Б.А.* Осетинские историко-этнографические этюды. М.: Наука, 1999. 393 с.

Abaeva Fatima O.

*V.I. Abaev North-Ossetian Institute for Humanitarian and Social Studies,
Senior Researcher, Department of Ossetian Linguistics
Vladikavkaz, Russia*

ABOUT THE WORLD-FORMING COMPONENT *АРЫНГ* ‘КОРЫТО’

Abstract

Words and phrases that include **арынг** ‘trough’ component are of great interest for lexical and semantic analysis.

The study of everyday vocabulary is a topical area of linguistic research and is rich in material.

The term **арынг** refers to the original vocabulary of the Ossetian language, which speaks of the antiquity and originality of the reality it denotes.

The lexeme **арынг**, the dominant component of the synonymous series of words with the meaning of „trough“, in its former meaning was unclaimed, and thus entered the archaic vocabulary of the Ossetian language. But at the same time, it continued to function in a figurative meaning as part of the complex word **комарынг** "palate" and the phrase **арвы арынг** "sky".

In the Ossetian household, there were 5 or more words using troughs; their names differed from their purpose – for kneading dough, with a hole for boiled meat or brine cheese, for hay, for collecting water; used as containers for feeding animals, washing clothes, bathing babies, in the manufacture of traditional beer, etc.

Since by the middle of the 19th century, wooden utensils practically disappeared from everyday use, giving way to containers and utensils made of metal, ceramics, and plastic, the words associated with it almost gradually ceased to be used, which, accordingly, ensures the transition of such vocabulary into the passive fund of the Ossetian language.

Keywords: Ossetic, word-forming basis, form-forming basis, semantic component, vocabulary, semantics, word paradigm.

USING THE STORYTELLING STRATEGY IN MEDIATING VARIOUS CONFLICTS IN ORGANIZATIONS

The story-telling strategy is all about the big picture: laying the foundation of your organization's narrative, identifying the audiences your stories will speak to and setting goals and objectives for your work. Therefore, this approach is effectively used in organizations to influence others and sound persuasive. Whether you consider yourself a storyteller or not, you tell others about what happened to you. Getting purposeful about the stories you tell and how you tell them is what differentiates people. When you develop your storytelling skills, you learn how to develop a communication strategy that addresses both facts and feelings while positioning yourself in a way to be heard, understood, and believed. The same principles that improve storytelling also develop leadership, emotional intelligence, self-examination, and communication skills across the board. When you learn storytelling, you also learn a new way to think. Storytelling helps to breakdown cultural walls, sympathize with others, accept different experiences and feel what it's like to be in another person's shoes. The concept of storytelling is widely used in conflict resolution. It is one of the oldest forms of it which can be found in many tribes around the globe. Storytelling leads people to the core of the problem and understand its reasons. Narrative mediation practices are sometimes useful in order to re-create a new story for the parties involved and help them to see their story or even the other's in a new light. This practice helps dealing with conflict of any sort and to promote not only a solution to problem but also continuation of the stories which will lead to a universal understanding of the issue. Even in cases of personal or legal conflict this can go a long way for a family, organization, or company to better understand each other or to be at peace with one another once the issue has been resolved. Stories help us to remember the important parts of an issue, the focus should always be about moving forward from the story, learning from it and creating a new story. This helps to mediate problematic situations in organizations and ensure positive outcomes.

These days there is high level of stress in organizations given the complex nature of management, pandemic and last-minute changing circumstances. This has negative impact on the organizational climate and lowers work performance. Besides, it leads to conflicting situations which directly affects morale, job performance and positive outcomes. Therefore, those of us who are responsible for various tasks and team management, have to find innovative and effective ways of making positive impact, mediate effectively and solve disagreements in most creative and win-win ways. The story telling strategy is one of the methods to achieve this goal.

As such, a narrative is a system of stories that helps people make sense of their experiences and create a coherent view of the world. Based on the information, events and environment we are exposed to across our lives, the narratives we use often appear as common sense. They unconsciously help us understand where we are in society and what beliefs we have. Narrative leads us to how members of different social groups relate to one another and mobilize for social and political action. Depending on how they are used, narratives contribute to either deepening or deteriorating the conflicts that arise among groups.

Conflict is a natural and even healthy part of any society and it contributes to change. If managed in a constructive way, conflict can help societies address problems, strengthen social cohesion and improve accountability and services. By contrast, if badly managed, conflict can weaken trust and lead to prolonged stress.

Stories can provide opportunities to resolve conflicts and help people to forgive and reconcile. Storytelling can be valuable in helping those who mourn about the any loss and give them the hope that they are not alone and others have heard their experiences.

Thus, based on the above said, the story-telling strategy is an efficient way to mediate conflicts in organizations and transforming them so that all parties benefit and stay accomplished. More specifically stated, the storytelling strategy is all about the big picture: laying the foundation of your organization's narrative, identifying the audiences your stories will speak to and, most importantly, setting goals and

objectives for your work. This, in turn, promotes better morale, well-being of parties involved and leads to conflict transformation. Stories that achieve real and meaningful change are strategically conceived, creatively executed and attached to measurable outcomes.

When there is a conflicting situation, parties are tense, they have their own judgements of reality, sometimes they are even biased and the emotional strain increases. Thus, it becomes hard to mediate such conflicts and make sure that everyone gets the right treatment. Therefore, those who are involved in conflict resolution and ensuring positive outcomes should use the strategy of story-telling. More specifically stated, as such, people tend to organize their experiences in story form and asking them to tell a story leads to making sense of the life and relations.

Thus, if we use a story telling or a narrative strategy in mediating the conflict, we strategically ensure creating the reality rather than just reporting accurately on that reality. Stories, therefore, are helpful for a mediator to validate explicitly the stories through which people experience the conflict and then incorporate some different perspectives. One of the major tasks of a mediator is to use various strategies to shake negativity and gradually wipe it out completely. These strategies help to create a context from which a preferred story line can be developed.

When the disputing parties meet each other, they have their own truth and make sure that their narrative is the one to be listened to. Besides, they feel victimized, betrayed or mistreated. Of course, this increases tension and the mediator should make sure that s/he understands their concern and distress and looks unbiased. Careful and calm listening is a useful strategy to make positive impact on disputing parties and let them feel accomplished. It shows that the mediator expresses respect, takes stories told by parties seriously and avoid making assumptions about anything whatsoever. The narrative approach demonstrates that everyone's story is taken into consideration and they are doing best with the resources they have. Also, engaging in a conversation leads to new possibilities and eventually, the problem may be solved.

References:

Notes

Moore, C., The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict (San

1. White, M., and Epston, D., Narrative Means to Therapeutic Ends (New York: Norton, 1991)
2. Monk, G., Winslade, J., Crocket, K., and Epston, D., Narrative Therapy in Practice: The Archaeology of Hope (San Francisco: Jossey-Bass, 1997)
3. Freedman, J., and Combs, G., Narrative Therapy: The Social Construction of Preferred Realities (New York: Norton, 1996).
4. White, M., Narratives of Therapists Lives (Adelaide, Australia: Dulwich Centre Publications, 1997)
5. Mediation Theory and Practice. Suzanne McCorkle and Melanie J. Reese. SAGE Publications, Inc. 2019
6. Adidu, F. A. and Dedekuma, S. E. (2006). The Positive Side of Conflict. In D. G. Omotor, F. A. Sanubi and A. I. Ohwona (Eds.), Readings in Conflict Management and Peace Building in Africa: Vol: I, (Pp. 235 – 247), Abraka: Delta State University

ლელა აბდუშელიშვილი
განათლების მეცნიერებათა დოქტორი
ასოცირებული პროფესორი
თბილისი, საქართველო

ამბის თხრობის სტრატეგიის გამოყენება ორგანიზაციებში სხვადასხვა კონფლიქტების მართვისას

რეზიუმე

ამბის თხრობის სტრატეგია გულისხმობს საკითხის გლობალურად დანახვას: ორგანიზაციის ნარატივის საფუძვლის ჩაყრა, იმ მსმენელის იდენტიფიცირება, რომელსაც თქვენ ამბავს მოუყვებით და სამუშაოსთვის მიზნების და ამოცანების დასახვაში დაეხმარებით. ამდენად, აღნიშნული მიდგომა ეფექტურად გამოიყენება ორგანიზაციებში ზეგავლენის მოსახდენად და და-

მაჯერებელი საუბრის წარმართვაში. მიუხედავად იმისა, მიგვაჩნია თუ არა თავი ამბის მთხრობელად, ჩვენ მსმენელს ვუყვებით იმის შესახებ, თუ რა გადაგვხვდა თავს. შესაბამისად, სწორედ ჩვენ მიერ მონათხრობი ამბის არსი და მეთოდი გვხდის დამაჯერებელი ამბის მთხრობელად. როდესაც ახდენთ ამბის თხრობის უნარების განვითარებას, თქვენ სწავლობთ ისეთი საკომუნიკაციო სტრატეგიის შემუშავებას, რომელიც დაგეხმარებათ ფაქტებისა და გრძნობების გამოხატვაში. გარდა ამისა, ხდება ისეთი უნარების გამომუშავება, როგორცაა, ლიდერობა, ემოციური ინტელექტი, თავის შემოწმება და კომუნიკაცია სხვადასხვა დონეებზე. ამბის თხრობის მეშვეობით ვსწავლობთ ახლებურ აზროვნებას. ეს მეთოდი გვეხმარება კულტურული ბარიერების დანგრევაში, სხვების მიმართ კეთილგანწყობის გამომუშავებაში, სხვადასხვა დონეების აღიარებასა და საკითხის სხვისი თვალთ ანალიზში. ამბის თხრობა აქტიურად გამოიყენება მედიაციასა და კონფლიქტების გადაჭრის სფეროში. ეს კონფლიქტების გადაჭრის ერთ-ერთი უძველესი ფორმაა, რომელსაც მრავალი ტომი იყენებს მთელს მსოფლიოში. ამბის თხრობის მეშვეობით შესაძლებელია ადამიანი ღრმად ჩავახედოთ პრობლემაში და გავიგოთ პრობლემის არსი და მიზეზი. ნარატიული მედიაციის პრაქტიკა ზოგჯერ სასარგებლოა იმისათვის, რომ მოხდეს კონფლიქტში ჩართული მხარეებისათვის ამბის ახლებურად დანახვა. ეს პრაქტიკა გვეხმარება ნებისმიერი საკითხის მოგვარებაში და არა მარტო გამოსავლის მოძებნაში, არამედ ამბის გაგრძელებაში, რაც საქმეში ნაკლებად ჩახედულ ადამიანს უკეთესად გააგებინებს საქმის არსს. პირადი თუ სამართლებრივი კონფლიქტების შემთხვევებშიც კი, ოჯახებს, ორგანიზაციებს და კომპანიებს შესაძლოა დიდი დრო დასჭირდეს ერთმანეთის უკეთესად გასაგებად ან პრობლემის გადაჭრის დროს მშვიდობიანად თანაცხოვრებისათვის. მთხრობილი ამბები კარგად გვაძლავს გვადებას. ისინი საკითხის მნიშვნელოვანი ასპექტების უკეთ გააზრებაში გვიწყობენ ხელს. ყველა ისტორია და ამბავი მნიშვნელოვანია, მაგრამ აუცილებელია ამბავი კარგად გავიაზროთ და შევქმნათ ახალი ამბავი. ეს გვეხმარება ორგანიზაციებში პრობლემური სიტუაციების მედიაციაში და პოზიტიური შედეგის მიღწევაში.

Адухова Жамилат М.

Дагестанский государственный педагогический университет, аспирант, Махачкала, Россия

ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНОЙ ЭТНОКУЛЬТУРЫ ЛАКЦЕВ

Роль человеческого фактора в речи до последнего времени остаётся вне поля зрения исследователей лакского языка. Лингвистическое лаковедение носит преимущественно формально-описательный характер, ориентированный, в основном, на исследование письменных форм речи. Естественно, некоторые явления, связанные с ролью человека в языке в том или ином аспекте привлекли внимание исследователей лакского языка. Однако реальное функционирование языка в речевой деятельности становится предметом исследования лишь в последнее время.

Язык самым тесным образом связан с этносом и его историей. Осознание этой естественной связи дало импульс к зарождению относительно новой междисциплинарной отрасли языкознания на стыке этнографии и лингвистики – этнолингвистики. Этнолингвистика изучает этнический аспект языка и языковые характеристики этноса. Самым молодым ответвлением этнолингвистики является лингвокультурология, которая занимается изучением и описанием взаимоотношений языка и культуры, языка и этноса, языка и менталитета носителей языка. То есть, происходит перенос акцента от вопросов функционирования языка к вопросам зависимости функционирования языковых единиц от тех, кто языком пользуется. Изучением отношений между лингвистическим знаком и тем, кто его использует, занимается также направление в лингвистике, которое называется прагмалингвистикой (лингвистической прагматикой или прагматической лингвистикой).

Исследовать речевую деятельность следует в тесной связи с этносом и его историей. Изучением

и описанием взаимоотношений языка и культуры, языка и этноса, языка и менталитета носителей языка занимаются относительно новые для дагестановедения отрасли языкознания – этнолингвистика и лингвокультурология. В рамках этих лингвистических дисциплин следует исследовать коммуникативную этнокультуру, наиболее полно репрезентированную в формулах речевого этикета. В этикетных формулах отражаются различные тактики поведения в тождественных ситуациях. Как отмечает З. М. Маллаева: «В формулах речевого этикета обнаруживаются «приметы места» (на разных территориях) избираются различные тактики поведения в тождественных ситуациях) и «приметы времени» (клишированные средства выражения речевого этикета зависят от времени и господствующей идеологии)» [Маллаева 2012, с. 201]. Так, без учета примет места и примет времени, невозможно понять смысл обращения к национальному герою в лакской эпической песне:

Ниттил лякья хьячивуй, да, вириттиял Ахъай!

(Лакские эпические песни. Махачкала, 1969, с. 169).

Буквальный перевод: «Чтобы лопнул живот твоей матери, эй вираттинский Акай», звучит как пожелание зла, в то время как это своеобразная лакская хвала матери, употребляемая в значении «Да прославится твоя мать». Данный пример наглядно демонстрирует, что при анализе формул речевого этикета следует учитывать такие факторы, как ценности и традиции речевой культуры, а также прагматические факторы конкретного дискурса. Речевая формула: *Ниттил лякья хьячивуй!* характерна исключительно для бытийного дискурса и не употребляется в бытовом дискурсе.

В современной лингвистике к стереотипам коммуникативного поведения относят фразеологические единицы, формулы этикета, пословицы, поговорки, т.е. такие единицы языка, которые представляют определенные смысловые стереотипы [Верещагин, Костомаров 2005; Мокиенко 1986]. К стереотипам коммуникативного поведения можно отнести и экспрессивные формулы речевого этикета – злопожелания и добропожелания. В пожеланиях добра и зла наиболее рельефно проявляется национальная специфика речевого этикета.

В лакском бытовом дискурсе в качестве самого страшного злопожелания (проклятия) – пожелания смерти употребляются следующие речевые формулы: *Вил маз бякъивуй!* «Чтобы твой язык остыл!». *Маз лухли лаги вил!* «Чтоб твой язык почернел!». *БакI кьуркьума кьялякьиннав!* «Пусть не найдётся тот, кто отрубит тебе голову!». *Ина мякьлил ивчIивуй!* «Чтоб ты от жажды умер!». *Ина чухуткалул ивчIивуй!* «Чтоб от чахотки умер!». *Ина бугьмалул ивчIивуй!* «Чтоб ты от удушья умер!». *Вил оьрму кутIа бивуй!* «Чтоб твоя жизнь сократилась!». *Ина дунияллия ца лиххан кьаитивуй!* «Чтоб тебе не дали насытиться жизнью!».

Для бытового дискурса нехарактерны распространенные в бытийном дискурсе (особенно для эпических песен) злопожелания, типа:

Уссай, ссурбал литIа – тIий

(Хьунайннал Султан. Лакские эпические песни. Махачкала, 1969, с. 70).

«Братец, пусть сестры умрут!» – воскликнули.

Агъ вил бава дирчIивуй,

Чу буссар кьантIа мажар?

(Хьунайннал Султан. Лакские эпические песни. Махачкала, 1969, с. 71).

«Ой, пусть умрет мать твоя,

Где же кремнёвка-пистолет?»

Бабагу дирчIивуй, да БюкьмухIаммад,

Урттуй цулуцисса чIиникIкуная,

Ссурвал литIивухъул, архIал гьалмахтал,

Хулу бяхлахисса хьялаххив ххива.

(БюкьмухIаммад. Лакские эпические песни. Махачкала, 1969, с. 65).

«Чтобы умерла мать, эй Бук-Магомед.

Был ты подобен косе на сенокосе.

Чтобы умерли сестры, товарищи, что рядом,

Были Вы подобны граблям, собирающим сено».

Данные примеры можно отнести к разряду причитаний, поскольку здесь речь идёт об оплакивании национальных героев. Здесь выражения: *Баба дирчIивуй* «Чтобы умерла мать», *Ссурвал*

литIивухъул «Чтобы умерли сёстры» характеризуют степень утраты для матери и сестёр, для которых предпочтительна была бы собственная смерть, чем лишиться сына или братьев. Эти примеры подтверждают также характеристику речевого этикета Н.И. Формановской как «выработанные обществом правила речевого поведения, обязательные для членов общества, национально специфичные, устойчиво закреплённые в речевых формулах, но в то же время исторически изменчивые» [Формановская 1987, с. 5].

При выборе средств речевого этикета большое значение имеет ряд факторов: ценности и традиции речевой культуры, сфера общения, а также прагматические факторы конкретного дискурса, этнокультурные, жанровые и дискурсивные доминанты. При гармонизации общения вербальные средства тесно переплетены с невербальными (прежде всего интонацией, а также жестами и мимикой). Невербальные средства могут не только ослабить гармонирующий эффект речи, но и изменить значение этикетных средств на прямо противоположное.

Список литературы:

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М.: Индирик, 2005.
2. Маллаева З.М. Некоторые речевые особенности ритуала приветствия в дагестанских языках // Фольклор и лингвокультурология народов Кавказа». Тбилиси, 2012. С. 196 – 201.
3. Мокиенко В.М. Образы русской речи. Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1986.
4. Формановская Н.И. Вы сказали «Здравствуйте». Речевого этикет в нашем общении. М., 1987.

Adukhova Zhamilat M.
*Dagestan State Pedagogical
university, postgraduate student
Makhachkala, Russia*

TO THE PROBLEM OF COMMUNICATIVE ETHNOCULTURE OF LAKS

Abstract

Until recently, the role of the human factor in speech has remained outside the area of attention of researchers of the Lak language. Linguistic Lak studies is predominantly of a formal and descriptive nature, focused mainly on the study of written forms of speech. Naturally, some of the phenomena associated with the role of human in the language in some aspects attracted the attention of researchers of the Lak language. However, the real functioning of the language in speech activity has become the subject of study only recently. Speech activity should be studied in close connection with the ethnos and its history. Relatively new branches of linguistics for Dagestan studies – ethnolinguistics and cultural linguistics engage in study and description of the relationship between language and culture, language and ethnicity, language and mentality of native speakers. Within the framework of these linguistic disciplines, one should study the communicative ethnoculture, which is most fully represented in the formulas of speech etiquette. Etiquette formulas reflect various tactics of behavior in identical situations. So, without taking into account the indications of place (the tactics of behavior in identical situations differ for different ethnic groups) and the indications of time (the cliched means of expressing speech etiquette depend on time and are subject to change), it is impossible to understand the meaning of the message to the national hero in the Lak epic song:

Nittil lyak'a h „yachivuj, da, virittiyal Ah“ aj!

(Lak epic songs. Makhachkala, 1969, p. 169).

The literal translation: „May your mother's belly burst, hey Viratta Akai“ sounds like a wish for evil, while this is a kind of Lak praise to the mother, used in the meaning of „May your mother be glorified.“ This example clearly demonstrates that when analyzing the formulas of speech etiquette, one should take into account such factors as the values and traditions of speech culture, as well as pragmatic factors of a particular discourse.

ბარონტოციდის კვალი ჩარჩაულ ფოლკლორში

წინასწარი შენიშვნები. სტატია ეძღვნება ჩერქეზული მუსიკალური ფოლკლორის იმ ჟანრს, რომელიც სპეციალურ ლიტერატურაში „მისრწნილ მოხუცთა იაენანად“ არის სახელდებული, ასევე, ნართული ეპოსის ჩერქეზულ ვერსიაში დაცულ ბებერთა მოკვდინების სიუჟეტს. ყოველივე ეს, შესაბამისი ქართული მონაცემების გათვალისწინებით, აშკარად მიუთითებს შორეულ წარსულში ჩერქეზულ სოციოკულტურულ სივრცეში გავრცელებულ გერონტოციდის ტრადიციაზე. აღნიშნული მასალების ანალიზი ეფუძნება ა. ვან გენეპის, ე. წ. „გადასვლის რიტუალების“ (Les rites de passage) კონცეფციას, რაც გულისხმობს ერთი მდგომარეობიდან მეორეში, „საკრალური“ ან „პროფანული“ სამყაროდან სხვა სამყაროში გადასვლას. „გადასვლის რიტუალი“ მოიცავს სამ აუცილებელ სტადიას: გამოყოფას, შუალედურსა და ჩართვას. გამოყოფის რიტუალი წარმოადგენს პრელიმინარულს, ანუ წინასწარს, შემეყვანს, შუალედური – ლიმინარულს, ანუ ზღვრულს, ხოლო ჩართვა – პოსტლიმინარულს, ანუ შემდგარს, მატერიალიზებულს. აქედან, გერონტოციდთან დაკავშირებული ყველა ცერემონია (ქართულში „თავდამარხვის“ ჩვეულების ჩათვლით) რიტუალური ციკლის პრელიმინარულ სტადიას წარმოგვიდგენს.

მოხუცთა მოკვდინების ჩვეულება, ინფანტიციდთან ერთად, წარმოადგენდა პირველყოფილ საზოგადოებებში დემოგრაფიული რეგულაციის ერთ-ერთ საშუალებას, განპირობებულს სოციალური კოლექტივების შეზღუდული შესაძლებლობებით, ერჩინათ შრომისუუნარო წევრები. ამასთან, აშკარად ჩანს მოხუცთა მიმართ ორგვარი დამოკიდებულება, განსაკუთრებით განვითარებული ასაკობრივი ორგანიზაციების მქონე საზოგადოებებში, რომლებშიც, ერთი მხრივ, მთელი ძალაუფლება უხუცესთა ასაკობრივ კლასს ეკუთვნოდა, ხოლო, მეორე მხრივ, უხუცესთა ასაკობრივი კლასიდან გამოსული ხანდაზმულები ინიციატია გაუფლელი ბავშვების კატეგორიაში ირიცხებოდნენ, კარგავდნენ რა ყველა სოციალურ უფლებასა და პოტესტარულ შესაძლებლობას. ტრადიციითა და რელიგიური წეს-ჩვეულებებით ნაკურთხი გერონტოციდი ეპიზოდურად მოქმედებდა ამერიკის, აფრიკის, ავსტრალიის, ოკეანისა და ევრაზიის ინდუსტრიამდელ საზოგადოებებში. მიუხედავად ამისა, მოხუცთა და ბავშვთა მოკვდინების ჩვეულებას, უნივერსალურ მოვლენად ვერ ჩავთვლით, რადგან არცთუ ისე მცირე იყო იმ ხალხთა რიცხვი, რომლებიც გერონტოციდსა და ინფანტიციდს არ იცნობდნენ. „ყოველ შემთხვევაში მისი მოტივის საფუძველია არა პირველყოფილ ადამიანთა ბუნების სისასტიკე, არამედ მნიშვნელოვნადაა დაკავშირებული რელიგიურ მსოფლმედველობასა და საიქიო ცხოვრების რწმენასთან, რისაც ასე სწამდათ ანიმისტებს. ჯერაც ჯან-ლონით საგსე ველური სრულიად უდარდელად იკრებდა მკერდზე ხელებს იმ იმედით, რომ მაშინვე ნეტართა საუფლოში გადავიდოდა. ჩუქჩა ან კორიაკი, იგრძნობდა რა სიკვდილის მოახლოებას, თავად ითხოვდა ნელი, ტკივილიანი სიკვდილისგან განთავისუფლებას, და ვაჟი მამის თხოვნს დიდი ხნის ყოყმანისა და ტანჯვის შემდეგ ასრულებდა. თავიანთი სისასტიკით განთქმულ ფიჯელებში მოხუცთა მოკვდინების სცენა სულაც არ იყო უღმობლობის გამოვლენა. ერთი მოგზაური, რომელიც ნაცნობი ფიჯელის დედის დაკრძალვაზე დასასწრებად იყო მოწვეული, დიდად გაკვირვებული დარჩა, როცა დასამარხი დედაბერი – ცოცხალი „მიცვალებული“ – უმშივდესად მონაწილეობდა კორტეჟში და მხიარულად და უდარდელად ლაქლაქებდა გამცილებლებთან. სტუმარი ნაცნობს არწმუნებდა, შეშვებოდა ამ უაზრო მკვლევლობას, რაზედაც ვაჟი პასუხობდა, რომ იგი ვალდებული იყო მოეკლა დედა მისივე თანხმობით“ [შტერნბერგი 1901: 404]. ასეთი უცნაური დამოკიდებულება საკუთარი და ახლობლების სიცოცხლის მიმართ გამოწვეული იყო იმ რწმენით, რომლის თანახმად სიკვდილი სხვა არაფერია, თუ არა აღორძინება, ხელმეორედ დაბადება.

ჩერქეზული ორი ტრადიციული სასიმღერო ჟანრი, რომელიც თავისი ფუნქციითა და პოე-

ტიკით წინააღმდეგობრივია, დაკავშირებულია ადამიანის სიკვდილთან – ესაა ე. წ. „მისრწინლ ბებერთა იავნანები“ და ხმით ნატირლები მიცვალებულზე. პირველმა მათგანმა დიდი ხანია თავისი უტილიტარული ფუნქცია დაკარგა, მეორე – მიცვალებულთა საწესო დატირება – დღესაც სრულდება.

ყაბარდოსა და ჩერქეზეთში დღემდე გავრცელებული გადმოცემების თანახმად, ძველ დროში ადამიანები ისე ხანგრძლივად ცოცხლობდნენ, რომ რძლებს მათი აკვანში ჩაწვენა და რწვევა სპეციალური სიმღერით უწევდათ:

- ღაუ დაღაღ, ჩვენო დადა! [მამა – ნ. ა.]
- დღე, შენი ბილწი გვამი აქედან გაიტანონ, ჩვენო დადა!
- ასე ნუ ამბობ, ჩვენო რძალო!
- ღაუ დაღაღ, ჩვენო დადა,
- მაგარი ხარის ტყავისაა შენი აკვნის არტახები, ჩვენო დადა!
- ასე ნუ ამბობ ჩვენო რძალო!
- ღაუ დაღაღ, ჩვენო დადა,
- დიდი ხარის ბარძაყია შენი აკვნის შიბაქი!
- ასე ნუ ამბობ, ჩვენო რძალო!

[ადილური ფოლკლორი 1963: 176; ნალოვეი 1980: 20].

მოხუცთა ნანების ყველა პოეტური ტექსტი აგებულია დიალოგურ ფორმაში. რიგ სიმღერაში, როცა რძალი მამამთილს სასიამოვნო რამეს ეუბნება („როცა გოგოს გავაჩენ, რომელიც ჯერაც არ არის, და გავათხოვებ, ყალიმში მიღებული ცხენი ბაბუასი იქნება“), იგი ეხვეწება: „ასე მითხარი, რძალო! ასე, ასე, რძალო! ეს კარგია, კარგია, რძალო!“ მაგრამ როცა ქალი დასციინის და სიკვდილს უსურვებს („დღე, შენმა სულმა სხეული დატოვოს, დადა!“) მამათილი აპროტესტებს: „არა, არა, რძალო! ასე არ შეიძლება, რძალო!“ [ხალხური სიმღერები 1980: 194].

ამ სიმღერაში აშკარად შეიმჩნევა რამდენიმე სიმბოლო, რომლებიც სიკვდილთან კავშირზე მიუთითებენ. ხარის ტყავის ხსენება ასოცირდება ძველი ადილი ტომების ტრადიციასთან, რომელიც ხარის ტყავში გახვეული მიცვალებულის დამარხვას ითვალისწინებდა (შდრ.: კოლხების მიერ ხარის ტყავში შესხვეული მამაკაცის გვამის ხეზე ჩამოკიდება – ე. წ. „ჰაერზე დასაფლავება“). ხარის ძვალზე მკვდარ არსებასთან არის ასოცირებული. თვით აკვანიც კი სარკოფაგის ანალოგიაა [სიუხოვა 2014: 127]. სავსებით ცხადია, რომ ამ სიმღერების პოეტური სახეების გროტესკული ხასიათი, განსაკუთრებით მამაკაცის სასქესო ორგანოს დაჟინებული ჰიპერტროფირება [„აქლემის ბარძაყის ძვლია შენი აკვნის შიბაქი“] თავისი ფორმითა და სულისკვეთებით ენათესავება კარნავალურ კულტურას, სადაც ფალოსის კულტი ცხოველმყოფელობის საწყისს განასახიერებდა.

ზ. ნალოვეის მოსაზრებით, მომაკვდავის დვარძლიანი დაცივნის ზედაპირული აღქმა სინამდვილეში სიკვდილისათვის მისი მომზადების რიტუალის ნაწილია: „ძველი ადილები, დასციინოდნენ რა მოსაკვდინებელ მოხუცებს, მათ მომავალი აღორძინებისთვის, ხელახალი დაბადებისთვის ამზადდებდნენ. როგორც ჩვენ ვფიქრობთ, სწორედ ამაში მდგომარეობს გადაბერებულ მოხუცთა სიმღერის სასაცილო შინაარსის პირველადი რიტუალური აზრი“ [ნალოვეი 2009: 121]. აშკარად ჩანს, რომ რძალს მამათილი არ უყვარს, რაც ეწინააღმდეგება ჩერქეზი რძალ-მამათილის ტრადიციულ დამოკიდებულებას, და ამას არც მაღავეს. სიმღერებში იგი საწყალ, უმწეო, სასაცილო არსებად არის გამოხატული, რომელსაც მალე სიკვდილი ელოდება. ამ სიმღერათა ენა გროტესკულია: დაგუდლებული, ჩამომხმარი ბებერი გოლიათად არის წარმოდგენილი, რაც სიმღერას სასაცილო ხასიათს აძლევს:

- რვა ხარით მოიტანეს ხეები შენი აკვნისთვის,
- აქლემის ბარძაყის ძვლია შენი აკვნის შიბაქი! [ხალხური სიმღერები 1980: 195].
- ხარის ბარძაყის ძვლია შენი აკვნის შიბაქი,
- დომბა-ბიზონის ტყავისაა შენი აკვნის არტახები! [ხალხური სიმღერები 1980: 196].

წარმოდგენილ ტექსტებში ადვილი შესამჩნევია ტრაგიკულისა და კომიკურის შეუღლება, ზოგჯერ ტრაგიფარსში გადამავალი.

გადმოცემების მიხედვით, იმ მოხუცებს, რომელთა სიცოცხლის ხანგრძლივობა თანატოლთა ასაკს გადააჭარბებდა, სპეციალურად მოწნულ კალათში ჩასვამდნენ და უფსკრულში აგდებდნენ [ნალოვი 1980: 20], ან, როგორც ჩერქეზული ნართული ეპოსი გვამცნობს, ჩაქოლვით კლავდნენ [ადილური ფოლკლორი 1963: 176]. შავიზღვისპირა შაფსუღეთის მკვიდრები სტუმარს დღემდე უჩვენებენ ე. წ. „მოხუცთა კლდეს“, საიდანაც ნართები გადაბერებულ ადამიანებს აგდებდნენ [ჩუიაკოვა 2014: 375]. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ანალოგიური ჩვეულება წარსულში ბევრ ხალხში იყო გავრცელებული. მაგალითად, ცნობილია, რომ სარდინიის ძველი მკვიდრები თავიანთ მოხუცებს კლავდნენ და მათ ხარხართ დასცინოდნენ (აქედანაა ე. წ. „სარდონიული სიცილი“). მოხუცებს, ვიდრე საიქიოს გაისტუმრებდნენ, როგორც ჩანს, სიკვდილისთვის რიტუალურად ამზადებდნენ. „ნართებს ჩვეულებად ჰქონდათ მოეკლათ ყველაზე მოხუცი, – მოგვითხრობს ჩერქეზული ეპოსი. მის მოკვლამდე ასუქებდნენ ხარს, ბლომად ამზადებდნენ ალკოჰოლურ სასმელს [ბახსიმას – ნ. ა.]. მას, ვისი მოკვდინების რიგი დგებოდა, იწვევდნენ სუფრასთან, აწვდიდნენ ბახსიმით სავსე თასს, და მკობუცის სასიცოცხლო დრო თასის დაცლისთანავე იწურებოდა. ხელში ეკავათ რა თითო ქვა, ნართები ისხდნენ და თასის დაცლამდე იცდიდნენ“ [ნართები 1974: 46, 195]. ამჯერად ჩვენ არ გვინტერესებს იმის გარკვევა, რაა ამ აღწერაში ეპიკური და რაა ისტორიული, მნიშვნელოვანია დადგინდეს, რომ სასიკვდილოდ განწირულებს საამისოდ რიტუალურად ამზადებდნენ. ვფიქრობთ, რომ გადაბერებულ მოხუცთა აკვანში ჩაწვენა და რწვევა აღნიშნული წესის მხოლოდ ერთ-ერთ დეტალს წარმოადგენდა და სასიკვდილოდ მოსამზადებელი ბებრების საწესო დაცინვისთვის იყო განკუთვნილი. ამას ეხმიანება ქართულების მიერ მოხუცთა დაკრძალვისა და გლოვის დროს გამოვლენილი მწუხარებისათვის შეუფერებელი საქციელი, კერძოდ, ღამისმთევბისა და ქელეხებში მხიარულობა, შაირობა, ბილწსიტყაობა, ე. წ. ჭერის ახდა, წლისთავის საღვინო ხასიათი და ა. შ. [გიორგაძე 2001: 253-258]. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ე. წ. „თავდამარხვა“ – საქართველოს მთიანეთსა (ფშავ-ხევსურეთი, თუშეთი, სვანეთი) და ბარის ზოგიერთ რეგიონში (გურია-სამეგრელო, კახეთი) გავრცელებული რიტუალური თავდამარხვა, რომელსაც უმემკვიდრეოდ (უძეოდ) დარჩენილი და ნათესავების იმედის არმქონე ასაკმოყრილი პირები (მამაკაცებიც და დედაკაცებიც, ცოლ-ქმარი ერთად) ასრულებდნენ; გამოიხატებოდა მიცვალებულის დაკრძალვასთან დაკავშირებული ხარჯის (ქელეხის და სხვ.) გაწვევაში (ზოგჯერ დამარხვის შემდგომი „რიგის“ გამართვაშიც. მაგ., სვანურ თავდამარხვაში შედიოდა როგორც ქელეხი – „ლუხორი“, ისე „ლაგვანი“, რომელსაც ჩვეულებრივ შემთხვევაში მიცვალებულს სამი წლის შემდეგ უხდიდნენ).

„თავდასამარხად“ მზადება ქართველ მთიელებში, სადაც იგი XX ს-ის შუა ხანებამდე შემორჩა, და გურულებში ისეთივე იყო, როგორც მიცვალებულთა სახელზე გამართული ჩვეულებრივი „რიგების“ დროს. მთაში „თავდამმარხავი“ ხარშავდა ლუდს, ხდიდა არაყს აცხობდა პურს, „სულის ცხენსაც“ დაიკურთხებდა და დოღსა და დაბაჯს გამართავდა, ნათესავ-მეზობლებს მოიწვევდა და ქელეხსაც გადაიხდიდა. საუკეთესო სამოსში გამოწყობილი „თავდამმარხავი“ ნაკურთხ ტაბლასთან დაჯდებოდა, მაგრამ შენდობანათქვამ საჭმელს არ მიეკარებოდა, რადგან საიქიოში არ მიუვიდოდა. ხევსურეთში სულის ხუცვის მიერ ტაბლის დალოცვის დროს მას გარშემო დასალოცს შემოუწყობდნენ, ხოლო ცხენის დაკურთხებისას სადავე თავად ეჭირა; საწესო სუფრის დამთავრებისთანავე „თავის დამმარხავი“ დარჩენილ სასმელ-საჭმელს მეზობლებში დაარიგებდა, „დოღს“ (დოღში გამარჯვებულისათვის განკუთვნილი ჯილდო) გასცემდა; ტანსაცმელს, მისი სიკვდილის შემდეგ, ანდერძის მიხედვით გაანაწილებდნენ. როცა „თავდამმარხავი“ გარდაიცვლებოდა, მხოლოდ „საპირიჭნოს“ დაკლავდნენ და ერთ საარყეს გამოხდიდნენ, რათა მისი ტალავარი დაელოცათ და შესანდობარი ეთქვათ.

სვანეთში „რიგების მომწყობ ოჯახებში თუ მიცვალებულთა ცოლები და რძლები, ან, პირიქით, ქმრები და ხანდაზმული ვაჟიშვილები ცოცხლები იყვნენ, მაშინ რიგებს, მიცვალებულთან ერთად, ამ ცოცხალი პირების სახელზეც იხდიდნენ და მათ შესაფერის საკურთხ ცხოველებს დაუკლავდნენ. ასეთ შემთხვევაში სარიგო სუფრის წინ, მიცვალებულთა ფიტულების, ე. წ. „ნახაზების“, გვერდით მათი ცოცხალი მეუღლეები ისხდნენ საუკეთესო ტანსაცმელში გა-

მოწყობილები და საჭურველ-სამკაულით დამშვენებულები. როდესაც ოჯახს მემკვიდრე არ გააჩნდა ან ოჯახის უფროსს იმედი არ ჰქონდა, რომ მათი სიკვდილის შემდგომ მათ სახელზე რიგს მოაწყობდა, მაშინ ისინი თავის სახელობის რიგებს სიცოცხლეშივე თვით იმარხავდნენ და ყველაფერი ისე სრულდებოდა, როგორც მიცვალებულთა სახელობის რიგებში. პირველი იმპერიის ისტორიის ომის წინ ჩუბიხევის მოსახლის მიერ მოწყობილ ლუხორში (რომელმაც თავისი დიდი ხარჯითა და სახეიმო ხასიათით წარუშლელი შთაბეჭდილება დატოვა მსცოვანი და მორწმუნე სვანების თაობაში და „ბაძუანთ ლუხორის“ სახელით საარაკო ამბად იქცა) ერთი მოხუცი სტუმარი ქალი საჯაროდ აცხადებდა, რომ მას საიქიოში 35 ხარისაგან შემდგარი ჯოგი ჰყავს წამძვარებული და რომ ამის შემდეგ მას სიკვდილიც კი არ ეზარება“ (ვ. ბარდაველიძე 1953: 68-69). მართალია, ასეთ სუფრას სვანები სალხინო სუფრად მიიჩნევენ, მაგრამ ნამდვილი ლხინი და სახეიმო განწყობა სუფევდა გურული „თავდამარხვის“ სუფრაზე, რომელსაც თან სდევდა მხიარულება, სიმღერა, ცეკვა, თოფ-დამბახის სროლა [წულაძე 1971: 203-204].

„თავდამარხვის“ წესის გამოცხადება კახეთში უკანასკნელ დრომდე შემორჩენილი ჩვეულება: მოხუცები, რომელთაც იმედი არ ჰქონდათ, რომ გარდაცვალების შემდეგ ვინმე ხარჯს გადაუხდიდა, სასმელ-საჭმელს მოამზადებდნენ და სხვაზე გასცემდნენ: „იქნებ ჩემი სიკვდილის შემდეგ არაფერი გამიკეთონ. მე რომ ჩემს სიცოცხლეშივე ჩემივე ხელით გავცემ – საიქიოში მომივაო“. კახელი მსცოვანის მდგომარეობაში მყოფი უშვილძირო მეგრელი ძვირფასი ხის (წაბლის, მუხის, ძელქვის) მასალისაგან კუბოს გააკეთებებდა, შინ ღამით მიიტანდა და საცხოვრებლის სვანში, სასიმინდეში ან ბელელში შეინახავდა. რა თქმა უნდა, ეს ფაქტი სოფელს არ გამოეპარებოდა, მაგრამ კრინტსაც კი არ დაძრავდა, ვიდრე „თავდამარხავი“ უახლოეს ნათესავ-მეზობლებს არ დაპატიჟებდა და ამის თაობაზე სასხვათაშორისოდ არ იტყოდა. სტუმრები მასპინძელს დალოცავდნენ, დღეგრძელობას უსურვებდნენ და ტაქტიანად დააყოლებდნენ: კაცი ყველაფრისათვის მზად უნდა იყოსო. „თავდამარხვის“ დროს მეგრელებს „ნიშნით ტირილიც“ ცოდნიათ [სახოკია 1956: 127].

„თავდამარხვა“ სიკვდილისათვის რიტუალურ მზადებაა და ეფუძნება საიქიოს შესახებ ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებს, რომლის თანახმად ხარჯების, რიგების ყველა შესაწირი სულეთში გადაინაცვლებდა და „თავდამარხულთა“ სამუდამო საკუთრებად იქცეოდა. რიტუალური „თავდამარხვის“ შესაწირავთა სახით აღამიანი წინასწარ აგზავნიდა საიქიოში ყოველივეს, რაც, მისი რწმენით, სულეთში ცხოვრებისათვის იყო საჭირო [გიორგაძე 2003: 96-101]. გარდა ამისა, შეუძლებელია, რიტუალური „თავდამარხვის“ ჩვეულებაში მოხუცთა მოკვდინების კვალი არ შევამჩნიოთ.

თუ ზემოთ მოტანილ სიმღერებს მივუდგებით, როგორც ჩვეულებრივ იავნანებს, ვერანაირად ვერ ავხსნით, რატომ დასცინიან მოხუცებს, ნაცვლად იმისა, რომ ისინი დაამშვიდონ. მაგრამ თუ მათ განვიხილავთ, როგორც სიკვდილისთვის მოხუცთა მომზადების წესის ელემენტს, ამ სიცილის მაგიურ დანიშნულებამდე მივალთ. მ. ბახტინის თანახმად, „სიცილი დაბლა დაწევია... დაწევა აქ აღნიშნავს მიწაზე დაშვებას, შეერთებას მიწასთან, როგორც შთანთქმის და იმავდროულად დამბადებლის საწყისთან: დაწეულს ერთდროულად ასაფლავებენ და თესენ კიდევ, კლავენ, რათა ხელახლა დაიბადოს უკეთესი და ბევრი“ (ბახტინი 1965: 26). ანალიზებს რა რიტუალური სიცილის ფუნქციას, ვ. პროპიც სიცილის ცხოველმყოფელ დანიშნულებაზე მიუთითებს: „მოკვდინების დროს სიცილი სიკვდილს ახალ დაბადებად აქცევს. ამით ეს სიცილი ღვთიური აქტია, რომელიც სიკვდილს ახალ დაბადებად გარდაქმნის“ [პროპი 1976: 188]. ჩერქეზთა წინაპრები, დასცინოდნენ რა მოსაკვდინებელ მოხუცებს, მათ მომავალი აღორძინებისთვის ამზადებდნენ – ესაა „მიხრწნილ ბებერთა იავნანების“ სასაცილო შენაარსის პირველადი რიტუალური აზრი. ასეთი ახსნა შესაძლებლობას იძლევა მოვნიშნოთ აღნიშნული სახის ჩერქეზული იავნანების სიცილის ტიპოლოგიური ნათესაობა იმ რიტუალურ სიცილთან, რომელიც თან ახლდა ძველ სარდებსა, ფინიკიელებსა, თრაკიელებსა და სხვა ხალხებში [პროპი 1976: 188-189] გაგრძელებულ მოხუცთა მოკვდინებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ადიღური ფოლკლორი 1963 – Адыгский фольклор. Т. I. Нальчик.
- ბარდაველიძე 1953 – ვ. ბარდაველიძე. ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები. თბილისი.
- ბახტინი 1965 – Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и Народная культура средневековья и Ренессанса. Москва.
- გიორგაძე 2001 – დ. გიორგაძე. მიცვალებულთან დაკავშირებული ერთი ჩვეულებისათვის საქართველოში // მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის. XXIV. Tbilisi.
- გიორგაძე 2003 – დ. გიორგაძე. რიტუალური „თავდამარხვის“ წესი საქართველოში // კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული. VIII. თბილისი.
- ნალოევი 1980 – З. Налоев. У истоков песенного искусства адыгов // Народные песни и инструментальные наигрыши адыгов. Москва.
- ნალოევი 2009 – Налоев З. М. Этюды по истории культуры адыгов. Нальчик.
- პროპი 1976 – Пропп В. Я. Ритуальный смех в фольклоре // Фольклор и действительность. Избранные статьи. Москва.
- სახოკია 1956 – თ. სახოკია. ეთნოგრაფიული ნაწერები. თბილისი.
- სიუხოვა 2014 – Сиюхова А. М. Сакральная сущность колыбельной как элемента традиционной культуры адыгов // Эволюция эпической традиции. К 80-летию академика АН Абхазии Ш. Х. Салакая. Сухуми.
- შტერნბერგი 1901 – Штернберг Л. Я. Убийство детей и стариков // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. 34. Санкт-Петербург.
- ჩუიაკოვა 2014 – Чуякова Н. М. Песни „Укачивания одряхлевших стариков в адыгском фольклоре // Эволюция эпической традиции. К 80-летию академика АН Абхазии Ш. Х. Салакая. Сухуми.
- წულაძე 1971 – ა. წულაძე. ეთნოგრაფიული გურია. თბილისი.
- ხალხური სიმღერები 1980 – Народные песни и инструментальные наигрыши адыгов. Москва.

Nugzar Antelava
Circassian (Adyghian) Cultural Center
Tbilisi, Georgia

TRACE OF GERONTICIDE IN CIRCASSIAN FOLKLORE

Abstract

In each traditional culture, a complex system of customs is formed, related to many aspects of society, especially to the events of the human life, such as the childbirth and his/her infancy, marriage, death. This time the paper is dedicated to the genre of Circassian musical folklore, which in special literature is called „*The lullaby of decrepit old men*“, as well as to the theme of the killing of the elderly people preserved in the Circassian version of the Nart saga. All this, taking into account the relevant Caucasian (including Georgian) data, clearly indicates the tradition of geronticide spread in the Circassian socio-cultural space in the distant past. The analysis of the mentioned materials is based on A. Van Gennep's so called the concept of „*Les rites de passage*“, which means the transition from one state to another, from the „sacred“ or „profane“ world to another one. The „*Les rites de passage*“ includes three essential stages: separation, interim, and inclusion. The separation ritual is preliminary, i.e. previous, leading, interim – liminary, or boundary and the inclusion is postliminal, i.e. composed, materialized. Hence, all ceremonies (including the Georgian tradition of „self-burial“) related to geronticide represent the preliminary stage of the ritual cycle.

Keywords: Folklore, Circassian Folklore.

ქართული სამხედრო ორგანიზაციის ისტორიიდან
(„შიდა სპა“, ანუ „შიდა ლაშქარი“)¹

ტერმინი „შიდა სპა“ („შიდა ლაშქარი“) ორჯერ გვხვდება „ქართლის ცხოვრებაში“. პირველად 1047 წლის ამბების გადმოცემისას, როდესაც ბაგრატ IV ლიპარიტ ბაღვაშს ებრძოდა. „მატიანე ქართლისა“ ამ ბრძოლის ერთ-ერთ ეპიზოდს ასე აღწერს: „მოვიდეს ვარანგნი სამი ათასი კაცი, და დააყენა ბაშს; გარდამოიტანა თანა შუდასი კაცი და მოვიდა ბაგრატ შიდათ ლაშქრითა; და ამათ ვარანგთა მესხნი ვერღარა მოილოდინნეს, მივიდეს, და შეიბნეს თავსა სასირეთისა ჭაღისასა; გაიქცა შიდა ლაშქარი ვერღარა უძღეს ბრძოლად ვარანგთა“².

მეორედ ეს ტერმინი („შიდა სპის“ სახით) დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს აქვს ნახმარი. მისი ცნობით, ქორონიკონსა 336 (1116 წ.), როდესაც მეფე ქუთაისიდან „შიდა სპით“ წამოვიდა, კლარჯეთში მას ქართლები და მესხები შეიერთა და მოულოდნელად თავს დაესხა ბასიანიდან კარნიფორამდე მდგომ თურქებს, დაარბია და გაჰფანტა ისინი³.

სხვა ცნობები „შიდა ლაშქრის“ შესახებ საისტორიო წყაროებს არ შემოუნახავთ.

საქართველოს ისტორიის მკვლევარებს სხვადასხვანაირად ესმით ამ ტერმინის მნიშვნელობა. ყველაზე გავრცელებული შეხედულებით, „შიდა ლაშქარი“ შიდა ქართლელი მეომრებისაგან შედგებოდა. ეს აზრი ჯერ კიდევ ვახუშტი ბატონიშვილისაგან მოდის. იგი სასირეთის ბრძოლაზე საუბრისას „შიდა ლაშქრის“ მაგივრად წერს „შიდა ქართველნი“, რაც მის საკუთარ კომენტარს წარმოადგენს⁴.

როგორც ჩანს, ამ ტერმინის მნიშვნელობა XVIII ს-ში უკვე აღარ ახსოვდათ.

„შიდა ლაშქარი“ შიდა ქართლს დაუკავშირეს აგრეთვე მ. ბროსემ და ნ. მარმა. ბროსემ ეს ტერმინი ფრანგულად თარგმნა როგორც „შიდა ქართლის ძალები“ (Forces du Chida-Karthli) და „შიდა ქართლის არმია“ (l'armée du Chida-Karthli)⁵. ნ. მარმაც, ვ. ვასილევსკის ცნობილი ნაშრომის მე-9 თავის დამატებაში, სადაც მოთავსებულია „მატიანე ქართლისას“ ნაწყვეტის მარისეული თარმანი ვარანგების შესახებ, „შიდა ლაშქარი“ განმარტა შიდა ქართლიდან გამოყვანილ მხედრობად («С востока, из Внутренней Карталинии»)⁶.

„შიდა სპის“ მნიშვნელობის გარკვევას სპეციალური წერილი მიუძღვნა კ. გრიგოლიამ. მისი დასკვნით, შიდა სპა „სხვა არავინ შეიძლება ყოფილიყო, თუ არა შიდა ქართლის სპა, შიდა ქართლის ლაშქარი, რომელსაც ერთიანობის ხანაში მეფის ხლების საპატიო მოვალეობა წესითა და ადათით ჰქონდა დაკისრებული... შიდა ლაშქარი შიდა ქართლიდან გამოდიოდა და შიდა ქართლის მხედრობას წარმოადგენდა“. მას, მკვლევარის აზრით, „ლეიბ-გვარდიის საპატიო მოვალეობა“ ჰქონდა დაკისრებული ერთიანი ფეოდალური მონარქიის ხანაში⁷.

„შიდა ლაშქარი“ შიდა ქართლის მხედრობადაა ახსნილი აგრეთვე „მატიანე ქართლისას“ ვ. დონდუასა და მ. ლორთქიფანიძის რუსულ თანგმანთა შენიშვნებში. პირველ შემთხვევაში ტერმინი განმარტებულია, როგორც – „ადგილობრივი, ქართლის ლაშქარი“⁸, ხოლო მეორე შემთხვევაში – „ლაშქარი შიდა ქართლიდან“⁹. „მატიანის“ უკანასკნელ რუსულ გამოცემაში (გ. წულაია) „შიდა ლაშქარი“ თარგმნილია როგორც, „ლაშქარი თავისი სამეფოს შიდა ნაწილიდან“, კომენტარების გარეშე¹⁰.

„შიდა ლაშქრის“ შიდა ქართლთან დაკავშირების სისწორეში პირველად ეჭვი შეიტანა ნ. ბერძენიშვილმა. მისი თქმით, „თავისთავად „შიდა ლაშქარი“ სრულიად არ ნიშნავს მაინცა და მაინც „შიდა ქართველს“, ის ასევე შეიძლება „აფხაზეთის“ ე. ი. ლიხთ იქითის ლაშქარს ნიშნავდეს“¹¹. მაგრამ შემდგომში მკვლევარს ეს აზრი აღარ განუვითარებია.

„შიდა ლაშქრის“ რაობას არკვევს აგრეთვე ქ. ჩხატარაიშვილი. მან ჯერ კიდევ 1966 წ. გამოთქვა მოსაზრება, რომ ეს იყო სამეფო დომენის მოლაშქრეებისაგან შემდგარი ფორმირება, იგივე რაც XII ს-ის „სამეფოს სპა“, „ხასნი“, „ხასაგანიანი“¹². შემდეგ ქ. ჩხატარაიშვილმა ამ საკითხს საგანგებო გამოკვლევა მიუძღვნა. მან „შიდა ლაშქარში“ სავსებით სამართლიანად დასავლეთ საქართველოს მხედრობა დაინახა, ოღონდ არა მთელი დასავლეთ საქართველოსი, არამედ მხოლოდ მისი ერთი ნაწილის, სამოქალაქოსი, რომელიც მკვლევრის ვარაუდით, ჯერ აფხაზეთის, შემდეგ კი გაერთიანებული საქართველოს სამეფო დომენი იყო¹³. ქ. ჩხატარაიშვილის აზრით, „შიდა სპის“, – სამოქალაქოს ტერიტორიაზე მდებარე სამეფო მამულებიდან გამომავალი მხედრობის, – გადმონაშთს წარმოადგენდა გვიანდელი „ფიცის კაცების“ ინსტიტუტი იმერეთის სამეფოში¹⁴.

ამრიგად, ისტორიკოსები განსხვავებული შეხედულებებისა არიან „შიდა სპის“ რაობაზე. ზოგი მას შიდა ქართლს უკავშირებს (ვახუშტი, მ. ბროსე, ნ. მარი, ვ. დონდუა, კ. გრიგოლია, მ. ლორთქიფანიძე), ზოგი – დასავლეთ საქართველოს (ნ. ბერძენიშვილი, ქ. ჩხატარაიშვილი). კ. გრიგოლიას და ქ. ჩხატარაიშვილის აზრით, რომლებმაც ეს საკითხი საგანგებოდ შეისწავლეს, „შიდა სპა“ განსაკუთრებული, რჩეული ნაწილი იყო – „სამეფო სპა“ (ქ. ჩხატარაიშვილი) ანუ „ლეიბ-გვარდია“ (კ. გრიგოლია).

როგორც ვხედავთ, ამ ტერმინმა მეცნიერთა საგანგებო ყურადღება მიიპყრო და სავსებით სამართლიანად. როგორც ქ. ჩხატარაიშვილი აღნიშნავს: „შიდა სპის“... რაობის დადგენა ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს სამხედრო ორგანიზაციის შესწავლისათვის აუცილებელი რამაა“¹⁵.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ „შიდა ლაშქარი“ ანუ „შიდა სპა“ უთუოდ დასავლეთ საქართველოს მხედრობას წარმოადგენდა. ეს თვითონ „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტიდან მოჩანს. „მატიანეს“ ცნობით, ქართლში სასირეთის ბრძოლის წინ ლიპარიტია გაბატონებული. მის მხარეზეა ბევრი ქართველი აზნაური, მის განკარგულებაშია „ბერძენთა მეფისა განძი და ლაშქარი“. მხარს უჭერენ კახნი და ტაშირის მეფე. „და განძლიერდა იგი ძალითა მათითა ამას კერძოსა ქართლისასა“¹⁶. ასეთ ვითარებაში ბაგრატს საშუალება არ ექნებოდა შიდა ქართლში მნიშვნელოვანი ლაშქარი შეეკრიბა. გაძლიერებულ ლიპარიტს იგი დასავლეთ საქართველოდან უტევს დასავლეთ საქართველოს მხედრობით. იქიდანვე „გარდმოიტანა თანა“ მეფემ 700 ვარანგი¹⁷.

„შიდა ლაშქარი“ რომ სწორედ ლიხთიქითური მეომრებისაგან შედგებოდა, კიდევ უფრო ცხადად მოჩანს „დავითის ცხოვრებაში“. 1116 წლის დამდეგს მეფე ქუთაისში გადადის. იქიდან ქართლელები და მესხები კლარჯეთში დაიბარა და თვითონ „შიდითა სპითა“ ხუფათის მხრიდან დათქმულ ადგილზე ამოვიდა. ისტორიკოსი გარკვევით განასხვავებს ერთმანეთისაგან ქართლელებს, რომლებიც მესხებთან ერთად კლარჯეთში მტკვრის აუზიდან გადავიდოდნენ, და „შიდა სპას“, რომელსაც იმუამად იმერეთს მყოფი დავითი ედგა სათავეში და კლარჯეთს საწინააღმდეგო მხრიდან მოადგა.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ კ. გრიგოლიამ და ქ. ჩხატარაიშვილმა, რომლებმაც ეს საკითხი სპეციალურად შეისწავლეს, „შიდა სპა“ საქართველოს სამეფო ლაშქრის რჩეულ, გვარდიულ ნაწილად მიიჩნიეს, ოღონდ კ. გრიგოლიას აზრით, ეს გვარდია შიდა ქართლის, ხოლო ქ. ჩხატარაიშვილის აზრით, სამოქალაქოს მაცხოვრებლებისაგან შედგებოდა.

რა შეიძლება ითქვას ამის თაობაზე?

ჩვენი აზრით, არ არსებობს არავითარი საბუთი იმისათვის, რომ „შიდა ლაშქარი“ – „გვარდია“, ან სხვა რაიმე განსაკუთრებულად გამორჩეულ ნაწილად ჩაითვალოს. კ. გრიგოლია „შიდა სპას“ აიგივებს ერთიანი საქართველოს ლაშქრის მეოთხე (მეფის) დროშასთან, რომელიც ქართლელებისაგან შედგებოდა და, მკვლევრის სიტყვით, „ლეიბ-გვარდიის საპატიო მოვალეობა ჰქონდა დაკისრებული“.

უნდა აღინიშნოს, რომ მეფის დროშა ქართული ლაშქრის ისეთივე საორგანიზაციო-ტაქტიკური ერთეული იყო, როგორც მეწინავე, მემარჯვენე ან მემარცხენე დროშები და არსებითად მათგან არ განსხვავდებოდა, განსაზღვრული ადგილი ეჭირა საბრძოლო წყობაში.

არც იმისი თქმა შეიძლება, რომ მეფის დროშაზე ხლება განსაკუთრებული პატივი იყო. რამდენადაც ცნობილია, არა ნაკლებ პატივად ითვლებოდა მეწინავეობა¹⁸.

ჩვენი აზრით, არ შეიძლება აგრეთვე, რომ „შიდა ლაშქარი“ მხოლოდ სამეფო დომენს – სამოქალაქოს დაუკავშიროთ. ჯერ ერთი, ზუსტად არ არის ცნობილი, თუ სად მდებარეობდნენ იმ დროს სამეფო მამულები. განა შეგვიძლია დაბეჭდვით იმის თქმა, რომ XI-XII სს-ში სამოქალაქო მთლიანად მეფის დომენი იყო, ან სამეფო მიწები დასავლეთ საქართველოს სხვა რაიონებს არ მოიცავდნენ? ბაგრატ IV-ის დროს მოხსენიებული „ქუთაისისა სამოქალაქოსა ლაშქარი“, ჩვენი აზრით, ისეთივე ცალკე სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეულის (საერისთავოს?) ლაშქარი უნდა იყოს, როგორც იქვე ნახსენები „აფხაზეთისა ლაშქარი“ (იგულისხმება აფხაზეთი ვიწრო გაგებით, აფხაზი ხალხით დასახლებული მხარე) ან „გურიელნი აზნაურნი და ლომსიანნი“¹⁹. არც „ფიცის კაცების“ ჩათვლაა სწორი „შიდა სპის“ გადმონაშთად. მასალები ამ ჩვენთვის საკმაოდ ბუნდოვანი ინსტიტუტის შესახებ მხოლოდ XVIII ს-დან გვაქვს და ამიტომ ძნელია მისი ფესვების XI-XII სს-ში ძებნა.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ „შიდა ლაშქარი“ იყო მთელი დასავლეთ საქართველოს, ყოფილი აფხაზეთა სამეფოს, მხედრობა. ამას გვიჩვენებს ის გარემოება, რომ ორივე შემთხვევაში, როდესაც ეს ლაშქარია მოხსენიებული, კონტექსტი გულისხმობს აქციაში მთელი ლიხთიმერეთის ძალების მონაწილეობას.

1047 წ. მეფის წინააღმდეგ აჯანყებულ ლიპარიტ ბაღვაშს გარდა საკუთარი მხედრობისა და დემეტრეს მომხრე ქართველი აზნაურებისა, ეხმარებიან კეისრის მიერ გამოგზავნილი ლაშქარი, კახეთისა და ტაშირ-ძორაგეტის სამეფოები. ასე გაძლიერებულ მტერსა და სახელგანთქმულ სარდალს ბაგრატ IV შეეცდებოდა მთელი თავისი ძალებით დაპირისპირებოდა. „შიდა ლაშქარი“ რომ მხოლოდ დომენის მხედრობა ყოფილიყო, საკმაოდ მცირერიცხოვანი იქნებოდა და ასეთი მცირე ჯარითა და ვარანგების 700-კაციანი რაზმით ბაგრატ ლიპარიტის წინააღმდეგ არ გაილაშქრებდა. კლდეკარის ერისთავთან საბრძოლოდ მეფემ, უეჭველია, დასავლეთ საქართველოს მთავარი ძალები დაძრა. ქართლში მას დამატებით უნდა შეერთებოდნენ ლიპარიტის მოწინააღმდეგე მესხ ფეოდალთა რაზმები, მაგრამ ლიპარიტმა დაასწრო და მეფეს მესხების მოსვლამდე აჰკიდა ბრძოლა.

1116 წელსაც, თუკი დავით აღმაშენებელმა ტაოში ჩამომდგარი თურქების დასარბევად საჭიროდ ჩათვალა ქართლებიც წაეყვანა, მიუხედავად იმისა, რომ ქართლი ჯერ სელჩუკთაგან გაწმენდილი არ იყო და მისი ძალების ტაოში გადასროლა, ადგილზე, ბუნებრივია, ქვეყნის თავდაცვის უნარიანობას შეასუსტებდა, იგი მით უმეტეს წაიყვანდა აგრეთვე დასავლეთ საქართველოს მთელ იმ მხედრობასაც, რომლის ველზე გამოყვანა იქნებოდა შესაძლებელი, ვინაიდან, ქართლისაგან განსხვავებით, იმერეთს საგარეო საფრთხე არ ემუქრებოდა. ამრიგად, ამ შემთხვევაშიც „შიდა სპის“ ქვეშ მთელი დასავლეთ საქართველოს ლაშქარი იგულისხმება.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ტერმინი „შიდა ლაშქარი“ („შიდა სპა“) XI-XII სს-ის ქართულ ნარატიულ წყაროებში დასავლეთ საქართველოს მხედრობას აღნიშნავს. ეს იყო ყოფილი აფხაზეთა სამეფოს ლაშქარი, რომელიც ბაგრატ III-მ, „ანოსიანთა“ სამეფო გვირგვინთან ერთად, მემკვიდრეობით მიიღო.

აფხაზეთის სამეფოს ისტორია ბაგრატიონი უფლისწულის ქუთაისში გამეფებით არ დამთავრებულა. თანამედროვეთათვის 978 წელს მოხდა მხოლოდ აფხაზეთა მეფეების ტახტზე ბაგრატ ბაგრატიონის ასვლა, რომელიც ამ დროისათვის მათი ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრე იყო, თუ არ ჩავთვლით მის ბიძას – უსინათლო და უშიგლო თეოდოსის. ივანე მარუშის ძე და მისი თანამოაზრე ფეოდალები ბაგრატის გამეფებით ახალი სახელმწიფოს შექმნას კი არ ცდილობდნენ, არამედ ზრუნავდნენ იმავე აფხაზეთის – დასავლეთ საქართველოს სამეფოს – ინტერესებისათვის. იმ სამეფოსი, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლის ჰეგემონი იყო. მაგრამ X ს-ის 60-იანი წწ. დასასრულიდან, გიორგი II-ის (922-957 წწ.) შვილებს შორის ატეხილი ბრძოლის შედეგად დასუსტდა („განირყუნა ქუეყანა იგი და შეიცვალა ყოველი წესი და განგება, პირველთა მეფეთაგან განწესებულნი“²⁰) და პირველობა ტაო-კლარჯეთს დაუთმო. შექმნილი ვითარების გამოსასწორებლად აფხაზეთის სამეფოს მესვეურებმა ტახტზე დასვეს ბაგრატი, რომელიც

დედის მხრივ აფხაზთა მეფეების შთამომავალი იყო და ამავე დროს გააჩნდა ლეგიტიმური უფლებები ქართლსა და ტაო-კლარჯეთზე. დასავლეთ საქართველოს ფეოდალები ამ ახალგაზრდა მეფის წინამძღოლობით აპირებდნენ ამიერკავკასიაში პირველობისათვის ბრძოლის განახლებას, რასაც ობიექტურად საქმე საქართველოს გაერთიანებამდე მიჰყავდა²¹.

ლიხთიმერეთში ფეხმოკიდებულმა ბაგრატიონებმა თანდათანობით შემოიმტკიცეს დანარჩენი ქართული მიწები და ასე შეიქმნა ერთიანი საქართველოს სამეფო²². ეს პროცესი საუკუნეზე მეტ ხანს გრძელდებოდა და საბოლოოდ დასრულდა დავით აღმაშენებლის ეპოქაში. ბაგრატ III-ის და მისი უახლოესი მემკვიდრეების მთავარი დასაყრდენი გარეშე მტრებთან ომებში და ქართველი დიდებულების პარტიკულარიზმთან ბრძოლაში დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა და მისი სამხედრო ორგანიზაცია იყო²³. XI ს-ში, როდესაც მიმდინარეობს ქართული მიწების შეკრების ინტენსიური პროცესი და ყალიბდება ერთიანი სახელმწიფო, მისი გული, – მთავარი შემადგენელი ნაწილი, – რომელიც, გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, ყველაზე კარგად არის დაცული საგარეო საფრთხისაგან და რომლის მოსახლეობა ყველაზე მეტად ინარჩუნებს ერთგულებას სამეფო ხელისუფლებისადმი, – ლიხთიმერეთია. იგი ამ პერიოდში მტკიცე ზურგია გამაერთიანებელი მეფეებისათვის, სახელმწიფოს ცენტრალური ნაწილი, რომელსაც ყვრდნობიან ისინი შეტევითი ოპერაციების წარმოებისას და თავს აფარებენ მარცხის შემთხვევაში. ამას კარგად ხედავდნენ უცხოელებიც. ამიტომ, ზოგიერთი თანამედროვე ბიზანტიელი ავტორი დასავლეთ საქართველოს უწოდებს „შიდა (უშინაგანეს) იბერიას“²⁴. ქართული წყაროებიც, ალბათ ანალოგიური მოსაზრებით, ლიხთიმერეთის მხედრობას ზოგჯერ „შიდა ლაშქარს“ ანუ „შიდა სპას“ უწოდებენ. ეს ტერმინი, შესაძლებელია ჯერ კიდევ ძველ აფხაზთა სამეფოში“ წარმოიშვა და აღნიშნავდა სახელმწიფოს ისტორიული ბირთვის, ლიხთიმერეთის, ლაშქარს, განსხვავებით, მოგვიანებით შეერთებული ოლქებიდან (ქართლი და სხვ.) გამომავალი რაზმებისაგან.

XI ს-ის ქართველი მეფეების ლაშქარში საქართველოს ყველა კუთხის წარმომადგენლები მსახურობდნენ. გვხვდებიან აგრეთვე მეზობელი კავკასიელი ხალხებისაგან შემდგარი კონტინგენტებიც. მაგრამ მათი სამხედრო ძალების ბირთვი „შიდა ლაშქარი“ იყო – სამეფოს ცენტრალური ნაწილის ფეოდალური მხედრობა.

შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ტერმინი „შიდა ლაშქარი“ იხმარებოდა XII ს-ის 20-იანი წწ. დასაწყისამდე, ე. ი. მთელი იმ პერიოდის განმავლობაში, როდესაც ხდება საქართველოს გაერთიანება. ეს პროცესი, როგორც აღვნიშნეთ, საბოლოოდ დასრულდა დავით აღმაშენებლის დროს. დედაქალაქის თბილისში გადმოტანის შემდეგ, ლიხთიმერეთი მალე გადაიქცა გაზრდილი სახელმწიფოს განაპირა მხარედ. ამას ხელი შეუწყო იმ გარემოებამაც, რომ იგი, როგორც ჩანს, ადრეც, რამდენადმე ჩამორჩებოდა ქართლსა და სამცხე-ტაო-კლარჯეთს სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული განვითარების დონით, დავით აღმაშენებლის დროიდან კი ქვეყნის პოლიტიკურმა და სამხედრო ცენტრმაც აღმოსავლეთში გადმოინაცვლა. შესაბამისად, შემცირდა ლიხთიმერეთიდან გამომავალი ლაშქრის ხვედრითი წონა ქართულ შეიარაღებულ ორგანიზაციაში. თუ ადრე „შიდა სპა“ ქვეყნის სამხედრო ძალების მთავარ ნაწილს წარმოადგენდა, თამარის დროს „აფხაზნი და იმერნი“ უკვე მხოლოდ ერთ სადროშოს შეადგენდნენ, რაც ქართული ლაშქრის, დაახლოებით, 1/4-ს უდრიდა. ტერმინი „შიდა ლაშქარი“ დავიწყებას მიეცა. თუ „მატიანე ქართლისას“ ავტორი და დავითის ისტორიკოსი ყოველგვარი კომენტარის გარეშე ხმარობენ მას, რაც იმის მაუწყებელია, რომ თანამედროვეთათვის კარგად იყო ცნობილი შიდა ლაშქრის, ანუ შიდა სპის, მნიშვნელობა, ვახუშტიმ მის შესახებ უკვე აღარაფერი იცოდა.

ზემოთქმულის შეჯამებით გამოგვაქვს შემდეგი დასკვნები:

1. „შიდა ლაშქარი“ ანუ „შიდა სპა“ მთელი დასავლეთ საქართველოს ფეოდალურ მხედრობას აღნიშნავს;
2. ეს ტერმინი იხმარებოდა დაახლ. X ს-იდან XII ს-ის 20-იან წლებამდე.
3. საქართველოს გაერთიანებისათვის ბრძოლის პროცესში „შიდა ლაშქარი“ ცენტრალური ხელისუფლების მთავარი სამხედრო ძალაა.

ჩვენი აზრით, 1047 წლისათვის შექმნილი სამხედრო-პოლიტიკური სიტუაცია და მოვ-

ლენების მთელი შემდგომი განვითარება საშუალებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ დასავლეთ საქართველო ძირითადად ბაგრატის მხარეზე და მისი ხელისუფლების ქვეშ იყო. რა თქმა უნდა, დემეტრესა და ლიპარიტს შეიძლებოდა ლისს იქითაც ჰყოლოდათ ცალკეული ფარული თუ აშკარა მომხრეები, მაგრამ, მაინც, მათი ბანაკიდან, ვინც კი ვიცით, ყველანი აღმოსავლეთ ან სამხრეთ საქართველოდან არიან. „აფხაზეთის“ ლაშქარი კი ყოველთვის ბაგრატის მხარეზე მოჩანს (ანაკოფიის ბერძნებისათვის გადაცემა არ ეწინააღმდეგება ამ აზრს, რადგან სანაპირო ციხეში მტრის შეშვება მარტო ციხისთავსაც შეუძლია. მით უფრო არ გაუჭირდებოდათ ამის გაკეთება ციხის მპყრობელ უფლისწულსა და მის დედას).

ვინც ვარანგებს ბაშში, სატახტო ქალაქის, – ქუთაისის მახლობლად უმტკივნეულოდ აყენებს და მათ ნაწილს საომრად ქართლში წაიყვანს, იგი უდავოდ დასავლეთ საქართველოში მეტად მტკიცე პოზიციების პატრონია. ლიხთ-იმერეთი მისი საიმედო ზურგია. ასეთი კი მხოლოდ ბაგრატი იყო. სხვანაირი დასკვნის გამოტანა არ შეიძლება ისტორიული წყაროებიდან. დასავლეთ საქართველოს მხედრობით ებრძვის იგი ანაკოფიისა და ხუფათის ბიზანტიურ გარნიზონებს, უეჭველად დასავლეთ საქართველოს ლაშქარი მიიყვანა მან არყის ციხესთან, საბერძნეთიდან დაბრუნებულ მეფეს „ყოველი ლაშქარი აფხაზეთისა“ ეგებება სიხარულით, მემატინე დაბეჯითებით ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ „ბაგრატს აქუნდა ლისს ქუემოთი კერძი“ (გვ. 304). ქართლსა და მესხეთში მეფეს მრავალი მომხრე ჰყავდა, მაგრამ მისი მთავარი დასაყრდენი მაინც დასავლეთ საქართველო იყო. როგორც წესი, აფხაზეთიდან იწყებდა ბაგრატი ახალ შეტევებს და დამარცხების შემთხვევაშიც კი იქ იხიზნებოდა. 1047 წელსაც აფხაზეთიდან გადმოიყვანა მეფემ „შიდა ლაშქარი“ და ვარანგები, მაგრამ დამარცხდა და ისევ დასავლეთ საქართველოს შეაფარა თავი. იქით გაბრუნდნენ ვარანგებიც, რომლებმაც „შიდა ლაშქრის“ გაქცევის შემდეგ ბრძოლა ვეღარ გააგრძელეს (შესაძლებელია, ქვეითი ვარანგები, უკან დახვეისას, ჩამორჩნენ „აფხაზებს“, რომლებიც მეტწილად ცხენოსნები იქნებოდნენ, და მარტონი აღმოჩნდნენ ლიპარიტის ლაშქრის წინაშე). გამორიცხული არ არის, რომ კლდეკარის ერისთავმა უვნებლად გაუშვა ისინი და საგზლითაც მოამარაგა იმ პირობით, რომ მის წინააღმდეგ მახვილს აღარ აღმართავდნენ. მსგავსი მაგალითები ისტორიაში ბევრია. ამის შემდეგ ქრება ყოველგვარი ხსენება ვარანგებისა „ქართლის ცხოვრებაში“. სავარაუდოა, რომ ბაშში დაბრუნებული ჩრდილოელები ჩასხდნენ თავიანთ ხომალდებში და სამუდამოდ დაემშვიდობენ საქართველოს.

¹ წერილის ძირითადი დებულებები გამოქვეყნებულია ავტორის ადრინდელ შრომაში: „შიდა ლაშქრის“ („შიდა სპის“) მნიშვნელობის გარკვევისათვის // საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. თბ., 1987, №1.

² მატინე ქართლისა. – ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I, თბ., 1955, გვ. 301.

³ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. – ქართლის ცხოვრება. ტ. I, გვ. 333.

⁴ *ვახუშტი*. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. – ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973, გვ. 147; ნ. ბერძენიშვილი, რეცენზია ი. ცინცაძის წიგნზე: ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X-XVI სს.) // საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, თბ., 1971, გვ. 203.

⁵ Histoire de la Géorgie, traduite du géorgien par M. Brosset, I, 1849, გვ. 321.

⁶ *В.Г.Васильевский*. Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе XI-XII вв. Т. I. СПб., 1908, გვ. 316.

⁷ *კ. გრიგლია*. „დავითის ცხოვრებაში“ დამოწმებული ერთი ტერმინის განმარტებისათვის // „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, III, თბ., 1971, გვ. 122.

⁸ Хрестоматия по истории СССР, М., 1960, გვ. 352.

⁹ Матиане Картлиса. Перевод, введение и примечания М. Д. Лордкипанидзе. Тб. გვ. 85.

¹⁰ Летопись Картли. Перевод, введение и примечания Г. В. Цулая, Тб., 1982, გვ. 69.

¹¹ *ნ. ბერძენიშვილი*. რეცენზია... გვ. 203.

¹² *ქ. ჩხატარაიშვილი*. უცხოელები XII ს-ის საქართველოს ლაშქარში. კრებულში: საქართველო რუსთაველის ხანაში. თბ., 1966, გვ. 162.

- ¹³ *ქ. ჩხატარაიშვილი*. ქართული ფეოდალური სამხედრო ორგანიზაციის ისტორიიდან („შიდა ლაშქარი“) // „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1971, 4, გვ. 132, 134.
- ¹⁴ იქვე, გვ. 138.
- ¹⁵ იქვე, გვ. 132.
- ¹⁶ მატიაზე ქართლისა, გვ. 300-301.
- ¹⁷ იქვე, გვ. 301. საკითხი, ვის მხარეზე იბრძოდნენ ვარანგები, დიდი ხანია აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. მკვლევართა ერთი ნაწილი მათ ბაგრატის მოკავშირეებად მიიჩნევს (ვახუშტი, მ. ბროსე, მ. ჯანაშიანი, დ. ბაქრაძე, ი. ცინცაძე და სხვ.), მეორენი კი – ლიპარიტის (ნ. მარი, ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, ვ. კოპალიანი, მ. ლორთქიფანიძე, ვ. გოილაძე და სხვ.). ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ვარანგები ბაგრატის მოქირავნეები იყვნენ. ამაზე მიუთითებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ ბაშში დაბანაკებული უცხოელები საომრად ქართლში გადმოჰყავთ, ბრძოლის შემდეგ კი ისინი კვლავ ლიხს იქით გადადიან („მატიანე ქართლისა“, გვ. 301). ი. ცინცაძე სამართლიანად თვლის, რომ აფხაზეთში ვარანგების დასაყენებლად ლიპარიტს ხელი არ მიუწვდებოდა (ი. ცინცაძე, ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1956, გვ. 30). ნ. ბერძენიშვილი, რომელიც ეკამათება ი. ცინცაძეს ამ საკითხში, წერს: „ვინა სთქვი და სად, რომ ლიპარიტ-დემეტრეს დას. საქართველოში („აფხაზეთში“) მომხრენი არ ჰყოლიათ?... ანაკოფიის ციხეში მყოფი დემეტრეს გამეფება „გულს ედვა“ არა ერთ აზნაურს. დასაშვებია განა, რომ დემეტრეს მომხრე ეს აზნაურები ყველა აღმოსავლეთ საქართველოდან იყვნენ?“ (*ნ. ბერძენიშვილი*. რეცენზია... გვ. 201).
- ¹⁸ ის. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. თბ., 1959. გვ. 249, 499.
- ¹⁹ მატიაზე ქართლისა. გვ. 299.
- ²⁰ იქვე, გვ. 275.
- ²¹ ის. გ. *მელიქიშვილი*. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი. თბ., 1973. გვ. 24.
- ²² საქართველოს სამეფო კარზე კარგად ახსოვდათ, რომ ერთიანი სახელმწიფოს სათავეში ჩადგომამდე ბაგრატიონები „აფხაზთა“ მეფეები იყვნენ. „ძუელი სამეფო მათი აფხაზეთისა“, – წერს ამის შესახებ ლაშას მემატიაზე (ქართლის ცხოვრება. ტ. I. გვ. 369).
- ²³ შდრ. გ. *მელიქიშვილი*. დასახ. ნაშრომი, გვ. 7.
- ²⁴ *იოანე ზონარა*. გეორგიკა, VI. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბ., 1966. გვ. 233-234.

George Anchabadze
Emeritus Professor Ilias
State University
Tbilisi, Georgia

FROM THE HISTORY OF GEORGIAN MILITARY ORGANIZATION ("INLAND ARMY")

Abstract

In the collection of Georgian historical chronicles of middle Ages – „History of Georgia“ the term „Inland army“ is found in two narrative works: The XI century anonymous historical work „Chronicles of Kartli“ and the XII century work „The life of the king David“. The opinion expressed in the article is that the term „Inland army“ was used approximately from X century till 1120s of the XII century and it was used to indicate the feudal army of western Georgia.

In the mentioned period „Inland army“ was the major military support of the central government.

Keywords: History, Military Organisation, Georgia.

Асадова Хадиджа
Национальный музей искусств Азербайджана
зам. директора по вопросам науки, доктор философии по
искусствоведению, заслуженный работник культуры, член союза художников
Баку, Азербайджан

ОРНАМЕНТЫ – ЯЗЫК БЕЗ ПЕРЕВОДА

Культура народов неразрывно связана с искусством. Всеми его сферами и именами тех, кто посвятил себя национальному самопознанию через точки соприкосновения быта и духовности. Области, пересекающиеся и «созвучные» через орнаменты и символы, алфавит и буквари. Именно на эти культурные составляющие приходится важнейшая роль в построении будущего, тесно связанного с государствами-соседами. Более того, историческое развитие при наличии общих границ, невозможно представить без зарождения и взаимопроникновения художественных связей.

Как отмечал Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев, говоря о связях между Азербайджаном и Грузией: «Мы можем привести тысячи фактов, примеров, подтверждающих дружбу на протяжении всей истории живущих по соседству грузинского и азербайджанского народов».

На протяжении ни одной сотни лет культурные связи, населявших Закавказье народов на территориях Азербайджана и Грузии, проявлялись в общности многих художественных форм и мотивов, где встречаются, практически идентичные орнаменты. Близость наших двух государств доказывается памятниками прошлого, в том числе и теми, чей возраст исчисляется тысячелетиями. Постоянные политические связи Азербайджана и Грузии, в том числе и через родственные, в средневековые способствовали ещё большему сближению и проникновению художественных принципов в искусстве, укрепляли экономические и культурные связи. Принадлежность к разным религиям и государственная унитарность, впоследствии никак не сказалась на значительном сближении художественных взглядов двух народов. Ярким примером подобного можно привести миниатюрное искусство, где орнаменталистика играла одну из ведущих ролей. Это прослеживается как на художественной базе «Шахнаме» и других произведений корифеев восточной поэзии, возникли грузинские литературные образы – «Зиликиани», «Висрамиани», по восточной традиции сопровождаемые миниатюрами к этим рукописям. Нельзя не отметить в год 880-летия великого Низами, что он в своё время, прославился в Грузии. Например, в сборнике стихов «Тамариани» грузинского поэта XII века Чахрукадзе упоминались имена главных героев его поэмы «Лейли и Меджнун». К этому же произведению обращался великий грузинский поэт Шота Руставели, описывающий муки Тариэля, страдающего от отсутствия Нестан в своей бессмертной поэме [1, 13 с.].

В конце XVIII века – первой половине XIX века в Закавказье наблюдался процесс активных политических и социальных перемен. Он отражался и проникал во все сферы общественной жизни региона. Этот промежуток стал началом нового периода в истории азербайджано-грузинских художественных взаимоотношений.

В течение всего позднего средневековья Закавказье находилось в центре военных действий между шахским Ираном и султанской Турцией. Бесконечные войны, которые шли за господство в регионе, имели негативное отражение не только в экономике. Они наносили серьёзный ущерб развитию культуры и искусства.

Северный Азербайджан и Грузия, которые впоследствии были присоединены к Российской империи и здесь стал наблюдаться диссонанс в формировании новых принципов в культуре и искусстве географических соседей. В силу ряда предлагаемых на тот момент обстоятельств и причин, в грузинском искусстве произошли заметные изменения. Возросло значение его изобразительной сферы. Декоративно-прикладное художественное творчество стало всё больше отличаться от того, что развивалось в условиях, выдвигающих светские и гражданские мотивы. Тогда как, искусство Азербайджана в эти первые десятилетия в основном развивалось в рамках старых

принципов. Это произошло в силу того, что ещё не были выработаны серьёзные предпосылки для приобщения азербайджанского искусства к русской культуре. Присоединение к России неожиданно нарушило исторически тесные связи азербайджанского искусства с искусством других народов Среднего Востока, и прежде всего, с Ираном. Но эти следы проявлялись в художественных произведениях вплоть до конца XIX века [2].

В первой половине XIX века характер азербайджано-грузинских художественных связей стал претерпевать изменения. Пропитанные раньше духом сефевидской культуры, они принимали за основу принципы, характерные для русской и западноевропейской культур. Однако процесс шёл медленно и был далёк от синхронности при сравнении развития искусства Азербайджана и Грузии. Например, ещё верное традиционным принципам азербайджанское изобразительное искусство через своё один из основных видов – стенную роспись ещё связывает художественные мотивы двух регионов. В Азербайджане и Грузии сюжеты «Шахнамэ» и «Хамсэ» были очень популярны и их сюжеты оставались центральными мотивами в оформлении интерьеров жилых домов азербайджанцев. Тогда как в грузинских домах ведущее положение в стенной росписи отдаётся портретному жанру, на некоторое время, превращая его в символ нового грузинского искусства. Однако здесь всё ещё проглядываются композиции, декоративные мотивы и орнаменты, характерные для азербайджанского искусства. Таким образом, можно сказать, с началом проникновения «русского стиля» искусство Грузии, а потом Азербайджана не утратило окончательно национального своеобразия. Оно безусловно сохранялось, приобретая однако черты европейского искусства, которые в дальнейшем придали реалистический характер развитию станковой живописи.

В конце XIX века многообразие культурного взаимопроникновения во многие сферы искусства стало частью воспитания и образования для государств-соседей, которые в большей части связаны с расширением его значения и роли в общественной жизни. Многие видные представители литературной, просветительской и общественной жизни Азербайджана получили образование в Горькой семинарии и Тифлисском Александринском институте учителей. Характерно, что Тифлис того периода стал своеобразным центром для азербайджанской культуры. Здесь были заложены основы азербайджанско-тюркского театра. В 1872 году именно в этом городе по случаю праздника Новруз мусульманскими любителями театра был поставлен спектакль на азербайджанском языке «Молла Ибрагим-Халил, алхимик, обладатель философского камня». Автором пьесы был Мирза Фатали Ахундов, живший и создававший свои произведения в Тифлисе. С этим городом связана основная часть деятельности и творчества азербайджанского мыслителя и поэта Аббаскули Ага Бакиханова. Здесь родились азербайджанский писатель, крупный общественный и политически деятель Нариман Нариманов. В Тифлисе начала XX века первые шаги делали Ниязи и Рашид Бейбутов.

Временем формирования и развития многих видов и творческих тенденция в изобразительном искусстве Азербайджана и Грузии стали 20-30-е годы XX века. Правда, надо отметить, что в Грузии многие виды искусства сформировались раньше в отличие от Азербайджана, где в эти годы наблюдался процесс становления художественных стилей. Вот только, несмотря на неоспоримое влияние культур извне, одной из самых стойких областей прикладного искусства можно назвать ковроткачество и как его производные вышивку, роспись и архитектурные детали. Правда, грузинские ковры – пардаги до некоторого времени не были широко известны, так как грузины исторически не занимались их экспортом, а изготавливали их, как говорится по случаю. Тогда как в своеобразном быте азербайджанской семьи ковры были предметом первой необходимости, и в последствии стали полноправной частью культурного наследия мирового значения. Но именно в искусстве создания ковра сохранились глубинные связи наших двух народов. Узоры на них неизменны в своём сакральном значении. Их орнаменталистика несёт всё тот же глубинный смысл сквозь сотни лет, понятная без перевода, как в Грузии, так и в Азербайджане. Впрочем, как и во всём мире. Ведь орнамент можно назвать алфавитом, из которого складывается культурный язык искусства, которому присуща свобода общения вне географических границ.

Использованная литература:

1. Зейналов Х.А. Азербайджано-Грузинские художественные связи. Автореферат на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. Баку. – 2000, 26 с.
2. Мустафаев А. Ремесленничество в Азербайджане. Издательство «Нурлан», Баку. – 2007, 327 (на аз. яз.)

Asadova Khadija

*National Museum of Art of Azerbaijan, Deputy Director for Science,
Ph.D. in Art History, Distinguished Cultural Worker,
Member of the Union of Artists of Azerbaijan,
Baku, Azerbaijan*

ORNAMENTS – LANGUAGE WITHOUT TRANSLATION

Abstract

For hundreds of years, the cultural ties of the peoples inhabiting the Transcaucasus in the territories of Azerbaijan and Georgia have manifested themselves in the commonality of many art forms and motives, where almost identical ornaments are found. The closeness of our two states is proved by the monuments of the past, including those whose age is counted in millennia.

At the end of the 18th century – the first half of the 19th century, a process of active political and social changes was observed in Transcaucasia. It was reflected and penetrated all spheres of public life in the region. This period marked the beginning of a new period in the history of Azerbaijani-Georgian artistic relations.

In the first half of the 19th century, the nature of the Azerbaijani-Georgian artistic ties began to change. Previously imbued with the spirit of the Safavid culture, they took as a basis the principles characteristic of Russian and Western European cultures. However, the process went slowly and was far from synchronous when comparing the development of art in Azerbaijan and Georgia.

At the end of the 19th century, the diversity of cultural interpenetration in many spheres of art became a part of upbringing and education for neighboring states, which are mostly associated with the expansion of its significance and role in public life.

The times of formation and development of many types and creative tendencies in the fine arts of Azerbaijan and Georgia were the 20-the 30s of the XX century. True, it should be noted that in Georgia many types of art were formed earlier, in contrast to Azerbaijan, where the process of the formation of artistic styles was observed during these years.

But, despite the undeniable influence of cultures from the outside, one of the most persistent areas of applied art can be called carpet weaving and, as its derivatives, embroidery, painting, and architectural details.

Keywords: Culture, Ornaments, Caucasus.

ვიანორ ახალაია

*გორის სახელმწიფო სახწავლო უნივერსიტეტი,
პროფესორი
გორი, საქართველო*

ლევან გოთუას თხზულებათა ენის ერთი თავისებურება

XX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ლევან გოთუას შემოქმედებას ღირსეული ადგილი უჭირავს. მან საკმაოდ რთული და წინააღმდეგობით აღსავსე გზა განვლო. სამშობლოს წარსულზე, აწმყოსა და მომავალზე გულმხურვალედ დაფიქრებული პატრიოტი შემოქმედლი ქვეყნისა და ხალხის მტრად იყო გამოცხადებული, მაგრამ არასოდეს შეუწყვეტია შემოქმედებითი მუშაობა და მტელი თავისი მწერლური სულისკვეთებით ებრძოდა არსებულ სინამდვილეს.

ლევან გოთუა – გენიალური პროზაიკოსი, შესანიშნავი დრამატურგი, ნოველების დიდოსტატი, პუბლიცისტი და თანამედროვე სამოგზაურო ჟანრის ნაწარმოებთა ავტორი, არაჩვეულებრივი მექართულე, ქართულის უბადლო მცოდნე იყო. განსაკუთრებული სწრაფვა სიტყვაწარმოებისაკენ, რთული სიტყვების, კომპოზიტების შექმნისაკენ, მაშინ მავანთა საყვედურს იწვევდა; თითქოსდა მასისთვის გაუგებარი იყო მისი წერის ტექნიკა.

მწერალი იმ კრიტიკოსების გასაგონად, რომლებიც წერის ტექნიკას და სტილს უწუნებდნენ, ბრძანებდა: „ვინც მხატვრულ წიგნში სისტემას ეძებს, ის ვერასოდეს ვერ დაწერს, ვერც გაიგებს მწერლის ადელვებულ წიგნს!.. ყველაფერი, რაც ყდაშია – წიგნი როდია! არც გაცვეთილი სიტყვები და გატკეპნილი ფურცლებია წიგნი! არც უსულო აზრებისა და სახეების გროვა... არც პირფერული ლამაზსიტყვაობა შიშნაკრავისა და ყურმოჭრილისა“.

დღეს, როცა სიტყვაწარმოების თავისებურებებზე ვსაუბრობთ, წარმოუდგენელია ყურადღება არ გავამახვილოთ, რომ ამ სფეროში ენის ფიქსირებული თუ პოტენციური შესაძლებლობანი, მწერლის ძიებათა შედეგები, როგორც ვნახავთ, სათანადოდ განსხეულდა, ავტორისა და მკითხველის შემოქმედებით სივრცეში არსებობის უფლება შეიძინა. მის ნაწარმოებებში ვხვდებით როგორც ერთნაირი, ისე სხვადასხვა ფუძეების შეერთებას. შეიძლება ითქვას, რომ კომპოზიცია მწერლის ერთ-ერთი საინტერესო, ფართო და თვითმყოფადი უბანია. მწერალმა ქართული სიტყვის ახალი დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეულები შექმნა, რომელიც მომხიბლავი და განუზომელია თავისი ინდივიდუალურობით, მასშტაბურობით, მსოფლხედვით... საამისოდ მწერალი საშენ მასალად იღებს ძირეულ სიტყვას და მასზე აგებს სხვადასხვა შინაარსისი ლექსებს.

მწერალი ფართოდ იყენებს ქართული ენის მდიდარ შინაგან პოტენციალს, ენაში არსებულ სიტყვაწარმოების მრავალგვარ შესაძლებლობებსა და, ამასთანავე, მისი წერის მანერისათვის ძალიან ნიშანდობლივია და ჩვეულებრივი ქართული სალიტერატურო ენისა და სასაუბრო მეტყველებისათვის სრულიად ახალი, შეიძლება ითქვას, მოულოდნელი სიტყვაშეხამებანი.

კომპოზიტების შემადგენელ კომპონენტად სხვადასხვა მეტყველების ნაწილი გვხვდება:

სუბსტანციური; არსებითი+არსებითი: **თავხელი 6; იერნატამალი 6; დედასაწყისი 7; კლდეკედელი 7; ცხენ-კაცი 11; ზარქვეშეთი 13; შორენკეცებით 21;** „იისფერ შორენკეცებით იყო მოპირკეთებული;“ **ჯუჯა-საწმართული 23; მზენათლობა 23; ოქრობედი 23; საყდრიონ-ერიონი; ალაზან-ხალხი 28; წყალ-ხმელი 28; სიცილ-ქვითინი 57.**

ადიექტიური; ზედსართავი+ზედსართავი: **შაგ-კუმუტა 73;** მსაზღვრელის ფუნქციით, მქონებლობის აფიქსით; **მაღალბოხით 303; ღირსსაკადრისი 31** და სხვა.

სუბსტანციურ-ადიექტიური; არსებითი+ზედსართავი: **გულარხეინად 7; გრემ-დიდი 11; პირსწორად 12; ტანპატარანი 17; თავდიდები 17; დარდსავსედ 300; კარდიდა 23,** ამ შემთხვევაშიც ზედსართავს მქონებლობის სუფიქსი აქვს დართული; **გველუშველებელი 300; ტყეხშირი 243;**

სუბსტანციურ-პარტიციპიული; არსებითი სახელი+მიმღეობა: **ენამოწეწკილი 6; ენამოსლექილი; სვეტებჩაწყობილი 11; გალავანშეფერილი 11; ჩუქურთმამოვლებული 17; ქილვაშაფაფრული 22; ხრინწშეპარული 23; მზეჩახედული 96; ქარმორხეული 200; ჩრდილდაკრული 215; გულდაჩაგრული 215; ძირმოდგმული 240; წყალგანათლული 28;**

ქართულში ნამყო დროის მიმღეობას მოქმედებითი გვარი არ გააჩნია. მოქმედებითი გვარის ნამყო დროის მიმღეობის საწარმოებლად ვნებითი გვარის სუბიექტური მიმღეობის წინ პირდაპირი ობიექტი დაისმის, რის შედეგადაც ვღებულობთ კომპოზიტს, რომელიც თვითონ მსაზღვრელად გვევლინება და მოქმედების სუბიექტს გამოხატავს.

ადიექტიურ-სუბსტანციური; ზედსართავი+არსებითი: **თარსა-გალავანი 11; სეფესუფრა 21; ხატულჭურჭელი 22; მსხვილულვაშა 19,** მსაზღვრელის ფუნქციითაა, აქვს მქონებლობის სუფიქსი დართული;

ლევან გოთუას თხზულებებში ამგვარი სიტყვათშეთანხმებანი მრავლადაა დადასტურებული. გვხვდება აგრეთვე ცალკეული შემთხვევები, როცა არსებითი+საწყისი და მიღებულია: **მუ-**

ცელსოზა 17; ელვა-თრთოლვა 89. ფუძის რედუქლიკაციით მიღებული: კიმკიმი 18; აუგთ-აუგი 25; ბღავილ-ბღავილით 58.

კომპოზიციის მეორე წევრად გამოყენებულია ფერ სიტყვა: ჭიაფრად 19; დვიძლისფერ 23.

კომპოზიციაში მსაზღვრელად გამოყენებული რიცხვითი სახელები ჩვეულებრივია: შვი-დღეღელა 235 (მქონებლობის სუფიქსით); ორპირმაყარნი 157.

მწერალი იყენებს ზმნისსართიან კომპოზიტებს: ზეგადააჯდა 17; ზეწამოლალა 52; ზესაფ-რთხილო 95; გარესაფარეელი 24.

საწყისი+საწყისი: ფხეკა-რეცხა 6; ელვა-თრთოლვა 84.

რამდენიმე წლის უკან ვწერდით, რომ კომპოზიტთა ტიპების ტრადიციულ კლასიფიკაციაში არაფერია თქმული ისეთი წარმოების კომპოზიტებზე, რომელთა ორივე წევრი არის მასდარი. საჭიროა კომპოზიტთა ტიპებს შედგენილობის მიხედვით დაემატოს მასდარული წარმოების კომპოზიტები, რომელთა კომპონენტი არის საწყისი. ასეთი მასდარული კომპოზიტები გვხვდება ლ. გოთუასა და სხვა მწერალთა ნაწარმოებებში.

ჩვენს მიზანს არ შეადგენდა ლევან გოთუას ენის ამ სფეროს გამოწველილვითი ანალიზი, გვსურდა მხოლოდ ზოგადი სურათი წარმოგვედგინა და გვეჩვენებინა, რომ სიტყვათწარმოების თვალსაზრისით რამდენად არასწორია მწერლის კრიტიკოსთა ზოგიერთი ადრეული შეფასებანი და, აქედან გამომდინარე, საკითხის დასმაც კი უმართებულოა. ეს რომ ასეა, რამდენიმე სიტყვაწარმოების ნიმუშის ჩამოთვლაც საკმარისია. ყურადღება გვინდა მივაქციოთ იმას, რომ მათი ბუნება კონკრეტულ-გრძნობადია, სახიერი, რაც აღმნიშვნელისა და აღსანიშნის საერთო ნიშნებზე ხაზგასმის ფუნქციითა განპირობებული:

ალაზან-ხალხი	მზენათლობა	რიყეშეპარული
ხვეულ-კიბულები	შორენკეცებით	გულხადარა
კიბე-სართულები	მზეჩახედული	ძარღვდაღლილობა
სანიშნო-საკოცონე	მტერ-შემოუბერტყავი	ოქროტვიფრული
ზარქვეშეთი	წყაღგანათლული	თვალბურთულა
დედასაწყისი	საყდრიონ-ერიონი	ხმაურ-დანდგარი
ზარწკრიალები	გულნახევრობით	დოვლათმომდგარი
ყურთმაჯებიანი	გულღრჯუდ	ქარმორხეული
დევექონდაქარი	მრუდენაზობით	ჩრდილდაკრული
კარდიდა	ხასიათუმწიფარნი	ქამარშენაწყვეტი
გალავანშეფერილი	ნაწვენევაამოცდილებით	შავ-კუმუტა
ჩუქურთმამოვლებული	ორპირმაყარნი	ჭიაფრად
ხეჩუქურთმული	სამოს-თავხურვანი	დვიძლისფერი
ჯუბა-საწმართული	უჩინფარულად	ხატულჭურჭელი
მაღალბოხით	თაურაასოები	ნათელ-იორდანეში
ყვიცგაკრული	გვართსამხილავი	და სხვა.
ქვაფორე	ტომთსამხილავი	
ქვაბ-სახიზრები	ტომთსამყოფელი	

ლ. გოთუას ზოგიერთი შედგენილი სიტყვების კომპოზიტად მიჩნევა გაჭირდებოდა, თუმცა პირველ კომპონენტს, სადაც შესაძლებელია, ბრუნვის ნიშანი არა აქვს, რაც უდავოდ მათ კომპოზიტობას უჭერს მხარს. ხოლო რთული სიტყვის წარმოქმნის, ე.ი. სიტყვათა გაკომპოზიტების პროცესის თვალსაზრისით ეს მაინც საინტერესოა.

თუ მხედველობაში მივიღებთ ფორმისა და მნიშვნელობის განუყოფელ ერთიანობას, სიტყვაწარმოების ზემოთ ჩამოთვლილი და, აგრეთვე სხვა ფორმების მნიშვნელობები მისი ფუნქციონირებისას წარმოჩნდება. მათი ფუნქციონირების გარემო, ასპარეზი არის წინადადება, კონტექსტი და გულისხმობს წინადადების სხვა წევრებთან შესიტყვებას, ურთიერთობას. რა ვითარებას გვიჩვენებს ამ მხრივ ტექსტი. მხოლოდ ერთ მაგალითს მოვიყვანოთ:

„ალექსანდრემ წყალ-ხმელზე შემოჯარულ ხალხს მოავლო თვალი... ერთად მომდგარი ალაზან-ხალხი უამრავად, უძლეველად მოეჩვენა. „ეს ხალხიც ჩემია და ამ ხალხშია ჩემი ძალა!“

ალაზან-ხალხი – ამ სიტყვაშეხამებას ადგენენ სიტყვები, რომლებიც აზრობრივად სხვადასხვაა. თითქოსდა მოულოდნელია წყვილების ასე დაჯგუფება. პირველ ყოვლისა, ყურადღება მივაქციოთ წარმოების თვალსაზრისით როგორ მიემართება ერთი მეორეს; პირველს დაკარგული აქვს ბრუნვის ნიშანი, ანუ პირველი ნაწილი არ არის გაფორმებული სიტყვა, ეს კი მის კომპოზიტობას უჭერს მხარს.

ყოველი მოულოდნელი შესიტყვება თუ ლექსიკური ერთეული რაღაც მნიშვნელობის მოქმედია მოვლენათა ან მოქმედ პირთა მიმართ ავტორის დამოკიდებულების შესახებ.

კონტექსტი, ერთი მხრივ, ავლენს „ალაზან-ხალხის“ განსაზღვრულ მნიშვნელობას, მეორე მხრივ, იგივე მხატვრულ შესიტყვებაში თვით ქმნის აქტიურად თავის კონტაქტს – იმ სიტყვიერ გარსს, რომელზეც ასე თუ ისე გადაიტანება, ვრცელდება მოცემული სიტყვის ექსპრესიული ძალა. ამ შესიტყვების ემოციური ელფერი გვაძლევს ჰარმონიას ფრაზაში, იხატება სურათი და ემოციის დინამიკა სიამაყის, ამალღების, სიძლიერის ექსპრესიას წარმოგვიდგენს. ასეთი განცდა აქვს იმ წუთებში „გმირთა ვარამის“ მთავარ გმირს, კახთა მეფე ალექსანდრეს.

მოულოდნელი სიტყვაშეხამება, ამ შემთხვევაში „ალაზან-ხალხი“ ფრაზას მოქნილსა და ჰარმონიულს ხდის და ამ შინაგანი ჰარმონიულობის ფონზე ისინი უფრო გამოკვეთავენ პერსონაჟის იერ-სახეს, არსებულ გარემოს.

მზა სახე გარკვეულად ბორკავს ავტორის ფანტაზიას, თავის ჩარჩოში აქცევს მას. ინდივიდუალურ სიტყვაწარმოებით კი ავტორი მხატვრული აზროვნების თავისებურებას ავლენს. ისინი ლაკონური თხრობისა და მოულოდნელი ეფექტის მიზეზითაა წარმოშობილი.

ღვეან გოთუა როგორც მხატვრული სიტყვის დიდოსტატი, გამოსაცემი ამბის შინაგან დინამიურობას შესაფერის და მოქნილ ფორმობრივ გამოხატულებას აძლევს, იყენებს ქართულ ენაში არსებულ სიტყვაწარმოების საშუალებებს, მათი ორიგინალური ხმარებით ახალ ლექსიკურ ერთეულებს ქმნის, რითაც უფრო ნათელს ხდის სიტყვების პლასტიკურობას და ამდიდრებს, აძლიერებს წარმოსახვის მხატვრულ ღირებულებას. შეიძლება ვივარაუდოთ ამ წარმოქმნილ ფორმათაგან ნაწილი მხოლოდ დიდი მწერლის შემოქმედებაში მოიპოვება. აღსანიშნავია, რომ ტექსტი არაა გადატვირთული და მოსაწყენი, ფრაზა იმდენად დახვეწილი და ლაკონურია, რომ მკითხველს არ აბრკოლებს ესა თუ ის უცნობი სიტყვა ან ახალი ფორმა, რომლის შინაარსი კონტექსტითაც ნათელია. ამ მხრივ, მწერლის ტალანტი, ოსტატობა და შემოქმედებითი ინდივიდუალობა გამორჩეულია, ამოუწურავია მისი სიტყვათქმნადობა.

Vianor Akhalaia

*Professor at Gori State Teaching University,
Gori, Georgia*

ONE PECULIARITY OF THE LANGUAGE IN LEVAN GOTUA'S WORKS

Abstract

Levan Gotua's work occupies a worthy place in the history of twentieth-century Georgian literature. He went through a rather difficult and contradictory path. The patriotic writer, who was a sincere thinker about the past, present, and future of the homeland, was declared the enemy of the country and the people, but he never stopped his creative work and fought against the existing reality with all his literary spirit.

Levan Gotua – a genius prose writer, an excellent playwright, a master of novels, a publicist, and the author of works of the modern travel genre, was an extraordinary Georgian, an unparalleled scholar of Georgian. A special aspiration towards word production, the creation of complex words, composites, then led to the rebuke of his enemies; It seemed that his writing technique was incomprehensible to them.

The writer, to hear the critics who hated the technique and style of writing, said: „He who seeks a system in a fiction book can never write, nor can he understand the writer's exciting book!.. Everything in the

cover is not a book!“ Neither faded words nor compressed sheets are a book! Not a pile of useless thoughts and faces...”

Today, when we talk about the peculiarities of word production, it is inconceivable not to pay attention to the fact that the fixed or potential possibilities of language in this field, the results of the writer's search, as we will see, were properly embodied, acquired the right to exist in the creative space of author and reader. In his works, we find the connection of both the same and different stems. It can be said that composition is one of the most interesting, wide, and original areas of the writer. The writer has created new independent lexical units of the Georgian word, which is fascinating and immeasurable with its individuality, scale, worldview... To do this, the writer takes the root word as a building material and builds lexeme of different content on it.

Levan Gotua makes extensive use of the rich internal potential of the Georgian language, the many possibilities of word production in the language and, at the same time, is very remarkable for the manner of writing and completely new, one might say unexpected word combinations for ordinary Georgian literary language and colloquial speech.

Keywords: Language, Literature.

ციური ახვლედიანი, პროფესორი
გიორგი ყუფარაძე, ასოცირებული პროფესორი

† ქეთევან გაბუნია პროფესორი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო

საკუთარი სახელეზიდან წარმოებულ სიტყვათა თავისებურებანი

ფრანგული და ინგლისური ენების მასალაზე

საკუთარი სახელების შესწავლისას, პრობლემურად რთულად ითვლება მისი სემანტიკა. მკვლევართა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ საკუთარი სახელი ემსახურება მხოლოდ ობიექტის აღნიშვნას და არ შეიცავს იმ ნიშნებს, რომლებსაც ფლობს მის მიერ წოდებული ობიექტი; მეორე ნაწილი კი, პირიქით, ადასტურებს, რომ ამ კლასის სახელთა მნიშვნელობა შეიცავს ექსტრალინგვისტურ ინფორმაციას მათ მიერ დასახელებულ ობიექტზე.

საკუთარი სახელის მნიშვნელოვან სპეციფიკას წარმოადგენს მისი მნიშვნელობის კულტურული კომპონენტი. ასეთი სახელების შეკვეცილ ფორმაში გამოიხატება მნიშვნელოვანი ზოგადკულტურული და ემოციური შინაარსი. იმისათვის, რომ საკუთარი სახელი იქცეს მაწარმოებელ ფუძედ, საჭიროა განსაზღვრული პირობები. კერძოდ, საკუთარი სახელის კონცეპტუალური სტრუქტურის გათავისება საჭირო უნდა იყოს ლინგვოკულტურული საზოგადოებისათვის.

წინამდებარე ნაშრომი ეძღვნება ისეთ წარმოებულ სიტყვებს, რომლებიც წარმოიშვნენ ფრანგული და ინგლისური საკუთარი სახელებიდან. კვლევის შედეგად გამოვლინდა ლექსიკურ ონომასტიკურ დერივატთა წარმოქმნის საერთო კანონზომიერებანი. საკვლევ მასალაში გამოყოფილი და შედარებულია იმ ნაწარმოებ სიტყვათა დიდი ჯგუფები ორივე ენაში, რომლებიც წარმოიშვნენ საერთო სიტყვამაწარმოებელი ტენდენციების შესაბამისად, თუმც მათ გააჩნიათ განსაზღვრული ნაციონალური განსხვავებანი.

როგორც შედარებითმა ანალიზმა ცხადჰყო, სხვადასხვა ენებში არსებობს ამ ენების მატარებელთა მიერ საკუთარი სახელებით შექმნილ კონცეპტთა სხვადასხვაგვარი აღქმა. ინგლისური ენა უპირატესობას ანიჭებს ბუნების მოვლენების აღნიშვნას მათი მკვლევარების სახელეზებით, ფრანგული ენა კი – სულიერ და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ სფეროთა წარმომადგენლების სახელებით.

საკუთარი სახელების შესწავლისას, პრობლემურად რთულად ითვლება მისი სემანტიკა.

მკვლევართა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ საკუთარი სახელი ემსახურება მხოლოდ ობიექტის აღნიშვნას და არ შეიცავს იმ ნიშნებს, რომლებსაც ფლობს მის მიერ წოდებული ობიექტი; მეორე ნაწილი კი, პირიქით, ადასტურებს, რომ ამ კლასის სახელთა მნიშვნელობა შეიცავს ექსტრალინგვისტურ ინფორმაციას მათ მიერ დასახელებულ ობიექტზე. საკუთარი სახელის მნიშვნელოვან სპეციფიკას წარმოადგენს მისი მნიშვნელობის კულტურული კომპონენტი. ასეთი სახელების შეკვეცილ ფორმაში გამოიხატება მნიშვნელოვანი ზოგადკულტურული და ემოციური შინაარსი. იმისათვის, რომ საკუთარი სახელი იქცეს მაწარმოებელ ფუძედ, საჭიროა განსაზღვრული პირობები. კერძოდ, საკუთარი სახელის კონცეპტუალური სტრუქტურის გათავისება საჭირო უნდა იყოს ლინგვოკულტურული საზოგადოებისათვის. ჩვენი ნაშრომის მიზანს წარმოადგენს ფრანგული და ინგლისური ენების ანთროპონიმების ლექსიკურ დერივატთა შეპირისპირებითი ანალიზი. კვლევის მასალად გამოყენებულია საკუთარი სახელებიდან ნაწარმოები 114 დერივატი ფრანგული ენის ლექსიკონიდან (Le Petit Robert) და 160 ინგლისური დერივატი ინგლისური ენის ლექსიკონიდან (The Random House Dictionary of the English Language). დერივატთა ანალიზის საფუძველზე გამოვლინდა, რომ ანთროპონიმთაგან სიტყვაწარმოებას აქვს სახელდებითი მიმართულება: ნაწარმოებ სიტყვათა უმეტესი ნაწილი წარმოდგენილია არსებითი სახელებით, ორჯერ ნაკლებად – ზედსართავი სახელებით, ზმნებით კი – მხოლოდ შვიდი ერთეულით მთელი ენობრივი მასალიდან. დერივატთა წარმოქმნის ძირითადი ხერხია სუფიქსაცია. ჩვენი ანალიზი ეხება იმ არსებით სახელებს, რომლებიც წარმოადგენენ ჩვენი საკვლევი ორი ენის დერივატთა ყველაზე დიდ ჯგუფს, 68 % -ს ინგლისური ენიდან და 62 % -ს ფრანგული ენიდან. ნაწარმოებთა დერივაციული კატეგორიები ხშირად ემთხვევიან ორივე ენაში, თუმცა არსებობს სახასიათო განსხვავებებიც.

ინგლისურ ენაში. რაოდენობრივი თვალსაზრისით, პირველ ადგილზეა ანთროპონიმებიდან მიღებული დერივატები სუფიქსით **-ite** (33%). ძირითადად, ისინი წარმოებული არიან ქიმიკოსთა (**bindheimite, cleveite, danaite, proustitite**) ან მინერალოგთა (**bornite, marialite, vivianite, brucite**) სახელებიდან. ამ სუფიქსით წარმოებულ დერივატთა მცირე ნაწილი მომდინარეობს ბუნებისმეტყველების დარგის მკვლევართა (**forsterite, pallasite**), გამომგონებელთა (**dunnite**), სახელმწიფო მოღვაწეთა (**alexandrite, uvarovite**) სახელებიდან, მხოლოდ ერთჯერ გვხვდება დერივატში სუფიქსი **-ite** გეოლოგის (**hauerite**) და ფიზიკოსის (**kieserite**) სახელებიდან. დერივაციის შედეგები ეხება სამეცნიერო ტერმინოლოგიის სფეროს და, როგორც წესი, აღნიშნავენ მინერალთა სხვადასხვა სახეობებს, ფეთქებადებს ან მომწამლავ ნივთიერებებს (**adamsite, dunnite, maximite**). მაგალითად, **bornite** – ეს არის სპილენძის მადნის გავრცელებული მინერალი, რომელსაც ეს სახელი ეწოდა ავსტრიელი მინერალოგის ი. ბორნის პატივსაცემად; **maximite** – ფეთქებადი ნივთიერება, წოდებული მისი გამომგონებლის გ. მაქსიმის პატივსაცემად. მეორე ქვეჯგუფს წარმოადგენენ ის არსებითი სახელები, რომლებიც შექმნილია მოდელით «ანთროპონიმი + **-ism**» (29%). ეს დერივატები უმეტესად სახელგანთქმულ პოლიტიკურ და სახელმწიფო მოღვაწეთა სახელებიდან არიან წარმოქმნილნი (**caesarism, hamiltonianism, stalinism, gandhiism**), ასევე სხვადასხვა ეპოქის ფილოსოფოსთა სახელებიდანაც (**hegelianism, kantianism, platonism, thomism**). პირველ შემთხვევაში, ასეთი სიტყვები აღნიშნავენ პოლიტიკურ შეხედულებებსა და მიმდინარეობებს, მეორე შემთხვევაში კი – ფილოსოფიურ თეორიებსა და მსოფლმხედველობებს; **boulangisme** – ეს იყო 1880-იან წლების ბოლოს, ულტრამემარჯვენეთა მოძრაობა საფრანგეთში, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ფრანგი გენერალი ჟ. ბულანჟე არსებითი სახელები სუფიქს **-ism** – ით ასევე აღნიშნავენ რელიგიურ მიმდინარეობებს (**paulinism**), სოციალურ და ეკონომიკურ თეორიებს (**fourierism, veblenism**), სხვადასხვა კონცეფციებს (**lamarckism**). არსებითი სახელი **veblenism** აღნიშნავს ეკონომიკურ და სოციალურ თეორიებს, რომლებიც შეიმუშავა ამერიკელმა ეკონომისტმა და სოციოლოგმა ტ. ვებლენმა. ამ ნაწარმოებ არსებით სახელთა ჯგუფი შექმნილია რეალური ადამიანების სახელებიდან, გარდა სიტყვისა **quixotism**, რომელიც მომდინარეობს ლიტერატურული პერსონაჟის დონ კიხოტესაგან და აღნიშნავს იმ კეთილშობილურ-იდეალურ ქცევას, რაც ახასიათებდა რომანის მთავარ გმირს. მესამე ქვეჯგუფი შეიცავს

იმ დერივატებს, რომლებიც წარმოქმნილია «მცენარეთა და ბაქტერიათა სახელწოდებებიდან», და მათ წარმოქმნაში მონაწილეობს ლათინური წარმოშობის სუფიქსი «**ia**». როგორც წესი, ასეთი არსებითი სახელები იქმნებიან იმ სახელგანთქმული ბოტანიკოსების, ბიოლოგებისა და ექიმების სახელებისაგან, რომლებმაც აღმოაჩინეს და აღწერეს შესაბამისი მცენარეები და აღმოაჩინეს ეს მცენარე ამერიკელი ნატურალისტის დ. კლინტონის პატივსაცემად, მცენარე **grindelia** – მ კი – რუსი ბოტანიკოსის დ. გრინდელის გვარიდან. ერთადერთ გამონაკლისს წარმოადგენენ სიტყვები **rafflesia** და **paulownia**, რომლებიც ასევე მცენარეებს ასახელებენ, მაგრამ პირველი მათგანი მომდინარეობს სერ ტ. რაფლზის სახელიდან, რომელიც ხელმძღვანელობდა იმ ექსპედიციას, რომლის დროსაც ეს მცენარე აღმოაჩინეს, მეორე კი – მომდინარეობს იმპერატორ პავლე პირველის ქალიშვილის სახელიდან – ანა პავლოვნადან. ნაწარმოებ არსებით სახელთა სამი ძირითადი ჯგუფის შედარების შედეგად, შეინიშნება, რომ ფრანგული და ინგლისური ენები ხშირად რეაგირებენ იმ ცვლილებებზე, რომლებიც ხდება მეცნიერებაში. რაოდენობრივად უფრო მცირეა ის დერივატები, რომლებიც წარმოქმნილი არიან სუფიქსებით **-ium** და **-ist(-ite)**. სუფიქსი **-ium** აწარმოებს სახელგანთქმულ ფიზიკოსთა და ქიმიკოსთა სახელებიდან არსებით სახელებს, მნიშვნელობით «ქიმიურ ელემენტთა სახელწოდებები»: **fermium, gadolinium, lawrencium, mendelevium**. სუფიქს **-ium**-საგან განსხვავებით, სუფიქსი **-ist (-ite)** მონაწილეობს სხვადასხვა მოღვაწეთა სახელებისაგან ისეთი დერივატების წარმოქმნაში, რაც გულისხმობს «რაიმე შესხედულებათა და იდეათა მომხრეებსა და მიდევრებს»: **marxist, mekhitarist, stalinist, paulist**.

ფრანგულ ენაში, რიცხობრივად პირველ ჯგუფს წარმოადგენენ აბსტრაქტული არსებითი სახელები, რომლებიც შექმნილია სუფიქს **-isme** -ით (არსებით სახელთა 33%). მაწარმოებელი ფუძის სახით, წარმოდგენილია საკუთარი სახელები სახელგანთქმულ სახელმწიფო და პოლიტიკურ მოღვაწეთა (**césarisme, castrisme, stalinisme**), ასევე მათემატიკოსთა და ექიმთა (**hippocratism, freudisme, hébertisme**), ფილოსოფიურ თეორიათა და დოქტრინათა ფუძემდებლები (**évhémérisme, scotisme, hégélianisme, fouriérisme**). სუფიქსი **-isme** მსოლოდ ერთგზის გვხვდება ისეთ დერივატებში, რომლებიც შექმნილია სახელებიდან მითოლოგიური პერსონაჟისა (**orphisme**), ბუნების მკვლევარისა (**lamarckisme**), პედაგოგისა და საბჭოთა მადაროელისა (**stakhanovisme**). როგორც წესი, სუფიქს **-isme** -ით წარმოდგენილია «პოლიტიკურ დოქტრინათა და იდეურ მიმდინარეობათა» სახელწოდებები. ასეთ დერივატთა ფუძეებში არ გვხვდება ზუსტ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა წარმომადგენლების სახელები; გამონაკლისია არსებითი სახელი **lamarckisme**. ფრანგულ დერივატთა მეორე ქვეჯგუფია ის არსებითი სახელები, რომლებიც წარმოიქმნენ ლათინური სუფიქსის **-ia (-ie)** საშუალებით (12%), ბოტანიკოს და ბიოლოგ მეცნიერთა საკუთარი სახელებიდან. როგორც ინგლისურ ენაში, ასევე აქაც, ისინი აღნიშნავენ რაიმე მცენარეს, რომლის სახელიც შეიქმნა მისი აღმოჩენის სახელისაგან: **bignonia, rafflesia, dahlia, kentia, magnolia**. მესამე ქვეჯგუფს წარმოადგენენ სიტყვები, მნიშვნელობით «რომელიმე მოძრაობის, მიმდინარეობის მომხრე მოღვაწის სახელი» (10%). ისინი იწარმოებიან ორი სუფიქსით: **-iste (franquiste, fouriériste, lazariste, molinosiste)** და **-ite (barnabite, jésuite)**. სუფიქსი **-ite** მონაწილეობს ისეთ დერივატთა წარმოქმნაში, რომლებიც აღნიშნავენ რელიგიურ მიმდინარეობათა წარმომადგენლებს, სუფიქსი **-iste** კი – გაცილებით ხშირად გვხვდება იმ დერივატებში, რომლებიც წარმოიქმნენ ფილოსოფოსის, პოლიტიკური მოღვაწის, მღვდლის სახელებიდან.

საკუთარ სახელთაგან წარმოებული ამ სამი ჯგუფის დერივატების შედარებამ გვიჩვენა, რომ აბსტრაქტული არსებითი სახელები, რომლებიც წარმოიქმნენ საკუთარი სახელებიდან სუფიქს **-isme** -ით, გაცილებით უფრო ხშირად გვხვდება ფრანგული ენის სიტყვიერ ლექსიკაში, ვიდრე კონკრეტული არსებითი სახელები (მოღვაწეთა სახელები და მცენარეთა სახელები). ანთროპონიმთაგან წარმოშობილი დანარჩენი ფრანგული დერივატები შეიძლება დაიყოს რამოდენიმე ჯგუფად. მოღვაწის აღმნიშვნელი ომონიმური სუფიქსი **-ite** მონაწილეობს ასევე მინერალთა სახელწოდებების შექმნაში, მათ აღმოჩენთა სახელების მიხედვით: **kiesérite, ténorite, biotite**. აღსანიშნავია, რომ ონომასტიკურ დერივატთა ეს ჯგუფი ათჯერ მცირეა ფრანგულ ლექსიკაში, ვიდრე ინგლისური ენის ლექსიკაში. სუფიქსი **-ium** აწარმოებს არსებით სახელთა დერივატებს,

მნიშვნელობით «ქიმიურ ელემენტთა და ნივთიერებათა სახელწოდებები»; მაგალითად: **curium, finsteinium, fermium, lawrencium**. აღსანიშნავია, რომ ყველა დერივატი, სუფიქსით **-ium**, შექმნილია სახელგანთქმულ ფიზიკოსთა სახელებიდან. ყველაზე მცირერიცხოვან ჯგუფებს ქმნიან საკუთარი სახელებიდან წარმოქმნილი დერივატები **-erie, -ade: mazarinade, jéremiade, tartufferie, jacquerie**. სუფიქს **-ade**-დან წარმოქმნილი აღნიშნავენ რაიმე ნაწარმოებს: **mazarinade** პამფლეტი *კარდინალ მაზარინის* წინააღმდეგ; **Jéremiade** ლიტერატურული ნაწარმოები, რომელშიც ავტორი მწარედ დასტირის საზოგადოების მდგომარეობას. არსებითი სახელები, რომლებიც ნაწარმოებნი არიან სუფიქსით **-erie**, იძენენ სახასიათო მნიშვნელობას, სიტუაციის მეტონიმიური გამოსატვის გზით, მეტაფორიზაციის შედეგად: **tartufferie** (საქციელი, რომელიც ახასიათებს მოლიერის პიესის «ტარტიუფის» მთავარ გმირს, სახელდობრ, ფარისევლობა და პირფერობა), ასევე აქვთ კრებითი მნიშვნელობა: **jacquerie** (გლეხთა აჯანყება საფრანგეთში, რომელთა სახელებს შორის ჭარბობდა სახელი **Jacques**).

შედარებითმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ სხვადასხვა ენებში არსებობს ამ ენების მატარებელთა მიერ საკუთარი სახელებით შექმნილ კონცეპტთა სხვადასხვაგვარი აღქმა. ინგლისური ენა უპირატესობას ანიჭებს ბუნების მოვლენების აღნიშვნას მათი მკვლევარების სახელებით, ფრანგული ენა კი – სულიერ და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ სფეროთა წარმომადგენლების სახელებით.

ლიტერატურა:

1. Cannon, Garland (1999): „Problems in studying loans“, Proceedings of the annual meeting of the Berkeley Linguistics Society 25, 326–336.
2. Grzega, Joachim (2003): „Borrowing as a Word-Finding Process in Cognitive Historical Onomasiology“, *Onomasiology Online* 4, 22-42.
3. Hinchings, Henry (2008), *The Secret Life of Words: How English Became English*, London: John Murray
4. *Le Petit Robert de la langue française nouvelle*, édition 2006. Paris, Dictionnaires Le Robert, 2006.
5. Picone, M. D. (1996). *Anglicisms, Neologisms and Dynamic French*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins publishing
6. Ruellot, V. (2011). English in French print advertising from 1999 to 2007. *World Englishes*, 30(1), 5-20.
7. *The Random House Dictionary of the English Language*, 2 nd Edition, Unabridged. New York, Random House, 1987.
8. Walsh, O. (2014). Les anglicismes polluent la langue française. Purist attitudes in France and Quebec. *French Language Studies* 24, 423–449.

Tsiuri Akhvlediani, *Professor*
Giorgi Kuparadze, *Associate Professor*

† Ketevan Gabunia *Professor*

Tbilisi state university
Tbilisi Georgia

PECULIARITIES OF WORDS DERIVED FROM PROPER NOUNS

On the Material of the French and the English languages

Abstract

While studying and analysing proper names, the question of their semantics turns up to be considered too problematic. Some scholars believe that a proper name serves only to denote an object and does not contain those features that an object named by it possesses; The others, on the contrary, confirm that the meaning of the names of this class contains extralinguistic information about the object named by them.

An important specificity of a proper name is the cultural component of its meaning. The abbreviated

form of such names expresses a significant and a general cultural emotional content. In order, a proper name to become a forming root, certain, specific conditions are required. In particular, perceiving and generalising the conceptual structure of the proper name should become necessary for a linguo-cultural community.

The present joint paper deals with the words derived from French and English proper nouns. The study revealed common patterns in the formation of lexical onomastic derivatives. The corpora identifies and compares large groups of loan words in both languages that have emerged within recognised word-forming trends, still having some distinct national differences.

In conclusion, as comparative analysis has shown that in different languages there are different perceptions of the concepts of proper names created by the carriers of these languages. The English language prefers to denote natural phenomena by the names of their researchers, while the French language by the names of representatives of the spiritual and socio-political spheres.

Keywords: proper name, anthroponym, forming root, suffix.

Ахматова Аминат

*ФГБОУ ВО «Кабардино-Балкарский государственный университет
им. Х.М. Бербекова», студентка*

Муратова Е.Г.

*доктор исторических наук, профессор кафедры истории России
ФГБОУ ВО «Кабардино-Балкарский государственный университет
им. Х.М. Бербекова»
Нальчик, Россия*

ПОЛКОВНИК ДМИТРИЙ АЛЕКСЕЕВИЧ ВЫРУБОВ

В статье рассматривается административная и научно-просветительская деятельность Дмитрия Алексеевича Вырубова, окружного начальника Терской области (конец XIX-начало XX в.). Как собиратель древностей он внес весомый вклад в изучение археологии, этнографии и истории Северного Кавказа.

Ключевые слова Дмитрий Алексеевич Вырубов, археология, этнография, Нальчикский округ, Терская область, конец XIX-начало XX века.

Жизнь и деятельность крупных российских военачальников и администраторов XIX в. на Кавказе хорошо изучена в отечественной историографии. Вместе с тем за рамками исследовательского интереса остаётся повседневная деятельность многочисленного отряда рядового кавказского чиновничества. В этом контексте привлекает внимание изучение жизнедеятельности Дмитрия Алексеевича Вырубова (1849-1917), административная карьера которого еще не стала предметом специального исследования в отечественной историографии.

В историко-художественных репрезентациях встречаются лишь краткие и во многом противоположные характеристики Д.А. Вырубова как человека, который «в отличие от многих пришельцев с севера, искренне полюбил Кавказские горы, изучил языки коренных жителей и почти полвека – большую часть своей жизни отдал – Кавказу, который стал для него второй родиной». В то же время он оценивается как исполнительный проводник имперской колониальной политики и безжалостный администратор с сомнительными талантами. Что стоит только одно представление Д. Вырубова в поэме «Кому живется весело...», написанной его современником, выдающимся осетинским поэтом и общественным деятелем Коста Хетагуровым, который демонстративно подражая знаменитой поэме Н.А. Некрасова, представил целую галерею кавказского чиновничества. Полковник Вырубов предстает у К. Хетагурова в образе Рубкова. Намекая на активную просветительскую деятельность Д. Вырубова, поэт пишет:

«И было чем похвастаться!..

Таланты разнородные,

Как в луже инфузории,
В тебе кишмя кишат.
Живучесть их кошачая,
Значенье их немалое,
Заслуги их пред родиной
Толпе не оценить».

И одновременно Хетагуров хлестко бичует окружного начальника:

«Систему вымогательства
И виды расхищения
Сельского сбережения
Ты применил с лихвой.
Любитель этнографии,
Знаток старинной утвари,
Ты для музея нового
Открыто грабил всех»

Историография избранной темы весьма скромная, в исследованиях в той или иной степени затрагиваются отдельные аспекты деятельности Д. А. Вырубова, в основном связанные с «собирательством древностей» и его археологическими разысканиями [1; 2; 4; 6; 10]. В ряду этих работ специального внимания заслуживает статья Л.И. Лаврова «Альбом и макеты Д.А. Вырубова по этнографии и археологии Кабардино-Балкарии» [6], в которой впервые подверглись описанию безымянный альбом акварельных рисунков и макеты горских жилищ, присланные в 1902 г. начальником Владикавказского округа Терской области полковником Вырубовым в дар Музею антропологии и этнографии Академии наук. Кроме того, нельзя не отметить основательную работу Г. Н. Вольной и А. Б. Депуевой, посвященную исследовательской деятельности Д. А. Вырубова в области истории, этнографии и культуры Терской области [2].

Цель данной статьи состоит в обобщении карьерной истории Дмитрия Алексеевича Вырубова и оценке его вклада в социокультурное и общественно-политическое развитие Нальчикского округа в конце XIX–начале XX в.

Источниками для реконструкции основных этапов жизненного пути, карьерного роста и общественной деятельности Дмитрия Алексеевича Вырубова послужили: «Родословная книга дворян Владимирской губернии. 1791 – 1808 гг.»; «Список полковников по старшинству на 1-е января 1905», который содержит перечень офицеров русской армии на определенную дату и информацию о производстве в чины, имеющихся наградах, семейном положении; а также «Терские календари» на 1898-1912 гг., в которых зафиксированы не только пребывание Д.А. Вырубова в определенной должности, но также его административная и общественная активности. Для характеристики научно-просветительской деятельности начальника округа привлекались такие источники, как отчет Вырубова о раскопках кургана Хусанты в Балкарском обществе, произведенных им летом 1891 г. [3]; а также коллекция Д.А. Вырубова, представленная в общедоступной части электронной базы данных Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамеры).

Дмитрий Вырубов родился 17 октября 1849 г. в семье потомственных дворян Владимирской губернии. Он был сыном начальника ковровской уездной полиции штабс-ротмистра Алексея Гавриловича Вырубова от брака с Надеждой Сергеевной Извольской, окончил Тверское кавалерийское юнкерское училище, служил офицером в кавалерии, с 1868 г. перешел из армии на службу в Министерство внутренних дел. В рядах терских казаков Дмитрий Алексеевич Вырубов участвовал в русско-турецкой войне 1877-1878 гг., был награжден орденами св. Владимира IV ст., св. Анны II ст., орденом св. Станислава и памятной медалью, а также персидским орденом Льва и Солнца. Именно во время службы в терских казаках Дмитрий Вырубов узнал и полюбил Кавказ и, когда в 1882 г. ему предложили должность участкового начальника в Закавказье, Дмитрий Алексеевич сразу же согласился. С 1887 по 1898 г. в чинах ротмистра, подполковника и полковника Д.А. Вырубов являлся начальником Нальчикского округа Терской области, а затем, до 1906 г. – начальником Владикавказского округа Терской области, когда был произведен в генерал-майоры и уволен в отставку. Освободившись от службы, Д.А. Вырубов продолжил заниматься общественной и

культурно-просветительской деятельностью во Владикавказе. Он являлся членом попечительства музея Терской области, принимал деятельное участие в создании экспозиции и сборе коллекций для этого музея, заведовал его этнографическим отделом. С 1911 г. Д.А. Вырубов становится членом Терского областного статистического комитета, который активно занимался археологическим изучением Северного Кавказа. У Дмитрия Алексеевича была большая семья: жена Мария, дочь полковника Туманова, и 6 детей. Умер генерал Д.А. Вырубов во Владикавказе в мае 1917 года.

«Нальчикский период» его служебной карьеры был наполнен различными событиями. Один из ярких эпизодов в его карьере – поиск пропавших в 1888 г. английских альпинистов: профессора Донкина и натуралиста Фокса. Все детали спасательной экспедиции нашли свое отражение в архивном деле № 7 Управления Нальчикского округа II отделения, озаглавленном «О розыске путешественников английских подданных Донкина и Фокса и проводников, швейцарских подданных Штрейха и Фешера, не возвратившихся с г. Кашка-тау и других мест в течение месяца», начатом 13 сентября и оконченом 29 октября 1888 г., которое хранится в Центральном государственном архиве Кабардино-Балкарской Республики.

Срочно вернувшись из Владикавказа, где Вырубов находился вместе с депутацией по случаю прибытия царской семьи на Кавказ, он отправился в Безенги и предпринял энергичные меры по розыску альпинистов. Из жителей окрестных сел Балкарии, Безенги и Хулама были организованы поисковые отряды численностью до 100 человек, возглавляемые таубием Тенгизом Суншевым с лучшими охотниками и ходоками по горам. Они поднимались высоко в горы, на ледники, спускались на веревках в трещины, а в тех местах, где видны были скалы, сооружали, по приказанию Вырубова, груды камней, чтобы иметь возможность в случае надобности показать, до каких высот доходили поиски. Но шансов найти пропавших альпинистов уже не было.

В этой напряженной обстановке возникла версия гибели иностранцев от рук местных жителей. По указанию Вырубова была составлена опись вещей пропавших путешественников. В архивном деле имеются протоколы дознаний, отличающиеся особой дотошностью и свидетельствующие о том, что в гибели альпинистов виновата природа и несчастный случай. Летом следующего года специальная экспедиция английского Alpine Club во главе с Дугласом Фрешфильдом лишней раз убедилась в этом, причем лагерь погибших альпинистов был найден не разграбленным. Удалось сохранить имидж России в этой трагической истории. Председатель Альпийского клуба письмом от 22 ноября на имя начальника Нальчикского округа сообщил, что «на общем собрании клуба единогласно принята резолюция выразить величайшую благодарность Д. А. Вырубову за спешную и великодушную помощь в удостоверении и розыске следов секретаря клуба господина В. Ф. Донкина и господина Фокса [11].

Пребывание в должности начальника Нальчикского округа прошло у Вырубова в постоянных административных заботах по поводу строительства колесных дорог из горных теснин на плоскость. Об этом свидетельствует обширная делопроизводственная документация, кропотливо собранная и прокомментированная Б.Б. Темукуевым [9]. 28 июня 1887 г. после личного распоряжения императора Александра III доверенные лица А. Абаев, Г. Кюйгенов и У. Темукуев приступили к строительству. За 40 тысяч рублей серебром собственных средств был нанят подрядчик – владикавказский купец Харлампий Муратанов. Торжественная сдача колесной дороги в эксплуатацию состоялась 18 июня 1893 г. в присутствии начальника Терской области Семёна Каханова, начальника Нальчикского округа Дмитрия Вырубова, старшины Балкарского общества Азнора Айдаболова, жителей и гостей.

Нет сомнения, что Д.А. Вырубов был увлеченным и талантливым человеком. Он хорошо знал традиции местных народов, много времени уделял изучению их материальной и духовной культуры. Начальник округа сам изготавливал макеты горских жилищ и сохранившихся к тому времени исторических памятников. Военный историк В.А. Потто сообщает, что в 1888 г. Д.А. Вырубов, участвуя в праздничных мероприятиях во Владикавказе по случаю прибытия царской семьи на Кавказ, преподнес наследнику Цесаревичу удивительные подарки. «Ряд этих подношений заканчивался прекрасными моделями различных кавказских сооружений, сделанных в миниатюре, но с замечательной точностью во всех деталях. Здесь увидите и древние развалины грузинских башен, и характерный стиль грузинского монастыря, и казачий пост, и казачью вышку, и кабардинскую саклю, и

проч. и проч. Вся эта талантливая, но чрезвычайно кропотливая работа исполнена подполковником Вырубовым, начальником Нальчикского округа и предназначена в дар наследнику Цесаревичу» [8, с. 47].

Д. А. Вырубов был известен в том числе и как археолог-любитель. В последней трети XIX века в отечественной археологии произошли значительные изменения: в научных и познавательных целях стали шире использоваться археологические раскопки. Большой интерес к памятникам древности на Северном Кавказе появился после открытия в 1869 г. знаменитого Кобанского могильника в Осетии. В 1873 г. в Тифлисе Московским археологическим обществом было создано Общество любителей Кавказской археологии. С конца 70-х годов XIX века участились раскопки древних кладбищ с целью добычи высокохудожественных вещей. Очень часто эти раскопки проводились без какого-либо документирования. Бурно развивалось частное коллекционирование древностей и откровенное разграбление многих памятников. Из найденных при самовольных раскопках вещей сформировались крупные частные коллекции. Одной из таких коллекций являлось собрание тогдашнего начальника Нальчикского округа А.А. Иессен позже писал, что собранная Д.А. Вырубовым археологическая коллекция «в значительной своей части была приобретена Археологической комиссией для Эрмитажа в Ленинграде и для Исторического музея в Москве (1897). По сохранившемуся до сих пор в Нальчике рассказу, Вырубов вызвал к себе целый ряд «старшин» из местных князей и не то просил, не то приказал доставлять ему древние предметы. Естественно, что собранная таким способом коллекция имеет небольшое научное значение, так как ни о месте, ни об условиях находки отдельных предметов не сохранилось почти никаких сведений» [4, с. 10]. Коллекцию эту, по словам Е.И. Крупнова, «составляли различные предметы, начиная от каменных топоров и кончая железными ножами и женскими украшениями эпохи позднего средневековья. Почти все они беспаспортные» [5, с. 14].

Упоминание о коллекции Д.А. Вырубова имеется даже в статье о Нальчике в словаре Брокгауза и Ефрона: «У начальника округа, Д.А. Вырубова, хорошее собрание старинного оружия и разных археологических предметов, найденных в округе» [7, с. 513]. По сведениям одного из краеведов, в здании, раньше занятом под краеведческий музей, некогда жил начальник Нальчикского округа. И вот в одной из комнат Вырубов устроил небольшую экспозицию своих находок, кавказского оружия и воинского снаряжения. Так образовался первый в Нальчикском округе публичный музей. По воскресным дням в этот музей допускались посетители [12].

В марте 1897 году уезжая из Нальчика во Владикавказ, Вырубов продает свою коллекцию древностей, найденных в Терской области, Императорской археологической комиссии за 500 рублей. Эта коллекция была снабжена фотографиями, описью, рисунками и описанием находок. Она состояла из 1661 предмета. Среди этих предметов керамические сосуды, бронзовые пряжки, бронзовые фигурки животных, античные, византийские и восточные монеты из курганных древностей [2, с. 104].

Сегодня наибольший научный интерес представляет альбом Вырубова. Он содержит список 132 кабардинских и 13 балкарских тамг с их рисунками, акварельные и частично карандашные зарисовки боевых башен, замков, мавзолеев, могил, надмогильных памятников, развалин двух христианских церквей и некоторых видов женской одежды. В нем, в частности, представлены рисунки башни Абаевых в сел. Кюньюм, башни из сел. Верхний Чегем Чегемского ущелья, христианской часовни из Балкарии, склепа Камгута из с. Эльджурту, двух башен в районе сел. Бызынги, оборонительного сооружения из сел. Джабоево, замок в верховьях р. Баксан и др. По оценке специалистов, этот исторический источник имеет большое научное значение. Во-первых, некоторых памятников, зарисованных Вырубовым в свое время сегодня, уже нет – они разрушены природой или уничтожены людьми. В первую очередь речь идет об оборонительных сооружениях эпохи средневековья. Во-вторых, не дошли до нас и многие уникальные фрески из разрушенного православного храма в Балкарии. Эти фрески, помимо художественной, представляют и этнографическую ценность, так как содержат информацию об одежде местного населения и некоторых предметах обихода... Благодаря Вырубову мы сегодня имеем представление об этих фресках [12]. Согласно авторитетному заключению Лаврова, Альбом и макеты Д.А. Вырубова, несмотря на почти полное отсутствие объяснительных текстов, имеют значение источника, сообщающего о целом ряде неизвестных ранее кабардинских и балкарских тамг, а также дающего представление о былом внешнем виде несохранившихся или теперь уже сильно пострадавших от времени архитектурных памятников Центрального Кавказа [6].

Дмитрий Алексеевич Вырубов был не только ценителем и собирателем предметов кавказской старины, но и лично занимался археологическими раскопками. Так, на заседании императорского Московского археологического общества 2 мая 1892 г. под председательством графини Уваровой было представлено письмо чл. кор. Д. Вырубова, из Нальчика, с приложением отчета о раскопках кургана Хусаноты, произведенных летом 1891 г., и предметов, найденных при раскопках. На этом заседании было постановлено благодарить Д. Вырубова, а его отчет был приложен к протоколу № 411, Приложение II. Благодаря этому документу известно об одном из древних археологических памятников Балкарского общества. В погребальной камере он обнаружил много костей человека и лошади. Вдоль стены находились несколько разбитых глиняных сосудов будто бы с остатками шелухи от хлебных злаков. Кроме того, здесь же были найдены различной формы браслеты, пряжки, украшения. По ходу отчета Д. Вырубов делает и этнографические заметки: «И в настоящее время Хусаноты считается священным местом и пользуется особым уважением населения; с него воспрещается брать камни и проходить мимо с покойниками и свадебными процессиями. Разрытие и осквернение кургана грозит населению Балкарии неисчислимыми бедствиями в виде наводнений, засух, болезней и проч.» [3].

В 1897-1906 гг. активизируется деятельность зарубежных археологов на территории Северного Кавказа, которые скупали археологические артефакты и вывозили их за рубеж. Д.А. Вырубов и другие чиновники предприняли значительные усилия, чтобы предотвратить хищнические раскопки в Терской области и сохранить памятники культуры в целостности. В частности, в литературе встречается упоминание о приказе начальника округа Вырубова от 14 января 1898 г. «О запрещении германским археологам производить раскопки» [2, с.107].

Таким образом, можно сделать вывод, что в напряженной деятельности окружного начальника находилось время и для серьезной исследовательской, археологической, этнографической и просветительской работы. Можно по-разному оценивать административные практики Д.А. Вырубова, но его вклад в изучение истории, археологии и этнографии народов Терской области, а также в сохранение культурного наследия и просвещение северокавказских горцев не подвергается сомнению.

Список литературы:

1. Аппаева Ж. М. История создания краеведческого музея в Нальчике // Наследие веков. 2015. № 3. С. 103-108.
2. Вольная Г. Н., Депуева А. Б. Д. А. Вырубов – Исследователь древней и средневековой истории терской области // Из истории культуры Северного Кавказа: сб. статей. Ставрополь, 2013. Вып. 5. С. 100-118.
3. Вырубов Д. Раскопка кургана Хусанты близ поселка Зилги, Балкарского общества и могильников в местности Рахты // Древности. Труды Московского археологического общества. Т. XVI. М., 1900. Протоколы. С. 195-196.
4. Иессен А.А. Археологические памятники Кабардино-Балкарии // Материалы и исследования по археологии СССР. №3. Материалы по археологии Кабардино-Балкарии / Под. ред. М.И. Артамонова. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1941.
5. Крупнов Е. И. Древняя история и культура Кабарды. М., 1957.
6. Лавров Л.И. Альбом и макеты Д.А. Вырубова по этнографии и археологии Кабардино-Балкарии // Материальная культура и хозяйство народов Кавказа, Средней Азии и Казахстана. Л., 1978. С. 71 – 84.
7. Нальчик, село Терской области // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. Т. XX а. СПб., 1897.
8. Потто В.А. Царская семья на Кавказе. 18 сентября-14 октября 1888 г. Тифлис: Тип. Окружного штаба Кавказского военного округа, 1889.
9. Темукуев Б.Б. Балкарская общественная колесная дорога. Нальчик: Издательство М. и В. Котляровых, 2008.

10. Фоменко В. А. История изучения археологических памятников на территории современной Кабардино-Балкарии в последней трети XVIII — начале XX веков // Научный диалог. 2019. № 8. С. 390-403.
11. Фрешфильд Дуглас. Отрывок из сочинения «Исследование Кавказа» (1896) / Пер. с англ. Г.Л. Цагараевой; истор. справка И.Н. Бочаровой // Дарьял. 2018. № 3.
12. Шаханов Т.Б. Кавказовед Л.И. Лавров и его вклад в изучение истории Балкарского народа // Записки краеведа. Нальчик, 2004. С. 57 – 58.

Akhmatova Aminat

*Kabardino-Balkarian State University
them. HM. Berbekova, student*

Muratova E.G.

*Doctor of Historical Sciences, Professor of the
Department of Russian History
Nalchik, Russia*

COLONEL DMITRY ALEKSEEVICH VYRUBOV

Abstract

The article examines the administrative, scientific and cultural activities of Dmitry Alekseevich Vyubov, the district head of the Tersky region (late XIX – early XX centuries). As a collector of antiquities, he made a significant contribution to the study of archeology, ethnography and history of the North Caucasus.

Colonel Dmitry Alekseevich Vyubov is a famous collector, a major collector of antiquities and an amateur archaeologist. In 1882 he was offered the post of district chief in the Transcaucasus. YES. Prior to his appointment as head of the Vladikavkaz district, Vyubov was from 1887 to 1898 the head of the Nalchik district. Vyubov headed the Vladikavkaz district until 1906.

One of the brightest episodes of his career in the „Nalchik period“ – the search for missing in 1888 English climbers: Professor Donkin and naturalist Fox. All the details of the rescue expedition were reflected in the archival file No. 7 of the Office of the Nalchik District of the II Branch.

Service in Vladikavkaz turned out to be more intense for Colonel Vyubov. More than once he had to prevent the disturbances of local peasants. So in the spring of 1902, to suppress the armed uprising of several hundred residents of the village of Gizel to the west of Vladikavkaz, Dmitry Alekseevich had to involve not only the Cossacks of the Kizlyar-Grebensky regiment, but also the company of the 81st Apsheron infantry regiment. At the same time, Vyubov personally went to the rebellious village, where he arrived even before the arrival of the infantry.

During his service in the Caucasus, Vyubov collected a rich collection of edged weapons from different times. He showed great interest in the culture of the mountaineers: he made sketches of historical monuments, temples, chapels, fortresses.

It is his activity as a collector of antiquities in the future that will give us the opportunity to collect a wide ethnographic material. Vyubov was not only a connoisseur and collector of Caucasian antiquities, but also personally engaged in archaeological excavations.

In the intense activity of the district chief there was time for serious research, archaeological, ethnographic and educational work. His contribution to the study of the history, archeology and ethnography of the peoples of the Terek region, as well as to the preservation of the cultural heritage and the education of the North Caucasian highlanders is not questioned

Keywords: Dmitry Alekseevich Vyubov, archeology, ethnography, Nalchik district, Tersky region, late XIX – early XX centuries.

მოზარდთა თვითცნობიერების კვლევის თანამედროვე ეტაპები

თვითცნობიერება ცნობიერების ერთ-ერთი ასპექტია, იგი გულისხმობს როგორც საკუთარი „მე“-ს შემეცნებას, ანუ თვითშემეცნებას ისე თვითშეფასებასაც, ანუ საკუთარი თავისადმი დამოკიდებულებასაც. ეს იმას ნიშნავს, რომ თვითცნობიერება და თვითშემეცნება იდენტური ცნებები არ არის. „თვითცნობიერება“ უფრო ფართო ცნებაა ვიდრე „თვითშემეცნება“. სწორედ თვითცნობიერების დონეზე უნდა ადამიანს ინტერესი საკუთარი თავისადმი, საკუთარი „მე“-სადმი. თვითცნობიერების როლსა და მნიშვნელობას უძველესი დროიდან ექცეოდა ყურადღება. თუნდაც სოკრატეს მოწოდება: „შიცან თავი შენი“ ეს მოწოდება აიძულებდა ადამიანებს საკუთარი თავი ექციათ კვლევის ისეთივე ობიექტად, როგორც გარე სამყაროს საგნები და მოვლენები იყო. თვითცნობიერების უნარი წმინდა ადამიანური უნარია, მხოლოდ ადამიანს შეუძლია გაიცნობიეროს საკუთარი თავი, დაკვირვების ობიექტად აქციოს საკუთარი მოქმედებები, გრძნობები, აზრები, ინტერესები, ქცევის მოტივები, თავისი ადგილი საზოგადოებაში. ცოდნა საკუთარი თავის შესახებ, იწყება ფიზიკური იერსახის ცოდნით, უფრო გვიან კი ყალიბდება ცოდნა საკუთარი სამყაროს უნარებისა და შესაძლებლობების შესახებ.

თვითცნობიერებით ადამიანი თავის თავს ადარებს სხვა ადამიანებს, ამით გამოკვეთს თავის შესაძლებლობებს, უკეთ დაინახოს კარგი ან ცუდი თვისებები, კრიტიკულად შეაფასოს თავისი ქმედებები. ა. სპირკინი წერს: „თვითცნობიერება არ არის ცნობიერების მონოლოგი თავის თავთან. უფრო მეტი იგი არის პიროვნების დიალოგი თავის გამოცდილებასთან“ [5;142] თარგმანი ჩვენია ც.ბ.

როგორც აღინიშნა თვითცნობიერების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფუნქციაა თვითშემეცნება. იგი გულისხმობს საკუთარი თავის გამოკვლევას, მის შესწავლას, ცხადია, ობიექტურად და ადეკვატურად. თვითშემეცნება, ანუ საკუთარი თავის ცოდნა, ადამიანს აძლევს საშუალებას სწორად შეაფასოს თავისი შესაძლებლობები, სწორად გაერკვეს სიტუაციებში და სწორად მართოს იგი.

არ არის ადამიანი (იგულისხმება ნორმალური), თვითცნობიერების უნარი რომ არ გააჩნდეს, თუმცა თვითცნობიერების დონეები სხვადასხვა ადამიანს სხვადასხვანაირი აქვს. ზოგნი მეტად აღიქვამენ საკუთარ „მე“-ს, მეტად უღრმავდებიან საკუთარ თავს, ზოგიერთები კი ნაკლებ ინტერესს იჩენენ საკუთარი პერსონისადმი. პირველნი მუდმივად აკონტროლებენ საკუთარ მოქმედებებს და ამიტომაც იშვიათად კარგავენ წონასწორობას, სულიერ სიმშვიდეს, მეორენი ნაკლებად ფიქრობენ თავის ქცევებზე და იმპულსურნი, აფექტურნი არიან თავიანთ მოქმედებებში.

აღნიშნული ვითარება თავისთვად აყენებს თვითცნობიერების აღზრდა-განვითარების საკითხს. მოზარდი, რომელიც „გარეთ“ არის მიმართული თითქოს საკუთარი „მე“ არც არსებობდეს, უნდა დაგაჩვიოთ საკუთარ თავში ჩაღრმავებას, საკუთარი ქცევის კონტროლს, მას უნდა გამოუშუშაოთ კრიტიკული მიდგომა საკუთარი თავისადმი. თვითშეფასების გარეშე ადამიანს არ ეცოდინება საკუთარი თავი, საკუთარი შესაძლებლობები. გაუჭირდება ადამიანებთან ურთიერთობა, საზოგადოებაში ჩართვა და საკუთარი ადგილის გარკვევა.

სამწუხაროდ ადამიანებს უჭირთ საკუთარი თავის ობიექტური, ადეკვატური თვითშეფასება, ხშირად ისინი უფრო უკეთესად წარმოაჩენენ საკუთარ თავს, ვიდრე სინამდვილეში არიან.

იშვიათად, მაგრამ მაინც სხვაგვარი ვითარებაც გვაქვს. ადამიანთა ერთი ნაწილი იმაზე უფრო კრიტიკულია საკუთარი თავის მიმართ და იმაზე ნაკლებად აფასებს საკუთარ თავს, ვიდრე სინამდვილეშია. მაგ: ფიზიკურად მახინჯია, ან უხასიათოა და ძნელად საურთიერთობო, არ შეუძლია საზოგადოებაში ლაპარაკი და ა.შ. ასეთი არაობიექტური, ტენდენციური დამოკიდებულება გარკვეულ კომპლექსს აჩენს, რაც ასევე არასასურველია და საზიანოა.

თვითშეფასება რომ ობიექტური იყოს საჭიროა სამმაგი კონტროლი; როგორც

ა. სპირკინი წერს, ეს მაკონტროლებელი საშუალებებია: „ცხოვრება, საზოგადოებრივი აზრი და საკუთარი გონება“ თარგმანი ჩვენია ც.ბ. [5;150].

განსაკუთრებული როლი მაინც საზოგადოებრივ აზრს განეკუთვნება. ადამიანი მაშინ აფასებს თავის თავს ადეკვატურად, როცა შესძლებს გაიცნობიეროს და გაითვალისწინოს ის, თუ რა აზრის არიან სხვები მის შესახებ. მოსწავლეს საკუთარი თავის მიმართ წარმოდგენა იმის მიხედვით ექმნება, თუ როგორ აფასებს მას სხვა, ამის შემდეგ ცდილობს დამოუკიდებლად შეაფასოს საკუთარი „მე“.

აღსანიშნავია ის, რომ თვითცნობიერების კვლევის თანამედროვე ეტაპზე სამ ძირითად ასპექტს გამოყოფენ, ესენია:

1. ფუნქციონალურ-ემოციური, ანუ „მე“-ს მიმართ სოციალურ-ღირებულებითი დამოკიდებულება;

2. აფექტურ-კოგნიტური, რომელშიც შედის არა მარტო წარმოდგენები საკუთარ „მე“-ზე, არამედ სხვების მიერ ჩემი „მე“-ს დანახვა;

3. მესამე ასპექტად კი გამოყოფენ თვითცნობიერებაში საკუთარი „მე“-ს შეფასების მარეგულირებელ ფუნქციას.

როგორც აღნიშნული იყო თვითცნობიერება გარდამავალ და სიჭაბუკის (მოზრდილობის) ასაკში ყალიბდება. ამ გარემოებას ჯერ კიდევ ჟან-ჟაკ რუსომ მიაქცია ყურადღება და იგი „მკვეთრი გარდატეხის“ სახელით აღნიშნა. თვითცნობიერების ფორმირების საკითხის კვლევა XXI საუკუნეშიც გრძელდება და კვლავაც დასტურდება, რომ „მე“-ს აღმოჩენა იმ ასაკის წარმონაქმნია, რომელიც ვაჟებში 13 წლიდან 19 წლამდე გრძელდება, ხოლო გოგონებში 14 წლიდან 22 წლამდე.

ბევრი ფიქრობს, რომ გარდამავალი და სიჭაბუკის პერიოდების კრიტიკულობა სწორედ თვითცნობიერების ფორმირებით არის განპირობებული.

რაც შეეხება სიტუაციას, რომელშიც თვითცნობიერების ფორმირების პროცესი მიმდინარეობს, იგი თავის მხრივ მოიცავს მთელრიგ ავტონომიურ, მაგრამ ურთიერთგანმსაზღვრელ და ურთიერთდამოკიდებულ პროცესებს, რომლებიც თავისებურად მოქმედებენ ორგანიზმში მიმდინარე ცვლილებებზე, ფიზიკურ განვითარებასა და სქესობრივ მომწიფებაზე, ქცევის შინაარსის ცვლაზე, სოციალურ სტატუსზე, სხვა ადამიანებთან ურთიერთობაზე, სულიერ ფენომენტთა ცვლილებებზე და ა.შ.

თვითშეფასება, ისე როგორც თვითცნობიერება, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, იწყება გარეგნობაზე დაკვირვებით, ზოგადად ეს უფრო ეხება გარდამავალი ასაკის მოზარდს, რომლისთვისაც მთვარი საკუთარი გარეგნობაა. ამიტომაც, რომ ამ ასაკის მოზარდი საათობით ტრიალებს სარკის წინ, იცვლის ტანსაცმელს, ვარცხნილობას, ამოწმებს თავის მიხვრა-მოხვრას, ექსტიკულაციას და თუ თავის თავში აღმოაჩენს რაიმე ნაკლს, ამას მტკივნეულად განიცდის. ამ ასაკის ბიჭები, თავს იწონებენ თავიანთი ფიზიკური სიძლიერით, რის დემონსტრირებასაც ხშირად ახდენენ ჩხუბით, ჭიდაობით და ა.შ. ფიზიკური სიძლიერე ზოგჯერმეტ თვითდაჯერებულობას მატებს მოზარდს. სხვებთან შედარებით უპირატესობის განცდას უჩენს მას და პირიქით, თუ ბავშვი ფიზიკურად სუსტია, გამხდარი და ჯანგატეხილი, იგი საკუთარ თავს უფრო მკაცრად აფასებს, ვიდრე სინამდვილეშია.

ყოველივე ზემოთქმული იმას ნიშნავს, რომ გარდამავალ ასაკში მოზარდი თავის გარეგნობას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს, შემდგომში ხდება აქცენტთა გადანაცვლება სულიერ, თვისებებზე, ნიჭიერებაზე, მესხიერებაზე, ნებისყოფაზე, ხასიათზე, ტემპერამენტზე და ა.შ. შემდეგი ნაბიჯი ამ გზაზე უკავშირდება საკუთარი თავის შეფასებას ზნეობრივი თვალსაზრისით. ცხადია, ზნეობრივი თვითშეფასება უფრო რთულია, ვიდრე გარეგნობის შეფასება. იგი დაკავშირებულია მოზარდის მიერ საკუთარი სოციალურობის გაცნობიერებასთან, იმ ფუნქციების შესრულებასთან, რაც მას უწევს როგორც ოჯახსა და სკოლაში, ისე საზოგადოებაში. სწორედ ამ საფეხურზე ჩნდება თანატოლებისა და უფროსების პატივისცემისა და სიყვარულის, სოციალური პრესტიჟის მოპოვების სურვილი.

თვითდაკვირვება ანუ „შიგა ხედვა“ მიიჩნდა ჯონ-ლოკს ადამიანის სულიერისამყაროს, მის განცდებისა და ემოციების აღქმის ერთადერთ საშუალებად. თვითდაკვირვება რ.ნათაძეაღნიშნავს: „თვითდაკვირვება ჩვენი ყურადღების, აზროვნების, ჩვენი ობიექტად ქცევის ნებისმიერ ფსიქიკურ მოვლენას, ანუ ახდენს სუბიექტური განცდის ობიექტივაციას. უარის თქმა თვითდაკვირვების გამოყენებაზე დაუშვებელია“ [3, 18].

როგორც უკვე ითქვა, თვითცნობიერება მოიცავს არა მარტო თვითშეფასებას, არამედ თვითკონტროლსაც, ეს ორი ცნება ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული, რამდენადაც თვითშეფასება კრიტიკულ დამოკიდებულებასაც გულისხმობს საკუთარი თავის მიმართ. არსებობს ნებელობითი და უნებლიე თვითკონტროლი. უნებლიე კონტროლი სათანადო გაცნობიერების გარეშე ხორციელდება. ნებელობითი – რომლის გაცნობიერებაში მიზანთან ერთად ნებისყოფაცაა ჩართული.

როდესაც თვითკონტროლით დაფიქსირებული ნაკლი ან უარყოფითი თვისება სწორდება, მაშინ საქმე გვაქვს თვითსრულყოფასთან, თვითსრულყოფის ყველაზე საიმედო გზა კი თვითაღზრდაა.

თვითაღზრდა ადამიანის ისეთი აქტივობაა, რომელიც მიმართულია საკუთარი პერსონის „მე“-ს შეცვლისა და სრულყოფისაკენ. იგი არის მიზანმიმართული, შეგნებული და სისტემატური სრულქმნა საკუთარი თავისა იმ მიზნით, რომ მივალწიოთ ჩვენივე პიროვნების განვითარების ისეთ დონეს, რომელიც აკმაყოფილებს საზოგადოებრივ მოთხოვნებსა და პირად იდეალს. მისი საშუალებით ადამიანი იძენს თავისი ცხოვრებისა და საზოგადოებრივი საქმიანობისათვის საჭირო თვისებებს და იცილებს ისეთებს, რომლებიც ხელს უშლის იცხოვროს და იმოქმედოს საჭირო მიმართულებით.

თვითაღზრდა ისევე დაუცილებელია აღზრდისაგან, როგორც თვითცნობიერება – ცნობიერებისაგან. აღზრდა აღსაზრდელსაც გულისხმობს და აღმზრდელსაც, ე.ი. იგი გულისხმობს აღმზრდელის ზემოქმედებას აღსაზრდელზე, მაშინ როცა თვითაღზრდის შემთხვევაში აღმზრდელიცა და აღსაზრდელიც ერთი და იგივე პირია. იგი საკუთარ თავზეა მიმართული.

მოზარდის წარმატებით აღზრდა, მისი ნიჭის, უნარებისა და შესაძლებლობების ჩართვა საზოგადოებაში გაიოლდება, თუ აღმზრდელით პროცესში ჩაერთავთ აღსაზრდელის მცდელობას – გაიუმჯობესოს და სრულყოს საკუთარი თავი. ამდენად, თვითაღზრდა პიროვნების ფიზიკურ-ფსიქიკურ-გონითი ფორმირებისა და სრულყოფის ერთ-ერთი აუცილებელი პირობაა.

წარმატებული თვითაღზრდა ხელს უწყობს მაღალი ზნეობის პიროვნებად ჩამოყალიბებას.

თვითაღზრდის უპირველესი პირობაა თვითონ სუბიექტის დარწმუნება ისეთი ქმედების (თვითაღზრდის) აუცილებლობაში. იმის შემდეგ, რაც ბავშვი გაიცნობიერებს, რომ იგი ფორმირების, ჩამოყალიბების პროცესშია, გაუჩნდება სურვილი გახდეს უკეთესი.

თვითაღზრდა, რომ რეალურ საფუძველზე აიგოს, მარტო იმპულსი – „იყო უკეთესი“ საკმარისი არ არის, რადგან ერთია სურვილი, მეორეა რეალობა. სურვილი რომ რეალობად იქცეს, ამას გარეგანი და ასევე შინაგანი მოტივაცია სჭირდება, რომლებიც ასაკისა და განვითარების სტადიების მიხედვით იცვლება. როგორც გამოკვლევები გვიჩვენებს, თვითაღზრდის მოთხოვნა განსაკუთრებით მოზარდობის ასაკში ძლიერდება, როცა მოზარდები უკვე მოზრდილობის ზღვართან დგანან. ეს ის დროა, როცა საკუთარი თავის შემეცნება სხვა ადამიანებთან შედარების გზით ხორციელდება. ამ დროს ხდება დიდი ცვლილებები ადამიანის როგორც ფიზიკურ, ისე სულიერ, სოციალურ და გონებრივ განვითარებაში.

თვითაღზრდის ფორმირება – განვითარებაში გარკვეულ როლს ასრულებს როგორც ცხადია ბავშვის ასაკობრივი და ინდივიდუალური თავისებურებები, ისე ის სოციალური გარემოც, რომელშიც ბავშვს (მოზარდს) უხდება ცხოვრება. თვითაღზრდის პრობლემა ყველა ეპოქისათვის აქტუალურია. ეს საკითხი ადამიანს იმ დღიდან აღელვებს, რა დროიდანაც მან საკუთარი თავის გაცნობიერება დაიწყო, ანუ კითხვით: „ვინ ვარ მე, როგორც ადამიანი?“

თვითაღზრდა ფაქტობრივად აღზრდის პარალელურად ხორციელდება, რამდენადაც თვითაღზრდის მიზანი გარკვეულწილად აღზრდაში დაშვებული ხარვეზების და შეცდომების შე-

ფასება-შესწორებაა.თუ გავისხენებთ სოკრატეს ცნობილ გამოთქმას: „შეიცან თავი შენი“, რომელიც არამარტო თვითშმეცნებას გულისმობს, არამედ გარკვეული აზრით თვითაღზრდის საჭიროებასაც.იგი არა მარტო ცოდნაზე (სიბრძნეზე) ამახვილებდა ყურადღებას, არამედ სიკეთეზეც, ანუ ზნეობაზე, მას მიაჩნდარომ ცოდნა არის სიკეთის და ზნეობის საფუძველი.

თვითაღზრდის ეფექტურობა რომ გაიზარდოს,საჭიროა ნებისყოფის გამომუშავებაზე და განმტკიცებაზე ზრუნვა,მითუმეტეს,რომ ბავშვი დასაწყისში იმპულსური ქცევის სუბიექტია და არა ნებელობითი ქცევის.სკოლის მიზანი არ არის მხოლოდ „ცოდნის მქონე რობოტის“ გაზრდა,სკოლის ყველა პედაგოგს უნდა ამოძრავებდეს ეს მეტად კეთილშობილური მიზანი,რასაც ჰქვია მოსწავლეთა ნებისყოფის აღზრდა. შ. ჩხარტიშვილის აზრით: „უმჯობესია საკუთარი ნებისყოფის აღზრდა მოსწავლემ დაიწყოს ისეთი დაგალები ადებით, რომლის შესრულებასაც იგი დიდი ძალისხმევის გარეშეც შეძლებს.ეს იმიტომაა საჭირო, რომ თუ მოზარდი ისეთი რამის შესრულებას იტვირთავს, რაც მისგანდიდ მტკივნეულ ძალისხმევას მოითხოვს, მოსწავლე ამას ბოლომდე ვერ გაუძლებს და შეიძლება ნებისყოფის თვითაღზრდაზე საერთოდ აიღოს ხელი. ამიტომ სასურველია, მოსწავლემ დაიწყოს ნაკლები სიძნელეების დაძლევით და თანდათანობით გაირთულოს განსახორციელებელი ამოცანა“ [4; 251]

აუცილებელია აღმზრდელმა ფარულად თუ ღიად აკონტროლოს ეს პროცესიც და მოზარდიც, რადგან ხშირად ნებისყოფას ე.წ. „ქუჩის ბიჭებიც“ იკაუებენ: წარმატებითაც რომ დაამთავროს ასეთმა „ბიჭმა“ ჩხუბი, მან კარგად იცის, რამდენად მტკივნეული დარტყმის გარეშე ვერც თვითონ გადარჩება, მაგრამ მაინც მიდის ამ სიმწარეზე, რათა ქუჩის თუ უბნის „ყოჩის“ სახელი დაიმკვიდროს.ასეთი მაგალითების მოყვანა უსასრულოდ შეიძლება, ყველა კი იმაზე მიგვანიშნებს, რომ თვითაღზრდას, მითუმეტეს ნებისყოფის თვითაღზრდას კონტროლი სჭირდება. თვითაღზრდა ადამიანური ცხოვრებისა და მოღვაწეობის თითქმის ყველა სფეროს, მოიცავს, დაწყებული-ფიზიკურით, გონებრივით, მესხიერებითით, დამთავრებული ზნეობრივით. გარდა ამისა საჭიროა ყურადღების კონცენტრაციის უნარის გამომუშავებაც – თვითგანვითარებაც.

ყურადღება ორგვარია: უნებლიე და ნებელობითი.რატომ უჭირს მოზარდს უნებლიე ყურადღებიდან ნებელობით ყურადღებაზე გადასვლა? ა. ბოჭორიშვილის თქმით: „იმიტომ, რომ უნებლიე ყურადღება ენერჯის განსაკუთრებულ მობილიზაციას არ მოითხოვს, არ საჭიროებს დაძაბულობას, მაშინ როდესაც ნებელობითი ყურადღება გარკვეულ დაძაბულობას მოითხოვს სუბიექტისაგან, რაც ბავშვს აშკარად უჭირს“ [1; 195-196]

მორალური თვითაღზრდა დიდადაა დამოკიდებული ოჯახზე სადაც იზრდება ბავშვი, სკოლაზე სადაც იგი სწავლობს,ანუ დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა სული, რა მორალური ატმოსფერო სუფევს იმ ოჯახსა და სკოლაში. ამდენად ზნეობრივი თუ მორალური თვითაღზრდა უნდა განხორციელდეს იმ საზოგადოების მორალური ნორმებისა და წესების მიხედვით, რომელშიც ის ცხოვრობს. ა. ბრეგაძის თქმით: “ ადამიანი არ არის კარნარაზული და უფანჯრო მონა. ის ღია სისტემაა, „ღიაობა“ – ადამიანის ერთ-ერთი ფუნდამენტური თვისებაა – ნიშნავს სხვებთან ცოცხალ ურთიერთობას, მათთვისსულიერი კარების გახსნას“... [2; 156]

გარდა ფიზიკური, გონებრივი, ზნეობრივი თვითაღზრდისა ადამიანს ესთეტიკური აღზრდაც სჭირდება. იგი გულისმობს სინამდვილესთან ისეთი დამოკიდებულების ფორმირებას, როცა იგი აღიქმება როგორც მშვენიერება, როგორც სილამაზე, რომლის მიზანია ესთეტიკური სიამოვნება მიანიჭოს ადამიანს.

თვითაღზრდა ადამიანის სულიერი ცხოვრების ყველა მხარეს ეხება და შედეგი ყველგან ერთნაირია. რაც უფრო მეტს ვიზრუნებთ თვითაღზრდაზე, მით უფრო სრულყოფილი და სრულქმნილი გახდება ადამიანი.

შეიძლება ითქვასისიც, რომ თვითაღზრდის მტერია: თვითდაჯერებულობა, თვითკმაყოფილება და თვითგანდიდება, ანუ საკუთარ თავზე დიდი წარმოდგენა. სამივე ეს თვისება ადამიანის (მოზარდის) გაყოფილებას, ქედმაღლობას, ამბიციურობას იწვევს. იგი მოზარდს არ აძლევს საშუალებას კრიტიკულად შეაფასოს თავისი თავი, დაინახოს საკუთარი ნაკლი. ასეთი თავდაჯე-

რებულობა და თვითკმაყოფილება თანდათანობით აცილებს მოზარდს თანატოლებს და ეგოისტად და ინდივიდუალისტად მის ჩამოყალიბებას იწვევს.

ამდენად, თვითცნობიერებისა და თვითაღზრდის როლი მნიშვნელოვანია პიროვნების ფორმირებაში, ბავშვიხომ ჯერ პიროვნება არ არის, იგი პიროვნებად ჩამოყალიბების საწყისი ფორმაა. მოზარდისთვის სამოქმედო ასპარეზი არის სკოლა და ოჯახი. ამიტომაც რომ მოზარდის თვითცნობიერების განვითარებაში უდიდესია სკოლის, ოჯახის, აღმზრდელი პედაგოგების, მშობლების როლი. სკოლამ უნდა შეძლოს გარე შთაბეჭდილებებისაკენ მიდრეკილი მოზარდი მოაბრუნოს საკუთარი თავისაკენ და გაუჩინოს მას თვითშემეცნების სურვილიცა და უნარიც. პედაგოგმა ყველანაირად უნდა შეუწყოს ხელი მოზარდის თვითცნობიერების განვითარებას. კარგია გამართოს დისპუტები, მსჯელობა, დისკუსია ისეთ საკითხებზე, როგორიცაა: „რა არის პიროვნება“, „რა არის ცნობიერება და თვითცნობიერება“, „რა არის აღზრდა და თვითაღზრდა“ და ა.შ. ამ მიმართულებით მუშაობა არ უნდა ატარებდეს ერთჯერად ხასიათს. მოზარდის თვითცნობიერების და თვითაღზრდის განვითარებას დიდად შეიძლება შეუწყოს ხელი ისეთმა აღმზრდელობითმა მუშაობამ როგორიცაა: „ეძიებდე თავსა შენსა“, სადაც მოსწავლეებს საკუთარი უნარების ძიებისა და წარმოჩენის მრავალმხრივი შესაძლებლობა ექნებათ.

თვითაღზრდის პროცესის ორგანიზაციის დროს, ცხადია, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა გამახვილდეს აღსაზრდელის ასაკობრივ და ინდივიდუალურ თავისებურებებზე. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მოზარდობის ასაკში ჯერ კიდევ დაბალია თვითაღზრდისადმი ცნობიერი, შეგნებული დამოკიდებულება. თვითაღზრდა წარმატებით შეიძლება მაშინ განხორციელდეს, თუ მოზარდი გაიცნობიერებს თვითაღზრდის მნიშვნელობას, შეძლებს გარკვეული მიზნებისა და ამოცანების დასახვას და აქტიურობას მათი რეალიზაციისათვის. თვითაღზრდა მოითხვს საკუთარი სურვილების მართვას, ნებისყოფის გამომუშავებას, თვითაღზრდის გეგმისა და პროგრამის მეთოდურ განხორციელებას. ერთი რამ უდავოა; თვითაღზრდის სწორი წარმოება, მისი წარმატებულობა შეუძლებელია კარგად მოფიქრებული სააღმზრდელო სისტემის გარეშე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ა. ბოჭორიშვილი – ფსიქოლოგია თბ. 1950
2. ა. ბრეგაძე – რა არის ადამიანი, თბ. 1997
3. რ. ნათაძე – ზოგადი ფსიქოლოგია, თბ 1966
4. შ. ჩხარტიშვილი – აღზრდის სოციალური ფსიქოლოგია, თბ 1974
5. А.Е. Спиркин, Сознание и самосознание, м. 1977

Tsira Bakradze
Associate Professor of Gori state teaching University
Gori, Georgia

MODERN STAGES OF ADOLESCENT SELF-AWARENESS RESEARCH

Abstract

Self-awareness is a purely human ability. Only people can realize their own actions, feelings, thoughts, interests and the objects of their observation, find their own place among the society.

The role of self-awareness and self-education is important in the formation of human's personality. School, families, teachers and parents have the most important role in the development of adolescent's self-awareness. Teachers should do their utmost to promote adolescent's self-awareness. The educational work such as: „seek yourself“ can greatly contribute the development of adolescent's self-awareness and self-education, where students will have the opportunity to explore and demonstrate their skills.

Self-education can be successfully implemented if adolescent's age and individual data will be properly considered. Self-education requires you to manage your own desires, generate your willpower and the methodical implementation of self-education plan and program.

It is noteworthy that at the present stage of the study of self-consciousness there are three main aspects, these are:

Functional-emotional, or socio-value attitude towards „I”

Affective-cognitive, which includes not only perceptions of one's own „I“, but also others' seeing my „I“

The third aspect is the regulatory function of self-assessment in self-awareness.

The third aspect is the regulatory function of self-assessment in self-awareness. This circumstance was still noticed by Jean-Jacques Rousseau, and he was referred to as the „sharp turnaround.“ The study of the formation of self-awareness continues in the XXI century and continues to prove that the appearance of the „I“ is the formation of the age, which is observed in boys from 13 to 19 years, and in girls from 14 to 22 years.

Keywords: Self-awareness, self-education, adolescent, education.

ნაირა ბეპიევი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

თბილისი, საქართველო

იოანე იაღლუზიძე-გაბარაევი მთარგმნელი

იოანე იაღლუზიძე-გაბარაევი იყო პოეტი, ოსური დამწერლობის შემდგენელი (ქართული გრაფიკის საფუძველზე), ჩვენამდე მოღწეული პირველი ოსური ხელნაწერის ავტორი, ქართულ წიგნთა გადამწერი, თბილისის სასულიერო სემინარიის ქართული და ოსური ენების პედაგოგი, მრავალი სასულიერო წიგნის მთარგმნელი. იგი თარგმნიდა, ძირითადად, ქართულიდან ოსურ ენაზე.

ცნობილმა საზოგადო მოღვაწემ, დავით კარიჭაშვილმა, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ფონდში ნახა 1802 წლით დათარიღებული ოსური ხელნაწერი. როგორც აღმოჩნდა, ეს არის პირველი ოსური ხელნაწერი, შესრულებულია სამ ენაზე: რუსულ, ქართულ და ოსურ ენებზე. სულ ოთხმოცი სტრიქონია. ხელნაწერი ეხება სოფელ ვანათში სასამართლოს დაარსებას. პირველი სვეტი რუსულია, მეორე – ქართული, მესამე – ოსური. ეს ხელნაწერი შეისწავლა აკად. გიორგი ახვლედიანმა (ახვლედიანი 1960: 91-106).

გიორგი ახვლედიანმა ამის შესახებ მოხსენება წაიკითხა ქართულ ლინგვისტურ საზოგადოებაში 1926 წელს. ეს ხელნაწერი (რუსული და ოსური ვარიანტი) ვასილ აბაევმა გამოაქვეყნა ჟურნალ „ფიდუაგში“ 1927 წელს.

მოკლედ აღვნიშნავთ ღვაწლს, რომელიც გაუწევია იოანე იაღლუზიძეს ქართულ-ოსური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიაში.

იოანე იაღლუზიძე ცნობილია, როგორც ქართულ წიგნთა გადამწერი. მას გადაუწერია მრავალი ქართული წიგნი: „კატეგორიად სიმეტრედ“ – 1794 წ.; ბაუმეისტრის მეტაფიზიკად – 1796 წ.; სულხან-საბა ორბელიანის ქართული ლექსიკონი – 1807 წ.; დავით ბაგრატიონის „ნარკვევი“ – 1814 წ.; თეიმურაზ მეორის „სარკე თქმულთა“ (ორჯერ გადაუწერია – 1823 და 1828 წ.); 1827 წელს გადაუწერია კრებული, რომელშიც შესულია ბასილი კესარი-კაბადუკიელის „ექუსთა დღეთა“ და გრიგოლ ნოსელის „დაბადებისათჳს კაცისა“; იოანე იაღლუზიძეს გადაუწერია „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც ა. ხახანაშვილის ცნობით, პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში ინახება; გადაუწერია „დავრიშიანი“, „მირიანი“ და სხვ. (შანიძე 1964: 170-176).

ოღლა თედევის ცნობით, „აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების არქივში (შიფრი 74) ნახულ იქნა იოანე იაღლუზიძის მიერ გადაწერილი „ვეფხისტყაოსანი“. ხელნაწერი შეიცავს 147 ფურცელს. დაწერილია სწორი, ღამაზი ხელით. ბოლოს მიწერილი აქვს ანდერძი: „დიდება ღმრთისა ყლთა მსრულსა. სრულ იქმნა ჳელითა იოანე იაღლუზიძის მისათა აპრილის 21. წელსა 1811“ (თედევი 1985:6).

სულხან-საბას ლექსიკონი იოანე იაღლეუზიძეს ოთხჯერ გადაუწერია: 1807 წელს გადაუწერია თავისთვის, 1808 წელს, გარკვეული ჩამატებებით, ქეთევან წერეთლის ასულისათვის, გადაუწერია 1812 წელსაც, ხოლო პირველი ნუსხა უთარილო და ანდერძდაკარგული არ ჩანს, რომელ წელსაა გადაწერილი.

ფართო და მრავალმხრივია იოანე იაღლეუზიძის ლიტერატურული მემკვიდრეობა. იოანე იაღლეუზიძეს დაუწერია პოემა „იაღლეუზიანი“. კარგა ხანს მისი ავტორი უცნობი იყო. კ. კეკელიძემ გაარკვია, რომ ეს პოემა ეკუთვნოდა იოანე იაღლეუზიძეს. ოსურ ენაზე პოემა უთარგმნია ცნობილ ოს პოეტს, „ვეფხისტყაოსნის“ ოსურად მთარგმნელს, გიორგი ბესთაუთს.

იოანე ქართულ ენაზე ლექსებსაც წერდა. მას ორი ლექსი მიუძღვნია ქეთევან ზურაბ წერეთლის ასულის, იოანე ბაგრატიონის მეუღლისადმი.

1820 წლიდან იოანე იაღლეუზიძე პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა. იგი თბილისის სასულიერო სემინარიაში ასწავლიდა ქართულსა და ოსურ ენებს.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ იოანე იაღლეუზიძე ცნობილია, როგორც ქართული გრაფიკის საფუძველზე ოსური ანბანის შემქმნელი (გამოიცა 1821 წელს, თბილისში). „მის მიერ ქართული გრაფიკის საფუძველზე შედგენილი ოსური ანბანით დაიბეჭდა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ (ოსურ ენაზე თარგმნა მუხტარ შავლოხთიმ), კოსტა ხეთაგუროვის „ოსური ლირა“ (1939 წ., 1959 წ.), არსენ ქოცოითის თხზულებები (1951 წ.), ცომაე გადიათის რჩეული ნაწერები (1952 წ.), ასევე სხვა ოს მწერალთა ნაწარმოებები. ეს კი ქართულ-ოსური ლიტერატურული ურთიერთობის ერთი მნიშვნელოვანი ფურცელი იყო, რაც კიდევ უფრო აახლოებდა ამ ორ ხალხს ერთმანეთთან. იოანე იაღლეუზიძე-გაბარაევის ქართულ ენაზე შექმნილი ლიტერატურული ნაწარმოებები, მის მიერ გადაწერილი ძველი ქართული მწერლობის შესანიშნავი ქმნილებები ცხადყოფს, რომ იგი ქართული მწერლობის დიდი დამფასებელი და მოამაგე ყოფილა“ (ბეპიევი 2019:48).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ იოანე იაღლეუზიძე უმთავრესად ცნობილია როგორც მთარგმნელი. მისი თარგმანებიდან შემორჩენილია რამდენიმე წიგნი;

იოანე იაღლეუზიძეს ქართულიდან ოსურ ენაზე უთარგმნია ოთხთავი, რომელიც ხელნაწერის სახით დაცულია სამ ცალად: საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში; აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების არქივში; მოსკოვის ძველი აქტების ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში.

იოანეს უთარგმნია კიდევ ორი სასულიერო წიგნი: „საღმრთო ლიტურგია“ (დაიბეჭდა მოსკოვში, 1821 წ., 600 ეგზემპლარი) და „გამოკრებილი კურთხევანი“ (წესი წმიდისა ნათლისღებისა, წინდობისა, ქორწინებისა და საფლავისა, დაიბეჭდა 1824 წელს, ტირაჟი 500 ეგზემპლარი). ორივე წიგნი დაიბეჭდა მოსკოვში.

როგორც ირკვევა, იოანე იაღლეუზიძე სასულიერო წიგნებს თარგმნიდა მხედრული ანბანით, მაგრამ იბეჭდებოდა ხუცურით. ეს კი მრავალ უზუსტობას იწვევდა, რაც ამ წიგნებში იკითხება.

ჩვენს ნაშრომში მისი ერთ-ერთი თარგმნილი წიგნის შესახებ ვმსჯელობთ, ესაა „ლოცვანი საციხკრონი“. უნდა ითქვას, რომ ვსეველოდ მიღერს (სტირ-დიგორის) დიდი დიგორის ერთ-ერთ აულში უნახავს იოანე იაღლეუზიძის წიგნები, საქართველოსა და კახეთის მიტროპოლიტის თეოფილაქტეს შეწევნით გამოცემული თბილისში, 1820 წელს. სულ ოთხი წიგნი: ანბანი, დილისა და საღამოს ლოცვები, კატეხიზისი, ლიტურგია, ნათლობის, ქორწინებისა და დაკრძალვის შესახებ. „ყველა თარგმნილია ქართული ენიდან საეკლესიო ქართულით (ხუცური). ოსური თარგმანი იმდენად წარუმატებელია, გაუგებარი და შეცდომებით სავსე, რომ ჩვენ ნაკლები მოლოდინი გვაქვს იმისი, რომ აქედან რაიმე გამოგვადგეს სამხრეთ-ოსურის ბგერათა შესასწავლად“ (მიღერი 1992: 185).

ჩვენ ხელთ გვაქვს იოანე იაღლეუზიძის თარგმნილი სასულიერო წიგნი (რომელიც რამდენიმე თავისაგან შედგება და ერთ წიგნადაა გამოცემული) – „ლოცვანი“ თარგმნილია ქართულიდან ოსურ ენაზე. მოკლედ მიმოვიხილათ ამ გამოცემას. მასში გამოყოფილია თავები (ჯერ ქართულად, შემდეგ ოსურად):

1. ქართ.: „საციხკრონი ლოცვანი“ – სტრიქონი „საციხკრონი“; ოს.: ბონგ[ხ]ევენგ ქუევანთა – ლოცვანი (გამთენიის ლოცვანი ნ. ბ.);

2.: ქართ.: „სამწესრიგის ლოცვანი“ „საწმინდაჲსა ოცნებანი“; ოს.: ქუვევნთა იზარგ“ ჟოღუნდინი ბენაჲ (სადამოს ლოცვები ნ. ბ.);

3. ქართ.: „კატეხიზმოსი“ „გინა მოკლე საქრისტიანო სწავლა“ **ԳՆԵՄԵՄԻՍԻՍ ՄԻԿՐ ԹՕՎՆԻ ՆԵՒԽԻՆԻԿՈՍ ՆՔԻՆԵ**; ოს.: **ԳՆԵՄԵՄԻՍԻՍ ՓԿԻՆՅԵ ԳԵԿԵՋ ԲԻՃԵԾԻՆԸ ԸՄՕՏԻՆ** კატეხიზმოსი ჭანდჲ ცვებერ ჩირგსტენაჲ ამონგენ („კატეხიზმოსი“ „გინა მოკლე საქრისტიანო სწავლა“).

წიგნი გამოცემულია 1820 წელს (300 ეგზემპლარი), ქ. თბილისში. ტექსტი დაბეჭდილია ორ ენაზე: ქართულსა და ოსურზე. ორივე ტექსტისათვის გამოყენებულია შერეული – ასომთავრული და ნუსხური ანბანი.

მაგალითისათვის:

სათაური სადიდებელად **სԸՆԻՇՄԻԿԻՆԸ** (სადიდებელად) ასომთავრულითაა დაბეჭდილი ქართულში. ტექსტი კი იწყება ნუსხურით. ასევეა ოსურშიც: **ს[ა]სնბჲჟ ჟჩხჲჳ [სტგრ ქანგნ, სადიდებელად – ნ.ბ.]**.

აქაც სათაურის შემდეგ ტექსტი იწყება ნუსხურით.

ჩვენს ხელთ არსებულ წიგნზე დაკვირვებით, ტექსტში არსებული ფონეტიკური, მორფოლოგიური, ტექსტობრივი თუ სხვადასხვა სახის უზუსტობები, ძირითადად, გამოწვეულია ბეჭდვის დროს ანბანის ცვლილების გამოც.

ნაშრომში შევეხებით ლოცვანის თარგმანთან დაკავშირებულ ზოგიერთ საკითხს.

თავდაპირველად გთავაზობთ „საღმარობის ლოცვანის“, მოკლე აღწერილობას:

წიგნი გამოცემულია 1820 წელს. ჩვენს ხელთ არსებული ეგზემპლარი საკმაოდ მოძველებულია და გვერდების კიდეები დაზიანებულია. წიგნი სულ 174 გვერდია.

საგანგებო ყურადღებას ვამახვილებთ წიგნის პირველ ორ გვერდზე. პირველ გვერდზე სათაური ქართული ასომთავრულით წერია: **სԸՆԻՇՄԻԿԻՆԸ** (სადიდებელად).

თვითონ ტექსტის პირველი სიტყვა იწყება ასომთავრული ასოთი **ქ[ვ]**. შემდეგ კი გრძელდება ნუსხურით (გამოყენებულია ქარაგმაც **ქ[ვ]** [წ[ისა – წმინდისა ნ. ბ.]. რამდენიმე სიტყვა ნუსხურით წერია, შემდეგ კვლავ მრგვლოვანია: **სԸՄԻԿԻՆ ԹԸՄԻՆ ԾԸ ԹԻՆ ԾԸ ԲԹԻՇԻՆ ԸՕՆԻՆ** [სამებისა მამისა და ძისა და წმიდისა სულისა]. შემდეგ კვლავ ნუსხური-თაა ტექსტი გაგრძელებული.

მეორე გვერდზეც, ოსურ ტექსტს სათაური აწერია ქართული ასომთავრულით: **ს[ა]სნბჲჟ ჟჩხჲჳ** **æдыр кæнын** – [სტ[გ]რ ქან[გ]ნ – სადიდებელად ნ. ბ.]

აქაც პირველი სიტყვის საწყისი ასო მრგვლოვანია **ს[ა]**. ტექსტი ნუსხურითაა და ქართულში ასომთავრულით გამოყოფილი სიტყვები აქაც, ოსურშიც, ასომთავრულითაა. ტექსტში დაშვებულია ფონეტიკური, ტექსტობრივი და სხვა სახის შეცდომები.

შემდეგ გვერდზე დასათაურებაა: ქართ.: **მადრდინ** – ლოცვანი; ოს.: **ქაქრჩინ** – ქუვანთა – ლოცვანი;

შემდეგ გვერდზე წერია: ქართ.: **სდრსჲჳმინ მადრდინ** [საღმარობის ლოცვანი]; ოს.: **ყანოქრდინჲ ქაქრჩინ** [ბონგვეანგ ქუვანთა – საღმარობის ლოცვანი].

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, პირველ გვერდზე მოთავსებულ ტექსტში გამოყენებულია შერეული (ასომთავრული და ნუსხური) ასოები: **სԸՄԻԿԻՆ ԹԸՄԻՆ ԾԸ ԹԻՆ ԾԸ ԲԹԻՇԻՆ ԸՕՆԻՆ**; გარდა ამისა, დაშვებულია შეცდომა რამდენიმე ასო-ბგერა არასწორად არის ნახმარი, არის ტექსტუალური შეცდომა: წერია **სამებისა** (უნდა იყოს **სახელისა**):

ასევე: **ԸԲՆԻԿԻՆ ԽԻԿ**, [ოვსეთისა ერთა], **ԸՄԿՄՆԵԲԵՄԻՆ** [თოფ(ს)ლაქტესა] **ԸՕԿԻՆ**, [ლოცვანი], **ԳՆԵՄԵՄԻՍԻ** [კატეხიზმოსი] და სხვ. ასომთავრულით არის დაბეჭდილი.

ასევეა ოსურ ტექსტშიც, თუმცა აქ შედარებით ნაკლები რაოდენობით არის გამოყენებული ასომთავრული ასოები.

მიგვაჩნია, რომ იოანე იაღლუზიდის თარგმანთა ფონეტიკურ-მორფოლოგიური და სხვადასხვა სახის გრამატიკული შესწავლა, მისი ტექსტუალური და მრავალმხრივი შეწავლა სტატიის ფორმატს საგრძნობლად სცილდება და საგანგებო შესწავლა-გამოკვლევას მოითხოვს. ჯერ კიდევ 1964 წელს აკაკი შანიძე წერდა: „საჭიროა დაწვრილებით შესწავლილ იქნას იოანე იაღლუზიდისეული სახარების ენა, რომელიც ასახავს ჯავის ხეობის ოსთა მეტყველებას, როგორც ის იყო 140-170 წლის წინათ (შანიძე 1964: 170-176). იმავე აზრს ავითარებდნენ იოანე იაღლუზიდის სასულიერო წიგნთა შემსწავლელი მეცნიერები, ოღდა თედეევა წერდა: „იოანე იაღლუზიდის თარგმანებს დიდი მნიშვნელობა აქვს ოსური ენის გრამატიკის შესწავლის თვალსაზრისით. ამ თარგმანებში აღბეჭდილია ოსური ენის როგორც ფონეტიკისა და მორფოლოგიის, ასევე ლექსიკის განვითარების გარკვეული ეტაპი. იოანე იაღლუზიდის თარგმანებს რიგი გამოჩენილი მკვლევარი შეეხო, მიუხედავად ამისა, როგორც პროფ. გ. ახვლედიანმა აღნიშნა, „ეს ტექსტები ახლაც ელოდებიან თავის მკვლევარსა და გამომცემელს“ (თედეევა 1925: 174).

გვინდა აღვნიშნოთ, მიუხედავად იმისა, რომ მრავალი გამოკვლევა დაიწერა იოანე იაღლუზიდის მემკვიდრეობაზე, ასევე მის თარგმანებთან დაკავშირებით, მრავალმა ცნობილმა მეცნიერმა შეისწავლა მისი ბიოგრაფია, კულტურული მემკვიდრეობა, სამწუხაროდ, იოანე იაღლუზიდის თარგმანების საფუძვლიანი შესწავლა კვლავ მომავლის საქმედ რჩება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ახვლედიანი 1960. *გიორგი ახვლედანი, Осетинская рукопис 1802 года, сборник избранных работ по осетинскому языку, I*, Тбилиси.
2. ბეპიევი 2009. ნაირა ბეპიევი, ოსური ხელნაწერები და ოსური დამწერლობის საკითხები, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის საერთაშორისო სიმპოზიუმი, თბ., 2009.
3. თედეევი 1985. ოღდა თედეევი, პირველი ოსური ხელნაწერების ენა, თბილისი, 1985.
4. თედეევი 1925. ოღდა თედეევა, „იოანე იაღლუზიძე“, ჟურნალი „მნათობი“, 1925, N1.
5. მილერი, 1992. Всеволод Миллер, *Осетинские этюды*, Владикавказ, 1992.
6. შანიძე, 1964. აკაკი შანიძე, ერთი ფურცელი ქართული და ოსური კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან (ქართულ-ოსური წიგნი 1823 წლისა); ჟურნალი „მაცნე“, N1.

Naira Bepievi

Doctor of Philology, Professor

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Tbilisi, Georgia

IOANE IALGHUZIDZE: TRANSLATOR OF THEOLOGICAL BOOKS

Abstract

Translator, poet, compiler of Ossetian script (based on Georgian alphabet), author of the first Ossetian manuscript (trilingual Russian-Georgian-Ossetian manuscript – 1802), author, copier of Georgian books, teacher of Ossetian language at Tbilisi Theological Seminary, Ioane Ialghuzulo-Gabarni was a translator of many theological books. It was translated mainly from Georgian into Ossetian.

The present paper discusses the religious book translated by Ioane Ialghuzidze „Prayers to be said at dawn“, which was translated from Georgian into Ossetian. It includes chapters: „Sadness,“ „Catechism,“ and „A Short Christian Moral Study.“ The book was published in 1820 in Tbilisi. The text was printed in two languages: Georgian and Ossetian. In both texts, the Nuskha-Khutsuri alphabet is used for both texts.

Ioane translated two more theological books: The Divine Liturgy (published in Moscow, 1821, 600 copies) and The Collected Blessing (Rule of the Holy Epiphany, Circumcision, Marriage, and Burial, published in 1824). Both books were published in Moscow. As if these translations were a preparatory step, he then translated the Bible from Georgian into Ossetian, which is preserved in the form of the manuscript in three parts: in the Central State Archives of Georgia; In the archives of the Leningrad branch of the Institute of Asian Peoples; In the Central State Archive of Old Acts of Moscow.

As it turns out, Ioane Ilghuzidze translated the religious books in the Mkhedruli alphabet, but it was printed in Khutsuri. This in turn led to many of the inaccuracies that are read in these books.

The paper focuses on phonetic, morphological, and other errors. Based on the observations of the phonetic, morphological, or other types of inaccuracies in the text are mainly due to the change of the alphabet during printing.

Keywords: Ialghuzidze, Prayer, Bible, Sacred, Khutsuri, Phonetic, Morphological.

ვარდო ბერიძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ფილოსოფიის დეპარტამენტის
ასოცირებული პროფესორი
ბათუმი, საქართველო

ზნეობისა და ადამიანის არსის საკითხები ერის ფრომთან

ახალი დროის გერმანელი ფილოსოფოსის იმანუელ კანტის ფილოსოფიის მთავარი კითხვებია: რა უნდა ვიცოდეთ? რა უნდა ვაკეთოთ? რისი იმედი შეიძლება მქონდეს? რა არის ადამიანი? კანტმა თითოეულ ამ მსოფლმხედველობრივ კითხვას შესაბამისი ნაშრომი მიუძღვნა. ეპოქის მიუხედავად ეს ზოგადსაკაცობრიო ღირებულების კითხვები არ და ვერ კარგავს აქტუალობას.

აღნიშნულ კითხვებზე პლურალისტურ პასუხებს ვპოულობთ კანტის შემდგომ მოღვაწე სხვადასხვა ფილოსოფოსთა შრომებში. ეს კითხვები თავისი არსით მოიცავენ ეთიკის, ანთროპოლოგიის, გნოსეოლოგიის და რელიგიის სფეროებს.

ანალოგიური კითხვები გვხვდება XX საუკუნის გერმანელი ფილოსოფოსისა და ფსიქოლოგის, ფსიქონალიტიკოსის, ფრანკფურტის სკოლის წარმომადგენლის ერის ფრომის შრომებში, სადაც ადამიანის ბუნება შესწავლილი და წარმოდგენილია განსხვავებული მიდგომითა და მეთოდებით. კერძოდ, ფილოსოფიური, ფსიქოლოგიური და ფსიქონალიტიკური თვალსაზრისით.

ფრომის ნაშრომში „ადამიანის კეთილი და ბოროტი სული“ კარგად იკვეთება ადამიანის არსთან ზნეობრივი ღირებულებებისა და ზნეობის თავსებადობა ისტორიული ექსკურსის გათვალისწინებით, დამოკიდებულება განმანათლებლურ გონებასა და ზნეობის მიმართ.

ფრომისთვის უპირველესად მნიშვნელოვანია ადამიანის შინაგანი ბუნების, შინაგანი კონფლიქტების, დესტრუქციულობისა და ძალადობის ზოგიერთი პრობლემების შესწავლა და შემდეგ გამოსავალი გზების ძიება. დადგენა იმისა თუ როგორია ადამიანი – კარგი თუ ცუდი? თავისუფალია, თუ მისი ქცევები განისაზღვრება გარე გარემოებებით? ფრომს აინტერესებს, თუ ეს ალტერნატივები არასწორია და ადამიანი არ არის არც ერთი და არც მეორე, მაშინ ის ერთდროულად ისიცაა და ესეც? სწორედ ამ კითხვებზე პასუხის ძიებამ განაპირობა ადამიანის არსით ფრომის დაინტერესება. მისი აზრით, ადამიანის ბუნებაზე საუბრისას, მაშინვე ვეჩხვებით ორ საპირისპირო თვალსაზრისს. ერთი თვალსაზრისით, როგორცაა მაგალითად ანთროპოლოგიური რელატივიზმი ამბობს, რომ ადამიანის არსი საერთოდ არ არსებობს. ამ მიმდინარეობის მიხედვით, ადამიანი სხვა არაფერია, თუ არა იმ კულტურული პირობების პროდუქტი, რომლებიც წარმოქმნიან მას (ფრომი, 2019:117). მეორე მხრივ, წერს ფრომი (რომლის დასაბუთებაც კარგად ჩანს მისივე ნაშრომში), დესტრუქციულობის ემპირიული განხილვა ეფუძნება ფროიდის და ბევრი სხვა მეცნიერის მიერ წარმოდგენილ აზრს, რომლის თანახმადაც ადამიანის ბუნება არსებობს. არსებული დილემის გადაჭრის გზებს, არსებობს თუ არა ადამიანის ბუნება, ფრომი ხედავს იმის აღიარებაში, რომ ადამიანის ბუნება უნდა განვსაზღვროთ როგორც ადამიანური ყოფისთვის იმანენტური წინააღმდეგობა და არა როგორც მოცემული თვისება ან სუბსტანცია. „დილემა ვერ გადაიჭრება შემდეგი სახის განსაზღვრებებით: ადამიანი არის *zoon politikon* (არისტოტელე), ან არსება, რომელიც მოქ-

მედებს წინასწარ მოფიქრებული განზრახვით და ფანტაზიით“ (ფრომი, 2019:118).

ფრომის აზრით, კლასიკურ ანტაგონიზმად ქცეული წინააღმდეგობა, რომ ადამიანი არის ერთდროულად სხეულიც და სულიც, ანგელოზიც და მხეციც, ეკუთვნის ერთმანეთთან კონფლიქტში მყოფ ორ სამყაროს, რაც არასაკმარისია ადამიანის ბუნების აღსაქმელად. იგი ასევე არასაკმარისად მიიჩნევენ მხოლოდ თეორიული ხასიათის მსჯელობებს. ფრომს ადამიანის ბუნების შესასწავლად ზემოთ აღნიშნულ კითხვებზე პასუხის გასაცემად ყველაზე მეტად მისაღებად მიაჩნია, როცა ამ კითხვებს პასუხი გაეცემა „ადამიანის ყოფით“, მთელი თავისი შეგრძნებებით და ქმედებებით. მისი აზრით, ეს პასუხი შეიძლება იყოს კარგი ან ცუდი, მაგრამ ყველაზე ცუდი პასუხიც კი უკეთესია, ვიდრე საერთოდ არანაირი – წერს ფრომი (ფრომი, 2019:119). ფრომი ითვალისწინებს იმასაც, რომ აღნიშნულმა პასუხებმა ერთი პირობა უთუოდ უნდა დააკმაყოფილოს, კერძოდ იგი უნდა დაეხმაროს ადამიანს გამორჩეულობის გრძნობის დაძლევაში და თანხმობის, ერთიანობის და სამყაროსთან თანაზიარობის გრძნობის შექმნაში. ამასთან, წერს ფრომი, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ამ პასუხებიდან არც ერთი თავისთავად ჯერ კიდევ არ წარმოადგენს ადამიანის არსს. ადამიანის არსი უფრო რომ მდგომარეობს კითხვაში და მასზე პასუხის გაცემის მოთხოვნილებაში. ადამიანის ყოფის სხვადასხვა ფორმები არ წარმოადგენენ მის არსს, ეს მხოლოდ პასუხებია კონფლიქტებზე, რომელიც თავად არის ადამიანის ბუნების გამოვლინება (ფრომი, 2019:120).

ფრომი ადამიანის არსის შესახებ საკითხთან დაკავშირებით მიდის დასკვნამდე, რომ ადამიანის ბუნება, ანუ არსი არ არის ისეთი სპეციფიკური სუბსტანცია, როგორც სიკეთე და ბოროტება, არამედ არის წინააღმდეგობა, რომელიც ჩადებულია თავად ადამიანური არსებობის პირობებში. თუ ადამიანის არსი არა სიკეთე და ბოროტება, არა სიყვარული ან სიძულვილი, არამედ წინააღმდეგობაა, რომელიც აიძულებს სულ ახალი გადაწყვეტილებების ძებნას, რომლებიც, თავის მხრივ, იწვევენ სულ ახალ წინააღმდეგობებს, ადამიანს შეიძლება ჰქონდეს ამ დილემაზე რეგრესული ან პროგრესული რეაქცია. უახლესი ისტორია ამის მრავალრიცხოვან მაგალითს იძლევა – აღნიშნავს ფრომი (ფრომი, 2019: 124).

იმის გაცნობიერება, რა არის კარგი და რა არის ცუდი, არის რაღაც სხვა, ვიდრე თეორიული ცოდნა იმისა, რაც მორალური სისტემების უმეტესობაში აღინიშნება, როგორც კარგი და ცუდი. ფრომის აზრით, უბრალოდ მიიღო ტრადიციული მრწამსი, რომ სიყვარული, დამოუკიდებლობა და სიმაძაქვე – კარგია, და სიძულვილი, დამორჩილება და სიმხდალე – ცუდი, ცოტას ნიშნავს, რადგანაც ეს ცოდნა არის გაუცხოებული ცოდნა, რომელიც მიღებულია ავტორიტეტებისაგან, გამოყვანილია ტრადიციიდან და რომელიც ითვლება ჭეშმარიტად მხოლოდ იმიტომ, რომ ის მოდის მსგავსი წყაროებიდან (ფრომი, 2019:140). ფრომი ყურადღებას ამახვილებს ადამიანის მიერ თავისუფლების გაგებასა და გაცნობიერებაზე და მასზე, ერთი მხრივ, ყურადღებას ამახვილებს, როგორც სიცოცხლესა და განადგურებას შორის არჩევანის მნიშვნელობაზე. „დღეს, შესაძლოა, ბოლო წამია, როდესაც კაცობრიობა ჯერ კიდევ დგას სიცოცხლესა და განადგურებას შორის თავისუფალი არჩევანის წინაშე“. მისი აზრით, თუ უფრო მეტს არ მივალწევთ, ვიდრე ზედაპირული შეთანხმებებია, რომლებიც კეთილ ნებას სიმბოლიზირებენ, მაგრამ არ ამტკიცებენ არსებული ალტერნატივების და შესაბამისი შდეგების გაცნობიერებას, ჩვენ დაგვკარგავთ ჩვენი არჩევანის თავისუფლებას. თუ კაცობრიობა საკუთარ თავს თავად განადგურებს, ეს მოხდება არა მანკიერების გამო, რომელიც ადამიანის სულისთვისაა დამახასიათებელი, არამედ იმიტომ, რომ ადამიანს არ შეეძლო გაეღვიძა და დაენახა რეალისტური ალტერნატივები და მათი შედეგები. ფრომი თავისუფალი გადაწყვეტილების შესაძლებლობის განხორციელებას ხედავს რეალური შესაძლებლობების გაცნობიერებაში, რომელთა შორისაც არჩევანის გაკეთება შეგვიძლია და „არარეალურ შესაძლებლობებს“, რომლებიც სუბიექტურ სურვილებს შეესაბამებიან. ამ უკანასკნელის დახმარებით ჩვენ ვცდილობთ თავი ავარიდოთ რთულად ამოხსნად ამოცანას – გავაკეთოთ არჩევანი ალტერნატივებს შორის, რომლებიც რეალურად არსებობენ, მაგრამ ისინი არ მოსწონს ინდივიდს და საზოგადოებას. საბოლოოდ ფრომი იმას აღ-

ნიშნავს, რომ ადამიანის ქმედება მუდამ განისაზღვრება მისი მიდრეკილებებით, რომლებიც ბუდობენ მასში მოქმედ (ჩვეულებრივ გაუცნობიერებელ) ძალებში და როდესაც ეს ძალები გარკვეულ ინტენსივობას აღწევენ, ისინი შეიძლება იმდენად ძლევამოსილები იყვნენ, რომ არა მხოლოდ უბიძგებენ ადამიანს გადაწყვეტილების მიღებისკენ, არამედ ავალდებულებენ კიდევ ამ გადაწყვეტილების მიღებას, რისკავენ რა ამით არჩევანის თავისუფლების დაკარგვით. მისი აზრით, იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანში მოქმედებს საპირისპირო მიდრეკილებები, მას აქვს არჩევანის თავისუფლება და ამ თავისუფლების საზღვარი განისაზღვრება არსებული რეალური შესაძლებლობებით. როგორც ფრომი აღნიშნავს, იგი თავის შეხედულებებში დეტერმინიზმზე, ინდეტერმინიზმზე და ალტერნატიულობაზე არსებითად ემხრობა სამი მოაზროვნის სპინოზას, მარქსისა და ფროიდის იდეებს. მისი მტკიცებით, სამივე მოაზროვნე უარყოფდა ადამიანურ თავისუფლებას და ადამიანში ხედავდა იმ ძალების იარაღს, რომლებიც ოპერირებდნენ მის ზურგს უკან და არა მხოლოდ აქეზებდნენ გარკვეული ქმედებებისაკენ, არამედ ახდენდნენ კიდევ მათ დეტერმინირებას [ფრომი, 2019:154]. სამივე მათგანის მიზანია თავისუფალი და დამოუკიდებელი ადამიანი, მაგრამ ამ თავისუფლების მისაღწევად ადამიანმა უნდა გააცნობიეროს ძალები, რომლებიც მის ზურგს უკან მოქმედებენ და ახდენენ მის დეტერმინირებას [იქვე]. სპინოზა, მარქსი და ფროიდი – ეს სამი დეტერმინისტი – ფრომს სურს ახალი ასპექტით წარმოადგინოს – წერს გურამ თევზაძე. მაგრამ ფრომის შეფასებით ეს მოაზროვნეები უყურადღებოდ ტოვებენ ამ მოაზროვნეთა ფილოსოფიის მეორე ასპექტს. კერძოდ იმას, რომ თუ რატომ ჰქვია „დეტერმინისტული“ სპინოზას ნაშრომს „ეთიკა“? რატომ იყო მარქსის ძირითადი მიზანი სოციალისტური რევოლუცია, ხოლო ფროიდისა – თერაპია, რომელსაც სულიერად ავადმყოფნი მათი ნევროზებისაგან უნდა გაენტავისუფლებინა? (თევზაძე, 2002:247). ამ კითხვაზე ფრომის პასუხი შემდეგია: სამივე მოაზროვნე ხედავდა, რა ზომით იხრება ინდივიდი და საზოგადოება იმისკენ, რომ იმოქმედოს გარკვეული სახით, და ხშირად ეს ხდებოდა ისე, რომ მიდრეკილება იქცეოდა დეტერმინაციად. მაგრამ ამასთან ერთად ისინი იყვნენ არა მხოლოდ ფილოსოფოსები, რომლებსაც უნდოდათ აეხსნათ და ინტერპრეტირება მოეხდინათ, არამედ იყვნენ ადამიანები, რომლებსაც უნდოდათ შეეცვალათ და გაერდაექმნათ (ფრომი, 2019: 155).

ნაშრომში ფრომი განაზოგადებს თავისი კვლევის შედეგებს და კითხვები, რომლებზე პასუხის გაცემის მცდელობით დაიწყო მსჯელობა და ანალიზი, პასუხები შემდეგია:

– ბოროტება სპეციფიკური ადამიანური ფენომენია. ეს არის მცდელობა რეგრესირება განიცადო ადამიანმდელი მდგომარეობისკენ და გაანადგურო სპეციფიკურად ადამიანური;

– ბოროტების ხარისხი შეესაბამება რეგრესიის ხარისხს. ყველაზე უფრო დიდი ბოროტება არის წაქეზება, რომელიც სიცოცხლის წინააღმდეგ არის მიმართული;

– ბოროტება ასევე არსებობს ნაკლები ხარისხითაც, რაც ნაკლებ რეგრესიასაც შეესაბამება. ასეთ შემთხვევაში საუბარია სიყვარულის, გონების დეფიციტზე, ინტერესის ნაკლებობაზე და სიმამაცის უკმარობაზე;

– ადამიანი მიდრეკილია სიკეთისკენ და ბოროტებისკენ. როდესაც ორივე მიდრეკილება ჯერ კიდევ იმყოფება წონასწორობაში, იგი თავისუფალია არჩევანში, მას შეუძლია თავისი სიტუაციის გაცნობიერება.

– იმ წერტილმდე, სადაც მას აღარ აქვს არჩევანის თავისუფლება, ადამიანი პასუხისმგებელია თავის ქმედებებზე, მაგრამ პასუხისმგებლობა არის მხოლოდ ეთიკური პოსტულატი;

– სწორედ იმიტომ, რომ ბოროტება არის რაღაც ზოგადად ადამიანური, რადგანაც ის წარმოადგენს რეგრესიის პოტენციალს და ჩვენი ჰუმანურობის დაკარგვას, იგი ცოცხლობს თითოეულ ჩვენგანში და რაც უფრო ნაკლებად ვაცნობიერებთ ამას, მით ნაკლებად შეგვიძლია გავხედოთ სხვა ადამიანების მოსამართლეები.

– ადამიანის გული შეიძლება გასასტიკდეს, იგი შეიძლება არაადამიანური გახდეს, მაგრამ ვერასოდეს გახდება არა-ადამიანის. ადამიანის გული ყოველთვის რჩება ადამიანის გულად (ფრომი, 2019:159-162).

ზემოთ ჩამოთვლილი პოსტულატებიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ადამიანები დეტერმინირებული არ არიან, რომ დავიზარდეთ ადამიანებად და ამიტომ ყოველთვის ვდგავართ ამოცანის წინაშე მივიღოთ გადაწყვეტილებები. ჩვენს მიზნებთან ერთად ჩვენ უნდა ავირჩიოთ ჩვენი საშუალებებიც. და როგორც ფრომი აღნიშნავს, „ჩვენ საქმით უნდა მივალწიოთ საკუთარი თავის გაცნობიერებას, რომ გვქონდეს შესაძლებლობა ავირჩიოთ სიკეთე, მაგრამ ეს თვითგაცნობიერება ვერ დაგვეხმარება, თუ დაგვარგავთ უნარს სულის სიდრემდე გავაღვლეკვბდეს სხვა ადამიანის უბედურება. თუ ადამიანი გულგრილია სიცოცხლის მიმართ, უფრო რომ ის სიკეთეს არ აირჩევს“ (ფრომი, 2019: 162).

საბოლოოდ ფრომი მიდის დასკვნამდე, რომ ჩვენ გვაქვს არჩევანი, რომელი მიმართულებით ვიმოძრაოთ – სიკეთისკენ თუ ბოროტებისკენ, სიცოცხლისკენ თუ სიკვდილისკენ. ამ კუთხით ფრომის შეხედულებები მნიშვნელოვანია ადამიანისთვის საკუთარი თავის გაცნობიერების თვალსაზრისით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

თევზაძე გურამ, XX საუკუნის ფილოსოფიის ისტორია, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბილისი, 2002

ფრომი ერის, ადამიანის კეთილი და ბოროტი სული, გამომცემლობა „გეო“. თბილისი, 2019

Vardo Beridze

*Batumi Shota Rustaveli State University
Associate Professor in the Department of Philosophy
Batumi, Georgia*

MORALITY AND HUMAN BEING ISSUES BY ERICH FROMM

Abstract

The main questions of the philosophy of the modern-day German philosopher Immanuel Kant are: What should I know? What should I do? What can I hope for? What is a person? Kant devoted a corresponding paper to each of these worldview questions. Regardless of the era, these are questions of universal value and cannot lose their relevance.

We find pluralistic answers to these questions in the works of various post-Kant philosophers. These questions are at consist of ethics, anthropology, epistemology, and religion.

Not literally, but similar questions can be found in the works of Erich Fromm, a twentieth-century German philosopher and psychologist, psychoanalyst, and representative of the Frankfurt School, where human nature is studied and represented by different approaches and methods. In particular, from a philosophical, psychological, and psychoanalytic point of view.

Fromm's work „The Good and Evil Spirit of Man“ clearly shows the compatibility of moral values and morality with the human essence, taking into account the historical excursion, the attitude towards the Enlightenment mind, and morality.

For Fromm, it is first important to study the inner nature of man, the causes of internal conflicts, and then to look for solutions. Determining what we humans are like – wolves or sheep? Good or evil?

Eventually, Fromm concludes that we have a choice in which direction to move – to good or evil, to life or death. Fromm's views in this regard are important for a person in terms of self-awareness.

Keywords: Erich Fromm, Humanism.

Бесолова Елена Б.
профессор, доктор филологических наук,
СОИГСИ им. В.И. Абаева,
Владикавказ, Россия

ИМЯ И. Г. ЯЛГУЗИДЗЕ В ИСТОРИИ ОСЕТИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена созданию первого алфавита осетинского языка на основе грузинской графики хуцури, составлению на его базе первого букваря осетинского языка, а также разносторонней деятельности и роли преподавателя Тифлисской духовной семинарии, выдающегося просветителя национальной культуры И. Г. Габараева-Ялгузидзе в означенном.

Вторая половина XVIII века значима в истории осетинской письменности. Присоединение Осетии к России сделало эвентуальным появление первой печатной книги на осетинском языке: это – катехизис «Начальное учение человеком, хотящим учиться книг божественного писания» (М., 1798), в котором осетинский текст дан на основе церковнославянской графики, а за ним следовал перевод на русский язык.

Следующая веха – создание И. Г. Габараевым-Ялгузидзе, преподавателем Тифлисской духовной семинарии, двух алфавитов – один алфавит на основе грузинской церковной азбуки ‘хуцури’, а второй – грузинской светской графики ‘мхедрули’, и на его базе «Грузино-осетинский букварь» из 19 страниц (Тифлис, 1821-1824), который с основанием считается *первым учебником* для обучения детей осетин грамоте на родном языке до появления церковной литературы на кириллице.

К юбилею И. Ялгузидзе вышел ряд статей, давших возможность ознакомления с биографией и разносторонней его деятельностью [1, 19 – 30].

Достойную оценку вкладу просветителя в национальную культуру и духовное развитие осетин первой трети XIX века дал проф. Л.А. Чибиров:

„Иван Ялгузидзе успел оставить в истории культуры осетинского народа неизгладимый след как первый составитель осетинской графики и букваря, первый переводчик церковных книг с грузинского и русского языков на осетинский, первый осетинский поэт, прогрессивный общественный деятель“ [1, 19]. Известно, что именно в духовной семинарии Тифлиса состоялось становление И. Ялгузидзе как учителя не только грузинской, но и русской и осетинской словесности ввиду того, что он считался ‘основательным знатоком’ осетинского и грузинского языков, чему до самой смерти обучал своих воспитанников. Это дает основание считать, что воспитанник духовной школы вполне оправдал надежды Ираклия II, о чём заявляет и он сам: «...меня маленьким ребёнком привез грузинский царь Ерекле Второй и с большим усердием отдал меня учиться, с тем намерением, чтобы и я вам, моим сородичам-осетинам в своё время в чём-нибудь пригодился, смог оказать помощь» [2, 60].

Несомненно, присоединение восточной Грузии к России обусловило выбор русского языка как жизненную необходимость и благо для осетин, и именно это старался донести до ‘осетинцев’ И. Ялгузидзе с целью «облегчить тяжелую участь своего многострадального, жестоко эксплуатируемого народа» [3, 185]. Он старался объяснить пользу русского языка для соотечественников, понимая свое предназначение в вопросе их просвещения и приобщения к русской грамоте.

Просветительскую деятельность И. Ялгузидзе составляют: переводческая работа, создание письменности и первых литературных произведений для осетин, в том числе и поэтических. Мы не будем останавливаться на его поэтической деятельности и отсылаем к статье В.И. Абаева «Алгузиани, перевод с грузинского» [4, 465-474].

Известно, что просветителем И. Г. Ялгузидзе осуществлен перевод на осетинский язык таких религиозных текстов, как «Утренние молитвы, вечерние молитвы, Катехизис, или краткий очерк христианского учения, краткий очерк этики и малый молитвенник» (Тифлис, 1820); «Служебник» (М., 1821); «Последование св. крещения, обручения, венчания и погребения» (М., 1824) с «приложенным грузинским подлинником». Особо отметим значимость перевода на осетинский язык грузинской светской графикой «Евангелия» – для распространения православного христианства

среди населения и приобщения его к чтению проповедей, молитв и религиозных книг [5, 48-51]. К сожалению, часть переводов осталась в рукописи в связи со смертью И. Г. Ялгузидзе.

В 1926 году в Тифлисе была обнаружена рукопись 1802 года, которую досконально изучил академик Г. Ахвледиани. Это были официальные документы на русском языке: «Положение о временных судах и присягах», «Положение о Ванатском сельском суде», с их переводом на грузинский и осетинский языки, причем осетинский текст был дан грузинской графикой. Именно учёным было установлено, что автором первой рукописи на осетинском языке являлся И. Г. Ялгузидзе. О том, насколько значима была находка, свидетельствуют следующие слова: «Этот первый дошедший до нас осетинский текст Ялгузидзе гражданского содержания, и потому в нем нет стереотипных выражений церковных книг» [1, 24].

Для нас составляют большой интерес алфавит и созданный на его основе букварь И. Г. Ялгузидзе. Не секрет, что в рассматриваемый период осетинский язык не имел своей графики, в связи с чем, как мы отметили выше, Иван Георгиевич разработал два алфавита. Один – на основе грузинской церковной азбуки, другой – знаков грузинского светского письма, но осетинский алфавит состоялся на *хуцури* с добавлением ряда букв для специфических осетинских звуков [5, 10].

Структура учебника. На 10-13 стр. букваря расположены примеры, представляющие собой одно-, дву-, трёх- и четырёхсложные слова, а также многосложные – вначале на грузинском, затем – [см. также: 2, 62;]. осетинском языке.

Следующие страницы: 14 – 19 – содержат связные тексты молитв (перед завтраком; после завтрака; перед сном и после сна), помещенные параллельно: слева – грузинский, справа его перевод на осетинский язык.

Автором к полному грузинскому алфавиту для передачи текста на осетинский язык были добавлены латинские буквы: [z]– для гласного среднего [æ]; [j] – для сонанта [j]; для полугласного [y] – букву согласного звука [z] ([e]); согласные: [s] – для гласного среднего ряда [ы]; [□] – шумного [φ]. Со временем И. Ялгузидзе прибегнул ещё и к диакритическим знакам: [/] – для велярных и палатальных, а геминированных согласных – [\] [2, 62; 5, 48].

Думаем, нельзя не отметить позитивное отношение духовного начальства Тифлиса к составлению и изданию первого осетинского букваря, что исходит из письма И. Ялгузидзе на имя экзарха Грузии при отправлении написанного им учебника. Ср.: «Подносимый при сем осетинский алфавит, содержащий 37 литеров, из них 30 грузинских букв, соответствующих осетинскому выговору, 5 вновь изобретенных, а 2 заимствованных из русского языка <...> Таким образом, положивши начальное основание письменности осетинского языка, подвергаю оное на благоусмотрение вашего высокопреосвященства; и ежели удостоится оное благосклонного вашего внимания, то не благоугодно ли будет напечатать несколько экземпляров букварей для обучения осетинского юношества на природном языке письму и чтению, дабы сим способом проложить им путь к наивысшему образованию» [1, 25]. Таким образом, в 1821 году, два века назад, появился первый учебник – букварь на осетинском языке, легший в основу обучения грамоте детей-осетин, в церковноприходских школах и Южной, и Северной Осетии. В течение многих лет на учебниках осетинского языка на основе грузинской графики выросло ни одно поколение детей-осетин, было изданы не только религиозные, но и ‘светские’ книги [6, 10].

При всем признательном отношении к деятельности И. Г. Ялгузидзе, при составлении алфавита и букваря у него, как и у Гая, отсутствовал научный подход к вопросу, и это обусловило недолгое применение его алфавита. Заметим, что была также предпринята попытка пользоваться и латинским шрифтом (Ю. Клапрот и др.). Лишь после появления в 1844 году «Осетинской грамматики» акад. А. Шегрена вопрос об осетинской графике был решен научно [7, 61].

Культурно-просветительная деятельность И. Г. Габараева не осталась незамеченной, широко освещается в научной литературе, методических публикациях и СМИ.

Как завет были восприняты последующими поколениями слова автора из обращения к осетинскому народу после выхода первого учебника на родном языке: «Так я по мере сил трудился над тем, чтобы вы, мои единокровные осетины, не остались без книг (письменности), и теперь

молюсь и умоляю всех, чтобы в дальнейшем вы сами и ваши дети из рода в род всё более просвещались умом» [8, 313].

В мае 2018 года первому осетинскому букварю исполнилось 195 лет, и к этой дате было приурочено открытие бюста автору в гор. Владикавказ Республики Северная Осетия-Алания.

Список литературы:

1. *Чибиров Л. А.* Выдающийся деятель осетинской национальной культуры первой трети XIX в. (к юбилею И. Ялгузидзе) // Известия СОИГСИ. 2015. Вып. 16 (55). С. 19-30.
2. *Бекоев Д. Г.* Иронский диалект осетинского языка. Цхинвали: Ирыстон, 1984. 386 с.
3. *Ардасенов Х. Н.* Иван Ялгузидзе – осетинский писатель и культурный деятель // Ученые записки СОГПИ. Дзауджикау, 1949. Т. XVIII. С. 184-185. *Его же.* Очерк развития осетинской литературы: дооктябрьский период. Орджоникидзе, 1959. С.54– 61.
4. *Абаев В.* Алгузиани, перевод с грузинского // Известия Осетинского научно-исследовательского института краеведения. Владикавказ, 1926. Вып. II. С.465– 474.
5. *Бепиты Наура.* Ирон æвзаджы истори. Тбилис, 2017. I хай. С. 48– 51.
6. *Багаев Н. К.* Современный осетинский язык. Орджоникидзе, 1965. С.10.
7. Грамматика осетинского языка. Орджоникидзе, 1963. Том I. С. 61.
8. *Гугкаев Д. А.* О жизни и деятельности Ивана Ялгузидзе // Известия ЮОНИИ. Сталинир, 1955. Вып.7. С. 313.

Besolova Elena B.

*Professor, North Ossetian Institute of Humanitarian
and Social Research named after V.I. Abayev
Scientific Centre of RAN,
Vladikavkaz, Russia*

THE NAME OF I.G. YALGUZIDZE IN THE HISTORY OF THE OSSETIAN LANGUAGE

The article is devoted to the creation of the first alphabet of the Ossetian language on the basis of the Georgian khutsuri script, the compilation of the first alphabet book of the Ossetian language on its basis, as well as the versatile activities and role of the teacher of the Tiflis Theological Seminary, an outstanding educator of national culture I.G. Gabaraev-Yalguzidze in this.

The second half of the 18th century is significant in the history of Ossetian writing. The annexation of Ossetia to Russia made the appearance of the first printed books in the Ossetian language: this was the catechism „The initial teaching by a person who wants to learn the books of divine scripture“ (M., 1798), in which the Ossetian text is given based on Church Slavonic graphics, followed by a translation into Russian.

The next milestone is the creation by I.G. Gabaraev-Ialghuzidze, a teacher of the Tbilisi Theological Seminary, of two alphabets – one alphabet based on the Georgian church alphabet Khutsuri, and the second – on the Georgian secular graphics, and on its basis the „Ossetian alphabet“ (Tbilisi, 1821), which was considered the first textbook for teaching Ossetian children to read and write in their native language before the appearance of church literature in Cyrillic.

The educator also translated into the Ossetian language such religious texts as: „Morning prayers, evening prayers, catechism, or a short outline of Christian doctrine, a short outline of ethics and a small prayer book“ (Tbilisi, 1820); „Service Book“ (M., 1821); „The succession of Holy baptism, betrothal, wedding, and burial“ (M., 1824) with „attached Georgian original“. Some of the translations remained in the manuscript.

I.G. Gabaraev-Ialghuzidze's cultural and educational activities did not go unnoticed. In May 2018, the first Ossetian educator turned 195, and the opening of the bust to the author in the mountains of Vladikavkaz was timed to this date.

Keywords: the Ossetian language, the Georgian language, alphabet, primer, translation activity

Бесолов Владимир Б.,
профессор и член-корреспондент
Международной Академии архитектуры
(отделение Евразия в Москве), советник
Российской Академии архитектуры и строительных наук,
Почетный архитектор Российской Федерации.
Владикавказ, Россия

ВАЖНОСТЬ И ЗНАЧИМОСТЬ УЧЕТА ТВОРЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ В ЭПОХУ МОДЕРНИЗАЦИИ АРХИТЕКТУРЫ РОДОВЫХ ПОСЕЛЕНИЙ БОЛЬШОГО КAVKAZA

Посвящается светлой памяти одного из выдающихся грузинских историков и востоковедов, преимущественно урартолога, Георгия Александровича Меликишвили (30.12.1918-19.04.2002) – выпускника и профессора Исторического факультета Тбилисского государственного университета им. И.А. Джавахишвили, доктора исторических наук, академика Национальной Академии наук Грузии, Заслуженного деятеля науки Грузии, лауреата Ленинской премии, Государственной премии Грузии и премии им. И.А. Джавахишвили, знатока урартского языка и урартских клинописных текстов, автора фундаментальных научных трудов по древней истории Грузии, Кавказа и Переднего Востока, а также уникальной научной статьи по горскому феодализму у коренных народов Большого Кавказа.

В. Б. Бесолов*

Пр е а м б у л а. Как известно, горные поселения народов и стран Большого Кавказа успешно функционируют на протяжении многих веков и даже тысячелетий. Каждое из них было основано первой жилой ячейкой большой патриархальной семьи, старейшиной рода и фамилии, можно сказать родоначальником. Но по истечении веков и, возможно, тысячелетий, эти семьи размножились и разрастались, сыновья женились, а дочери выходили замуж, поэтому некоторые более архаичные горные поселения превратились в огромные по территории и численности населения этноцентры, ставшие в минувшем веке центрами конкретных этнокультурных ареалов в Горной Грузии и на территории Республики Дагестан, отчасти, и в других национальных республиках Северного Кавказа**.

В жизненной реальности по такому естественно-историческому пути развивались горные поселения Большого Кавказа, которые фактически превратились в сельские патронимии или, иначе, самостоятельные тухумы, со своими этнокультурными традициями, соседскими отношениями и социальным укладом. Более того, в каждом горном поселении изначально развивавшийся род за века и тысячелетия превратился в огромное многоствольное и достаточно ветвистое родовое древо, являющееся семантическим отображением неимоверной мощи и могущественности сельской патронимии (или тухума) и символическим выражением зримой телесности конкретного родового древа.

Иными словами, за длительный период времени патронимия обрела организованную по законам гор и седовласых горских старейшин уникальную материально-пространственную среду обитания, наиболее рациональную для жизнеобеспечения и жизнедеятельности. Необходимо иметь достаточно ясное представление о том, что культурно-психологическая система мироощущения, мировосприятия и миропредставления, как главная, стержневая «...основа национального своеобразия культуры», непрерывно возобновляется при динамичном пребывании конкретной этнической общности в материнском лоне природы, т.е. в свойственных ей естественных условиях, материальных структурах и географических параметрах [1].

Особая биосфера горных стран Большого Кавказа и неповторимый психический склад горских народностей, феноменальность их антропологического сходства и этноязыковой общности – эти древнейшие первоначала являются исходной и движущей силой динамичного развития всей этносферы, которая создает и оставляет в наследство материально-художественные и духовные ценности высокого порядка и подлинного человеческого достоинства, как рукотворную и органическую культурно-экологическую реальность. И, причем, такую структурно организованную

по законам композиции и архитектоники гармоничную и биологически необходимую среду, «...в которой человечество существует, которая противостоит природе и связывает человека с природой, среду, которую человечество создает, чтобы жить, и оставлять потомкам в наследство, как улитка раковину – иногда жемчужную» [2].

Крайне важно при выделении земельных участков придерживаться законных гражданских прав, критериев и принципов фамильно-родовой преемственности, прежде всего, выходцев из каждого конкретного горного поселения. Незыблемой константой должно быть право на приобретение участка земли в конкретном горном поселении национального административно-территориального субъекта Большого Кавказа под строительство жилища или его аренда с целью развития земледелия, садоводства и скотоводства, должны иметь только нынешние представители фамильно-родовых общин из этого исторического поселения.

Почему? Потому что ныне происходящие странности, когда лучшие участки и плодородные земли, некогда принадлежащие древнему поселению, всей сельской общине, безапелляционно продаются выходцам из других поселений и даже ущелий или отдаются им в аренду – все это будет становиться яблоком раздора и приведет к братоубийственным войнам. Поныне практикуемую на всех уровнях республиканской, районной и местной власти крайне недальновидную практику распродажи ранее обжитых культурно-исторических участков и плодородных земель, прилегающих к горным поселениям и относящиеся к разряду этноисторических территорий, категорически следует искоренить и запретить.

Современная ситуация жизненных реалий и актуальных проблем в историко-географических и этнокультурных ареалах Большого Кавказа.

На изумительном лоне биосферы Большого Кавказа издревле обитают и этнически развиваются автохтонные племена – предки нынешних коренных горских народностей, радикально отличающихся по языку и диалекту, но близких по антропологической общности, названного специалистами «кавказионский антропологический тип», а также по сходству духовной, материальной, художественной культуры. Более того, вполне закономерны и обоснованы культурно-исторические факты минувших веков и тысячелетий: горные поселения и жилища, святилища, башенные и склеповые сооружения коренных горских народностей, обитающих на северном и южном склонах Большого Кавказа, несомненно, отличаются общностью архитектурно-планировочной структуры, композиции и морфологии, ареальным единством типов и форм сооружений и их жанровой разновидностью, идейно-сюжетной основой рельефной пластики как фасадного художественного декора, характером творческой однородности и мотивами стилистического единства по той причине, что с глубокой древности горские племена и народности, проживающие в очерченном нами ареале Большого Кавказа, развиваются на «...общей культурной подоснове» [3].

Весьма удивительна и невероятно живуча привязанность коренных горских народностей Большого Кавказа к земле своих мудрых предков, на которой каждый рос и развивался с момента рождения, они одержимы невероятным трудом и благородными поступками во имя процветания родного народа и во славу своей Отчизны! Поныне одни коренные горские народности проживают в горных поселениях историко-географических и этнокультурных ареалов Горной Грузии и на территории Республики Дагестан, отчасти и в горных поселениях других республик Северного Кавказа. Другие в прошлом горцы и горянки около или чуть больше столетия живут в деревнях и городах равнинной зоны, в том числе столицах каждого субъекта Северо-Кавказского федерального округа России.

На северных склонах массивной горной системы «Большой Кавказ» издревле проживают тюркоязычные балкарцы и карачаевцы, ираноязычные осетины, обитающие на обеих склонах, кавказоязычные ингуши, чеченцы и народности горного Дагестана.

На южных склонах массивной горной системы «Большой Кавказ» поныне живут кавказоязычные лечхумцы, рачинцы, сваны, гудамарцы, мохевцы, пшавы, тушины, хевсуры – горские народности Грузии.

Как ни странно, у разноязычных племен и народов, издревле живущих в горах Большого Кавказа, в глухих естественно-исторических резерватах, на протяжении веков и тысячелетий сформировалась общность хозяйственной деятельности, социальной жизни и семейно-бытового

уклада, материальной, художественной и духовной культуры. Нельзя не признать, что у коренных горских народностей Большого Кавказа постепенно сложилась самобытная и целостная, органически единая этно-культурно-экологическая реальность, обладающая явными признаками ареальной общности. В то же время при более обстоятельном натурном ознакомлении с природным достоянием и богатым, поистине уникальным наследием великокавказских горцев, сразу же выявляются его отличительные черты, этно-локальные особенности [4].

Выбор темы, её актуальность, важность и научное обоснование. Российскими и грузинскими историками, археологами и этнологами племена и народы, обитающие на обоих склонах Большого Кавказа, изучены достаточно обстоятельно и введены в научный обиход. Однако архитектурное достояние и художественное наследие коренных горских народностей Большого Кавказа специалистами не исследованы на надлежащем научном уровне, поныне является объектом натурного обследования и многоаспектного научного истолкования, потому что в гуманитарной науке нередко возникает полемика между специалистами разного профиля. Поэтому крайне важно и неимоверно актуально осмыслить время зарождения и этапы формирования различных архитектурных морфотипов жилища, объектов сакрального и мемориального назначения, инженерных и фортификационных сооружений.

В современной гуманитарной науке нет единого мнения относительно архитектуроведческой интерпретации функции, конструкции и формы, этнической и художественной атрибуции, аргументированной датировки памятников традиционной архитектуры и строительной техники, т.е. материально-художественного наследия коренных горских народностей Большого Кавказа. И такое продолжается поныне, несмотря даже на то, что их архитектурно-планировочное и строительно-техническое наследие до настоящего времени не является темой фундаментальных научных исследований, разумеется, прежде всего, основополагающих сугубо архитектуроведческих разысканий [5].

Цель, предмет и объект научного исследования. Целью научного исследования являются памятники традиционной архитектуры ираноязычных племен и осетинского народа, с древнейшей эпохи обитающих на территории обоих склонов Центрального Кавказа и Среднего Предкавказья, а также и других коренных горских племен и народностей, с глубокой древности живущих на территории северного и южного склонов Большого Кавказа, в ее срединной части. Безмолвные телесные свидетели, суровые образы уникальных архитектурных организмов – памятников средневековой традиционной архитектуры и строительной техники, которым присущи художественная лапидарность облика, геометризм и центричность типа и формы, являются, прежде всего, предметом и объектом фундаментальной академической гуманитарной науки – архитектуроведения.

Весомые и зримые архитектурные творения – показатели этнокультурного развития осетин и всех других коренных горских народностей северного и южного склонов Большого Кавказа, отличаются общими признаками сходства в аспекте типологии плана, структуры внутреннего пространства и формообразования наружных масс, а также и по строительной технике. Таково научное мнение большинства местных и иных, российских и зарубежных исследователей – представителей отдельных отраслей гуманитарной науки [6].

Теория и методология архитектуроведческой компаративистики. В стремлении все же научно обосновать ареальную общность и определить локальные особенности этнокультурного развития коренных горских народностей обоих склонов Большого Кавказа, автор этих строк впервые обратился к теоретическим основам и методологическим принципам архитектуроведческой компаративистики.

Надо полагать, что без крайне тщательного учета теоретических основ академических научных дисциплин «История архитектуры» и «История строительной техники», и без учета методологических принципов достижений архитектуроведческой компаративистики, невозможно постичь имманентной сути ареальной общности и локальных различий этнокультурного развития коренных горских народностей обоих склонов Большого Кавказа в эпоху средневековья и в начале нового времени.

Вместе с тем, при обращении к методологии архитектуроведческой компаративистики крайне важно уточнить ведущие принципы действия исследователя: в историко-сравнительном анализе необходимо сопоставлять только памятники традиционной архитектуры единого морфотипа. Имеется в виду, что по методологии архитектуроведческой компаративистики будут рассматриваться,

прежде всего, поселения, жилища, святилища, башенные и склеповые сооружения осетинского народа в сравнении с идентичными памятниками традиционной архитектуры и строительной техники других коренных горских народностей обоих склонов Большого Кавказа [7,8].

I. ЛАНДШАФТ И ЭТНОС КАК ДЕТЕРМИНИРУЮЩЕЕ НАЧАЛО ФОРМИРОВАНИЯ ГОРНЫХ ПОСЕЛЕНИЙ БОЛЬШОГО КАВКАЗА

На протяжении веков и тысячелетий среди горных вершин Большого Кавказа обитали племена и народности, отличающиеся антропотипом и архаическим языком, семейно-бытовым укладом и этническим психическим складом, эстетическими представлениями и этическими нормами, мужеством и стойкостью духа. Неизменно обитая в глубине горных ущелий и находясь в почти полной изоляции от внешнего мира, горские народности Большого Кавказа непоколебимо придерживались норм и принципов традиционного образа суровой жизни. Стиль мышления, символ и ритуал, творческое мастерство и строительные навыки горских народностей сполна воплощены в лапидарных по художественному образу, но предельно функциональных и цельных по внешнему облику горных поселениях.

1.1. Местонахождение горных поселений на склонах и вершинах гор Большого Кавказа.

Анализируя систему расселения в горах Большого Кавказа эпохи древности и средневековья, важно выявить и понять его этнические и социальные особенности, экономические и производственно-хозяйственные факторы, природные строительные ресурсы и стратегические преимущества местоположения горных поселений (аулов), характер их планировочной структуры и пространственной композиции, условия длительной осады и долговременной обороны, специфику дорог, мостов, родников и других дорожных и придорожных сооружений [9].

Столь обстоятельный подход к архитектурно-планировочному наследию народов и стран Большого Кавказа, основательное научное постижение закономерностей формирования горного поселения, специфики архитектуры жилища, святилища, башенного и склепового сооружения, замков и крепостей, объектов оборонительного назначения крайне необходимо с целью выполнения проекта по регенерации конкретного горного поселения и реконструкции его центрального ядра.

Все это также важно постичь на основе таких этнологических дефиниций, как семейная община или большая патриархальная семья, соседская община, сельская община и патронимия (тухум, джамаат), но с ясным представлением семантического смысла и символического значения каждого понятия.

1.2. Естественно-исторические ареалы как среда обитания кавказских горцев. Горные ущелья Большого Кавказа способствовали расселению древних людей и сохранению архаического образа жизни, к тому же общество руководствовалось горскими обычаями и древними законами. Отрадно отметить, что социально-экономическое устройство и нравственные устои коренных горских народностей Большого Кавказа неизменно базировались на гуманистических и морально-нравственных основах. Кавказские горские племена из первобытного уклада, минуя рабовладение, сразу перешли к феодальному образу жизни. Инерционно этому способствовали принципы иерархического устройства большой патриархальной семьи, древнего рода и патронимии.

Надо полагать, что процесс закономерного формирования и органичного развития архитектурно-планировочной структуры и пространственной композиции горных поселений происходил с глубокой древности у всех горских народностей Большого Кавказа: дагестанцев, чеченцев, ингушей, осетин, балкарцев и карачаевцев, поныне обитающих на северных склонах, а также мохевцев, гудамакарцев, осетин, пшавов, тушинов, хевсуров, рачинцев, лечхумцев, сванов, живущих на южных склонах Большого Кавказа [10].

1.3. Антропотип, язык и верование коренных горских народностей Большого Кавказа.

Представителями исторической антропологии установлен в целом единый физический морфотип людей на Большом Кавказе – кавкасионский антропологический тип. Разумеется, по мере удаления от Казбекско-Эльбрусского двугорья на запад и восток, у горских народностей наблюдаются некоторые отклонения от основного кавкасионского типа, что вполне понятно и обоснованно многими жизненными факторами. Однако реальным, феноменальным фактом является обилие языка

и речи на Большом Кавказе и, в особенности, в Дагестане, который является уникальным ареалом зарождения и развития кавказских языков. Ныне коренные горские народности Большого Кавказа разговаривают на языках разных групп и семей: горногрузинская, дагестанская и вайнахская группы кавказских языков являются представителями Иберийско-кавказской языковой семьи; восточно-иранская группа – Иранской языковой семьи; тюркская группа – Алтайской языковой семьи [11].

Каждое горное ущелье Большого Кавказа, издревле заселенное конкретной народностью, изобилует языческими святилищами, ибо горские народности традиционно почитали местные божества, они были склонны к древним верованиям. Однако с появлением христианской и мусульманской религий, горские народности Грузии, часть осетинского народа стала посещать церковь, а малая ее часть и все другие народности Северного Кавказа хлынули в мечети.

1.4. Горные поселения древнего и средневекового Большого Кавказа как исторически сложившийся единый и целостный функционально-оборонительный организм горского общества. Характерной особенностью архитектурно-планировочных традиций коренных горских народностей обоих склонов Большого Кавказа, являются реалии планировки и формирования поселений в труднодоступных местах, удобных для обороны от неприятеля. Можно смело утверждать, что в равной степени у всех горских обитателей Большого Кавказа, был создан особый архитектурный морфотип поселения, представляющий собой гармонично сложенный телесный организм, синтез логики и интуиции, симбиоз природного и культурного достояния. Горские народности Большого Кавказа словно одухотворяли дерево и камень, именно тот традиционный строительный материал, из которого сложены, непрерывным титаническим трудом, на основе эмпирических знаний и умений, профессиональных творческих навыков, и не без волнительных чувств душевной любви и этнической гордости, удивительно компактные поселения, с особым художественным тактом вписанные в крутые горные склоны и на вершины гор [12].

1.5. Значение социума и религии в формировании планировочной структуры и пространственной композиции горных поселений Большого Кавказа. Несмотря на высокое гражданское и коллегиальное уважение к С.О. Хан-Магомедову, никак не могу согласиться с его определением ведущей роли именно квартальных и главной в ауле мечетей с минаретами в зарождении тухумного принципа планировки и застройки горного поселения. Выражаясь иными словами, автор этих строк отнюдь не приемлет в качестве постулата предположение С.О. Хан-Магомедова о конфессиональном обосновании процесса поквартального образования крупных материально-организованных жилых структур дагестанского аула.

Надо полагать, что процесс закономерного формирования и органичного развития архитектурно-планировочной структуры и пространственной композиции горных поселений (аулов) происходил с глубокой древности и уже тогда существовали отдельные квартальные площадки и общесельские площади, предназначенные для «мужских союзов», т.е. для заседания Народного Совета старейшин. Так что, функционально столь необходимые порождения исламской религии, каковой являются мечеть и минарет, появились в горных аулах Дагестана гораздо позже, не ранее XII-XIV веков, и не имели основополагающего значения в формировании планировочной структуры и пространственной композиции горного поселения как единого органического организма компактной террасообразной морфологии и эстетически-образной выразительности. Все же таково авторское постижение и восприятие процесса формирования и развития горных поселений народов Северного Кавказа на протяжении эпохи древности и всего периода средних веков, по крайней мере, до их воссоединения с Российской империей и начала насильственного переселения кавказских горцев на равнину.

II. АРХИТЕКТУРНЫЕ ОБЪЕКТЫ НА ТЕРРИТОРИИ И ЗА ПРЕДЕЛАМИ ГОРНЫХ ПОСЕЛЕНИЙ БОЛЬШОГО КАВКАЗА ЭПОХИ ДРЕВНОСТИ И СРЕДНИХ ВЕКОВ КАК СЛАГАЕМЫЕ ОБРАЗА ПОСЕЛЕНИЯ

Разумеется, что каждое горное поселение формировалось по приемлемым для конкретной местности методам и принципам планировочной структуры и, тем самым, со временем получало определенную конфигурацию, сложную форму. Однако, пространственная композиция и художественный

образ горного поселения на протяжении многих веков и тысячелетий формируется из возведенных на его территории архитектурных объектов.

2.1. Архитектура центрического жилища – квадратного или прямоугольного в плане с деревянным уступчато-пирамидальным перекрытием и светодымовым отверстием в зените над открытым очагом. Палеоархитектурный морфотип реликтового центрического жилища срединной зоны Альпийско-Гималайского горного пояса Евразии является уникальным творческим достижением мастеров зодчества эпохи древности и ярким показателем неимоверно высокого уровня развития архитектурно-художественной мысли и строительно-технического опыта, творческого дарования. Древнейшему жилищу центрической композиции, с развитой вертикальной осью и четкой пространственно-тектонической структурой с пирамидально-уступчатой формой перекрытия и светодымовым отверстием в зените над открытым очагом, присуще органическое единство функции, конструкции и формы, предельная лаконичность и эстетическая выразительность интерьера, универсального по характеру организации и строго дифференцированного внутреннего пространства, имеющего огромное семантическое содержание и символическое значение.

Архитектурный морфотип древнейшего центрического жилища возник не сразу, а на протяжении длительного пути исторического развития постоянно совершенствовался, обретая кристально четкую тектоническую систему и ясную художественную форму. Возникший в глубочайшей древности, но не позднее IV тыс. до н. э., в определенной естественно-экологической и культурно-исторической среде обитания праиндоевропейцев, на конкретной территории индоевропейской прародины, рудиментарный архитектурный морфотип центрического жилища непрерывно развивался и совершенствовался. Зародившийся в недрах праиндоевропейской этноязыкового единства, прежде всего, греко-армяно-арийской диалектной общности, архитектурный морфотип центрического жилища стал, по существу, древнейшей генеративной традицией и универсальной константой индоевропейской созидательной мысли, феноменом архитектонического творчества и эстетического выражения домостроительной идеи обитателей Балкано-Кавказо-Памирского горного пояса Евразии [13].

Также важно принять во внимание, что пирамидально-уступчатое куполообразного очертания перекрытие с верхним светом – это основной элемент центрического жилища, который получил дальнейшее преемственное развитие в самых первых монументальных центрально-купольных мемориальных и культовых сооружениях стран Кавказа и Византии, а позднее и других стран Восточной и Юго-Восточной Европы, Передней, Средней и Центральной Азии. Сравнительный анализ организации структуры внутреннего пространства, создания конструктивной системы и художественной формы центрического жилища и монументальных памятников центрально-купольной архитектуры показывает, что главное в многовековом опыте строительства жилища, усыпальницы и церкви, мавзолея и мечети – это идея купольности [14].

Архитектуроведческой наукой почти установлено, что идея купола на квадрате получила творческое воплощение в раннесредневековом Южном Кавказе и Сасанидском Иране, где из первых объектов возведения купола на квадратном основании посредством тропов или парусов считаются зороастрийские храмы Огня, возведенные в II/III – V веках [15].

На всей территории Большого Кавказа этот архитектурный морфотип центрического жилища был распространен у единственных ираноязычных индоевропейских племен Центрального Кавказа, в горной части средневековой Алании и поныне сохранился только в горной зоне Северной и Южной Осетии.

2.2. Архитектура центрического жилища – квадратной в плане высокой многоярусной жилой башни. Надо полагать, что башенное сооружение изначально появилось во всех горных странах мира в качестве укрепленного жилища, по контуру квадратного очертания плана и слегка наклонными во внутрь объема, к центральной оси внутреннего пространства вертикальными плоскостями четырех стен, соответствующих четырем сторонам света. Нам удалось выявить этнокультурную закономерность: территория распространения башенных сооружений полностью совпадает с ареалом кобано-тлийской культуры эпохи древности. Башенное жилище представляет собой квадратной конфигурации единую жилую ячейку универсального назначения. По композиции плана – это четкий квадрат или почти квадрат, реже слегка вытянутый прямоугольник. Внутренний абрис и наружный контур плана идентичны по конфигурации, но различны по размерам с разницей в

толщину утоняющейся по вертикали каменной стены. Плоскости каменных стен и линии граней отличаются четким геометризмом, все четыре стены в равной степени наклонены во внутрь и, как следствие этого, постепенно уменьшаются по вертикали, именно поэтому все четыре фасада и весь объем получают трапециевидный образ.

Арочного очертания лаз, как правило, устроен на уровне второго яруса башни, в стенах имеются узенькие оконные проемы, необходимые для освещения естественным светом и осмотра прилегающей территории.

Обычно жилая башня состояла из нескольких ярусов: в нулевом ярусе неизменно хранились запасы провианта (зерно, мука, мясо сушенное, головки сыра в рассоле, спиртные напитки и соки, фрукты и сушеные ягоды), первый ярус всегда имел универсальное назначение – это была жилая ячейка старейшин семьи, в его центре находился домашний очаг, на нем пекли, варили и жарили, там же обедала вся семья. Во втором и третьем ярусах жили сыновья, в следующем ярусе неизменно обитали дочери. Все члены семьи непременно получали энергетические потоки из Земли и Космоса.

2.3. Архитектура удлиненного жилища – одно- или двухэтажной сакли, т.е. бионически растущего фаланстера. Жилая ячейка универсального назначения стала изначальным ядром, основой зарождения плановой композиции и пространственной структуры горской сакли. Что представляет собой архитектура горской сакли? С позиции элементарного представления – это та же жилая башня, но уже опрокинутая на горизонтальную плоскость. Этот морфотип жилища, присущий кавказским горцам, представляет собой основную квадратную ячейку универсального назначения, т.е. являющуюся комнатой старейшины дома и хранильницей домашнего очага, общей комнатой-залом и кухней-столовой для большой патриархальной семьи. В древности и средние века очаг располагался по центру универсально функционирующего пространства, а переместился к стене комнаты уже в новое время.

По мере роста и взросления детей, девушек выдавали замуж, а сыновей поочередно женили. Перед тем, как женить старшего сына, к основной и самой большой квадратной жилой ячейке пристраивали такой же формы ячейку, но чуть меньшего размера, на 1,5-2 метра она углублялась от линии фасада. Затем, с наступлением времени женитьбы второго, третьего и других сыновей, к новой ячейке старшего сына пристраивалась жилая ячейка второго, потом третьего и в такой последовательности образовывались ячейки остальных сыновей.

Вместе с тем, с целью рациональной коммуникации всех членов большой патриархальной семьи в любое время суток и во все времена года – в летнюю жару, весенние и осенние ливни и люютую снежную зиму, перед дверным и оконными проемами каждой жилой ячейкой, по всей ее ширине устраивались анты – портик на деревянных колонах. По возрастании количества жилых ячеек, эти портики срастались и таким образом получалась длинная многоколонная галерея с покрытием. Эта галерея вела прямо к дверному проему, предусмотренному в боковой стене основной, самой большой и высокой жилой ячейки универсального назначения.

Весьма отраднo то, что несмотря на формирование сакли во временной протяженности, она обретала единый и цельный органично связанный с ландшафтом архитектурно-художественный объем, представляла собой симбиоз двух начал: природного и рукотворного.

Более того, наряду с архаичным, замкнутым и укрепленным монопространством изначальной жилой ячейки универсального назначения, образовались новые и не менее замкнутые жилые ячейки, но что весьма удивительно, перед всеми жилыми ячейками образовалась многоколонная структура промежуточного пространства, объединяющего все замкнутые микропространства с открытой естественной средой, изумительным по красоте природным окружением.

По этой еще не известной в науке жизненной закономерности и с учетом бионических принципов вегетативного роста и развития, в глуши горных ущелий Большого Кавказа недипломированные горские племена и народности, оснащенные эмпирическими знаниями и творческим дарованием, обладающие чувством меры и такта, имеющие ясное представление о мироздании, создали одно- и двухэтажные сакли, а по сути этот морфотип жилища представляет собой фаланстер, созданный по законам архитектурной бионики.

2.4. Хозяйственные постройки и производственные сооружения горного поселения Большого Кавказа. В ежегодном жизнеобеспечении и жизнедеятельности горских народностей Большого

Кавказа важное значение имели хозяйственные постройки и производственные сооружения. В компактных горных поселениях горских народностей к задней, тыльной стене жилища, как правило, обычно примыкали хозяйственные постройки, что для горной местности и образу жизни в горах, весьма рационально и практично. В определенной последовательности из камня и дерева над поверхностью земли строился амбар для хранения зерна и сарай для хранения сена, возводили полуоткрытый навес для хранения дров и другого назначения, а за стеной квадратной ячейки универсального назначения, т.е. являющейся комнатой старейшины дома и хранильницы домашнего очага, общей комнатой-залом и кухней-столовой для большой патриархальной семьи, как правило, находился хлев для крупного и мелкого скота. Благодаря столь продуманной логике, теплопроводность задней стены ячейки старейшин дома фактически сводилась к нулю, а нередко даже извне обогревалась за счет дыхательной системы немалого количества домашних животных в овчарне, конюшне и хлеву.

Иное функциональное назначение имели производственные сооружения, порожденные самим образом жизни и многогранной деятельностью в горных условиях Большого Кавказа. Горцы и горянки всю жизнь и во все времена года выполняли посильный физический труд, одни члены семьи, в приспособленных помещениях для ремесленной и промысловой деятельности, изготавливали изделия из кожи домашних животных, дерева, глины, даже камня; другие – занимались технологией приготовления сыра из молока, получением из сметаны сливочного масла, ручной мельницей мололи зерно и получали муку, проращивали и сушили зерна, а с промолотом проросшего сушеного зерна получали солод, крайне важный компонент для приготовления пива и араки. Как правило, летом и осенью семья занималась технологией производства самогона, вина, пива, копчением и сушением мяса, сыра и их последующим хранением. Водяные, или иначе, проточные мельницы всегда сооружались в непосредственной близости горного и равнинного поселения, на самом подходящем месте стремительно текущей горной речки. До периода похолоданий, который в горах начинается в середине октября, в этих мельницах мололи кукурузу, пшеницу, рожь в больших объемах и на зиму создавали надежные запасы муки.

2.5. Сакральные сооружения: святилища. Кроме природных объектов по дороге в каждое горное ущелье, вблизи горных поселений, а нередко и на его территории, как правило, на возвышенных местах обычно находятся сложенные из камня, реже, выполненные из дерева святилища. Эти святилища не имеют интерьера, а всего лишь рудиментарное внутреннее пространство для приношений и дарений. Весьма примечательно и характерно, наружный объем святилища обычно бывает пирамидально-ступенчатой формы, напоминая собой ступенчатую микропирамиду. Святилищ такой классической архаической формы в горах Центрального Кавказа сохранилось крайне мало.

Иногда вместо искусственного сооружения, на этих намоленных предками местах находится груда камней или же растет священное дерево, а рядом журчит кристально-чистая и холодная родниковая вода. У всех святилищ путники всегда останавливаются, освежают руки и лицо, присаживаются в предназначенных для трапезы местах и не спеша молятся, держа в руке рог с аракой, при этом располагая скромной закуской: отварным мясом, горским сыром, хлебом и солью. Немного отдохнув и слегка пообедав, затем утолив жажду вкусной ключевой водой, путники следуют дальше по пути назначения, вскоре благополучно достигают нужное горное поселение.

Некоторые древние святилища в Горной Северной и Южной Осетии обладают общенациональной семантикой и символикой, и только в соответствующие дни традиционных осетинских праздников люди всегда обращаются к ним с приношениями и мольбой. Другие святилища издревле имеют фамильно-родовую принадлежность, поэтому в дни традиционных праздников у этих святилищ собираются, трапезничают и молятся представители конкретных фамилий. По силе исцеления весьма уникальны святилища, предназначенные для детей и поныне пользующиеся высокой популярностью в среде осетинского народа.

Все горские племена и народности Большого Кавказа испокон веков и тысячелетий придерживались традиционной веры своих мудрых предков, даже с попытками внедрения христианства и мусульманства, местные культы и ритуалы поныне исполняются подавляющим большинством горских народностей, прежде всего, ираноязычными осетинами и всеми другими коренными горскими народностями Кавкасиони.

2.6. Мемориальные сооружения: склепы. На территории горного поселения или вблизи него, как правило, находятся фамильно-родовые усыпальницы, т.е. уникальные склеповые сооружения весьма оригинальной архитектурной формы, не имеющие аналогов в мировой архитектуре. Нам удалось выявить этнокультурную особенность и закономерность: территория распространения склеповых сооружений полностью совпадает с ареалом кобано-тлийской культуры эпохи древности. Архитектурный морфотип склепового сооружения состоит из трех основных разновидностей: 1) подземный – это когда все уходящее вглубь внутреннее пространство устроено в массе земли и только фасадная часть с лазом выступает на склоне горы; 2) полуподземный – это когда значительная часть удлиненного внутреннего пространства, т.е. фасад с лазом, боковые стены и ложный свод, снаружи имеющий ступенчатое перекрытие, выложены из камня; 3) наземный – это каменное, в плане почти квадратной композиции, сооружение с вертикальной структурой внутреннего пространства, ложной каменной кладкой перекрытой внутри сомкнутым сводом, имеющим снаружи пирамидально-ступенчатую форму покрытия.

По настоящее время в науке нет исследования, объясняющее, почему трупы усопших людей, уложенных на деревянные полки в интерьере уникальных склеповых сооружений, поныне сохранившихся на территории Центрального Кавказа, почему-то не разлагаются, а высыхают, подвергаются естественной мумификации без какого-либо вмешательства живых людей, тем более, прежней и современной медицины.

2.7. Местонахождение и имманентные особенности мемориальных и сакральных сооружений. Важно отметить, что святилища, построенные из камня или дерева, а также повсеместно из камня возведенные склеповые сооружения распространены как на территории горного поселения, так и за пределами его наружного контура. Если склеповые сооружения поныне находятся как на территории горного поселения, так и в его окрестностях, то подавляющее большинство святилищ встречаются вне горного поселения. Как правило, святилища имеются вдоль исторических горных дорог и множества троп каждого протяженного ущелья Северной и Южной Осетии, нередко только на самой вершине возвышенных мест, а также и на труднодоступных выступах горных хребтов Большого Кавказа. К находящимся столь высоко, можно сказать, в поднебесье, древним и средневековым святилищам суждено дойти только посвященным, людям светлой души и благих божественных убеждений.

III. ОБОРОНИТЕЛЬНЫЕ СООРУЖЕНИЯ ГОРНЫХ ПОСЕЛЕНИЙ БОЛЬШОГО КАВКАЗА ЭПОХИ ДРЕВНОСТИ И СРЕДНИХ ВЕКОВ

Естественные особенности горного рельефа Большого Кавказа имели решающее значение при возведении различных оборонительных сооружений, ибо все исходило от характера местности, обладающей имманентным детерминирующим потенциалом и, к тому же, невероятной эстетической выразительностью, как природный горный пейзаж дивной красоты.

3.1. Морфотипы сигнальных и оборонительных башен и особенности их местонахождения. Характер рельефа местности, естественная среда, образ жизни в горных резерватах и стиль мышления горских народностей Большого Кавказа – все в совокупности стали побудительной основой строительства высоких башенных сооружений, крайне необходимых в целях обороны населения. Морфотип сигнальной башни – это каменное сооружение сухой кладки, утоняющееся к верху, более высокое и стройное, нежели жилая и оборонительная башня. В верхних ярусах сигнальной башни находился приличный запас соломы, сухого бурьяна и хвороста, охапка которого дозорными поджигалась на самом верхнем ярусе в случае вероломного нашествия вражеских полчищ и таким методом яркий огненный сигнал передавался из начала горного ущелья и до самого Главного Кавказского хребта.

Морфотип оборонительной башни – это каменное сооружение тщательной сухой кладки, более массивное и выложенное из крупных камней, нулевой этаж которого, как правило, бывает аккуратно уложен камнями. Именно почти монолитный нулевой этаж придает башенному сооружению не только особую прочность, но делает его неуязвимым для подкравшегося к основанию врага, пытающегося повредить оборонительную башню. Если враг сумел как-то оказаться у основания башенного

сооружения оборонительного назначения, то со всех четырех сторон из узких оконных проемов обороняющиеся бросали вниз камни, поэтому невозможно было нанести вред оборонительной башне.

Как правило, сигнальные башни возводились на самых высоких и стратегически выгодных местах от начала теснины и по всей длине горного ущелья, хорошо просматриваемых с верхнего яруса башен. Сигнальные башни предназначены для сторожевой функции, каждый дозорный наблюдал за отдельной частью горного ущелья, а все они вместе контролировали ущелье от его начала и до самого Главного Кавказского хребта. В случае появления вражеских полчищ, дозорные моментально подавали огненный сигнал, который за несколько минут достигал всей глубины горного ущелья.

Оборонительные башни возводились на территории каждого горного поселения и вокруг него и, в случае его осады, вооруженные стрелами горские рыцари умело сопротивлялись и уничтожали вторгшихся в ущелье врагов. В нижних ярусах жилых и оборонительных башен обычно прятались жители конкретного горного поселения со своими детьми, водой и провиантом. Боеспособные парни и мужчины всячески обороняли свое поселение, ибо оно нередко являлось их фамильно-родовым гнездом.

3.2. Возведенные из камня замки и крепости в горах Большого Кавказа. Весьма оригинальные и поистине уникальные по архитектуре и строительной технике замки и крепости чудом сохранились в горах Большого Кавказа. Обычно они возводились на труднодоступных и совершенно неприступных местах горных отрогов и вершин и, тем самым, составляли с природной субструкцией единое целое, органический симбиоз естественных скал и рукотворных созданий. Вольные феодальные общества горных ущелий Большого Кавказа создали настоящие шедевры наскальной архитектуры – замки и крепости первостепенной социальной важности и высокой фортификационной значимости.

Замки возводились на стратегически выгодных местах, где вместо каменной стены вокруг территории замка скала имела почти вертикальные обрывистые поверхности, по которым абсолютно невозможно было взойти или взобраться на территорию замка. В жизненной реальности к замку вела всего лишь одна узкая дорога, по которой доставлялся строительный материал. В том месте, где дорога достигала территории замка, как правило, возведен из каменных квадров прочный арочный проем, закрываемый мощными укрепленными дубовыми воротами.

Нередко крепостные сооружения, подобно гнездам ласточек, строились под скальными выступами, фактически масса скалы являлась задней стенкой прилипших к ней сооружений, которые становились почти незаметными для вторгающихся в горное ущелье вражеских полчищ. Дверной проем в таких укрепленных сооружениях был незаметен, а из узких бойниц, в моменты наступившей опасности, стремительно выпускались убойные стрелы и, причем, в большом количестве. Вероятно, острые наконечники стрел были смазаны ядовитыми растворами, поэтому вражеские воины, но даже их крепкие кони вскоре погибали.

3.3. Заградительные каменные стены, ворота и башни в горах Большого Кавказа. Проявляя неизменную заинтересованность к природным богатствам стран и народов Кавказа высококультурный Древний Иран, уверенно господствовавший на обширной территории Передней Азии, в целях сохранения своих земель, на их окраинах обычно возводил мощные каменные стены, ворота и башни, защищавшие от проникновения воинственных племен с Восточной и Юго-Восточной Европы. До настоящего времени сохранились остатки каменных стен, некогда перекрывающих горные ущелья северных склонов Большого Кавказа. Эти стены имели ритмично расположенные башни с бойницами и укрепленные арочные ворота, которые бдительно охранялись стражей.

3.4. Деревянные и каменные мосты, подпорные стены и дороги в горах Большого Кавказа. В фортификационной и хозяйственной целях через горные реки в самых удобных местах местные строители сооружали деревянные и каменные мосты. Как правило, прочность деревянных мостов достигалась методом постепенного напуска с низу в верх из обоих берегов консольно выступающих бревен, и в результате до предельной возможности сокращалась длина однопролетного деревянного моста.

Каменные мосты также сооружались через горные реки, чаще всего, с единственным полуциркульным арочным пролетом, при этом распор массивной арки упирался в оба скальных берега горной реки. Реже бывал каменный мост с главным арочным и одним или двумя боковыми белее

мелкими арочными пролетами, опирающимися на два массивных каменных устоя – быка, и на оба скальных берега горной реки.

Во всех горных ущельях были проложены грунтовые дороги, которые доходили до основных поселений и по которым с трудом продвигались на арбе, тягловой силой которой являлся конь или вол. При устройстве горной дороги нередко в непроходимых местах возводились каменные подпорные стены, тем самым искусно расширяя дорогу до ширины продвижения на двухколесной арбе.

IV. УЧЕТ ТВОРЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ В ЭПОХУ МОДЕРНИЗАЦИИ АРХИТЕКТУРЫ РОДОВЫХ ПОСЕЛЕНИЙ В ГОРАХ БОЛЬШОГО КАВКАЗА

На протяжении веков и тысячелетий длился процесс кристаллизации канонического морфотипа, эстетической выразительности облика жилища и поселения горских народностей Большого Кавказа. Именно в горных поселениях воплощены особенности художественного мышления конкретного этноса, его эстетические представления о мифологических воззрениях и строении мироздания. В планировочной структуре и пространственной композиции каждого горного поселения, в семантике эстетического облика и символике художественного образа отображено мировоззрение конкретных племен и народностей Большого Кавказа, архаичность его представлений о жилище для живых и усопших, о характере материальной организации сакрального пространства, т.е. фамильно-родовое представление Кавказских горских народностей о строении мироздания и, в частности, о непрерывности двустороннего интенсивного движения энергетических потоков между Землей и Космосом.

4.1. Тысячелетняя жизнь в горных изолятах Большого Кавказа и миграции автохтонного населения с гор на равнинные территории с последующим оседанием в столичных и крупных городах. Архитектурное наследие древних племен и средневековых горных стран и народов Большого Кавказа представляет собой весьма самобытное историко-художественное явление не только всего кавказского региона в целом, но, и в ареале Балкано-Кавказо-Памирского горного пояса Евразии, составляет самобытную и своеобразную локальную ветвь. Да, смело можно констатировать, что Большой Кавказ является, и это вполне очевидно, мощным и, причем, многовекторным формообразующим эпицентром генерирования неизменно оригинальных архитектурных морфотипов поселений и жилища, святилища, склепа и башни, оборонительных и инженерных сооружений, и формирования этнолокальной специфики их планировки и застройки, композиции, структуры и образа глубоко самобытной художественной стилистики. В горных поселениях и отдельных сооружениях воплощены издревле продолжающиеся строительные традиции и оборонительные функции, присущие горским народностям эстетические нормы и художественные каноны.

Как свидетельствует реальная жизнь в полиэтничных горных изолятах Большого Кавказа и Западного Памира, высокий уровень традиционной архитектуры стабильно развивался до того момента, пока этнокультурный регион не оказывался в единой системе инфраструктуры с предгорной и равнинной территорией. Изолированность, замкнутость, закрытость являлась абсолютно неповторимой биосферой, естественно-историческим условием имманентного развития народного зодчества, художественного творчества, этнической культуры, хозяйства и быта, в частности планировки и застройки горных поселений, архитектуры и строительной техники отдельных сооружений. Вопреки этому, открытость и налаженные коммуникации с внешним миром, стремительно отразились на качестве и характере архитектуры горных народов и стран. Новые веяния резко меняли, казалось бы, неизменные, уже устоявшиеся строительные традиции, и вследствие этого исчезала культурная самобытность горских племен и народностей древнего и средневекового Большого Кавказа.

4.2. Важность постижения особенностей этнокультурного развития горских народностей – обитателей биосферы Большого Кавказа. Нельзя не отметить, что тема научного исследования представляет громадный интерес, как для географа, этнолога, историка, так и для архитектора, искусствоведа и культуролога. Как ни удивительно, столь актуальная исследовательская тема обратила наше внимание на то, что в горных регионах проживали воинственные племена, успешно существовали историко-культурные ареалы и страны, и поныне живут и создают смелые и

отважные горские народности, в частности, в административно-территориальных субъектах южной горной зоны Северо-Кавказского федерального округа Юга России.

Выдвинутой нами академической научной целью, ознаменованную высочайшей национальной, социальной, политической и государственной значимостью судьбоносную тему исследования мы рассматриваем с гуманистических теоретических основ и веских методологических позиций человековедения. Почему? Потому что само понятие «Большой Кавказ» вполне возможно истолковать в аспекте ландшафтоведения и климатологии, дикой флоры и фауны, запасов полезных ископаемых в недрах Земли, т.е. с точки зрения физической географии, ботаники и зоологии, а также и геологии. Нас же основательно интересуют проблемы и причины стремительных темпов иссякания людского ресурса в горных поселениях Большого Кавказа и других горных стран, являющихся прародиной фамильно-родовых больших патриархальных общин, исторически постепенно сформировавшихся в сельские общины, патронимии, а ныне постепенно превращающихся в развалины и руины.

4.3. Биосфера горных стран как изначальное материнское лоно и ведущая стратегия этнокультурного развития горских народностей. Надо полагать, что процесс закономерного формирования и органичного развития архитектурно-планировочной структуры и пространственной композиции горных аулов происходил с глубокой древности и уже тогда существовали отдельные квартальные площадки и общесельские площади, предназначенные для «мужских союзов», т.е. заседания Народного Совета старейшин. Так что, порожденные древними законами суровых гор функционально столь необходимые Дома мужских союзов, появились в горных аулах Большого Кавказа и других горных стран Евразии еще в глубочайшей древности. Именно главные, т.е. общесельские площади горных поселений имели основополагающее значение в формировании планировочной структуры и пространственной композиции домостроительства и поселения, как единого архитектурного организма террасовидной морфологии и эстетически четкого, предельно выразительного образа.

При рассмотрении, интерпретации, датировке и атрибуции архаичного архитектурного морфотипа поселения горских народностей Большого Кавказа, также важно учитывать и проблему автохтонности конкретного архитектурно-планировочного явления как стадиального реликта и степень его национального своеобразия. Ведь при рассмотрении конкретного культурно-исторического факта, важно осмыслить как на сравнительно небольшой территории сформировались и сохранились до настоящего времени языки и самобытная культура малочисленных горских народностей Большого Кавказа. Нельзя не согласиться с концепциями некоторых кавказоведов – историков, этнологов, лингвистов о том, что «...эндогамия помогла патриархальной семейной общине сохранять свои материальные и людские ресурсы. И, кроме того, она придавала устойчивость языку и местной культуре, препятствуя ассимиляции».

Отсюда следует, что ученые-кавказоведы также придают ведущее значение естественной изолированности от внешнего мира и эволюции общества в пределах патронимии (или тухума). Хотя эта концепция давно известна в географической, биологической и гуманитарной науке о горных странах, где развитие жизни и формирование культуры происходило по своим совершенно уникальным особенностям. В многоэтничной среде биосферы Большого Кавказа материально-художественная и духовная культура зарождалась и формировалась по особым, свойственным только горным народам и странам, естественно-историческим закономерностям.

На данном этапе современной жизни стратегически важно если не приостановить, то хотя бы замедлить движение миграционных потоков коренных народностей Большого Кавказа с гор на равнину, чтобы сохранить этнокультурную особенность горных поселений Большого Кавказа и других горных стран Балкано-Кавказо-Памирского горного пояса Евразии.

Ныне уже настал тот шаткий момент, когда древние горские народности Большого Кавказа окончательно лишатся своих родовых корней и истоков выдающейся культурной самобытности, художественного и духовного своеобразия, неповторимого и архаического языкового родства. Родимая Мать-Земля не прощает заброшенности и неуважительного отношения к родовым горным поселениям, за проявление скепсиса роковая судьба сильно наказывает потомков тлеющих очагов родовых жилищ, возведенных мудрыми и дальновидными предками.

4.4. Фамильно-родовая принадлежность древних поселений Большого Кавказа как константа в аспекте воссоздания и сохранения исторической объективности минувших эпох. С

незапамятных времен горские племена Большого Кавказа обретали свое природное лоно и свою окружающую естественно-географическую среду и этнокультурную реальность. Исторически формируясь в особых суровых условиях горские племена постепенно адаптировались и на протяжении веков и тысячелетий непрерывно генерировали. Проживая в естественных горных изолятах и под звездным небосводом, у, казалось бы, примитивно мыслящих горцев сформировались свои представления о мире и Вселенной, свои изначальные верования, которые ныне именуются традиционной религией.

Этнические особенности образа жизни и хозяйственной деятельности, этнокультурное развитие в меняющейся только по временам года изумительной географической среде и суровой экологической обстановке, разумеется, накладывало свой отпечаток на характер и стиль мышления горских племен и народностей Большого Кавказа. С первобытных времен горские племена останавливались, поклонялись и воздавали дань внимания и имманентного отношения своим святилищам. Они верили и поныне веруют своим идолам и почитают традиционную религию в надежде сохранения личной жизни и благословения детей.

Горские племена и народности Большого Кавказа воспринимают природные резерваты не только как лоно их благополучного развития и не только как благословенную рекреационную среду обитания, но и почитают свои поселения и жилища как родные святыни, в которых на протяжении тысячелетий ярким пламенем горел родовой очаг – святыня жилища большой патриархальной семьи, фамилии и рода! Высокая духовность горских обществ становилась гарантом благополучия и безопасности семьи, квартальной общины (или тейпа), всей сельской патронимии (или тухума).

Ныне все горские народности Северного Кавказа, кроме подавляющего большинства осетин, несмотря на принятую ими в новое время исламскую религию, все же имманентно следуют верованиям своих мудрых предков, ибо они и сама духовность появились в горах Большого Кавказа, где дух места и дух времени оберегал их жизнь и деятельность, продлевали старческие дни и сопутствовали рождению новых поколений той или иной народности Большого Кавказа.

Обретая прочные знания в области консервации и реставрации отдельных объектов архитектурной старины, реконструкции и регенерации древних планировочных структур, двигаясь в унисон развития строительной техники и прогресса в организации строительства и технологии производства строительных работ, мы не в состоянии или же не желаем сохранить наши родовые горные поселения. Вместо того чтобы приступить к реанимации горных поселений и воссозданию их первоначального образа, к налаживанию соответствующей инфраструктуры в горных странах, почему-то горские народности без оглядки покидают родные очаги и, тем самым, предают хуле и забвению своих достойных предков и их творения. Разумеется, в сложившейся ситуации повинны не только бывшие обитатели горных поселений, но, так же, в не меньшей степени и руководители горных стран Большого Кавказа.

Библиографический список:

1. См.: Бесолов В. Б. 1) Центральнокавказский этнокультурный мир: индоевропейские константы и этногенетические ритмы в свете всеобъемлющей теории этногенеза Л. Н. Гумилева // Лев Николаевич Гумилёв. Теория этногенеза и исторические судьбы Евразии. Материалы научной конференции, посвящённой 90-летию со дня рождения выдающегося евразийца XX века – Л. Н. Гумилёва: В двух томах. – СПб., 2002. – Том I. – С. 179-185; 2) Палеоархитектурный морфотип реликтового центрального жилища горной Евразии как традиционная константа глобальных этнических процессов // Сборник научных трудов № 1(1) Северо-Осетинского отделения Международной Академии наук высшей школы Российской Федерации. – Владикавказ, 2003. – С. 220-226.

2. См. посмертно изданную книгу известного советского мастера и теоретика архитектуры: Буров А.К. Об архитектуре. – М.: Госстройиздат, 1960. – С. 52.

3. См.: Марр Н.Я. Кавказский культурный мир и Армения. – ЖМНП, июнь, стр. 280- 330; Марр Н.Я. Кавказский культурный мир и Армения. – Петроград: Сенат. тип., 1915. – 53 с.; Марр Н.Я. Кавказский культурный мир и Армения / Составитель: П.М. Мурадян. Серия: Библиотека арменистики. – Ереван: Изд-во Богословского центра «Гандзасар», 1995. – 398, (1) с. – С. 209-309. См. также: Марр Н.Я. Кавказ и памятники его духовной культуры. Речь, произнесенная в торжественном собрании

Императорской Академии Наук 29 декабря 1911 года // Известия ИАН. – СПб.: Типография ИАН, 1912; Марр Н.Я. Кавказ и памятники его духовной культуры. Перепечатано из «Известия Императорской Академии наук» за 1912 год. – Петроград: Изд-во Армянского института в Москве, 1919.

4. См. коллективные обобщающие академические издания, вышедшие в свет в серии «Народы и культуры», только книги о народах Большого Кавказа: Народы Дагестана / Отв. ред. С.А. Арутюнов, А.И. Османов, Г.А. Сергеева. – М.: Наука, 2002. – 588 с.: ил.; Чеченцы / Отв. ред. Л.Т. Соловьева, В.А. Тишков, З.И. Хасбулатова. – М.: Наука, 2012. – 622с.: ил.; Ингуши / Отв. ред. М.С.-Г. Албогачиева, А.М. Мартазанов, Л.Т. Соловьева. – М.: Наука, 2013. – 509 с.: ил.; Осетины / Отв. ред. З. Б. Цаллагова, Л. А., Чибиров. – М.: Наука, 2012. – 605 с.: ил. (2-е изд. – М.: Наука, 2015. – 614 с.: ил.); Карачаевцы. Балкарцы / Отв. ред. М.Д. Каракетов, Х.-М.А. Сабанчиев. – М.: Наука, 2014. – 815 с.: ил.; Грузины / Отв. ред. Л.К. Бериашвили, Л.Ш. Меликишвили, Л.Т. Соловьева. – М.: Наука, 2015. – 813 с.: ил.

5. По выбранной теме научного исследования автор опирался на научные мысли, творческие идеи, методологические принципы и теоретические концепции, выдвинутые русской, армянской, грузинской, азербайджанской, среднеазиатской школами архитектуроведения, как ведущими центрами академической науки и университетской дисциплины. Кроме того, особенное внимание уделялось научным трудам таких корифеев дагестанского архитектуроведения, как Н.Б. Бакланов, Г.Я. Мовчан, С.О. Хан-Магомедов. Принципиальное значение имеют и научные труды таких исследователей традиционной архитектуры горной зоны республик Северного Кавказа, как А.Ф. Гольдштейн, С.Б. Бернштейн, А.Я. Кузнецова, а также автора этих строк, В.Б. Бесолова.

6. Предметом научного исследования являются академические и университетские дисциплины: «История градостроительства эпохи древности и средних веков», «История архитектуры эпохи древности и средних веков» и «История строительной техники эпохи древности и средних веков», в которых немало научных суждений и предположений рассматриваются и оцениваются автором с критических позиций, но, в то же время, с тщательным аналитическим учетом гипотез, концепций, теорий и доктрин в отечественной архитектуроведческой науке. Объектом исследования является архитектурно-планировочное наследие стран и народов Большого Кавказа, современное состояние горных поселений, жилищ, святилищ, башенных и склеповых сооружений, а также объекты строительно-технического и инженерного мастерства и искусства. Особое внимание автора уделяется вопросам регенерации горных поселений, консервации и реставрации архитектурных памятников, реконструкций оборонительных и инженерных сооружений Большого Кавказа.

7. Автором статьи всего лишь намечены методологические основы и теоретические принципы ведения и подготовки научного исследования в аспекте архитектуроведческого компаративизма. В отечественном архитектуроведении к методу сравнительно-сопоставительного анализа впервые обратился теоретик и историк архитектуры А.Г. Цирес. Искусство архитектуры. – М.: Изд-во Академии архитектуры СССР, 1946. – 278 с.: ил. (Переиздана: М.: ООО «Издательство АСТ», 2021. – 272 с.: ил.). См. из содержания: Пантеон в Риме и Айя-София в Константинополе, Художественный образ романского и готического соборов, Церковь Покрова на Нерли (Россия) и храм в Самтависи (Грузия), и др. Эта книга, уже ставшая классикой, составлена из серии очерков по архитектурной компаративистике, в которых подробно и всесторонне рассмотрены выдающиеся памятники мировой архитектуры, в том числе, Древней Руси, Кавказа и Средней Азии эпохи средневековья. Отдельные очерки связаны общей идеей при помощи сравнительно-сопоставительного анализа отдельных произведений мировой архитектуры научить читателя воспринимать архитектурно-художественные ценности вообще. Изложение постепенно раскрывает круг тем, понимание которых необходимо для освоения художественного языка архитектуры. Рассказывается о всех главнейших аспектах архитектурного произведения: планировке здания, его конструкции, внешней и внутренней форме, материалам, отделке внутренних помещений, а также об архитектурных ритмах, сопоставлении масштаба целого и частей, пропорциях, значимости орнамента и скульптуры, места архитектурного сооружения в окружающей обстановке и природном ландшафте. С помощью анализа и сравнения архитектурных произведений (иногда относящихся к разным стилям и эпохам) автор книги Алексей Германович Цирес раскрывает сокровенные тайны художественного языка архитектуры.

8. В зарубежной науке на теоретической основе и с позиций методологических принципов архитектуроведческой компаративистики, румынский теоретик и историк архитектуры, член

Ассоциации румынских архитекторов с 19... года в архитектурной науке связано с именем профессора Бухарестского архитектурного института имени Иона Минку, доктора архитектуры Георге Курински-Ворона — автора книги «Введение в сравнительную архитектуру» (G. Curinsei Vorona. *Introducere in architectura comparata // Introducere in architectura comparata*, Bucuresti, 1991. – 188p.).

9. См. научные труды ученых – исследователей Большого Кавказа и Предкавказья: специалистов по исторической географии и картографии, древней и средневековой истории, археологии, этнологии, языкознанию, а также труды ботаников и зоологов – исследователей центров и очагов происхождения культурных растений и домашних животных.

10. См. Гвоздецкий Н.А. 1) Физическая география Кавказа. Курс лекций. Выпуск I. Общая часть. Большой Кавказ. – М.: Изд-во МГУ, 1954. – 208 с.: ил., карт.; 2) Физическая география Кавказа. Закавказье. Предкавказье. Вып. 2. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 264 с.: ил., карт.; 3) Кавказ. Очерк природы. – М.: Географгиз, 1963. – 264 с.: ил.; 4) Гвоздецкий Н.А. Физическая география Кавказа. Содержание: Введение. История физико-географического изучения Кавказа (Исследования Кавказа до начала 18 столетия. Исследования Кавказа в начале и середине 18 столетия. Исследования Кавказа с 70-х годов 18 столетия до середины 19 столетия. Исследования Кавказа во второй половине 19 и в начале 20 столетия. Исследования Кавказа за советский период). Анализ истории развития Кавказа и общих особенностей его природы по отдельным компонентам в связи с выделением основных физико-географических областей (Краткая общая орографическая характеристика Кавказа).

11. См. научные труды таких крупных специалистов по палеоантропологии, геногеографии, исторической антропологии народов Кавказа и других горных стран Евразии, как В.В. Бунак, Г.Ф. Дебец, М.Г. Абдушелишвили, В.П. Алексеев, Ю.Г. Рычков, А.Г. Гаджиев и других ученых. Они внесли основополагающий и весомый вклад в антропологическое изучение народов Кавказа. Научные труды всех последующих антропологов-кавказоведов приведены в библиографическом списке книг указанных авторов.

12. В своем научном исследовании автор учитывал научные идеи и мысли, гипотезы и концепции, выдвинутые такими представителями отечественного архитектуроведения, как Н.Б. Бакланов, Э.Б. Берштейн, И.А. Мамиев, Г.Я. Мовчан, Н.Ф. Пашенко, С.О. Хан-Магомедов, А.Ф. Гольдштейн и другие, а также искусствоведения, как А.С. Башкиров, П.М. Дибиров, А.Я. Кузнецова и другие. См. статьи и книги указанных авторов по планировке горных поселений, архитектуре сооружений и декору интерьера и фасадов в регионе Северный Кавказ.

См. статьи и книги Г.И. Лежава и М.И. Джандиери, П.П. Закарая, Л.З. Сумбадзе, В.Г. Цинцадзе и Р.Ш. Меписашвили, Д.М. Мшвениерадзе и других авторов по планировке горных поселений, архитектуре сооружений и декору интерьера и фасадов в регионе Горная Грузия.

В опубликованных статьях автора этих строк, архитектуроведа-ориенталиста В.Б. Бесолова, уделено научное внимание архитектурно-планировочному наследию коренных горских народностей, обитающих в историко-географическом ареале Большой Кавказ.

13. О территории становления, первоначального развития и направлениях изначального и последующего расселения древнейших индоевропейских племен и сложного процесса распространения индоевропейского праязыка и протокультуры, см.: Гамкрелидзе Т. В. и Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. В 2-х книгах. – Тбилиси: Изд-во ТбГУ, 1984, в котором, между двумя стр. 956-957, вклеена «Карта-схема перемещений древнейших индоевропейских диалектов». Однако столь же оригинально составленные карто-схемы имеются в их предыдущих и последующих трудах по индоевропеистике.

11. Весьма сложно определить приоритет древней, доисламской Сирии и весомость вклада древнеиранской и раннеармянской архитектурно-творческой мысли в процесс формирования раннехристианских архитектурных морфотипов в странах Кавказа и Византии. Даже такой маститый знаток архитектуры и строительной техники Востока и Запада как А.В. Кузнецов не смог выяснить историческое место и значение каждой из стран, оказавшихся в лоне научной дилеммы „Armenien oder altertümlich Iran“. См.: Кузнецов А.В. Тектоника и конструкция центральных зданий. Том I: Античность. Средние века. Эпоха Возрождения. – М., 1951. – С. 104, сноска 2.

По нашему глубокому убеждению, вся суть проблемы заключается в общей индоевропейской подоснове интеллектуального мышления и творческого дарования зодчих обеих раннесредневековых стран Кавказа и Древнего, а, точнее, Сасанидского Ирана. Поэтому мы склонны рассматривать это как синхронно воплощаемый двуединый творческий процесс, инициированный мастерами архитектуры исторической Армении и Древнего Ирана.

12. Об архитектуре храмов Огня, см.: Воронина В.Л. Архитектура Ирана сасанидского периода // Всеобщая история архитектуры: В 12-ти томах / Изд. 2-е, испр. и доп. – М., 1970. – Т. 1: Архитектура древнего мира. – (1-е изд. – М., 1944. – Т. 1: Архитектура древнего мира); Луконин В.Г. 1) Persia II. – New-York, 1967; 2) Искусство Древнего Ирана. – М., 1977; Godard A. L'art de l'Iran. – Paris, 1962, а также и научные труды по архитектуре и строительной технике древнего Азербайджана, и прежде всего, см.: Усейнов М.А., Бретаницкий Л.С., Саламзаде А.В. История архитектуры Азербайджана от древнейших времен до середины XIX века. – М., 1963.

Besolov Vladimir B.

Professor, Corresponding Member of the of the International Academy of Architecture (Eurasia Branch in Moscow), Advisor to the Russian Academy of Architecture and Construction Sciences, Honorary Architect of the Russian Federation, Vladikavkaz, Russia

THE IMPORTANCE AND SIGNIFICANCE OF TAKING INTO ACCOUNT THE CREATIVE TRADITIONS IN THE ERA OF MODERNIZATION OF THE ARCHITECTURE OF CLINICAL SETTLEMENTS OF THE GREAT CAUCASUS

Abstract

The biosphere of the indigenous mountain peoples and ancient countries of the Alpine-Himalayan mountain belt and, in particular, the Greater Caucasus, is replete with all types of natural wealth that is so necessary and acceptable for the life support and life of man and society. Presumably, therefore, in the morphologically complex gorges of rivers, on the inaccessible slopes and peaks of the mountains of the Greater Caucasus, since ancient times, peoples have lived with similarities in family and everyday life, social relations and economic activities. Therefore, it is natural that over the historical period of life on the territory of the Greater Caucasus, a single areal community was formed and local features of the ethnocultural development of autochthonous mountain peoples were formed. Archaeological excavations have established the life of human societies, which since ancient times have lived along the entire length of both slopes of the Main Caucasian Range, and who are the creators of mountain settlements remarkable in terms of planning and architectural morphotype of structures, in form, plasticity and decor of decorative and applied art of the antiquity and middle ages. centuries, unique works differing in artistic image and style.

In the modern period of free thinking, immorality and nihilistic attitude to the creative traditions of past cultural and historical eras and with the impending wave of modernization of the architecture of the tribal settlements of the Greater Caucasus, the problem of the importance and significance of accounting, scientific comprehension and creative development of the architectural and planning heritage involuntarily came to the fore. Now, as never before, the question arose of regenerating the planning structure and spatial composition of mountain settlements, as well as reconstructing the image of the central core. No less important are the issues of conservation and restoration of the architecture of dwellings and outbuildings, sanctuaries, tower and crypt structures, castles, fortresses and barrier walls, wooden and stone bridges over mountain rivers, moreover, the scientific and creative problem of recreating the original appearance of the mountain is extremely important. settlements of the Greater Caucasus. All identified problems and issues are analyzed in a scientific article.

Keywords: Traditions, Modernization, Architecture.

Бесолов Аристарх В.,
историк-этнолог, магистрант Исторического факультета Северо-Осетинского государственного университета им. К.Л. Хетагурова (СОГУ)
Владикавказ, Россия.

Бесолов Владимир Б.,
профессор и член-корреспондент МААМ,
руководитель Северо-Кавказского академического центра
Международной Академии архитектуры (СКАЦ МААМ),
советник РААСН, Почетный архитектор России.
Владикавказ, Россия.

АРХИТЕКТУРНО-ПЛАНИРОВОЧНЫЕ РЕАЛИИ И СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГОРНЫХ ПОСЕЛЕНИЙ КАК ИСТОРИКО- КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ БОЛЬШОГО КАВКАЗА

Пreamбула. На протяжении веков и тысячелетий среди горных вершин Большого Кавказа обитали племена и народности, отличающиеся антропотипом и архаическим языком, семейно-бытовым укладом и этническим психическим складом, эстетическими представлениями и этическими нормами, мужеством и стойкостью духа. Неизменно обитая в глубине горных ущелий и находясь в почти полной изоляции от внешнего мира, горские народности Большого Кавказа непоколебимо придерживались норм и принципов традиционного образа суровой жизни. Стиль мышления, символ и ритуал, творческое мастерство и строительные навыки горских народностей сполна воплощены в лапидарных по художественному образу и эстетической выразительности морфологии, но предельно функциональных и цельных по внешнему облику горных поселений.

Анализируя систему расселения в горах Большого Кавказа эпохи древности и средневековья, важно выявить и понять его этнические и социальные особенности, экономические и производственно-хозяйственные факторы, природные строительные ресурсы и стратегические преимущества местоположения горных поселений (аулов), характер их планировочной структуры и пространственной композиции, условия длительной осады и долговременной обороны, специфику дорог, мостов, родников и других дорожных и придорожных сооружений. Все это также важно постичь на основе таких этнологических дефиниций, как семейная община или большая патриархальная семья, соседская община, патронимия (тухум, джамаат), но с ясным представлением семантического значения каждого понятия.

Надо полагать, что процесс закономерного формирования и органичного развития архитектурно-планировочной структуры и пространственной композиции горных аулов происходил с глубокой древности у всех горских народностей срединной и восточной части Большого Кавказа: дагестанцев, чеченцев, ингушей, балкарцев и карачаевцев, поныне обитающих на северных склонах, а также мохевцев, гудамарцев, пшавов, тушинов, хевсуров, рачинцев, лечхумцев, сванов, живущих на южных склонах Большого Кавказа. Весьма примечательно, что разновидности архитектурно-планировочного морфотипа горного поселения имеются также у осетин, обитающих на северном и южном склонах Казбекско-Эльбрусского двугорья Центрального Кавказа!

Характерной особенностью архитектурно-планировочных традиций горских народностей Большого Кавказа, являются реалии планировки и формирования поселений в стратегически значимых и труднодоступных местах, удобных для обороны от неприятеля. Можно смело утверждать, что в горах Дагестана был создан особый архитектурный морфотип поселения, представляющий собой гармонично сложенный телесный организм, синтез логики и интуиции, симбиоз природного и культурного. Горские народности Дагестана словно одухотворяли дерево и камень, именно тот традиционный строительный материал, из которого сложены, непрерывным титаническим трудом, на основе эмпирических знаний и творческих умений, профессиональных навыков, и не без волнительных чувств душевной любви и этнической гордости, удивительно компактные поселения, с особым художественным тактом вписанные в крутые горные склоны.

I. БИОСФЕРА И ГОРСКИЕ НАРОДЫ БОЛЬШОГО КАВКАЗА

Несмотря на минувшие тысячелетия и ушедшие поколения, на почти идентичные ландшафтно-климатические, экологические и сейсмические условия, семейно-бытовой уклад и социальные отношения, возможно, на характер этнокультурного развития коренных горских народностей обоих склонов Большого Кавказа оказывали решительное воздействие творческие традиции предшествующих племен – их предков, а также самосознание каждого современного народа, специфика его этнического менталитета и творческого дарования.

1.1. Ареальные этнокультурные территории и жизнь людей на склонах гор. Древние племена и коренные горские народности, с глубокой древности обитающие на первозданном лоне Большого Кавказа, вели интенсивный образ жизни и, несмотря на сложнейшую морфопластику горного ландшафта и резкую изменчивость сурового климата, ветры и метели, почти ежегодно снежные зимы, занимались охотой и собирательством, земледелием и скотоводством. Горные ущелья Большого Кавказа были заселены еще в эпоху палеолита и мезолита, но в культурно-историческую эпоху неолита и энеолита образ жизни и повседневной деятельности великокавказских племен резко изменились, в интенсивных темпах начали прогрессировать. Издревле обитающие на Центральном Кавказе и Среднем Предкавказье ираноязычные племена в ходе стремительного развития достигли высокого уровня в развитии культуры и искусства.

Горная система «Большой Кавказ» и номады, кочевые племена – это абсолютно разные понятия, по сути своей являются антонимами. В то же время следует иметь ясное представление о том, что горные ущелья Большого Кавказа и наклонные равнины Предкавказья с древнейших времен были заселены племенами, которые в разные периоды и эпохи мигрировали из Передней Азии и расселились на этой благодатной территории Альпийско-Гималайского горного пояса Евразии.

Ныне нетрудно обнаружить следы террасного земледелия и садоводства почти на всех горных склонах уходящих вглубь ущелий Большого Кавказа. Более того, сочное и жирное разнотравье альпийских лугов предрасполагало доместикации дикой флоры и фауны, возделыванию культурных растений и разведению домашних животных. Согласно научным экспедициям, проведенным экспедициям и академическим трудам отечественных ботаников, территория Большого Кавказа является одним из эпицентров доместикации растений и животных [1].

1.2. Этногенез горских народностей в биосферных этнокультурных резерватах гор. Образ жизни в горах, специфика семейно-бытового уклада и хозяйственной деятельности разноязычных племен и народов в особых ландшафтно-климатических условиях, обладающих целебными свойствами и отличающихся насыщенным кислородом, ароматным воздухом хвойных лесов и цветущих альпийских лугов, а также наличием экологически чистых продуктов питания – все это и многое другое сопутствовало изначальному выбору местности, процессу расселения, демографическому росту и этнокультурному развитию людей. Самым Всевышним созданные на лоне Большого Кавказа изумительные биосферные оазисы невольно становились естественным ядром генезиса, эволюции и обогащения генофонда горских народностей.

Разумеется, этногенез, этническая и социальная история великокавказских племен и коренных горских народностей Большого Кавказа происходил несхожими путями, ибо каждый из них имел самостоятельное направление этнического формирования и социального развития. Этногенез горских народов Большого Кавказа – это отнюдь не синхронный процесс, к тому же ход эволюции ираноязычных кобано-тлийцев, алан и осетин, тюркоязычных половцев, балкарцев и карачаевцев, кавказоязычных вайнахов, ингушей и чеченцев, горских народностей Грузии и Дагестана, начался в разное время и состоялся по отдельным векторам этнического формирования и развития, демографического роста, специфическим условиям и факторам расселения [2].

1.3. Атрибуты среды обитания коренных горских народностей Большого Кавказа. В достаточной степени разумно и логично, что человек заселяет только те избранные местности естественной среды обитания, которые пригодны для полноценной жизни и хозяйственной деятельности. Как известно, горы и предгорья Большого Кавказа по многим параметрам являются благодатной средой обитания человека и общества, недра земли и ее поверхность отличаются

обилием природного богатства; на этой территории горных хребтов и вершин, бурлящих рек и глубоких ущелий есть все условия для интенсивной жизнедеятельности и жизнеобеспечения.

Ныне вовсе не секрет, что Большой Кавказ является прародиной, т.е. изначальной территорией генезиса и эволюции древних автохтонных племен и современных горских народностей. Много тысячелетий в горах Большого Кавказа жили и развивались древние племена и роды, а ныне проживают многие народы, отличающиеся самобытным этническим образом и высоким развитием материальной и духовной культуры. Формированию образа жизни той или иной горской народности способствовало наличие в горах Большого Кавказа источника питьевой воды (родник, ручеек, река), естественной пищи и одежды (мясо и шкура дичи, мясо и яйца птицы, рыба; кожа, шерсть, пушнина, перья), дров для отопления и приготовления еды (лес, сухостой и свалившиеся на землю деревья), природного материала для строительства жилища (камень, песок, глина, лес, древесина), пастбищ для выпаса скота и заготовки сена (альпийские луга, яйлажное скотоводство), участков наклонной земли, пригодных для посева культурных злаков (горная почва, террасное земледелие) и прочие богатства естественной среды обитания человека и общества [3].

II. ГОРЫ И ЛЮДИ КАК ПРИРОДНЫЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ РОДОВЫХ ПОСЕЛЕНИЙ ПЛЕМЕН И НАРОДОВ БОЛЬШОГО КАВКАЗА

Орографический рельеф местности, ограниченной Каспийским и Черными морями, находящийся между этими двумя акваториями, образован мощным хребтом с высочайшими вершинами, который тянется от юго-западного Прикаспия до северо-восточного Причерноморья, по своей сути является не только уникальным природно-экологическим резерватом, но также детерминирующим лоном формирования родовых поселений племен и народов Большого Кавказа и всего Предкавказья. На территории восточной части Большого Кавказа расселены горские народности Дагестана: аварцы, даргинцы, лакцы, лезгины, табасаранцы, агулы, рутулы, цахуры, отличающиеся архаичностью материально-художественной и духовной культуры и являющиеся создателями поистине уникальных архитектурно-планировочных морфотипов горных поселений.

2.1. Местонахождение, формирование и развитие планировочной структуры и пространственной композиции горных поселений Большого Кавказа древней и средневековой эпохи. Уникальная природная среда и гениальное творение человеческого разума, интуиции и духа, по всей исключительности логики и функциональности, представляют симбиоз естественного и рукотворного, семантически обоснованную и символически впечатлительную, если хотите, необычайную, вершинную культурно-экологическую реальность с предельно оптимальной системой самоизоляции и обороны. Ведь планировочное и морфологическое развитие поселения не происходит в какой-либо конкретной плоскости земли, оно зарождается и органично вырастает из первоначального материально-организованного ядра – древнейшей архитектурно-планировочной основы, и разрастается вегетативно, вовсе не по оси координат, т. е. не только в горизонтальном и вертикальном направлениях, а, как ни парадоксально, и в четвертом измерении, по наклонной поверхности горных склонов развивается планировочная структура и пространственная композиция горного поселения. Исходя из совокупности реально существующих факторов, теоретическая мысль и творческое мастерство народного зодчего породили особую, предельно осмысленную эстетическую категорию реального воплощения архитектурно-планировочного замысла – наклонную пространственную композицию, планировочное развитие структуры поселения по наклонному вектору, направленному под углом от 25 до 45 градусов.

Более того, в процессе постепенного формирования поселения на горном склоне, его, казалось бы, хаотичном росте снизу в верх по конкретному склону горы, в его внутреннем пространстве образуются кривые и неопределенные, подобно лабиринту, улицы, которые, обычно, представляют собой единую коммуникационную сеть. Зная систему улиц, житель конкретного горного поселения, в любой момент может оказаться как у его подножия, так и на самых верхних его площадках, откуда непрестанно ведется обзор всей видимой окрестности. К тому же, и это вообще уникально, столь хаотичные улицы-лабиринты изредка бывают перекрыты деревянными балками и каменными плитами, причем, наравне с жилищами и хозяйственными постройками и составляют с ними единое целое. При

этом создается впечатление, будто бы архитектурный морфотип надежно укрепленного поселения всецело покрыт вечным и прочным гигантским панцирем.

2.2. Древнее и средневековое поселение горских народностей Большого Кавказа как определитель традиционного социального строя моноэтнических горных обществ. Если идентифицировать, казалось бы, внешне неразличимый квартал крупного аула с патронимией (или тухумом), то историку архитектуры и градостроительства не представляет особого труда определить семантическое назначение особых мест квартальной общины, чаще всего это небольшая крытая площадка, где каждый вечер сходятся мужчины. Подобными знаковыми территориями соседской общины являются общесельские общественно-торговые площади социально-экономического, политического и стратегического назначения. Отсюда следует вывод: каждая патронимия (или тухум) генерировала свою материально-организованную структуру в планировочно-пространственной композиции горного поселения, т.е. постепенно создавала единый архитектурный комплекс жилого и оборонного назначения. И причем, по всей вероятности, формирование архитектурного комплекса и всего поселения являлось следствием разрастания семейной общины, образования большой патриархальной семьи и возникновения патронимии (тухума). Оборонно-жилой комплекс эволюционировал от первоначального жилого ядра – жилища прародителей фамильно-родовой и семейной общины, при этом вектор формирования продвигался по склону к вершине, чаще всего южного или юго-восточного горного склона, что способствовало постепенному и непрерывному образованию единого, но отнюдь не единовременного, художественно совершенного и архитектурно цельного организма, биосферного целого, а вовсе не «...конгломерат тесно пристроенных друг к другу жилых домов» [4].

При стадиальной эволюции изначального архитектурного морфотипа древнего продольно-вытянутого жилища горного аула, одновременно предусматривались и конструктивные связи, и функционально необходимые проемы, а также улицы-туннели, исходя из футурологических соображений и стратегических предпосылок. Итак, кажется, мы выяснили и определили то, что по типологическому и формообразовательному процессу развития укрепленного социально-жилого комплекса и горного поселения в целом происходило на основе многофункциональных факторов и по принципу стадиального разрастания кровнородственной семейной общины из конкретной жилой ячейки древнейшей и неотъемлемой основы или изначального ядра единого каскадного планировочно-пространственного сооружения – горного поселения.

2.3. Характер местности, особенности строительной техники и принципы организованной фортификации в древнем и средневековом поселении горских народностей Большого Кавказа. Целостность архитектурно-планировочной структуры и пространственной композиции горных поселений (аулов) также мотивируется учетом естественных условий и исторических факторов, а именно: предельной надежностью и устойчивостью существования на горном склоне или вершине, надлежащей прочностью на воздействия сейсмических волн, недопустимостью мощного слоя оползни земли, выбором местности в стороне от иных внезапно происходящих грозных и опасных природных явлений, неразрывной схемой сообщений по предусмотренным извилистым дорожным коммуникациям, единой сетью оперативно функционирующих информационных связей и контактов, единовременной готовностью и согласованностью совместных действий жителей аула к сохранению личной и социальной безопасности, длительностью процесса жизнеобеспечения в случае непрерывной и долговременной осады горного поселения вражескими захватчиками.

По самой сути жизненных реалий, древние и средневековые поселения горских народностей Большого Кавказа представляют собой структурно и композиционно целостный планировочно-пространственный организм и фактически являются единой неприступной крепостью, по оборонительной функции, отличающейся абсолютной огнестойкостью и предельной неуязвимостью. Горные поселения как наглядные и неимоверно оригинальные историко-архитектурные явления и стойкие этносоциальные организмы, зародившиеся в глубокой древности и непрерывно формирующиеся удивительно гомогенные материально-пространственные и конструктивные структуры, имеют исключительные возможности для неограниченного роста и развития. Процесс разрастания цельного архитектурного организма происходит по направлению вектора наклонной композиции и на основе закономерностей, присущих бионическим принципам и методам развития архитектурного организма. Фактически, горное поселение выглядит как нерасторжимый архитектурно-ландшафтно-климатичес-

кий симбиоз, весьма согласованно и совместно действующий единый этно-социальный организм и непрерывно функционирующий оборонительный каркас. Иными словами, древнее и средневековое поселение горских народностей Большого Кавказа – это целостно функционирующий гомогенный архитектурно-планировочный организм с универсально организованной системой безопасности и потенциальными возможностями круглосуточной обороны.

2.4. Горное поселение Большого Кавказа как целостно функционирующий гомогенный архитектурно-планировочный организм и универсальное пространство жизнедеятельности и жизнеобеспечения. Нет никакого сомнения в том, что миграционные потоки древнейших племен, надо полагать, выходцев из Передней Азии, носителей ираноязычной праиндоевропейской этнической общности и других древних кавказоязычных племен, обосновавшись на территории Большого Кавказа, продолжали возводить присущие им жилища-башни и жилища-фаланстеры. Именно такой архитектурный морфотип древнего жилища-фаланстера стал неотъемлемой основой, исходным началом планировочно-пространственного формирования на естественном горном склоне террасообразного поселения, или, иначе, поселения каскадной морфологии. Столь оригинальное поселение формировалось снизу в верх по наклонной поверхности горы, и росло по всему ее склону, при этом жилища-фаланстеры сопрягались между собой посредством, характерных для горных поселений, узких извилистых улиц. Оно, при необходимости, четко выполняло и оборонительные функции, могло выдержать долговременную осаду, потому что для жизнеобеспечения имело все необходимое: запасы продуктов питания, источник родниковой воды, дрова и кизяк, и все прочее для ухода за людьми и содержания скота. Более того, враг не мог проникнуть на его территорию, ибо в лабиринте улиц он сразу же становился легкой добычей для обитателей такого уникального поселения. Совершенно прав С.О. Хан-Магомедов, утверждая: «По-видимому, в условиях Дагестана больше внимания обращалось на организацию обороны в масштабах аула или тухумного квартала» [5].

III. АСПЕКТЫ ОБЩЕГО И ОСОБЕННОГО В МАТЕРИАЛЬНОЙ, ХУДОЖЕСТВЕННОЙ, ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЕ И БЫТЕ, ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОРСКИХ НАРОДНОСТЕЙ БОЛЬШОГО КАВКАЗА

Как ни странно, при истолковании вопроса или проблемы общности и самостоятельности в том или ином виде человеческой деятельности среди ученых и специалистов начинается нескончаемая полемика, в которой представитель каждого этноса стремится всячески доказать превосходство своего народа. Несмотря на темперамент кавказских народов, отнюдь не таким должен быть метод взаимного уважительного отношения и деликатного выдвижения научно обоснованных аргументов. Ведь не секрет, что во всех видах деятельности обитателей северного и южного склонов гор Большого Кавказа, выявить общее и особенное возможно только на основе объективного подхода к обстоятельному истолкованию научных аргументов на основе методологических принципов компаративного анализа.

3.1. Удивительные жизненные реалии и факты антропологической и этнокультурной общности древних племен и средневековых горских народностей Большого Кавказа, при явном различии их языка и религии. В научный обиход гуманитарного знания уже введены успехи и достижения специалистов по исторической антропологии этносов, ученых-лингвистов и религиоведов. Общеизвестен и неоспорим научный факт: обитатели гор северного и южного склонов Большого Кавказа, в восточной окраине начиная от Горной Аварии (Дагестан) и завершая карачаевцами (КЧР) в западной окраине, единого естественно-исторического и этнокультурного ареала, по физическому облику имеют значительное сходство и относятся к так называемому антропологическому типу «Кавкасионии».

В отличие от явной общности антропотипа, гораздо пестрее вопрос их лингвистической принадлежности. Лингвистической наукой подтверждается предположение о том, что иногда при миграционных волнах на язык местного, субстратного племени оказывает решительное воздействие язык пришлых, адстратных племен. Почему-то язык вновь явившегося и компактно проживающего племени становится языком устного общения и письменных контактов. Нередко язык новоявленных племен становится основным и в последующие века и тысячелетия ведущим языком конкретной горской народности, поныне обитающей на территории Большого Кавказа.

Отрадно отметить, что в Горном Дагестане превалирует огромное количество малочисленных народностей местного происхождения, поныне говорящие на языках, относящихся к иберийско-кавказской лингвистической семье. К таковым относятся аварцы с андийской и цезской (или дидойской) этническими группами, даргинцы с кайтагами и кубачинцами, лакцы, лезгины, табасаранцы, агулы, рутулы, цахуры, однако ныне язык этнических групп кайтагцы и кубачинцы выделяют как обособленные очаги. В контексте сложившейся ситуации следует все же отметить, что до настоящего времени еще не совсем осмысленно архитектурно-планировочное и художественное наследие кайтагцев, но судя по характеру морфологии и облику поселений, по образу и стилю, мотиву орнаментального декора изделий декоративно-прикладного искусства кубачинцев, можно предположить, что их этногенез, этническая и социальная история поныне пробуждает много вопросов, на которые в гуманитарной науке пока нет ответов [6].

Еще проще обстоит вопрос с изменением вероисповедания. Согласно сведениям конфессиональной науки, с начала I тысячелетия н.э. по IV век происходило формирование норм и канонов христианской религии, ставшей в 301 году государственной идеологией Армении. На несколько столетий позже, к середине VIII века оформились нормы и правила исламской религии. Христианство православного толка у всех горских народностей Южных склонов Большого Кавказа и югоосетинского народа, а мусульманство в разные исторические эпохи приняли горские народности Северного Кавказа, в том числе сравнительно незначительная часть погранично живущих представителей североосетинского народа. Более значительная часть горской народности Северной Осетии формально относятся к восточно-христианской религии, а в жизненной действительности являются сторонниками древнего, дохристианского единобожия. Вместе с тем, наряду с двумя мировыми религиями, поныне у всех горских народностей, издревле живущих на территории Большого Кавказа, превалирует традиционная вера предков [7].

3.2. Современное состояние изученности духовной, материальной, художественной культуры, аграрного хозяйства и производства горских племен и народностей с реальных научных позиций историографии и библиографии накопленных знаний. Вместе с тем у горских народов очерченного нами ареала Большого Кавказа наблюдается сходство в духовной и материальной культуре, художественном творчестве, аграрном хозяйстве и производстве! Отечественными и иностранными мифологами, эпосоведами и фольклористами в достаточной степени изучено наследие духовной культуры, памятники устного народного творчества горских народов Большого Кавказа, ими также выявлены общие сюжеты и идентичные мотивы в Нартском эпосе.

На сравнительно высоком научном уровне местными и русскими специалистами выполнены исследования по древней и средневековой истории, археологии, этнологии, исторической антропологии, лингвистике, архитектуроведению и искусствоведению горских народов Большого Кавказа, выявлены признаки явного сходства, характерные черты общности и отличительные особенности.

В аграрном хозяйстве и производстве горских народов очерченного нами ареала Большого Кавказа, четко отмечены общие черты и особенности ведения хозяйства, некоторая идентичность в технологических процессах, сходство в культуре и быте разноязычных древних племен минувших веков и тысячелетий, а также и современных горских народов.

По истории материальной и духовной культуре, художественному наследию, аграрному хозяйству и производству горских племен и народов Большого Кавказа, представителями местных интеллигенций и русскими учеными успешно защищены кандидатские и докторские диссертации, выпущены в свет учебные пособия, монографические исследования, сборники статей по итогам десятков успешно проведенных научных форумов, двух-, трех- и многотомные научные издания, в которых указанные аспекты и темы рассматриваются в отдельных главах и разделах. Большой научный интерес также представляют энциклопедические издания и, особенно, исчерпывающие сводные издания о народах России и постсоветского пространства, выходящие в свет по инициативе руководства Института этнологии и антропологии Российской Академии наук, в тесном сотрудничестве с редакцией академического издательства «Наука» в этнографической серии «Народы и культуры» [8].

IV. ГОРНЫЕ ПОСЕЛЕНИЯ ПЛЕМЕН И НАРОДОВ БОЛЬШОГО КАВКАЗА В СВЕТЕ АРХИТЕКТУРОВЕДЧЕСКОГО КОМПАРАТИВИЗМА

Научное осознание компаративистики как теоретической основы и методологического принципа научного исследования, а вскоре и как академической и университетской дисциплины, началось во второй половине XIX века с появлением теоретических трудов сравнительного, сопоставительного аспекта, автором которых являлись крупные философы и ученые Австрии, Германии, Италии, Франции и в других странах Западной Европы. вовлекавших в научные исследования ими привлекался материал разных национальных литератур и произведений устного народного творчества. В ту же эпоху велись в почти идентичном направлении велись разыскания в области сравнительной мифологии, лингвистики (языкознания), этнологии (этнографии).

4.1. Личный вклад А.Н. Веселовского в становление и развитие сравнительно-исторического литературоведения как самостоятельного раздела научной компаративистики в России. В 60-е годы XIX века исследования западноевропейских авторов по теоретическим основам и методологическим проблемам компаративистики привлекли внимание Александра Николаевича Веселовского (1838-1906), видного специалиста по истории и теории литературы, лингвистике и фольклористике в России. В 1862-1863 годах – период нахождения на стажировке в Германии, по славистике в Праге, Италии, Франции, Англии, ученый активно интересовался работами зарубежных коллег по сравнительному и сопоставительному анализу в фольклоре и литературе, уделял пристальное внимание и основательно вникал в методы сопоставительного изучения словесности разных народов, приходя к убеждению, что сравнительный принцип исследования – важнейшее средство изучения мировой (всеобщей) литературы и создания исторической поэтики.

Специалистам в достаточной степени известно о том, что А.Н. Веселовский не воспринимал утверждения западноевропейских ученых о наличии сходных явлений в фольклоре и литературе разных народов и стран, ибо они объясняли истоки и причины поразительного сходства наличием непрерывных связей и контактом между народами. Более того, они придавали большое значение процессам влияния и заимствования, порождавшим общность в мотивной, сюжетной, стилистической структуре художественных произведений, принадлежавших разным народам и созданных на разных этапах их развития.

Однако А.Н. Веселовский иначе воспринимал и оценивал возможность появления почти идентичных явлений в фольклоре и литературе разных народов, предполагая общность их культурной подосновы, вследствие их возникновения из единой корневой системы, общего древнейшего генофонда, и развития их в сходных социально-исторических и этнографических условиях, но, и это крайне важно, без наличия каких бы то ни было реальных контактов – непосредственных или опосредованных. В те годы молодым ученым А.Н. Веселовским было высказано отличительное от общепринятых суждений, более глубокое и вдумчивое личное мнение о реальности социокультурных и этнографических предпосылок некоей общности личностей, которым присуща эпохальная синхронность в стиле мышления и нормах поведения. По его наблюдениям и предположениям, имманентное сходство мыслей, чувств и таланта авторов из разных национальностей, но почти одинакового или близкого социального положения, проявились в жизненной действительности: сходстве отдельного рода произведений, жанровых образований и сюжетных циклов в фольклоре и литературе, или чуть ли не в идентичности целых историко-культурных периодов в литературных стилях, направлениях и течениях. Столь удивительные реалии в жизни сказителей, писателей и поэтов, надо полагать, все это и многое другое привело к обоснованию идеи систематики фольклорных и литературных произведений разных народов Запада и Востока по признакам типологических аналогий и схождений, которые были сформулированы одним из самых достойных последователей А.Н. Веселовского, выдающимся филологом-компаративистом В.М. Жирмунским в середине XX века (1967) на V Конгрессе Международной ассоциации по сравнительному литературоведению (АИЛК) в Белграде [9].

В своем самом значительном научном исследовании А.Н. Веселовский представил большое и обстоятельное исследование из истории литературного общения между Востоком и Западом, проследив переходы от произведений фольклористики (сказаний и легенд) эмоциональной Азии до позднейших отголосков их в русских духовных стихах и кельтских народных преданиях рациональ-

ной Европы. Весьма отраднo отметить, что научная концепция А.Н. Веселовского необычайно жива и поныне действительна! Ведь отстаиваемая западноевропейскими учеными и некоторыми русскими исследователями теория литературных влияний и заимствований, осталась за порогом рубежа XIX – начала XX века. Аксиоматично суждение о том, что никаких влияний и заимствований не может происходить и никогда не происходило, если конкретная нация, народ, этническая группа или социум имманентно не в состоянии осмыслить, перенять и творчески освоить какой-либо литературный жанр, идейно-художественный сюжет и орнаментальный декор.

В современное время нельзя не отметить, неординарность стиля мышления талантливого ученого, яркого представителя русской фольклористики и литературоведения Александра Николаевича Веселовского (1838-1906), ибо им по сути были вынесены абсолютно верные суждения и заключения, которые в тот период интеллектуально продвинутыми личностями воспринимались как новаторские идеи, а в последующие десятилетия только всесторонне подтверждались, уточнялись и дополнялись представителями гуманитарной науки, в том числе и его учениками и последователями.

Первое! Вполне логично воспринимается и всецело подтверждается по настоящую пору, а времени минуло уже более столетия, поистине новаторский подход в истолковании А.Н. Веселовским причин сходства различных мотивов и сюжетов сказаний у индоевропейских народов Евразии общностью их источника в праиндоевропейском предании, сказании, легенде.

Второе! Блестательный ученый и научный провидец, А.Н. Веселовский сместил с магистрального пути развития научной мысли, буквально оттенил, казалось бы, важное значение Византии в истории европейской культуры и решительно указал на её посредническую роль между Востоком и Западом.

Третье! Еще тогда, в тот далекий период времени и на том уровне развития мировой гуманитарной науки, подлинный мыслитель А.Н. Веселовский обратил внимание на особое историческое значение в жизни и повседневности каждого народа, вопрос о т. н. переходных периодах в истории и контактных зонах в культуре и быте определенного народа. Ведь понимание всего этого явно способствует уровню осмысления с позиций компаративистики истории, культуры и быта каждого народа.

Важно отметить, что с конца XIX – самого начала XX века в гуманитарной науке появилась методология компаративизма в русском литературоведении. В России термин «сравнительно-исторический метод» впервые предложил Александр Николаевич Веселовский (1838-1906), историк и теоретик литературы, лингвист и фольклорист. Основы компаративного метода заложены в программной лекции, прочитанной им при вступлении в должность профессора Петербургского университета: «О методе и задачах истории литературы как науки» конца (1870). В дальнейшем, во «Введении к исторической поэтике» (1913) и в серии университетских курсов и статей, Веселовский намечает теоретическое обобщение огромного материала: сопоставляя параллельные ряды сходных фактов на самом широком литературном материале, он ищет типологические соответствия в культуре разных народов и эпох. С начала 80-х годов XIX века оформляется тема «исторической поэтики», обнаруживающей стремление ученого к соединению исторического подхода к литературному явлению с подходом теоретическим, синхронии с диахронией.

Выдающийся ученый и педагог А.Н. Веселовский одним из первых выдвинул тезис о роли литературных традиций в историко-литературном процессе. С помощью разработанного им метода сравнительно-исторического изучения литературы он выявил не только общее, характерное для разных литератур определенных эпох, но и некоторые закономерности развития мировой литературы: целый ряд повторяющихся тем, сюжетов и мотивов в мировой поэзии и фольклоре. Этот материал был обобщен им в работе «Историческая поэтика» [10].

На неимоверно обширной сравнительной базе исторической поэтики, возникла его теория сравнительного изучения, которая, будучи нацелена на вопросы генезиса, в конечном счете, была устремлена к теоретическим обобщениям. А.Н. Веселовский говорил о «массовом сравнении фактов, взятых на всех путях и во всех сферах поэтического развития; широкое сравнение привело бы и к новой, генетической классификации», ибо, по мнению ученого, «сходство объясняется не генезисом одного мотива из другого, а предположением общих мотивов, столь же обязательных для человеческого творчества, как схемы языка для выражения мысли». Метод сопоставления произве-

дений по общим сюжетам и мотивам – следствие взгляда на развитие человечества как единый социально-исторический процесс. Одновременно – это основание для построения «типологических» соответствий.

Фактически основоположником сравнительного литературоведения в России по праву считается А. Н. Веселовский, «Историческая поэтика» которого во многом определила дальнейшее развитие российской компаративистики. В этой работе видным русским историком и теоретиком литературы были заложены методологические основы компаративистики.

4.2. Постигание теоретических основ и методологических принципов компаративизма в теоретическом и историческом архитектуроведении как фундаментальной гуманитарной науке. Архитектуроведческий компаративизм является наиболее молодым аспектом методологического подхода в осмыслении градостроительного, архитектурного и строительно-технического наследия двух- трех- и более стран, имеющих природное и культурное сходство, т.е. находящихся в едином или локализованные в различных естественно-исторических и этнокультурных ареалах каждого континента Земли. Компаративистика (от лат. *Comparativus* – сравнительный) – это сравнительно-сопоставительный метод, с начала XX века применяющийся в отдельных отраслях гуманитарной науки, в том числе, пока несколько робко, в архитектуроведении и искусствознании. В нынешнее время как следует понимать и рассматривать сравнительно-сопоставительный метод в таких фундаментальных отраслях гуманитарной науки, как теория и история градостроительства, архитектуры и строительной техники, теория и история изобразительного и декоративно-прикладного искусства и орнаментики?

С позиций теоретических основ и методологических принципов ведущего автора этих строк, надо полагать, что можно и положено проводить анализ только однородных художественных явлений и процессов, как в архитектуроведении, так и в искусствознании. Формулируя словесно методы и приемы компаративистики более конкретно, выразим мысль так: историко-сравнительный метод в теоретическом и историческом архитектуроведении – это постижение взаимосвязей и взаимоотношений, выявление признаков сходства и черт различий, осмысление основ общности и национального своеобразия в эпохальном развитии однородного градостроительного или архитектурного явления, градостроительного или архитектурного процесса у двух, трех и более народов, стран и историко-культурных регионов Евразии.

Сравнительно-сопоставительный метод в архитектуроведении – это осмысление двух, трех и более однородных архитектурных явлений или процессов, градостроительных явлений или процессов, обладающих аналогичными признаками (виды и жанры отдельных памятников, их композиция, структура, образ и стиль, эпиграфика и сюжеты рельефной пластики на фасадах, знаки мастеров-строителей и т.д.). При выполнении научного исследования на основе метода сравнительно-сопоставительного анализа прослеживается установление соответствий между идентичными архитектурными морфотипами с целью выявления наиболее вероятной даты сооружения, а также воссоздания места и времени генезиса и пути эволюции конкретных творческих явлений при систематике определенных видов и жанров памятников архитектуры [11,12].

На основе теоретико-методологических принципов и аналитических норм архитектуроведческого компаративизма можно и нужно выявить исконную этническую принадлежность памятника, его художественную ценность, его отношение к конкретной творческой школе мастеров, уточнить датировку архитектурного морфотипа поселения, жилища, святилища, башенного и склепового сооружения, т.е. отдельных видов и жанров объектов традиционного архитектурного наследия горских народов и горных стран Большого Кавказа.

4.3. Учет ландшафтно-климатических условий и сейсмических волн, исторических обстоятельств как ведущие факторы полноценного функционирования горных поселений в ареале Большого Кавказа. Во-первых, в традиционной архитектуре ландшафтно-климатические и сейсмические реалии являются не просто природным лоном формирования и развития горных поселений, но также оказывают детерминирующее воздействие на характер и облик каждого поселения, независимо от его национальной принадлежности. Во-вторых, этническая культура, социальные отношения, хозяйство и быт конкретной горской народности отображаются в планировочной структуре, пространственной композиции и выразительности эстетического образа горного поселения. В-

третьих, отнюдь не язык и даже не религия являлись ведущими факторами при формировании и развитии горного поселения, а экологические реалии, ландшафтно-климатическая матрица и конкретно-историческая ситуация каждого народа во временном континууме. Именно все указанные факторы являлись природным лоном и оказывали детерминирующее воздействие на структуру, форму и облик каждого горного поселения обитателей северного и южного склонов гор Большого Кавказа, в том числе всех горских народностей. Таковы авторские наблюдения при выполнении натурных обмеров горного поселения и с последующей подготовкой сугубо архитектуроведческих исследований.

4.4. Уровень развития эмпирических знаний и творческого опыта у великокавказских мастеров традиционной архитектуры, создателей горных поселений. Все обитатели северного и южного склонов гор Большого Кавказа, созидали жизнь в почти идентичных природных условиях и пребывали в схожих исторических ситуациях, так как находились в равной обстановке во все исторические периоды этнокультурного развития. Эмпирические знания у горцев преемственно передавались от личности старшего поколения к желающим перенять их младшим представителям племени, рода, народа. Творческий опыт и умение, как правило, переходило от мастера к его ученику в процессе длительной совместной творческой деятельности. Если взглянуть с первого приближения на горные поселения обитателей северного и южного склонов гор Большого Кавказа, то не только своеобразные поселения и самобытные жилища горских народностей, а также их уникальные святилища, башенные и склеповые сооружения будут казаться в целом одинаковыми, но всего лишь с некоторыми отличиями во фрагментах и деталях. В жизненной реальности все это отнюдь не так, как кажется многим представителям народов Кавказа разных национальностей. Только опытный архитектуровед сразу же обращает внимание на архитектурно-планировочную морфологию горного поселения, на архитектурный морфотип каждого вида сооружения, замечает общие черты и отличительные признаки в композиции, структуре, образе, как в нескольких горных поселениях, так и в отдельных видах памятников традиционной архитектуры и строительной техники обитателей северного и южного склонов гор Большого Кавказа.

Отнюдь не случайно в традиционной архитектуре и строительной технике обитателей северного и южного склонов гор Большого Кавказа имеется много черт и признаков сходства в типологии, формообразовании, эстетической выразительности, лапидарном декоре, художественном образе и стиле. Вполне закономерен и обоснован реальный исторический факт: горные поселения и жилища, святилища, башенные и склеповые сооружения коренных горских народностей, всегда отличаются общностью архитектурно-планировочной морфологии, ареальным единством типов и форм, жанровой и творческой однородностью по той причине, что с глубокой древности горские племена и народности, проживающие на очерченном нами ареале Большого Кавказа, развиваются на еще горскими племенами сформированной в древнейшую эпоху «...общей культурной подоснове» [13].

4.5. Постигание семантики и символики архитектурной морфологии горных поселений в естественно-историческом и этнокультурном ареале Большого Кавказа в свете архитектуроведческой компаративистики. Для того, чтобы в нынешнее время на надлежащем академическом уровне выполнить компаративный анализ горных поселений коренных народностей, издревле проживающих в ареале Большого Кавказа, строго обязательно иметь в наличии совершенно грамотно исполненные историками архитектуры и градостроительства обмерные чертежи и отменного качества фотоснимки со всех возможных ракурсов каждого поселения. Без осуществления такой научной процедуры, абсолютно невозможно осмыслить семантические основы и выявить символические акценты того или иного горного поселения. Исследователю необходимо сличать графические чертежи планировочной структуры, пространственной композиции, художественного образа и фотографического облика поселения, находящегося на северных склонах, с аналогично выполненными зарисовками, чертежами и фотоснимками идентично расположенных поселений на южных склонах гор Большого Кавказа.

Однако, как ни досадно, в настоящее время в Комитете по охране и использованию историко-культурного наследия каждой республики Большого Кавказа нет, как и раньше не было, грамотно выполненных и полноценных обмерных чертежей целостного горного поселения и качественных его фотофиксаций. С начала второй половины XX по первую четверть XXI века несколько раз федеральный центр выделял очень крупные денежные средства для натурального ознакомления с памятником

архитектуры или ансамблем градостроительства, на тщательное проведение обмерных работ, грамотное исполнение обмерных чертежей и проведение фотофиксаций горных поселений, памятников архитектуры и строительной техники, инженерных сооружений и комплексов оборонного зодчества. Стыдно констатировать реальные и позорные жизненные факты: деньги разошлись по карманам чиновников, а в архиве Комитета по охране и использованию историко-культурного наследия каждой республики Большого Кавказа нет материалов грамотно выполненной трудоемкой работы.

Из-за отсутствия в наличии текстовых описаний, рисунков и чертежей, четких фотоснимков, или же по имеющимся в архиве материалам, выполненным на примитивном любительском уровне, никак нельзя приступить, даже опытному специалисту, к подготовке предпроектного обстоятельного научного исследования горного поселения, и представить его как единый и цельный архитектурно-планировочный организм. Как правило, опытный представитель отдельной отрасли фундаментальной гуманитарной науки – теории и истории архитектуры и градостроительства, в состоянии выполнить научно обоснованный анализ планировки, композиции и морфологии горного поселения, а также словесно воссоздать самобытный, только присущий конкретному поселению художественный облик, непременно, на основе теоретических основ и методологических принципов архитектуроведческой компаративистики.

Более того, по причине отсутствия соответствующего качества комплекта материалов в архиве Комитета по охране и использованию историко-культурного наследия каждой республики Большого Кавказа, т.е. крайне необходимых графических чертежей и фотографических снимков высокого уровня профессионализма, ныне абсолютно невозможно приступить к процессу выполнения проекта регенерации горных поселений и проекта детальной реконструкции его центрального планировочного ядра [14].

Резюме. Избрав столь сложную тему научного исследования и выполнив его сугубо архитектуроведческим языком, авторы этих строк старались раскрыть многогранное значение горного поселения и жилища в жизни каждого разумного человека, выявить его значимость при формировании национального самосознания, постижении национальной самоидентичности, а также при созревании качеств патриотизма в среде молодой интеллигенции каждого коренного горского народа Большого Кавказа.

1. Поскольку в Комитете по охране и использованию историко-культурного наследия при Министерстве культуры каждого конкретного субъекта Большого Кавказа полностью отсутствуют доброкачественно выполненные и достоверные научные описания, полноценные зарисовки, обмерные чертежи и фотографии, поэтому абсолютно невозможно рассуждать и писать о характере планировки, архитектурной морфологии и специфике художественного образа горного поселения, и еще о том, кто именно, из какой страны мастер, который возвел то или иное жилище, святилище, башенное или склеповое сооружение в горной зоне Большого Кавказа.

2. В равной степени невозможно на доказательном уровне говорить, писать и утверждать о том, что горное поселение и жилище, башенное или склеповое сооружение одного народа древнее, чем у другого народа Большого Кавказа. Со всей ответственностью ведущий автор этих строк категорически заявляет: в отличие от вольных любителей-краеведов, серьезные ученые не вправе увлекаться вопросами национального приоритета без наличия на то веских документов и достоверных научных аргументов. До того времени, когда все же специалистами будет создан многотомный Свод памятников традиционной архитектуры и строительной техники по каждой республике Большого Кавказа, ни один компетентный ученый не в состоянии утвердительно рассуждать о древности отдельного памятника или целого ансамбля, категорично заявлять об этнической принадлежности мастера или мастеров архитектуры, творческим трудом породивших планировочную структуру, пространственную композицию и эстетически выразительный облик горного поселения, а также создавших архитектурный морфотип каждого вида и сооружения и жанра его фасадного декора, поныне сохранившихся на территории горной зоны Большого Кавказа.

3. Все же надо полагать, что только при строгом учете реальных условий и явных фактов, и тщательном выполнении своих служебных обязанностей каждым специалистом в иерархически возрастающей последовательности, кроме того, при неуклонном соблюдении гражданской и профессиональной ответственности, появится возможность подготовить и издать многотомный Свод

памятников традиционной архитектуры и строительной техники каждого национального субъекта Большого Кавказа.

4. Архитектурно-планировочная сущность горного поселения является показателем интеллекта и таланта мастеров архитектуры, выходцев из самого народа, а также и уровня национального развития каждой коренной горской народности Большого Кавказа. Вместе с тем, своеобразие архитектурной морфологии горного поселения и неповторимость его самобытного облика также являются определителем конкретной степени социального устройства горского населения каждого конкретного поселения. Поныне крайне важно получить объективное представление о социокультурном аспекте образа жизни и стиля мышления каждой горской народности, проживающего в ареале горной зоны Большого Кавказа.

5. Должно же настать такое время, когда каждый из нас сам будет всячески стремиться познать и осмыслить уникальное творческое наследие мастеров традиционной архитектуры и строительной техники своей республики. Потому что, как гуманные личности высшего разума мы должны вернуться к все еще тлеющим очагам наших мудрых предков, в жилые ячейки родимого лоно морфоластики древних горных поселений своей Отчизны!

Всегда и всюду следует помнить о назидании великих и мудрых предков горских народностей Большого Кавказа, ибо мораль такова – не хули землю, которая тебя родила и не отворачивайся от крови, которая твоя родная.

П р и м е ч а н и я

1. См. научные труды ученых – исследователей Большого Кавказа и Предкавказья: специалистов по исторической географии и картографии, древней и средневековой истории, археологии, этнологии, языкознанию, а также труды ботаников и зоологов – исследователей центров и очагов происхождения культурных растений и домашних животных.

2. См. научные труды таких крупных специалистов по палеоантропологии, геногеографии, исторической антропологии народов Кавказа и других горных стран Евразии, как В.В. Бунак, Г.Ф. Дебец, М.Г. Абдушелишвили, В.П. Алексеев, Ю.Г. Рычков, А.Г. Гаджиев и других ученых. Ими внесен основополагающий и весомый вклад в антропологическое изучение народов Кавказа. Научные труды всех последующих антропологов-кавказоведов приведены в библиографическом списке книг указанных авторов.

3. См.: Гвоздецкий Н.А. 1) Физическая география Кавказа. Курс лекций. Выпуск I. Общая часть. Большой Кавказ. – М.: Изд-во МГУ, 1954. – 208 с.: ил., карт.; 2) Физическая география Кавказа. Закавказье. Предкавказье. Вып. 2. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 264 с.: ил., карт.; 3) Кавказ. Очерк природы. – М.: Географгиз, 1963. – 264 с.: ил.; 4) Гвоздецкий Н.А. Физическая география Кавказа. Содержание: Введение. История физико-географического изучения Кавказа (Исследования Кавказа до начала 18 столетия. Исследования Кавказа в начале и середине 18 столетия. Исследования Кавказа с 70-х годов 18 столетия до середины 19 столетия. Исследования Кавказа во второй половине 19 и в начале 20 столетия. Исследования Кавказа за советский период). Анализ истории развития Кавказа и общих особенностей его природы по отдельным компонентам в связи с выделением основных физико-географических областей (Краткая общая орографическая характеристика Кавказа).

4. См. научные труды таких корифеев дагестанского архитектуроведения, как Н.Б. Бакланов, Г.Я. Мовчан, С.О. Хан-Магомедов, А.Ф. Гольдштейн, а также научные труды таких известных искусствоведов, как А.С. Башкиров, П.М. Дибиров и других исследователей пластического декора в традиционной архитектуре горной зоны Дагестана эпохи древности и средних веков. Кстати, исследователи традиционной архитектуры и строительной техники других народов и республик горной зоны Большого Кавказа, в своих научных трудах также отмечают специфику тесно пристроенных друг к другу жилищ коренных горских народностей, см. научные труды: А.Я. Кузнецова (Карачай), Э.Б. Бернштейн (Балкария), И.А. Мамиев, А.Ф. Гольдштейн, В.Б. Бесолов (Осетия, Ингушия, Чечня), а также статьи и книги Г.И. Лежава и М.И. Джандиери, П.П. Закарая, Л.З. Сумбадзе, В.Г. Цинцадзе и Р.Ш. Меписашвили, Д.М. Мшвениерадзе и других авторов по планировке горных поселений, архитектуре сооружений и декору интерьера и фасадов в регионе Горная Грузия. В интересной статье Н.Ф. Пашенко рассматривается строительная техника всех видов и жанров сооружений горной зоны Большого Кавказа.

5. Совершенно прав С.О. Хан-Магомедов, утверждая: «По-видимому, в условиях Дагестана больше внимания обращалось на организацию обороны в масштабах аула или тухумного квартала» // Хан-Магомедов С.О. Архитектура Дагестана. В 6-ти выпусках. – Москва, 1998-2006. – Выпуск 1 и 2: Общий процесс, закономерности и особенности развития архитектуры на Кавказе и в Дагестане.

6. См.: Гольдштейн А.Ф. Памятники архитектуры Кайтага. – Махачкала, 1969. – 24 с.: ил. Во всех опубликованных научных статьях и монографических изданиях невозможно обнаружить научную концепцию относительно причин явного своеобразия уникальных художественных изделий населения Зирехгеран-Кубачи – изумительного этнокультурного оазиса в естественно-исторической провинции Даргиния средневекового и современного Дагестана. Как ни досадно, в имеющихся в научном обиходе двуязычных словарях и лингвистических исследованиях не выявлены корни языка кубачинцев, в равной степени поныне остаются не выявленными изначальные, древнейшие истоки пластики формы, сюжета декора, мотива орнамента, жанрового многообразия и художественного стиля декоративно-прикладного искусства Кубачи.

7. Паули Ф. Х. – Народы России / Пер. с франц.: Е.К. Радугин. – М.: Изд-во Пан Пресс, 2011. – 324 с.: ил. (Оригинальное название: *Description ethnographique des peuples de la Russie*. – СПб.: Изд-во: Тип. Ф. Беллизард, 1862. – 310 с.; 63 л. ил. (Переиздано: СПб., 1877. – 322с.: ил.). Французский путешественник и этнограф опубликовал объемное и подробное исследование, не имевшее аналогов по полноте собранных материалов. „Народы России“ – это фундаментальный труд российского ученого и педагога (Федора Христиановича) немецкого происхождения Густава-Теодора Паули (Gustave Theodor Pauly, 1817–1867), действительного члена Императорского Русского географического общества. В издание вошла серия этнографических очерков об отдельных народах, в которых обстоятельно описаны разные стороны жизни различных социальных классов. Книга содержит богатый иллюстративный материал, отражающий колорит и самобытность национальных народных традиций, костюма и быта народов России середины XIX века. Историко-этнографическое издание снабжено 63 хромолитографиями с подписями на русском и французском языках, эскизы которых были рисованы с натуры. Несомненный интерес у читателя вызовут изображения индоевропейских, кавказских, урало-алтайских народов, жителей Восточной Сибири и Русской Америки в национальных костюмах. Издание было приурочено к 1000-летию Российского государства).

Народы России: энциклопедия / [Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая Рос. АН]; гл. ред. В.А.Тишков. – М.: Большая рос. энцикл., 1994. – 479с.: ил., карт. (Единственный на сегодняшний день наиболее полный научный справочник по этнографии народов России. Составлен авторитетным коллективом ученых, сотрудников Института этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая Российской Академии наук. В энциклопедии „Народы России“ дается широкая картина культурного многообразия российских народов, формировавшихся многие столетия под влиянием различных факторов. В фундаментальном издании обобщены данные всего комплекса наук, изучающих различные аспекты характеристики населения (этнологии, лингвистики, антропологии, религиоведения, демографии и др.). Энциклопедия состоит из трех разделов. В первом помещены статьи, характеризующие этническую (в широком смысле этого слова) ситуацию в России, а также в ближнем и дальнем зарубежье. Второй раздел включает статьи о народах России, в алфавитном порядке от абазин до якутов. Третий раздел – справочный, научно-вспомогательный. Энциклопедия содержит сведения около 140 народах, населяющих Россию. В книге освещается о происхождении народов, истории и специфике их расселения на территории Российской Федерации, о социально-экономическом и этническом развитии народов, о традиционной культуре и быте).

Народы России. Атлас культур и религий / отв. ред. А.В. Журавский, О.Е. Казьмина, В.А. Тишков. – М.: Феория, 2008. – 256 с.: ил., карт. (2-е изд., испр. и доп. – М.: ИПЦ «Дизайн. Информация, Картография», 2009. – 319 с.: ил., карт.). (В предлагаемом вниманию читателя издании содержится современная информация о народах России, их истории, традиционной культуре, религиях. Подробные карты, являющиеся отличительной особенностью атласа, дают представление о характере расселения этнических общностей, масштабах распространения разных конфессий в России, что позволяет получить разносторонние знания о многообразии этнокультурной мозаики российского общества. Научная достоверность сочетается с популярным изложением материала).

8. См. все изданные в академической серии «Народы и культуры» книги о народах Большого Кавказа: Народы Дагестана / Отв. ред. С.А. Арутюнов, А.И. Османов, Г.А. Сергеева. – М.: Наука, 2002. – 588 с.: ил.; Чеченцы / Отв. ред. Л.Т. Соловьева, В.А. Тишков, З.И. Хасбулатова. – М.: Наука, 2012. – 622с.: ил.; Ингуши / Отв. ред. М.С.-Г. Албогачиева, А.М. Мартазанов, Л.Т. Соловьева. – М.: Наука, 2013. – 509 с.: ил.; Осетины / Отв. ред. З. Б. Цаллагова, Л. А., Чибиров. – М.: Наука, 2012. – 605 с.: ил. (2-е изд. – М.: Наука, 2015. – 614 с.: ил.); Карачаевцы. Балкарцы / Отв. ред. М.Д. Каракетов, Х.-М.А. Сабанчиев. – М.: Наука, 2014. – 815 с.: ил.; Грузины / Отв. ред. Л.К. Бериашвили, Л.Ш. Меликишвили, Л.Т. Соловьева. – М.: Наука, 2015. – 813 с.: ил.

9. Жирмунский В.М. Литературные течения как явление международное // Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. – Л.: Наука. Ленингр. отд., 1979. – С. 137–157.

10. Веселовский А. Н. 1) Историческая поэтика / Ред., вступ. ст. и прим. В. М. Жирмунского. – Л.: Гослитиздат, 1940; 2) Историческая поэтика. 2-е изд., испр. и доп. / Вступ. ст. И.К. Горского, сост. и автор коммент. В.В. Мочалова. – М.: Высшая школа, 1989. – 408 с. (Серия «Классика литературной науки»)

11. Автором статьи всего лишь намечены методологические основы и теоретические принципы ведения и подготовки научного исследования в аспекте архитектуроведческого компаративизма. В отечественном архитектуроведении к методу сравнительно-сопоставительного анализа впервые обратился теоретик и историк архитектуры А.Г. Цирес. Искусство архитектуры. – М.: Изд-во Академии архитектуры СССР, 1946. – 278 с.: ил. (Переиздана: М.: ООО «Издательство АСТ», 2021. – 272 с.: ил.). См. из содержания: Пантеон в Риме и Айя-София в Константинополе, Художественный образ романского и готического соборов, Церковь Покрова на Нерли (Россия) и храм в Самтависи (Грузия), и др. Эта книга, уже ставшая классикой, составлена из серии очерков по архитектурной компаративистике, в которых подробно и всесторонне рассмотрены выдающиеся памятники мировой архитектуры, в том числе, Древней Руси, Кавказа и Средней Азии эпохи средневековья. Отдельные очерки связаны общей идеей при помощи сравнительно-сопоставительного анализа отдельных произведений мировой архитектуры научить читателя воспринимать архитектурно-художественные ценности вообще. Изложение постепенно раскрывает круг тем, понимание которых необходимо для освоения художественного языка архитектуры. Рассказывается о всех главнейших аспектах архитектурного произведения: планировке здания, его конструкции, внешней и внутренней форме, материалам, отделке внутренних помещений, а также об архитектурных ритмах, сопоставлении масштаба целого и частей, пропорциях, значимости орнамента и скульптуры, места архитектурного сооружения в окружающей обстановке и природном ландшафте. С помощью анализа и сравнения архитектурных произведений (иногда относящихся к разным стилям и эпохам) автор книги Алексей Германович Цирес раскрывает сокровенные тайны художественного языка архитектуры.

12. В зарубежной науке на теоретической основе и с позиций методологических принципов архитектуроведческой компаративистики, румынский теоретик и историк архитектуры, член Ассоциации румынских архитекторов с 19... года в архитектурной науке связано с именем профессора Бухарестского архитектурного института имени Иона Минку, доктора архитектуры Георге Курински-Ворона — автора книги «Введение в сравнительную архитектуру» (G. Cuginski Vorona. *Introducere in architectura comparata // Introducere in architectura comparata*, Bucuresti, 1991. – 188p.).

13. См.: Марр Н.Я. Кавказский культурный мир и Армения. – ЖМНП, июнь, стр. 280- 330; Марр Н.Я. Кавказский культурный мир и Армения. – Петроград: Сенат. тип., 1915. – 53 с.; Марр Н.Я. Кавказский культурный мир и Армения / Составитель: П.М. Мурадян. Серия: Библиотека арменистики. – Ереван: Изд-во Богословского центра «Гандзасар», 1995. – 398, (1) с. – С. 209-309. См. также: Марр Н.Я. Кавказ и памятники его духовной культуры. Речь, произнесенная в торжественном собрании Императорской Академии Наук 29 декабря 1911 года // Известия ИАН. – СПб.: Типография ИАН, 1912; Марр Н.Я. Кавказ и памятники его духовной культуры. Перепечатано из «Известия Императорской Академии наук» за 1912 год. – Петроград: Изд-во Армянского института в Москве, 1919.

14. До настоящего времени в гуманитарной науке отсутствует исследование по вопросу семантики и символики архитектурной морфологии горных поселений в естественно-историческом и этнокультурном ареале Большого Кавказа. К тому же поныне нет никаких достоверных оснований для выполнения полноценного научного исследования по истории планировки и застройки горного поселения ареала Большого Кавказа в свете архитектуроведческой компаративистики.

Bessolov Aristarkh V.

*historian, ethnologist, graduate student of the Faculty of History
of North Ossetian State University name K.L. Khetagurov*

Bessolov Vladimir B.

*Professor and Corresponding Member of MAAM,
Advisor to the Russian Academy of Architecture and Building Sciences,
Honorary Architect of the Russian Federation,
Vladikavkaz, Russia*

**ARCHITECTURAL AND PLANNING REALITIES
AND SOCIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF MOUNTAIN SETTLEMENTS AS A
HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF THE GREATER CAUCASUS**

Abstract

The biosphere of the indigenous mountain peoples and the ancient countries of the Greater Caucasus is replete with all types of natural wealth that is so necessary and acceptable for the life support and life of a person and society. Presumably, therefore, in the morphologically complex gorges of rivers, on the inaccessible slopes and peaks of the mountains of the Greater Caucasus since ancient times, people who have similarities in family and everyday life, social relations and economic activity have lived. The areal community in the material, artistic and spiritual culture was quite naturally formed, and local features of the ethnocultural development of the autochthonous mountain peoples were formed. Archaeological excavations have established the life of human societies, which from ancient times have lived along the entire length of the Main Caucasian Range, and which are the creators of settlements, dwellings and outbuildings, sanctuaries, tower and crypt structures, castles and fortresses, protective walls, bridges, remarkable in terms of planning and architecture. and roads. Along with all this, the indigenous mountain peoples of the Greater Caucasus created architectural and artistic works and products of decorative and applied art of the antiquity and the Middle Ages, original in form, plastic and decor, image and style.

The architectural and artistic heritage of the indigenous mountain peoples of the Greater Caucasus is a visible, bodily source for the sociological characteristics of the lifestyle and thinking style of the inhabitants of the mountain settlement, their culture, way of life and social relations. At the same time, the time has long come to comprehend the architectural and planning heritage of mountain settlements from the well-grounded positions of the theoretical foundations and methodological principles of comparative architectural studies. It is extremely important to identify the signs of the areal community and, at the same time, the ethnic and local features of the mountain settlements of the Great Caucasian peoples.

Keywords: Architectura, Biosphere, Community.

ТЫХÆВЗАРÆН ДУДЖЫ АМÆТТАГТÆ

Азтæ ивынц, æнустæ ивынц кæрæдзи. Уыцы æбуалгъ дугыл рацыд бирæ азтæ, фæлæ нæ хъæдгæмттæ дудынц абон дæр. Кæддæр, 1995 азы, «Литературон газет» фыста: «Если верхушки в любой отрасли знаний – 10 человек – истребят, то нация будет отброшена на века назад». Ам ныхас цыд стыр нацитыл. Мах та стæм армыдзаг. Сафгæ та нæ фæкодтой фылдæртæ: æфсæддон интеллигенцийы минæвæрттæ, фысджытæ, ахуыргæндтæ, курдиатджын разамонджытæ. Армыдзаг Ирыстоны æфхæрд байæфтой 14 мин адæймаджы бæрц. Иу азмæ дзы ахст æрцыд 769 адæймаджы. Адæмы знæгты æфсон ахст æрцыдысты нæ нацийæн цæсгом æмæ ном чи кодта, уыдон. Фыдазары амæттагтæн сæ нæмттæ рох кæнын у фыдракæнд.

Ирон интеллигенцийы трагеди кæронмæ æвзæрст нæу. Наукон æгъдауæй иртæстгонд не рцыдысты хабæрттæ. Фæлæ сæ цард æмæ сæ æхсæнадон куыст, сæ егъау бавæрæн ирон литературæуæ æмæ культурæйы рæзты, махыл æвæрынц стыр хæс: рохуаты сæ ма ныуадзын. Нæ адæмы цæджындз чи уыд, уыдонæн сæ æхсæнадон –политикон цæстæнгас хатгай тынг хицæн кодта. Фæлæ сæ иу кодта сæ удыхъæды сæйраг миниуæг-сæ райгуырæн бæстæмæ уарзондзинад, сæ адæмыл æнувыддзиад Нæ литературæ æмæ культурæйæн адæмы тæккæ хуыздæр минæвæртты æбуалгъ сæфт цы зиан æрхаста, уый баххæст кæнын никæй бон бауыздæн. Фæлæ сын сæ нæмттæ æнæустæм бахъахъхъанын у нæ хæм.

Дыууынаем æнусы фыддуг йæ быны ныссæста, раст æмæ зылын не взаргæйæ, дуне адæм. Æрмæст фысджытæ дзы банымайæн ис æртынæй фылдæр.

Æмбалты Цоцко – зындгонд рухстауæг, адæмон сфæлдыстад æмбырдгæнæг, ахуыргонд. Иронау сдзурын кодта Г. Х. Андерсен, Лев Толстой, Вересаевы. Цоцко куыста Æрыдоны семинары. Стыр кад ын кодтой æрмæст ахуырдаутæ нæ, фæлæ хъæуы цæрджытæ æппæт дæр. Кодта æхсæнадон куыст, йæ уд хъардта адæмæн хорз скæныныл. 1905 азы йæ æрыдойнагтæ равзæрстой хъæуы хицауæй. Фæлæ 1905-1907 азы революцион змæлды активонæй кæй архайдта, уый бынæттон хицаутты зæрдæмæ тынг нæ фæцыд æмæ йæ йæ бынатæй суæгъд кодтой. Цы адæмæн лæггад кодта, уыдоны руаджы фервæзт ахæстонæй, сусæгæй афтыд фæсарæнтм, бахауд Парижмæ. Ам ын бантыст Æхсæнадон зонæдты уæлдæр курсыты лекцитæ сахуыр кодта немьцаг æмæ францаг æвзæгтæ.

Райгуырæн бæстæмæ æрыздæхгæйæ, дысфæлдæхтæй кодта дарддæр æхсæнадон куыст. Фыццаг «Ирон газет»-ы (1906), дыккаг газет «Ирон цард» (1907), ирон журнал «Хуры тын»-ы рауагъд Брытйаты Елбыздыхъоимæ, Къостайы номыл фыццаг чиныгон, Ирон историон-филологон æхсæнад, ахсджиаг куыст Ленинграды зонæдты Академийы Всеволод Миллеры «Ирон-уырыссаг-немьцаг дзуырдуат»-ыл, фæндтæ... 1937 аз аскъуыдта Стыр адæймаджы цард кæйдæр хахуыртæй.

Фыссæг, поэт, драматург, тæлмацгæнæг æмæ публицист Барахъты Гино уыд курдитаджын æмæ хъаруджын адæймаг. «Революцийы сиддон», – афтæ йæ схуыдта йæ уацтæй иуы Джыккайты Шамил. Гино уыд æхсæнадон кусæг æмæ 1917 азы Октябры революцийы зæрдиаг архайæг. Революцион змæлды архайды тыххæй Æрыдоны семинары ахыргæнгæйæ рæстæгмæ цухгонд æрцыд ахуырдауты рæнхытæй. Куыста ахуыргæнæгæй, бацыд, фæлæ каст нæ фæци Мæскуыйы коммерцион институт. Фæсидтысты йæм æфсадмæ. Гино хæцыд Турчы фронты, хæцыд хъæбатырæй, æнгом баст уыд революцион змæлды архайæг салдаттæ æмæ афицертимæ. Фæстæдæр 1918 азы Гиноы равзæрстой комиссарæй Алагыры, сси дæсны партион разамонæг, сырх партизан. Уыд областы милицæйы сæргълæууæг, фыццаг большевикон газет «Кермен»-ы редактор, прокуроры хæдивæг, газет «Рæстдзинад»-ы редактор. Каст фæци Сырх профессурæйы институт, куыста Дзæуджыхъæуы æмæ

Ростовы уæлдæр скъолаты ахуыргæнагæй, наукон-иртасæн институты разамонæгæй, Цæгат Ирыстоны обкомы, каст лекцитæ философийæ.

Сфæлдыстадон куыстæн рæстæг бирæ нæ уыд. Фæлæ фыста, фыста зæрдæйæ æмæ йæ хуыздæр уацмыстыл зынд дæсны фыссæджы æрмдзæф. Советон дуджы фыццаг ирон чиныг уыд Гиноы чиныг «Раздзог». Æртæ азы фæстæ рацыд æмдзæвгæтæ æмæ зарджыты чиныг. Гино арæзта хъæбатыр тохгæнджыты фæлгонцтæ, фыста фесафинаг æгъдаутты ныхмæ, публицистон æмæ критикон уацтæ; адамон сфæлдыстад хорз зонгæйæ, снывæста йæ диссаджы поэмæтæ. Гиноы æмдзæвгæтæ сты лирикон, музыкалон. Фыссаг арæх фыста мелодитæ йæ æмдзæвгæтæм. Уымæй уæлдай – ма йæхæдæг цагъта музыкалон инструменттыл. Адæймаг, аразæг, хъуыдыгæнæг. Лæгдзинады зарæггæнæг. Адæмы намыс æмæ цæсгом. Кæйдæр æрымысæггаг дам-думты тыххæй аскъуыд Гиноы цард. Адæмæн йæ цард чи снывонд кодта, ууыл аныхæстой «адæмы знаджы» гакк. Цас рыст, æфхæрд хъуысы йæ дзырдты: «... для меня доставляет невыносимые нравственные страдания содержание под стражей по подозрению в связях с антисоветской организацией.. задержание мое для меня большое оскорбление...». Йæ сыгъдæг цæсгом æмæ удыл ын цъыф кæй калдтой, уый йæ тынгдæр мардта. Фæлæ уыцы сау «хæдтулгæйы» цæлхыты бынæй нал фервæзт. Фыссæджы цард аскъуыд. Сæфт æрцыдысты йæ фыстæджытæ, йæ къухфыстытæ. Стыр зындзинæдты бахаудысты йæ бинонтæ дæр, уæлдайдæр йæ бинойнаг Еленæ, фыццаг ирон сылгоймаг прокурор. Фæндзайæм азты рæстдзинад фæуæлахиз. Фæлæ цы фесæфт, уыдонæн раздахыны фадат нал ис.

Тыбылты Алыксандр – фыццаг профессионалон литературон критик. Каст фæци Одессайы университеты филологон факультет. Куыста уырыссаг æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнæгæй, уый фæстæ Хуссар Ирыстоны фыццаг ирон газеты «Хурзæрин» æмæ журнал «Фидиуæг»-ы. Уыди Цхинвалы педагогон училищæйы директор, фæстæдæр каст лекцитæ педагогон институты. Ныффыста бирæ уацтæ ирон æвзаг æмæ литературæйы, культурæйы фарстаты фæдыл. Алыксандр арф æвзæрста алы фарст дæр, лæмбынæг каст алцæмæ дæр. Йæ хъус дардта æхсæнадон, наукон, литературон царды алы къабазмæ дæр, уымæ гæсгæ ахсджиаг сты абон йæ куыстытæ куыд историон æрмæг афтæ. 1937 азы аскъуыд Алыксандры цард. Ирон литературон критикæйæн йе стыр ныфс фехæлд.

Йæ литературон бынтæй бирæ фесæфт курдиатджын адæймаг, фыссæг æмæ инженер Гаглойты Рутенæн. Фыдæвзæджы амæттæг фæци дæсны фæндагааразæг. Рутен каст фæци Калачы Æртыккаг гимнази сызгъæрин майданимæ, æнтыстджынæй ахуыр кодта Мæскуыйы Уæлдæр Техникон училищæйы, райста инженер-механичы дæсныйад. Советон дуг куы ралæууыд, уæд сси фæндагтæаразæг. Ахуыргонд æмæ зондджын адæймаг бавзæрста бирæ фыдæбæттæ. Æнæбары афтыд æмæ фæрахау-бахæу кодта фæсарæнты. Куы æрбаздæхт, уæд йæ сæйраг бæллиц, йæ царды нысан сси – Ручъы æфцæджы бынты фæндаг айгæрдын. Фæлæ фыдрæстæг ралæууыд æмæ йæ бæллицтæ фæсыкк сты. «Намыс йæ цæсгом, йе фсарм» цы лæгæн уыдис, уый цард аскъуыдтой.

Йæ сæрæн ницы зонгæйæ, фыддуджы азары бахауд Дзесты Куыдзæг. Ирон адæймаджы удыхъæд, цардыуаг, йæ фыдæбæттæ йын тынг хорз чи зыдта уыцы стыр фыссæг. Йæ радзырд «Хорхæссæг» журнал «Фидиуæджы мыхуыргонд куы æрцыд, уæд нымад æрцыд нæ литературæйы хуыздæр уацмысыл. Ахæм бæрзонд аргъ ын скодтой нæ куырхон домаг критиктæ Тыбылты Алыксандр æмæ Нигер (Дзанайты Иван). Стыр ныфс сæ уыди æрыгон фыссæгæй, уымæн æмæ йын бафиппайдтой йе стыр курдиат. Советон дуджы хуымæтæг лæппуйæн фæци фадат ахуыр кæнынмæ, литературон куыст кæнынмæ. Куыдзæг куыста газеты, ахуыр кодта Мæскуыйы журналистикæйы институты. Уый фæстæ йæ æнæнхъæлæджы æрцахстой «Троцкийы фарсхæсджыты æмбырды дыууæ хатты кæй уыди», уый тыххæй. Ирыстонмæ цæуыны бар ын нæ уыд æмæ æрвыст æрцыд Ростовмæ. Æртынæм азы Куыдзæджы суæгъд кодтой, æрыздæхт Ирыстонмæ, ахуыр кæнын райдыдта ирон æвзаг æмæ литературæйы хайады пединституты. Зæрдæргъæвд студенты райстой аспирантурæмæ. Куыдзæг дарддæр ахуыр кодта, нæ уагъта æхсæнадон æмæ литературон куыст. Ист æрцыд Цæгат Ирыстоны фысджыты цæдисы уæнгтæм, равзæрстой йæ советон фысджыты фыццаг съезды делегатæй. Йæ куыстуарзондзинадыл, йæ курдиатыл ын адæм сæ цæст æрæвæрдтой. Фæлæ ралæууыд 1936 аз æмæ Куыдзæгыл баныхæстой «адæмы знаджы» ном.

Бирæ хъизæмæрттæ бавзæрста ахæстæттæ, æвддæс азы бæрц лыггонд æрцыд адæймаджы цардæй æнæвгъауæй.

Куыдзæджы уацмыстæ кæсгæйæ, йæ чиныджы сыфтæ фæлдахгæйæ, банкъарыс йæ диссаджы удыхъæд, йæ курдиаты æмæ зонды тых. Ирон лæджы намыс зæхмæ нукуы æруагъта куырыхон лæг, дзырдаивады дæсны, уæздан улы хицау. Фыссæг лагерты цы зындон бавзæрста, уый раргом кодта йæ мысинæгты «Зæрдæйы ностæ». Уый махæн ныууагъта ацы зынаргъ лæвар, цæмæй зонæм, зæрдыл дарæм, мауал бауадзæм ахæм рæстæгæр ногæй ралæууын. Куыдзæг биноныг фæфыста, цы хъизæмæрттæ бавзæрста уыдон. Æмæ ам дæр нæ ахызт йæ адæймагдзинады сæрты, хъæддыхæй фæуæлахиз фыдтухитыл, козбаудзинадыл, хæрамыл, баззад цардуарзон, уæздан адæймагæй. Йæ зæрдæ адæммæ не схъæбæр, хæрамæй нæ байдзаг. Йæ фæстаг уацау «Фæндагсар Уастырджы»-йы сæйраг архайæджы сурæты баззæдысты йæхи удыхъæды миниуджытæ: уæздандзинад, æфсæрмдзаст, лæгъзыхасгæнæг, адæмуарзон, хæрзæгъдау, хæдæфсармдзинад, раст æмæ сыгъдæг зæрдæ уæвын. Уыдон фæдзæхсы бахъахъхъæнын йæ чыныгкæсджытæн. Йæ литературон бынтæ – нæ хæзнаты хæзна, нæ адæмы цæсгом æмæ намыс.

Къубалты Алыксандыр – адвокат æмæ фыссæг. Каст фæци Киевы дæрддтыл хъуыстгонд университеты юридикон факультет.

Илас Æрнигон – поэт, каст фæци Владивосточы Скæсæйнаг институт, зыдта æмæ дзырдта фондз фæсарæйнаг æвзагыл. Дыууын цыппар азы хауæггаг уыд йæ райгуырæн зæххæй.

Беджызаты Чермен – фыссæг æмæ журналист, бæрнон кусæг. Косираты Сæрмæт, Гатуты Дзахо, Къоста Фæрнион, Хъуылаты Созырыхъо, Малиты Георги. Бирæ нæмттæ ма ис бафтауæн ацы зæрдæриссæн номхыгъдмæ.

Цыфæнды уæззау уавæры дæр уыдон ирон дзырдыл, ирон фарныл сæ къух нæ систой, æгад сæ сæрмæ не 'рхастой, афтæмæй стыр æвæрæн бахастой нæ литературæйы хæзнадонмæ, йæ культурæйы райрæзты хъуыддагмæ. Уыдон рох кæнæн нæй. Раст фæзæгъынц: «Дæ фыдæлтæ дæ куына хъæуой, уæд æнæ байзæддæгтæй баззайдзынæ».

Литературæйы номхыгъд:

1. «Мах дуг“ №10, 1997 аз
2. Критикон уацты æмбырдгонд, II хай.-Ирон литературæйы ахуыргæнджытæн æххуысгæнæн чыныг/ Хъантемыраты Р.- Дзæуджыхъæу: Ир, 1994
3. Ирон литературæ сывæллæттæн: – Хрестомати/ Уалыты Т., Хъантемыраты Р. -Дзæуджыхъæу: Ир, 2010
4. Мамияты И. Курдиат рæстæджы тыхæвзарæнты: Монографи- Дзæуджыхъæу: Ир, 2007
5. Туаллагов А. Д. Приговоренные к бессмертию. – Владикавказ: Алания, 1993
6. Газет «Рæстдзинад“, 2006 аз, 31 январь
7. Газет «Рæстдзинад“, 2003 аз, 30 октябрь
8. Дзесты К. Фæндагсар Уастырджы: Æвзæрст уацмыстæ – Дзæуджыхъæу: Проект-Пресс, 2007.

**Bibaeva Madina,
Gabueva Marina**
*MAOUBSOSH №7
Vladikavkaz, Russia*

INNOCENT VICTIMS OF THE ERA

Over the past century, a significant number of innocent people have become victims of the repression regime. Among them were representatives of the Ossetian intelligentsia – writers, scientists, talented leaders. In 1937 alone, 769 people were arrested. Those who were considered the face and honor of the nation were recognized as enemies of the people. More than 30 of them are writers. To consign to oblivion the names of the victims of the tragedy is an atrocity.

In our work, we remember many of them. These were those who left a significant mark in language and literature, in social and cultural life. Ilas Arnigon, Tsotsko Ambalov, Alexander Kubalov, Chermen Begizov, Georgy Maliev, Sozruko Kulaev, Alexander Tibilov, Ruten Gagloyev, Kudzag Dzesov, etc.

In the most difficult conditions, they withstood all the tests of fate with dignity and remained faithful to the work of their lives, to their principles of honor and conscience. Thus, they made a huge contribution to the treasury of Ossetian literature, to the development of the culture of Ossetian people.

Keywords: Language, Literature, Writers.

Гарсаев Лейчий М.

*доктор исторических наук, профессор Чеченского
государственного университета, заведующий отделом
Этнологии Института гуманитарных исследований
Академии наук Чеченской Республики,*

Грозный, Россия

Гарсаев Ходжа-Ахмед М.,

востоковед-исследователь,

Москва, Россия

ИЗ ИСТОРИИ ИНСТИТУТА ГОСТЕПРИИМСТВА И КУНАЧЕСТВА У ЧЕЧЕНЦЕВ И ДРУГИХ НАРОДОВ КАВКАЗА

***Аннотация.** В статье рассмотрен институт куначества и гостеприимства чеченцев и других народов Кавказа в XIX веке, выявлена его сущность, жизнестойкость, популярность среди горцев Кавказа. Особое внимание уделено месту и роли данного общественного института в жизни и быту чеченцев на конкретных примерах. Проводится подробный сравнительный анализ между институтом гостеприимства и куначества с выделением характерных черт каждого из них. Показывается, как куначество способствует развитию межэтнических и межрелигиозных контактов, братски отношений между горскими народами Кавказа. Статья опирается на архивные источники, литературу XIX-XX вв., а также современные исследования.*

Общеизвестно, что народы Кавказа, к их чести, испокон веков славились своим обычаем гостеприимства и куначества, насыщенным множеством предписаний и этических норм и имеющим многовековую историю. Обычай гостеприимства и институт куначества является составной частью общественного быта и духовной культуры чеченцев, ногайцев и других народов Северного Кавказа. Без его изучения представить четкое и полное представление об историческом и культурном развитии традиционного общества любого народа в рассматриваемое время невозможно. На наш взгляд, в этом и заключается актуальность выбранной темы.

Известными поэтами и писателями России и мира, а также иностранными исследователями и путешественниками достаточно подробно описан в кавказоведческой литературе институт гостеприимства и куначества чеченцев и других народов Кавказа, хотя следует отметить, что до сих пор еще не выявлены и не объяснены некоторые стороны и своеобразные формы этого очень популярного, весьма привлекательного и одновременно сложного по своему характеру общественного института.

Так же, как и многие кавказские обычаи, гостеприимство по своему происхождению весьма архаично и в процессе своего исторического развития оно подвергалось глубоким изменениям, к тому же под сильнейшим воздействием феодальных отношений, особенно в XVIII-XIX вв. приняло не только новые формы, но и приобрело новые социальные функции, которые зачастую в корне отличались от предшествующих. Вместе с тем, гостеприимство показало свою удивительную жизнестойкость в сохранении некоторых традиционных черт, что способствовало сохранению популярности этого обычая среди кавказских горцев [1]. Все это позволяло гостеприимству на Кавказе на

протяжении длительного времени, как было отмечено, играть роль важнейшего общественного института, удовлетворяя потребности различных слоев чеченского и других горских обществ.

В устном народном творчестве, особенно в пословицах и поговорках, важность обычаев, доведенная до культа, отражается во всей полноте и многоплановости и разносторонности. При отсутствии централизованной власти, недостаточно выраженной государственности местных социально-политических образований, суровости военизированного быта, слабой развитости товарно-денежных отношений, институт гостеприимства был одним из важнейших каналов общения представителей разных селений, обществ, народов [2].

У всех народов Северного Кавказа гости делились на несколько категорий: специально приглашенные (званные гости), нежданные (незванные гости, случайный путник) и гости, которые могли прийти без приглашения (соседи, родственники, односельчане). Соответственно ситуации проходил и прием гостей, которых хозяин встречал лично.

У ногайцев, если среди гостей были женщины, хозяин здоровался с ними и передавал их под покровительство жены. Та, встречая, обнимала их, целовала им руки, прикладывая их ко лбу.

После обмена приветствиями хозяин приглашал гостей в юрту. Первым в юрту входил гость, вслед за ним хозяин, а затем все остальные. Гостя сажали на почетное место (ног. тоьр, чеч. барч). Если гость был моложе хозяина, почетное место занимал хозяин, а гость садился слева от него. Существовали особые правила ведения разговора с гостем. Не принято было задавать ему двусмысленных вопросов, касаться тем для него неприятных. В свою очередь гость не должен был интересоваться здоровьем жены, дочерей и делами, касающимися их. При госте не принято было переговариваться на непонятном языке, перешептываться. Подобных правил придерживались все народы Северного Кавказа [3].

«Гостеприимство считается одной из добродетелей и исполняется в строгости всеми», – писал дореволюционный исследователь обычаев и традиций кавказских горцев И. Иванов [4].

«Чеченец и последнюю рубаху отдаст гостю», – вспоминает один из гостей, посетивших чеченцев. Главнейшим ритуалом гостеприимства у вайнахов, безусловно, являлись хлеб-соль (сискал), поэтому каждая вайнахская семья всегда припасала что-нибудь вкусное для гостей. Припрятывали для гостей и хозяйка, и хозяин дома. Когда гость уже накормлен и напоен, ему готовят постель в лучшей комнате. Были времена, когда хозяйская дочь или невестка помогали гостю снимать сапоги и верхнюю одежду. Теперь, конечно, этот обычай стал преданьем старины глубокой [5].

Вот как описывает писатель Л.Н. Толстой встречу Хаджи-Мурата в качестве гостя в 1851 г. в с. Махкеты его жителем, человеком среднего достатка по имени Садо: «Жена Садо несла низкий круглый столик, на котором были чай, блины в масле, чурек – только что раскатанный хлеб и мед. Девочка несла таз, кумган и полотенце.

Садо и Хаджи-Мурат – оба молчали, пока женщины, тихо двигаясь в своих красных бесподшвенных чувяках, устанавливали принесенное перед гостями. Эльдар же, устремив свои бараньи глаза на скрещенные ноги, был неподвижен, как статуя, во все то время, пока женщины были в сакле...

Несмотря на то, что Хаджи-Мурат более суток ничего не ел, он съел только немного хлеба, сыра и, достав из-под кинжала ножичек, набрал меду и намазал его на хлеб... Эльдару хотелось еще есть, но он так же, как его мюршид, отодвинулся от стола и подал Хаджи-Мурату таз и кумган» [6].

Один из законов и обязанностей хозяина дома, принявшего гостя – это защита его жизни, чести, имущества, иногда с риском для собственной жизни. Даже если гость позволяет себе относительную вольность, хозяева должны относиться к нему снисходительно и терпеливо. У вайнахов обычай гостеприимства доходил до самопожертвования. Законы гостеприимства были священны. Хозяин нес ответственность за гостя. Обидеть его означало обидеть, оскорбить хозяина. Нередко бывали случаи, когда хозяева брались за оружие и умирали, защищая гостя. Даже враг, попросивший убежища или оказавшийся под крышей чужого дома, попадал под законы гостеприимства. За убийство гостя мстили хозяин и его семья [7].

Так, по свидетельству исследователя Н. Грабовского «несмотря на самую жалкую обстановку жилищ, нищету и бедность, встречаемые на каждом шагу, горцы отличаются чрезвычайно радушным гостеприимством. Кроме наружных знаков почтения к гостю, самый беднейший из жителей старается окружить его всевозможным довольством. По понятиям горцев, гость – лицо священное для них;

украсть что-нибудь у гостя – значит кровно обидеть хозяина, у которого он остановился. Хозяин также считает величайшим стыдом для себя позволить арестовать или вообще обидеть ступившего на порог его сакли человека. Было нередко, что в подобных случаях хозяева брались за оружие и умирали, защищая гостя“ [8].

Следует отметить, что сложные, своеобразные отношения куначества выделились в целый институт, отношения между кунаками, т.е. (хозяином и гостем), напоминали отношения между близкими родственниками. Они поддерживали друг друга во всем как в моральном, так и материальном плане: взаимно участвовали во всех трудоемких работах: пахоте, стрижке овец, строительстве дома, уборке урожая, несли наравне с родственниками расходы по случаю свадеб, похорон и пр. Им принадлежала также главная роль в организационных вопросах во всех этих мероприятиях, значительную часть выкупной платы при примирении кровником вносил также кунак.

Древнему обычаю гостеприимства чеченцы, ингуши, осетины, дагестанцы, грузины и другие следовали всегда, проявляя его к любому доброму человеку, независимо от его национальной принадлежности. Достаточно сказать, например, что в тридцатые годы прошлого века, когда на Украине разразился голод, люди в поисках хлеба разъехались по всей стране. Немало украинцев в тот период оказалось и в Чечне. «Тогда многие чеченские семьи дали приют голодным, раздетым ребятишкам. Украинские дети росли вместе со своими чеченскими сверстниками, делили скудный кусок хлеба, тепло очага. И по сей день и в Грозном, и в окрестных селах жили семь семей тогдашних переселенцев [9]. Многие из них очеченились. В тогдашней республиканской периодической печати приводились факты, когда к ним приезжали нашедшие их родственники с Украины. Но они срослись с этой землей, ее народом, обычаями, традициями, национальной культурой, что стали считать все это своим и не захотели покинуть ставшие для них родными места [10].

У чеченцев, ногайцев и других народов Кавказа есть обычай гостя встречать радушно. Это, безусловно, располагает к семье человека, создает обстановку теплоты и уюта, раскованности, которая снова тянет его в этот дом. Важно отметить также, что горцы с уважением относятся к человеку, у которого много друзей, товарищей и которого часто посещают разные гости. В их устах постоянно можно услышать слова одобрения: «Этот дом всегда был известен и богат гостями». Они убеждены в том, что гость и гостеприимство – это «баракат», т.е. благодать и благополучие. Горцы утверждают, что в дом, в который не приходит гость, не войдет и благодать [11].

В подтверждение этому хотелось бы привести пример того, как во время своего паломничества в Мекку Межи-Хаджи из с. Элистанжи (родовое село Шейха Мансура, Чечня) в начале XX века просил в своей молитве только одного: «Да ниспошлет Аллах мне и моему потомству гостей и возможность угощать их. Но и не балуй нас в этом грешном мире чрезмерным достатком, не лишая милосердия в потустороннем мире (эхират)!». Старики рассказывали, что после его молитвы (дуа) дверь Каабы приоткрылась. Это значило, что Бог услышал его и открытая дверь символизировала благословение Аллаха [12]. Как были правы наши предки, которые говорили: «Гость – посланник Аллаха».

Наряду с гостеприимством у чеченцев, как и на всем Кавказе, существовал обычай куначества (ног.кьонакълыкь, чеч. доттаГалла).

Суть куначества заключается в том, что лица, неоднократно пребывавшие в отношениях «гость-хозяин», проникшиеся к друг другу особенно доверительными отношениями и человеческими симпатиями, независимо от их этнического происхождения и религиозных убеждений, вступали во взаимные близкие дружеские отношения, оказывая друг другу помощь и поддержку наравне с близкими родственниками, а порой и более действенную. И далее. Для сложения близких отношений, куначеских связей важным условием было возникновение человеческих симпатий между людьми «одного круга», совпадение образа мыслей, нравственных идеалов и приоритетов, ценностных ориентаций. В XIX – начале XX в. кровнородственные связи у народов Дагестана и Чечни все еще играли большую роль в жизни общества, семьи, индивида, хотя их замедленное, но неуклонное ослабление явственно прослеживалось [13].

Одним из принципиальных отличий кунака от обычного гостя заключалось в том, что связь гостя с хозяином носила единовременный характер, а с кунаком – постоянный. Существовали определенные различия и в их приеме. Во время приветствия после обмена рукопожатиями между сверстниками не исключались и легкие объятия, похлопывание по плечу, что, например, не допускалось в

отношении гостя. Легкие объятия при встрече кунаков считалось нормой для большинства тюркоязычных народов Дагестана и Северного Кавказа. Неоднозначно подобное поведение расценивалось у некоторых народов Кавказа.

Если гостя следовало хорошо накормить и предоставить ночлег, то для кунака устраивали богатое угощение с обязательным приглашением родственников, соседей, известных музыкантов, певцов, нередко устраивались конно-спортивные состязания [14].

По чеченским адатам кунак не только сам пользовался гостеприимством хозяина, но мог передоверить ему и своих родственников, друзей и близких. Приезжему достаточно было сказать хозяину, что он приехал по рекомендации такого-то (и этого было достаточно), чтобы его встретили как самого кунака. Кунака обеспечивали всем необходимым, старались развлечь его всеми доступными способами: приглашались сельские острословы, гармонисты, устраивались танцы (синкьерам). Кунак же, следуя морально-этическому кодексу, стремился как можно меньше стеснять хозяина, не особенно отвлекать его от повседневных хлопот и занятий, не затруднять его материально и т.д.

Таким образом, куначество – старинный кавказский обычай, способствовавший развитию межэтнических дружественных связей. Куначеские отношения на Кавказе, как правило, устанавливались с первого дня знакомства и встречи между хозяином дома и гостем. С этого времени они становились верными друзьями, даже как родные братья, и в знак этого обменивались ценными подарками. «В честь такого побратимства – указывают авторы Ш.М. Казиев и И.В. Карпеев – выпивали молоко или вино из одной чаши, в которую в знак постоянной и «нержавеющей» дружбы бросали золотые или серебряные монеты» [15]. Известны и другие виды побратимства – торжественная клятва в присутствии друзей или старших по возрасту, а также соединение крови, для чего побратимы делали на пальцах порезы и смешивали капельки крови. После совершения одного из этих ритуалов, названные братья обменивались оружием, папахами, башлыками, бурками и другими вещами, что также символизировало побратимство. О совершенном обряде сообщалось семьям и близким родственникам обеих сторон.

На протяжении веков друзей-кунаков связывали взаимная помощь и участие в важнейших делах друг друга. Случалось, что кунак заменял детям умерших родителей и опекал их до самого взросления. Дружба кунаков передавалась по наследству. Их семьи продолжали поддерживать куначеские связи, рождались между собой, помогали друг другу в больших делах, навещали, вместе ездили на свадьбы, приезжали выражать соболезнования...

Как отмечают многие авторы, куначество почитается наравне с родством. Этика куначества как в многонациональной Чечне, так и на всем Кавказе, считалась основой взаимоотношений между народами. Отношение к друзьям более ответственное, нежели к родственникам. Невнимательность и неучтивость по отношению к брату простится, но по отношению к другу – никогда.

Еще до монгольского нашествия в северных районах Чечни кочевали многочисленные племена – предки ногайского народа и поныне составляющую значительную часть населения Шелковского района, сохранившего свой язык, обычаи и культуру, а также надежность в дружбе (куначестве) и гостеприимство. Например, известный абрек Зелымхан Харачоевский время от времени находил приют в домах ногайцев, которые рисковали притеснениями или лишением свободы со стороны царских чиновников. Здесь уместно отметить, что часть ногайцев ассимилирована крупным чеченским тайпом – гendarгуновцами и др. Их потомки в настоящее время проживают в населенных пунктах Чири-Юрт, Дуба-Юрт, Новые-Атаги, Сержень-Юрт и т.д. Кроме того, у чеченцев очень часто встречаются имена тюркского происхождения Ноги (ногаец), Гумки (кумык), Турко (турок), Узбек, Кхарачо (карачаевец) и т.д. В этом наблюдается глубокий интернационализм, признание чеченцами представителей других народов равными перед Богом, понимание того, что не бывает плохой нации. И у казаков также встречаются имена тюркского происхождения (Агрыжан, Евлаш, Кардавал, Яхлаш, Бормата) и фамилии (Татаров, Ногаев, Тихоновы). Примечательно, что наряду с русскими бытовали и ногайские названия гребенских станиц: Червленая – Ураз-кала, Щедринская – Карчи-кала, Новогладковская – Янги-кала. [16].

Так, например, историк Д.А. Милютин писал: «Куначество и побратимство, можно сказать, способствовало в некоторой степени становлению культурно-исторических взаимоотношений между

народами Кавказа, но в еще большем уважении в Чечне: в доме своего кунака гость может считать себя совершенно вне опасности“ [17].

К тому же, куначество между казаками и горцами поддерживалось не только в мирной жизни. Особо оно проявлялось в трагические моменты истории народов Кавказа. Тому немало примеров. Когда 16 сентября 1819 г. нависла смертельная угроза над цветущим чеченским аулом Дады-Юрт, находившегося по правому берегу Терека, казаки, верные кунаки чеченцев, жившие на левом берегу, ночью прислали гонца с известием, что их аул на рассвете будет уничтожен, а население истреблено.

Когда старейшины, приняв решение отразить нападение, поблагодарили вестового и попросили его покинуть село, казак ответил: «Останусь с вами до последнего. Истинные казаки не бросают друзей в беде».

На рассвете действительно аул был сожжен дотла, люди уничтожены, вместе с ними погиб и казак [18].

Сохранилась и живет эта добрая традиция в народе и по сей день. Известный дореволюционный автор XIX в. И.Ш. Анисимов писал: «Нередко горский еврей вступает с мусульманином в дружбу, и горячо поцеловавшись с ним, становится на всю жизнь его «курдашем». При этом они обмениваются оружием и дают друг другу «священный обет» не пожалеть жизни в случае необходимости для спасения друга“ [19].

Высоко отозвался о куначестве и его традиции на Кавказе известный кавказовед-ученый, профессор Р.М. Магомедов. Он пишет: «По издавна сложившимся обычаям каждый горец считал за честь достойно принять гостя в любое время дня и ночи. У многих горцев существовал даже обычай: когда садились обедать или ужинать, все делили поровну между членами семьи и отделяли порцию на случай, если явится гость“ [20].

Гость мог находиться в доме хозяина столько, сколько ему необходимо. У чеченцев, как и у многих народов Кавказа, существовал обычай: в течение трех дней не спрашивали у гостя ни о чем. По истечении этих дней с ним вели разговор, как со своим членом семьи – на равных. Когда же гость отправлялся в дальнейший путь, его обязательно должен был провожать за ворота, а то и за аул, сам хозяин дома.

Из всех грехов, какие только существовали, самым тяжким и позорным у горцев считалось убийство гостя. Убийца в этом случае становился одновременно врагом обоих обществ – того, откуда происходил гость, и того общества, в доме хозяина которого было совершено убийство. Хотя надо отметить, что таких случаев история нам не сохранила. Обычай эти свято соблюдались даже в отношении своих противников в войне [21].

Существует множество примеров и документальных сведений о куначеских связях русских с кавказскими горцами, и, в частности, в XVIII-XIX вв. Так, во второй половине XVIII в. в станице Наурской жил казак по имени Варлам Савельев. Храбрый джигит Савельев, «не уступавший в удалестве чеченцам», в процессе общения с ними изучил их язык, со многими из них подружился. Он свободно ездил в горы к своим кунакам и беспрепятственно возвращался домой. «В одном известном семействе – сообщает неизвестный автор, – он (Савельев – примеч.автора.) был усыновлен старой женщиной, которая так его полюбила, что все шесть ее сыновей были его кунаками и защитниками. Во время опасности чеченская женщина прятала Савельева Варлама в собственном доме.

Как утверждает автор рассказа о Варламе Савельеве, «дом у него всегда был полон чеченцами, которых он угощал, кормил, поил“, а своим кунакам «отдавал последнюю рубашку“ [22].

Примеров куначества в XIX в. между русскими и горцами существовало множество как в документальных источниках, так и в художественных произведениях, в основе большинства которых лежат подлинные исторические факты. Так, писатель А.П. Кулебякин в XIX в. в рассказе «Кунаки“ писал: «Казаки и чеченцы в прошлом гордились своей дружбой и как священный завет передавали ее своим детям от поколения к поколению». В основу рассказа автор положил случай действительно, произошедший в 1846 г. Молодой казак Влас Фролов из станицы Червленной был тяжело ранен в ногу. Рана стала гноиться, и во избежание смерти врачи Грозненского военного госпиталя предложили Фролову отрезать ногу.

У Фроловых были давнишние кунаки – чеченцы Эрисхановы. Узнав о тяжелом положении Власа Фролова, кунак Эрисханов немедленно отправился в крепость Грозную навестить больного. К

Власу он приходил каждое утро и вечер. Влас жаловался ему на свои муки с раной... И Эрисхан увез из госпиталя полумертвого своего друга в станицу Червленую.

Друг Эрисханова, искусный лекарь Юсуф, проводя долгие бессонные ночи у постели больного, спас Власа от смерти. Когда опасность миновала отец Власа Ефим отблагодарил своих кунаков [23].

Куначество на Кавказе не носило единичного характера, им были охвачены многие дружественные семьи. Один из героев повести Л.Н. Толстого «Казачи» – дядя Ерощка – говорит: «У меня вся Чечня кунаки были».

Кунаки дорожили своей дружбой, делили вместе радость и горе. Чеченцы посылали своих детей в русские станицы для обучения их русскому языку, а казаки гребенских станиц отправляли своих детей к горцам для обучения их языку чеченскому. Известный дореволюционный чеченский этнограф Умалат Лаудаев, прежде чем поехать на учебу в Петербургский корпус, в 20-х годах XIX в. изучал русский язык в одной из станиц гребенских казаков [24].

Многие казаки гребенских станиц не только жили в дружбе с чеченцами, но и роднились с ними. «Живя между чеченцами, – писал Л.Н. Толстой – казаки породнились с ними и усвоили себе обычаи, образ жизни, нравы горцев. И далее: «Еще до сих пор казацкие роды считаются родством с чеченцами». Ерощка говорит Оленину: «Вся наша родня чеченская – у кого бабка, у кого тетка чеченка была» [25].

Горцы – кунаки в знак глубокого уважения и любви к друг другу давали своим детям русские имена: Иван, Василий, Михаил... И в наше время бывают у горцев такие имена: Магомед Иванович, Джунид Васильевич, Ваха Евгеньевич...

Классический образец куначества на Кавказе в середине XIX в. – дружба между великим русским писателем Л.Н. Толстым и простым чеченцем из с. Старый Юрт Садо Мисербиевым. Служивший в молодости на Кавказе Л.Н. Толстой восторженно писал о честности и преданности в дружбе, свойственных кавказскому куначеству. О своем друге – кунаке чеченце Садо Мисербиеве он, в частности, рассказывал: «Часто он мне доказывал свою преданность, подвергая себя разным опасностям ради меня; у них (чеченцев – примеч. автора) это считается за ничто – это стало привычкой и удовольствием...».

Летом 1853 г. будучи на Кавказе, направляясь из станицы Воздвиженской в крепость Грозную, Толстой вместе с Садо оторвались от основного отряда и наткнулись на вооруженный отряд горцев. До крепости было уже недалеко и кунаки помчались вперед. Лошадь Толстого явно отставала. Плен был неминуем – если бы Садо не отдал графу своего коня и не убедил горцев прекратить преследование. «Едва не попался в плен, – записал Л.Н. Толстой в своем дневнике 23 июня 1853 г., но в этом случае вел себя хорошо, хотя и слишком чувствительно» [26].

«Спасший для мира великого писателя, – пишет исследователь Ш.М. Казиев, – чеченец Садо этим не ограничился». После первого случая, когда Толстой чуть было не попал в плен, Садо сумел отыграть у русского офицера, которому был должен Толстой, весь его денежный проигрыш. Об этом написал Льву брат Николай: «Приходил Садо, принес деньги. Будет ли доволен брат мой? – спрашивает» [27].

Сам Л.Н. Толстой с особой благодарностью вспоминает этот случай:

«Летом в Старом Юрте все офицеры только и делали, что играли в карты, и довольно крупно, – писал об этом Лев Николаевич Толстой. – Живя в лагере, нельзя не встречаться постоянно, и я часто присутствовал при игре». Хотя Толстого тянуло к игре и его часто и настойчиво уговаривали принять в ней участие, он мужественно выдержал целый месяц. «Но вот в один прекрасный день я, шутя, поставил пустяжную ставку и проиграл, – пишет Толстой далее, – мне не везло; страсть к игре всколыхнулась, и в два дня я спустил свои деньги и то, что дал мне Николенька (брат. – А.К.) около 250 р. сер., а сверх того еще 500 р. сер., на которые я дал вексель со сроком уплаты в 1852 году» [28].

Это случилось в январе 1852 года. Впереди – целый год и огорчаться особо, казалось бы, нечего. Но за писателем были еще большие карточные долги, сделанные в России, и которые надо было уплатить уже в этом месяце. Он ясно представлял неприятности по службе: когда вексель подадут ко взысканию по начальству, у него будут требовать немедленной оплаты, будут презирать его – карточный долг считался делом чести, святым делом.

Однажды, ложась спать, Л. Н. Толстой горячо помолился на вечерней молитве и со словами: «Помоги мне, Господи!» – лег и заснул. И свершилось чудо, пробуждение было радостным. Избавление пришло с утренним письмом от Николеньки, который писал: «На днях был у меня Садо, он выиграл у Кнорринга твои векселя и привез их мне. От так был доволен этому выигрышу, так счастлив и так много меня спрашивал: «Как думаешь, брат рад будет, что я это сделал?», – что я его очень за это полюбил. Этот человек действительно к тебе привязан». В благодарность за это Л.Н.Толстой хочет сделать памятный и дорогой подарок своему кунаку Садо. В письме к Т.А. Ергольской он пишет: «Пожалуйста, велите купить в Туле мне шестиствольный пистолет и прислать вместе с коробочкой с музыкой..., такому подарку он будет очень рад». Просьба Л.Н.Толстого была выполнена, подарок прислан и вручен Садо Мисербиеву. Этот подарок, передавая из поколения в поколение, долгие годы хранили в семье Садо [29].

Еще пример: Л.Н. Толстой будучи в гостях у Садо Мисербиева (он принадлежал тайпу Элистанжой, увидел на стене среди прочего оружия приглянувшуюся ему саблю. Ее и подарил ему Садо, так как у чеченцев было принято дарить гостю понравившуюся вещь, какую бы ценность она не представляла. А эта сабля до сих пор хранится в музее Л.Н. Толстого в Москве. В ответ на этот подарок писатель подарил Садо свои графские часы [30].

А вот так пишет об этом эпизоде своей жизни сам Л.Н. Толстой: «Садо позвал меня к себе... и предложил взять, что мне нравится. Я хотел выбрать что-нибудь менее дорогое..., но он сказал, что сочтет за обиду, и принудил меня взять шашку, которой цена, по крайней мере, сто рублей [31].

Известный чеченский писатель – классик Магомед Мамакаев посвятил этому факту свое стихотворение «Тур» (шашка):

«...Клинок булатный...
ты был подарен Льву Толстому,
с любовью верным кунаком...» [32].

Однако на пути развития гостеприимства, куначества и дружбы между народами Кавказа и простыми русскими людьми существовали всевозможные препоны, искусственно создаваемые царскими властями и их чиновниками. Порою дело доходило даже до убийства. Царские власти боялись объединения народов различных национальностей против общего врага – самодержавия. Но, несмотря на различные ухищрения и запреты власть имущих на Кавказе, куначество и гостеприимство между русскими людьми и горцами Кавказа продолжали и дальше развиваться по нарастающей. Тому немало примеров!

Таким образом, как в горской среде, так и общественной жизни чеченцев, наряду с обычаем гостеприимства был распространен и институт куначества. «Генетически и содержательно он базировался на исторически сложившихся нормах гостеприимства, представлял собой более высокую форму общения людей, в том числе и принадлежащих к разным народам разных вероисповеданий, либо географически, пространственно разделенных на значительные расстояния».

Примечания

1. Гарданов В.К. Общественный строй адыгских народов (XVIII – первая половина XIX вв.). М., 1967. С. 289–290.
2. Гамзатова А.Ш. Гостеприимство и куначество у горцев Центрального и Западного Дагестана в XIX-начале XX в. // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Махачкала, 2007. С. 16.
3. Гимбатова М.Б. Культура поведения и этикет ногайцев в XIX-начале XX века: коммуникативные нормы в семейном и общественном быту // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Махачкала, 2009. С. 40-41.
4. Иванов И. Чечня // Москвитянин. №№ 19-20. М., 1851. С. 48.
5. Межидов Д.Д., Алироев И.Ю. Чеченцы: обычаи, традиции, нравы. Социально-философский аспект. Грозный, 1992. С. 101.
1. 6.Толстой Л.Н. Хаджи-Мурат. Собр. соч.: В 22 тт. Т. 17. М., 1884. С. 338.
6. Гарсаев Л.М., Х.-А. М. Гарасаев, М.М. Гарсаева, Т.С. Шаипова. Мужской костюм и воинское снаряжение чеченцев и ингушей XIX – начала XX вв. (история, кавказская этическая культура и наименования). Саратов, 2014. С. 180.

7. Грабовский Н.Ф. Экономический и домашний быт жителей Горского участка Ингушевского округа // Сб. сведений о кавказских горах. Вып. 3. Тифлис, 1870. С. 16.
8. Кузаев М. Дерево крепко корнями // Грозненский рабочий. 1 апреля 1988. № 50.
9. Межидов Д.Д., Алироев И.Ю. Указ. соч. С. 104.
10. Там же. С. 104.
11. Гарсаев Л.М., Гарасаев А.М. Шейх Межи-Хаджи из с. Элистанжи // Журнал Рефлексия. Назрань, 2012. № 2-6. С. 11-13.
12. Гамзатова А.Ш. Указ. соч. С. 21.
13. Гамзатова А.Ш. Указ. соч. С. 42.
14. Казиев Ш.М., И.В. Карпеев. Повседневная жизнь горцев Северного Кавказа в XIX веке. М., 2003. С. 371.
15. Гарсаев Л.М. Из истории ранних русско-чеченских добрососедских отношений // Материалы международной научной конференции «Роль России в исторических судьбах народов Кавказа». Махачкала, 26-27 февраля 2013 г. С. 121-127; Гарсаев Л.М. Из истории ранних русско-чеченских отношений и интеграции «беглых русских лиц» на Терек и Сунжу // Материалы международной научной конференции, посвященной Году Российской истории. Махачкала, 16 ноября 2012 г. С. 166-174; Гарсаев Л.М. Несколько тезисов о древних русско-чеченских связях // Вестник АН ЧР № 1 (14). Грозный, 2011. С. 118-120.
16. Милютин Д.А. Материалы по истории Кавказа (заметки о племенах Кавказских) // Чечня, 1840. Рукопись ЧИРКМ, фонд НВ, 1970. Ф.5. Д.6. Л.81.
17. Гарсаев Л.М., Х.-А. М. Гарасаев, М.М. Гарсаева, Т.С. Шаипова. Мужской костюм и воинское снаряжение чеченцев и ингушей XIX-начала XX вв. (история, кавказская этическая культура и наименования). Саратов, 2014. С. 30.
18. Анисимов И.Ш. Кавказские евреи – горцы. М., 1888. С. 78.
19. Магомедов Р.М. Обычай и традиции народов Дагестана. Махачкала, 1992. С. 104.
20. Казиев Ш.М., И.В. Карпеев. Указ.соч. С. 372-373.
21. Грищенко Н.П. Истоки дружбы. (Из истории экономических и культурных связей и дружбы чеченского, ингушского народов с великим русским народом и народами Кавказа). Грозный, 1975. С. 89.
22. Кулебякин А.П. Кунаки // Записки Терского Общества любителей казачьей старины. № 2. Владикавказ, 1914. С. 14.
23. Ахмадов Ш.Б. Кунаки // Вехи единства. Грозный, 1982. С. 108.
24. Толстой Л.Н. Собр. соч. в 12 томах. Т. 2. М., 1984. С. 392.
25. Казиев Ш.М. Карпеев И.В. Указ. соч. С. 374.
26. Там же.
27. Кусаев А. Д. Город Грозный: страницы истории (1818-2003 гг.). Элиста, 2012. С. 307-320.
28. Там же.
29. Гарсаев Л.М., Х.-А. М. Гарасаев, М.М. Гарсаева, Т.С. Шаипова. Мужской костюм и воинское снаряжение чеченцев и ингушей XIX-начала XX вв. (история, кавказская этическая культура и наименования). Саратов, 2014. С. 172.
30. Толстой Л.Н. Собр. соч.: В 22 тт. Т. 17. М., 1884. С. 338.
31. Гарсаев Л.М., Х.-А. М. Гарасаев, М.М. Гарсаева, Т.С. Шаипова. Мужской костюм и воинское снаряжение чеченцев и ингушей XIX-начала XX вв. (история, кавказская этическая культура и наименования). Саратов, 2014. С. 173.

Garsaev Leichy M.,
*Doctor of Historical Sciences, Professor of the
Chechen State University, head of the department of
Ethnology Institute for Humanitarian Research
Academy of Sciences of the Chechen Republic,
Grozny, Russia*

Garasaev Khoja-Akhmed M.,
*orientalist-researcher
Moscow, Russia*

FROM THE HISTORY OF THE INSTITUTE OF HOSPITALITY AND KUNAILING IN THE CHECHEN AND OTHER PEOPLES OF THE CAUCASUS

Abstract

The article examines the institution of kunachestvo and hospitality of Chechens and other peoples of the Caucasus in the 19th century, reveals its essence, vitality, popularity among the mountaineers of the Caucasus. Particular attention is paid to the place and role of this social institution in the life and everyday life of Chechens using specific examples. A detailed comparative analysis is carried out between the institution of hospitality and kunachestvo, highlighting the characteristic features of each of them. It shows how kunakism contributes to the development of interethnic and interreligious contacts, fraternal relations between the mountain peoples of the Caucasus. The article is based on archival sources, literature of the 19th-20th centuries, as well as modern research.

Keywords: Chechens, peoples of the North Caucasus, hospitality, kunakism, twinning, kunaki, mountaineers, cossacks, custom, L.N. Tolstoy, Sado.

Gert Robert Grunert
*ARD Member of the Rhine-Erft Writers Union,
Cologne, Germany*

VÖLKERVERSTÄNDIGUNG UND VERTRAUENSBLDENE MABNAHMEN UNTER BERÜCKSICHTIGUNG DER BEISPIELHAFTEN LEISTUNG IOANE IALGUSIDSE-GABARAJEWS

Alle Perspektiven der Entwicklung dieser bilateralen Beziehungen lassen mich an den Überbegriff der „Völkerverständigung“ denken; zumal zwischen zwei so nahe benachbarten, historisch miteinander verflochtenen und aufeinander hingewiesenen, letztlich aufeinander angewiesenen Völker.

Die Völkerverständigung, so lehrt es uns die uns bekannte Geschichte, ist ein notwendiger, konstruktiver, menschlicher Reflex der Vernunft. Doch handelt es sich dabei meist um eine zeitlich kurz oder periodisch anhaltende, plötzliche Gegenreaktion auf Reize der Aggression, welche selber leider eine lange Halbwertszeit besitzen. Ob nun alte Wunden oder neue Streitpunkte das Problem darstellen, ob das eigene Gewissen oder eine Instrumentalisierung andere Völker stellvertretend, oft gelingt es allein dadurch, einander zu signalisieren, was man denn wolle oder nicht wolle, einander davor zu bewahren, in den abwärtsführenden Strudel der gegenseitigen Drohung und Gewalt, hineinzugeraten und stattdessen Anknüpfungspunkte zu thematisieren.

Dennoch sind wir nicht einmal im 21. Jahrhundert zur Vernunft gekommen, erweisen sich uns alle felder und Mechanismen der Völkerverständigung immer noch nicht als ein flächendeckend überzeugendes Mittel, um zur Verhinderung von Ressourcen bindenden und verschwendenden Spannungen und Konflikten beizutragen. - Aber welche Alternativen zur Völkerverständigung gäbe es denn? Und was sind denn

eigentlich die Grundlagen, die den Weg zu einer Verständigung mit den nahen und fernen Nachbarvölkern ebneten könnten?

Wenn unsere, aus historischer Erkenntnis und instinktiver Mitmenschlichkeit geborene Prämisse lautet:

Völkerverständigung hilft, Vorurteile, Ängste, Spannungen abzubauen,- hilft Aggressionen, Frustrationen und Mißverständnisse zu deeskalieren,- hilft, unvernünftige und unnötige Verluste von Menschen und ihrem Glück, von Ressourcen und Lebensgrundlagen zu vermeiden, -hilft, Traumatisierungen und posttraumatische Belastungsstörungen ganzer Generationen überflüssig zu machen, - kann helfen, miteinander einen höheren, gelasseneren, gesünderen und nachhaltigeren Lebensstandard zu erreichen, - kann helfen, Freizügigkeit, Reisefreiheit und Begegnungen in und zwischen Gesellschaften zu ermöglichen und rigide Kontrollen und Regelungen zu entschärfen,- dann- fallen mir dazu sofort zwei prägnante, ganz einfache Weisheiten ein: Von Wilhelm Busch (1832-1908): „Das Gute, dieser Satz steht fest, ist stets das Böse, das man läßt.“ Und von Erich Kästner (1899-1974): „Es gibt nichts Gutes, außer man tut es!“

So mag es, gerechterweise, folglich um die freie Selbstkontrolle und Selbstbescheidung jedes Einzelnen gehen. Dies erfordert die Abkehr von Hochmut und Arroganz, von Ignoranz und Vorurteilen aller Art. Auch vom Sich-mit-anderen-vergleichen-zu-wollen, als einem, in gewisser Weise, pubertären Verhalten. Und es erfordert eine Hinwendung zu dem Wagnis vertrauens-bildender Maßnahmen, den ersten Schritt zu unternehmen, sei es auf persönlicher, sei es auf politischer Ebene.

Johann Gottfried Herder (1744-1803) hat, gewissermaßen als Schöpfer des Historismus, erkannt, daß keine unserer Traditionen, unserer Werte, Überzeugungen und Mentalitäten, bedingungslos und ursprungslos ist, sondern sich jede unter – ganz natürlich!- auch fremden Einflüssen entwickelt hat und weiter verändert. Längst ist bekannt und anerkannt, wie Religionen, Ideen und Kulturen einander beeinflussten, gar auseinander hervorgegangen, sich entwickelten. Das meinte auch Goethe (1749-1832), im Gegensatz zu jenen, die argumentieren etwas sei „immer schon so gewesen“, die

dabei aber allenfalls ihre eigene Lebenszeit überblicken.- „Wer nicht von 3000 Jahren sich weiß Rechenschaft zu geben, bleibt im Dunkeln unerfahren, mag von Tag zu Tage leben!“ (aus „West-östlicher Divan“)

Herder erkannte, daß gerade die Verschiedenartigkeit des Menschen in seinen Anpassungen und Erfindungen den Charakter des Menschlichen und den Reichtum der Menschheit bedeute...und daß zugleich all diese Varianten miteinander kompatibel seien. Das riesige Potential des Einander- und des Von-und-miteinander-Kennen-Lernens, legte uns hundert Jahre später auch Friedrich Nietzsche (1844-1900) nahe, indem er anregte, statt der „Nächstenliebe“, der „Fernstenliebe“ mehr Aufmerksamkeit zu schenken.

Herder war ein großer Verfechter des Selbstbestimmungsrechts der Völker und des friedfertigen Kulturaustausches, wobei er die Abkehr von jedem kulturellen Hochmut und Rassismus als Grundvoraussetzung menschengerechten und menschen-möglichen! Handelns erkannte. So formulierte er, stellvertretend für andere Mahnungen, im 4.Buch seiner „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“ (in „Herder, ein Lesebuch für unsere Zeit, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar 1989, S.181) „Eitel ist also der Ruhm so manches europäischen Pöbels, wenn er in dem, was Aufklärung, Kunst und Wissenschaft heißt, sich über alle anderen Weltteile setzt und alle Erfindungen Europas ohne Ursache für seine eigenen hält.“

Jedes nationalistische Überlegenheitsgefühl, sei es kulturell oder materiell, wirtschaftlich oder militärisch bedingt, war ihm wohl wie das Gebaren eines „moralischen Brüllaffen“, um einen Seitenhieb aus einem Gedicht Nietzsches hier etwas abzuwandeln. Andere zu respektieren, nicht geringzuschätzen, weder Individuen, noch Völker, ist auch das Gebot, das Kant (1724 -1804) per se mit dem „Kategorischen Imperativ“ meinte und den man, als einfachen Merkspruch, die Kinder lehrt:

„Was du nicht willst, daß man dir (an)tu(e), das füg auch keinem andern zu!“

Kurzum: Aus Empathie kann Sympathie werden; eine „Win-Win-Situation“, würde man heute sagen; aus Antipathie aber bloß Aggression, Mißverstehen, Krieg, letztlich Schaden und Verluste auf beiden Seiten. - Das Bewußtsein für zeitgeschichtliche und evolutionäre Entwicklungen, pädagogischer Natur im Individuum und humanistisch-wissenschaftlich in der Gesellschaft, war für Herder die Grundlage, um jeder Art Sachverhalt gerechtwerden und näherkommen zu können.

Bei Hegel (1770-1831) gelangte diese Prozessualität, diese Evolution von Wahrheit und Gerechtigkeit dann in seiner Dialektik, dem naturgemäßen Entstehen immer neuer Perspektiven, Reformen und Synthesen,

als Abkehr von jedem starren Dualismus, von bloßer These und Antithese, bloßem Schwarz oder Weiß, Du oder Ich, Gut oder Böse, Freund oder Feind,- zum, Lösungen und Kompromisse quasi implizierenden, Ausdruck.

Herder bezeichnete dabei die Sprache als eine großen Schatzkammer der Erkenntnis, in welcher die Kenntnisse aufbewahrt liegen, die der ganzen Menschheit gehören. So,- meine davon abzuleitende Hypothese-, wären wir erst dann Menschen, wenn wir alle Sprachen aller Völker verstehen könnten.-Herder trifft sich in der Ansicht, daß man, wenn man sich dem Eigensten eines Volkes, seiner Sprache also, in solcher Weise widmet, wie dies Gabarajew und andere taten und Naira Bepieva und andere jetzt tun, - daß man somit folglich mit dem Kern, der Seele eines Volkes direkt von Herz zu Herz kommuniziere. Sich mit der Sprache eines anderen Volkes zu beschäftigen, das bedeutet mehr als nur Verständnis für das andere haben zu wollen, es bedeutet: sich miteinander verständigen zu wollen, einander verstehen zu wollen.

Ein/ander als Menschen kennenzulernen, im alltäglichen, im familiären Umfeld,- und sei es über die Vermittlung einer dritten Sprache,- ist naturgemäß die beste Möglichkeit, Vorurteile und Vorverurteilungen ab und, mehr als das Verständnis, Achtung, ja Bewunderung füreinander aufzubauen. Dies geht über die Vermittlung von Kultur und Sprache, auf dem Gebiet des Sports, mittels wissenschaftlicher Zusammenarbeit, über gemeinsame Handelsverträge, also Wissens- und Warenaustausch; es funktioniert über die Teilnahme an Bräuchen und Festen, über den Schüler- und Studentenaustausch in Gastfamilien und über den Tourismus.

Der sich um die russisch-deutsche Völkerverständigung verdient gemachte Lew Kopelew (1917-1997) nannte den Abbau von Vorurteilen als die wichtigste Grundlage der Völkerverständigung.

Auf der herderschen Basis, daß Humanität der Charakter der Menschheit sei und diese eine Ungleichzeitigkeit, eine Vielheit, einen naturgegebenen Pluralismus akzeptiere und wertschätze, wird klarer, wieso der Versuch einer Gleichmacherei, eines Herrschaftsanspruches, einer Kolonialisierung, eines imperialen „Nation-Buildings“, eine falsche Idee, ein verlogener Traum, ja eine anachronistische Bildungslücke, ein psychologischer Wahrnehmungsfehler sei. Kant wiederum war es, der in seiner Schrift „Zum ewigen Frieden“ (1795) ganz pragmatische, praktische Anweisungen formulierte, wie auf politischem Terrain zu handeln sei. Drei der sechs Präliminarartikel seien hier hervorgehoben: - „Kein Staat soll sich in die Verfassung und Regierung eines anderen Staates gewalttätig einmischen.“- „Kein für sich bestehender Staat soll von einem anderen Staat durch Erbung, Tausch, Kauf oder Schenkung erworben werden können.“- „Stehende Heere sollen mit der Zeit ganz aufhören.“

Zwei wesentliche Ziele sollten folglich immer am Anfang stehen: Abrüstungen und Rüstungskontrollvereinbarungen, um Geld und Know How für wichtige und gerechtere soziale Projekte zu gewinnen, sowie, bestenfalls, die Verankerung des Völkerverständigungsgedankens in Gesetzen, so zum Beispiel im Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland, wo es in Artikel 9, Absatz 2, explizit heißt: „Vereinigungen deren Zwecke oder deren Tätigkeit den Strafgesetzen zuwiderlaufen oder die sich gegen die verfassungsmäßige Ordnung oder den Gedanken der Völkerverständigung richten, sind verboten. Strafgesetze, Grundordnung und Völkerverständigung sind hier auf dieselbe Stufe gestellt. Gewiß hatte Deutschland nach 1945 auch einen besonders triftigen Grund, sich solch ein Grundgesetz zu geben.

Wie lächerlich, wie plump Vorurteile, meist gedanken- und gefühllos, bloß „nachgeäfft“ werden,- und nicht umsonst erkannte die Verhaltensforschung einen imitierenden Zusammenhang zwischen den Drohgebärden der Primaten, dem Sträuben der Schulter- und Nackenhaare, und den Epauletten der Militäruniformen,- zeigt uns eine Anekdote Voltaires (1694-1778). Voltaire mußte im Jahr 1727 in England feststellen, daß die Volksstimmung so sehr gegen die Franzosen war, daß er eines Tages von einer Menschenmenge bedroht wurde, die brüllte: „Hängt den Kerl! Er ist ein Franzose!“ Voltaire blieb stehen und rief der wütenden Menge zu: „Engländer, ihr wollt mich umbringen, weil ich Franzose bin, möge man mich doch lieber bemitleiden, kein Engländer zu sein!“ Sogleich jubelte ihm die Menge zu und geleitete ihn freundlich zu seiner Wohnung. Voltaire entlarvte, wie oberflächlich geprägt oft die Abneigungen sind...eine andere Hautfarbe- sei häßlich, eine andere Sprache- sei lächerlich, eine andere Speise- widerlich, eine andere Kleidung- feindlich. Als Aufklärer betonte Voltaire den Wert des Meinungs- und Bildungsaustausches und begriff die Weltgeschichte als den Kampf des Menschen gegen auf destruktiven Instinkten basierenden Dogmen und Ungebildetheit.

Wie sehr gerade territorial nahe nebeneinander oder zusammenwohnende Völker auf gegenseitiges Verstehenwollen angewiesen sind, liegt auf der Hand; zumal es Völker gibt, die, oft vor Jahrhunder-ten

vertrieben, ohne eigene territoriale Heimat, einzig in ihrer Sprache, ihrer Kultur, ob als Minderheiten, ob als wanderndes Volk, überlebten. Je näher man beieinander lebt, desto mehr Reibungspunkte und Meinungsverschiedenheiten gibt es, desto häufiger besteht die Notwendigkeit mittels Frustrationstoleranz geduldige Kompromisse zu erarbeiten. Wir kennen das doch aus der eigenen Familie.- Direkt zum Kern der Sprache, dem Organ menschlicher Vermittlung kommend, erkannte dies Ialigusidse-Gabarajew und legte so den wichtigsten Grundstein, um an einem gemeinsam bewohnbaren Haus zukünftiger Generationen zu bauen.

Letztlich ist es immer eine Mischung von direktem Kennenlernen eines fremden Menschen als „Mensch wie du und ich“ und dem Einleiten vertrauensbildender Maßnahmen auf politischer Ebene, einen Meinungs austausch in Gang zu bringen, andere Perspektiven einzunehmen und sich immer feiner verästelnde und verflechtende Kontakte zu ermöglichen. Eine Grunderkenntnis dabei wird die Einsicht sein, Geduld mit sich und miteinander zu haben, jedenfalls an keine schnellen, oder gar gewaltsamen „Lösungen“ zu glauben. – Natürlich gibt es nicht nur den menschlichen Charakterzug und konstruktiven, friedfertigen Reflex, lernen, verstehen und kooperieren zu wollen. Auch einen aggressiven Reflex, einen destruktiv drohenden Instinkt, Fremdes, als vermeintliche Gefahr, vorbeugend abzuwehren, gibt es.- Im Zuge der weiteren Aufklärung über uns, sollten wir uns des kindischen „Fremdelns“, des sich pubertär, Vergleichen- und-überhöhen-Wollens bewußter geworden, doch allmählich enthalten und den objektiven Vorteil und Sinn der Verständigung erkennen.- Nach den lange nicht gelernten Lektionen von mindestens 500 Jahren grotesker Kriege, sollte nun, im 21. Jahrhundert, eine Phase möglich werden, einander und gemeinsam die Menschenrechte global zu etablieren, bedrohte Völker, Sprachen und Kulturen und somit unser aller Ressourcen und Schatz, bewahren zu helfen.- Niedrige Frustrationsschwellen müssen in Resilienz überführt werden, Vorurteile und Vorverurteilungen in Respekt und einen Vertrauensvorschuß. Oder bleiben wir doch allzusehr und allzuoft doch nur die ängstlichen Raubaffen, die wir ja leider ebenfalls sind?

Auf politischem Parkett geht es darum, einen Interessenausgleich anzustreben, einen tragfähigen Kompromiß oder eine Zwischenlösung auszuloten oder, bestenfalls, eine vertrauensvolle Zusammenarbeit miteinander zu wagen. Was im zwischenmenschlichen Bereich bis zu persönlichen Freundschaften führen kann, ist auch in der Politik wichtig. Gegenseitige Sympathie, menschliches Achten und Vertrauen, sind wichtige Voraussetzungen zwischen Regierungschefs und Staatenlenkern, um grundlegende Verträge erreichen zu können.- Wir Deutschen sind das beste Beispiel dafür, daß selbst angesichts größter denkbarer Aggression und Schuld und Verachtung, der Weg zwischen Völkern nicht dauerhaft verbaut sein muß. - Der Humanismus, wie Herder meinte, beweist sich als menschlicher Charakterzug, wie im Individuum, als Wille zur Vergebung und als Eingeständnis der Schuld mit der Bitte um Gnade. Es scheint dem Menschen schwerer zu fallen, lange einen Haß mit sich zu tragen, als auf einen Neuanfang zu hoffen. -Das sollte uns optimistisch stimmen und mutmachen - Und gewiß ist es im Interesse nachfolgender Generationen und im Hinblick auf deren bessere Zukunft wesentlich, einander ein schlechtes Verhältnis nicht dauerhaft aufrechtzuerhalten oder, als eine sehr unschöne Bürde, weiterzuerben.

Daß die Idee der „neuen Ostpolitik“ des Bundeskanzlers Willy Brandt unter dem Motto „Wandel durch Annäherung“ anfangs der 1970er Jahre Früchte trug, die es der Bundesrepublik ermöglichte, eine Aussöhnung mit den Staaten des Ostblocks, über die Militärblöcke und den eisernen Vorhang hinweg, zu beginnen und die diesen Staaten letztlich den Funken reformerischer Freiheit wachhielt, war nicht zuletzt durch die ganz einfache, menschliche Geste des Kniefalls des um Vergebung bittenden und von der erschütternden Last niedergedrückten Deutschen in Warschau bedingt.-

So läßt sich, inspiriert von dem Wirken und Andenken wesentlicher Persönlichkeiten, wie auch Ioane Ialigusidse-Gabarajews, auf eine assoziative und intuitive Weise von einer innerlich ausgelösten menschlichen Bewegtheit zu einer äußeren Bewegung und durch diese zu einem Fortschreiten und einem gemeinsamen Fortschritt in den Beziehungen kommen. Auch unterbrochene Beziehungen können an solchen Beispielen wiederanknüpfen und wachsen.- Und sollte nicht alles im Hinblick auf das Leben und Überleben aller Kinder hin höher gedacht, tiefer überlegt und mutiger gewagt werden!?

Man sollte nicht Völker und nachfolgende Generationen in Sippenhaft für die Untaten ihrer Vorfahren nehmen wollen. Warum sich nicht von der Idee inspirieren lassen, wo es zu einer wissenschaftlichen, vernünftigen Einsicht in Überlebensnotwendigkeiten nicht reicht.

Immer ist es und bleibt es eine Mutfrage, den eigenen Hochmut und Stolz überwinden, über den eigenen Schatten springen zu können, einen Vertrauensvorschuß zu schenken, auch Fehler einzugestehen... und es hat eine gewisse Logik, daß der jeweils Größere oder Reichere oder Stärkere hierbei eher der Gebende, als der Nehmende sein sollte. Denn nicht immer bedeutet Neues automatisch Gefahr, es kann auch Heilsames daraus erwachsen. Mindestens sollte man, ohne jede schlechte Erwartung und Vorbedingung, sich versuchsweise aufeinander einzulassen, den Mut auf-bringen. Dies prägt unser Verhalten als Individuen zwischen zwei Menschen- und die Bereitschaft, ja der Wunsch zum Dialog prägt uns als Mitglieder einer Familie.- Wieso sollte uns ähnlicher Mut und ähnliche Bereitschaft zur Begegnung mit uns fremden Menschen anderer Völker denn in jeder neuen Generation so sehr fehlen? Kränkt solch ein Defizit nicht unsere emotionale Intuition und unser vernünftiges Gewissen? Verlustängste und Frustrationen prägen unser Leben als Individuum anderen Menschen gegenüber doch von kleinauf und immer. Wieso dann ist die Hemmschwelle zu den Menschen anderer Völker oft so hoch; höher als bei den meisten ja doch auch nicht so vertrauten Gruppen und Minderheiten der eigenen, niemals völlig homogenen Bevölkerung.

Sind es nicht meist tradierte Vorurteile, bequeme Voreingenommenheiten, Sprech,- Fühl,- und Denkfaulheit, die uns die Komplexität des Lebens ausblenden lassen, weil wir nicht an die Macht einfacher menschlicher Gesten mehr glauben, weil uns der Mut zur natürlichen Geste nicht beigebracht oder sogar adressiert wurde?

Sich an einen Tisch zu setzen. Einander zuzuhören. Miteinander, statt übereinander zu reden. Gemeinsam zu essen, zu trinken, Emotionen und Gedanken offener zu zeigen.- All das fällt in guten und friedlichen Zeiten nicht schwer; in schweren und schwierigen Zeiten darf es uns nicht allzu schwerfallen, - denn es bleibt erforderlich!

Wie sehr es die schöpferische Energie, den Kunstgriff der Vorstellungskraft und Phantasie, das spielerisch Unbeabsichtigte und vorbedingungslose Entstehenlassen dabei braucht, wissen vor allem die Künstler und Menschen des Geistes. Wenn sich Menschen wie Voltaire,- auch Nietzsche wollte von seinem Deutschsein absehen und stilisierte sich zeitweise in die Abstammung von einer polnischen Adelsfamilie hinein,- wenn sich Menschen wie Voltaire also einen anderen Namen, einen Künstlernamen, gaben, wenn Ioane Ialgusidse-Gabarajew ein Epos über einen fiktiven König kreierte, vielleicht sich selber eine erhoffte Genealogie erfand, dann doch vielleicht nur deswegen, um die den ehrlichen innersten Wunsch hemmende Hülle von äußeren und inneren eigenen Zwängen, von Normierungen und Erwartungen anderer abstreifen zu können,...um, wie unter einer Maske, aber einer Maske, die das wahre Gesicht erst zu zeigen getraute und vermochte, befreiter, seinem Ziel zu folgen.

Um eine wichtige Rolle zu spielen, muß man manchmal in eine Art Rolle schlüpfen, muß man sich – für die äußere Welt- als glaubhaft erweisen und von „sich selber“ abzusehen lernen. Man muß eine Art „Medium“, eine Art Prophet, ein Mittler werden! Die Gratwanderung, sich selber dabei nicht zu verraten, aber doch offen zu zeigen, ist sicher keine Unternehmung ohne Risiken, Schwierigkeiten, Hindernisse und Qualen. Das Ergebnis aber kann anderen zu einer Basis für Partnerschaft, zu einem besseren Leben und zu einem Entwicklungsfortschritt verhelfen. Doch lernen wir dabei auch von mißglückten Experimenten und Beispielen der Historie!

Manchmal hilft es, einfach den Mut zu haben, so zu tun, als wäre alles gar nicht kompliziert, sondern alles ganz einfach,- um die Hemmschwelle vom Hoffen zum Denken und Tunwollen hin zum Tunwagen und Tun zu überwinden.

So formulierte der Philosoph Hans Vaihinger (1852-1933) in seiner „Philosophie des AlsOb“ 1911, Werte und Ideale seien bloße Fiktionen, die als Kunstgriffe, als Werkzeuge dienen müssen. Um Schwierigkeiten des Denkens zu überwinden und das Denkziel zu erreichen, um zur Tat zu gelangen, werden Fiktionen, das heißt Annahmen, gemacht, die der Wirklichkeit widersprechen können oder sogar in sich selbst widersprüchlich seien, jedoch dem Denken und somit dem Leben dienen. (Philosophisches Wörterbuch, Hrg. G. Schischkoff, 1978, Kröner Verlag Stuttgart)- Man denke hierbei nur an das christliche, göttlich inspirierte, doch dabei auch unrealistisch erscheinende und jeher äußerst selten praktizierte „Liebe deinen Nächsten wie dich selbst!“

Wenn nicht ein hoffnungsvolles „So-tun-als-ob“, so kann auch ein Befreiungsschlag, kraft des gesunden Menschenverstandes, helfen, „Klartext“, aber empathisch deutlich, „von Mensch zu Mensch“ zu reden... so wie es der Dichter und Dramatiker Carl Zuckmayer (1896-1977), als Gegner der

Nationalsozialisten tat, indem er zum Thema „arischer Rassereinheit“, die sich nicht nur mörderisch gegen andere Völker, sondern auch gegen eigene Minderheiten richtete, seine Figur „Des Teufels General“, den Fliegergeneral Harras, sagen läßt: „Na und was wissen Sie denn über die Seitensprünge der Frau Ururgroßmutter?“... „Und jetzt stellen Sie sich doch mal Ihre Ahnenreihe vor – seit Christi Geburt. Da war ein römischer Feldhauptmann, ein schwarzer Kerl, braun wie ne reife Olive, der hat einem blonden Mädchen Latein beigebracht. Und dann kam ein jüdischer Gewürzhändler in die Familie, das war ein ernster Mensch, der ist noch vor der Heirat Christ geworden und hat die katholische Haustadtition begründet. – Und dann kam ein griechischer Arzt dazu, oder ein keltischer Legionär, ein Graubündner Landsknecht, ein schwedischer Reiter, ein Soldat Napoleons, ein desertierter Kosak, ein Schwarzwälder Flözer, ein wandernder Müllerbursch vom Elsaß, ein dicker Schiffer aus Holland, ein Magyar, ein Pandur, ein Offizier aus Wien, ein französischer Schauspieler, ein böhmischer Musikant – das hat alles am Rhein gelebt, gerauft, gesoffen und gesungen und Kinder gezeugt – und – und der Goethe, der kam aus demselben Topf, und der Beethoven und der Gutenberg, und der Matthias Grünewald, und – ach was, schau im Lexikon nach. Es waren die Besten, mein Lieber! Die Besten der Welt! Und warum? Weil sich die Völker dort vermischt haben. Vermischt – wie die Wasser aus Quellen und Bächen und Flüssen, damit sie zu einem großen, lebendigen Strom zusammenrinnen. Vom Rhein – das heißt: vom Abendland. Das ist natürlicher Adel.“...- Und läßt sich, wie von so vielen anderen Gegenden der Welt, nicht auch vom „Berg der Sprachen“, vom Großen Kaukasus, ebenso sprechen, wie vom Rhein?

Ähnlich wie Herder geht Zuckmayer von einem Hort der Vielartigkeit und immer neuen Mischung-en aus, von dem Schatz neu entstehender Beziehungen und Wirkungszusammenhänge, statt von einem statischen, materiellen, genau vermessenen, genau beschreibbaren, vermeintlich wünschens-werten, „reinen“, aber letztlich unlebendigen Schatz nationalistischer Engstirnigkeit und Engherzig-keit.

So bleibt die Einsicht in die Naturgesetze des humanen Lebens letztlich eine Mutfrage:

- Wir Menschen leben alle auf einem einzigen Planeten, der durch Klima- und Meeresströme, durch Ressourcen und globalen Handel eine Einheit darstellt - Unsere Lebenszeit als Individuen, auch die der Staatschefs, ist begrenzt, doch können nicht alle Entwicklungen, Hoffnungen und Ziele während der eigenen Lebenszeit, und schon gar nicht mittels Gewalt, umgesetzt werden – Es ist an die Nachkommen aller Völker zu denken und ihnen sind möglichst unbelastete, freie Pfade der Beziehungen vorzubereiten, auf denen, menschenmöglichst grenzenlos, hin- und her, freie Bewegung möglich sei. – Konfrontation hat sich nicht bewährt; Kooperation schon. Verlust und Gewinn in eine möglichst gerechte Balance zu bringen, sind wir Menschen „auf Gedeih und Ver-derb“ aufeinander angewiesen! Wenn wir Menschen Mängelwesen sind, die nur dadurch überleben können, daß sie sich, auch aneinander, anzupassen und miteinander zu lernen, fähig sind, wieso passen wir uns dann nicht endlich besser an diese Grundlagen im Bezug auf unsere Spezies an?

- Alle Menschen wollen in Frieden leben und andere ebenso leben lassen.

- Alle Menschen leben in anderen geografischen und klimatischen Verhältnissen, in anderen kulturellen und politischen, und ökonomisch wissenschaftlich-technologischen Entwicklungsstufen und Zusammenhängen, welche die Religion, Weltanschauung, Meinungen und Mentalität mit beeinflussen.

- Aber alle Menschen sind auch lernfähig und können voneinander lernen, das heißt: sie können auch die Erfahrungen anderer Generationen und Völker als eigenen Erfahrungsschatz begreifen; sie können sich organisieren und kooperieren.

- Um zu einem Interessenausgleich zu kommen, braucht es den Mut zur Annäherung, braucht es einen Vertrauensvorschuß; wie im Leben der Individuen, so im Leben der Völker und Nationen.

- Es besteht die Möglichkeit, aneinander zu partizipieren, miteinander zu profitieren, da alles Menschliche grundsätzlich kompatibel ist.

So leite uns Immanuel Kants Wahlspruch der Aufklärung: Haben wir doch den Mut, uns unseres Verstandes zu bedienen!

Dem Mut auf sein Herz zu hören, ist der Mut, seinem Verstand zu folgen, nicht allzu verschieden. Es bleibt doch die Seele, das Gefühl der Zusammengehörigkeit mit einem Höheren und mit allem Leben, das als schöpferische, intuitive, assoziative und integrative Kraft des Geistes und des Herzens über ein bloßes kausales Äquivalent von Ursache und Wirkung hinausweist. Das Wissenwollen Ialigusidse-Gabarajews woher man stammt, das Woher, das ein Wozu und Wohin impliziert, ist den Grundfragen Immanuel Kants: Was kann ich wissen? Was soll ich tun? Was darf ich hoffen? seelenverwandt und legt somit exemplarisch

dem Wunsch verstehen zu wollen und verstehen lassen! zu wollen, anhand seiner Arbeiten zum Alphabet, zur Sprache und zur Schrift, ein beredtes Zeugnis ab.

- Vom französischen Philosophen Blaise Pascal (1623-1662) (DTV Atlas zur Philosophie, 1991,DTB, München), der meinte, daß der Mensch zwischen Unendlichkeiten stehe, die Vernunft sich aber nur auf Endliches erstrecke und das Herz so die eigentliche Erkenntnisinstanz sei, bis hin zum Realpolitiker Bundeskanzler Helmut Schmidt (1918-2015), der, auch im Hinblick auf die weniger beachteten und wohl beachtenswerteren Völker aller Kontinente, die völlig rationale und doch vom humanistischen Pragmatismus geformte Einsicht aussprach: „Heutzutage ist das Wichtigste zu lernen, wie man andere Völker versteht. Und zwar nicht nur deren Musik, sondern auch ihre Philosophie, ihre Haltung, ihr Verhalten. Nur dann können sich die Nationen untereinander verstehen.“...reicht die Spanne völkerverständigender Intentionen.

Das Miteinander-Voneinander- und Aneinanderlernen durch Sprache und Schrift ist und bleibt das Hauptorgan des menschlichen Überlebens. Es kann also kein Fehler sein, den Blick auf die Weltbevölkerung als auf eine Familie aus Völkern, auf Nachbarn, wie auf die, in einem engen, verwandtschaftlichen Zusammenhang miteinander lebenden und doch individuell so unterschiedlichen Mitglieder einer Familie, zu richten.

Ohne Verlust- und Versagensängste, ohne Überlegenheitsrollenspiele, ohne die Erwartung der Unterordnung, ohne Meinungsverschiedenheiten, ohne Neid, ohne Fremdheiten und Streit, ohne Verkrampfungen und Mißverständnisse, aber auch ohne den Wunsch zum Zusammenhalt und zum Vertrauen spielt sich das Leben nicht einmal in der eigenen Familie ab. - Wieso sollte es uns da wundern oder gar empören, wenn es zwischen Völkern nicht automatisch besser klappt. Es erfordert ununterbrochene Willenskraft, Mut, Frustrationstoleranz und Geduld. - Schon diese Einsicht kann zu mehr Toleranz führen! Einander und sich selbst besser zu verstehen zu versuchen, dies gebietet uns die Menschlichkeit, der Mut zur Vernunft und der Stolz zur Geduldigkeit, um besser, klarer und gerechter sehen und handeln zu lernen. Wer nur mit dem eigenen Willen, „mit dem ideologischen Kopf durch die Wand“ will, wer die Liebe zur Weisheit und die Geduld zum Pragmatismus nicht aufbringt, wird sich, im Kleinen, wie im Großen, in Unausgeglichenheit, Disbalance, Streit, Rach-sucht und Destruktion wiederfinden.

In der Politik ignoriert so jemand den hoffnungsvolleren Blick der jüngeren Generationen auf die Welt, die einander kennenlernen und verstehen lernen möchten, die sich „austauschen“(!) wollen, wie man im Deutschen sagt,- anstatt die Erblasten ihrer Vorfahren, wie einen Klotz am Bein, mit sich zu schleppen.

Aber wer als „Kind beider Welten“, als Mittler, innerlich von Herzen, äußerlich mit Bedacht diplomatisch, zum Einandervertrauenwollen beitragen möchte, auch der braucht immer noch einen zusätzlichen Antrieb, der die Bewegtheit in Bewegung transponiert, der den Mut zur Annäherung aufbringt und die These und Antithese, vom Ich übers Du zum Wir,- zur Synthese, auch bei aller Vulnerabilität und Emotionalität, voranzubringen nicht nachläßt; so wie unsere verehrten Gastgeberinnen, um sie höflich mit Hochachtung hier nochmals zu erwähnen.

Seit 2010 gibt es an der Hochschule für Philosophie in München einen Lehrstuhl für Praktische Philosophie mit dem Schwerpunkt „Völkerverständigung“, der sich beispielsweise mit globaler Solidarität, mit bedrohten Völkern und dem Verständnis menschlichen Handelns in verschiedenen gesellschaftlichen Strukturen beschäftigt. Michael Reder (*1974), der Inhaber dieses Lehrstuhls, ein kaum fünfzigjähriger Philosoph, hat den Studien ein Motto gegeben:

„Dialog ist die Muttersprache der Menschheit“.

გერტ რობერტ გრიუნერტი

*რაინ-ერფტის მწერალთა გაერთიანების ARD წევრი,
კიოლნი, გერმანია*

ურთიერთობებისა და ნდობის აღდგენის მცდელობები იონა იალღუზიძე-გაბარაძის შემოქმედების მაგალითზე

ისტორია გვასწავლის, რომ საერთაშორისო ურთიერთობებებ არის აუცილებელი, ადამიანური რეფლექსი, მაგრამ ეს ძირითადად საკმაოდ ხანმოკლე, მოულოდნელი საწინააღმდეგო რეაქციაა აგრესიის წინააღმდეგ. ფაქტია, რომ საერთაშორისო ურთიერთობებებ არ

არის დაძაბულობისა და კონფლიქტების თავიდან აცილების საფუძველი. 21-ე საუკუნე მეტყველებს მის სარგებლიანობაზე, პოზიტიური გზების ძიების აუცილებლობაზე.

საერთაშორისო ურთიერთობის მნიშვნელოვანი ალტერნატივა კომუნიკაციაა. ისტორია გვასწავლის, რა დიდი როლი აქვს საერთაშორისო ურთიერთგაგებას. სასურველი იქნებოდა თუ

არა საერთაშორისო ურთიერთობების დამკვიდრება და პრაქტიკაში გამოყენება საგანმანათლებლო კანონისა? როგორ შეიძლება მივაღწიოთ ურთიერთგაგებას, რომელიც გადალახავს დაბრკოლებებს, მომავალში გააფართოვებს, გააძლიერებს და გააღრმავებს ხალხთა და სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებს? ცნობილი ფილოსოფოსების, პოეტების განცხადებებისა და აზრების მიხედვით, საერთაშორისო ურთიერთგაგება უნდა მყარად დაინერგოს, უნდა განისაზღვროს ურთიერთგაგების უნარ-ჩვევების მნიშვნელობა, შემცირდეს უარყოფითი რეფლექსები.

იალღუზიძე-გაბარაევი მიმართავს საზოგადოებას, შეახსენებს მის ვალდებულებას, ხელს უწყობს დიალოგს ნებისმიერ დროს, ურთიერთგაგების მიზნით – ემპირიული, ეთიკური, ემოციური, პრაგმატული, ჰუმანური და პროგნოზული დასკვნების გათვალისწინებით. როგორც ჩანს, ხალხთა საგანმანათლებლო კანონში საერთაშორისო ურთიერთგაგების დამკვიდრების მცდელობის რეალური ალტერნატივა, არ არსებობს

Дадиянова Тамара В.

доктор филос. наук, член Союза журналистов России

Ярославль, Россия

МНОГОЯЗЫЧИЕ – ОСНОВА УСПЕШНОСТИ ИВАНА ЯЛГУЗИДЗЕ-ГАБАРАЕВА (1775-1830) В ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ И ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В 2022 г. жители РСО –Алании будут торжественно отмечать 1100-летие крещения Осетин. Ведутся работы по благоустройству храмов. С особой тщательностью реставрируется средневековая часовня в селе Нузал. Архиепископ Владикавказской и Аланский Леонид поспособствовал тому, что во Владикавказе сделан новый перевод на осетинский язык евангелия, вступил в строй в сентябре 2020 г. Духовно-просветительский центр в бывшей разрушенной архиерейской резиденции на ул. А. Церетели (бывшей Крепостной). Восстановлен при нём храм в честь святого равноапостольного великого князя Владимира. Ведутся церковные службы на осетинском языке. К юбилею вышла в издательстве «Ир» книга «Кто мы? Осетины – аланы Кавказа» известного историка и археолога В. А. Кузнецова. В Архызе – бывшем православном центре средневековой Алании укрепляют древние храмы от разрушения (ныне это территория КЧР, и находятся под патронажем ЮНЕСКО). В церкви Рождества Богородицы – Аланском подворье в Москве теперь звучит «Аве Мария» на осетинском языке».

Об Иване Георгиевич Ялгузидзе-Габараеве (1775-1830) с благоговением вспоминают ученые и священники Осетии и Грузии, когда обращаются к проблеме православного миссионерства и просветительства на Северном Кавказе. Необходимо, чтобы его перевод Четвероевангелия (1823 г.) на осетинском языке звучал во время службы в храмах Осетии. Во Владикавказе рядом с храмом св. князя Владимира находится церковь во имя просветительницы Грузии св. Нины, где на грузинском языке могут звучать фрагменты из этого же Четвероевангелия, а священники во время проповедей повествовать о культуртрегерской и миротворческой деятельности И. Ялгузидзе-Габараева. Родился он в привилегированной социальной группе в с. Залда Горийского уезда (ныне Цхинвальский район Южной Осетии), воспитывался при дворе царя Картли-Кахетии Ираклия II (1720-1798), в монастыре И. Крестителя и в Давидо-Гареджийской пустыне у священника И. Карумидзе для подготовки грамотных просветителей, могущих умело и искусно распространять свет Божественной истины.

С почтением необходимо вспомнить грузинского царя Ираклия II – владетеля Кахетии (1744-1762), а затем и объединённого царства Карталинии и Кахетии (1762-1795) и его сына Георгия XII (1746-1800), попросившего Павла I принять Грузию в подданство России, чтобы избежать нападения извечных для неё вражеских стран Персии и Турции, осуществлявших геноцидные действия против грузин. Манифест о присоединении был подписан 22 декабря 1800 года. К сожалению, Георгий XII вскоре скончался.

ИРАКЛИ

(Выше подпись Ираклия II).

Он вышел из кахетинской династии Багратионов. Сверхзадачей его жизни было объединение всех грузинских феодальных княжеств в единое мощное государство и избавление от ирано-турецкого закабаления и усиления геополитического авторитета Грузии в Закавказье. На протяжении столетий персы и турки не давали покоя грузинам: нападали, опустошая дома, забирали урожай, уничтожая население, если не подчинялись диктату и закабалению. В лучшем случае, если не убивали владельцев этих маленьких государств, то держали их в отрыве от своего народа, а порой подвергали кастрации подростков, чтобы лишить их в будущем возможности престолонаследия.

В 1783 году Ираклий II заключил Георгиевский трактат с Российской империей, дабы остановить посягательства правителей соседних государств. Кроме этого создал грузинскую армию, заселил пустующие районы, выкошенные завоевателями, населением; уменьшил амбиции феодалов нормами закона, позаимствовав многое из Конституции России. Он осознал, что без создания школ не обойтись и решительно взялся за их учреждение. Одним из главных скрепов консолидации народа является религия, поэтому он открыл семинарии в Тифлисе и Телави. По его инициативе смыслённых мальчиков стали отыскивать по всей Грузии. Выражаясь современным языком, речь шла о пестовании национальной интеллигенции. Сам Ираклий Теймуразович искал и находил таких детей, чтобы взрастить талантливых просветителей народа: учителей, переводчиков, законодателей, писателей, мастеровых. Его заслугой является и то, что он углядел в смыслённом и расторопном мальчишке Иоанэ будущего просветителя, дипломата и поэта Ивана Габараева – Ялгузидзе. (О нём пойдё речь позже).

Необходимо охарактеризовать политическую, социальную и психологическую атмосферу, в которой приходилось выживать грузинам и другим этносам, совместно проживавшим на этой территории: осетинам, армянам, курдам, лазам и др. Тюрко-персидский геноцид permanently напоминал о себе. Вспомним, как зверски обошлись с А. Грибоедовым – послом России в Персии и его охраной. Англичане мечтали властвовать в закавказском регионе, опасались усиления влияния русских и постоянно пытались стравливать народы и их правителей. Армяне во времена правления Ираклия II вынашивали идею объединиться в одно государство с грузинами. Поиски заступников привели грузин даже к египетским мамлюкам – выходцами из Грузии. Хотя визитёров встретили с почестями в Египте, но реально подмоги не оказали – уж больно далеко до Грузии!

Но для консолидации грузинского народа, надо было сначала объединить усилия правителей маленьких грузинских царств. Ираклий Теймуразович инициировал заключение договора согласия «Трактата царей и князей иверийских» между правителями Западной Грузии: Соломоном II, Георгием Дадиани и Симоном Гуриели. Кроме налаживания мирных добрососедских отношений, создания регулярной армии, объединения земель, надо было увеличить население. Своим примером он влияли и на обыденное сознание своих подданных. У него было 16 сыновей и 12 дочерей от трёх жён: Кетеван Орбелиани (1738-1744), Анны Абашидзе (1745-1749) и Дареджан Дадиани (1749-1807). [Указаны годы супружества].

Он запретил продажу крестьян без земли, разъединять семьи, отрывать родителей от детей. Нацеливал население на овладение грамотой. Для этой учреждались им государственные школы, первые в Тифлисе (1756) и Телави (1782). Надо было укреплять экономику, развивать горнорудную промышленность, благо, что полезные ископаемые имелись в избытке. Необходимо было развивать промышленность и ремесла. Да и для государственного аппарата нужны верные, вдумчивые, прогрессивно мыслящие чиновники, регулярно получающие зарплату, равно как и царь с царицей.

В XIII столетии государственная граница Грузии почти вплотную приблизилась к Главному Кавказскому хребту. Шёл активный контакт с разными этносами. Без лояльного отношения соседних народов не обойтись. Известны постоянные разбойные набеги кизылбашей и других племён из соседнего Дагестана. Памятен факт похищения членов семьи Чавчавадзе и настойчивое заступничество России, когда одного из сыновей Шамиля, получившего образование в СПб, вопреки его воли, обменяли на пленных женщин клана Чавчавадзе. Тем самым сгубили карьеру и судьбу молодого офицера, который по тоске о друзьях, любимой девушке и европейскому образу жизни угас в юном возрасте. У него уже были другие ценности и стиль поведения.

Вполне закономерно, что первая печатная осетинская книга стала называться «Начальное учение человеком, хотящим учиться книг божественного писания» (1798 г.). Это издание, многоязычие, высокообразованность Ивана Ялгузидзе-Габараева способствовали привлечению его администрацией российских войск на Кавказе в качестве переводчика. С этой миссией он справлялся успешно: искусным, деликатным переводом порой сглаживал конфликты между осетинским крестьянством и грузинскими феодалами. Царской администрации он доводил страдания, тяжёлое положение горцев Паца, побережий Большой и Малой Лиахвы и Куры, а также Наро-Мамисонской котловины. Он помогал неграмотным в письменной форме доводить до властей их просьбы. Дипломатическую миссию осуществлял по просьбе подполковника Симановича Ф., посылавшего его в ущелья Южной и Северной Осетии с целью «вразумления и успокоения» и приведению осетин к клятве верности российской империи. Часто миссионер рисковал жизнью. Спустя 18 лет преподавал в начальных классах приходского духовного училища при Тифлисской духовной семинарии, где обучались в духе веры и осетинские дети. Проводил службы на двух языках. В это время он упорно разрабатывал систему графических знаков для передачи осетинской речи, синхронно внедряя среди осетин два функционально различных алфавита. Оба были основаны на грузинской графике: церковной азбуки хуцури и на знаках грузинского светского письма. Велика заслуга Ивана Ялгузидзе-Габараева в создании первого осетинского букваря и катехизиса (1821 г.). В Тифлисе Иван Георгиевич перевел с русского и грузинского на осетинский язык несколько церковных книг и издал около шести книг.

Писал он и поэтические произведения, но дошло до читателей только небольшая толика большой поэмы «Алгузиани». Осетины вспоминают с благодарностью И. Габараева-Алгузидзе: им создан учебник-букварь на осетинском языке, где привлечена грузинская светская графика. Виртуозное владение билингвизмом кавказских языков и вдобавок искусное владение русским языком способствовало дружелюбию, грамотности, консолидации перед натиском захватчиков-агрессоров. После подписания мирных трактатов добрососедства, сотрудничества и взаимопомощи русский язык выполнял дипломатическую роль между Грузией и Россией. Личность Ивана Георгиевича высоко ценилась: он был не просто толмачем при общении людей разных национальностей в заключении торговых сделок, но и дипломатом, доводя до порой конфликтующих грузинских феодалов требования осетин-крестьян, несогласных терпеть тиранию и непосильные поборы. Многие генералы-грузины, находящиеся на военной службе у русского царя, симпатизировали своим землякам, игнорируя интересы эксплуатируемых осетин. Деликатное обращение с бедными и умение гасить

конфликты между конфронтирующими сторонами повышало его авторитет. Надежды Ираклий II оправдались: без таких личностей, как И. Габараев-Алгузидзе, было невозможным активное и эффективное сотрудничество. Многие осетины, живущие в районе Мамисонской котловины, хорошо владели грузинским языком. Часто осетины укрывали эмигрантов – грузинских царей, вельмож и их семей, убегающих от геноцида. Так царь Арчил II прожил в осетинском селе Зарамаг почти два года, сочинял там стихи, написал поэму «Арчилиани», ожидая решения русского царя Алексея Михайловича даровать беглецу возможность поселиться в подмосковном селе Всесятском не только с семьёй, но и со своей многочисленной свитой. А при Петре I Дареджан Арчиловна стала выполнять дипломатическую роль переводчика и консультанта. А её брат – Александр Арчилович Имеретинский (Багратиони) стал первым генерал-фельдцейхместером русской армии. Его зять Егор Леонтьевич Дадиани (1683-1765), сын Левана IV, служил генерал-майором артиллерии в армии Петра I и выполнял роль переводчика. Он стал родоначальником российской ветви Дадиановых. Таких было немало и потом. Почти все Багратиони и связанные с ними фамилии знали осетинский, турецкий, фарси, армянский, курдский, лезгинский, черкесский, греческий и другие языки. Многие служили в российской армии, занимались историей и писали стихи.

На них равнялся и И. Габараев-Алгузидзе. Свидетельством тому – поэма «Алгузиани», в основе которой легенды о народах Северного Кавказа и осетинские обряды. В центре повествования образ Алгуза – мужественного воина, но не агрессивного, никогда первым не объявляющем войну, но всегда встающем на защиту обиженных и всегда побеждающем в схватке. Он верен данному слову, храбр, великодушен даже с побеждёнными, гуманен, не приемлет людей, не постоянных в дружбе. Алгуз – старший сын греческого кесаря Августа полюбил дочь черкесского царя Кайрана, красавицу Эстер и похищает её, так как отец не даёт согласие на её брак с женихом-иноверцем. Погоня за беглецами, жестокая битва с целью отобрать дочь-беглянку. Нонский (калмыцкий) царь подсобляет Кайрану. Но гибнет жестокий отец. Влюблённые возвращаются в Черкесию и основывают там своё государство. (Почему фигурирует Черкесия? Видимо, потому, что в те времена, когда жил Иван Ялгузидзе, это княжество было сильным, многих кавказских народов загнало в горы, и они платили большие подати. На Кавказе всегда ценили силу и связи). Но как положено в героической поэме, честный, великодушный герой гибнет, от злодеяния Астана Гамрекели, за которого он когда-то заступился и в единоборстве убил царя Амосарии – Ал-Искандера. Но Алгуз не жесток: разрешает править вместо мужа его вдове. В помощники ей назначает своего брата **Куртагона** (выявляется осетинская составляющая в легенде). А. Гамрекели назначается Алгузом князем Горанды, и он возвращается в Черкесию, где его ждёт любимая и любящая жена Эстер и недавно родившийся сын **Цахилон** (на лицо – осетинская компонента). Через семь лет окавказившийся грек Алгуз Августович решил осмотреть, проконтролировать подвластные ему страны. Народы с почестями его встречают. Но Аслан Гамрекели не доволен прибытием Алгуза. Он, видимо, опасается, что инспектирующий царь узнает, что ставленник жестоко обращается с людьми подвластного ему княжества. Да и ещё гнобит царицу Амосарии и её помощника Куртагона (брата Алгуза). Аслан боится наказания и действует упреждающе. Он подсылает наёмных убийц, и те лишают его жизни во сне. Как подобает героической поэме, без трагического финала не обойтись: брэнное тело героя привозят в стольный город. Жители навзрыд горюют. Невзначай ставшая вдовой Эстер не может перенести гибель любимого мужа, падает в обморок и становится бездыханной. С почестями и кавказскими рыданиями их хоронят в одной могиле. Нет повести печальные на свете! А что же случилось с его наследником Цахилоном? Деяния у него должны быть не менее доблестными. Поэт, просветитель, священнослужитель, по образованию и воспитанию, не мог не создать образ добродетельного и героического четырнадцатилетнего Цахилона. Но часть книги потеряна.

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document. The text is written in a dark ink on a light background. It consists of approximately 12 lines of text. The script is highly stylized and difficult to decipher. There is a large, dark, irregular mark or stamp in the lower right quadrant of the page, partially overlapping the text. The text appears to be in a historical or regional script, possibly related to the Armenian or Georgian alphabets.

царь и сей Ирини; Карпачини и Кардени
и прор. и прор. Леопольд III князь и др.
новарке медь, Батма, Кайтмирарывни
въ году 20 "мартовъ марта", кемъ мы
будемъ служить верно и добросовѣстн
иногда по опредѣленному праву
будемъ получать изъ нашей казны
отъ государственнаго имущества
двора, и не прекращать, зная то, и
на государственныя семейства служить
уверенно. Сентъ-Петербургъ 4 1840 года. Им. И.
Керсевича. Соименникъ Давидовичъ
Теджавовъ

Я, князь и княгиня вѣнскія, добровольно, имъ
предложенная, рѣшились съобщить о томъ въ
присутствіи моего, князя и княгини
Карпачини, Импринсена и Котура, въ
Контора моего, находящагося въ 3 у. 7 Импринсена
и Котура, въ домъ № 4, моего имущественнаго
дѣла князь и княгиня Соименникъ Давидовичъ
Теджавовъ, находящагося въ Импринсена
9 августа 1914. Подписаны 42/13.

ИМПЕРАТОРСКОЕ ПОСВИДѢТЕЛЬСТВО М. Карпачини

Как известно, рукописи не горят и не должны пропасть. Может быть где-то в фамильных башнях Габараевых в обеих Осетиях замурованы недостающие страницы из поучительной и назидательной поэмы христолюбивого сына осетинского и грузинского народов Ивана Георгиевича Габараева-Ялгузидзе из славного рода Алгузата?!

Поэма написана 16-сложным руставелиевским стихом. Автор был высоко образованной личностью. Знал творчество выдающегося поэта всех времён и народов – Шота Руставели. Её перевёл на осетинский язык Н. Ханикаев, а литературно обработал поэт Х. Ардасенов. Есть и перевод поэмы Г. Бестаева, замечательного знатока осетинского и грузинского языков. Впамять об И. Г. Габараеве-Ялгузидзе и его многогранной пассионарной человеколюбивой деятельности поставлены два памятника: во Владикавказе (2015 г.) и Цхинвале (2016 г.). Автор – скульптор В. Плиев. Пафос поэмы звучит и ныне очень современно. Читатели интересуются поэмой «Алгузиани».

© **Тамара Дадианова** (Ярославль)

Приложение. Дарственная грамота, данная Ираклием II предку моего товарища и соратника Эльбруса (Геоργия) Султановича Кантемирова (1945-2021) – ведущего научного сотрудника Национального музея РСО-Алании. Недавно, 6 октября 2021 года я попросила его прислать мне копию этой грамоты в качестве иллюстрации дружбы и взаимопомощи осетин и грузин. Он неоднократно просил меня помочь найти специалистов, способных перевести её на русский язык, а если на осетинский, то это было бы двойной радостью и удачей. Я не предполагала, что он так быстро, 28 октября, уйдёт в мир иной. Мир праху этого крупного специалиста в области осетиноведения! Эта моя статья как поминальная молитва моему другу и его пращурю Бахте Кантемирову.

Библиографический список:

Ванеев З. Н. К этногенезу осетинского народа // История и этнография осетин. Владикавказ: Евразия, 2010.

Дадианова Т. В. Как русские и осетины спасали грузинских царей / yarcenter.ru/articles/ethnicworld/ussr/kak-russkie-i-osetiny-spasali-gruzinskikh-tsarey-28229

Дадианова Т. В. О канонизации П. И. Багратион в лике святости / elibrary.ru > Другие новости > ?id=29895347...

Дадианова Т. В. Тайна захоронения грузинской царицы Тамары / bogoslov.ru > article/4017153...

Мамиева И.В. Иван Ялгузидзе (Иуане Габараев) – предтеча горского просветительства / Вестник Владикавказского научного центра. Том 18, №3, 2018

Март Н.Я. История Грузии. По поводу слова прот. И. Вострогова о грузинском народе. /static.my-shop.ru/product/pdf/88/879570.pdf

Хелтуплишвили М. В. Вступление Грузии в состав Российской империи. – Кутаиси, 1901.

Dadianova Tamara V.

*Doctor of Philos. Member of the Union of Journalists of Russia
Yaroslavl, Russia*

MULTILINGUALISM IS THE BASIS OF THE SUCCESS OF IVAN YALGUZIDZE GABARAEV (1775-1830) IN EDUCATIONAL AND DIPLOMATIC ACTIVITIES

Abstract

In 2022, residents of RSO-Alania will solemnly celebrate the 110th anniversary of the baptism of Ossetians. Work is underway to improve the temples. The medieval chapel in the village of Nuzal is being restored with special care. Archbishop Leonid of Vladikavkaz and Alan contributed to the fact that Vladikavkaz came into operation in September 2020. Spiritual and educational center in the former destroyed bishop's residence on A. Tsereteli Street (former Serf). The church in honor of the Holy Equal-to-the-Apostles Grand Duke Vladimir was restored with him. For the anniversary, the book „Who are we?“ was published in the publishing house „IR“. Ossetians – Alans of the Caucasus“ by the famous historian and archaeologist V. Kuznetsov. In Arkhyz, the former Orthodox center of medieval Alanya, ancient temples are being strengthened from destruction (now it is the territory of the KCR, and are under the patronage of

UNESCO. In the Church of the Nativity of the Theotokos – the Alan courtyard in Moscow, „Ave Maria“ is now heard in the Ossetian language.“ Scientists and priests of Ossetia and Georgia remember Ivan Yalguzidze-Gabaraev with reverence when they turn to the problem of Orthodox missionary work and enlightenment in the North Caucasus. It is necessary that his translation of the Fourth Gospel (1823) in the Ossetian language be heard during the service in the temples of Ossetia. Next to the church of St. Prince Vladimir is the church in the name of the Enlightener of Georgia St. Nina, where fragments from the same Quatrain can be heard in Georgian, and priests during sermons tell about the cultural and peacekeeping activities of I. Yalguzidze-Gabaraev. He was born in a privileged social group in the village of Zalda, Gori district (now Tskhinvali district of South Ossetia), was brought up at the court of King Irakli II of Kartli-Kakheti (1720-1798), in a monastery. I. the Baptist and in the Davido-Gareja desert with the priest I. Karumidze to train competent educators who can skillfully and skillfully spread the light of Divine truth. It is quite natural that the first printed Ossetian book was called „The initial teaching of a person who wants to take into account the books of divine Scripture“ (1798). The multilingualism, highly educated Ivan Yalguzidze-Gabaraev contributed to the involvement of his administration of Russian troops in the Caucasus as a translator. He coped with this mission successfully: with a skillful, delicate translation, he sometimes smoothed out conflicts between the Ossetian peasantry and the Georgian feudal lords. To the Tsarist administration, he brought suffering, the plight of the mountaineers of Pats, the coasts of the Greater and Lesser Liakhva and Kura, as well as the Naro-Mamison basin. He helped illiterate people to communicate their requests to the authorities in writing. The diplomatic mission was carried out at the request of Lieutenant Colonel F. Simonovich, who sent him to the gorges of South and North Ossetia in order to „enlighten and calm down“ and bring Ossetians to the oath of allegiance to the Russian Empire. Often the missionary risked his life. 18 years later, he taught in the elementary classes of the parish theological school at the Tiflis Theological Seminary, where Ossetian children also studied in the spirit of faith. Conducted services in two languages. At that time, he was persistently developing a system of graphic signs for the transmission of Ossetian speech, synchronously introducing two functionally different alphabets among Ossetians. Both were based on Georgian graphics: the Khutsuri church alphabet and the signs of Georgian secular writing. Great is the merit of Ivan Yalguzidze-Gabaraev in the creation of the first Ossetian primer and catechism (1821). Two monuments were erected in his honor: in Vladikavkaz (2015) and Tskhinvali (2016). The author is the sculptor V. Pliev. Readers are interested in his poem „Alguziani“.

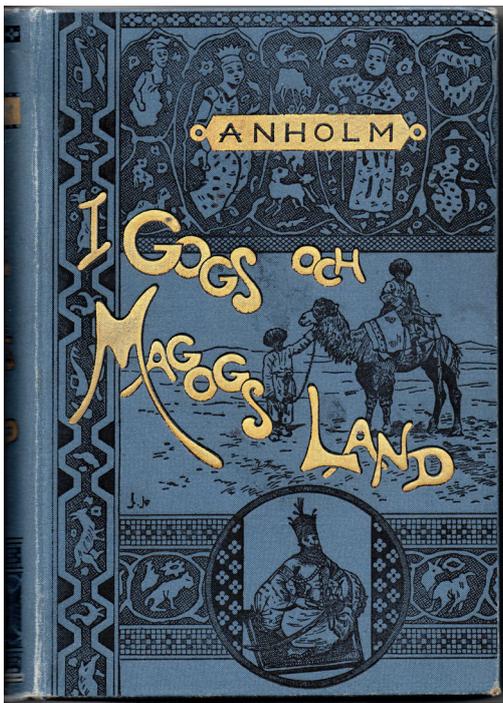
Keywords: Multilingualism, Yalguzidze, Diplomatic.

Karina Vamling
Malmö University,
Sweden

MARIA ANHOLM IN GEORGIA AND HER BOOK “I GOGS OCH MAGOGS LAND“ (1895)

The Swedish writer, missionary and women's rights advocate Maria Elisabeth Anholm visited the Caucasus and Georgia in 1893, which resulted in the publication of the book *I Gogs och Magogs land. Skildringar och studier från en resa i Kaukasien* [In the land of Gog and Magog. Accounts and Studies from a journey in the Caucasus (in Swedish)] (1895). Maria Anholm gives a personal account of her travels and stay in Georgia and Armenia. She has a special interest in portraying the different ethnic groups of the Caucasus, and writes extensively about the Georgians and Armenians, and also about the Circassians, Ossetians, Kists, Svanetians, Yezidis, Tatars, Germans and others.

In the 19th century many publications based on studies and travel in the Caucasus appeared in German, French, English and other major languages but there were very few publications in Swedish in this period. What is also unusual about the book *I Gogs och Magogs land* is the fact that the author is a woman. It stands out as the most extensive (470 pages) work on the Caucasus in the Swedish language at the time. The publication is illustrated with many photographs and several drawings.

Photo: Cover of the book *In the land of Gog and Magog, Accounts and Studies from a journey in the Caucasus* (1895)

The author Maria Anholm

Maria Elisabeth Anholm was Swedish, born 1851 in Stockholm. Maria Öberg was her maiden name. In 1882 she married the Danish officer William Anholm and settled in Hellerup, close to Copenhagen (SKBL). When she released the book *I Gogs och Magogs land* in 1895 she was already an established writer and publicist. She had written several books based on travel and study visits to the Mediterranean countries, in particular Italy, and she had received the Fredrika-Bremer award for her book on a historical theme (“The Vikings and their Descendants”). She was particularly engaged in two questions: religious issues and women’s rights and working conditions. These two questions are often in focus in her studies and writings. Later in life her religious interest and engagement developed into missionary work, in particular among the Yezidis in the South Caucasus.

Maria Anholm’s sister Ida Öberg lived in Tiflis, where she worked as a physiotherapist. It has to be assumed that this contributed to Maria Anholm’s interest in the Caucasus region and played an important role during her visit to the Caucasus in the spring and summer of 1893, when Maria stayed with her sister in Tiflis.

The publication of the book in 1895

As Maria Anholm states in the preface to the book, the purpose was to „raise the awareness among the reading and travelling Swedish society of the beautiful and interesting but neglected Caucasian countries“ (Anholm 1895: Preface). The book was very well received according to reviews in Swedish daily papers, as in *Stockholms Dagblad* „This is a book of high actuality, [...] our generally poor knowledge of these countries and peoples, makes every account from the region interesting for everybody, who is eager to follow the current development. [...] The author has a sharp eye for national peculiarities of the different peoples and provides an accurate account“ (1895.12.19). A reviewer in *Post och Inrikes Tidningar* remarks: „The very detailed description that the author is able to offer of the Caucasian countries fascinates us readers, not the least because we gain knowledge of a ‘new country‘. (1895.12.16).

The book is illustrated with 40 photographs, but it does not include information about who was the photographer. The advertisement for the book mentions „illustrations after original photographs“, which indicates that the photographs may have been made especially for the book. In the 1890s portable cameras existed that could be used for outdoor photographs, but the sources of the photographs remain unclear.

The title of the book includes the names of the biblical peoples „Gog and Magog“. In the preface the author explains why she has chosen to use these two names. The ancient Greeks imagined the Caucasus

being at the edge of the world. Anholm mentions that still in the Middle Ages geographers would locate the home of the mythical biblical peoples Gog and Magog to the distant and mysterious Greater Caucasus.

Outline of the book

The book aims at a broad coverage of the Caucasus, its peoples and history, both of the South and North Caucasus. Some chapters of the book are overviews, largely based on available earlier publications and sources. During her time in the Caucasus, Maria Anholm used Tiflis as her base, working in libraries and museums, collecting data for her book. In addition to the overview chapters, the major part of the book is formed by accounts based on Anholm's own studies and experiences in the region.

Anholm entered Georgia from the Black Sea and Batumi. She travelled to Batumi on a Danish ship and offers an interesting account on how the Russian custom's officials spent an entire day making an inventory of every item on the ship – but finished with drinking all the Danish punch before leaving. The train journey from Batumi to Tiflis is described in great detail. She gives a vivid account of the Georgians and Armenians as the cultural peoples. With Tiflis as her base, she visits Mtskheta with its cathedral and monasteries, travels to Kodzhori, visits German colonists in Alexandersdorf and undertakes a longer journey to Yerevan and Echmiadzin. She takes the reader to many central parts and places in the environment of Tiflis, visiting „New-Tiflis“, the Russian part and Sololaki, Avlabar, the food bazar, the old „Tatar town“, the baths and the Botanical garden. She writes about minorities such as the Yezidis and Raskolniks. Religious issues and the situation of women in the family and society are of special concern to Maria Anholm and she often explores these topics. Thanks to her established network of contacts in Tiflis, she is able to observe everyday life and worries of the local population, such as problems of flooding, an outbreak of cholera in Didube and the perceived insecurity. Maria Anholm concludes her account with a journey on the Military High Road over the Caucasus, as she leaves Georgia.

Ossetian excursus

Anholm did not have the opportunity to visit Ossetian communities during her stay in Georgia. However, the book includes an eight page account devoted to Ossetian traditions, ethnographic details and, in particular, to the situation of Ossetian women and their place in the family.

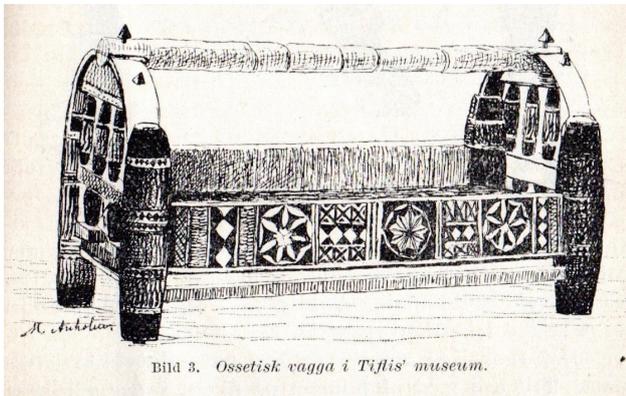

Bild 3. Ossetisk vagg i Tiflis' museum.

This section in the book shows some original drawings, as this Ossetic cradle in Tiflis' museum. From the signature „M. Anholm“ in the lower left corner of the drawing it is evident that Maria Anholm made this drawing herself (Anholm 1895: 59).

Bild 2. Ossetisk stüfva.

The second drawing of a bucket (below, to the left) also shows her signature, „MA“, in the lower right corner (Anholm 1895: 59).

The origin of the Ossetians was a question that attracted special interest in Swedish popular and academic circles at the time. Anholm mentions this but

dismisses the idea about some possible Ossetian-Nordic connections on the basis of the Nordic pagan Asa gods. She does not believe in these far-fetched ideas, but discusses some, as she finds, interesting similarities with Germanic traditional interiors and household items.

Communities and contacts

Maria Anholm benefitted from her sister's networks and spent her time in Tiflis among circles of well-established foreigners, that included many Germans, Scandinavians and Russians, who in several cases had lived in Georgia for years and some were born there. Many well-off Georgian families were also integrated into these circles. These contacts gave her unique insights and access to people and institutions in the Georgian society, that were not open to more casual visitors. However, it also influenced her understanding of life in Tiflis.

In stark contrast to these circles, the Yezidis was an extremely poor group in the Georgian society that in particular caught Maria Anholm's interest and one chapter in the book is devoted to them. A couple of years later she and her sister Ida Öberg became involved a Swedish missionary station in Tiflis and in missionary work among the Yezidis (Hultvall 1991), an activity that continued for several decades.

* * *

In conclusion, Maria Anholm's book *I Gogs and Magogs land* stands out as a rich and an unusual book that deserves attention. There was a great interest in the Caucasus at the end of the 19th century in the West and quite intense contacts. With the inclusion of the Caucasus into the Soviet Union, access to the region was minimal and it disappeared from media and public awareness. There is much material on the Caucasus to rediscover and Maria Anholm's book is part of this heritage.

Literature:

Anholm, Maria E. 1895. *I Gogs och Magogs land. Skildringar och studier från en resa i Kaukasien*. Stockholm: Norstedts.

Hultvall, John. 1991. *Mission och vision i Orienten. Svenska missionsförbundets mission i Transkaukasien – Persien 1882-1921*. Uppsala: Verbum.

SKBL = Maria Elisabeth Anholm, www.skbl.se/sv/artikel/MariaAnholm, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* (article by Maria Småberg), accessed 2021-09-24.

Карина Вамлинг
Университет Мальмё,
Швеция

МАРИЯ АНХОЛЬМ В ГРУЗИИ И ЕЁ КНИГА «В СТРАНЕ ГОГА И МАГОГА» (1895)

Аннотация

Наша статья посвящена произведению шведской писательницы, миссионерки и адвокату по правам женщин Марие Элисабет Анхольм (1851-1946). Она посетила Кавказ в 1893 году, и как результат этой поездки – публикация её книги 'В стране Гога и Магога. Наблюдения и исследования после поездки на Кавказ' (1895). Мария Анхольм даёт свою личную оценку по поездке и пребыванию в Грузии и Армении. У неё был особый интерес по описанию различных этнических групп на Кавказе, описывая подробно грузин и армян, а также черкесов, осетин, кистин, сванов, иезидов, татар, немцев и других.

Мария Анхольм находилась на Кавказе весной и летом 1893, останавливалась у своей сестры Иды Оберг, которая жила и работала в Тифлисе. Цель книги указана в предисловии 'довести до сознания шведских читателей и путешественников о красоте и привлекательности Кавказских стран, которые не достаивались раньше внимания.' Книга 'В стране Гога и Магога' выделяется как обширное для того времени исследование (470 страниц) по Кавказу на шведском языке. В книге даются иллюстрации, 40 фотографий и много зарисовок.

Анхольм приехала в Грузию через Чёрное море и она описывает подробно свою поездку из

Батуми в Тифлис. Находясь в Тифлисе, она посетила Мцхета с её собором и монастырями, была в Коджори, посетила немецкую колонию в Александердорфе и предприняла поездку в Ереван и Эчмиадзин. В Тифлисе она посетила самые различные места: 'Новый Тифлис', русскую часть, Сололаки, Авлабар, продуктовый базар, старый 'Татарский город', серные бани и Ботанический сад. Она описывает этнические меньшинства, которых представляли иезиды и раскольники. Вопросы религии, положение женщины в семье и обществе являются центральными для Марии Анхольм. Благодаря установленным контактам в Тифлисе, она могла наблюдать ежедневные события и заботы местного населения, такие проблемы как затопления, распространение холеры в Дидубе и отсутствие безопасности. Мария Анхольм, покидая Грузию, описывает поездку по Военно-грузинской дороге через Кавказ.

Зангиева Зарема Н.,
кандидат педагогических наук, доцент,
Владикавказ, Россия

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ ПАРЕМИЙ О ЗДОРОВЬЕ КАК ЦЕННОСТИ

О языковой картине мира любого этноса можно судить по совокупности представленных в пословицах концептов. Сопоставляя и изучая картины мира различных этнических общностей, адекватнее воспринимается межкультурное общение.

Отношение к здоровью представляет собой одну из констант любого национального сознания. Выраженность культурного компонента концепта *здоровье* можно охарактеризовать на основе данных паремиологического фонда, отражающего состояние национального языкового сознания на протяжении не одной сотни лет.

Концепт *здоровье* является когнитивно-универсальным концептом, поскольку представляет собой базовый, антропологически значимый концепт любой культуры. Цель данной статьи сопоставить английские паремии с русскими, выявить этноспецифическую окрашенность концепта *здоровье / health* в английской и русской лингвокультурах. Анализу подверглись 226 русских и английских паремий, манифестирующих концепт *здоровье / health*. Методика исследования заключалась в экспликации культурных смыслов или, в другой терминологии, когнитивных классификационных признаков концепта. Затем проводилось ранжирование яркости по принципу частотности и сравнительный анализ. Обратимся к полученным результатам применительно к английским паремиям и проведем сопоставительный анализ паремий русского и английского языков.

Здоровье как ценность

Здоровье – одна из основных жизненных ценностей. О здоровье сейчас много говорят и пишут, проблемы сохранения здоровья и лечение болезней активно обсуждаются в прессе и на телевидении. Всегда ли таким трепетным было отношение общества к здоровью? Какими принципами руководствовались наши предки в обыденной жизни, проявляя заботу о сохранении здоровья? Различаются ли эти принципы у представителей разных наций? Для проведения исследования мы обратились к двум паремиологическим картинам мира – русской и английской.

По данным российских социологических исследований, здоровье занимает второе место среди самых важных традиционных ценностей для русского архетипа, уступая ценностям семьи, но возвышаясь над материальными благами [1, с.98]. Данное положение находит отражение в русских паремиях, манифестирующих культурный смысл *Здоровье как ценность: Здоровье и покой – целое царство; Здоровье и счастье не живут друг без друга; Здоровье – лучшее богатства; Здоровье не купишь; Потерять здоровье легче, чем сохранить; Здоровье – всему голова; Деньги потерял – ничего не потерял, здоровье потерял – много потерял*. В русских паремиях абстрактный концепт *здоровье* часто сопоставляется с конкретными ценными предметами, например, деньгами, сокровищами, подчеркивается превосходство здоровья над ценностью любого порядка: *Здоровье – лучшее богатство; Здоровье – дороже золота; Доброе здоровье дороже богатства; Здоровье – дороже денег;*

Здоровье не купишь; Здоровью цены нет; Деньги – медь, одежда – тлен, а здоровье – всего дороже. Сопоставление с богатством и приоритет здоровья над ним позволяет сделать русскому человеку важный вывод: *здоровье* – понятие бесценное, его невозможно купить.

В английских поговорах наблюдается несколько иной подход к данному культурному смыслу. Поговоры с культурным смыслом *Здоровье как ценность* хотя и представлены в поговориологическом фонде английского языка, но не так релевантны. В английских поговорах ценность здоровья тоже сравнивается с деньгами и сокровищами, например, *Wealth is nothing without health; Health is better than wealth; A sound mind in a sound body; Good health is above wealth; The first wealth is health.* (В жизни главное – не богатство, важно иметь крепкое здоровье. Здоровье – дороже богатства).

Health is not valued till sickness comes (Здоровье не ценится, пока не приходит болезнь).

У англичан подчеркивается, что богатство как средство обеспечения нормальной жизни влияет на физическое и психическое здоровье человека. С одной стороны, без денег человеку нельзя жить: *Longevity depends on wealth* (Долголетие зависит от богатства), *Health depends on wealth; A healthy life depends on wealth* (Здоровая жизнь зависит от богатства). С другой стороны, человек часто тратит здоровье ради богатства. Богатство приносит людям как физическую, так и психическую усталость. Чем большим достатком человек обладает, тем больше он беспокоится о своем имуществе. Такой духовный стресс с течением времени вредит здоровью. Кроме того, богатые люди обычно ведут нездоровый образ жизни, например, недостаточно уделяют времени физической закалке, употребляют много жирной пищи. Поэтому бывает так, что здоровье богатых людей хуже здоровья бедных. См.: *Wealthy people are always close to the pharmacy* (Богатые люди всегда недалеко от аптеки, т.е. у них слабое здоровье), *Wealthy is not healthy; To be wealthy is not to be healthy* (Богат, да слаб здоровьем; Быть богатым – не значит быть здоровым); *Sometimes wealth bothers; Sometimes wealth is annoying* (Человека утомляет богатство; Иногда и богатство раздражает); *Satiety hurts the stomach* (Сытость повреждает желудок). Как противоположная сторона богатства, нищета тоже влияет на состояние здоровья. С одной стороны, нищета играет негативную роль в сохранении здоровья, особенно во время болезни человека. См.: *Poor people are always close to the coffins, and rich people from drugs* (Бедные люди всегда недалеко от гробов, а богатые люди от лекарств). С другой стороны, в бедной семье простое питание и труд обычно способствуют крепкому здоровью: *Poor children recover faster* (Дети из бедных семей быстрее выздоравливают).

В русских поговорах отмечена связь здоровья со счастьем, другим ценностным объектом: *Здоровье и счастье не живут друг без друга; Если хочешь быть счастлив всю жизнь, будь здоров; Дал бы бог здоровья, а счастье найдем.*

В английских поговорах тоже упоминается связь здоровья со счастьем: *Happiness is nothing more than good health and a bad memory* (Счастье это всего лишь хорошее здоровье и плохая память); *Health and cheerfulness mutually beget each other* (Здоровье и жизнерадостность рука об руку идут); *Health is happiness* (Здоровье – счастье); *A man without disease is like an immortal saint* (Человек без болезней подобен бессмертному святому). В менталитете англичан концепт *здоровье* часто связан с концептом долголетие. Англичане считают, что достижение долголетия на основе здоровья является одним из конечных целей жизни человека.

Здоровье воспринималось как главная ценность, оттесняя материальные блага в периферийную зону, что и нашло отражение в поговорах.

Для русской ментальности характерно противопоставление «высокого и низкого» [2]. Понижение высокого отношения к здоровью как безусловной ценности происходит путем включения фольклорной сентенции в смеховой контекст. Поговоры, транслирующие культурный смысл *Здоровый человек как объект иронии* гласят: *Здоровье всего дороже, да и деньги тоже; Борясь за здоровье, не надорвись; Одни вечно больны потому, что очень заботятся быть здоровыми; Кто не курит и не пьет, тот здоровеньким умрет; Узнал цену лекарствам – и будь здоров; Барская болезнь – мужское здоровье* и др. Кроме того, в русской лингвокультуре не принято чрезмерно заботиться о своем здоровье, легче верится в предопределенность бытия: *Прибавит Бог здоровья! Здоровьем болен; Здоровье не постигло; Кому скоромно, а нам на здоровье* и др. По мнению А. Вежицкой, русскому сознанию характерна «неагентивность ощущения того, что людям неподвластна их собственная жизнь, что их способность контролировать жизненные события ограничена» [3, с.332],

поэтому в иронической тональности оценивается чрезмерная забота человека о своем здоровье. В английской ментальности паремии о здоровье в основном не сопряжены с юмористической тональностью, данный культурный смысл присутствует, но не частотен, например: *Unclean food does not bring disease* (Нечистая еда болезни не принесет); *When you smoke a cigar after dinner, you feel better than immortals living in heaven* (Выкуривая сигару после обеда, ты ощущаешь себя лучше, чем бессмертные, живущие на небесах); *The trouble with always trying to preserve the health of the body is that it is so difficult to do without destroying the health of the mind* (досл. Опасность постоянной заботы о здоровье тела состоит в трудности сделать это без повреждения здоровья ума); *Preserving the health by too strict a regimen is a worrisome malady* (досл. Сохранение здоровья строгим образом жизни это болезнь беспокойства); *There's lots of people in this world who spend so much time watching their health that they haven't the time to enjoy it* (досл. В этом мире много людей, которые тратят так много времени на свое здоровье, что не имеют времени получать от него удовольствие).

Здоровый образ жизни

Здоровый образ жизни (ЗОЖ) является одним из важных компонентов, выделенных в английских и русских паремиях. Исследователи отмечают, что здоровый образ жизни является самостоятельным концептом, включенным в структуру концепта *здоровье* и находящимся с ним в отношениях каузации, которые можно сформулировать следующим образом: если хочешь быть здоров веди здоровый образ жизни [4,с.23]. Почти все поговорки и пословицы в английском языке тем или иным способом служат проверенными советами, как жить, питаться, работать и отдыхать для того, чтобы сохранить свое тело в хорошей форме. Прислушаемся к некоторым из них, ведь «*Diseases are the interests of pleasures*» – *Болезни – это проценты за полученные удовольствия*.

В концепт *Здоровый образ жизни* входят смысловые группы: ЗОЖ питание, ЗОЖ здоровые привычки, ЗОЖ забота о здоровье, ЗОЖ профилактика. Рассмотрим их по отдельности.

Английские паремии, манифестирующие культурный смысл здорового образа жизни (ЗОЖ)

Здоровые привычки формируют ядерные компоненты анализируемого концепта *здоровье*: *To lengthen thy (=your) life, lessen thy (=your) meals* (Ешь поменьше, проживешь подольше); *Reducing one sip at dinner, you add one month of life* (Сокращая один глоток на ужине, ты прибавляешь один месяц жизни); *Sport prolongs life* (Занимаясь спортом, продлеваешь себе жизнь); *Sport is life* (Спорт – это жизнь); *If a person is involved in sports, then there is no need to look for magic recipes* (Если человек занимается спортом, то не нужно искать волшебных рецептов) и др. Долголетие является главным благом для англичан, поэтому они бережно относятся к своему здоровью. Люди старшего поколения в Великобритании пользуются заслуженным авторитетом, в паремиологическом фонде английского языка также есть указание о важности соблюдения ряда здоровых привычек для них, например: *Temper your body well and no one will believe in your age* (Хорошо закаляй тело и тогда никто не поверит в твой возраст). Интересно отметить, что «символом долголетия в английской культурной традиции считается ворон, птица долгожитель».

В корпусе русских пословиц акцент на долголетию выявлен не был. Русский паремиологический фонд прививает необходимость соблюдения таких привычек, как чистота, закаливание, двигательная активность, отказ от вредных привычек в паремиях, вербализующих культурный смысл *ЗОЖ здоровые привычки*: *Двигайся больше – проживешь дольше; Холода не бойся, сам по пояс мойся; Кто не курит, кто не пьет, тот здоровье бережет; Быстрого и ловкого болезнь не догонит! Кто пешком ходит, тот долго живет; Смолоду закалишься – на весь век сгодишься; Если хочешь быть здоров – закаляйся; Есть скор – не быть здоровым; Кто не курит и не пьет, того жизнь бережет* и др. Отметим, что максимы, манифестирующие здоровые привычки, встречаются в английских и русских паремиях, что говорит об общей зоне взаимодействия двух культур [5]. Отметим ряд здоровых привычек, которые зафиксированы в паремиологическом фонде обоих народов.

1) Есть и пить в меру. В представлениях англичан и россиян существует общее мнение: необходима умеренность в еде и воде. Паремии об умеренности в еде занимают важное место в паремиях о здоровье. В английской лингвокультуре встречаются следующие пословицы: *Eat and drink in moderation* (Ешь и пей в меру); *Gluttony kills more than sword* (досл. Обжорство убивает чаще меча. – Ешь поменьше, проживешь подольше); *Overeating is harmful* (*Переедать вредно*); *Eat to live, not live to eat* (Есть, чтобы жить, а не жить, чтобы есть);

Temperance is the best physic (досл. Умеренность – лучшее лекарство. – Умеренность – мать здоровья); *Don't bite off more than you can chew* (досл. Не откусывай больше, чем ты можешь прожевать). Одним из самых ярких примеров пословицы о необходимости придерживаться здорового образа жизни является английская пословица: *Eat well, drink in moderation, and sleep sound, in these three good health abound* (Ешь хорошо, пей умеренно и крепко спи. В этих трех вещах все здоровье).

В русских поговорках тоже есть подобные советы: *Умеренность в еде полезнее ста врачей; Большая сыть брюху вредит; Не ел – не мог, а поел – без ног*. В менталитете русских тоже фиксируется принцип умеренности: *Умеренность – мать здоровья*.

Ментальность и культура английского народа сохраняет традиции английской философии «золотой середины». Путь «золотой середины» советует людям избегать диаметрально противоположных крайностей и выбирать «средний путь». Многие английские пословицы о здоровье реализуют этот жизненный принцип [6]. Особое внимание обращается на здоровую привычку во время ужина меньше есть: *Eat breakfast yourself, share lunch with a friend, and give dinner to the enemy* (*Завтрак съешь сам, обед раздели с другом, а ужин отдай врагу*); *Eat well, drink in moderation, sleep sound – in these three, good health abound* (Ешь досыта, пей умеренно, спи крепко – вот три слагаемых доброго здоровья); *Better to leave leftovers in a pan than overeat* (Лучше оставить объедки в сковороде, чем объедаться); *Breakfast like a king, lunch like a queen and dinner like a pauper* (Завтрак съешь сам, обед раздели с другом, а ужин отдай врагу. – досл. Завтрак как у короля, обед – как у королевы, а ужин – как у нищего).

2) Курить и пить вредно для здоровья. В концептуальной картине мира русского и английского народов единодушно значится, что курить и выпивать вредно для здоровья. Об этом говорят английские поговорки: *We drink one another's health and spoil our own* (Мы пьем за здоровье друг друга, и при этом каждый из нас губит собственное); *Giving up smoking and drinking help your better thinking* (Отказ от курения и употребления алкоголя поможет вам лучше мыслить). Русские поговорки тоже выражают отрицательное отношение к сигаретам и алкоголю: *Кто не курит и не пьет, того жизнь бережет; Курить – здоровью вредит*.

Специфической английской особенностью является утверждение о том, что умеренное употребление алкоголя полезно для здоровья. Об этом говорят английская пословица: *Good whiskey helps with a hundred diseases* (Хорошие виски лечат от ста болезней); *Good wine eliminates a hundred diseases* (Хорошее вино избавляет от ста болезней). Кроме того, мудрость английского народа отражена в совете во время выпивки: *If you drink without food, you will soon be drunk* (Если вы пьете без еды, вы скоро будете пьяны); *If you drink without food, it will not make good* (Если вы пьете без еды, это не принесет пользы).

3) Необходимо предпринимать меры предосторожности во время еды и после еды. Англичане считают, что во время и после еды надо обращать внимание на следующее:

а) Во время еды нельзя говорить: *Do not talk while eating or sleeping*. (Во время еды и сна не разговаривай). Про это говорит и русская пословица: *Когда я ем, я глух и нем*.

б) Однако и русские и англичане считают, что после еды нельзя сразу делать резкие движения, полезно немного отдохнуть или заняться ходьбой: *After dinner sit a while, after supper walk a mile* (После обеда посиди немного, после ужина пройди милю); *After dinner sleep a while, after supper walk a mile* (После обеда – поспи, после ужина – походи). И в русских поговорках тоже есть похожее: *После обеда – полежи, после ужина – походи*.

в) В английских и русских поговорках упоминается о том, что во время еды нельзя торопиться: *Коль есть скор – будешь хвор; Коль скор в еде – быть беде*. *Fast eating causes trouble* (Быстрое питание влечет за собой проблемы); *Do not rush while eating* (Не торопись во время еды); *Take your time while eating and talking* (Не торопись есть, и говорить тоже); *Hurry to work, not eat* (Торопись в работе, а не в еде).

4) Надо соблюдать чистоту и личную гигиену. В английских и русских поговорках подчеркнута важность чистоты для здоровья. Об этом говорит как русская пословица: *Чистота залог здоровья*, так и английская: *Hygiene is two thirds of health* (Гигиена составляет две трети здоровья); *Cleanliness is next to godliness* (Чистоплотность сродни праведности). Для здорового образа жизни важно

соблюдение чистоты и своего тела, и предметов повседневного спроса. Например: *Better to wash often than take medicine* (Лучше часто мыться, чем часто принимать лекарство).

Особое внимание в английской культуре обращается на состояние ног. «Холод» легко возникает с ног, поэтому надо держать ноги в тепле. Это совпадает с русским представлением о сохранении здоровья: *Держи ноги в тепле, живот в голоде, голову в холоде*. О животе и голове в английском паремиологическом фонде тоже нашлись похожие паремии: *Dry feet, warm head bring safe to bed* (досл. Сухие ноги, теплая голова принесет сохранность в постель. русск. Держи голову в холоде, а ноги в тепле); *The head and feet keep warm, the rest will take no harm* (Держи голову и ноги в тепле); *Keep your head in the wind and you won't feel the cold; keep your feet in the wind and you'll be sick* (Держи голову на ветру, и ты не почувствуешь холод; держи ноги на ветру, и ты будешь болеть).

Мыться это не только способ соблюдать чистоту, но и укреплять здоровье. Интересно заметить, что во время мытья английский и русский народы характеризуются своими традициями. В Англии и России люди даже моются по-разному. Англичане умываются в стоячей воде, в то время, как русские моются под проточной водой. Одна из традиций жителей России – это общественная баня. Русская баня известна всему миру. Баня является специфическим концептом и занимает важное место в русской культуре. См.: *В бане мыться – заново родиться, Баня – мать вторая, Жаркий пар любой недуг исцелит, Банька – не нянька, а хоть кого улажит*. Веник как главный атрибут бани обладает своими особенностями. Русские верят, что использование веника во время парения помогает бороться с болезнями и способствуют оздоровлению организма. См.: *Баня без веника – что клумба без цветов; Без веника баня не парит, а пар – не жарит; Веник в бане – всем начальник*.

5) Надо знать о пользе солнечного света и свежего воздуха. В русских и английских паремиях упоминается польза солнечного света и свежего воздуха для здоровья человека. В русском паремиологическом фонде нами выбраны пословицы: *В доме, где свежий воздух и солнечный свет, врач не надобен; Затхлый воздух и грязная вода – для здоровья беда; Куда часто заглядывает солнце, туда редко заглядывает врач*. В английском языке можно встретить паремии, подобные русским: *Sunlight is a treasure*. (Солнечный свет сокровище); *The more often you are in the sun, the better* (Чем чаще находишься на солнце, тем лучше); *Fresh air is the best cure for disease* (Свежий воздух лучшее лекарство от болезней); *Fresh air is the best doctor* (Свежий воздух – лучший лекарь). Свежий и чистый воздух необходим для сохранения здоровья. Однако в последние годы, как в России, так и в Великобритании, проблема качества воздуха становится актуальной, особенно в крупных мегаполисах.

6) Надо одеваться по погоде и по сезону. В английском менталитете первичными потребностями для повседневной жизни являются одежда, питание, жильё и средства передвижения. Приобретать одежду легко, но не каждый человек умеет правильно одеваться. На вопрос «Как правильно одеваться, чтобы сохранить здоровье?», мы можем найти ответ в английских и русских паремиях о привычках: надо одеваться по погоде, например, английские пословицы: *If you want to live long, eat and dress according to the weather* (Хочешь долго жить, ешь и одевайся по погоде); *In order not to get sick, in the spring you need to dress warmly, and in the fall – easy* (Чтобы не болеть, весной надо одеваться тепло, а осенью – легко); русская пословица: *Оденешься в мороз теплее – будешь здоровее*.

Сопоставительный анализ русских и английских паремий показал, что к ментальным сущностям национальной концептосферы (как русской, так и английской) относится и концепт *здоровье / health*, являющийся базовым, антропологически значимым концептом любой культуры. На основе лексикографических источников из русских и английских толковых словарей получена общая структура концепта *здоровье*. По данным лексикографических источников был выявлен ядерный признак концепта состояние организма, который неразрывно связан с признаком бытийное состояние органов человека. Дуальная представленность состояния организма в виде физической и душевной / духовной составляющих, представляется нераздельной целостностью единого организма. Здоровье является градуированным понятием, важным компонентом структуры концепта является понятие нормы [7]. Здоровье в русском и английском языках, языковом сознании русских и англичан представляется аксиологически значимым концептом, отражающим самый высокий жизненный уровень ценностей. Здоровье является непреходящей ценностью универсального характера.

Список литературы:

1. Сергеева А.В. Русские: стереотипы поведения, традиции, ментальность / А.В. Сергеева. 2-е изд., испр. М.: Флинта: Наука, 2014. С.98.
2. Зализняк А.А. Ключевые идеи русской языковой картины мира / А.А. Зализняк, И.Б. Левонтина, А.Д. Шмелев. М.: Языки славянской культуры, 2015. 536 с.;
3. Вежицкая А. Семантические универсалии и базисные концепты / А. Вежицкая. М.: Языки славянских культур, 2017. С.332.
4. Петкау А.Ю. Концепт здоровье: модификация когнитивных признаков (по данным газетных и рекламных текстов советского и постсоветского периодов): автореф. дис. канд. филол. наук / А.Ю. Петкау; Уральский федеральный ун-т. имени первого Президента России Б.Н. Ельцина. Екатеринбург, 2015. 23с.
5. Зангиева З.Н. Фразеологизм – феномен языка и культуры. В сборнике: Полилингвальное образование как основа сохранения языкового наследия и культурного разнообразия человечества. Материалы II Международной научной конференции: в 2-х томах. Северо-Осетинский государственный педагогический институт; ООН по вопросам образования, науки и культуры; Министерство образования и науки РФ; Министерство образования и науки Республики Северная Осетия-Алания. 2008. С. 137-142.
6. Манукян Г.Г., Зангиева З.Н. Национально-культурная специфика речевой коммуникации. В сборнике: Сборник студенческих научных статей. Составитель С.Е. Ногаева. Владикавказ, 2009. С. 37- 40.
7. Зангиева З.Н. Фразеология как фрагмент языковой картины мира. В сборнике: Преподавание иностранных языков и культур в начале XXI столетия: инновации и традиции (Лемпертовские чтения X). Сборник статей по материалам Международного научно-методического симпозиума. 2008. С. 267-274.

Zangieva Zarema N.

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Vladikavkaz, Russia*

COMPARATIVE LINGUOCULTUROLOGICAL ANALYSIS OF ENGLISH AND RUSSIAN PAREMIAS ABOUT HEALTH AS A VALUE

Abstract

Pictures of the world of different peoples have their own specific features, which are manifested in the language and culture of a particular society.

Proverbs and sayings are special linguistic units that consolidated the experience of understanding the world by the people. They represent the richest layer of the language system, for centuries keeping in itself folk observations, conclusions and ideas about the world, man, ethical and aesthetic norms, information about the way of life, traditions and customs of the people, which gives the paremiology of the language ethnic originality.

The attitude to health is one of the constants of any national consciousness. Health is one of the basic values in life. There is a lot of talk and writing about health now, the problems of maintaining health and treating diseases are actively discussed in the press and on television. Has society always been so reverent about health? What principles were guided by our ancestors in everyday life, showing concern for maintaining health? Do these principles differ among representatives of different nations? To conduct the study, we turned to two paremiological pictures of the world – Russian and English.

In Russian paremias, the abstract concept of health is often compared with specific valuable objects, for example, money, treasures, the superiority of health over values of any order is emphasized: *Health is the best wealth; Health is more valuable than gold; Good health is more valuable than wealth.*

Comparison with wealth and the priority of health over it allows the Russian person to draw an important conclusion: health is an invaluable concept, it cannot be bought.

In English paremias, there is a slightly different approach to this cultural meaning. Paremias with a cultural meaning *Health as a value*, although presented in the paremiological fund of the English language, is not so relevant. In English paremias, the value of health is also compared to money and treasures, for example, *Wealth is nothing without health; A sound mind in a sound body; Good health is above wealth; The first wealth is health.*

The British emphasize that wealth as a means of ensuring a normal life affects the physical and mental health of a person. On the one hand, a person cannot live without money (*Longevity depends on wealth*), and on the other hand, a person often spends his health for the sake of wealth. Wealth brings people both physical and mental fatigue. The more wealth a person has, the more he worries about his property. This kind of spiritual stress damages your health over time. In addition, wealthy people usually lead unhealthy lifestyles, for example, do not devote enough time to physical conditioning, eat a lot of fatty foods. Therefore, it happens that the health of rich people is worse than the health of the poor (*Wealthy people are always close to the pharmacy; Wealthy is not healthy*).

In Russian paremias, the connection between health and happiness, another value object, is noted: *Health and happiness do not live without each other; God would give health, but we will find happiness.*

The English paremias also mention the connection between health and happiness (*Happiness is nothing more than good health and a bad memory; Health is happiness*). In the British mentality, the concept of *health* is often associated with the concept of longevity. The British believe that achieving longevity through health is one of the ultimate goals of human life. Health was perceived as the main value, pushing material benefits to the peripheral zone, which was reflected in the paremias.

Keywords: Lihguoculturological Analysis, English, Russian.

**Зангиева Зарема Н.,
Беслекоева Зарема Р.,
Хомерики Магдалена С.,**
*Владикавказский колледж экономики и права,
Владикавказ, Россия*

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ЭЛЕМЕНТАМ КУЛЬТУРЫ ИНОЯЗЫЧНОЙ РЕЧИ

Обучение студентов идиоматичности устной иноязычной речи как одной из составляющих методики развития коммуникативной компетенции является одной из самых актуальных целей обучения иностранному языку.

К важнейшим характеристикам иноязычной коммуникативной компетенции относится способность студента точно, правильно, выразительно и образно выражать свои мысли и коммуникативные намерения на иностранном языке, используя различные языковые средства и, в частности, фразеологические единицы, идиоматические выражения; умение выразить четко и лаконично не только коммуникативное намерение, но и свое отношение к сказанному. Такие умения относят к культуре иноязычной речи.

При обучении студентов иностранному языку все еще сохраняется тенденция научить студентов лишь «правильности» речи на иностранном языке. Мы полагаем, что при обучении иноязычной речи уже на начальном этапе необходимо уделять внимание «культуре речи», по крайней мере, ее основным элементам, поскольку именно эти два понятия по определению Л.И. Скворцова являются двумя ступенями освоения языка, двумя способами владения им: первой, низшей, ступенью оказывается правильность речи.

Второй, высшей ступенью освоения языка, является культура речи в собственном смысле. О культуре речи можно говорить в условиях владения литературной речью, в условиях правильности (т.е. владения литературными нормами).

С.И. Ожегов расширил понятие «культуры речи» до «высокой культуры речи», которое заключается в умении «правильно, точно и выразительно передавать свои мысли средствами языка. Правильной речью называется та, в которой соблюдаются нормы современного литературного языка... Но высокая культура речи заключается не только в следовании нормам языка. Она заключается еще и в умении найти не только точное средство для выражения своей мысли, но и наиболее доходчивое (т.е. наиболее выразительное) и наиболее уместное (т.е. самое подходящее для данного случая и, следовательно, стилистически оправданное)» [1, с. 288].

В большинстве работ, посвященных культуре речи, центральное место отведено правильности речи, которая всегда ассоциируется с нормой литературного языка. Речь считается правильной, если она не нарушает языковые нормы; если же она их нарушает, она неправильна.

Решение проблемы языковой нормы вызывает много споров среди лингвистов разных поколений, этим объясняется многообразие толкований этого термина и неоднозначность его понимания. Мы придерживаемся определения нормы, которое предложил С.И. Ожегов: «Норма – это совокупность наиболее пригодных («правильных», «предпочитаемых») для обслуживания общества средств языка, складывающихся как результат отбора языковых элементов (лексических, произносительных, морфологических, синтаксических), из числа сосуществующих, наличествующих, образуемых вновь или извлекаемых из пассивного запаса прошлого в процессе социальной, в широком смысле, оценки этих элементов» [2, с.416]

Немотивированное отступление от литературной нормы квалифицируется как ошибка. Это может быть неправильное, неверное написание слов; погрешность в произношении; образование слов, противоречащее грамматическим и лексическим законам языка и т.д.

Ошибки квалифицируются по уровням языка. Выделяются орфографические и пунктуационные ошибки, грамматические, лексические, лексико-стилистические и грамматико-стилистические ошибки. Нас, в первую очередь, интересуют фразеологические ошибки, обусловленные неточностью или неправильностью употребления слов во фразеологии. Например, *глас вопящего в пустыне* вместо *глас вопиющего в пустыне*; *жить, как Христос за пазухой* вместо *жить как у Христа за пазухой*.

Подобные ошибки разрушают языковую норму, а значит и культуру речи, что ведет к непониманию, потере информации, к коммуникативным неудачам.

Говоря о культуре речи, нельзя не остановиться на функциях речи, ведущими из которых являются коммуникативная и экспрессивная.

Анализируя речь как форму речевого акта, имеющего свою структуру, Р. Якобсон выделил шесть функций речи, среди которых [3]:

– референтная (в иной терминологии номинативная, денотативная, когнитивная) – функция обозначения явлений действительности;

– апеллятивная (или коннотативная). Эта функция в наиболее чистом виде выражается такими формами, как обращение и побуждение;

– фатическая функция, обслуживающая речевой контакт, необходимый для общения. К фатической функции Р. Якобсон относит также высказывания, имеющие целью проверку каналов связи;

– поэтическая функция, удовлетворяющая поэтическим чувствам адресата и проявляющаяся в ритмичности речи, образности выражения.

– кумулятивная (или культуросная) функция речи проявляющаяся в том, что язык не просто передает некоторые сообщения, но и обладает способностью отражать, фиксировать и сохранять информацию о постигнутой человеком действительности. Следовательно, работа над культурой речевого общения позволяет помочь не только овладеть способами коммуникации, выражения мысли (чувств, переживаний), но и проникнуть в национальную культуру, получить огромное духовное богатство, хранимое языком.

Еще в 20-е годы Г.О. Винокур написал: «Слово есть не что иное, как культура в ее специфическом выражении».

Безусловно, без специальных усилий со стороны изучающих иностранный язык, язык и речь сами по себе не отдадут хранимую ими информацию. Необходимо создание специальной методики, реализация которой приобщила бы студентов не только к культуре носителей изучаемого языка, но и к культуре иноязычной речи.

Проблемы красноречия, мастерства речи, общения, убеждения словом, проблемы содержания эффективной и образцовой речи, одним словом – основных качеств культуры речи, интересовали человечество с давних времен. Этими проблемами занималась древнейшая наука – риторика.

Но если во времена Древней Греции основами культуры речи владели лишь ораторы, то в настоящее время умение сделать свою речь выразительной, образной, богатой языковыми средствами необходимо в жизни каждого образованного человека, потенциального участника реальной межкультурной коммуникации.

Культура речи – понятие многозначное. Основной задачей культуры речи является сохранение литературного языка, его норм и культуры владения им.

Среди основных признаков литературного языка М.В. Панов называет такие, как язык культуры, язык образованной части народа, сознательно кодифицированный язык [4, с. 9-10]. Последнее – сознательная кодификация языка – прямая задача культуры речи: с появлением литературного языка появляется и «культура речи». Кодифицированным нормам литературного языка должны следовать все носители литературного языка.

Именно нормативный аспект культуры речи является одним из важнейших ее аспектов. Кроме нормативности речь должна быть «хорошей», то есть из всех иноязычных средств для высказывания должны быть выбраны такие, которые с максимальной полнотой и эффективностью выполняют поставленные задачи общения, или коммуникативные задачи. Изучение речи с точки зрения соответствия его языковой структуры задачам общения в теории культуры речи получило название коммуникативного аспекта культуры владения языком.

Основа коммуникативного аспекта культуры речи – это выбор нужных для данной цели общения языковых средств. Для каждой цели свои средства, – таков должен быть лозунг лингвистически культурного общества.

Итак, можно определить культуру речи как «такой выбор и такую организацию языковых средств, которые в определенной ситуации общения при соблюдении современных языковых норм и этики общения позволяют обеспечить наибольший эффект в достижении поставленных коммуникативных задач» [5].

По мнению Б.Н. Головина, для культуры речи вообще значим только один – коммуникативный – аспект, в плане которого следует рассматривать и нормативность. Культура речи определяется автором как совокупность и система коммуникативных качеств хорошей речи. Эти качества выявляются на основе соотношения речи с отдельными неречевыми структурами. К неречевым структурам отнесены: язык как некоторая основа, производящая речь; мышление; сознание; действительность; человек – адресат речи; условия общения. Данный комплекс неречевых структур требует от речи таких качеств, как: правильность речи, чистота, точность, логичность, выразительность, образность, богатство, действенность и уместность [6, с.38].

Остановимся подробнее на некоторых из этих качеств культуры речи.

Правильность речи – ее главное коммуникативное качество, потому что именно правильность речи обеспечивает ее понимание. «Нет правильности – не могут «сработать» другие коммуникативные качества: точность, логичность, уместность и т.д. Правильность речи всегда ведет к соблюдению норм литературного языка, неправильность – к отступлению от них. Поэтому правильность речи – это соответствие её языковой структуры действующим языковым нормам [5, с. 41].

Если человек не допускает ошибок в произношении, в употреблении форм слов, в их образовании, в построении предложений, его речь называется правильной. Однако речь может быть правильной, но «плохой», то есть не соответствовать целям и условиям общения. В понятие «хорошей» речи, помимо ее правильности, мы включаем точность, образность и выразительность, как основные элементы культуры иноязычного общения.

Точность издавна осознается как одно из главных достоинств речи. Уже в античных руководствах по красноречию первым и основным требованием, предъявляемым к речи, было требование ясности. Если коммуникативные качества речи – это реальные свойства ее содержательной или формальной стороны, то точность, как коммуникативное качество характеризует речь со стороны именно ее содержания. Характеристики «точная» и «неточная» – это инструмент оценки содержательного плана речи, а не ее формы. Характер соотношения семантики речи со смыслом текста оценивается

нашим сознанием, когда мы говорим о точности (неточности) речи. Мы оцениваем, как (хорошо, плохо, полно, неполно, однозначно или двусмысленно) семантика речевых единиц в их взаимодействии выражает (для автора речи) и позволяет воспринять (адресату) определенную информацию о действительности.

Точность речи, таким образом, одно из ее коммуникативных качеств, формируемое на основе связи речи с действительностью и мышлением и осознаваемое через соотнесение семантики речи (и семантики ее языковых компонентов) с выражаемой и формируемой речью информацией.

Логичность как коммуникативное качество речи имеет много общего с точностью. Как и точность, логичность характеризует речь со стороны ее содержания. Логичность формируется и осознается на основе тех же связей речи с неречевыми структурами, что и точность (связи с действительностью и мышлением).

Но точностью оценивается соотношение совокупной, целостной семантики речи со смыслом текста. Логичность же характеризует структуру речевой семантики, ее организацию. Этим качеством оценивается характер смысловых сцеплений единиц языка в речи с точки зрения их соответствия законам логики и правильного мышления. Эти сцепления значений могут осознаваться как логически непротиворечивые, если они верно моделируют связи и отношения реальной действительности, точно передают структуру мысли. Смысловые связи компонентов речи могут осознаваться как логически противоречивые, если они искажают связи и отношения реальной действительности, нарушают законы правильного мышления. В первом случае речь будет оценена как логичная, во втором – как нелогичная.

Чистота как коммуникативное качество речи может быть описана на базе соотношения речи с литературным языком и нравственной стороной сознания. «Чистой мы называем такую речь, в которой нет чуждых литературному языку элементов (прежде всего слов и словосочетаний) и нет элементов языка, отвергаемых нормами нравственности; правда, вторая часть нашего определения могла бы и не формулироваться, потому что в литературный язык общество обычно не допускает слов, если на выражаемые ими понятия наложено социальное veto».

К числу языковых средств, разрушающих чистоту речи, относятся диалектизмы, варваризмы, жаргонизмы, вульгаризмы, слова-паразиты, канцеляризмы.

Выразительностью речи называются такие особенности ее структуры, которые поддерживают внимание и интерес у слушателя или читателя. В устном варианте речи – это богатейшие, поистине неисчерпаемые возможности интонаций, ударений, пауз, тона, тембра, темпа. «Выразительность имеет свою шкалу: от того минимума внятности, правильности, который обеспечивает понимание ткани текста, – до многоцветного, артистического исполнения, в котором на этой ткани расцветают розы и раскрываются новые глубины смысла и чувства».

В речи как устной, так и письменной выразительность достигается специальными лексико-синтаксическими средствами, такими как метафора, антитеза, параллелизм, эпифора, инверсия, эллипсис, фразеологические единицы, пословицы и поговорки.

Одно из главных коммуникативных качеств речи – ее образность. Б.Н. Головин отмечает, что речь тем богаче, образнее, чем реже повторяются в ней одни и те же знаки и цепочки знаков, а это, в свою очередь, означает, что речь тем богаче, чем она разнообразнее по своей языковой структуре.

Образность речи обеспечивает активный запас языковых средств, то есть запас слов, их значений, запас моделей словосочетания и предложений, запас типовых интонаций и т.д. – тот запас, из которого обучаемый способен выбрать нужное ему средство и применить его для построения речи, выражающей соответствующее коммуникативное намерение. Образность речи можно определить как максимально возможное насыщение ее разными, не повторяющимися средствами языка, необходимыми для адекватного речепорождения.

Нас, в первую очередь, интересует образность речи, которая может быть достигнута лишь при условии большого лексического запаса, в частности фразеологических единиц, которые мы рассматриваем как составную часть лексического богатства речи.

Е.Н. Ширяев указывает на то, что язык выполняет разные коммуникативные задачи, обслуживает разные сферы общения: «одно дело – язык науки, и совсем другое – обыденная разговорная

речь». Каждая сфера общения в соответствии с теми коммуникативными задачами, которые ставятся в ней, предъявляет к языку свои требования [7].

Далее автор продолжает, что «если с этих позиций подойти к некоторым из перечисленных качеств хорошей речи, то оказывается, как это ни странно на первый взгляд, что в отдельных ее разновидностях хорошими или как минимум неплохими следует признать качества, противоположные тем, которые названы в списке. Так, если для научной речи действительно необходима точность, в том числе и точность в обозначении конкретных реалий, то в разговорной речи вполне нормативны неточные обозначения».

Мы разделяем мнение Е.Н. Ширяева, что оценивать все типы речи только по предложенным параметрам не представляется возможным, но применение этих качеств для оценки культуры иноязычной речи, а именно ее коммуникативного аспекта студентов, мы считаем приемлемым.

Из вышеизложенного следует важный методический вывод: в начале изучения иностранного языка необходимо ознакомить студентов с коммуникативными качествами хорошей иноязычной речи, которые в будущем помогут избежать ошибок и будут стимулировать студентов совершенствовать свою речь на иностранном языке, стремясь к ее правильности, точности, выразительности и образности.

Список литературы:

1. Ожегов С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи. – М.: Высшая школа, 1974. 352 с.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. – М.: Азъ, 1992. 928 с.
3. Якобсон Р. Избранные труды. – М.: Прогресс, 1985. 456 с.
4. Панов М.В. О литературном языке // Русский язык в национальной школе. 2012. №1. С.37.
5. Зангиева З.Н. Современные подходы к обучению студентов межкультурной коммуникации. В сборнике: Высшее образование сегодня: традиции и инновации. 2010. С. 187-193.
6. Манукян Г.Г., Зангиева З.Н. Национально-культурная специфика речевой коммуникации. В сборнике: Сборник студенческих научных статей. Составитель С.Е. Ногаева. Владикавказ, 2009. С. 37- 40.
7. Культура русской речи / под ред. проф. Граудиной Л.К., проф. Ширяева Е.Н. М.: Норма, 2000. 560 с.

**Zangieva Zarema N.,
Beslekoeva Zarema R.,
Khomeiriki Magdalina S.,**
Vladikavkaz College of Economics and Law,
Vladikavkaz, Russia

PROBLEMS OF TEACHING ELEMENTS OF CULTURE OF FOREIGN LANGUAGE SPEECH

Abstract

Teaching students the idiomaticity of oral speech in a foreign language as an integral part of the methodology for the development of communicative competence is one of the most important goals of teaching a foreign language.

One of the most important characteristics of foreign language communicative competence is the ability of students to express their thoughts and communicative intentions in a foreign language accurately, correctly, expressively, figuratively, using various linguistic means and, in particular, phraseological units, idiomatic expressions; to be able to express accurately, concisely not only the communicative intention, but also their attitude to what was said. Such skills are related to the culture of foreign language speech.

When teaching a foreign language to students, there is still a tendency to teach them only the „correctness“ of foreign language speech. We believe that when teaching foreign speech, already at the initial stage, it is necessary to take care of the „culture of speech“, at least about its basic elements, since these two concepts, as defined by L. I. Skvortsova are two stages of language acquisition, two ways of mastering it: the first, the lowest, stage is the correctness of speech.

The second, the highest stage of language acquisition is the culture of speech in the proper sense. It is possible to speak about the culture of speech in conditions of mastery of literary speech, in conditions of correctness (i.e., possession of literary norms).

But a high culture of speech is not only about following the norms of the language. It also consists in the ability to find not only the exact means for expressing one's thoughts, but also the most intelligible (i.e., the most expressive) and the most appropriate (i.e., the most suitable for a given case and, therefore, stylistically justified).

The solution to the problem of the linguistic norm causes a lot of controversy among linguists of different generations; this explains the variety of interpretations of this term and the ambiguity of its understanding.

In the article, we consider various mistakes and deviations from the literary norm: wrong, incorrect spellings of words; errors in pronunciation; formations that contradict the grammatical and lexical laws of the language. But, first of all, we are interested in phraseological errors caused by inaccuracy or incorrect use of words in phraseology.

At the beginning of learning a foreign language, it is necessary to familiarize students with the communicative qualities of good foreign language speech, which in the future will help to avoid mistakes and will stimulate students to improve their speech in a foreign language, striving for its correctness, accuracy, expressiveness and imagery.

Keywords: Language, Education, Teaching.

თამარ ზიგერ-პოპიაშვილი
*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
დოქტორანტი
თბილისი, საქართველო*

გერმანულს სწავლების მეთოდოლოგიური თავისებურებები

გერმანული ენის შესწავლა გერმანიაში სახელმწიფო ზრუნვის საგანია. არსებობს მასწავლებელთა მომზადებისა და გადამზადების პროგრამები. სპეციალიზებული პროგრამებით მასწავლებლები კვალიფიკაციას იმაღლებენ, მათ შესაძლებლობა აქვთ, შეისწავლონ სწავლების ახალი, თანამედროვე მეთოდოლოგია. გერმანიაში გერმანული ენის მასწავლებლები კვალიფიკაციას იმაღლებენ დასწრებული ან დისტანციური ფორმით. შემდეგ კი წარმატებით განაგრძობენ მუშაობას. მათი კვალიფიკაცია უფლებას ანიჭებს ასწავლონ ნებისმიერი პროგრამით – იქნება ეს თვითონ გერმანელებისათვის თუ არაგერმანულენოვანი ადამიანებისათვის. მიღებული ცოდნა მათ აძლევს კვალიფიკაციას, რისი მეშვეობითაც წარმატებით ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას – ნებისმიერ მსურველს ასწავლიან გერმანულ ენას.

არსებობს გერმანული ენის შესწავლის სხვადასხვა მეთოდოლოგია. DAF გერმანული, როგორც უცხო ენა, განსხვავდება DAZ გერმანულის, როგორც მეორე ენის, სწავლებისაგან. გერმანული, როგორც უცხო ენის სწავლების პროცესში მასწავლებლები იყენებენ მშობლიურ ენას, ხოლო გერმანული, როგორც მეორე ენის შესწავლა ეს ნიშნავს მეორე ენაზე აზროვნებას და გერმანული ენის გერმანულ ენაზე სწავლებას მშობლიური ენის გამოყენების გარეშე. გერმანული როგორც მეორე ენის შესწავლა ხდება ძირითადად კურსის გარეთ, ყოველდღიურობაში. პროექტების განხორციელებაში – გერმანულენოვან სივრცეში.

ძალიან მნიშვნელოვანია ლექსიკის განვითარება, გრამატიკის სწავლება, კითხვის და მოსმენის გააზრება, ენის იმპროვიზაცია როგორც დიალოგის სახით, ასევე ლიტერატურული ტექსტების, ავთენტური ტექსტების გამოყენებით და სხვა ფორმებით...

საერთო ევროპული სწავლება აღწერს ენის უნარებისა და ცოდნის სამ დონეს:

- A (ენის ელემენტარული გამოყენება),
- B (ენის A დონესთან შედარებით უკეთ გამოყენება)
- C (ენის დახვეწილი გამოყენება).

თითოეული ეს დონე იყოფა ორ ქვე-დონედ.

A 1: ამ დონეზე სწავლება ითვალისწინებს, მსმენელმა შეისწავლოს და გაიგოს ყოველ-დღიური გამონათქვამები, ამასთანავე, შესაბამისად აღიქვას ძალიან მარტივი წინადადებები.

A 2: შეუძლია გაიგოს წინადადებები და ხშირად გამოყენებული გამონათქვამები, ინ-ფორმაცია პიროვნებაზე; ოჯახი, საყიდლები, სამსახური, ორიენტაცია და სხვ.

B 1: შეუძლია გაიგოს ენის გამოყენების ძირითადი საფუძველი: სამსახური, სკოლა, დასვენება და ა. შ.

B 2: შეუძლია კომპლექსური ტექსტების ძირითადი შინაარსის კონკრეტული და აბ-სტრაქტული თემების გაგება; ასევე ესმის ტექნიკური დისკუსიები საკუთარ სპეციალობაში.

C 1: შეუძლია გაიგოს გრძელი ტექსტების ფართო სპექტრი და ასევე მიხვდეს ძირითად მნიშვნელობას. შეუძლია თავისუფლად და სპონტანურად გამოხატოს და ჩამოაყალიბოს საკუ-თარი აზრი.

C 2: მას შეუძლია მარტივად გაიგოს ყველაფერი, რასაც კითხულობს ან ისმენს. ერკვევა სხვადასხვა წერილობით და ზეპირ წყაროებში.

უცხო ენის სწავლების ძირითადი მიზნებია:

- **შემცენებითი მიზნები:** ენის სისტემის ცოდნა და სამიზნე ენის რეალობის ცოდნა
- **ეფექტური მიზნები:** ინტერკულტურული ცოდნა, კულტურა და შემწყნარებლობა..
- **პრაგმატული მიზნები:** უცხო ენა პროდუქტიული ცოდნა: კითხვა, საუბარი, მოსმენა, წერა.

ძალიან ეფექტურია ლიტერატურული ტექსტების გამოყენება გაკვეთილებზე, რადგან ლი-ტერატურული ტექსტები არა მხოლოდ ავითარებს ენობრივ უნარებს, არამედ მსმენელს წარ-მოდგენას უქმნის სოციალურ მხარეზე.

ლიტერატურა სთავაზობს მოსწავლეებს ტექსტებს, რომლებიც რეალურად ეხმარება მათ ლექსიკის ათვისებაში და სათანადოდ გამოყენებაში. ტექსტები უნდა იყოს მასწავლებლის მიერ სწორად შერჩეული. მოსწავლეები გაეცნობიან შინაარსს, ამოიცნობენ პერსონაჟებს, ჩამოაყალი-ბებენ საკუთარ მოსაზრებებს ამ ტექსტთან, მის იდეასთან დაკავშირებით. მოსწავლეები ან სტუ-დენტები ასევე განავითარებენ თავიანთ ინტერპრეტაციას, კომპეტენციებს, მაგ: მსგავსი ან შესა-ბამისი მოვლენები, ამის ნიადაგზე აღძრული ემოციები, მოსაზრებები, გრძნობები და სურვილები.

რაც ყველაზე მთავარია, ავლებენ პარალელს ტექსტიდან აღქმულ სამყაროსა და მათთვის ნაცნობ სამყაროს შორის. ხდება ერთგვარი შედარებითი მეთოდის გამოყენება ყველაფრის სა-თანადოდ აღქმისა და შეფასების მეშვეობით.

უცხო ენის სწავლების უპირველესი მიზანი, რა თქმა უნდა, ენის ათვისებაა. ამდენად,

გაკვეთილი არ უნდა იყოს ერთფეროვანი და მოსაწყენი სტუდენტებისთვის, მსმენელები-სათვის, მოსწავლეებისათვის, ენის შემსწავლელთათვის.

მასწავლებლები უნდა იყენებდნენ წინასწარ შერჩეულ სხვადასხვა მასალას და ნაცად, აპ-რობირებულ მეთოდებს.

წინასწარშერჩეული და გაანალიზებული ტექსტის შეტანა კლასში, აუდიტორიაში, გვეხ-მარება მოსწავლეთა, სტუდენტთა მეტად დაინტერესებასა და გაცნობიერებაში. ლიტერატურუ-ლი ტექსტები არის საშუალება რათა გაიცნოს მოსწავლემ უცხო კულტურა, უკეთ შეისწავლოს და გაითავისოს ახალი, მისთვის მანამდე უცნობი ტექსტის მეშვეობით სასწავლი მასალა – იქნე-ბა ის ცალკეული ცნებები, ფრაზები თუ ზოგადად, ტექსტის შინაარსი.

ინტერესი ტექსტის მიმართ ზოგჯერ შეიძლება დაბალი იყოს ზოგიერთი სტუდენტისთვის, ამი-ტომ ტექსტი არ უნდა იყოს მოსაწყენი, ამდენად, ყოველთვის საჭიროა ტექსტის წინასწარი შერჩევა.

ტექსტის საშუალებით უნდა განვავითაროთ მოსწავლის/სტუდენტის ოთხი კრიტერიუმი:

კითხვის, მოსმენის, საუბრისა და წერის უნარი.

წინასწარ შექმნილი თეორიული ცოდნა მოსწავლემ/სტუდენტმა პრაქტიკულად უნდა გამოიყენოს, საუბრისას და წერით სამუშაოებში.

სანიმუშოდ მოგვყავს ის ძირითადი ეტაპები, რომელსაც გავდივართ უცხო ენის სწავლების დროს;

1. პირველ ეტაპზე უნდა მოუძებნონ მოსწავლეებმა ტექსტს სათაური, შემდგომ საკვანძო სიტყვები ან ცნობილი ტერმინები წარმოგვიდგინონ.
2. გადმოსცენ ტექსტის მოკლე შინაარსი. რაზეა საუბარი?
3. ტექსტი ყურადღებით უნდა წაიკითხონ, უნდა მონიშნონ და ხაზი გაუსვან მნიშვნელოვან სიტყვებს. (მთლიანი წინადადებების გარეშე!)
4. შინაარსი უნდა გადმოსცენ. თვითონ უნდა შეურჩიონ ტექსტს სათაური.
5. უნდა გამოიყენონ საკვანძო სიტყვები და უკვე ნაცნობი ტექსტიდან თვითონ ჩამოაყალიბონ ტექსტი.
6. ტექსტის ბოლოს შეასრულონ სხვადასხვა სახის სავარჯიშოები.

თანდათანობით დაეუფლებიან ტექსტის სათანადოდ აღქმა/გაცნობას და მოხდება ადაპტირებული ტექსტების შემდეგ უცხო ტექსტზე გადასვლა.

ცნობილია, რომ უცხო ენების გაკვეთილებზე დიდი ყურადღება ექცევა როგორც ვიზუალურ ასევე აუდიო მეთოდის გამოყენებას.

მსმენელებმა უნდა იმსჯელონ სურათების დახმარებით. ტექსტის დახმარებით უნდა შეადგინონ დიალოგები. მნიშვნელოვანია ასევე ილუსტრაციები, ფოტოები, ვიზუალური ტექსტები, გამოსახულების შეცნობა, დახასიათება.

კითხვის ეფექტური განვითარების უნარი მოიცავს შემდეგ ხუთ საფეხურს:

- მოსწავლეები გაეცნობიან ტექსტს და ერთი წინადადებით წერენ რაზეა საუბარი.
- ნაწილებად დაყოფილი ტექსტისთვის წერენ მოსწავლეები ქვესათაურს.
- გრძელი ტექსტებისათვის მოსწავლეები ასევე წერენ მოკლე რეზიუმეს.

გამოყოფენ მნიშვნელოვან საკვანძო სიტყვებს.

• ისინი იყენებენ სიტყვათა ჩამონათვალს მათთვის მნიშვნელოვანი ზოგიერთი უცნობი სიტუაციების ასახსნელად.

- მასწავლებელი აჯამებს ტექსტს და ინიშნავს შედეგებს.

ტექსტზე მსჯელობა:

საკვანძო კითხვა: რაზეა საუბარი? პრობლემის დასახელება / თემა?

- რომელ ფაქტებს, რომელ მოვლენას, თემას, პრობლემას ეხება?

- ვის აწუხებს ანალოგიური პრობლემა?

- როგორ ვგრძნობ ამას?

- როგორ ვფიქრობ?

- რა გამოცდილება გვაქვს ამის შესახებ?

- რა ვიცით უკვე?

- რა განსხვავებული მოსაზრებები და შეხედულებებია ამ თემაზე?

- რა ინტერესები ჩნდება თემის მიმართ, რა კითხვები იბადება მის ირგვლივ?

- ვარაუდები ?

- ტექსტის ანალიზი (მოკლე ან ვრცელი)

- დასკვნა (შეჯამება)

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია განვასხვავოთ გერმანულის, როგორც უცხო ენის (DaF) და გერმანულის, როგორც მეორე ენის (DAZ) შესწავლის მეთოდები.

თუ ენის შესწავლის დროს ადამიანი მხოლოდ ყოველდღიური სიტუაციებიდან გამომდინარე ცდილობს კომუნიკაციის დაძლევას, მას გაცილებით მეტი ძალისხმევა და დრო დასჭირდება მისთვის უცხო ენის დასაძლევად.

თუ ენის შესწავლა ხდება სისტემატური და ადაპტირებული მეთოდოლოგიით სიტყვების, ფრაზებისა და ა.შ. დასწავლა და შემდეგ მისი პრაქტიკაში დანერგვა, მიიჩნევენ, რომ გაცილებით

ბით უკეთ და მალე შეიძლება უცხო ენის შესწავლა.

ამის მიხედვით, არსებობს მეორე ენის შესწავლის კონტროლირებადი და უკონტროლო მეთოდოლოგია. ტერმინი მეორე ენის უკონტროლო შესწავლა ნიშნავს, როდესაც მოსწავლე ენას სწავლობს ყოველდღიურ კომუნიკაციაში,

მეორე ენის უკონტროლო შესწავლა უარყოფითად აღიქმებოდა კვლევასა და საზოგადოებაში, შეინიშნებოდა „გამომსვლელთა შეცდომები, გრამატიკის ქაოსი, არასწორი გამოთქმა და არასწორი სიტყვები“. დიდი ხნის განმავლობაში, ნაკლებად იკვლევდნენ და აკვირდებოდნენ ადამიანებს, რომლებმაც უკონტროლოდ ისწავლეს გერმანული, როგორც მეორე ენა. მაგალითად ადამიანები, რომლებიც მიეკუთვნებიან მიგრანტთა ჯგუფს, შრომითი მიგრანტები და სხვა ემიგრანტები.

მეორე ენის უკონტროლო შესწავლისას მოსწავლე დგება მნიშვნელოვანი ამოცანის წინაშე: იმისათვის, რომ შეძლოს კომუნიკაცია, მან უნდა ისწავლოს ენის სპეციფიკა, გრამატიკა, ტექსტის შინაარსი, გააზრება, დიალოგები, რათა შეეძლოს კომუნიკაცია.

ის მოსწავლეები, რომლებიც გერმანულ ენას უკონტროლოდ იძენენ, ყურადღებას ამახვილებენ თავად ენაზე. „მეტალინგვისტური“ კომპონენტიც მასთან ერთად ნაკლებად არის განვითარებული, ანუ მცირეა ასახვა ენის ფორმებსა და წესებზე.

ეს განსხვავდება უცხო ენის კლასებისგან, სადაც ენის ფორმებსა და წესებს ასწავლის მასწავლებელი.

უნდა აღინიშნოს, რომ უცხო ენის შესწავლის დროს მასწავლებელი ზოგჯერ იყენებს მოსწავლის პირველ ენას, განსაკუთრებით გრამატიკული წესების ახსნისას, რადგან ეს უზრუნველყოფს გრამატიკული წესების გაგებას (ფონეტიკას, მორფოლოგიასა და სინტაქსის სწავლების შემცობით). რა თქმა უნდა, არიან მოსწავლეები, რომლებსაც არ ესმით გრამატიკული წესები თავიანთ პირველ ენაზე. ამიტომ მასწავლებელი იყენებს პირველ ენას, რათა ახსნას დავალება, რათა უზრუნველყოს, რომ ყველას ესმოდეს ამოცანა.

გერმანული, როგორც უცხო ენა, ძირითადად ისწავლება უცხო ქვეყანაში, ხოლო გერმანული როგორც მეორე ენა „მცხოვრები ენის ქვეყანაში“. მასწავლებელი ჩვეულებრივ არ იყენებს მოსწავლეთა პირველ ენას, რადგან ის არ ლაპარაკობს თავისი მოსწავლის პირველ ენაზე (უმეტეს შემთხვევაში). DAZ ტერმინი უფრო რთულია ვიდრე DAF-ის კონცეფცია, რადგან DaZ-ში მოსწავლეები უნდა დაეუფლონ მეორე ენის შესწავლის კომპლექსურ ამოცანას მთელი თავისი სირთულეებით. ეს არ არის ადვილი ამოცანა DAZ-ის სტუდენტებისთვის ხედავს განსხვავებას DAF-სა და DAZ-ს შორის არა მხოლოდ სასწავლო სიტუაციაში.

DAF ასოცირდება გოეთეს ინსტიტუტთან, სხვადასხვა მოსამზადებელ კოლეჯებთან და ჰერდერის ინსტიტუტთან. ეს დაწესებულებები ამზადებენ სტუდენტებს სწავლისთვის, რომელიც ჩატარდება გერმანულენოვან ქვეყნებში.

გერმანულისგან განსხვავებით, როგორც უცხო ენა, გერმანული, როგორც მეორე ენა, თავდაპირველად არ იქნა აღიარებული, როგორც სწავლების ფორმა. მოზრდილთა განათლების ცენტრებმა მოაწვეეს გერმანული კურსები სახელწოდებით „გერმანული, როგორც უცხო ენა“ ან „გერმანული უცხოელი თანამშრომლებისთვის“ (DFAA). მიგრაციისა და ლტოლვილთა ფედერალური ოფისი (BAMF) 2005 წლიდან აწყობს ენის კურსებს ემიგრანტებისთვის.

ამრიგად, უნდა აღინიშნოს, რომ უცხო (გერმანული ენის) სწავლების მეთოდოლოგია საკმაოდ მრავალგვარია. ძირითადად კი ცალ-ცალკე განიხილავენ ამ ენის სწავლების მეთოდოლოგიას გერმანიაში და სხვა ქვეყნებში, რომლებშიც გერმანული უცხო ენაა. ორივე შემთხვევაში საკმაოდ დახვეწილი სხვადასხვა მეთოდი არსებობს ამ ენის შესასწავლად. მის სრულყოფაში და დახვეწაში დიდი წვლილი შეაქვს გოეთეს ინსტიტუტს და მის კვალიფიციურ კადრებს, მათ მიერ გამოცემულ მეთოდოლოგიურ სახელმძღვანელოებს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Bredella, Lothar. 1980. Das Verstehen literarischer Texte. Erste. Stuttgart: Kohlhammer. S. 11.
2. Brumfit, C.J. a R.A. CARTER. 1986. Literature and Language Teaching. Oxford: Oxford University Press. S. 42.

3. Wicke, Rainer. 2008. Aktiv und Kreativ Lernen. Augsburg: Max Hueber Verlag. S. 78.
4. Dömischová, Ivona. 2014. Projektunterricht I. Olomouc. Das Skriptum. Univerzita Palackého.
5. Ehlers, Swantje. 1992. Literarische Texte lesen lernen. München: Verlag Klett. S. 49.
6. Ehlers, Swantje. 2003. Übungen zum Leseverstehen. Tübingen: A. France Verlag. S. 85.
7. Lizina, Marina. 2002 Die audiolinguale und die audiovisuelle Methode im DaF-Unterricht: Eine Einführung. Berlin: Technische Universität Berlin. S. 17.
8. Never, Gerhard a Hans Hunfeld. 1997. Methoden des fremdsprachlichen Unterrichts: Eine Einführung. Berlin: Druckhaus Langenscheidt. S. 33-37.
9. Huneke H.W., Steinig W. 1997. Deutsch als Fremdsprache. Eine Einführung. Berlin: Erich Schmidt. S. 154.

ონტერნეტრესურსი:

1. https://www.goethe.de/resources/files/pdf24/LHR3_Methodisch-didaktische_Tipps.pdf
2. Handlungsorientierter Unterricht. Wehrfritz [online]. Frankfurt [zit. 2016-04-10]. Verfügbar auf:
3. <http://www.inklusion-schule.info/methoden/handlungsorientierter-unterricht.html>
4. <http://www.europaeischer-referenzrahmen.de>

Tamar Sieger-Popiashvili

Ivane Javakhishvili

Tbilisi state university

Tbilisi, SaqarTvelo

THE METHODOLOGICAL PECULIARITIES OF TEACHING GERMAN

Abstract

Learning German is a subject of state care in Germany. There are teacher training and retraining programs. With specialized programs, teachers improve their skills, they have the opportunity to explore new, modern teaching methodologies. In Germany, German language teachers are trained in attendance or distance learning.

Language learning is an individual process, both within and outside the country. DAF German as a Foreign Language is different from teaching DAZ German as a Second Language. In the first case (DAF), teachers use their mother tongue in the process of teaching German as a foreign language. In DAZ lessons we have to combine mother tongue and second language, their comparative analysis. This means thinking in a second language and learning German without using your native language.

The present paper discusses the DAF and DAZ training projects implemented in Germany. At the same time, we focus on different methodologies for learning this language. Above all, we will pay attention to a single standard model that teaches some aspects of grammar with vocabulary: phonetics, morphology, and syntax.

The present paper highlights teaching speech culture issues and usage of the well-known method of storytelling, which is one of the most effective methods of learning language and facilitating communication. The method of narration effectively helps a person to conduct the conversation logically, to develop the necessary conversational skills.

Keywords: German, second language, mother tongue, foreign language, teaching, lessons.

გერმანიის გაერთიანება და მისი თანამსახური პროცესების დინამიკა

მეორე მსოფლიო ომში გერმანიის დამარცხების შემდეგ შეიქმნა გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა (BRD – Bundesrepublik Deutschland) და გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა (GDR – Demokratische Republik Deutschland).

ფედერაციული რესპუბლიკა თავიდან მხოლოდ ტრიზონში დაარსებულ სახელმწიფოს გულისხმობდა და მას ტრიზონსაც უწოდებდნენ. თუმცა შემდეგ გამოიკვეთა მისი მთლიანი სახელი – გერმანია (Deutschland).

გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკას (გდრ), რომელიც გერმანიის აღმოსავლეთში მდებარეობდა, ათწლეულების განმავლობაში სსრკ მართავდა. სახელის მიუხედავად, გერმანიის ეს მხარე არ იყო დემოკრატიული. იქ არ არსებობდა არც თავისუფალი არჩევნები და არც ოპოზიცია. ძალაუფლებით სარგებლობდა ერთადერთი პარტია – გერმანიის სოციალისტური ერთობის პარტია (SED).

ომის შემდეგ კედელი დადგა აღმოსავლეთისა და დასავლეთ ბერლინის საზღვარს შორის. მან გაჭრა გზები, რკინიგზის ბილიკები, გაყო ხიდები, ყველაფერი, რაც მათ გზას კვეთდა. კედელმა შეწყვიტა 15 S-Bahn და U-Bahn ხაზი, რომლებიც აღმოსავლეთსა და დასავლეთს აერთიანებდა. მატარებლის სადგურები გადაიქცა მოჩვენებად, სადაც მატარებლები არ ჩერდებოდნენ.

გერმანიის ორად გაყოფის შედეგები ნეგატიური იყო. აშენდა ბერლინის კედელი როგორც დასავლეთ და აღმოსავლეთ ბერლინის გამყოფი ნაწილი. ამას, პირველ რიგში, მოჰყვა ის, რომ ადამიანებს აღარ შეეძლოთ კომუნიზმისაგან თავის დაღწევა აღმოსავლეთ ბერლინის დატოვებითა და დასავლეთ ბერლინში გადასვლით. ბევრი ადამიანი ცდილობდა გაქცევას აღმოსავლეთ ბერლინიდან, მისი შემზარავი მდგომარეობისა და მისი სასტიკი მთავრობის გამო. გარდა ამისა, ამ კედელმა გამოიწვია ოჯახების დაყოფაც. მოქალაქეები ცდილობდნენ ბერლინის ერთი მხარიდან მეორეში გაქცევას. ეს, რა თქმა უნდა, ძალიან რთული და საშიში იყო. წლების განმავლობაში, როდესაც ბერლინის კედელი ჯერ კიდევ იდგა, ორასი ადამიანი იღუპებოდა ყოველთვიურად აღმოსავლეთ ბერლინიდან გაქცევის ან გაქცევის მცდელობის გამო. ეს ძალიან დიდი ტრაგედია იყო გერმანიისათვის.

ბევრი მტკივნეული მოვლენა ახლდა ამ პროცესს. ბერნაუერის ქუჩაზე მოხდა ტრაგედია. ზოგიერთი სახლი იდგა ზუსტად აღმოსავლეთ და დასავლეთ ბერლინის საზღვარზე. ამ სახლებიდან ზოგიერთმა ადამიანმა ბედი სცადა და გადახტა დასავლეთ ბერლინში, მეორე მხარეს. ბევრმა მოახერხა გაქცევა და, შესაბამისად, თავი დააღწია არსებულ მდგომარეობას. რამდენიმე ადამიანი კი დაიღუპა.

აღმოსავლეთ ბერლინის ხელისუფლება ჩქარობდა ბერნაუერის ქუჩის დახურვას, დაბლოკვას. მათ ძალით გააძევეს 2000 ადამიანი საკუთარი სახლებიდან. 1953 წელს საბოლოოდ დაანგრიეს შენობები, რათა აეგოთ კედელი. ბერნაუერის ქუჩა არ იყო ამ ქვეყნისთვის ერთადერთი სუსტი წერტილი. გარეუბნებიდან, ზოგიერთი ნაკლებდასახლებული უბნებიდანაც, ბევრმა მოახერხა მინდვრებიდან თავის დაღწევა. რასაკვირველია, ყველას, ვისაც დასავლეთში წასვლა სურდა, ვერ ახერხებდა იქით გადასვლას დიდი სურვილის მიუხედავად. პირველი „კედლის მსხვერპლი“ იყო გიუნტერ ლიტფინი. იგი დაიღუპა 1961 წლის 24 აგვისტოს, როდესაც ცდილობდა დასავლეთში გადაცურვას ჰუმბოლდტის არხით.

რამდენიმე თვის შემდეგ ქალაქი შეძრა 18 წლის პიტერ ფეხტერის მკვლელობამ. მას ესროლეს ზურგში, როდესაც მან სცადა ასვლა კედელზე, რომელიც მაშინ იყო „Checkpoint Charlie“ წინ. „Checkpoint Charlie“ იყო ცნობილი ბერლინის კედლის გადაკვეთის წერტილი აღმოსავლეთ

ბერლინსა და დასავლეთ ბერლინს შორის ცივი ომის დროს. რაც შეეხება პიტერ ფეხტერს, მან დახმარებას თხოულობდა სიცოცხლის ბოლომდე. ამას კი ვერავინ ბედავდა. თვით ამერიკელი ჯარისკაცებიც კი, ისევე როგორც GDR მესაზღვრეები, შიშობდნენ, რომ დახვრეტდნენ, თუ ამ ბიჭს დაეხმარებოდნენ.

1963 წელს დაიწყო მეორე თაობის კედლის მშენებლობა: კედელი დაამზადეს ბეტონის ფილებისაგან, რომლითაც შესაძლებელი იყო სატვირთო მანქანების გაჩერება. ამიერიდან შესაძლებელი იყო მხოლოდ გვირაბების გათხრა გაქცევის მიზნით. 1963 წლის ივნისში კედელს დაემატა თითქმის 100 მეტრი სიგანის სასაზღვრო ზოლი. ვინც შემოვიდა სასაზღვრო ზოლში, ყველა დააპატიმრეს.

1965 წელს ბერლინში იყო არა ერთი კედელი, არამედ – ორი. მათი სიმაღლე იყო 3-დან 3,5 მეტრამდე, ბეტონის ან ჯაჭვის ბადისაგან აშენებული. ის აშენდა 25-დან 100 მეტრამდე მანძილზე. მათ შორის იყო ეგრეთ წოდებული „სასიკვდილო ზოლი“, რომელშიც ლტოლვილთა უმეტესობა დაიჭირეს ან თავად დაიღუპნენ. 1968 წელს ძველი დროებითი კედელი დაინგრა და შეიცვალა მესამე თაობის კედლით, ე. წ. „თანამედროვე საზღვარი“ დამზადებული ასაწყობი ნაწილებისგან, რომლებიც ფოლადზე იყო მიმაგრებული (Neudorfer, 2012).

ამავე დროს, სასაზღვრო ჯარები იყო „ანტიფაშისტური დამცავი კედლის“ განუყოფელი ნაწილი. 8000 მესაზღვრე საგულდაგულოდ იქნა შერჩეული იდეოლოგიური სანდოობის გამო. ბერლინელები გამოირიცხნენ, ვინაიდან ითვლებოდა, რომ ისინი უარს იტყოდნენ სხვა ბერლინელების დასასჯელად იარაღის გამოყენებაზე. შესაძლო იყო, ვისაც დასავლეთში ჰყავდა ნათესავები, ისინი დაეცვა. როგორც აღნიშნავდნენ, საზღვრის გაკონტროლება ერთდროულად მოსაწყენი და ნერვების მომშლელი იყო: იგულისხმება სამსახურის ხანგრძლივი საათი, მძიმე ცვლა და შემადრწუნებელი ბრძანებები.

კედლის აღმართვიდან ძალიან მაღლე „გადაღების ბრძანება“ მიეცათ. მესაზღვრეები ყოველთვის პატრულირებდნენ წყვილებში, რათა ერთს შესძლებოდა მეორის გაკონტროლება. ყოველი მეხუთე სასაზღვრო ჯარისკაცი საიდუმლო პოლიციიდან იყო. სწორედ ამ ფაქტმა გაქცევა თითქმის შეუძლებელი გახადა. ბევრი მესაზღვრე დაიღუპა კედელთან მორიგეობისას. მათთვის ძეგლები დაიდგა და ისინი კი წარმოაჩინეს, როგორც „მშვიდობის ანგელოზები“, რათა მათი სიკვდილი პროპაგანდისტული მიზნით „გამოეყენებინათ“.

1975 წელს დაიწყო კედლის მეოთხე თაობის მშენებლობა. მას უნდა ჰქონოდა უფრო პატივსაცემი დიზაინი და მისი გარღვევა კიდევ უფრო რთული უნდა ყოფილიყო. თუმცა, 1989 წლის 9 ნოემბერს კედლის მშენებლობა დასრულდა. თითქმის სამი ათწლეულის, ასობით დაღუპვის ათასობით გაქცევისა და ბირთვული ომის მუდმივი შიშის შემდეგ, ბერლინის კედლის დრო საბოლოოდ დასრულდა.

როგორ დაინგრა კედელი. 1989 წლის 9 ნოემბერს, ხუთი დღის შემდეგ, როდესაც ნახევარი მილიონი ადამიანი შეიკრიბა, აღმოსავლეთ ბერლინში მასობრივი პროტესტის დროს, დაიშალა ბერლინის კედელი, რომელიც კომუნისტურ აღმოსავლეთ გერმანიასა და დასავლეთ გერმანიას ჰყოფდა.

აღმოსავლეთ გერმანიის ლიდერები ცდილობდნენ დაემშვიდებინათ მზარდი საპროტესტო აქციები საზღვრების გაუქმებით, რაც გააადვილებდა მოგზაურობას აღმოსავლეთ გერმანიელებისათვის. ისინი არ აპირებდნენ საზღვრის მთლიანად გახსნას.

ჩანაწერები ახალი წესების შესახებ გადაეცა სპიკერს, გიუნტერ შაბოუსკის – რომელსაც არ ჰქონდა დრო, რომ წაეკითხა ისინი მათი რეგულარული პრესკონფერენციის დაწყებამდე. როდესაც მან პირველად წაიკითხა ჩანაწერი, ჟურნალისტები გაოგნებულები დარჩნენ. „ახლა ქვეყნის გარეთ პირადი მოგზაურობისთვის განაცხადის გაკეთება შესაძლებელია წინაპირობების გარეშე.“ – თქვა მან. ახალი ამბები გავრცელდა მთელ ტელევიზიაში – და აღმოსავლეთ გერმანიელები უზარმაზარი რაოდენობით შეიკრიბნენ საზღვარზე. ჰარალდ იუგერმა, მესაზღვრემ, 2009 წელს განუცხადა Der Spiegel-ს, რომ დაბნეულმა უყურა პრესკონფერენციას – შემდეგ კი ხალხის ჩამოსვლას. „ხალხი შეიძლება დაშავდეს ან დაიღუპოს თუნდაც გასროლის გარეშე,

ჩხუბის დროს, ან თუკი პანიკა იქნებოდა სასაზღვრო გადასასვლელთან შეკრებილ ათასობით ადამიანს შორის,“ – განუცხადა მან Der Spiegel-ს. „ამიტომაც მივცემ ჩემს ხალხს ბრძანებას: გახსენით ბარიერი!“

ათასობით ადამიანი შემოდინდა, ზეიმობდა და ტიროდა სიხარულისაგან. ბევრი ავიდა კედელზე ბერლინის ბრანდენბურგის კარიბჭესთან და თვითონვე გაანადგურა კედელი ჩაქუჩებით (BBC, 2019).

ბევრი ადამიანი, ვინც კედლის არსებობის დროს გაიზარდა, ძნელად იჯერებდა, რომ ის მართლაც ისტორიას ჩაბარდა. დარწმუნების ერთ-ერთი გზა იყო საკუთარი ხელით დაენგრიათ, რაც ათასობით ბერლინელმა გააკეთა დიდი სიხარულით და თან წაიღო ნატეხები (Adler, 2019).

გერმანიაში გამყოფი კედლის დაშლა (1989 წელს) იყო პირველი ნაბიჯი გერმანიის გაერთიანებისაკენ, რომელიც ოფიციალურად დასრულდა 339 დღის შემდეგ აღმოსავლეთ გერმანიის დაშლითა და გერმანიის სახელმწიფოს ოფიციალური გაერთიანებით.

ბერლინის კედლის დაშლის შედეგები. 1989 წელს ბერლინის კედლის დანგრევამ საფუძველი ჩაუყარა ახალ ინსტიტუტებს, ახალ სახელმწიფოებს და, ზოგიერთ შემთხვევაში, ახალ კონფლიქტებს.

1961 წელს ბერლინის კედლის მშენებლობის შემდეგ კედელი გახდა ცივი ომის სიმბოლო. 1989 წლის 9 ნოემბერმა გზა გაუხსნა გერმანიის გაერთიანებას 1990 წლის 3 ოქტომბერს და გაათავისუფლა ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნები, რომლებიც ადრე შედიოდნენ ვარშავის პაქტის თავდაცვის ალიანსში საბჭოთა კავშირთან.

ბერლინის კედლის დანგრევამ და საბჭოთა კავშირის დაშლამ დააჩქარა ღრმა ევროპული ინტეგრაციისკენ სწრაფვა, პროექტი, რომელიც სერიოზულად დაიწყო მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ, 1951 წელს ევროპის ქვანახშირისა და ფოლადის საზოგადოების დაარსებით. ევროპის ეკონომიკური გაერთიანება მოხდა 1958 წელს. ევროკავშირი ოფიციალურად შეიქმნა 1992 წლის მასტრიხტის ხელშეკრულებით. მასტრიხტმა შექმნა საერთო ვალუტის ჩარჩო და თავდაცვისა და უსაფრთხოების საერთო პოლიტიკა. 2007 წლის ლისაბონის ხელშეკრულებამ შექმნა ევროკავშირის ამჟამინდელი სტრუქტურა. ამ ხელშეკრულებების თანახმად, 28 წევრი სახელმწიფო შეთანხმდა, რომ გააერთიანოს თავისი სუვერენიტეტი და გადასცეს გადაწყვეტილებების მიმღები უფლებამოსილება ევროკავშირს. ეს გულისხმობდა შენგენის ზონის შექმნას. შენგენის ზონა არის ტერიტორია, რომელიც მოიცავს 26, ადრე კი 28 ევროპულ ქვეყანას, რომლებმაც ოფიციალურად გააუქმეს ყველა პასპორტი და ყველა სხვა სახის სასაზღვრო კონტროლი ერთმანეთის საზღვრებზე. ეს ტერიტორია ძირითადად ფუნქციონირებს როგორც ერთიანი იურისდიქცია საერთაშორისო სამოგზაურო მიზნებისთვის, საერთო სავიზო პოლიტიკით (Görtemaker, 2015).

გერმანიის გაერთიანებამ გზა გაუხსნა აღმოსავლეთ ბლოკის ყოფილ ქვეყნებს ევროკავშირში. 2004-2007 წლებში ევროკავშირის წევრობა გაიზარდა თხუთმეტიდან ოცდაშვიდამდე, ცენტრალური ევროპის ქვეყნების ჩათვლით ჩეხეთის რესპუბლიკის, უნგრეთის, პოლონეთისა და სლოვაკეთის ჩათვლით, ასევე ბალტიისპირეთის ესტონეთის, ლატვიისა და ლიტვის ჩათვლით. ბევრს იმედი ჰქონდა, რომ ეს შეასრულებდა ერთიანი ევროპის ხედვას, „მთლიანობა და თავისუფლება“, როგორც ეს პირველად 1989 წელს აშშ-ს პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა განაცხადა (McBride, Park, 2019).

ბერლინის კედლის დანგრევის/გერმანიის გაერთიანებას უარყოფითი ნიუანსიც მოჰყვა. ეკონომიკური გაერთიანების პროცესის გაანალიზებისას არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ძნელი წარმოსადგენია ორი ეკონომიკის შეჯვარება, რომლებიც მეტად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან ვიდრე გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა (FRG) და გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა (GDR). ორმოცწლიანი პოლიტიკური და კულტურული განსხვავების შემდეგ, გერმანელები აღმოსავლეთსა და დასავლეთში აღმოჩნდნენ ორ ცალკეულ ეკონომიკურ სამყაროში: FRG-მ ჩამოაყალიბა სოციალური საბაზრო ეკონომიკა, რომელიც დაფუძნებულია კერძო საკუთრებაზე, ეკონომიკურ კონკურენციაზე და ადამიანების, საქონლის, მომსახურების გადაად-

გილების თავისუფლებაზე. კაპიტალი. გდრ-მა, პირიქით, ჩამოაყალიბა ცენტრალურად დაგეგმილი და კონტროლირებადი ეკონომიკა, რომელსაც თითქმის არ გააჩნდა კერძო საკუთრება, არ გააჩნდა ეკონომიკური კონკურენცია და საქონელზე თავად აფიქსირებდა ფასებს (Leibfritz, 1990).

დასასრულ უნდა აღინიშნოს, რომ გერმანიის გაერთიანება უაღრესად პოზიტიური და პროგრესული ფაქტი იყო არა მარტო გერმანიის ისტორიაში, არამედ მსოფლიოს მასშტაბით.

ბიბლიოგრაფია:

1. Adler, S. (2019). *Der Mauerfall vor 30 Jahren*. Retrieved from Deutschlandradio: <https://www.deutschlandradio.de/30-jahre-mauerfall.4061.de.html>
2. BBC. (2019, November 5). *Fall of Berlin Wall: How 1989 reshaped the modern world*. Retrieved from BBC: <https://www.bbc.com/news/world-europe-50013048>
3. Beck, J. (2019, 23. Juli). *30 Jahre Mauerfall: Die Geschichte der Berliner Mauer*. Retrieved from Google Books: https://books.google.ge/books?id=_ZWkDwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=30+Jahre+Mauerfall:+Die+Geschichte+der+Berliner+Mauer&hl=ka&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=30%20Jahre%20Mauerfall%3A%20Die%20Geschichte%20der%20Berliner%20Mauer&f=false
4. Görtemaker, M. (2015, 20. Oktober). *Entwicklungen nach der Wiedervereinigung*. Retrieved from bpb Bundeszentrale für politische Bildung: <https://www.bpb.de/izpb/214139/entwicklungen-nach-der-wiedervereinigung>
5. Leibfritz, W. (1990). Economic Consequences of German Unification. *Business Economics*, 25(4), 5–9. Retrieved from JSTOR: <http://www.jstor.org/stable/23486597>
6. Neudorfer, D. (2012, 23. Oktober). *Der Mauerfall 1989 und 2009; Selbstzeugnisse, Erinnerungen und Memoiren im Fokus der Medie*. Retrieved from core.ac.uk: <https://core.ac.uk/download/pdf/16428111.pdf>
7. McBride, J. and Park, J. (2019, November 6). *After the Wall*. Retrieved from COUNCIL ON FOREIGN RELATIONS : <https://www.cfr.org/article/after-wall>

Nina Sieger

Student at the Faculty of Social and Political Sciences

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Tbilisi, Georgia

GERMAN UNIFICATION AND THE DYNAMICS OF ITS ACCOMPANYING PROCESSES

Abstract

After the defeat of Germany in World War II, the Federal Republic of Germany (Bundesrepublik Deutschland) and the German Democratic Republic (Demokratische Republik Deutschland) were formed.

The Federal Republic originally meant only the state established in Trizone and was also called Trizone. However, its full name was later revealed – Germany (Deutschland).

The German Democratic Republic (GDR), located east of Berlin, was ruled by the USSR. Despite the name, this part of Germany was not democratic. A dictatorship was established there, with neither free elections nor opposition. The only party in power was the German Socialist Unity Party (SED).

The present paper discusses the consequences of splitting Germany in two. The Berlin Wall was built as a dividing line between West and East Berlin. This was followed, first of all, by the fact that people could no longer escape the illusion of communism just by leaving East Berlin and moving to West Berlin. Many people tried to flee East Berlin because of its appalling condition and its brutal government. In addition, this wall also led to the division of families. Citizens tried to flee from one side of Berlin to the other. It was, of course, very difficult and dangerous. During the years when the Berlin Wall was still standing, two hundred people died every month from fleeing or attempting to escape from East Berlin. It was a very big tragedy for Germany.

The fall in the Wall in Germany was the first step towards the unification of Germany, which officially ended with the disintegration of East Germany and the official unification of the German state.

In the paper, the processes that took place after the unification of Germany will be examined, as well as the impact that the fall of the Berlin Wall had on German society and politics in the face of separate German families and ethnic minorities. The positive and negative events that led to the unification of these two sides are outlined.

Keywords: Germany, GDR, FDR, democracy, dictatorship, wall, unification, progress.

Тадтаева Анжелика В.,
кандидат педагогических наук, доцент кафедры
«Общественные науки»; Финансовый университет при
Правительстве Российской Федерации,
(Владикавказский филиал),
Владикавказ, Россия

МУЛЬТИЛИНГВИЗМ КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы межкультурной коммуникации в условиях мультилингвизма. Межкультурная коммуникация духовно обогащает участников общения, поскольку каждая культура обладает присущими ей духовно-нравственными богатствами.

Ключевые слова: мультилингвизм, межкультурная коммуникация, культура, духовно-нравственные богатства, глобализация, интернационализация.

Актуальность темы исследования обусловлена следующим. Современное общество развивается в условиях интернационализации и глобализации, в результате чего осуществляется тесная взаимосвязь и взаимовлияние культурных особенностей разных народов, интенсификация межкультурных коммуникаций, превращающих весь мир в единое коммуникативное пространство.

В процессе межкультурной коммуникации каждый человек одновременно решает две важнейшие проблемы – стремиться сохранить свою культурную идентичность и включиться в чужую культуру. Комбинация возможных вариантов решения этих проблем определяет четыре основные формы межкультурной коммуникации: прямую, косвенную, опосредованную и непосредственную. При прямой коммуникации информация адресована непосредственно от отправителя к получателю [4, с.146]. Она может осуществляться как в устной, так и в письменной форме. В косвенной коммуникации, которая носит преимущественно односторонний характер, информационными источниками являются произведения литературы и искусства, сообщения, радио – телевизионные передачи, публикации в газетах и журналах и т.д. Непосредственная и опосредованная формы коммуникации различаются наличием или отсутствием промежуточного звена, выступающего в качестве посредника между партнерами [11, с.175].

В современном мире в связи с повышением интереса к языкам и культуре народов межнациональное общение занимает одну из важных позиций в социальной жизни человека.

Поскольку признается, что одной из предпосылок общения является общность сознаний коммуникантов, то его неполная общность может послужить причиной непонимания. Неполная общность сознания является следствием, в том числе и принадлежности коммуникантов к разным национальным культурам [2, с.85].

Между языком и культурой существует тесная, неразрывная связь. При этом подразумевается, что речь идет о культуре того народа, которому принадлежит этот язык. Всем ходом своего исторического развития язык направлен в область внутренней культуры. Описывая сущность языка, ученые используют различные метафоры, объясняющие природу этого явления. Ср., например: «Язык есть живой организм или система правил, подобных шахматной игре, или устройство для перевода глубинных структур в поверхностные, или зеркало сознания, или хранилище опыта, или

оболочка смыслов. Каждое из объяснений имеет право на существование, поскольку высвечивает одну из сторон языка. Вместе с тем нельзя не заметить, что если раньше ученых интересовало преимущественно то, как устроен язык сам по себе, то теперь на первый план выдвинулись вопросы о том, как язык связан с миром человека, в какой мере человек зависит от языка, каким образом ситуация общения определяет выбор языковых средств“ [5, с.167-170].

Межкультурная коммуникация происходит между представителями различных культур. Мультилингвизм (многоязычие), как часть культуры социума, предполагает владение несколькими языками, что способствует взаимопроникновению материальных и духовных ценностей из разных социальных культур, открывая доступ к более высокому уровню культурного развития и являясь способом доступа к мировым знаниям.

Под мультилингвизмом мы понимаем многоязычие, способность человека пользоваться несколькими языками в пределах одной социальной среды.

Данный термин используется для характеристики отношений между разными речевыми сообществами, как в рамках отдельного государства, так и на межгосударственном уровне. Эти отношения между сообществами разных культур являются межкультурными. В условиях глобализации и интернационализации трудно себе представить общение между разными народами без мультилингвизма. Социокультурная глобализация затрагивает такие сферы, как наука, образование, культура, этика, идеология и т. д. [1, с. 140].

Мультилингвизм, будучи социокультурным феноменом, ставит перед образованием комплексные задачи подготовки молодежи к жизни в условиях многонациональной и поликультурной среды, формирования умений вступать в коммуникацию и сотрудничать с представителями разных национальностей. Интеграция в мировое сообщество предусматривает учёт национальных традиций в образовании; создание условий для формирования культурной идентичности учащейся молодежи; формирование разнообразной культурной среды для развития личности [6].

Мультилингвизм представляет собой средство социализации личности, формирования эмпатии и толерантности в процессе межкультурного общения; Как подчёркивает С.Г. Тер-Минасова, языки межнационального общения выполняют интернациональную миссию, духовно и нравственно сближая людей разных национальностей [3].

Знание нескольких языков позволяет преодолеть языковой барьер и привести к межкультурному взаимопониманию, а также облегчить выбор языка общения. Исходя из этого, наиболее известные и авторитетные международные организации утвердили в качестве рабочих языков несколько самых распространенных в мире. Например, рабочими языками Организации Объединённых Наций являются английский, французский, русский, китайский, испанский и арабский.

Многие известные личности владели несколькими иностранными языками, что предполагало и знакомство с историей и традициями народа – носителя изучаемого языка. И чем больше изучается иностранных языков, тем больше культур становятся более близкими и знакомыми, расширяются межкультурные связи.

Те, кто свободно говорит на двух или нескольких языках, обычно более склонны к межкультурному общению. Это связано с тем, что они уже усвоили социальные и культурные различия и нормы общения для двух сообществ, имеют возможность понимать, что разные культуры общаются по-разному. Это различие в способностях к межкультурному общению может быть более ясно понято при рассмотрении некоторых основных концепций взаимоотношений между языком и культурой. Человек, говорящий на двух или нескольких языках, уже способен понимать свою социальную реальность двумя или более способами [9, с. 110].

Говоря на нескольких языках, мы начинаем распознавать культурные нюансы и ценить вещи, которые иногда остаются незамеченными. Владение разными языками дает возможность смотреть на мир с разных точек зрения, что дает нам новое и лучшее понимание в отношении культуры, связанной с определённым языком. Язык – это социальная конструкция, и поэтому через язык мы передаем культуру. В связи с тем, что опыт общения двуязычного человека является многоязычным, он также обязательно должен быть многокультурным [7, с. 152].

В целом, человек, говорящий на двух или более языках, в некотором роде отождествляет себя с более чем одной культурой. Внутри него постоянно происходит межкультурное общение, поскольку он

перемещается между одним языком и другим, в зависимости от его социального положения. Это также означает, что у таких людей есть способность различать потребности двух культурных групп, с которыми они общаются через эти два отдельных языка. У двуязычных людей есть основание предполагать, что они должны быть отличными межкультурными коммуникаторами, потому что они уже занялись установлением своей идентичности. Это связано с мультикультурной обстановкой – двуязычные перемещаются между различными ситуациями общения, основываясь на потребностях тех, с кем они общаемся. Те, кто не являются двуязычными, могут усвоить эти вещи, однако у них нет оснований для понимания и применения принципов, которые двуязычный индивид интуитивно установил [8, с. 161].

Каждая культура имеет свой язык, с помощью которого она функционирует и без которого она просто не может существовать, выступая проводником индивида на пути к высокому культурному развитию, помогая самореализоваться в разных сферах культуры. А.П. Покаместова подчеркивает неразрывную связь между культурой и её языком, отмечая, что изменения потребностей культурной системы провоцируют изменения языковые [10, с. 280].

Растущее взаимодействие культур приводит к значительным изменениям в культурных формах жизни (как на национальном уровне, так и на уровне локальных групп) и в языке повседневной жизни. Масштабной информации из культурной среды настолько интенсивен, что может вызвать у представителей культуры-получателя частичную потерю культурной самобытности, в крайнем случае – культурный шок.

Каждая культура отличается своеобразием, уникальным культурным опытом, который обусловлен, главным образом, языком данной культуры.

Рассматривая современную культуру, мы характеризуем ее как «этническую», поскольку в подавляющем большинстве стран, в условиях мультилингвизма вряд ли найдётся «чистая» культура, связанная с развитием одного народа, одной нации. Обычно мы имеем дело с общим коммуникативным пространством, представляющим собой смесь

элементов разных культур.

Культурная компетенция предполагает знание культурных технологий и умение использовать эти знания в своей повседневной жизни. Существует два аспекта культурологических компетенций: индивидуальный и институциональный.

По мере того как мир становится всё более сложным и культурно плюралистическим, возрастает и важность проблем, связанных с межкультурным общением. Способность общаться независимо от культурных барьеров влияет на жизнь каждого человека, поэтому межкультурное общение является важным фактором в современном глобализованном мире.

Список литературы:

1. Багаева С.В., Тадтаева А.В. Развитие навыков межкультурной коммуникации на занятиях делового английского языка / В сборнике: Молодежь и наука: актуальные проблемы социально-экономического развития регионов России: Материалы V Всероссийской научно-практической конференции. 2017. – С. 139-146.
2. Бигаева Э.С., Тадтаева А.В., Зангиева З.Н. К вопросу о развитии иноязычной коммуникативной компетенции у студентов неязыковых специальностей вузов // Вестник СОГУ. 2017. № 4. – С. 83-87.
3. Гоговская Я.С., Кочиева А.А., Тадтаева А.В. Forms and levels of intercultural communication in the modern world // В сборнике: Молодежь и наука: актуальные проблемы социально-экономического развития регионов России: Материалы VI Всероссийской научно-практической конференции. 2018. – С. 445-449.
4. Гульчеева Д.А., Фидарова В.О., Тадтаева А.В. Инновационные методы обучения английскому языку для специальных целей в неязыковом вузе // Экономика и управление: проблемы, решения. 2019. Т. 6. № 2. – С. 141-146.
5. Тавасиев Б.С., Тадтаева А.В. Английский – глобальный язык общения // Молодежь и наука: актуальные проблемы социально-экономического развития регионов России: Материалы V Всероссийской научно-практической конференции. 2017. – С. 167-173.

6. *Tadtaeva A.B., Buzgaeva Э.С.* Актуальные проблемы межкультурной коммуникации // Гуманитарные и социальные науки. 2014. №3. – С. 186-190.
7. *Tadtaeva A.B., Исакова Ю.П., Гассиева Н.К.* О достижении положительного результата развития иноязычной компетенции студентами неязыковых вузов // Мир науки, культуры, образования. 2019. №1 (74). – С. 150-153.
8. *Dzusova I.G., Tadtaeva A.V.* The Role of the English Language in the Modern World // Modern Science. 2018. № 11. – С. 160-163.
9. *Gioeva E.G., Tadtaeva A.V.* The communicative competence formation in a student-future economist at „Business English“ lessons (on the example: „Online Sales“) // Modern Science. 2018. № 4-2. – С. 108-112.
10. *Khaeva D.T., Tadtaeva A.V.* Intercultural communication as a special type of communication // Modern Science. 2019. № 3. – С. 278-282.
11. *Tedtova I.E., Tadtaeva A.V.* How to Increase the Quality of Foreign Language Training in Non-Linguistic Higher Educational Institution // Молодежь и наука: актуальные проблемы социально-экономического развития регионов России: Материалы V Всероссийской научно-практической конференции. 2017. – С. 174-179.

Tadtaeva Angelika V.
Candidate of Science in Pedagogics
Vladikavkaz, Russia

MULTILINGUISM AS ONE OF THE INTERCULTURAL COMMUNICATION WAY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND INTERNATIONALIZATION

Abstract

The article deals with the problems of intercultural communication in the context of multilingualism. The relevance of the research topic is due to the following. Modern society is developing in the conditions of internationalization and globalization, as a result of which there is a close relationship and mutual influence of the cultural characteristics of different peoples, the intensification of intercultural communications that turn the whole world into a single communicative space.

Being a socio-cultural phenomenon, multilingualism poses complex tasks for education to prepare young people for life in a multinational and multicultural environment, to form the skills to engage in communication and cooperate with representatives of different nationalities. Integration into the world community provides for taking into account national traditions in education; creating conditions for the formation of the cultural identity of students; formation of a diverse cultural environment for personal development.

Intercultural communication spiritually enriches the participants of communication, since each culture has its own spiritual and moral riches. Due to the fact that the communication experience of a bilingual person is multilingual, it must also be multicultural.

Considering modern culture, we characterize it as „ethnic“, since in the vast majority of countries, in the conditions of multilingualism, there is hardly a „pure“ culture associated with the development of one people, one nation. Usually we are dealing with a common communicative space, which is a mixture of different cultural elements.

Cultural competence implies knowledge of cultural technologies and the ability to use this knowledge in your daily life. There are two aspects of cultural competencies: individual and institutional.

As the world becomes more and more complex and culturally pluralistic, the importance of problems related to intercultural communication also increases. The ability to communicate regardless of cultural barriers affects the life of every person.

Intercultural communication is an important factor in the modern globalized world. The exchange of information with people belonging to different cultures is known as intercultural communication.

Keywords: Multilingualism, Intercultural Communication.

**დავით სოსლანის სოციალურ-პოლიტიკური სტატუსი საქართველოში
(ნუმიზმატიკური ძეგლებისა და მონუმენტური მხატვრობის მიხედვით)**

დავით სოსლანის სოციალურ-პოლიტიკური სტატუსი თამარის ეპოქის საქართველოს ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი თემაა.¹ ტრადიციული შეხედულების მიხედვით, დავით სოსლანი გახლდათ თამარ მეფის ქმარი და საქართველოს მეფე-დედოფლის მეფე-ქმარი, რომელიც არ სარგებლობდა უმაღლესი პოლიტიკური უფლებით, არამედ წარმოადგენდა თამარის მეუღლეს, რომელსაც მეფობა თავისი ცოლის მეშვეობით ჰქონდა მიღებული.² აღნიშნული მოსაზრება გამყარებული იყო, უპირატესად, ნარატიული წყაროების მონაცემებით, რაც სრულად ცხადად გვაჩვენებს დავითი სოციალურ-პოლიტიკურ მდგომარეობას საქართველოს სამეფოში. იგი არ იყო ქვეყნის უმაღლესი პირი, ხოლო მეფის სტატუსით სარგებლობს არა მემკვიდრეობითი უფლებით, არამედ თამარის ხაზით.

აღნიშნული სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობა კარგად არის ასახული ნუმიზმატიკურ მასალასა და მონუმენტური მხატვრობის შემორჩენილ ნიმუშებშიც. ამ შემთხვევაში ყურადღებას გაგამახვილებთ სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად ცნობილ თამარისა და დავითის მონეტებზე, რომელიც ცნობილია როგორც „*თამარის და დავითის მონეტები*“, „*ბავრაციონთა საგვარეულო ნიშნით*“.³ აგრეთვე ცნობილია თამარის, დავითისა და გიორგი ლაშას გამოსახულება, რომელიც გარეჯის მრავალმთის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერის ფრესკაზეა წარმოდგენილი. ორივე ძეგლზე წარმოდგენილი წარწერების ანალიზი, ასევე გამოსახულება, რომელსაც გარეჯის მრავალმთის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერის დასავლეთის კედელზე გახლდათ წარმოდგენილი, ერთიდაიგივე დასკვნის გაკეთებისკენ გვიბიძგებს. ორივე ძეგლი, ნუმიზმატიკური მასალა და ფრესკა, აჩვენებს დავით სოსლანის სოციალურ-პოლიტიკურ სტატუსს ზუსტად იმ სახით რა სახითაც აღნიშნული მოცემულია თხრობით წყაროებსა და ზემოთ დასახელებულ აკადემიურ ლიტერატურაში. მეტი სიცხადის შეტანის მიზნით, განვიხილოთ ორივე მათგანი ცალ-ცალკე.

თამარ მეფისა და დავით სოსლანის მონეტა დიდი რაოდენობითაა მოღწეული. ამ მონეტების შუბლზე გარკვევით იკითხება აბრევიატურა „თრ“ და „დთ“. ორივე მათგანს თავზე უზის ქარაგმის ნიშანი, შესაბამისად, პირველი სახელი გაიშლება როგორც „თ(ამა)რ“, ხოლო მეორე – „დ(ავი)თ“. მონეტა, რომ თამარ მეფისა და დავით სოსლანის მმართველობის დროსაა მოჭრილი დასტურდება მასზე დატანილი ქრონოლოგიური მითითებით, სადაც ვკითხულობთ: „ქკ ჯკ“, რაც იშიფრება როგორც „ქ(რონიკო)ნ ჯკ(420)“, ანუ ქორონიკონით 420 წელი, რაც თანამედროვე წელთაღრიცხვით 1200 წელს შეესაბამება.⁴

¹ აღნიშნული სტატია ეფუძნება საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე წაკითხულ მოხსენებას, ხოლო სტატიის ოდნავ სახეცვლილი ვარიანტი გადაცემულია დასაბუჯდად ერთ-ერთ ენციკლოპედიური ტიპის კრებულში. კონფერენციის შესახებ იხ.: *საერთაშორისო კონფერენცია „ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა განვითარების პერსპექტივები“: კონფერენცია ეძღვნება იოანე იაღლეუხიძეს (პროგრამა)*, 13-14 ოქტომბერი, თბილისი, 2021, გვ. 24.

² თამარისა და დავით სოსლანის შეუღლების შესახებ, ასევე ამ უკანასკნელის სტატუსზე იხ.: ივ. ჯავახიშვილი, *ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი თორმეტ ტომად*, II, პირველად გამოიცა 1914 წელს (თბილისი, 1983), 259-280; კ. კეკელიძე, *ერთი მომენტი ქართული პოლიტიკური აზროვნებისა კლასიკური ხანის ლიტერატურაში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*, I, სტატია პირველად დაიბეჭდა 1942 წელს (თბილისი, 1956), 312-318; II. Мурадян, *К хронологии некоторых событий в Грузии и Армении конца XII в.*, *Антикер Шанტანაურანსი*, 9 (1969), 125-135; Е. А. Пахомов, *Монеты Грузии*, ред. и комм. Д.Г. Капанадзе (Тбилиси, 1970), 86; ივ. ლოლაშვილი, *დავით სოსლანის აკლდამის საიდუმლოება* (თბილისი, 1971); ად. აბდალაძე, XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიის შესწავლისთვის, *მაცნე: ისტორიის სერია*, 2 (1974), 145; რ. მეტრეველი, *თამარ მეფე* (თბილისი, 1990), 158-166.

³ მონეტა მოკლედ არის აღწერილი დავით კაპანაძის მიერ, რომელმაც მოახდინა მისი შესაბამისი ატრიბუცია, იხ.: Д. Г. Капанадзе, *Грузинская нумизматика* (Москва, 1955), 65-66.

⁴ Д. Г. Капанадзе, *Грузинская нумизматика*, 65-66.

აღნიშნული მონეტის ვრცელი აღწერა წარმოდგენლია თედო ღუნდუასა და გიორგი ღუნდუას თანაავტორობით შედგენილ „ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგის“ მესამე ტომში. აღნიშნული კატალოგი წარმოადგენს ცნობილი ქართული ნუმიზმატიკური ძეგლების ყველაზე ვრცელ, მრავლისმომცველ და საინტერესო გამოცემას, რომელიც ხელმისაწვდომია, როგორც ბეჭდული სახით, ასევე ონლაინ სივრცეში ორ ენაზე, ქართულ და ინგლისურ ენებზე. ამათგან ინგლისური ვერსიის მეორე ბეჭდური გამოცემა გამოვიდა 2021 წელს ათენში „დემეტრიუს სიატრასის“ გამომცემლობის ეგიდით. აღნიშნულ გამოცემაში დეტალურ არის განხილული ჩვენთვის საინტერესო თამარისა და დავითის მონეტა და მოცემულია ყველა ის დეტალი, რაც შეიძლება მკითხველისთვის საინტერესო იყოს.¹

თამარის და დავითის მონეტა ჩვენთვის მრავალმხრივ არის საინტერესო. მონეტის შუბლზე მოცემულია თამარის და დავითის სახელები, ხოლო ზურგზე – ოთხსტრქონიანი არაბული წარწერა, რომელიც თამარ მეფეს შეეხება. წარწერაში თამარი შექებულია, როგორც დედოფალთა დედოფალი და იესო ქრისტეს მიმდევარი. ამ მონეტების მიხედვით, აშკარად შეგვიძლია დავინახოთ ქვეყანაში არსებული პოლიტიკური მდგომარეობა, სადაც თამარი და დავითი ერთობლივად მმართველობენ, მაგრამ პირველი მეორეზე უპირატესი ძალაუფლებისა და ლეგიტიმაციის მფლობელია. თამარის უპირატესობა გამოხატულია მონეტის შუბლზე მისი პირველი მოხსენიებით, ასევე მონეტის ზურგზე არსებული წარწერით. ამ მოცემულობის მიუხედავად, მონეტაზე ჩანს, რომ დავით სოსლანი თავისი მეუღლის თანამოსაყდრეა, რომელიც ქვეყანაში ერთგვარი უმცროსი მეფის სტატუსით სარგებლობს.

თამარის და დავითის სოციალური მდგომარეობა კარგად იკვეთება არამხოლოდ მონეტაზე, არამედ ფრესკულ მხატვრობაშიც. ფრესკული მხატვრობა კიდევ უფრო მეტი შტრიხებით ამდიდრებს მონეტის მონაცემებს საქართველოს მონარქთა სოციალური მდგომარეობის შესახებ. ამ კუთხით, საინტერესოა თამარისა და დავითის მონეტის შედარება მათივე გამოსახულებასთან, რომელიც მართალია შერყენილი სახით, მაგრამ მოღწეული და დაცულია გარეჯის მრავალმთის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში.

გარეჯის მრავალმთის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში გამოსახული ყოფილან თამარ მეფე, დავით სოსლანი და მათი ვაჟი, გიორგი ლაშა. ფრესკას, რომელიც მონასტრის დასავლეთის კედელზე ყოფილა აღბეჭდილი ჰქონია თავისი წარწერა, რომელიც თავის დროზე ექვთიმე თაყაიშვილს გადმოუწერია, მაგრამ შემდეგ დაკარგულა და დღეს მხოლოდ სპეციალური ლიტერატურის საშუალებით არის ცნობილი.² ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ გაშიფრული ტექსტი შემდეგი სახისაა: „*მეფეთა მეფე: თამარ ასული დიდისა მეფეთა მეფისა: გ~სა/ ძე მათი ღ~შა/ მეფეთა მეფე ღ~თ*“.³

წარწერაში ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტი, რომ დავით სოსლანი თამარის მსგავსად მეფეთა მეფედ არის მოხსენიებული, რაც სხვა შემთხვევებშიც პოულობს ანალოგიას, კერძოდ, ანჩის სახარების მინაწერში, სადაც დავით სოსლანი ასევე მეფეთმეფის ტიტულით იწოდება.⁴ თამარის ლეგიტიმურობის მიუხედავად დავითის მეფეთმეფის ტიტულით მოხსენიება არ შეიძლება მივიჩნიოთ შემთხვევითობად, რადგანაც დავით სოსლანის პოლიტიკური როლი XII-XIII საუკუნეთა მიჯნაზე მნიშვნელოვანი იყო.⁵

დავით სოსლანი, როგორც მამაკაცი ტრადიციით იწოდებოდა როგორც მეფე, ხოლო მისი სოციალური როლის ზრდასთან ერთად იგი უკვე აღმატებულ ხარისხში მეფეთმეფედ არის მოხ-

¹ თ. ღუნდუა, გიორგი ღუნდუა, *ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი*, III, შემდგენლები: აღ. ბოშიშვილი, აპ. თაბუაშვილი, ღ. თავაძე და სხვ. (თბილისი, 2015), 46-47; T. Dundua & G. Dundua, *Catalogue of Georgian Numismatics*, second edition, compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze et al. (Athens, 2021), 251-252; <http://geonumismatics.tsu.ge/ge/catalogue/types?type=70>

² ზ. სხირტლაძე, კვლავ ნათლისმცემლის მონასტრის საქტიტორო გამოსახულებების შესახებ, *ქურნ. საბჭოთა ხელოვნება*, 3 (1987), 108-109; ღ. თავაძე, საქართველოს სამეფო ოჯახის სოციალური სტატუსი XI-XVI სს. ფრესკული მხატვრობის მიხედვით, *თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები*, I (2011), 101-102.

³ ზ. სხირტლაძე, კვლავ ნათლისმცემლის მონასტრის საქტიტორო გამოსახულებების შესახებ, 109.

⁴ ღ. თავაძე, საქართველოს სამეფო ოჯახის სოციალური სტატუსი XI-XVI სს. ფრესკული მხატვრობის მიხედვით, 102.

⁵ იქვე, 102-104.

სენიებული. მოიხსენიება. აშკარად, სახეზეა დავითის სოციალური სტატუსის ამდგომლობა საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში, რაც დავით სოსლანის ავტორიტეტის ზრდის პარალელური პროცესია. მონეტებზე არსებული რეალობა თავის ასახვას ჰპოვებს უკვე მონუმენტურ მხატვრობაში, რისი შესანიშნავია მაგალითია გარეჯის მრავალმთის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის დასავლეთ კედელზე შესრულებული ზემოგანხილული ფრესკა.¹

საქართველოს სამეფოში დავით სოსლანის პიროვნების უდავო გავლენისა იგი რჩებოდა თამარის უმცროს მეუღლე-მეფის სტატუსში. ნარატული წყაროების გარდა აღნიშნული კარგად ჩანს თამარისა და დავითის ერთობლივ მონეტებსა და გარეჯის მრავალმთის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის დასავლეთი კედლის ფრესკულ გამოსახულებაზეც.

თამარი თავისი პოლიტიკური სტატუსიდან გამომდინარე ფრესკის საპატიო მარჯვენა მხარესაა გამოსახული, ხოლო დავით სოსლანის ფიგურა ფრესკის მარცხნივ არის მოთავსებული, მათ შუაში გიორგი ღაშა გამოსახულებაა მოთავსებული. აღნიშნული სრულ თანხვედრაშია ქართველ მეფეთა სხვა ფრესკულ გამოსახულებებთან, სადაც მეფე და ქვეყნის მმართველი ფრესკის საპატიო მარჯვენა მხარეს გამოისახება, ხოლო მეფის მეუღლე მარცხენა მხარეს იკავებს. ეს უკანასკნელი მოცემულობა უპირატესად დედოფლებს მიემართებათ, ისინი, როგორც წესი, მეფის თანამეცხედრენი იყვნენ და არა ქვეყნის უმაღლესი საჭეთმპყრობენი. თამარის შემთხვევა განსხვავებული გახლდათ. მიუხედავად იმისა, რომ მისი მეუღლე-ქმარი დავით სოსლანი იწოდება როგორც მეფე და, გარკვეულ შემთხვევებშიც, როგორც მეფეთმეფე, თამარი ითვლებოდა ქვეყნის უმაღლეს პირად და გიორგი III-ის მემკვიდრედ, შესაბამისად, დავით სოსლანი მხოლოდ მეფე-ქმრის ან მეფეთმეფე-ქმრის სტატუსს ფლობდა. აღნიშნული კარგად არის ილუსტრირებული თამარისა და დავითის ერთობლივ 1200 წელს მოჭრილ მონეტაზეც. აღნიშნული მონეტის შუბლზე თამარის უპირატესობა ჩანს მის პირველ მოხსენიებაში, დავითი მხოლოდ თამარის შემდეგ იხსენიება, ხოლო ზურგზე გაკეთებულ არაბულ წარწერაში, რომელიც საერთაშორისო პუბლიკისთვის იყო განკუთვნილი – მხოლოდ თამარ მეფეა მოხსენიებული, როგორც „დედოფალი დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, მესიის მიმდევარი“.²

სოციალურ-პოლიტიკური რეალობის რეპრეზენტაციის კუთხით თამარის და დავითის მონეტის მსგავსია გიორგი IV ღაშას და რუსუდანის მონეტები. ორივე მათგანი ჭრის მონეტებს, რომელზეც ისინი იხსენიებიან არა როგორც თავიანთი მამის, დავით სოსლანის, ძე ან ასული, არამედ როგორც „გიორგი, ძე თამარისა“ და „რუსუდან, ასული თამარისა“.³ შესაბამისად, რომელი მონეტაც არ უნდა ავიღოთ, თამარისა და დავითის ერთობლივი ემისია, გიორგი IV ღაშას საფასე თუ რუსუდანის ფული, ყველა მათგანი გამოკვეთილად აჩვენებს თამარ მეფის სოციალურ-პოლიტიკურ უპირატესობას დავით სოსლანთან მიმართებაში. ანალოგიური ვითარებაა მონუმენტური მხატვრობის ზემოთ განხილულ ძეგლებზეც. გარეჯის მრავალმთის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის დასავლეთ კედლის ფრესკა თამარის უპირატეს სოციალურ-პოლიტიკურ მდგომარეობას გვიჩვენებს, მაგრამ, ამავე დროს, ფრესკული წარწერა, რომელიც მას ასხლავს, ის იშვიათი შემთხვევაა, როდესაც დავით სოსლანი მოხსენიებულია როგორც მეფეთმეფე, მსგავსად თავისი მეუღლისა.

ამგვარად, მონეტა და ფრესკა დავითის მზარდი პოლიტიკური სტატუსის მაჩვენებელია, თუმცა, ამის მიუხედავად, თამარი თავის მეფე-ქმართან შედარებით უპირატესი ადგილით სარგებლობდა ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკურ რეალობაში. აღნიშნული ასახულია როგორც მონეტაზე, ასევე ფრესკაზე, რაც სრულ შესაბამისობაშია ნარატული წყაროების მონაცემებთან.

¹ იქვე.

² თ. დუნდუა, გიორგი დუნდუა, *ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი*, III, 47; T. Dundua & G. Dundua, *Catalogue of Georgian Numismatics*, 252.

³ თ. დუნდუა, გიორგი დუნდუა, *ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი*, III, შემდგენლები: აღ. ბოშიშვილი, აპ. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე და სხვ. (თბილისი, 2015), 47-52; T. Dundua & G. Dundua, *Catalogue of Georgian Numismatics*, 253-267.

Leri Tavadze
Ivane Javakhishvili Tbilisi
State University
Tbilisi, Georgia

POLITICAL AND SOCIAL STATUS OF DAVIT SOSLAN IN GEORGIA
(According to Numismatics and Monumental Painting)

Abstract

Coins of queen Tamar and Davit Soslan is known as *coins of Tamar and Davit with the „Bagrationi family badge“* in academic literature. Coin of Tamar and Davit is quite interesting for us from many perspectives. Political condition of the Georgian state is brightly visible based on this coin. Tamar and Davit shared power in Georgia but supremacy and legitimacy of the former over the latter is well illustrated on those coins. Tamar's precedence is depicted on obverse of the coin where her name is inscribed at first and in Arabic legend on reverse of the same coin. Despite these circumstances Davit Soslan is co-ruler of his consort and he could be rendered as the junior *mepe* (sovereign; sometimes translated as king) in Georgia.

The social status of Tamar and Davit is well illustrated on frescoes too. John the Baptist Monastery at Gareji had a fresco with royal depiction of queen Tamar, Davit and their son, Giorgi Lasha. The fresco, which was painted on the west facade, had its own inscription copied by Ekvtime Takaishvili several decades ago. It is worth to note that Davit Soslan similar to Tamar is mentioned as *mepeta mepe* (sovereign of sovereigns; sometimes translated as king of kings) in this inscription, but the depiction of Tamar is placed on the right side of the fresco that shows her superiority.

Social and political reality that we see on coins, where name of Davit is inscribed next to Tamar, displays the analogy in monumental painting, fresco of John the Baptist Monastery at Gareji is a good example. Despite the strong personal influence of Davit Soslan in Georgia he remained to be a sort of sovereign consort of queen Tamar. Alongside the narrative sources this is well illustrated on the mutual coins of Tamar and Davit (also on the coins of Giorgi IV Lasha and Rusudan) and on the fresco that was depicted on west facade of John the Baptist Monastery at Gareji. Hence, despite the growing influence of Davit Soslan portrayed on coins and fresco, Tamar had a higher position in social and political reality of Georgia.

Keywords: Davit Soslan, Georgia, Politic.

Капланова Аминат И.
кандидат филологических наук, доцент,
старший научный сотрудник отдела фольклора народов КЧР
Карачаево-Черкесского института гуманитарных исследований
Черкесск, Россия

ОБРАЗ И КУЛЬТ КОНЯ В НОГАЙСКОЙ ПАРЕМИИ
И НЕКОТОРЫЕ ПАРАЛЛЕЛИ ИЗ ГРУЗИНСКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Давно известно, что интерпретация человека с животным миром корнями уходит в далекое прошлое. Люди издревле сопоставляли себя с животными, присматривались к их повадкам и образу жизни, по их особенностям научились определять их различительные черты, начали давать им прозвища, соотнося себя с их прототипами, таким образом происходил творческий языковой процесс, и как мы знаем интенсифицировать эволюцию невозможно.

Переносное значение образов животных в паремиологии любого народа позволяет близкознакомиться с носителями языка, с их культурой и жизненным укладом. Именно в мировоззрениях народа истолковываются объективные и субъективные качества животных, которые семантически

мотивируются мышлением народа, благодаря чему обретают эмоционально-экспрессивную окраску и становятся пословичным фондом словесного искусства.

Сокровищница национального текста свидетельствует о мировоззрении народа, стремление к формированию социальной среды и благоустройства быта, обусловленная потребностью общечеловеческого социума. Словесные формулы народного творчества способствуют в созидании общечеловеческих ценностей.

Ногайцы издавна занимались разведением лошадей, линия породы формировалась веками. «Ногайская Орда, располагавшаяся на территории левобережья нижней Волги, Южного Урала, Западного и Центрального Казахстана, в конце XV-XVI в. была одной из ведущих политических сил Евразии – пишет В.В. Трепавлов [1; 5]. За два столетия они поставили в Россию огромное количество лошадей, масштабы конского импорта из-за Волги в XV-XVI вв. были столь значительны, что создается впечатление, будто тогда словом «конь» обозначались только лошади ногайской породы» [2; 40]. «Именно ногайские лошади послужили инструментом преобразования прежней феодальной московской пешей армии в современную, соответствующую эре огнестрельного оружия... – пишет Ш. Лемерсье-Келькеже. – Без кавалерии русские никогда не смогли бы завоевать мусульманские территории» [1; 707]. Главной военной силой выступала подвижная и хорошо обученная конница, именно под эту цель и подстраивалась разведение и муштра лошадей. Ногайцы не отдавали предпочтения к конкретным породам, а иначе говоря, руководствовались трендом, но никак ни брендом. Во времена походов, когда орда завоевывала новые территории, пополняла свои ряды представителями покоренных народностей, и их скакунами. Как следовало бы, четкой селекции не велось, единственное, что известно, основополагающую роль, в ее создании сыграли вероятно: джунгарские кони, арабские кони, монгольские кони. Такой подход осуществлялся до Средних веков, в этот период у ногайцев было несколько знаменитых конезаводов, каждый из которых, на основе смешанных породностей разводил несколько индивидуальных пород. Особенно популярными были заводы на Северном Кавказе и на Кубани. Не смотря на довольно размытые корни породы, ногайских коней высоко ценили и использовали даже при выведении новых породных лошадей: донских и кабардинских. Ногайская лошадь характеризуется резвостью, взявшая неприхотливость и выносливость от лошадей монгольских, сухость и легкость от приведенных половцами лошадей Средней Азии. Спор по поводу ногайской породы ведутся в течение многих десятков лет, тема ногайской лошади упоминается в разных исторических источниках, поэтому требует отдельного научного осмысления.

«Самым привлекательным ногайским товаром для русских были лошади. Степные кони по русским источникам, сортировались на аргамаков, иноходцев, коней отрядных и кобыл. Все они славились силой и выносливостью. Служивший в Москве в конце XVI в. французский наемник Жан Маржерет, удивленный превосходными качествами ногайского коня, сложил ему настоящий гимн. «Сами Ногаи подразделяли своих скакунов на тулпаров (богатырских), бедеу (княжеских), аргымаков (породистых скаковых), юйрик ат (скаковых), ебе и аласа (одинарных). Высоким авторитетом пользовались ногайские «сыншы» (знатоки лошадей), умевшие распознавать качества особи с жеребьячьего возраста» [3; 159]. Утонченное отношение и владение искусством разведения породистых лошадей ногайцами освещены во многих жанрах ногайского фольклора, где превалируют термины с названиями лошадей. Существенная часть паремиологических текстов посвящены образу коня с описательными приметами в разных ипостасях.

Употребление образов животного в паремиологии используются для краткости и меткости выражений, вербально воспроизвести повадки, внешность, чувства, психологию зверя, выраженные колоритом нравственного опыта народа, отражают национальную самобытность образного мышления.

По поверьям ногайцев, лошадь сотворен от ветра, верблюд от солнца, вол из кургана, корова из воды, козел из колючки, коза из камня («Ат яратылган елден, туье яратылган куьннен, оьгиз яратылган тоьбеден, сыйыр яратылган сувдан, теке яратылган шоькирден, эшки яратылган тастан») [4; 374]. Оказывать почтение животному, выразились и в ногайских приветствиях, женщины Караногая (Республика Дагестан) говорят: «Здоров ли (цел ли) домашний скот, невредимы ли цыплята-курята (вся живность кроме человека)?» («Мал-ян аманма, шипий-тавык аьруьвме?») [5]. У кубанских ногайцев спрашивают о домашней живности: «Домашний скот спокоен ли, домашняя птица в порядке ли?» («Мал-зат тынышпа, увак януварлар сахыйма?») [6] («янувар» ян<бар – букв. «есть душа»).

У ногайцев, если у существа есть душа («ян»), говорят: «Безъязычным, Аллах проявляет сострадание!» («Тилсиз ян, Аллага язык!») [6]. Не проявлять заботу или глумиться над животными, считалось делом греховным, о чем свидетельствует и русская пословица: «Всякая животина на счету у Бога».

Пословицы, представленные в данном пункте, посвящены женскому образу: «С плохой женой хорошей еды не видать, с плохим сыном гривастой лошади не оседлать» «Бишеси жаман яхсы ас ишмес, улы жаман жаллы ат минмес» [7; 325]. «Гривастая» означает – хорошая, добротная, безусловно красивая лошадь. Плохой человек не сумеет взрастить добротного коня, а с непутевой женщиной вовсе проблем не оберешься. Сравнительный прием применён через противопоставление образов благородного коня и плохого человека.

Знатоки и ценители («сыншы») определяли аллюры лошадей: ходьбы и бега (шаг, галоп, рысь) (фр. *allure* «походка» <*aller* «идти, ходить», совокупность видов движения лошади [8; 33]). Достоинства коня и способность рукодельницы, считались главными приоритетами и являются актуальными во все времена. «Коня выбирай по походке, жену выбирай по тому, как она шьёт» («Ат алсань, юрис ал, хатын алсань, тигис ал» [9; 98]). Ногаец при выборе коня, как одним из достоинств оценивал грациозность походки. Сравнительные приемы с образом коня присутствуют во многих пословицах и поговорках: «Лошадь красива головой, девушка – бровями» («Ат аьруьви бастан, кыз аьруьви кастан»). «Берешь лошадь – бери голову и грудь, берешь жену – бери глаза и брови» («Ат алсань бас мынан тоьс ал, катын алсань коьз мынан кас ал») [9; 98].

По повадкам коня прогнозировали погоду: «Если конь на земле валяется – к потеплению» («Ат ерде авнаса, йылы болар»). «Если конь ляжет на дорогу, будет ураган» («Ат йолга ятса, давыл болар») [4; 375]. «Если конь удила жуёт – пойдет дождь» («Ат авызлыгын шайнаса, ямгыр болар») [5].

Общеизвестна пословица среди ногайцев и карачаевцев «Лошадь поворачивает к коновязи» («Ат айланса – казыкка») соответственно привычка – вторая натура [9; 97], но укрощение и послушание это не только привилегия слабого, разумность и предусмотрительность привилегия благородства. В повседневной жизни случались, когда непривязанный конь вовремя свободного выпаса, запутавшись коновязью, мог погибнуть (удушением), во избежание подобного, нужно приучать коня к коновязи. Карачаевский вариант пословицы: «Конь побегает-походит и коновязь находит» («Ат айланса – кьзыкьгъа») [12; 68], т.е. конь, где бы не находился всегда предусмотрителен.

Обрядовые элементы словесного искусства воспитывали подрастающее поколение в лучших традициях своего народа, во время именнаяречения нарекающий (мать, отец, крестный) произносит первые напутственные слова, по просьбе сына отец сажает его на коня, первый самостоятельный выход верхом определяет дальнейшую миссию человека, поэтому ногайская пословица гласит: «Имянарекающий сажает на коня» («Ат атаган атка миндирир»). В карачаевской пословице «Нарекающий именем сажает на коня» («Ат атаган атка миндирир») [13; 462] обозначает получение имени и коня одновременно, до этого он находился под покровительством матери (в утробе).

С младенчества ребенок инстинктивно начинает протягивать руку к волосам, чтобы ухватиться. Родитель – добытчик, у которого лошадь была основным средством для добывания, начинал знакомить сына с миром животных, так начинался воспитательный процесс; сперва ошупью, затем ухаживанием, переход к его седланию, потом пасут хозяйство по бескрайнему степному простору. «Ногаец родился ухватился за гриву, ногаец глаза открыл скотом» («Ногай тувганда, ялав ман тувган, ногай коьзи мал ман ашылган») [4; 374] т.е. человек начинает свое сосуществование; учится хватать, ухаживать, седлать и наживать добро.

Гостеприимство и преемственность поколению в ногайском обществе выразились через образы животных, подрастающее поколение следует отцовским заветам, поступкам, слову: «Жеребенок идет по следу лошади» («Ат туягын тай басар») [9; 98]. «Если даже задарят множеством скотов, не теряй ногайский менталитет, если гость зайдет во двор – почитай», («Дунья малын берсе де, ногайшылыкты йойма, юртка конак келсе, конакты сыйламай койма») [5]. Люди в прошлом богатство оценивали количеством скота, но благосостояние были несоизмеримы с морально-этическими устоями предков.

Герои эпических произведений с помощью своих коней приобретали славу, потому что кони, наравне со своим хозяевами, воевали и тоже были прославлены, в следующей пословице: «Конь – слава, овцы – богатство» («Ат – даньклык, кой – байлык») [4; 375] толкуется взгляд человека к

образу животного. Человек, разводил овец, получал от них продукты питания, одежду для ношения, продавал, тем самым приумножал свою собственность. Описания лошади выразились сравнительными приемами и гиперболизацией образа: подчеркивая его доблесть: «Конский стан, словно холм, облик красен словно кольчуга» («Ат турысы тоьбедей, коьрки ыспайы куьбедей») [4; 375].

Аргамак (аргымак) в представлении ногайцев порода быстроногих верховых лошадей. Ногайский фольклорист А.И. Сикалиев пишет: «У ногайцев много поговорок о лошади. Так, ногайцы говорят: «Ат – мырад“ «Конь – мечта». «Аьруьв деген атка мингендей“ «Хорошее дело подобно седланию коня» Жизнь ногайских всадников и успех их военных предприятий зависели от коней [10; 112]. В эпических сказаниях герой с трудом добывает и укрощает его, объезжает и обучает сам. Не мало труда возлагается, для того чтобы вырастить богатырского коня: «Жеребенок хорошей породы сам по себе не становился богатырским конем. Его надо обучить, за ним надо следить. Будущие герои под наблюдением «сыншы» (знаток лошадей) вкладывают много энергии и труда, чтобы привить своему коню необходимые привычки и должным образом закалить его. Любимых коней герои кормят, пшеницей, поят молоком, гладят ладонями, чему свидетельствует поговорка: «Ячень-пшеницей кормилась, ладонями гладилась, пиалами испивший молоко» («Арпа-бийдай ашаган, аялар ман сыйпаган, аяклар ман суьт ишкен»). Следовательно, боевой конь богатыря является результатом его долголетнего, терпеливого, ежедневного труда, желанной целью“ [10; 114]. Аргамак во время кормления порой проявлял и капризы: «Аргамак, пренебрегающий ячменем, может остаться и без свинорога“ («Арпа емес аргымак ажырыкка заьр болар») [9; 42], соответственно, со временем пословица приводилось в интерпретации капризного, разборчивого, привередливого, порой избалованного человека.

Наилучшим конем по описаниям в героическом эпосе считается тот, который по своим качествам превосходит арабского скакуна. Лучшие кони сравниваются с арабскими скакунами: «На аргамак-ках скакали, происхождением лучше арабских скакунов“ «Аргымактай ат миндик, асылы артык араптан“ [10; 116].

Название аргмака восходит к древней мифологии, в переводе с тюркского «агумак <агуа «сила, ловкость» (старинное название лошадей арабской породы) [9; 58]. Образ аргмака представлен во всех жанрах ногайского фольклора: «Ногайцы, будучи номадами свою жизнь не представляли без коня. Ногайское войско состояло исключительно из конницы. И не случайно в ногайских мифах лошадям отводилось одно из главных мест» [11; 51]. (Номады с нем. nomade <лат. nomas – кочевник. Номадизм от гр. nomas «кочующий», «кочевой образ жизни“ [8; 444]).

В ногайских пословицах и поговорках встречается и плохая порода лошадей: ебе (рысак серой масти) и аласа (мерин): «Аргмак любит, когда его хвалят, а мерин – когда его гладят» («Аргымак мактав суьер, аласа сыйпав суьер»). «Кто оседлал мерина – оседлал деревяшку, а кто оседлал кобылу – оседлал коня» («Аласа минген агаш минер, байтал минген ат минер») [9; 62]. «Мерина хвали, а аргмака седлай» («Аласады мактада, аргымакты мин»). «Мерин падет в оглоблях, а аргмак – на скачках“ («Аласа арыста оьлер, аргымак ярыста оьлер») [9; 83]. «Аргмак побежит, если его ранишь, аласа побежит, если она попадет в табун“ «Аргымак яраланса ювырар, аласа куралса ювырар» [7; 324]. Следует отметить, что в ногайском фольклоре изображение ногайского коня через описательно-образительные приемы, использованы практически все наименования: ат – лошадь, байтал – кобыла, аласа – мерин, йорга – иноходец, айгыр – жеребец (богатырский конь).

Художественно-выразительные средства в сравнении женщины с кобылицей, которая в силу своего проступка проявляет невоспитанность подобно скотине: «Седлаемая кобылица брыкается, наказываемая жена огрызается» («Минлер байтал эс таслар, согылар катын соьз баслар» [7; 324]). По природе необузданность свойственна только животным, человек применяет целое искусство для его укрощения, но человек выросший в семье несет в себе черты нравственного воспитания, разумность и гуманность.

У ногайцев, принято определять быстроногих коней по тонким коленям, это признак легкого передвижения, для соревнований на скачках, а так же для неутомимого бега: «Хорошего коня по коленям узнают, хорошую жену по глазам узнают, хорошего джигита по словам узнают, хорошую девушку по характеру узнают, дервиша – по дикости, бая – по строю его людей“ («Ат яхшысы тизден

белгили, катын яхшысы коьзден белгили, йигит яхшысы соьзден белгили, кыз яхшысы кылыкдан белгили, дервис асавындан, бай – ясавындан») (дервиш перс. darvis «нищий» – мусульманский бродячий монах, исповедующий суфийскую религию [8; 185]). Для кубанских ногайцев находка подковы предвещает счастье и благоденствие в доме и до сих пор подвешивают над входной дверью углом вниз. В Караногае вешают и говорят, чтобы «счастье привалило в дом как топот копыт» [5] (у славян углом вверх).

Старшее поколение оценивали состояние коня по стойке, по глазам по походке. «В генах лошади пламя есть, у вод озера волны есть» («Ат тамырында ялын бар, коьл сувында толкын бар») [5].

«Быку рога подходят, юрте ковер подходит, девочке с мальчиковыми манерами ножик подходит, тулпару потник подходит» («Бугага муьйиз келиседи, термеге кийиз келиседи, кедешопайга кезлик келиседи, тулпарга керлик келиседи»), т.е. есть каждому своё, что суждено.

Издавна ногайцы знали, что при сухом климате, каждый степняк рыл колодец не только для себя, но и для тех, кто постоянно передвигался и путешествовал, что было свято в знойную (шилле) жару. «Конь без подпруги не бывает, степь – без колодца» («Ат айылсыз болмас, шоьл куйысыз болмас») [4; 375].

Очаг – символ счастливой семьи. Очаг и семья неотделимы друг от друга, подобно седлу и подушке говорится в ногайской пословице: «Дом без дыма не бывает, седло без подушки не бывает» («Ошак туьтинсиз болмас, иер коьпшиксиз болмас») [5].

В некоторых пословицах выразились разгадки сна с помощью атрибутов лошади, конкретные предметы и действия предвещали неприятные события: «Если во сне оборвется подхвостник, наяву печаль охватит» («Туьсинде куйыскан уьзилсе, уявда кайгы коьньилинъди бийлер») [5].

Климат степной части сопровождается частыми порывами ветров, для этого ношение наглазника у лошади было обязательным, как защита от песка пыли и бури: «Будут шоры, не коснется пыль» («Коьзлик болса, шань тиймес») [8].

Травы, растущие в степных местностях, отличаются насыщенными вкусовыми качествами, жеребцы быстро набирают силы и мясо у них вкуснее. «С травинки-соринки пчела мед собирает, с травинки-соринки жеребенок мясо набирает» («Оьлен-шоьптен балшыбын бал йыяды, оьлен-шоьптен айгыр эт йыяды») [5].

Кунан жеребенок по третьему году должен быть заузданным и приученным, в ногайской пословице ассоциируются с подножием горы. «Холм без подножия не бывает, жеребец без узды не бывает» («Тоьбе этексиз болмас, кунан ноктасыз болмас») [5]. В этом возрасте жеребец начинает познавать мир и наслаждаться природным даром, свидетельство тому поговорка: «Кто следует за жеребцом – будет валяться в цветах, кто следует за свиньей – будет валяться в грязи» («Кунанга иерген шешекке авнар, донъызге иерген батпакка авнар») [9; 382]. Поговорка сложено в назидание человеку, как лучше устраивать жизнь и как ее наладить, когда он станет перед выбором.

Наблюдения, веками устоявшиеся в народе, выраженные в пословицах и поговорках, определяли приметы, состояние и внешний вид лошади: «У кобылицы есть вымя, а у пшеницы долгоносик» («Биединъ эмшеги бар, бийдайдынъ буьршеси бар») [5]. «Если конь разозлится узнай по ушам, если собака разозлится, узнай по хвосту» («Ат ашувланса кулагыннан бил, ийт ашувланса куйрыгыннан бил») [5].

«У Карагера (имя скакуна) на поясе красная полоса, с кинжала кровь течет кершеном» («Карагер ат белинде – кызыл йолак, кылыштан кан агады кершендей») (по ног. словарю кершен – 1) жёлоб; 2) дол; на клинке, здесь подходит по смыслу «стоком») [9; 327]. Карагер – богатырский конь героического эпоса «Шора батыр». Портрет яркого представителя богатырского коня после боевого эпизода. Кони народных богатырей преодолевают огромные пространства, переносят невероятные трудности. Описание качества и красоты скакунов – один из излюбленных и красочных элементов эпических поэм и встречается в ногайских героических поэмах довольно часто. По сведению информаторов: «Если богатырский конь выигрывал на скачках, на копыто накрапывали молоком и гриву ею протирали» [5]. Во время скачек, у коня происходит сильное потоотделения, ногайцы, считали, что после пробега коня нужно очищать (выделяются токсины из организма). Таким образом, проводился обряд духовного и физического очищения, молоко служило и как оберег от дурного глаза, так и для укрепления здоровья. «В народе молоко иносказательно называли ак – белое. Слово «ак» связывали с

пригодной для еды пищей. Ногайцы любили говорить: «Белое нельзя проливать под ноги!» («Акты аяк астына тоьгип болмас!»). Существовало проклятье: «Пусть накажет белое!» («Ак урсын!») [11; 19]. Белое молоко считался священным и был на особом почете. В соотношении с совершенством высших сил: справедливость, правда, святость, истина часто называли «ак зат» – «белая суть».

У коня сложный и многогранный образ, установленный на службу человеческим стремлениям и склонностям. В образе коня также вплелись такие качества, как импульсивность, неудержимость желаний, инстинктивные склонности, стремительность и неутомимость бега, символ бесстрашия, военной доблести и славы. Художественный образ коня выраженные в ногайских поговорках через изобразительно-описательные приемы и выразительные средства: гривастая, красивая голова торс (грудь), тонкое колено, грациозность, красен кольчугой, высокий холм и т.д. усиливают многозначность и многофункциональность образов.

Основным сравнительным материалом исследования выбраны грузинские народные пословицы и поговорки о магических конях, особенно насыщенные мифическими пластами, благодаря которым удастся установить общее мифологическое начало сказочного образа коня. Для типологических сравнений в работе будут привлечены устные тексты пословиц и поговорок из грузинского фольклора.

Образ и культ коня-чародея встречается в разных грузинских преданиях. В одном аспекте золотистый конь помогает герою бежать от погони, в другом – принцесса на стеклянной горе конь является другом героя: младший брат в благодарность за дежурство на могиле отца получает волшебного коня; в третьем – царь объявляет, что выдаст дочь только за того, кто доскачет до высокой башни, в которой она находится. Герой выполняет эту задачу и женится на царевне. В то же время ясновидящий конь представляет волшебного коня, который помогает герою на службе у царя; конь не только понимает речь своего господина, но и сам обладает даром человеческой речи; герой добывает чудесную птицу, красавицу, купается в кипяченом молоке; царь пробует тоже и погибает; герой получает красавицу и царство [14; 249].

Символика коня в мифическом аспекте хорошо знакома фольклористам, но сопоставление разных жанров фольклора и на примере из грузинского материала дает возможность выяснить взаимосвязи сказочных, эпических и мифологических мотивов в междисциплинарном аспекте.

Весьма примечательно, что в своей фундаментальной статье об эпических жанрах фольклора народов Дагестана Ф. А. Алиева пишет: «Характерно, что и в сказках народов Северного Кавказа (адыгов, ногайцев, осетин, чеченцев и ингушей и др.) конь из помощников героя играет самую значительную роль. Конь в них проявляет сходство с конями эпических героев: он умеет разговаривать, подсказывает герою, как себя вести в ходе поединка, как следует поступить, помогает в выполнении трудных поручений. Необычными качествами наделен и новорожденный жеребенок. Необычность коня, проявившаяся сразу после его рождения, – характерная черта для сказок многих народов Кавказа» [15; 245].

В средневековой грузинской литературе конь играет не менее важную роль, чем в народных сказках и сказаниях. Как главный боевой атрибут героя, конь соответствует реальным условиям воинской жизни. В поэме Шота Руставели «Витязь в тигровой шкуре» особое внимание уделяется масти коней, они соответствуют настрою героев, трех доблестных рыцарей-побратимов. Первое появление главного героя Тариел и его черного коня представляется следующим образом:

Вдруг заметили арабы чужестранца молодого.
Опечаленный, держал он за поводья вороного.
Крупным жемчугом сверкало снаряжение верхового,
Роза инеем покрылась, как от ветра ледяного [16; 326].

Вместе с тем, черный цвет ассоциируется с меланхолией героя, огорчившегося из-за разлуки со своей возлюбленной. Описание всадника относится к числу эпических норм «В героическом эпосе, с ослаблением архаических элементов сказочной фантастики, первоначальное отождествление коня и птицы обычно рационализируется, превращаясь в поэтическое сравнение» [19; 26].

В литературном произведении в этих шаблонах богатырской скачки сохранилась древняя традиция сказочного полета коня:

Вдруг раздался крик у моря. Я взглянул перед собой,
Вижу: мчится гордый витязь, в руку раненный стрелой.

Он держал меча обломок, кровь текла с него струей,
Он выкрикивал угрозы, вызывал врага на бой.
Вороним конем он правил – тем, которым я владею.
Конь летел, подобно ветру, на лету сгибая шею [18; 377].

Создается доброе впечатление о непрерывности и характере действия мифологической традиции. В отличие от литературного эпоса, устная сказка еще сохранила отдаленную связь с мифологическими представлениями о животном как о чудесном помощнике человека, основанными на древних тотемистических верованиях.

Обращаясь к сравнительному методу и междисциплинарному изучению, исследование образа и культа коня в ногайской паремии не только преследует теоретический анализ мотивов, но также побуждает обратиться к занятиям этнологическими вопросами. Сходство сказочных сюжетов с обычаями, обрядами и представлениями исследуется давно. В создании паремии, поговорки, сказки присутствовала не только фантастическая, но и бытовая религиозная реальность, хотя изменялось содержание по мере ее развития.

Ссылка на реальность обычно подтверждается тем фактом, что испытания, фигурирующие в ногайских паремиях, поговорках, сказках, могут быть восприняты как следы обычаев и действий, которые когда-то служили для регулирования общественной жизни. Испытания, которые проходят мифические герои, указывают на реальность инициации: введение молодежи в группу взрослых через социальную изоляцию.

Нельзя не согласиться с мнением Е.А. Гогиашвили: «В устном творчестве грузинского народа внешность и природа сказочного коня не метафора, а манифестация древних верований, основанных на мифологических воззрениях. В волшебных сказках в образе коня сказывается его мифическое происхождение: он огненный, крылатый и тесно связан с землей и водным миром. Соответственно обладает четырьмя стихиями и тем самым сближается со своим мифическим прообразом. Наличие в сказке мифопоэтических сюжетов и отдельных мотивов – явление обычное, хотя в большинстве случаев утеряны древнейшие контексты, и они приобретают новое значение. Можно с уверенностью сказать, что в сказках, в т. ч. и в юго-кавказских сказках, образ коня-помощника вобрал в себя элементы древнейших мифических пластов. Сюжеты волшебных сказок создают широкое поле исследователям для текстуального анализа как грузинской народной прозы, так и тех культурных особенностей, в которых отражаются взаимосвязи кавказского фольклора с творчеством других народов мира» [17; 111].

В данной статье мы обозначили лишь пункты для будущих научных изысканий, с установкой для дальнейшего исследования образов животных, которые до сих пор остаются вне поле зрения исследователей. В современном мире пословицы и поговорки в жизни ногайцев продолжают иметь историко-познавательное, нравственно-воспитательное и идейно-художественное значение. В них выразились социально-исторические взгляды, морально-этические нормы, в них решаются объективные и субъективные позиции современного общества. Мудрые изречения являли собой плеяду воспитательной и образовательной школы, характеризующая важную эпоху народа, как этноса.

Библиографический список

1. Трепавлов В.В. История Ногайской Орды // Исторические исследования: классика. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Квадрига, 2020. – 1040 с.
2. Денисова М.М. Поместная конница и ее вооружение в XVI-XVII вв. // Труды Гос. ист. Музея. – М., 1948. – Вып. 20. – С. 29-46.
3. Трепавлов В.В. «Орда самовольная» Кочевая империя ногаев XV-XVII вв. // Исторические исследования. – М.: Квадрига, 2014. – 224 с.
4. Акманбетов Т.А. Ногай айтувлар эм такпаклар туьркимлери. // Ногайцы: XXI век. История. Язык. Культура. От истоков – к грядущему. Материалы Второй Международной научно-практической конференции г. Черкесск, 12-13 октября 2016 г. – Черкесск: Изд-во КЧИГИ, 2016. – С. 373-378.
5. Полевые записи Капановой А.И. 2021 г. Информатор Акманбетов Тагир Ажакаевич, 04.06.1953 г.р. – с. Терекли-Мектеб, Ногайский район, Республика Дагестан;

6. Полевые записи Каплановой А.И. 2021 г. Информатор Куржиева Зайрат Абдурахмановна, 13.09.1951 г.р. – а. Икон-Халк, Ногайский район, Карачаево-Черкесская Республика.
7. Ярлыкапов А.А. Образцы ногайского фольклора в хрестоматии // Ногайцы: XXI век. История. Язык. Культура. От истоков – к грядущему. Материалы Второй Международной научно-практической конференции г. Черкесск, 12-13 октября 2016 г. – Черкесск: Изд-во КЧИГИ, 2016. – С. 322-331.
8. Большой словарь иностранных слов // Сост. А.Ю. Москвин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 816 с.
9. Ногайско-русский словарь. Ногайша-орысша соъзлик // Под ред. К.М. Мусаева. Сост.: С.А.-Х. Джанибекова-Калмыкова, М.А. Булгарова, С.А. Кукаева. – М.: Наука; Восточная литература. – 2018. 896 с.
10. Сикалиев (Шейхалиев) А.И.-М. Ногайский героический эпос. – Черкесск: Изд-во КЧИГИ, 1994. – 328 с.
11. Капаев И.С. Ногайские мифы, легенды и поверья. Опыт мифологического словаря. – М.: «Голос-Пресс», 2002. – 424 с.
12. Карачай-Малкъар нарт сёзле. Карачаево-Балкарские пословицы и поговорки // Сост. Узденов Мустафа Исмаилович. – Ставрополь, 2014. – 496 с.
13. Къарачай нарт сёзле // Сост. С.Ч. Алиев. – Черкесск, 1963. С. 426.
14. Курдованидзе Т. Д. Сюжеты и мотивы грузинских волшебных сказок (Систематический указатель по Аарне-Томпсону) // Литературные взаимосвязи. – Тбилиси: Мецниереба, 1977. – С. 240–263. (На грузинском яз.)
15. Алиева Ф. А. Образ коня в эпических жанрах фольклора народов Дагестана // Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований РАН. – 2016. – № 23(1). – С. 243–249.
16. Руставели Ш. Витязь в тигровой шкуре / пер. К. Д. Балмонта, П. А. Петренко и Н. А. Заболоцкого. – Ленинград: Советский писатель, 1988. – 493 с.
17. Гогиашвили Е.А. Образ коня в грузинском сказочном эпосе в контексте сравнительной мифологии // Вестник Северо-Восточного федерального университета имени М.К. Аммосова: Серия Эпосоведение. – Якутск: Изд-во СВГУ, 2021. – № 1 – С. 105-113.
18. Народная словесность / ред. М.И. Чиковани. – Тбилиси: Изд-во академии наук ССР Грузии, 1956. – 336 с. (На грузинском яз.)
19. Умикашвили П. Народная словесность. – Тбилиси: Литература да хеловнеба, 1964. – 300 с. (На грузинском яз.)

Kaplanova Aminat I.

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Senior Researcher, Karachay-Cherkess Institute for Humanitarian Research
(Department of Folklore of the peoples of Karachay-Cherkessia)
Cherkessk, Russia*

«THE IMAGE AND CULT OF THE HORSE IN THE NOGAI PAREMIA AND SOME PARALLELS FROM GEORGIAN FOLKLORE»

Abstract

In Nogai folklore, there are genres and plots that are widespread among the indigenous peoples of the Greater Caucasus, as well as among the nomads of the Great Steppe. In the process of fixing, comprehending and penetrating into the essence of Nogai folk proverbs, sayings, fairy tales, the connections of epic motives are revealed, which contain common mythological features in the image and cult of the horse. The comprehension of these motives is extremely important for determining the typological and semantic similarity of the image and cult of the horse among different peoples and in the light of mythological deities. Nogai folk proverbs, sayings, and fairy tales are naturally included in the range of scientific problems of national folklore. In modern realities of life, it is extremely important to pay scientific attention to fixation, recording, penetration into the semantic content and mythological essence of Nogai folklore.

The problems and aspects of studying the deep origins of folk tales are important from the standpoint of tracing the stages of the formation of the worldview and attitude of the people as an ethnos. Nowadays, in order to consider in some detail the cardinal issues of the formation of the directions and nature of the development of folk mythopoetic creativity, to reveal their substantive basis, materials and research are needed on the state of folklore traditions, its individual genres and plots.

The symbolism of the horse in the mythical aspect is very familiar to folklorists, but the comparison of different genres of folklore, for example, with Georgian materials, makes it possible to clarify the relationship of paremic, epic and mythological motives in an interdisciplinary aspect. The plots of the Nogai paremias in their comparison, both with Georgian oral folk art, and those cultural characteristics that relate to the relationship between the epic traditions of the indigenous peoples of the Greater Caucasus and the nomadic peoples of the Great Steppe in the past, create amazing opportunities and prospects for researchers for textual analysis.

It must be admitted that the most important monuments of Nogai folklore translated into Russian are recorded in the collection of pre-revolutionary and pre-war records and publications, and this is their enduring value. But the pre-revolutionary and pre-war publications certainly do not give a complete picture of Nogai folklore in general, but it should be noted that they are still invaluable material for further scientific research.

Keywords: Folklore, mythology, ethnology, fairy tale, horse, image, sun, rite, cult, agrarian deities, genre, plot, tradition.

Кайтова Ирина А.

*СОГУ им. К. Хетагурова, доцент каф. иностранных языков
для неязыковых специальностей
Владикавказ, Россия*

ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНО-НАЦИОНАЛЬНОЙ КАРТИНЫ МИРА

Аннотация: Статья посвящена изучению проблем осетинского языка, его лексики в процессе формирования этно-национальной картины мира осетин.

Научная новизна заключается в постановке самой данной проблемы.

Теоретическая и практическая ценность в том, что статья будет способствовать возникновению интереса у исследователей к дальнейшему изучению лексики осетинского языка.

Ключевые слова: язык, лексика, языковая картина мира, проклятья, благопожелания.

Безусловная ценность языка заключается в том, что он является важнейшим средством выражения этнической и национальной «самости» любого народа, в том числе, конечно, и национального менталитета. В целом он составляет культуросозидающую часть духовной сути народа, «дом бытия» народного духа. Особенно это касается лексики языка.

В осетинской языковой картине мира присутствует понятие Адат, Агъдау, которое выражает всю суть этно-национального мировоззрения осетинского народа. «Адаты -сохранившийся у кавказских горцев институт, напоминающий обычаи руссов в IX в., древних германцев и славян» [1,4].

А в целом Агъдау -это духовно-нравственный кодекс бытия, жизни осетинского общества любой эпохи и при любом социальном строе. Агъдау -это «чувственно-наглядная форма художественного образа и обуславливает сознательно приукрашенные, яркие эмоции в речи. В причитаниях, плачах покойник сравнивается то с солнышком, то с героями нартов и т.д. И это не случайно. Ведь в них реализуется сознательная установка возвеличить, идеализировать образ умершего.[2,311].

Конечно же, структура Агъдауа формируется и оформляется системно только средствами осетинского языка. И в этом реализуется его универсальный, познавательный-гносеологический характер и даже одна из важнейших функций языка. Ведь никакая наука, никакая сфера общественного сознания не сможет адекватно проявить свою суть вне языковой реальности.

В структуре Агъдауа выделяются такие понятия, как Афсарм (мораль), Уздандзинад (благородство), Лагдзинад (мужество), Хъабатырдзинад (героизм), Афсымардзинад (братство), Лагкадканын (ухаживать), Аххусканын (помогать) и др. И, конечно же, они выражаются с помощью слов, лексики осетинского языка.

В комплексе же эти слова-понятия, составляющие структуру Агъдауа, породили другое понятие: «Ирон фарн» (осетинская духовность). Оно в структуре Агъдауа занимает доминирующее положение и передает специфику менталитета осетин, создает образ национального типа мышления традиционного осетинского общества.

До появления письменности у осетин устная фольклорная традиция и народное красноречие накапливали, сохраняли и передавали новым поколениям духовный, социально-исторический и эτικο-эстетический опыт народа. «Народ, не имеющий письменности, передающий из рода в род в песнях историю, законы, мысли и чувствования, изощрение дара слова положено было у него в основание воспитания, и красноречие гремело в народных съездах...»[3].

У осетин и их предков была довольно развитая языковая культура, вследствие чего можно сказать, что язык успешно развивался, выполнял свою социальную функцию. Организуя и упорядочивая духовную жизнь общества, он реализовывал все социальные интересы разных групп населения и отношения между ними. Так, с помощью языка примирялись кровники, обсуждали и решали все возникающие между людьми спорные вопросы (обычно при похищении девушки, дележке наследства, оспаривании прав на участок земли, краже скота и иного имущества и т.д.). При помощи языка обсуждали и решали условия заключения брачных отношений между молодыми людьми. Свидетельством наличия богатой языковой культуры может служить множество выражений благопожеланий или проклятий, система которых тоже говорит о многообразии взаимоотношений между членами одного общества. В целом по развитию выражений благопожеланий или проклятий можно судить о лексическом богатстве языка осетин, его стилистической гибкости и красноречивости.

«Общественные и семейные обычаи и обряды выполняли в жизни осетин важные функции, отражая преемственность в развитии семьи, патронимии, рода, сельской общины. Они служили целям воспитания подрастающих поколений, социализации личности посредством приобщения ее к исторически сложившимся нормативным требованиям» [4,256].

Проклятья отличаются глубиной выражения ненависти, отчаяния и других эмоций. Скажем, «дзагъалай баззай» (останься беспризорным, неприкаянным), «да хадзар бабын уад» (пусть погибнет твой дом, род), хъоды конд фауы» (будь проклят) и т.д. Видимо, человек, выразивший столь сильные негативные эмоции, был крайне несчастлив и только этим обстоятельством можно объяснить его реакцию на какие-то явно враждебные действия и поступки, направленные на него.

Благопожелания же выражают иную позицию и психо-эмоциональное состояние человека. Среди них такие, как: «амондджын у» (будь счастлив), «да амонд тыхджын уад» (пусть счастье твое будет сильным), «да кастарты цинай цар» (пусть радуют тебя твои дети), да хъуыддагта растма ацауант» (пусть сложатся дела твои удачно) и т.д.

Словом, благопожелания и проклятья свидетельствуют о богатстве языковой культуры народа, о развитой лексике осетинского языка, полноценно обслуживающей социальные интересы и сложные, порой неоднозначные связи между членами одного общества. Можно отметить лексическое богатство осетинского языка, стилистическую гибкость, красноречивость, образность. Собственно этим объясняется тот факт, что осетинские писатели в своих произведениях, создавая художественные образы, активно используют различные благопожелания и проклятья. Конечно же, они способствовали формированию духовного мира горца, развитию национального самосознания народа.

В целом народное красноречие активно участвовало в диаметрально противоположных духовных процессах: с одной стороны, в утверждении сложившегося облика миропорядка, с другой – в его изменении.

Словом, язык – наиболее емкое и многогранное средство формирования этно-национальной картины мира.

Список литературы:

1. Леонтович Ф. Адагы кавказских горцев. Материалы по обычному праву. Одесса. 1882-1883. Вып. 1,2.

2. Фидарова Р. Этническое мировоззрение осетин \Ирондзинад\ . Генезис. Структура. Этапы развития. В 4-х кн. Кн. 3. Владикавказ: СОИГСИ. 2014.
3. Константинов О. Очерк северной стороны Кавказа\ Газета «Кавказ». 1842. №2.
4. История СО АССР. Т. 1. Орджоникидзе: Ир. 1987.

Kaitova Irina A.

SOGU them. K. Khetagurova, associate professor of the department. foreign languages for non-linguistic specialties Vladikavkaz, Russia

LANGUAGE AS A MEANS OF FORMING ETHNO-NATIONAL PICTURE OF THE WORLD

1. Language is the most important means of expressing the national mentality, spirituality, value system.

2. The linguistic picture of the world is used in all spheres of humanitarian knowledge.

3. The linguistic picture of the world expresses the national character, the world outlook of the people.

4. Curses and good wishes form the linguistic picture of the world.

5. The linguistic picture of the world of the Ossetians is formed by the concepts of Adat and Aghdau – the morally ethical code of the life of the people.

The article is devoted to the study of the problems of the Ossetian language, its vocabulary in the process of forming an ethno-national picture of the world of Ossetians.

The scientific novelty lies in the formulation of this problem itself.

The theoretical and practical value is that the article will contribute to the emergence of interest among researchers in the further study of the vocabulary of the Ossetian language.

Keywords: language, vocabulary, language picture of the world, curses, benevolence.

ნათია კენჭიაშვილი

*ფილოლოგიის დოქტორი, მოწვეული ლექტორი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო*

ქართული ორატორული ნიმუშების საკითხისათვის „ქართლის ცხოვრებაში“

აბსტრაქტი. ძველი ქართული მკვერმეტყველების ისტორიის საკუთრივ ქართულენოვანი წყაროებიდან უპირველესია „ქართლის ცხოვრება“ და, კერძოდ კი, მისი სხვადასხვა ნაწილი, მათ შორის, **ლევონტი მროველის** „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“, **ჯუანშერ ჯუანშერიანის**, ანონიმი ავტორის „მატიანე ქართლისაჲს“ ქრონიკა, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსთა, ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრისა და უამთაღმწერლის თხზულებები. ჩვენამდე მოღწეული პირველი ქართულენოვანი ორატორული ნიმუშები აღნიშნული საისტორიო თხზულებათა განუყოფელი ნაწილია. აქ დაცულია ქართველ მეფეთა (**მირიან II-ის, ვახტანგ I გორგასლის, დავით IV აღმაშენებლის, გიორგი III-ის, თამარ მეფის, გიორგი IV ლაშას, დემეტრე II თავდადებულის, ბექა I ჯაყელის**) და სხვადასხვა საერო და სასულიერო პირის (**ჯუანშერ სპასპეტის, ბასილი ეზოსმოდვრის**) საჯარო გამოსვლების ამსახველი მასალა. წინამდებარე კვლევაში მიმოხილული იქნება თითოეული ეს ნიმუში, წარმოთქმის დრო, ადგილი, ისტორიული გარემოებები, კვლევის საერთო ვითარება

და ა. შ. როგორც აღნიშნული მასალის შესწავლამ აჩვენა, „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ორატორული ნიმუშები, ძირითადად, განეკუთვნება სადარბაზო, სამგლოვიარო და სამხედრო მჭევრმეტყველების დარგებსა და სიტყვის ჟანრს.

1. შესავალი

ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიისთვის მნიშვნელოვანია ამა თუ იმ საისტორიო თხზულების შესწავლა იმდენად, რამდენადაც ისინი წარმოადგენენ მდიდარ წყაროს ორატორული ნიმუშების გამოსავლენად. მაგალითად, თუ გავიხსენებთ, პირველი ქართული ორატორული ნიმუშები შემონახულია ჩანართების სახით სწორედ უცხოურ საისტორიო წყაროებში, კერძოდ კი, რომაელ და ბიზანტიელ ავტორებთან, მათ შორის, **პროკოფი კესარიელთან** და **აგათია სქოლასტიკოსთან**. ანალოგიურად, ჩვენთვის მეტად მნიშვნელოვანია საკუთრივ ადგილობრივი, ქართული საისტორიო თხზულებები იმდენად, რამდენადაც ისინი წარმოადგენენ ერთ-ერთ საყურადღებო წყაროს, სადაც დაცულია ორატორული ნიმუშები.

პირველი ქართველი მეცნიერი, რომელმაც შეისწავლა ქართული საისტორიო თხზულებანი ამ თვალსაზრისით, გახლდათ **ნ. კანდელაკი**. მის ნაშრომებში არც თუ ისე უმნიშვნელო ადგილი უკავია „ქართლის ცხოვრების“ ამა თუ იმ ნაწილში დაცული ორატორული ნიმუშების შესწავლას. თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ მის მიერ გამოვლენილი ნიმუშების გარდა, აღნიშნული საისტორიო წყარო კიდევ არაერთ ორატორულ ნიმუშს შეიცავს. წინამდებარე კვლევის ფარგლებში, საჭიროდ ჩავთვალეთ სრულად მოგვეყვანა ასეთი ტიპის მასალა და წარმოგვედგინა მათი მოკლე მიმოხილვა, შესაბამისად, კვლევისას გამოიკვეთა შემდეგი საკითხები: მეტ-ნაკლები სისრულით გამოგვევლინა ქართული ორატორული ნიმუშები „ქართლის ცხოვრებიდან“, დაგვედგინა თითოეული ორატორული ნიმუშის ავტორი (მეფე, დედოფალი, საერო პირი, სასულიერო პირი...), წარმოთქმის ადგილი (დარბაზი, ბრძოლის ადგილი...), წარმოთქმის დრო (წელი, თვე და რიცხვი), ადგვეწერა აღნიშნული საისტორიო წყაროს ბეჭდური გამოცემები (პირველი ბეჭდური გამოცემა, შემდგომი ბეჭდური გამოცემა და მოგვეყვანა ბიბლიოგრაფიული მონაცემები), შეგვესწავლა ის კრებულები, სადაც გამოქვეყნებულია „ქართლის ცხოვრებიდან“ გამოვლენილი ორატორული ნიმუშები (მაგ., ნ. კანდელაკის ნაშრომები და სხვ.), თითოეული ნიმუშისთვის დაგვედგინა დარგობრივი და ჟანრობრივი კუთვნილება, **ნ. კანდელაკის** კლასიფიკაციის გათვალისწინებით.

1.1. ლეონტი მროველის „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“

საისტორიო მწერლობაში, კერძოდ, „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცულია მრავალი ნიმუში, რომელთაგან ერთ-ერთი პირველია [სიტყვა, თქმული მირიან II-ის მიერ ქართლის ერისთავების წინაშე]¹. აღნიშნულ ორატორულ ნიმუშს შეიცავს „ქართლის ცხოვრების“ ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი, „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“, რომლის ავტორია XI საუკუნის ქართველი ისტორიკოსი **ლეონტი მროველი**.

ნ. კანდელაკის აზრით, „ის გარემოება, რომ ძველი წელთაღრიცხვის დასასრულის ორატორული ძეგლი ჩვენამდე მოღწეულია ახალი წელთაღრიცხვის XI ს-ის ისტორიკოსის თხზულებით, ცხადია, დედნის ღირსებას ართმევს და ნდობის ძალას უმცირებს მირიანის სიტყვის ტექსტს, მაგრამ მისი შემონახვის ფაქტი და დამხმარე მასალად გამოყენება იმას მოასწავებს, რომ ის სანდო წყაროდ მიუჩნევათ. ეს, ალბათ, შესაძლებელი გახდა მირიანის სიტყვის დროზე ფიქსირებისა და დაცვის მეოხებით, რასაც უქცევია ის XI ს-ის მეცნიერისთვის ხელმისაწვდომ დოკუმენტად“². ორატორული ნიმუში დარგობრივად მიეკუთვნება სადარბაზო მჭევრმეტყველებას, ხოლო ჟანრობრივად – სიტყვის ჟანრს.

1.2. ჯუანშერ ჯუანშერიანის „ცხოვრება და მოქალაქობა ვახტანგ გორგასლისა“

¹ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი, სახელგამი, 1955, გვ. 31.

² კანდელაკი ნ., ქართული საელჩო მჭევრმეტყველება, ლიტერატურა და ხელოვნება, თბილისი, 1966, გვ. 127; კანდელაკი ნ., ქართული მჭევრმეტყველება, საბჭოთა საქართველო, თბილისი, 1968, გვ. 487-488.

შემდეგი ნიმუშია [სიტყვა, თქმული ვახტანგ I გორგასლის მიერ ქართლის წარჩინებულთა წინაშე]¹. აღნიშნული ორატორული ნიმუში მოთავსებულია „ქართლის ცხოვრებაში“, კერძოდ კი, მის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილში „ცხოვრება და მოქალაქობა ვახტანგ გორგასლისა“². ნაშრომი აღგვიწერს V-VII საუკუნეების საქართველოს ისტორიას და მათ შორის, ვახტანგ გორგასლის მეფობის პერიოდს, ხოლო ავტორია XI საუკუნის მეორე ნახევრის ისტორიკოსი **ჯუანშერ ჯუანშერიანი**. როგორც **ნ. კანდელაკი** აღნიშნავს: „მართალია, მროველის მსგავსად, ჯუანშერიც საკუთარი დროის შუქით წვდება მისგან დიდად დაშორებულ ეპოქას, მაგრამ შეინიშნება, რომ მისი ისტორია ძველ წყაროებსაც ეყრდნობა და ამით შორეული ფაქტების გადმოცემაში საკმაო ნდობას იმსახურებს“³.

„ქართლის ცხოვრებაში“ ჩართული ორატორული ნიმუშის დასაწყისში ვკითხულობთ შემდეგს: „მაშინ, ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა თხუთმეტისა, მოუწოდა ყოველთა წარჩინებულთა ქართლისათა, და შემოკრიბნა ყოველნი ქალაქად. და განმზადა მეფემან სახლი ერთი და დაჯდა საყდართა ზედა მაღალთა, ხოლო ჯუანშერ სპასპეტი⁴ და ორნივე ეპისკოპოსნი დასხდეს საყდართავე, და სხუანი ყოველნი ერისთავნი დასხდეს ხელებითა, და ათასის-თავნი და ასის-თავნი და ყოველი ერი წარმოდგეს ზე. მაშინ მეფემან, ვითარცა მოხუცებულმან და ბრძენმან და ვითარცა აღზრდილმან ფილასოფოსთა თანა, იწყო ზრახვად ჳმითა მაღლითა და თქუა...“⁵. ამას მოსდევს უშუალოდ **ვახტანგ გორგასლის** სიტყვა. შესავლიდან ვგებულობთ იმასაც, რომ იგი თხუთმეტი წლის იყო მაშინ, როცა ეს სიტყვა წარმოთქვა წარჩინებულთა წინაშე. ორატორული ნიმუში დარგობრივად მიეკუთვნება სადარბაზო მჭევრმეტყველებას, ხოლო ჟანრობრივად – სიტყვის ჟანრს.

შემდეგი ნიმუშია [სიტყვა, თქმული **ჯუანშერ სპასპეტის მიერ მეფისა და ქართლის წარჩინებულთა წინაშე**]⁶. „ქართლის ცხოვრებაში“ მოთავსებული **ვახტანგ გორგასლის** სიტყვას მოსდევს მისივე სპასპეტის **ჯუანშერის** სიტყვა მეფისა და ქართლის წარჩინებულთა წინაშე. **ჯუანშერი** იყო **ვახტანგ გორგასლის** სპასპეტი, რაც შინაარსობრივად თითქმის უტოლება სპასალარის თანამდებობას, თუმცა „ქართლის ცხოვრება“ მათ ერთმანეთისაგან მაინც განასხვავებს. **ლეონტი მროველის** მიხედვით, **ფარნავაზის** (ძვ. წ. IV ს. – III ს. პირველი ნახ.) დროინდელ ქართლში სპასპეტი უმაღლესი რანგის სამხედრო მოხელე იყო; იგი მეფის შემდეგ მეორე პირს წარმოადგენდა და საერთო სარდლობას უწევდა ერისთავთა ჯარებს. **ჯუანშერსაც** სწორედ სპასპეტის თანამდებობა ეკავა **ვახტანგ გორგასლის** მეფობის პერიოდში. სიტყვის შემდეგ ვკითხულობთ: „ესე თქუა ჯუანშერ სპასპეტმან და დაემოწამნეს ყოველნი წარჩინებულნი ერისთავნი ზრახვასა მისსა“⁷. ორატორული ნიმუში დარგობრივად მიეკუთვნება სადარბაზო მჭევრმეტყველებას, ხოლო ჟანრობრივად – სიტყვის ჟანრს.

1.3. „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა და ვითისი“

შემდეგი ნიმუშია [სიტყვა, თქმული **დავით IV აღმაშენებლის მიერ რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებაზე სასულიერო პირთა მიმართ**]⁸. აღნიშნული ორატორული ნიმუში მოთავსებულია „ქართლის ცხოვრებაში“, კერძოდ კი, მის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილში „ცხოვრება მე-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი, სახელგამი, 1955, გვ. 147-148.

² იქვე, გვ. 139-244.

³ კანდელაკი, ნ. (შემდგ.). ქართული მჭევრმეტყველება: ძეგლები და მასალები, თბილისი, ხელოვნება, 1958, გვ. 28.

⁴ სპასპეტი – მხედართმთავარი (საშ. სპარს. spahpat – მხედართმთავარი).

⁵ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი, სახელგამი, 1955, გვ. 147.

⁶ იქვე, გვ. 148-149.

⁷ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი, სახელგამი, 1955, გვ. 149.

⁸ იქვე, გვ. 357.

ფეთ-მეფისა დავითისი¹. თხზულებაში ვკითხულობთ: „თქუნ, მამანო, სიღრმეთა სადამე შესრულ ხართ და უცნაურთა ხედვათა, ვითარცა ფილოსოფოსნი. და ჩუნ ვერა-რას უძლებთ ცნობად, ვითარცა უსწავლელნი და ყოვლად მსოფლიონი. და ესე საცნაურ არს თქუნდა, რამეთუ მე შორს ვარ სწავლულებასა და მეცნიერებასა, ვითარცა მკედრობათა შინა აღზრდილი; ამისთვისცა უსწავლელთა და ლიტონთა და მარტივთა მიერ სიტყუათა გეზრახო თქუნ“².

1.4. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“

შემდეგი ნიმუშია [სიტყვა, თქმული გიორგი III-ის მიერ მხედრობის მიმართ ქალაქ ანისი-სათვის ბრძოლის წინ, 1161 წელს]³. გიორგი III-ის სიტყვა მოთავსებულია თამარ მეფის პირველ ისტორიაში, რომელსაც ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილის სახით შეიცავს „ქართლის ცხოვრება“ და ეწოდება „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. ეს ისტორია წარმოადგენს გიორგისა და თამარის მეფობათა საკმაოდ ვრცელ აღწერილობას. ძეგლი ბევრჯერაა გამოცემული, თუმცა მხოლოდ 1941 წელს გამოქვეყნდა შესწორებული და აღდგენილი სახით, ვრცელი გამოკვლევის წამდვარებითა და საძიებლების დართვით, რომელიც ეკუთვნის კ. კეკელიძეს⁴. რაც შეეხება აღნიშნულ საისტორიო ნაწარმოებში დაცულ ორატორულ ნიმუშს, გიორგი III-მ თავისი სიტყვა მხედრობის მიმართ წარმოსთქვა 1161 წელს გამართული ბრძოლის წინ, როდესაც იგი თავისი ლაშქრით მოულოდნელად თავს დაესხა სომხეთის დედაქალაქს ანისს, გაათავისუფლა ის მაჰმადიანთა ბატონობისაგან და მთელი ციხე-ქალაქი მისი ოლქითურთ საქართველოს პოლიტიკურ გავლენას დაუმორჩილა. მეფის სიტყვას საისტორიო პირველწყაროში წინ უძღვის შემდეგი ტექსტი: „ხოლო მეფემან მტკიცედ, ამკედრებულმან ჰუნესა⁵ ზედა, ჳმითა მით ხოსროვანითა გასცა დაღადი და სწავლად გულსა მკედართა, მხეცებრ განძნებულთასა, ვითარმედ...“⁶ და ამას მოსდევს სიტყვის ტექსტი, რომლის შემდეგ კვლავ გრძელდება ისტორიის თხრობა. ორატორული ნიმუში დარგობრივად მიეკუთვნება სამხედრო მჭევრმეტყველებას, ხოლო ჟანრობრივად – სიტყვის ჟანრს.

1.5. ბასილი ეზოსმოძღვრის „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“

შემდეგი ნიმუშებია [სიტყვა, თქმული თამარ მეფის მიერ დარბაზში ეკლესიის უზენაეს მსახურთა მიმართ]⁷, [სიტყვა, თქმული თამარ მეფის მიერ მხედრობის მიმართ შამქორის ომის წინ, 1195 წლის 1 ივნისს]⁸ და [სიტყვა, თქმული თამარ მეფის მიერ ყოველთა წარჩინებულთა სამეფოსა თვისსათა წინაშე]⁹. თამარ მეფის სამივე ორატორული სიტყვა მოთავსებულია ბასილი ეზოსმოძღვრის თხზულებაში „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“, რომელიც აღმოაჩინა ივ. ჯავახიშვილმა 1923 წელს და გამოსცა 1944 წელს¹⁰. თამარ მეფის სიტყვები პროფ. ვ. დონდუას მიერ 1938 წელს გამოქვეყნდა რუსულ ენაზე ბასილი ეზოსმოძღვრის ძეგლის თარგმანში: „Жизнь царицы цариц Тамары“, რომელსაც წინ უძღვის მთარგმნელის შესავალი წერილი: „Басили, историк царицы Тамары“¹¹. იგივე სიტყვები არტურ ლაისტის მიერ 1905 წელს გამოქ-

¹ იქვე, გვ. 318-364.

² იქვე, გვ. 357.

³ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 8.

⁴ იხ. კეკელიძე, კ. (რედ.), ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი (ცდა ტექსტის აღდგენისა), თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1941.

⁵ ჰუნე – ცხენი.

⁶ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 8.

⁷ იქვე, გვ. 118.

⁸ იქვე, გვ. 126.

⁹ იქვე, გვ. 145.

¹⁰ „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“, გამოცემა ივანე ჯავახიშვილისა, ივ. ჯავახიშვილის მასალა და საბჭოთადად დაამზადეს ნათ. ჯავახიშვილმა და მ. კახაძემ, თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტი, 1944.

¹¹ Дондуа, В., Басили, историк царицы Тамары: Жизнь царицы цариц Тамары, Памятники эпохи Руставели, Ленинград, Государственный Эрмитаж, 1938, гв. 33-76.

ვეყნდა გერმანულ ენაზე ნარკვევში: „Das Zeitalter der Königin Tamar“¹. არსებობს **თამარ მეფის** დროინდელი მატიანის თანამედროვე გამოკვლევაც, რომელსაც ერთვის „ცხოვრება მეფეთ მეფისა თამარისი“².

„ქართლის ცხოვრებიდან“ **თამარ მეფის** პირველი ორატორული ნიმუშია [სიტყვა, თქმული **თამარ მეფის მიერ დარბაზში ეკლესიის უზენაეს მსახურთა მიმართ**]³. პირველწყაროში ორატორული ნიმუშის ტექსტს წინ უძღვის შემდეგი სიტყვები: „ხოლო შემო-რა-კრბეს ორისავე სამთავროსა ეპისკოპოსნი, რომელთა პირად აქუნდა ზემო მოწსენებული ნიკოლაოს⁴, მსგავსი სეხნისა თვისსა, და ანტონი ქუთათელი საღირის-ძე⁵, დიდად განთქმული სათნოებათა შინა და ძლიერი საქმით და სიტყვით. მიეგებოდა მათ თამარ დიდითა სიმდაბლითა, ვითარცა კაცი და არა მეფე, ვითარ ანგელოზთა და არა კაცთა. შეკრიბნა ყოველნი ერთსა სადგურსა და დასხნა საყდრებითა, ხოლო თვით დაჯდა შორის მათსა მარტოდ და არა მეფობით და ესრეთ ეუბნებოდა...“⁶. ამას მოსდევს სიტყვის ტექსტი. იგი დარგობრივად მიეკუთვნება სადარბაზო მჭევრმეტყველებას, ხოლო უანრობრივად – სიტყვის უანრს.

„ქართლის ცხოვრებიდან“ **თამარ მეფის** მეორე ორატორული ნიმუშია [სიტყვა, თქმული **თამარ მეფის მიერ მხედრობის მიმართ შამქორის ომის წინ, 1195 წლის 1 ივნისს**]⁷. სიტყვა ნათქვამია პირისპირ მხედრების მიმართ და წარმოადგენს ქართული სამხედრო მჭევრმეტყველების კლასიკურ ნიმუშს. სიტყვას წინ უძღვის შემდეგი: „ესე უბრძანა და ბრძანება საქმე იყო. და ათსა შინა დღესა, ვითარცა გროი შავარდენტა, მოფრინდა ყოველი მჭედარი, ყოველით-კერძო, სახსენი სიხარულითა, რომელნი ძალით იპყრობოდეს თავთა შინა თვისთა. შეკრბეს სომხითს შინა. და მივიდა თამარ და იხილნა. დაყვნეს მცირედნი დღენი მათცა ლოცვისათვის. მერმე რქუა მათ...“⁸ და ამას მოსდევს სიტყვის ტექსტი. შემდეგ გრძელდება ისტორიის თხრობა. ორატორული ნიმუში დარგობრივად მიეკუთვნება სამხედრო მჭევრმეტყველებას, ხოლო უანრობრივად – სიტყვის უანრს. **თამარ მეფის** [სიტყვა, თქმული მხედრობის მიმართ შამქორის ომის წინ], როგორც ორატორული ნიმუში, ცალკე გამოქვეყნებულია **გ. კაჭახიძის** „მჭევრმეტყველებაში“⁹.

„ქართლის ცხოვრებიდან“ **თამარ მეფის** მესამე ორატორული ნიმუშია [სიტყვა, თქმული **თამარ მეფის მიერ ყოველთა წარჩინებულთა სამეფოსა თვისსათა წინაშე**]¹⁰. ამ დრომდე ყურადღება არ ყოფილა გამახვილებული მასზე, როგორც ორატორულ ნიმუშზე. ამდენად, წინამდებარე კრებულში პირველად ქვეყნდება. **თამარ მეფის** [სიტყვა, თქმული ყოველთა წარჩინებულთა სამეფოსა თვისსათა წინაშე] წარმოადგენს მის უკანასკნელ სიტყვას. სიტყვას წინ უძღვის შემდეგი: „ბრძენმან ბრძნისა ნეტარება აქაცა მოიღო თამარ, რამეთუ შემოუწოდა ყოველთა [წარჩინებულთა] სამეფოსა თვისსათა წინაშე მისსა, განიმტკიცა თავი თვისი, და მკვდ მჯდომარე ეს-

¹ Arthur Leist, Das georgische Volk, Dresden, 1905, გვ. 120-136.

² თამარ მეფის დროინდელი მატიანე („ცხოვრება მეფეთ მეფისა თამარისი“), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო მარინე ქადაგიძემ, თბილისი, 2001.

³ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 118.

⁴ ნიკოლაოსი – იგულისხმება ნიკოლოზ გულაბერისძე, რომელიც თამარის მოწვევით საგანგებოდ დაბრუნდა იერუსალიმიდან ამ კრების გამო.

⁵ ანტონ ქუთათელი საღირის-ძე – თამარ მეფის დროინდელი ქართველ მღვდელმთავართა წარმომადგენელი.

⁶ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 118.

⁷ იქვე, გვ. 126.

⁸ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 125-126.

⁹ კაჭახიძე, გ. მჭევრმეტყველება: პოლიტიკური, სასამართლო, სამხედრო, აკადემიური, სამქადაგებლო, საზეიმო, სამგლოვიარო, თბილისი, მეცნიერება, 1997, გვ. 173.

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 145.

რეთ ეტყოდა...¹ და ამას მოსდევს სიტყვის ტექსტი. შემდეგ გრძელდება ისტორიის თხრობა. ორატორული ნიმუში დარგობრივად მიეკუთვნება სადარბაზო მჭევრმეტყველებას, ხოლო ჟანრობრივად – სიტყვის ჟანრს.

შემდეგი ნიმუშია [სიტყვა, თქმული ბასილი ეზოსმოდღერის მიერ თამარის გარდაცვალების შემდეგ]². ბასილი ეზოსმოდღერი (ეზოსმოდღარი) იყო XII-XIII საუკუნეების ქართველი ისტორიკოსი, თამარ მეფის ეზოსმოდღარი. ბასილი ეზოსმოდღარი თამარის მეორე ისტორიკოსად ითვლება, ხოლო მისი თხზულება „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“ მიჩნეულია მეტად სანდო საისტორიო წყაროდ, რომელიც დაწერილია უაღრესად მსუბუქი, სადა და ბუნებრივი ენით. ბასილი ეზოსმოდღარს ეკუთვნის ორატორული ხასიათის სიტყვა, წარმოთქმული თამარის გარდაცვალების შემდეგ, რომელიც მოთავსებულია მისივე საისტორიო თხზულებაში „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“³. იგი დარგობრივად მიეკუთვნება სამგლოვიარო მჭევრმეტყველებას, ხოლო ჟანრობრივად – სიტყვის ჟანრს. ბასილი ეზოსმოდღერის თხზულება „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“ აღმოაჩინა ივ. ჯავახიშვილმა 1923 წელს და გამოსცა 1944 წელს⁴. არსებობს თამარ მეფის დროინდელი მატიანის თანამედროვე გამოკვლევა, რომელსაც ერთვის „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“⁵. ასევე უშუალოდ [სიტყვა, თქმული ბასილი ეზოსმოდღერის მიერ თამარის გარდაცვალების შემდეგ], როგორც ორატორული ნიმუში, ცალკე გამოქვეყნდა ისეთ გამოცემებში, როგორცაა „მწიგნობრობა ქართულის“ მრავალტომეულის მე-15 ტომში⁶.

1.6. ჟამთააღმწერლის „მონღოლთა დროინდელი ისტორია“

შემდეგი ნიმუშია [სიტყვა, თქმული გიორგი IV ლაშას მიერ ყოველთა წარჩინებულთა სამეფოსა თვისსათა წინაშე]⁷. სიტყვა მოთავსებულია XIV საუკუნის ქართველი ისტორიკოსის, ჟამთააღმწერლის „მონღოლთა დროინდელი ისტორიაში“, რომელიც გადმოგვცემს საქართველოს ისტორიულ ვითარებას ლაშა-გიორგის გამეფებიდან (1213 წ.) გიორგი ბრწყინვალის გამეფებამდე (1314 წ.). ამ საისტორიო თხზულების ავტორის ვინაობა უცნობია. მის პირობით სახელად მეცნიერებაში მიღებულია წოდება „ჟამთააღმწერელი“, რომელიც აღნიშნავს მემატიანეს და გვხვდება ამავე ნაწარმოებში. უცნობია თხზულების სათაურიც, თუმცა მის აღსანიშნად დამკვიდრებულია სახელწოდება „მონღოლთა დროინდელი ისტორია“.

ნაწარმოებში მეფის სიტყვას წინ უძღვის შემდეგი ტექსტი: „მაშინ ვითარცა ცნა აღსასრული თვისი მეფემან ლაშა, მოუწოდა ყოველთა წარჩინებულთა სამეფოსა თვისსათა, შევედრა და თვისი რუსუდან ცრემლითა მომდინარემან და თქუა...“⁸. ამას მოსდევს მეფის სიტყვა, რომლის შემდეგაც ნათქვამია: „ვითარ დაასრულა ბრძანება ესე, შეისუენა“^{9,10}. ლაშა-გიორგი 1223 წლის 18 იანვარს აღესრულა და წინამდებარე სიტყვა მეფემ წარმოსთქვა სწორედ გარდაცვალების წინ. შესაბამისად, ეს სიტყვა ითვლება მის უკანასკნელ საჯარო გამოსვლად წარჩინებულთა

¹ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 145.

² იქვე, გვ. 146-150.

³ იქვე, გვ. 115-150.

⁴ „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“, გამოცემა ივანე ჯავახიშვილისა, ივ. ჯავახიშვილის მასალა და საბეჭდად დაამზადეს ნათ. ჯავახიშვილმა და მ. კახაძემ, თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია. აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტი, 1944.

⁵ თამარ მეფის დროინდელი მატიანე („ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო მარინე ქადაგიძემ, თბილისი, 2001.

⁶ მწიგნობრობა ქართული: მრავალტომეული, ტ. 15, წიგნი I, თბილისი, ციციანათელა, 2013, გვ. 112-116.

⁷ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 166-167.

⁸ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 166.

⁹ შეისუენა – გარდაიცვალა.

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 167.

წინაშე. იგი დარგობრივად მიეკუთვნება სადარბაზო მჭევრმეტყველებას, ხოლო ჟანრობრივად – სიტყვის ჟანრს. ამ დრომდე ყურადღება არ ყოფილა გამახვილებული მასზე, როგორც ორატორულ ნიმუშზე. ამდენად, წინამდებარე კრებულში პირველად ქვეყნდება.

შემდეგი ნიმუშია [სიტყვა, თქმული დემეტრე II თავდადებულის მიერ დარბაზში სამეფო კარის წარჩინებულთა წინაშე]¹. დემეტრე თავდადებულის სიტყვაც ასევე მოთავსებულია XIV საუკუნის ქართველი ისტორიკოსის, ჟამთააღმწევის „მონღოლთა დროინდელ ისტორიაში“.

დემეტრე II თავდადებული საქართველოს მეფე იყო XIII საუკუნის მეორე ნახევარში, ანუ მონღოლთა ბატონობის დროს. იმ დროს დიდი შინაური ომი ატყდა **აჰმად ყაენსა** და **არღუნ ყაენს** შორის პირველობისთვის. **დემეტრე II-მ აჰმად ყაენის** მხარე დაიკავა, მაგრამ იგი **არღუნ ყაენმა** დაამარცხა და მოკლა. **არღუნ ყაენმა დემეტრე II** ურდოში გაიწვია. მეფემ იცოდა, რომ იქ სიკვდილი ელოდა. ისიც კარგად უწყოდა, რომ წაუსვლელით ყაენს განარისხებდა და საქართველოს ააოხრებდა. **დემეტრე II-მ** შეკრიბა დარბაზის ერი და გააცნო თავისი გადაწყვეტილება **არღუნ ყაენთან** წასვლის თაობაზე. მეფე გაემგზავნა ურდოში, სადაც 1289 წლის 12 მარტს არღუნის ბრძანებით იგი სიკვდილით დასაჯეს. წინამდებარე სიტყვა **დემეტრე თავდადებულმა** წარმოსთქვა სწორედ მონღოლთა ურდოში წასვლის წინ და ითვლება მის უკანასკნელ საჯარო გამოსვლად. ორატორული ნიმუში დარგობრივად მიეკუთვნება სადარბაზო მჭევრმეტყველებას, ხოლო ჟანრობრივად – სიტყვის ჟანრს.

ნაწარმოებში მეფის სიტყვას წინ უძღვის შემდეგი ტექსტი: „და მოუწოდა მეფემან კათალიკოსსა აბრაჰამს და ეპისკოპოსთა, მონასტერთა და უდაბნოთა გარესჯისა მღვდელ-მონაზონთა, და ყოველთა მთავართა სამეფოსა მისისათა. შემოკრბეს მის წინაშე, დაჯდა და ტახტსა ზედა დასხდეს ყოველნი დიდებულნი თვს-თვსად, და-აღალო მეფემან პირი თვსი და ბრძანა...“². ამას მოსდევს მეფის სიტყვა, რომლის შემდეგაც ნათქვამია: „ხოლო ვითარ ესმით კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა, და მოძღუართა და მთავართა, განკვრდეს, თუ ვითარ დადვა მეფემან სული თვსი ერისა მისისათვს...“³.

ჟამთააღმწერლის საისტორიო ნაშრომი შესულია „ქართლის ცხოვრების“ მარიამისეულ ნუსხაში, რომელიც გადაწერილია 1633-1646 წლებში და გამოცემულია **ე. თაყაიშვილის** რედაქციით 1906 წელს⁴. **დემეტრე თავდადებული** [სიტყვა, თქმული დარბაზში სამეფო კარის წარჩინებულთა წინაშე], როგორც ორატორული ნიმუში, მოგვიანებით ცალკეც დაიბეჭდა მომღვებო გამოცემებში: 2000 წელს **თ. ჯაგოდნიშვილის**, **ი. ჯაგოდნიშვილისა** და **გ. პაპასკირის** „ქართულ ორატორულ ხელოვნებაში“⁵, „მწიგნობრობა ქართულის“ მრავალტომეულის მე-15 ტომში⁶.

შემდეგი ნიმუშია [სიტყვა, თქმული ბექა I ჯაყელის მიერ ერისმთავართა და მხედრობის მიმართ თურქების წინააღმდეგ ლაშქრობის წინ, 1303 წელს]⁷. **ბექა I ჯაყელის** სიტყვა მოთავსებულია XIV საუკუნის ქართველი ისტორიკოსის ჟამთააღმწერლის ისტორიაში, სადაც ასევე დაცულია **დემეტრე თავდადებულის** სიტყვა. ამ უკანასკნელის შემდეგ ავტორი განაგრძობს მონღოლთა დროინდელ ისტორიას და შესაფერ ადგილას ათავსებს **ბექა ჯაყელის** სიტყვის ტექსტს.

ბექა I ჯაყელი (დაახლ. 1240-1306) იყო სამცხის მმართველი 1285-1306 წლებში. **ბექა ჯაყელის** მმართველობის დროს სამხრეთ საქართველოს მოულოდნელად თავს დაესხნენ რუმის თურ-

¹ იქვე, გვ. 287-288.

² ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 287.

³ იქვე, გვ. 288.

⁴ „ქართულის ცხოვრება“, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გამოც. ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფილისი, 1906, გვ. 736-737.

⁵ ჯაგოდნიშვილი თ., ჯაგოდნიშვილი ი., პაპასკირი გ., ქართული ორატორული ხელოვნება (ქრესტომატია-პრაქტიკუმი), თბილისი, ტექნიკური უნივერსიტეტი, 2000, გვ. 128.

⁶ მწიგნობრობა ქართული: მრავალტომეული, ტ. 15, წიგნი I, ციციანთელა, თბილისი, 2013, გვ. 110-111.

⁷ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 311-312.

ქები. მტერმა სათარეშოდ აქცია სამცხის დიდი ნაწილი და დიდი ზიანი მიაყენა ადგილობრივ მოსახლეობას. ამ მოვლენების ზუსტი თარიღი უცნობია, თუმცა, სავარაუდოა, რომ 1302 წლიდან 1303 წლამდე მომხდარი ამბებია აღწერილი. თავდაპირველად, ეს იყო მტრის მარბიელი შემოსევა, რომლის შედეგადაც ბასიანი და ფანასკერტი მოაოხრეს. ბექამ ვერ მიუსწრო, ხოლო მტრის მეორე შემოსევას უკვე მომზადებული დაუხვდა, დაუყოვნებლივ შეკრიბა ჯარი, დაამარცხა და განდევნა თურქები. სავარაუდოა, რომ **აზატ მოსეს** მეთაურობით პირველი მარბიელი ლაშქრობა 1302 წელს მოხდა, ხოლო მეორე ლაშქრობა – 1303 წელს. შესაბამისად, **ბექა ჯაყელის** მჭევრმეტყველების ნიმუშიც ამ უკანასკნელის წლით უნდა განისაზღვროს.

ნაწარმოებში **ბექა ჯაყელის** სიტყვას წინ უძღვის შემდეგი ტექსტი: „მოუწოდა ყოველთა წარჩინებულთა სამცხისათა, შავშ-კლარჯთა, შემოკრიბნა ყოველნი და რქუა...“¹. ამას მოსდევს სიტყვის ტექსტი. დასასრულ ნათქვამია: „და ვითარ ესმა მთავართა და სპათა ბექასთა, სიხარულით მიემოწმნეს, და დააპირეს ლაშქრობა თურქთა ზედა“². ორატორული ნიმუში დარგობრივად მიეკუთვნება სამხედრო მჭევრმეტყველებას, ხოლო ჟანრობრივად – სიტყვის ჟანრს.

ჟამთააღმწერლის საისტორიო ნაშრომი შესულია „ქართლის ცხოვრების“ მარიამისეულ ნუსხაში, რომელიც გადაწერილია 1633-1646 წლებში და გამოცემულია **ე. თაყაიშვილის** რედაქციით 1906 წელს³, ასევე „ქართლის ცხოვრების“ **ს. ყაუხჩიშვილისეული** რედაქციით 1959 წელს⁴. ცალკე, როგორც ორატორული ნიმუში, სიტყვა გამოქვეყნდა 1997 წელს **ვ. კაჭახიძის** „მჭევრმეტყველებაში“⁵.

აქვე უნდა ვახსენოთ კიდევ ერთი ნიმუში **[სიტყვა, თქმული მზეჭაბუკ ორბელიანის მიერ დარბაზში საქართველოს გაერთიანების თაობაზე, 1792 წელს]**, რომელიც ასევე საისტორიო ნაწარმოების შემადგენელი ნაწილია, თუმცა არა „ქართლის ცხოვრების“, არამედ ისეთი თხზულების, როგორიცაა **პლატონ იოსელიანის** „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“. კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, აღნიშნულ ნიმუშს აქ აღარ შევხებით. თუმცა აღვნიშნავთ იმას, რომ საისტორიო ნაწარმოებები მნიშვნელოვანი წყაროა ქართული მჭევრმეტყველების ისტორიისთვისა და საკუთრივ, ორატორული ნიმუშების გამოსავლენად.

დასკვნა

როგორც კვლევამ აჩვენა, ორატორული ნიმუშები გვხვდება „ქართლის ცხოვრების“ შემდეგ ნაწილებში: „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“, „ცხოვრება და მოქალაქობა ვახტანგ გორგასლისა“, „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“, „მონღოლთა დროინდელ ისტორია“. ქართულ საისტორიო წყაროებში დაცული ორატორული ნიმუშები, ძირითადად, განეკუთვნება სადარბაზო და სამხედრო მჭევრმეტყველების დარგებსა და სიტყვის ჟანრს. კვლევამ მოიცვა არა მხოლოდ ცნობილი ორატორული ნიმუშები „ქართლის ცხოვრებიდან“, არამედ უცნობი ნიმუშებიც, რომლებზედაც აქამდე არ ყოფილა ყურადღება გამახვილებული.

¹ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 311.

² იქვე, გვ. 312.

³ „ქართლის ცხოვრება“, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გამოც. ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფილისი, 1906, გვ. 736-737.

⁴ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959, გვ. 311-312.

⁵ კაჭახიძე, ვ. მჭევრმეტყველება: პოლიტიკური, სასამართლო, სამხედრო, აკადემიური, სამქალაქებლო, საზეიმო, სამგლოვიარო, თბილისი, მეცნიერება, 1997, გვ. 173-174.

Natia Kentchiashvili,
PhD in Philology, Visiting Lecturer,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Tbilisi, SaqarTvelo

**FOR THE ISSUE OF THE GEORGIAN ORATORY SAMPLES IN
“A HISTORY OF GEORGIA”**

Abstract

The first Georgian-language sources in the history of old Georgian rhetoric are served in „A History of Georgia“ (“Kartlis Tskhovreba”) and in particular, its various parts, including the chronicle of **Leonti Mroveli** „The Lives of Georgian Kings“, **Juansher Juansherian**, the anonymous author’s „Chronicle of Kartli“, the history of David Agmashenebeli and Queen Tamar and chronicler of the time of Lasha-Giorgi. The first Georgian oratory samples that have reached us are an integral part of these historical works. There are preserved public speeches of Georgian kings (**Mirian II, Vakhtang I Gorgasali, David IV the Restorer, George III, Queen Tamar, George IV Lasha, Demetre II the Devoted, Beka I Jakeli**) and various secular and religious figures (**Juansher Spaspeti, Basil Ezosmoghdari**). This study aims at providing a review of each of these samples, the time of utterance, the place, the historical circumstances, the overall situation of the study, etc. As the study of the materials reveals, the oratory samples preserved in „A History of Georgia“ (“Kartlis Tskhovreba”) basically belongs to the fields of celebration, funeral and military rhetoric and to the speech genre.

Keywords: Georgian Oratory, Samples, History.

ჯონი კვიციანი

*ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის
კავკასიოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ინსტიტუტის
ასოცირებული პროფესორი
თბილისი, საქართველო*

კავკასიის ხალხთა ისტორიის კვლევის მეთოდოლოგიისათვის

კავკასიურმა ცივილიზაციამ, რომელიც აგრარულ ეპოქაში ჩამოყალიბდა, ინდუსტრიულ და პოსტინდუსტრიულ ეპოქაში საკუთარ კულტურულ-ცივილიზაციურ ნიადაგზე ტრანსფორმაცია ვერ განიცადა (საკუთარი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვა და ა.შ.). ახალი ისტორია, დაწყებული XVI საუკუნიდან, ევროპის ქვეყნებისათვის კულტურულ-ცივილიზაციური ცვლილებების ხასიათს ატარებდა და საზოგადოების აგრარული ცივილიზაციიდან ინდუსტრიულში თანდათან გადასვლას ნიშნავდა. ადამიანის კოლექტიური ღირებულებებიდან ინდივიდუალურზე გადასვლა დაფუძნებული იყო კერძო საკუთრებისა და რაციონალური აზროვნების ღირებულებებზე, რაც ზრდიდა მისი თავისუფლების ხარისხს.

ინგლისში XVII საუკუნეში მომხდარმა ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ ჩაუყარა საფუძველი ფეოდალიზმის კაპიტალისტური ფორმაციით ჩანაცვლებას. XVIII საუკუნის 60-იან წლებში ბრიტანეთშივე მომხდარმა სამრეწველო გადატრიალებამ დიდად განაპირობა საწარმოო ძალეების სწრაფი განვითარება, რაც გამოწვეული იყო მანუფაქტურული წარმოებიდან სამანქანოზე გადასვლით. ევროპის საზოგადოებაში კაპიტალისტური ფორმაციის შესაბამისი ეკონომიკური ბაზისის ფორმირების პროცესი XVIII საუკუნის მიწურულს, მასზე ახალი იდეოლოგიური ზედნაშენით, საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციით, დასრულდა.

ამავე დროს, რუსეთის იმპერია XIX საუკუნის შუა ხანებისათვის (რომელმაც კავკასია ფაქტიურად უკვე დაიპყრო), კვლავინდებურად რჩებოდა ფეოდალურ აბსოლუტურ მონარქიად.

რუსული საზოგადოების მოთხოვნებს, განხორციელებულიყო ცვლილებები (რაც გამოიხატა გლეხთა აჯანყებებით ივანე ბოლოტნიკოვის, სტეფანე რაზინის, ემელიანე პუგაჩოვის მეთაურობით XVII-XVIII საუკუნეებში, „დეკაბრისტების“ 1825 წლის აჯანყებით) ხელისუფლება სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობად აფასებდა და მთელი სისასტიკით უსწორდებოდა.

XIX საუკუნეში ფეოდალური რუსეთის მსოფლიოს ცივილიზაციური განვითარების კონტექსტში თითქმის ასწლიანმა ჩამორჩენამ, ეკონომიკურმა და სამხედრო სისუსტემ ბევრად განაპირობა კავკასიაში თავის ტრადიციულ კონკურენტებთან – საფრანგეთთან და ინგლისთან ყირიმის 1853-1856 წლების ომში დამარცხება, რომლებიც ტრადიციული მოწინააღმდეგის – თურქეთის მოკავშირეები იყვნენ. ამას ემატებოდა კავკასიის ომის (1763-1864 წწ.) აქტიურ ფაზაში შესვლა XIX საუკუნის 50-60-იან წლებში, რაც დიდ ფინანსურ და ადამიანურ რესურსებს ითხოვდა. მათი სიმწირე რუსეთსა და კავკასიაში უნდა კომპენსირებულიყო კარსმომდგარი ბურჟუაზიული რეფორმებით, რის შედეგადაც ბატონყმობისგან უნდა გაეთავისუფლებინათ კავკასიის მოსახლეობის დიდი ნაწილი, მათ შორის უმეტესობას კი გლეხები წარმოადგენდნენ. რუსეთის ხელისუფლების მიერ კავკასიაში (სანახევროდაც კი!) განხორციელებულმა აგრარულმა და სხვა სახის ბურჟუაზიულმა რეფორმებმა სიტუაციურად რეგიონის მოსახლეობის გარკვეულ ნაწილში მათ მიმართ ლოიალობა გამოიწვია და ხანგრძლივი კავკასიის ომის დასასრული ნაწილობრივ ამითაც იყო განპირობებული.

ამრიგად, XIX საუკუნის 60-70-იან წლებში რუსეთის იმპერიაში გატარებულმა ბურჟუაზიულმა რეფორმებმა და აქედან „გამოჟონილმა“ თავისუფლებამ პოზიტიური გავლენა იქონია კავკასიის ხალხების კაპიტალისტური ევოლუციის პროცესის დაჩქარებაზე, რომლის საფუძველიც გახლდათ აქ არსებულ საზოგადოებათა სოციალური დიფერენციაცია, ქონებრივი ურთიერთობების, სამართლებრივი ნორმებისა და იდეოლოგიის ტრანსფორმაცია. რუსეთის იმპერიის კოლონიური პოლიტიკა, მისი იდეოლოგია და შესაბამისი სოციალური პრაქტიკა უწყობდა ხელს კავკასიის ხალხთა ეროვნული ცნობიერების ამაღლებას და ისეთი საზოგადოებრივი აზრის ჩამოყალიბებას, რომელიც მათ დამოუკიდებლობისკენ ლტოლვას კარნახობდა.

რუსეთის ცარიზმის მიერ განხორციელებული რეფორმების არათანმიმდევრულმა ხასიათმა გამოიწვია ფეოდალური და ბურჟუაზიული სისტემების თანაარსებობა, ამის შედეგად კი საზოგადოებაში არსებულმა წინააღმდეგობებმა – 1905-1907 წლებისა და 1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციები. ამ უკანასკნელის დაჩქარება იმითაც იყო განპირობებული, რომ პირველმა მსოფლიო ომმა (1914-1918 წწ.), რომელშიც რუსეთი მონაწილეობდა (კავკასიის მოსახლეობის ჩათვლით), კიდევ უფრო დაძაბა ქვეყანაში არსებული სოციალურ-ეკონომიკური წინააღმდეგობები. აღნიშნული პროცესის დემოკრატიული განვითარების ლოგიკამ, კავკასიისა და მსოფლიოში შექმნილმა ვითარებამ რეგიონის ხალხებს საშუალება მისცა, მოეპოვებინათ დამოუკიდებლობა და შეექმნათ პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკები.

პირველი მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ ფართოდ მხარდაჭერილმა პროექტმა „ერთთა თვითგამორკვევის უფლების შესახებ“ კავკასიის ხალხებზეც შესაბამისი გავლენა იქონია. აღსანიშნავია, რომ რუსეთის იმპერიაში 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის (ანუ მეფის ხელისუფლების დაცემის) შემდეგ, სანამ ბოლშევიკები ე. წ. „ოქტომბრის რევოლუციას“ — სახელმწიფო გადატრიალებას მოაწყობდნენ, მანამდე კავკასიის ხალხები თავიანთ მომავალს რუსეთთან ერთად ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული განვითარების ფარგლებში ხედავდნენ. საფუძველი ეყრებოდა საზოგადოების დემოკრატიზაციის პროცესს (თავისუფლების, დამოუკიდებლობის, საბაზრო ეკონომიკის, ადამიანის უფლებების, თვითმმართველობისა და სხვ. ღირებულებების ირგვლივ გაერთიანება), რომელსაც ხალხი სოციალიზმამდე უნდა მიეყვანა. ეს უნდა მომხდარიყო თანდათან, ევოლუციური (მენშევიკების პოზიციით) გზით და არა „ერთი ნახტომით“ (როგორც ამას ბოლშევიკები მიიჩნევდნენ). მით უმეტეს, რომ როგორც რუსეთში, ისე კავკასიაში მცხოვრები ხალხები, თავიანთი სახელმწიფოებრივ-სამართლებრივი, ურბანული განვითარების თვალსაზრისით, არათანაბარ მდგომარეობაში იყვნენ. მაგალითად, ჩრდილო კავკასია, სადაც ტრადიციული კულტურის ინსტიტუტები, კოლექტიური ღირებულებები პრევალირებდა,

საჭიროებდა არა გარედან თავსმოხვეულ, უნიფიცირებულ პროექტებს, არამედ ღია სამოქალაქო საზოგადოებისთვის დამახასიათებელ, თანასწორუფლებიან თანამშრომლობას მეზობლებთან. შემთხვევითი არ იყო, რომ 1917-1920 წლებში ჩრდილო კავკასიაში, როგორც „მთიელთა დემოკრატიული რესპუბლიკის“, ასევე სხვა დროებითი ხასიათის მრავალრიცხოვანი „საბჭოთა რესპუბლიკების“ ხელისუფლებები ვერ უძლებდნენ „გარე“ ძალების ზეწოლას და ხშირად იცვლებოდნენ, იმის გამო, რომ საზოგადოებაში შესაბამისი სოციალური ბაზა და დასაყრდენი არ გააჩნდათ.

1918-1921 წლებში, გარკვეულწილად, საერთო ღირებულებების ირგვლივ გაერთიანება აკლდა სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებსაც. ხელისუფლებაში მოსული სოციალ-დემოკრატიის პლატფორმაზე მდგარი პარტიები აზერბაიჯანში, სომხეთსა და საქართველოში საზოგადოებას სთავაზობენ თანამედროვე, მოდერნიზაციის პროცესთან დაკავშირებულ ღირებულებებს, რომლებიც ხშირად ეწინააღმდეგებოდა ტრადიციულს. მოდერნული და ტრადიციული ღირებულებების სინერჯის, სამოქალაქო სოლიდარობის დეფიციტმა და სხვა ფაქტორებმა, ჯერ აზერბაიჯანსა და სომხეთში, შემდგომ კი – საქართველოში, 1918-1921 წლებში შესაძლებელი გახდა ბოლშევიკების ექსპანსია და ძალადობრივი გზით მათი დაპყრობა.

ბოლშევიკების მიერ სამხრეთ კავკასიაში განხორციელებულ სამხედრო ექსპანსიასთან დაკავშირებით სხვადასხვა შეფასებები არსებობს: საბჭოთა კავშირის დროს ითვლებოდა, რომ ეს ქვეყნები ნებაყოფლობით გასაბჭოვდნენ, რომ ამისათვის არსებობდა ობიექტური და სუბიექტური პირობები (სათანადო რაოდენობის მუშათა და ღარიბი გლეხების კავშირი, გავლენიანი ბოლშევიკური პარტია და ა. შ.), რაც, ვფიქრობ, მცდარია. ამჟამად, პოსტკომუნისტურ საქართველოში, საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი თვლის, რომ 1921 წელს საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს ოკუპაცია მოახდინა. რა თქმა უნდა, თვით ფაქტი, რომ 1920 წელს აზერბაიჯანსა და სომხეთში, 1921 წელს კი – საქართველოში რუსეთმა, წითელი არმიის სამხედრო დახმარებით, ბოლშევიზმის ექსპანსია შედგა, დღეს ეჭვს არ ბადებს; ეს იყო სამხედრო გზით ადგილობრივი მთავრობების დამხობა და ტერიტორიების ოკუპაცია. მაგალითად, საქართველოში 1924 წლამდე ძველი მთავრობა და მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი (თბილისის საზოგადოების მეტ-ნაკლები ჩართულობით) ახალ რეჟიმთან პერმანენტულ პოლიტიკურ და შეიარაღებულ დაუმორჩილებლობას აგრძელებდა. 1924 წლის სახალხო აჯანყება ბოლშევიკების წინააღმდეგ საქართველოში დამარცხებითა და დიდი სისხლისღვრით დასრულდა. გამარჯვებული ბოლშევიკები 1920-იან წლებში ყოველგვარი პროტესტის გამოვლინებას „პოლიტიკურ ბანდიტიზმად“ ნათლავდნენ და მათ მონაწილეებს შესაბამისად უსწორდებოდნენ. შიშის დამკვიდრება საზოგადოებაში ბოლშევიკების მართვის სტილად ყალიბდებოდა.

ბევრ ადამიანს, რომელიც კავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკების საბჭოთა ოკუპაციას ეჭვქვეშ აყენებს, არგუმენტად მოჰყავს კითხვა: თუ ეს ოკუპაცია იყო, მაშინ რამ განაპირობა ჩვენს რესპუბლიკებში განათლების, მეცნიერების, ხელოვნების დარგებში ასეთი დიდი წარმატებები? უნდა ითქვას, რომ XIX-XX საუკუნეებში კულტურის ამ სფეროების განვითარება მსოფლიო მოდერნიზაციის ტენდენციას წარმოადგენდა და მთელ მსოფლიოში ახალი ტექნოლოგიებითა და სამოქალაქო ინსტიტუტებით (საერო განათლება, რადიო, გაზეთები, ჟურნალები და სხვა) სწრაფად ვრცელდებოდა. დიდი ალბათობით, კავკასიის ქვეყნები, რომ არა ბოლშევიკების მიერ მათი დაპყრობა, თავისუფლების, ეროვნული დამოუკიდებლობის შენარჩუნების შემთხვევაში, უფრო შთამბეჭდავ წარმატებებს მიაღწევდნენ, რადგან მათს სოციალურ-კულტურულ განვითარებაში არ დაირღვეოდა კულტურული მემკვიდრეობის თანმიმდევრული ხაზი.

ამჟამად, კავკასიისათვის გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენს მოდერნიზაციულ და ტრადიციულ ღირებულებათა შორის სინთეზის მიღწევა, შესაბამისად, შეიქმნება საფუძველი იმისა, რაზეც თანამედროვე რეგიონული ინტეგრაციული პროცესები უნდა დამყარდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории. Екатеринбург, 2013;
2. Марк Блок Апология истории или ремесло историка М., 1986;

3. Ерасов Б.С. Цивилизации Универсалии и самобытность М.,2002;
4. Zygmunt Bauman LIQUID MODERNITY, 2012.

Joni Kvitsiani

*Associate Professor at the Scientific Institute of Caucasian Studies
Faculty of Humanities, Tbilisi State University
Tbilisi, Georgia*

FOR THE RESEARCH METHODOLOGY OF THE HISTORY OF THE PEOPLES OF THE CAUCASUS

Abstract

The process of modern globalization has both positive (the spread of new cyber technologies, the formation of a global superpower society, etc.) and negative aspects (financial-economic, environmental crises, international terrorism, etc.). The process of disintegration of national societies and states also remains a major challenge at the regional and local levels. Responding to the above challenges requires the formation of a new integral human thinking and consequently the integration of peoples at the local, regional and global levels. In this sense, if the socio-cultural, economic, and political integration of the EU countries is a model, in the Caucasus, on the contrary, there is the disintegration of the region, ethno political conflicts, etc. The cessation of these processes and the subsequent formation of a unified modern peaceful Caucasus can be achieved through the pursuit of appropriate Caucasian policies by new civil societies and states. This policy should be based on the idea of the Caucasus, the ideological basis of which may be the Caucasian civilization (in civilization we mean the unification of one or more ethnic groups, the state with common values). The Caucasian civilization, formed in the agrarian era, did not transform its cultural-civilizational ground in the industrial and post-industrial (information) era (loss of its state independence, etc.). Currently, it is an urgent task for the region to achieve a synthesis between modernizing and traditional values, therefore, the basis on which modern regional integration processes should be based. In this context, a new study of the common historical past of the peoples of the Caucasus, the actualization of historical memory is an important task.

Based on the above, the report will analyse

1) Four stages of study of the Caucasus. Special attention will be paid to the issues of new study-reconstruction of the history of the Caucasus. If in the past Caucasian Studies served the Tsarist government and the Soviet state, now for it not the state but the people and their rights are the main value; 2. relying on methodological pluralism and in particular on the theory of civilization, using the system-synergistic method, allows us to re-analyse current issues in the history of the Caucasus. From the point of view of the idea of the integrity of the universe, the author considers the global, regional, and local components as its complex structured system, with which subsystems – regions (civilizations) are connected and its elements are societies – ethnicities, nations, states. Unlike the formative, Marxist methodology, which considers the history of humans as a variable of economics-based formations, the priority of the civilization methodology is culture, the change of civilizations (agrarian, industrial, post-industrial). The latter provides an in-depth study of the uniqueness of the history and culture of the Caucasus peoples.

Keywords: Caucasus, History, Methodology.

გლობალიზაციის ზოგი პრობლემური საკითხი და მთარგმნელობითი მუშაოების პრინციპები ნიკო ჩუბინაშვილის ლექსიკონში

ნიკო ჩუბინაშვილი კულტურის ისტორიაში ცნობილია, როგორც XIX საუკუნის პირველი ნახევრის დეაწლმოსილი პიროვნება: მთარგმნელი, არქეოლოგი, ლექსიკოგრაფი. პროფესორ ალექსანდრე ცაგარელის ცნობით, ნიკო ჩუბინაშვილი დაიბადა თბილისში 1790 წელს, 1825-1837 წლებში მუშაობდა პეტერბურგში საგარეო საქმეთა სამინისტროში, გარდაიცვალა პეტერბურგში 1847 წელს (ცაგარელი 1894: 58).

ლექსიკოგრაფიული და მთარგმნელობითი მუშაობა ნიკო ჩუბინაშვილს ერთდროულად დაუწვია. მას უმეტესად უხდებოდა დოკუმენტებისა და წიგნების თარგმნა ან ქართულიდან რუსულად, ან რუსულიდან ქართულად. ნიკო ჩუბინაშვილს დაუმსახურებია ქართული და რუსული ენების საუკეთესო სპეციალისტისა და მთარგმნელის სახელი. იოანე ბაგრატიონის თხზულებაში „მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“, რომელიც „კალმასობის“ განუყოფელი ნაწილია, ნიკო ჩუბინაშვილი ერთ-ერთ გამოჩენილ მთარგმნელად არის მოხსენებული (ბატონიშვილი, 1948: 213). მისი ლექსიკოგრაფიული შრომებიდან აღსანიშნავია, „ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ“ და „მოკლე რუსულ-ქართული ლექსიკონი“, რომლებიც გამოუქვეყნებელი დარჩა.

„ქართული ლექსიკონი (С русским переводом)“-ის ერთი ავტოგრაფიული ხელნაწერი ინახება თბილისში კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დავით ჩუბინაშვილის კოლექციაში, მეორე-ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში, იოანე ბატონიშვილის კოლექციაში. აღნიშნული ლექსიკონი პირველად დაიბეჭდა 1861 წელს ალექსანდრე დლონტის რედაქციით, გამოკვლევიდა და ბოლოსიტყვაობით (დლონტი, 1961, გვ. 6). ნიკო ჩუბინაშვილი თავის ლექსიკონს უწოდებს „საბა-სულხან ორბელიანისაგან შეთხზულს და მცირედ გამართულს სისტემისაგან მისისა“ (ჩუბინაშვილი, 1961: 99).

ნიკო ჩუბინაშვილი ლექსიკონის შესავალში ვრცლად ახასიათებს საბას ნაშრომის მეთოდოლოგიას („სისტემა საბასი არს ესრეთით“) და საგანგებოდ აანალიზებს თავის ნაშრომში გამოყენებულ საბასეულ ხერხებს.

ნიკო ჩუბინაშვილს ლექსიკონის აგების საბასეული პრინციპებიდან მოსწონებია: 1. ლექსიკონზე ისეთი შესავლის დართვა, რომელშიც განმარტებულია ქართული ენის ბგერითი სისტემა, მარცვალი და სიტყვის აღნაგობის, ეტიმოლოგიის გზები მან ეს ხერხი გამოიყენა თვითონაც. ლექსიკონის შესავალში სწორედ ეს საკითხებია განხილული. 2. „მონათესავე სიტყვათა (სინონიმთა)“ ერთ ბუდეში მოქცევა. 3. სიმბოლური ნიშნების ხმარება ცალკე გვარეობის სიტყვათა აღსანიშნავად: „სიმოკლისათაღს ლექსთა განმარტებისა საბას ფრიად კეთილად უხმარიან საზოგადონი ნიშანით“. ამ ნიშნებს იყენებს ნიკო ჩუბინაშვილი თავის ლექსიკონში. 4. წყაროების დამოწმების წესი. ამ წესის სუსტ დაცვას ვხვდებით ნიკო ჩუბინაშვილის ლექსიკონში. 5. სიტყვათა სადაურობის ჩვენება. „ქართულთა ლექსთა თანა ზედ მოუწერიან ლექსნი იტალიანთა, თურქთა და სომეხთაანი, რომელნიცა აჩვენებენ, უკეთუ მათ ენათაგან მიღებულ არიან ქართულად ლექსნი იგი, ფრიად საქებელი ესე სისტემა საბასი დაცვულ არს მცირედ განმართულსა ამას ლექსიკონსა შინა“ (ჩუბინაშვილი, 1961: 17).

ამრიგად, ნ. ჩუბინაშვილს სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონისაგან უსესხია ლექსიკონის აგების ძირითადი პრინციპები, წყაროების დამოწმების მეთოდოლოგია, სიტყვათა ანოტაცია-განმარტებანი. თუმცა, საბასეულ პრინციპებში მას საკუთარიც ბევრი ჩაურთავს (დლონტი, 1961, გვ.6).

ნიკო ჩუბინაშვილმა არსებითი ცვლილება შეიტანა ლექსიკონის აგების სტრუქტურაშიც. მან თავის ლექსიკონში არ შეიტანა: 1. უცხო წარმოშობის საკუთარი სახელები (ადამიანების, ადგილების, ქალაქების, მდინარეების);

2. უცხო წარმოშობის არაპოპულარული სიტყვები, რომლებიც გვხვდებიან საბას ნაშრომში. მაგალითად, იოანე პეტრიწის თარგმანებიდან და „სხოლიუებიდან“ ამოკრებილი სიტყვების შესახებ. ამ სიტყვების შეუტანლობას ავტორი ასაბუთებს შემდეგი არგუმენტით: „ განმარტებანი ესე, ვითა სხოლიონნი შესაძლო არიან მოწერად თათ მათ ადგილთა ზედა კავშირის წიგნისათა, სადაცა იპოვებიან იგინი, რამეთუ მხოლოდ მუნ არიან ხმარებულ და რა თუ საზოგადოსა შინა საუბარსა და არცა ეკუთვნიან ქართულსა ლექსიკონსა“ (ჩუბინაშვილი, 1961, გვ. 56-57). 6. ჩუბინაშვილი დგას მართებულ თვალსაზრისზე: ქართულ ლექსიკონში ადგილი უნდა დაეთმოს ისეთ სიტყვებს, რომლებიც ან ხმარებაშია ახლა, ან იხმარებოდა. ეს განსაზღვრავს ლექსიკონში სიტყვის შეტანა-შეუტანლობის საკითხს (დლონტი, 1961: 19).

3. ნიკო ჩუბინაშვილს საჭიროდ არ დაუნახავს უცხოურ სიტყვათა ისეთი უხვად შეტანა ლექსიკონში, როგორც ამას საბას ნაშრომში ვხედავთ. ამიტომ ქართულ ენაში დამკვიდრებული უცხოური სიტყვები ავტორს გულმოდგინედ გაუცხრილავს და მისი მხოლოდ ის ნაწილი დაუტოვებია ლექსიკონში, რომელიც ფართო ხმარებაში იყო და მეცნიერების ამა თუიმ დარგის კუთვნილებას შეადგენდა. ყველა უცხოურ სიტყვას მიწერილი აქვს სადაურობა, ბერძნულსა და ლათინურ სიტყვებს-მართლწერა ბერძნულისა და ლათინურის ტრანსკრიფციით. თურქულსა და სომხურ სიტყვებს კი-ქართული ტრანსკრიფციით. ნიკო ჩუბინაშვილს მრავალი უცხოური სიტყვის მართლწერა დაუდგენია და სათანადო წყაროებში შეპარული შეცდომები გაუსწორებია.

4. მოძველებული სიტყვები და გამოთქმები. 5. ლექსიკონში არ შეუტანია ის უცხოურ სიტყვები, რომლებსაც ქართულში შესატყვისობანი მოეპოვებოდათ. უცხოურ სიტყვათა მხოლოდ ის ნაწილი დაუტოვებია, რომლებიც არა მარტო ქართულში, არამედ მსოფლიოს ყველა ენაში დამკვიდრდნენ როგორც ტერმინები. ამ ტერმინებიდან შეიძლება გამოვყოთ: 1. რელიგიური ტერმინოლოგია: აბბა, ანგელოსი, ანაფორა, ანტიფონი, ალაპი, ბარბაროსი, ბადი, ერეტიკოსი, ტიპიკონი, ტრაპეზი... 2. მეცნიერული დისციპლინების აღმნიშვნელი ტერმინები: ალქიმია, ართრონი, ანდრიატი, ფალანგა, ქიმია, ფილოსოფია, ღრამმატიკა... 3. წოდება-თანამდებობის სახელწოდებანი: ანთუიპატი, არხიმანდრიტი, აქიმი, ეპისკოპოსი, ეპიტროპოსი... 4. ნიკო ჩუბინაშვილს ლექსიკონში შეუტანია საბას ლექსიკონისაგან განსხვავებული უცხოური წარმოშობის სიტყვები. მაგ. : **თაბახი** (ღრმა ტაბაკი ანუ მრგვალი ვარცლი//მრთელი ფურცელი ქაღალდისა), **თადარი** (ტაგანი, სამის კოდის საწყაო), **თარჯი** (გალავანი ქალაქთა), **კომეტი** (კუდიანი ვარსკვალავი), **ტიპიკონი** (წიგნი საეკლესიოთა ღოცვათა და საგალობელთა წესისა და განგებისა), **ტიტლო**, **ტიტული** (ზედაწარწერა კაცთა ღირსებისა) და სხვა. ამ სიტყვების უმეტესობა ქართულ წყაროებშიც გვხვდება დამოწმებული.

სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონიდან“ აღებული უცხოური წარმოშობის სიტყვები, რომლებიც შეტანილია ნიკო ჩუბინაშვილის ლექსიკონშიც, ავტორს ხელმეორედ შეუჯერებია არსებულ წყაროებთან, უფრო იმდროინდელ რუსულ ლექსიკოლოგიურ ნაშრომებთან, ახლებურად, თანამედროვეობის შესაფერისად გაუმართავს მათი განმარტებანი, დაუხვეწია და დაუზუსტებია ისინი და შემდეგ შეუტანია ლექსიკონში (დლონტი, 1961, გვ. 60). საილუსტრაციოდ ავიღოთ რამდენიმე ლექსიკური ერთეულის განმარტება: **გზირი** – „ სხვათა ენაა, ქართულად შულტა ჰქვია“ (საბა, 1991: 159); „შულტი, სოფელსა შინა ქვესად შემდეგნი კაცნი, რომელნიც ხმამაღლა ზახილით აცნობენ და გამოუცხადებენ რასმე მოსახლეთა (ვეფხისტყ. 1186) (ჩუბინაშვილი, 1961 : 178). **აიაზმა** -, ბერძნულია, ქართულად წმინდა წყალი ჰქვია (საბა, 1991 : 42); „ნაკურთხი წყალი სასხურებლად“ (ჩუბინაშვილი, 1961: 134). **ტალანტი** – „ სომხურსა ლექსიკონში ესრე ეწერა: ტალანტი საწონისა სახელი არისო. არათუ სათვალავთაო, რომელ არს ბევრი დაეკანი, გინა ლიტრა..) (საბა, 1991: 131); „ძველებური ოქროსა ანუ ვერცხლის წონა, რამეთუ მაშინ დათქმის მაგიერ ასწონდიან საფასეთა. რომაელთა შორის ერთ ტალანტს აქანდა 60 მნა, ხოლო ებრაელთა შორის -50 მნა. ერთი ტალანტი ოქრო ღირდა 16 ტალანტ ვერცხლად, ხოლო ერთი ტალანტი ვერცხლი აწინდელის ანგარიშით იქმნებოდა 30-დამ ვიდრე 35 თუმანი ვერცხლის ფული.// საღმრთოსა შინა წერილსა ტალანტად იგულისხმების ნიჭი ანუ მაღლი, ზეგარდმო უფასოდ მონიჭებული (მატ. 18,24 და შემდგომი, კჳალად 25, 25) (ჩუბინაშვილი, 1961: 376).

ნიკო ჩუბინაშვილის ლექსიკონში დადასტურებულ ნასესხებ სიტყვათა მნიშვნელოვანი ნაწილი განეკუთვნება ბერძნულ ენობრივ სამყაროს. მაგ.: **კრაოტი, კრავატი, კრამიტი** (ღლონტი, 1961, გვ. 61). „**კრაოტი, კრავატი** ფიცრისაგან ქმნილი საწოლი, სარეცელი ფეხებიანი“ (ჩუბინაშვილი, 1961, გვ. 263). საბასთან არ დასტურდება. აღნიშნული სიტყვა მეცხრამეტე საუკუნეში ქართულში გავრცელებულა რუსული ენის მეშვეობით (ღლონტი, 196, გვ. 61). „**კრამიტი**-კეცის ლორფინი“ (საბა, 1991, გვ. 367); ნ. ჩუბინაშვილის განმარტებით „კეცის გინა თიხის ლორფინი“ (1961: 263).

ნიკო ჩუბინაშვილმა მოგვცა უცხოური (ბერძნული) წარმოშობის ტერმინების უმჯობესი რედაქცია, ვიდრე ზოგიერთ მის დროინდელ მოღვაწეს ჰქონდა. ვარსკვლავმრიცხველი მას გადმოცემული აქვს ასტრომონოსად, ჩვეულებრივ „ოს“ დაბოლოებას ხმარობს, როგორც ცნებებში ფიზიკოსი, ქიმიკოსი. ამის შესაბამისად მოითხოვდა ფორმებს: გეოგრაფოსი, ფილოლოგოსი, მეტეოროლოგოსი და არა ასტრონომი, გეოგრაფი, ფილოლოგი, მეტეოროლოგი (ღლონტი, 1961: 65).

ამრიგად, ნიკო ჩუბინაშვილმა თავის ლექსიკონში გაანალიზა მთარგმნელობითი მუშაობის ზოგად პრობლემები. მას ლექსიკონში არ შეუტანია ის უცხოურ სიტყვები, რომლებსაც ქართულში შესატყვისობანი მოეპოვებოდათ. უცხოური სიტყვებიდან მხოლოდ ის ნაწილი დაუტოვებია, რომლებიც არა მარტო ქართულში, არამედ მსოფლიოს ყველა ენაში დამკვიდრდნენ როგორც ტერმინები (რელიგიური ტერმინოლოგია, მეცნიერული დისციპლინების აღმნიშვნელი ტერმინები, თანამდებობა-წოდების აღმნიშვნელი ტერმინები). მისი მოსაზრებები თანამედროვეობასთან მიმართების თვალსაზრისით აქტუალურია კულტურათა შორის კომუნიკაციისა და გლობალიზაციის პროცესებთან დაკავშირებით.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, თბილისი, 1948.
2. ს. -ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, თბილისი, 1991.
3. ს.ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, II, თბილისი, 1993.
4. ა. ღლონტი, ნიკო ჩუბინაშვილის ქართული ლექსიკონი: ნიკო ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1961.
5. ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ, თბილისი, 1961.
6. А Цагарели, Сведения о памятниках груз. письменности, III, СПб, 1884.

Mariam Koberidze

*Gori State Teaching University, Professor
Gori, Georgia*

SOME PROBLEMATIC ISSUES OF GLOBALIZATION AND PRINCIPLES OF TRANSLATION WORK IN THE DICTIONARY OF NIKO CHUBINASHVILI

Abstract

In the report are analyzed terms of certain scientific field of proved science in Niko Chubinashvili's „Georgian Dictionary“, personal names, old and words out of use, also foreign and dialectic words and rules for inputting the verbs in the dictionary. We will focus on general problems of translation work. Niko Chubinashvili did not input in the dictionary those foreign words, which had equivalent in Georgian. From the foreign words he input only that part, which were established in Georgian and as well as in all languages of the world, as the terms (religious terminology, terms for scientific disciplines, terms for the position-rank). His opinions in relation towards the modernity are actual connecting with the processes of communication and globalization between cultures.

Keywords: Globalization, Translation, Dictionary.

РЕШАЮЩИЙ ВКЛАД НАРОДОВ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА В БИТВЕ ЗА КАВКАЗ

В истории нашей страны, насыщенная весьма бурными событиями, были как положительные, так и отрицательные периоды, не укладывающиеся в рамки обычных дней. Были годы, которые тяжело отразились в жизни наших народов. Такими были годы Великой Отечественной войны, составившие важнейший период в истории нашей страны и оставившие неизгладимый след в памяти народа. Последствия этой страшной войны и вклад народов в великую Победу никогда не сотрутся в нашей памяти на многие века оставаясь предметом национальной гордости и единения.

С первых дней войны народы Северного Кавказа, как и все народы нашей страны, встало на защиту Отечества. Героически сражались сыновья и дочери народов Северного Кавказа: бои за Кавказ, Сталинград, Москву, освобождение Украины. Битва за Кавказ занимает видное место в Великой Отечественной войне. 15 месяцев длились тяжелейшие сражения между Черными и Каспийскими морями, в донских и ставропольских степях, в лесах и горах. Эта битва вошла в историю яркой страницей мужества советских войск и сплоченности народов нашей страны в их едином стремлении отстаивать честь, достоинство и свободу. Летом 1942 года фашистские войска прорвались вглубь Северного Кавказа. Здесь в военных и геополитических планах их интересовало сырьевая база основу которой составляли нефтяные промыслы Баку, Грозного и Майкопа [1, с.56]. Также добывались редкие металлы необходимые для получения высококачественной стали. Но, естественно, не только богатые природные ресурсы привлекало внимание фашистских стратегов, но геополитическое положение этого важнейшего региона позволяющего Германии выйти на территорию Ближнего и Среднего Востока с его богатейшими нефтяными месторождениями, отрезав одновременно Англию от ее самых богатых колоний в Азии и Африке.

К периоду начала битвы за Кавказ советские войска Северо-Кавказского и Закавказского фронтов не имели необходимых резервов и, в связи с этим, уступали немецким войскам по количеству артиллерии, танков и самолетов. Немецкие танковые и моторизованные соединения вышли на оперативный простор и направились к Ставрополю, Пятигорску, Моздоку. По воспоминаниям И.В. Тюленева, немцы из низовий Дона стремительно продвигались на Ставрополь, Черкесск, Минеральные Воды, Пятигорск, Нальчик с ходу занимая города и села. В связи со сложившейся обстановкой ставка Верховного Главного командования была поставлена задача: укрепить оборонительные направления ведущие через перевалы Главного Кавказского хребта в Закавказье. На кавказских дорогах и перевалах местным населением создавались укрепления, а основная часть армии совместно с представителями народов Дагестана и Чечни строили рубежи обороны по берегам рек Терек, Орджоникидзе, Грозного, Кизляра и Дербента. Сотни тысяч человек гражданского населения всех национальностей и возрастов копали окопы на наиболее опасных направлениях. Это был колоссальный труд, легший на плечи жителей Кавказа [1, с.62].

10 августа немецкие войска захватили Пятигорск. Преодолев оборонительные рубежи на Малке и Баксане, в конце октября гитлеровцы вплотную подошли к Нальчику. Трое суток, 26-28 октября, продолжались ожесточенные бои, только на один аэродром Нальчика гитлеровцы совершили 42 налета [2, с.122]. 28 октября 1942 года немецким войскам удалось полностью овладеть Нальчиком. Остатки советских войск были вынуждены отходить в сторону Черекского ущелья по горным перевалам и через селенья Хасанья по лесной дороге. Несмотря на отсутствие оборонительных рубежей на горных перевалах наши войска сумели остановить отборные специально подготовленные немецкие горно-стрелковые дивизии. Здесь наряду с частями Красной Армии большой вклад в победу над врагом внесли горцы добровольцы, которые хорошо знали горную местность и приспособленные к горным условиям. С их помощью были доставлены большое количество военного сооружения, и ценой своей жизни выиграли битву за вершины Кавказа [3, с.136].

Особенно ожесточенные и кровопролитная была битва за Владикавказ, который препятствовал прорыву к Грозному и закрывал немцам военно-грузинскую дорогу в Закавказье. В обращении «Ко всем народам Северного Кавказа» словами великого осетинского поэта Коста Хетагурова говорилось, что «лучше умереть народом свободным, чем кровавым потом деспоту служить» [4, с.136]. И народы Кавказа сдержали свою клятву. 28 октября 1942 года взяв Нальчик, немецкие войска уже 1 ноября сосредоточили всю свою мощь у стен Орджоникидзе. На защиту города встали все его жители, активно действовали партизанские отряды, неоднократно нанеся удары по врагу. Несмотря на все усилия противника, Владикавказ оставался неприступным оплотом. Если бы гитлеровцам удалось взять столицу Северной Осетии, то под их господством оказался бы весь Кавказ, что повлияло бы на военные действия под Сталинградом. А потеря Кавказа и Сталинграда практически означало проиграть войну. Значение исхода боев за город на Тереке осознавали и союзники по антигитлеровской коалиции, в частности премьер-министр Великобритании Уинстон Черчилль. На его беспокойный запрос в ноябре 1942 года Сталин ответил: «Владикавказ в наших руках и, как мне кажется, останется у нас» [5, с.87]. Гитлер бросил на Орджоникидзе две танковые и горнострелковые дивизии, особый полк «Бранденбург». Казалось, еще много и ворота в Закавказье распахнется перед фашистами. Их удерживали войны 9-ой армии, местное население, которое стеной встало на защиту родного города.

Измотав противника в оборонительных сражениях, советские войска 6 ноября 1942 года под Орджоникидзе перешли в контур наступление и нанесли немецко-фашистским войскам крупной поражение. Немецкие войска понесли крупные потери 23-я немецкая танковая дивизия, 2-я румынская горнострелковая дивизия и другие соединения противника. Наши войска захватили 140 немецких танков, 7 бронемашин, 70 орудий разных калибров, 2.350 автомашин, 183 мотоцикла, 2 склада боеприпасов и многое другое.

Успех в боях под Владикавказом вдохновил советские войска на дальнейшее наступление севернее и южнее Сталинграда, и создал необходимые условия для перехода в наступление по всей территории Северного Кавказа. В военной науке есть понятие «перехват инициативы», за которым подразумевается решительный перелом в военных действиях. С этой точки зрения победа советских войск под Владикавказом означала, по большому счету, крушение планов Гитлера по завоеванию Кавказа и его нефтяных богатств.

В битве за Кавказ соединения Красной Армии в которых совместно со всеми народами СССР героически сражались войны северокавказцы и добровольцы из местных горцев сумели разгромить элитные группировки противника нанеся им огромные потери и не дав прорваться в Закавказье. Ценой своей жизни, героизма и мужества защитники Кавказа остановили на горных перевалах и стратегических направлениях своего врага и выиграли решающую битву за кавказские вершины и навсегда похоронили планы фашистов. Кроме того, провалились замыслы гитлеровского руководства путем прорыва в Закавказье втянуть Турцию в войну против СССР, соединиться со своими войсками, действовавшими в Северной Африке, и продолжить агрессию в направлении Ближнего Востока [6, с.93]. Советское командование в сложной обстановке сохранило некоторые военно-морские базы, обеспечившие действия флота, а также создало условия для перехода войск в решительное наступление. Оборона Кавказа, несомненно, явилась важным источником развития отечественной военной науки. Оборонительные операции, проведенные советскими войсками, и в наши дни представляют определенную поучительность, практическую значимость и особую злободневность для военной теории и практики в деле сохранения независимости и целостности Отечества.

Таким образом, в историческую победу над фашистской Германией, народы Северного Кавказа внесли высокий вклад. В ряду советской армии и в партизанских отрядах сражались 95 тысяч сыновей и дочерей Северного Кавказа, при чем многим из них было 17-18 лет. Образцы героизма проявили пехотинцы 34-й стрелковой бригады полковника Ворожинцева А.В., удивительную храбрость проявил контр-адмирал Цаллагов П.К., который в боях под Моздоком удержал господствующую высоту. Немеркнувшей славой овеяны подвиги кабардинца Кубати Карданова, лезгина Валентина Эмирова [7, с.197]. Каждый из названных и не названных героев здесь, на Кавказе, защищал и свой дом и свою Родину.

Список литературы:

1. Батыров У.А., Гребенюк С.В. Битва за Кавказ. М.: Триада-ф, 2002. – 411 с.
2. Шабаев Д.В. Кабардино-Балкария в годы Великой Отечественной войны 1941-1945: Сборник документов и материалов. Нальчик: Эльбрус, 1975. – 795 с.
3. Боевая слава Кабардино-Балкарии. Кн. 1. Нальчик, 1965.
4. Дзасохов А.С. История Северной Осетии. XX век. М.: Наука, 2003, 632 с.
5. Безугольный А.А., Януш С.В. Битва за Кавказ в документах и материалах. М.: Изд. СГУ, 2003. – 250 с.
6. Гребенюк С.В. Битва за Кавказ (оборонительный период с 25 июля по 31 декабря 1942 гг.). М., 2002.
7. Бугай Н.Ф., Безугольный А.Ю., Кринко Е.Ф. Горцы Северного Кавказа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. М., 2004. – 356 с.

Kokoeva Laura A.

student of KBSU im. H. M. Berbekova

Nalchik, Russia

DECISIVE CONTRIBUTOR TO THE NORTH CAUCASUS IN THE BATTLE OF THE CAUCASUS

Abstract

In the centuries-old history of Russia, the Great Patriotic War, brightly saturated with destructive battles, was one of the largest and most tragic events in the history of the 20th century. It left grave consequences for our peoples, which are felt to this day. The article examines the contributions and participation of the peoples of the North Caucasus in the Battle of the Caucasus, their courage and courage. An analysis of similar problems makes it possible to explain a lot about the participation of the peoples of the North Caucasus in the Great Patriotic War and to reveal a gradual improvement and deepening of the research process in this matter.

From the first days of the war, the peoples of the North Caucasus, like all the peoples of our country, stood up for the defense of the Fatherland. The sons and daughters of the peoples of the North Caucasus fought heroically. For 15 months, the hardest battle lasted between the Black and Caspian Seas, in the Don and Stavropol steppes, in the forests and mountains. This battle has gone down in history as a bright page of the courage of the Soviet troops and the unity of the peoples of our country in their common desire to defend honor, dignity and freedom. In the summer of 1942, the Fascist troops broke deep into the North Caucasus. At the end of October, the Nazis came close to Nalchik and on October 28 they completely captured Nalchik. The battle for Vladikavkaz was particularly fierce and bloody, which prevented a breakthrough to Grozny and closed the Georgian military road to Transcaucasia to the Germans. And despite all the efforts of the Germans, at the cost of their lives, heroism and courage, the defenders of the Caucasus stopped their enemy on mountain passes and strategic directions and won the decisive battle for the Caucasian peaks and buried the plans of the fascists forever.

The peoples of the North Caucasus made a great contribution to the historic victory over fascist Germany. Examples of heroism were shown by the infantrymen of the 34th Rifle Brigade of Colonel Vorotyntsev A.V., Tsallagov P. K., Kubati Kardanova, Valentina Emirov. Each of the named and unnamed heroes here in the Caucasus defended both their home and their Homeland.

Keywords: Caucasus, History.

Корнаева Татьяна Л.
Заслуженный учитель РФ
школа №7 им. А.С. Пушкина
Владикавказ, Россия

МАСТЕРСКАЯ «ВСЯ ЖИЗНЬ В ИСКУССТВЕ» М. КЕЛЕХСАЕВ КАК ТЕАТРАЛЬНЫЙ ХУДОЖНИК

Тип – мастерская ценностных ориентаций.

Цель: развитие ассоциативного мышления, способностей к аналитической деятельности, повышение личностного саморазвития, осознанного отношения к культурному наследию родного края, повышение общекультурного уровня, развитие коммуникативных навыков.

Целевая аудитория: обучающиеся 8 – 11 классов.

Инструментарий: Иллюстрации работ, выполненных к спектаклям (декорации), текстовый материал, видеозапись – фрагмент спектакля «Тимон Афинский».

Индуктор.

Ведущий: Живопись... Какие чувства вызывает в вас это слово?

самоконструктор – картины, художники, выставки, зарисовки (предполагаемые ответы).

Ведущий: как связаны между собой театр и живопись?

– виды искусства, декорации, художники, костюмы (предполагаемые ответы).

Ведущий: Театр, декорации... Какую роль играют декорации в вашем восприятии спектакля?

– помогают понять эпоху, усиливают впечатления, оказывают эстетический эффект.

(предполагаемые ответы).

Ведущий: Театральный художник. А известны ли вам живописцы, которые выступали в роли театральных художников?

Социализация (представление работы группы). Знакомство с иллюстрациями декораций, выполненных

– М. Врубелем, В. Поленовым, М. Сарьяном,

Ведущий: Великие живописцы, но мало кто знает, что они были театральными художниками. Я хочу назвать вам еще одно имя – Аслан Кубалов, выпускник нашей школы.

Раздаточный материал, карточка №1.

Аслан Кубалов – художник – постановщик Северо – Осетинского академического театра им. В. Тхапсаева. Оформитель более 30 спектаклей, среди них «Куда летим?», «Дон Кихот», «Ревизор», «Ромео и Джульетта» и др. Предлагаются иллюстрации к театральным постановкам.

Ведущий: Вы познакомились с иллюстрациями декораций, выполненных А. Кубаловым к различным спектаклям. Какие из них произвели на вас наиболее сильное впечатление? Почему?

Работа в группах – участники обмениваются впечатлениями и делятся ими.

Афиширование. Обработка новой информации.

Ведущий : Как – то в одном из интервью Аслан на вопрос – творчество какого из его коллег ему наиболее близко? Одним из первых он назвал имя народного художника России, Северной и Южной Осетии Магреса Келехсаева.

Раздаточный материал, карточка №2.

Магрес Келехсаев – Народный художник России, Северной и Южной Осетии. Выпускник Санкт Петербургской академии художеств им. И.Е. Репина, педагог – наставник. За вклад в развитие отечественной культуры искусства, многолетнюю плодотворную деятельность Магрес Ильич Келехсаев Указом президента России награжден орденом Почета.

Участники знакомятся с иллюстрациями работ М. Келехсаева.

Ведущий: поделитесь впечатлениями, какое эмоциональное воздействие оказали на вас работы художника?

Афиширование:

– участники делятся впечатлениями.

Ведущий: путь к успеху, как правило, тернист, он требует огромной самоотдачи. Каким был путь к успеху М. Келехсаева?

Раздаточный материал, карточка №3.

«Я родился недалеко от перевала Зикара в селе Чеселта в Южной Осетии. Природа там космическая, и я мечтал научиться ее изображать. Отсюда острое желание поступить на учебу в Академию художеств им. И. Репина. Я был подростком, когда в Цхинвале открылось художественное училище, в которое из сел отбирали одаренных детей. Я попал в их число. Через пять лет, получив диплом с отличием, стал работать в школе, чтобы заработать на поездку в Ленинград. Мечту свою осуществил: стал студентом Академии. Я твердо уверен – талант должен быть подкреплен целеустремленностью, трудолюбием и ... везением».

Ведущий: Как раскрывается художник в своих откровениях? что для понимания его личности они дают?

Работа в группах.

Афиширование:

Участники делятся впечатлениями.

Ведущий: Театральный художник... В чем вы видите его назначение? Иногда его называют архитектором сцены, почему?

Афиширование:

Художественный вкус, профессиональные знания, виртуозная реализация, чувство пространства сцены, умение проникать в эпоху, чутко реагировать на замысел режиссера. (Варианты ответов.)

Ведущий: Роль оформления спектакля, на ваш взгляд, важна?

Афиширование.

Участники отстаивают, аргументируют свою точку зрения.

Ведущий: Дипломной работой М. Келехсаева стало оформление спектакля в Осетинском театре. Оно имело грандиозный успех. После окончания Академии сразу несколько российских театров пригласили его к сотрудничеству, но....

Раздаточный материал, карточка №4

«Я принял приглашение Осетинского академического театра, выбор был осознанным. Осетия моя родина, которую я бесконечно люблю. Служить ей – великая честь. Я хорошо знаю историю своего народа, литературу, быт и традиции моих земляков. Передать аромат эпохи, тонкие особенности быта, характерные для нашего народа – вот задача театрального художника».

Ведущий: как данный материал дополняет ваше представление о М. Келехсаеве как о гражданине?

Афиширование:

Участники делятся впечатлениями.

Рефлексия.

Ведущий: Итак, перед нами портрет человека. чья щедрая и талантливая душа широко распахнута навстречу людям. Он ненавязчиво учит нас воспринимать театральные декорации не как фон, а как очень важную часть того действия, которое происходит на сцене. Он помогает нам почувствовать колорит эпохи. Сейчас вашему вниманию предложат отрывок и з спектакля «Тимон Афинский», за оформление которого М. Келехсаев был награжден Государственной премией РФ им. К. Станиславского. Внимательно последите за тем, что представил на суд зрителя художник, как декорации, костюмы помогают восприятию происходящего, какие чувства испытали вы сами?

Поделитесь своими впечатлениями в мини-сочинениях.

Kornaeva Tatyana L.,
Literature Teacher
School No.7 after A. Pushkin
Vladikavkaz, Russia

ALL LIFE IS IN ART. MAGREZ KELEKHAEV AS A THEATRE DESIGNER

A Workshop: „The Whole Life IS Art“.

The type: a workshop of valuable principles.

The aim: development of the associative thinking, analytical abilities, increase of personal self-development and intercultural level, development of communicative skills.

Target audience: students of the 8-11 grades.

Special aids: illustrations made for some performances (scenery), textual material, video recording – a fragment of the performance „Timon of Athens“.

The Course of the Workshop:

The host of the workshop: Painting... What feelings does this word cause?

Brain storming: paintings, pictures, artists, exhibitions, drawings (possible answers).

The host of the workshop: in what way are theatre and painting connected?

– Different arts, scenery, artists, costumes (possible answers).

The host of the workshop: Theatre, scenery... what role does the scenery play in your perception of a performance?

– It helps to understand the epoch, strengthens emotions, and has aesthetic effect (possible answers).

The host of the workshop: Theater artist. Do you know any painters who worked as theatre artists?

Socialization: (group work) getting acquainted with the illustrations of the scenery made by M.Vrubel, V.Polenov, M.Saryan.

The host of the workshop: they are great painters, but few people know them to be theatre artists. I want to present you one more name – Aslan Kubalov, a graduate student of our school.

Hand out, card 1.

Aslan Kubalov is an artist and a stage director of the North Ossetian Academy Theatre named after V.Thapsaev. Aslan was the designer of more than 30 performances among which were „Where Are We Flying?“, „Revisor (The Inspector)“, „Don Quixote“, „Romeo and Juliet“ and others. The illustrations of the theatrical performances are applied.

The host of the workshop: you have got acquainted with the illustrations of the scenery made for different performances by A.Kubalov. Which of them impressed you most? Why?

Group work: The participants share their impressions.

Presentation: processing of new information.

The host of the workshop: Once being interviewed Aslan was asked a question: „Which of your colleagues' creativeness is the closest for you?“ Answering this question Aslan mentioned the name of the national artist of Russia, North and South Ossetia among the first.

Hand out, card 2.

Magrez Kelehsaev is a national artist of Russia, North and South Ossetia, a graduate student of St. Petersburg I. Repin Academy of Fine Arts, a teacher and a tutor. By the order of the President Russia Federation Magrez Kelehsaev was awarded the Order of Honor for his contribution to the development of the national culture and arts, for his long and productive work.

The participants get acquainted with some illustrations of M.Kelehsaev's works.

The host of the workshop: Will you share your impressions? What emotional influence have you got from the artist's works?

Presentation: the participants share their opinions.

The host of the workshop: the way to success is hard and thorny as a rule. It requires great dedication. What kind of his way to success did M.Kelehsaev have?

Hand out, card 3.

„I was born not far from the mountain pass Zakira in a village of CHeselta in South Ossetia. The nature there is fantastic and I dreamt of learning to depict it. Consequently I had a strong desire to enter St. Petersburg I. Repin Academy of Fine Arts. I was a teenager when an art school was opened in Tskhinval. Talented children from the countryside were chosen to study there. I was among them. In five years I got a diploma with honors and started to work at school to earn money for a journey to Leningrad. My dream came true: I became a student of the Academy. I know it for sure – a talent should be supported by purposefulness, hard work and ... luck“.

The host of the workshop: How does the artist show himself in his revelations? What role do these revelations play for understanding his personality?

Group work.

Presentation.

– The participants share their impressions.

The host of the workshop: A theatre artist... What do you find his purpose in? Sometimes he is called a stage architect.

Presentation:

– An artistic taste, professional knowledge, masterful realization, a feeling of the stage space, ability to penetrate into the epoch, react sensitively to the director's ideas (possible answers).

The host of the workshop: Do you find the design of the performance to be important?

Presentation.

The participants defend their point of view giving arguments.

The host of the workshop: as a diploma work M.Kelehsaev had to design a performance in the Ossetian Theater. It was a great success. Some Russian theatres invited him for cooperation soon after graduating from the Academy but...

Hand out, card 4.

„I accepted the invitation made by the Ossetian Academy Theatre. My choice was realized. Ossetia is my Motherland which I love eternally. To serve it is a great honour. I know the history of my people well, their literature, customs and traditions of my fellow countrymen. To convey the fragrance of the epoch, subtle features of everyday life of my people – that is the aim of a theatre artist“.

The host of the workshop: How does this material add your impression about M.Kelehsaev?

Presentation.

– The participants share their impressions.

Reflection.

The host of the workshop: Thus we see a person whose soul is widely open to people. He teaches us unostentatiously to percept the theatrical scenery not just as a background but as a very important part of the action on the stage. He helps us to feel the special peculiarities of the epoch. Now an excerpt from the play „Timon of Athens“ will be offered to your attention. M. Kelehsaev was awarded K.Stanislavsky State Prize for the design of this performance. Be attentive and follow what the artist has presented on the court of the viewer, how the scenery and costumes help to percept the action, what feelings have you got?

Share your impressions in mini compositions.

Keywords: Art. Culture, Theatre Designer.

МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ПОДРОСТКОВОЙ СРЕДЕ

Грузино-осетинские отношения — тема на которую казалось бы и грузинам, и осетинам, должно было бы быть СТЫДНО не то что рассуждать, но и думать! Судьбы этих народов настолько переплетены, что в недалеком прошлом северные народы считали их чуть ли не одной нацией.

Сегодня два братских народа разделены не только государственными границами. Политические веяния, ход исторических событий, перекрой территорий и их новые идентификационные названия — все это отразилось на этих народах самым негативным образом, повлекшим за собой кровавые события. В такие жестокие обстоятельства грузины и осетины попадают не впервые. И, как правило, это вопреки желаниям основной массы граждан, ибо гражданин не пожелает зла соседу! Зло причиненное соседу счастья не принесло еще не одному человеку, — так считали наши предки. Но глобализация стирает историческую и, к великому сожалению, генетическую память человеческих особей.

Временное закрытие межгосударственных границ, на мой взгляд, также может привести к углублению процесса, связанного с обострением чувства национальной идентичности, появившегося у народов бывшего Союза. В такой ситуации особое место в жизни общества заняло воспитание у подрастающего поколения толерантности. В Российской Федерации сегодня этот принцип принят законодательно: «предлагается определить воспитание как деятельность, направленную на развитие личности, создание условий для самоопределения ... взаимного уважения, бережного отношения к культурному наследию и традициям многонационального народа Российской Федерации...». В Северной Осетии в свою очередь намерены в каждом учебном заведении назначить советников руководителей по воспитательной работе.

Основным условием формирования толерантности в детском возрасте, как показывают исследования в области психологии, являются опыт общения с взрослыми; опыт общения со сверстниками; индивидуальный опыт ребенка, а также умственное развитие. Пожалуй, на современном этапе опыт общения с взрослыми является самым сложным, а порой и решающим объективным условием, вне которого процесс формирования толерантности как феномена индивидуального сознания в детском возрасте невозможен или сильно затруднен. Жизненный опыт взрослого сопровождающийся эмоциями накладывает на оценку ситуаций не всегда адекватным разумным образом (в том плане, что иногда оценка родителя порождает в ребенке негативное отношение к прошедшему или происходящему).

Роль взрослого в развитии личности ребенка должна заключаться в обучении общепринятым правилам и нормам поведения, дружелюбным отношениям с другими людьми, оценке собственной деятельности и поведения, в поведении и в формировании личностных ценностей и эталонов, с помощью которых ребенок впоследствии будет оценивать себя сам, а также действия и поступки в сравнении с действиями и поступками других людей.

Опыт общения со сверстниками также оказывает влияние на формирование толерантности в детском возрасте. В совместных мероприятиях и в общении со сверстниками происходит изучение взглядов и действий отличных от собственных, что в свою очередь снижает детский эгоцентризм. Очень часто основные участники образовательного процесса имеют несовпадающие точки зрения по вопросам обучения и воспитания. Необходимость в социальной толерантности обуславливается еще и тем, что в настоящее время социальные различия между участниками и, соответственно, родителями существенно будут возрастать. В каждой группе детей можно встретить представителей очень богатых и очень бедных семей, с очень низкими и очень высокими способностями. В настоящее время к социальным и индивидуальным особенностям добавляются и межэтнические различия. В любом коллективе есть представители различных национальностей, что совсем не новое

явление для Северной Осетии, в отличие от других регионов России и стран бывшего СССР здесь их более 100.

Работая в подростковой и студенческой среде, я ответственно могу заявить, что, к счастью, наши дети в общении не придают особого значения национальной принадлежности товарищей. Сегодня дети с опаской относятся лишь к социальным различиям. В наших подростковых организациях не только осетины: много грузин, армян, азербайджанцев, и представителей других народов. Не помню ни одного конфликта на национальной почве! Я намеренно проводила опрос среди подростков и студентов с целью выявления их отношения к людям другой национальности. Выбрать нужно было из следующего: хорошо, плохо, с опаской, никак. Приблизительно одинаковое количество респондентов ответило или «хорошо», или «никак». На вопрос «какую национальность вы можете назвать плохой или опасной?» был дан неожиданный ответ: «олигархи». Это говорит о том, что в детях нет негативного отношения к представителям не их нации.

В условиях современного мира, насыщенного интенсивными межэтническими контактами, развитие этнической толерантности приобретает особое звучание. Сегодня развитие толерантности по отношению к другой культуре, представителям других национальностей является необходимым и значимым аспектом современного общества. Крайне редко у нас в Северной Осетии у школьников возникают вопросы национальной принадлежности. А если они и возникают, то повод бывает незначительным, касающемся чуть ли не кухни или танцпола. Это подтверждение того, что в семьях не принято обсуждать вопросы печальных страниц истории отношений грузинского и осетинского народов. И если уж говорить об этих отношениях, то надо подчеркнуть то, что во Владикавказе с 1988 года существует грузинская средняя школа, чем не может похвастаться ни одна другая национальность, проживающая в Северной Осетии. При этой школе функционирует маленькая, но своя грузинская церковь. И эта школа не закрывалась ни на один день в самые трудные времена для осетин.

В Северной Осетии развитию межнациональных отношений уделяется особое внимание. Думаю организация «Сиаиэсви джорджия — международные летние детские лагеря» имеет такие же цели в Грузии. Большинство детей и подростков у нас входит в союзы и организации, в планах работы которых обязательным пунктом является изучение культуры народов России, а это и народов ближнего зарубежья, в том числе и Грузии. Молодежь с интересом изучает национальные традиции. У нас регулярно проводятся фестивали «Дни культуры...» (различных национальностей), что дает хорошую возможность сблизить народы.

Подрастающее поколение Северной Осетии проводит массу благотворительных акций направленных на улучшение социальных условий незащищенных слоев населения. После проводимых благотворительных акций, в которых дети помогают пожилым людям и детям-инвалидам, – русским, осетинам, грузинам и представителям других национальностей, их гражданская ответственность несомненно возрастает. Посещая пожилых людей разных национальностей, они воочию видят их быт, имеют возможность увидеть какие-то отличительные черты, с удовольствием слушают рассказы о национальных традициях и особенностях, изучают музыку, костюмы и кухню.

Детские организации республики периодически проводят тренинги по развитию лидерских способностей ребят, где обязательным компонентом является чувство толерантности. Среди молодежи, проживающей в Северной Осетии, сегодня много иностранцев, в том числе и из Грузии. Расширение спектра образовательных услуг для иностранных граждан в условиях российских учебных заведений порождает в целом ряд проблем, связанных с вопросами этнической толерантности. Межнациональное общение такого рода порождает традиционно множество трудностей, в том числе и психологического характера. Но что касается различий культур грузинского и осетинского народов в купе с тем, что они издревле связаны тесными родственными узами, – то они совершенно незначительны. Возникающие противоречия, связаны с различиями в культурных традициях, конфликтные ситуации, обусловлены переживаниями по поводу потери «своего лица», престижа, этнического образа, сложившегося в самосознании переживаются молодежью легко и быстро.

Имеет место и тот факт, что в российской части Осетии, где веками проживают многие тысячи этнических грузин, никогда и никому не приходило в голову объявлять их родиной Грузию. Родина каждого там, где он живет, там, где он родился, там, где жили его предки. В одном из своих интер-

вью бывший глава грузинского Министерства по примирению и гражданскому равноправию Паата Закареишвили сказал: «Я не представляю народ на земном шаре, который бы сказал: «мы не толерантные». Все гордятся своей толерантностью и очень много могут привести примеров. Поэтому здесь кроется очень много опасностей, что за этим, может быть, кто-то хочет спрятать что-то другое. И я, гражданин Грузии, живу в Грузии, мы хотим больше толерантности, больше терпимости, потому что некоторые факты и реакции на них со стороны общества заставляют меня задумываться, насколько все-таки мы соответствуем той высокой планке, которую мы часто задаем себе». Хотелось бы, чтобы эти слова принадлежали всем тем, кто решает судьбоносные задачи государства.

Один из крупнейших специалистов по исследованию природы и последствий этноцида Норман Неймарк сказал: «этнические чистки не являются производной особенностей культурного развития турок, немцев, сербов или каких-то других народов. Ни армянский, ни еврейский геноцид не были неизбежными. Они вырели в конкретных обстоятельствах, порожденных мировыми войнами, а детонатором послужили амбиции современных политиков». Поэтому я думаю, изучая историю необходимо подчеркивать, что войны зарождаются не от желания народа, а от желания горстки людей, преследующих свои лишь цели. Мы не будем сейчас разбираться с этим! Но войны — неизбежный фактор существования человечества. Поэтому сегодня необходимо проводить просветительскую работу, основанную на понимании того, что построение толерантных отношений невозможно без знаний особенностей поведения, традиций, привычек того или иного народа. И работа эта заключается в ориентации подрастающего поколения на понимание ценностей как отечественной, так и иных культур.

В антропологии есть понятие «кавказская раса». В современных школьных учебниках об этом вдруг начали умалчивать. Но мы существуем! И обидный факт нашего существования в том, что сегодня большая семья кавказских народов сподобилась. У осетин есть выражение «къулбадаг бинонтæ» – семья с перекосом. Так и мы, – народы Кавказа. С любым пришельцем мы добры и вежливы. Не прощаем обиду лишь ближнему брату. А мы ведь братья — народы Грузии и Осетии, Дагестана и Чечни, Азербайджана и Армении и остальные. Что мы делаем? Нам нечего делить! Только в единстве мы будем процветать! Сегодня назревает необходимость расширять территорию наших совместных мероприятий, где будут встречаться представители разных народов и разных возрастов. В итоге мы сможем сломать стереотип конфликтов и, в частности, понимания «грузино-осетинских отношений». И нам надо над этим работать по мере наших возможностей: в образовании, в искусстве, в науках. Таким образом, перспектива улучшения несомненно есть!

Использованная литература:

1. Закон «Об образовании в Российской Федерации» (с изменениями на 2 июля 2021 года) (редакция, действующая с 1 сентября 2021 года)
2. Регулирование этнополитической конфликтности и поддержание гражданского согласия в условиях культурного разнообразия: модели, подходы, практики. Аналитический доклад / Отв. ред. И.С. Семененко. – М.: ИМЭМО РАН, 2017
3. <https://www.ekhokavkaza.com/a/29781553.html>

Ktsoeva Zhana

*North Austin State Pedagogical Institute, ВКЕИ,
Vladikavkaz, Russia*

INTERETHNIC RELATIONS IN A TEENAGE ENVIRONMENT

Abstract

Georgian-Ossetian relations is a topic on which both Georgians and Ossetians would seem to be ashamed not only to reason, but also to think! The destinies of these peoples are so intertwined, that in the recent past the northern peoples considered them to be almost one nation.

Today, the two fraternal peoples are separated not only by state borders. Political trends, the course of historical events, the blocking of territories and their new identification names – all this affected these

peoples in the most negative way, which entailed bloody events. It is not the first time that Georgians and Ossetians find themselves in such cruel circumstances. And, as a rule, this is contrary to the wishes of the bulk of citizens, because a citizen will not wish evil on his neighbor! The evil inflicted on the neighbor has not brought happiness to more than one person, – so our ancestors believed. But globalization erases the historical and, unfortunately, the genetic memory of human individuals.

Working in a teenage and student environment, I can responsibly declare that, fortunately, our children in communication do not attach much importance to the nationality of their comrades. Today, children are only wary of social differences. There are not only Ossetians in our teenage organizations: there are many Georgians, Armenians, Azerbaijanis, and representatives of other nations. I don't remember a single conflict on ethnic grounds! After the charitable actions in which children help the elderly and disabled children – Russians, Ossetians, Georgians and others, their civic responsibility undoubtedly increases. Young people are also studying national traditions with interest. „Days of Culture (of Various Nationalities)“ provide a good opportunity to bring peoples closer together. It is necessary to expand the territory of such events. As a result, we will be able to break the stereotype of understanding „Georgian-Ossetian“ relations. Thus, there is a prospect of improvement. It is necessary to expand the area for such events. As a result, we will be able to break the stereotype of understanding „Georgian-Ossetian“ relations. Thus, there is the prospect of improvement.

Keywords: Georgian-Ossetian Relation.

Мамчуева Фатима О.

*Кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник
отдела литературы народов Карачаево-Черкесии РГБУ
«Карачаево-Черкесский ордена «Знак Почета»
институт гуманитарных исследований при Правительстве КЧР»
Черкесск, Россия*

ГРУЗИНСКАЯ ПРОЗА НА СЦЕНЕ КАРАЧАЕВСКОГО ДРАМАТИЧЕСКОГО ТЕАТРА

***Аннотация:** В статье предпринята попытка исследования различных постановок, таких как роман «Отцеубийца» классика грузинской литературы А. Казбеги и «Сказка о храбром Кикиле» Г. Нахуцишвили и Б. Гамрекели, дана характеристика театральных постановок названных произведений. В результате исследования выявлены произведения грузинских авторов, к которым неоднократно обращались и режиссеры и актеры. Таким образом, режиссеры, включая в репертуар постановок прозаические произведения, тем самым способствовали обогащению национального театра.*

Многолетние культурные связи Карачаево-Черкесии и Грузии объясняются наличием аналогичных традиции и нравов. Особенно хочется отметить, что карачаевские актеры и режиссеры являлись выпускниками Грузинского государственного театрального института им. Ш. Руставели в Тбилиси (1968-1972). Поэтому выбор названных постановок не случаен. Во время учебы в театральном институте карачаевские студенты обращаются к роману «Отцеубийца» А. Казбеги. Следует отметить, что к инсценировке романа «Отцеубийца» («Атасыны ёлтюрген мурдар») А. Казбеги в 1969 году впервые обращается режиссер Р.Д. Шаптошвили. Р.Д. Шаптошвили поручает студенту Шукуру Тебуеву перевести роман на карачаевский язык. Театральная общественность Грузии тепло встретила данную постановку: «оценила и смелость режиссера, и искренность исполнения студентов, впервые после запрещений, обратившихся к инсценировке «Отцеубийцы»¹.

¹ Хабичева-Боташева З.Б. Карачаевский театр: Истоки. Самодеятельность. Профессиональное искусство. – М.: Российский университет театрального искусства. – ГИТИС, 2012. – С.354.

Следует отметить, что это не единственная постановка. Следующая постановка романа А. Казбеги «Отцеубийца» была уже 18 марта 1972 года. Режиссер Р.Д. Шаптошвили. Перевод на карачаевский язык осуществил Ш. Тебуев.

Премьера спектакля «Отцеубийца» по роману А. Казбеги имела огромный успех у зрителя. Это подтверждает и тот факт, что к инсценировке того произведения часто обращались карачаевские режиссеры и актеры. Примечательно в этом отношении высказывание карачаевского театроведа, кандидата искусствоведения Зинхары Хабичевой-Боташевой: «Для примерного показа в Черкесске специально был возобновлен спектакль «Отцеубийца» Александра Казбеги как наиболее отвечающий национальному менталитету горцев-карачаевцев и демонстрирующий художественные взаимосвязи грузинского и карачаевского театрального искусства»¹

Действие романа А. Казбеги «Отцеубийца» разворачивается в одном из хевских сел на территории Грузии вокруг горы Казбег. А. Казбеги в романе описана не только тема любви, но и показана трагическая судьба главных героев и их конфликт с представителями царской администрации, которые подавляют свободу своих подчиненных. Мотивы несвободы в коррумпированном обществе подтверждают дух романа и самого автора: «Горе земле, где управляют подчиненные начальники и суды, а не закон».

«Основная идея романа А. Казбеги «Отцеубийца» – трагическая судьба короткой жизни Нуну и ее возлюбленного Иаго. На первый взгляд, фабула романа довольно проста, это история Нуну, полюбившей крестьянина Иаго, она разыгрывается в двух сюжетных линиях влюбленных: Нуну – Иаго, Нуну – Гиргола. Остальные персонажи романа – Глаха Гелашвили, его брат Онисэ Гелашвили, его жена Махия, Коба (друг Иаго), представители царской администрации – есаул Гиргола играют в нем второстепенные роли. Все действие романа разворачивается вокруг главной героини Нуну. Отец Нуну – Глаха Гелашвили убивает обидчиков жены и в следствие этого, был изгнан из общества. Нуну, потеряв в детстве родную мать, остается на попечении родного дяди Онисэ, неуверенного и слабовольного человека, и его коварной и двуличной жены Махии. Нуну хочет связать свою судьбу с Иаго, но ее родственники противятся этому браку, считая его простолюдином, человеком низшего сословия. Они хотят, чтоб их племянница связала свою судьбу с Григолой, занимавшего пост сельского губернатора. Иаго искренне любит Нуну, преодолевает все препятствия на пути к своему счастью. Иаго в одиночку пытается бороться с группой колонизаторов, в которую входят Гиргола и его подчиненные. Но царский есаул Гиргола мешает счастью влюбленных. Он любыми способами пытается убрать со своего пути Иаго и выставляет своего соперника Иаго в неприглядном свете, обвинив его в краже государственной собственности и сажает его в тюрьму. Затем Гиргола похищает Нуну. Коба становится свидетелем похищения Нуну, но он не сумел ее спасти. Коба обещает отомстить и за друга Иаго, и за его невесту Нуну. Коба освобождает своего друга из крепости Ананури и они скрываются в Чечне и находят защиту в лице Шамиля. А. Казбеги в своем романе показывает свободолюбивый характер чеченцев, стремящихся к свободе и справедливости. А такие люди как Гиргола и его окружающие, оскорбляют и унижают крестьян, держа их в жестком подчинении. Далее, оказавшись на свободе, Коба и Иаго разрабатывают план по спасению Нуну.

Дальнейшее действие – побег Нуны из дома Гиргола. Оставшись, одна без поддержки, Нуну оказывается во Владикавказе и встречает своего отца. Нуну счастлива долгожданной встрече с отцом. Гиргола не может смириться с тем, что она предпочла ему другого человека. Он из мести убивает ее отца и обвиняет в этом Нуну. Отвергнутый Нуной, Гиргола убивает и Иаго, чтобы Нуну лишиться всякой поддержки. Коба став свидетелем ужасных деяний Гирголы решает мстить за смерть своих друзей. Он (Коба) подстерегает Гирголу и его начальника и убивает их.

Коба-один из самых выразительных персонажей романа А. Казбеги, он во имя свободы и справедливости готов сделать невозможное, пытаясь облегчить жизнь друзей, не жалеет ни сил, ни жизни. Этот персонаж – одна из положительных фигур в романе: благороден, справедлив и милосерден, добр, занимается охотой только по необходимости, чтобы прокормить себя. Вот как описывает автор Коба – защитника слабых и обездоленных: «Коба слыл хорошим охотником, и немало оленей

¹Хабичева-Боташева З.Б. Карачаевский театр: Истоки. Самодеятельность. Профессиональное искусство. – М.: Российский университет театрального искусства. – ГИТИС, 2012. – С.354

пало от его мажары, но не было случая, чтобы он не жалел убитого зверя или убил бы его просто ради скуки. И теперь он угрюмо чистил свое ружье, в то время как его товарищ, весело напевая, освеживал оленя. Бывало и так, что Коба целыми часами сидел с нацеленным ружьем и, забывшись, любовался резвящимся перед ним зверем»¹. Таким образом, Коба – символ честности и верности и морали, олицетворение традиционных грузинских идеалов.

Заключительная часть – казнь Нуну. Ее обвиняют в убийстве отца. Она смиренно принимает сказанное. Весть о гибели отца и Иаго отняли последние силы девушки. Если, в начале романа, А. Казбеги показывает тихую, робкую девушку, которая преодолевает все препятствия для достижения своего счастья. То в финале романа, это человек, который достойно принимает, все, что преподнесла ей ее нелегкая Судьба, она просит у священника крест. Замученная Нуну собрав последние силы, она говорит:

– Клянусь всевышним, вездесущим и всеведущим, клянусь крестом святым, клянусь честью своей, клянусь душой Иаго, – я не виновна! – воскликнула она, и рука с крестом упала вниз. Священник взял крест. Потом подошел палач, отвязал женщину, и она как подкошенная упала к подножию столба.

– Упокой, господи, душу усопшей рабы твоей! – перекрестился священник². Не выдержав свалившегося на нее горя и постоянного напряжения, Нуну умирает. Гиргола не мог вынести угрызений совести и раненый Кобой, решает во всем признаться. Он хочет прощения своих грехов. и образы убитых им Глахи и Иего преследуют его, поэтому и сознается в двойном убийстве и отца и возлюбленного Нуну.

Таким образом, карачаевские актеры Л. Лайпанова, Б. Мекеров, К. Коркмазов, В. Коркмазова. Р. Хапчаева. Т. Ортабаева. Ш. Тебуев сумели передать нелегкую жизнь героев, их душевные переживания, трагическую судьбу Нуну и Иаго. Профессиональная игра актрис Л. Лайпановой и В. Коркмазовой покорила сердца зрителей: Л. Лайпанова, исполняющая роль Нуну, сумела передать душевность, чистоту, ее стойкое принятие той участи, которая ей преподнесла судьба. А В. Коркмазова, исполняющая роль Махии была очень убедительна, реалистична и выразительна, актриса показала подлость, холодность, коварство и двуличие – одной из самых отрицательных персонажей спектакля А. Казбеги «Отцеубийца». Актеры А. Акбаев и Х. Биджиев представили трудный характер Григолы, символизирующий в романе хитрость, жестокость, подлость. И А. Акбаеву и Х. Биджиеву удалось передать эмоциональное состояние данного персонажа, который для достижения своей цели не пожалеет никого. Гиргола – это человек, для которого нет в жизни нравственных принципов, не задумываясь будет идти к намеченной цели, не задумываясь, к каким последствиям это его приведет.

Цитаты-афоризмы романа А. Казбеги «Отцеубийца», которые, на наш взгляд, отражают душевное и эмоциональное состояние героев и персонажей данного произведения:

1. «Лучше ль умереть однажды или терзаться целый век?...»;
2. «Я и в доме не работник и под небом не жилец»;
3. «Не надо гнаться за родом или за богатством... Лишь бы любили друг друга, остальное неважно. «Женщине легко живется, если в семье мир»;
4. «Сердце человека подобно морю, – чего только не способно оно совершить!
Да, напрасно думают иные, что у простых крестьян нет разума»;
5. «Иные полагают, что простой народ не способен на глубокие рассуждения, доступные людям высших сословий, что его удел – только труд. однако народная мудрость гласит:.....»;
6. «Иногда один единственный взгляд выражает в тысячу раз больше, чем самые страстные убедительные слова»;
7. ...«Да трудно человеку искать правды на чужбине...»;

¹ mir-knigi.com // А. Kazbegi «Otzeubiiza» / Казбеги А. Тбилиси, 1995

² mir-knigi.com // А. Kazbegi «Otzeubiiza» / Казбеги А. Тбилиси, 1995

8. «Гость от бога, и хозяин не может закрыть перед ним двери дома своего. Отужинав за общим столом, что так тесно связывает людей гор»;
9. «По обычаю тех мест, не торопился сам приступить к рассказу, дожидаясь, когда его спросит старший»;
10. «У людей моей страны не раздвоены ни сердце, ни язык»;
11. «Человек, привыкший чинить произвол, лишается разума и ставит ни во что чужое самолюбие»¹;

Трагический сюжет, разыгранный молодыми актерами на премьере с огромной самоотдачей, ярко продемонстрировал их творческий талант, именно с ними стали связывать будущие позитивные изменения в художественной жизни карачаевцев»²

Следующая постановка – это «Сказка о храбром Кикиле» Г. Нахуцришвили и Б. Гамрекели. Но эта же постановка была поставлена другим режиссером – П. Поддубным в 1963 году. Премьера спектакля «Сказка о храбром Кикиле» Г. Нахуцришвили и Б. Гамрекели состоялась в конце марта 1976 года. Сценическое название этого произведения – «Похождение храброго Кикилы» («Батыр Кикила»). Режиссер Ш. Алиев. Это спектакль для детей тоже был переведен на карачаевский язык Ш. Алиевым. Эта постановка пользовалась особой популярностью. Это доказывает следующий факт, на сцене Карачаевского драматического театра спектакль «Сказка о храбром Кикиле» Г. Нахуцришвили и Б. Гамрекели был показан «зрителям 25 раз. Всего в течение года ее просмотрели 7026 зрителей на 40 сценических площадках сельских клубов»³.

Выпускники Грузинского государственного театрального института им. Ш. Руставели в Тбилиси (1968-1972) обратились к жанру сказки не случайно. Спектакль «Сказка о храбром Кикиле» Г. Нахуцришвили и Б. Гамрекели заинтересовала детскую аудиторию. Главные действующие лица – Кикила, крестьянин, Тома, его старший брат, Марта – жена Тома, Тио и Тамро – дети Тома, Иасон – князь, Вахушти – их сын, царь Дахтингур Грозный, визирь, Дэви, разбойник, танцовщица и сказительница. Следует отметить, что детскую аудиторию привлекла профессиональная и убедительная игра актеров, художественное и музыкальное оформление инсценированного произведения, необычные и яркие костюмы, выполненные художником театра Т. Погосовым. Особенно яркими образами для детского зрителя стали персонажи спектакля – Кикила и Вахушти. Актер, Х. Биджиев, исполнявший эту роль, показал доброго и храброго Кикилу; исполнявший роль Вахушти, актер А. Батчаев изнеженного и немного недоразвитого Вахушти. Нанявшись к одному корыстолюбивому богачу на работу, бедняк Тома, задолжал ему огромную сумму. Никто бедняку Тома помочь не может, так как он находится вдали от дома. Он не знает, что делать и возвращается домой. Его брат Кикила решает решить его проблемы и отправляется на поиски корыстного богача. Надменный взяточник и трусливый визирь не могли сбить с пути находчивого Кикилу. Добро побеждает зло, Красота – уродство, Справедливость – несправедливость.

Следует отметить, что спектакль «Сказка о храбром Кикиле» Г. Нахуцришвили и Б. Гамрекели имел массовый характер. Это подтверждают следующие факты, что в инсценировке участвовали все актеры Грузинского театрального института, также к ним примкнули выпускники студии режиссера Е.А. Складярова. Особенно выразительны и удачны исполнения актеров, которые играли по 2-3 роли. Речь идет об актере А. Акбаеве, исполнявшего и роль продажного судьи-взяточника, и трусливого визиря. Основные составляющие спектакля «Сказка о храбром Кикиле» Г. Нахуцришвили и Б. Гамрекели: Добро всегда побеждает зло; ради справедливости стоит преодолеть любые, встречающиеся жизненные преграды. Постоянно идет противопоставление, встречающие любому человеку в жизни, и в сказке они выразительны, реалистичны: добро – зло; красота – уродство; бедность – богатство; справедливость – несправедливость; корысть – бескорыстие.

Таким образом, сценические воплощения творчества А. Казбеги, Г. Нахуцришвили и Б. Гамре-

¹ mir-knigi.com // А. Kazbegi «Otzeubiiza» / Казбеги А. Тбилиси, 1995

² Ленинское знамя Ленинское знамя, 31 мая 1973

³ Хабичева-Боташева З.Б. Карачаевский театр: Истоки. Самодеятельность. Профессиональное искусство. – М.: Российский университет театрального искусства. – ГИТИС, 2012. – С.370; РГУ Государственный архив КЧР. Ф.Р-615. Оп.1. Д.69. Л.1.

тели были отмечены профессиональной и заразной игрой актеров, интересны яркой выраженной конфликтностью, колоритными образами, эффектными мизансценами, что является, на наш взгляд, важнейшими составляющими, привлекающими и вдохновляющими внимание зрительного зала, на протяжении всего сценического действия.

Mamchueva F.O.
*Candidate of Philology
Leading Researcher
of the Department of Literature of the
Peoples of the Karachay-Cherkess Republic
RGBU Karachay-Cherkess Order
«Badge of Honor» Institute for Humanitarian
Studies under the Government of the KCHR»
Cherkessk, Russia*

GEORGIAN PROSE ON THE STAGE OF THE KARACHAEV DRAMA THEATER

Abstract

The article attempts to study various productions, such as the story «The Father-killer» by the classic of Georgian literature A. Kazbegi and «The Tale of the Brave Kikila» by G. Nakhutsrishvili and B. Gamrekeli. Characteristics of theatrical performances of these works are given. As a result of the research, the works of Georgian authors were revealed, which were repeatedly referred to by both directors and actors. Thus, the directors, including prose works in the repertoire of the productions, thereby contributed to the enrichment of the national theater.

Long-term cultural ties between Karachay-Cherkessia and Georgia are explained by the presence of similar traditions and customs. I would especially like to note that the Karachai actors and directors were graduates of the Georgian State Theater Institute. Sh. Rustaveli in Tbilisi (1968-1972). Therefore, the choice of these performances is not accidental. While studying at the theatrical institute, Karachai students turn to the story «The Father-killer» by A. Kazbegi («Atasyn jolturgen murdar»). It should be noted that in 1969 the director R.D. Shaptoshvili. R.D. Shaptoshvili instructs student Shukur Tebuev to translate the story into the Karachai language. The theatrical community of Georgia warmly welcomed this production: «they appreciated both the director's courage and the sincerity of the students' performance, for the first time after the prohibitions who turned to the staging of «The Father-killer». It should be noted that this is not the only production. The next staging of A. Kazbegi's story «The Father-killer» was on March 18, 1972. Directed by R.D. Shaptoshvili. The translation into the Karachai language was carried out by Sh. Tebuev.

The next production is «The Tale of the Brave Kikil» by G. Nakhutsrishvili and B. Gamrekeli. But the same production was staged by another director – P. Poddubny in 1963. The premiere of the play «The Tale of the Brave Kikil» by G. Nakhutsrishvili and B. Gamrekeli took place at the end of March 1976. The stage name of this work is «The Adventure of the Brave Kikila» («Batyr Kikila»). Directed by Sh. Aliev. This performance for children was also translated into the Karachai language by Sh. Aliev. This production was especially popular. This is proved by the following fact, on the stage of the Karachaev Drama Theater the play «The Tale of the Brave Kikil» by G. Nakhutsrishvili and B. Gamrekeli was shown «to the audience 25 times. In total, 7,026 spectators watched it during the year on 40 stages of rural clubs».

Thus, the stage incarnations of A. Kazbegi, G. Nakhutsrishvili and B. Gamrekels were noted for the professional acting of the actors, vividly expressed conflict, colorful images, spectacular mise-en-scenes, which, in our opinion, are the most important components that attract and inspire the attention of the audience throughout the entire stage action.

Keywords: prose, theatrical performance, characterization, national theater, enrichment.

РОЛЬ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГА В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Глобализационные процессы, происходящие на сегодняшний день, расширение международных контактов влекут за собой определенную динамику языка и речи. Социокультурное взаимодействие происходит между этносами, что ведет к взаимодействию языков, на которых они говорят. Межэтническая контактология непосредственно влияет на лексический пласт языка. Происходит процесс заимствования слов, который касается и процесса образования. При процессе заимствования язык может как развивать речевые компетенции педагога, так и проявлять негативное воздействие. Чтобы сохранить самобытность языка, но при этом умело использовать в речи заимствования, педагог должен обладать развитыми речевыми компетенциями. Для этого необходимо четкое понимание структуры профессиональной компетентности педагога.

Развитие современного общества повлекло за собой пересмотр образовательной парадигмы высшей школы. В образовательной системе стал доминировать компетентностный подход. Профессиональная компетентность будущего учителя является необходимым условием способного не только передавать знания, но и организовать самостоятельную деятельность обучающихся.

Термины «компетенция» и «компетентность» обозначают высокое качество профессиональной деятельности педагога. Необходимо отметить, что на сегодняшний день единообразного определения термина «компетентность» не существует, поэтому в данной работе мы придерживаемся мнения Ю.Г.Татора, сравнившего и проанализировавшего несколько определений и выделившего наиболее подходящее значение, которое представил к рассмотрению на Методологическом семинаре «Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы»: «Компетентность – это интегральное свойство личности, характеризующее его стремление и способность реализовать свой потенциал для успешной деятельности в определенной области» [2, с.6]. Термины «компетентность» и «компетенция» родственные, но все же их необходимо дифференцировать. А.В. Хуторской разделяет понятия следующим образом: „Компетенция означает круг вопросов, в которых человек хорошо осведомлен, обладает познаниями и опытом» [4]. Таким образом, мы можем сложить цельное определение двух ключевых понятий: компетентность – это обладание человеком соответствующей компетенцией [3, с.17].

В данной работе компетентность рассматривается как синтез теории и практики. У каждой компетенции можно наблюдать свою характерную особенность, и, вслед за И.А.Зимней [2, с.10], мы также выделяем основные аспекты компетенции, обладание которыми составляет компетентность педагога:

Профессиональная компетентность	
↓	
Компетенции	
↓	
1.	Мотивационный аспект
2.	Когнитивный (познавательный) аспект
3.	Поведенческий аспект
4.	Ценностно-смысловой аспект
5.	Эмоционально-волевой аспект

Таб. №1

Несмотря на то, что все представленные аспекты компетенций взаимосвязаны, в статье мы остановимся на рассмотрении аспектов №2 и 3. Когнитивный и поведенческий аспект для данной работы представляют особый интерес, так как наиболее ярко иллюстрируют собой тот синтез теории и практики, о котором упоминалось выше. Когнитивный аспект подразумевает обладание знаниями в определенной профессиональной компетентности, а поведенческий аспект является собой опыт проявления компетенций. Насколько успешно «заполнена» когнитивная компетенция, тем сильнее пове-

денческая имеет возможность реализовать себя. Исследуя структуру когнитивной или познавательной компетенции, большинство ученых, таких как С.Г.Воровщиков (2007 г.), М.Н.Комиссарова (2006 г.), С.И. Константинова (2006 г.), О.В. Харитоновна (2006 г.), В.В. Шаламов (2007 г.) и др., сошлись во мнении, что основные специфические признаки данной компетенции – это знания, умения, навыки. Но мало кто из исследователей акцентировал внимание на том, что именно на этапе перехода из когнитивного в поведенческий аспект необходимым условием является наличие грамотной речи, как наиболее важного инструмента перевода знаний из теоретической фазы в практическую.

Уже в вузе необходимо развивать в будущих учителях творческие и профессиональные умения. Одним из главных и убедительных показателей профессиональной компетентности учителя является грамотная речь, как устная, так и письменная. Речевая компетенция – это объединение различных языковых средств, которые в определенной коммуникативной ситуации при соблюдении современных языковых норм и этики общения позволяют максимально успешно достичь поставленной коммуникативной цели. Формирование речевой компетентности будущего преподавателя напрямую связано с наличием знаний в области следующих учебных дисциплин: современный русский язык, русский язык и культура речи, педагогическая риторика, литературоведение. В связи с этим, Т.В.Иванчинкова в учебном пособии «Речевая компетентность в педагогической деятельности», описывая структуру речевой компетентности, выделила ряд основных компонентов[1, сс.14-15]:

- 1) **риторический** – включает в себя успешную ораторскую реализацию педагогически значимых жанров (лекции, семинарские занятия), управление аудиторией слушателей, выбор наиболее успешного метода подачи материала;
- 2) **прагматический** – несет ответственность за речевое поведение педагога в различных коммуникативных ситуациях;
- 3) **ортологический** – показывает уровень владения преподавателя нормами литературного языка;
- 4) **стилистический** – умение педагога выбирать необходимый речевой стиль в зависимости от коммуникативной ситуации.

Таким образом, при исследовании структуры профессиональной компетентности педагога было выявлено, что одной из главных профессиональных компетенций служит речевая компетенция, т.к.:

1. на этапе модернизации образования важное место занимает процесс коммуникации, ибо это способствует успешности в формировании конкурентоспособной личности в современном обществе. Развитые речевые способности и коммуникативные компетенции являются одними из значимых качеств современной личности. Личность, обладающая этими качествами может свободно участвовать в социальном и профессиональном общении, разрешать проблемные коммуникативные ситуации, привлекать внимание аудитории, влиять на ход педагогического процесса;
2. наличие речевой компетентности служит необходимым условием «перехода» из когнитивного в поведенческий аспект.

В связи с этим, автор предлагает внести изменения в таблицу №1, составленную на основании научных изысканий И.А.Зимней, и между аспектами когнитивной и поведенческой компетенции добавить речевую как необходимый связующий элемент:

Профессиональная компетентность	
↓	
Компетенции	
↓	
1.	Мотивационный аспект
2.	Когнитивный аспект
3.	Речевой аспект
4.	Поведенческий аспект
5.	Ценностно-смысловой аспект
6.	Эмоционально- волевой аспект

Таб. №2

Речевая компетенция будущего профессионала позволяет ему быть конкурентоспособным и эффективным в новых условиях на рынке труда.

Список литературы:

1. Иванчикова Т.В. Речевая компетентность в педагогической деятельности [электронный ресурс]: учеб. пособие/Т.В. Иванчикова. – 2-е изд., стер.- М.:Флинта, 2017. – 224 с.
2. Татор Ю.Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования: МАТЕРИАЛЫ ко второму заседанию методологического семинара. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
3. Хуторской А.В. Определение общепредметного содержания и ключевые компетенции как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов [Текст] /А.В. Хуторской // Компетентность в образовании: опыт проектирования: сб. науч. тр. / под ред. А.В. Хуторского. М.: Научно-внедренческое предприятие «ИНЭК», 2007. – 327.
4. Хуторской, А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций [Электронный ресурс] // Электронный журнал Эйдос. Режим доступа: <http://www.eidos.ru/yourjournal/2006/0505.htm>.

Lenchina Miloslava R.

*Ossetian State University of the name Kosta Khetagurov
Vladikavkaz, Russia*

THE ROLE OF THE TEACHER'S SPEECH COMPETENCE IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

Abstract

The development of modern society has also led to the educational paradigm revision of higher education. The competence-based approach has become dominant in the educational system. The professional competence of the future teacher is a necessary condition for the teacher's work, who is able not only to transfer knowledge, but also to organize the independent activities of students.

Already at the university, it is necessary to develop creative and professional skills of future teachers. One of the main and convincing indicators of a teacher's professional competence is qualified speech, both oral and written. Speech competence is a set of various language means that, in a certain communicative situation, while observing modern language norms and communication ethics, allow us to solve the set communicative task as successfully as possible. The Russian language and speech culture, pedagogical rhetoric, literary studies are directly related to the speech competence formation of the future university teacher.

The globalization processes taking place today, the expansion of international contacts entail a certain dynamics of the modern Russian language. In addition, socio-cultural interaction occurs between ethnic groups, which lead to the interaction of the languages they speak.

By studying the professional competence of a teacher, it was revealed that one of the main professional competencies is verbal or communicative competence, since:

1) at the modernization stage of education, the communication process occupies an important place, because it contributes to success in the formation of a competitive personality in modern society. Developed speech abilities and communicative competencies are one of the most important qualities of a modern person. A person with these qualities can freely participate in social and professional communication, solve problematic communicative situations, attract the attention of the audience, influence the course of the pedagogical process;

2) the availability of speech competence is a necessary condition for the „transition“ from the cognitive to the behavioral aspect.

The communicative or speech competence of a future professional allows him to be competitive and effective in the new conditions on the labor market.

Keywords: Education, Communication.

Мардеян Ноэми А.

*Финансовый университет при правительстве Российской Федерации
доцент кафедры «Экономика и финансы»
Владикавказ, Россия*

РОССИЙСКО-ГРУЗИНСКИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ В КОНТЕКСТЕ ПАНДЕМИИ

Ключевые слова: экономические проблемы, риск, пандемия, сфера туризма, инвестиция и торговля, границы, экономическая зависимость, пандемия, денежные перечисления

Аннотация: в статье рассматриваются проблемы связанные с экономикой в условиях влияния пандемии, которые привели к сокращению экономических показателей и влияющие на миграционный процесс в контексте пандемии. Закрытие границ привело к негативным процессам в экономике, поэтому важно оперативно и своевременно содействовать внешнеэкономической деятельности.

Пандемия коронавируса стала самым серьезным вызовом, с которым человечество столкнулось в XXI веке, угрозой для всей мировой экономики. По оценке Oxford Economics, рост мировой экономики составит 2,3% вместо ожидавшихся 2,5%. С экономической точки зрения негативную роль играет не столько число зараженных, сколько те последствия, которые связаны с мерами, принятыми против его распространения [3]. Остановимся на некоторых последствиях эпидемии коронавируса для мировой и российской экономики: – снижение экономических прогнозов. Рост мировой экономики в 2020 году определен в 2,4%, что ниже предыдущего прогноза роста на 2,9%. Рост крупнейшей азиатской экономики Китая составит в текущем году 4,9%, что меньше предыдущего прогноза роста на 5,7%. Остановка работы предприятий, авиаперевозок на 90%, снижение автомобильного трафика на 20-40% привели к снижению спроса на нефть и нефтепродукты.

Россия и ОПЕК не договорились о сокращении добычи нефти, а, наоборот, начали ценовую войну на рынке углеводородов. Это и привело к резкому снижению цен на нефть; – хаос на фондовых рынках. За 2020 год упали все фондовые рынки мира. Обвальное падение курсов акций на фондовых биржах привело к биржевому краху. Обвал фондового рынка явился результатом паники и хаоса на всех финансовых рынках. В результате того, что игроки осознали мировую экономическую катастрофу и бедствие в сфере здравоохранения, произошла распродажа ценных бумаг на российском и мировом фондовых рынках. Наибольшие потери на российском рынке понесли ценные бумаги «Аэрофлота», снизились цены на акции крупнейших нефтяных компаний. Подешевели акции авиаперевозчиков, гостиничных сетей, горнодобывающих компаний. Вместе с тем произошел рост котировок акций золотодобывающих компаний; – снижение производственной активности и, как следствие, падение выручки предприятий. Большое количество крупных предприятий значительно сократили или полностью остановили производство

Все факты свидетельствуют о снижении уровня жизни населения, и увеличения безработицы. Однако введенные ограничения ухудшили не только материальную составляющую жизни общества. Особые последствия несет за собой социальная изоляция, негативно сказывающаяся на индивидуальном и совокупном качестве жизни населения в широком смысле [1]. Сейчас ни всемирные организации, ни известные научные деятели уже не ограничиваются трактовкой благосостояния как совокупности доступных населению товаров и услуг. Качество жизни – широкое, многоаспектное и многофакторное понятие, охватывающее все стороны жизни человека и общества, а в первую очередь, нематериальные аспекты, из которых складывается благополучие граждан. Тем не менее в науке влияние социального капитала на качество жизни всё ещё мало изучено, либо ему отводится

второстепенное значение, а возникающим в этой области проблемам и потенциальным угрозам, на наш взгляд, уделяется недостаточное внимание, в том числе в России.

Значение социального капитала для качества жизни населения обосновано в докладе комиссии лауреата Нобелевской премии по экономике Джозефа Стиглица «О производительности и социальном прогрессе». Авторы предлагают более широкий подход к пониманию качества жизни по сравнению с тем, который привыкли использовать экономисты во всём мире, и трактуют категорию как многогранный и многофакторный признак, центральную роль в формировании которого играют личностные оценки людей и упор на инклюзивную составляющую [2]. Социальный капитал тесно взаимосвязан с целой совокупностью других аспектов качества жизни, причём можно заметить, что существование этих связей не всегда очевидно и безусловно, а на настоящем этапе по-прежнему отсутствует инструментарий, с помощью которого можно было бы определить точный круг всех аспектов и масштабы взаимовлияний.

Социальная изоляция негативно сказывается на социальных связях, снижает экономические и социальные возможности, а также субъективное благополучие. Кроме того, рост социального капитала повышает общественное доверие и способствует эффективности взаимодействий между участниками социальной общности, гражданской идентичности и осознанию собственной принадлежности к группе [4]. Сейчас реальное общение фактически полностью заменяет псевдообщение посредством компьютерных технологий. В сложившихся условиях усугубляется проблема разобщения и одиночества людей, которая стремительно набирала обороты на протяжении всего XXI века и даже ранее. Как отмечают психологи, проведение значительного количества времени в цифровом мире в конечном итоге приносит страх живого общения некоторый отход от реального мира, появляется так называемое «интерактивное одиночество». [3] И в этом случае остаётся без ответа вопрос, насколько виртуальное общение может компенсировать привычные ранее коммуникации, не произойдет ли со временем социального отчуждения и утраты части социального капитала, разрушения социальных связей.

Не оставила без внимания и пандемия экономику Грузии. Пандемия коронавируса снизила экономическую зависимость Грузии от многих стран, в том числе от России. Так анализируя экономические показатели в 2020 году такие сферы, как туризм, денежные переводы, инвестиции и торговля, принесли гораздо меньше дохода Грузии. Но эта сумма коррелирует с коэффициентом валового внутреннего продукта страны – доходы, связанные с Россией, в 2021-м составят около 5,7% ВВП, в то время как в 2019-м этот показатель находился на отметке в 9%.

Так за анализируемый период экспорт грузинского вина в Россию за год снизился на 10%. В 2020 году по сравнению с 2019 годом импорт из России в Грузию снизился на 9,2%. Однако следует также отметить, что с 2012 года этот показатель увеличился почти вдвое.

Пандемия и закрытые границы уменьшили количество туристов, посещающих Грузию. В том числе туристов из России. Следовательно, упали и доходы в этой сфере. В 2020 году из РФ приехало на 86% меньше визитеров, чем в 2019-м. А потратили около 50 млн долларов, в то время как годом ранее эта цифра составляла 700 млн. В 2021 году с учетом сложившейся эпидемиологической ситуацией данный показатель стабильно без существенных изменений.

Что касается денежных переводов из России, в 2020 году они снизились на 15% до 364 млн. долларов. И если в 2019-м доля РФ в общем объеме денежных перечислений составляла 24,8%, то в 2020 году этот показатель упал до 19,3%. При этом отмечает, что тенденция к снижению денежных переводов из России наблюдалась еще до пандемии, с 2019 года. В последние годы Европа стала более привлекательной для грузинских эмигрантов, чем Россия. Поэтому параллельно с сокращением переводов из РФ росли денежные перечисления из стран ЕС.

Во время пандемии коронавируса экономическая зависимость Грузии от России «естественным образом» снизилась, но после снятия Covid-ограничений Грузинский бизнес с ограниченными ресурсами попытается выйти на Российский рынок, как с точки зрения экспорта, так и импорта. Этому способствует и сопряженные пограничные территории которые усиливают экономический эффект. Скорость восстановления экономических интересов будет напрямую зависеть от мер, которые принимаются сейчас. На данный момент очень важно оперативно и своевременно содействовать

внешнеэкономической деятельности, что поможет в решении проблемных вопросов между двух стран и найти взаимовыгодные экономические проекты в целях минимизации последствий пандемии.

В современных условиях, когда возрастают интенсивность и масштаб проявления неопределенности внешних и внутренних факторов, влияющих на функционирование социально-экономических и техникотехнологических систем, прогрессирует научный интерес к исследованию действия глобально-макроэкономических и эмпирико-микроэкономических вызовов неуправляемых изменений на параметры и темпы развития всех уровней регионального и государственного управления.

В сложившихся условиях необходимы принятия активных мер в противодействие пандемии, которая будет приемлива не только для Грузии, но и стран СНГ.

Первым мероприятием по устранению экономических последствий коронавируса предлагается содействие отдельным хозяйствующим субъектам Республики в виде софинансирования, рефинансирования и субсидирования процентных ставок. Для каждого хозяйствующего субъекта доступен только один вид помощи.

Вторым мероприятием предлагается установить нулевую процентную ставку для кредитов с целью наращивания потенциала сферы сельского хозяйства, а также для лизинговых соглашений по приобретению сельскохозяйственной техники и оборудования сферы агропродовольствия.

Третьим мероприятием по устранению экономических последствий коронавируса предлагается помощь компаниям Республик с ежегодным оборотом 500 000 долларов США в виде страхования и субсидирования процентных ставок.

Четвертым мероприятием предлагается помощь семьям с детьми до 14 лет, столкнувшимися с социальными проблемами в результате возникших на рынке труда трудностей. Пятым мероприятием предлагается помочь компаниям в продолжении деятельности посредством сохранения рабочих мест. Программа будет нацелена на те компании, которые в период с 1 января 2020 г. по 1 апреля 2020 г. имели от 2 до 50 постоянных наемных работников, и фонд фактической заработной платы этих компаний за этот период не уменьшился. В рамках программы поддержки будет предоставлен единоразовый грант.

Таким образом представленные меры позволят Грузии, странам СНГ и России в том числе приададать затяжную ситуацию сложившейся в условиях пандемии.

Список литературы:

1. Зюкин Д.В.. COVID-19 вирус для экономики // Наука и практика регионов. 2020. – No1(18). С. 74-80
2. Аррай К.К. Внешняя экономика // Сборник нормативных документов. – М.: Феникс, 2019. – 448 с 11 Дайджест. Социальные последствия пандемии COVID-19 и инклюзивность // Счетная палата Российской Федерации.2020. С.4.
3. Azoulay A., UNESCO Director-General. Socio-economic and Cultural impacts COVID-19 jn Africa // UNESCO 2020.P 2-15.
4. Alexander Chudik, Kamiar Mohaddes, M. Hashem Pesaran, Mehdi Raissi, Alessandro Rebucc. Economic consequences of Covid-19: A counterfactual multi-country analysis// Covid-19 Global economy. 2020.

Mardeyan Noemi A.

*Financial University at Government of the Russian Federation,
Vladikavkaz, Russia*

RUSSIAN-GEORGIAN ECONOMIC INTERESTS IN THE CONTEXT OF THE PANDEMIC

Abstract

Keywords: economic problems, risk, pandemic, tourism, investment and trade, borders, economic dependence, pandemic, money transfers

Abstract: the article deals with the problems related to the economy under the influence of the pandemic, which led to a reduction in economic indicators and affect the migration process in the context of

the pandemic. The closure of borders has led to negative processes in the economy, so it is important to promptly and timely promote foreign economic activity.

The coronavirus pandemic has reduced Georgia's economic dependence on many countries, including Russia. Thus, analyzing economic indicators in 2020, such areas as tourism, money transfers, investment and trade brought much less income to Georgia. But this amount correlates with the coefficient of the country's gross domestic product – income related to Russia in 2021 will amount to about 5.7% of GDP, while in 2019 this indicator was at around 9%.

Thus, during the analyzed period, the export of Georgian wine to Russia for the year decreased by 10%. In 2020, compared to 2019, imports from Russia to Georgia decreased by 9.2%. However, it should also be noted that this indicator has almost doubled since 2012.

The pandemic and closed borders have reduced the number of tourists visiting Georgia. Including tourists from Russia. Consequently, revenues in this area have also fallen. In 2020, 86% fewer visitors came from the Russian Federation than in 2019. And they spent about \$ 50 million, while a year earlier this figure was 700 million. In 2021, taking into account the current epidemiological situation, this indicator will remain unchanged without significant changes.

As for money transfers from Russia, in 2020 they decreased by 15% to \$ 364 million. And if in 2019 the share of the Russian Federation in the total volume of money transfers was 24.8%, then in 2020 this indicator fell to 19.3%. At the same time, he notes that the downward trend in money transfers from Russia was observed even before the pandemic, since 2019. In recent years, Europe has become more attractive for Georgian immigrants than Russia. Therefore, in parallel with the reduction of transfers from the Russian Federation, money transfers from EU countries grew.

During the coronavirus pandemic, Georgia's economic dependence on Russia „naturally“ decreased, but after the removal of Covid restrictions, Georgian businesses with limited resources will try to enter the Russian market, both in terms of exports and imports. This is also facilitated by the adjacent border territories that enhance the economic effect. The speed of recovery of economic interests will directly depend on the measures that are being taken now. At the moment, it is very important to promptly and timely promote foreign economic activity, which will help in solving problematic issues between the two countries and find mutually beneficial economic projects in order to minimize the consequences of the pandemic.

Маллаева Зулайхат М.

*Дагестанский Федеральный Исследовательский Центр РАН.
Институт языка, литературы и искусств им. Г. Цадасы,
главный научный сотрудник
Махачкала, Россия*

СЛЕНГИЗМЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ОЦЕНКУ СИТУАЦИИ, В РЕЧИ БИЛИНГВАЛЬНОЙ ДАГЕСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Сленг представляет собой феномен лингвистики, функционирование которого определяют возрастные, социальные, пространственные и временные рамки. Главная отличительная социально-лингвистическая особенность молодежного сленга – это принадлежность к молодежной культуре. Сленг дагестанцев-билингвов уникален по той причине, что представляет собой некий языковой сплав, который смешан с экспрессивной лексикой и словами из большого количества дагестанских языков.

Предметом исследования данной статьи являются сленговые единицы, выражающие оценку ситуации. Актуальность этой темы обусловлена недостаточной изученностью особенностей образования и употребления сленгизмов в русской речи двуязычной дагестанской молодёжи. Исследование особенностей речи русскоговорящих дагестанцев актуально ещё по той причине, что русский язык, как язык межнационального общения, приобретает специфические признаки в полиэтническом, мультикультурном и полилингвальном Дагестане.

Взаимовлияние контактирующих языков, особенно языков различных типологий и культурных традиций, неизменно вызывают интерес лингвистов. В лингвистической литературе большое внимание уделяется лексическим процессам, происходящим во взаимодействующих языках. Особый интерес к лексике в этом аспекте обусловлен тем, что именно лексика среди других уровней языка (морфологии, синтаксиса, фразеологии) наиболее подвержена внешнему влиянию и изменениям. Лексика отражает изменения, происходящие в различных сферах жизни носителей языка в области экономики, культуры, науки, быта и традиций. В последние десятилетия компьютеризация также оказывает большое влияние на лексику, с появлением компьютера дополнительные возможности получила передача смысла, идеи, образа, по сравнению с рукописным или печатным текстом.

В плане взаимовлияния контактирующих языков несомненный интерес представляет лингвистическая ситуация, сложившаяся в таком уникальном полиэтническом регионе, как Дагестан. Языковая ситуация в Дагестане характеризуется тем, что здесь функционируют около сорока языков народностей республики. Лингвистический термин «дагестанские языки», в отличие от географического термина «языки Дагестана», охватывает только автохтонные горские дагестанские языки (относятся к языкам эргативной типологии), характеризующиеся общностью происхождения, которая проявляется на всех языковых уровнях (фонетическом, морфологическом, синтаксическом и лексическом). По близости родства дагестанские языки делятся на три группы: 1. Самая многочисленная – аваро-андо-цезская группа – включает аварский язык, восемь андийских языков и пять цезских языков. 2. Языки лезгинской группы (10 языков). 3. В третью группу входят лакский и даргинский языки. Термин «языки Дагестана», кроме вышеперечисленных, охватывает ещё и другие языки, представленные на территории Дагестана: из тюркских – кумыкский, ногайский, азербайджанский; из славянских – русский, из иранских – татский, из нахских – чеченский. Такое обилие языков обуславливает особую роль русского языка, как средства межнационального общения, языка общественно-политической и культурной жизни. Поэтому доминирующим признаком дагестанской языковой ситуации является национально-русское двуязычие. В такой ситуации имеет место не только влияние русского языка на дагестанские, но дагестанских языков на русский. Лексическое воздействие дагестанских языков на русскую речь наиболее активно протекает в молодежном сленге.

Молодежный сленг легко вбирает в себя слова из разных языков, из разных диалектов, в том числе и из уголовного языка. Молодежный сленг характеризуется чрезвычайной мобильностью, он никогда не стоит на месте. Прямая зависимость от реалий сегодняшнего дня является характерной чертой молодежного сленга, который отражает неустойчивое культурно-языковое состояние общества, балансирующее на грани литературного языка и жаргона. Сленг приспосабливается к любым переменам, легко проникает в повседневную лексику и, становится родным для языка. Можно утверждать, что молодежный сленг, как средство общения большого количества людей, объединенных возрастом, относится к самой открытой и подвижной системе современной лингвистики.

Слова и выражения, часто употребляемые молодыми людьми, становятся сленговыми не только благодаря их нетрадиционной деривации, но и потому, что, во-первых, их употребляет более или менее ограниченный круг людей и, во-вторых, эти слова и выражения приносят собой в язык особый смысловой оттенок или «аромат». При этом молодежный сленг – это лишь один из уровней языка. [Левикова 2004, с. 167–173].

Современная дагестанская молодежь активно использует в своей русской речи вариант русского языка, понятый только ей. В русскоязычной речи дагестанской билингвальной молодежи активно используются сленгизмы, заимствованные из русского языка. Имеется также определенное количество сленгизмов, характерных и понятных только для дагестанской молодежи. Русскоязычный сленг дагестанцев-билингвов в возрасте от 15 до 25 (приблизительно) лет можно определить как языковой сплав, смешанный с экспрессивной лексикой русского языка и определенным количеством лексем из национальных языков [Маллаева, Асведова 2019, с. 39].

Использование в речи молодежи, таких сленгизмов объясняется как желанием говорящего выразить свои эмоции, так и желанием адресата усилить свою эмоциональную реакцию на сообщаемое. Лексемы тематической группы ‘экспрессивная оценка ситуации’ мы разделили на следующие подгруппы:

а) Сленгизмы, выражающие положительную оценку ситуации:

выражение восхищения, довольства чем-либо: *ай саул, класс, отпад, лафа, супер, в кайф, ништяк, все пучком, мощно, обстановка по кайфу, на рахате, ракета*;

б) Сленгизмы, выражающие отрицательную оценку ситуации:

провал, неудача: *кранты, кердык, капец, лажса, жесьть, хана, косяк, в пролете*;

досада, недовольство: *блин, лажса, ерунда, отстой, фигня, чЛанда, туфта*.

неприятное, негативное: «*замануха*» – обман, «*хабар-базар*» – сплетни, «*воздух*» – беспочвенная болтовня, «*ахир заман*» – конец света;

в) Сленгизмы, выражающие удивление, восклицание:

«*вая*», «*вай, эбел*» – удивление; «*захримар*», «*захруман*» – раздражение; «*вабабай*» – удивление, недоумение; «*саул даа*», «*я гъари*», «*я гъарин*» – привлечения внимания.

Больше всего лексем, заимствованных из языков Дагестана, содержится в подгруппе сленгизмов, выражающих удивление. Можно сказать, весь этот семантический ряд представлен регионалистами. Чаще всего молодежь Дагестана употребляет для выражения удивления и связанных с ним эмоций междометие, представленное во всех дагестанских языках – *вая* ! (вариант – *вай*!), например: *Вая, чьё за кипишь?* В значении: «*А что случилось?*». Сленгизм «*вай, эбел!*» букв. «*О, мама!*» занимает второе место по востребованности, второй компонент сленгизма – *эбел* «мама» – заимствован из аварского языка. Сленгизм «*вабабай*» употребляется для выражения удивления в сочетании с сожалением или сочувствием, например: *Вабабай, суету не наводи, да, сабур делай, да! В значении: «Ох, успокойся же!»*.

Сленгизм «*я гъари*» (вариант: «*я гъарин*») заимствован из аварского языка, это формула обращения, обслуживающая бытовой дискурс, применяется в фатической функции. Сленгизмы «*захримар*», «*захруман*» – это слова-пустышки, употребляются в большинстве дагестанских языков для выражения негативной эмоции.

Сленгизмы, выражающие отрицательную оценку, представлены, в основном, заимствованиями из русского языка, это слова, понятные не только для дагестанцев, но и для всех русскоговорящих: *кранты, капец, лажса, жесьть, косяк, в пролете* (для характеристики ситуации провала, неудачи). Регионализмы в данной семантической группе – это *кердык* и *хана*.

Для выражения досады или недовольства также большей частью употребляются заимствования из русского языка, например: *блин, лажса, ерунда, отстой, фигня, туфта*. Только один сленгизм восходит к аварской лексеме *чЛанда*, что в переводе на русский язык означает «*ерунда*», «*вздор*», «*дичь*».

Для негативной оценки ситуации, в случаях, когда происходящее неприятно для коммуникантов, употребляется сленгизм «*ахир заман*», означает «*конец света*», «*светопреставление*», букв. «*последнее время*». Данное словосочетание представлено во всех дагестанских языках, которые, в свою очередь, заимствовали его из арабского языка.

Для характеристики ситуации, вызывающей восхищение или довольство, чаще всего употребляются заимствования из русского языка, например: *класс, отпад, лафа, супер, в кайф, ништяк, все пучком, мощно, обстановка по кайфу* и др. Дагестанских заимствований в данной группе крайне незначительное количество, например: *на рахате, ай саул*. Сленгизм *на рахате* означает «*в блаженстве*», «*в умиротворении*» представляет собой сочетание предлога русского языка *на* и лексемы аварского языка *рахат* (< *рахлат*) «*отдых*», «*покой*», «*спокойствие*». Сленгизм *ай саул!* выражает восторг, удовлетворение, восхищение, благодарность – это заимствование из тюркских языков (кумыкского, ногайского, азербайджанского). В лезгинском языке также употребляется выражение *ай саул*, скорее всего оно проникло в лезгинский из азербайджанского языка, имеет значение «*спасибо*», но может в различных контекстах выразить целый ряд ситуативно обусловленных значений.

Эти сленгизмы выражают эмоции (восхищение, восторг, одобрение, удивление, разочарование, огорчение, гнев). Большинство слов данной тематической группы являются неслужебными частями речи, хотя они обозначают не конкретные предметы и явления, а выражают отношение говорящего к ним.

Список литературы:

1. Левикова С.И. Молодёжный сленг как своеобразный способ вербализации бытия // Бытие и язык: материалы Всероссийской гуманитарной конференции. Новосибирск, 27–28 ноября 2004 г. Новосибирск, 2004. С. 167–173.
2. Мალაევა З.М., Асведова Д.Ш. Дагестанские регионализмы в молодёжном сленге в русской речи дагестанцев-билингвов // Вестник дагестанского научного центра. 2019. № 73. С. 38-41. DOI 10.31029/vestdnc79/5.

Mallaeva Z. M.

*Institute of language, Literature and Art
Daghestan branch of Russian Academy of Sciences
Makhachkala, Russia*

PECULIARITIES OF BILINGUAL YOUTH SLANG IN DAGHESTAN

Abstract

Slang is a phenomenon of linguistics which functions according to some age, social, space and timely frames. The main social and linguistic peculiarity of the youth slang is its belonging to youth culture. The slang of bilingual youth in Daghestan is unique, as it's a certain linguistic mixture of expressive vocabulary and the lexemes of different Daghestani languages.

The given report is limited by only slang words expressing the estimation of the situation. The usage of such slang words in the speech of young people can be explained by wish to express their emotions, as well as to emphasize on the emotional reaction concerning the subject of the speech. The lexemes belonging to this thematic group we have divided into the following subgroups:

a) slang words expressing positive connotation:

– expressing admiration, delight: *aj saul, klass, otpad, lafa, super, v kajf, nishtyak, vse puchkom, moshhno, obstanovka po kajfu, na rakhate, raketa.*

б) slang words expressing negative connotation:

– failure, flop: *kranty`, kerdy`k, kapecz, lazha, zhest`, khana, kosyak, v prolete;*
– disappointment, resentment: *blin, lazha, erunda, otstoj, fignya, chlanda, tufta.*
– unpleasant or negative thing: «*zamanukha*» – deceit, «*khabar-bazar*» – gossip, «*vozdukh*» – meaningless chat, «*akhir zaman*» – judgement day;

в) slang words expressing surprise, exclamation:

«*vaya*», «*vaj, e`bel*» – surprise; «*zakhrimar*», «*zakhruman*» – irritation; «*vababaj*» – surprise, being at a loss; «*saul daa*», «*ya g`ari*», «*ya g`arin*» – attraction of attention.

These slang words express emotions (delight, admiration, approval, surprise, disappointment, irritation, wrath). The majority of words belonging to this thematic group are significant parts of speech, though they denote not certain things or phenomena, but express the speaker's attitude to them.

Keywords: Dagestan, Education, Bilingual Education.

ხვთისო მამისიმედიშვილი

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი
თბილისი, საქართველო*

ქართული მოტივები ოსურ ლიტერატურაში

ხანგრძლივი ისტორიული პერიოდის განმავლობაში მეგობრობის არაერთი ბრწყინვალე ფურცელი ჩაიწერა ქართულ-ოსურ ურთიერთობებში, რომლის შესახებაც მოგვითხრობენ როგორც შუა საუკუნეების ქართული ისტორიული ქრონიკები, ისე ხალხური ზეპირი ტექსტები და

პუბლიცისტური წერილები. საქართველოსა და ქართველი ხალხის მიმართ გულგრილი არც ოსი მწერლები დარჩენილან. ოსურ ლიტერატურაში დასტურდება საქართველოსთან დაკავშირებული თემები და მოტივები. ოს მწერალთა ნაწარმოებებში მონაწილეობენ ქართველი პერსონაჟები.

საქართველოს თემით ოსი მწერლების დაინტერესება არ იყო მოულოდნელი, რადგან ოსური ლიტერატურა ქართული კულტურის წიაღში წარმოიშვა, რასაც პირველი ოსი მწერლის იოანე იაღლუზიდის (1775-1830) ცხოვრება და შემოქმედებაც ადასტურებს. ისტორიულმა წარსულმა, მეზობლობამ და ერთ ქვეყანაში თანაცხოვრებამ ქართველი და ოსი ხალხი მჭიდროდ დააკავშირა ერთმანეთთან (მამისიძე 2015: 24). იოანე იაღლუზიძე დაახლოებული ყოფილა ქართულ სამეფო კართან. მას განთლება მიღებული ჰქონდა საქართველოს კულტურის ცენტრებში. ქართული გრაფიკის საფუძველზე მან შექმნა პირველი ოსური ანბანი (წვერაგა... 2007: 405-408). იოანე იაღლუზიდის (გაბარათი) კალამს ეკუთვნის საგმირო პოემა „აღლუზიანი“, რომელიც ერთგვარად ეყრდნობა „ვეფხისტყაოსნის“ პოეტურ ტრადიციებს და შთაგონებულია რუსთველის პოემის იდეალებით (იაღლუზიძე 1885).

ოსი მწერლების დიდი ნაწილი საქართველოში დაიბადა და ქართულ კულტურაზე აღიზარდა. მათი შემოქმედება ქართული კულტურის ნაწილს წარმოადგენს, რადგან ოს მწერალთა ნაწარმოებებში ძირითადი მოქმედებები ხდება საქართველოს ტერიტორიაზე, ქართულ კულტურულ გარემოში; მთავარ პერსონაჟებად საქართველოში მცხოვრები ოსები და ქართველები არიან გამოყვანილი.

ოსურ მხატვრულ ლიტერატურაში აისახა ქართული ონომასტიკა, ოსი ხალხის ყოფაში ქართული ტრადიციით დამკვიდრებული ადამიანთა საკუთარი სახელები, ქართული ტოპონიმები. ქართულ-ოსური ურთიერთობების შესწავლის თვალსაზრისით უადრესად მნიშვნელოვანია ოსურ ლიტერატურაში თვით ოს პერსონაჟთა საკუთარი სახელები, რომელთა ერთ ნაწილს აშკარად ქართული მკვლევრობა აქვს. ეჭვგარეშეა, რომ ისინი ოსურ ტრადიციაში ქართული კულტურისა და ქართული ენის გავლენით დამკვიდრდა. ესენია: თედო, ზურაბი (კ. ხეთაგუროვის „ჯიხვებზე ნადირობა“); მარინე, ბესო, შაქრო (ც. გადიათის „ცხოვრების ტვირთი“); სიმონი, გარსევანი, მიხა, პელო, გიგო, იოსება, ლექსო (არსენ ქოცოითის მოთხრობები); ზალი (სოზირიყო ყულათის „ნომიდუსი“) და სხვ.

ოს მწერალთა ნაწარმოებებში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ხალხურ წეს-ჩვეულებებს, ფოლკლორულ მოტივებსა და სიუჟეტებს. საქართველოში მცხოვრები ოსების ყოფა-ცხოვრების შესასწავლად საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენს ოსური ლიტერატურა, რადგან ის ნასაზრდოებია ფოლკლორითა და ხალხური ტრადიციებით.

ოსური ლიტერატურის ფუძემდებელი კოსტა ხეთაგუროვი დაიბადა და აღიზარდა ისტორიულ დედაეთში, სოფელ ნარში, სადაც იმ დროს, XIX საუკუნის 60-იან წლებში, სავარაუდოდ, ჯერ კიდევ იქნებოდა შემორჩენილი ქართული კულტურის ცალკეული ელემენტები (თოფჩიშვილი 2016: 135-136). საქართველოს თემა აქტუალურია კოსტა ხეთაგუროვის არა მხოლოდ მხატვრულ შემოქმედებაში, არამედ მის პუბლიცისტურ წერილებშიც. ცნობილია კოსტა ხეთაგუროვის მეგობრული ურთიერთობა ქართველ მწერლებთან და საზოგადო მოღვაწეებთან (გოზალიშვილი 1960: 49-87). კოსტა ხეთაგუროვმა სამგლოვიარო ლექსები უძღვნა მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანს (ხეთაგუროვი 2015: 61), რომელიც გარდაცვალებამდე თითქმის მთელი ორი ათეული წლის მანძილზე მუშაობდა თერგის ოლქის სამიჯნო სამმართველოში და თავისი ცხოვრების წესით, მოქალაქეობრივი პოზიციით ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებში დიდი პატივისცემა დაიმსახურა.

ქართული თემებითა და მოტივებით განსაკუთრებით მდიდარია იმ ოსი მწერლების შემოქმედება, რომლებიც საქართველოში დაიბადნენ და ქართულ კულტურაზე აღიზარდნენ. მათ შორის არის სეკა გადიათი. ის 1855 წელს მთიულეთის არაგვის სათავეებში, კერძოდ, სოფელ განისში დაიბადა. წერა-კითხვა მას ქართველმა მღვდელმა შეასწავლა. სეკა გადიათის მოთხრობებში („აზაუ“, „აისა“ და სხვ.) მოქმედება ხდება საქართველოში, სოფელ განისსა და მის შემოგარენში (გადიათი 1957: 25-36). მოთხრობის მთავარი პერსონაჟებიც საქართველოში მცხოვრები ოსები არიან. სეკა გადიათის მოთხრობაში „აზაუ“ დიდი ადგილი უკავია ხალხურ წეს-ჩვეუ-

ლებებს, მასში აღწერილია უხუცესთა ბჭობა ნაკურთხ მინდორზე, დამნაშავეთა გასამართლება, ხატში წმინდა ნიშნის – „ჭდის“ დადება. ავტორი ტექსტში იყენებს ხატში დარისხების ისეთივე ტექსტს, როგორც ცნობილი იყო აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ხალხურ ტრადიციაში: „სახარლად გაისმა თაიმურაზის და აზაუს ხარხეიმით გმობა: – ის, ვინც მათ სახლში შეუშვებს, ის, ვინც მათ წყალს და საჭმელს მიაწოდებს, ვინც მათ ნახირს თავის ნახირთან აძოვებს, იმას დაატყდეს წმინდა მფარველის ღომისის რისხვა“ (გადიათი სეკა 1957: 29). სეკა გადიათის მოთხრობაში დარისხების ტექსტს წარმოთქვამს ღვთისა და ხალხის რჩეული უხუცესი მასთალა რუბათი. დარისხების ტექსტიდან ირკვევა, რომ მთიულეთის არაგვის ხეობის სათავეებში მცხოვრები ოსები ღომისის ხატის ყმები ყოფილან. ხატში დარისხებისა და მოსისხლეთა შერიგების რიტუალში, ისევე როგორც ქართველ მთიელებში იყო მიღებული, მონაწილეობდა დეკანოზი, რომელმაც, მოთხრობის მიხედვით, „ხარი დარეკა, გააკეთა სამღვთო ნაჭდევები და საკურთხეველის შიგნით შეინახა... მოსისხლეებს კი პირობა დაადებინა, რომ ისინი ერთმანეთის მტრობაზე ხელს აიღებდნენ“ (გადიათი 1957: 29).

სეკა გადიათის მოთხრობაში აღწერილი ხალხური წეს-ჩვეულებები იძლევა დასკვნის გამოტანის საშუალებას, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში მცხოვრები ოსები თითქმის სრულად იყვნენ ადაპტირებული ადგილობრივ გარემოსთან, ქართულ ტრადიციებსა და რწმენა-წარმოდგენებთან.

ცნობილი ოსი მწერალი იყო სეკა გადიათის შვილი ცომაყ გადიათიც, რომელიც ასევე საქართველოში დაიბადა. მის მოთხრობაში „ცხოვრების ტვირთი“ მოქმედება ხდება არაგვის ხეობის ერთ პატარა ოსურ სოფელში (ოსური ანთოლოგია 2007: 158-166). მწერალი აღგვიწერს ახალგზრდა ცოლ-ქმრის გაჭირვებულ ცხოვრებას, მათ გრძნობებს, ემოციებს, წუხილს. ძირითადი სიუჟეტი არაგვის ხეობაში, საქართველოს სამხედრო გზაზე ვითარდება, სადაც მთავარი გმირი მეეტლედ მუშაობს. მწერალი მთავარ გმირებს – ბესოსა და მარინეს – მაღალი ადამიანური თვისებებით წარმოგვიდგენს. ცომაყ გადიათი მოთხრობაში ხოტბას ასხამს ოჯახურ სიყვარულს, პატიოსნებას, ერთგულებას, მოყვასის მიმართ თანაგრძნობას.

საქართველოს მთიანეთში მცხოვრები ოსების სოციალური ყოფის ამსახველი სცენებით უაღრესად მდიდარია ჩერმენ ბეჯიზათის მოთხრობები „ქოძირთები“ და „ახლევათების რძალი“; სოზირიყო ყულათის „მწყემსის ფიქრები“ (ოსური ანთოლოგია 2007);

XX საუკუნის შუა წლებამდე საქართველოში მცხოვრები ოსების უმეტესი ნაწილი ძირითადად მაღალმთიან რეგიონებში, კერძოდ ჯავის, ახალგორისა და ყაზბეგის რაიონის სოფლებში ცხოვრობდა. ადგილობრივ მოსახლეობას ყველაზე მეტად უტრანსპორტობა და უგზობობა აწუხებდა. ბევრ სოფლამდე საერთოდ არ იყო მიყვანილი საავტომობილო გზა. ქართველი მთიელები და ქართველი ოსები, რომლებიც საქართველოს მთიანეთში გვერდიგვერდ ცხოვრობდნენ, ერთმანეთის სოციალურ პრობლემებს კარგად იცნობდნენ და გაჭირვებაშიც ერთმანეთს ხელს ხშირად უმართავდნენ.

ქუბაგ ძესთი თავის მოთხრობაში „პურის მომტანი“ ერთი კონკრეტული ოჯახის მაგალითზე წარმოგვიდგენს მაღალმთიან სოფელში მცხოვრები ოსების სოციალურ პრობლემებს, კერძოდ თუ როგორ გაუნადგურა უამინდობამ მთელ სოფელს პურეული მოსავალი. თანაგრძნობას იმსახურებს ზამთარში უპუროდ დარჩენილი მრავალშვილიანი ოჯახის თავკაცის, თემსირის, უნუგეშო მდგომარეობა. მწერალი დრამატულად წარმოგვიდგენს მამის განცდებს: თემსირის ფიქრები „დაქრიან საქართველოში, სადაც მათ ცხელი პურის ორთქლი ეკვრებათ; უკან ბრუნდებიან და აქ მშიერ ბავშვებს შორის ჩნდებიან“ (ძესთი 2007: 201). მოთხრობაში სიუჟეტი მძაფრად ვითარდება. თემსირი იძულებული გახდა, ზამთარში, დიდთოვლობის დროს, თავის ჩვიდმეტი წლის ვაჟთან ერთად ფქვილის მოსატანად საცალფეხო ბილიკებით მთას იქით, თრუსოს ხეობაში, გადასულიყო და ნათესავებისთვის დახმარება ეთხოვა, რათა მეუღლე და მცირეწლოვანი შვილები შიმშილით არ დახოცოდა. ნაწარმოების ძირითადი სიუჟეტი ეთმობა მთავარი პეროსონაჟების ბრძოლას სტიქიასთან. მოთხრობას აქვს ტრაგიკული ფინალი. უკან დაბრუნებისას, როცა თემსირსა

და ბოდის თრუსოს ხეობიდან ვალაგქომში ზურგზე მოკიდებული გუდებით ფქვილი მოჰქონდათ, მთებში ამინდი კიდევ უფრო გაუარესდა და მამა-შვილი სტიქიამ იმსხვერპლა.

ოსი მწერლების ნაწარმოებებში ვხვდებით ქართველ პერსონაჟებს, ოსებისა და ქართველების ურთიერთობის ამსახველ სიუჟეტებს. ამ მხრივ აღსანიშნავია არსენ ქოციოთის მოთხრობები „მონადირეები“ და „არ მოელოდნენ“ (ოსური ანთოლოგია 1957: 44-62). არსენ ქოციოთი, მართალია, ჩრდილოეთ კავკასიაში, სოფელ გიზელში, დაიბადა, მაგრამ ის კარგად იცნობდა საქართველოსა და ქართველ ხალხს. 1909-1910 წლებში არსენ ქოციოთი თბილისში მოღვაწეობდა, სადაც მისი რედაქტორობით გამოდიოდა ჟურნალი „ფსირი“ (Фыр), ხოლო 1923 წლიდან ის ლიტერატურულ მოღვაწეობას აგრძელებს ცხინვალში, სადაც მან დააარსა ოს მწერალთა ჟურნალი „ფიდუაგი“ (ოსური ანთოლოგია 2007: 226-227).

არსენ ქოციოთის მოთხრობაში „მონადირეები“ მოქმედება ხდება ქართველი თავადის – გარსევანის ოსებით დასახლებულ მამულში. ნაწარმოები აგებულია მოულოდნელობის ეფექტზე. თხზულებას თავიდან ბოლომდე გასდევს მსუბუქი იუმორი. მოთხრობის მთავარი პერსონაჟები, ღრმადმოხუცებული ღარიბი მეზობლები, თედო და სიმონი, მთელ დროს თავად გარსევანზე საუბარში ატარებენ. თედო ხოტბას ასხამს ქართველ თავადს და გარსევანის საარაკო გმირობის შესახებ ახალ-ახალ ლეგენდებს თხზავს. თედოს ღრმად სწამს, რომ გარსევანმა დაღუპვისგან იხსნა რუსეთის ხელმწიფე და უარი თქვა ნახევარ სამეფოზე, რომელსაც გადარჩენის სანაცვლოდ მეფე ჰპირდებოდა. „-ან რად უნდოდა? – ასკვნის თედო. – მის საკუთარ მამულს თავი და ბოლო არ უჩანს“ (ქოციოთი 1957: 44-47). მაგრამ ტრაგიკომიკურია მოთხრობის ფინალი, როცა რეალურად სულ სხვა საპირისპირო, უარყოფითი თვისებებით წარმოსდგება გარსევანი და მოხუც მეგობრებს ქართველ თავადზე მაღალი წარმოდგენა უქარწყლდებათ. აღსანიშნავია, რომ ბატონყმობა რუსული მმართველობის პერიოდში გახდა ადამიანის პიროვნული თავისუფლებისა და კერძო საკუთრების ხელყოფის ძირითადი ბერკეტი. ასე ხდება არსენ ქოციოთის მოთხრობაშიც. სანადიროდ გამოსულმა ბატონმა ხელყო თედოსა და სიმონის კერძო საკუთრება. მსუნაგმა გარსევანმა პატრონის დაუკითხავად მოინადირა იხვი და ქათამი, რომელსაც მოხუცები მთელი წელი ასუქებდნენ.

კიდევ უფრო უარყოფითი თვისებებით გვიხატავს ქართველ თავადს არსენ ქოციოთი მოთხრობაში „არ მოელოდნენ“, რომელშიც ძირითადი მოქმედება ხდება შიდა ქართლში, ლესურის ხეობის ოსებით დასახლებულ სოფელ ზაყორში (ქოციოთი 1957: 53-62). ნაწარმოების მთავარი გმირი ლევან ამილახვარი თავისი ფიზიკური და სულიერი შესაძლებლობებით ლუარსაბის ორეულს წარმოადგენს. უცოდინარი და გაუნათლებელი თავადი მამის დანატოვარ ქონებას ქეიფსა და დროსტარებაში ანიავებს, ხოლო ზარალის ასანაზღაურებლად ერთი-ორად უზრდის საიჯარო გადასახადს მის მიწაზე დასახლებულ ოსებს. არსენ ქოციოთი ნაწარმოებში რეალურ ვითარებას აღწერს, რადგან შიდა ქართლის ქართული სათავადოების ტერიტორიაზე დასახლებული ოსები უკიდურესი გაჭირვების გამო მიწის საიჯარო გადასახადს ვერ იხდიდნენ, რაც თავადებსა და ოს მოახალშენებს შორის კონფლიქტის ძირითადი მიზეზი ხდებოდა. თხზულების მიხედვით, აჯანყებულებმა მოკლეს უქნარა თავადი. მოთხრობის ფინალში სიტუაცია რადიკალურად იცვლება. სოფლიდან ასაყრელად გამზადებულმა ზაყორელებმა რევოლუციის შესახებ პეტროგრადიდან გამოგზავნილი ცნობა მიღეს, რომ მეფე ტახტიდან ჩამოაგდეს, ხოლო თავადებმა პრივილეგიები დაკარგეს. „სიხარულისგან ზოგი ტიროდა, ზოგი მღეროდა, ზოგი ცეკვავდა.“ – წერს ა. ქოციოთი, რადგან ზაყორელები სიტუაციის ასე შეტრიალებას არ მოელოდნენ.

ამაყი და ამპარტავანი თავადიშვილის სახეს წარმოგვიდგენს სოზირიყო ყულათი მოთხრობაში „ნომილუსი“. ნაწარმოების მიხედვით, ახალგაზრდა ქართველმა თავადმა იუკადრისა არისტოკრატთა წვეულებაზე დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენლის – რაძამანის ყოფნა და მას სუფრაზე, საზოგადოების თვალწინ, შეურაცხყოფა მიაყენა. ამავე მოთხრობის უარყოფითი პერსონაჟი არის რაძამანის ვაჟი ყაურბეგი, თანასოფლელთა მჩაგვრელი, სასტიკი და უსუღგულო ადამიანი, რომელმაც გავლენა იმით მოიხვეჭა, რომ მისი დედა იყო ქართველი თავადი.

ვადის ასული. მოძალადე ყაზრბეგს დასჯას ვერავინ უბედავდა, რადგან, მოთხრობის მიხედვით, ზურგს ქართველი თავადები უმაგრებდნენ.

ქართველებისა და ოსების ურთიერთობა, რომელიც ოსურ ლიტერატურაში აისახა, არ არის ერთგვაროვანი. თუ, ერთი მხრივ, ოსი პოეტები თავიანთ ლექსებში უმდეროვან საქართველოს, ხოტბას ასხამენ ქართველი და ოსი ხალხის მეგობრობას, მეორე მხრივ, საბჭოთა პერიოდის ოსურ ლიტერატურაში უკიდურესად უარყოფითი თვისებებით არიან წარმოდგენილი ქართველ თავადები. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ოს მწერალთა მოთხრობებში ქართველ თავადებსა და ოს გლეხებს შორის კონფლიქტი არ ხდებოდა ეროვნულ ნიადაგზე. მათ შორის დაპირისპირებას საფუძვლად ედო სოციალური მოტივი. სოციალურ ნიადაგზე წარმოშობილი კონფლიქტი, კერძოდ, დაპირისპირება გლეხებსა და თავადებს შორის დასტურდება ქართველ მწერალთა (დანიელ ჭონქაძე, ილია ჭავჭავაძე, ეგნატე ნინოშვილი) მოთხრობებშიც, რომლებშიც არანაკლებ უარყოფითად არიან წარმოდგენილი და გაკრიტიკებული ქართველი თავადები. გარდა ამისა, კომუნისტურმა იდეოლოგიამ და საბჭოთა ლიტერატურულმა სკოლამ თავისი კვალი დაამჩნია XX საუკუნის 20-30-იანი წლების როგორც ქართულ, ისე ოსურ მწერლობას. საბჭოთა კავშირში გაბატონებული ლიტერატურული მიმდინარეობა გახდა სოციალისტური რეალიზმი, რომლის ერთ-ერთი ამოსავალი პრინციპიც იყო კლასობრივი ბრძოლის ასახვა და არისტოკრატის კლასობრივ მტრად გამოცხადება. XX საუკუნის 20-30-იანი წლების ოსური ლიტერატურა (არსენ ქოცოითის მოთხრობები, სოზირიყო ყულათის „ნომილუსი“) ქართველი თავადის უარყოფით სახეს გვიხატავს, რადგან სოციალისტური რეალიზმის პრინციპების მიხედვით, საბჭოთა მწერალს მხატვრულ ნაწარმოებში ფეოდალური ელიტის დადებითი რაკურსით წარმოჩენა ეკრძალებოდა.

საბჭოთა იდეოლოგიური სტერეოტიპების მიუხედავად, ქართველი და ოსი ხალხის მეგობრობის თემა აქტუალური იყო საბჭოთა პერიოდის ოსურ პოეზიაში. ოსი პოეტები, რომლებიც ქართულ კულტურულ გარემოში აღიზარდნენ, თავიანთ ლექსებში უმდეროვან საქართველოს, როგორც ძვირფას სამშობლოს. ისინი ხოტბას ასხამენ საქართველოს ბუნებას, ქართველი და ოსი ხალხის მეგობრობას. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია გიორგი ბესთაუთის, ილია კავკაზაგის, გიორგი ბესთაუთის, ნაფი ჯუსოითისა და მზია ხერთაგურის შემოქმედება.

გიორგი ბესთაუთის, „ვეფხისტყაოსნის“ ოსურ ენაზე ბრწყინვალედ მთარგმნელის, არაერთი ლექსი შთაგონებულია ქართველი ხალხისა და საქართველოს სიყვარულით. აღსანიშნავია, რომ მან ლექსების წერა ქართულ ენაზე დაიწყო. გიორგი ბესთაუთმა ილია ჭავჭავაძის ხსოვნას უძღვნა ლექსი „ილიას გახსენება“, რომელიც უშუალოდ ქართულ ენაზე დაწერა. ლექსის დასაწყისში ის მიმართავს ილიას მეეტლეს, რომელიც გადმოცემით, ეროვნებით ოსი უნდა ყოფილიყო, არ წავიდეს წიწამურში და არ გახდეს დიდი უბედურების მოწმე:

„აჰ, მეეტლეჲ, ჩემი სისხლის ნაწილო,
თუ არ გინდა ზეცა ცხარედ აწვიმო, –
გამიგონე, წიწამურზე ნუ მიხვალ“

(ბესთაუთი 2016: 173).

ლექსი გამოირჩევა დახვეწილი პოეტური სინტაქსითა და მხატვრული სრულყოფილებით: რიტორიკული მიმართვებით, აღუზიებით, მეტაფორებითა და შედარებებით. გიორგი ბესთაუთი სიღრმისეულად ჩასწვდა ქართული ენის დაფარულ შესაძლებლობებს, რაც კარგად ჩანს ლექსის ალიტერაციულ სტროფში:

„წიწამურთან წვიმა წამოეწია,
წკრიღებენ წვიმის წვრილი წვეთები.
ძეგლს მწუხარედ დაჰქვითინებს მზეწვია.
წიწამური... – რა გულდასაწყვეტია!..“

(ბესთაუთი 2016: 173).

გიორგი ბესთაუთი სისხლხორცეულად იყო დაკავშირებული ქართულ კულტურასთან და ქართველ ხალხთან. მას ოქროს მედალზე ჰქონდა დამთავრებული ცხინვალის I ქართული საშუალო სკოლა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჟურნალისტიკის ფაკულტეტი. გი-

ორგი ბესთაუთი უდროოდ გარდაიცვალა, რაც დიდი დანაკლისი იყო როგორც ოსური მწერლობისთვის, ისე ქართული კულტურისთვის.

ქართული მოტივებით მდიდარია ოსი პოეტის გიორგი ძუგათის შემოქმედება. გულწრფელი ლირიკული განცდებითა და ძლიერი მხატვრული სახეებით გამოირჩევა მისი ლექსი „სალამი შენდა“, რომელიც მთლიანად პოეტის ბავშვობის მოგონებას ემყარება. იგი ლექსში პოეტურად იხსენებს იმ დღეს, როცა მაღალმთიანი ოსური სოფლიდან ის მამასთან ერთად საქართველოს ბარში ხორბლის საყიდლად ჩამოვიდა:

„რამ დამავიწყოს, ვიყავ ბავშვი გაუბედავი,
მამასთან ერთად ჩამოვედი ხორბლისთვის ბარად,
შემოგვაღამდა, ვთქვი, მიგვიღოს ვინმემ ნეტავი,
შენ მიგვიწვიე, დაგვაფასე, ღვთის სტუმრის დარად.“

(ძუგავეი 2013: 21).

გ. ძუგათი ემოციურად გადმოგვცემს ქართული ოჯახის გულთბილი მასპინძლობით გამოწვეულ განცდებს. პოეტი სალამს უძღვნის ქართველ მოძმეს, რომელმაც ფართოდ გაუღო მამა-შვილს ოჯახისა და საკუთარი გულის კარები:

„სალამი შენდა, გულმართალო, ქართველო მოძმევ!
მოველ, გამიღე სახლისა და გულის კარები,
სურვილის დარად, რომ შემეძლოს, გულია მოწმე,
მეგობრულ გრძნობას გაგიმხელდი უკვდავ პწკარედით.“

(ძუგავეი 2013: 21).

ლექსი სტუმარმასპინძლობის თემაზეა აგებული. ორიგინალში მისი სათაურია „სტუმრად“. თუმცა ლექსის ქართლ ენაზე ბრწყინვალედ მთარგმნელმა გიორგი ბესთაუთმა მას სათაურად შეუერთა „სალამი შენდა“. პოეტი ლექსში იხსენებს სტუმარმასპინძლობის სცენებს, რომლებიც ქართველი მასპინძლის ოჯახში განიცადა:

„მამა სუფრასთან, ღვიძლ ძმასავით, გვერდით დაისვი,
შენივე ხელით წითელ ღვინოს გვასმევედი ყანწით...
რამ დამავიწყოს ზრუნვა შენი დიასახლისის...
თავს მეველებოდა საკუთარი შვილივით ყმაწვილს“

(ძუგავეი 2013: 21).

გიორგი ძუგათი ვერ ივიწყებს ქართველი მასპინძლის მშობლიურ აღერსს. ის დღე პოეტისთვის „დავიწყების უხილავ კალთას“ გადაურჩა. ლექსი თავიდან ბოლომდე გამთბარია ქართველი ხალხის სიყვარულით.

ქართველი და ოსი ხალხის მეგობრობის თემა აისახა გიორგი ძუგათის ლირიკულ პოემაში „არწივის სანავარდო“, რომელიც ოსური ლიტერატურის კლასიკოსის კოსტა ხეთაგუროვის ხსოვნას ეძღვნება. გ. ძუგათის აზრთ, ცარიზმის სატრაპებისგან დევნილი პოეტი სანას მთაზე მიჯაჭვული ამირანივით იტანჯება:

„სანას მთაზე მიჯაჭვული
ამირანი ელანდება.
ღვიძლს უკორტნის ყვავ-ყორანი,
იწეწება რისხვით ზეცა, –
დგას კოსტა და თითქოს ბორკილს
ამირანთან ერთად ლეწავს“

(ძუგავეი 2013: 150).

გ. ძუგათის აზრით, კოსტა ხეთაგუროვი იყო არა მხოლოდ დიდი პოეტი, არამედ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მეთაურიც, რომელსაც რუსი მოხელეებისგან ოსი ხალხის ჩაგვრა და უბედურება გულს უტანჯავდა. გ. ძუგათი პოემაში აღნიშნავს, რომ კოსტა ხეთაგუროვს რუსეთის მჩაგვრელი პოლიტიკის წინააღმდეგ სამართლიან ბრძოლაში გვერდით მხოლოდ ქართველი ხალხი ეგულებოდა:

„იცის კოსტამ, ბრძოლის დროა,
ისე ვერვინ შესცვლის ამინდს.
სისხლში უდუღს ქვეყნის სევდა,
თუმც ოსეთში უდგას ფესვი, –
ქართველ კაცში დვიდლ ძმას ხედავს,
წუხს და მოსთქვამს ძმათა კვნესით“ (ძუგავეი 2013: 150-151).

როგორც ცნობილია, მოწინავე ქართველმა ინტელიგენციამ მძიმედ განიცადა კოსტა ხეთაგუროვის გარდაცვალება. ქართულმა გაზეთებმა კოსტა ხეთაგუროვის ხსოვნას ნეკროლოგები და სამგლოვიარო პუბლიკაციები უძღვნეს. გ. ძუგათი თავის პოემაში აღნიშნავს, რომ დიდი ოსი პოეტის ჭირისუფალი იყო ქართველი დედა, რადგან კოსტა ქართველ და ოს ხალხს ერთნაირად მოუკვდა:

„პოეტი – გედი სიმღერით კვდება,
ბრძოლაში კვდება პოეტი – გმირი, –
დგას ჭირისუფლად ქართველი დედა
და პოეტს დედის გუმანით ტირის.
ძმა ტირის ძმას და მგოსანი მგოსანს –
ოს და ქართველ ხალხს უკვდება კოსტა“ (ძუგავეი 2013: 157).

ქართული მოტივებით არის დატვირთული მთლიანად მზია ხეთაგურის პოეზია. იგი ლექსებს წერს როგორც ქართულ, ისე ოსურ ენაზე. საქართველოს სიყვარული, ქართველი და ოსი ხალხის შერიგების სურვილი, რუსეთ-საქართველოს კონფლიქტი, საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის იდეა გასდევს თავიდან ბოლომდე მზია ხეთაგურის შემოქმედებას. უნდა ითქვას, რომ მზია ხეთაგურის ლექსები ხშირად იბეჭდება და მისი ნაწარმოებები ცალკეული კრებულების სახით არაერთხელ გამოიცა (ხეთაგური 2012). მზია ხეთაგურის პოეზია მეტად პოპულარულია საქართველოში და მას ქართულ ენაზე ბევრი მკითხველი ჰყავს.

მნიშვნელოვანია, რომ საქართველოში ოსური ლიტერატურის პოპულარიზაციისთვის, ოსი და ქართველი ხალხის მეგობრობის განმტკიცებისთვის დაუდალავად იღვწის ფილოლოგიის დოქტორი, მწერალი და მთარგმნელი ქალბატონი ნაირა ბეპიევა. მან ქართულ და ოსურ ენებზე გამოსცა ოს კლასიკოს მწერალთა ნაწარმოებები, რომლებიც მოგვითხრობენ ოს ხალხზე, ქართველი მკითხველისთვის მახლობელ და მონატრებულ თემებზე, მაღალ ადამიანურ გრძობებზე. ქალბატონმა ნაირა ბეპიევამ კიდევ უფრო მახლობელი გახადა ქართველი მკითხველისთვის კოსტა ხეთაგუროვის, გიორგი ბესთაუთის, გიორგი ძუგათის, ნაფი ჯუსოითისა და სხვა ოსი მწერლების შემოქმედება.

ოს კლასიკოს მწერალთა შემოქმედება მდიდარ მხატვრულ სამყაროს წარმოგვიდგენს, რომელშიც ქართველ ხალხთან ურთიერთობის თემას და საქართველოს სიყვარულს თავისი საპატიო ადგილი უკავია. მას არც დავიწყებთ და არც გადაფასება არ უწერია.

ლიტერატურა:

- ბესთაუთი 2016: ბესთაუთი გ., სიყვარულის ტაძარი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2015.
- გადიათი 1957: გადიათი ს., აზაუ, ოსური პროზის ანთოლოგია, სახელგამი, თბილისი, 1957.
- გოზალიშვილი 1960: გოზალიშვილი შ., კოსტა ხეთაგუროვი, სამხრეთ ოსეთის სახელგამი, სტალინარი, 1960.
- თოფჩიშვილი 2016: თოფჩიშვილი რ., დვალეთი და დვალეები, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2016.
- იალღუზიძე 1885: იალღუზიძე ი., ალღუზიანი, გამოცემული ნ. გამრეკელისგან, სტამბა ა. ადამეცკისა, თბილისი, 1885.
- მამისიმედიშვილი 2015: მამისიმედიშვილი ხ., ოსური ფოლკლორი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2015.
- ოსური ანთოლოგია 1957: ოსური პროზის ანთოლოგია, სახელგამი, თბილისი, 1957.

ოსური ანთოლოგია 2007: ოსური მწერლობის ანთოლოგია, წიგნის შემდგენლები: ნაირა ბეპიევა, ნაფი ჯუსოითი, მერი ცხოვრებოვა, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2007.

ძუგაევი 2013: ძუგაევი გ., ოსური რომანის, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2013.

წვერავა... 2007: წვერავა ვ., თავბერიძე ე., იოანე იაღლეზიძე, ქართველური მემკვიდრეობა, XI, 2007. გვ. 405-408.

ხეთაგური 2012: ხეთაგური მ., ასი ლექსი, გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი, 2012.

ხეთაგუროვი 2015: ხეთაგუროვი კ., პოეზია, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2015.

Khvtiso Mamisimedishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Associate Professor

Tbilisi, Georgia

GEORGIAN MOTIFS IN OSSETIAN LITERATURE

Abstract

There have been many brilliant pages of friendship written in the long history of the Georgian-Ossetian relations as described by Georgian medieval historical chronicles, as well as folk oral texts and publicistic letters. Ossetian writers either, were not indifferent of Georgia or Georgian people. We see Georgian topics and motifs and Georgian onomastics in Ossetian literature, as well as Georgian characters in the works by Ossetian writers.

The interest of Ossetian writers in Georgia was not unusual as Ossetian literature originated in the heart of Georgian culture as evidenced by the life and work of the first Ossetian writer Ioane Ialghuzidze. The common historical past, neighborhood and coexistence in one country have closely linked the Georgian and Ossetian peoples.

Many Ossetian writers were born in Georgia and brought up with Georgian culture. Their work is a part of the Georgian culture as the main actions in their artistic works take place on the territory of Georgia, in the Georgian cultural environment, while the main characters are the Ossetians and Georgians living in Georgia.

The relationship between the Georgians and the Ossetians described in Ossetian literature is not homogenous. If, on the one hand, the Ossetian poets sing to Georgia and praise the friendship between the Georgian and Ossetian peoples, on the other hand, the Georgian princes are portrayed with extremely negative properties in the works by the Ossetian writers of the Soviet era. It seems that the communist ideology and the Soviet school of literature have left trace on both, the Georgian and the Ossetian literature of that period. The socialist realism was the dominant literary trend in the Soviet Union, and one of its main principles was to describe the class struggle and declare the aristocracy the class adversary. The Ossetian literature paints a negative portrait of Georgian princes, as according to the principles of the socialist realism, in his/her works, the Soviet writer was forbidden to portray the feudal elite in the positive light.

Despite the Soviet ideological stereotypes, the topic of friendship between the Georgian and Ossetian peoples was relevant in Ossetian poetry of the Soviet period. In their poems, the Ossetian poets brought up in the Georgian cultural environment sing to Georgia as to a dear homeland and praise the Georgian nature and the Georgian people. In this regard, the works by Giorgi Dzugati, Ilia Kavkazagi, Giorgi Bestauti and Nafi Jusoit are particularly important.

Keywords: Ossetian Literature, Georgian-Ossetian Relations.

ერთი საერთო იზარიულ-კავკასიური ძირის მქონე სამეურნეო
ტარმინის წარმომავლობისათვის
აფხაზური ახტლა „ხვიმირი, ძაბრი (წისქვილისა)“

(ეტიმოლოგია)

აფხაზურში ახტლა „ხვიმირი, ძაბრი (წისქვილისა)“ აღნიშნავს წისქვილის ქვის ზემოთ დაკიდებულ ძირვიწრო ფიცრის ყუთს, საიდანაც მარცვლეული კრიჭაში ჩადის.

ჩვენი აზრით, ეს ლექსემა საერთო იბერიულ-კავკასიური ძირისა უნდა იყოს. შდრ.: ზან. (მეგრ.) ხულ-ა „ბელელი“, ლაზ. ხულ-ა „ხვრელი“...

ასევე, ვფიქრობთ, რომ ქართული ხვიმირი დაკავშირებული უნდა იყოს ქართულ ხვაგი „ხორბლის, სიმინდის ტაროების და მისთ. გროვა, საზოგადოდ რისამე გროვა, ერთმანეთზე დაყრილი ბევრი რამ“ (ქეგლ.), ასევე უხვი „ბევრი, მრავალი“ (ქეგლ.) სიტყვებთან.

ლექსემა ხვიმირი დასტურდება ძველი ქართულსა და დიალექტებშიც:

ხვიმირი – დასაფარავი, გინა წისქვილის ხვარბლის ჩასაყარი (საბა).

ხვიმირი – „წისქვილის ნაწილი, სადაც მარცვლეულს ყრიან დასაფქვავად; საწყაო“ (ზ. სარჯველაძე).

ხვიმირ-ი (ქართლ., რაჭ., ზ. აჭარ.) – წისქვილის ნაწილი, პირამიდისებურად შეკრული ყუთი, რომელშიც დასაფქვავ მარცვალს ყრიან.

ხვიმირა (ლენხ.) – მარცვლის ჩასაყრელი წისქვილში (ალ. ლლონტი);

ჯუმბურ-ი/ ჯუმბურა კნინ. – ხვიმირი (ალ. ჭინჭარაული);

ჯვიმბურ // ჯუმბურ – ხვიმირა (გ. ცოცანიძე).

თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში „ქართულ-ჩერქეზულ-აფხაზური ეტიმოლოგიური ძიებანი“ მერაბ ჩუხუა ამ სიტყვათა შესახებ წერს:

„ს.-ქართვ. *ჯულ- „ხორბლის თავთავი“

ძვ. ქართ. ჯუტილ-ი „თაველი“, „ყანის თავთავი“ (საბა)

სვან. ჯულ „თავსუა“

ზანური შესატყვისი არ იძებნება [შდრ. ჩუხუა 2000-2003 : 408]. სვანური ალომორფი არქაულ ვითარებას აჩვენებს. ვფიქრობთ, ძველ ქართულშიც ამოსავალი ვარიანტი *ჯულ-იჟ-ი სახეობის ფუძე იყო. ამ უკანასკნელში -იჟ- იმავე რიგის მონაცემია, რაც ძვ. ქართ. ყულ-იგი- „მხრის ძვალი“ სიტყვაში.

ს.-სინდ. *ჯუჰ „ქერი; ფეტვი“

ადილ. ჰა, ყაბ. ჰა „ფეტვი“

უბიხ. ხუა „ქერი“

ჩერქეზულ ენებს შორის თავჩენილი ჰ : ხ ოპოზიცია იმაზე მეტყველებს, რომ ამოსავალი ფონემა აფრიკატული ბუნების ფარინგალური ჰ ყოფილა. ამ უკანასკნელმა სპირანტიზაციის გზითჰ/ხ ალოფონები მოგვცა.

აფხაზური ა-ხუგმ და აბაზური ჰუბჰ „ქერი“ სხვაგვარ ეტიმოლოგიას გულისხმობენ, ამიტომაც აქ არ განიხილება [შდრ. სტაროსტინი, ნიკოლაევი 1994 : 503].“ (ჩუხუა 2017 : 567)

„ს.-ქართვ. *ხუირ- „დიდი და მრგვალი“

ზან. (მეგრ.) ხვირ-ალ-ი „დიდი და მრგვალი“

ზედსართაული ხვირ- ძირი განმარტოებით დგას მეგრულში. სავარაუდოდ, იგი საერთო-ქართველური *ხუირ- არქეტიპის რეფლექსს წარმოადგენს. ამაში იბ.-კავკ. ენათა სათანადო ძირები გვარწმუნებენ.

ს.-სინდ. ***ხტერა**- „მრგვალი“

ადიდ. **ხტერა**-დგ, ყაბ. **ხტრგ**-დ „მრგვალი“

უბიხური **ხტერად** „მრგვალი“ ნასესხები ჩანს ადიღურიდან. მაგრამ სწორედ ეს უკანასკნელი ინახავს ყველაზე სრულად ფუძეენურ მდგომარეობას. ადიღურ ენათა **-დგ/-დ** მარკერები ზედსართაული ფუნქციის აფიქსაციას წარმოადგენს.

ს.-ქართვ. ***ხტირ**- : ს.-სინდ. ***ხტერა**- ზედსართავების კანონზომიერ შესატყვისს ვხედავთ ხუნძურ **ხარა**-დ-და „მრგვალი“ სიტყვაში.“ (ჩუხუა 2017 : 549)

„ს.-ქართვ. ***ხტაჟ**- ხვაგი, სიუხვე“

ქართ. **ხტაგ**-ი, **ხტაგ**-რ-ელ-ი

ზან. (მეგრ.) **ხვე** „ხვაგი“

სვან. **ხტჷმ** / **ხტამ** „ბევრი“

ბოლოკიდური **მ** სვანურში ს.-ქართვ. **ჟ**-ს შემდგომი ტრანსფორმაცია ჩანს – **ჟ** → **მ** [შდრ. კლიმოვი 1964 : 258; ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 : 697].

ს.-სინდ. ***ჯტე**- „საკმარისობა, სისავსე“

ადიდ. **მა-ჯტე**, ყაბ. **დგ-რი-ჯტე** „საკმარისობა“

შდრ. ადიღ.-ყაბ. **დგ-ჯტე**-ჭა „სავსე, ძალიან“

ბუნებრივია, რომ ქართველური ფუძე-ენისათვის დაუშვათ **ჯ** → **ხ** სპირანტიზაციის პროცესი. შემდგომ დაზუსტებას მოითხოვს ს.-ნახ. ***დ-ჯტა** „ბევრი“ და მის დადესტურ შესატყვისს ძირ-ფუძეებთან მიმართების საკითხი.“ (ჩუხუა 2017 : 545)

ხგ – იმ – ირ – ი, ხგ – აგ – ი, უ – ხგ – ი ლექსემების ძირისეული **ხგ < ჯტე** აღნიშნავს „მარცვლეულს“, „სიმრგვალებს“, „სიმრავლებს“, ამიტომ მათი დაკავშირება ერთმანეთთან სემანტიკის მხრივ, ჩვენი აზრით, სრულიად ლოგიკურია, ვერ ვხედავთ ვერც ფონეტიკურ დაბრკოლებას. ასევე აქ აღარ შეეჩერდებით ამ ლექსემებში გამოვლენილ სიტყვათმაწარმოებელ ფორმანტებზე: **-იმ, -ირ, -აგ, უ...**

ისმის საკითხი, ხომ არ არის ეს იბერიულ-კავკასიური წარმოშობის ლექსემა ოსურში წარმოდგენილი მარცვლეულის აღმნიშვნელი სახელის „**ხუარ**“ პირველწყარო?

ეს უკანასკნელი დადასტურებულია ოსურ სარიტუალო ლექს-სიმღერებში მისამღერის (რეფრენის) სახით:

Ес xyap, ес xyap! „იყოს მარცვლეული, იყოს მარცვლეული!“ (მამისიმედიშვილი 2013: 299)

ამრიგად, ჩვენ ქართულ **ხვიმირს** ვუკავშირებთ ქართულ **ხვაგი, უხვი** სიტყვებს და მის აფხაზურ შესატყვისს **ახტლა**.

ხულა მეგრულში „ბეღელს“ აღნიშნავს, მაგრამ ლაზურში აღნიშნავს „ხვრელს“, რაც სემანტიკურად „**ხვიმირის**“ მნიშვნელობასთან უფრო ახლოს უნდა იყოს. (ხვიმირს აქვს ხვრელი, რომლიდანაც მარცვალი ცვივა ჯერ სარეკელაში და შემდეგ წისქვილის დოლაბის შუაგულში. ვფიქრობთ, მისი მეგრულში დადასტურებული მნიშვნელობაც „ბეღელი“ არ უნდა წარმოადგენდეს დაბრკოლებას ჩვენი მოსაზრებისათვის.

ასევე ვსვამთ საკითხს ოსური **ხუარ** „მარცვლეული“ სიტყვის იბერიულ-კავკასიური წარმოშობის შესახებ.

ლიტერატურა:

მამისიმედიშვილი 2013 – ხ. მამისიმედიშვილი, მიწათმოქმედების ზეციური წარმომავლობის მოტივი ოსურ და ქართულ ლექს-სიმღერებში, კავკასიოლოგიური ძიებანი 5, თბილისი, 2013, (294-300).

საბა 1966 – საბა-სულხან ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თხზულებანი, ტ. IV, თბილისი, 1966.

სარჯველაძე 1955 – ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი, 1955.

ქეგლ. 1964 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VIII, თბილისი, 1964.

ღლონტი 1974 – ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბილისი, 1974.

ჩუხუა 2017 – მ. ჩუხუა, ქართულ-ჩერქეზულ-ავსახური ეტიმოლოგიური ძიებანი (მასალები იბერო-კავკასიურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონისათვის), გამომცემლობა „სარი“, თბილისი, 2017.

ცოცანიძე 1974 – გ. ცოცანიძე, ფშაური დიალექტი, თბილისი, 1978.

ჭინჭარაული 2005 – ალექსი ჭინჭარაული, ხევსურული ლექსიკონი, თბილისი, 2005.

Nana Machavariani

Director of TSU Arnold Chikobava Institute of Linguistics,
Tbilisi, Georgia

**ON THE ORIGIN OF AN AGRICULTURAL TERM WITH THE COMMON IBERO-CAUCASIAN
ROOT ABKHAZIAN AKHULA „MILL FUNNEL”
(ETYMOLOGY)**

Abstract

In Abkhazian, akhula „mill funnel“ refers to a wooden box hanging above a millstone that pours grain into the hole.

The paper suggests that this lexeme has the Common Iberian-Caucasian root.

Megrelian-Laz: Zan (Megr.) khula „granary“, Laz khula „hole“.

In addition, an attempt is made to connect the above-mentioned lexeme with the Georgian words khavi“a pile of corn ears, wheat, etc. a pile of something in general, a lot of things piled on top of each other“ (GED), and ukhvi „many“ (GED).

We also discuss the possibility of the Ibero-Caucasian origin of the Ossetian word khuar denoting grain.

Keywords: Abkhazian Language, Linguistic.

Михаил Махарадзе

*Батумский государственный университет
имени Шота Руставели, профессор
Батуми, Грузия*

ИССЛЕДОВАНИЯ ОТАРА ДЖИОТИ В ФИЛОСОФИИ КУЛЬТУРЫ

Отар Джиоти важнейший представитель грузинской философии XX века. Его знали и с его мнением считались как у нас, так и за пределами нашей страны. Он признанный исследователь философии истории и философии культуры. Его особый созидательный потенциал непосредственно проявился в исследовании проблем философии культуры. Исследования Джиоти в сфере философии культуры начинаются во второй половине в 60-х годов прошлого века. Этой теме он посвятил как отдельные труды, так и научные статьи и письма.

Отар Джиоти родился в Тбилиси 16-го февраля 1928 года. В 1945 году окончил 19-ую школу и продолжил учёбу на философском факультете Тбилисского государственного университета. 1949 году он продолжил учёбу на философском факультете Московского государственного университета имени М. Ломоносова и с отличием окончил его в 1950 году. После этого он возвращается в Грузию и начинает работать в Цхинвальском государственном педагогическом институте. 1951-1954 годах он является аспирантом Института философии Академии Наук Грузинской ССР.

В 1955-1957 годах О. Джиоти работает старшим преподавателем в Цхинвальском государственном педагогическом институте. С 1957 года он работает в институте философии АН Грузинской ССР, младшим, а потом старшим научным сотрудником. С 1970 года до конца жизни

руководил отделом исторического материализма института, который к концу советского периода стал отделом философии культуры.

О. Джиоти в 1957 году защитил кандидатскую, а 1972 году докторскую диссертации. 1983 году его избрали член-корреспондентом АН Грузинской ССР. Умер он в 1999 году.

Исследования Джиоти в философии культуры были частью тех процессов в грузинской философии, которые протекали в институте философии Академии Наук Грузии и завершились формированием таких немарксистских отраслей, как аксиология, философская антропология и философия культуры. Нужно подчеркнуть, что в формировании указанных отраслей философии в Грузии значительную роль играли труды Джиоти.

Примечательно то, что в одной из своих первых статей по философии культуры – «Проблема культуры в марксистской философии», Джиоти высказывает соображения, абсолютно чуждые и неприемлемые для марксистской философии. Тогда это было плохим и зазорным с точки зрения марксистской идеологии и было характерным только для западного буржуазного общества.

Что было сказано, ясным подтверждением высшесказанного является соображение Джиоти, что беспокойство мыслителей Запада по поводу кризиса культуры, в определённом смысле касается и нас, «При этом наивно было бы думать, что эти трудности развития культуры характерны только для западного общества и никакого значения не имеют для нашего общества» (Джиоев, 1967: 6). Для того, чтобы в то время публично сказать, нужны были не только основательное знание проблемы, но и большая смелость.

Там же Джиоти рассматривает роль результатов научно-технической революции в кризисах той эпохи, что непосредственно связано с культурой. Указывает на признаки этого кризиса, а также, на то, что отсутствие частной собственности отрицательно влияет на психологию потребителя. После всего этого он опять делает смелое заключение, не так уж приемлемое для советской идеологии: «Хотя отсутствие частной собственности значительно ограничивает психологию потребителя, как показывает жизнь, она и у нас распространяется и тем более острую проблему ставит перед нами».

Джиоти в этой же статье кратко и компактно рассматривает отношение культуры к разным сферам, в частности: культура и общество, культура и ценности, культура и личность, культура и труд.

Из этих тем коснёмся отношения культуры и ценностей. Нужно подчеркнуть то обстоятельство, что, когда автор писал эту статью, в Грузии исследования вокруг теории ценностей только-только начиналось.

При выяснении взаимоотношения культуры и ценности, Джиоти отмечает, что существует большое расхождение мнений по этому вопросу. Здесь он обращает внимание на то обстоятельство, что нельзя довести культуру до средства. Если мы так поступим, то есть представим культуру с точки зрения технологического понимания, тогда исчезнет созидательная природа культуры. Тогда как, «... *Культура предлагает человеку не только средство для удовлетворения своих жизненных потребностей, но и удовлетворяет такую его сущностную потребность, какой является потребность созидания*» (Джиоев, 1967: 11).

В этом отношении Джиоти здесь же рассматривает науку, которая нужна человеку не только для решения технической проблемы. В то же время наука есть средство выявления созидательного потенциала человека.

Поскольку культура наряду со средством является и ареной выявления творчества человека, поэтому ценность является сущностной для культуры. Но существование ценностного слоя в культуре не значит, что означает, что он содержит только положительные ценности. Культура вместе с положительной, содержит и нейтральную и отрицательную ценности. Для большей ясности Джиоти обращается к параллели между культурой и моралью. Как в широком смысле к морали относятся положительные и отрицательные ценности, так и в случае культурой, когда её рассматриваем по отношению ценности (Джиоев, 1967: 12).

По заключении Джиоти ценность существенна для культуры.

В статье, в контексте ценности Джиоти касается взаимоотношения культуры и личности. Надо сказать, что эта часть статьи интересна во многих отношениях, но особое внимание заслуживает ценностный аспект культуры и личности в выяснении гуманизма. Джиоти указанное так осмысливает: «*Культура является ареной выявления сущностных сил личности и его ценность в*

значительной мере измеряется тем, какой вклад он внесла личность в создание материальной и умственной культуры» (Джиоев, 1967: 16).

Джиоти в разных трудах совершенно по-разному представляет культуру, к примеру: природа, культура, человек; культура общества; культура личности; культура и история; культура и социализм; эстетическая ценность и эстетический характер культуры; художественное творчество как культура; мораль и культура; культура и творчество; культура и бытие человека.

Простое перечисление заглавий этих тем, дает понять, как многогранны были исследования Джиоти в философии культуры. Несмотря на основательность рассмотрения вопросов, входящих в эти темы, он скромно отмечает, что эти проблемы нуждаются в дальнейших исследованиях. Это тоже характерная черта его личности.

Из трудов Джиоти по философии культуры, более подробно остановимся на одном – «Культура и философия», где изложены природа культуры, сущность философии культуры, различные аспекты отношения человека к культуре и др.

По всеобщему понятию, культура это то, что человек вносит в мир. С этой точки зрения, можем говорить о культуре труда, о культуре отдыха, о культуре торговли и т. д. По замечанию Джиоти, такое представление о культуре не дает возможности оценить то или иное изменение в сфере культуры.

Условием преодоления этой трудности Джиоти считает то, чтобы культурой считать не все, что человек вносит в мир, *«а то человеческое, что человек вносит в мир, то, на чём есть следы действия человека»* (Джиоев, 2008: 11).

По мнению Джиоти культура не является механической суммой всего созданного человеком (материальные предметы, произведения искусства и литературы, научные взгляды и др.). Главное здесь, по мнению автора, это отношение человека к миру, выраженное явлениями культуры (Джиоев, 2008: 11).

Для примера Джиоти приводит гробницы и пирамиды Египта. В этих памятниках видны не только научные и технические возможности египтян того времени, но и их ценностные отношения, представления, например на жизнь и смерть и другие явления. С этой точки зрения автор рассматривает, также, творчество древних греков и китайцев, их ценностные отношения.

После рассмотрения в общем понятия культура, Джиоти рассматривает вопросы культуры отдельного человека. Составными частями культуры отдельной личности является знание и умение. Если человек многое знает и умеет, это еще не значит, что он культурный человек. Для примера автор обращается к творчеству Достоевского, точнее, принимает во внимание отношение к творчеству писателя. Допустим, что человек хорошо знает творчество Достоевского, знает имена персонажей его произведений, слышал о его поэтике и т. д. Но только этого вовсе не достаточно, чтобы этого человека признать культурным.

Главное здесь то, насколько усвоило личность, творчество Достоевского, главную идею, направление, ценностные ориентации произведений писателя. Знает ли он это и сочувствует ли главным идеям, ценностям творчества писателя, переживает ли их, как собственные, включены ли в его мировоззрение. После положительных ответов на этих вопросы, могу говорить о культурности того или иной личности. Окончательное заключение Джиоти по этому вопросу таково: *«Культуру человека определяет не то, что знает и что может он, а в основном то, что он ценит, что уважает и как отражается это в его действиях»* (Джиоев, 2008: 13).

Для выяснения взаимоотношения культуры и философии, Джиоти после изложения сущности культуры, дает свое понимание философии. По его примечанию, осознанию философии как составной части целостности культуры мешает то обстоятельство, что часто философию представляют как обособление – оторванная от практики теоретическое суждение. При таком суждении опираются на то, что философию определяют как науку о наиболее общих закономерностях мира. По интересному мнению автора, в действительности философия, осмысливающая материальный и духовный мир также конкретна, как и материальная и духовная реальность (Джиоев, 2008: 15).

А для изложения сути философии, Джиоти обращает внимание на то обстоятельство, что философия определяет место человека в мире, что значит раскрыть отношение человека к основным тенденциям вселенной. А это значит рассмотреть цели и идеалы жизни человека. С учётом всего этого, философия вовсе не является абстрактной наукой и она служит объяснению жизненных целей

и назначения человека. Здесь, для своего мнения, автор умело приводит мысль Толстого, согласно которой философия – наука жизни (Джиоев, 2008: 16).

При объяснении сути философии, Джиоти опирается на точку зрения Зураба Какабадзе и отмечает, что *«в конечном итоге суть философии состоит в определении ориентира жизни»* (Джиоев, 2008: 17). Чтобы решить эту задачу, философия должна опереться на знание основных тенденций и природы человека. Такой подход к вопросу, по мнению автора, не придуман философами и *«правила жизни человека зависят от того, что они посчитают далее существенным и значительным во вселенной»* (Джиоев, 2008:18).

По мнению Джиоти, заслуживающему одним из главных признаков жизни человека и общества, является его историчность. Философия обязательно должна считаться с историчностью человека, с тем, что на разных этапах и в различных условиях развития человек различно представляет свой жизнь. С учётом всего этого, автор здесь высказывает важное мнение: *«Поэтому и говорят о философии, которая должна дать ответ на вопрос о смысле жизни человека, что она является осмыслением основных тенденций, культуры эпохи»* (Джиоев, 2008: 21).

Джиоти обращает внимание на то обстоятельство, почему люди часто настроены враждебно в отношении к философии. Понять это не трудно. Большинство людей живет не ценностями, не высокими идеалами, а повседневной жизнью. А философия, главной задачей которой является осмысление смысла жизни человека, перед людьми ставит такие ориентиры, которые для простого смертного являются совершенно лишним грузом. Для них абсолютно достаточны царящие в обществе, по-своему «апробированные» правила жизни. Для людей, действующих и живущих по этим принципам идеалы, предлагаемые философией неприемлемы, поскольку они нарушают уют. Потому эти люди и настроены враждебно по отношению к философии.

Следует также отметить, что такое отношение к философии проявляют не только простые смертные, но и ученые и не так редко даже представители искусства. Для большей ясности, Джиоти рассматривает отношение к художественной литературе человека живущего повседневной жизнью. Люди часто читают книги для развлечения, но *«им не нравятся, когда эта литература заставляет их задуматься над теми проблемами, от которых они уклоняются»* (Джиоев, 2008: 25).

Из взглядов Джиоти вытекает обязательное единство философии и культуры. Это единство особенно видно в искусстве, в частности в художественной литературе. Будет ли это художественное произведение или памятник искусства, для понимания его настоящей сути, необходимо понять заложенные в них идеи, *«а эти идеи, как правило, связаны с философскими исканиями эпохи»* (Джиоев, 2008, 26).

Для примера автор касается идей, несущих философскую нагрузку в «Гамлете» Шекспира, «Фаусте» Гёте и современных произведениях искусства («Бытие-небытие», «Бог умер», «Переоценка ценностей» и др.) и отмечает, что если мы не сможем проникнуть в их подлинную суть, то и эти произведения не поймём.

Здесь обязательно нужно отметить мнение Джиоти о месте искусства, художественной литературы в духовной жизни той или иной нации. По уместному замечанию автора, *«Культура каждой нации явственнее всего проявляется в её искусстве, литературе»* (Джиоев, 2008: 26). К отмеченному добавим – своеобразие, самобытность, специфичность, которые в первую очередь проявляются именно в искусстве и художественной литературе нации.

В конце исследования, Джиоти рассуждает об обязательной внутренней связи человека, культуры и философии. По его мнению, свободная от философии культура будет ни чем иным, как единством технических достижений, знаний и совместной жизни человека без животворящей идей. В свой очередь свободная от культуры философия, будет бессмысленным круговоротом отвлеченных понятий.

В каких отношениях ко всему этому находится человек? На этот вопрос ответ Джиоти таков: *«Человек, который хочет овладеть культурой, не может отвернуться от философии, в конце концов культура это осуществление ценностей человека»* (Джиоев, 2008: 27). Если учтем и то, что *«характеристика отношения ценностей... есть философия»*, тогда ясными станут обязательная внутренняя связь и единство «Троицы» – человек – культура – философия.

Окончательное заключение Джиоти по указанному вопросу таково: *«Философия, мировоззрение*

являются культурой действий человека, его жизни, а человек не может не заботиться о культуре своей жизни» (Джиоев, 2008: 28). Это мнение автора нуждается в одном уточнении, частности: эта мысль ни в коей мере не распространяется на всех людей, поскольку большинство из них как раз не думает так и не заботится о такой культуре. Достаточно здесь к «человеку» добавить слово «настоящий» и все встанет на свое место.

Исследуя философию культуры, Джиоти касается и таких вопросов, которые на первый взгляд не связаны непосредственно с философским исследованием культуры. Это вопрос о гуманизме. По этому поводу он ещё в 1967 году замечал: *«И отношение культуры и гуманизма должно стать предметом специального рассмотрения»* (Джиоев, 1967: 16). Через семь лет Джиоти рассмотрел этот вопрос, хотя не прямо, но все же в отношении к теме.

Из широкого круга вопросов, рассмотренных в творчестве Джиоти, обратимся одному, который вызывает многогранный интерес и почему-то до сих пор не стал предметом рассмотрения. Дело касается гуманизма и его оценке в европейской философии XX века. Отношение Джиоти к данному вопросу интересно с двух сторон:

- 1) Несмотря на большие традиции исследования вопросов гуманизма и Ренессанса в Грузии (Ш. Нуцубидзе, Ш. Хидашели, М. Махарадзе), в критических соображениях о гуманизме (1974), высказанных Джиоти ничего не сказано о том положении, которое существует в Грузинской философии в связи с данной проблемой.
- 2) В свою очередь, в трудах опубликованных грузинскими философами после обнаружения позиции Джиоти, ничего не говорится про это интересное соображение.

Между прочем, критические соображения Джиоти о Гуманизме вовсе не возникла на пустом почве. Традиционное понимание гуманизма не принимали Хайдеггер и Сартр, то должным образом отражено грузинской научной литературе (Махарадзе, 2009: 34-37).

Всё сказанное, вовсе не мешает рассмотреть соображения и оценки Джиоти о гуманизме, внутреннее противоречие его принципов. В частности, посмотрим как оценивает Джиоти в Европейской философии критическое отношение к Гуманизму.

Как отметил Джиоти, гуманизм по традиционному понятию – поставил человека в центр вселенной и призывал освободить его от подчинения вне сущих, трансцендентных сил (Джиоев, 1974: 102). Гуманизм требовал признания прав человека на добро, счастье и свободу. Притом, осуществления всего этого он требовал не в том, а в этом мире. И что главное, он был настроен оптимистически по отношению к осуществлению этого требования.

По мнению Джиоти, внутреннее противоречие такого оптимизма гуманизма осознавали ещё в эпоху Ренессанса. В период просветительства Жан Жак Руссо наглядно показал противоречивую природу прогресса (прогресс гуманизма). Этим Руссо заложил основу критике гуманизма, которую поддержали в XIX-XX веках. Сущность критического отношения к гуманизму автор так формулирует: *«Наивный оптимизм, бездоказательная вера в неминуемость прогресс – таково первое обвинение, в адрес гуманизма, выдвинутое в эпоху кризиса буржуазной культуры»* (Джиоев, 1974:102).

Посмотрим, в чем состоит внутреннее противоречие гуманизма по Джиоти.

При рассмотрении первого недостатка оптимизма эпохи гуманизма, Джиоти рассматривает противоположные точка зрения Фихте и Николая Бердяева. По Фихте, всякая смерть природе, есть рождение, поскольку природа является лишь жизнью; смерть – основа новой жизни. Что касается Бердяева, у него прогресс расцветет на кладбище и в жизни людей подчинено закону разложения; что смерть каждого человека со своим трупом готовит основу для новой жизни, которую ждёт та же участь (Джиоев, 1974: 103).

Нужно отметить, что приведённые взгляды Фихте и Бердяева на недостатки гуманизма и их оценки у Джиоти, являются спорными. Эти оценки не смогут укрепить критическое отношение к гуманизму. Зато, эту оценку в определённой степени восполняет критический взгляд на оптимизм философии Гегеля, который принадлежит Ницше и передан в труде Джиоти. По мнению Ницше, одной из основ исторического оптимизма является философия Гегеля. Именно из-за этого исторического оптимизма философия Гегеля стала объектом критики в западной философии XX века. По мнению Джиоти, *«Эта критика положила начало движению, которое привело через Кьеркегора и Ницше к экзистенциалистскому пониманию истории и человека»* (Джиоев, 1974: 104).

Поскольку философию Гегеля упрекают в оптимизме и этот вопрос рассмотрен в контексте отношения гуманизму, можем заключить: одним из существенных недостатков гуманизма является его необоснованный оптимизм.

Ещё одним недостатком гуманизма, – по примечанию Джиоти, критики Запада считают принесение жизненных сил в жертву духовным ценностям. На первый взгляд, это необоснованный выговор и гуманизм его не заслуживает, поскольку он как раз и защищает посюстороннее, земное. Но по мнению критиков, хотя гуманизм и боролся за освобождение человека от подчинения трансцендентным силам, но собственно земное принимал за небесное (Джиоев, 1974: 104).

Джиоти считает, что такая критика не так уже необоснованна, поскольку *«гуманистический образ человека, действительно односторонен, он лишен жизненности и потому неспособен осуществить идеалы гуманности»* (Джиоев, 1974: 104).

По замечанию автора, такой гуманизм перерастет в болтовню о гуманизме, фразиорство, как это есть для Сетембрини, героя «Волшебной горы» Томаса Манна. Конечно, здесь автор имеет в виду гуманизм и гуманистические идеи эпохи Возрождения.

Думается, что такая оценка гуманизма эпохи Возрождения, тем более, с точки зрения XIX-XX веков и некритичное принятие этого мнения, является спорным.

Джиоти касается, также, отрицательного отношения к традиционному гуманизму экзистенциалистов – Хайдеггера и Сартра. Так например, Хайдеггер гуманизм критиковал не в том смысле, будто бы он защищал античеловечность. Такое же отношение к традиционному гуманизму имел Сартр. Для него категорически неприемлемым был Хайдеггерское обоснования гуманизма, согласно которому гуманизм для человека так же естественен, как естественна для матери забота о ребенке (Джиоев, 1974: 105).

Как видим, отношение к традиционному гуманизму европейской философии, критично. В грузинской философии первым на это обратил внимание Джиоти. К сожалению, это позиция в грузинской философии до сих пор осталось без реагирования. До того как окончательно оценить указанную ситуацию, рассмотрим ещё одну точку зрения на этот вопрос.

Критические замечания известного учёного, германиста и глубокого знатока европейской культуры, Нодара Какабадзе (1924-2007) касается тех отрицательных итогов в европейской реальности XIX-XX веков, которые были вызваны утверждением ренессансного мировоззрения. (Поскольку некоторые авторы отождествляют понятия: ренессанс и гуманизм, а некоторые допускают их близость, постольку соображения Н. Какабадзе по поводу ренессансного мировоззрения можно рассмотреть в контексте гуманизма).

Хотя в монографии Н. Какабадзе о творчестве Томас Манна, рассуждения касаются отрицательных результатов ренессансного мировоззрения, но тот аспект, о котором идет речь в указанной монографии, является гуманистическим слоем в Ренессансе.

Ренессанс, по мнению Н. Какабадзе, восстановил в своих правах плоть, чувство, биологические потребности. Одним словом, Ренессанс создал идеал гармонически развитого человека. Но то, что раньше было прогрессивным, как реакция на аскетизм средних веков и представляло эмансипацию человека, постепенно переросла в свою вторую крайность: человек стал рабом инстинктов, в нем проснулся зверь. Тем самым, в конце XIX века и в XX веке до абсурда дошла реабилитация плоти ренессансом. По мнению автора, указанным обстоятельством должны быть определены на современном Западе попытки реабилитации души средневековья, например, возрождение неоплатонизма (Какабадзе, 1985: 108).

В конечном итоге, по мнению Н. Какабадзе, на современном Западе, фактически в карикатурной форме «ренессансного» человека предстал человек потребитель, в котором над душой господствует тело, плоть.

Установление прямой связи между ренессансной моделью человека и человеком – потребителем XX века, считаем спорным, поскольку мировоззрение человека ренессансного типа, не должно означать только реабилитацию плоти за счет души и больше подозревает их гармонию.

В этой ситуации более главным является то, что в грузинской науке Н. Какабадзе выразил мнение о негативной участи концепции ренессансного или гуманистического человека в новое время. А это, в свою очередь, является откликом на критические оценки и заключения европейской философии по указанному вопросу.

Подведем итоги по рассмотренному вопросу. Проблемы Ренессанса и гуманизма грузинские исследователи рассматривали в историческом ракурсе. Конечно, было бы лучше, рассмотрят их с позиции современности. То же можно сказать о позиции Джиоти, только в этом случае мнение грузинских ученых нужно было оценить и учесть.

Заслуга Джиоти в том, что он первый в грузинской философии распространил критические оценки гуманизма в трудах европейских философов и сформулировал свою позицию по этому вопросу.

Из-за специфики статьи мы ограничились рассмотрением трех трудов Джиоти. Тогда как Джиоти проблемам философии культуры посвятил не один свой труд, в частности: «Проблемы культуры в марксистской философии» (1967. На грузинском языке); «Культура как творчество» (1979); «Структура духовной культуры» (1979); «Культура и человеческое бытие» (1980); «Культура и философия» (2008. На грузинском и осетинском языках); «Культура и жизнь человека» (1985. На грузинском языке); «Что такое культура» (1986. На грузинском языке); «Смысл культуры» (1990).

Список литературы:

Джиоев, 2008. Джиоев Отар: Культура и философия. Второе издание (на грузинском и осетинском языках). Батуми.

Джиоев, 1974. Джиоев Отар: Материалистическое понимание истории и буржуазная философия. Тбилиси.

Джиоев, 1967. Джиоев Отар: Проблемы культуры в марксистской философии //Культура и социализм. Тбилиси (на грузинском языке).

.Какабадзе, 1985. Какабадзе Нодар: Томас Манн. Грани творчества. Тбилиси.

Махарадзе, 2009. Махарадзе Михаил: Ренессанс, гуманизм и вопросы грузинского ренессанса. Батуми (на грузинском языке).

P. S. В последние годы Отар Джиоев собственную фамилию писал по осетинской транскрипции – Джиоти. Несмотря на то, что в использованных в статье его трудах написано – Джиоев, мы его упомянули так как он сам в последние годы писал свою фамилию – Джиоти.

Mikheil Makharadze

Batumi Shota Rustaveli State University,

Professor

Batumi Georgia

OTAR JIOT'S STUDIES IN PHILOSOPHY OF CULTURE

Abstract

In the 60-70es of the last century non-Marxist branches of philosophy such as axiology, philosophical anthropology and philosophy of culture were established in Georgia, in particular, at the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Georgia. Among these disciplines, philosophy of culture stood out because of its many-sidedness and variety. It is well demonstrated through its research topics: culture and philosophy, culture and civilization, culture and ideology etc.

Philosophy of culture was studied not only by the researchers of this particular sphere but by specialists of ethics, aesthetics, philosophy of history and philosophical anthropology. Otar Jiot (Jioev) occupies a special place among the researchers of philosophy of culture in Georgia. This aspect of his scientific activities embraced such topics as: structure of spiritual culture, culture as creativity, culture and philosophy, etc.

Research in the sphere of philosophy of culture carried out by Georgian philosophers and the results received played an important role in spiritual life of our country.

Keywords: Philosophy, Culture.

ალექსანდრე მღებრიშვილი
ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის
რექტორის მოადგილე, პროფესორი,
გორი, საქართველო

**საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის თვითმმართველობაში ეთნიკურ
უმცირესობათა მაღალი ჩართულობის უზრუნველყოფის პოლიტიკური ნაბა
და ე.წ. ოსეთის პროვინციული საბჭო 1918-1921 წლების ცხინვალის რეგიონში**

XX საუკუნის პირველ ათწლეულებში განსაკუთრებით აქტუალური ხდება ოსთა გამაღებუ-
ლი მიგრაციის საკითხი ცხინვალის რეგიონში. ამ მოვლენას თან სდევდა არაერთგვაროვანი დამო-
კიდებულება ადგილობრივი მოსახლეობის მხრიდან. მხედველობაში გვაქვს ის გარემოება, რომ ად-
გილობრივი მოსახლეობასა და ჩამოსულ ოსთა შორის თავიდანვე არსებულ გარკვეულ უთანხმოე-
ბებზე აქტიურად მიახიზნებს იმ პერიოდის არაერთი ქართული და რუსული წერილობითი წყარო.

ბუნებრივია, ხიზნობის ინსტიტუტი საქართველოში ძირეულად განსხვავდებოდა მთიდან
მოსული ხიზნის ახალი ტიპისგან. ურთიერთობის მოცემული ტიპი ეფუძნებოდა ეკონომიკურ
საფუძვლებს. ხიზანი თავისუფლებას კარგავდა ერთ ადგილზე ოცდაათი და მეტი წლით დარჩე-
ნის შემთხვევაში. მხოლოდ ასეთ დროს მოხვდებოდა იგი ყმად ჩაწერილი საერთო სახალხო აღ-
წერის დავთარში. იმდროინდელი პრესის მასალებით ირკვევა, რომ სახიზნო პირობა და ხელ-
შეკრულება სიტყვიერი იყო იგი, თუ წერილობითი, ვადიანი თუ უვადო, – იყო ჩვეულებრივი სა-
იჯარო პირობა იმ განსხვავებით, რომ რაოდენობა, ზომა გადასახადისა არ იცვლებოდა. უდავო
პირობის დარღვევა ჩვეულების ძალით შეეძლოთ ორივე კონტრაგენტს სურვილის ან კერძო ინ-
ტერესის შემთხვევაში.¹

„მაშინდელი ისტორიული ხიზანი გულში როგორ გაივლებდა იმ ფიქრსა და აზრსა, რომ
ხანგრძლივი ცხოვრებით და მუშაობით სხვისა მამულზე, რაიმე უფლებას შეიძენდა ამ მამულზე
და მოზიარე გახდებოდა მემამულისა. ასეთი უნიადაგო პრეტენზია სიზმრადაც არ მოეგლინებო-
და. არავითარი რეალური პირობა და გარემოება ხელს არ უწყობდა, რო ასეთი ფიქრი და აზრი
ან ჩასახულიყო ან დაბადებულიყო.“²

ხიზნების ახალი ტიპის დაბადებას გარკვეული საფრთხეები სდევდა ფეხდაფეხ. საინტე-
რესოდ საუბრობდა ამ პრობლემის შესახებ დავით კასრაძე „ჩემი სამაჩაბლოს“ ფურცლები-
დან.³

საგულისხმოა ის გარემოება, რომ თანდათანობით არაბუნებრივი ტემპებით იზრდება ხიზ-
ნების საერთო რაოდენობა. სამწუხაროდ, ამ საკითხის ირგვლივ ზუსტი სტატისტიკური ცნობე-
ბი ძალზედ მცირედ მოგვეპოვება, თუმცა არსებობს ცალკეულ ავტორთა მოსაზრებები, რომელ-
თა გაცნობაც გარკვეულ სურათს ქმნის XIX საუკუნის ბოლოს სხენებული პროცესების მიმდი-
ნარეობის ტემპების წარმოსადგენად.

მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოდ მსჯელობს ალ. ყიფშიძე, იგი წერს:
„არლოვსკის სიტყვით 1861 წლის ცნობებით ტფილისის გუბერნიაში სულ 5938 კომლი ხიზანი
ყოფილა. არ ვენდობით ამ ციფრს, რადგან ისტორიულ ხიზანთა რაოდენობის სისწორით გამო-
ანგარიშება მეტის-მეტად ძნელია, თითქმის შეუძლებელი. ეხლა, რომ არა გვაქვს ქრისტიანული
სტატისტიკა, აბა მაშინ რა იქნებოდა, სამოციან წლებში. რუსების დამკვიდრების დროს ხომ
თითქმის არ არსებობდა რიგიანი აღრიცხვა ხალხისა წოდების მიხედვით. ბატონ-ყმობის გადა-
ვარდნამ დიდად შეუწყო ხელი ხიზნების რიცხვის გამრავლებას. რაკი დამშლელი აღარავინ
ჰყავდა მცირე მამულიან მთას, განსაკუთრებით სამაჩაბლოს, იხუვლა მთამ და ბარში ჩამოვიდა,

¹ ჟურნალი „კლდე“, 1913, №16, გვ. 6 (ალ. ყიფშიძე, წარსული, აწმყო და მომავალი ხიზნობისა);

² ჟურნალი „კლდე“, 1913, №15, გვ. 3 (ალ. ყიფშიძე, წარსული, აწმყო და მომავალი ხიზნობისა);

³ დ. კასრაძე, ჩემი სამაჩაბლო, ჟურნ. „თანამედროვე რომანი“, 1992, №4,5,6, გვ. 14;

აქედან მოედო საციციანოს, საჯავახოს და საფალავანდოს. 1885 წელს თავადი გიორგი ივანეს ძე ყიფიანი ამბობდა, რომ მომეტებული ნაწილი ხიზნებისა მთიდან ჩამოსული მაჩაბლიანთ ყმა-ოსები და იმერლები არიანო. სამშობლოში გრამოტით ნადელები მიიღეს და აქ ხიზნობა დაიჩემესო. ამათ ყველას უნდა უარი ეთქვას ხიზნობაზეო. ნამდვილი ისტორიული ხიზანი ძალიან ცოტაა. თუ მორიგებით ვერ მოურიგდებიან მამულის პატრონს, მაშინ სახელმწიფომ სახიზანო მიწები უნდა დაურიგოს საცხოვრებლად, ხოლო მამულის პატრონმა უნდა დააჯილდოვოს ხიზანი ჩვეულებისამებრ.

საყურადღებო ამბავი აქ, სხვათაშორის, ისიცაა, რომ თავად-აზნაურნი ხშირად ეუბნებოდნენ მთავრობას, კარგად მოგეხსენებათ, რომ მამული ჩვენც ცოტა გვაქვს და ხიზნებს რაღა მივცეთო, აიღეთ და გადაასახლეთ სახელმწიფო მიწაზეო. მთავრობა მუდამ ყურს იყრუებდა, ვითომც არც კი გამიგონიაო და პასუხს არ აძლევდა. ასე რომ, არც პირდაპირ ნათქვამს და არც ნართაულად გადაკრულს სიტყვას ანგარიშს არ უწევდა და ერთხელაც არ მოისურვა ხიზნობის ტალღისათვის პირი ექმნა სახელმწიფო მამულებისაკენ.

1890 წელს მარტო გორის მაზრაში ირიცხებოდა მთავრობის ცნობით 7148 კომლი ხიზანი, 1882-1884 წლებში კი 6774 კომლი, მამრობითი სქესისა იყო 25 706 სული, მაშასადამე 50 000 სულზე მეტი ორივე სქესისა. 1884 წლიდან მოკიდებული გორის მაზრაში წელიწადში 500 კომლი ხიზანი ემატებოდა. აი სწორედ ამ დროს აირია მონასტერი. ხიზანთა აბობოქრებული ზღვა სწორედ წალეკვას უქადა ქართლსა“.¹

ეს გარემოება არაერთხელ მოექცა იმდროინდელი პრესის ყურადღების ცენტრში. როგორც ირკვევა, ოსთა გარკვეული ნაწილი უარს ამბობდა გადასახადების გადახდაზე. „მაჩაბლები იღებდნენ ყველაფრიდგან მეათედს. მაგრამ ამის აღებაზედაც ბევრი უსიამოვნება უხდებოდათ, და თითქმის ყველა მაჩაბლები, რომლებიც მთაში დადიოდნენ დაღების ასაღებად, ოსების ხელით კვდებოდნენ“.²

ა. მაჩაბლის ცნობით, 1852 წელს, მთავარმართებელ ვორონცოვის მითითებით ოსები პირადი ყმობისაგან გაათავისუფლეს და სახაზინო გლეხების სტატუსით მოიხსენიებდნენ. სანაცვლოდ მაჩაბლებს დაენიშნათ 500 თუმანი საშვილიშვილო პენსია. ოს ხიზნებს კი ნება დართეს მანამდე დარჩენილიყვნენ მაჩაბლების მამულებზე, ვიდრე სახელმწიფო მათთვის სხვა ადგილებს მონახავდა.³

ადგილობრივ მცხოვრებთა დახმარებით და ხელშეწყობით ხიზნებმა მალე მოიკიდეს ფეხი. მასპინძელთა სიყვარულიც დაიმსახურეს. ამავე ავტორის ცნობით, ქართლის გლეხები ოსებს ეხმარებოდნენ ყანაში მუშაობით, ასწავლიდნენ პურის თესვას, მოყვანას, მებაღეობას, ვაზის გამრავლებას, მოვლას, ღვინის დაწურვას და ა.შ. ასეთი დახმარებით ქართველებმა ოსები ფეხზე დააყენეს და ასე თანდათან მოშენდა და შეიქმნა ოსი გლეხი მოსახლეობა“.⁴

მსგავსი თანაცხოვრება უადრესად დროული და ხელსაყრელი გახლდათ მთის მკაცრ კლიმატურ პირობებს და შიმშილით გარდაუვალ სიკვდილს გამოქცეული ოსი ხალხისთვის. საქართველოსთან და ქართველ ხალხთან ერთად ცხოვრებამ, ქართულ კულტურასთან ზიარებამ განაპირობა მათი ეროვნული მეობისა და კულტურული ტრადიციების შენარჩუნება. მით უფრო მაშინ, როცა „ოსეთის ერის ისტორია მეტის მეტი სიბნელით არის გარემოცული. ოსებმა არც თავისი უძველესი დროის ისტორია იციან, არც შემდეგ დროის, არც საშუალო საუკუნის და არც უახლოესის საუკუნოებისა. ოსეთის ისტორიის შესახებ, ისევ და ისევ თუ არის დარჩენილი ისტორიული მასალები, ამას იგინი უნდა უმადლოდნენ ქართულ მემკვიდრეებს და საქართველოს ისტორიის წყაროებს და ამ წყაროების მწერლებს, რაც მკვიდრად და მტკიცედ არის დაცული ქართულ წიგნებს და სიგელ-გუჯრებში...“⁵

¹ კურნ...კლდე“, 1913, №16, გვ. 7 (აღ. ყიფშიძე, წარსული, აწმყო და მომავალი ხიზნობისა);

² ა. მაჩაბელი, მამული სამაჩაბლო (წერილი ცხინვალიდან), გაზ. „საქართველო“, 1917, №94, გვ. 4;

³ ა. მაჩაბელი, მამული სამაჩაბლო (წერილი ცხინვალიდან), გაზ. „საქართველო“, 1917, №94, გვ. 4;

⁴ ზ. ჭიჭინაძე, ოსების ჩამოსახლების ამბავი ქართლში, გაზ. „სახალხო საქმე“, 1918, №279, გვ. 4, (ნაწ. II);

⁵ ზ. ჭიჭინაძე, ოსების ჩამოსახლების ამბავი ქართლში, გაზ. „სახალხო საქმე“, 1918, №278, გვ. 4, (ნაწ. I);

ცხინვალის რეგიონში ოსური ეთნოსის რიცხოვრივ მომრავლებას ფეხდაფეხ მოჰყვა ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ ძალადობრივ ქმედებათა ფაქტების მომრავლება. ჩვენი ნათქვამის დასტურად არაერთი წერილობითი წყაროს მოხმობა შეიძლება. აღნიშნული ფაქტების ირგვლივ საგულისხმო მსჯელობაა მოცემული პროფ. გ. სოსიაშვილის ნაშრომში „სამაჩაბლოს ისტორია“.

ქართული პრესის ფურცლებიდან ხიზნების თემას არჩილ ჯორჯაძეც გამოეხმაურა.¹

მოგვიანებით, XX საუკუნის დამდეგს, ბოლშევიკების წაქეზებით ოსთა უკმაყოფილება გაიზარდა. მდგომარეობა განსაკუთრებით გართულდა 1918 წლის გაზაფხულზე.²

ბოლშევიკურ საფრთხეზე თავიდანვე მიანიშნებდა ქართული პრესა: „საქართველოს საზღვრებს წითელი ფოლადი შემოეჭდო წითელ ქუდოსან ბარბაროსებისა, რომელთაც ბოლშევიკებს უწოდებენ.“

პაწია ნაბადის ქუდა ქართველი ჯარისკაცები ლომებივით გასულან და საზღვრებს ცეცხლ მფრქვეველი თვალებით შეჰყურებენ.

ჩვენი მწყობრი და თამამი ჯარის შიშველი მკერდი მთლიან საქართველოსთვის დაზღვეული ფარია, რომელსაც თამამად ძალუძს სამშობლო კერა იხსნას განსაცდელისაგან და ისე სახელოვნად აფრიალოს ძღვეის დროშა, როგორც დღემდინ.

საქართველოს წითელი რკალი არტყია და ამ წითელი ყვავ-ყორნების დასახვედრად მოშვილდული ისარიც უკვე მზადაა.³

გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“ სხვა დროსაც არაერთხელ მიანიშნებს წითელ საფრთხეზე, საქართველოში არსებული არალეგალური ბოლშევიკური დაჯგუფებების ქართული სახელმწიფოს წინააღმდეგ გაჩაღებულ საქმიანობაზე.⁴ რედაქცია ხაზგასმით ამახვილებს მკითხველის ყურადღებას ქვეყნისთვის არსებულ საგარეო და საშინაო საფრთხეებზე და მკითხველში ეროვნული მუხტის გასაძლიერებლად დასძენს: „ჩვენ იმედი გვაქვს, რომ საქართველო ამ წითელ ზღუდეს გაუძღვება. ჩვენ გეწამს, რომ იგი ადვილად არ დაჰხრის მშობლიურ სამფეროვან დროშას და თუ დაჰხრის, არა სირცხვილდელ სიწითლის გამო, არამედ რაინდული სიკვდილის შემდეგ, რომ გულგამირული დაეცემა და მოსკოვის დაგეშილი ოპრიჩანიკები თუ ახლად შექმნილი რევკომები თავიანთ კუპრიანი ჩექმებით გადააბიჯებენ კეთილშობილ გმირის გვამზედა“.⁵

აღნიშნულ საკითხს გაზეთი კვლავ არაერთხელ უბრუნდება.⁶

ქართულ-ოსური მეგობრული ურთიერთობის ჯაჭვი საკმაოდ შეიღაზა 1918-1920 წლების ტრაგიკული მოვლენების პერიოდში.

სხვადასხვა დროს გადმოსახლებული ოსები უმთავრესად სახლდებოდნენ დიდი და პატარა ლიახვისა და ქსნის ხეობაში. ამის გამო შემდეგში მოსული მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობა დასახლებული აღმოჩნდა გორისა და დუშეთის მაზრებში.⁷

არაერთი წერილობითი წყარო მიუთითებს ოსთა გარკვეული ნაწილის ქართველი ხალხისადმი არაკეთილგანწყობილ დამოკიდებულებაზე. მხედველობაში გვაქვს გერმანელი მოგზაურის ი. გიულდენშტედტის, კ. განის, ვახუშტი ბაგრატიონის და სხვათა ეთნოგრაფიული ხასიათის კვლევები. ამავე ტენდენციის მატარებელია XIX-XX საუკუნეების მომიჯნავე ქართული პრესაც.⁸

1918 წელს საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ საქართველოს ხელი-სუფლება ჩვეული ტოლერანტობით მოეკიდა ეროვნულ უმცირესობათა საკითხს, მათთვის გარკვეული პროპორციულობით გამოიყო ადგილები უმაღლეს საკანონმდებლო ორგანოში, მათგე,

¹ ქურნ...კლდე“, 1913, №17, გვ. 5;

² ამ საკითხებთან დაკავშირებით იხ. აღ. მღებრიშვილი, ლიტერატურისა და კულტურის ისტორიის საკითხები, თბილისი 2015;

³ გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920, №475, გვ. 1;

⁴ გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920, №473, გვ. 1;

⁵ გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920, №473, გვ. 1;

⁶ გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920, №458, გვ. 1 და სხვ.

⁷ უ. ბახტაძე, სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნა და მისი სამართლებრივი მდგომარეობა, თბილისი 1968, გვ. 10;

⁸ ხ. ედილი, საქართველოს ოსები (მგზავრის შთაბეჭდილებანი), გაზ. „საქართველო“, 1918, №207;

ქვეყნის უმაღლეს ტრიბუნაზე მიეცათ საკუთარ ენაზე სიტყვით გამოსვლის უფლება. საქართველოს დამოუკიდებლობის დეკლარაციაში თავიდანვე მითითებული იყო: „საქართველოს რესპუბლიკა თავის საზღვრებში თანაბრად უზრუნველყოფს ყველა მოქალაქის პოლიტიკურ და სხვა უფლებებს; საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა განვითარების თავისუფალ ასპარეზს გაუხსნის მის ტერიტორიაზე მოსახლე ყველა ერს“.¹

ქართველთა გვერდით, საქართველოს ეროვნულ საბჭოში შევიდნენ: რუსი, ებრაელი, აფხაზი, ოსი, სომეხი, აზერბაიჯანელი და სხვა ეროვნულ უმცირესობათა წარმომადგენლები. ამ წარმომადგენელთა ყოლის უფლება განისაზღვრა 1918 წლის 13 სექტემბრის კანონით „საქართველოს ეროვნულ საბჭოში ეროვნული უმცირესობების წარმომადგენლობის შესახებ“, რომლის მიხედვითაც იმ ეროვნულ უმცირესობას, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლეობს და საქართველოს რესპუბლიკის მოქალაქეთაგან შედგება, ჰქონდათ ეროვნულ საბჭოში წარმომადგენლის ყოლის უფლება. მათთვის გამოყოფილი 26 ადგილიდან ორი ადგილი გათვალისწინებული იყო ოსთათვის.

ყოველივე ამის მიუხედავად პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პირველი დღეებიდანვე უმთავრეს პრობლემად იქცა ბრძოლა ტერიტორიული მთლიანობის შესანარჩუნებლად. მაგალითისთვის შეიძლება ზოგიერთი მნიშვნელოვანი თარიღის დასახელება. კერძოდ, ამავე 1918 წლის ივნის-ივლისში ქართულმა შეიარაღებულმა ძალებმა, გენერალ გ. მაზნისაშვილის ხელმძღვანელობით გაათავისუფლეს გაგრა, სოხუმი, ტუაფსე და აფხაზეთში ადადგინეს საქართველოს იურისდიქცია, თუმცა მომდევნო წლის ზაფხულში მდ. ბზიფის მისადგომებთან კვლავ გახდა საჭირო სამხედრო ოპერაციების განხორციელება დენიკინის საჯარისო ნაწილების წინააღმდეგ.

იმავე 1918 წლის დეკემბერში დაიწყო სომხეთ-საქართველოს ომი. მომდევნო წლის დამდეგს ახალციხე, ახალქალაქში გააქტიურდა სეპარატისტული მოძრაობა სერგერ-ბეგ ჯაყელის ხელმძღვანელობით. 1920 წელს იუნკერთა სამხედრო სასწავლებელზე განხორციელდა ბოლშევიკთა შეიარაღებული თავდასხმა, რომლის დროსაც მე-11 წითელმა არმიამ პირველ ჯერზე დაარღვია საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი და თბილისისკენ დაიძრა.

ქართული შეიარაღებული ძალები, გენ. გ. კვინიტაძის ხელმძღვანელობით, ყველაფერს აკეთებდნენ მოზღვავებული მტრის გასანეიტრალებლად.

საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადებას თავიდანვე მტრული განწყობით შეხვდა ბოლშევიკური რუსეთის ხელისუფლება. საქართველოს წინააღმდეგ, მისი დასუსტების და შემდგომში ხელში ჩაგდების მიზნით, ვერაგული პოლიტიკის განხორციელებისას საბჭოთა რუსეთის უმთავრეს პარტნიორებად და დასაყრდენად წარმოდგენილი იყვნენ აფხაზი და ოსი სეპარატისტები.

შიდა ქართლის ოსებით კომპაქტურად დასახლებული ნაწილის ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულად მოწყობისა და შემდგომში მისი მიტაცებისთვის სამზადისი ჯერ კიდევ 1917 წლის თებერვლიდან იქნა დაწყებული. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ სამზადისში განსაკუთრებით აქტიურობდა რუს ბოლშევიკთა მიერ საგულდაგულოდ შექმნილი ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის ეროვნული საბჭო“.²

1918 წლის მარტში გაზ. „ერთობა“ გვაუწყებს, რომ ამიერკავკასიის ოსებს ჯერ რევოლუციისთვის არ უღალატიათ, ამ მხრივ მათ უპირატესობა გააჩნიათ თერგის ოსებთან შედარებით. დასახასიათებლად მოვიყვანთ იმ რეზოლუციას, რომელიც მიღებულ იქნა ანდორეთის საზოგადოების დიდ მიტინგზე: „ჩვენ, ოსები ანდორეთის საზოგადოებისა, როგორც მიწის მშრომელეები, ერთობას ვფიცავთ ქართველ მშრომელ ხალხს, რომელთანაც ერთად ვიბრძოდით მიწისა და თავისუფლებისათვის, ჩვენ არ ვუღალატებთ ამ ერთობას, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი პროვოკატორი ცდილობენ ჩვენ არეფ-დარეფას... ეს რეზოლუცია წამოაყენა ერთმა მუშამ, ოსმა და

¹ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აქტების კრებული, 1918-1921, თბილისი, 1990, გვ. 3-4;

² ე.წ. სამხრეთ ოსეთის ეროვნული საბჭო ოფიციალურად არჩეულ იქნა 1918 წლის 31 მაისს. მის შემადგენლობაში შევიდნენ სოციალ-დემოკრატები, სოციალისტ-რევოლუციონერები და უპარტიო პირები.

ერთხმად იქნა მიღებული. მიტინგს დაახლოვებით 500-მდე გლეხი დაესწრო. ოსები მუდამ მაგალითის ბარელ ქართველებისგან იღებდნენ და ახლაც იმედია მიბაძავენ მათ.¹

1918 წლის მარტის ოსთა აჯანყებამ განსაკუთრებული სისასტიკით დაიმკვიდრა თავი საქართველოს ისტორიაში. ჯერ კიდევ 16 მარტს ცხინვალში ჩასულმა ოსთა დელეგაციამ ადგილობრივ მენშევიკურ მთავრობას გარკვეული მოთხოვნები წაუყენა: ა) დაუყოვნებლივ დაეწყოთ მიწების დაყოფა; ბ) გორის მაზრიდან გაეძევებინათ რევოლუციურ ორგანიზაციებში მომუშავე გარკვეული პირები; გ) გორის მაზრიდან გაეძევებინათ ყველა თავადი და აზნაური; დ) მიეცათ სიტყვის და კრების თავისუფლება.

აჯანყებულებთან მოლაპარაკებების წარმოება დაიწყო იმ პერიოდის გორის მაზრის უფროსმა გიორგი მანაბელმა, რომელმაც ზემოთ ჩამოთვლილ პირობათაგან ყველაზე თანხმობა განაცხადა თავადაზნაურთა მაზრიდან გაძევების გარდა. თუმცა მოგვიანებით აჯანყებულთ ახალი მოთხოვნები გასჩენიათ და ქალაქის დარბევაც დაიწყო.

ცხინვალის დარბევის მოქმედებათა ქრონოლოგია შემდეგნაირად გამოიყურება: 16 მარტს დილით ცხინვალს მიაკითხა ოსთა დელეგაციამ მოთხოვნათა პაკეტი. მოთხოვნებს გაეცნენ და სხვათაგან გააცნეს რაჟდენ გაგუამ და პორფილე ეფრემიძემ.

ცხინვალის მუშათა და გლეხთა საბჭომ და აღმასრულებელმა კომიტეტმა მოისმინა მოთხოვნების შინაარსი და ჯერ გადაწყვეტილება არ იყო მიღებული, რომ მთებიდან ატეხილი სროლის გამო იძულებული გახდნენ დელეგაცია გაეგზავნათ ოსებთან. დელეგაციაში შედიოდნენ: რაჟდენ გაგუა, პორფილე ეფრემიძე, გრიშა ოქროპირიძე, ალექსი ჩოხელი და ვასო იარალოვი².

მეორე დღეს გამართულ მოლაპარაკებებზე გიორგი მანაბელმა პირობა დადო ყველა მოთხოვნის შესრულებაზე თავადაზნაურთა გაძევების გარდა. მიტინგი გამართულა დგერისის მოედანზე. ამ თავყრილობას ესწრებოდნენ თბილისიდან საგანგებოდ ჩამოსული კირილე ნინიძე³ და გიორგი გაგლოვი⁴. მოლაპარაკებათა მსვლელობისას მდგომარეობა გაართულა ცხინვალის კომისარმა ყულუმბეგოვმა, რომელსაც ოსთა მოთხოვნებისთვის უფრო მწვავე ხასიათი მიუცია.

ქალაქის გათავისუფლებისთვის განხორციელებულ საბრძოლო ოპერაციას ემსხვერპლა არაერთი სიცოცხლე, მათ შორის: ვარლამ მამალაძე, არჩილ მარგველაშვილი, ვასო ქობულაშვილი და სხვები.

ზოგადად ეროვნული საბჭოები 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის პირმშოა და სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრებ ერებში ამ საბჭოების დაარსება თვითგამორკვევისკენ მისწრაფების გააქტიურებას უკავშირდება.

სამწუხაროდ, მსგავსი ტიპის სტრუქტურული ერთეულები ხშირად აწარმოებდნენ საქართველოს ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართულ პოლიტიკას. აღნიშნული საკითხი არაერთხელ მოექცა ქართული პრესის ყურადღების ცენტრში.⁵

პერიოდული პრესის ფურცლებიდან არაერთგზის შეახსენებენ ეროვნული საბჭოების მსგავსურთ, რომ საუკეთესო შემთხვევაში მათი საქმიანობა მხოლოდ კულტურულ-საგანმანათლებლო სივრცით უნდა შემოიფარგლებოდეს და „ამა თუ იმ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე არავის გარდა თვით ადგილობრივი მთავრობისა ნება არ აქვს დამოუკიდებელი ნაბიჯების გადადგმის საგარეო თუ საშინაო პოლიტიკის სფეროში. ისინი ივიწყებენ, რომ სახელმწიფო არის ორგანიზაცია სუვერენული უზენაესობით აღჭურვილი და ამიტომ წარმოუდგენილია მის გვერდით

¹ გაზ. „ერთობა“, 1918, №50, გვ. 4;

² ვასო იარალოვი აქტიურად მონაწილეობდა ცხინვალელ სცენისმოყვარეთა მიერ გამართულ წარმოდგენებში.

³ კირილე ნინიძე (1878-1937) – პოლიტიკოსი, საქართველოს რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების წევრი.

⁴ გიორგი გაგლოვი (1883-1937) – პოლიტიკოსი, საქართველოს რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების წევრი.

⁵ ოსეთის ეროვნული საბჭო, გაზ. „ერთობა“, 1919, №79, გვ. 1;

არსებობდეს რომელიმე სუვერენული ორგანიზაცია. ეს იქნებოდა სახელმწიფო სახელმწიფო-ში“.¹

სამწუხაროდ, მოწოდებები კონსტრუქციული დიალოგისკენ, ნორმალური, ცივილიზებული თანაცხოვრებისკენ ძალიან ხშირად რჩებოდა ყურადღების მიღმა.²

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლებაში არსებობდა ქვეყნის დეცენტრალიზაციის განხორციელების პოლიტიკური ნება. ქვეყნის ტერიტორიაზე არსებულ 26 თვითმმართველი ქალაქის გვერდით, მაზრებში იქმნება თვითმმართველობის ახალი ფორმაციები. უკვე 1920 წლის მარტის მდგომარეობით არსებობდა 20 სამაზრო ერობა.³ ამ სტრუქტურული ერთეულების უფლებამოსილებას წარმოადგენდა: სახელმწიფო გადასახადების მოკრების უზრუნველყოფა, სახალხო განათლების განვითარება, სოციალური გარემოს გაუმჯობესება, ბუნებრივი რესურსების მართვა, გარემოს დაცვის და კომუნიკაციების განვითარების უზრუნველყოფა, კულტურისა და ძეგლთა დაცვის ხელშეწყობა, სოფლის მეურნეობის და ვაჭრობის განვითარება, უსაფრთხოების დაცვა, წესრიგის უზრუნველყოფა, მიწის რეფორმის განხორციელება და სხვ.

სამაზრო ერობა აირჩეოდა ორი წლის ვადით, პირდაპირი, პროპორციული სისტემით. უნდა ითქვას, რომ თვითმმართველობათა მიერ განხორციელებული ეკონომიკური საქმიანობის სტატისტიკა ერთობ შთამბეჭდავია. ვგულისხმობთ 1920 წლისთვის მოქმედ ექვს ათეულზე მეტ ფაბრიკა-ქარხანას, გორი-ცხინვალის, სამტრედია-სენაკის და ქუთაისი-ხონის სარკინიგზო მონაკვეთების აგებას და სხვ.

რაც შეეხება გორის მაზრას, ერობის საარჩევნო კომიტეტი მოეწყო 1918 წლის გაზაფხულზე. კომიტეტის პრეზიდიუმი არჩეულ იქნა 17 აპრილს. რამდენიმე თვითიანი მოსამზადებელი სამუშაოების შემდეგ არჩევნები ჩატარდა 15/IX-23/X.⁴ მაზრა გაყოფილი იყო რვა საარჩევნო ოლქად, აქტივობამ ორმოცდაათ პროცენტს გადააჭარბა.

გორის მაზრის ერობის რვა საარჩევნო ოლქიდან ერთ-ერთი ცხინვალის ოლქი გახლდათ, რომლის საარჩევნო შედეგების მიხედვითაც⁵ გორის მაზრის ერობაში ცხინვალიდან არჩეულ იქნა ხუთი ხმოსანი (ხუთივე საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის წარმომადგენელი).

საგულისხმოა, რომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის თვითმმართველობის სისტემა გადაწყვეტილების მიღების პროცესში მოქალაქეთა ჩართულობის მაღალი დონით გამოირჩეოდა. საზოგადოებასთან ურთიერთობის ძირითად საშუალებას თემები წარმოადგენდა. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა ეროვნულ უმცირესობათა უფლებების დაცვას. თემის შესახებ შემუშავებული კანონპროექტის⁶ მიხედვით, იმ ტერიტორიაზე, სადაც ეთნიკური უმცირესობა მოსახლეობის 2/3-ზე მეტს შეადგენდა, თვითმმართველობებს შეეძლოთ სხდომების ჩატარება უმრავლესობის მშობლიურ ენაზე. თვითმმართველობა ვალდებული იყო უზრუნველყო არსებული დოკუმენტაციის ეროვნულ უმცირესობათა ენაზე თარგმნა და ა.შ.

ეროვნულ უმცირესობათა მიმართ სახელმწიფოს მხრიდან გატარებული მსგავსი ტიპის პოლიტიკის მიუხედავად, გორის სამაზრო ერობის არჩევნებში ოსთა გარკვეულმა ნაწილმა მონაწილეობაზე უარი განაცხადა. უფრო მეტიც, ე.წ. სამხრეთ ოსეთის ცალკე ადმინისტრაციული ერთეულის ფორმით გამოყოფის საკითხი დაისვა 1918 წლის 15-იდან 17 თებერვლამდე მიმდინა-

¹ გაზ. „ერთობა“, 1918, №230;

² ოსეთის ეროვნული საბჭო, გაზ. „ერთობა“, 1919, №79, გვ. 1;

³ 1920 წლის მარტის მდგომარეობით არსებობდა შემდეგი სამაზრო ერობები: თბილისის, სიღნაღის, თელავის, თიანეთის, დუშეთის, გორის, ახალციხის, ახალქალაქის, ბორჩალოს, ქუთაისის, შორაპანის, რაჭის, ღვინჯულის, ზუგდიდის, სენაკის, ოზურგეთის, სამურზაყანოს, კოდორის, გუმისთას და გუდაუთას.

⁴ გორის მაზრის საერო არჩევნების სამაზრო ინსტრუქტორი გახლდათ მარიამ კაპანაძე, სამაზრო საერო საარჩევნო კომიტეტის თავმჯდომარე – მიხეილ კობერიძე, თავმჯდომარის მოადგილე – დ. ხუციშვილი, მდივანი – მ. კინწურაშვილი.

⁵ გორის სამაზრო ერობის არჩევნებში ჯავის მხარის ოსმა მოსახლეობამ მონაწილეობა არ მიიღო.

⁶ თემის შესახებ კანონპროექტის განხილვა დაგეგმილი იყო 1921 წლის დამდეგისთვის.

რე ოსთა მეორე ყრილობაზე. სამხრეთ ოსეთის ეროვნულმა საბჭომ ამიერკავკასიის კომისარიატის წინაშე წარმოადგინა პროექტი, რომლის საზღვრებშიც შედიოდა გორის, დუშეთისა და რაჭის მაზრების ფარგლებში არსებული ტერიტორია.

საბჭოთა რუსეთის მიერ აზერბაიჯანის დაპყრობის შემდეგ მოვლენები ცნობილი სცენარით განვითარდა. ბოლშევიკური ხელისუფლების მიერ ქართულ-აზერბაიჯანული კონფლიქტის ინსცენირების მეორე ფაზას ცხინვალის რეგიონის პრობლემის გააქტიურება წარმოადგენდა. ვგულისხმობთ 1920 წლის 23 მარტს, როდესაც ბოლშევიკთა კავკასიის სამხარეო კომიტეტის ხელშეწყობით შეიქმნა „სამხრეთ ოსეთის რევოლუციური კომიტეტი“¹. კომიტეტის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ჯატიევი, სანაკოევი, გაგლოევი და სხვა სეპარატისტული ძალები.² დაიწყო მოხალისეთა რაზმების მობილიზება შიდა ქართლის ტერიტორიაზე. სეპარატისტულ ძალთა საქართველოს ტერიტორიაზე შემოსვლა ხორციელდებოდა რამდენიმე გზით. კერძოდ, როკის უღელტეხილით (სანაკოევის ხელმძღვანელობით), ზეკარის უღელტეხილით (არსენ ძუწოევის ხელმძღვანელობით) და მამისონის უღელტეხილით (არქიფ ჯიოევის ხელმძღვანელობით).

6 მაისს ოსეთის რევოლუციური კომიტეტის მიერ მიღებულ იქნა დადგენილება სამხრეთ ოსეთის რუსეთის შემადგენლობაში შესვლის შესახებ, ხოლო 8 ივნისს ცხინვალში გამოცხადდა საბჭოთა ხელისუფლება. აქ დაწყებული ამბოხების ჩასაქრობად ხელისუფლების მიერ რეგიონში მივლინებულმა შეიარაღებულმა ძალებმა სრულად აღადგინეს წესრიგი.³

მკვლევარ დ. ჭუმბურიძის მოსაზრებით, აჯანყებულ ოსთა წინააღმდეგ გატარებული ზომები იყო მკაცრი, მაგრამ მდგომარეობით ნაკარნახევი.⁴

ცხინვალში მიმდინარე მოვლენებს ყურადღებით ადევნებდა თვალს გაზეთი „სამუსლიმანო საქართველო“.⁵

ბოლშევიზმის პროვოკაციული ბუნებით გამოწვეულ შესაძლო საფრთხეზე მიანიშნებდა ადგილობრივი რუსულენოვანი პრესაც.⁶

ამდენად, წინამდებარე ნაშრომში განხილულია ცხინვალში და მის მიმდებარედ არსებული ვითარება საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში. წინა პლანზეა წამოწეული ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა ზოგიერთი ნიუანსი.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდიკაში გაბნეული მასალები საგულისხმო ცნობებს მოიცავს ამ პერიოდის საქართველოში არსებულ ვითარებაში გასარკვევად. მათ შორის საინტერესოა მასალა, რომელიც ცხინვალს და მის შემოგარენს ეხება. იმ პრობლემატიკას ასახავს, რომელიც ამ ძირძველი ქართული კუთხის თანამდგევი აჩრდილი იყო XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. უ. ბახტაძე, სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შექმნა და მისი სამართლებრივი მდგომარეობა, თბილისი 1968;
2. გაზ. „ერთობა“, 1918, №230;
3. გაზ. „ერთობა“, 1918, №50;
4. გაზ. „ერთობა“, 1920, №152;
5. გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920, №475;

¹ ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის რევოლუციური კომიტეტი“ – სამხრეთ ოსეთის ნაციონალურმა საბჭომ ჩამოაყალიბა 1920 წლის მარტში. ითხოვდა „სამხრეთ ოსეთის“ ავტონომიის შექმნას.

² ლ. სარალიძე, საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წწ.) და ოსეთის საკითხი, ჟურნ. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, თბილისი 2007, გვ. 152;

³ გაზ. „ერთობა“, 1920, №152;

⁴ დ. ჭუმბურიძე, ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა XX ს-ის დასაწყისში, 1918-1921 წლები, თბილისი 2003, გვ. 327;

⁵ გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920, №383;

⁶ Изв Южной Осетии, Газ. „Борьба“, 1918, №86, стр. 4;

6. გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920, №473;
7. გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920, №458;
8. გაზ. „სამუსლიმანო საქართველო“, 1920, №383;
9. ზ. ედილი, საქართველოს ოსები (მგზავრის შთაბეჭდილებანი), გაზ. „საქართველო“, 1918, №207;
10. დ. კასრაძე, ჩემი სამაჩაბლო, ჟურნ. „თანამედროვე რომანი“, 1992, №4,5,6;
11. ა. მანაბელი, მამული სამაჩაბლო (წერილი ცხინვალიდან), გაზ. „საქართველო“, 1917, №94;
12. აღ. მღებრიშვილი, ლიტერატურისა და კულტურის ისტორიის საკითხები, თბილისი 2015;
13. ოსეთის ეროვნული საბჭო, გაზ. „ერთობა“, 1919, №79;
14. ჟურნალი „კლდე“, 1913, №16, (აღ. ყიფშიძე, წარსული, აწმყო და მომავალი ხიზნობისა);
15. ჟურნალი „კლდე“, 1913, №15, (აღ. ყიფშიძე, წარსული, აწმყო და მომავალი ხიზნობისა);
16. ჟურნალი „კლდე“, 1913, №17;
17. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის აქტების კრებული, 1918-1921, თბილისი, 1990;
18. ლ. სარალიძე, საქართველოს პირველი რესპუბლიკა (1918-1921 წწ.) და ოსეთის საკითხი, ჟურნ. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, თბილისი 2007;
19. გ. სოსიაშვილი, სამაჩაბლოს ისტორია, თბილისი 2005;
20. ზ. ჭიჭინაძე, ოსების ჩამოსახლების ამბავი ქართლში, გაზ. „სახალხო საქმე“, 1918, №279, (ნაწ. II);
21. ზ. ჭიჭინაძე, ოსების ჩამოსახლების ამბავი ქართლში, გაზ. „სახალხო საქმე“, 1918, №278, (ნაწ. I);
22. დ. ჭუმბრიძე, ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა XX ს-ის დასაწყისში, 1918-1921 წლები, თბილისი 2003;
23. К. Ф. Ган, Поездка к верховьям Большой Лиахвы и Ксанки (летом 1903 г.), Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, Тифлис 1905;
24. Изъ Южной Осетии, Газ. „Борьба“, 1918, №86;

Aleksandre Mgebrishvili
Doctor of Philological Sciences,
Professor and deputy rector at Gori State Teaching University,
Gori, Georgia

POLITICAL WILL TO ENSURE HIGH INVOLVEMENT OF ETHNIC MINORITIES IN THE SELF-GOVERNMENT OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA AND THE SO-CALLED OSSETIAN NATIONAL COUNCIL IN THE TSKHINVALI REGION OF 1918-1921

Abstract

In the present paper we discuss the situation in Tskhinvali and its vicinity in the beginning of the XX century during the period of the First Democratic Republic of Georgia. Some nuances of Georgian-Ossetian relations are brought to the fore.

In the first decades of the twentieth century, the issue of widespread migration of Ossetians to the Tskhinvali region became especially relevant. This event was accompanied by a mixed attitude from the local population. We have in mind the fact that a number of Georgian and Russian written sources of that period actively point to certain disagreements between the local population and the re-settled Ossetians from the very beginning.

After the restoration of Georgia's independence in 1918, the Georgian government treated the issue of national minorities with the usual tolerance, allocating them seats in the supreme legislative body in a certain proportion, and giving them the right to speak in their own language at the highest tribune of the country. The Declaration of Independence of Georgia stated from the very beginning: „The Republic of Georgia ensures equal political and other rights of all citizens within its borders; The Democratic Republic of Georgia will open a free arena for development to all nations living on its territory.“

The materials scattered in the periodicals of the Democratic Republic of Georgia include significant information to clarify the situation in Georgia during this period. Among them is interesting materials related to Tskhinvali and its surroundings, which reflect the problems that have accompanied the ghost of this indigenous Georgian corner since the 1920s.

Keywords: Ethnic Minorities, Self-Government, Georgia.

Плиева Маргарита Г.

*Фонд культуры им. Гр. Котаева. Ассоциация искусствоведов (АИС).
Руководитель регионального отделения по РСО-А. Кандидат искусствоведения.
Заслуженный деятель искусств РЮО.
Владикавказ, Россия*

ОБРАЗ И. Г. ЯЛГУЗИДЗЕ И ГЕРОЕВ «ПОЭМЫ ОБ АЛГУЗЕ» В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

Приветствую организаторов и участников в VII Международной научной конференции «Перспективы развития грузино-осетинских отношений», посвящается Ивану Ялгузидзе (Габараеву).

Начать свое выступление хочу с высказываний авторитетных ученых. Георгий Саридановича Ахвледиани писал: «По происхождению осетин из Джавы (Юго Осетия) Иван Ялгузидзе с детства воспитывался в Грузии, принадлежал к дворянскому сословию и владел как осетинским, так и грузинским языком; знал он также и русский язык. Изучал он священное писание и философию. Занимался литературной деятельностью в 20-х годах XIX столетия. Правительство ценило его, как даровитого человека и наградило золотой медалью. Осетины также ценили его лучшее знание осетинского языка“ [1, с. 4].

Людвиг Алексеевич Чибиров убежден в том, что «первый вклад в будущие достижения осетинской интеллигенции прочно связан с именем Ивана Ялгузидзе – одного из наиболее образованных осетин своего времени. Он оставил в истории культуры осетинского народа неизгладимый след, как первый составитель осетинской графики и букваря, первый переводчик церковных книг с грузинского и русского языков на осетинский, первый осетинский поэт, прогрессивный общественный деятель. Феномен И. Ялгузидзе не только в том, что он стоял у истоков национальной письменности и литературы, но и в преданности и сыновней любви к родному народу» [5, с. 19].

Исследуя гражданский и научный подвиг Ивана Георгиевича Ялгузидзе, невольно вспоминается библейская заповедь: «Не бывает пророк без чести, разве только в своем отечестве и в своем доме». Вспоминаются потому, что только сегодня, спустя два столетия значение научного подвига Ивана Георгиевича Ялгузидзе (Габараева) открывается не только избранным представителям научного мира, но выходит «в народ», давая возможность пережить восторг от открытия его уникального наследия. А ведь в монументальном издании Большой советской энциклопедии, выдержавшей с 1926 года три издания мы не найдем ни имени И.Г. Ялгузидзе, ни имени И.Г. Габараева.

Во второй половине XX века художники впервые с большим интересом обращаются к жизни, научному и творческому наследию, личности Ивана Георгиевича Ялгузидзе – Габараева.

Пальма первенства в этом списке по праву принадлежит Григорию Сесеевичу Котаеву, выпускнику Цхинвальского художественного училища, студента Тбилисской Академии художеств, выпускника ЛВХПУ им. Мухиной.

После возвращения на родину, Сталинир – Цхинвал, стал для Г. С. Котаева постоянным местом жительства. Здесь он работал преподавателем в Художественном училище им. М.С. Туганова и более 10 лет возглавлял его. Именно Г.С. Котаев совместно с У.Х. Гассиевым – авторы знаменитой росписи 1956 года интерьеров Юго-Осетинского драматического театра им. К.Л. Хетагурова в Цхинвале.

В портретах Ялгузидзе Котаев «прикоснулся к душе». При первом взгляде на карандашный портрет Ялгузидзе, кажется, что художник стремился с теплотой и симпатией запечатлеть портретируемого, запечатлеть просто и непритязательно. Однако, взглядываясь в изображение, понимаешь,

что трактовка модели художником не так проста, что интимный характер портрета не помешал Котаеву создать образ человека, исполненного достоинства и значимости своего дела, своей роли в жизни.

Именно эти карандашные портреты Котаева из далекого 1979 года легли в основу скульптурных портретов В.В. Плиева.

Фамилия Габараевых к юбилею И.Г. Ялгузидзе для Владикавказа заказала бронзовый бост просветителя известному скульптору Владимиру Васильевичу Плиеву – выпускнику Цхинвальского художественного училища им. М.С. Туганова и Тбилисского художественного училища им. Я.И. Николадзе (м-я Э.Д. Амашукели). Открытие состоялось в 2015 году.

Через год памятник (авторская копия) великому просветителю, выходцу их Южной Осетии был торжественно открыт в Цхинвале.

В.В. Плиев, строго следуя классическим образцам и желанию заказчика, идеализируя изображенного, передает лучшие черты представителей осетинской интеллигенции XVIII века.

На постаменте из черного мрамора на осетинском и русском языках надпись: «Габараев Иван Георгиевич, годы жизни и ниже: первый осетинский писатель, просветитель и дипломат».

Выходец из села Дзомаг Мурат Федорович Джикаев – автор герба Республики Северной Осетии-Алании и Республики Южной Осетии. Круг его интересов широк: монументально-декоративное искусство, станковая живопись и графика, графический дизайн, книжная графика. Пожалуй, графический портрет Ялгузидзе Джикаева – первое опубликованное изображение просветителя. Работе присуща некая стилизация: на фоне «раступившихся» гор и беспокойного неба, опираясь на герб с изображением барса, обращается Ялгузидзе к зрителю, держа в руке свиток с грузино-осетинским букварем, созданным им в 1821 году. Паднятая рука символизирует осознание высокой значимости образования в судьбе народа.

Значимая страница в творческой биографии художника Джикаева М.Ф. – сотрудничество с осетинскими и грузинскими издательствами. К значительным работам относится оформление книг: Ирон Тæурагъта, 1989, Нарт Батрадз, 1993, Нартовские сказания, 2003 в Изд. Ир;

Нарты кадджитæ, сост. Н.И. Бепиева, изданные в Тбилиси в 2014 году.

«Ос – Багатар» (1959) Г.С. Котаева – царь, которому «красотою, силою, доблестью» [4, с. 29] не было равных, «мчится на лихом коне в пространстве голубых долин, как ветер, волен и один». Котаев удачно связал ритмическую фигуру всадника с конем, а весь образ с ритмом всей композиции. Облаченный в доспехи воин «твердой рукой осадил взмыленного коня». За ним – «цепи синих гор, с белым челом вершин» и в зареве заката «огнем дыша, пылает над ним лазурно-яркий свод небес». Предрассветный туман «сребристым блеском» окутывает и венценосного всадника, и коня под ним, отражаясь на украшенном орнаментом щите и золотом шлеме. Скачущий конь, поднявшийся на дыбы перед грудой огромных камней, контрастирует с, полной величия и спокойной мощи фигурой Ос – Багатара. Заниженная линия горизонта возвеличивает фигуру аланского царя, усиливает иллюзию внезапного появления венценосного всадника, возвышая над аланской степью и, представляя бесстрашным хозяином земли. «Реальный мир выступает на картине, как мир прекрасных красок. Полотно привлекает передачей воздуха и пространства, пронизанного утренней свежестью. «Черный взор» на обрамленном бородой лице, ищущий «чего-то все в туманном отдаленье» контрастирует с переливами мягких красок окружения» [2, с. 8].

Вадим Енверовия Пухаев – выпускник СОГУ им. К.Л. Хетагурова – старший преподаватель отделения изобразительного искусства факультета искусств СОГУ, «создатель, главный редактор, дизайнер и мастер верстки журнала «Национальный колорит» – первого в Осетии серьезного периодического издания, посвященного изобразительному искусству.

С 2010 года В. Е. Пухаев организатор выставочных проектов «Дни осетинской культуры в Европе»; выставки осетинских художников «Аланские параллели» в галерее «Форраш» в Будапеште, посвященной осетино-яским культурно-историческим связям; выставки детской галереи Республиканского лицея искусств «Атриум» в Российском центре науки и культуры в Брюсселе и Люксембурге; координатор международного проекта-выставки «Венгры. Аланы. Ясы», в залах Музея им. М.С. Туганова. В 2014 году – резидент CiteInternationaldes Arts в Париже, а также участник

выставки осетинских художников в Сан-Марино, посвященной годовщине бесланских событий. Победитель конкурса логотипа 1100-летия Крещения Алании. (2020)

В 2020 году Пухаев завершил работу над триптихом «Ос-Багатар. Костры на башнях». В левой части триптиха стройные ряды аланского войска, при первом же сигнале беды – кострах на башнях, готовы вступить в бой на защиту своей земли и фамильных башен. На центральном полотне художник изобразил последнего аланского царя во всей пышности царской власти и воинской доблести, и несомненной значительности его личности. На фоне бескрайних горных просторов и сплоченных рядов своего войска представлен портрет Ос-Багатара, облаченного в доспехи. Суровый взгляд на мужественном лице словно следит за приближением врагов, чтобы дать им достойный отпор. Даже небо нахмурилось, готовое разразиться молнией и громом.

Урузмаг Таймуразович Кадзов – заведующий учебно-производственными мастерскими кафедры монументально-декоративной скульптуры (МДС) МГХПА им. С.Г. Строганова в Москве. Не единожды молодой скульптор обращался к образу Ос – Багатара, начиная с дипломного проекта до эскиза парадного конного монумента «аланскому царю Ос – Багатару». Ос – Багатар Кадзова – это спокойная мощная энергия, внутренняя одухотворенность, благородство. Потомок царя Давида, царь, воин и человек глубоко верующий в могущественную силу Бога, «просвящающего проклятый и порочный мир», и беззаветно верящего в божий промысел: «Имеешь всякую силу, Боже, раны мои залечить, /Разуму моему прибавить знания, душе моей – луч!» [4, с. 28]

Молодой юго-осетинский художник Магрес Валерьевич Джиоев – выпускник Академии художеств имени Ильи Репина 2019 года находится в поиске новых идей, замыслов, художественных средств. Меня как зрителя привлекло нестандартное и гармоничное сочетание формы и содержания его работы «Всадник», имитация объемной чеканки посредством масляной живописи. На полотне фантастический образ скифо-аланского воина на коне, сплошь покрытый скифо-аланским орнаментом. Гармонично смешивая политру красок, имитируя чеканку, художник создал уникальный образ, главная роль в котором отведена имитации объемной фактурности под металл и под кожу, удачно имитирует разновидности чеканных техник: плоскостную, рельефную, орнаментальную.

Из увиденного очевидно, что художники разных жанров, направлений и возрастов, обращаясь к героической жизни Ос – Багатара создали образ-символ, который выразил их представление о неизмеримой мощи и силе алан и их царей, вере и патриотизме.

Валерий Амурханович Биджелов – выпускник Московского полиграфического института. В 1993 году проиллюстрировал иницированное фамилией Ходоновых издание «Поэмы об Алгузе» [4]. Всего 12 листов, выполненных в классически строгой и сдержанной ясности. Биджелов создал эпические мужские и лирически обаятельные женские образы, сильные своей преданностью. Передал классическую чистоту и цельность реального, живого чувства и мысли; жесткое противостояние с отцом и братом за наследство; готовность Алгуза принять вызов Каирана – царя, желающего войной «отнять прекрасную девицу» и победить; благородство Алгуза, когда он дал жене побежденного им царя «совершить над телом убитого все обряды, существующие у них»; много других побед и..., наконец, предательство и убийство Алгузе Гемрекели, которому он, Алгуз, протянул руку помощи. И смерть преданной, солнцеподобной жены его Эстель, «прильнувшую к трупу царя, приложившую блестящее свое лицо к лику царя и умершую».

Завершить краткое выступление хотелось бы словами Магомета Измайловича Исаева из выступления к «Поэме об Алгузе», назвавший Кавказ «страной гор – горой народов, языков и проблем»: «Актуальнейшей задачей всей интеллигенции является, не покладая рук трудиться на сближение народов региона и на этой почве – решение всех имеющихся вопросов». И далее: «В этом плане особенно важно иметь в виду следующее. Во – первых, необходимо прекратить использование истории в узконационалистических целях, извлекая из огромной суммы фактов и выпячивая то, что «работает» на один народ и унижает другой. Во – вторых, следует стремиться пропогондировать те моменты и исторические факты, которые укрепляют интересы всех народов от мала до велика» [3, с. 14].

Высокой оценки заслуживает многолетняя титаническая работа команды Центра грузино-осетинских отношений ТГУ им. Иванэ Джавахишвили. Возглавляемый доктором филологических наук Наирой Ираклиевной Бепиевой Центр, несомненно, является надежным мостом грузино-осетинской

дружбы и стабильности. Желаю всем здоровья, новых научных открытий, тепла и уюта в кругу родных и близких.

Библиография:

1. *Ахведиани Г. С.* Сборник избранных работ по осетинскому языку. Тбилиси: ТГУ им. Сталина, 1960. С. 4
2. *Григорий Котаев* Наследие. К 90-летию со дня рождения художника. Вступ. ст. Плиевой М.Г. Республика, 2017. С. 8
3. *Исаев М.И.* Страна гор – гора народов, языков и проблем. Вместо введения. /Поэма об Алгузе. Под ред. Е.Е. Ходонова. М.: Мысль, 1993. С.14
4. Поэма об Алгузе. Под ред. Е.Е. Ходонова. М.: Мысль, 1993
5. *Чибиров Л.А.* Выдающийся деятель осетинской национальной культуры первой трети XIX века (к юбилею И. Ялгузидзе). Известия СОИГСИ. Вып. 16. Вл-з, 2015. С. 19.

Plieva Margarita G.
*candidate of art history,
head of the regional AIS Department for RSO-A,
Vladikavkaz, Russia*

THE IMAGE OF I. G. YALGUZIDZE AND THE HEROES OF THE „POEM ABOUT ALGUZ“ IN THE VISUAL ARTS

Abstract

Ivan Georgievich Yalguzidze (1770-1830) is a multifaceted historical figure: an outstanding Ossetian educator who played a key role in the annexation of Ossetia to Russia. The initiator of a number of progressive initiatives in Ossetia, the compiler of the Ossetian graphics and primer, the first translator of church books from Georgian and Russian into Ossetian, the first Ossetian poet and progressive public figure.

Interest in his extraordinary personality arose among artists only in the second half of the XX century and has not weakened to this day. There are a series of graphic portraits of I.G. Yalguzidze by the artist G.S. Kotaev and his painting Os-Bagatar, busts of the sculptor V.V. Pliev, as well as illustrations for the first edition in Russian of „one of the most mysterious ancient songs – a Poem about Arguz“ by the artist V.A. Bijelov. Artists of the new generation V.E. Pukhaev, U.T. Kadzov are increasingly turning to the personality of Os-Bagatar, again and again discovering for themselves and for us, the audience, the legendary personality sung by I.G. Yalguzidze.

Keywords: Literature, Yalguzidze.

ნინო პოპიაშვილი
*ფილოლოგიის დოქტორი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო*

ოსური ენის სწავლება სკოლაში: ენის სტატუსი და სწავლების თავისებურებები
(კახეთისა და ქართლის სკოლების მაგალითზე)

ოსური ენის სწავლებას საქართველოში დიდი ხნის ისტორია აქვს, თუმცა განსხვავებული იყო როგორც ოსური ენის სტატუსი, ისე მისი სწავლების მეთოდოლოგია. ამჟამად ოსური ენა საქართველოს კონტროლირებად ტერიტორიაზე რამდენიმე სკოლაში ისწავლება. მათ შორის არის ლაგოდეხისა და ყვარლის მუნიციპალიტეტების სოფ. არეშფერნის, ფონასა და წიწკენაან-

ოსერის სოფლები, ასევე, დევნილთა დასახლებები კასპისა და გორის მუნიციპალიტეტებში. აღსანიშნავია, რომ ამ რეგიონებში კომპაქტურად ცხოვრობენ ოსები და შერეული, ქართულ-ოსური ოჯახების წარმომადგენლები.

ჩვენი კვლევისათვის მნიშვნელოვანია განისაზღვროს, თუ რა სტატუსი აქვს ოსურ ენას, რა მეთოდებით ისწავლება და რამდენად განსხვავდება ოსური ენის სწავლება სკოლებში. ამ მიზნით შევქმენით პედაგოგების ფოკუს ჯგუფი და ჩავატარეთ ჩადრმაგებული ინტერვიუები.

კვლევამ აჩვენა, რომ ოსური ენის სწავლება კახეთის რეგიონისა და ქართლის რეგიონის სკოლებში განსხვავებულად მიმდინარეობს. ლაგოდეხისა და ყვარლის მუნიციპალიტეტებში ოსური ენის სწავლება საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს ვეილით მიმდინარეობს, ხოლო კასპისა და გორის მუნიციპალიტეტებში – დევნილთა დასახლებებში – სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაციის ვეილით. განსხვავდება სწავლების საათობრივი ბადაც.

კვლევის მიზანი და ამოცანები:

კვლევის მიზანი იყო განგვესაზღვრა, თუ როგორია სკოლებში ოსური ენის სწავლების ტრადიცია და თანამედროვე მდგომარეობა. რა სტატუსი ჰქონდა ოსურ ენას და რა სტატუსი აქვს მას ამჟამად. რომელი მასალებითა და როგორი მეთოდებით ისწავლება ოსური ენა ამჟამად.

კვლევის ამოცანები იყო:

- გამოგვევლინა ოსური ენის სტატუსის ისტორიული და თანამედროვე მდგომარეობის შესახებ ინფორმაცია, შეგვეგროვებინა და მოგვეხდინა მისი ანალიზი, დეფინიცია რეგიონების მიხედვით;
- ოსური ენის სწავლების თავისებურებებზე ისტორიულ და თანამედროვე მდგომარეობის მიხედვით ინფორმაციის შეგროვება და დამუშავება;
- ოსური ენის სასწავლო ბადაცზე ინფორმაციის დაზუსტება პირველწყაროდან;
- ოსური ენის მასწავლებლების შესახებ ინფორმაციის შეგროვება;
- ინფორმაციის შეგროვება იმ საკითხებზე, რომლებიც შეიძლება უკავშირდებოდეს ოსური ენის სწავლებას შერჩეულ რეგიონებში;
- შეგროვილ მონაცემებზე დაყრდნობით დასკვნებისა და რეკომენდაციების შემუშავება, რომელიც ხელს შეუწყობს ოსური ენის სწავლებას.

თვისებრივი კვლევის ძირითადი ასპექტები.

მეთოდოლოგია:

კვლევისათვის შევარჩიეთ ორი სამიზნე რეგიონი: კახეთი და ქართლი. გამოკითხვისთვის შეირჩა ოსური ენის მასწავლებლები იმ სკოლებში, რომლებშიც ამჟამად ისწავლება ოსური ენა. გამოკითხვები ჩატარდა დისტანციურად. წინასწარ იყო მომზადებული კითხვარი, რომელსაც პედაგოგები პასუხობდნენ და გვიგზავნიდნენ. კითხვები დაყოფილი იყო ორ ძირითად ნაწილად: ისტორიული და თანამედროვე მდგომარეობა. თითოეულ ნაწილში გამოყოფილი იყო ოთხი საკითხი: ენის სწავლება; მასწავლებლები; მოსწავლეები; სახელმძღვანელოები. მასწავლებელთა დიდმა ნაწილმა უპასუხა მხოლოდ იმ შეკითხვებს, რომლებზე პასუხიც ჰქონდათ. ძირითადად, მათი პასუხები ასახავდა თანამედროვე მდგომარეობას. ისტორიული ვითარების შესახებ მასწავლებელთა დიდმა ნაწილმა არ უპასუხა შეკითხვებს, რადგან ან არ ჰქონდათ ინფორმაცია, ან, დევნილთა დასახლებების შემთხვევაში, სკოლები ახალი დაარსებული იყო და იმ სკოლებში ადრე არ ისწავლებოდა ოსური ენა.

მასწავლებელთა პასუხების მიღების შემდეგ დაჯგუფდა პასუხები და გამოიკვეთა ძირითადი მიგნებები.

ისტორიული მდგომარეობა:

ამ შეკითხვაზე პასუხების დროს გამოიკვეთა, რომ მასწავლებლების ნაწილი, რომლებიც ამჟამად დევნილთა დასახლებებში ცხოვრობდნენ, ასახელებდნენ იმ სკოლებს სამხრეთ ოსეთის ყოფილი ავტონომიური ოლქიდან, რომლებშიც ისწავლებოდა ოსური ენა. ასევე, კახეთში

მცხოვრები მასწავლებლები გვაწვდიდნენ ინფორმაციას კახეთის რეგიონის მუნიციპალიტეტებში ოსური ენის სწავლების ისტორიულ მდგომარეობასთან დაკავშირებით.

თანამედროვე მდგომარეობა:

მასწავლებელთა განათლება

მიღებული პასუხების შედეგად ირკვევა, რომ ოსური ენის მასწავლებლების დიდ უმრავლესობას დამთავრებული აქვს ცხინვალის პედაგოგიური ინსტიტუტი, რომელიც სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სტატუსითა და სახელწოდებით გვხვდება: ცხინვალის პედაგოგიური ინსტიტუტი, ცხინვალის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ალ. თიბილოვის სახელობის ცხინვალის უნივერსიტეტი. სახელწოდებებს შორის განსხვავებას ქმნის სხვადასხვა დროს საგანმანათლებლო დაწესებულების სახელის ცვლილება, ასევე, პოლიტიკური მიზეზების გამო უნივერსიტეტის ნაწილის მიგრაცია ცხინვალიდან გორში და ჯერ დამოუკიდებელ უნივერსიტეტად დაფუძნება, ხოლო შემდგომ, გორის სასწავლო სახელმწიფო უნივერსიტეტთან შეერთება-ოპტიმიზაცია.

ასევე ერთი მასწავლებელი აღნიშნავს, რომ დამთავრებული აქვს იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

მასწავლებლების კვალიფიკაციასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ ამჟამად ოსური ენის მასწავლებლების უმრავლესობას არ აქვს ოსური ენის მასწავლებლის კვალიფიკაცია. ოსური ენის ყველა მასწავლებელი არის ეთნიკურად ოსი და აქვთ პედაგოგის (რუსული ენისა და ლიტერატურის და სხვა საგნების მასწავლებლების) კვალიფიკაციები.

სწავლების გამოცდილება

მიღებული პასუხების შედეგად გამოიკვეთა, რომ ქართლის რეგიონის დევნილთა დასახლებებში მცხოვრები მასწავლებლები ოსურ ენას ასწავლიან 2008 წლის შემდგომ, მათი საცხოვრებელი ადგილებიდან დევნილობის შემდეგ. მასწავლებელთა ნაწილი ასევე აღნიშნავს თავიანთ გამოცდილებას ცხინვალის რაიონის სხვადასხვა სკოლებში.

კახეთის რეგიონის სკოლების მასწავლებლებს აქვთ ოსური ენის სწავლების მრავალწლიანი გამოცდილება, ასევე, მასწავლებელთა ნაწილი ასწავლიდა სხვა საგნებს, მაგალითად, რუსულ ენას, ხოლო ამჟამად ოსურ ენას ასწავლის (ოსური ენის მასწავლებლები უკვე პენსიონერები არიან).

ენის სწავლება

ოსური ენა ქართლის რეგიონის დევნილთა დასახლებებში ისწავლება სულ სამ სკოლაში, ხოლო კახეთის რეგიონში – სამ სკოლაში.

ქართლის რეგიონის დევნილთა დასახლებების სკოლებში და კახეთის რეგიონში ოსურ ენას ეთმობა კვირაში ორი საათი. თითოეულ სკოლაში ოსურ ენას ასწავლის ერთი მასწავლებელი.

ოსური ენის სწავლებას ამჟამად აქვს არჩევითი სტატუსი, ოსური ენის შესახებ ინფორმაცია არსად არ აისახება, მათ შორის, არც მოსწავლეთა ატესტატებში. კახეთის რეგიონის სკოლებში, რომლებშიც ოსური ენა ისწავლება, ადრე ეს ინფორმაცია აისახებოდა ატესტატებში. ახლა მხოლოდ საკლასო ჟურნალებსა და მოსწავლეთა პირად საქმეებში.

ოსური ენა ისწავლება შერეულ ასაკობრივ ჯგუფებსა და კლასკომპლექტებში. კახეთის სკოლების შემთხვევაში მოსწავლეების განაწილება ასეთია:

1-2 კლასი

3-4 კლასი

5-6 კლასი

7-8-9 კლასკომპლექტი

10-11-12 კლასკომპლექტი

ოსურ ენას სწავლობენ მოსწავლეები 12 წლის განმავლობაში, პირველი კლასიდან მეორემეტე კლასის ჩათვლით.

სკოლებში, რომლებშიც ისწავლება ოსური ენა, ისწავლება ქართული ენა და ლიტერატურა, როგორც მშობლიური ენა. ასევე, ისწავლება ინგლისური და რუსული ენები. ოსურ ენას არ აქვს კონკრეტული სტატუსი. სხვადასხვა პერსპექტივიდან ოსური ენა არის მშობლიური ენა/მეორე ენა/უცხო ენა/მეორე უცხო ენა/დამატებითი უცხო ენა.

სახელმძღვანელოები

ქართლის რეგიონის დევნილთა დასახლებაში მცხოვრები მასწავლებლები აღნიშნავენ, რომ სახელმძღვანელოებს აწვდის სამხრეთ ოსეთის ადმინისტრაცია. ასევე, იყენებენ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრისა და არასამთავრობო ორგანიზაცია „კავკასიური მოზაიკას“ მიერ გამოცემულ საგანმანათლებლო წიგნებს.

კახეთის რეგიონის სკოლებში იყენებენ სხვადასხვა სახელმძღვანელოს, მათ შორის, ძველ წიგნებს, რომლებიც იწვევებოდა ოსური ენა ამ სკოლებში. ასევე, იყენებენ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრისა და არასამთავრობო ორგანიზაცია „კავკასიური მოზაიკას“ მიერ გამოცემულ საგანმანათლებლო წიგნებს.

მასწავლებლები აღნიშნავენ, რომ აქვთ სახელმძღვანელოებისა და ტრენინგების ნაკლებობა.

მოსწავლეები

კახეთის რეგიონის სკოლებში და ქართლის რეგიონის დევნილთა დასახლებების სკოლებში ოსურ ენის ჯგუფებში მოსწავლეთა რაოდენობა საშუალოდ არის 16-17 მოსწავლე (არეშპერნის საჯარო სკოლაში უფრო მეტია), რომელთა შორის არიან ეთნიკურად ოსი და ქართველი მოსწავლეები, ძირითადად, შერეული ოჯახების წარმომადგენლები.

შეჯამების სახით უნდა ითქვას, რომ ოსურ ენას სწავლებისას კახეთის რეგიონის ყვარლისა და ლაგოდეხის მუნიციპალიტეტების სკოლებსა და ქართლის რეგიონის დევნილთა დასახლებების სკოლებში აქვს არჩევითი სტატუსი. არ არის ზუსტად განსაზღვრული ოსური ენის სასწავლო მასალა, ასევე, არ არის განსაზღვრული ოსური ენის სასწავლო პროგრამა. ოსური ენა იწვევება როგორც მეორე ენა/მშობლიური ენა/უცხო ენა/მეორე უცხო ენა/დამატებითი უცხო ენა. ოსური ენის მასწავლებლები აღნიშნავენ სასწავლო მასალების, სასკოლო სახელმძღვანელოების, მეთოდური ტრენინგების ნაკლებობას.

Nino Popiashvili

Dr. of Philology

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Tbilisi, Georgia

TEACHING THE OSSETIAN LANGUAGE IN SCHOOL: LANGUAGE STATUS AND TEACHING PECULIARITIES

Abstract

Teaching the Ossetian language in Georgia has a long history, but both the status of the Ossetian language and its teaching methodology differed. At present, the Ossetian language is taught in several schools in the territory controlled by Georgia. Among them are the villages of Lagodekhi and Kvareli municipalities, the villages of Areshperni, Pona and Tsitskenaantseri, as well as refugee settlements in Kaspi and Gori municipalities of. It is worth noting that Ossetians and representatives of mixed Georgian-Ossetian families live compactly in these regions.

For our research, it is important to define what status the Ossetian language has, by what methods it is taught, and how different is the teaching of the Ossetian language in schools. In view of this, we created a focus group of teachers and conducted in-depth interviews.

The research showed that teaching of the Ossetian language in the schools of Kakheti and Kartli regions is provided in different ways. The Ossetian language is taught in Lagodekhi and Kvareli municipalities under the auspices of the Ministry of Education and Science of Georgia, and in Kaspi and Gori municipalities – in refugee settlements – under the auspices of the administration of South Ossetia. The hourly training schedule also varies.

In this report, we will discuss the main findings of our research. We will present the current state of teaching the Ossetian language in connection with the language status and teaching peculiarities.

Keywords: Ossetian Language, Teaching, Language Status.

Пухаев А. М.,

Кулова З. Ю.

преподаватели Владикавказского колледжа

экономики и права

Владикавказ, Россия

МОДЕЛИРОВАНИЕ РЯДА ДИНАМИКИ ЧИСЛА ЗАРАЗИВШИХСЯ И ВЫЗДОРОВЕВШИХ ОТ КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ ПО РСО-АЛАНИЯ

Аннотация: Статья посвящена моделированию числа заразившихся и выздоровевших от коронавирусной инфекции по РСО-Алания. В статье рассматриваются статистические данные по РСО-Алания с 01.02.2021 по 13.03.2021. Посторонние математической модели временного ряда осуществляется по показателям сорока одного последовательных моментов времен. Качество модели оценивается с помощью коэффициента детерминации и средней ошибки аппроксимации. Статистическая значимость регрессионной модели в целом подтверждается с использованием критерия Фишера. Оценка значимости параметров эконометрической модели реализуется посредством критерия Стьюдента. Составляется интервальный и точечный прогноз исследуемого показателя на ближайшие моменты времени.

В конце 2019 г. в Китайской Народной Республике (КНР) произошла вспышка новой коронавирусной инфекции с эпицентром в провинции Хубэй, город Ухань. Всемирная организация здравоохранения 11 февраля 2020 г. определила официальное название инфекции, вызванной новым коронавирусом, – COVID-19 («Coronavirus disease 2019»). Международный комитет по таксономии вирусов 11 февраля 2020 г. присвоил официальное название возбудителю инфекции – SARS-CoV-2.

В таблице 1 приведены статистические данные с официального сайта управление федеральной службы по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека по Республике Северная Осетия-Алания (<http://15.rosпотребнадзор.ru/236>) о числе заразившихся и выздоровевших коронавирусной инфекцией в диапазоне с 01.02.2021 по 13.03.2021 гг. по республике РСО-Алания.

Таблица 1.

Статистические данные числа заразившихся и выздоровевших коронавирусной инфекцией по республике РСО-Алания.

дата	t	число зараз. за сутки	число вызд. за сутки
01.02.21	1	61	1
02.02.21	2	59	61
03.02.21	3	56	51
04.02.21	4	56	59
05.02.21	5	55	63
06.02.21	6	55	60
07.02.21	7	53	14
08.02.21	8	51	6
09.02.21	9	50	67
10.02.21	10	48	44
11.02.21	11	47	51
12.02.21	12	47	50
13.02.21	13	46	59
14.02.21	14	44	6
15.02.21	15	42	1
16.02.21	16	42	54
17.02.21	17	40	43

18.02.21	18	39	27
19.02.21	19	39	25
20.02.21	20	38	40
21.02.21	21	36	45
22.02.21	22	35	5
23.02.21	23	34	12
24.02.21	24	34	12
25.02.21	25	31	44
26.02.21	26	29	35
27.02.21	27	28	50
28.02.21	28	28	6
01.03.21	29	27	2
02.03.21	30	27	29
03.03.21	31	25	39
04.03.21	32	25	16
05.03.21	33	27	28
06.03.21	34	26	45
07.03.21	35	26	8
08.03.21	36	25	3
09.03.21	37	23	2
10.03.21	38	22	30
11.03.21	39	20	37
12.03.21	40	21	19
13.03.21	41	21	52

Результаты использования инструмента Регрессия в табличном процессоре Microsoft Excel представлена на рис.1.

Вывод итогов															
Регрессионная статистика															
Множественный R	0,988246246														
R-квадрат	0,976630642														
Нормированный R-квадрат	0,976031428														
Стандартная ошибка	1,902472212														
Наблюдения	41														
Дисперсионный анализ															
	df	SS	MS	F	Значимость F										
Регрессия	1	5899,087282	5899,087282	1629,85203	1,98207E-33										
Остаток	39	141,1566202	3,619400518												
Итого	40	6040,243902													
Кoeffициенты															
Y-пересечение	58,80121951	Стандартная ошибка	0,605271802	t-статистика	97,14845342	P-Значение	3,8487E-48	Нижние 95%	57,57694173	Верхние 95%	60,02549729	Нижние 95,0%	57,57694173	Верхние 95,0%	60,02549729
t	-1,013763066	Стандартная ошибка	0,025110906	t-статистика	-40,37142591	P-Значение	1,9821E-33	Нижние 95%	-1,064554667	Верхние 95%	-0,962971465	Нижние 95,0%	-1,064554667	Верхние 95,0%	-0,962971465

Рис.1 Результат работы инструмента Регрессия пакета Анализ данных

Уравнение линейной модели парной регрессии, соответствующее тренду имеет вид:

$$y = -1.0138t + 58.801$$

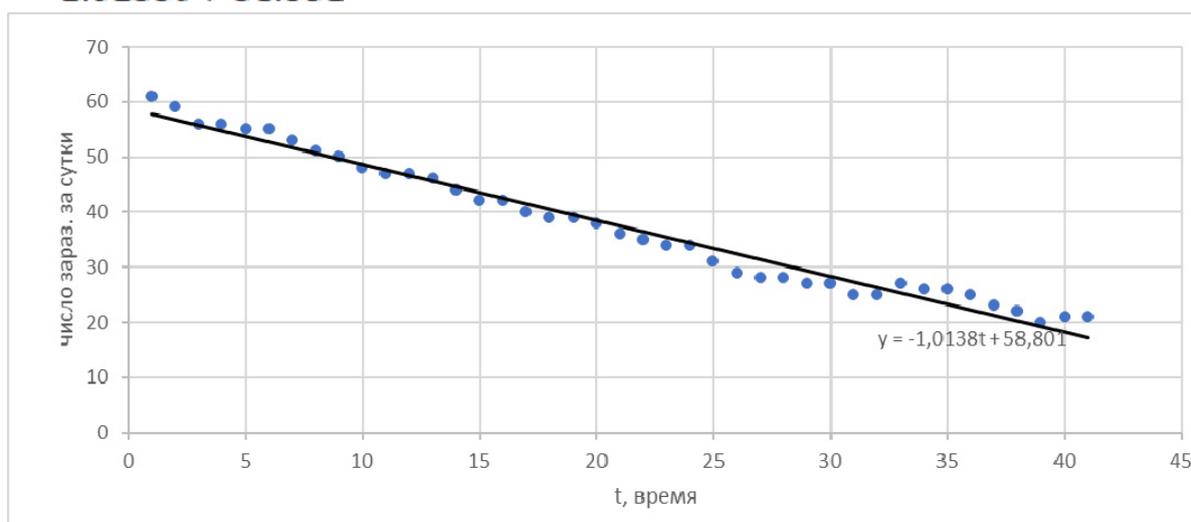

Рис.2 Статистические данные числа заразившихся коронавирусной инфекцией

На рис.2 отображаются исходные статистические данные для построения ряда динамики величины числа заразившихся коронавирусной инфекцией. Наглядно демонстрируется наличие убываю-

щей тенденции. Точечная диаграмма позволяет сделать предположение о тесной линейной зависимости между результативным признаком y (число заразившихся коронавирусной инфекцией) и фактором-признаком t , представляющим собой временной показатель. Это доказывает и коэффициент корреляции:

$$r = 0,988246245792796.$$

Коэффициент детерминации:

$$R^2 = r^2 = 0,976630642323556.$$

Регрессионная модель на 98% объясняет дисперсию числа заразившихся коронавирусной инфекцией в зависимости от времени. Остальные 2% приходятся на долю неучтенных в модели факторов.

Среднее отклонение расчётных значений числа заразившихся коронавирусной инфекцией от времени при допустимом пределе значений указанного показателя качества построенной модели – до 8-10 %:

$$\bar{A} = \frac{1}{n} \sum \left| \frac{\hat{y}_i - y_i}{y_i} \right| \cdot 100\% = 5,14\%$$

Статистической значимости уравнения линейной тенденции подтверждается расчетным значением F -критерия Фишера, превышающим табличное значение того же критерия при 5% -ом уровне значимости.

$$1629,85203 > 4,091278558$$

Статистическая значимость параметров линейного тренда подтверждаются расчетными значениями t -критерия Стьюдента, превышающими табличное значение того же критерия при 5% -ом уровне значимости.

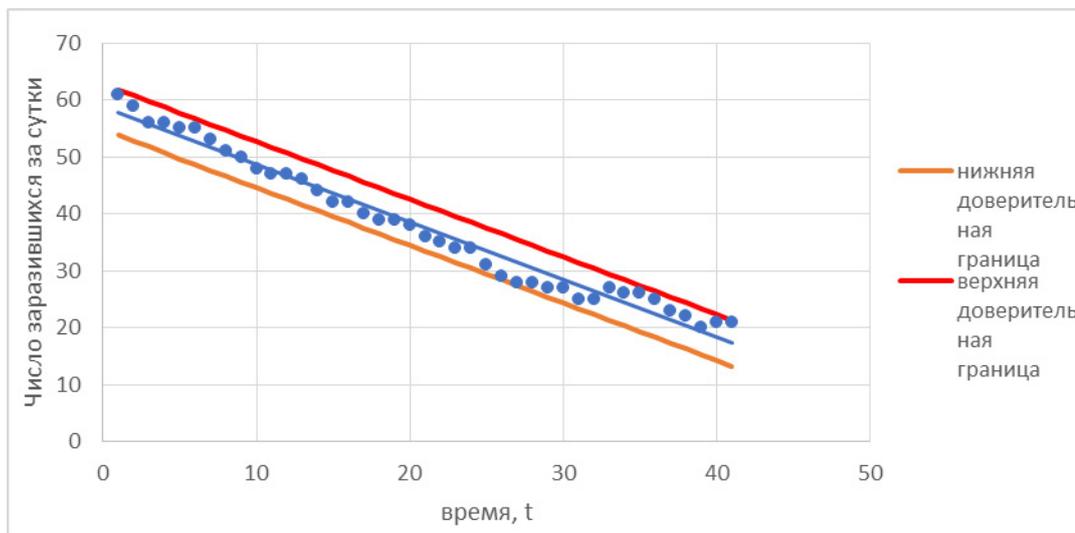

Рис.3. Доверительный интервал линейного тренда

Использование математической модели построенного ряда динамики позволяет составить интервальный прогноз на ближайшие моменты времени.

Средняя стандартная ошибка

$$m_{y_t} = \sqrt{1 + \frac{1}{8} + \frac{(t_p - \bar{t})^2}{\sum (t - \bar{t})^2}} = 311,5601$$

$$\text{ЛГИ} = \hat{x} - m_{y_t} * T_{\text{tabl}} = 14,2176198$$

$$\text{ПГИ} = \hat{x} + m_{y_t} * T_{\text{tabl}} = 22,28377393$$

Согласно точечному прогнозу на 45 –ый момент времени, соответствующий 17 марта 2021 г. число заразившихся коронавирусной инфекцией составит 18 чел. Точечный прогноз исследуемого показателя дополняется интервальным прогнозом, согласно которому на указанный момент времени число заразившихся коронавирусной инфекцией попадет в интервал от 14 руб. до 22 чел. при уровне значимости 0,05.

Для статистических данных, приведенных в таблице 1, для числа выздоровевших от коронавирусной инфекции, уравнение линейной модели парной регрессии, соответствующее тренду имеет вид:

$$y = -0.588t + 44.079$$

Регрессионная модель на 11% объясняет дисперсию числа выздоровевших от коронавирусной инфекции в зависимости от времени.

Средняя ошибка аппроксимации как среднее отклонение расчетных значений величины прожиточного минимума для трудоспособного населения от фактических значений при допустимом пределе значений указанного показателя качества построенной модели – до 8-10 %:

$$\bar{A} = \frac{1}{n} \sum \left| \frac{y_i - y_i}{y_i} \right| \cdot 100\% = 3.43\%$$

Интервальный прогноз числа выздоровевших от коронавирусной инфекции по РСО-Алания на 45-й момент времени составит от 30 чел. до 50 чел.

Список литературы:

1. Jesse Russell Эконометрика.—М.: VSD, 2017. – 717с.
2. Н. В. Артамонов. Введение в эконометрику. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: МЦНМО, 2014г.-224с.
3. Магнус Я.Р., Катышев П.К., Пересецкий А.А. Эконометрикаа. Начальный курс: Учеб. — 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Дело, 2004. – 576 с
4. Каморников С. Ф., Каморников С. С. Эконометрика : учеб. пособие. – М. : Интеграция, 2012. – 262 с.
5. И. И. Елисеева. Эконометрика: учебник для магистров; под ред. И. И. Елисеевой. — М. : Издательство Юрайт, 2014. — 453 с
6. Цахоева А.Ф. МОДЕЛИРОВАНИЕ РЯДА ДИНАМИКИ ВЕЛИЧИНЫ ПРОЖИТОЧНОГО МИНИМУМА ПО РЕСПУБЛИКЕ РСО-АЛАНИЯ [Электронный ресурс] // Современные проблемы науки и образования: Электронный научный журнал – 2015. – URL:<https://science-education.ru/ru/article/view?id=23449>
7. Управление федеральной службы по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека по Республике Северная Осетия-Алания URL: <http://15.rosпотребнадзор.ru/236>.

Pukhaev A. M.,

Kulova Z. IU.

Teachers at Vladikavkaz college

Economics and Rights

Vladikavkaz, Russia

SIMULATION OF A NUMBER OF DYNAMICS OF THE NUMBER OF INFECTED AND RECOVERED FROM CORONAVIRAL INFECTION BY RSO-ALANIA

Abstract

1. The article serves as a modelling for the number of people infected and recovered from coronavirus infection according to RSO-Alania. The article discusses statistics on RSO-Alania from 01.02.2021 to 13.03.2021. The mathematical model of the time series is settled according to the indicators of forty-one consecutive moments of time.
2. The quality of the model is evaluated using a determination factor and an average approximation error. Determination Factor:

$$R^2 = r^2 = 0,976630642323556.$$

A regression model explains at 98% the variance in the number of people infected with coronavirus infection as a function of time. The remaining 2% is accounted for by unrecorded factors in the model.

3. Average deviation of the calculated values of the number of people infected with coronavirus infection from the time at the permissible limit of the values of the specified quality indicator of the constructed model – up to 8-10%:

$$\bar{A} - \frac{1}{n} \sum \left| \frac{y_i^* - y_i}{y_i} \right| \cdot 100\% = 5,14\%$$

The H_0 hypothesis of the statistical significance of the linear trend equation is confirmed by the calculated Fisher F-test value exceeding the table value of the same criterion at a 5% significance level.

$$1629,85203 > 4,091278558$$

4. Using the mathematical model of the constructed series of dynamics allows you to make an interval forecast for the nearest moments of time.

Average standard error

$$m_{y_t} = \sqrt{1 + \frac{1}{8} + \frac{(t_p - \bar{t})^2}{\sum (t - \bar{t})^2}} = 311,5601$$

$$ЛГН = \hat{x} - m_{y_t} * T_{tabl} = 14,2176198$$

$$ПГН = \hat{x} + m_{y_t} * T_{tabl} = 22,28377393$$

If the predicted number of people infected with coronavirus infection increases by 5% of their average level (18 people), then the number of people infected will fall within the interval from 14 to 22 at the level.

Keywords: Simulation, Numbers.

ალექსანდრე რუსეცკი

*ფსიქოლოგიის დოქტორი, პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორანტი,
პოლიტიკური ფსიქოლოგიის საერთაშორისო საზოგადოების წევრი;
ცხუმავხა ხეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი;
კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის გეოპოლიტიკური
მოდელირების ლაბორატორიის ხელმძღვანელი.
თბილისი, საქართველო*

„ცხინვალის კრიზისის“ პოზიტიური ტრანსფორმაცია მატაკომუნიტური მართვის თეორიის ჭრილში

„ცხინვალის კრიზისი“ ეს არის რთული მრავალწახნაგოვანი კონფლიქტის მდგომარეობა, რომელიც წარმოდგენილია ეთნიკური, პოლიტიკური (გეოპოლიტიკური), ეკონომიკური, რელიგიური და ლინგვისტური კომპონენტებით და მათ შორის არსებული დამოკიდებულებებით.

„ცხინვალის კრიზისი“ არ დაიყვანება მხოლოდ ეთნიკურ ჯგუფებს შორის კონფლიქტამდე, ან მხოლოდ რუსეთის ფედერაციასა და საქართველოს შორის სახელმწიფოთა შორის კონფლიქტამდე.

სამწუხაროდ, არსებული სამეცნიერო და პოლიტიკური დისკურსი ატარებს რედუქციონისტულ ხასიათს რაც აფერხებს ამ კრიზისის ადეკვატურ აღქმას, დიაგნოსტიკას და პოზიტიურ ტრანსფორმაციას.

კავკასიის საერთაშორისო უნივერსიტეტის პოლიტიკური მეცნიერებების სადოქტორო პროგრამის ჩარჩოში, შოთა რუსთაველის სახელობის მეცნიერების ეროვნული ფონდის მხარდაჭერით 2019-2021 წლებში, ავტორის სადისერტაციო ნაშრომში შეიქმნა მეტაკომუნიციური მარ-

თვის თეორია, რომელიც წარმოგვიდგენს მართვის ჰოლისტურ და არა რედუქციონისტულ მიდგომას და შესაძლებლობას.

თეორია ეყრდნობა სამშვიდობო პროცესების ეკონომიკის კონცეპციას. ჩატარებულმა კვლევებმა დაამტკიცა, რომ ამ ტიპის კრიზისების ქრონიკული მოუგვარებლობის ერთ-ერთ მიზეზს წარმოადგენს არსებული სამშვიდობო რესურსების არაეფექტური აღრიცხვა და გამოყენება.

თეორია ამახვილებს ყურადღებას მეტაშემეცნებას გამოყენებულ შესაძლებლობებზე. მაგალითად – მეცნიერების განსაკუთრებულ როლზე სამშვიდობო პროცესების დაგეგმარების და ორგანიზების პროცესში. მასში გამახვილებულია ყურადღება მეცნიერების სოციალურ პასუხისმგებლობაზე ამ პროცესებთან მიმართებაში. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ფსიქოლოგიური მეცნიერების გამოყენებას.

„ცხინვალის კრიზისის“ ცნება წარმოდგენილია როგორც პოლიტიკური ნეოლოგიზმი, რომელშიც კონცენტრირებულია რთული და მრავალწახნაგოვანი კონფლიქტების სისტემა.¹ ეს პრობლემა რომ არ ყოფილიყო რთული, აქამდე მოგვარდებოდა, მაგრამ მისი მოგვარების პროცესი გაგრძელდა და დღეს შესულია ჩიხში. კონფლიქტში მონაწილე მხარეებს (რადიკალურ ფრთებს) აქვთ არჩეული დროის გაყვანის ტაქტიკა. მათ აქვთ იმედები, რომ გეოპოლიტიკური ვითარება შეიცვლება მათ სასარგებლოდ და ისინი მიაღწევენ სრულ გამარჯვებას. ეს მაქსიმალიზმი ერთი მხრივ ამცირებს კრიზისის ესკალაციის რისკებს, ხოლო მეორე მხრივ – ხელს უშლის სამშვიდობო პროცესის ეფექტიან წარმართვას.

2020 წლის ყარაბაღის ომის შედეგებმა ნათლად გვაჩვენა, რომ რეგიონში შეიცვალა ძალთა რეალური ბალანსი და რუსეთის ფედერაციას მონოპოლია აღარ აქვს. აზერბაიჯანის ხელისუფლებამ ეფექტურად გამოიყენა სომხეთსა და რუსეთს შორის შექმნილი დაძაბულობა, რომელიც იყო გამოწვეული სომხეთში მოსული „პროდასავლური“ ხელისუფლების ანტირუსული განცხადებებით და თურქეთის, პაკისტანის, ისრაელის და სხვა მოკავშირე ქვეყნების ხელშეწყობით მოახერხა (მინიმალური დანაკარგებით) ტერიტორიების დიდი ნაწილის დაბრუნება და სომხეთის ტერიტორიაზე მნიშვნელოვანი სტრატეგიული სიმაღლეების დაპყრობაც.

მაგრამ ცხინვალის კრიზისი ეს არაა ყარაბაღის შემთხვევა. მიუხედავად დიდძალი დაღვრილი სისხლისა მასში ჩართული საზოგადოებები ცდილობენ არ დაუშვან შეიარაღებული დაპირისპირება. ამიტომ რუსეთი წარმოადგენს საერთაშორისო არენაზე ამ მდგომარეობას, როგორც „მშვიდობის ძალით დამყარების“ ტექნოლოგიას. რუსეთის ოკუპაცია ამ თვალსაზრისით არის „გარანტი“ იმისა, რომ სერიოზული შეტაკებები არ მოხდება იმ მიზეზებით, რომ ძალთა ბალანსი არის იმდენად ასიმეტრიული, რომ ომი კარგავს აზრს. მეორე მხრივ დეოკუპაციის მოთხოვნა აჩენს კითხვას – ვინ იქნება ძალის არ გამოყენების და კრიზისის პოზიტიური ტრანსფორმაციის გარანტი? არც ეროვნულ არც საერთაშორისო დონეზე მზაობა ამ თვალსაზრისით არ არსებობს. 2008 წლის ტრაგედიაში, რომელიც იყო გამოწვეული პრეზიდენტ სააკაშვილის ამბიციებით, შეიწირა ბევრი ადამიანის სიცოცხლე. ამან შეუქმნა რუსეთის ფედერაციას შესაძლებლობა აღედგინა ცხინვალის რეგიონის და აფხაზეთის ტერიტორიებზე სრული სამხედრო-პოლიტიკური კონტროლი. ილჰამ ალიევისგან განსხვავებით სააკაშვილს საერთაშორისო დონეზე არ ჰყავდა მოკავშირეები და მან გამოიყენა თავისი აბსოლუტური ძალაუფლება, რათა მოეხდინა „კონსტიტუციური წესრიგის აღდგენა“. კონსტიტუციური წესრიგის აღდგენა არის შესაძლებელი იმ შემთხვევაში, თუ ეს კონსტიტუცია წარმოადგენს საზოგადოების ყველა ჯგუფისთვის სახელმძღვანელო დოკუმენტს. მაგრამ საქართველოს კონსტიტუცია წარმოადგენს საქართველოს ტერიტორიაზე დღეს არსებულ ე.წ. „მცირე კონსტიტუციების“ მხოლოდ ერთ-ერთ მაგალითს. ცხინვალელ სეცესიონისტებს აქვთ თავისი კონსტიტუცია და ისინი არ აპირებენ საქართველოს კონსტიტუციის აღიარებას. ეს კი არის შედეგი ეთნონაციონალისტური პოლიტიკის დომინირების, რაც კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს იმაში, რომ საქართველოს საზოგადოებამ (ამ სიტყვის ფართე მნიშვნელობით) ბოლომდე ვერ გაიაზრა თუ

¹ რუსეცკი ა., დოროხინა ო. (2020) აფხაზეთის კრიზისი: საერთო საფრთხეების გაცნობიერების კონცეპციიდან „აფხაზეთის უსაფრთხო თანასაზოგადოებამდე, სამეცნიერო და თეორიული აღმანახი გრანი, ტომი 23(3), გვ. 118-134

რა ისტორიული შანსი გაუშვა ხელიდან. საქართველოს ჰქონდა შესაძლებლობა რომ შექმნილიყო ერთიანი პოლიტიკური სისტემა რომელიც გაითვალისწინებდა პოლიტიკური იდეოლოგიების მრავალფეროვნებას და პოლიეთნიკური საზოგადოების სპეციფიკას. მაგრამ, ულტრანაციონალისტური განწყობები თავის შინაარსში ატარებდნენ ანტი სახელმწიფოებრივ საფუძველს, რამაც გამოიწვია კონსტიტუციური კრიზისი და ერთიანი ქვეყნის ფაქტიური დაშლა. აქ საუბარია ქართულ, აფხაზურ და ოსურ ნაციონალიზმზე, მაგრამ განსაკუთრებული პასუხისმგებლობა ამ პროცესში ეკისრებათ ქართველ ულტრანაციონალისტებს იმიტომ რომ ისინი იყვნენ უმრავლესობაში და ვერ მონახეს საერთო ენა პოლიტიკურ უმცირესობებთან.

ნათლად ჩანს ის ფაქტი რომ ულტრანაციონალისტური ძალების დეკლარირებული ანტი-რუსული პოლიტიკა სინამდვილეში არის ფიქცია, ეს ძალები წარმოადგენენ ზუსტად მოსკოვის მარიონეტებს და ძირს უთხრიან ერთიანი სახელმწიფოს იდეას. საქართველოს და უკრაინის მაგალითზე ჩვენ ნათლად ვხედავთ, რომ საზოგადოება აღმოჩნდა ამ ფსიქოლოგიური და იდეოლოგიური იარაღის წინაშე უძლური.

განსაკუთრებით მტკივნეული აღმოჩნდა ამ იარაღის გამოყენება ქართველი და ოსი ხალხისთვის. ეს ორი ხალხი ოდიდგანვე თანაარსებობდა ერთ გეოგრაფიულ სივრცეში, რამაც გამოიწვია მათი კულტურული და დემოგრაფიული დიფუზია. დღეს არსებობს უამრავი ოჯახი, რომელიც მატარებელია როგორც ქართული, ასევე ოსური სისხლის, გენის და კულტურის. ქართულ-ოსური ოჯახის წარმომადგენელია, საქართველოს სახელმწიფოებრიობის და მართლმადიდებლობის სიმბოლო – წმინდა მეფე თამარი. იმიტომ იმ პოლიტიკურმა ძალებმა, რომლებმაც ხელი შეუწვეს ქართულ-ოსურ დაპირისპირებას, ხელი აღმართეს საქართველოს სახელმწიფოებრიობაზე, რომელიც ატარებდა ტრადიციულად ზეეთნიკურ ხასიათს. ობიექტური ისტორიოგრაფია ადეკვატურად შეაფასებს მომავალში ამ მოვლენებს და გვაქვს იმედი კონფლიქტის მხარეები ერთობლივად მოინანიებენ და შევებულ მწარე შეცდომებს, რაც ხელს შეუწყობს კრიზისიდან გამოსვლას.

ცნება „ცხინვალის კრიზისი“ არის ახალი ცნება და გვაქვს იმედი რომ კონფლიქტის მონაწილე მხარეებისთვის ის არ იქნება გამაღიზიანებელი. საქმე მდგომარეობს იმაში, რომ თვით ამ კრიზისის სახელწოდება წარმოადგენდა და ესეც წარმოადგენს კონფლიქტს, იმიტომ რომ მხარეები სხვადასხვანაირად ახდენენ ამ პრობლემის განმარტებას, რაც წარმოადგენს ასევე იდეოლოგიური შერკინების არსს. პირველად ამ კონფლიქტის ხსენება გვხვდება ჩვენ 1989 წლის საბჭოთა კავშირის დოკუმენტებში, სადაც ის წარმოდგენილია როგორც „შეიარაღებული შეტაკებები ქალაქ ცხინვალთან“. შემდგომში გვხვდება შემდეგი განმარტებები: „ქართულ-ოსური კონფლიქტი“, „სამხრეთ ოსეთის კონფლიქტი“, „ოსეთის კონფლიქტი“, „საქართველო-სამხრეთ ოსეთის კონფლიქტი“, „კონფლიქტი სამაჩაბლოში“, „კონფლიქტი სამხრეთ ოსეთში“, „კონფლიქტი ცხინვალის რეგიონში“ და ა.შ.¹

კვლევამ დაამტკიცა, რომ მიუხედავად არსებული ქრონიკული კრიზისისა, არსებობს მისი პოზიტიური ტრანსფორმაციის ისეთი შესაძლებლობები, რომლებიც არ იყო გამოყენებული 30 წლის განმავლობაში.

მეტაკოგნიტური მართვის თეორია გულისხმობს არსებული ქრონიკული მოუგვარებელი კრიზისის მოგვარების პროცესის მართვის მართვას. თეორიის მიხედვით – მეტაკოგნიცია (მეტაშემეცნება) განიხილება როგორც მართვის განსაკუთრებული რესურსი.

თუ ჩვენ შევიცნობთ თუ როგორ მიმდინარეობს არსებული კრიზისის შემეცნების (მაგალითად აღქმის) პროცესი, ჩვენ შევძლებთ აღვწეროთ კონფლიქტის მხარეებს შორის არსებული ის კოგნიციური განსხვავებები, რომლებიც წარმოადგენენ ერთდროულად არსებული კონფლიქტისგან წარმოებულ ფსიქოლოგიურ კონფლიქტს და ამავე დროს ეს არის ამ არსებული კონფლიქტის პერმანენტული მოუგვარებლობის ერთ-ერთი მიზეზიც.²

¹ Georgian-Ossetian peacemaking movement: Kazbegy process., Caucasus Institute of Regional Security, 2005 SCIRS

² Rusetsky A., Political syncretism: from extremism to the „security community”, conference presentation, ISPP's 2021 Annual Meeting (International Society of Political Psychology), Recognition and (Re)claiming spaces: Marginalization, Colonization, and Privilege, 11-13 July 2021, <https://ispp.eventsair.com/ispp-2021-annual-scientific-meeting/>

მაგალითად, ერთი მხარისთვის შეიძლება პოლიტიკური მოვლენა იყოს „ოკუპაცია“, მეორისათვის – „განთავისუფლება“, ხოლო მესამისათვის – „მშვიდობის ძალით დამყარება“.

მეტაკოგნიციური მართვის თეორიის თანახმად კონფლიქტი წარმოდგენილია როგორც რთული და მრავალწახნაგოვანი სისტემა (complex system's), რომელიც შედგება სხვადასხვა ტიპის კონფლიქტებისგან. ანუ – ქვესისტემებისაგან. ეს უდავოდ კიდევ უფრო ართულებს ამოცანას, მაგრამ მეორე მხრივ ქმნის კონფლიქტის მართვის შესაძლებლობას მის ცალკეულ ქვესისტემებში. ნაწილობრივად ეს უკვე იყო გამოყენებული კონფლიქტის ეკონომიკურ განზომილებაში, როდესაც შეიქმნა ერგნეთის ბაზრობა, რომელმაც დაახლოვა მხარეები და მოუშუშა მათ ჭრილობები. მაგრამ, საქართველოს ხელისუფლების მიერ მიღებული გადაწყვეტილებით კორუფციასთან ბრძოლის ეგიდით, ბაზრობა იყო დახურული და კონფლიქტი გადავიდა ახალ სტადიაში, რომელიც დაგვირგვინდა 2008 წლის აგვისტოს ტრაგედიით.¹

სამწუხაროდ, დისკურსში დომინირებს „ქართულ-ოსური კონფლიქტის“ ცნება. ეს არ გვაძლევს საშუალებას დავინახოთ უფრო სიღრმისეული პოცესები. მაგალითად, კონფლიქტის უმნიშვნელოვანეს კომპონენტს წარმოადგენს ეთნიკურ ოსებში არსებული შიდა დაპირისპირება და შესაბამისი იდეოლოგიური მიმართულებები.

1. ოსების ნაწილი თვლის, რომ უნდა შეიქმნას დამოუკიდებელი ოსეთი, რომელიც გააერთიანებს ე.წ. სამხრეთ ოსეთს ე.წ. ჩრდილოეთ ოსეთთან. ერთი გამოყოფა საქართველოს, ხოლო მეორე-რუსეთს. ესერთდროულად წარმოადგენს ოსური იუნიონიზმის კონცეპციას.
2. სამხრეთ ოსური ირედენტეზმი. ოსების ნაწილი თვლის, რომ რუსეთიდან გამოყოფა არ ღირს, ამიტომ სამხრეთ ოსეთი უნდა გამოეყო საქართველოს და შეუერთდეს რუსეთის ფედერაციას. ანუ მოხდეს, ისტორიის ამ ეტაპზე, ამ ქვეყნის ჩარჩოში გაერთიანება.
3. ოსების ნაწილი თვლის, რომ ამ ეტაპზე ე.წ. სამხრეთ ოსეთი უნდა იყოს დამოუკიდებელი ქვეყანა და ჩრდილოეთ ოსეთი დარჩეს რუსეთის შემადგენლობაში. ეს არის სამხრეთელი ოსების პროექტი.
4. უნიონისტები. ოსების ნაწილი თვლის რომ ე.წ. სამხრეთ ოსეთი უნდა დარჩეს საქართველოს შემადგენლობაში და აღდგეს ნორმალური ურთიერთობები. შეიძლება ითქვას რომ ეს არის ქართულ-ოსური უნიონისტური პროექტი. ეს ნაწილი ასევე იყოფა 4 კატეგორიად: უნიტარისტები, ავტონომისტები, ფედერალისტები, კონფედერალისტები.
5. ოსების დიდი ნაწილი თვლის, რომ საქართველო მთლიანად უნდა დაბრუნდეს რუსეთის ორბიტაზე და ამით ბევრი პრობლემა მოგვარდება.
6. ასე არ თვლიან ის ოსები, რომლებიც ხედავენ საკუთარი ხალხის განვითარების პერსპექტივას დასავლეთთან დაახლოების სტრატეგიაში. ამ თვალსაზრისით.

ე.წ. სამხრეთ ოსეთის ოკუპირებულ ტერიტორიის უმრავლესობა არაა განწყობილი დაუბრუნდეს ერთიან საქართველოს, მაგრამ საქართველოს ტერიტორიაზე მაცხოვრებელი ოსები თვლიან, რომ ეს შესაძლებელია. გამომდინარე აქედან, ნათლად ჩანს, რომ ცხინვალის კრიზისის ერთ-ერთი უმთავრესი კომპონენტი წარმოდგენილია – თვით ოსური საზოგადოების სიღრმისეული გახლეჩილობით. ტერმინი „სამხრეთ ოსეთი“ იწვევს გაღიზიანებას ქართველ მეცნიერებში, მაგრამ ტერმინი „სამხრეთელი ოსები“ ამ გაღიზიანებას ვერ გამოიწვევს იმიტომ რომ სამხრეთელი ოსები რეალურად ცხოვრობდნენ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში. 1989 წლამდე, ცხინვალის რეგიონში ცხოვრობდა ორჯერ უფრო მეტი ოსი ვიდრე საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიებზე.

ჩრდილოეთელი ოსები ბევრად უფრო ფრთხილად ეკიდებიან ამ კონფლიქტის საკითხს, და ცდილობენ კომპრომისის გამოძებნას. მათში არ დომინირებს სეპარატისტული განწყობები იმიტომ რომ მათ არ უნდათ შეიარაღებული კონფლიქტის პირობებში არსებობა. მათ ჰქონდათ სერიოზული დაპირისპირება ინგუშებთან და ასევე ზარდამცემი ბესლანის ტრაგედია. ისინი იძულებულები გახდნენ ჩართულიყვნენ ცხინვალის ძმათამკვლელ ომში.

¹ Rusetsky A., Conference presentation, Metacognitive theory of conflict management for building a new model of positive transformation of the Abkhazian crisis, Post-Apocalyptic Life Era (PALE 0 2020), 2020.

მაგრამ მათი მხრიდან არაერთხელ იყო წარმოდგენილი მშვიდობიანი ინიციატივები და ისინი აქტიურად დებულობდნენ მონაწილეობას სამშვიდობო პროცესებში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ე.წ. „ყაზბეგის პროცესი“, რომელიც მიმდინარეობდა როგორც სამთავრობო, ასევე სამოქალაქო დონეებზე. შეიძლება პოზიტიურად შევაფასოთ მაგალითად, ამ პროცესის მუნიციპალური განზომილება და კონკრეტულად 2000 წლის შეთანხმება, როდესაც მოხდა ვლადიკავკაზისა და მცხეთის დამეგობრება. სამწუხაროდ მაშინ ეს პროცესი არ გაგრძელდა, მაგრამ ამ ფაქტმა დაამტკიცა ქართულ-ოსური თანამშრომლობის პერსპექტივების შესაძლებლობა. აღსანიშნია ის ფაქტი, რომ შეთანხმება ორ ქალაქს შორის იყო მაგალითი ასევე ორი ქვეყნის რეგიონებს შორის ურთიერთობების განვითარების.

რჩება გამოუყენებელი საუნივერსიტეტო დიპლომატიის განზომილება, რომელიც მოიცავს როგორც ახალგაზრდებს შორის თანამშრომლობას, ასევე მეცნიერებს შორის ურთიერთობას. ამ თვალსაზრისით ფასდაუდებელია თსუ-ს პროფესორის, ფილოლოგიის დოქტორის, ქართულ-ოსური კვლევების ცენტრის ხელმძღვანელის ქალბატონ ნაირა ბეპიევას მიერ ინიცირებული ყოველწლიური კონფერენციების ფორმატი. ეს ფორმატი იძლევა შესაძლებლობას, რომ არ შენედე ინტელექტუალურ ელიტებს შორის კომუნიკაციები. სამწუხაროა, რომ ამ პროცესში ცხინვალის უნივერსიტეტის საზოგადოება ნაკლებად არის ჩართული. მაგრამ არის რეალური მათი აქტივიზაციის პერსპექტივა. განსაკუთრებით დიდი როლი მიუძღვნით ამ პროცესში აწ გარდაცვლილი ვლადიკავკაზელი მეცნიერების აღან გრიგორის ძე პლიევის და ალექსანდრე ბორისის ძე ძაძიევის მონაწილეობას.¹ აუცილებელია, რომ პოლიტიკურ დონეზე მოხდეს ამ პროცესების დებულოკირება და საერთო ინტერესებიდან გამომდინარე კრიზისიდან გამოსვლის გზების ძიება. გამომდინარე არსებული გეოპოლიტიკური კონიუნქტურიდან, ამ პროცესის სრულყოფილება დამოკიდებულია რუსეთის ფედერაციის კეთილ ნებაზე. არსებობს რეალური შესაძლებლობა, რომ ზუსტად ამ განზომილებაში მოხდეს რუსეთის და დასავლეთის „რბილი ძალების“ თანამშრომლობა. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შესაბამის დონორ ორგანიზაციებთან თანამშრომლობა, რაც აქამდე გამოყენებული არ იყო. ცალმხრივი დაფინანსებების სისტემა ხელს უწყობს კონფლიქტის პოლარიზაციას და ესკალაციას, იმიტომ რომ განიხილება როგორც ბალანსის შეცვლის მცდელობა და ზეგავლენისთვის ბრძოლა. მაგრამ იმ შემთხვევაში თუ მოხდება რუსეთ-დასავლეთის პოლიტიკის დაახლოება კონკრეტულ საკითხებში და, პირველ რიგში, ეს შეეხება ჰუმანიტარულ თემებს, ეს მოახდენს კონფლიქტის პოზიტიურ ტრანსფორმაციას. როგორც შიდა ოსური, ასევე შიდა ქართული და ქართულ-ოსური დაპირისპირების უკან, საბოლოო ჯამში, დგას რუსეთსა და ნატოს ქვეყნებს შორის არსებული დაპირისპირება. მოსახლეობის დომინირებულ ნაწილს ეს დაპირისპირება არ აწყობთ იმიტომ რომ იღვრება მათი შვილების სისხლი.

უნდა აღინიშნოს, რომ მეტაკოგნიციური მართვის თეორიის ერთ-ერთ საფუძველს წარმოადგენს მეტადიპლომატიის კონცეფცია, რომელიც არის მულტიარხული დიპლომატიის, ქსელური დიპლომატიისა და სხვა დიპლომატიური ტექნოლოგიების ერთობლიობა. საზოგადოების დაინტერესების შემთხვევაში არსებობს ამ კრიზისიდან ღირსეული გამოსვლის სერიოზული შესაძლებლობები. კრიზისი არაა აუცილებელი რომ დასრულდეს მორიგი ტრაგედიით. კრიზისი შეიძლება გახდეს ურთიერთობის განვითარების ახალ დონეზე გადასვლის შესაძლებლობაც. როგორც ქართველებმა, ასევე ოსებმა, ზოგადად საერთაშორისო საზოგადოებამ, კარლ დოიჩის თეორიის მიხედვით², უნდა აიღოს გეზი „უსაფრთხო ქართულ-ოსური თანასაზოგადოების“ ჩამოყალიბებაზე და ისეთი მეტამშვიდობის მდგომარეობის მიღწევაზე, რომელიც განისაზღვრება როგორც ცალკეული „მშვიდობების“ თავსებადი ერთობლიობა.

¹ Georgian-Ossetian peacemaking movement: Kazbegy process., Caucasus Institute of Regional Security, 2005 SCIRS

² Political Community and the North American Area. (1957). Karl W. Deutsch, Sidney A. Burrell, Robert A. Kann, Maurice Lee, Martin Lichterman, Raymond E. Lindgren, Francis L. Loewenheim, Richard W. Van Wagenen, Series: Princeton Legacy Library. Princeton University Press.

ბიბლიოგრაფია:

1. რუსეცკი ა., დოროხინა ო. (2020) აფხაზეთის კრიზისი: საერთო საფრთხეების გაცნობიერების კონცეპციიდან „აფხაზეთის უსაფრთხო თანასახოგადობამდე, სამეცნიერო და თეორიული აღმანახი გრანი, ტომი23(3),გვ. 118-134
2. Georgian-Ossetian peacemaking movement: Kazbegy process, Caucasus Institute of Regional Security, 2005 SCIRS
3. Rusetsky A., Political syncretism: from extremism to the „security community“, conference presentation, ISPP's 2021 Annual Meeting (International Society of Political Psychology), Recognition and (Re)claiming spaces: Marginalization, Colonization, and Privilege, 11-13 July 2021, <https://ispp.eventsair.com/ispp-2021-annual-scientific-meeting/>
4. Rusetsky A., Conference presentation, Metacognitive theory of conflict management for building a new model of positive transformation of the Abkhazian crisis, Post-Apocalyptic Life Era (PALE 0 2020), 2020
5. Political Community and the North American Area. (1957). Karl W. Deutsch, Sidney A. Burrell, Robert A. Kann, Maurice Lee, Martin Lichterman, Raymond E. Lindgren, Francis L. Loewenheim, Richard W. Van Wagenen, Series: Princeton Legacy Library. Princeton University Press.

Alexander Rusetsky

*Doctor of Psychology, PhD in Political Science,
Member of the International Society of Political Psychology;
Corresponding Member of the Tskhum-Abkhazian
Academy of Sciences; Associate Professor at
Caucasus International University
Tbilisi, Georgia*

POSITIVE TRANSFORMATION OF „THE TSKHINVALI CRISIS“ IN THE CONTEXT OF METACOGNITIVE MANAGEMENT THEORY

Abstract

The Tskhinvali Crisis is a complex multi-faceted conflict represented by ethnic, political (geopolitical), economic, religious, and linguistic components, as well as interdependencies.

The „Tskhinvali crisis“ will not be reduced only to a conflict between ethnic groups, or only to a conflict between states between the Russian Federation and Georgia.

Unfortunately, the current scientific and political discourse is reductionist in nature, making accurate perception, diagnosis, and positive transformation of this crisis difficult.

In the framework of Caucasus International University's Doctoral Program in Political Science, and with the support of the Shota Rustaveli National Science Foundation in 2019-2021, the author's dissertation developed a metacognitive management theory that presents a holistic and non-reductionist approach and management possibility.

The theory is based on the concept of economics of peace processes. Studies have shown that one of the reasons for the chronic unresolved nature of these types of crises is the inefficient accounting and use of existing peace resources.

The theory focuses on metacognition's untapped potential. For instance, consider the unique role of science in the process of planning and organizing peace processes. It focuses on science's social responsibility in relation to these processes. The application of psychological science is given special consideration.

Keywords: Transformation, Conflict.

ზმნური ფუძეთქმნადობის ზოგიერთი საკითხი უდიური ენაში

უდიური ენა ერთ-ერთი იბერიულ-კავკასიური ენაა და, რაც არანაკლებ საინტერესოა, ის მკვედარ ენად წოდებული კავკასიის ალბანურის მემკვიდრე ენაა. უდიურ ენას, როგორც ზმნური სისტემით მდიდარ ენას, ისევე როგორც სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენებს, ზმნაში პიროვანი და არა კლასოვანი უღვლილების პარადიგმა აქვს.

ზმნური ფუძეთქმნადობის პროცესი კლასოვანი(ნახური ენები, დაღესტნურ ენათა დიდი ნაწილი...), კლასოვან-პიროვანი (აფხაზური...) და პიროვანი (ქართველური ენები, აღიდურის, უდიური...) უღვლილების მიხედვით თანაბარი ინტენსივობით არ ხასიათდება, ვინაიდან ამ ენებს უძველესი, კლასოვანი უღვლილებიდან გვიანდელ, პიროვან უღვლილებამდე ევოლუციის გზა სხვადასხვა ინტენსივობით აქვთ გავლილი. ცხადია, უდიურმაც, როგორც ერთ-ერთმა იბერიულ-კავკასიურმა ენამ, ეს გზა გაიარა. უდიურში ზმნური ფუძეების ძირითად მარკერად პირის ნიშნებია წარმოდგენილი და გრამატიკული კლას-ნიშნების ნაცვლად(რაც ამ ენაშიც ამოსავალი უნდა ყოფილიყო) ამ ნიშნების არსებობა დაინტერესებას იწვევს იმ მხრივაც, რომ ეს პროცესი ქართული ენის ანალოგიურად დიდი ხნის წინ ჩანს დასრულებული, რაზეც ალბანური ენის, როგორც წინაპარი ენის, მონაცემებიც მეტყველებს.

უდიურში ცალკეული ძირისაგან ფუძეთა წარმოქმნის მექანიზმი, ისევე როგორც სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, ტრადიციულ წესს ექვემდებარება და სათანადო აფიქსების გამოყენებას გულისხმობს. აღსანიშნავია რომ, უდიურში, ცალკეულ ზმნაში ფუძეთქმნადობის პროცესი ტრადიციულ წესს არ ემორჩილება და თავისებურ წარმოებას გვიჩვენებს. მაგალითად, „სვლასთან“ დაკავშირებული ფუძეები, უდიურში იწარმოება არა აფიქსური მორფემებისა და სხვადასხვა ფორმანტის დართვით, არამედ ძირეული მორფემის, ანუ ამოსავალი, ძირეული ელემენტის სტრუქტურული ცვლილებებით. ეს ცვლილებები იმდენად მასშტაბურია, რომ სხვადასხვა ძირისგან ნაწარმოები ფუძეების შთაბეჭდილებას ქმნის და არა საერთო, ერთი ძირისაგან წარმოქმნილი განსხვავებული აგებულების ფუძეებისა.

„სვლა“ ძირისაგან ნაწარმოები ფუძეები უდიურში ადგილ-მიმართულების ჩვენებით ასეთი სახითაა წარმოდგენილი: **ე-სუნ „მოსვლა“-თა -სუნ/თა-სუნ „წასვლა“, ლა-სუნ“ასვლა“-ტი-სუნ „ჩა-სვლა“, ჭე-სუნ „გა-სვლა“-ბა-სუნ/ ბა-სუნ „შესვლა“.**

უდიურში ზოგი ზმნის ფუძე-ფორმათა აბსოლუტურ დასაწყისში გამოიყენება ისეთი ელემენტები, რომლებიც გამოხატავენ მოქმედების მიმართულებას ზემოდან ქვემოთ, ქვემოთ ზემოდან, აქედან იქით, ან იქიდან აქეთ სხვა. შდრ. ე-სუნ „მოსვლა“-თა -სუნ,თა-სუნ, ლა-სუნ“ასვლა“-ტი-სუნ „ჩა-სვლა“, ჭე-სუნ „გა-სვლა“-ბა-სუნ, ბა-სუნ „შესვლა“... ზმნათა ზოგი ამგვარი თავკიდური ელემენტი უდიურში გამოძახილს პოულობს ლოკატიურ ბრუნვათა მაწარმოებლებსა და ზმნიზედებში. ლეზგიური ჯგუფის სხვა ენებშიც თაბასარანულში, აღულურში ზმნაში პრევერბები ქმნიან სისტემას რომელიც, ანალოგიურია სახელთა თანდებუდიანი ბრუნვების სისტემისა. ლოკატიური ბრუნვებისა და პრევერბების მატერიალური ერთიანობა ადასტურებს მათ წარმომავლობას ერთი საერთო წყაროდან და დაჯგუფებულია მარტივ და რთულ პრევერბებად. მითითებულია, რომ თაბასარანულსა და აღულურს მოეპოვება პრევერბთა სისტემა (ა. დირი, ლ. ჟირკოვი, ა. მაჰომეტოვი). იბერიულ-კავკასიურ ენათა ფონზე საინტერესოა უდიურ, წახურ და მუხადურ ენებში აღნიშნული მდგომარეობა, რამდენადაც ამ წრის ერთი ჯგუფის ენებს (ქართველური, აფხაზური) მოეპოვებათ პრევერბები, ლაკურს და ხუნძურს- არა და ა.შ.

ცალკე ჯგუფად უნდა გამოიყოს უდიური, წახური და მუხადური ენები, სადაც ადგილ-მიმართულების გამოხატველ ელემენტთა ჩამოყალიბებული სისტემა არ არის, მაგრამ ამგვარი ფუნქციით აღჭურვილი თავსართოვანი ელემენტები მაინც თვალსაჩინოა და მათ „გრამატიკუ-

ლი კატეგორიის“ მნიშვნელობა ენიჭებათ.პრევერბთა წარმოქმნის წყარო თუ წარმოების თავ-დაპირველი ხასიათი ყველა დასახელებულ ენაში ერთნაირია, მაგრამ განვითარების დონე -სხვადასხვა. ეს დონე უდიურ, წახურ და მუხადურ ენებში თითქმის ერთ სიბრტყეზეა : ამ ენებში ვლინდება პრევერბთა როგორც მატერიალუტ-ფონეტიკური, ისე წარმოება -გამოყენების ერთგვაროვნება. უდიურში ინფინიტივ- მასდარი იწარმოება ნეიტრალურ ფუძეზე **-ეს** სუფიქსის დართვით; მაგ. ბაქ-ეს (ყოფნა), ბ-ეს (კეთება, ქმნა),უქ-ეს (ჭამა), ფ-ეს (თქმა), ბიხ-ეს (შობა), ბიყ-ეს (პყრობა), არც-ეს (ჯდომა), ჩურ-ფეს (დგომა), ეღ-ეს-ფე-ეს-ფეს (მოსვლა) და სხვა. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია სხვადასხვა მოსაზრება;აღნიშნულია, რომ უდიურს აქვს ინფინიტივი, განუსაზღვრელი კილო, რომელსაც აწარმოებს სუფიქსი -სუნ (ა. შიფნერი, ა.დირი), ასევე აღნიშნულია, რომ უდიურს მოეპოვება ორგვარი მასდარი:მასდარი რომელსაც აწარმოებს სუფიქსი -ეს და მასდარი, რომელიც წარმოებულია რთული სუფიქსით, ამასთან აღნიშნულია ისიც, რომ ორივე მასდარი წარმოადგენს ნაზმნარ სახელს, თუმცა ერთიც და მეორეც „მართავს მასთან შესიტყვებაში მეოფ სახელს იმ ბრუნვაში, რომელიც დასტურდება შესაბამისი ზმნის პირის ფორმასთან“ (ვ. ფანჩვიძე, 1974).

ეს- მაწარმოებლიანი ინფინიტივ მასდარის ფორმანტიც შესაძლოა ეტიმოლოგიურად მიცემითი ბრუნვის ნიშანს დაუკავშირდეს. ასეთი მოსაზრება გარდა უდიურისა, გამოთქმულია აგრეთვე წახურ, მუხადურ (რუთულურ), ლეზგიურ, თაბასარანულ, აღულურ, ხუნძურ, დიდოურ-ხვარშიულ-ჰინუსურ, ლაკურ და სხვა ენათა მონაცემების მიხედვით (ა. შიფნერი, ა.დირი, პ.უსლარი, ა.ჩიქობავა, ლ.ჟირკოვი, შ. გაფრინდაშვილი, დ. იმნაიშვილი, ი.ცერცვაძე, ა. მაჰომეტოვი, გ. თოფური, ე.ჯეირანიშვილი).

აღნიშნული ეტიმოლოგიური ძიება ეყრდნობა იმას, რომ ამ ენებში, ერთი მხრივ, მიცემითის ფორმანტები ემთხვევა ან შეესატყვისება ერთმანეთს. ამჟამინდელ უდიურს თუ არ ვიგულისხმებთ,ადესივის ფორმაში შემონახულ-ას (-ეს, -ის, -უს, -ოს) ელემენტებს ინფინიტივის -ეს-ს ფორმანტის ფარდი მაწარმოებელი მიცემითი ბრუნვისა არ მოეპოვება, აქ ამ ბრუნვის ნიშანია: -ახ, -ეხ, -იხ, -უხ, ოხ||-ა, -გ, -ფ, -ო შესაბამისად). მაგრამ ინფინიტივ მასდარისა და მიცემითი ბრუნვის მაწარმოებელთა ისტორიულ ურთიერთობასთან დაკავშირებით საინტერესოა სწორედ ის ერთი ფაქტი, რაც უკვე აღინიშნა:ეს ფორმა (ინფინიტივ-მასდარი), მართალია შეზღუდულად, მაგრამ მაინც იბრუნვის. რთულმაწარმოებლიანი ინფინიტივ-მასდარის მოდელი ასეთია: **-ეს** მაწარმოებლიანიმასდარის ფორმა + უნ სუფიქსი, ამგვარად წარმოებული ამ ფორმის მაგალითები შემდეგია: ბეს-უნ (კეთება), ფეს-უნ (თქმა), ჩურეს-უნ (დგომა), ბიყეს-უნ|| ბიყსუნ (პყრობა, ჭერა), **ესუნ-ელესუნ (მოსვლა), ჭესუნ-ჭეესუნ- ჭელესუნ (გასვლა), ცისუნ-ციესუნ-ციღესუნ (ჩასვლა).**

ამ ტიპის მასდარ -ინფინიტივის მაწარმოებელი – როგორც ეს სამეცნიერო ლიტერატურაშიცაა აღნიშნული (ა. შიფნერი, ა.დირი, ნ.ტრუბეცკოი, ვლ. ფანჩვიძე) შესაძლოა, გენეტურად დაუკავშირდეს ნათესაობითი ბრუნვის უდიურშივე ამჟამად პრაქტიკულად არსებულ -უნ ნიშანს (შდრ. ჟოდლ-უნ „ზაფხულია“, დირიგ-უნ „ბოსტნისა“...

როგორც ვხედავთ უდიურში „სვლასთან“ დაკავშირებული მასდარისა და საერთოდ, ზმნური და სახელზმნური ფორმები ძირისა და ფუძის აგებულების გარკვეულ თავისებურებებს გვიჩვენებს.ცხადია, ტრადიციულ სტრუქტურულ სხვა ენებისთვისაც დამახასიათებელ წესებთან ერთად. განსაკუთრებულ თავისებურებად უდიურისთვის და არა მხოლოდ ამ ენისთვის, უნდა ჩაითვალოს „სვლასთან“ დაკავშირებული ზოგიერთი ფუძისა თუ ძირის სტრუქტურის შემადგენელი ელემენტების ფუნქციური ცვალებადობა, კერძოდ ძირეული ელემენტის დაკარგვის შემდეგ ზოგიერთმა აფიქსმა იტვირთა ამ ელემენტის ფუნქცია:ე-სუნ, თა-სუნ, ტი-სუნ, ჭე-სუნ, ბა-სუნ, მაგალითებში -სუნ სუფიქსია, -თა, -ტი, – ჭე, -ბა მიმართულების აღმნიშვნელი პრევერბები კი ძირეული მორფემის ადგილს იკავებენ. ასეთ შემთხვევები იშვიათია სხვა ენებისთვისაც.

მაგალითად, ქართულში არნ. ჩიქობავას (1942) ეტიმოლოგიით „სვლა“ ძირისაგან არის მიღებული **სულ, სრულ, სრულ-ი-ად** ფორმები; **ს-ვლ->ს-ვლ-ულ-> ს-ლ-ულ->ს-რ-ულ||ს-ულ**, ამ ფუძეში (**ს-ულ, ს-ულ-აც...**) ს პრეფიქსია. ეტიმოლოგიურად(და ისტორიულად), -ულ მიმდებარის

სუფიქსი, ძირეული ელემენტი კი არ ჩანს. მაშასადამე, უდიურის მსგავსად „სვლა“-სთან დაკავშირებულ ამ ფუძეშიც აფიქსებმა დაიკვა ძირის ადგილი.

Nino Rukhadze

*Senior specialist at the Institute of Caucasology,
Faculty of Humanities, Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University, Guest Lecturer
Tbilisi, Georgia*

SOME ISSUES OF VERB CONJUGATION IN THE UDI LANGUAGE

The mechanism for the formation of stems from a single root in the Udi language, as in other Ibero-Caucasian languages, is subject to the traditional rule and involves the use of appropriate affixes.

In Udi, the process of root formation in a single verb does not obey this traditional rule and shows a peculiar production. For example, the stems associated with „movement“ are produced in Udi not by affixing affix morphemes and various formats, but by structural changes of the root morpheme, or starting, root element. These changes are so significant that they give the impression of stems produced from different roots and not of common, differently constructed stems derived from a single root.

The stems derived from the root „svla“ are represented in Udi by showing the place-direction.

The etymological search for these verbs will be presented in detail in the paper.

Keywords: Language, Caucasian Languages.

ირინე საგანელიძე

საქართველოს კულტურის, სპორტისა და
ახალგაზრდობის სამინისტრო
თბილისის საქართველო

ქართულ-ოსური შემოქმედებითი თანამშრომლობა ფილმების – „ვატიმასა“ და „ჩარმინის“ მიხედვით

ხელოვნება ადამიანის ყველაზე ინდივიდუალური და, ამავე დროს, ყველაზე უნივერსალური ხასიათის შემოქმედებითი საქმიანობის სფეროა. მასში ბუნებრივად ირეკლება მისი შემოქმედითი ერის კულტურა, მენტალობა, ადათ-წესები, ტრადიციები, ძირძველი ისტორია, იმავდროულად, ის ზოგადადამიანური, უნივერსალური ღირებულებების გამომხატველიცაა. ამიტომ სახელოვნებო ენა, განურჩევლად მისი ეროვნული წარმომავლობისა, გასაგებია ყველასთვის. თუმცა არის ეთნოსთა არსებობის უფრო მცირე ლოკალი, რომელიც გეოგრაფიულ თანამეზობლობასთან ერთად გულისხმობს ტრადიციათა, მორალის, ზოგჯერ, აღმსარებლობის, ადათების, პირობისა და მიცემული სიტყვისადმი ერთგულების, სტუმრის პატივისცემის, მშობლიური თემისა და მოთემეებისათვის თავგანწირვის, სიმამაცისა თუ სხვა მახასიათებლების მსგავსებას ან იდენტურობას. ეს კი მათ მენტალურად აახლოებს, რაც მათი ნებისმიერი სახის ურთიერთობას აადვილებს და განამტკიცებს. ამჯერად მხედველობაში მაქვს კავკასიის მკვიდრი ორი ეთნოსის-ქართველებისა და ოსების საუკუნეობრივი კეთილმეზობლური ურთიერთობა, რომლის თავისებურ გამოსატყულებად უნდა მივიჩნიოთ მათი წარმომადგენლების შემოქმედებითი თანამშრომლობა ხელოვნებაში, კერძოდ, კინემატოგრაფიაში. ამის ნათელი მაგალითებია ქართველი რეჟისორების- ს. დოლიძის, ვლ. ვალიშვილისა (1958 წ.) და ნ. ხანიშვილის (1971 წ.) მიერ ოსი პოეტის, კ. ხეთაგუროვის, პოემა „ვატიმასა“ და ოსური ხალხური ეპოსის გმირის – ჩერმენის

თავადასავლის მიხედვით კინოსტუდია „ქართულ ფილმში“ გადაღებული ამავე სახელწოდების ფილმები.

ქართველი რეჟისორები დაინტერესდნენ ოსური დრამატურგიული მასალით და მისი მეშვეობით შეეცადნენ არა მხოლოდ სახოვნად აემეცყველებინათ ის, არამედ მისი თემატიკა და იდეა განაზოგადებინათ და ზოგადადამიანური რაკურსით გამოეკვეთათ. ამან კი გაზარდა ფილმების იდეური და მხატვრული ღირებულება. საზგასმით დავამატებდით, მიუხედავად იმისა, რომ ქართველ და ოს კინოხელოვნათა ეს შემოქმედებითი ურთიერთობა საბჭოთა კავშირის იდეოლოგიზებულ სახელოვნებო ატმოსფეროში შედგა, ვფიქრობთ, ის არ იყო განპირობებული ხალხთა მეგობრობის მაშინდელი ყალბი იდეოლოგიური მოთხოვნით, ისევე როგორც ქართველი კინომატოგრაფისტების მიერ ოსური თემის არჩევა. ეს, უპირველესად, მის დრამატურგიულ მიმზიდველობასთან ერთად კავკასიის მკვიდრი ამ ორი ეთნოსის მენტალური სიახლოვით აიხსნება, რამაც, მიუხედავად კინოწარმოების პროცესთან დაკავშირებული ჩვეული სიძნელეებისა, ნამდვილად გაუადვილა ქართველსა და ოს შემოქმედთ ერთობლივი მუშაობა. ქართველებისთვის, რომელთათვისაც ახლობელია ვაჟასა და ყაზბეგის ნაწარმოებებში ასახული მთიელთა მაღალი მორალი, ბუნებრივია, ახლობელი აღმოჩნდა ოსი ხალხის უპირველესი პოეტის- კ. ხეთაგურის პოემის, აგრეთვე ხალხური ეპოსის, შემდეგ კინოში ტრანსფორმირებული მსგავსი იდეალები. ამიტომ სავსებით ლოგიკურია, რომ ვიზუალურად მათმა ამტყველებამ მაღალი შეფასება დაიმსახურა როგორც საბჭოთა საზოგადოებაში, ისე კინომატოგრაფისტთა წრეებში. შემთხვევითი არც ისაა, რომ ფილმი იმ დროისათვის უკვე არაერთწლიანი გამოცდილებისა და ისტორიის მქონე ქართული კინოწარმოების პირმშოა და იგი კინოსტუდია „ქართულ ფილმში“ შეიქმნა. ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში ძმებ ლუმიერების მიერ გამოგონილმა სინემატოგრაფმა საქართველოში, თავდაპირველად, უფრო კინოდოკუმენტალისტიკაში დაიმკვიდრა ადგილი. 1921 წელს საბჭოთა რეჟიმის დამყარების შემდეგ კინო იქცა პროპაგანდის მთავარ ინსტრუმენტად. და უკვე 1921 წელს ეკრანზე გამოვიდა პირველი ქართული საბჭოთა ფილმი „არსენა ჯორჯიაშვილი (რეჟ. ი. პერესტიანი; სცენარისტი შ. დადიანი). 1923 წლის სექტემბერში კი ჩამოყალიბდა სააქციო საზოგადოება „სახკინმრეწვი“. სრული სახელმწიფო მონოპოლიის პირობებში კინოსაქმე აღმავლობას განიცდიდა. ამ ინსტიტუციამ ხელი შეუწყო ქართული კინოს ტექნიკური და ფინანსური შესაძლებლობების გაძლიერებას, „სახკინმრეწვი“ საბჭოთა კავშირში სიდიდით მესამე კინოფაბრიკა გახდა (კერესელიძე 2011: 11). 1953 წელს „სახკინმრეწვის“ ბაზაზე შეიქმნა სახელმწიფო კინოსტუდია „ქართული ფილმი“, სადაც ხდებოდა ყველა ქართული ფილმის გადაღება. „ფატიმა“ ამ კინოსტუდიაში გადაიღეს, დამდგმელი რეჟისორობა კი საბოლოოდ მიანდეს ს. დოლიძეს, რომელსაც ქართულ კინოში მოღვაწეობის მრავალწლიანი გამოცდილება ჰქონდა. იგი ჯერ კიდევ 1925 წლიდან მუშაობდა სხვადასხვა პოზიციაზე „სახკინმრეწვიში“; 1928 წელს დააარსა და სათავეში ჩაუდგა კინოქრონიკის განყოფილებას, რომლის ბაზაზე მისი აქტიური მხარდაჭერით 1958 წელს ჩამოყალიბდა საქართველოს ქრონიკულ-დოკუმენტური და სამეცნიერო პოპულარული ფილმების სტუდია. მისი პირველი რეჟისორული ნამუშევარია საკუთარი სცენარით გადაღებული დოკუმენტური ფილმი „მიწის ძახილი“ (1929 წ.). მას მოჰყვა არაერთი დოკუმენტური ფილმი. ს. დოლიძემ როგორც რეჟისორმა მხატვრულ კინოშიც მოსინჯა ძალები და „ფატიმამდე“ უკვე იყო ავტორი ცნობილი ფილმებისა: „დარიკო“ (1936 წ.) „ჯურღაის ფარი“ (1944 წ.), „ჭრიჭინა“ (1954 წ.), „ფატიმას“ შემდგომაც მან წარმატებით იღვაწა და შექმნა ფილმები: „დღე პირველი, დღე უკანასკნელი (1959 წ.), „პალიასტომი“ (1963 წ.), „შეხვედრა წარსულთან“ (1966 წ.) და სხვა. მის მიერ საქართველოში შეიქმნა კინემატოგრაფისტთა კავშირი, რომელსად თავად უძღვებოდა 1957-1976 წლებში. სწორედ ასეთი მრავალმხრივი შემოქმედებითი ბიოგრაფიის მქონე ადამიანმა გადაიღო „ფატიმა“ და წარმატებითაც გაართვა თავი. ფილმი მოგვითხრობს ტრაგიკული სიყვარულის ისტორიას: თავადის ოჯახში შვილივით აღზრდილი, გამორჩეული სილამაზის ფატიმა თავადის ვაჟს- ჯამბულათსა და მოჯამაგირეს – იბრაჰიმს შეუყვარდათ. ქალს თანაშეზრდილი ჯამბულათი უყვარს, რომელიც ომში მიდის და უგზოუკვლოდ იკარგება. აქ აუცილებლად უნდა ითქვას, რომ ფილმში მოქმედება XIX საუკუნის მეორე

ნახევარში მიმდინარეობს, როცა რუსეთის იმპერიამ უკვე დაიმორჩილა კავკასია, მათ შორის, ოსები და დაპყრობილ ეთნოსებს დააკისრა ვალდებულება, რომ მიეღოთ მონაწილეობა რუსეთის მიერ წარმოებულ სამხედრო ოპერაციებში. ჯამბულათსა და მის თანაუღლებს, სავარაუდოდ, რუსეთ-თურქეთის ერთ-ერთ ომში გაიწვევენ, თუმცა, როგორც მოსალოდნელი იყო, საბჭოთა საქართველოში შექმნილ ამ ფილმში, საბჭოური იდეოლოგიის შესაბამისად, რუსეთის იმპერიის მიერ წარმოებულ ომში მთიელთა წასვლის ეპიზოდი არასასურველ სამხედრო ბეგარის იძულებით აღსრულებად კი არაა წარმოდგენილი, არამედ როგორც ნებისმიერი მთიელისთვის ესოდენ სისხლხორცეულ ვალდებულებად სამშობლოს წინაშე, მამრის საკადრ სიქველედ. ამ სამხედრო ბეგარასა და ტყვეობას თავდაღწეული ჯამბულათი ბოლოს და ბოლოს ბრუნდება სამშობლოში, მაგრამ ხანგრძლივი დროის გასვლისა და დაკარგულ სიყვარულზე-ჯამბულათზე დარდის შემდგომ ფატიმა იბრაჰიმს გაჰყვა ცოლად და ოჯახი შექმნა, რასაც ავალდებულებდა, ერთი მხრივ, ჯამბულათისადმი მიცემული პირობა, რომ მისი დაუბრუნებლობის შემთხვევაში ყველაზე უპოვარს გაჰყვებოდა ცოლად, მეორე მხრივ, მთის ადათი, რომლის მიხედვით მეუღლის გარეშე ახალგაზრდა ქალის ყოფნა დაუშვებელია. ამიტომ ფატიმა იძულებული ხდება, ჩაიკლას გულში საყვარელ არსებაზე ფიქრი და გაჰყვეს იბრაჰიმს ცოლად.

სამშობლოში დაბრუნებული და ფატიმაზე უზომოდ შეყვარებული ჯამბულათი ვერ ეგუება იმას, რომ საყვარელი ქალი ყოფილი მოჯამაგირის მეუღლეა, ამასთან, არ უწევს ანგარიშს მთიელთა ტრადიციას, რომ გათხოვილი ქალი და მისი ოჯახი ხელშეუხებელი და წმინდაა, იგი ფატიმას ოჯახის დატოვებას სთხოვს, მისგან უარის მიღების შემდეგ ჯამბულათი კლავს იბრაჰიმს, ფატიმა კი ჭკუაზე შეიშლება. სასიყვარულო სამკუთხედის ეს ტრაგიკული ისტორია, ცხადია, მხოლოდ ამ ეთნოსისთვის არაა სახასიათო, მაგრამ ფილმის ავტორებმა, ამ მოარული სიუჟეტური ხაზის გარდა, პოემის ძირითადი ლაიტმოტივიდან გამომდინარე, აქცენტი გადაიტანეს მთისთვის ტრადიციული წეს-ჩვეულებების ერთგულებასა და გარკვეულ შემთხვევაში მთის ადათ-წესებზე აღზრდილი ადამიანის მიერ მის უგულებელყოფაზე, როცა ის ექცევა გრძნობის ტყვეობაში, ივიწყებს, თუ „ვისი გორისაა“, რითაც თავისივე ზნეობრივი კომპრომისის მსხვერპლი ხდება და მიზეზი როგორც საკუთარი, ისე უდანაშაულო ადამიანების ტრაგიკული ბედისა. ვაჟასა და ყაზბეგის ნაწარმოებების მსგავსად, როგორც კ. ხეთაგურის პოემაში, ისე მის მიხედვით გადაღებულ ფილმში, უმთავრესი ფილოსოფიური პრობლემაა კონფლიქტი გრძნობასა და მოვალეობასა შორის და ამ კონფლიქტის მსხვერპლთა-ფილმის მთავარ პერსონაჟთა ტრაგიკული ხვედრი. მთაში დაუწერელი კანონი სწორედ მოვალეობის უწინარესობაა, რომლის აღსრულება ვერ შეძლო ჯამბულათმა. კინემატოგრაფმა თავისი სპეციფიკური ენის მეშვეობით შეძლო ამ იდეათა უფრო ემოციურად, შთამბეჭდავად და ტრაგიკულად გამოსახვა.

ფილმის ემოციურობას ამბაფრებს ფილმში შთამბეჭდავი, მკაცრი, მაგრამ თავისებურად მომხიბვლელი მთიანი პეიზაჟების ფონზე მთიელთა ყოფის კოლორიტულად წარმოდგენაც. ფილმის რეჟისორის მიერ ამ იდეური და ანტურაჟული ვიწრო ლოკალის მძაფრად გამოკვეთის მიუხედავად, საბჭოთა იდეოლოგიური კონიუნქტურიდან გამომდინარე და მისი მოთხოვნით, ფილმში კიდევ ერთი საყურადღებო მიკროთემა იკითხება. ის უკავშირდება რუსი ეროვნების მხოლოდ პოზიტიურად წარმოდგენილ ინჟინერს, რომელიც უგზოობით გატანჯული მთიელებისთვის სატრანსპორტო გზის გაყვანას ხელმძღვანელობს. ცხადია, აქ ის რუსეთის სიმბოლურ სახედაა მოაზრებული, რომელმაც თუნდაც ამ სახით პროგრესი მოუტანა უგზოობით საუკუნეებით გატანჯულ მთიელებს. გარდა ამისა, იგი მთიელთა მიმართ კეთილგანწყობითა და პუმანურობითაც გამოირჩევა. ეს განსაკუთრებით გამოჩნდა მაშინ, როცა აულის უხუცესთა თანხმობით ფატიმასა და იბრაჰიმის ობლად დარჩენილი პატარა ჯამბულათი იშვილა და რუსეთში წაიყვანა.

მიუხედავად ამგვარი მიკროთემატური აქცენტისა, ფილმში მაინც უმთავრესი მთიელთა მორალური პრინციპები და მათდამი დამოკიდებულების მაგისტრალური ხაზია, მის ფონზე კი სიყვარულის ტრაგიკული ისტორია, რამაც ასე ალაფრთოვანა იმ დროის მაყურებელი. ცხადია, ფილმის იდეურ-მხატვრული ღირსებების გარდა, მნიშვნელოვანია ქართულ-ოსური შემოქმედებითი ჯგუფის ერთობლივი, შეთანხმებული მუშაობაც, რომლის შედეგად მართლაც შეიქმნა

საკმაოდ წარმატებული კინოპროდუქტი. ფილმზე მუშაობდნენ: კომპოზიტორები არჩილ კერესელიძე და ბორის გალაგვი, ოპერატორი დუდარ მარგივევი, მემონტაჟე ვასილ დოლენკო, მხატვრები- სერაფიონ ვაწაძე და აზან ბეკჯანოვი. ფილმში მონაწილეობდნენ ქართველი და ოსი მსახიობები: ვლადიმერ თხაფსავევი -თავადი ალიმბეკი, ოთარ მეღვინეთუხუცესი – ჯამბულათი, გიული ჭოხონელიძე – იბრაჰიმი, ცაცა (ეკატერინე) ამირეჯიბი – ალიმბეკის და, მევი წულუკიძე – ზარეთა, ივან რუსინოვი – ინჟინერი, ზაურბეკ მამიევი – სოსლანი, დათო სოხაძე – პატარა ჯამბულათი, ესმა ცხოვრებოვა – ძიძა.

კინოფილმის შექმნა, როგორც წესი, რთული შემოქმედებითი და მრავალპლასტიანი საწარმოო პროცესია, დაკავშირებული როგორც მის შემოქმედებით მხარესთან, ასევე მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზასთან. როგორც იტყვიან, კადრს მიღმა მუდამ რჩება ფილმის გადაღების არაერთი დეტალი, ეპიზოტი, ისტორია. ამ მხრივ ძალზე საინტერესოა ფილმთან დაკავშირებული იმ საარქივო მასალის გაცნობა, რომელიც დაცულია სსიპ ხელოვნების სასახლეში-კულტურის ისტორიის მუზეუმში. ესაა ამონარიდები კინოსტუდია „ქართული ფილმის“ მიერ გამოცემული ბროშურიდან, ს. დოლიძის ორი ოფიციალური და ფილმის შეფასებითი ხასიათის წერილები. როგორც ირკვევა, ფილმის გადაღება საკმაოდ რთულად მიმდინარეობდა. ხელოვნების სასახლეში დაცული ს. დოლიძის ერთ-ერთი ოფიციალური წერილის ადრესატი, როგორც ჩანს, 1953-1957 წლებში კულტურის მინისტრი ავ. გუნიას, რომელსაც, „ფატიმას“ გადაღებებისას წარმოშობილი სირთულეებიდან გამომდინარე, ს. დოლიძისთვის, ამ ფილმის სცენარის ავტორისა და სამხატვრო ხელმძღვანელისთვის, შეუთავაზებია დამდგმელი რეჟისორობა. ს. დოლიძის საპასუხო წერილი ცხადს ხდის, რომ ფილმზე მუშაობა ჯერ კიდევ 1957 წელს დაწყებულია. რეჟისორი ადრესატს აწოდებს ინფორმაციას, რომ იმ დროისთვის ფილმის დამდგმელი რეჟისორის, ვ. ვალიშვილის, მიერ გადაღებული მასალა უხარისხოა, რეჟისურა -სუსტი; ფილმის გადაღებისთვის გამოყოფილი სახსრები და დრო კი – შეზღუდული, რისი დაძლევა, მისი აზრით, აღემატება ვ. ვალიშვილის ძალას.

გამომდინარე აქედან, ს. დოლიძე შექმნილი რთული ვითარების გამოსასწორებლად იღებს მინისტრის წინადადებას, თუმცა ითხოვს მისგან დამდგმელი რეჟისორის უფლებებით მის აღჭურვას, დროისა და ფინანსების სიმცირის გამო მისთვის არა ნატურულ გარემოში, არამედ დარჩენილი კადრების პავილიონებში გადაღების ნებართვას, ამასთან, ვ. ვალიშვილისთვის რეჟისორად დატოვების უფლებას. წერილში რეჟისორი ასევე სთხოვს მინისტრს, რომ ამ ამოცანების გადასაჭრელად კინოსტუდიამ გადაძლეს ჯგუფი უზრუნველყოს ტექნიკურად და პავილიონებით. ს. დოლიძეს, როგორც სცენარის ავტორსა და მანამდეც ამ ფილმის გადაღების აქტიურ მონაწილეს, ოფიციალურად დართეს უფლება, გაეგრძელებინა მუშაობა უკვე დამდგმელი რეჟისორის სტატუსით. ს. დოლიძის მეორე წერილი ისევ ამ ფილმის გადაღებისას წარმოქმნილ საწარმოო სირთულეებს ეხება, მაგრამ ამჯერად მისი ადრესატი კინოსტუდიის ხელმძღვანელობაა. როგორც ირკვევა, მაღლა აღნიშნული მიზეზების გამო გადაღება პავილიონებში გაგრძელდა, მაგრამ წვიმისა და უამინდობის გამო დეკორაციები გაფუჭდა, რის გამოც მათ მოუხდათ მათი განახლება. გარდა ამისა, ს. დოლიძე სტუდიის ხელმძღვანელობას ატყობინებს, რომ გადაღების პროცესმა მოითხოვა გადაღებული მასალის ზოგიერთი ნაწილის ამოღება, დრამატურგიის გასაიოლებლად კი რამდენიმე სცენის შეცვლა, ყოველივე ამან, ბუნებრივია, დამატებითი სახსრები მოითხოვა და ფილმისთვის გამოყოფილი სახელმწიფო სახსრების გარკვეული გადახარჯვაც გამოიწვია, რისთვისაც იგი როგორც დამდგმელი რეჟისორი იხსნის პასუხისმგებლობას. განმარტებითი ხასიათის ამ წერილიდან ისიც ირკვევა, რომ ფილმის გადაღება შეაფერხა მსახიობების ავადმყოფობამაც, მოსკოვში გამართული ოსური ხელოვნების დეკადაში მათმა მონაწილეობამ. მართალია, ამ წერილის დაწერის მთავარი მიზეზი, კინოსტუდიის ხელმძღვანელობის მიერ ამ ხარვეზებისთვის მისთვის მატერიალური პასუხისმგებლობის დაკისრებაა, ს. დოლიძის მხრიდან კი ამ გადაწყვეტილების უსამართლოდ მიჩნევა, მაგრამ, ერთი შეხედვით, მკითხველისთვის სრულიად არასაინტერესო წერილის შინაარსის პერიფრაზირებისას ჩვენი მიზანი მხოლოდ იმის დოკუმენტურად ჩვენებაა, თუ რამდენად რთულად მიმდინარეობდა „ფატიმას“ გადაღების პროცესი და, მიუხედავად ამისა, როგორ დაძლია მთელმა შემოქმედე-

ბითმა ჯგუფმა და პირადად ს. დოლიძემ ეს და მალეა გადმოცემული ყველა სირთულე და შექმნა წარმატებული კინოპროდუქცია. ამიტომ სრულიად ლოგიკურია იმავე არქივში მაყურებელთა წერილები, რომლის ავტორები, აღფრთოვანებულნი აღნიშნავენ ფილმის მათთვის ღირებულ სხვადასხვა ღირსებას. ერთისთვის (ი. ოსიაოვი. მოსკოვი. 1959 წ.) ის ღრმა დრამატიზმის გამოა ყურადსაღები; ნორჩი მაყურებლისთვის (მეთერთმეტეკლასელი პოლონელი გ. ჰორტენზია. 1959 წ.) მასში ცხოვრების საინტერესო ხედვა, უბრალო ხალხის გრძნობებია გამოსატყული. კინოსტუდია „ქართული ფილმის“ ზემოთ ნახსენებ ბროშურაში კი ფილმის უმთავრეს ღირსებად მიჩნეულია თავისუფლებისმოყვარე ოსი ხალხის ცხოვრების, ისტორიისა და კულტურის შთამბეჭდავად და დამაჯერებლად ჩვენება.

სსიპ ხელოვნების სასახლეში დაცულია საარქივო მასალა ოსური თემატიკის მეორე ფილმის- „ჩერმენის“ (1970 წ.) შესახებაც, რომლის ცენტრალური პერსონაჟია ოსური ხალხური ეპოსის ლეგენდარული გმირი. ეს ფილმიც ქართული კინოპროდუქციაა და მისი შემქმნელია ცნობილი ქართველი რეჟისორი ნიკოლოზ სანიშვილი. მისი საინტერესო შემოქმედებითი ბიოგრაფია, ს. დოლიძის მსგავსად, უკავშირდება „სახკინმრეწვს“. 1923 წელს განათლების სახალხო კომისარიატთან არსებული კინოსკოლის დამთავრების შემდეგ იგი როგორც მსახიობი მონაწილეობს ფილმებში: „რკინის რკალი (1923 წ.); „შუქურას საიდუმლოება“ (1925 წ.); „წარსულის საშინელება“ (1925 წ.); „ათასის ფასად“ („დაჰკრა ჟამმა“) (1925 წ.); „მთის კანონი“ (1927 წ.); „უკანასკნელი საათი“ (1929 წ.)...კინომატოგრაფში გარკვეული გამოცდილების მიღების შემდგომ მან დამოუკიდებლად გადაიღო დოკუმენტური ფილმები – „ნავთობის ხუთწლედის ბოლშევიკები“ (1931 წ.) და „უდაბნო“ (1933 წ.). ისინი სრულიად შეესატყვისებოდა საბჭოთა იდეოლოგიური რეჟიმის მოთხოვნას შემოქმედთა მიმართ, რომ მათ სოციალისტური რეალიზმის მეთოდის გამოყენებით ხელოვნებასა და ლიტერატურაში აესახათ საბჭოეთში მიმდინარე გრანდიოზული აღმშენებლობის პროცესი ყველა სფეროში. მიუხედავად ამ ერთგვარი სახელოვნებო კლიშესი, ნ. სანიშვილმა როგორც რეჟისორმა შეძლო ამ დოკუმენტურ კინოპროდუქციაში შთამბეჭდავად გადმოეცა მშრომელთა სახეები და მათი მიძიმე შრომა. ეს გამოცდილება ერთგვარი პირველი პლაცდარმი აღმოჩნდა მისი შემდგომი ძალზე წარმატებული კინომოღაწეობისა მხატვრული კინოს ჟანრში. ის რეჟისორი და სცენარის ავტორია სხვადასხვა დროს შექმნილი ფილმებისა: „ბედნიერი შეხვედრა“ (1948 წ.); „ისინი ჩამოვიდნენ მთიდან“ (1954 წ.); „თოჯინები იცინიან“ (1965 წ.); „შეხვედრა მთაში“ (1967 წ.); „შეწყვეტილი სიმღერა“ (1968 წ.). ამ უკანასკნელს მოჰყვა მისი ერთ-ერთი საინტერესო კინონაწარმოები „ჩერმენი“, რომელიც, როგორც ვთქვით, მთლიანად ოსურ მასალაზეა აგებული. ეს ფილმიც, „ფატიმას“ მსგავსად, ოსებისა და ქართველების შემოქმედებითი თანამშრომლობის შედეგია (სცენარის ავტორები: გ. ფლიევი, ა. მიშჩარინი, ნ. სანიშვილი; დამდგმელი რეჟისორი ნ. სანიშვილი; მხატვარი რ. მირზაშვილი; ოპერატორი ლ. მარგიევი; კომპოზიტორი კ. გაბარაევი. მსახიობები: ა. სლანოვი; კ. დაუშვილი; ვ. თხაფსაევი; ბ. ვახაევი.).

ფილმის სცენარის ავტორად, თავად რეჟისორთან ერთად, მოხსენიებულია ამავე სახელწოდების პიესის ავტორი, ოსი დამატურგი და შექსპირის ცნობილი მთარგმნელი გ. ფლიევი. ცხადია, სცენარის შექმნაში მისი როგორც ოსი დრამატურგისა და ოსური ეპოსის მცოდნის მონაწილეობა (ნ. სანიშვილსა და ა. მიშჩარინთან ერთად) უადრესად მნიშვნელოვანი იქნებოდა, რაც ოსი ხალხის ცხოვრების ანტურაჟის, ყოფითი ადათ-წესების თავისებურებების გამოსახვას მეტ დოკუმენტურობასა და დამაჯერებლობას შესძენდა. მიუხედავად იმისა, რომ გ. ფლიევი მანამდე ამავე სახელწოდების პიესის ავტორიც იყო, ფილმის სცენარი, როგორც ამავე საარქივო მასალით, კერძოდ, კინოსტუდიის ღირეპტორ თ. გორდელაძისადმი გ. ფლიევის პირადი წერილით (1960 წ.) დასტურდება, რომ სცენარი არ არის მისი ამავე სახელწოდების პიესის ეკრანიზაცია, ის დამოუკიდებელი დრამატურგიული პროდუქციაა; სცენარისთვის გამოყენებულია ფოლკლორული საარქივო მასალა, მოძიებული ოსეთის კვლევით ინსტიტუტში. ამიტომ მას პრეტენზიები „ქართულ ფილმთან“ მისი პიესის ეკრანიზაციისთვის თანხის გადახდის თვალსაზრისით არა აქვს. მიუხედავად გ. ფლიევის ამ განაცხადისა, უდავოდ, ამ სცენარზე გავლენას მოახდენდა უფრო ადრე დაწერილი საკუთარი პიესის სულისკვეთება, დამოკიდებულება მშობ-

ლიური ხალხის ესოდენ საყვარელი ლეგენდარული გმირისადმი. რადგან ვახსენეთ ფილმზე ადრე შექმნილი გ. ფლიევის იმავე სახელწოდების პიესა, შეგვხოთ ხელოვნების სასახლეში დაცულ საარქივო-სტენოგრაფიულ მასალასაც, რომელშიც წარმოდგენილია დადებითი შეფასებანი მოსკოვში ოსეთის კულტურის დეკადის ფარგლებში გ. ფლიევის პიესის მიხედვით დადგმულ სპექტაკლსა და თავად პიესაზე. როგორც ამ სტენოგრამიდან ირკვევა, 1960 წელს მოსკოვის მცირე თეატრში ოსური კულტურის დეკადის ფარგლებში გამართულა დისკუტი ოსური დრამატურგიის, მათ შორის, გ. ფლიევის პიესა „ჩერმენის“ შესახებ, მაგ., მომხსენებელ ვ. აფანასევის მიაჩნია, რომ ეს პიესა ეხება ოსების ეროვნულ ტრაგედიას და მასში გამოყენებულია კლასიკური ტრაგედიის ძირითადი მახასიათებლები-დრამის განვითარება, კვანძი, კულმინაცია, კვანძის გახსნა, მთავარი გმირის ტრაგიკული აღსასრული. ამ და სხვა ღირსებათა გამო მას სპექტაკლზე უფრო საინტერესოდ მიაჩნია შექსპირის დრამატურგიის მცოდნისა და მთარგმნელის – გ. ფლიევის პიესა და ისურვებდა მის დადგმას რუსულ სცენაზე.

იმავე დეკადის ფარგლებში მწერალთა კავშირში ოსური დრამატული ნაწარმოებების განხილვაზე ასევე აღინიშნა პიესა „ჩერმენის“ ღირსებანი. მწერალ ი. ზუბკოვის აზრით, მისთვის საყურადღებოა შეუპოვარი, მამაცი, პატიოსანი, ხალხისთვის თავგანწირული, სულიერად კეთილშობილი მთავარი გმირის- ჩერმენის სახე. მას მიაჩნია, რომ პიესაში გამოიკვეთა თემა – გმირი და ხალხი ყოველგვარი ხელოვნურობისა და პომპეზურობის გარეშე. პროფესორ მ. პორხომენკოსაც მიაჩნია, რომ ამ დეკადამ აჩვენა ოსური მწერლობის საინტერესო ნიმუშები, მაგრამ იგი ყურადღებას მაინც აჩერებს პიესა „ჩერმენზე“. ამ ტრაგედიის მაგალითით ამტკიცებს, რომ საბჭოთა დრამატურგიისთვის ვითომ ყავლგასული ტრაგედია სავსებით კანონზომიერი ჟანრია; მასში კარგად ჩანს, როგორ ეჯაჭვება ადამიანის ბედი ხალხისას. იგი ყურადღებას ამახვილებს პიესაში აღწერილ კლასობრივ კონფლიქტზე დაბალ სოციალურ ფენასა და მდიდართა-აღდართა შორის, კლასობრივი კონფლიქტი კი იმ დროს საბჭოთა მწერლობისთვისაც ესოდენ ნაცნობი და აუცილებელი იდეოლოგიური თემა იყო. საბჭოური ინტერპრეტაცია პიესისა უფრო ნათლად ჩანს ა. გლეზოვის გამოსვლაში. მას მიაჩნია, რომ გ. ფლიემა შეძლო შეექმნა ნამდვილი ტრაგედია მარქსისტული და კომუნისტური გაგებით. რაც არ უნდა ცალმხრივი და საბჭოური იდეოლოგიის შესატყვისი მოგვეჩვენოს ამ შეფასებათა ზოგიერთი პასაჟი, ნათელია ისიც, რომ გ. პლიევის ამ დრამატურგიული ნაწარმოების უმთავრეს ღირსებად მაინც გამოკვეთილია გმირის ბრძოლა თემის-სოციუმის, ჩვენი მხრიდან დავამატებთ, დღევანდელი ტერმინოლოგიით, ადამიანური უფლებებისათვის, რაც მართლაც ტრაგედიისთვის სახასიათო და აუცილებელი ფინალით-გმირის მხოლოდ ფიზიკური სიკვდილით მთავრდება, მაგრამ არა იმ იდეალების გაქრობით, რომლებსაც იგი შეეწირა.

ეს შედარებით ვრცელი გადახვევა იმისთვის გააკეთეთ, რომ კიდევ ერთხელ გაგვესვა ხაზი ზემოთ თქმულისთვის- მიუხედავად ამ ფილმის სცენარსა და მის პიესას შორის კავშირის უარყოფისა, ვფიქრობთ, ფილმის ძირითადი ფაბულა პიესისას ვერ აცდებოდა, თუმცა, ორივეს ასაზრდოებდა საერთო ფოლკლორული მასალა. 1971 წელს ეკრანებზე გამოსული სრულმეტრაჟიანი მხატვრული ფილმი „ჩერმენი“ იმდროინდელი აუცილებელი პრაქტიკის თანახმად დასამტკიცებლად განიხილა კინოსტუდიის სასცენარო-სარედაქციო კოლეგიამ (მთავარი რედაქტორი გ. დვალისვილი; კოლეგიის წევრი, ფილმის რედაქტორი ი. გოცირიძე). ამ დასკვნაში მოკლედ ჩამოთვლილია მისი იდეურ-მხატვრული ღირსებანი.

ფილმის იდეური შეფასებისას აღნიშნულია, რომ ღარიბი ქავსადარის (უკანონოდშობილის) – ჩერმენის ოპტიმისტური ტრაგედია ფილმში განზოგადებულია და შექმნილი აქვს მაღალი სოციალურ- მოქალაქეობრივი ქედრადობა. ხაზგასმულია, რომ ფილმი უმღერის სუფთა სიყვარულს, სიმამაცეს, ხალხისთვის თავდადებას, მშრომელი ხალხის წინაშე მოვალეობას. დასკვნაში აღნიშნულია კინოპროდუქციის სიუჟეტის დინამიზმი, ცალკეული სცენებისა და ეპიზოდების სიმძაფრე, შთამბეჭდავი ემოციურობა, რაც მსახიობთა, რეჟისორის, მხატვრისა და კომპოზიტორის ერთობლივი მუშაობის დამსახურებადაა მიჩნეული. სწორედ ამგვარი პოზიტიური შეფასების შემდეგ ფილმის რუსული ვარიანტი 1 კატეგორიის ფილმად შესაბამისი ჰონორა-

რით დაამტკიცა კინოსტუდიის მაშინდელმა ხელმძღვანელმა აკ. ძიძიგურმა. საბჭოეთში დამკვიდრებული სავალდებულო იდეოლოგიური ჩარჩოების მიუხედავად (როგორც „ ფატიმას“ შემთხვევაში), „ ჩერმენის“ სცენარის ავტორებმა და, რაც მთავარია, დამდგმელმა რეჟისორმა შეძლეს კონკრეტული ეთნოსის, ასევე მისი გმირის იდეალები, მთიელთა ცხოვრების წესი ისე წარმოეჩინათ, რომ მასში ასახული დრამა გასაგები და ამაღლებელი ყოფილიყო ნებისმიერი ეროვნების მაყურებლისთვის. მიუხედავად ამისა, ამ ფილმის იდეა და თემა მაინც ეთნიკური წარმომავლობისაა, ხასიათდება ეთნიკური თავისებურებებით და ალბათ ამიტომაც ის ასეთი არატრაფარეტული და საინტერესო.

ფილმში მოქმედება ვითარდება XVIII საუკუნის დასასრულსა და XIX საუკუნის დასაწყისში ოსეთის ერთ აულში და, ერთი შეხედვით, გადმოგვცემს მისი ყოველდღიურობის ჩვეულ რიტმულობას. მას კი არღვევს ჩერმენის წინამძღოლობით უსამართლობის წინააღმდეგ ამხედრებული ხალხი. ჩერმენი უსამართლობასთან შეურიგებელი ბუნების გამო სოციალური უფლებებისათვის მებრძოლთა სათავეში ექცევა, მათი წინამძღოლი ხდება და მალე ის არა მხოლოდ თავისი აულის, არამედ სიკვდილის შემდეგ მთელი ოსეთის სახალხო გმირად და ხალხური ეპოსის პერსონაჟად იქცევა. იგი, ცხადია, გამონაკლისი არაა. მრავალი ხალხის ეპოსის გმირად ქცეულა ეროვნული თუ სოციალური თავისუფლებისათვის მებრძოლი ესა თუ ის პიროვნება, შემდგომ ლიტერატურული ნაწარმოების პერსონაჟად ქცეულს კი ხალხი ახალ-ახალთვისებებს მიაწერს, თუმცა ის ინარჩუნებს უმთავრესს – კოლექტიური იდეისთვის თავგანწირვის უნარს. ასეთია არსენა, რობინ ჰუდი და სხვა. ჩერმენიც ამ გმირთა რიცხვს მიეკუთვნება.

ფილმის სახელწოდება თავად მეტყველებს იმაზე, რომ მისი ცენტრალური გმირია ჩერმენი, ქავსადარი-უკანონოდ შობილი ახალგაზრდა კაცი, რომლისთვისაც სისხლხორცეულია მთის ადათ-წესები და მიუღებელია უსამართლობის ნებისმიერი გამოვლენა. ფილმში იკვეთება დრამატურგიული კონფლიქტი – მშრომელ ხალხს, ქავსადარ ჩერმენსა და იქაურ მდიდარ ფეოდალებს – აღდარებს შორის. დაპირისპირების მიზეზი ბანალურიცაა. მდიდარ აღდარებს სურთ ყაჩაღური გზით ხელში ჩაიგდონ მცირემწიფიანი ოსეთის აულში მიწების რაც შეიძლება დიდი ფართობი, ასევე მსხვილფეხა პირუტყვი, რომელიც ზამთარში ხანგრძლივად მთებში გამოკეტილი ღარიბი მოსახლეობისთვის გამოკვების ერთადერთი წყაროა. ჩერმენი თავისი მებრძოლი, სამართლიანი, პატიოსანი ბუნების გამო ვერ ურიგდება ამ უსამართლობას და ძალაუწივრად სოციალური უფლებებისა და ღირსების დასაცავად ბრძოლას ჩაუდგება სათავეში. სწორედ ამ ბრძოლას ეწირება იგი თავისი ცხოვრების ყველაზე ბედნიერ დროს- ქორწინებისას. მოღალატის მუხანათური ტყვია იმსხვერპლაგს მას.

ძალზე საინტერესოა ძმადნაფიცების – ოსი ჩერმენისა და ქართველი ბერდიას მეგობრობის, ძმადნაფიცობის მიკროთემა, რომელიც, ცხადია, ფილმში შემთხვევით არ მოხვედრილა. ის ისტორიული რეალობის გამოძახილია. როგორც ვიცით, კავკასიის მკვიდრი მეზობელი განსხვავებული კონფესიის ხალხებისათვისაც მეგობრობა, მეგობრისათვის თავგანწირვა სისხლხორცეულია და ის მთაში პიროვნული ღირსების უპირველეს საქმედ იყო მიჩნეული. ამიტომაც ორგანულად აღიქმება ფილმში სწორედ ქართველთა მხრიდან ჩერმენის თანამებრძოლთათვის გაწეული დახმარება, ბერდიასგან კი ოსი მოკლული ძმადნაფიცის- ჩერმენის სისხლის აღება- მისი მკვლელის სიკვდილით დასჯა. ფილმი გამსჭვალულია მეგობრობის, სიმამაცის, ერთგულებისა და სოციალურ უსამართლობასთან ბრძოლის პათეტიკით. ეს უკანასკნელი ეხმიანება საბჭოთა ეპოქის პათოსსაც, რომელიც მთლიანად კლასობრივი დაპირისპირებისა და სოციალური სამართლიანობის აღდგენის იდეებით საზრდოობდა. აქაც, ფილმ „ფატიმას“ მსგავსად, მთის ბუნება, მისი მკაცრი პეიზაჟი კიდევ უფრო ამძაფრებს ფილმის საბრძოლო სულისკვეთებასა და ჩერმენის ტრაგიკული აღსასრულის ტრაგედიას.

მიუხედავად იმისა, რომ ეს ფილმები, ერთი მხრივ, ეყრდნობა ეთნიკურ ლიტერატურულ პირველწყაროს, მეორე მხრივ, ის ქართველ და ოს ხელოვანთა შემოქმედებითი თანამშრომლობის შედეგად შექმნილი საკაცობრიო იდეალების შემცველი მაღალმხატვრული ნაწარმოებებია. მათში ასევე გარკვეულად იკითხება კინოინდუსტრიის მიმართ სახელმწიფო იდეოლოგიური მიდგომები, თუმცა ფილმების ავტორები ახერხებენ მათგან დისტანცირებას და, უწინარესად,

ზნეობრივ ღირებულებებზე ფოკუსირებას, რის გამოც ეს კინოფილმები დღემდე ინარჩუნებს აქტუალობასა და იწვევს მაყურებლის დამსახურებულ ინტერესს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. კერესელიძე მ. ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონი. თბილისი. 2011.
2. სსიპ ხელოვნების სასახლეში-კულტურის ისტორიის მუზეუმი. ბიბლიოთეკისა და რარიტეტის გამოცემის ფონდი „ჩერმენი.“ გაზეთიდან ამონარიდები „ეკრანის ამბები“ 1970 გვ. 2-8
3. სსიპ ხელოვნების სასახლეში-კულტურის ისტორიის მუზეუმის. ბროშურა, ფატიმა.“ თბილისის კინოსტუდიის გამომცემლობა „ქართული ფილმი“ ჟურნალი.1959 წლის 16 მარტი, ფონდი N 333. გვ.5
4. სსიპ ხელოვნების სასახლეში-კულტურის ისტორიის მუზეუმი. საქართველოს ხელოვნების სასახლის ხელნაწერთა და საარქივო დოკუმენტთა აღწერილობა. წიგნი V. თბილისი 2015 წ. გვ. 2-17
5. სსიპ ხელოვნების სასახლეში-კულტურის ისტორიის მუზეუმი. „ხელნაწერთა და საარქივო დოკუმენტთა აღწერილობის ფონდი ; ნიკოლოზ ხანიშვილის ბიოგრაფია – 32278. №1; გვ. 2-15.

Irine Saganelidze

*Ministry of Culture, Sports and Youth of Georgia
Tbilisi, Georgia*

GEORGIAN-OSETIAN CREATIVE COLLABORATION ACCORDING TO MOVIES „FATIMA“ AND „CHERMEN“

Abstract

Creative collaboration in cinematography is one of the most prominent ways for expressing inter-ethnic relations. It is possible to show figuratively dramatical material of various nations through movies, generalize themes, ideas and to outline them from general human perspective which increases the ideological and artistic values of film production. Distinguished examples of such successful creative collaborations are S.Dolidze's and Vl.Valiashvili's films based on Osetian plays of K.Khetagurov's „Fatima“ and Gr.Fliev's „Chermen“. Movies were produced in „Georgian Film“. Georgian film directors were interested in Osetian dramaturgy, they invited Osetian actors and technical stuff to participate in creative team together with Georgians. „Fatima“ (1958) and „Chermen“ (1970) are classic illustrations that cinematographic art is really open to creative collaboration and is the best cultural space for strengthening inter-ethnic relations and presenting universal human ideas.

„Fatima“ was based on K.Khetagurov's play and S.Dolidze's script. It is a tragic story of so-called amorous triangle. Fatima is in love with a farm-labourer Jambulata. Ibrahim, a lord's son, is his rival. The film ends with Fatima's husband Ibrahim's murder by Jambulata. The husband's death causes Fatima's madness. The film is about love, devotion to the family and human revengefulness.

N. Sanishvili's film „Chermen“ by Gr.Fliev's script is based on Osetian epic and is about Chermen – the hero who fought for freedom of Osetian people in pre-revolutionary period. The film demonstrates a contemporary reality, traditions of Osetian people and their fighting spirit.

The aim of the research topic is demonstrating ideological-artistic analysis of films produced in Georgian-Osetian creative collaboration and stating approaches to film production created as the result of such collaboration during the Soviet epoch. Unknown archival documents related to production of those films were used. They provide details of filmmaking process and illustrate evaluative positions of certain representatives of the society and artists.

Keywords: Culture, Georgian-Osetian Relations.

გიორგი გაგლოვი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების წევრი

დამფუძნებელი კრება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ლეგიტიმური, საყოველთაო არჩევნებით არჩეული საკანონმდებლო ორგანო იყო, რომელმაც საქართველოს ეროვნული საბჭო (საქართველოს პოლიტიკური პარტიებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების წარმომადგენლობითი ორგანო 1917-1919 წლებში) შექმნა. 1918 წლის 26 მაისს ეროვნულმა საბჭომ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ გამოაცხადა. 1918 წლის 8 ოქტომბერს ეროვნულ საბჭოს საქართველოს პარლამენტი ეწოდა (არქივი, 1833:1).

საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მოსახლეობის დაახლოებით 20%-ს ეროვნული უმცირესობები შეადგენდნენ. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების არჩევნები 1919 წლის 14-16 თებერვალს ჩატარდა. საქართველოს დამფუძნებელი კრება პროპორციული წესით არჩეული 130 წევრისგან შედგებოდა. საქართველოს ტერიტორიის იმ ნაწილებში, სადაც არჩევნების ჩატარება ვერ მოხერხდა, 1919 წლის ზაფხულსა და 1920 წლის გაზაფხულზე დამატებითი არჩევნები გაიმართა (მაცაბერიძე, 2019:5). არჩევნების სამივე ეტაპის შედეგად და შემდეგში განხორციელებული ცვლილებების გათვალისწინებით, საქართველოს დამფუძნებელი კრების წევრთა ჯამურმა რაოდენობამ 145 შეადგინა. დამფუძნებელი კრება სრულყოფილად ასახავდა ქვეყნის პოლიტიკური, სოციალური, ეთნიკური და კონფესიური შემადგენლობის სურათს. დასავლეთ ევროპის რიგ ქვეყნებზე ადრეც კი, საქართველოში გადაიდგა მნიშვნელოვანი ნაბიჯები ქალთა პოლიტიკური წარმომადგენლობის გზაზე, საქართველოს დამფუძნებელი კრების დეპუტატთაგან ხუთი ქალი იყო.

დამფუძნებელი კრების წევრთაგან 23 ეროვნული უმცირესობების წარმომადგენელი, ხოლო მათგან სამი ოსი ეროვნების იყო: გიორგი გაგლოვი, კონსტანტინე პანიევი, ალექსანდრე ფარნიევი. ეროვნული უმცირესობის წარმომადგენელს, რომელმაც სახელმწიფო ენა (ქართული) არ იცოდა, დამფუძნებელ კრებაში სიტყვის წარმოთქმა დედა ენაზე შეეძლო. (სამართლებრივი აქტების კრებული, 1990:80).

სანამ დამფუძნებელი კრების წევრი გახდებოდა, გიორგი გაგლოვემ საკმაოდ რთული და საინტერესო გზა განვლო. გიორგი ალექსის ძე გაგლოვი, 1883 წლის 7 ნოემბერს, გორის მაზრის სოფელ ჭარებში დაიბადა. მან დაწყებითი განათლება გორის სასულიერო სასწავლებელში მიიღო, შემდეგ სწავლა თბილისის სასულიერო სემინარიაში განაგრძო. 1903 წლიდან, იგი რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის წევრი იყო. 1906 წლიდან მუშაობდა მოსკოვისა და თერგ-დადესტნის პარტიულ ორგანიზაციებში, საიდანაც 1907 წელს რსდმპ ლონდონის ყრილობაზე დელეგატად აირჩიეს.

1908–1912 წლებში, გ. გაგლოვი საზღვარგარეთ – გერმანიასა და შვეიცარიაში ცხოვრობდა, სადაც მანჰაიმის და დავოსის სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციებში მუშაობდა. მან გერმანიის მანჰაიმის უმაღლესი საინჟინრო სასწავლებლის კურსი ელექტროტექნიკოსის სპეციალობით დაამთავრა (არქივი, ფონდი 1836:107).

გ. გაგლოვი 1917 წლიდან ოსეთის ეროვნული საბჭოს თავმჯდომარედ, ხოლო 1917 წლის ნოემბერში საქართველოს ეროვნული საბჭოს წევრად აირჩიეს. რსდმპ ამიერკავკასიის ორგანიზაციათა მე-8 ყრილობამ სეიმის დეპუტატების დამატებითი არჩევნები ჩაატარა, რის შედეგადაც, 1918 წლის თებერვლიდან გ. გაგლოვი ამიერკავკასიის სეიმის წევრი გახდა. სეპარატისტებთან მოლაპარაკებებში იგი აქტიურად იყო ჩართული. ამიერკავკასიის სეიმის წინააღმდეგ, სწორედ, იმ ადგილებში, სადაც ეთნიკურად არაქართველები ცხოვრობდნენ, ბოლშევიკებმა აქ

ტიური მოქმედებები დაიწყო. ისინი ადგილობრივ მოსახლეობას არწმუნებდნენ, რომ რუსეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ, ყველა ერს დამოუკიდებლობის უფლება ჰქონდა. 1918 წლის მარტში, ცხინვალში ბოლშევიკების წაქეზებით აჯანყება მოხდა. აჯანყების დროს გიორგი გაგლოევი საქართველოს ხელისუფლების ინტერესებს იცავდა. იგი ეროვნული საბჭოს წევრ კირილე ნინიძესთან ერთად აჯანყებულ ცხინვალში ჩავიდა. ამის შესახებ თავად კ. ნინიძე წერს: „... კვირა დღით, მარტის 18-ს, მე და სეიმის წევრი გიორგი გაგლოევი გორში ჩავედით. მე დავალებული მქონდა მუშათა საბჭოს დათვალიერება, ხოლო გაგლოევი უნდა წასულიყო ცხინვალში, სადაც, როგორც ცნობა იყო მოსული, რაღაც არეულობა მზადდებოდა... რატომღაც მე არ მოვეწონეთ და თითის დაქნევით ფაიტონიდან ჩამოსვლა მიბრძანეს. სახეზე რაღაც ბოროტი განზრახვა ეხატებოდათ. გაგლოევი მოინდომა საქმის გამოკეთება და სეიმის წევრობის მოწმობა ამოიღო. ამან ცეცხლზე ნავთი გადაასხა, ის ნახნავეებში გადაიყვანეს, ჯაშუში ყოფილხარო, უთხრეს და შემდეგ ჩამომბრძანეს ფაიტონიდან. ისინი ოსურათ ლაპარაკობდნენ და გაგლოევის სახეზე ამოვიკითხე მე, რომ ჩვენი დახვრევა უნდოდათ. დიპლომატობა საჭირო აღარ იყო და მე პირდაპირ ვუთხარი გაგლოევს, მგონი მოკვლას გვიპირებენ-მეთქი, რაც მან თავის დაქნევით დაადასტურა. ჩვენ მათ „რქით“ მივმართეთ, ავუხსენით, რომ ჩვენი მოკვლა არ არის ვაჟკაცობა და სხვა ასეთები. ჯერ უკან მოაბრუნეს ფაიტონი, შემდეგ უკან დაბრუნებაც აგვიკრძალეს. გვეუბნებოდნენ: რისი გეშინიათ, რისი გეშინიათ, ჩვენ არ მოგკლავთ, მხოლოდ, სოფელში ჩაგიყვანთო. ცხინვალში მაინც რა გინდათ, ამათთან ჩვენ ბრძოლა გვაქვს, დღეს საღამოს შევალთ და ყველას ამოვხოცავთ და ვერც თქვენ გადარჩებითო. როცა ბრძოლის მიზანი გამოვიკითხე, გვითხრეს, თავადები და წითელი გვარდია შეერთდნენ და ხალხს ებრძვიანო. ცხადია, ჩვენ გორში დაბრუნება ვარჩიეთ, მაგრამ ისინი სოფელში გვეპატიუებოდნენ. ბოლოს ორმა სალდათმა „გვიხსნა“ – ერთი ოსი იყო და ერთიც ქართველი – იმათი რჩევით ცხინვალში წასვლის ნება მოგვცეს. ის იყო ადგილიდან დავიძარით, რომ ერთმა მათგანმა ჩვენი თვალის წინ გადასჭრა ტელეგრაფის მავთული. აშკარათ, ვიგრძენით, რომ გალიაში მივდიოდით, მაგრამ სხვა გზა არ იყო: სალდათებთან „სტუმრათ“ ყოფნას ისევ ჩვენს ამხანაგებთან სიკვდილი გვერჩია და ცხინვალში შევედით... მოკლე სიტყვით მიმართა დამსწრეთ გიორგი გაგლოევმა. თუმცა კამათი შეწყვეტილი იყო და სიტყვა მომცეს მე, როგორც მუშათა ცენტრის წევრს, მაგრამ ტრიბუნაზე აიჭრა რაიონის კომისარი კულუმბეგოვი და გაცხარებით წარმოსთქვა: კმარა ლამაზი სიტყვები და დაპირებები, საქმე ასრულებათო. ყველაფერი აირია. ავედი და დავიწყე ლაპარაკი, მინდოდა მდგომარეობა გამომეკეთებინა, მაგრამ მოულოდნელად გორაკებიდან თოფების სროლა ატყდა და ხალხი დაიფანტა. უცებ მომაგონდა სალდათების ნათქვამი, ცხინვალში მივალთ და ყველას ამოვხოცავთო, დავუპირდაპირე ამას მავთულის გადაჭრა, ახირებული მოთხოვნები და მთავრობის წარმომადგენლის კომისარ კულუმბეგოვის სიტყვები და საბოლოოთ დავრწმუნდი, რა ოსტატურათ გაებათ ვიდაცვებს პროვოკაციის ქსელი, რომლის ნაყოფიც მალე ვიგემეთ“ (კ. ნინიძე, გაზ. ერთობა, 1918:68). შემდეგში კონიაშივილისა და ჯუღელის რაზმებმა ცხარე ბრძოლების შემდეგ ცხინვალის გაათავისუფლეს (ბენდიანიშვილი, 2001:128).

გიორგი გაგლოევი 1918 წლის განმავლობაში, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პარლამენტის წევრი იყო. 1919 წლის 12 მარტიდან არჩეული იყო საქართველოს რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების წევრად საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის სიით.

საქართველოს დამფუძნებელმა კრების პირველი სხდომა 1919 წლის 12 მარტს გაიხსნა. დამფუძნებელ კრებაში გ. გაგლოევი გზათა კომისიის წევრი იყო. იგი აქტიურად ჩაერთო საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მისი ინიციატივით, 1920 წლის 28 მარტის დამფუძნებელი კრების სხდომაზე განიხილეს დეკრეტი გზათა უწყების მოსამსახურეთა დღიური ანაზღაურების გაზრდის შესახებ. მისი ინტერესის სფერო, ასევე, რკინიგზის სადგურების გაფართოების საკითხები იყო. 1920 წლის 6 აპრილს, დამფუძნებელი კრების VIII სხდომაზე, რომელსაც თავმჯდომარის მოადგილე ექვთიმე თაყაიშვილი უძღვებოდა, გ. გაგლოევი წარადგინა დეკრეტი ქუთაისის რკინიგზის სადგურის გაფართოებისთვის მამულის შესაძენად 1. 570. 000 მანეთის გამოყოფის შესახებ (გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920:79).

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ დაამტკიცა დეკრეტი გზათაუწყების 1919-1920 წლების ხარჯთაღრიცხვის დამატებად 2. 118.195 მანეთის გამოყოფის შესახებ. დეკრეტი ძალაში შევიდა დამფუძნებელი კრების მიერ მისი მიღების დღიდან 1920 წლის 6 აპრილიდან. დეკრეტს ხელს აწერდნენ – დამფუძნებელი კრების თავმჯდომარის მოადგილე ე. თაყაიშვილი, დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნ. ჟორდანიას (გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920:82).

საქართველოს დამფუძნებელი კრების უკანასკნელი სხდომა 1921 წლის 17 მარტს ბათუმში გაიმართა. რუსეთის წითელი არმიის მიერ, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაციის გამო, სხდომამ საქართველოს მთავრობის ემიგრაციაში წასვლას დაუჭირა მხარი. გ. გაგლოევი, ოკუპაციის შემდეგ საქართველოში დარჩა და პოლიტიკურ საქმიანობას ჩამოაცილდა. იგი გაემიჯნა 1924 წლის აგვისტოს აჯანყებას, რომლის მიზანი დაკარგული დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო. 1930 წელს გ. გაგლოევი საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის წევრი გახდა. მიუხედავად ამისა, 1937-1938 წლების დიდი საბჭოთა ტერორის დროს საბჭოთა რეპრესიებს ვერ გადაურჩა (ხვადაგიანი, 2016:182). იგი ჯაშუშობის ბრალდებით დააპატიმრეს, ხოლო 1937 წლის ნოემბერში დახვრეტეს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ალექსანდრე ბენდიანიშვილი, „საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკა (1918-1921 წწ.)“, თბილისი, 2001.
- დამფუძნებელი კრება, 6 აპრილის სხდომა, გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №79, გვ. 2, პარასკევი, 9 აპრილი, თბილისი, 1920.
- დეკრეტი გზათაუწყების 1919-1920 წლების ხარჯთაღრიცხვა, გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, №82, გვ. 1, პარასკევი, 15 აპრილი, თბილისი, 1920.
- ირაკლი ხვადაგიანი. საქართველოს დამფუძნებელი კრება 1919. საბჭოთა წარსულის კვლევის ლაბორატორია. თბილისი, 2016, გვ. 182-183.
- კირილე ნინიძე, არეულობა ცხინვალის რეგიონში, გაზეთი „ერთობა“, №68, შაბათი, 24 მარტი, გვ. 2, თბილისი, 1918.
- მალხაზ მაცაბერიძე, თამარ ორჯონიკიძე, „ეროვნული უმცირესობების წარმომადგენლები საქართველოს დამფუძნებელ კრებაში (1919-1921)“, ქართული პარლამენტარიზმი, ტომი 1, N 1, თბილისი, 2019.
- საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი №1833, აღწ. №1, ფურც. 1.
- საქართველოს ეროვნული არქივი, ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი №1836, აღწ. №1, საქმე №107, ფურც. 12.
- საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სამართლებრივი აქტების კრებული 1918-1921. თბილისი, გამომც. „ივერთა მხარე“, თბილისი, 1990.

Lela Saralidze

*PhD of History, Chief Scientist-researcher of the
Regionalism Research institute,
Tbilisi, Georgia*

GIORGI GAGLOEV MEMBER OF THE CONSTITUENT ASSEMBLY OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA

Abstract

Elections to the Constituent Assembly of the Georgian Democratic Republic took place on February 14-16, 1919. Three of the national minorities in the Constituent Assembly were Ossetians. These are: George Gagloev, Konstantin Paniev, Alexander Farniev. Before becoming a member of the Constituent Assembly,

Giorgi Gagloev went through a rather difficult and interesting path. Giorgi Gagloev was born on November 7, 1883, in the village of Charebi, Gori region (Georgia). He received his primary education at the Gori Theological school, then continued his studies at the Tbilisi Theological Seminary. Since 1903, he has been a member of the Russian Social Democratic Labor Party. From 1906 he worked in the party organizations of Moscow and Terg-Dagestan, from where in 1907 he was elected as a delegate to the London Congress of the RSDLP (Russian Social Democratic Labor Party). In 1908-1912, G. Gagloev lived abroad – in Germany and Switzerland, where he worked in the social – democratic organizations of Mannheim and Davos. He graduated from the Mannheim Higher School of Engineering in Germany with a degree in electrical engineer.

G. Gagloev was elected as a chairman of the Ossetian National Council in 1917, and in November 1917 he became a member of the National Council of Georgia. The 8th Congress of the South Caucasus organizations of the RSDLP held additional elections of the Seim, as a result of which, in February 1918, G. Gagloev became a member of the Transcaucasian Seim. In 1918 he was a member of the Parliament of the Democratic Republic of Georgia. On March 12, 1919, he was elected as a member of the Constituent Assembly of the Republic of Georgia from the list of the Social – Democratic Labor Party of Georgia.

The first session of the Assembly of Georgia opened on March 12, 1919. G. Gagloev was a member of the Road Commission in the constituent assembly. He actively participated in the political life of Georgia. On his initiative, at the meeting of the Constituent Assembly on March 28, 1920, a resolution was discussed to increase the daily wages of road workers. He was, also, interested for the expanding of railway stations.

The last meeting of the Constituent Assembly of Georgia was held on March 17, 1921 in Batumi. Due to the occupation of the Democratic Republic of Georgia by the Russian Red Army, the session supported the Georgian government's emigration.

After the occupation of Georgia by the Russian Red Army, G. Gagloev stayed in Georgia and left politics. He distanced himself from the August 1924 rebellion, whose purpose was to restore the lost independence of Georgia. In 1930 he became a member of the Communist Party of the Soviet Union. However, during the Great Soviet Terror of 1937-1938, he was unable to avoid Soviet repression. G. Gagloev was arrested on espionage charges and shot in November 1937.

Keywords: History, Georgia, Gagloev.

ქეთევან სიხარულიძე

*ოსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ფოლკლორისტიკის კათედრის
ასოცირებული პროფესორი
თბილისი, საქართველო*

ოჯახის მფარველის სახეობრივი და ფუნქციური გააზრება ქართული და ოსური მასალების მიხედვით

ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაკვირვება გვიჩვენებს ქართველებისა და ოსების მითოლოგიურ-რელიგიური წარმოდგენების მსგავსებას. ერთ-ერთი საინტერესო სახეა ოჯახის მფარველი სული, რომელსაც ქართველები ფუძის ანგელოზს უწოდებენ, ოსები – ბინათი ხიცაუს (დიასახლისს). ოჯახის მფარველი განეკუთვნება მიწის ღვთაებათა რიგს, რომელშიც, სავარაუდოდ, შედიოდნენ ასევე ადგილის დედა და დედამიწა. მათი საერთო ნიშნებია ღვთაებრივი არსი, მღვდრობითობა, ნაყოფიერების ფუნქცია და ადამიანის მფარველობა. ისინი განსხვავდებიან ძალმოსილებითა და მოქმედების მასშტაბებით. ფუძის ანგელოზი ყველაზე უფრო ახლოსაა ადამიანთან და უფრო მაღალი რანგის ღვთაებებთან შუამდგომლობს მას.

ოჯახის მფარველის ადგილს სახლის შიდა სივრცე წარმოადგენდა საკუჭნაოში, კერასთან, პურის შესანახ სკივრთან. ქართველებსა და ოსებში ერთგვაროვანი იყო ამ ღვთაების სახე-

ობრივი გააზრება. იგი ცოცხალ არსებად ჰყავდათ წარმოდგენილი. მან განვითარების ეტაპები გაიარა ზოომორფული გამოსატყულებიდან ანთროპომორფიზაციამდე.

მფარველის სახეობრივი განვითარების პროცესში ადრეულ ეტაპზე მას ზოომორფული სახე ჰქონდა, ეს იყო განსაკუთრებული ნიშნების მქონე გველი, კერძოდ, მას ჰქონდა ოქროს რქები, თეთრი ფერი ან სხვა გამორჩეული ნიშანი. სამიწათმოქმედო კულტურებში გველი განასახიერებდა ნაყოფიერების ძალას და მისი გამოსახულება ძალიან ბევრ ნაკეთობაზე გვეხედება, რაც ადასტურებს გველის კულტის ტრადიციულობას კავკასიის ტერიტორიაზე. ფუძის ანგელოზის კულტში კიდევ ერთ არქაულ შტრისს წარმოადგენს გველის სახით მისი გამოვლენა. როგორც უძველეს მითოლოგიურ წარმოდგენებში, აქაც გველი ქაღვთაების ატრიბუტი კი არ არის, არამედ იგი თავად განასახიერებს გველს.

კავკასიელთა გადმოცემებში გველის სახის მქონე ოჯახის მფარველი დარაჯობს ოჯახის კუთვნილ პროდუქტს - ფქვილს, ლუდს ან სხვა რამეს და უცხოს არ უშვებს ახლოს. ეს, ფაქტობრივად, განძის მოდარაჯე გველის მოტივის თავისებური გამოვლენაა.

ოჯახის მფარველმა თანდათან განიცადა ანთროპომორფიზაცია და მან ქალის სახე მიიღო, მაგრამ ზოომორფული იმდენად მყარი აღმოჩნდა, რომ ქაღვთაება სრულად ვერ ჩაენაცვლა მას, ისინი პარალელურად არსებობდნენ (ერთი და იგივე სული შეიძლება გამოცხადდეს როგორც გველის, ისე ქალის სახით). სხვადასხვა ხალხის მითოლოგიაში შეიძლება ზოომორფული არსება (გველი) იყოს ქაღვთაების ატრიბუტი ან დამხმარე. ქართველ მთიელთა აზრით, თუ ადამიანს გველი ესიზმრება, ეს იმას ნიშნავს, რომ კერიის მფარველი უწყრება და უნდა მოიმადლიეროს. თუ ქალის სახით გამოჩნდებოდა, მას თეთრებში გამოწყობილს ხედავდნენ (ჯალაბაძე, 1988).

ოჯახის მფარველს განსაკუთრებული პატივით ეპყრობოდნენ. ერიდებოდნენ ხმამაღლა ლაპარაკს, უშვერი სიტყვების ხმარებას, რათა არ განერისხებინათ. საკუთარი საკვებიდან აძლევენ წილს და პირველი მოსაველის ნაწილიც მას ეკუთვნოდა.

ოჯახის ქალი სამჯერ შემოავლებდა კერას რიტუალურ პურს და ქვემოთ, კერის ფეხთან მიმართავდა, თან ძალიან ჩუმად ევედრებოდა სიუხვეს. ამ პურებს „მიწის ლემზირებიც“ ერქვა. მათ მიწაზე დამსხდარი ქალები ჭამდნენ ისე, რომ ნამცეცი ძირს არ დავარდნილიყო. ფეხზე ადგომისას ყოველი შემთხვევისათვის კალთას ცეცხლზე დაიბერტყავდნენ, თუ ნამცეცი მაინც დარჩებოდა, ცეცხლზე რომ დამწვარიყო და მიწაზე არ დავარდნილიყო. „მიწის პურს“ ნიშანს უკეთებდნენ თითოთ - სამი ნაპწკენი განზე და არა შუაში (ხართოლანი, 1977: 56). ამ წესს მხოლოდ ოჯახის ქალები ასრულებდნენ, სტუმარ ქალსაც არ იკარებდნენ. აქედან ჩანს, რომ სალოცავი, რომლის სახელზეც პური ცხვებოდა, მხოლოდ ამ ოჯახისა იყო. ფაქტობრივად, ოჯახის ქალები თავიანთ მფარველთან ერთად ჭამდნენ პურს, როგორც ოჯახის წევრთან და ამით აღნიშნავდნენ ერთიანობას ფუძის ანგელოზთან.

სამეგრელოში დიდმარხვის დადგომამდე ოთხშაბათს ატარებდნენ ნერჩი ხვამის (ფუძის ლოცვის) ან ნერჩი პატენის (ფუძის ბატონის) ლოცვას. ამ დღეს ოჯახის დიასახლისი აცხობდა ოთხ პურს, ჩაიკეტებოდა ოთახში და სხვებისგან ფარულად ლოცულობდა. ანთებდა ოთხ სანთელს: ორს - უკანა კარებზე და ორს - წინაზე. სანამ სანთლები ჩაიწვებოდა, შეჭამდა ამ პურებს და გააღებდა კარებს. ამის მერე აცხობდნენ ლობიოსგულიან ჭვავის პურს, ხის გობზე ათავსებდნენ და სახლის მარჯვენა კუთხეში მიწაზე დებდნენ. ოჯახის უფროსი და დიასახლისი რიგრიგობით მიდიოდნენ მასთან, მიწამდე თაყვანს სცემდნენ და ჩურჩულით წამოსთქვამდნენ ლოცვას, რომელშიც ახსენებდნენ „ნერჩი პატენს“ (აბაკელია, 1997: 8-9). ეს რომ მიწის, კერძოდ, ფუძის ანგელოზის სალოცავი იყო, იქიდანაც ჩანს, რომ თუ სახლი ხის იყო და ფეხებზე იდგა, მაშინ ნერჩი ხვამას არ ატარებდნენ. ეს მხოლოდ მიწის იატაკის მქონე სახლში სრულდებოდა.

ოჯახის წევრები სახლის მფარველს იშვიათად ნახულობდნენ. შეიძლება იგი პერიოდულად ეცხადებოდა კიდევ დიასახლისს, რომელიც ფუძის ანგელოზისთვის დადგენილ წესს წარმართავდა. სჯეროდათ, რომ იგი უმანკო არსებებს - ჩვილ ბავშვებს ეჩვენებოდა ხოლმე. ოჯახის ანგელოზს საგანგებოდ იფარავდნენ უცხო თვალისგან.

რომელ ოჯახსაც გველი (ე. ი. პატრონი) არ ჰყავდა სახლში, იმას ავსული ეპატრონე-ბოდა. ამიტომ ძალიან ეშინოდათ მფარველის დაკარგვისა, ცდილობდნენ, არ განერისხები-ნათ და დროდადრო ამოწმებდნენ სახლში მის ყოფნას. მის წასვლას ოჯახის განადგურება მოჰყვებოდა.

ოსეთში სოფელ ედისეში ცხოვრობდა ბურაევების ოჯახი. მათ კედელში ოქრო ჰქონი-ათ შენახული, რომელსაც გველი (მფარველი სული) დარაჯობდა. ერთხელ ბურაევების დე-იდამ მათ კოშკთან გველი დაინახა და იცნო თავისი დიშვილების „პატრონი“. მან ხელის-გული მიუშვირა, გველი ზედ აძვრა და სისინებდა. ჩანდა, რომ გაჯავრებული იყო. ქალმა დაამშვიდა და მივიდა თავის დიშვილებთან, ჰკითხა, გველს ვინ აწყენინაო. ქალებმა უპა-სუხეს: „უი, დღეს მისთვის რძის დადგმა დაგვაიწყდა“. ამის შემდეგ ბურაევები ყოველ-თვის დროზე უდგამდნენ რძეს და გველიც მათი ერთგული იყო, პატრონების მეტს არავის აკარებდა იმ ოქროს (სიხარულიძე, 2006:80).

კახეთში თორმეტი ძმა ცხოვრობდა. ერთ-ერთის ცოლი უშიგლო იყო. ოჯახში პურს ის აცხობდა. ფქვილის შესანახში ცხოვრობდა დედალ-მამალი გველი. ეს მარტო ამ ქალმა იცოდა და უვლიდა, აჭმევდა მათ. ერთხელ ქალი სადღაც წავიდა, დატოვა გამომცხვარი პუ-რები და რძლებს დაუბარა, ფქვილს არ მიჰკარებოდნენ. მათ არ დაუჯერეს, ნახეს გველები და ერთი მოკლეს, მეორე გაექცათ. მერე მობრუნდა ის გველი, ყველა დაკბინა და დახოცა.

ოჯახის მფარველის რწმენა რელიგიის გარდა, რეალობაშიც ადამიანთა ყოფის დადე-ბითად წარმმართველი იყო, რადგან აწესრიგებდა წევრებს შორის ურთიერთობას.

ოსეთში დღესაც აღნიშნავენ ოჯახის მფარველის დღეს, უფრო სწორად, ღამეს. ესაა ძვე-ლი სტილით ახალი წლის პირველი კვირის ოთხშაბათი (სამშაბათი ღამე რომ მთავრდება და ოთხშაბათი იწყება) – „ბინატი ხიცაუ ახსავ“. ქალების სალოცავია უპირატესად, თუმცა ამ დღეს მთელი ოჯახი ერთად აღნიშნავს. შესაწირავთა შორის პირველ ადგილზეა შავი ქათამი. ღამე გაშლიან სუფრას და გარეთ გადიან, რათა ოჯახის მფარველმა თავისუფლად დააგემონოს საჭ-მელი. ოჯახის წევრები შინ ბრუნდებიან და შუადამისას შემოუსხდებიან სუფრას. სტუმრად არ დადიან, არც სხვას უმასპინძლდებიან ამ სუფრიდან (სოკაევა, ბარციცი 2018:149).

ამ დღესასწაულის ნაწილია „ემმაკთა ღამე“ – „ხირაჯი ახსავ“ (შდრ. კუდიანთ წუხრა). შესაწირი საკლავია თხა, ცხვარი ან ქათამი. სისხლისა და ძვლების გადაყრა არ შეიძლება. მათ მიწაში მარხავენ ან წყალში ჩაძირავენ. ორი მითოლოგიური სახის გაერთიანება მოწმობს, რომ წარმოდგენებმა ოჯახის მფარველზე ტრანსფორმაცია განიცადა. ემმაკები, ავსულები ხტონუ-რი არსებები არიან. ოჯახის მფარველიც მიწასთანაა დაკავშირებული და, სავარაუდოდ, ამ ნიშ-ნით დაუახლოვა ისინი ხალხმა ერთმანეთს. ამიტომაც, რომ ოსები მათ ერთ დღეს აღნიშნავენ და ერთად უმასპინძლდებიან. მართალია, ავსულთა წინააღმდეგ დამცავ საშუალებებს იყენებ-დნენ, მაგრამ ასევე ცდილობდნენ მათ მომადლიერებას საჩუქრებით, შესაწირით, რომ ოჯახის-თვის ზიანი არ მიეყენებინათ.

ბინათი ხიცაუსადმი ღოცვა ასეთია: „ო, ბინათი ხიცაუ, შენი მაღლი მოგვანიჭე. ნუ დაუშ-ვებ, რომ რამე შეგვეშალოს და დაგვიფარე უბედურებისაგან. შენი მფარველობა არ მოაკლო ოჯახის წევრებსა და ყველაფერ ცოცხალს. მიირთვი, რაც მოიმზადეთ. ეს არ იყოს ჩვენი უკა-ნასკნელი საჩუქარი შენთვის!“ (ოსების ტრადიციული...2021)

საყურადღებოა, რომ სამეგრელოშიც ოჯახის მფარველის ღოცვა ოთხშაბათს ტარდებო-და. ქართლშიც მას ქათამს უკლავდნენ მისთვის განკუთვნილ დღეს.

იმის შემდეგ, რაც ფუძის ანგელოზის რელიგიური მნიშვნელობა შესუსტდა, ცენტრი-დან მან პერიფერიაზე გადაინაცვლა, რადგან მისი ადგილი პატრიარქალური რიგის ღვთაე-ბებმა დაიკავეს, რომლებსაც მამაკაცები ემსახურებოდნენ დღისით, ქალი კი ღამე ჩას-ჩურჩულებდა მიწას და ხელუკუღმა უდგამდა ჯამს ანგელოზს.

ოჯახის მფარველი შედიოდა ძველი რელიგიური სისტემის მიწის ღვთაებათა რიგში, რომლებზეც დამოკიდებული იყო მთელი ბუნების ნაყოფიერება. ამიტომ ადამიანები ღოც-ვებში სთხოვდნენ ფუძის ანგელოზს ოჯახის გამრავლებას, უხვ მოსავალს, საქონლის გამ-რავლებას და ა. შ. ფუძის ანგელოზი ვიწრო ღოკალური ღვთაებაა, რომლის სამყოფი სახ-ლით, „შინა“ სამყაროთია შემოსაზღვრული. ამ საზღვრის გარეთ ის არ გადის (თუ განრისხე-

ბულმა სამუდამოდ არ მიატოვა ოჯახი), ამიტომ ის თვითონ ვერ შეძლებდა ყველაფრის უზრუნველყოფას, რაც ადამიანს სჭირდებოდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ძველად ლოცვებში მას სთხოვდნენ ნაყოფიერების უფრო მაღალი რანგის (ამ შემთხვევაში დაბლა მყოფი, რადგან ძალმოსილება ქვედა მიმართულებით იზრდება დედა მიწისკენ) ნაყოფიერების ღვთაებასთან შუამდგომლობას. ესეც ცნობილი მოვლენაა რელიგიაში, როცა ადამიანი ახლოს მდგომ ღვთაებას სთხოვს უფრო ძლიერ ღვთაებებთან შუამავლობას კეთილდღეობის მისაღებად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- აბაკელია 1997: აბაკელია ნ. სიმბოლო და რიტუალი ქართულ კულტურაში. თბ., 1997.
- ოსების ტრადიციული... 2021: О традиционных обрядах осетин в канун Старого Нового года, 2021. <https://www.ekhokavkaza.com/a/27486285.html>
- სისარულიძე 2006: სისარულიძე ქ. კავკასიური მითოლოგია, თბ., 2006.
- სოკავეა, ბარციცი 2018: Сокаева Д., Барцыц М. Культы покровителя дома осетин и Шашвы абхазов / Демонология как семиотика, материалы IV международной научной конференции, М., 2018.
- ჩართოლანი 1977: ჩართოლანი მ. ჩხუდანი- სვანური სახლის კერპი – კრებ. „სვანეთი“, თბ., 1977.
- ჯალაბაძე 1988: ჯალაბაძე ნ. ქალღვთაებათა ბუნებისათვის (ადგილის დედა// ღვთისმშობელი) – კრებ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, III, თბ., 1988.

Ketevan Sikharulidze

TSU Faculty of Humanities

Associate Professor of the Department of Folklore

Tbilisi, Georgia

IMAGINATIVE AND FUNCTIONAL UNDERSTANDING OF THE FAMILY PATRON ACCORDING TO GEORGIAN AND OSSETIAN MATERIALS

Abstract

Observations on the folklore-ethnographic material show the similarities between the mythological-religious beliefs of Georgians and Ossetians. One of the interesting faces is the patron saint of the family, which Georgians call the Family Angel, Ossetians – the Binaty Khitsau (hostess). Their common features are divinity, femininity, fertility function, and the protection of a person / family. From species forms of understanding, zoomorphic turned out to be quite solid. Both Georgians and Ossetians considered him to be a snake with special features.

In both Georgia and Ossetia, women served as patrons of the family and were treated with special respect. He protected the people, on him depended the family wealth, prosperity and tranquility. Its connection to fertility indicates its location in the house – Ossetians believed that the patron saint of the family lives in the pantry, according to Georgians, his place is near the hearth or bread box. According to people's beliefs, the patron saint of the family can not stand disrespect. Otherwise the spirit would leave the house and take with it the welfare of the family. Georgian and Ossetian folk tales tell us about it.

Until recently, Ossetia celebrated Binaty Khitsau's night – the old-fashioned Wednesday of the first week of the new year. He was slaughtered by a black chicken and the whole family gathered at the cult table. In Samegrelo, the prayer of the family protector was held on Wednesday, and in Kartli, chickens were slaughtered on the day dedicated to them. Both Ossetians and Georgians celebrated this cult day only with family members and did not host an outsider.

The similarity of Georgian and Ossetian religious beliefs and cult practices is the result of the neighborhood and cultural contacts of these two peoples.

Keywords: Folklore, Ethnographic, Georgian.

**„ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგმნელი
მარიამ პრიტვიცი და ჟურნალის ოჯახი**

„ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგმნელ მოღვაწე ქალბატონს მარიამ პრიტვიცს ძალზე მჭიდრო ურთიერთობა აკავშირებდა დამოუკიდებელი საქართველოს პირველი რესპუბლიკის ფინანსთა და ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრის გიორგი ჟურნალის დის-ნინო ჟურნალის ოჯახთან. მარიამ პრიტვიცს (ქალიშვილობის გვარი ჰუბერი). დაიბადა 1876 წლის 2 ივლისს ბესარაბიის გუბერნიაში, ქ. კიშინიოვში. დაამთავრა ქ. ოდესის წმ. მარიამის სახელობის ქალთა საზოგადო გიმნაზიის 8 კლასი. შემდეგ სწავლობდა ქ. დრეზდენის ქალთა პირველ ლიცეუმში მათემატიკურ-გეოგრაფიული განხრით. მ. პრიტვიცმა ფართო ჰუმანიტარულ-ტექნიკური განათლება მიიღო, რაშიც ხელი შეუწყო უცხო ენების ათვისების თანდაყოლილმა ნიჭმა. იგი რამდენიმე ენას ფლობდა, მათ შორის: ფრანგულს, იტალიურს, რუმინულს, ლათინურს, პოლონურს, რუსულს, გერმანულს, ინგლისურს. სამეცნიერო მოღვაწეობა მ. პრიტვიცმა 1918 წელს დაიწყო, ხოლო ლიტერატურულ საქმიანობას კი 1894 წელს მიჰყო ხელი. სხვადასხვა დროს იგი როგორც ბიბლიოგრაფი, მთარგმნელი და მეცნიერ-მუშაკი მოღვაწეობდა კიევის განათლების კომისარიატში, სკოლებსა და კონსერვატორიაში. 1930 წელს კი ნავთობის გეოლოგიურ-დაზვერვით ინსტიტუტში გააგრძელა საქმიანობა. იგი მონაწილეობდა ვაშინგტონში ჩატარებულ გეოლოგთა საერთაშორისო კონგრესშიც. მ. პრიტვიცი ევრო-პული ენებიდან სამეცნიერო, თუ ლიტერატურულ ტექსტებს რუსულ ენაზე თარგმნიდა.¹

მ. პრიტვიცი ხშირად სტუმრობდა ნინო ჟურნალის ოჯახს როგორც თბილისში, ასევე არბოში. სწორედ არბოში ყოფნისას ურჩევია მარიამ პრიტვიცისთვის ნინოს ჟურნალს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ გერმანულ ენაზე ეთარგმნა.² როგორც ჩანს, მარიამ პრიტვიცს „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნის დაწყება გერმანული ენის ღრმა ცოდნამ გააბედვინა.* ნინო ჟურნალთან მარიამ პრიტვიცი საქართველოდან წასვლის შემდეგაც აგრძელებდა მეგობრულ ურთიერთობას. მას არაერთი წერილი აქვს გამოგზავნილი თავისი ქართველი მეგობრის სახელზე, სადაც თბილად იხსენიებს სტუმრად ყოფნის ეპიზოდებს, განსაკუთრებით კი ნინო ჟურნალის მშობლიურ სოფელში-არბოში გატარებულ დღეებს. ერთ-ერთ წერილში ვკითხულობთ: „ბერძენი ნინა ღურმიშხანის ასულს! ორი წლის წინ, ჩემს დაბადების დღეს, თქვენთან ერთად არბოში ვიმყოფებოდი და დღესაც ფიქრებით კვლავ თქვენთან ვარ. მაშინ მე უკვე (?) ჩვეულებრივი გავხდი (?), რის გამო თქვენ მკიცხავდით და მეგობრულად მტუქსავდით. ვერ წარმოგედგინათ თუ რა გარემოებებმა მიმიყვანა მე ამ მდგომარეობამდე. რა დონემდე მიდრღნიდა გულს ეს გარემო, მაგრამ არბოს ისტორიულმა წარსულმა, გორის ყველა (?) ისტორიულმა სინამდვილემ, მეცნიერ მუშაკების გარემოცვამ არბოსა თუ თბილისში, ჩემში არსებული შემოქმედებითი პოტენციალის გამოყენებისკენ აქტიური სწრაფვა გამოაღვიძა, რომელიც რევოლუციამდე და უფაში ყოფნის პირველი ხუთი წლის განმავლობაში თვლემდა. თქვენ მე ჩემი ცხოვრების ახალი ეტაპი დამაწეებინეთ. თქვენ სახლში მე ჩავეჭიდე რუსთაველს და მისი მეშვეობით, შემოქმედებითი „წარმატებებისგან თავბრუსხვევის“ კმაყოფილებით ეს ორი წელი ვიცხოვრე. ამავდროულად ბედ-იბლების დარტყმები და განსაცდელის ჟამთან დაკავშირებული მძიმე ყოფითი პირობებიც გადავიტანე. ვწუხვარ, რომ თქვენდამი ჩემი პირადი წერილი ნუცუბიძეს* გადაეცით: მას შეეძლო იქ ჩემი (სულით) დაცემულობა ამოეცნო, მაგრამ ეს არავითარ შემთხვევაში ესე არ არის: მე მარტოსული ვარ, გამზიარებელი არაფერ არ მყავს და ჩემს ჭირ-ვარამზე თქვენთან წერილის მოწერა მომიხდა. ბედ-იბალმა კვლავ მისხნა: მე უკრაინის მეცნიერებათა აკადემიას მივემაგრე,

¹ რ. ჯანაშია, არდავიწყება მოყვრისა, ჟურნ. ბურჯი ეროვნებისა, № 5-6, 2003, გვ. 25-26.

² ც. თევდორაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 60.

* როგორც მივითითებდით, იგი 1893-1894 წლებში დრეზდენის ქალთა პირველ გიმნაზიაში სწავლობდა. პრიტვიცს წინაპრებიც გერმანელები ჰყავდა. <http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/archive/8/1>.

სადაც ყველა კრებულს ინგლისურ ენაზე თარგმანს ვუკეთებ. რუსთაველის თარგმნამ იქ წონა შემიძინა, მე იქ ნარდათ ვმუშაობ. აკადემიკოსების პარნასის, ბროდსკის და კრილოვის (მუსხელიშვილის ნაცნობია)** ინგლისური ენის ცოდნას პრაქტიკულ მხარეს ვუმადრებ, რაც ამავდროულად ჩემს ცოდნის გაღრმავებასაც ხელს უწყობს. ამიტომ მე უნდა ვიზრუნო მხატვრული მიმართულებით ინდივიდუალური სამეცნიერო რაციონის მოძიებაზე და ჯანაშისგან*** (რომელსაც ტელეგრაფით ვაცნობე) და ნუცუბიძისგან პასუხის მიუღებლობა პირდაპირ მანადგურებს. დაპირებული სამი ათასი ამ დრომდე არ მიმიღია, რომლითაც ზამთარში ჩემი ოთახის დათბობა უზრუნველყოფილი უნდა იყოს. მოწვევისა და გარანტიის გარეშე თბილისში ჩემი გამგზავრება უაზრობა იქნებოდა და თან ჩემი სამუშაო უკრაინის აკადემიაში შესაძლოა ხელიდან გამისხლტეს. გარდა ამისა, რაც არ უნდა იყოს ალიოშასთან**** უფრო ახლოს ვიმყოფები და მასთან კვლავ შეხვედრის იმედს არ ვკარგავ. ის, მოსკოვიდან (გაგზავნილი), კვლევების ტრესტში, ალტაის მხარეში, მიხაილოვსკის ოლქში, მიხაილოვსკის ქარხანა-ბაღში დასაქმდა და ზინაც***** იქ მუშაობს. მაგრად, მაგრად გოცნით. მოკითხვა ყველას. მისწერეთ ნუცუბიძეს და ჯანაშისა, მათზე ზემოქმედება მოახდინეთ. სულით და გულით თქვენი მარია პ.¹ როგორც მივუთითებდით, მარიამ პრიტვიცს „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულად თარგმნის იდეა ნინო ჟურულმა შთააგონა. შოთა რუსთაველის უკვდავი პოემის გერმანულ ენაზე ამტყველებით საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიაც დაინტერესებულა, თუმცა მარიამ პრიტვიცს და ქართველ სწავლულებს შორის კომუნიკაცია მოიკოჭლებდა. პრიტვიცს უგვიანებდნენ თარგმანის ჰონორარს. ირკვევა, რომ ნინო ჟურულს ქართველ მეცნიერებთან შ. ნუცუბიძესთან და ს. მაჩაბელთან ახლო ურთიერთობა ჰქონდა და მოლდაველი მთარგმნელი ქართველ მეგობარს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წარმომადგენლებთან ურთიერთობის გააქტიურებას სთხოვდა. მარიამ პრიტვიცის და ნინო ჟურულის მეგობრობა გრძელდებოდა, ამას ადასტურებს „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგმნელის რამდენიმე ბარათი, სადაც თავის უახლოეს ქართველ მეგობარს მარიამ პრიტვიცი საცხოვრებელი პირობების შესახებ უამბობს და არც პირადი ცხოვრების დეტალებს უმაღლავს:

ქ. უფადან 1946 წლის 22 თებერვალს, მარიამ პრიტვიცის მიერ ნინო ჟურულისადმი გამოგზავნილ წერილში ვკითხულობთ:

„საყვარელო, ძვირფასო ნინა ღურმიშხანის-ასულო! გულითად მადლობას გიხდით თქვენ და ირას ტელეგრამის გამო, რამაც განწყობა ამიძალდა, თუმცა ისედაც კარგი განწყობა მქონდა: ჩემს მოსანახულებლად ალიოშა ჩამოვიდა და აღნიშნა რომ კარგად გამოვიყურები. მათ მატერიალურად ძალზედ მძიმე ცხოვრება აქვთ, ვინაიდან ცხოვრება ხერსონში ძვირია და ისინი ვერა და ვერ შეეწყვნენ იქაურობას: მუდმივად ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასვლა უწევთ. ნატაშა* ფრიალოსანია და მოხდენილი ვინმეა. მოუთმენლად ველოდები განმარტებით წერილს, რადგან მასთან არის დაკავშირებული (ჩემი) შემდგომი სამუშაოს ბედ-იღბალი. ჩვენთან წელს დიდთოვლობაა. ძალზედ გვეშინია წყალდიდობისა.

მოკითხვა ყველას. თქვენი მ.პ.²

უფაში მცხოვრები მარიამ პრიტვიცი მთარგმნელობით საქმიანობას განაგრძობდა და მისი თარგმნილი მხატვრული ტექსტები სხვადასხვა ლიტერატურულ გამოცემებში იბეჭდებოდა. იგი დროდადრო საქართველოში, თავის მეგობარს-ნინო ჟურულს გამოქვეყნებულ თარგმანებს უგზავნიდა. ამას ადასტურებს მარია პრიტვიცის ერთ-ერთ წერილი, იგი დაუსრულებელი სახით არის შემორჩენილი) რომელიც ნინო ჟურულის სახელზე 1948 წელს უფადან არის გამოგზავნილი:“ ჩემო საყვარელო, ძვირფასო ნინა ღურმიშხანის ასულო! ხვალ 14 იანვარია და ვჩქარობ მო-

¹ * იგულისხმება ცნობილი ქართველი ფილოსოფოსი აკად. შ. ნუცუბიძე (1888-1969 წ.წ.).

** იგულისხმება საქართველოს სსრ. მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტი, აკად. ნ. მუსხელიშვილი. (1891-1976 წ.წ.).

*** იგულისხმება აკად. ს. ჯანაშია (1900-1947 წ.წ.).

**** იგულისხმება მარიამ პრიტვიცის ვაჟი.

***** მარიამ პრიტვიცის ვაჟის ალიოშას მეუღლე.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42757.

² * იგულისხმება მარიამ პრიტვიცის შვილიშვილი.

საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 427563.

** რუსულ ტექსტში ასე წერია, შესაძლებელია მარიამ პრიტვიცი ძველი სტილით ახალ წელს გულისხმობდა.

გესალმით თქვენ და მთელს საყვარელ საქართველოს, რამეთუ მან საკუთარი იუბილისათვის(?)** მთელი ხელუხლებელი მშვენიერებით თქვენი სახით შეინარჩუნა თავისი ღამაში ინტელიგენციის მშვიდობისმოყვარე წარმომადგენელი. როგორი სულიერად ახალგაზრდა და გონებამახვილი ბრძანდებით. რა დარტყმები არ მოუყენებია თქვენთვის ბედ-იღბალს. ყველას გასახარად და მომავლის იმედით გეცოცხლოთ! გიგზავნით დოღმატოვსკის ლექსების ცხელ-ცხელ თარგმანს, რომელიც სულ ესეა ხანს ჟურნალ „ზნანია“-ში გამოქვეყნდა. ირინამ* ფრანგულად წაიკითხოს.“ წერილს ახლავს მინაწერი: თუ ვინმეს დრო აქვს, გადაწერეთ ფრანგული თარგმანი და მიშას** გაუგზავნეთ. მე მისი მისამართი არ ვიცი.¹

ნინო ჟურნალის საარქივო საქმეშია მარია პრიტივიცის კიდევ ერთი წერილია,** რომელიც ფრაგმენტული სახით არის შემორჩენილი. „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგმნელი წერს „...სამაგიეროდ ნატაშა**** გვახარებს, ხუთოსანია, თან ხატავს, იგი სამხატვრო სტუდიის მოწაფეა. ნატაშას ნახატი გამოფენაზე იქნა გამოტანილი და მის ნახატზე „ბედნიერი ბავშვობა“ 22 სექტემბრის „ნადღენპროვსკაია პრავდაში“ დაიბეჭდა, მაგრამ მათ თავი მხოლოდ ესეა შეიწუხეს და ნება იბოძეს გაზეთიდან ამონაჭერი გამოეგზავნათ. ჩემებს უბედურება დაატყდათ: ლენინგრადში ზინას ძმის მეუღლე გარდაიცვალა. ცოტა აკლდა, რომ ნატაშა იქ დაეტოვებინათ. სამაგიეროდ ესეა უკვე მე მათთვის უფრო საჭირო გავხდი. არ მინდა მოვლენებს წინ გაუსწრო, მაგრამ ნატაშას ნახვას ვისურვებდი... იქნებ იზრუნოთ, რომ აკადემიის გამოძახებით კვლავ ჩამოვიდეთ, რათა ჯანაშიას დაწვებული „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმნის საქმე დავასრულო. რაც მის ხსოვნასაც უკვდავოფეს. ყველა წინადადებაზე, როგორც ფინანსურზე, ისე მორალურზე, თანახმა ვარ. სხვადასხვა მიზეზთა გამო მოსკოვთან საქმის დაჭერა არ შემიძლია, ხოლო მთავარი კი ის არის, რომ მომატყუებენ“.

წერილს მინაწერი აქვს: „...ჩაიზე უარს არ ვიტყვი, ვერა და ვერ ვაბამ თავს, რომ ერთი ნივთი შევფუთო და თქვენ გამოგიგზავნოთ. ამინდი პირდაპირ გულის მიჭამს: ხან მოყინულია და ცურავს, ხან სისველეა, ხან სითბოა. ჩემი კალიგრაფიით მიხვდებოდით, თუ როგორ ვჩქარობ. ბევრი დრო დავკარგე... ლექსების გამო.“

ყველას, ყველას, მაგრად, მაგრად გეოცნით. მოსიყვარულე მარია კ.2****

ნინო ჟურნალის გარდაცვალების შემდეგ მარიამ პრიტივიცმა მჭიდრო ურთიერთობა გააგრძელა ნინოს ქალიშვილთან-ირინა მაქარაშვილთან და მის მეუღლესთან ანატოლი კიზირიასთან. ეს მეგობრობა სათავეს იღებდა მარიამის და ნინოს ურთიერთობიდან. როგორ დაიწყო ნინო ჟურნალის რჩევით პრიტივიცმა ვეფხისტყაოსნის თარგმნა, იგი ამის შესახებ სოფიო დავითის ასულ მაჭავარიანისადმი 1949 წლის 4 აგვისტოს გაგზავნილ წერილში მოგვითხრობს: „...1940 წლის ზაფხულს ვატარებდი არბოში. დაუვიწყარმა ნინო დურმიშხანის ასულმა მიბიძგა თარგმანისაკენ. სიტყვა ჩამოვარდა ჩემ მთარგმნელობით მუშაობაზე უფაში (სიცოცხლის უკანასკნელი წლები მან უფაში გაატარა. აქ იგი მსახურობდა სამედიცინო ინსტიტუტის უცხო ენათა კათედრაზე. რ. ჯანაშიას შენიშვნა). უფრო სწორედ იმაზე, რომ იგი შეწყვეტილი მქონდა. ნინო დურმიშხანის ასულმა მისაყვედურა და მითხრა: აი, თარგმნეთ „ვეფხისტყაოსანი“! განა ეს ჩემ ძალებს აღემატება?! – ვუპასუხე,

¹* იგულისხმება ნინოს ქალიშვილი-ირინა მაქარაშვილი.

** იგულისხმება საფრანგეთში მცხოვრები ნინო ჟურნალის უმცროსი ვაჟი მიხეილ მაქარაშვილი. იქვე, ფონდი I, საქმე 135, ხ. 42757.

*** წერილი სავარაუდოდ 1947-1948 წლებშია დაწერილია, რადგან საუბარია აკად. ს. ჯანაშიას სახელის უკვდავოფაზე. ს. ჯანაშია 1947 წელს გარდაიცვალა. ხოლო ნ. ჟურნალი, აღნიშნული წერილის ადრესატი 1948 წელს.

**** იგულისხმება მარიამ პრიტივიცის შვილიშვილი.

²იქვე, № 42757.

***** 1940-1947 წლებში უფაში მარიამ პრიტივიცის მიერ გერმანულ ენაზე გადათარგმნილი „ვეფხისტყაოსანი“ საზოგადოებისთვის უცნობი იყო. იგი თითქმის ექვსი ათეული წელი ინახებოდა საწერი მაგიდის უჯრაში, ვიდრე გერმანელმა მეცნიერმა შტეფი ხოტივარი-იუნგერმა არ მიაკვლია აკად. ელგუჯა ხინთიბიძის დახმარებით. <http://kartvelologi.tsu.ge/public/ge/archive/8/1>. „ვეფხისტყაოსნის“ მარიამ პრიტივიცისეული თარგმანი საქართველოში სამეცნიერო წინასიტყვაობით(ქართული, რუსული, გერმანული) გამოიცა. Штеффи Хотивари-Юнгер, Предисловие, Shota Rustaveli, Der Ritter im Tigerfell (translated by Marie Pritwitz), თბილისი-Berlin 2005. file:///C:/Users/Giorgi/Downloads/Steffi_Chotiware_Junger_Existing_German.pdf

მაგრამ შემდეგ, თბილისში, მათ სასტუმრო ოთახში, ძილის წინ, ავიღე პეტრენკოს თარგმანი და ვცადე 2 სტროფის თარგმნა. გოეთესა და შილერის ნაწარმოებებზე აღზრდილი, გავოცდი, როგორ აჟღერდა ეს გერმანულად. მაშინ ნუცუბიძის თარგმანი ჯერ არ იყო... მეორე დღეს ბიბლიოთეკაში გავიგე, რომ არსებობს მხოლოდ არტურ ლაისტის თარგმანი გერმანულად და უორდროპის-ინ-გლისურად... შემდეგ ეს სტროფები ვუჩვენე პროფ. შარლემანს და მის მეუღლეს. მათ დამლოცეს მუშაობის გასაგრძელებლად... ქ. უფას სამედიცინო ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში აღმოჩნდა პეტრენკოს თარგმანი...თავდაპირველად მეგონა, რომ მხოლოდ პროლოგს ვთარგმნიდი, მაგრამ სამუშაო-მ იხე გამიტაცა, რომ ვმუშაობდი შეუსვენებლივ, სახლშიც, ინსტიტუტშიც. თვალწინ მედგა საქართველოს მთები, მისი ყოფა, რაც ასე მაგონებდა მშობლიურ ბესარაბიასა და მოლდაველებს – დედაჩემის წინაპრებს... პროლოგი გაუუგზავნე აკად. შალვა ნუცუბიძეს, რომელმაც აღტაცებულმა მიპასუხა. იგი დამპირდა თავისი თარგმანის გამოგზავნას... სამუშაოს ვაგრძელებდი ნუცუბიძის მიხედვით. თან პეტრენკოშიაც ვიხედებოდი. ლექსი გავმართე მინორისა და მაჟორის მიხედვით. ჩემი ნამუშევარი ვაჩვენე აქაურ ერთ გერმანელ ქალს, მცოდნესა და განათლებულს... ნათარგმნ ნაწილებს ვუგზავნიდი აკად. ნუცუბიძეს... გზაში არაფერი დაკარგულა, მიუხედავად ომიანობისა...შემდეგ მივიღე აკად. ს. ჯანაშიას დეკრეტი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია გთხოვთ გააგრძელოთ მუშაობა... თარგმანს ვუღარებდით როგორც ნუცუბიძეს, ისე უორდროპისას, რომელიც საოცრად კეთილსინდისიერადაა შესრულებული... იმ ხანებში უფაში ევაკუაციაში იმყოფებოდნენ უკრაინელი აკადემიკოსები პარნასი და ბულახოვსკი, რომლებმაც ასევე გაიცნეს ჩემი ნამუშევარი და რჩევებით დამეხმარნენ. ვისარგებლე არდადეგებით და ტექსტი გადავწერე, მაშინ უფაში უცხოურ-შრიფტიანი საბეჭდი მანქანები არ იყო...ნაშრომი გადავაგზავნე თბილისში. რეცენზია დაწერეს აკადემიკოსებმა შ. ნუცუბიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. 1946 წლის აპრილში ინსტიტუტის სხდომაზე საქმეც. აკადემიამ მიიღო ნაშრომი, რაც იმავე ზაფხულს აკად. ჯანაშიამ მაცნობა და გამომიძახა თბილისში, სადაც 25 აგვისტოს ჩამოვედი კიდევაც. მაგრამ ჯანაშიას ავადმყოფობის გამო პირადად ვერ ვნახე. თარგმანი მისსივე მითითების მიხედვით ჩავასწორე. ამჟამად კი ველოდები მეცნ. აკადემიის ან გოქის მითითებებს. მოხარული ვიქნები, თუ გაწვეულ ხარჯებს ამინაზღაურებენ...“¹

აღნიშნული წერილის ადრესატია სოფიო მაჭავარიანი. იგი ისტორიის ინსტიტუტის სწავლული მდივნის მოადგილე იყო, რომელთანაც მარიამ პრიტვიცს ს. ჯანაშიას დახმარებით საქმიანი ურთიერთობა ჰქონდა.² აკად. ს. ჯანაშიას მ. პრიტვიცის შესახებ ინფორმაცია ნინო ჟურულის ქალიშვილმა-ირინა მაქარაშვილმა მიაწოდა. ამის შესახებ რ. ჯანაშია აღწერს: „...ჩვენი ოჯახის უახლოესი და უსაყვარლესი მეგობრები იყვნენ ირინე მაქარაშვილი და მისი მეუღლე(იგულისხმება ანატოლი კიზირია გ.ს.) სწორედ მათგან გაიგო 1940 წელს ს. ჯანაშიამ პრიტვიცის განზრახვის შესახებ. ბუნებრივია, იგი ყოველმხრივ ეცდებოდა ამ კეთილი საქმისთვის ხელის შეწყობას.“^{3*}

ს. ჯანაშიას ინიციატივით მ. პრიტვიცის რედაქტორებად შ. ნუცუბიძე და ს. ყაუხჩიშვილი დაინიშნენ. 1943 წელს ისტორიის ინსტიტუტის სახელით ს. ჯანაშიას და მ. პრიტვიცს შორის ხელშეკრულებაც გაფორმდა. ს. ჯანაშიას გარდაცვალების შემდეგ მ. პრიტვიცი აგრძელებდა ურთიერთობას სოფიო მაჭავარიანთან და საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიასთან(ვიცეპრეზიდენტ აკაკი შანიძესთან). როგორც ს. ჯანაშიას ქალიშვილი, რ. ჯანაშია აღნიშნავს, მ. პრიტვიცი ხანდაზმულობის მიუხედავად ხშირად ჩამოდიოდა ნინო ჟურულის ქალიშვილთან ირინა მაქარაშვილთან, რომლის არქივშიც ინახებოდა მისი ორი ფოტოსურათი.⁴მარიამ პრიტვიცის ახლო ურთიერთობას ირინა მაქარაშვილთან ადასტურებს მის მიერ გამოგზავნილი არაერთი წერილი.⁵

¹ რ. ჯანაშია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.

² იქვე.

³ იქვე.

* ირინა მაქარაშვილის ს. ჯანაშიას მეუღლესთან-მართა მაჩაბელთან დიდი ხნის მეგობრობა ჰქონდა. მათ ერთად დაამთავრეს წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა გიმნაზია. ირინა მაქარაშვილს ჯანაშიებთან ნათელ-მირონობაც აკავშირებდა. ის ს. ჯანაშიას და მ. მაჩაბლის ვაჟის-ლაშა ჯანაშიას ნათლია იყო. აღნიშნული ინფორმაცია მოგვაწოდა რუსუდან ჯანაშიას რძალმა ქალბატონმა თამარ გუჯაბიძემ, რისთვისაც გულწრფელ მადლობას მოვასხენებთ.

⁴ იქვე, გვ. 26.

⁵ საქართველოს ხელოვნების სასახლე-კულტურის ისტორიის მუზეუმი, ფონდი I, საქმე № 135, ხ. 42763.

**THE GERMAN TRANSLATOR OF *THE KNIGHT IN THE PANTHER'S SKIN* MARIA PRITWITZ
AND THE JURULI FAMILY**

Abstract

The close relationship with the sister of the Minister of Finance and Trade-Industry of the First Republic of Independent Georgia Giorgi Zhuruli-Nino Zhuruli was connected with the German translator of „The Knight in the Panther's Skin“ – Marie Pritwitz (maiden name Huber). She was born on July 2, 1876, in the province of Bessarabia, in Chisinau. She Graduated from St. Mary Odessa. 8th grade Women's Public Gymnasium. Then she studied in Dresden at the First Women's Lyceum majoring in Mathematics-geography. M. Pritwitz received a broad humanities-technical education, which was facilitated by her innate talent for mastering foreign languages. She was fluent in several languages, including: French, Italian, Romanian, Latin, Polish, Russian, German, and English. Marie Priteitz began her scientific activity in 1918, and began her literary career in 1894. At various times she worked as a bibliographer, translator and researcher at the Kiev Commissariat of Education, schools and conservatory. In 1930 she continued his work at the Petroleum Geological Exploration Institute. She also participated in the International Congress of Geologists held in Washington. M. Pritwitz translated scientific or literary texts from European languages into Russian.

M. Pritvits often visited Nino Zhuruli's family both in Tbilisi and in Arbo. While in Arbo, Nino's Zhuruli advised Marie Pritwitz to translate „The Knight in the Panther's skin“ into German language. It seems that Marie Pritwitz dared to start translating „The Knight in the Panther's skin“ with a deep knowledge of German. Marie Pritwitz continued to have a friendly relationship with Nino Zhuruli even after leaving Georgia. She has sent a number of letters to her Georgian friend, where she warmly mentions the episodes of her visit, especially the days spent in Nino Zhuruli's native village – Arbo.

Keywords: Translation, Georgian, Germany.

Сугаров Давид А.
архитектор-градостроитель,
аспирант ФГБУ «ЦНИИП Минстроя России»,
Москва. Россия.

**РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ВО ВЛАДИКАВКАЗЕ
И ТБИЛИСИ КАК ФАКТОР ИХ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОГО
ФОРМИРОВАНИЯ: XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА***

Прембула. Географическое положение, ландшафтно-климатические условия, демографические факторы, культурное и социально-политическое сотрудничество позволили установить тесные торгово-экономические и производственно-хозяйственные и промышленные связи между городами Владикавказ и Тбилиси. На протяжении рассматриваемого периода в контексте технического и технологического прогресса происходило интенсивное формирование городских организмов Владикавказа и Тбилиси. Наравне с новыми успехами в градостроительстве и реконструкции городов в России и Европе, такие крупные и значимые города, возникшие на международном магистральном пути, как Владикавказ и Тбилиси, уже комплексно и планомерно развивались в аспекте их планировки, застройки и благоустройства. С позиций профессиональных достижений новой эпохи, более интенсивно происходил процесс формирования архитектурно-планировочной структуры и пространственной композиции столичных городов Владикавказ и Тбилиси^{**}.

Генеральная тема I-VII Международных научных конференций «Перспективы развития грузино-осетинских отношений», организованных и регулярно проводимых 13-15 октября с 2015 года Научно-исследовательским центром грузино-осетинских отношений Тбилисского государственного университета им. И.А. Джавахишвили, обязывает автора научной статьи выявить и истолковать вехи исторического развития промышленности Владикавказ и Тбилиси, как фактора общих закономерностей и ведущих особенностей градостроительного формирования и развития обеих столиц. Развитие промышленности как основы градообразующего каркаса, оказала существенное влияние на развитие столиц двух соседних республик. Все промышленные связи способствовали стремительному росту городов и стабильному развитию торгово-экономических отношений, интенсивным взаимоотношениям двух братских народов и значимых республик.

I. Развитие промышленности во Владикавказе как главной основы и основополагающего фактора его градостроительного формирования. Зарождению Владикавказ, его градостроительному формированию способствовал ряд самобытных факторов, присущие исключительно особенностям данной местности и конкретной эпохи. Здесь и политический фактор добровольного присоединения Осетии к Российской империи. Расположение на рубеже Северного Кавказа и Закавказья на важнейшем торговом «шёлковом пути». В связи с этим военный фактор – основание крепости «Владикавказ», само название говорит за себя. Природные условия, исторические события и этно-демографические факторы способствовали преобразованию крепости в город и его ускоренному развитию. Развитие капитализма в России после отмены крепостного права стимулировало превращение города Владикавказ в административный центр Терской области и в целом, росту городского населения. Российская империя уделяла внимание и средства улучшению естественного горного дорожного полотна Военно-Грузинского почтового тракта. Интенсивному развитию города Владикавказ и улучшению инфраструктуры Дарьяльского ущелья всячески способствовала также прокладка железной дороги к городу Ростов-на-Дону. Все это оказывало преобразующее воздействие на сравнительно молодой город Владикавказ. Какое место в этом ореоле факторов роста Владикавказ занимает промышленность? Попробуем выяснить.

В 1784 году была заложена крепость «Владикавказ». Вокруг крепости и в ее окрестностях вскоре появился посад, где проживали и трудились мастеровые, занимающиеся всеми видами ремесла и хозяйственными промыслами. Такого рода хозяйственная деятельность и кустарное производство выполняли, прежде всего, обеспечивающие офицеров и солдат функции необходимой для жизни и активной деятельности военного гарнизона крепости. За 75-летний период, вплоть до середины XIX века, крепость не смогла преобразиться в город и, тем самым, принять градообразующие черты. Лишь в дальнейшем на основе всех существующих производственных мастерских стала развиваться легкая промышленность.

К 1860 году военная функция крепости «Владикавказ» отошла на второй план, крепость получила статус города. Развивается мелкая промышленность кустарного и полукустарного типов. Это повысило авторитет города и существенно укрепило его возможности. Открывающиеся перспективы стимулировали повышение интереса предпринимателей к «освоению» городского рынка Владикавказ, развитию промышленности, строительству учреждений административного назначения, социально-культурной и коммунально-хозяйственной сферы. Здесь поселяется множество купцов и промышленников, развивающие торговлю на рынке и в магазинах, приступают к строительству цехов легкой и пищевой промышленности, заводов строительных изделий и отделочных материалов [1].

Немаловажным явилась политика городских властей, которая была направлена на увеличение численности ремесленников и торговцев, т.е. на интенсивное торгово-экономическое развитие города Владикавказ. Статус горожанина предоставлялся, прежде всего, лицам, владеющим каким-либо ремеслом или успешно занимающегося торговлей.

Все это привело к тому, что в конце XIX века во Владикавказе действовало 88 промышленных предприятий, в том числе: промышленность по переработке местного минерального сырья и лесных ресурсов, сельскохозяйственное производство, металлургическая промышленность, мельницы, свечные заводы, лесопилки, спиртоводочные, крахмальные, кирпично-черепичные, известковые, кожевенные, мыловаренные, пивоваренные, маслосточные заводы. Их совокупный годовой оборот составлял 1 млн 330 тыс. рублей. Кроме этого имелось 898 торговых предприятий [2].

С развитием различных видов производств создавались общества, направляющие и контролируемые действия производителей, т.е. служащих и рабочих занимающиеся промышленными процессами. В дальнейшем представим историческое значение и важную роль Горнопромышленного общества «Алагир» в преобразовании города Владикавказ.

К началу нового века Владикавказ стал самым крупным городом в Терской области. Здесь проживало свыше 50 тыс. человек, а уже в 1915 г. – свыше 75 тыс. человек. [3]. К этому времени Владикавказ был уже вполне сложившимся городом, ведущим центром развития легкой и тяжелой промышленности и городского коммунального хозяйства, средоточием высокой культуры и подлинного просвещения всей многонациональной интеллигенции Северного Кавказа. Постепенно и при соблюдении законов творческой преемственности сформировалось историческое архитектурно-планировочное ядро города Владикавказ.

II. Градостроительные особенности Владикавказа и закономерности размещения промышленных предприятий в планировочной структуре. На основе архивных данных и картографического анализа были выявлены объекты производств Владикавказа на 1911 год. Всего официально зарегистрированных на территории города 33 объекта. Выявлено размещение этих объектов в планировочной структуре города.

По планировочному принципу можно подразделить выявленные объекты на два типа: *внутригородские* (находящиеся непосредственно в городской застройке) и *приграничные* (находящиеся на окраинах городской застройки). Внутригородские составляют большинство производственных объектов города (32 объекта). Среди них: заводы, фабрики, типографии, мельницы, пекарни и прочее. Все они небольшие, находятся в квартальной застройке города, либо приквартальной (мельницы).

Владельцы предприятий в тот период времени не заботились о проблемах экологии и комфорта граждан. Напомним, что незадолго до появления этих предприятий еще существовал крепостной строй, и цена рабочего к началу XX века все еще стоила гроши. На заводах и фабриках существовали ужасные условия труда. Работать приходилось с очень вредными для здоровья веществами при 12-часовом рабочем дне. При такой дешевой рабочей силе технически совершенствовать такие предприятия было не выгодно, поэтому максимально использовался ручной труд.

Не существовало какой-либо планировочной системы (генеральный план), программы выделения участков под строительство объектов промышленности. Таким образом, владельцы размещали свои предприятия в экономически выгодных местах города посреди жилой застройки. Тем не менее при всей стихийности и точности размещения предприятий, установлено, что размещение внутригородских объектов промышленности все же происходило по следующим планировочным закономерностям: *линейным* и *узловым*.

К линейному построению относятся промышленные объекты при набережной реки Терек и центральных улицах города. К набережной выходили 6 мельниц расположенные здесь с целью большей эффективности. Стремительно несущимся водам реки Терек всегда сопутствует горный ветер, часто дующий из прохладных горных ущелий. Расположение остальных предприятий, выходящих на набережную реки, было обусловлено использованием водных ресурсов в технологических целях, а также при утилизации промышленных отходов. Критерием доступности обусловлены те предприятия, которые выходили на центральные улицы и проспекты.

К узловому планировочному построению относятся промышленные объекты при мостах. Разделенные рекой Терек юго-восточная и северо-западная части города Владикавказ изначально были объединены деревянными, а вскоре заменены капитальными металлическими и железобетонными мостами. Кстати, одним из первых в России железобетонных мостов является изящный трамвайный, а ныне пешеходный мост через реку Терек, возведенный в 1903 году. Объединяющий фактор двух берегов города способствовал быстрой доступности рабочего на предприятие в этих местах.

К приграничным предприятиям относилось только одно – Алагирский серебро-цинко-свинцово-химический завод. Располагался он у черты городской застройки, за недавно проложенными путями железнодорожного сообщения. Крайне важна история зарождения и развития этого крупнейшего предприятия для города, республики и России в целом. Для города, как сложный его градообразующий фактор. Для республики, как мощный объект его экономического развития. Для России, как единственное предприятия обеспечивающее империю важнейшими цветными металлами.

III. Важная градообразующая роль Алагирского серебро-свинцового металлургического завода и его многофакторное влияние на планировочную структуру и облик Владикавказа. Чтобы объективно оценить масштабы производственных мощностей города Владикавказ, его градообразующие функции, формирование транспортно-планировочного каркаса, необходимо проследить историческое развитие крупнейшего завода республики.

Изначально Алагирский серебро-цинко-свинцо-химический завод, а впоследствии металлургический завод «Электроцинк» – старейшее промышленное предприятие Северной Осетии. История этого завода тесно связана с зарождением свинцово-цинковой промышленности не только в Северной Осетии и на Кавказе, но и во всей Российской империи.

Геологоразведческие экспедиции, проведенные в 1768-1774 годах, открыли в Ходском ущелье крупные рудные выходы на поверхность. *«Это были сплошные массы свинцового блеска, почти не имеющие пустой породы. Вверх по Ходскому ущелью открывалась величественная панорама, где лежали целые горы этого сказочного дара природы...»* [4]. Важно понимать какую роль сыграла эта находка для основания и развития города Алагир, а в XX веке и в процессе формирования города Владикавказ, региона и страны. В дальнейшем рассмотрим множество ее положительных сторон, но также и некоторые ужасающие последствия. Разумеется, речь идет об экологической стороне вопроса, которая серьезно будет поставлена лишь в начале XXI века.

Впервые руки предпринимателей дотянулись до найденного месторождения в 1839 году. В Садоне была организована кустарная выплавка серебра и свинца. За шесть лет работы все выходы богатых руд были выбраны. Предприятие было закрыто [5].

В 1850 году на базе Садонского месторождения началось строительство Алагирского серебро-свинцового металлургического завода. На работы были присланы силы крепостных из Урала и центральных районов европейской части России. Проектная мощность завода была небольшой, и потому предприятие приносило убытки на протяжении ряда лет. До тех пор, пока в 1895 году не вмешались бельгийские капиталисты, которые договорились с царским правительством на аренду Садонского рудника и Алагирского завода сроком на 60 лет.

Роль *бельгийцев* тесно связано с развитием Алагирского завода, его переносом в город Владикавказ и дальнейшим градостроительным формированием крупного города на Северном Кавказе. По приезду бельгийцев в Северную Осетию, более конкретно, в Алагирское ущелье, вскоре учреждается совместное русско-бельгийское горнопромышленное и химическое акционерное общество «Алагир». Несмотря на то, что они пришли сюда за получением прибыли, бельгийцы для устройства своего дела изменили облик Алагира, а затем и Владикавказа, предоставив последнему экономические возможности в стремлении достичь облика европейского города.

Опытные бельгийцы активно приступив к горнорудной деятельности в Алагирском ущелье и занимаясь производством свинца и цинка на заводе, локализованном в поселении Алагир, через несколько лет они начали демонтаж оборудования с целью переноса Алагирского серебро-цинко-свинцо-химического завода в город Владикавказ. На рубеже XIX-XX века бельгийцы в ускоренных темпах занимались строительством совершенно нового серебро-свинцового и химического завода в городе Владикавказ, на его северо-восточной окраине. Минувя семь-восемь лет, в 1903 году был полностью введен в эксплуатацию новый металлургический завод, ознаменовалась новая ступень в развитии промышленности в Северной Осетии [6].

Крупный и узловый промышленный комплекс – металлургический завод «Электроцинк» стал одним из важнейших этапов в формировании столичного города. Эффективная добыча и переработка сырья требует строгой координации и умелой организации технологического процесса и компонентов проекта. В случае с Владикавказом воплотился уникальный пример зарубежного опыта на земле Северной Осетии. Однако промышленники не учли перспективный рост города Владикавказ и поистине демографический взрыв в нем. К тому же, важно учесть, что комплекс крупного промышленного предприятия явился существенной помехой в дальнейшем развитии регулярной планировочной структуры города Владикавказ. Поражает и вызывает восхищение современного градостроителя, использованный бельгийцами еще до революции *комплексный подход*.

Для обеспечения энергией Садонского рудника и обогатительной фабрики в Мизуре строится одна из первых электростанций в России. Неподалеку в Верхнем Згиде строиться высокогорный

рабочий поселок, уникальный для России. Находящийся на лоне живописной природы горное поселение воспринималось эффектно и эстетически выразительно.

Для обеспечения транспортным сообщением служащих и рабочих нового металлургического завода, монтируются рельсовые пути, возводится удивительно элегантный трамвайно-пешеходный железобетонный мост с целью пуска движения трамваев по центральной части города. Кстати, Владикавказский трамвай – это одна из старейших трамвайных систем в России (1904г.). Таким образом, город Владикавказ получил свой первый общественный транспорт.

Технология переработки руды включает в себя необходимость большого количества водных ресурсов. Данный факт повлек за собой организацию квадратного очертания водоемов на южной окраине центрального городского парка. Вода из реки Терек поступала в пруды, отстаивалась и направлялась по коллекторам на завод. В зимнее время из замёрзших прудов вырезались глыбы льда, погружались и отвозились уже наземным способом передвижения. Столь логичное инженерное изобретение вскоре было преобразовано и воссоединено со знаменитым городским парком.

Поньше сохранились, к северу от центрального моста на правом берегу реки Терек, функционально необходимые водоемы для технологического процесса завода «Электроцинк». Территория их местоположения была творчески вовлечена в ландшафтно-парковую зону, где имелись естественного очертания живописные пруды с красивой живностью: водоплавающие птицы, раки и рыба. Украшением парка являлись лодочная станция, велотрек, легкой конструкции светлые здания для игры в шахматы и шашки, беседки различного назначения и яркие ротонды. Притягательным было деревянное здание летнего театра, с очень живописной крытой сценой для оркестра и театральных действий, но открытой к зрителям и слушателям, сидящими под открытым небом. Достоянием парка также был зоопарк. Парк отличался высокими и стройными деревьями редких видов и разнообразием. Аллеи парка были покрыты морским песком. Из вьющихся растений соорудили тенистую «Аллею вздохов». Авторы проекта городского парка достигли максимального рационализма, функциональной логики и предельной художественной выразительности. Парк получил название «Александровский» и стал излюбленным местом отдыха горожан и гостей Владикавказа.

В тот же период в городе на склонах горы Иль был разбит большой лесопарк «Сапитская будка». Есть сведения, что его основанию способствовали все те же бельгийцы в связи с минимизацией вредоносного влияния завода. Этот факт чрезвычайно удивителен, так как о проблемах экологии начали задумываться лишь в 70-х годах XX века.

Кроме этого общество имело право возводить на выделенных участках жилые дома для служащих и рабочих, здания для конторы и бани для своих рабочих. Кроме того, администрация города Владикавказ отводила Горнопромышленному обществу «Алагир» такое количество земельных участков, какое понадобилось бы для устройства канавы от правого берега реки Терек до завода барона Штейнгеля и под постройку здания для турбин и центральной электростанции.

Таким образом, горнопромышленное общество «Алагир» объединяло завод, электростанцию и трамвайное хозяйство во Владикавказе, рудник и электростанцию в Садоне, обогатительные фабрики в Мизуре и Фаснале. Оно способствовало облагораживанию города озеленением улиц, аллей и скверов, улучшению и развитию природного каркаса города, в виде живописных парков и зеленых массивов.

Высшей точки своего развития в дореволюционный период Садонский рудник и владикавказский металлургический завод «Электроцинк» достигли перед первой мировой войной в 1912-1913 годах. К этому времени выплавлялось свыше 1,9 тыс. тонн свинца и около 3 тыс. тонн цинка, что составляло 100% всего объема производства этих металлов в стране. На заводе и рудниках работой было занято 1000 человек [7].

IV. Развитие многих видов промышленности в Тбилиси – столице Грузии и их градообразующая и градоформирующая роль. Однозначно, что на градостроительное развитие Тбилиси, как и на формирование города Владикавказ, решающее влияние оказали многочисленные факторы. Даже большее число факторов в виду многовекового развития древнего города. Какова в этом процессе роль промышленности, развития промыслов, мануфактур и фабрик, а далее и крупных заводов. Крайне важно рассмотреть историческое развитие и градостроительное формирование города Тбилиси.

Формирующийся на сложном природном рельефе самобытный город Тбилиси всегда считался крупным центром различных ремесел и промыслов. Развитие ремесленного производства и мелкого предпринимательства в Грузии берет начало в далеком прошлом. Оно сыграло важную роль в подъеме и расцвете городов и городской жизни и экономическом развитии страны в целом, ремесленники составляли значительный слой общества.

Из традиционных отраслей ремесла в Грузии были распространены: ткачество, обработка кож, производство одежды и обуви, гончарство, кузнечное ремесло, златокузнечество, обработка дерева и камня. Ремесленники делали свои изделия как для удовлетворения личных и семейных потребностей, так и для продажи на внутреннем и внешнем рынке. [8].

В XIX – начале XX века в городе Тбилиси ремесленники располагались на базарах и в гостиных дворах, таким образом процесс производства товара и его торговля были оптимально налажены. Можно заключить, что в этот период в планировочном отношении роль промыслов сводилась в организации необходимых площадей, как для производства, так и для продажи. Градообразующая же роль, естественно, сводилась к проблеме рациональности в обеспечении жителей города необходимыми товарами, а также служила экономической основой в экспорте товаров за границу.

Важный этап в развитии ремесла наступил со второй половины XIX века,

когда с ростом капитализма выросли масштабы урбанизации и городского производства, расширились внутренние и внешние рынки, и на смену натуральному обмену пришли товарно-денежные отношения. Именно явный рост в этот период промышленного производства, развитие и необходимость улучшения транспортных связей, обилие товаропроизводства и товаропотребления, а также небывалый экономический подъем явились неотвратимой необходимостью мотива реконструкции промышленных городов, как в странах Западной Европы, так и в России. Этот период характеризуется значительными сдвигами в социально-экономической, политической, торгово-экономической и культурной жизни страны.

Экономическое развитие Грузии в рассматриваемую эпоху шло в целом по буржуазно-капиталистическому пути. Общий экономический прогресс, переживаемый страной, нашел свое выражение в развитии торговли, городов и городской жизни. В дореформенной Грузии XIX века наблюдается дальнейшее развитие городской жизни. Такие явления, как преодоление в мелкотоварном производстве феодально-цеховых ограничений, тенденция укрупнения ремесленных мастерских, рост числа внецеховых ремесел и развертывание свободной конкуренции, распространение мануфактурной и зарождение фабрично-заводской промышленности и многое другое в значительной степени меняли экономический облик грузинских городов.

После присоединения Грузии к России, ремесленничество развивалось не только в Тифлисе, но и в Телави, Гори, Кутаиси, Сигнахи и других городах, и сельских поселениях, но главнейшим центром ремесел оставался Тифлис. В 1825 г. здесь проживало свыше 20 тысяч человек, из них ремесленников разных отраслей насчитывалось 2500, или 11% всего населения [9,10,11].

Более крупные по сравнению с мастерскими промыслы, т. н. «фабрики» и «заводы», существовали с 70-х годов XVIII века и сохранились, в первом десятилетии XIX века. Однако по существу это были предприятия мануфактурного типа (красильни, пороховые, стекольные, по обработке серебра). Возникли и новые – шелкоткацкие и текстильные, кожевенные, восковые, кирпичные, черепичные мануфактуры. Некоторые отрасли производства, как, например, выплавка серебра в Ахтале, выплавка меди в Алаверди, потеряли прежнее значение. Не сумело развиваться шелкомотальное предприятие, основанное в 1826 г. французом Кастелла. Первоначально здесь работали заключенные, а с 1828 г. появились и наемные рабочие, но предприятие все же не стало рентабельным [12, 13, 14].

Сравнительно крупные капиталистические предприятия в Грузии, как уже было отмечено, возникают в первой половине XIX в., когда технический прогресс в Европе достиг значительного успеха. Машинное производство быстрыми темпами внедрялось и в России. В первых же сравнительно крупных предприятиях Грузии мы встречаем зарубежное, либо привезенное из России оборудование (станки, печи, котлы, машины и т. д.). Однако техническое усовершенствование охватывало производство лишь частично, все еще широко использовался ручной труд.

Из сравнительно крупных предприятий, существовавших в Грузии еще в первой половине XIX

в., заслуживает внимания основанная еще в 1828 г. французским купцом Каstellла шелкомотальная и тростильная «фабрика» в Тбилиси. В конце 30-х гг. в городе Тбилиси местным купцом была основана бумагопрядильная «фабрика», просуществовавшая всего несколько лет.

В 40-50-х гг. XIX в. в Тбилиси, почти во всех основных отраслях промышленности — металлообрабатывающей, деревообрабатывающей, стекольной, кожевенной, шелкомотальной, пищевой, мыловаренной, текстильной и др. — существовали сравнительно крупные предприятия. На вышеперечисленных предприятиях использовался вольнонаемный труд: даже там, где применялся принудительный труд, как правило, ведущую роль играли наемные рабочие [15].

В целом по Грузии к середине 60-х гг. XIX в. Количество предприятий мелкого производства (около 460) значительно превосходило число предприятий мануфактуры (около 30).

Из числа сравнительно крупных заведений выделялись некоторые механизированные предприятия с применением парового двигателя (например, ряд металлообрабатывающих, столярных и др.) которые фактически относились к переходной стадии от ручной к машинной технике.

В пореформенный период (70-е г. XIX в. — начало XX), несмотря на внедрение машинного производства, продолжают существовать и даже вновь возникают основанные на ручном труде мануфактурные предприятия. Тем не менее «сохранение ручного производства, как базиса мануфактуры», не исключало частного применения в нем и машинной техники.

К подобным предприятиям относились, например, некоторые металлообрабатывающие предприятия Тбилиси, а также некоторые батумские ящично-жестяночные заводы, основанные к середине 80-х гг. с целью изготовления тары для экспорт бакинской нефти через Батуми. Всего в середине 80-х гг. в Грузии было около 30 мануфактурных предприятий, с числом рабочих до 2250 чел. и производительностью в 2,5 млн рублей [15].

С ростом внутреннего рынка и со все более интенсивным включением Грузии в общероссийский международный рынок, в особенности же с 1870-х — 1880-х гг., и связи с развернувшимся в стране широким железнодорожным строительством, машинное производство постепенно охватывает почти все ведущие отрасли обрабатывающей промышленности, вытесняя на второй план предшествовавшие ей формы — мелкое капиталистическое производство и мануфактуру.

Положительное влияние на экономическое развитие Грузии в частности, на ее промышленное развитие, оказали вложения иностранного капитала [16]. В конце XIX — начале XX вв. в стране ускоренно развиваются горнорудная, табачная, вино-водочная, машиностроительная, металлообрабатывающая, деревообрабатывающая, легкая и другие отрасли промышленности.

Крупное фабрично-заводское производство в Грузии возникало, с одной стороны, путем укрупнения существовавших еще до реформы ряда промышленных предприятий, более широкого применения в них машинной техники с паровым двигателем, а с другой — основанием уже в пореформенный период в той или иной отрасли фабричных предприятий.

Фактически крупные промышленные предприятия имели существенное градообразующее и градоформирующее значение для Тбилиси. В первую очередь в экономическом отношении, обеспечением трудом и товарами населения, а также в обороте экспортной продукции. В планировочном отношении — это крупные территории, распределившиеся по периферии города. В объемно-пространственном значении — панорама и силуэт дореволюционного Тбилиси заметно преобразались, ибо так характерно для крупного промышленного центра, каковым являлась столица Грузии.

V. Сравнительный анализ формирования и развития столичных городов Владикавказ и Тбилиси по отраслям промышленности в дореволюционный период. По официальным сведениям, представленных Отделом Промышленности Министерства Торговли и Промышленности под редакцией Варзара В. Е. 1912 г. проводился сравнительный анализ [17]. Сравнение осуществлялось в каждой отрасли промышленности, представленной в рассматриваемых городах с целью выявления общих закономерностей конкретных направлений развития промышленности.

Обработка хлопка. Во Владикавказе одна ватная фабрика Токаревой. В Тбилиси три фабрики: хлопчато-очистительный завод и ватная фабрика Златогорова, фабрика Манучарова и бумагопрядильная фабрика братьев Махмудбековых и Мастанадзе.

Обработка бумаги, бумажных изделий и полиграфических производств. Данное направление широко представлено в Тбилиси — порядка 30 единиц (электротпечатни, художественные, хромо-

фото-литографии, типографии). Во Владикавказе представлено фабрикой братьев Лисицевых.

Обработка дерева (механическая). Во Владикавказе – Христианская лесопилка Акоева. В Тбилиси 14 единиц (лесопилки, фанерная фабрика, фабрика сапожных колодок, фабрика толчения шмака и сумаха и др.).

Обработка минеральных веществ. Во Владикавказе – Кирпично-черепичный завод барона Штейнгеля и Грозмани. В Тбилиси 15 заводов (кирпичные заводы, скульптурно-мраморный и мозаичный, цементно-асфальтовый заводы).

Обработка животных продуктов. Во Владикавказе всего два: епархиальный свечной завод и кожевенный завод Майсурадзе. В Тбилиси 10 заводов (кожевенное и войлочное производство, мыловаренные, кишечно-мочный, свечные заводы, фабрика обуви).

Обработка питательных и вкусовых веществ. Во Владикавказе 17 производственных единиц. В Тбилиси – 23 единицы. Данное направление представлено различными мукомольными мельничными и маслособойными заводами, фруктовыми, кондитерскими, конфетными и лимонадными фабриками. Это и табачные фабрики, коньячные, пивоваренные, ликеро-водочные, спиртные заводы.

Горнозаводская промышленность (выплавка и обработка металлов). По списку фабрик и заводов Российской Империи числятся два горнопромышленных общества, в отличие от одного Владикавказского «Алагира». Это общество «Шагали-Элиар» и общество Кавказской Промышленности и Металлургии, специализирующиеся по выплавки меди.

По результатам сравнительного анализа можно заключить, что перед нами два города Владикавказ и Тбилиси, в которых промышленность играет значительную роль. Общие направления выявлены по семи видам отраслей промышленности. Тбилиси оказался более прогрессивным нежели Владикавказ по количеству производства промышленной продукции.

Но суть проблемы состоит в том, что оба столичных города, сформированных в разных ландшафтно-климатических зонах и конкретно- экологических и иных обстоятельствах, тем не менее два столичных города сформировались как два оригинальных градостроительных организма.

Резюме. Так образом, приступая к характеристике изложенного содержания текста научной статьи, крайне важно резюмируя данный материал, грамотно сформулировать следующий ряд выводов:

1. Производственный процесс города Владикавказ первой трети XIX века носил, прежде всего, обеспечивающий характер, необходимый для скромного уровня жизни и активной деятельности военного гарнизона крепости. И за этот период развития, вплоть до начала второй половины XIX века, крепость «Владикавказ» не смогла обрести градообразующие черты. Лишь в дальнейшем на основе всех существующих производственных мастерских стала развиваться легкая промышленность;

2. На основании принципов планировки и застройки города Владикавказ выявлены и классифицированы промышленные объекты двух типов: *внутригородские* (находящиеся непосредственно в городской застройке) и *приграничные* (находящиеся в окрестности городской застройки). Установлено, что размещение внутригородских объектов промышленности происходило, несмотря на стихийность размещения, по следующим планировочным закономерностям: *линейным* и *узловым*;

3. Владикавказ в 1860 году получил статус города, впоследствии промышленное развитие его привело к тому, что к началу XX века он стал самым крупным городом и центром Терской области. К этому времени Владикавказ был уже вполне сложившимся городом, ведущим центром развития легкой и тяжелой промышленности и городского коммунального хозяйства, средоточием высокой культуры и подлинного просвещения всей многонациональной интеллигенции Северного Кавказа;

4. В городе Тбилиси промышленность, основанная на ручном труде – ремесленнические мастерские и мануфактурные производства, были основой различного производства страны до второй половины XIX века. В этот период в планировочном отношении роль промыслов сводилась в организации необходимых площадей, как для производства, так и для продажи. Градообразующая же роль, естественно, выражалась в рациональном снабжении населения города необходимыми товарами, а также служила важнейшей экономической составляющей в экспорте производимых товаров за границу;

5. Крупные промышленные предприятия, появившиеся к 70-м XIX века, имели существенное значение как градообразующих для Тбилиси. В первую очередь в экономическом отношении,

обеспечением трудом и товарами населения, а также в обороте экспортной продукции. В планировочном отношении – это крупные промышленные зоны, разумно распределенные по периферии города. В объемно-пространственном значении – панорама и силуэт дореволюционного Тбилиси, как крупного промышленного центра;

6. Историко-сравнительный анализ показал, как оба столичных города – Владикавказ и Тбилиси, несмотря на свои градостроительные различия и исторический путь, посредством общих принципов размещения объектов промышленности и явного сходства в направленности промышленного производства, благодаря столь разумным действиям градоначальников достигли архитектурно-планировочного совершенства.

7. Мощные градостроительные преобразования и интенсивное развитие двух столичных городов – Владикавказ и Тбилиси совершалось по той элементарной причине, что с процессом развития промышленности во второй половине XIX – начале XX века все промышленные города подвергались реконструкции. Совершаемая в странах Западной Европы, США и России промышленная революция решительно коснулась и таких крупных городов, как Владикавказ на Северном Кавказе, и Тбилиси на Южном Кавказе.

В завершении статьи отметим, что в двух городах во Владикавказе и в Тбилиси развитие промышленности стало решающим фактором в их архитектурно-планировочном формировании и обретении выразительного эстетического облика и, по сути, явилась надежной экономической основой для их градостроительного развития.

Примечания

*В выборе темы, ее формулировки и составлении содержательной программы подготовки текста доклада, а в последующем и научной статьи, значительную помощь в виде консультаций оказал член-корреспондент Международной Академии архитектуры, профессор Бесолов Владимир Бутусович, которому выражаю свою безмерную благодарность. За включение меня в состав группы молодых ученых и специалистов я очень признателен В.Б. Бесолову – ежегодному организатору и руководителю Российской, в том числе и Северо-Осетинской, научной делегации участников, ныне, уже VII Международной научной конференции.

** Статья, подготовленная по теме доклада, представляет собой первую часть исследуемой автором темы, хронологически охватываемой с 1784 года основания крепости «Владикавказ» и по 2014 год развития города Владикавказ – прежде центра Терской области, а потом столицы Республики Северная Осетия-Алания. В научном исследовании охвачен весь, 235-летний исторический период градостроительного формирования и архитектурного развития Владикавказа: в первой части рассмотрен начальный период 1784-1917 годы, а во второй части будет рассмотрен завершающий период с 1917 по 2019 годы.

Библиографический список:

1. Таутиев К.А. Владикавказ: Страницы прошлого и настоящего. – Владикавказ: Ир: Терские ведомости, 2020. – 352 с.
2. Блиев М.М. Присоединение Северной Осетии к России – Орджоникидзе, 1959. – С. 145.
3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи в 1897 г. Т. 68. Терская область. – СПб, 1897. – С. 2-3, 55.
4. Кайтуков Б.Н. Зикеев И.М. Музальков М.И. Цветная металлургия Северной Осетии. – Орджоникидзе: «Ир», 1972. – 190с.
5. Бирюкова. Л.Д., Хестанова З.Т. Из истории завода «Электроцинк» 1898-1972гг. Документы и материалы. – Орджоникидзе: «Ир», 1980.
6. Алиханов В.А., Баликоев В.Т., Голик В.И. Природные ресурсы республики Северная Осетия-Алания. Производственный потенциал. – Владикавказ: «Проект-Пресс», 2005. – 240 с.
7. История Владикавказа (1781-1990). Сборник документов. – Владикавказ, 1991. – С. 123, 124.
8. Грузины / отв. ред. Л.К. Бериашвили, Л.Ш. Меликишвили, Л.Т. Соловьева; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН; Национальная академия наук Грузии; Комиссия по истории, археологии и этнологии НАН Грузии. – М.: Наука, 2015. – 813 с. – (Народы и культуры).

9. Гоголадзе Д.А. Горнорудная, горнозаводская промышленность в Грузии и некоторые вопросы генезиса капитализма (XVIII-XIX вв.). – Тбилиси: Из-во Акад. наук Грузинской ССР, 1966. – 176 с.
10. Гугушвили П.В. Экономическое развитие Грузии и Закавказья в XIX-XX вв. – Тбилиси: Мецниереба, 1984. – Т. II. – С. 15-78.
11. Самсонадзе М. М. Промышленное развитие г. Тбилиси в дореформенный период XIX века / Автореф. дисс... канд. ист. наук. –Тбилиси, 1964. – С. 7.
12. Антелава И.Г., Орджоникидзе Э.А., Хоштария Э.В. К вопросу о генезисе и развитии капитализма в сельском хозяйстве и промышленности Грузии. – Тбилиси: Мецниереба, 1967. – 128 с.
13. Анчабадзе Ю.Д. Волкова Н.Г. Старый Тбилиси. Город и горожане в XIX в. – М., Наука. 1990. – 272 с.
14. История Грузии. – Тбилиси, 1958. – Т. 1. – С. 363-364; Хоштария Э. В. Развитие промышленности и формирование рабочего класса в Грузии XIX века. Тбилиси, 1966; Анчабадзе З. В. Очерки экономической истории Грузии первой половины XIX века. – Тбилиси, 1966. – С. 87.
15. Хоштария Э.В. Очерки социально-экономической истории Грузии. – Тбилиси: Мецниереба, 1974. – 223 с.
16. Исмаилова А.М. Роль иностранного капитала в развитии промышленности Грузии на рубеже XIX – XX вв. / Научный журнал «Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки». – Москва, 2014. – Выпуск ..., № 6. – С. 144-146.
17. Список фабрик и заводов Российской Империи. – СПб: Типография Киршбаума, 1912.

Sugarov David A.
architect, town-planner,
Post-graduate student, „TSNIIP Russian Ministry of Construction“.
Moscow, Russia.

INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN VLADIKAVKAZ AND TBILISI AS A FACTOR OF THEIR URBAN DEVELOPMENT: XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES

Abstract

The industrial development of the two historic cities of Vladikavkaz and Tbilisi is an important economic aspect of the initial stage of the formation of Georgia and Ossetia. The history of industry in both leading cities and countries determines their development paths for each of them but also finds common milestones in their formation.

For more than two centuries, the fortress-city of Vladikavkaz is located at the border of the North Caucasus and Transcaucasia, while occupying the most advantageous, central position between the city of Tbilisi- in the South Caucasus and the cities of Prokhladny, Georgievsk, Pyatigorsk, Stavropol, Yekaterinodar, Petrovsk, Novorossiysk, Rostov-on- Don, Astrakhan – in the North Caucasus. The development of capitalism in Russia after the abolition of serfdom contributed to the transformation of the city into an administrative and commercial and industrial center, and in general to the growth of the urban population. In Vladikavkaz, the industry for the processing of local mineral and forest raw materials, agricultural, metallurgical, brick and tile, various factories, as well as pottery, blacksmith, leather, and other crafts developed relatively quickly.

By the beginning of the XX century more than a hundred industrial enterprises operating in the city of Vladikavkaz. Among them are mills, candle factories, dairies, sawmills, distilleries, starch, brick and tile, limestone, tanneries, soap, breweries, oil mills. In addition, there were about 900 trade enterprises.

Industry, as a city-forming factor, undoubtedly, had a significant impact on the development of the trade and economic potential of the city. Moreover, industrial enterprises were the basis for the formation of the architectural and planning structure and spatial composition of the capital cities of Vladikavkaz and Tbilisi.

Geographical position, cultural and political cooperation allowed to establish close trade, economic

and production, and industrial ties between the cities of Vladikavkaz and Tbilisi. The original city of Tbilisi has always been considered a major center of various crafts and trades. In the second half of the 18th century, iron-smelting, copper-smelting, cannon, pottery, and powder factories appeared. And by the first third of the 19th century, there were more than a thousand artisans and industrialists in the city of Tbilisi. The handicraft professions were very numerous and satisfied the most varied needs of the townspeople, Cossacks of the surrounding villages, and military camps.

In the city, artisans were located in bazaars and living rooms, thus the process of production of goods and its trade were optimally adjusted. By the second half of the 19th century, there were about 200 small businesses in the city.

During the first two decades of the 20th century, in the context of technical and technological progress, the urban organisms of Vladikavkaz and Tbilisi were intensively formed. Along with new successes in urban planning and reconstruction of cities in Russia and Europe, such large and significant cities that have arisen on the main routes, such as Vladikavkaz and Tbilisi, have already systematically developed in terms of their planning, development, and improvement. From the standpoint of the professional achievements of the revolutionary era, the process of formation of the architectural and planning structure and spatial composition of the capital cities of Vladikavkaz and Tbilisi took place more intensively.

Keywords: Urban Development, Tbilisi, Vladikavkaz.

Татарова Самира А.

*студентка Социально-гуманитарного института
Кабардино-Балкарского государственного университета
им. Х. М. Бербекова
Нальчик, Россия*

ПОЛИТИКА РОССИИ НА КАВКАЗЕ В 20-Е ГОДЫ XVIII В.

Аннотация: В статье анализируются основные вехи восточного направления внешней политики России. Обоснована роль Кабарды в организации Персидского похода Петра I. В походе на Дагестан и Азербайджан приняли участие кабардинские князья Арслан-бек Кайтукин, Асламбек Кемметов и Эльмурза Бекович-Черкасский. Приведён численный состав и показан многонациональный состав участников похода.

Ключевые слова: Османская империя, Турция, султан, Иран, шах, Российская империя, император, Петр I, Дагестан, Кавказ, Кабарда, кабардинский вопрос, Арсланбек Кайтукин, Шемаха, персидский поход.

В конце XVII – начале XVIII в. Кавказ оставался регионом столкновения геополитических интересов сефевидского Ирана и Османской империи в силу его важного военно-стратегического положения. Кавказ лежал на стыке Европы и Азии, открывал караванные дороги в страны Ближнего и Среднего Востока, в Индию, Китай и др. Кабарда оказалась на острие противостояния двух агрессивных и деспотических государств Востока. Кавказ всё больше вызывал интерес и у России в связи с решением укрепиться в районе Каспийского и Чёрного морей. Однако она не включалась в военно-политическое противоборство с другими державами, а реализовывала политику, позволившую ей постепенно наращивать влияние на Северном Кавказе.

Черкесские посольства 1552, 1555, 1557 гг. в Москву положили начало официальному сближению с Россией. Оформившийся в 1557 г. союз с Русским государством не ограничил самостоятельности Кабарды в решении внутренних и внешнеполитических вопросов. Кабарда находилась в «службе и обороне», что означало покровительственный характер союза.

Несмотря на сложную международную обстановку для России, кабардино-русские отношения в XVII в. развивались. Османская империя и Крымское ханство делали неоднократные попытки разорвать союзнические отношения Кабарды и России. Однако их старания не увенчались успехом.

В начале XVIII в. конфликт из-за Кабарды принял острый характер, поскольку, не владея

Кабардой нельзя было решить кавказскую проблему. В грамоте от 4 марта 1711 г. Петр I обратился к «кабардинским владельцам и всему кабардинскому народу», предлагая принять их «в подданство и оборону» на условиях военной службы против Турции и Крыма. После успешного завершения Северной войны и укрепления её территориального и военно-экономического потенциала она включилась в передел сфер влияния в кавказском регионе [1, с. 27].

В первой четверти XVIII в. Иран переживал глубокий социальный и политический кризис, начавшийся еще в XVII в. Шах Султан-Хусейн оказался недалеким и слабым правителем. Династия Сефевидов не могла управлять страной. Большая часть территории Ирана оказалась в руках восставших афганцев. Русский посол А. Вольнский писал в своем дневнике о шахе Хусейне: «... редко такого дурачка можно сыскать и между простых, не токмо из коронованных» [2, с. 308].

В Ширване и Дагестане вспыхнуло антишахское восстание во главе с лезгинским владельцем Хаджи Дауд-беком и Сурхай-ханом Казикумухским. В 1711-1712 годах повстанцы заняли ряд населённых пунктов в Северном Азербайджане. Восстания произошли в ряде районов Грузии и Армении, входивших в состав Персии.

Османская империя решила воспользоваться ослаблением своего «вечного противника» и стремилась захватить владения Ирана на Кавказе. Правительство турецкого султана Ахмеда III готовилось к вторжению в Закавказье и Иран. Осенью 1721 г. кабардинские князья известили астраханского генерал-губернатора А.П. Вольнского о том, что дагестанские владельцы «Дауд-бек и Сурхай, ребилизанты персичские, послали к турецкому султану через крымского хана, чтобы он их принял под свою протекцию и прислал бы свои войска для охранения Шемахи» [3, с. 124]. Порты втайне вели переговоры с Дауд-беком и Сурхаем о принятии их в османское подданство. Утверждение Османской империи в Прикаспии ослабило бы позиции России на Кавказе и создало угрозу юго-восточным границам империи. В этом случае судьба Кабарды оказалась бы в руках османов, а Северный Кавказ в результате турецкого завоевания стал бы удобным плацдармом экспансии на север.

Получив информацию о планах Турции астраханский генерал-губернатор А.П. Вольнский обратился к императору Петру I с предложением использовать благоприятную внешнеполитическую ситуацию для укрепления позиций на Северном Кавказе. Сам Петр придерживался такой же позиции и хотел сделать Россию посредником в торговле Европы и Востока. С этой целью император был намерен перевести торговлю шелком из Ирана на Астрахань. Началась подготовка к Прикаспийскому походу.

26 ноября 1721 г. принято постановление о новом рекрутском наборе. Для решения серьезной задачи зимой 1721-1722 годов был сформирован Низовой корпус, в состав которого вошли: регулярная пехота, донские и украинские казаки, драгунская конница, артиллерия. [4, с. 13].

Победа России над Швецией в 1700-1721 годов обусловила ее высокий международный авторитет, что имело как положительные, так и отрицательные стороны. Среди последних выделим то, что европейские страны начали отслеживать политику России. Это, в частности, коснулось и Персидского похода Петра I. Англия и боялись усиления позиций Российской империи на востоке. Французский посол в Петербурге Кампредон писал в Париж, что Петр I «хочет иметь для безопасности своей торговли порт и крепость по ту сторону Каспийского моря и желает, чтобы шелка, которые посылались обыкновенно в Европу через Смирну, шли отныне на Астрахань и Петербург» [5, с. 298]. Англия сообщила турецкому визирю о планах России и утверждала, что Российская империя готовится к войне с Турцией.

13 мая 1722 года из Москвы российские войска по Оке и Волге двинулись на юг. Начинается Персидский поход. 19 июня 1722 года император Петр Алексеевич по Волге прибыл в Астрахань, где отметил годовщину победы в Полтавской битве (26 июня). В инструкции консулу в Турции Семену Аврамову было сказано, что поход предпринимается не для ссоры с султаном и «не для войны с шахом», а только для «отмщения обиды «захватившим Шемаху «лезгинским бунтовщикам» и для «получения достойной сатисфакции» [5, с. 298].

На деле, шемахинские события были поводом для вмешательства Петра I в дела Персии. 27 июля 1722 года Петр Алексеевич высадился в Аграханском заливе Каспийского моря. Одновременно в Северный Дагестан вступила шедшая из Астрахани конница. К ним добровольно присоединились князь Большой Кабарды Эльмурза Черкасский (родной брат сподвижника императора Александра Бековича Черкасского) и князь Малой Кабарды Аслам-бек Кемметов. Как только слух о походе Петра

в Дагестан дошел до Кабарды, старший князь Арслан-бек Кайтукин со своими уорками двинулся навстречу императорским войскам, чтобы принять участие в походе [6, с. 54].

Арслан-бек поставил вопрос об укреплении русско-кабардинского союза и просил Петра I оказать помощь от крымской агрессии. Эту задачу можно было решить переселением кабардинцев за Терек, ближе к русской границе [6, с. 55]. Был поставлен вопрос об управлении крепостью Терки. Арслан-бек доказывал наследственное право кабардинских князей на княжение в Терках, на что претендовали также шамхалы Тарковские. На переговорах был поставлен и финансовый вопрос. Грамота Петра I от 4 марта 1711 г. гарантировала «погодное жалованье князьям» [6, с. 56]. Выполнения этого пункта добивался Арслан-бек не только по материальным интересам. Приток денег способствовал бы не только экономическому, но и политическому развитию Кабарды. После окончания Персидского похода Арслан-беку Петр I преподнес подарок за военные заслуги и преданность империи.

Донским казакам и калмыцкому хану было приказано оказывать кабардинцам военную помощь против крымского хана. Позитивно были решены и другие вопросы двусторонних отношений. Однако основная цель Арслан-бека – получить покровительство России – все же не была достигнута. Российское правительство опасалось возможного военного конфликта с Турцией и ограничилось решением прикаспийской проблемы [7, с. 132].

5 августа 1722 г. оставив в Аграханском заливе конницу и казаков, император с войском двинулся на юг, прибыли в Сулак и расположились там лагерем. На следующий день к царю, прибыли кумыкские владетели Костековский, Аксаевский и шамхал Тарковский, которые выразили верность России. 15 августа 1722 года русские войска двинулись к Дербенту и подошли к нему 23 августа. Жители радушно приветствовали войско, а наиб Имам-Кули-бек торжественно преподнес ключи от крепости Петру I.

В конце августа начались трудности. 29 августа 1722 года было принято решение приостановить поход в связи с тем, что начались болезни среди солдат и падеж лошадей. К тому же у Аграханского залива погибли две эскадры, осуществлявшие подвоз оружия, боеприпасов и продовольствия. Это вынудило император Петр Алексеевич оставить гарнизон в Дербенте. Начальство над гарнизоном было поручено полковнику Юнгеру. Отсюда он двинулся на Аграхан, где он основал новую крепость Святой Крест в том месте, где р. Кайсу делится на два рукава – Сулак и Аграхан. 25 сентября 1722 года Петр I записал в походном журнале: «Окончилась работа крепости и гарнизон введен, а именно: 729 драгун, 655 казаков, гранадиров 30» [8, с.17].

Узнав об активных военных действиях России, турецкие войска двинулись на Кавказ. Вторжение Османской империи на Кавказ создавало смертельную угрозу Ирану, что вынудило его правительство принять решение немедленно начать переговоры с Российской империей о мире. В сентябре 1723 года договор между Ираном и Россией был подписан. Вторая статья договора гласила: «Его Шахово Величество уступает Его Императорскому Величеству Всероссийскому в вечное владение города Дербент, Баку, со всеми к ним принадлежащими и по Каспийскому морю лежащими землями и местами, а также провинции Гилян, Мазондрань и Астрабат» [9, с. 145].

Этими приобретениями закончился Персидский или, как его тогда называли, «Низовой» поход. Участвовавшим в походе было роздано 36 золотых и 4752 серебряных медалей.

По условиям Петербургского мирного договора Иран признал за Россией прикаспийские области Кавказа. Однако этот договор только обострил русско-турецкие отношения, поскольку Османы сами рассчитывали на этот регион.

Ситуация осложнялась еще и тем, что агрессивную политику Оттоманской Порты поддерживали европейские страны – Англия, Австрия и даже Франция, которая выступала в роли «посредника» между Османской империей и Российской империей. Таким образом, над Кавказом вновь нависла угроза турецкого завоевания. Пётр I опасался такого разворота событий и принял дипломатические меры. Войну удалось избежать.

В июле 1724 года в Константинополе был заключён мирный договор о разделении кавказской территории на сферы влияния. За Российской империей признавались прикаспийские провинции Дербента и Азербайджана. Османской империи передавались остальные части Дагестана, Азербайджана, а также Грузия и Армения.

В результате Петербургского договора 1723 г. и Константинопольского договора 1724 г. Россия фактически отодвинула свои границы до Кавказского хребта, обеспечив тем самым защиту юго-восточных районов страны. Константинопольский договор 1724 г. являлся значительным достижением политики России на Востоке: Турция не была допущена к Каспийскому морю; Было установлено выгодное по тем временам для России территориальное разграничение между русскими и турецкими владениями [10, с. 456].

Хотя крепость, о сооружении которой просили кабардинцы, была построена не на их территории, а в Дагестане, на р. Сулак (Святой Крест), в результате чего границы Кабарды остались открытыми для вражеских вторжений с запада, тем не менее укрепление России на Северо-Восточном Кавказе с включением в первой трети XVIII в. в её состав приморской части азербайджанских и дагестанских владений упрочило позиции сторонников русской ориентации в Кабарде, Балкарии и других регионах Северного Кавказа. Россия получила широкие возможности для расширения своих связей с местными народами.

Петру Великому не довелось докончить начатое дело на Кавказе. 28 января 1725 г. умирает великий Царь земли русской, и с его смертью погибает все его дело по отношению к Востоку. Его преемники не могли продолжить начатое дело и Россия, принеся большие жертвы – не на полях битв, а убийственному климату Кавказа, уступила 16 марта 1735 г. по Гянджинскому миру все приобретенные провинции обратно Персии [11, с. 185].

Неожиданная смерть Петра I 28 января 1725 г. не позволила реализовать его планы расширения влияния России на Кавказе. 16 марта 1735 г. по Гянджинскому миру все приобретенные провинции Россия вернула Персии [11, с. 185]. Но в процессе Персидского похода связи России и народов Северного Кавказа окрепли. И это главный итог политики Петра I.

Список литературы:

1. Боров А.Х. Северный Кавказ в российском цивилизационном процессе (Проблема социально-культурного синтеза). – Нальчик: Каб.-Балк. ун-т, 2007. – 298 с.
2. Пигулевская И.В., Якубовский А.Ю., Петрушевский И.П., Строева Л.В., Беленицкий А.М. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII в. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – 390 с.
3. История многовекового содружества (К 450-летию союза и единения народов Кабардино-Балкарии с Россией). – Нальчик: Издательство М.и В. Котляровых, 2007. – 719 с.
4. Игорь Курукин – Персидский поход Петра Великого. Низовой корпус на берегах Каспия (1722-1735). – Квадрига, 2010. – 360 с. [Электронный ресурс] URL: [HTTP://www.litmir.me/br/?b=199290&p=1](http://www.litmir.me/br/?b=199290&p=1) (Дата обращения 30.08.2021)
5. История народов Северного Кавказа с древнейших времен до конца XVIII в. / Под ред. Л.М. Нарочницкий. – М.: Наука, 1988. – 422 с.
6. Налоева Е.Д. Кабарда в первой половине XVIII века: генезис адыгского феодального социума и проблемы социально- политической истории. – Нальчик ООО «Печатный двор», 2015. – 368 с.
7. Дзамихов К.Ф. Адыги в политике России на Кавказе (1550-е- начало 1770-х гг.). – Нальчик: Издательский центр «Эль-Фа», 2001. – 406 с.
8. Походный журнал императора Петра I за 1722 г. [Электронный ресурс] URL: [HTTP://history/_1722_](http://history/_1722_) (Дата обращения: 30.09.2021)
9. Гришинский А.С., Никольский В.П., Кладо Н.Л. История русской армии и флота. – М.: Новое издание Московского Книгоиздательского Товарищества «Образование», 1912. – 185 с. [Электронный ресурс] URL: <https://runivers.ru/bookreader/book9718/№page/144/mode/1up> (Дата обращения 9.09.2021)
10. Гугов Р.Х. Кабарда и Балкария в XVIII в. и их взаимоотношения с Россией. – Нальчик: Издательский центр „Эль-Фа“, 1999. – 678 с.
11. Зимин В.В. История 22 пехотного Нижегородского Ее Императорского Высочества княгини Веры Константиновны полка. 1700-1800. С.-Петербург, 1900. – 380 с. [Электронный ресурс] URL: <https://runivers.ru/bookreader/book56667/№page/180/mode/1up> (Дата обращения 19.09.2021).

Tatarova Samira A.
*student of the Social and Humanitarian Institute,
Kabardino-Balkarian State University named after Kh.M. Berbekova
Nalchik, Russia*

RUSSIA'S POLICY IN THE CAUCASUS IN THE 20S OF THE 18TH CENTURY

Abstract

The paper analyzes milestones in the eastern direction of Russia's foreign policy. The author presents the role of Kabarda and Kabardian princes – Arslan-bek Kaitukin, Aslam-bek Kemmetov and Elmurza Bekovich-Cherkassky – in organizing the Persian campaign of Peter I and military expedition in Dagestan and Azerbaijan, and provides the numerical and multinational composition of the participants.

Keyword: Osman empire, Turkey, Sultan, Iran, Shah, imperial Russia, emperor, Peter I, Dagestan, Caucasus, Kabarda, Kabardian question, Arslanbek Cytokin, Shamakha, Persian campaign.

At the end of the 17th – beginning of the 18th century the Caucasus remained a region where the geopolitical interests of Iran and the Ottoman Empire collided. At the beginning of the 18th century Iran plunged into a deep social and political crisis. The Ottoman Empire decided to take advantage of the weakening of its „eternal“ enemy and seize the Iranian possessions in the Caucasus. Having received information about Turkey's plans, the Astrakhan Governor-General A.P. Volynsky turned to Peter I (the Great) with a proposal to use the favorable foreign policy situation to exert more Russian influence in the North Caucasus. To face such a serious task, the special „Grassroots Corps“ was formed in the winter of 1721/22.

On July 27, 1722, Peter the Great landed at the Agrakhan Bay of the Caspian Sea. Simultaneously, cavalry coming from Astrakhan entered Northern Dagestan. The prince of Big Kabarda Elmurza Cherkassky and the prince of Small Kabarda Aslam-bek Kemmetov voluntarily enrolled in the Russian army. Valiy, the senior prince of Kabarda, Arslan-bek Kaitukin with his noble feudal lords joined them as a separate detachment.

On August 23, 1722, Russian troops entered Derbent, where Peter I was solemnly presented with the keys to the city. However, in August, two Russian squadrons with ammunition and food shipwrecked near the Agrakhan Gulf during the storm. This forced the emperor to leave the garrison in Derbent and return to Astrakhan, where he founded the fortress of the Holy Cross.

Figured out about the active military operations of Russia, Turkish troops moved to the Caucasus. The invasion of the Ottoman Empire posed a mortal threat to Iran, forcing its government to immediately begin negotiations with Russia. In September 1723, Iran and Russia signed a peace treaty which transferred the Caspian regions of the Caucasus to the latter. However, this agreement aggravated Russian-Turkish relations, and in 1735 the empires waged new war ...

Keywords: Caucasus, Relations.

Тенгизова Ларьяна А.
*студентка 4 курса Кабардино-Балкарского Государственного
университета им. Х.М. Бербекова,
Нальчик, Россия*

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕВЕРОКАВКАЗСКИХ ДЕПУТАТОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЫ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Аннотация: В данной статье выявляются причины появления национальных противоречий в Российской империи, и на примере деятельности северокавказских депутатов Государственной думы, анализируются способы и пути их разрешения.

Российская империя представляла собой многонациональное государство, она объединяла более 100 народов. Обеспечение национального единства, урегулирование острых межнациональных конфликтов являлось приоритетной задачей, поскольку была опасность нарушения внутренней безопасности страны.

Актуальностью работы является всплеск общественного и научного интереса к различным сторонам жизни и деятельности Государственной думы. В последние десятилетия наблюдается актуализация института парламентаризма в России, что способствует развитию нового научного интереса к деятельности Государственной думы, как важного института, сыгравшего большую роль в продвижении, в том числе, национального вопроса. Другим аспектом актуализации национального вопроса является современные межэтнические конфликты, требующие внимания и глубокого изучения причинно-следственных связей настоящего с прошлым. Деятельность северокавказских депутатов все еще остается мало изученной и недооцененной.

В Российской империи национальный или «инородческий» вопрос включал в себя комплекс этнических, конфессиональных, этнорегиональных вопросов. По региональному принципу они подразделяются на польский, финляндский, остезийский, еврейский, мусульманский, армянский, украинский, грузинский и т.д.

Именно Государственная дума стала первой легальной политической площадкой, где эти вопросы приобрели гласность. Требования уравнивания в правах, свободы вероисповедания, обучения и использования родного языка входили практически в каждый национальный вопрос и заметно актуализировались в Думе в 1906-1917 гг.

В I Думе было не менее 200 нерусских депутатов, образовавших свои фракции: 62 малоросса, 51 поляк, 13 евреев, 23 мусульманина и т. д. [1]. Политическая планка обсуждения национального вопроса в I–III Думах снижалась от созыва к созыву в пользу властной тактической установки на игнорирование этноконфессионального многообразия. В I Думе были лишь поставлены национальные, религиозные и региональные проблемы. Установить же диалог по этим проблемам национальным депутатам II Думы и правительству П.А. Столыпина в условиях острейшего противоборства вокруг вопросов «земли и воли» не удалось.

В III Думе в результате законодательных ограничений 3 июня 1907 г., политического давления и усиления консервативного тренда среди выборщиков представительство нерусских депутатов сократилось до 108 человек, а планка обсуждения национального вопроса резко снизилась [1]. Противоборство имперского и национального в III Думе проявилось в том, что были отвергнуты все законодательные предложения оппозиции, и голос большинства российских народов всё слабее звучал в парламенте. Возросло число национальных вопросов, в которых власть видела опасность для монолитности империи. Эту логику проследил один из лидеров Мусульманской фракции III Думы С.Н. Максудов: когда «два вопроса – польский и еврейский – немножко уже выдохлись», потребовалось сформулировать «какой-нибудь новый инородческий вопрос», которым стал мусульманский [4, с. 12]. Тенденция на игнорирование реальных национальных проблем и нагнетание фобий усиливалась и в дальнейшем. Возможно, что в немалой мере это определялось и политическими взглядами Николая II, который полагал естественным и необходимым ужесточение прежней политики в решении национального вопроса.

В IV Думе (избиралась по закону от 3 июня 1907 г., в условиях жёсткого административного давления) было лишь 17 поляков, 14 «малороссов», 10 «немцев», 7 мусульман и 3 еврея [1]. В этой Думе проводниками интересов нерусского населения оставались лишь три фракции: Польское коло (9 депутатов), Белорусско-литовско-польская группа (6), Мусульманская фракция (6) [5, с.196].

Секретарь Мусульманской фракции И.А. Ахтямов перечислил ожидаемые мусульманами реформы: пересмотр избирательного закона 3 июня 1907 г., который «лишил громадное большинство мусульман возможности участия в народном представительстве», обеспечение народам «самостоятельности и свободы в области культурнопросветительской деятельности» и др.[4, с.65]. «Выведите нас из положения граждан второго сорта... Дайте нам... возможность культурно развиваться и работать на пользу общества наравне со всеми русским гражданами» [4, с.66], – закончил под аплодисменты слева и даже кое-где в центре своё выступление Ахтямов.

В центре внимания депутатов от Северного Кавказа был и жизненно необходимый аграрный

вопрос. Спецификой аграрного вопроса в данном регионе было соседство множества народов на сравнительно небольшой территории, нехватка пастбищных, пригодных для сельскохозяйственных нужд. Эти вопросы порождали национальные конфликты, противоречия и столкновения этнических групп. Обостряло межнациональные противоречия и переселенческая политика правительства. Обострялись отношения между местными жителями и переселенцами из центральных районов России. Таким образом, аграрный вопрос неизбежно порождал и национальный. На северокавказских депутатов возлагалась ответственность на продвижение этих вопросов по их разрешению.

Северокавказские депутаты Т.Э. Эльдарханов, А.П. Маслов, Г.А. Горбунов, П.П. Димиров, Ф. Оникко и др. прямо связывали аграрный вопрос с проблемой национального равноправия, гражданских свобод и регионального демократического самоуправления [2, с.43]. Решение насущного аграрного вопроса способствовало бы частичному разрешению и национального. Однако, данные обстоятельства шли вразрез с интересами Николая II, взявшего курс на проведение жесткой национальной политики и русификации.

Во II Думе были внесены два законопроекта, касающихся национального и регионального обустройства жизни Российской империи. Первый законопроект предусматривал разрешение национально-вероисповедальных проблем с помощью полицейско-карательных мер. Он был правительственным. Вторым законопроект был думско-оппозиционным. Он предлагал постановку национальных отношений на демократических основах, введение национального и религиозного равноправия [3, с. 159]. Роспуск Думы не дал шанса своевременно реализоваться имеющимся в Думе законопроектам, касающимся национального вопроса. Противостояние парламента и самодержавного правительства закончилось не в пользу народного представительства.

Важнейшим вопросом думской полемики оставалось национальное школьное дело. Один из лидеров Мусульманской фракции Еникеев, ознакомившись со сметой Министерства народного просвещения, пришёл к выводу, что оно «не находит нужным делать какие бы то ни было ассигнования на поддержание и развитие родной грамоты и литературы у инородцев» и выступает «против национальной самобытности, против национального самосознания, против самоопределения и против национальной культуры у инородцев» [4, с. 123].

В III Думе обсуждался вопрос о начальных училищах. Для понимания глубинной проблемы этого вопроса необходимо отметить, что для «Союза 17 октября» было болезненным решение вопроса о предоставлении права культурного самоопределения. Проблема заключалась в пестром национальном составе учащихся, и нежелании самих учащихся и их родителей изучать родной язык. Х.Б. Хас-Мамедов считал, что при компактном расселении национальных групп возможно реальное открытие для них отдельных школ, а родители не могут быть против изучения их детьми родного языка [3, с. 161].

Члены мусульманской фракции считали, начальная школа является проводником русификаторской политики. И такое положение прямо соответствует целям, которые преследует законопроект комиссии. Член мусульманской фракции, депутат от Дагестанской области И.И. Гайдаров заявил, что нельзя отдавать предпочтение государственному языку перед «природным», «материнским», как это делается в проекте [3, с.162]. Законопроект был подвергнут критике и не был принят. Одной из причин его провала было то, что язык является главным инструментом воспитательного действия, и главным инструментом развития национальной культуры.

Другая часть северокавказских депутатов, в том числе Н.С. Чхеидзе, считала, что стихийное усвоение народами империи русского языка и сближение с русским народом осуществляется на добровольной основе, и следствием непринятия этого факта может быть раздробление России и конфликты между его народностями. Разрешение проблемы развития национальной культуры он видел в расширении языковых прав и национального образования для каждого региона. Такой же позиции придерживался и И.П. Покровский 2-ой [2, с. 56].

Законопроекты «О введении всеобщего начального обучения в Российской империи» и «О начальных училищах» не были приняты. Из всех крупных законопроектов по народному образованию Дума сумела провести через Государственный совет только один – «О высших начальных училищах» [3, с. 215]. На такое положение дел могло повлиять и значительное уменьшение представительства от

национальных окраин в III и IV Думе, которое практически лишило их возможности влиять на ход думских дебатов.

Несоответствие думских запросов и политического курса монархии привели к конфликту правительства и Думы. Депутаты требовали обеспечения народностям гражданского и национального равноправия и отмены вероисповедальных ограничений. 25 февраля 1917 г. императором был подписан последний указ, констатировавший роспуск государственной думы [5, с 253].

Показательным является тот факт, что «мусульманский вопрос» ни разу не поднимался на думских дебатах. Кроме того, мусульманские депутаты редко выступали на думских трибунах с докладами. Все эти факты свидетельствуют о том, что в целом мусульманские депутаты играли в рамках российского парламента незначительную роль.

Важно отметить, что Государственная дума стала первой легальной политической площадкой, где национальные вопросы приобрели гласность. Однако она не стала той политической площадкой, где они были решены. Расхождение интересов «Центра» и «окраин», стремление власти к усилению своего влияния и неспособность принимать соответствующие решения привели к разлому огромной страны и установлению этнорегиональных границ. В конечном итоге, роспуск государственной думы императором стал неизбежным крахом империи.

Список литературы:

1. Государственная дума. Стенографические отчёты. <https://www.prlib.ru/section/1313052?page=1> (Дата обращения: 27.09.2021-05.10.2021)
2. Депутаты от Северного Кавказа в Государственной Думе Российской империи (1906-1917 гг.): энциклопедический справочник / авт.-сост. С. В. Дарчиева. – Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2009. – 140 с.
3. Ледницкий А. А. Национальный вопрос в Государственной думе // Первая Государственная дума. СПб., 1907 Вып. 1 Политическое значение первой Думы. С. 154-167.
4. Мусульманские депутаты Государственной думы России. 1906-1917 гг.: сб. документов и материалов /сост. Л. А. Ярмаева. – Уфа: Китап, 1998. – 384 с.
5. Циунчук Р. А. Государственная Дума имперской России: проявление этноконфессиональных интересов и формирование новых национальных политических элит // Исторические записки. – М.: Наука, 2001. – № 4. – С. 192-254.

Tengizova Laryana A.

*4th year student of the Kabardino-Balkarian State
University named after H.M. Berbekova,
Nalchik, Russia*

THE NATIONAL QUESTION IN THE ACTIVITIES OF THE NORTH CAUCASIAN DEPUTIES OF THE STATE DUMA OF THE RUSSIAN EMPIRE

Abstract

This article identifies the causes of the emergence of national contradictions in the Russian Empire, and on the example of the activities of the North Caucasian deputies of the State Duma, analyzes the ways and means of their resolution.

Keywords: Russian Empire, State Duma, national question, North Caucasian deputies.

The relevance of the work is a surge of public and scientific interest in various aspects of the life and activities of the State Duma. In recent decades, there has been an actualization of the institute of parliamentarism in Russia, which contributes to the development of a new scientific interest in the activities of the State Duma, as an important institution that has played a major role in promoting, among other things, the national issue. Another aspect of the actualization of the national issue is modern interethnic conflicts that require attention and in-depth study of the cause-and-effect relationships of the present with the past. The activities of the North Caucasian deputies still remain poorly studied and underestimated.

In the First Duma there were at least 200 non-Russian deputies who formed their own factions: 62 Little Russians, 51 Poles, 13 Jews, 23 Muslims, etc. The political level of discussion of the national question in the I–III Dumas decreased from convocation to convocation in favor of an authoritative tactical attitude to ignore ethnic and confessional diversity. In the First Duma, only national, religious and regional problems were raised. The national deputies of the II Duma and the government of P. A. Stolypin failed to establish a dialogue on these problems in the conditions of the most acute confrontation around the issues of „land and will“. In the Third Duma, as a result of legislative restrictions on June 3, 1907, political pressure and the strengthening of the conservative trend among the electors, the representation of non-Russian deputies was reduced to 108 people, and the bar for discussing the national question dropped sharply. The confrontation between the imperial and the national in the Third Duma was manifested in the fact that all the legislative proposals of the opposition were rejected, and the voice of the majority of the Russian peoples sounded weaker and weaker in parliament. In the IV Duma there were only 17 Poles, 14 „Little Russians“, 10 „Germans“, 7 Muslims and 3 Jews. In this Duma, only three factions remained as agents of the interests of the non-Russian population: the Polish Kolo (9 deputies), the Belarusian-Lithuanian-Polish group (6), and the Muslim faction (6). The dissolution of the Duma did not give a chance to implement the draft laws concerning the national issue in the Duma in a timely manner. The confrontation between the parliament and the autocratic government ended not in favor of the people's representation.

The State Duma became the first legal political platform where national issues became public. However, it did not become the political platform where they were resolved. The divergence of the interests of the „Center“ and „outskirts“, the desire of the authorities to strengthen their influence and the inability to make appropriate decisions led to the rupture of a huge country and the establishment of ethno-regional borders. In the end, the dissolution of the State Duma by the emperor became the inevitable collapse of the empire.

Keywords: Russian, Nationalism, Caucasus.

Vittorio S. Tomelleri

*University of Turin, professor,
Italia*

ON THE LATINIZATION OF OSSETIAN VIEWED FROM INSIDE AND OUTSIDE

Within the campaign against mass illiteracy, carried out by the Bolsheviks in the years following the October coup of 1917, a very original and successfully implemented policy of linguistic and cultural edification is represented by the devising of new alphabets for the numerous peoples of the former tsarist empire with no written tradition and, in other cases, by the much more drastic replacement of a writing system with a different one (*script shift*). The Declaration of the Rights of the Peoples of Russia (November 1917) included, among other things, the free development of national minorities and ethnic groups inhabiting the territory of the country (Dešeriev 1958: 6). This growth of national self-awareness was reflected in the intensive process of developing standardized varieties of the languages involved and, therefore, their writing systems; the creation of new alphabets meant the official recognition of the right to exist for a given language and, through the language, of a nationality or ethnic group speaking it (Grenoble 2003: 20).

To this end, the Latin script served as a promising model for the alphabets of the Soviet peoples; such a choice was made for reasons of both ideological and tactical nature. Linguists, as well as politicians and administrators repeatedly insisted on the international and more neutral character of Latin letters, opposing it not only to the Arabic, but also to the Cyrillic script. Indeed, at the first stage of the reform process, the Latin script performed the function of a powerful anti-religious tool: it was supposed to replace an antediluvian system, i.e. the Arabic script (Winner 1952: 134; Wixman 1980: 146–147), thus creating an authentic cultural barrier which cut off Moslems from their religious past. Linguistically, the Arabic script was deemed to be difficult to learn and not well suited for Turkic or Caucasian languages; as to Cyrillic, on the other

hand, its fresh association with the colonialist and assimilationist attitudes of the tsarist missionaries made the „Russian alphabet“, as it was then called, of little use for this purpose (Martin 2001: 197). The Latin script, on the contrary, was considered as an international alphabet that would contribute to the successful construction of a new proletarian society and, at the same time, raise each individual language and each nationality to the level of world culture and enlightenment:

Latin characters are not only the signs of science and technology; they are those of the common written culture of all civilized national(i)ties. By adopting the Latin alphabet, we shall be able to make use of the fruits of international culture as we approach a proletarian-peasant international (Navširvanov 1924: 44, quoted in translation from Weinreich 1953: 47).

Thus, Latinization represented a step towards internationalization in all areas of life, a means of spreading the ideas of the world revolution (Şişcanu 2011: 104). Therefore, this long, complex, and variously conditioned path of creating alphabets is usually known under the name „Latinization“ and is – somehow simplistically – defined as the unified result of Soviet language planning and the implementation of Lenin’s national policy (Chansuvarov 1932). The introduction of initially quite different Roman-based graphic systems should be rather viewed as a gradual centripetal development of separate and partially independent principles that reached the peak of its success and official recognition during the First All-Union Turkological Congress, held in Baku from February 26 to March 6, 1926 (Baldauf 1993: 387–457).

The work on this ambitious alphabetical project was directed by the then created All-Union Central Committee of the New Turkic Alphabet (Всесоюзный Центральный Комитет Нового Тюркского Алфавита). As shown by the initial name of the committee, which was later transformed into the All-Union Central Committee of the New Alphabet (Всесоюзный Центральный Комитет Нового Алфавита), the issue of Latinization was raised and discussed primarily for the Turkic languages, which represented the largest family after Slavic in terms of number of speakers; however, one should not forget that the highlanders of the North Caucasus, among others, were the pioneers of Latinization (Chadžiev 1930: 9). Within this respect, the role of Ossetian deserves, for several reasons, particular attention. In the case of this Iranian language spoken in the Caucasus, which also underwent Latinization in the twenties, the cultural situation was a little bit different. According to the definition of Soviet scholars of that time, Ossetian belonged to the so-called early written languages (младописьменные языки) since a national writing arose in the first years after the revolution. Not taking into account the first attempt to create Ossetian writing on the basis of the Church Slavonic (Archimandrite Gaioz, end of the 18th century) or Old Georgian alphabet (Ivane Jalghuzidze, first quarter of the 19th century), we only recall here that since the appearance of the first scientific grammar of Ossetian, written by the Academician Andrey Mikhailovich Sjögren in German and Russian (Sjögren 1844), there existed already in the 19th century some significant beginnings of writing in the native language and an Ossetic alphabet, built on the basis of the Russian civil script, was in use both in science/religion and in school practice. It was also adopted by the great national poet Kosta Khetagurov, the founder of the Ossetian literary language; its only drawback was the difficulty of rendering the affricate sounds, foreign to the Russian language, but attested in all the languages of the Caucasus region. Still, before the October 1917 there was neither Ossetian literature in the literal sense of the word nor a literary language, as mainly texts of spiritual content were published and this recent writing was not accessible to the mass; according to a clearly propagandistic interpretation of Soviet scholars, only after 1917 Ossetian underwent substantial codification. This process went along the lines of spreading, by means of printed and oral propaganda, political and scientific knowledge: the diffusion and popularization of socialist life should be reached through the fight against remnants of the past and the development of national literature and national art (Dešeriev 1969: 35).

Speaking about the Latinization of Ossetian, it is necessary to underline, both at the regional and at a broader level, the following points:

- 1) the „spontaneous“ nature of the alphabetical reform, carried out independently of the Turkic (Azerbaijani) model and simultaneously with it (or even earlier than it);
- 2) unlike other mountain peoples of the North Caucasus, as already said, the Ossetians already possessed a written language, very closely, but not exclusively, connected with Christian texts;
- 3) the inevitable break with the old culture is not comparable to the situation of the Turkic languages, where Arabic script had a long history and a strongly religious connotation;

- 4) the claim about advantages and technical superiority of Latin over Arabic could not apply to the case of Ossetian, where Latin was contrasted to Cyrillic.

Consequently, when the issue of the new Ossetian graphics was put on the agenda, the close connection of the Cyrillic alphabet with the Ossetian written tradition, as well as the favorable attitude of the Ossetians towards Russian people and culture, caused fierce controversies and passionate debates. This notwithstanding, the transition of Ossetians from Cyrillic to Latin was „relatively“ smooth and easy. On August 24, 1922, according to the decree of the Central Executive Committee of the Mountainous Republic, a new alphabet on a Latin basis was officially introduced (KSSO 1974: 70).

The main points of this lively discussion between the supporters of the Russian alphabet and the adherents of the Latin script revolved mainly around aspects of an ideological or practical nature; linguistic considerations, namely the question of the rationality of this or that graphic choice, its convenience or inconvenience for a given language naturally faded into the background. The entire discussion is described in detail in a monograph by Boris Andreevich Alborov (1929), which also exists in an abridged Ossetian version (Ælborty 1929). Alborov shared the fate of Cassandra, as nobody believed his correct predictions:

As a scientist who is closely familiar with the evolution of not only Ossetian graphics, but in general with the evolution of graphics of other peoples, I have repeatedly [...] declared and now I confess that the Roman based alphabet [...] has no future (Alborov 1929a: 32).

Two interesting texts will be briefly presented here, in which the question of Latinization is discussed from two opposing points of view. Their authors were Grigoriy Alekseevich Dzagurov (1888–1979) and Gappo (Georgiy) Vasil’evich Baev (1869–1939) respectively.

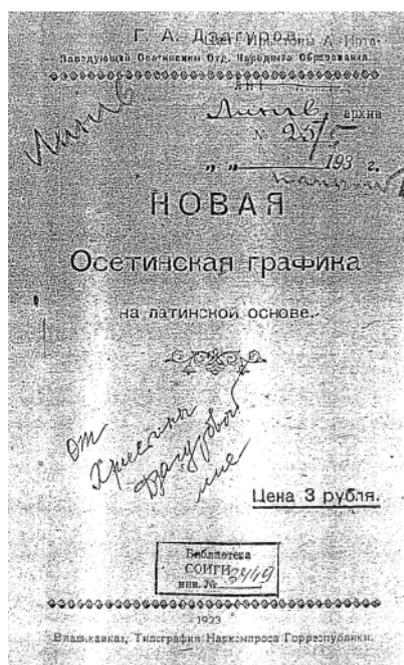

G.A. Dzagurov

G.V. Baev (from Corn 2010: 84)

The first text, written by G.A. Dzagurov, bears the following title: New Ossetian Graphics on on Latin Basis (*Новая Осетинская графика на латинской основе*).

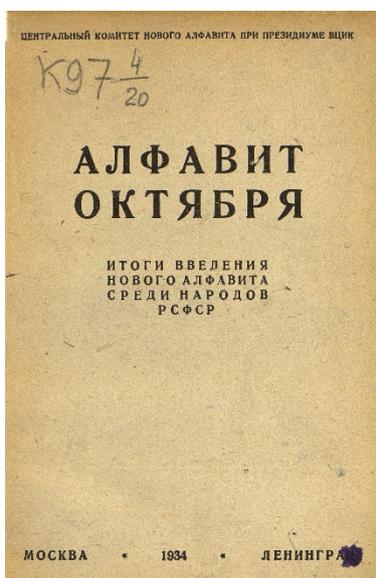

Title page of Dzagurov 1923

This brochure gives a brief history of the issue, setting out the arguments of both supporters of the Latin basis and its opponents; at the end there are two specimina of the old and new alphabets in both variants, Iron and Digor. Dzagurov provides the following evidence in support of the replacement of Cyrillic with Latin:

- 1) the transition to the Latin script must be promoted for reasons of inevitability, since the whole mankind is going toward this development;
- 2) the situation of the Ossetians in this matter cannot be compared with that of the Russians, as their literature is not as rich as the Russian one;
- 3) since the introduction of Latin graphics is inevitable, the sooner it is done the better it will be;
- 4) it is true, the Ossetians have close political and cultural ties to Russia, but the adoption of the Latin basis does not mean a rejection of Russian culture;
- 5) one has to put up with the fact that the development of Ossetian literature at first, during the transition to a new basis, may slow down; later it will go on at a rapid pace;
- 6) if switching to the Latin basis will eventually make people illiterate, as opponents of the Latin alphabet assure, then the same can be said about the present moment, when the Ossetians refuse or cannot read due to the clumsiness of the Ossetian alphabet based on old Cyrillic;
- 7) it is always necessary to follow not the worst, but the best models;
- 8) Latin graphics are more perfect and more beautiful than Russian;
- 9) the adoption of Latin graphics does not relieve us of superscript signs, but this should not be taken into account, since there is not a single language in the world that does not use any auxiliary sign;
- 10) the statement that the sounds of the Russian language are closer in nature to the sounds of the Ossetian language than the Latin sounds does not stand up to any scientific criticism;
- 11) a Latin-based alphabet would bring the Ossetians closer to Western Europe and unite them with the surrounding highlanders.

These arguments cannot be considered neither reliable nor convincing, but they clearly reflect the spirit of that time. Note that in some publications of the 1930s the Latin script was curiously called the „October alphabet“!

First page of Nurmakov 1934

In the Berlin National Library (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz) the personal archive of Georgy (Gappo) Vasilyevich Baev is kept in eight large folders. In folder I, 4, containing various materials on the Ossetian alphabet (Ossetisch/Alphabet/1924–1928/1938–), there is a memorandum by G.V. Baev on the replacement of the alphabet in North Ossetia. The text is preserved in two identical copies, typewritten on thin paper:

Nachl. Georg Gappo Baiew (Titel)

Baiew, Georg Gappo (1869-1939) [Bestandsbildner]

8 Kästen. - Nachlass

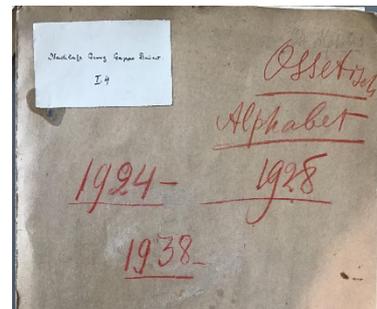
Benutzbar.

Inhaltsangabe:
Sprachwissenschaftliche Manuskripte, deutsch-kaukasische Beziehungen, Autobiographie, Korrespondenz
Iranistik, Literatur

Ordnungszustand: Katalogisiert

Weitere Findmittel:
Vorläufiges Verzeichnis

DE-611-BF-506

In this short essay (eight pages), dated 1925 and addressed to the executive committee of the North Ossetian autonomous region, the emigrant G.V. Baev sets out his arguments in favor of the retention of Cyrillic script: he shortly describes the history of the Cyrillic tradition in Ossetia, starting with the grammar by Sjögren (1844), to prove the cultural superiority of Cyrillic over Latin. It should be pointed out that G.V. Baev had already intervened in defense of the „Russian alphabet“, by the end of the 19th century, under completely different political and cultural circumstances. It is an article published in the newspaper „Kazbek“ on January 11, 1896, in which the author emphasized the practical advantages of the Cyrillic alphabet, common to both languages, Ossetian and Russian. Here is an interesting passage, quoted from a recent edition in which the text has been published from archival materials:

To propose a new alphabet would mean to ignore the existing one, in which so many valuable works have been already printed. Sjögren’s alphabet is based on the Russian civil alphabet, some letters are omitted, some are added from the Latin alphabet...Thus, the Ossetians have an established alphabet, based on Cyrillic, that over decades has acquired the right of citizenship. The benefits of this alphabet are obvious: an urgent need for every Ossetian to know Russian literacy and language. With the existence of one alphabet, the ability to read and write simultaneously in both languages is greatly facilitated (Baev 1993: 178–179).

We will not dwell here on the detailed presentation of the content. We only note that G.V. Baev, ending his report, asks an exclusively specific question about how to continue printing in Germany after the closure of the Berlin printing house of his friend and colleague Yevgeny Aleksandrovich Gutnov (Gutnaty Elbyzdykho) in 1924:

What prompts me to send this note is the fact that with the closure of Ye.A. Gutnov’s publishing activity in Berlin, which played a very beneficial role in the matter of our writing and in the awakening of interests in Ossetia in Germany in general, I was faced with the big task of what alphabet to continue further printing Ossetian books – whether in Latin script, available in any printing house, or in the more expensive (or dearer?) „Ossetian“. And you involuntarily lean towards the latter, since it will be easier for people to read a book with an old script. As long as the Russian alphabet will exist, until then it will be easier for all Ossetians to read in their own way with this script.

These passages clearly betray the totally different cultural orientation of G.A. Dzagurov and G.V. Baev: while the first associated the Latin-based alphabet with the new and modern Soviet life, for the latter the cultural link with the ‘old’ Cyrillic tradition was not to be broken.

For interested readers, both texts, written in Russian, have been recently (re)printed and are now available in typesetting and facsimile versions (Tomelleri 2019 and 2021).

Bibliographical references

- Alborov 1929: Б.А. Алборов, *История осетинских письмен*. Владикавказ: Осетинская типо-фотоцинография Издательства «Растдзинад».
- Ælborty 1929: В. Ælborty, *Iron fysty dadyhætae (Осетинские знаки письма)*. Dzæudžyqæu: Irystony baestæzonaen, ахуу аемае irtasaeg institut.
- Baev 1993 [1896]: Г. Баев, *Осетинская письменность // Э.К. Каргиев и С.Р. Чеджемов (под ред.), Антология педагогической мысли Северной Осетии*. Владикавказ: Ир, 175–182.
- Baldauf 1993: I. Baldauf, *Schriftreform und Schriftwechsel bei den muslimischen Russland- und Sowjettürken (1850–1937): Ein Symptom ideengeschichtlicher und kulturpolitischer Entwicklungen (Bibliotheca orientalis hungarica 40)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Chadžiev 1930: А. Хаджиев, *Латинизация и унификация горских алфавитов на Северном Кавказе // Культура и письменность горских народов Северного Кавказа (Сборник статей)*. Владикавказ: Издание Крайкома НА и Крайнациздата по заказу ВЦК НА, 5–20.
- Chansuvarov 1932: И. Хансуваров, *Латинизация – орудие ленинской национальной политики*. Москва: Партийное издательство.
- Corn 2010: В. Цорн, *Краски истории. Рассказы из истории Миссионерского союза «Свет на Востоке»*, издано к 90-летию миссии. Корнталь: Свет на Востоке.
- Dešeriev 1958: Ю.Д. Дешериев, *Развитие младописьменных языков СССР*. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР.
- Dešeriev 1969: Ю.Д. Дешериев, *Введение // Н.А. Баскаков (отв. ред.), Основные процессы внутривидового развития иранских и иберийско-кавказских языков (Закономерности развития литературных языков народов СССР в советскую эпоху)*. Москва: Наука, 9–64.
- Dzagurov 1923: Г.А. Дзагуров, *Новая осетинская графика на латинской основе*. Владикавказ: Типография Наркомпроса Горреспублики.
- Grenoble 2003: L.A. Grenoble, *Language policy in the Soviet Union (Language Policy 3)*. Dordrecht–Boston–London: Kluwer.
- KSSO 1974: *Культурное строительство в Северной Осетии (1917–1941 гг.)*. Сборник документов и материалов, том 1. Орджоникидзе: Ир.
- Martin 2001: T. Martin, *The affirmative action empire. Nations and nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Navširvanov 1924: З. Навширванов, *Почему мы стремимся перейти к латинскому алфавиту*. «Жизнь национальностей» 1, 6: 41–44.
- Nurmakov 1934: Н.Н. Нурмаков (под общей ред.), *Алфавит октября. Итоги введения нового алфавита среди народов РСФСР. Сборник статей*. Москва–Ленинград: Центральный Комитет Нового Алфавита при Президиуме ВЦИК.
- Sjögren 1844: A.I. Sjögren, *Ирон æвзагахур das ist ossetische Sprachlehre, nebst kurzem ossetisch-deutschen und deutsch-ossetischen Wörterbuche*. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Şişcanu 2011: I. Şişcanu, *Latinisation in the Soviet Union: meanings, finalities, actions (1918–1940)*. «Analele Universităţii Dunărea de Jos din Galaţi», seria Istorie, 10: 101–112.
- Tomelleri 2019: В.С. Томеллери, *Новая осетинская графика на латинской основе. Наборное переиздание текста // Sebastian Kempgen & Vittorio Springfield Tomelleri (eds.), Slavic Alphabets and Identities (Bamberger Beiträge zur Linguistik 19)*. Bamberg: Bamberg University Press, 255–282.
- Tomelleri 2021: В.С. Томеллери, *Из истории осетинской письменности. Докладная записка Г. В. Баева 1925 г.* «Известия СОИГСИ» 39 (78): 147–183.
- Weinreich 1953: U. Weinreich, *The russification of Soviet minority languages*. «Problems of Communism» 2, 6: 46–57.
- Winner 1952: T.G. Winner, *Problems of alphabetic reform among the Turkic peoples of Soviet Central Asia, 1920–41*. «The Slavonic and East European Review» 31, 76: 133–147.
- Wixman 1980: R. Wixman, *Language aspects of ethnic patterns and processes in the North Caucasus (The University of Chicago Department of Geography Research Paper 191)*. Chicago, Illinois.

О ЛАТИНИЗАЦИИ ОСЕТИНСКОГО ЯЗЫКА ВНУТРИ И СНАРУЖИ

Аннотация

Несмотря на свою непродолжительность (1923–1938 гг.), Новый осетинский алфавит, основанный на латинских буквах, несомненно, заслуживает большего внимания в истории советской языковой политики. Кампания по латинизации проводилась в начале 20-х годов в тюркоязычном Азербайджане и на неоднородном в языковом отношении Северном Кавказе. В случае с Азербайджаном и родственными ему языками выбор латинского алфавита был воспринят и преподнесен как сильное идеологическое оружие против арабской традиции и интернационализации Октябрьской революции. С другой стороны, осетинский язык, который использовал алфавит на основе кириллицы с 1844 года, стал в то же время ареной не менее актуального в культурном и идеологическом отношении эксперимента по латинизации, в котором обсуждение реформы алфавита не касалось религиозных вопросов, а скорее идентитарный и культурный вопрос, отраженный в выборе сценария.

Отчет «post eventum» о спорах между сторонниками кириллицы и сторонниками нового алфавита был представлен культурным деятелем Григорием Алексеевичем Дзагуровым в небольшом эссе, опубликованном в 1923 году.

Кроме того, в газете есть меморандум Георгия Васильевича Баева, который хранится в его личном архиве (Берлин, Национальная библиотека). В этом коротком тексте (восемь страниц), написанном на русском языке в 1925 году и адресованном исполнительному комитету Северо-Осетинской автономной области, Баев выражает свое отрицательное мнение о введении латинского алфавита в Осетии и раскрывает культурные и практические причины, о своем предпочтении кириллицы, впервые использованной в гражданском шрифте, в осетинской грамматике, составленной академиком Андреем Михайловичем Шегреном в 1844 году.

ნათია ტყემალაძე
ქართულ-ამერიკელი უნივერსიტეტი (GAU)
თბილისი, საქართველო

ანტონიმთა ტიპები ქართულში

ანტონიმები ენობრივი უნივერსალიებია. ისინი (სემანტიკურად დაპირისპირებული ლექსიკური ერთეულები) დამახასიათებელია სხვადასხვა სისტემის ენებისათვის. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ანტონიმია გამოწველილვით არის შესწავლილი არნ. ჩიქობავას, ბ. ფოხხუას, შ. აფრიდონიძისა და სხვათა მიერ.

ქართულში დასტურდება როგორც კონტრარული (შავი – თეთრი, გრძელი – მოკლე), ისე კონტრადიქტორული (ღამა ზი – უღამა ზო, ბედნიერი – უბედური, ყოფნა – არყოფნა, ნორმალური – არანორმალური...) დაპირისპირების შემთხვევები. ზოგი სიტყვა წარმოდგენილია რამდენიმე საპირისპირო მნიშვნელობის მქონე ერთეულთან, მაგ.: სუფთა – ბინძური, სუფთა – ჭუჭყიანი, სუფთა – უსუფთაო...

ანტონიმურ წყვილთა კომპონენტებად ძირითადად გამოყოფილია არსებითი სახელები (ღხინი – ჭირი...), ზედსართავეები (მღალღი – დაბაღი...), ზმნისართები (ადრე – გვიან). ჩვენ შევეცადეთ ანტონიმები დაგვეძებნა ყველა მეტყველების ნაწილის მიხედვით. ამ თვალსაზრისით, ბუნებრივია, გავეცანით ვრცელ ლიტერატურას და ვემყარებოდით აგრეთვე ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის რვატომეულსა და ახალი რედაქციის ოთხ ტომს.

ანტონიმური წყვილები გამოიყო შემდეგი მეტყველების ნაწილის მიხედვით:

I ტიპი – ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი არსებითი სახელია

ერთ შემთხვევაში ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი კონკრეტული სახელია. ასეთებია: *ოპტიმისტი – პესიმისტი, სტუმარი – მასპინძელი, ასლი – დედანი, პროლოგი – ეპილოგი, ერი – ბერი* და სხვ.

1.1. ჩვენ ანტონიმურ წყვილებში ვითვალისწინებთ სქესის მიხედვით დაპირისპირებულ არსებითი სახელებსაც (რომლებიც, ბუნებრივია, ყოველთვის კონკრეტულია). ასეთებია: *ქალი – კაცი, გოგო – ბიჭი, ვაჟი – ქალიშვილი, დედალი – მამალი*. აღსანიშნავია, რომ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ლექსიკურ ერთეულს **დედალი** მიწერილი აქვს საპირისპირო მნიშვნელობა – **მამალი**.

2. არის ისეთი შემთხვევებიც, როცა ერთმანეთს უპირისპირდება აბსტრაქტული სახელები. ისინი წარმოდგენილია როგორც **-ება/ -ობა** სუფიქსიანი ფორმებით, ისე **სი – ე** თავსართ-ბოლოსართიანი წარმოებით.

-ება/-ობა სუფიქსიანი:

აქტიურობა – პასიურობა; ბედნიერება – უბედურება; სამართლიანობა – უსამართლობა და სხვ.

სი – ე თავსართ-ბოლოსართიანი:

სიბინძურე – სისუფთავე; სითეთრე – სიშავე; სილამაზე – სიმახინჯე; სიმართლე – სიცრუე; სიმდიდრე – სიღარიბე და სხვ.

3. ზოგჯერ ანტონიმურ წყვილთა შემადგენელი კომპონენტები მოქმედების სახელებია (საწყისებია), მაგალითად: *გამარჯვება – დამარცხება, გამოკლება – შეკრება, ყოფნა – არყოფნა, გამრავლება – გაყოფა...*

საინტერესო ის გახლავთ, რომ ანტონიმურ წყვილში მოქმედების სახელები ერთმანეთს უპირისპირდება როგორც ლექსიკური, ისე აფიქსური, კერძოდ, ზმნისწინის, მიხედვით. ასეთ შემთხვევებში დაპირისპირებულ მოქმედების სახელთა ფუძე ერთი და იგივეა, მაგ., *ახვლა – ჩახვლა; შემოტანა – გატანა...*; *გადახტომა – გადმოხტომა* და სხვ.

საწყისით გამოხატული ანტონიმური წყვილები ერთმანეთს უპირისპირდება ფუძის სემანტიკის მიხედვითაც, მაგალითად: *გამარჯვება – დამარცხება; გაძლიერება – დასუსტება; კლება – მატება* და ა.შ.

II ტიპი – ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი ზედსართავი სახელია:

ყველაზე ხშირად ანტონიმური წყვილების შემადგენელი კომპონენტები ზედსართავი სახელებია. ამ შემთხვევაშიც გამოიყოფა რამდენიმე ტიპი.

1. როგორც ზემოთ ითქვა, ანტონიმური წყვილები ერთ შემთხვევაში კონტრარულია. ასეთი მაგალითები ყველაზე ხშირად მაშინ დასტურდება, როცა ზედსართავი სახელები უპირისპირდება ერთმანეთს: *ადვილი – ძნელი; ახალი – ძველი...*

2. დასტურდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა ერთმანეთს უპირისპირდება დადებითი და წარმოქმნილი ზედსართავი სახელები: *ლამაზი – ულამაზო* (აღსანიშნავია, რომ „ლამაზის“ საპირისპიროდ წარმოგვიდგება აგრეთვე „მახინჯი“ და „უმნო“, რაც სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ანტონიმურ წყვილში ორზე მეტი წევრი გვაქვს. ისინი მხოლოდ სინონიმებს წარმოადგენენ სიტყვისა „ულამაზო“); *წმინდა – უწმინდური* (საინტერესოა ის გარემოება, რომ სინონიმი ეძებნება „წმინდა“ სიტყვასაც „სუფთას“ სახით, თუმცა მნიშვნელოვანი ის არის, რომ „სუფთა“ და „წმინდა“ ერთმანეთისაგან საგრძნობლად განსხვავდება გარკვეული ტიპის შესიტყვებებში. მაგალითად, სავსებით ბუნებრივია „წმინდა მოწამე“, მაგრამ ვერ ვიტყვით „სუფთა მოწამე“) და სხვ.

3. ზოგჯერ ერთმანეთს უპირისპირდება ოდნაობითი ზედსართავი სახელები. ამ შემთხვევაში, ბუნებრივია, ანტონიმიას ქმნის ფუძეები: *მოდილო – მომცრო; მოთეთრო – მოშავო...*

4. არის ისეთი შემთხვევებიც, როცა ანტონიმური წყვილის შემადგენელი კომპონენტები უფრობითი ზედსართავი სახელებია. აქაც დაპირისპირება ფუძეებს ეკისრება: *უახლესი – უძველესი; უდიდესი – უმცირესი* და ა.შ.

5. ანტონიმურ წყვილებად დაჩნდება აგრეთვე დანიშნულების სახელები (ანტონიმიას ქმნის ფუძეები): *საბედნიერო – საუბედურო; სათავისო – სასხვისო...*

6. არცთუ იშვიათად წყვილის ორივე წევრი ბრუნვის ნიშნით წარმოქმნილი სახელია, კერძოდ, **-ით** ფორმანტით: *დადებითი – უარყოფითი; მრავლობითი – მხოლობითი...*

7. ერთმანეთს უპირისპირდება **-ურ (-ულ)** სუფიქსიანი ზედსართავი სახელებიც: *მდიდრული – ღარიბული...*

8. საინტერესო ჩანს იმ ტიპის შემთხვევები, როცა ერთმანეთს უპირისპირდება მქონებლობისა და უქონლობის სახელები. აღსანიშნავი ის არის, რომ ამ შემთხვევაში დაპირისპირებას სწორედ აფიქსები ქმნიან და არა ლექსიკური ერთეულები.

როცა ორი ლექსიკური ერთეული ერთმანეთს უპირისპირდება მხოლოდ მქონებლობა-უქონლობის აფიქსების მიხედვით, მათი ფუძე, ბუნებრივია, ერთი და იგივე იქნება: **-იან** სუფიქსიანი და **უ – თ** თავსართ-ბოლოსართიანი (*აზრიანი – უაზრო; გულიანი – უგული...*), **-იერ** სუფიქსიანი და **უ – ურ** თავსართ-ბოლოსართიანი (*ბედნიერი – უბედური; გემრიელი – უგემური...*), **-იერ** სუფიქსიანი და **უ – თ** პრეფიქს-სუფიქსიანი (*ნაყოფიერი – უნაყოფო; ნიჭიერი – უნიჭო...*), **-ოვან** სუფიქსიანი და **უ – თ** პრეფიქს-სუფიქსიანი (*ფეროვანი – უფერო (უფერული)...*), **-ოსან** ბოლოსართიანი და **უ – თ** თავსართ-ბოლოსართიანი (*ფრთოსანი – უფრთო; გვირგვინოსანი – უგვირგვინო...*).

9. აღსანიშნავია ისიც, რომ ზოგჯერ მქონებლობის სუფიქსით წარმოდგენილი ფორმა უპირისპირდება უაფიქსო ვარიანტს: *ბუნდოვანი – ნათელი; განიერი – ვიწრო...*

10. ანტონიმურ წყვილებად გამოიყოფა აგრეთვე **-ურ** და **-ებრ(ივ)** ფორმანტებიანი ლექსიკური ერთეულები: *ბუნებრივი – ხელოვნური...*

11. დადასტურდა იმ ტიპის შემთხვევებიც, როცა ანტონიმური წყვილის ორივე წევრი მქონებლობის აფიქსებით არის წარმოდგენილი. ასეთ შემთხვევებში ანტონიმიას ქმნის არა აფიქსი, არამედ – ფუძე: *ავთვისებიანი – კეთილთვისებიანი; ზეციერი – მიწიერი...*

12. ცალკე გამოსაყოფია იმ ტიპის შემთხვევებიც, როცა წყვილის კომპონენტები ერთმანეთს უპირისპირდება „არა“ ნაწილაკის საშუალებით: *ადეკვატური – არაადეკვატური, ქრისტიანი – არაქრისტიანი, ჩვეულებრივი – არაჩვეულებრივი, გულწრფელი – არაგულწრფელი...*

13. ზოგჯერ დაპირისპირებას ქმნის უცხო პრეფიქსი (ანტი-): *სიმპათია – ანტიპათია, სახელმწიფოებრივი – ანტისახელმწიფოებრივი, კრიზისული – ანტიკრიზისული...*

III ტიპი – ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი მიმღეობაა

არცთუ იშვიათად ანტონიმური წყვილის შემადგენელი კომპონენტები მიმღეობებია. ერთ შემთხვევაში ანტონიმია წარმოდგენილია სასუბიექტო მიმღეობების შეპირისპირებით : *დამწყები – დამამთავრებელი; მომტანი – წამლები...*

უფრო ხშირად დასტურდება საობიექტო მიმღეობებით წარმოდგენილი ანტონიმური წყვილები: **-ულ სუფიქსიანები** – არის ისეთი შემთხვევები, როცა დაპირისპირებას ქმნის როგორც მიმღეობის ფუძე, ისე ზმნისწინი (*ამაღლებული – დადაბლებული...*), სხვა შემთხვევაში ანტონიმია იწვევს მიმღეობის ფუძეთა დაპირისპირება (*გაადვილებული – გაძნელებული; გაგრძელებული – შემოკლებული; გადიდებული – დაპატარავებული ...*); უფრო იშვიათად წყვილის შემადგენელი კომპონენტები **-ილ** სუფიქსიანი მიმღეობებია (*გატანილი – შემოტანილი...*).

IV ტიპი – ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი რიცხვითი სახელია

რამდენიმე შემთხვევაში ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი რიცხვითი სახელია. ბუნებრივია, აქ იგულისხმება გაურკვეველი რიცხვის აღმნიშვნელი სახელები: ბევრი, მრავალი, ცოტა. „ბევრი“ და „მრავალი“ შეიძლება ცალ-ცალკე დაუპირისპირდეს „ცოტას“: *ცოტა – ბევრი, ცოტა – მრავალი*. არის ერთი ისეთი შემთხვევაც, როცა ანტონიმურ წყვილს ქმნის რიცხვითი სახელი და ზედსართავი. აქ იგულისხმება რიგობითი რიცხვითი სახელი „პირველი“, რო-

მელსაც უპირისპირდება ორი ზედსართავი: „ბოლო“ და „უკანასკნელი“: *პირველი – ბოლო; პირველი – უკანასკნელი...*

V ტიპი – ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი ნაცვალსახელია

დაიძებნა განსაზღვრებითი და უარყოფითი ნაცვალსახელებით შედგენილი ანტონიმური წყვილებიც: *ყველაფერი – არაფერი, ყველა – არავინ*. კუთვნილების თვალსაზრისით უპირისპირდება ერთმანეთს **თავისი** და **სხვისი** ნაცვალსახელები.

ანტონიმია დაჩნდება **ვინ – რა** და **ვისი – რისა (რისი)** ნაცვალსახელებშიც. ორივე მაგალითში (**ვინ – რა** და **ვისი – რისა**) ერთმანეთს უპირისპირდება „ადამიანი“ და „არაადამიანი“, თუმცა მეორე შემთხვევაში წარმოჩენილია კუთვნილების სემანტიკაც.

VI ტიპი – ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი ზმნაა

საინტერესოა ისეთი შემთხვევები, როცა ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი ზმნას წარმოადგენს. აქ შეიძლება ვიმსჯელოთ რამდენიმე შემთხვევაზე:

ანტონიმთა ერთ ნაწილში დაპირისპირებას ქმნის ზმნური ფუძე, რომელიც ნასახელარია, რაც იმას ნიშნავს, რომ სწორედ ეს სახელები არიან ანტონიმები: *ადვილებს – ძნელებს* (შდრ.: ადვილი – ძნელი); *აბინძურებს – ასუფთავებს* (შდრ.: ბინძური – სუფთა); *აგრძელებს – ამოკლებს* (შდრ.: გრძელი – მოკლე) და სხვ.

გვაქვს ისეთი ანტონიმური წყვილებიც, როცა დაპირისპირება ზმნისწინებს ეკისრება. ასეთ შემთხვევებში წყვილის ორივე წევრი ერთი და იმავე ფუძისგან არის ნაწარმოები. ასეთებია: *ადის – ჩადის; ავა – ჩავა; აირბენს – ჩაირბენს...*

დაჩნდება ისეთი შემთხვევაც, როცა ანტონიმიას ქმნის ფუძეც და ზმნისწინიც ერთდროულად. ასეთ შემთხვევებში ფუძე ნასახელარია, ხოლო ზმნისწინები მიმართულების მიხედვით უპირისპირდებიან ერთმანეთს: *ამაღლებს – დაადაბლებს* (შდრ. მაღალი – დაბალი)...

გამოიყო ისეთი შემთხვევებიც, როცა ერთი და იგივე ზმნისწინი ერთვის სხვადასხვა ფუძეს. აქაც ერთმანეთს უპირისპირდება ზმნის ფუძეები: *გააბედნიერებს – გააუბედურებს* (შდრ. ბედნიერი – უბედური); *გაამარტივებს – გაართულებს* (შდრ. მარტივი – რთული)...

ბუნებრივია ანტონიმური წყვილის კომპონენტები ყოველთვის ერთი და იმავე პრევერბით ვერ გაზმნავდება, მაგალითად: *გაადიდებს – დააპატარავებს; გააღამა ზებს – დააუშნობს...*

გვაქვს უზმნისწინო წყვილებიც: *სძულს – უყვარს; ღვიძავს – სძინავს...*

დადასტურდა იმ ტიპის ანტონიმური წყვილები, რომელთა კომპონენტები მიჩნევის ვნებითებია: *ვადვილება – ეძნელება; ებევრება – ეცოტავება...*

გვაქვს გუნების ვნებითებით შედგენილი ანტონიმური წყვილებიც: *ეცინება – ეტირება...*

VII ტიპი – ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი ზმნიზედაა

ანტონიმურ წყვილებად გამოიყო ზმნიზედებიც. ცნობილია, რომ შინაარსის მიხედვით ზმნიზედა შეიძლება იყოს: ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზის, მიზნის, ზომა-ოდენობისა და ჯერობის. ამათგან, ბუნებრივია, ყველა ტიპს არ ეძებნება ანტონიმური წყვილები, თუმცა რამდენიმე ჯგუფისთვის ის მაინც ნიშანდობლივია.

ადგილის ზმნიზედები: *აქ – იქ; აქედან – იქიდან; გარედან – შიგნიდან...*

დროის ზმნიზედები: *კუშინ – ხვალ...*

ვითარების ზმნიზედები: *ასე – ისე; ნელა – ჩქარა (სწრაფად)...*

ზომა-ოდენობის: *ნაკლებად – მეტად...*

VIII ტიპი – ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი ნაწილაკია

ანტონიმურ წყვილებად შეიძლება გამოიყოს „არა“ უარყოფით ნაწილაკთან დაპირისპირებული დადასტურებითი ფორმები: „პო“, „კი“, „დიახ“.

როგორც ზემოთ ითქვა, ჩვენს მიზანს წარმოადგენდა არა მხოლოდ ტიპობრივ ანტონიმურ წყვილთა ანალიზი, არამედ ყველა სახის საპირისპირო მნიშვნელობის მქონე ლქსიკურ ერთეულთა გამოვლენა. ანტონიმია ზოგადად ფართო ცნებაა და მიგვაჩნია, რომ მასში თავისთავად მოიაზრება ყველა სახის ოპოზიციური ერთეული. ამიტომაც დაიძებნა სხვადასხვა ნიშნით დაპირისპირებული წყვილები ზმნებშიც, ნაცვალსახელებშიც და ნაწილაკებშიც კი.

ANTONYM TYPES IN GEORGIAN

Abstract

The Georgian language has been proved to contain the cases of both contrary (black – white...), and contradictory (beautiful – not beautiful...) oppositions.

One part of antonymous pairs is based on the contrast between nouns (optimist-pessimist; happiness – misfortune; dirtiness – cleanliness...). The nouns expressing actions are also proved to be the constituent parts (victory – defeat...).

The pairs of antonyms are most frequently created by adjectives (easy – difficult; beautiful – not beautiful; biggish – smallish; newest – oldest; sumptuous – shabby; sensible – senseless; happy – miserable; colorful – colorless...).

Lexical units oppose each other by means of the negating particle *ara* – no, comparable to English: in, un, il, ir (*/adek'vat'uri – ara-adek'vat'uri.../* adequate – inadequate...). Sometimes contradiction is produced by a foreign prefix anti- (state – anti-state...).

Participles also make up the pairs of antonyms (commencing – ending; heightened – lowered...).

In some cases, both components are numerals (much/many – little/few).

The study has also identified the antonymous pairs created by defining and negating pronouns (everything- nothing...).

Regarding verbal antonymy, the cases of denominal verbs often make up opposing pairs (enlarges – belittles...). There are also instances when Georgian preverbs produce oppositions (*/a-dis – ča-dis.../*; goes up – goes down...), and sometimes antonymous pairs are generated by root and preverb at the same time (*/aa-mayleb-s – daa-dableb-s/... enhances – lowers...).* Certain verbal antonyms are the passives of perception / consideration (seems easy – seems difficult...) or of mood/temper (can't help laughing / is in the mood of laughing – can't help crying / is in the mood of crying...).

Adverbs (here-there; early-late; this way-that way; more-less...) and particles (no-yes) also produce antonymous pairs.

Keywords: Georgian Language, Antonym.

Фидарова Рима Я.

*СОИГСИ им. В. И. Абаева, главный научный сотрудник
Владикавказ, Россия*

РОЛЬ И. ЯЛГУЗИДЗЕ В КУЛЬТУРНОМ СОЗНАНИИ ОСЕТИН

Зарождение осетинской культуры, в частности, литературы, обусловлено было объективными условиями и факторами развития общественного бытия и сознания осетин.

Большую роль в развитии общественного и художественного сознания осетин, как существенной части их культурного мироотношения к реальной действительности, сыграло просветительство.

У истоков осетинского просветительства стоял Иван Ялгузидзе [Габараев]. Родился он в 1775 г. в селе Залда Джавского ущелья Южной Осетии в семье священника.

И. Ялгузидзе создал осетинскую письменность на основе грузинской графики, составил первый осетинский букварь в 1811 г. Еще ранее, в 1811 г., он перевел с грузинского языка роман «Тариели», что, конечно же, способствовало развитию его литературного дарования и становлению поэтического мастерства будущего автора поэмы «Алгузиани».

Он переводил также на осетинский язык церковные книги и обращения к народу, который с энтузиазмом поддерживал все его культурные начинания.

В рапортах высокопоставленным чиновникам И. Ялгузидзе писал о жестоком угнетении трудового народа, гневно обличал бесчинства князей Мачабели и Эристави, которые всячески притесняли своих крестьян. Он понимал природу сословно-классового антагонизма в обществе, одобрял путь суть борьбы, происходящей между крестьянами и помещиками.

Большую роль сыграл И. Ялгузидзе в становлении народного образования в Осетии. Он понимал, что народ имеет будущее, если будет просвещаться, а потому с таким усердием добивался издания «нескольких букварей», «дабы сим продолжить их [осетин- Р.Ф.] путь к образованию». Вот что он писал в предисловии к Евангелию на осетинском языке: «Меня, по рождению и по происхождению осетина, маленьким мальчиком привел царь Грузии Ираклий II и отдал учиться с тем намерением, чтобы со временем я был вам, соотечественникам – осетинам, чем-нибудь полезен. Я тоже по мере своих сил старался учиться, и слегка приоткрылись слабые глаза моего молодого ума, вследствие чего в самой незначительной степени стал понимать грамоту на грузинском языке и узнал, что народ, не имеющий книги [письменности, лишен правильного понимания, не знает как следует самого себя] [1,313].

«Так я по мере сил трудился над тем, чтобы вы, мои единокровные осетины, не оставались без книг письменности, и теперь молюсь и умоляю всех, чтобы в дальнейшем вы сами и ваши дети из рода в род все более просвещались умом» [2,313]

Деятельность И. Ялгузидзе как просветителя имела большое значение для развития осетинской культуры и способствовала приобщению осетин к русской и грузинской культурам. Он верил в то, что Россия обеспечит его народу благоприятные условия для хозяйственного и культурного развития.

В поэме «Алгузиани» нашли отражения духовные искания передовых осетин во второй половине XVIII века, особенности национального самосознания осетин. Своим идейным пафосом поэма предопределяла гуманистическую сущность осетинской литературы.

Сюжет поэмы прост. Царевич Алгузон решил взять в жены дочь чеченского царя красавицу Эстерь. Отец Алгузона против этого брака. Ведь Эстерь -дочь неверного.

Алгузон похитил Эстерь и занял страну черкесов и их престол. Чеченский царь Кайран договорился с калмыками-ионами и вышел разгромить Алгузона. Алгузон побеждает донского и чеченского царей и их царства присоединяет к своему государству.

Алгузон защищает опального военачальника Амосарского княжества Аслана Гамрекели, и этим настраивает против себя амосарского царя, между ними вспыхивает вражда и царь гибнет от рук Алгузона, который присоединяет его владения к своему царству. Вскоре он становится отцом, у него рождается сын, но, прожив семь счастливых лет, Алгузон гибнет от руки убийцы, подосланного вероломным Гамрекели. С горя умирает и его любимая жена Эстерь. Их хоронят вместе, а на памятнике сохраняется надпись о могуществе героя-царя Амосарского, самодержца Миланкарского, повелителя осов, черкесов, чечен, кистов, Эльбруса и Кавказа.

Так, в самом сюжете выражены «воодушевление национальной идеей», идея «превосходства христианства»[3,51].

Алгуз – храбрый воин, мужеством и отвагой он превосходит всех. В битве проявляет себя как лев. Он – благородный рыцарь, никогда первым не нападает, его моральное превосходство над другими героями очевидно.

Алгуз верен данному слову. Он не может простить предателей, людей, которые с легким сердцем отступают от данного слова и предают. «Вы проклятые, злые враги, то вы наши, то чужие, тут вы принадлежите человеку, там богу, вы пища для кита морского» [4,108], -заявляет он людям из отряда Хетаджи.

В поэме создан образ хитрого, вероломного человека Аслана Гемрекели, которого Алгуз приютил у себя, обласкал и одарил, сделал князем Горанды. В ответ Аслан дал клятву своему благодетелю в вечной преданности, в конце концов убивает его. Насколько сильна любовь автора к Алгузу, настолько же велика его ненависть к убийце как «змее и сатане».

Алгуз наделен всеми прекрасными человеческими чувствами. Он способен на возвышенную любовь к Эстерь, ради которой герой отрекся от своего отца и принял столько испытаний, участвовал в стольких битвах. Он способен также и на благородную дружбу. Как крепка была его дружба с Поном, смерть которого Алгуз оплакивал горькими слезами. У героя сформировались определенные философские взгляды на жизнь. Так, он полагает, что только человек, стремящийся к доброму, хорошему, увидит счастье. Эти взгляды героя, его отношение к жизни дорисовывают его моральный облик.

Алгуз погибает, как бы искупая свою «трагическую вину» – сыновнее непослушание и женитьбу на неверной. Тем самым доказана справедливость божьей воли.

Алгуз – благородный воин. Он воинской доблестью утверждает могущество осов. Справедливым правлением завоевывает сердца людей. И здесь утверждается идеал такого политического устройства, при котором происходит «возвеличение осетин».

Незрелость просветительского сознания И. Ялгузидзе проявляется в том, что «национальную идею» автор поэмы видит в формах феодальной государственности, феодальных взаимоотношениях, основанных на справедливости.

Словом, как верно пишет Н. Джусойты, «идейный пафос, национальная идея поэмы в осетинской исторической действительности могла возникнуть только во второй половине XVIII века, а литературное оформление могло получить только в грузинской культурно литературной сфере с ее идеалом справедливого царя, прорусской ориентации и превосходства христианства» [5,57].

Мировоззрение и эстетические взгляды И. Ялгузидзе сформировались при дворе грузинских царей Ираклия и Георгия, в русле грузинской «книжнической традиции», ведь он вырос в грузинской культурно – литературной среде. Автор поэмы хорошо знал грузинское священное писание, грамматику и философию.

В начале XIX века он стал свидетелем вражды между крестьянами и помещиками. И в официальных докладах подполковнику Симоновичу приводил вопиющие факты жестокости князей [6,59] И. Ялгузидзе выступает против угнетения человеческой личности. И, безусловно, он внес огромный вклад в культурное сознание и своей эпохи, и своего народа.

Список литературы:

1. Цит. по: Джусойты Н. История осетинской литературы. Кн. 1. Тбилиси. 1980.
2. Там же.
3. Ардасенов Х. Иван Ялгузидзе – осетинский писатель и культурный деятель.// Известия СОНИИ. Орджоникидзе.1967. Вып. X.. С. 47 -65.
4. Скитский Б. Очерки истории осетинского народа с древнейших времен до 1876 г.//Известия СОНИИ.Дзауджикау. 1947. С.86 -113.
5. Джусойты Н. Указ. соч.
6. Скитский Б. Указ. соч.

Fidarova Rima J.

*SOIGSI them. V. I. Abaeva, Chief Researcher
Vladikavkaz, Russia*

THE ROLE OF I. YALGUZIDZE IN THE CULTURAL CONSCIOUSNESS OF OSSETIANS

Abstract

I. Yalguzidze – the first Ossetian educator.

Its role in the spiritual development of the Ossetians.

I. Yalguzidze – the author of the poem „Alguziani”.

I. Yalguzidze – the creator of the Ossetian writing based on the Georgian graphics, the compiler of the first Ossetian primer in 1821.

The article is devoted to the study of the role of I. Yalguzidze in the formation of Ossetian fiction.

The scientific novelty is that it shows how the writer contributed to the formation of the humanistic orientation of the emerging Ossetian literature.

The theoretical and practical value is that the article will contribute to further research on the work of I. Yalguzidze.

Keywords: educator, Ossetian literature, poem, hero, worldview, personality.

ისტორიული ნარატივი და მატერიალურ-ეპოხისტენციალური პრობლემატიკა აკა მორჩილაძის „ფალიაშვილის ქუჩის ძაღლები“

თ. თალაკვაძის აზრით, XX საუკუნის 90-იან წლებში მიმდინარე მძიმე ისტორიულ-პოლიტიკურმა პროცესებმა – საბჭოთა კავშირის დაშლამ, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენამ, გერმანიის გაერთიანებამ, სოციალისტური წყობის რღვევამ წარმოშვა პოსტსოციალიზმის ხანა რუსეთსა და საქართველოში, რაც გარდამავალი ხანის სახელით დამკვიდრდა. რასაკვირველია, ლიტერატურა ვერ დარჩებოდა ამ ქაოტური პროცესების მიღმა და ვერც მწერლები გაექცოდნენ თავიანთ შემოქმედებაში ამ გამოწვევას. 90-იანი წლების ლიტერატურას ის „გარდატეხის ხანის“ ლიტერატურადაც მოიხსენიებს, რამდენადაც ამ „გარდატეხამ“ თავი იჩინა პოსტსაბჭოთა ლიტერატურაშიც, განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ახალგაზრდა მწერლები, რომლებმაც ამ პერიოდში წარადგინეს თავიანთი ნაწარმოებები მკითხველის წინაშე [თალაკვაძე თ., ელექტრონული რესურსი].

ამ თვალსაზრისით განვიხილავთ აკა მორჩილაძის ნაწარმოებს „ფალიაშვილის ქუჩის ძაღლები“, რომელშიც მოქმედება 90-იანი წლების ომგამოვლილ უშუქო, უფულო თბილისში ყოველდღიური ძარცვა-ყაჩაღობისა და მკვლელობის ფონზე მიმდინარეობს. რომანი პირველად 1995 წელს გამოვიდა და 1999 წელს სანდრო ახმეტელის თეატრში სპექტაკლადაც დაიდგა.

რომანის მთავარი გმირი ნიცაში გამგზავრების მოსურნე რედაქციის (მისივე შეფასებით „სევდის სახლის“) თანამშრომელი, მეგობრების შეფასებით ყველაზე მხიარული, ლაქლაქა და „დაუმთავრებელი“ პიროვნება ზაზა კობახიძეა, რომელსაც მთელი ნაწარმოების ნამძილზე სიგარეტის „მაგნას“ ყიდვა სურდა, რომელიც ადგილის მიხედვით ზოგან 500, ზოგან 550 მანეთი ღირდა. მანეთის ბანკნოტი ზაზას არ ჰქონდა, კუპონზე კი სიგარეტს არავინ იძლეოდა; უყვარდა ქეთა. იღებდა სპონტანურ გადაწყვეტილებს და გამოირჩეოდა სარკასტული, ირონიული და იუმორისტული დამოკიდებულებით ყველასა და ყველაფრის მიმართ.

რომანის სიუჟეტს ზაზას ჩათვლით თერთმეტი მთხრობელი წარმართავს. თითოეული მათგანის მონოლოგი ყოველდღიური რუტინისა და ცხოვრებისეული მოთხოვნის დაწვრილებითი აღწერით მკითხველს დამატებით წარმოდგენას უქმნის ეპოქასა და ზაზას ფსიქოლოგიურ პორტრეტზე.

არაორდინალური ხასიათის მქონე ზაზა კობახიძის შემდეგ, საინტერესო სახეს ქმნის პეტრუჩიო, რომელსაც პირადი გამოცდილების საფუძველზე ეკუთვნოდა გამოკვლევა სახელწოდებით „უპატრონო ძაღლების პირადი ცხოვრება“. მას ერთხელ ძაღლების ხროვა გამოეკიდა. პეტრუჩიოს ხეზე აძრომა მოუწია, მაშინ როდესაც მწერალი და სტალინური პრემიის მქონე ბაბუაშისი ძაღლებს მანდატის ჩვენებითაც მოიგერიებდა.

გამოკვლევის მიხედვით, ძაღლებს თავიანთი სტრუქტურები და თემები ჰქონდათ. პეტრუჩიომ ისინი ნაგავსაყრელის ექვსი ძაღლისგან შემდგარ ჯგუფად, ქუჩის მეორე მხარეს კი ორი უპატრონო ძაღლის ავტონომიად და მეზობელ ეზოში მარტოხელა ძაღლის სამფლობელოდ დაანაწილა. ამ სამეულმა თავისი უფლებები და ტერიტორია კარგად იცოდა და სხვისა და „არავის მიწებზე“ გადასვლის ზუსტი დროც გამომუშავებული ჰქონდა. ნაგავსაყრელის ძაღლებს ჰყავდათ მეთაურიც, რომელიც განსაცდელისას სულაც არ „მეთაურობდა“ მათ. პეტრუჩიოს მიერ აღებულ ტერიტორიაზე ძაღლთა სამი თემი იყო: ზოოპარკის ხევში, კუს ტბის ტყეში და ვაკე-საბურთალოს გზის ახლომდებარე ხევში. ნაგავსაყრელის ექვსეული ზოოპარკის ხევში იძინებდა დაცალკევებული.

თემებში ათიდან თორმეტამდე გუნდი იყრიდა თავს. აქ ყველა თავისთვის იყო, რაც მაწანწალა ძაღლის ახალ ტიპს წარმოშობდა, რომელიც შეიძლება „მარტოხელა გმირიც“ კი ყოფილიყო. არსებობდნენ მშვიდობიანი და ავი ძაღლები. ავი ძაღლები მტრულად იყვნენ განწყობი-

ლი ადამიანების მიმართ და ისე ებრძოდნენ მათ, როგორც მარტოხელა მებრძოლები. ისინი მაშინაც კი ვერ ისვენებდნენ, როდესაც ყველას მშვიდად ეძინა. სწორედ, ეს ძაღლები ქმნიდნენ ძაღლთა ღამის ბრბოებს. ისინი „მაგარ ძაღლობანას“ თამაშობდნენ და ბელადობას იჩემებდნენ.

ზაზა კობახიძემ გამოკვლევა პოლიტიკურად შეაფასა. იგი ძაღლებში პოლიტიკურ მოღვაწეებს ხედავდა, ძაღლების ცხოვრებაში კი პოლიტიკოსთა ძაღლურ ცხოვრებას, რომლებსაც, ძაღლებით გადანაწილებული ჰქონდათ უბნები და იცოდნენ თავიანთი გავლენის სფეროები. გუნდურად მოქმედი პოლიტიკოსების გარდა იყვნენ მარტოხელა პოლიტიკოსებიც, დამოუკიდებლად მყოფი ხელისუფლების წარმომადგენლებიც, რომლებიც ცდილობდნენ, რომ სხვის საზღვარს არ გადასულიყვნენ და ინტერესთა კონფლიქტი არ გამოეწვიათ.

ნაწარმოებში ზაზას უთავბოლოდ სიარულსა და ქეთასთან „დაუმთავრებელ“ ურთიერთობას მეგობრის მკვლელის მაძიებელი კრიმინალი მამუკას შეცდომით გასროლილი ტყვია ასრულებს, რაც ლოგიკურად ებმის ზემოაღნიშნულ ამბებს.

ნაწარმოებში მოთხრობილის საილუსტრაციოდ საინტერესოა ს. ასათიანის მოგონება, რომელიც „უშუქობას“, „ყაჩაღობას“, „პურის რიგებს“, და „მხედრიონს“ 90-იანი წლების განმსაზღვრელ ნიშნად მიიჩნევს. როგორც თავად იხსენებს, პირველი გვამი, მისი ნაცნობის, თექვსმეტი წლის ბიჭის, მცირე ასაკისას უნახავს. ის ბიჭი ვაკის ელიტარულ სკოლაში სწავლობდა და პოპულარულობითაც სარგებლობდა, მაშინდელი ტერმინით, „სასტავთან“ ერთად. ამის შემდეგ მსგავსი ამბები გახშირდა: კლავდნენ კლასელებს, პარალელურ კლასელებს, სკოლელებს და ა. შ. და ეს მკვლელობები და ხოცვა-ჟლეტა გახდა „საზარლად ჩვეულებრივი“, რასაც თავდაპირველად განიცდიდნენ, ქვეცნობიერში აპროტესტებდნენ, ტიროდნენ, სწყინდათ, თუმცა ნელ-ნელა ეგუებოდნენ და ძველებურად თავზარსაც აღარავის სცემდა.

მკვლელის ვინაობაც იცოდნენ, ესმოდათ, რომ მკვლეელი „პაბეგში“ იყო, რათა „კანონის აღსრულებისთვის“ აერიდებინა თავი. ისეც ხდებოდა, რომ მკვლეელი არსად გარბოდა და ძვირადღირებული მანქანითაც გადაადგილდებოდა ქალაქში, რა თქმა უნდა, გავლენიანი მამიკოს წყალობით.

ქვეყანაში კორუფცია და ძალადობა მივინგარებდა და ამ ყოფის ნამდვილი სახის გაცნობიერებაც ძნელი იყო, რადგან ამ მენტალიტეტს და ამ ყოფას, რატომღაც გმირული, „მაჩოისტური“ საბურველი ჰქონდა შემოხვეული. ომმა, იმპერიის მარცხმა, განუკითხაობამ, იარაღმა და ნარკოტიკებმა საზოგადოებისათვის ნეგატიური შედეგები მოიტანა [ასათიანი ს., ელექტრონული რესურსი].

ს. ასათიანი მართებულად შენიშნავს, რომ ნაწარმოებში, ვაკეა წინა პლანზე წამოწეული. ვაკე დომინირებს „ობოლეშიც“, სადაც მოქმედება დასავლეთ საქართველოსა და ამერიკასთან ერთად კონკრეტულად ვაკეს უკავშირდება. მწერალი ძაღლების ცხოვრებასაც კი ვაკის რაიონში შლის.

ს. ასათიანის მოგონება, რომ ეს ტრაგიკული ფონი განსაკუთრებით თბილისის ცენტრალურ ნაწილში აღმოჩნდა თვალშისაცემი, იქ, სადაც ნაკლებად ისჯებოდნენ პოლიტიკური უფლებამოსილების წყალობით და რომ ეს უბნები მიკერძოებული პოლიტიკოსებისა თუ ბიზნესმენების შვილებმა და შვილიშვილებმა ძალადობის კერად და „საძმოს“ სათარეშოდ აქციეს [ასათიანი ს., ელექტრონული რესურსი], შეიძლება ვაკის ტერიტორიაზე მოთარეშე ძაღლებში განსხეულებულ პოლიტიკოსთა „აყვავებული ძაღლური“ ცხოვრების დამატებით ახსნად ჩაითვალოს და ყოველივე აქედან გამომდინარე, პეტრუჩიოს გამოკვლევის ზაზა კობახიძისეულ მიგნებასაც დამატებით ამყარებს სახინკლეში გათამაშებული სცენა, სადაც სავარაუდოდ, ამარეტოსა და ხინკალზე შეყვარებული, ძვირადღირებულ სასმელზე, საჭმელზე, მანქანაზე, ფეხსაცმელსა და იარაღზე გაუთავებლად მოლაპარაკე, ყველა სიტუაციაში გამართლებული და უფლებამოსილი, გავლენიანი ფიგურა ხანდაზმულს დაუფიქრებლად ესვრის და წირავს.

„ფალიაშვილის ქუჩის ძაღლები“ ანარეკლია ზემოთქმულისა: ზაზა შემთხვევით შეხვედრილ დაუმას ვერაფერზე ელაპარაკებოდა, რადგან გასულ ორ-სამ დღეში არავინ მოეკლათ

და წართმევითაც არავისთვის წაერთმევიათ რამე. სხვა რა უნდა ეთქვათ ერთმანეთისთვის?!

ზაზა თვითონაც აღნიშნავს, რომ მისნაირებს კლავენ შემთხვევით გამოფრენილი ტყვიები, რომლებიც ადრე „ბელურებივით დაფრინავდნენ რუსთაველზე, ახლა კი საერთოდ ყველგან დაფრინავენ მერცხლებივით“ [მორჩილაძე ა., 1995:11], „დღეს სადაც მივედი, ყველგან სროლა იყო“ [მორჩილაძე ა., 1995:118].

90-იან წლებში ახალ კულტურულსა და პოლიტიკურ ფაზაში გადასვლამ გავლენა იქონია რელიგიურ მსოფლმხედველობაზეც. ათეიზმის ტყვეობაში მყოფი საზოგადოება საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, ახლა რელიგიურ ფანატიზმს მიეცა. ცოდვების გამოსყიდვის მამუკასეული მიდგომა სწორედ ამას მოწმობს. მას მიაჩნდა, რომ თუკი ეკლესიას ააშენებდა, ყველა ცოდვას გამოისყიდდა. რაც მეტ ეკლესიას ააგებდა, მით მეტი გარანტია ექნებოდა ღმერთისგან ცოდვების მიტვეებისა. ამიტომაც, გადაეწყვიტა ერთი ეკლესიის აშენება დათუშკის, მეორისა კი – ზაზას სახელზე.

პოლ მანინგის შეფასებით, 90-იან წლებში საზღვრების გახსნამ საქართველოში მასობრივად გამოიწვია ევროპული საქონლის შემოტანა. ბაზარზე დასავლური საქონლის შემოსვლა ჩვენს ქვეყანაში დიდ მოვლენას წარმოადგენდა. ერთ-ერთი ასეთი იყო სიგარეტი „მაგნა“, რომელსაც საკმაოდ დიდი მოწონება ჰქონდა. „მაგნა“ იყო არა მხოლოდ პროდუქტი, არამედ ადამიანის, ადგილის, დროის და საერთო ჯამში პრე-სოციალისტური ეპოქის სიმბოლო, რომელიც ახსოვთ, როგორც მწვევლებს, ისე არამწვევლებსაც, რადგან ეს გახლდათ ყველაზე იაფფასიანი ბრენდი საზოგადოების ფართო მასებისათვის განკუთვნილი.

ზაზასთვის „მაგნას“ ორმაგი დატვირთვა აქვს. ერთია აბსტრაქტული, როგორც ეპოქის სიმბოლო, მეორე კი – კონკრეტული, ვიტალური მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებელი. ზაზასთვის „მაგნა“ რთული პერიოდის გადასვლასთან დაკავშირებული პრობლემების მეტაფორა და მეტონიმი.

„მაგნა“ ეპოქის სიმბოლოა – კომუნიზმის დასასრულის სიმბოლო, რომელიც თვალშისაცემი თბილისში „მაგნას“ შემოსვლამ ცხადყო. „მაგნა“ ასევე ადგილის სიმბოლოა, კონკრეტულ შემთხვევაში ვაკის. ჭაუჭაუაძეზე ჯიხურები „მაგნას“ კოლოფებით იყო გადავსებული. ამ სიგარეტს გერბის ფუნქციაც შეეძლო შეეთავსებინა, თუკი ეს მისია დაეკისრებოდა. და „მაგნა“ სიმბოლოა ქართველობის, იმ ქართველების, რომლებმაც თვალი გაახილეს და კომუნიზმს დაცილდნენ.

სოციალიზმსა და კაპიტალიზმს შორის სხვაობის ცხადად ჩვენებაც „მაგნამ“ იკისრა და დასავლეთისაკენ მიუღწეველი და შეუძლებელი სვლის სიმბოლოდ იქცა. „მაგნამ“ დასავლეთი შემოიყვანა საქართველოში. ზაზას დასავლეთში უნდა წასვლა, მაგრამ წასვლა არ შეუძლია. ზაზას არა მარტო „მაგნა“, არამედ დასავლეთი აინტერესებს, კონკრეტულად კი – ნიცა. „მაგნას“ შემოსვლამ ადამიანთა ცნობიერებაში ცვლილებები შემოიტანა. ზაზას მეგობრები მიემგზავრებოდნენ ნიცაში, კანზას სიტიში. ზაზას არათუ ნიცასა და კანზას სიტიში წასვლა, არამედ „მაგნას“ ყიდვაც კი არ შეუძლია.

„მაგნა“ საქართველოშია და ყველგანაა, თუმცა მიუწვდომელია. ის წარმოდგენილია, როგორც სპექტაკლი, ანუ არ არის მოხმარებისათვის განკუთვნილი. სოციალიზმის დროს საქონელი იქმნებოდა მოხმარებისათვის, კაპიტალიზმში კი შექმნილი პროდუქტი შესაძლოა ვერ გამოიყენო. „მაგნას სურვილი ჰგავს, ნიცაში წასვლის სურვილს“.

რეალური საგნების სპექტაკლამდე დაყვანას დაემატა ფულის პრობლემა. ფულმა დაკარგა ღირებულება. პრესოციალისტურ პირობებში ქართული ფულით დასავლური საქონლის ყიდვა არ ხერხდებოდა. სამაგიეროდ შესაძლებელი იყო სოციალისტური პროდუქტის „კოლხეთის“ ყიდვა ე. წ. კუპონით.

ამასთან ფასები ყალიბდებოდა არა მარტო საქონლის, არამედ ადგილის მიხედვითაც. სოციალიზმში აკონტროლებდა ფასებს, კომუნიზმის დასასრულისას კი „შოკურმა თერაპიამ“ ფასების მოძრაობა გამოიწვია, განსაკუთრებით კი გაძვირება და ზრდა [მანინგი პ., ელექტრონული რესურსი: 2007].

ზაზას რეალურად აქვს გაცნობიერებული, რომ „მაგნამ“ ახალი სოციალური და კულტურული რეალობა მოიტანა. ეს რეალობა ქმნიდა განსხვავებულ იერარქიასა და განსხვავებულ ფასს. ვაკეში ყიდვა ნიშნავდა, რომ ფინანსურად არ გიჭირდა, ყაზბეგზე ყიდვა მიუთითებდა, რომ ფინანსურად კიდევ უფრო კარგად იყავი. ყაზბეგზე ყველაფერს გაორმაგებული ფასი ჰქონდა და თუ იყიდდი, ძვირს გადაიხდიდი „კლიენტი“ ხდებოდი და „პრესტიჟი“ გემატებოდა.

მწერალი ნაწარმოებში ყურადღებას ამახვილებს ასევე უშუქობის პერიოდზე. „ფალიაშვილის ქუჩის ძაღლები“ ზაზამ უშუქობაზე ჩივილით დაიწყო: „არც ღამით იყო შუქი და არც ახლაა – დილით“ [მორჩილაძე ა., 1995:3] და მეზობელს სთხოვდა დენის მეორე ხაზის შემოყვანას; ნიკუშა ფანრის ნათებით აღიოდა მეგობართან; ქეთას შეფასებით კი მიუხედავად იმისა, რომ სინათლე არ იყო და ციოდა, დილა მაინც მშვენიერი იყო და ტრაგიკულს ამაში ვერაფერს ხედავდა.

ამავე პერიოდისაა ნარკომანიის გამძაფრებული პრობლემაც: ვატოს ნარკოტიკისათვის თავი დაღწევის მიზნით იმდენი ნემსი გაუკეთეს, რომ კინაღამ დაადებოდა; ზაზამ იხსენებდა კოლუმბიელი ნარკობარონისა და კონტრაბანდისტის, პაბლო ემილიო ესკობარ გავირიას (1949-1993 წწ.) მკვლელობის ამბავს მედელინში, რომელიც მისი აზრით კოლუმბიაში კი არა, საქართველოში უნდა დაბადებულიყო, რადგან აქ მისი ღვაწლი ჯეროვნად დაფასდებოდა.

ხაზგასმულია ასევე 90-იან წლებში საზღვრების გახსნის შემდეგ მოსახლეობის ქვეყნის გარეთ ემიგრაცია: საზღვარგარეთ ოჯახიდან ერთი წევრი მაინც მიდიოდა. ასეთია ვენაში გადაცხოვრებული ნინაკას ძმა, კოკა. ასე აღმოჩნდა კოტე ამერიკაში, ჯავახა – ესპანეთში, ცკიტა – ჰოლანდიაში, თუშმალა – პარიზში, შეშიკა ლონდონში, სხვები ან მოსკოვში ანაც სხვაგან, მაგრამ ზაზა ფინანსური პრობლემის გამო ვერსად წავიდა. საქართველოში ჩამოსული ამერიკელი მეცნიერისა და პოლიტიკური მოღვაწის ზბიგნევ ბზეჟინსკის ლექციაც „რა ცუდია აქ და რა კარგია იქ“ ირონიულად მიანიშნებს საქართველოში არსებულ მძიმე სოციალურსა და ეკონომიკურ მდგომარეობაზე.

ნაწარმოებში ქრონოტოპის თვალსაზრისით, დროისა და სივრცის თანხვედრაა. პერსონაჟები ეპოქის შესაბამისი ლექსიკით მეტყველებენ და ფრაგმენტულად მოგვითხრობენ თავიანთი ცხოვრებაზე – რეალურ დროსა და ადგილზე. საუბრობენ რუსული და ინგლისური სიტყვებით: რუსული: პროსტა, დვიჟოკი, კაროჩე, სვაბოდა, ვსო, იგროკი; ინგლისური: შუხები, საილენს, ჰეფი ენდი, თოფ სექრეთ, ბოდიგარდი; პერსონაჟებს ე. წ. „კლინკები“ აქვთ, მაგალითად კაკუჩა, დაუშა, პეტრუჩიო, რიგლი და სხვ. თითოეული პერსონაჟის თავისი კუთვნილი სოციალური ფენისათვის დამახასიათებელი ლექსიკით ამეტყველება ნაწარმოებს მეტ ბუნებრიობას ჰმატებს და ეპოქასაც სრულყოფილად წარმოაჩენს.

თ. თალაკვაძის შეფასებით ნაწარმოების პერსონაჟების ერთი ნაწილი (ზაზა და თავისი მეგობრები) 90-იან წლებში არსებული რეალობის მიღმა დარჩნენ. მათ ვერ მოახერხეს განარკმინება, გამდიდრება და არსებულ ყოფასთან შეგუება. ნიცა და შავი ზღვის იქეთ არსებული სამყარო 90-იან წლებში უკვე რეალური ოცნებაა, რომელსაც საზოგადოება უშუქობის, სამოქალაქო ომისა და „ჩამოგრძელებული სიფათების ფონზე“ შეხვდა. [თალაკვაძე თ., ელექტრონული რესურსი]. ახალი თაობა უმიზნო, უიარაღო და უმწეო აღმოჩნდა ახალ რეალობასთან. ზაზას ერთ-ერთი დიალოგიც ქეთასთან – „ვერაფერს ვერ ვაკეთებ... უაზროდ ვარ“ – ვინ აკეთებს რამეს?...-სხვა რაში გაინტერესებს? შენ უნდა გააკეთო რამე...“ [მორჩილაძე ა., 1995: 31] ეპოქის თაობის უსუსურობის, უმოქმედობისა და უმწეობის გააზრებაა.

„ფალიაშვილის ქუჩის ძაღლებში“ სხვადასხვა ნაწილებსა თუ თავებს მოქმედ პირთა სახელები ჰქვია და ყოფით ანტურაჟს არსებითი, უბრალო აღწერაზე გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი დატვირთვა აქვს. შეიძლება ითქვას, რომ გარემო, რომელშიც ცხოვრობენ და მოქმედებენ რომანის გმირები, კიდევ ერთი გმირია და მისი ფერები, გემო, ტემპერატურა ამ უცნაური გმირის ხასიათის თვისებებია, როგორც ოდესღაც ამბობდნენ, ხოლო ადგილთა მონაცვლეობა შუქისა და ჩრდილის იდუმალი თამაში, ზოგჯერ გამაღიზიანებელი და ზოგჯერ ძლივს გასაგონი ბგერები კი – რომანში აღწერილი მისი ცხოვრებაა [ლაღარია ნ., ელექტრონული რესურსი].

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ასათიანი ს. 1990-იანი წლები, რომელიც მუდამ ჩვენთანაა. 2014, ელექტრონული რესურსი: <https://www.radiotavisupleba.ge/a/blog-salome-asatiani-90s/26565032.html>
2. თალაკვაძე თ. 90-იანი წლების გარდატეხა აკა მორჩილადის „ფალიაშილის ქუჩის ძაღლები, ინგო შულტსეს SIMPLE STORYS-ისა და ვიქტორ პევევინის მწერების ცხოვრების შედარებითი ანალიზის მიხედვით. ელექტრონული რესურსი: <https://studentresearch.iliauni.edu.ge/90-iani-tslebis-gardatekha-aka-morchiladzis-phaliashvilis-quchis-dzaghlebis-ingo-shultses-simple-storys-isa-da-viqtor-pelevinis-mtserebis-tskhovrebis-shedarebithi-analizis-mikhedvith/>
3. ლადარია ნ. რა სხვა? აკა მორჩილადე. „სხვა“, რომანი. „ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა“, თბილისი, 2002. საზოგადოებრივ-ლიტერატურული
4. ჟურნალი „არილი“, 18:03:2009 ელექტრონული რესურსი: <http://arilimag.ge/%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%A9%E1%83%98%E1%83%9A/>
5. მანინგი პ. „მაგნას“ ეპოქა: ბრენდის ტოტემიზმი და წარმოსახვითი გადასვლა სოციალიზმიდან პოსტ-სოციალიზმზე საქართველოში. 2007, თბილისი, ელექტრონული რესურსი: https://www.academia.edu/3256034/Epoch_of_Magna_Georgian_Version_2007
6. მორჩილადე ა. ფალიაშილის ქუჩის ძაღლები, 1995, თბილისი.

Shorena Shavreshiani

Doctor of Philology,

Tbilisi, Georgia

HISTORICAL NARRATIVE AND MATERIAL-EXISTENTIAL PROBLEMS IN AKA MORCHILADZE'S „PALIASHVILI STREET DOGS”

Abstract

The socio-political changes that took place in the 1990s (the collapse of the Soviet Union, the restoration of Georgia's independence, the change of the socialist system in the post-socialist period), which was called as the transitional period, had an impact on literature.

In this respect Aka Morchiladze's work „Paliashvili Street Dogs“ is noteworthy.

The action in the work takes place in Tbilisi after the war of the 90s.

The protagonist of the novel Zaza Kobakhidze wants to travel to Nice. He tried to buy a cigarette „Magna“, which had different prices depending on the place – in some places it costs 500, in some places it costs 550 rubles. Zaza did not have rubles, and no one gave him a cigarette on the coupon; „Magna“ has a symbolic meaning – it is a symbol of freedom, Europeanness, the end of communism, and Georgia. It is also a symbol of the place -Vake. This cigarette could also combine the function of State Emblem.

An interesting passage is created by the „personal life of stray dogs“ described by Petruccio. It discusses in detail the daily life of dogs, staffed by different communities and teams, redistribution of rights and etc. Zaza evaluated the research politically, he saw political figures in the dogs, and their relevant attitude towards citizens.

The work also highlights the problem of drug addiction, religious themes, murder, robbery and etc. which we will discuss in detail in the report.

Keywords: Literature, Georgian Literature.

რამდენიმე დამოკიდებული წინადადებათა სპინაქსური წინადადება სპინაქსში

სვანურში ორკომპონენტიანი სპინაქსური წინადადებების გვერდით, მრავლად გვხვდება ისეთი კონსტრუქციები, სადაც ერთ მთავარ წინადადებასთან რამდენიმე დამოკიდებულია დაკავშირებული.

ასეთი დამოკიდებული წინადადებები თანადაქვემდებარებულები არიან.

მიუხედავად იმისა, რომ თანადაქვემდებარებული დამოკიდებულები ერთ მთავარ წინადადებას მიემართებიან, შეიძლება იყონ არაერთგვარი, თუკი მთავარი წინადადების სხვადასხვა წევრს მიემართებიან და შესაბამისად, სხვადასხვა სინტაქსური ფუნქცია აქვთ.

ლიტრალ ესტა ხეხლი, ეჯი, მახე ნადგარ ახა ძარ ხერი, ეჯღნი ქა მეღრალ ლი (ბქ., სვან. პროზ. ტექსტ., 78) „სიმღერა ვისაც ეცოდინება, ის, ახალი გარდაცვლილი თუ ვინმე ყოფილა, მაინც იმღერებს“

შომანს ერ ლითრინე ლმბინე, ეჩქა ჩუ მიხალდა, ერ ჩუ მაშთხუიდა (ლნტ., სვან. პროზ. ტექსტ., 84) „როცა რომ თრევა დაიწყო, მაშინ ვიცოდი, რომ დამმარხავდა“

დერუნდ ლოქ ნათხუიარემი თუალს ჩუეხსუნე მეთხუიარ, ეჩის ლოქ ნათხუიარე ჩიგარ მუღტარალად ხეუღრლნი, იმთუდ ლოქ დო აღინე ლათხუიარდ (ლშხ., სვან. პროზ. ტექსტ., 18) „ვინც ნანადირვის თვალს იხვედრებს მონადირე, იმას ნანადირვეი ყოველთვის უხვად მიეცემა, სადაც არ უნდა წავიდეს სანადიროდ“

ლოტი ერ ადგან, დერა, ეჩქა მაგ არდას აღდარ, გარდაფხადქალ, ერუნდ ჩუნრდა შუანისა (ჩოლ.) „ლოტი რომ გარდაიცვალა, ხომ, მაშინ ყველანი იყვნენ („იმყოფებოდნენ“) ესენი, გარდაფხადქები, ვინც იყვნენ („იმყოფებოდნენ“) სვანეთში“...

ასევე არაერთგვარ წინადადებებად მიიხნევა ერთი და იმავე ტიპის (ერთი სახის) თანადაქვემდებარებული წინადადებებიც, თუკი მთავარი წინადადების სხვადასხვა წევრს მიემართებიან. ქვემოთ მოყვანილ ილუსტრაციებში დამოკიდებული წინადადებები დროის გარემოებითა, მაგრამ არაერთგვარია, რადგან სხვადასხვა წევრს მიემართება:

ხონამ მნკი მეზგათე ლახ ხეკდღნოლდა ტყუეს, ეჩქას ქორს გარ ხეკდხ, ტოდე საჯსნარს ქა დო იკადლახ (ბზ., სვან. ქრესტ., 70) „უფრო ადრე როცა მიესვლებოდა ტყვეს ოჯახში, მაშინ სახლში მარტო ჰყავდათ, სანამ გადასახადს გადაიხდიდნენ“

მხე ხილ ერ მხე მაშანს ნშენი, აღ ხილი მაშანს ლიკმარი იშკან მნდ ხოშიდ, ტოდ დო ქორს ხოშა ჟი დო ნკემარი (ლნტ.) „ახალი ხილი რომ ახალ ნაყოფს მოისხამს, ამ ხილის ნაყოფის დაგემოვნება სხვას არ შეუძლია, სანამ სახლის უფროსი არ დააგემოვნებს“

ჩუ ერ ინხენის ჩუქუნ, ჟი დემ ფუშტდეს ეჩქად, ტოდ თნბუს დო ლქუნე (ლშხ., სვან. ქრესტ., 246) „რომ მოიგდებენ ქვეშ, არ აუშვებენ მანამ, სანამ თანხმობას („ნებას“) არ იტყვის“

სგურ ხეშტხენის ხოღშიგნპილს, ეჩქა ლეთხუმარს ხაბენს, ოდლო თელდ ედგათუი (ჩოლ.) „რომ შემოაკლდებათ ბოლოს, მაშინ საბელს მიაბამენ, სანამ არ დამთავრდება“

თანადაქვემდებარებულ სპინაქსურ კონსტრუქციებში, არაერთგვარი დამოკიდებული წინადადებები, უმეტესწილად, მთავარ წინადადებას წევრ-კავშირითა (წინა პოზიციის დამოკიდებულებაში) და მაქვემდებარებელი კავშირით (მთავარის მომდევნო დამოკიდებულებაში) უერთდება, თუმცა გვაქვს საპირისპირო შემთხვევებიც, როცა ანლაუტში მდგომ დამოკიდებულში მაქვემდებარებელი კავშირია, ხოლო აუსლაუტში საკავშირებელი სიტყვა:

ქორა ყორ იმუნდხან ლი, ეჩხან ლტგნა მეგამს დნსგდა ჟიბანჟურნ, ერე ქტინღემგემი ნაჯტდი, ნაზიმ ლემარღესუ (ბზ., სვან. ქრესტ., 112) „სახლის კარი საიდანაცაა, იქიდან გამოთლილ მორს დებდა ზემოდან, რომ საქონლის სიგრძე ყოფილიყო“

ხომა დღსკ ერუანდს ხეკედუნრლ მეზგათმდსა, ეჯრ დემ ხესგური ტაბავს, უერ მრმ ოხდელას იშგენ ღეწიასრ (ხოლ.) „უფრო ადრე ვისაც მოესვლებოდა ოჯახში, ისიც არ მიუჯდებოდა სუფრას, რომ არ მოუცადოს სხვა მოწვეულებს“

სკ'ენ აჩადს ალ მოჯამგირნლ ქორხო, ხქტხ ხოშას, იმადჟი ხქტ მათხოტნრდ (ლნტ., სვან. პროზ. ტექსტ., 265) „რომ შემოვიდნენ ეს მოჯამაგირეები სახლში, უთხრეს უფროსს, როგორც უთხრა მათხოვარმა“

სეტა ჭიშხარ ერ ხითხელა, ხაკუნერ ანეხი ტყაბ ადგილთე, იმედ ცხეკ ორდი (ლშხ., სვან. პროზ. ტექსტ., 36) „მარხილის ფეხები რომ იშოვო, უნდა წახვიდე ფერდობ ადგილზე, სადაც ტყე იქნება“

არაერთგვარი დამოკიდებული წინადადებები (ყველა) შეიძლება მთავარს დაუკავშირდნენ ან მაქვემდებარებელი კავშირებით, ან წევრ-კავშირებით:

დალო, ლახე ღნდი ალას დომ ოლლორტედ (ალექსანდრეს), დალო, ეჯგუნრ ოლგონტად, ერე ალექსანდრე დრსა ანგეს ზგითე (ბზ., სვან. პროზ. ტექსტ., 227) „აბა, თუ დღეს ამას ვერ მოვატყუებთ (ალექსანდრეს), აბა, ისეთი („იმგვარი“) მოვუგონოთ, რომ ალექსანდრე ვერ მოვიდეს სახლში“

ქორალს ერ აგანის ღედდრბახს, ეჯკალიბ შდულტარს ხოსყის ნამსგუნენში გუნდა, ერე ეჯდარე ღისგდის დესამა ხონა (ლშხ., სვან. პროზ. ტექსტ., 51) „სახლებს რომ აგებენ დარბახიანს, ისეთ ქონგურებს უკეთებენ სილამაზის გამო, რომ მათ ყურებას არაფერი სჯობს“

დერუნდს თოფნრ ხულტეს, ეჯმინ ღითოფს იბნეს ეჯ ფოყხო, იმადხენისკა სკარხალ ანდრი (ლნტ., სვან. პროზ. ტექსტ., 78) „ვისაც თოფები აქვთ, ისინი სროლას იწყებენ იმ მხარეს, საიდანაც სეტყვა მოდის“

დერუნდ ლოქ მინს გეზალს ლახიდნე, იმად ლოქ შიდ ხელტენის, ჩიდს ლოქ ენის ლახიდნეს (ლნტ., სვან. პროზ. ტექსტ., 126) „ვინც მათ შვილს მისცემსო, რაც ხელთ ექნებათო, ყველაფერს იმას მისცემნო“

თანადაქვემდებარებულ დამოკიდებულ წინადადებებში უმეტესწილად საკავშირებელი საშუალებები წარმოღგენილია, იშვიათად შეიძლება გამოტოვებული იყოს, უფრო მეტად ბალსქემოური დიალექტის მასალაში.

როგორც ცნობილია, არაერთგვარი დამოკიდებულ წინადადებები მთავარი წინადადების სხვადასხვა წევრს მიემართებიან, შესაბამისად მთავარ წინადადებაში გვაქვს ან ივარაუდება რამდენიმე მისათითებელი სიტყვა. საკორელაციო სიტყვები შეიძლება წარმოღგენილი იყოს, თუმცა ხშირ შემთხვევაში შეიძლება აკლდეს რომელიმე (ან იშვიათად ყველა), მაგრამ მათი აღდგენა შესაძლებელია:

ერ ასლტრიდ ტეტრლეჟა, [ენქა] ეჭკალი ბიქტ ანკაიდა, ერე იყუფურე მეგამნრს (ლნტ., სვან. ქრესტ. 307) „რომ მივიღვართ ტევრზე, [მაშინ] ისეთი ქარი დაიწყო („წამოღვა“), რომ გლეჯს მორებს“

ერ ღოხემფედტნეს ხენწიფი ღაზგას, [ენქა] ტეზრალდ ხახნეს ხენწიფს [ეჯი], ერე ბერიან ლოქ ანდრი (ლშხ., სვან. პროზ. ტექსტ., 89) „რომ მიუახლოვდნენ ხელმწიფის საცხოვრებელს, [მაშინ] ვეზირებმა ახარეს ხელმწიფეს [ის], რომ ბერიანი მოდისო“

აქვე უნდა აღინიშნოს ერთი ტენდენციაც, რომ ხშირ შემთხვევაში მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება ერე „რომ“ კავშირის გარეშე უკავშირდება მთავარ წინადადებას და ამ უკანასკნელს კორელატიც აკლია:

შომტუნდ ღიჯნი იბნი, ეჯ ღადუნდ ჰამს ღემზერანს ჟი ხამზერის სოლომონს [ეჯლა], [ერე] ხონა ღიჯნი-ღიღუნდუნდ ხწყრის მინს (ბზ.) „როცა ხვნი იწყება, იმ დღეს დილას შესაწირ პურებს დაალოცავენ სოლომონს [იმიტომ], [რომ] კარგი ხვა-თესვა ჰქონდეთ („უქნას“) მათ“

ესა ლოქ ხულტა მიხ, ღალემუ [ეჯლა], [ერე] ჯედ ლოქ დესიამ ხმნე (ლშხ., სვან. პროზ. ტექსტ., 114) „თუ აქვსო მას, ჭამოსო [იმიტომ], [რომ] თვითონ არაფერს აჭმევსო“

ელო კოჭრლ ბოფშინდარ ხაყახ, აღდარს ადდეღადს დედ იმუნლამ ჟი ხაქტემს [ეჯლა], [ერე] მრდ ხეწეს მფუნენში ღიშტაბს (ხოლ.) „თუ პატარა ბავშვები ჰყავთ, ამათ გადასაფარებელს ან რამეს დააფარებენ [იმიტომ], [რომ] არ დაინახონ სუფრის წამდგმელის საქმიანობა“...

რამდენიმე დამოკიდებულ-წინადადებიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებში ასევე გვხვდება ერთგვარი თანადაქვემდებარებული წინადადებები, რომლებიც მთავარი წინადადების ერთსა და იმავე წევრს ხსნიან, მიემართებიან და ერთსა და იმავე ტიპს განეკუთვნებიან. ასეთი დამოკიდებული წინადადებები, შეიძლება ითქვას, ერთმანეთის მიმართ თანწყობილია:

ლახე ხოშა მუსობ ლი, ლახე მუს მასწრდ ხაზ, ექას დაბზრს ჰუყუდ ხაღსეის კანწს (ბზ) „როცა დიდთოვლობაა, როცა თოვლი ბლომად ადევს, მაშინ ყანებს გროვად აყრიან („ადებენ“) ნაკელს“

ჩიჟემი ოჯახსო ერ ანკედენდას, ლედხურის ერ ჩაჟხენჩუ ჩანაგენოლს, თუფს აკუანახ (ლნტ.) „სიძის ოჯახში რომ მოვიდოდნენ, საცოლეს რომ ცხენიდან ჩამოსვამდნენ, თოფს ისროდნენ“

ღნაუ ზურნლ ერ ხეყნრლ, ჭყინტეი ერ ირრლ ღნაუ, ექა შტანს სგა ლექმე ჯნდა გიმ (ლშხ.) „ფეხმძიმე ქალი რომ ეყოლებოდა, ბიჭზე რომ იქნებოდა ფეხმძიმედ, მაშინ სვანეთში მისამატებელი გქონდა მიწა“

ჭინჭტერ ერ ქა ხოჯდენის, ქერ ხოშდეს, ეჩნლონენ ჩრს ჩ'უბზის სერ (ჩოლ.) „ბიბილო რომ გამოუვათ, რომ გამოაყროთ, მერე ყველაფერს შეჭამენ“

ჩამოთვლილ ილუსტრაციებში თითო მთავარ წინადადებასთან რამდენიმე ერთგვარი დამოკიდებული წინადადებაა დაკავშირებული, ყველა მათგანი დროის გარემოებითაა და საკავშირებელ საშუალებად მაქვემდებარებელი კავშირებია გამოყენებული.

მთავარ წინადადებას ერთგვარი დამოკიდებული წინადადებები, ასევე, უკავშირდებიან წევრ-კავშირებით (გამომდინარე იქიდან თუ რა სინტაქსური ფუნქცია აქვთ ერთგვარ წინადადებებს), რომლებიც, უმეტესწილად, ერთსა და იმავე ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი:

ოშტნდ ბან ნან უშტნრჟინ ოთგედ, ოშტნდ ქტიშე ხაჯმარა ალ ქორს, ეჩშელდ ხოჩრება ღნხო ალ ქორს, ჯგრნა! (ბზ) „რამდენი ქვაც ერთმანეთზე დავადეთ („ავაგეთ“), რამდენი ქვიშაც ამ სახლს მოხმარებია, იმდენი კარგი მიეცი ამ ოჯახს, წმინდა გიორგი!“

იმტნდ მელობოტნდ ლახთერ, იმტნდ ქა ხათონნე ლეჩომდ, ეჯის ჩრს ჩუ იჩოს (ლშხ.) „რასაც მკითხავი („მელობოვე“) შეატყობს, რასაც ასწავლის გასაკეთებლად, იმას ყველაფერს აკეთებენ“

ახალგაზრდნდ ერტნდ ლახს, ერტნდ ჩ'უარის ლუარ, ეჯდარ ქა მეკდე ლის ამხნუ (ჩოლ.) „ახალგაზრდები ვინც იყვნენ, ვინც ცოცხლები არიან, ისინი წამოსულები არიან აქეთ“...

რაც შეეხება თანადაქვემდებარებულ წინადადებათა პოზიციას, არაერთგვარი დამოკიდებული წინადადები, უმეტესწილად, თავში და ბოლოშია, ხოლო მთავარი შუაშია მოქცეული, ასევე გვხვდება შემთხვევები, როცა რომელიმე დამოკიდებული მთავარშია მოქცეული:

ნაბოხთე ლახე დეცე ღწრტყს ხეწდენი, ეჯ'ენრ ღანშან ღ'ერე მერმა ლადად ჩუ იპნტდარ (ბზ., სვან. ქრესტ., 49) „საღამოსკენ როცა ცისარტყელას დაინახავს, ეს იმის ნიშანია, რომ მეორე დღეს გაავდრდება“

ერთნდშთე ლოქ ალე ყუატილ ეჯდუა, ეჯი ლოქ ახზგზ მიშტნთე, ედო ლოშტ დემ ლოქ ჯიტხე (ჩოლ.) „ვისთანაც ეს ყვავილი მიგაქვსო, ის გამოავზავნეო ჩემთან, თორემ უკან არ გაგიშვებო“

დინად ლახთერეს, ექას ლეჟიზ ქოტ ოთჯიდ, იმგტნ პრის, ედთე (ბქ., სვან. პროზ. ტექსტ. 325) „გოგომ შეატყოს, მაშინ საგზალი მიუტანონო, სადაც არიან, იქ“

აზე ქათაქანდნე, ექა, ხედუნდ ბეფში გაკ ირდა ხოშა ფედის, ეჯი ახაფიშტუე (ლნტ., სვან. პროზ. ტექსტ., 42) „თუ ააცილებს, მაშინ, რომელი ბავშვის კაკალიც იქნება უფრო ახლოს, ის ესვრის“

ხოლო ერთგვარი დამოკიდებული წინადადებები, ძირითადად, წინ უსწრებენ მთავარ წინადადებას, იშვიათად შეიძლება მთავარი იყოს ანლაუტში ან რომელიმე დამოკიდებული იყოს ჩართული მთავარში:

ერ ლოქ იმზერნა, ერ ლოქ ხაჯტრანდნა დერბეთს, ეჯი ჯედ ლოქ ლემნრელი (ლშხ.) „რომ ლოცულობდაო, რომ ემუდარებოდაო ღმერთს, ის მე („თვითონ“) ვიყავიო („იყოო“)“

ქა ერ ანასკუტეჯნოლხ ლღდგვარს, ლიგტანეს ერ ქაგათუახ, ეჩქა ლეზუტებ-ლეორეს ქა ჯიდეს კალხო (ლნტ.) „რომ გამოასვენებდნენ მიცვალებულს („მკვდარს“), ტირილს რომ დაამთავრებდნენ, მაშინ საჭმელ-სასმელს გამოიტანენ კალოზე“

აღე ისეი ა ლიმბრაუტ ჩიგარ ეჯი საქმეი ე, დაგრნლობ ერ ლი, ზურნლა კინჩხი ქტეცა ერ ლი (ჩოლ.) „ეს კეთდება, ეს მედიატორობა, ყოველთვის იმ საქმეზე აი, მკვლევლობა რომ იქნება, ქალის თავის მოჭრა რომ არის“

მაშდშა ლახე ლჷსუ მეზგე, ეჩქას, ჯა გარ ლახე დოშ ხწრა ლემდბს, ჩუ ლენდი ხნდ (ბზ., სვან. ქრესტ., 30) „მარტოხელა როცა იყო ოჯახი, მაშინ, თვითონ მარტო როცა ვერ ერეოდა საქმეს, ნადები უნდა დაიხმაროს“...

რამდენიმეკომპონენტიან რთულ ქვეწყობილ კონსტრუქციებში ჩოლურულ მეტყველებაში გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა მთავარ წინადადებაში ჩავარდნილია შედგენილი შემასმენლის ზმნური ნაწილი ან მარტივი შემასმენელი, რაც ზეპირი მეტყველებისათვის დამახასიათებელია:

ენწლო ლირტნდ [ლი], ნარის ერ იყერ, ნარი ერ ჯედნი (ჩოლ.) „მერე გათენება [არის], გათენებას რომ იწყებს („იცემს“), სინათლე რომ მოვა“

მახე დოშტულ ერ ლი, ეშჩუნენ ერ იცხემ დოშტულ, ეჯი მეცხმ დოშტულ [ლი] (ჩოლ.) „ახა, ლი მთვარე როა, იქ რომ იზრდება მთვარე, ის მზარდი მთვარე [არის]“

ნეცინ კაკლ მწდ ლას, ლგფჯატე მწდ ორრლ, ეჯის გწი კაცხუმ მედე [ხაშდუნდას] (ჩოლ.) „წვრილი კაკალი რაც იყო, გაფუჭებული რაც იქნებოდა, იმას დანის წვერით [აყრევინებდნენ]“

ერთნდს საშუალეა ხუტნ, ლწკ ერთნდს ხერრლ, ეჯდარ ლუჯმარეს მეჟუმ [აფრახ] (ჩოლ.) „ვისაც საშუალეა ჰქონდა, წველა ვისაც ექნებოდა, ისინი სულგუნს მზით [აშრობდნენ]“

რამდენიმე დამოკიდებულიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებში, ზემოთ განხილული ილუსტრაციების გარდა, გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როცა მთავართან დაკავშირებულ დამოკიდებულ წინადადებას ახლავს თავისივე დამოკიდებული, ამ უკანასკნელს კიდევ თავისი, ასეთ დაქვემდებარებას თანამიმდევრულ დაქვემდებარებას უწოდებენ:

ლწკრი კცხურნ ერ ჯტწრლს ხაჯლეს, ეჯა ლახე ჩუ იშხი, ეჩქას ლწკირი ლგშის ლი (ბზ., სვან. ქრესტ., 108) „საკირეს ზემოთ („წვერზე“) რომ ჯვარს ასობენ, ის როცა დაიწვება, მაშინ საკირეც დამწვარია“

აღო როქტ ჯი მიხეშცახან ირდი, ეჯგტარ როქტ კიბდონს ოხშკადნ, ერე ჭგშხტშტ ლეზელალ დემეგ ხერი (ბქ., სვან. ქრესტ., 224) „აბა, თვითონ მასთან იქნებაო, იმისთანა („იმგვარ“) კიდობანს დაუჭედავსო, რომ ფეხით სასიარულო არ ექნებაო“

ჯე ლოქ ერ ხექნე, ედს (|| ეჩა ჟწხეს) ლოქ ეღტე გუდ ანჯედენი, ჯიმს ხტნდს ლოქ ლახინე (ლნტ., სვან. პროზ. ტექსტ., 127) „თვითონ რომ ეტყვისო, იმას (|| მის სახელს) თუ მიხვდებაო, მარილს ბევრს მისცემსო“

ლაგტანის სგობნე ლადედ აზხის მებუწრწლის, ერე ჟახმეგრწლტნახ ასაბიადს, შომწდღენ ხერის ლაგტან (ღშხ., სვან., ქრესტ., 242) „გასვენების („სატირლის“) წინა დღეს აგზავნიან მაცნეებს („შემტყობინებელს“), რომ გააგებინონ ნათესაობას („ასაბია-ს“), თუ როდის („როდესაც-ღა“) ექნებათ გასვენება („სატირალი“)“

ენწლო ლგმწრ, ჩტერ აღღტერწლის, ერე უშხტწრე ნწსკა ლიქტთერწლ ნოსა ჩომწახ (ჩოლ.) „მერე ყოფილა, რომ დაფიცებულან, რომ ერთმანეთს შორის ქურდობა არ ქნან“

დამოკიდებული წინადადება, რომელიც უშუალოდ მთავართანაა დაკავშირებული, I ხარისხის დამოკიდებულად ითვლება, ხოლო მასთან დაკავშირებული დამოკიდებული II ხარისხის დამოკიდებულად და ა. შ. და მათ შორის (სხვადასხვა ხარისხის დამოკიდებულებში) ისეთივე მიმართებაა, როგორც მთავარ წინადადებასა და დამოკიდებულ წინადადებაში არსებობს, შესაბამისად, დამოკიდებულ წინადადებაებში გვხვდება, ან იგულისხმება მისათითებელი სიტყვები. ასევე, შესაძლოა, კორელატი აკლდეს მთავარ წინადადებასაც:

აღა ჩუ ლუნაქტე პრი [ეჯღა], [ერე] მწმაგტემ ხომჯერახ [ეჩა], მწდ დო ლი გტემ (ბზ., სვან პროზ. ტექსტ., 133) „ეს გაოცებულია [იმიტომ], [რომ] არაფერი იციან [იმისი], თუ რა საქმეა“

აწე ქათაქანდნე ეჯ ბეფშ, ხედუბდ მერბე ლას, ეჩქა მესამე ახაფიშტუე (ლნტ., სვან. პროზ. ტექსტ., 43) „თუ ააცილებს ის ბავშვი, რომელიც მეორე იყო, მაშინ მესამე ესერის“

ბროლი კოშკისა ლოქ ერ ზითუნახაჲ არი, ეჩის ლოქ ე დრმ ანჯიდე დეხუდ, მიჩა მგხხოუთი ლოქ დესამა ლი (ლშხ., სვან. პროზ. ტექსტ., 80) „ბროლის კოშკში რომ მზეთუნახავი არისო, იმას თუ არ მოიყვანსო ცოლად, მისი განმკურნებელი არაფერი არისო“

ჩუჲ ლოქ ოთკარეს ყრრ, ელო ეჭკალი ლიკრდის ლოქ იხო, ერე თელ სოფელს ლოქ ადნგნე (ჩოლ.) „გაუდესო კარიო, თორემ ისე იკივლებსო, რომ მთელ სოფელს შეყრისო“

თანამიმდევრული დაქვემდებარებისას სხვადასხვა ხარისხის დამოკიდებული წინადადებები ან წინ უძღვიან მთავარ წინადადებას, ან მოსდევენ მას:

ხედუბდ ლოქ მიჩა ნდენნარ ალ ბოთლხოდას სკსესიენი ეჯჟინ, ერ ჩუ დემ ადაძირი ალ ბოთლს ქამეშხენჩუ, ეჯი ლოქ ხაკუ დეხუდ (ლნტ., სვან. პროზ. ტექსტ., 217) „მისი ქალიშვილებიდან რომელიც ამ ბოთლში ჩააფსამს ისე, რომ არ დაასველებს ბოთლს გარედან, ის უნდაო ცოლად“

ჟერ ენცხე ეჯზუმი, ერე ლიდხუბდ ერ ხეკუად, ქროთოგან დეხუთი ლათხელითე (ჩოლ.) „რომ გაიზარდა იმხელა, რომ დაოჯახება უნდოდა, გაუდგა ცოლი საძებნელად“

დჭუს სჭტ მერმა ლადდ, ერე ეჯკალიტ მა ნგონტე, ერე ჩუ მა ათყერს ჯარმამას (ბზ., სვან. ქრესტ. 167) „დევეს უთხრა მეორე დღეს, რომ ისეთი რამე მოიგონეო, რომ რამე დაემართოს ჯარმამას“

მეზგე დნრ არდა, ქან მრ ხედუბნრლ ეჯლად, ერე ამე ხოლა ლინთუს ერ იჩმდა, ტუფი ჩაფლარ ერ გუბდუბნნ (ჩოლ.) „არც ერთო იჯახი („მოსახლე“) არ იყო („იმყოფებოდა“), კანაფი რომ არ ჰქონოდა, იმიტომ („იმისთვის“), რომ აქ რომ ცუდი („ცუდ“) ზამთარი („ზამთარს“) იცოდა („იქმოდა“), ტყავის ფეხსაცმელი რომ გექონოდა“...

დასტურდება ისეთი რთული სინტაქსური კონსტრუქციებიც, რომელშიც ერთდროულად გვხვდება თანადაქვემდებარებული და თანამიმდევრულად დაქვემდებარებული დამოკიდებული წინადადებები:

ხოფანეს, ეჩქას ხეჯერალხ დერმათ, ერე მინე ქუნნარს ქრისტეცანან ესერუ ხარხ ლაქუნ, იმგუბდ თუბიმი სარბე ესერ ანდერდეს. (ბქ., სვან. პროზ. ქრესტ., 6) „სუფრას წაუდგამენ, მაშინ ევედრებიან ღმერთს, რომ მათ სულელებს ქრისტეთან ჰქონოდეთ სასულეთი, სადაც თაფლის წყარო მოდიოდესო“

შომას ერ ხამრე ლეგლირდე ანჯედენი სოფელხოისკა, ეჩქას დერტუბდ ჩუ ხაყახ თოთ გოჭნრ, ეჯმინ ჟი ახელალის ლემესკუი, ლეგლირდე ლოქ დემ ხეზგუნის (ლნტ., სვან. პროზ. ტექსტ., 68) „როცა რომ ღორების ავადმყოფობა შემოვა სოფელში, მაშინ ვისაც ჰყავთ თოთო გოჭები, ისინი ცეცხლზე შემოატარებენ, ავადმყოფობა არ შეეყრებათო“

ერ ლოსხგუ ჩნუს, ცეყშშერლექტა ეჯჟი ოთად, ერე დესა მაშყიდ, იმჟი დენ ოდე თეკალთედსა (ჩოლ.) „რომ მოვახტი ცხენს, ცეყშერს ქვევით ისე წავიყვანე, რომ არ მახსოვს, თუ როგორ შევედი თეკალში“

მსგავს რთულ ქვეწყობილ კონსტრუქციებში დამოკიდებული წინადადებები შეიძლება იყოს ანლაუტში, აუსლაუტში ან თავში და ბოლოში, ხოლო მთავარი ამ შემთხვევაში შუაშია მოქცეული:

ლიგემ ერ ახობინახ, ბალაჲერ ერ ჩუათოშთხარახ, ეშხუ მეტრი ნაკლათხიჟი ჟერ ახოხყახ, ეჩანდო უოშა ბან ჟასოქიმახ, ჭუბდს ლახობინა ლიხუერ (ლნტ., სვან. ქრესტ., 305) „აგება რომ დაუწყიათ, ბალავარი რომ გაუთხრიათ, ერთი მეტრის სიმაღლეზე რომ ამოუყვანიათ („გაუკეთებიათ“), მერე რამდენი ქვაც დაუმატებიათ, კედელს დაუწყია რღვევა“

ამჟი ხაჯრაჲუნს დრსგა მეჩიარს, დარსნ ხაშყიდდახ, ერე ნათუარაღდ ლოქ ადდუშეს, მნდ მრ შიდდა ლამზერჟი (ლშხ.) „ასე სჯეროდათ ადრინდელ მოხუცებს, ვისაც ახსოვდა, რომ ნათესავებმა დააშავესო, რაც არ შეიძლება ლოცვაზე“

ლეუშერს აღდარ ერ იზგრლხ, გუშგუე ნათუარაღდ, ეჩჩუნენ ერ ხოშა გურნდ არის, ეჯდარ ეჩქში ნამხუირ ლი, აწულარდ ერ ლგ (ჩოლ.) „ლეუშერში ესენი რომ ცხოვრობენ, ჩვენი

ნათესავეები, იქ რომ დიდი ლოდებია („არიან“), ისინი მაშინდელი ნანგრევებია, ზვინებად რომ დგას“

მიუხედავად იმისა, რომ ასეთ რთულ კონსტრუქციებში შეიძლება ფორმობრივად არ იყოს წარმოდგენილი საკავშირებელი საშუალებები და მისათითებელი სიტყვები, დამოკიდებულ წინადადებებსა და მთავარს შორის არსებული სინტაქსური ურთიერთობის განსაზღვრა სირთულეს არ წამოადგენს.

წყაროები:

- სვან. ენის. ქრესტ. 1978 – სვანური ენის ქრესტომათია, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ, მ. ქალდანმა და ზ. ჭუმბურიძემ, თბილისი
- სვან. პროზ. ტექსტ. 1939 – სვანური პროზაული ტექსტები, I, ბალსხემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. შანიძემ და ვ. თოფურიამ, თბილისი
- სვან. პროზ. ტექსტ. 1957 – სვანური პროზაული ტექსტები, II, ბალსხემოური კილო, ტექსტები შეკრიბეს ა. დავითიანმა, ვ. თოფურიამ და მ. ქალდანმა, თბილისი
- სვან. პროზ. ტექსტ. 1967 – სვანური პროზაული ტექსტები, III, ლენტეხური კილო, ტექსტები შეკრიბეს და რედაქცია გაუკეთეს ვ. თოფურიამ და მ. ქალდანმა, თბილისი
- სვანური პოეზია 1939 – სვანური პოეზია, I, სიმღერები შეკრიბეს და ქართულად თარგმნეს ა. შანიძემ, ვ. თოფურიამ, მ გუჯეჯიანმა, თბ., გამომც. მეცნიერება

მთქმელები:

ბედიანი თათია (წვირმი, 25 წლის); გვიდიანი დარეჯანი (საყდარი, 57 წლის); კვასტიანი ცისანა (ჭველფი, 61 წლის); ლიპარტელიანი ნოდარი (მელურა, 69 წლის); ნემსაძე მერი (ჩიხარეში, 72 წლის); შავრეშიანი ალიოშა (ლეუშერი, 76 წლის); ჩანქსელიანი ნოდარი (ბავარი, 58 წლის); ხაბულიანი ვიტალი (მუწდი, 81 წლის); ჯანხოთელი ონისე (ჩიხარეში, 42 წლის).

Nato Shavreshiani

TSU Arnold Chikobava Institute of Linguistics

Researcher

Tbilisi, Georgia

SOME SUBORDINATE CLAUSE HYPOTACTIC SENTENCES IN SVAN

Abstract

Besides two-component hypotactic sentences in Svan, there are many constructions where some subordinate clauses are related to one principal clause:

Liyral eswa xexkli, eji, maxe nadgar axa jār xeri, ežyāi qa meyrāl li (Lower Bal, Svan Prosaic Texts, 78) „whoever knows the song, he, if has someone new deceased, will still sing“

doti er adgān, dera, ečka mag ārdax aljar, gardapxazeal, **erwāj čwārda šwanisa** (Cholurian) „when Doti died, then all of them were („were present“) those, the Gardapkhadzes, who were („were present“) in Svaneti“...

Subordinate clauses refer to the principal clause and are **common subordinate**, although they have different syntactic functions because they are addressed to different members of the principal clause and therefore the subordinate clauses are **heterogeneous**.

Heterogeneous subordinate clauses, mostly, join to the principal clause with member-conjunction (in subordinate clause of the previous position) and subordinating conjunction (in the next subordinate of the principal clause), although we have the opposite case where the subordinating conjunction is in subordinate clause of anlaut and the connective word is in auslaut:

Kora yor **imwäjxän** li, ečxän lətāba megāms dāsgda žibājčūžīn, **ere** kwinləmgēmi nažwdi, nazim ləmārlesw (Upper Bal, Svan Language Chrestomathy, 112) „where the door of the house is from, he put a whittled log above from there it to be the length of cattle“.

Sk'en ačadx al možamāgirāl korxo, xākwx xošas, imāži xākw maṭxowārd (Lentekhian, Svan Prosaic Texts, 265) „when these farm-laborers entered the house, they told the chief, as the beggar told them“.

The report will also discuss cases of **sequential** subordination, taking into account the data of all Svan dialects (including the Cholurian speech).

Keywords: Language, Kartvelian Language.

Tsoriti Emine Şahingöz
Goethe University Frankfurt
Doctoral Researcher
Master of Arts
Germany

ANATOLIAN OSSETIC – AN OVERVIEW

After a number of Ossetians joined the *muhajir*-movement and left the Caucasus due to various reasons, an Ossetian diaspora emerged in regions of the former Ottoman Empire in today's Republic of Turkey.¹ The number of these *muhajirs* is vague; it reaches from 20.000 up to 30.000 but there are no official statistics. The main reason for this is the close contact of the Ossetians to other *muhajirs* from the Caucasus, mainly Circassians. Additionally, peoples from the North Caucasus are designated by the collective term Circassian in Turkey and many Ossetians, adapting to this term, call themselves „Çerkes“. A very small number of Ossetian *muhajirs* can even be found in Syria and Jordania. However, even less is known about those Ossetians. Hence, the current paper will only deal with the Anatolian Ossetians.

1 Anatolian Ossetic

Fridrik Thordarson was the first linguist to visit the Ossetians in Anatolia and to research their language. He visited the village Yeniköy in the Vilayet of Sivas, a monoethnic Ossetian village at that time which is not inhabited by Ossetians anymore. He went there in July 1966 and had to quit his visit due to political reasons of that time. Since Yeniköy's inhabitants were Iron-Ossetic speakers only, F. Thordarson assumed that the „language of all the Ossetic settlements of Anatolia belongs to the Iron group of dialects, even if it is not always in compliance with the standard literary idiom“ (1971: 146-147). However, according to F. Thordarson he received this information by his informants who told him „that the language was the same everywhere“ (ibid. 147). Only at the end of his paper he added a short note saying that he had „learned that there probably exists – or until recently has existed – a small Digor settlement in the vicinity of Kars“ (ibid. 167). In his research, Thordarson describes the language situation in Yeniköy as follows:

„Only with the old generation is the Ossetic language still in daily use. The young people are as a rule better acquainted with Turkish; some of them do not even know Ossetic. The children, I was told, are now only taught to speak Turkish. The Ossetic speaking part of the population is of course bilinguals, using Turkish at least as a secondary language. If the situation is the same in the other Ossetic settlements of Turkey, and that seems to be probable, it is only a question of a few decades until the Ossetic language has totally disappeared from Asia Minor.“

(F. Thordarson 171: 146)

Another remarkable work about Ossetians, that includes Anatolian Ossetians as well, is Konak (2007). In his non-scientific work, Konak gives an overview of Ossetian traditions, history and partly language.

¹ For more information on the migration of Ossetians from the Caucasus to Turkey, see e.g. Georgi Chochiev (2015) Evolution of a North Caucasian Community in Late Ottoman and Republican Turkey: The Case of Anatolian Ossetians.

In the past decades, the ties between Anatolian Ossetians and Caucasian Ossetians has become stronger; research groups from North Ossetia-Alania visited the diaspora¹ and Ossetians from the diaspora travelled to the Caucasus more frequently.² Further, textbooks for both Ossetian varieties are translated into Turkish to make them accessible for the diaspora.³ These interactions might lead to preserve Anatolian Ossetic for a few more decades.

Unfortunately, F. Thordarson's presumption that the language would disappear in a few decades was not quite wrong when taking a look at today's language situation of Anatolian Ossetians; from approximately 32 Ossetian villages⁴ of the past century, only three mainly monoethnic villages remain. All three villages are in Yozgat; the biggest one, Poyrazlı (39°22'57.4"N 35°07'14.6"E), is a Digor village, the other two Boyalık (39°53'04.8"N 35°45'15.2"E) and Karabacak (39°29'04.2"N 35°11'28.0"E) are Iron villages. Ossetic has become a heritage language among the younger generation and only children that are born and raised in the village speak the language.

Until today, Anatolian Ossetic is an orally passed language and the orthography is not standardized.⁵ There have been attempts to introduce an alphabet by Özkan Temurlenk and Irme Temurlenk⁶ (2009). But these approaches did not achieve an effect and Anatolian Ossetic still has no standardized writing system.

2 Ossetian Bilingualism

A code-switching phenomenon often takes place with people with whom the speaker has more than one common language. In this case, both participants in the conversation switch back and forth between the commonly known languages.

According to Georg Schmidt-Rohr (1932) and later Joshua Fishman (1972), code-switching stands in relation to factors which include several domains, i.a. family, friendship, religion and others.

G. Schmidt-Rohr differs between the contact of two dialects ("Mundart neben Mundart"), dialect and standard language ("Mundart neben Hochsprache"), large language and small language ("Großsprache neben Kleinsprache"), and large language and another large language ("Großsprache neben Großsprache") (1932: 182). He further elaborates that it is also significant to classify the role of the language in one's life. Hereby, he counts up to nine different domains, which include family, street and playground, school, church, literature, newspaper, military, tribunal and administration (ibid. 183). These domains were adapted by J. Fishman as the 'nine domains of language'.

These domains must be separated for Anatolian Ossetic; Ossetians living in the village tend to use the language more frequently than Ossetians living in the city. Ossetians living in big cities have established cultural associations where they come together to keep their ties. However, my observation shows that even in these associations, Ossetic is not the common language. Elders might speak Ossetic when they see each other during meetings organised by these associations. But, as mentioned above, the younger generation, that was born and raised in the cities, does not make use of the language at all. Hence, I did not find it necessary to include the cultural association as an additional domain to the table below:

¹ For example, the „expedition to Turkey for the purpose of a comprehensive study of the Anatolian Ossetians (ethnography, language, folklore)“ in 2013, organised and carried out by scholars from SOIGSI (North Ossetian Institute für Humanitarian and Social Research).

² A considerable number of visits took place as part of a cultural program organised by the Ministry of National Relations of North Ossetia-Alania.

³ Another recent research on Anatolian Ossetic is Pastor, Dorian: „Notes on „Poyrazlı“, a Turkish-Ossetian Mixed Language.“ (Unpublished manuscript).

⁴ cf. Duman, Elbegti Murat & Şahingöz, Tsoriti Emine (2021): Oset Kültür Yılığ 1. (To appear in print).

⁵ The oldest Anatolian Ossetian manuscript is from 1949 and was written by Batarti Hacimurat who left the Caucasus during the revolution and fled to Turkey and migrated to the Digor village Poyrazlı before he moved to the vilayet of Çorum. The manuscript is written in Arabic script. An article that analyses this manuscript is soon to appear.

⁶ Mamsyraty Özkan Temurlenk and his daughter, Mamsyraty Irme Temurlenk, have worked on numerous non-scientific papers and books including a phraseological dictionary (2011) and an Iron-Turkish dictionary (2016). Non of their work has been published. I want to thank Mamsyraty Özkan for sending me their work.

Nine Domains of Language		
	Village	City
Family	Turkish, Ossetic	Turkish, Ossetic
Street and Playground	Turkish, Ossetic	Turkish
School	Turkish	Turkish
Religious Building	Turkish, (Ossetic)	Turkish
Literature	Turkish	Turkish
Newspaper	Turkish, (Ossetic)	Turkish, (Ossetic)
Military	Turkish	Turkish
Tribunal	Turkish	Turkish
Administration	Turkish	Turkish

Table 1: Nine Domains of Language for Anatolian Ossetic

As shown in the table, there remain only a few domains where Anatolian Ossetic is spoken, most of them being community related. Naturally, administrative matters as well as military and tribunal related issues all are in Turkish. Anatolian Ossetic does not only lack the vocabulary for these related matters, but as citizens of Turkey, these domains all take place in Turkish. A newspaper for Caucasian *muhajirs* in Turkey named *Jineps* appears weekly in Turkish and includes news related to the Caucasus. Once a month, they print an issue in Abkhazian, Circassian, Chechnian and Ossetic. However, these issues are all printed in Cyrillic script and are hence not accessible to everybody from the diaspora. Therefore, in the table, Ossetic is put in brackets for the newspaper domain.

3 Differences and Similarities of Anatolian and Caucasian Ossetic

This chapter will elaborate the properties of Anatolian Ossetic (AO) and compare them with Caucasian Ossetic (CO). For this purpose, the phonetic attributes will be illustrated for a dialectal classification of Anatolian Digor and Iron. Further, morphological issues including the nominal cases and grammatical tenses will be discussed. Finally lexical differences will be thematized.

3.1 Phonetic Differences and Similarities

As mentioned above, Digor as well as Iron are spoken in Anatolia. Digor-Ossetic in North Ossetia-Alania is mainly spoken in the districts of Digora (DD) and Iraf (ID). There are slight differences between DD and ID related to phonetic environments of Cyrillic *ц, з, и* and *дз*. Whenever an /e/ or /i/ follows one of these consonants in the same or adjacent following syllable, they shift from alveolar position to post-alveolar position in ID:

Iraf Digor	ц	з	и	дз
any other environment	уосæ /wosæ/ 'woman'	гъазт /ğazt/ 'game'	цуннар /cuppar/ 'four'	дзорун /dzorun/ 'speak' (INF)
before /e/ or /i/	уоститæ /woštītæ/ 'women'	гъазтитæ /ğāztitæ/ 'games'	биццеу /biččew/ 'boy'	кæндзинан /kændžinan/ 'we will do'

Table 2: Articulation shift of Iraf-Digor in *e/i*-environments

In DD, these consonants are pronounced slightly palatalized in these environments and can be described as medium sibilants. Anatolian Digor (AD) speakers all speak the ID subdialect and follow the *e/i*-rule without exception.

Iron subdialects of North Ossetia-Alania only have slight differences and hence will be treated as a single subdialect (NI). Nonetheless, there are bigger differences between Iron spoken in North Ossetia and Iron spoken in South Ossetia; the latter one can be divided into two subgroups, namely Qudar (QI) and Čisaj (ČI). To elaborate the subdialects of these subdialects of Iron-Ossetic, the four consonants that were mentioned above can be used once again:

Cyrillic	NI	QI	ČI
с	/š/	/s/	/s/
з	/ž/	/z/	/z/
ц	/s/	/š/	/c/
џ	/z/	/ž/	/dz/

Table 3.1: Differences of Iron Subdialects

As shown in table 3, there are slight differences between the Iron subdialects, too. It is easily possible to classify an Iron speaker by the way they pronounce these four consonants:

Cyrillic	NI	QI	ČI
чызг	/čyžg/	/čyzyg/	/čyzyg/
стырзæрдæзинад	/štyržærdæzinad/	/styzærdæzinad/	/štyrærdæzinad/
рацу	/rasu/	/rašu/	/racu/
џул	/zul/	/žul/	/dzul/

Table 3.2: Differences of Iron Subdialects

In contrast to the Digor subdialects, the pronunciation in Iron does not depend on the environment. Another distinction is the pronunciation of the vowels /æ/ and /a/; the former one is more fronted in the southern subdialects and pronounced as [æ] whereas it is rather an [ɛ] in the north, and the latter one is a back open [ɑ] whereas it is an [a] in the north. Anatolian Iron (AI) speakers all speak the NI subdialect with the only difference that they pronounce the /æ/ as [ɛ].

Naturally AO was influenced by Turkish while CO was influenced by Russian. This paper will not elaborate all influences. And yet, a noteworthy influence that F. Thordarson already noticed is the usage of epenthetic vowels in AI that facilitate the pronunciation of consonant clusters in word initial position: NI *štong* vs AI *yštong* ‘hungry’, NI *yškæyn* vs AI *škæyn* ‘to do’ (F. Thordarson 1971: 150). F. Thordarson also notices some cases where the vowel is inserted between the consonants: NI *šmag* vs AI *šymag* ‘smell’.

3.2 Morphological Differences and Similarities

The case systems of AO and CO correspond to each other; Digor has eight cases and Iron has nine cases; F. Thordarson was not able to encounter the Adessive and Essive „due to coincidence and the incompleteness of the material“ (1971: 151). Still, these two cases can be encountered in AI. Consequently, there is no difference in the case system with CO.

Nonetheless, there are some minor differences in the verbal morphology. Ossetic is described to have three grammatical tenses: present, past, and future tense.

1 st person	Present Tense	Past Tense	Future Tense
Digor-Ossetic	PRS– <i>un</i>	PST– <i>ton</i>	PRS– <i>dzænaen</i>
Iron-Ossetic	PRS– <i>yn</i>	PST– <i>tyñ</i>	PRS– <i>dzyštæm</i>

Table 4: Three Grammatical Tenses of Ossetic

These tenses are similarly used in AO with the only distinction that the future tense is more frequently expressed periphrastically with the participle *-inag* and the inflected copula form: AD *kænujnag dæn* | AI *kæninag dæn* ‘I am about to do’ = ‘I will do.’ F. Thordarson also noticed this preference of AO speakers. Both future forms are comprehensible in Anatolia as well as in the Caucasus. The periphrastic future however seems to imply a high possibility of a futuristic action (equals the Turkish participle¹ *-Xr*,² e.g. *giderim* ‘I will go’) while the synthetic future stands a certain action (equals the Turkish future *-(y)AcAk*, e.g. *gideceğim* ‘I will go’).

A further peculiarity of AO is the code-switching that can even be word-internal in some cases. The

¹ The participle and aorist in Turkish are formed by the same suffix. The aorist has more than one function and can express a conjunctive meaning or is used to designate a repetitive action. These meanings also resonate whenever the aorist is used.

² Most suffixes in Turkish have different forms depending on the vowel of the adjacent syllable before the suffix. The capital *x* in the suffix formula stands for the big vowel harmony, meaning that *-Xr* can be realised as *-er*, *-ar*, *-ır*, *-ir*, *-ur*, *-ür*. Capital *a* designates the small vowel harmony, e.g. *-(y)AcAk* can be found as *-(y)ecek*, *-(y)acak*.

most frequent mixtures are compound verbs and copula constructions with either the nominal or verbal element being Turkish and the other one being Ossetian. An Ossetian preverb can be added to these constructions even when they have a Turkish word as a nominal element.

(1) Anatolian Digor

Wædta *Ali-ji* *xæccæ* *jewmæ* *æš-evlen-miš* *dæn*
 CONJ PN-GEN.SG with together PV-marry-IMPRF COP.1SG.PL

“Then I married Ali.” (lit. „Then I [got] married with Ali together”)

(2) Anatolian Digor

Næ ***firma*** *æš-iflas* *kod-ta* *'ma*
 CLIT.1PL.GEN company PV-insolvency do.PST-3SG.PST CONJ

min *mæ* *čykyš* *dær* *ra-ward-toncæ*
 CLIT.1SG.DAT CLIT.1SG.GEN dismissal CONJ PV-give.PST-3PL.PST

“Our company went bankrupt and they dismissed me (lit. gave me my dismissal).”

Example (1) shows a copula construction (*æš-evlenmiş dæn*), and example (2) shows a compound verb (*firma æš-iflas kodta*), marked bold in the example above. In both constructions, the same preverb is added to the Turkish nominal element. The phraseology is adapted from Turkish as well (underlined in the examples); *Aliji xæccæ jewmæ æš-evlenmiş dæn* from Turkish *Aliyle evlendim* lit. ‘I married with Ali’ instead of *kindzi cæwun* lit. ‘go as a bride’ (for women) and *kindzi ærxonun* lit. ‘take a bride’ (for men), *firma æš-iflas kodta* from Turkish *firma iflas etti* lit. ‘the company made insolvency’ instead of *ærbamægur æj¹* lit. ‘is impoverished’, and *mæ čykyš rawardtoncæ* from Turkish *çıkışımı verdiler* lit. ‘they gave me my dismissal’ instead of *kustæj racox kænun* lit. ‘dismiss from work’. These phraseological differences go hand in hand with language contact and will be further discussed in the following chapter.

Sometimes a double plural marking can be encountered in AO where the Ossetian plural suffix *-tæ* is followed by the Turkish plural suffix *-lar*, e.g. *kizguttæ-lar* ‘girls.’ This double plural marking is very rare, and the single plural marked forms (cf. *kizguttæ*) are used more frequently.

Another property that F. Thordarson noticed, are the numerals; CO mainly uses a decimal system but is also aware of the vigesimal system. AO on the other hand only makes use of the vigesimal system and is not aware of the decimal system, most likely because it has been introduced to the language in the past century.

3.3 Lexical Differences and Similarities

In the past century and a half, new terms have emerged from the introduction of new inventions, political systems and other factors. Instead of creating new words for these findings, Ossetic adopted the terms from the dominant contact languages Turkish and Russian. These loan words are the only factor that appears to be problematic in the communication between AO and CO speakers. For example, the word for *train* has no Ossetian equivalent and hence AO uses the Turkish word *tren*, and CO uses the Russian word *poezd*. Some verbs also received new meanings and are used in previously unusual environments. The Turkish verb *aramak* means ‘to search sth.’ but is also used in the meaning of ‘to call sb. (by phone).’ Hence, AO speakers usually use the Ossetian word *bajagorun* ‘to search’ in phrases such as *mæ fidi bajagorun* ‘I am calling my father (lit. I am searching for my father).’ However, in CO the verb *dzorun* is used in this context, e.g. *dæ fidæ dæmæ dzoruj* ‘your father is calling you (lit. your father is talking to you).’

Similarly, the verb *arğawun* is used in Digor for the expression ‘to read (e.g. a book)’ while the verb *kæsun* (lit. ‘to look’) is used in Iron.² In Turkish, *okumak* means ‘to read’ but is also used to indicate that somebody studies at school or university; *okuyorum* (1SG.PRS) implies at the same time that one is a student.

¹ According to Tamerlan A. Guriev’s dictionary (2013) there are several ways to express the insolvency (the lexeme on the left of the hyphen stands for Iron, the one on the right for Digor): *adzællag wævyn* | *ædzællag un*, *acaræftyd wævyn* | *bacaræftud un*, *ærbabyn wævyn* | *ærbabun un*, *ærbamægwyw wævyn* | *ærbamægur un*, *nyzzawwat wævyn* | *nizzawwat un* etc. These constructions have slight differences in their semantics which will not further be discussed in this paper.

² While the verb *arğawun* is used in Digor for all kinds of writings, it is rather used for holy books in Iron.

This phraseology can be found in AD, too, and *arğawun* can be used as *üniversiteji arğawun* ‘I study at the university.’ To express that sb. is a student, the verb *axur kænun* ‘to learn’ is used in CO. This verb is known in AO as well but not used very prevalently.

Apart from the borrowed words and phraseology, some words have undergone a change in semantics. For example, in AO the word *wærdun* ‘cart’ has become a term for cars. In Ossetia, *wærdun* is only used as ‘cart’ and the car is called *mašina* (Russian loan word). In AO the word *činyg* | *kiwnugæ* means ‘letter’ whereas it means ‘book’ in CO the Russian borrowing *pis'mo* for ‘letter.’ Nevertheless, as can be seen in Ossetian literature from the past century, the word *činyg* has been used as ‘letter’ too, as for example in the Iron translation of Shota Rustaveli’s poem „The Knight in the Panther’s Skin.”¹

Conclusion

In consideration of the above exemplified peculiarities of Anatolian Ossetic it is possible to say that the similarities outweigh the differences with Caucasian Ossetic. Digor speakers from Anatolia all speak the Iraf variety whereas the Iron speakers speak the North Ossetian Iron variety. The Turkish and Russian influence might be the biggest factor that changed both varieties. Newly introduced terms and phrases appear to be the only visible difference. Except for the borrowed words and phrases of these two contact languages, there has been no immense language change when it comes to phonetics and morphology; preverbs and a copula have not been lost in Anatolian Ossetic even though Turkish neither has preverbs nor a copula and Russian is lacking the latter one.

The analytic future is more frequent in Anatolian Ossetic but is still comprehensible for Caucasian Ossetic speakers and might have become more popular due to aspectuality and since Turkish also differentiates between two future tenses. Code-switching is a common thing to encounter and can even be word internal. However, this usually happens when a compound verb has a nominal element borrowed from Turkish and receives a preverb.

Anatolian Ossetic is a language that was spoken among family members and people from the same village. But more and more people from the younger generation are not able to communicate in Ossetic anymore, let alone understand it. Therefore, Anatolian Ossetic is highly endangered and might disappear in a few decades when the L1 speakers of Anatolian Ossetic are not alive anymore.

References

- Chochiev, G. (2015): „Evolution of a North Caucasian Community in Late Ottoman and Republican Turkey: The Case of Anatolian Ossetians.“ In Anthony Gorman and Sossie Kasbarian (ed.): *Diasporas of the modern Middle-East*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 101-137.
- Duman, Elbegti M. & ŞAHİNGÖZ, Tsoriti E. (ed.) (2021): „Oset Kültür Yıllığı 1.“ *Sardamond*. (To appear in print)
- Fishman, J. A. (1972). *Language in sociocultural change*, (ed.: Dil, Anwar S.). California: Stanford University Press.
- Guriev, T. A. (2013). *Ossetic-Russian-English Dictionary*. Vladikavkaz.
- Jineps Gazetesi (‘Jineps Newspaper’) (2021). URL <https://jinepsgazetesi.com/>
- Konak, Y. (2007). *Osetya ve Asetinler*. Cem Ofset Matbaacılık San. A.Ş.
- Pastor, D. (2021): „Notes on „Poyrazlı“, a Turkish-Ossetian Mixed Language.“ Unpublished manuscript.
- Schmidt-Rohr, G. (1932). *Die Sprache als Bildnerin der Völker*. Jena: Eugen Diedrichs.
- Takazov, F. M. (2015): *Digorsko-Russkij Slovar'*. Vladikavkaz.
- Temurlenk, Mamşırati Ö. & TEMURLENK Mamşırati I. (2009): *Alanca-Osetçe-İronca Alfabe ve Dil Bilgisi-1*. Ankara. Not Published.
- (2011): *Alan/Osetçe-Türkçe Pratik Konuşma Kılavuzu*. Ankara. Not Published.
- (2016): *Alanca (Osetçe-İronca)-Türkçe Sözlük ve İmla Kılavuzu*. Ankara. Not Published.
- Thordarson, F. (1971): „Some Notes on Anatolian Ossetic.“ In: *Acta Orientalia Universitas Osloensis* (33). Oslo, 145-167.

¹ Bestawty Giwærgi (1986): *Stajy Carm Daræg*.

АНАТОЛИЙСКИЙ ОСЕТИНСКИЙ – ОБЗОР

Abstract

После русско-кавказской войны в 19 веке сотни тысяч кавказцев были вынуждены покинуть Кавказ, среди них несколько тысяч осетин. Этот миграционный процесс, известный также как мухаджирское движение, начался в 1859 году и продолжался до 1865 года. В настоящее время потомков этих мухаджиров можно встретить по всем регионам бывшей Османской империи – большинство из них проживает в Турции. Чочиев (2015) утверждает, что „по данным капитана Фреда Бернаби, посетившего Сарыкамыш в 1876 году, в этом районе проживало 1005 северокавказских („черкесских“) семей, то есть в районе 5000-7000 человек, основная часть которых, очевидно, осетины“ (2015: 106). В настоящее время в Анатолии осталось три осетинских села, все три находятся в вилайете Йозгат, в Центральной Анатолии: самое большое – Пойразлы (39°22'57.4 „N 35°07'14.6 „E), является дигорской деревней, две другие – иронских деревни Боялык (39°53'04.8 „N 35°45'15.2 „E) и Карабачак (39°29'04.2 „N 35°11'28.0 „E). Численность анатолийских осетин достигает от 20.000 до 100.000 человек, но нет источников, подтверждающих эти цифры. Из-за турецкой политики ассимиляции 1920- 1940-х годов лишь небольшому числу осетинских мухаджиров удалось сохранить свой язык; несмотря на относительно высокую численность, анатолийский осетинский язык находится под угрозой исчезновения, осталось всего около 400-500 носителей. Анатолийский осетинский и кавказский осетинский имеют ряд грамматических и лексических различий, но в целом они все еще взаимопонятны.

რუსუდან ჩოლოყაშვილი
თსუ შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ინსტიტუტი
ფოლკლორის განყოფილების ხელმძღვანელი
თბილისი, საქართველო

ნოველისტური ზღაპრის მითოსური ფასევაი

ნაწარმოებში, რომელშიც არაერთი არაამქვეყნიური (ე.წ. ჯადოსნური თუ ფანტასტიკური) საგანი და არსება გვხვდება ჯადოსნურ ზღაპარს ვუწოდებთ. არსებობს ცხოველთა ზრაპრებიც. აქ, მართალია, არაჩვეულებრივი არაფერი ჩანს, მაგრამ მათში მონაწილე ცხოველების ბუნება და ქმედებაა არარეალური. ასევე გვაქვს ე.წ. ნოველისტური ზღაპრებიც. ამ უკანასკნელთ საყოფაცხოვრებო ზღაპრებადაც მოიხსენიებენ, იმდენად ყოფასთან არის მიახლოებული აქ მოთხრობილი ამბები. ე.ი. მათში, თითქოს, არც ზებუნებრივი არსებანი ჩანან და არაბუნებრივიც არაფერი ხდება. თუმცა, გარკვეული ძალისხმევით აქაც შესაძლებელია არაერთი ისეთი სტანდარტული ეპიზოდის დაფიქსირება, რომელნიც ზღაპრის ამ ქვეყანარსაც დააშორებს ცხოვრებისეულ სინამდვილეს და რაღაც განსაკუთრებულისა და უჩვეულოს სტატუსს მიანიჭებს. ყოველივე ამის ამოცნობა კი დაგვეხმარება მისი თავდაპირველი არსის გააზრებაში.

მსგავსად ჯადოსნური ზღაპრებისა ნოველისტურ ზღაპრებშიც თავისი განსაკუთრებული ფუნქციური დატვირთვით გამორჩეულია ხის როლი და დანიშნულება. ის მათშიც სამყაროს – სიცოცხლის ხის მითოსური სახესიმბოლოა და ცენტრალური როლი აკისრია.

„ხე, ისევე როგორც მთა, ხელთუქმნელი სიმბოლოა დიდი ღერძისა... რაც უფრო ღრმად არის გადგმული მისი ფესვები, მით უფრო მაღლა მიდის მისი წვეროკინი» (კიკნაძე 1976: 135). ზრაპრულ ეპოსში ეს ხე თუ მისი ნაირსახეობები (მთა, კლდე, საყდარი, ეკლესია, სასახლე, წისქვილი) არის რა სამყაროს სამი სკნელის გამაერთიანებელი, ღერძიც არის როგორც ჯადოსნური, ასევე ნოველისტური ზღაპრისა. მაგალითად, აღრეული პერიოდის ჯადოსნურ ზღაპრებში, სადაც მთავარი გმირი დების მიერ სასიკვდილოდ გამეტებული ქალია, მისი მომავალი ბედი სწორედ ხეს უკავშირდება. ის სამჯერად მეტამორფოზას განიცდის სწორედ სამყაროს ხის, ე.ი. მთელი სამყაროს სამი სკნელის გამაერთიანებლის, არსებებად: თევზად, ფრინველად და თავად – ხედაც, რის შემდეგაც იბრუნებს თავის თავდაპირველ სახესა და დედოფლის დაკარგულ სტატუსს (ჩოლოყაშვილი 2004: 28). იგივე მდგომარეობა გვაქვს შედარებით გვიანდელი პერიოდის იმ ჯადოსნურ ზღაპრებშიც, სადაც უკვე ვაჟია მთავარი გმირი. ისიც სამჯერადი მეტამორფოზის შედეგად – სამი ფერის სამოსის შეცვლით თუ სამყაროს გამაერთიანებელი ხის სხვადასხვა სკნელის არსებებზე – რაშზე, ფრინველზე, თევზზე ამხედრებით აღწევს სასურველ მიზანს და მხოლოდ ამის შემდეგ იბრუნებს თავის თავდაპირველ მდგომარეობას. ე.ი. ჯადოსნური ზღაპრის ვაჟი გმირი მთელი სამყაროს მოსაველეად ხან სამი სკნელის ფერების სამოსს იცვლის, ხან ამ სკნელთა არსებებად (რაშად, ირმად, ფრინველად, თევზად) განიცდის მეტამორფოზას მათზე ამხედრებისას. გმირის ამათუიმ არსებებაზე ამხედრებასთან დაკავშირებით ვ.პროპი ხომ მიუთითებს, რომ ესეც გმირის გარდასახვას – მეტამორფოზას ნიშნავს (პროპი 1946: 150). ე.ი. ზღაპრული ეპოსის სამჯერადი ფერისცვალების ძალის მქონე გმირი, რომელსაც შესწევს ძალა თავის თავდაპირველ სახესა და აღრინდელ სამყოფელს დაუბრუნდეს, ჩვეულებრივი მოკვდავი არ არის და გენეტიკურად მითოსიდან გადმოსული ღვთაების დესაკრალიზებული სახეა. საერთოდ ცნობილია, რომ ყველაზე გავრცელებულია ღვთაებებისა და ზოგიერთი სხვა მითოსური პერსონაჟის დროებითი გარდასახვა, რასაც შემდგომ თავიანთ პირვანდელ სახეში დაბრუნება მოსდევს (ივანოვი 1982: 148); რომ მითში მისი გმირის სახის შეცვლა დროებითი მოვლენაა (ნეკლიუდოვი 1982: 234). ე.ი. ჯადოსნური ზღაპრის, როგორც ქალი, ასევე ვაჟი გმირის ფერისცვალების – მეტამორფოზის უნარი – სამყაროს სამივე სკნელის მოვლა და შემდეგ უკან – მის თავდაპირველ სამყოფელში დაბრუნება დასტურია მათი გენეტიკურად ღვთაებრივი წარმომავლობისა. ყოველივე ეს, როგორც მითოსური ღვთაების, ასევე ზღაპრისეული ღვთაებრივი წარმოშობის გმირის მარად განახლებად ბუნებაზე მეტყველებს, რასაც მათი სამჯერადი მეტამორფოზის ფორმებით წარმოჩენაც ადასტურებს. ე.ი. ჯადოსნური ზღაპრის გმირიც, მსგავსად ნაყოფიერების ღვთაებისა, მუდმივად მოძრაობს, გადადის რა «იმ» ქვეყანას – ქვესკნელში, საიდანაც მიზანმიღწეული, გამარჯვებული და, რაც მთავარია, განახლებული ენერგიით აღვსილი ბრუნდება უკან.

საბოლოო გამარჯვებამდე ამავე გზას გადის ნოველისტური ზღაპრის გმირიც. ე.ი. ისიც რთული დავალების შესასრულებლად და სანუკვარი მიზნის მისაღწევად «იმ» ქვეყანას არის ნამყოფი, სხვა სიკეთის მაძიებლების მსგავსად. იქიდან კი მხოლოდ ის ერთადერთი ბრუნდება უკან, რამდენადაც მხოლოდ მას შესწევს ძალა, «იქ» მოიპოვოს ის აუცილებელი ცოდნა, რაც საშუალებას მისცემს, აღიდგინოს ცოცხალთა სამყოფელში დასაბრუნებელი ძალა. «იქიდან» დაბრუნებული კი უკვე განახლებული ენერგიითა და შესაძლებლობებით არის აღვსილი, ხშირად ახალი სახელითაც და სახითაც. «იქ» გადასვლისას მას თუ იქ მყოფთათვის მიაქვს მზისქვეშეთის სითბო და სინათლე, უკან დაბრუნებულმა უკვე «იმქვეყნიური» სიკეთე უნდა მოახმაროს ცოცხალთა სამყაროს კეთილდღეობას – მის ხელახლა აღორძინებასა და აყვავებას. ამდენად, ნოველისტური ზღაპრის გმირის მისიაც ემთხვევა მარად განახლებადი – ე.წ. მოკვდავი და მკვდრეთით აღმდგომი ნაყოფიერების ღვთაებისა და ჯადოსნური ზღაპრის გმირის ფუნქციებს.

ნოველისტურ ზღაპრებშიც, მსგავსად ჯადოსნურისა, ხის ან მისი ნაირსახეობების ფუნქცია გამორჩეულია, არის რა ყველა მათგანი ღვთის სამყოფელი და, შესაბამისად, სამყაროს ხის ფუნქციის მატარებელი. ხეც და მისი სახესხვაობებიც მუდამ სამყაროს ცენტრშია აღმართული და მის სამივე სკნელს აერთიანებს. სწორედ მათთან მიახლოებისას ხდება არსებითი მნიშვნელობის გარდატეხა ნოველისტური ზღაპრის ღვთაებრივი წარმო-

მავლობის გმირის ცხოვრებაშიც, მსგავსად – ჯადოსნური ზღაპრის გმირისა. ამდენად, მასთან დაკავშირებითაც, დანამვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ისიც განიცდის მეტამორფოზის ფორმებს, თუმცა მითოსისა და ჯადოსნური ზღაპრე – ბისაგან განსხვავებით აქ ეს პროცესი ნაკლებად არის თვალში მოსახვედრი. ე.ი. ნოველისტური ზღაპრის გმირსაც შესწევს ძალა „იმ“ სამყაროში გადასვლისა და, რაც მთავარია, გამარჯვებულსა და სასიკეთოდ სახე შეცვლილს, უკანვე დაბრუნებისა.

სამყაროს ცენტრში აღმართულ ამ ხესთან მიახლოების ძალა მოკვდავთ არ შესწევთ და მხოლოდ ღვთაებრივი წარმოშობის არსებას აქვს ამის უფლებაც და შესაძლებლობაც, მსგავსად მთაზე ასვლისა. მთასთან დაკავშირებით მ. ელიადე მიუთითებს, რომ მთა ის ადგილია, სადაც ცა და დედამიწა ერთმანეთს ხვდება (ელიადე 2017:31). ამავე ფუნქციას ასრულებს ხეც, მითოსური გააზრებით და, შესაბამისად, მას იგივე დატვირთვა აქვს ზღაპრულ ეპოსშიც. მართალია, ზღაპრის გმირი, მითოსისგან განსხვავებით, ღვთაება აღარ არის, მაგრამ მისი მნიშვნელობა მაინც მითოსს უკავშირდება, არის რა გენეტიკურად მითოსიდან გადმოსული ღვთაების დესაკრალიზებული სახესიმბოლო.

ზღაპრული ხის განსაკუთრებულ წარმოშობაზე ქართული ნოველისტური ზღაპარი „გველის ტყავზე ამოსული ხეც“ მეტყველებს: საწყალმა გლეხმა მოჯამაგირეობის საფასურად სამ თუმანს სამი „სიტყვის“ სწავლა ამჯობინა, რომელთაგან ერთში ნათქვამია: „- აქედან რომ წახვალ, შენმა თვალმა რაც მოიწონოს – უბრალო კენჭიც კი, აიღე და შინ წაიღეო!... მიდის... ერთ ჭრელ გველს ტყავი გაუხდია და გზაზე გდია. მოეწონა, აიღო... ეზოში დიდი ქვის ქვეშ შედო.“ დილას ქალმა „შეხედა, ეზოში ერთი ძალიან დიდი ალვის ხე ამოსულა, ცაში აქვს წვერი“. ყველას აინტერესებდა: „- საიდან და როგორ ამოვიდა ამოდენა ხეო?“ პასუხი კი მხოლოდ გველის პერანგის მომტანმა იცოდა და ნიძლავსაც ნიძლავზე იგებდა, შეძლებული გახდა (დლონტი 1975: 37-41). ე.ი. ზღაპრული ხე გველის პერანგზეა ამოსული. შესაბამისად, მას ფესვებად გველი აქვს. წმინდა ხის სასწაულებრივად აღმოცენების წარმართული ტრადიცია ქართულმა ქრისტიანულმა ლეგენდამაც შეინარჩუნა, სადაც ნათქვამია, რომ მეფე მირიანის ბაღში ნაძვი ღობისა უფლის კვართზე აღმოცენდა. აქვე გავიხსენოთ, რომ ქურდობის მოტივთან დაკავშირებულ ჩვენს ნოველისტურ ზღაპრებში ხის წვერზე ჩიტს ბუდე აქვს (ფარქ. 4173; ცანავა 1991: 307). ცნობილია, რომ ეს ორივე მითოსური მოტივი ნიშანდობლივია მსოფლიო მითოსური სამყაროსათვის, სადაც ისინი ხშირად ერთად არის თავმოყრილი. მაგალითად: შუმერული გილგამეშის ეპოსში ნათქვამია, რომ ხის ფესვებში გველია, ტოტებში კი ფრინველმა იმდუგუდმა ბუდეში ბარტყები გამოჩეკა. იგივე ვითარებაა რიგვადასა და ედაში, ასევეა რუსულ, აფრიკულ ფოლკლორშიც (გოლანი 1992:156). ეს მოტივი ჩვენი ჯადოსნური ზღაპრებისთვისაც ნიშანდობლივია, სადაც ისინი ერთი ხის კენწეროსა და ფესვებში ბუდობენ, ე.ი. ერთი ხის ურთიერთ დაპირისპირებული არსებები არიან; ნოველისტურში კი მათ სხვადასხვა ზღაპრებში ცალ-ცალკე ვხვდებით. ნოველისტურ ზღაპარში «მზის დედა» ხე სამყაროს შუა სკნელის არსება ირემზეა ამოსული: მზის დედასთან მიმავალ გმირს გზაზე «შეხვდა ერთი დიდი ხე. იმხელა იყო, რომ თვალს ვერ აწვდენდა, ირემზე იყო ის დიდი ალვის ხე ამოსული. იმ ალვის ხეზე იყო კიბე. იმ კიბით მზის დედასთან უნდა მისულიყო» (ჩიქოვანი 1963: 370). იქ მიმავალს ირმამდე ზღვასთან მყოფი შეწუხებული თევზი შეხვდა და მიწის დასამუშავებელი გუთანიც.

ე.ი. ნოველისტური ზღაპრის ეს მოტივებიც ამყარებს მოსაზრებას, რომ მის ყოველ პერსონაჟსაც, მოტივსაც და მთლიანად სიუჟეტსაც, მსგავსად ცხოველთა და ჯადოსნური ზღაპრებისა, ფესვები მითოსურ სამყაროში აქვს გადგმული. სწორედ ამიტომაც, მათი გააზრება და შესწავლა გენეტიკურად დესაკრალიზებულ მითოსურ ღვთაებასთან და ზებუნებრივ სამყაროსთან მიმართებაში უნდა მოხდეს.

ისიც უნდა ითქვას, რომ მითოსური ხის წვერისა და მისი ფესვების არსებანი, მიუხედავად მათი ურთიერთ დაპირისპირებული ბუნებისა და, უფრო სწორედ, ამიტომაც, ერთ ღვთაებრივ მთლიანობას განასახიერებენ, ერთი ღვთაების მეტამორფოზული სახესხვაობანი არიან. მსგავსად, თუნდაც, ჯადოსნური ზღაპრის გველემპაისა, რომელიც სამყაროს სამივე სკნელის ურთიერთ მოქიშვე არსებათა ერთობას წარმოადგენს: ფრინველების, ქვეწარმავლე-

ბისა და ჩლიქოსნებისას (ჩოლოყაშვილი 2004:39). ჯადოსნურ ზღაპრებში შუასკნელის არსებობა წარმომადგენელ ჩლიქოსნებთან ერთად ადამიანებიც ჩანან; ნოველისტური ზღაპრების ურთიერთ დაპირისპირებულ პერსონაჟებს კი, ძირითადად, მხოლოდ ადამიანთა სახე აქვთ. ე.ი. მითებისა და ჯადოსნური ზღაპრების შემდეგ ნოველისტურმაც შემოინახა და კიდევ უფრო გაამყარა დესაკრალიზებული უზენაესი ღვთაების ანთროპოლოგიზაციის პროცესი.

ჯადოსნურ ზღაპარში მისი ღვთაებრივი წარმოშობის გმირი თუ, ძირითადად, ფანტასტიკურ არსებას (გველეშაპს, დევს) ებრძვის, ნოველისტურში მხოლოდ ადამიანები უპირისპირდებიან ერთმანეთს. აქ ეს მოქიშპენი სხვადასხვა სახისა და ბუნებისანი არიან, მაგრამ, მსგავსად ჯადოსნური ზღაპრის გმირებისა, ერთი ძირიდან ამოზრდილნი. ზოგჯერ მათ მხოლოდ საკუთარი თუ შერქმეული სახელებით (ივანე და გოგია, ალალი და შავგულა) ვასხვავებთ. ამდენად, მითოსური სამყაროს გამგებელი ერთია – ანთროპოლოგიური სახით წარმოდგენილი ორსახოვანი ღვთაება (ჩოლოყაშვილი 2020:394), რომელნიც, ჯადოსნური ზღაპრის გმირის მსგავსად, ერთი და იმავე დესაკრალიზებული ღვთაების მეტამორფოზულ სახესხვაობებად უნდა იყოს გააზრებული. ე.ი. ნოველისტური ზღაპრის მთავარი გმირისა და მისი მეტოქის სახეებიც გენეტიკურად ერთი და იმავე ღვთაების ორსახოვან და ორბუნებოვან მთლიანობას წარმოადგენს. ამაზე კი ხშირად მათი ძმობაც მეტყველებს, რომლებიც დაპირისპირებამდე და გაყრამდე ერთად ცხოვრობენ. ამასთანავე, ისიც აღსანიშნავია, რომ ჯადოსნური ზღაპრის ღვთაებრივი წარმოშობის გმირი თუ, უმეტესად, სამსახოვანია – შესაბამისად სამი სკნელის ერთობისა (სამი დევი, სამი და, სამი ძმა), ნოველისტური ზღაპრის გმირი, ძირითადად, ორსახოვანი გახდა – ამქვეყნიური და იმქვეყნიური. ამასთანავე, მათი მოქმედების ასპარეზიც, უკვე უმეტესად, ჰორიზონტალური სივრცეა და მას საკმაოდ იშვიათად უწევს ცაში ასვლა ან ქვესკნელში ჩასვლა, როცა ხეზე მიცოცავს ან შემთხვევით ორმოში აღმოჩნდება.

ხეს ღვთაებად მიიჩნევა ძველი საბერძნეთის, იტალიის, შვეციის, ლიტვის მოსახლეობა... (ფრეხერი 1980:130). არაჩვეულებრივი წარმოშობის გარდა ხე რომ, მართლაც, განსაკუთრებული ბუნებისა და შესაძლებლობების მქონედ ითვლებოდა, ამაში ნოველისტური ზღაპრებიდან შესაბამისი მაგალითების მოხმობითაც დავრწმუნდებით. ამ ტიპის ნაწარმოებებში, სწორედ ხესთან ან მის ნაირსახეობებთან ხდება არსებითი მნიშვნელობის გარდატეხა ზღაპრის გმირის ცხოვრებაში: აქ განიცდის ის გარდასახვას – მეტამორფოზას. ეს მაქციობა კი მითოსსა და ჯადოსნურ ზღაპრებში გმირის ერთი სამყაროდან სხვა სამყაროში გადასვლას ნიშნავს. მითოსური გააზრებით, ყოველივე ეს ცოცხალთა სამყოფლიდან მიცვალებულთა ქვეყანას გადასვლას მოასწავებს. «იქ» კი ის, თავისი ღვთაებრივი ძალისხილების წყალობით, მხოლოდ ფერს იცვლის და მიაქვს იქ მყოფთათვის აქაური სიკეთე. შემდეგ უკანვე ბრუნდება ფერშეცვლილი – ახალი სახით, სახელით; ცოდნითა და ენერჯით გაძლიერებული. შესაბამისად, ეს დაბრუნება უკვე ხელახალი მეტამორფოზაა განახლებული შესაძლებლობებით აღვსილისა, რაც ცოცხალთა სამყაროს კეთილდღეობას უნდა მოხმარდეს. ყოველივე ეს კიდევ ერთი დასტურია ნოველისტური ზღაპრის გმირის ღვთაებრივი წარმომავლობისა.

გარდასახვა ზღაპრის გმირისა ხესთან, მის ნაირსახეობებთან, მიახლოების გარდა ხეზე ასვლითაც ხდება, იქიდან ჩამოსვლითაც და მის ტოტზე ჩამოჯდომითაც; ასევე ამ ნაგებობებში შესვლითაც. სხვადასხვა ხალხთა მითოსის მიხედვით ხე ქალური ბუნებისაა. მაგალითად, შუმერული ხალხების ხის ტოტებზე ქალწულმა ლილითმა ბინა მოიწყო. ასევეა რიგვედაში, ედაში (გოლანი 1992:156). ლეგენდის მიხედვით, ტყის დიანას ჰყავდა მამაკაცი თანამგზავრი, სახელად ვირბიუსი, რომელიც მის მიმართ ისეთივე დამოკიდებულებას იჩენდა, როგორსაც აღონისი – ვენერას, ატისი კი – კიბელას მიმართ (ფრეხერი 1980:17). ქართულ ხალხურ ხელოვნებაშიც სიცოცხლის ხე დიდი დედის კულტთან არის დაკავშირებული (ჩიტაია 1941: 189). ასევეა ადრეული პერიოდის ქალის სიუჟეტის მქონე ჯადოსნურ ზღაპარშიც. მაგალითად, ზღაპარში „სამი და“: ხეზე შერჩენილი ქალი მიწაზე ცრემლად და სისხლად ჩამოიღვარა. იმ ადგილას ლერწამი ამოვიდა, ათასნაირი ყვავილი და ბალახი გაიშალა. იმ ხის ტოტისგან გაკეთებული საღამურის ნამწვავის „ნაცრის ადგილას მშვენიერი ალვის ხე ამოვიდა“. ალვის ნაფოტი კი ისევ ქალად იქცა (ლლონტი 1986: 31 – 38). ნოვე-

ლისტურ ზღაპრებში კი ქალის მიმართება ხესთან აღარ ხდება და აქ უკვე ვაჟი განიცდის ფერისცვალებას ხესთან ურთიერთობისას. მაგალითად, გიჟმა ძმამ თავისი ერთადერთი ძროხა „წაიყვანა ტყეში. მიიყვანა ერთი ხის ძირში და შესძახა: – გამარჯობა, ხეო! – ეს ხეც, ქარი ქრის და თავს აქანავებს. – ეს ძროხა შემინახეო...სამი დღის შემდეგ“ რომ მივიდა, ძვლები დახვდა. გამწარებულმა „დაავლო ხეს ხელი, გადმოსწია... ხედავს ფულით სავსე ქვევრი დევს ხის ფესვებში. – უჰ! აი, ჩემი ძროხის ფასიო. გმადლობთ, ჩემო ხეო! – და ქუდი მოუხადა“. ეს ფული ძმასთან ერთად წამოიღო „გზაში დაუღამდათ. ხეზე ავიდნენ მაღლა. იმ ღამეს დასაპაღნებელი ჯორ-აქლემებით ყაჩაღები მივიდნენ და (ისინიც სწორედ) იმ ხის ძირას დაბინავდნენ... გიჟმა გაიღო ტყაპანი და დაეცა ყაჩაღებს თავზე. გაიფანტნენ ყაჩაღები შიშით. ძმებმა მათ ქონებასაც მოხვიეს ხელი და შინ წამოიღეს“ (ვირსალაძე 1984: 115-116). ე.ი. მას შემდეგ, რაც უქონელი მიეახლა და პატივი მიაგო ხეს, გაძლიერდა; შეძლებულმა კი იქვე ყველაფერი დაკარგეს. ე.ი. მათ ერთმანეთად განიცადეს მეტამორფოზა. ის ხე (ასკილი, წიფელი...) ან კლდე, რომელთან მიახლებაც გარდასახვას იწვევს გმირისას ახლოს არ არის, ამისათვის «გიჟი» ტყეში მიდის და საბოლოოდ სიკეთესაც იქ ეწევა (დლონტი 1964:234-238; გაჩეჩილაძე 1976: 50-53).

ხის განსაკუთრებული როლი ჩანს, ასევე, ზღაპარში „ალალი და შავგულა“ (ფ.არქ. 7364:33-40): „ცხოვრობდა ორი ძმა: ალალი და შავგულა“, კამათში დამარცხებულ ალალს შავგულამ, პირობისამებრ, თვალები დასთხარა და „შუა ტყეში დამარხა ერთი დიდი ხის ძირში და ალალიც იქვე მიატოვა... (თვალდათხრილმა) იფიქრა, ამ ხეზე ავსოხდები, ნადირმა მაინც არ შემჭამოსო...აფორთხდა ხეზე და ჩამოჯდა ტოტზე...ხის ძირში ექვსი დევი მოსულა“. მათ ძმების ამბავი თქვეს და ისიც: რომ დათხრილი თვალები იმ ხის ძირში იყო დაფლული; ეს წყაროს წყალიც რომ მოისვას, თვალები აეხილებო; ასევე გაამხილეს: ხელმწიფის ავადმყოფი ქალის წამალიც და ხელმწიფის დაკარგული ხაზინის ადგილსამყოფელიც. „ეს ლაპარაკი ყველაფერი გაიგო ალალმა“ და ბედსაც ეწია. შავგულამ კი ბედში ჩავარდნილი ძმა რომ იხილა, მასვე „ამოათხრეინა თვალები და დაავლო იმ ხის ქვეშ“. მერე ესეც ახსოდა ხეზე. იქ ისევ მივიდნენ დევები. მათ ყველაფერი იცოდნენ, რაც მოხდა, „შევარდა ერთი დევი ხეზე, ჩამოათრია შავგულა ძირსა, დაესიენ მშიერი დევები და ერთ ლუკმადაც არ ეყოთ არამი შავგულა“.

ხესთან მეტამორფოზას განიცდის ბიძაც, რომელიც ქურდია და ხეზე ასული წარმატებულად ჰპარავს ფრინველს ფრთასა თუ კვერცხებს. ამ წარმატების შემდეგ კი დამარცხდა, როცა ვერც კი გაიგო, როგორ დაკარგა შარვალი. ეს უკვე ცუდის ნიშანი იყო და, მართლაც, დაბლა ჩამოსული მალევე დაიღუპა. უფრო სწორედ, მან ფერი იცვალა და შემდეგ უკვე ძმისწულის სახით გააგრძელა თავისი საქმიანობა: მაგალითად, ბიძამ ნახა, რომ დიდ მინდორზე ერთ ხეზე ორბი იჯდა. „წავიდა, უნდა, რომ ფრთა მოჰპაროს და მოჰპარა... ამ დროს ამ პატარა ბიჭმა თავის ბიძას ამ ფრთის მოპარლისას შარვალი მოჰპარა...მივიდნენ ხელმწიფის საღაროსთან. ხელმწიფეს საღაროს ირგვლივ ორმო გაუთხრია... ჩაცვივდნენ. ვერ ამოვიდა ბიძა და ბიჭი კი ამოვიდა» (ცანავა 1991: 307). ე.ი. ამ ზღაპრების მიხედვით მთავარმა გმირმა ხესთან იცვალა ფერი და შემდეგ უკვე გაახალგაზრდავებული მოგვევლინა. მითოსურ ამ გააზრებას ესადაგება მ.ელიადეს სიტყვები: სიცოცხლე თავის საწყისს სხვა სიცოცხლიდან იღებს, რომელიც უნდა შეეწიროს (ელიადე 1978).

სხვა სიუჟეტის მქონე ზღაპრებშიც შესაბამისი ფორმით ხდება მეტამორფოზა გმირისა, თუ ხესთან არა, მაშინ მის ნაირსახეობებთან მისვლისას ან მათში შესვლისას. ე.ი. აქ ხის ფუნქციას წისქვილიც ასრულებს – ხის ნაგებობა, რომლის ქვეშაც წყალი მიედინება. ზღაპრული ხის ქვეშაც ხომ წყალი გამოდის: „ერთ ალაგას ალვის ხე დგას. იმის ქვეშ წყარო გამოდიოდა“ (ფ.არქ. კ. 174: 188); ან კიდევ ის წყლის პირას დგას (ფ.არქ. უმიკ. 4245). წისქვილთან მიახლოებული თუ მასში შესულიც ფერს იცვლის. მაგ.: დიასახლისის მომტყუებელი ჯანდაბას მიმავალი წისქვილში რომ შევიდა, მდევარს სახეზე ფქვილშეყრილი მეწისქვილის სახით დახვდა (ვირსალაძე 1958: 358-360) და სასჯელსაც გადაურჩა. სხვაგან კი ხელმწიფის სამ შეკითხვაზე სამ დღეში პასუხების ვერ მომფიქრებელს მეწისქვილე ჩაენაცვლა (დლონტი 1975: 343- 344) და იხსნა სასიკვდილო განაჩენისაგან. საყდარშიც ამგვარივე ფერისცვალება ხდება გმირისა,

როდესაც იქ შესული უქონელი იქიდან უკვე შეძლებული გამოდის. მაგალითად, გოგიას ივანესათვის ვალი რომ არ დაებრუნებინა, თავი მოიმკვდარუნა. „წაიდეს და სოფლის მოშორებით მდებარე საყდარში დაასვენეს“. შუალამისას კი იქ მისული ქურდების ნაქურდალი დიდძალი ქონების ერთი ნახევარი მას დარჩა, მეორე ნახევარი კი – მის მოდარაჯე ვალის გამცემს. ე.ი. ტაძარში ყველა შესულმა ფერი იცვალა: ვალის გამცემი და მოვალე შეძლებულები გახდნენ – დიდი ქონების მფლობელები, ქურდები კი – უქონელები (დლონტი 1964: 370-373). სხვა ზღაპრის მიხედვითაც მევალეს ვალის გადახდა რომ არ უნდოდა, სიკვდილი მოიგონა და ეკლესიაში დაასვენეს. იქიდან კი ყაჩაღების დიდძალი ნაძარცვით დატვირთულნი დაბრუნდნენ – თვითონაც და ვალის გამცემიც, ყაჩაღები კი, შესაბამისად – ხელცარიელნი (სახალხო მთქმელი 1956: 131-132). დიას, სირთულეების გადალახვის შემდეგ ზღაპრის მთავარი გმირი აუცილებლად იმარჯვებს. შესაბამისად იქ, სადაც გამარჯვებულია, დამარცხებულიც იქნება. ამ უკანასკნელ ზღაპრებში კი დამარცხებულები ის ქურდები და ყაჩაღები არიან, რომელთა ქონებასაც ახლად გამდიდრებულები დაეპატრონნენ. ე.ი. საყდარში ეს ორი მხარე ერთმანეთს ჩაენაცვლა, უფრო სწორედ, მათ ფერი იცვალეს, მეტამორფოზა განიცადეს. ზღაპრის გმირის გარდასახვა კი ნიშნავს მის ძველ სტატუსში გარდაცვალებასა და ახალში დაბადებას, რაც სამყაროს ხესთან თუ მის ნაირსახეობებთან მიახლეებისას ხდება.

ჯადოსნური ზღაპრის გმირი „იმ“ ქვეყანას გადასასვლელად სახლიდან გადის და მიდის: სხვა სოფელში, ჩადის ქვესკნელში ან ადის ცაში. ყოველივე ამისთვის ის მეტამორფოზას განიცდის სამყაროს ხის სხვადასხვა სფეროს არსებობად (ფრინველად, ჩლიქოსნად, დევად, გველეშაპად, ქვეწარმავლად); იმავე მიზნით ნოველისტური ზღაპრების გმირიც აუცილებლად უნდა გავიდეს სახლიდან და სხვაგან წავიდეს. ხელმწიფეც კი შვილისთვის მასწავლებელს თავისთან კი არ იწვევს, არამედ, შვილს გზაუბრის სასწავლებლად შვიდ ვეზირთან (გაჩეჩილაძე 1976: 176-180). ნოველისტურ ზღაპარში სხვა სკნელში გადასასვლელად ზოგჯერ მდინარის მეორე ნაპირას არის გადასვლა საჭირო. ამისათვის თევზზე შემომჯდარ გმირსაც ვხვდებით, როდესაც ის ღმერთთან მიდის უკეთესი ბედის საძებნელად მსგავსად ჯადოსნური ზღაპრის გმირის: რაშუე, ფასკუნჯზე თუ თევზზე ამხედრებისა. ქართულ ჯადოსნურ ზღაპარში ცაში ასასვლელად ხის ფუნქციას თუ ირემი ასრულებს, რომლის რქების მეშვეობითაც გმირი ზესკნელში ადის, ჩვენს ერთ ნოველისტურ ზღაპარში თევზმა იკისრა ასეთივე ფუნქცია. მაგ.: ღმერთთან მიმავალ სამართლის მძებნელს თევზმა უთხრა: „...რადღა შორს მიდიხარ, აგერ, კუდზე დავდგები, შენ შეყვი ჩემს ტანს და ახვალ მზის დედასთან. თქვა თუ არა თევზმა, დადგა კუდზე, შეყვა, შეყვა ზედ ყმაწვილი და ევიდა მზის დედასთან“ (თაყაიშვილი 1918:34-36). თევზის გარდა ამ ზღაპარში ღმერთთან მიმავალი კაცი გზაზე მგელს და ალვის (ვაშლის, მსხლის) ხესაც ხვდება (ფ.არქ. კ.68: 151). ეს უკვე იმაზე მიანიშნებს, რომ მან სამი სკნელი გადაიარა, ე.ი. აქ უკვე სამი სფეროს არსებობად იცვალა მან ფერი, მეტამორფოზა განიცადა. ასევე ამ ტიპის სხვა ზღაპარშიც, სადაც ის, თევზის გარდა გზაზე მგელსა და მუხას გამოელაპარაკა (ფ.არქ. კ.174: 138).

ეს უკანასკნელი მაგალითები იმაზე მიანიშნებს, რომ ნოველისტურ ზღაპრებშიც ჩანს ჯადოსნური ზღაპრისათვის ტიპური ფორმები გმირის სამჯერადი ფერისცვალებისა: როდესაც გმირი სხვა არსების სახეს იღებს, თუმცა ამას აქ უიშვიათეს შემთხვევაში ვხვდებით. ძირითადად მისთვის დამახასიათებელია ამქვეყნიური რეალობისათვის ნიშანდობლივი სახეცვლილებები. ამგვარ გარდასახვებს უკვე ხშირად ხესთან, მთასთან კონტაქტის გარდა, ადამიანის ხელით შექმნილ ღვთის სამყოფლებთან: წისქვილთან, საყდართან, ეკლესიათთან, კოშკთან, სასახლეთან მიახლოებაც იწვევს და მათში შესვლაც. ამ ნაგებობებთან მისასვლელად კი, მსგავსად ხესთან მისვლისა, საჭიროა: სხვა სახელმწიფოში ან სხვა სოფელში წასვლა, ტყეში შესვლა, მდინარეზე გადასვლა; თუმცა ზოგჯერ ამისათვის მხოლოდ სამოსის შეცვლაც საკმარისია.

ამ ტიპის ზღაპრებში არსებობენ გმირთა ოპოზიციური წყვილები, რომელთა მეტამორფოზაც ერთმანეთად ხდება. ეს კი უკვე ამ გმირის ორსახოვნებაზე მიანიშნებს. ეს გამოიხატება გმირის სტატუსის შეცვლით; ასევე: ეკონომიური, ასაკობრივი თუ ჯანმრთელობის მდგომარეობის ცვლილებით. მაგალითად: მენახირე ხელმწიფე ხდება, მოჯამაგირე – ბატონ-

ნი, უქონელი – შეძლებული, ბრმას თვალის ჩინი უბრუნდება, ან – პირიქით: თვალხილული მხედველობას კარგავს, ზარმაცი – მშრომელი, სულელი ან გიჟი – ჭკვიანი, ცრუპენტელა – მართალი, უხეირო ან ზარმაცი – ყოჩაღი, გამოცანის ვერ გამომცნობი – გამომცნობი, ნამდვილი ტყუილის არ მცოდნე – მცოდნე, არამი – ალალი, ასაკოვანი – ახალგაზრდა, ბიძა – ძმისწული, ახალგაზრდა – მოხუცი და ა.შ. ამდენად, ყოველგვარი (არასუსურველი თუ სასურველი) მდგომარეობა ნოველისტური ზღაპრის გმირისა დროებითია, რამეთუ, მსგავსად ჯადოსნური ზღაპრის გმირისა, ისიც ფერს იცვლის, მაგალითად: „მოხუცმა ჩაიცივა მსახურის ტანსაცმელი... და მეფესთან მივიდა“ (სიხარულიძე 1938: 80-81). ხელმწიფე „რადას იზამდა, გახადა მეძროხეს ძველი ტანსაცმელი, სხვა ჩააცვა და ხელმწიფედ დასვა, ახლაც იქ არის ბედნიერად“ (ღლონტი 1975: 298-299).

ნოველისტურ ზღაპარშიც მთავარ გმირს გამოსაცდელად სამ დავალებას აძლევენ. ეს დავალებები, მართალია, არ ჩანს ისეთი რთული, რომლის შესრულებასაც ის შეიძლება ემსხვერპლოს, მსგავსად ჯადოსნურ ზღაპრებში გაცემული დავალებებისა, მაგრამ წარუმატებლობის შემთხვევაში გმირს აქაც სიკვდილი ელის. დავალების გამცემის პირობა ხომ ასეთია: „– სამ კითხვას მოგცემ და სამი დღის ვადას გაძლევ...თუ სამივე არ ამიხსენი, თავს მოგჭრიო!“ (ღლონტი 1975: 323-324); ხელმწიფემ ოთხმოცდაცხრამეტ ვაჟაყვას მოსჭრა თავი, რადგან სამი ტყუილი ვერ თქვეს (ღლონტი 1956:132-134); ან კიდევ: სხვა სახელმწიფოში თუ შევიდოდა უცხო, დაიბარებდა ხელმწიფე, სამ კითხვას მისცემდა და თუ ვერ აუხსნიდა, მოკვდებოდა თავს (ფ.არქ. 17758). ჯადოსნური ზღაპრისეული ურთულესი დავალებებისაგან განსხვავებით, ნოველისტურში ეს არის სამი გამოცანის პასუხის გამოცნობა ან სამი „ნამდვილი“ ტყუილის თქმა, რაც მხოლოდ ერთადერთმა შეიძლება იცოდეს. მაგალითად, დედა აფრთხილებს ხელმწიფის ქალის შერთვის მსურველ ვაჟს: „ჩვენ ხელმწიფეს ისეთი ტყუილები უყვარს, რომ შენ ვერ იტყვი და თავს მოგჭრისო“ (გაჩეჩილაძე 1976: 11-13). სხვაგან: «მეფეს ძალიან მოეწონა მეწისქვილის პასუხი» (ღლონტი 1975: 343-344). ზღაპარ „ხელმწიფე და მოჯამაგირეში“ მოჯამაგირეს მოხუცი ჩაენაცვლა: მან ჩაიცივა მოჯამაგირის ტანსამოსი, თმა შავად შეიღება, წვერ-ულვაში მოიპარსა...ხელმწიფეს ეახლა“ და სამივე კითხვაზე გასცა პასუხი (ღლონტი 1975: 242-243); სხვაგან კი მეფის მსახურს ბერიკაცი შეხვდა გზაზე და მხოლოდ მისი შეწვევით მიადწია მან მიზანს (სიხარულიძე 1938: 80-81). ძირითადად ამ დავალებათა გამცემი ხელმწიფეა. მან ბრძანა: „– მე მოვხუცდი, შვილი არა მყავს, გამოცანას ვიტყვი, ვინც მას გამოიცნობს, ჩემს ადგილს დაევსამო. ხელმწიფემ გამოაცხადა სამი გამოცანა...ზოგი რას ამბობდა, ზოგი – რას. ხელმწიფეს მათი პასუხები არ მოეწონა“. მაშინ ერთმა კაცმა ერთი კვირა ითხოვა გამოსაცნობად. „აიკიდა საგზალი და სხვა სახელმწიფოში წავიდა, იქ ეცოდინებათო. როცა დაიღალა ერთ მუხას შეეფარა. იქვე ერთი მენახირე საქონელს მწუმსავდა“. იმას გონიერება შეატყო და უთხრა ეს გამოცანები, რომელმაც ადვილად თქვა მათი პასუხები. ხელმწიფეს ისე მოეწონა ისინი, რომ მოიწვია ეს მენახირე და მოსამართლედ და ხელმწიფედ დასვა (გაჩეჩილაძე 1976: 109-111). საქმე ის გახლავთ. რომ ამ გამოცანათა პასუხების ცოდნა, მხოლოდ გონიერებაზე არ არის დამოკიდებული. ეს ცოდნაც, როგორც ყოველი ზღაპრული სიკეთე, «იქიდან» მოიტანება. ე.ი.ამგვარი კითხვის დასმით ხელმწიფე ცდილობს გამოავლინოს, ვის გააჩნია იმქვეყნიური ცოდნა. ამდენად, ყოველივე ეს მხოლოდ იმ ერთადერთმა შეიძლება იცოდეს, ვინც „იმ“ ქვეყნად არის ნამყოფი და იქიდან – დაბრუნებული, ე.ი. ვინც ჩვეულებრივი მოკვდავი არ არის. სხვა ზღაპრის მიხედვითაც ხელმწიფემ გამოაცხადა: – ჩემი ქალი იმას მისთხოვდება, ვინც სამ ტყუილს იტყვისო. ესეც იმავე ტიპის დავალებაა, რამეთუ ის რაც აქ ტყუილი გვეგონია, სინამდვილეში „იქაური“ სიმართლეა. შესაბამისად, ამ დავალებათა შესრულებაც მხოლოდ „იმ“ ქვეყანას ნამყოფისა და იქიდან დაბრუნებულისათვის არის შესაძლებელი. ამდენად, ნოველისტურ ზღაპარშიც ის მიადწევს სასურველ გამარჯვებას, ვინც „იქაური“ სიმართლე იცის, ვისაც შესწევს ძალა „იმ“ ქვეყანას გადასვლისა და უკან დაბრუნებისა. ე.ი. ნოველისტური ზღაპრის გმირიც, მსგავსად ჯადოსნურისა, მხოლოდ ის შეიძლება იყოს, ვისაც სამი დაბრკოლება აქვს დაძლეული, ე.ი. სამი სკნელი აქვს მოვლილი. ამ დავალების გაცემით ხელმწიფე ცდილობს გამოავლინოს, ვის აქვს უნარი „იქიდან“ უკან დაბრუნებისა, ვინ არის ღვთაებრივი წარმოშობისა, ე.ი. ვინ არის ღირსი მისი ტახტის დაუფლებისა და ვის შესწევს ძალა მთელ სამყაროზე ხელმწიფო-

ბისა. ამდენად, ამ ტყუილების მცოდნეს მომლოდინე ხელმწიფე ცდილობს, გამოავლინოს, თავისი შემცველი – სამყაროს მომავალი გამგებელი. წინასწარი პირობის თანახმად კი ამ დავალებათა ვერ შემსრულებელს თავს მოაჭრიან. ეს ბედი კი იმას ელის, ვინც იქ დარჩება, ე.ი. ვისაც არ შესწევს ძალა „იქიდან“ უკან დაბრუნებისა – ვინც არ არის გენეტიკურად ღვთაებრივი წარმოშობისა.

არა მარტო სამი გამოცანის პასუხი ან ტყუილია იქიდან მოსატანი, არამედ სრულიად უბრალო ყოფით საკითხზე ცოდნის მოპოვებაც მხოლოდ იქ არის შესაძლებელი. მაგ.: ზღაპარში „გლეხის ქალი“ ვაჟმა მეგობარს სთხოვა, გაეგო: – ლობიოს ქოთანი რომ თუხ-თუხებს, რას ამბობს? ეს დავალებაც იმდენად რთული შესასრულებელი ყოფილა, რომ მან უთხრა: „– წადი, სძებნე სოფლად და ქალაქად, მთასა და ზღვაზე, ზესკნელში და ასეთი ქალი მიპოვნეო... მეგობარი გზას გაუდგა, ბევრი იარა თუ ცოტა, ცხრა მთა გადაია“ (დლონტი 1956: 188-190). სხვა ზღაპარში კი ამავე თხოვნის შესასრულებლად ვეზირი „ადგა, აიღო ჯოხი და გასწია“. იპოვა კიდევ ამის მცოდნე ქალი, რომელიც ამ ღირსების გამო დედოფალი გახდა (რაზიკაშვილი 1909; ვირსალაძე 1958: 316-318). ამდენად, ბოლოს უკვე ყოველგვარი ცოდნა „იქიდან“ მოაქვს ნოველისტური ზრაპრის გმირს. ე.ი. როგორც ყოველგვარი სიკეთე, ცოდნის მოტანაც მხოლოდ „იქიდან“ არის შესაძლებელი.

ნოველისტური ზღაპრის გმირი (ქალი იქნება ის თუ – ვაჟი), რომელსაც შესწევს ძალა „იქაური“ სიკეთის (განძი იქნება ის, სიბრძნე თუ...) ცოცხალთა სამეფოში მოტანისა გენეტიკურად ღვთაებრივი წარმოშობისა და შესაბამისად – სამეფო თუ სადედოფლო ტახტის ღირსი. ხელმწიფე ხომ ოდითგანვე ღვთაებასთან გათანაბრებულად ითვლებოდა და მისი შემცველიც ნაკლები ძალმოსილებისა არ უნდა ყოფილიყო. ე.ი. „იმ“ ქვეყნიდან დაბრუნებული ზღაპრის გმირის მისიაც ის გახლავთ, რომ მან, მსგავსად ნაყოფიერების უძველესი ღვთაებისა, კეთილდღეობა უნდა დაუბრუნოს „იმ“ ქვეყანას მისი გადასვლით მიძინებულ ცოცხალთა სამყაროს. ამდენად, ნოველისტური ზღაპრის გმირის უკან დაბრუნების უნარიც იმის დასტურია, რომ მისი სახე გენეტიკურად მითოსური წარმომავლობის ღვთაებასთან არის დაკავშირებული.

ნოველისტური ზღაპრების გმირთა ნაირსახეობებიც, მსგავსად ჯადოსნური ზღაპრების გმირებისა ათასწლეულების მანძილზე მითოსურ ღვთაებათა დესაკლავიზებული სახესიმბოლოების ფუნქციას ასრულებდა. თავად ზღაპრული ეპოსი კი მუდამ უძველეს ღვთაებათა სადიდებელს წარმოადგენდა. სწორედ ამიტომაც მისი თქმა ოდითგანვე ყველგან და ყოველთვის რიტუალურ ქმედებას წარმოადგენდა და მუდამ დიდი რიდითა და განსაკუთრებული წესების დაცვით სრულდებოდა.

დამოწმებანი:

გაჩეილაძე 1976: გაჩეილაძე ამბ. (შემკრები), ქართული ზეპირსიტყვიერება, თბ.: 1976.

გოლანი 1992: Голан А. Миф и символ, М.: РУССЛИТ, 1992.

ელიადე 1978: Eliade M. A history of religious ideas, vol.1, Chicago, 1978.

ელიადე 2017: ელიადე მ. მარადიული დაბრუნების მითი, თბ.: „ალეფი“, 2017.

ვირსალაძე 1958: ვირსალაძე ელ. (შემდგენელი), რჩეული ქართული ზღაპრები, თბ.: „სახელგამი“, 1958.

ვირსალაძე 1984: ვირსალაძე ელ. (შემდგენელი), ქართული ზღაპრები, თბ.: „ნაკადული“, 1984.

თაყაიშვილი 1918: თაყაიშვილი ე. (რედაქტორი), ხალხური სიტყვიერება, II, თბ.: 1918.

ივანოვი 1982: Иванов В. В. Метаморфозы, Мифы народов мира, М.: Изд.: Советская энциклопедия, 1982.

კიკნაძე 1976: კიკნაძე ზ. შუამდინარეული მითოლოგია, თბ.: «მეცნიერება», 1976.

ნეკლიუდოვი 1982: Неклюдов С. Ю. Оборотничество, Мифы народов мира, М.: Изд.: Советская энциклопедия, 1982.

პროპი 1946: Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки, Л.: Изд.: ЛГУ, 1946.

სახალხო მთქმელი 1956: სახალხო მთქმელი, I, თბ.: 1956.

- სიხარულიძე 1938: სიხარულიძე ქს. (შემდგენელი), ხალხური ზღაპრები, თბ.:1938.
- უმიკაშვილი 1964: უმიკაშვილი პ. (შემდგენელი), ხალხური სიტყვიერება, თბ.: 1964.
- ფარქ. – შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილების არქივი (ფ.არქ.კ.; ფარქ. უმიკ. – ამ არქივის კახეთის, პ.უმიკაშვილის ფონდები).
- ფრეზერი 1980: Фрезер Дж. Золотая ветвь М.:1980.
- ღლონტი 1956: ღლონტი აღ. (შემდგენელი), ქართული ხალხური ნოველები, თბ.: 1956.
- ღლონტი 1964: ღლონტი აღ. (შემდგენელი), ხალხური სიბრძნე, II, თბ.: „ნაკადული“, 1964.
- ღლონტი 1975: ღლონტი აღ. (შემდგენელი), ქართული ზღაპრები, თბ.: 1975.
- ღლონტი 1986: ღლონტი აღ. (შემდგენელი) ქართული ხალხური ნოველა, თბ.: 1966.
- ჩიტაია 1941: ჩიტაია გ. სიცოცხვის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში, მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის (ენიმკის) მოამბე, X, თბ.: 1941.
- ჩიქოვანი 1969: ჩიქოვანი მ. (შემდგენელი), ხალხური სიბრძნე, I, ქართული ზღაპრები, თბ.: „ნაკადული“, 1963.
- ჩოლოყაშვილი 2004: ჩოლოყაშვილი რ. უძველეს რწმენა-წარმოდგენათა კვლი ხალხურ ჯადოსნურ ეპოსში, თბ.: „ნეკერი“, 2004.
- ჩოლოყაშვილი 2020: ჩოლოყაშვილი რ. მოკვდავ და მკვდრეთით აღმდგომ ღვთაებათა ორსახოვნება და მათი კვალი „ეთერიანში“, XIV საერთაშორისო სიმპოზიუმის მასალები, აბრეშუმის გზის ქვეყნების ფოლკლორი, ეძღვნება გოგლას – გ. ლეონიძის ხსოვნას, თბ.: 2020.
- ცანავა... 1991: ცანავა აპ., დანელია, (ტექსტები გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი, შენიშვნები და გამოკვლევები დაურთეს), II, თბ.: თსუ გამომცემლობა, 1991.

Rusudan Cholokhashvili
TSU Shota Rustaveli Georgian
Institute of Literature
Head of the Folklore Department
Tbilisi, Georgia

THE MYTHICAL ROOTS OF THE NOVELIST TALE

Abstract

The protagonist of a novelistic tale, like the mythical fertility deity and the protagonist of a magical tale, is constantly on the move, moving to the underworld to perform a difficult task, and most importantly, he is very much returning with the power of metamorphosis. His return to the living world is the return of a victorious hero filled with an already renewed form, name and energy. This kind of transfiguration takes place through the unification of the three-dimensional tree of the mythical or fairy-tale characters of the universe

This tree, thanks to its distinctive power, is the abode of the deity in a mythical sense, and therefore also performs a central function with its species (mountain, mill, church and palace).

The protagonist of the novelistic tale returning from „that“ country brings with it the kindness that is necessary for the re-awakening and renewal of the sleeping world with its loss. This mission of hers even coincides with the functions of the gods of ever-renewing fertility and the heroes of the magical magpie, thus the protagonist of a novelistic tale, like the protagonist of a magical tale, must be thought of as a desecrated symbol of a genetically renewed fertility deity.

Accordingly, the fairy tale was a glorification of the deities and therefore required the observance of its certain ritual rules.

Keywords: Folklore, Mythology.

ON THE GENEALOGICAL CLASSIFICATION OF THE BASQUE LANGUAGE

Recent Western comparative studies ignore the well-founded classical theory of Basque-Kartvelian-Caucasian genetic links (Hugo Schuchardt, Nicholas Marr, René Lafon, Georges Dumézil, Hans Vogt, Karl Bouda, Ian Braun...). The scientific issue, which was not topical for some time, became topical again in Western scientific circles since the 2000s. Moreover, special work was dedicated to determining the place of the Basque language in the genealogical classification of world languages. The American linguist has created a noteworthy monograph on the problem which is of interest to us [Bengtson 2017]. A Very small section of it is dedicated to Basque-Kartvelian linguistic correlations [Bengtson 2017: 484-485]. It seems strange in this context that the author discusses only up to ten roots, yet making a general conclusion that the Kartvelian and Caucasian languages belong to different families of languages. On the whole, in his works the researcher always discusses Basque and North Caucasian languages in the same context but he does not include Kartvelian languages there. In addition, in the history of the study of the problem, for some unknown reason, Mr Bengtson does not mention Ian Braun's studies and his hypothesis about the Basque-Kartvelian kinship. It is clear that the described attempt to demarcate the Kartvelian and North Caucasian languages follows the Russian scheme, since representatives of the Moscow linguistic circle discuss Kartvelian languages along with Nostratic ones [Ilyich-Svitich 1971; 1976] and they consider the place of the North Caucasian languages in the Basque-Caucasian-Sino-Tibetan macro family [Starostin 1999; 2005]. In Bengtson's work „*Basque and its Closest Relatives: A New Paradigm*“ an attempt is made to argue I. Greenberg's consideration about Kartvelian languages to be closely related to the Dravidian languages [Greenberg 2000], while A. Bomhard attributed the Kartvelian languages to the Nostratic macro-family. Though A. Bomhard does not specifically study North Caucasian languages in the context of the Nostratic hypothesis, he attributed Etruscan and Sumerian to the micro-family of Nostratic languages, which is indeed a noteworthy fact [Bomhard 2018].

In contrast to the above approach, I would like to present the new Basque-Caucasian comparison, which shows that in isomorphes (at the morphology level) Basque reveals genetic correlation not with any particular Iberian-Caucasian language (or group), but it is an independent member of the language family with its proper characteristics, which is well illustrated in the comparative study of the Basque-Caucasian morphology:

Basque Caucasian

ni „I“	Lak na , Darg. nu „I“, Sv. ni- , ni-šgvei „we“
hu you“	Darg. h>u , Nakh h>o „you“, cf.. Geo. h- II pers.marker
hura „it“	Khinal. hu „it“
gu „we“	Khin. kin „we“, Sv. gu- (gu-šgvei „we, our“), Geo. gv- „I obj.
pers. plur. marker“	
su „you“ (<i>pl.</i>)	Apkh-Abaz. šva- .., Nakh šu „you (<i>pl.</i>)“, Sv. sga- <- *škva-, C.-
Kartv. *šva-, Tsakh šu „you (<i>pl.</i>)“	
ha-i-k „they“	Khinal. ha „they“, Zan (Laz) hi-n-i „they“
ha-u „this“	C-Kartv. * he- „this“, Zan (Laz) ha-ia „this“, ha-n-i „these“
a-g „this“	Geo. e-g / a-g „this“
no-r „who“, no-la „how“	C.-Kartv. * ne- , Zan na-mu „which“, Laz na-ko „how“
	Lezg. ni , Agul na „who“, Tsakh ne-n „what kind“ ...
se-r „no“	Geo. sa- , Zan so- „where“ (I.Braun), Hinukh se ,
	Darg. se , Krits si „what“...
beri „this (same)“ ЭТОТ САМЫЙ	Zan (Megr.) a-mar-i „over there“, Apkh. a-bri „this“
or-i „this“, or „here“	Sv. ere „somebody/someone“, Apkh. ar-i „this“, ar-t „these“...

If the issue is discussed at the level of phonetics-phonology, it will turn out that even in Basque-Kartvelian languages the correspondences are mostly of identical nature. Let us observe one of the local clusters of consonants and illustrate the correspondences of guttural stop-plosive consonants. According to Prof. I. Braun's studies, the following models of phonemic correlations are detached in the back-lingual consonants:

C.-Kartv. **g** — C.-Basq. **g** (C.-Kartv. *stagu : C.-Basq. *sagu „mouse“);

C.-Kartv. **k** — C.-Basq. **k** (C.-Kartv. *kar-i : C.-Basq. *e-kar „wind“, ekarr-eldi, ekar-kera „wind“);

C.-Kartv. **k** — C.-Basq. **k** (C.-Kartv. *çal- „grasshopper“ : C.-Basq. *kurla-, cf. kurla-bio „wasp“)
[Braun 1998 : 83–88].

However, in the complete diagram of the correspondences, presented by Prof. Braun, we also observed a seemingly unexpected for this paradigm C.-Kartv. **k** – C.-Basq. **h** correlation, i.e. the model back-lingual stop-plosive : stop-plosive is violated and parallel data back-lingual stop-plosive **k** : laryngeal **h** appears. Similar phonemic opposition is attested in the following root vocabulary:

C.-Kartv. *kon- „fat“: C.-Basq. *hun- „brain“;

C.-Kartv. *pek- „flour“: C.-Basq. *bihi, *eho „flour“;

C.-Kartv. *kwal- „stone“: C.-Basq. harri „stone“...

It is clear that if in comparing C.-Kartv. **k** – C.-Basq. **h** the Common Kartvelian data is considered to be an initial situation then ***k** should be considered to be a parent-language archiphoneme, but when such hypothesis is accepted, a logical question arises: what caused the spirantization of **k** -> **h** type in Basque, namely in these samples when in the same Basque material the parent-language **k** is remained unchanged both in anlaut and non-anlaut position?

I suppose that in order to determine the initial situation, it is necessary to leave the Basque-Kartvelian linguistic area and study the relevant data of another group (groups) of kindred mountain Iberian-Caucasian language family according to the roots in which C.-Kartv. **k** – C.-Basq. **h** opposition is attested.

Due to my observations, such a verification tool, is, first of all, the Nakh group languages data. The basis for such a necessity is provided by the homogenous nature of Basque-Nakh sound-correspondences of phonemic correlations in other cases, contrary to the Common Kartvelian data. I mean a seemingly unexpected sound-correspondence in Basque-Kartvelian isoglosses, when C.-Kartv. ***q̄w** cluster corresponds to C.-Basq. sonor **l**; cf.: C.-Kartv. ***q̄war**- „loving, love“: C.-Basq. * lera „love“; C.-Kartv. ***q̄wir**/***q̄ur**- „ear“ : C.-Basq. *larri in the word be-lari „ear“; C.-Kartv. ***q̄wir**- „surprising“ : C.-Basq. *larri „alarm“...

In this context, it is a really remarkable and significant fact that when all the above-described samples are compared with the kindred Nakh roots, it turns out that in the discussed cases the Common Nakh parent-language shows the reflex which is similar to the Basque language, coincides with it and reveals identical **l** phoneme that is an indisputable sign that like in C.-Basque in C.-Nakh the initial ***l** labialized complex was transferred to **l** –voiced lateral sonor – i.e. ***q̄w** -> **l** transformation took place. In addition, I present here the relevant Common Nakh correspondences:

C.-Kartv. ***q̄war**- „loving, love“ : C.-Basq. * lera „love“: C.-Nakh ***lar** – „love“;

C.-Kartv. ***q̄ur**- „ear“ : C.-Basq. * larri in the word be-larri „ear“: C.-Nakh ***lar**- „ear“;

C.-Kartv. ***q̄wir**- „surprising“ : C.-Basq. *larri „alarm“: C.-Nakh. ***lur**- „dangerous“...

What does the situation look like in the Common Nakh stems which correspond to the archetypes attested in C.-Kartv. **k** – C.-Basq. **h** sound correspondences? We will see that even here, in the Nakh correspondences the Basque-like situation is evident, i.e. the spirant data are confirmed, but not of the laryngeal order, but of the pharyngeal unvoiced spirant, i.e. the phoneme that does not function in either Kartvelian or Basque dialects today. As is well known, in the Iberian-Caucasian language family the pharyngeal unvoiced spirant **h**> has remained almost unchanged in the Nakh group languages, like its voiced relative. Therefore, the above common lexical comparison will take the following form:

C.-Kartv. *kon- „fat“: C.-Basq. *hun- „brain“ : C. Nakh ***h**>on „fat“

C.-Kartv. *pek- „flour“: C.-Basq. *bihi, *eho „flour“ : C.-Nakh ***h**>or- „flour“

C.-Kartv. *kwal- „stone“: C.-Basq. harri „stone“ : C.-Nakh ***h**>un- „forest“...

Thus it turns out that historically the initial picture for C.-Kartv. **k** – C.-Basq. **h** correspondence is spirant data of the Nakh type, the pharyngeal **h**> phoneme, which in Common Kartvelian, underwent depharyngealization through gutturalization and became a stop-plosive sound, while in C.-Basque it retained spirant nature, but lost its pharyngeal one and turned into laryngeal sound by means of which it became closer to the Dagestanian languages.

Now I am going to discuss one more issue. In his lexical-etymological studies I. Braun considers hor „dog“ root to be a Basque correspondence for C.-Kartv. *□**ayal-** „dog“ archetype; This root is given to illustrate the **γ** : **h** sound-correspondence [Braun 1998: 89]. I do not consider such a comparison acceptable, since I suppose that C.-Basque hor „dog“ root corresponds to Common Nakh ***ph**>war- / ***ph**>ar- „dog, female bitch dog“, which, in turn, reveals kinship with the Common Kartvelian ***bakuer-** „name for fat dog, puppy“ stem. E. I., in my opinion, even here, in this example, C.-Kartv. **k** – C.-Basq. **h** — C.-Nakh **h**> regular and natural phonemic correspondence is revealed, which represents the reflexes of the unvoiced spirant of parent-Caucasian ***h**> pharyngeal cluster, while the initial picture is unchanged in modern Nakh languages, and **h**> -> **k** process that took place in the Common Kartvelian parent language (along with Common Nakh **h**> -> **h** process) is beyond doubt.

If the issue is discussed at the level of lexical isoglosses, a fairly large number of lexical entries, reflecting the root (basic) fund will be revealed, which are characterized by common genetic origin, i.e. Paleo-Caucasian etymologies. I also note that the hypothesis of a very promising Basque-Burushaski-Caucasian unity dating back to the time of N. Marr seems to be very interesting, which requires a special monographic study.

Kartvelian-Basque-Caucasian isoglosses:

C.-Kartv. ***i-lam-** „deer; roe-deer“ (Geo. **i-lem-i** (*top.*), Zan **irem-i** „deer“, Sv. **ilw** „roe-deer“) ~ C.-Sind. ***r^wā-** „deer“ (Ub. **λə** „deer“) ~ C.-Nakh. ***low** „roe“ (Chech. **lū** // **luw**, Ing. **lij-g** <- ***lūw-ig** „roe-deer“) ~ C.-Dag. ***λəm-** „mountain goat; roe“ (Cham. **lam-a** „mountain goat“, Tab. **fuj** <- ***x^{jw}ə-j** „roe, chamois“) ~ Basq. **orein** „deer“

C.-Kartv. ***sin-** „weasel; Mustela nivalis“ (Geo. **sin-**, in the word **sin-diopala** „Mustela nivalis“, cf. **sin-žap-i** „squirrel“) ~ C.-Sind. ***ś^wə** „jackal“ (Ad. -**ś**, in the word **baž¹a-ś** „jackal“, Ub. -**š^w**, in the word **bag¹á-š^w** „jackal“, Apkh. (Bzip) **á-š^wa-bga** „jackal“) ~ C.-Dag. ***s^wəl-** „fox“ (Av. **ser** // **šer**, And. **sor** // **sor-i**, Akhv. **šar-i**, Tind **sar-i**, Kar. **sar-e**, Bagw. **sar**, Botl., God. **sar-i**, Did. **zir-u**, Hin. **zer-u**, Kvar. **zar-u**, Inkhoq. **zor**, Bezh. **sor-a**, Agul, Tab. **sul**, Tsakh **səw-a** <- ***səl-a**, Arch. **s:ol**, Udi **šul**, Khin **pšl-a** <- ***s^wl-a** „fox“) ~ Basq. **axer-i** [=ašer-i] -> Sp. **zorro** „fox“

C.-Kartv. ***orb-** „eagle“ (Geo. **orb-i** „eagle“, Zan (Megr.) **obr-i** „eagle; a kind of butterfly“, Sv. **werb, worb** (Lashkh.) „eagle“) ~ C.-Sind. ***arb-a** „rooster/cock“ (Abaz. **arba** „rooster/cock; male bird“, Apkh. **árba** „rooster/cock“, **árba-γ¹** „male bird“) ~ C.-Dag. ***olb-** „dove/pigeon“ (Hin. **olbo**, Did. **elbo**, Khvar. **ilba** „dove/pigeon“), cf. Basq. **erbi** „hare“

C.-Kartv. ***bar-** „spade, digging with spade“ (Geo. **bar-i** „spade“, **bar-v-a** „digging with spade“) ~ Pr.-Sind. ***bar-** „digging with spade“ (Hat. **mar** „digging with spade; cutting“, cf. Apkh. **pa-** {“shovel”}, in the word **a-mħa-p** „wooden shovel“ (Bzip)) ~ C.-Dag. ***bar-** „spade“ (Bud. **bar**, Lezg. **per**, Khin. **ber** „spade“) ~ Basq. **pala** „spade“

C.-Kartv. ***sang-** „iron big hammer/mallet; sledgehammer“ (Geo. **sang-i** „iron big hammer/mallet“ (Saba), **молот** (Chubinashvili), Sv. **säng** „sledgehammer; big hammer“) ~ C.-Sind. ***səg¹-ə** „anvil“ (Ad. (Shaps.) **səg¹ə**, Chemg. **səžə**, Qab. **səž**, Basl. **səg¹** „anvil“) ~ Basq. **šeg-a** [sega] „scythe“

C.-Kartv. ***gor-** „rolling; wheel“ (Geo. **gor-v-a** „rolling“, Zan **o-ngor-u** „rolling“, Sv. **li-gwr-an-e** „rolling“, cf. Geo. **gor-gor-a** (*redupl.*) „wheel“) ~ C.-Nakh. ***gur-** „wheel“ (Chech. **gur-ma** „a wheel for hitching the plough“) ~ C.-Dag. ***gur-** „to whirl, to roll; wheel“ (Av. **gír-** to roll, Kar. (Tokit.) **gur-i** „wheel“, **gur-i-l** „to whirl, to roll“, Inkhoqv. **gər-ma** „round“, Lak **k:ur** „to roll“) ~ Basq. **gur-** in the word **gur-pil** „wheel“

C.-Kartv. ***ced-** „horse; cow“ (Geo. **ced-**, **mo-ced-i** „heifer“ (Saba), Zan {**čā**□-i} „horse“, cf. Sv. (<-

Zan.) **čāž**, **čāž** (Lashkh.) „horse”) ~ C.-Sind. ***čād-ā** „donkey“ (Ad. (Shaps.) **čədə**, Chemg. **šədə**, Bzhed. **šəđ**, Qab. **šəđ** „donkey“, Ub. **čədə** „donkey“, Apkh. a-**čada** „donkey“, a-**čād-h**ʷás „donkey foal”) ~ Basq. **ašto** [asto] „donkey”

C.-Kartv. ***xul-** „(a kind of) sheep“ (Geo. (Khevs.) **xul-ia** „sheep without horns“, *lit.* **xul-a** „sheep either with short ears or without ears „) ~ C.-Sind. ***xʷə-** „sheep“ (Ad. **xʷə-**, in the word **xʷə-rəš**ʷ, Qab. **xʷə-** in the word **xʷə-rəfa** „sheep laether“, cf. Qab. **xʷə-reṭ** „yelling to drive out sheep”) ~ C.-Nakh. ***axʷar-** (Chech. **fiāxar**, Ing. **fiāxār**, Ts.-Tush. **axr-ob** „lamb”) ~ C.-Dag. ***ənxʷa** „sheep“ (And. **ixo**, Akhv., Cham. **ɪʷxa** „sheep, ewe”) ~ Basq. **ahari** [ahari] „ram”

C.-Kartv. ***γery-il-** „kibbled maize“ (Geo. **γery-il-i** ‘grains of broad beans and others ground in a crop-sprayer into middle-sized pieces’, Zan **γary-il-i** ‘kibbled maize’) ~ C.-Sind. ***qāry-ə** „kibbled maize“ (Apkh. (Bzip)) a-**xəry**, Abzh. a-**xəry** „kibbled maize”) ~ C.-Nakh. ***γary-** „large grounded/milled“ (Chech. (Cheb.) **γāry-i**, Ing. **γory-ā** „large grounded/milled”) ~ C.-Dag. ***YerY-ar** ‘oats’ (Avar. **roṭ**: < ***ω**ʷek: ‘wheat’, Lezg. **gerg**, Tab. **γaryar**, Ag. **jerg** < ***gerg**, Rut. **γaryal**, Tsakh. **γaryar**, Khin. **gərgar** ‘oats’) ~ Basq. **garagar** „barley”

C.-Kartv. ***skal-** „beehive; bee“ (Geo. **ska** „bee house“ (Saba) Zan (Megr.) **ska** // **pska** „bee“, Laz **mska** // **mcka** „bee“, o-**skal-e** // o-**pskal-e** „apiary/for bees“, Megr. ma-**pskal-ia** „wasp; queen bee“, Sv. **šker-** „bees swarming“, **šker-ob** // **šger-ob** „bees swarming“, nā-**šger-w**, na-**šger** (Lashkh.), na-**škar** (Lent.) „new brood of bees”) ~ C.-Sind. ***šakʷ-a** „wax residue “ (Ad. **šakʷā**, Qab. **šakʷā** „wax residue”) ~ Basq. **esko** [ezko] „beewax”

C.-Kartv. ***nuš-a** „curds/cottage cheese; cheese“ (Old Geo. **nuš-i** / **nuš-a** „curds/cottage cheese; cheese”) ~ C.-Sind. ***našʷ-ə** „cheese“ (Ab. **ašʷə**, Apkh. **ašʷ** „cheese”) ~ C.-Dag. ***nisu** „curds/cottage cheese“ (Av. **nisu** // **nišu**, And. **iso**, Akhv. **ɪʷsa** „curds/cottage cheese“..., Did. **izu**, Hin. **ižu**, Khvar. **ɪʷzu** „cheese“..., Lak **nis**, Darg. **nisu**, Lezg. **nasu**, Tab., Agul **nis**, Rut. **nisā**, Shakh **nis:e**, Krits **nisi**, Bud. **nusu** „cheese”) ~ C.-Nakh. ***šon-** „rennet“ (Chech. **šuḍ**, Ing. **šoə** < ***šōn**, cf. Chech. pl. **šōn-aš** „rennet”) ~ Basq. **ešne** [esne] „milk”

C.-Kartv. ***gwal-** „cow-shed/cattle stalls“ (Sv. **gwal-** „cow-shed/cattle stalls”) ~ C.-Dag. ***gal-** „house“ (And. **gall-ar-qi**, Darg. (*dial.*) **gal-i** „house, room”) ~ Basq. **gel-a** „dwelling/ residential place; room”

C.-Kartv. ***zako-** „yard“ (Old Geo. **zako-j** „yard”) ~ C.-Sind. ***šagʷ** „yard“ (Ad. **šagʷ** „yard“, Qab. **žagʷ** „hearth”) ~ C.-Dag. ***gazʷ** „room; house“ (Av. (Kus.) **goz** „room; house”) ~ Basq. **asoka** [azoka] „open shopping area, bazaar/fair”

C.-Kartv. ***ar-** „variety of iron“ (Old Geo. **ar-ona** „a kind of ploughshare“ (Saba), Zan (Megr.) **or-əna** „a kind of ploughshare, variety of hook”) ~ C.-Dag. ***hər-** „iron, copper“ (And. **hir** „copper“, Khin. **ur-a** // **or-a** „iron”) ~ Basq. **urre** „gold”

C.-Kartv. ***qir-** „stone“ (Geo. **xir-aṭ-i** „rocky-ground land to be ploughed“ (Saba), cf. **-aṭ** „derivative suffix”) ~ C.-Sind. ***qər-** „rock“ (Qab. **qər** „rock”) ~ C.-Nakh. ***qer-** „stone“ (Chech. **qjer-a**, Ing. **qjer-ā**, Ts.-Tush. **qer** „stone”) ~ C.-Dag. ***qer-** „sandstone“ (God. **qer-u** „sandstone“, песчаник) ~ Basq. **harri** „stone”

C.-Kartv. ***stw-el-** „autumn“ (Old Geo. **stwel-i** „October“, **stuel-i** „autumn“ (Saba), New Geo. **rtvel-i** „vintage; Psh. **stvel-i** „autumn“, Mokh. **stvel-ob-a** „autumn, vintage”) ~ C.-Sind. ***šʷ-** „vintage“ (Apkh. a-**šʷ-ra** „vintage”) ~ C.-Nakh. ***stab-o** „autumn“ (Ts.-Tussh. **stāb-o** „autumn“, cf. Chech. **boäst-je**, Ing. **boäst-ij** „spring”) ~ C.-Dag. ***sətʷ-** „autumn“ (Lak **s:su**, Arch. **soṭ**:aṭ „autumn”) ~ Basq. **usta** „harvest”

C.-Kartv. ***qwap-** „hole/pit“ (Geo. (Mokh.) **qop-i** „hole/pit“, Tush. **qvap-i**, Pshav. **qvamp-i** „deepened place“, Zan **Xop-i** // **Xop-a** (*top.*, *hypr.*), Sv. **qāpw** „sth with wide opening”) ~ C.-Dag. ***qwab-**

„grave“ (Av. **xob**, Chad. **ħub**, Botl. (Miar.) **qum-u**, Kar. **xob-i** // **xob-o**, Bagw. **x^wob**, Cham. **hub-u** // **hob**, Darg. (Urakh) **ħ^wǧb** „grave”) ~ Basq. **hobi** „grave”

C.-Kartv. ***her-** „people, army“ (Geo. **er-i** „people, army“, **Her-i** (*ethnon.*) **Her-et-i**, Zan (Megr.) **er-eb-i** „large family”; „unity; nation“, Sv. **her**, **jer** (Lashkh.) „nation”) ~ C.-Sind. ***rə** „army“ (Ub. **La** „army“, Ab. **rə**, Apkh. **a-r** „army”) ~ C.-Nakh. ***war-** „clan“ (Ing. **wār** „clan”) ~ C.-Dag. ***war-** „army“ (Lak **ǧr-al** „pluralia tantum“, Arch. **ǧr-i** „army”) ~ Basq. **erri** „people”

C.-Kartv. ***mal-** „hiding“ (Geo. **mal**, **mal-v-a** „hiding“, **sa-mal-av-i** „hiding place“, **mal-ul-i** „hidden/secret“, **i-mal-v-i-s** / **i-mal-eb-a** „sb/sth hides“, **e-mal-eb-a** „sb/sth hides from sb/sth”) ~ C.-Sind. ***bālə-** „hiding, covering, burying“ (Ad. **bālə-**, in the word **ǧā-bālə-n** „hiding, covering, burying”) ~ C.-Dag. ***e-bal-** „covering, hiding“ (Kar. **ebal-e-du** „hiding, covering”) ~ Basq. **barau** „fasting“, for semantics cf. Geo. **marxva** „fasting; burying“.

Finally, It can be concluded that I needed this detailed excursus to prove that Basque language reveals genetic correlation not with any particular Iberian-Caucasian language (or group), but it is an independent member of the Iberian-Caucasian language family with its own (prop Basque) characteristics.

References:

- Bengtson J.D. 2008. „Basque Phonology in the Light of the DeneCaucasian Hypothesis.“ In Bengtson (2008c), pp. 93-209.
- Bengtson J.D. 2009. „Basque and the Other Mediterranean Languages.“ *Mother Tongue* 14 : 157-175.
- Bengtson J.D. 2017. „Basque and its Closest Relatives: A New Paradigm“ pp. 1-546, Association for the Study of Language in Prehistory.
- Bomhard.a. A. 2018. *Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics* (3rd edition).
- Braun J. 1998. *Euscaro-Caucasica* (Historical and Comparative Studies on Kartvelien and Basque), „Dialog“ (Philologia Orientalis. 4), Warszawa.
- Greenberg J.H. 2000. *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family. 1: Grammar*. Stanford: Stanford University Press.
- Иллич-Свитыч В. М. 1971. Опыт сравнения Ностратических языков (Семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский); Словарь (b-□) М., „Наука“, XXXVI (Инст. славяноведения и Балканистики АН СССР).
- Иллич-Свитыч В. М. 1976. Опыт сравнения Ностратических языков (Семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский); т. II. Словарь (l-□), М., „Наука“, т. I (Инст. славяноведения и Балканистики АН СССР).
- Starostin S. A., Nikolaev S. I. 1994. *A North Caucasian Etymological Dictionary*. Moscow.
- Starostin S. A. 1999. *The Problem of Genetic Relationship and Classification of Caucasian languages: Basic Vocabulary*. – *Studies in Caucasian Linguistics*, Leiden,
- Starostin S. A. 2005. *A Concise Glossary of Sino-Caucasian* [Appendix to „Sino-Caucasian”]: <http://starling.rinet.ru/Texts/glossary.pdf>.

Merab Chukhua

Tbilisi state university

Tbilisi, Georgia

ON THE GENEALOGICAL CLASSIFICATION OF THE BASQUE LANGUAGE

Abstract

Western comparativistics ignore the fundamental classical theory of the Basque-Kartvelian-Caucasian genetic link (Hugo Schuchardt, Nicholas Marr, René Lafon, Georges Dumézil, Hans Vogt, Karl Bouda, Ian Braun...). In the present paper I would like to present a fairly large number of lexical entries, reflecting the basic vocabulary, characterized by the common genetic origin, i.e. Paleo-Caucasian etymologies. They are followed by phonology (system of sound correspondences), morphology (grammatical inventory), which I

was not able to discuss here due to lack of space. Besides, the most promising hypothesis on Basque-Burushaskian-Caucasian unity from the time of Nikolas Marr seems to be taken into account to which special works have been devoted.

Keywords: Basque-Kartvelian-Caucasian etymology, comparativistics, genealogical classification

Целоева Дана А.

*аспирант, Северо-Осетинского государственного
университета (СОГУ) им. К. Хетагурова
Владикавказ, Россия*

ДИАЛОГ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Статья посвящена изучению роли диалога как средства формирования речевой культуры. Поиски эффективных методов, способствующих формированию высокого уровня речевой культуры обучающихся, наталкивают на мысль о возможности использования диалога в качестве такого метода. В статье дается определение учебного диалога как средства формирования речевой культуры. Определяются основные функции диалога и его ключевые характеристики.

Согласно современным положениям общества, система образования должна быть нацелена на формирование квалифицированной и компетентной личности, способной разрабатывать собственные линии поведения, осуществлять нравственный выбор и нести за него ответственность. Формирование личности проявляется в процессе общения, которое в свою очередь способствует развитию речевой деятельности

Сущность процесса общения проявляется в создании системы целенаправленных и мотивированных процессов, которые обеспечивают взаимодействие людей в коллективной деятельности, реализуют общественные и личностные отношения и используют для этого речевое взаимодействие.

Значимость проблемы общения подчеркивают и многочисленные исследования в различных областях науки. Например, в отечественной психологии исследуются функции общения, способствующие развитию личности (Б.Г. Ананьев, А.А. Бодалев, Б.Ф. Ломов); в педагогике общение рассматривается как составная часть учебно-воспитательного процесса (Н.В. Кузьмина, А.В. Мудрик, А.В. Фомина), а также выступает в качестве одной из ключевых характеристик профессиональной культуры педагога (В.А. Кан-Калик, А.В. Мудрик) и т.д.

Однако, проанализировав психолого-педагогическую литературу по теме исследования, мы пришли к выводу, что роль общения как одного из ключевых компонентов речевой культуры в научной литературе изучена недостаточно. Культура общения обеспечивает взаимодействие людей и способствует развитию профессиональных качеств личности. Оценка профессионализма специалиста во многом зависит от его речевой культуры, так как именно с ней сталкиваются участники (партнеры) взаимодействия в первую очередь. Знание иностранного языка является обязательным компонентом профессионального обучения современных специалистов любого профиля. Высокий уровень речевой культуры способствует взаимопониманию и продуктивному взаимодействию участников речевого взаимодействия. Изучение различных методов, стратегий, способствующих эффективному формированию речевой культуры обучающихся, приводят нас к идее использования диалога как средства формирования речевых навыков. Однако прежде чем перейти к изучению роли диалога в процессе формирования речевой культуры, уточним содержание понятия «речевая культура».

Речевая культура может быть охарактеризована как «такой отбор и организация языковых средств, которые позволяют обеспечить наибольший эффект в достижении поставленных коммуникативных целей при соблюдении норм литературного языка и этики общения» [3, с. 52].

Формирование иноязычной речевой культуры обучающихся предполагает умение выстраивать речь как на родном, так и на иностранном языке, способность аргументированно обосновывать положения предметной области знаний, знание этики общения и общих основ коммуникации, интерес к процессу общения, а не только к его результату и т.д. Это связано с тем, что знание иностранного языка является обязательным компонентом профессионального обучения современных специалистов любого профиля [2]. Помимо этого, формирование иноязычной речевой культуры напрямую зависит от усвоения студентами специальных дисциплин, что является немаловажным для профессиональной деятельности, в которой речевое общение играет важную роль. [11]. Речевая культура представляет собой довольно сложное явление. Чтобы понять ее сущность, необходимо также конкретизировать понятия «речевая деятельность» и «речевое взаимодействие».

Речевое взаимодействие представляет собой непосредственную речевую деятельность участников речевого взаимодействия, которая включает в себя ряд коммуникативных актов и направлена на достижение определенной цели. Речевая деятельность по определению Н. И. Формановской – это текстовая деятельность, основанная на умении создавать и воспринимать высказывания (тексты) в процессе речевой коммуникации [9, с. 15]. Различают три вида речевого взаимодействия: говорение, письмо и чтение. Ключевым видом речевого взаимодействия является говорение, которое и представляет собой живой диалог или монолог между двумя и более участниками коммуникации. Таким образом, в содержание речевой культуры включены следующие критерии: знание норм языка в формах устной и письменной речи; умение использовать языковые средства, обеспечивающие точность речи, ее уместность и выразительность; способность к организации и проведению диалога и т.д. Иными словами, речевая культура современного педагога является показателем его способностей и умений взаимодействовать с людьми в процессе выполнения профессиональной деятельности, что является важнейшей предпосылкой решения комплексных задач всестороннего развития личности [10, с. 291].

Нельзя сказать, что вопросы использования диалога как средства обучения и воспитания ранее не поднимались. Уже давно известно, что образование диалогично, а вопросы речевого взаимодействия в процессе обучения получили широкое применение в практике. Проанализировав научную литературу, мы выделили несколько подходов к определению сущности диалога. Так, диалог может рассматриваться как: метод построения культуры личности (В.С. Библер, С.Ю. Курганов); коммуникативный процесс, в рамках которого реализуется взаимодействие субъектов общения друг на друга (З.А. Васильева, В.С. Ильина); личностное взаимодействие, основу которого составляет речевая деятельность (Г.М. Андреева, М.М. Бахтин, Л.С. Выготский, А.Н. Ксенофонтова) и т.д.

Диалог – это речевое взаимодействие, при котором происходит непосредственный обмен информацией. Диалог представляет собой наиболее естественный случай коммуникации, так как подлинное своё предназначение язык обнаруживает лишь в диалоге, – отмечает Л. М. Михайлов [7, с. 5]. Диалог является ключевым компонентом личностно-ориентированного образования, в котором усваиваются выработанные многими поколениями знания и сохраняется то, чем владеет обучающийся. Согласно исследованиям С.В. Беловой [1] диалог является не только эффективным методом обучения, но и оптимальным способом развития личности обучающегося. Мы рассматриваем диалог как особую форму взаимодействия людей, основой которой является дидактико-коммуникативная среда, обеспечивающая субъектно-смысловое общение, рефлексию и самореализацию личности [4]. В учебной деятельности диалог выступает как средство развития речевых умений и навыков обучающихся. Определению сущности диалога также способствует выделение его функций, к которым относятся:

- воспитательная функция, представляющая собой формирование ценностно-нравственных качеств обучающихся;
- социально-ориентирующая функция, целью которой является приобретение языковой личностью духовных и нравственных идеалов и особенностей;
- образовательная функция, целью которой является получение и усвоение обучающимися определенных знаний, умений и навыков;
- организационно-деятельностная функция, в рамках которой обучающиеся приобретают навыки сотрудничества и умения работать в коллективе;

- развивающая функция, целью которой является развитие интеллектуальной, эмоциональной и личностной сфер языковой личности обучающихся;
- коммуникативная функция, направленная на формирование индивидуального стиля общения и поведения;
- рефлексивно-оценочная функция, целью которой является саморазвитие обучающегося и самосовершенствование его речевых навыков.

Таким образом, диалог представляет собой эффективный метод обучения, основанный на речевом взаимодействии, реализация которого возможна только при условии полноты проявления личностных функций обучающегося. К этим функциям относятся самокритичность и самооценка, нестандартный подход к решению проблемы, самостоятельность в поиске путей и выборе способов решения возникающих проблем, построение собственной картины мира, формирование индивидуального стиля общения и поведения, творческая самореализация и сохранение ценностных ориентаций [6]. Для учебного диалога характерны следующие особенности:

- единая для всех участников речевого взаимодействия проблема;
- два или более участника речевого взаимодействия;
- объединенных единой темой коммуникации;
- возможность свободного изложения материала;
- наличие обратной связи;
- наличие диалоговых взаимоотношений между преподавателем и обучающимися, или между обучающимися [8, с. 2].

Традиционно в учебно-профессиональной сфере выделяют следующие типы диалога, способствующие развитию речевых и поведенческих навыков обучающихся: 1) ситуативный диалог (диалог-расспрос, диалог-сообщение, диалог-побуждение); 2) тематический диалог; 3) диалог-дискуссия. Однако в вопросах развития речевой культуры обучающихся ключевая роль отводится тематической беседе, т.к. именно этот тип диалога наиболее характерен для учебно-трудовой сферы деятельности. По мнению Д.И. Изаренкова, тематический диалог рассматривается как «особый вид диалогического общения, содержанием которого выступает тема, раскрываемая посредством серии ситуативно обусловленных диалогических единств» [5, с.101]. Тематический диалог представляет собой развернутое речевое взаимодействие двух или более собеседников по заданной теме. Отличительной особенностью данного вида диалога является повышенное внимание, уделяемое выражению собственного мнения. Если в ситуативном диалоге основную логическую и языковую нагрузку несут вопросы, то в тематическом диалоге эту же нагрузку восполняет комментирование и развернутые реплики. Еще одним важным видом речевого взаимодействия обучающихся является дискуссия. Дискуссия отличается от тематического диалога количеством собеседников, часто выражающих различные точки зрения по одному и тому же вопросу. В ходе дискуссии происходит активное включение обучающихся в процесс коммуникации, создаются условия для открытого выражения различных точек зрения касательно обсуждаемой темы. К отличительным чертам дискуссии относится возможность воздействовать на мнение участников коммуникации в процессе речевого взаимодействия. В учебной деятельности умеренное использование диалогов (в том числе и на иностранном языке) в учебной деятельности способствует формированию навыков ведения коммуникации, развитию лексического запаса, преодолению лингвистических барьеров и т.д. Это связано с тем, что успешное речевое взаимодействие требует различных навыков, к которым можно отнести умение слушать и правильно понимать мысль собеседника; умение быстро и логически правильно формулировать собственную точку зрения; необходимость следить за соблюдением языковых норм и слушать собственную речь для внесения в нее соответствующих изменений.

Современное общество заинтересовано в формировании компетентного специалиста, поэтому проблема развития речевой культуры обучающихся как никогда актуальна. Расширение международных контактов предъявляет особые требования к подготовке специалистов, которые помимо профессиональных знаний должны обладать высоким уровнем речевой культуры и уметь быстро ориентироваться в спорных ситуациях. Ключевым средством развития речевой культуры мы считаем диалог, использование которого в учебной деятельности обеспечивает общение, рефлекссию и самореализацию личности.

Список использованной литературы:

1. Белова, С.В. Функции учебного диалога в усвоении старшеклассниками ценностно-смыслового содержания гуманитарных предметов: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. пед. наук (13.00.01) / Светлана Владимировна Белова. – Волгоград, 1995. – 26 с.
2. Белик, В.А. Дифференцированный метод обучения иностранным языкам студентов нелингвистических направлений / В.А. Белик // Дискурс современного социально-гуманитарного знания и образования: сб. статей. – Луганск, 2019. – С. 218-222.
3. Введенская, Л.А. Культура и искусство речи / Л.А. Введенская, Л.Г. Павлова. – Ростов-на-Дону, 1996. – 576 с.
4. Гаврилина, Л.К. Педагогическая художественная коммуникация: теоретические основы и практическое применение / Л.К. Гаврилина. – Сыктывкар, 2007. – № 4 – С. 47-50.
5. Изаренков, Д.И. Основания полемического общения. Направления
6. развертывания дискуссии / Д.И. Изаренков. – М., 1992. № 4. – С. 105-110.
7. Киргуева Ф.Х. Возможности развития творческого потенциала
8. молодежи / Киргуева Ф.Х., Каргиева З.К. // Вестник СОГУ, 2020. – № 3 – С. 100-105.
9. Михайлов, Л.М. Грамматика устной речи / Л.М. Михайлов. – М.: Астрель-Аст, 2003. – 348 с.
10. Савенкова В.В. Учебный диалог как средство межличностного взаимодействия младших школьников / Савенкова В.В., Гакаме Ю.Д. // Материалы VI Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум». URL:
11. <https://scienceforum.ru/2014/article/2014000744> (дата обращения: 19.08.2021).
12. Формановская, Н.И. Речевой этикет и культура общения / Н.И. Формановская. – М.: Высш. шк., 1989. – 159 с.
13. Целоева, Д.А. Сущность речевой культуры современного педагога-лингвиста / Д.А. Целоева, Ф.Х. Киргуева // Проблемы современного педагогического образования, 2019. – № 65 (1). – С. 289- 292.
14. Целоева, Д.А. Формирование речевой культуры будущего педагога-лингвиста в процессе изучения иностранного языка / Д.А. Целоева // Мир науки, культуры, образования, 2020. – № 2 (81). – С. 136-138.

Tseloeva Dana A.
*student, North Ossetian State
University (SOGU) them. K. Khetagurova
Vladikavkaz, Russia*

DIALOGUE AS A MEANS OF STUDENT'S SPEECH CULTURE FORMATION

Abstract

The article is dedicated to the role of dialogue as a key component in shaping the culture of student speech. The search for effective methods of students' speech culture formation has led to the use of dialogue as such method. The article also sets out a definition of dialogue as a means of students' speech culture formation. The principal functions of the dialogue and its key features are also defined.

Today, the role of a foreign language in a modern world has grown substantially. Thus, the study of a foreign language in universities is aimed not only at mastering certain linguistic aspects, but at the formation of speech culture as well. The level of competence and skill of modern specialists depends on the level of their speech culture. The research of effective methods that contribute to the formation of the culture of the student's speech has led us to the possibility of using dialogue as a method.

The use of dialogue as an educational medium has already been widely accepted. Education is dialogical, thus the questions about the interaction of the word in the learning process have been widely used in practice. Dialogue can be said to be a key component of student-centered education.

Dialogue is an effective teaching method based on speech interaction, the implementation of which is possible only if the student's personal functions are fully manifested. These functions include self-criticism

and self-esteem, a non-standard approach to solving a problem, independence in finding ways and choosing ways to solve emerging problems, building one's own picture of the world, forming an individual style of communication and behavior, creative self-realization and preservation of the student's value orientations.

Keywords: dialogue, speech culture, communication, foreign language, speech, education.

ზაზა ცოტნიაშვილი
კავკასიის საერთაშორისო
უნივერსიტეტის პროფესორი
თბილისი, საქართველო

ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის დიპლომატიური ინტერპრეტაცია

მძლავრი მედიასაშუალებების მიერ ისტორიის იდეოლოგიური მიზნებისთვის გამოყენების არაერთი ფაქტი ცნობილია საინფორმაციო ომის მკვედვართათვის.

ამ თვალსაზრისით რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დადებული 1774 წლის ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის რუსული პროპაგანდისტული მანქანის ინტერპრეტაცია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია.

რუსული სახელმწიფოებრივი ინტერესია ჰიბრიდულ ომში თავდაუზოგავი ბრძოლით საკუთარი პოზიციების დაცვა, სამწუხაროდ, ამ ინტერესებთან წინააღმდეგობაში მოდის ჩვენი ნაციონალური უსაფრთხოება, დემოკრატიული ღირებულებების დაცვა ასეთი ძალის წინაშე დიდ სირთულეს წარმოადგენს. რუსული საერთაშორისო პოლიტიკის წარმართვას საინფორმაციო ოპერაციების აქტიური გამოყენებით კარგად გვიჩვენებს პუტინის ცნობილი დირექტივა: „ჩვენ უნდა გავითვალისწინოთ სხვა ქვეყნების შეიარაღებული ძალების გეგმები და მიმართულებები... ჩვენი პასუხი უნდა იყოს ინტელექტუალური უპირატესობა, რაც ასიმეტრიული და იაფი იქნება.“ (Putin, V.)

პროპაგანდისტული მანქანის მექანიზმის მუშაობისთვის დამახასიათებელია წინასწარი ფონის შექმნა, რაც თავის თავზე აიღო კოკოითი: „სამხრეთ ოსეთის თვითგამოცხადებული რესპუბლიკის მეთაურმა ჯერ კიდევ ამა წლის მარტში დაავალა დე ფაქტო იუსტიციისა და საგარეო საქმეთა სამინისტროებს მოემზადებინათ დოკუმენტები რუსეთის საკონსტიტუციო სასამართლოში სარჩელის შესატანად. „ერთიანი ოსეთი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში 1774 წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დადებული ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის საფუძველზე შევიდა,“ – ირწმუნებოდა მაშინაც ედუარდ კოკოითი. ის ითხოვდა და ითხოვს, რუსეთის საკონსტიტუციო სასამართლომ გაითვალისწინოს ეს აღმოჩენა, ამასთან ერთად ისიც, რომ ცხინვალის რეგიონის მოსახლეობის უმეტესობას რუსეთის მოქალაქეები შეადგენენ, და აღიაროს ცხინვალის რეგიონი რუსეთის ტერიტორიად.“ (წამალაშვილი ე., 2006)

რუსეთის პრეზიდენტმა ახალი სიცოცხლე შესძინა კოკოითის „ისტორიულ აღმოჩენას“ 2019 წლის ივლისში და საქართველოს ისტორიის რუსული ვერსია შემოგვთავაზა. ჩვენი ისტორიის ხელყოფით ქვეყნის ლიდერმა, პირიქით, პროპაგანდისტული მეთოდების გამოყენებით საქართველო გამოიყვანა ოკუპანტად: „ოსთა დამოუკიდებელი სახელმწიფო რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში 1774 წელს შევიდა. მოგვიანებით, ოსეთის სამხრეთი ნაწილი ტფილისის გუბერნიის შემადგენელი გახდა, 1919-20 წლებში კი ოკუპანტი ქართული ჯარები ოსეთში სასტიკად იქცეოდნენ, რაც არსობრივად იგივეა, რაც გენოციდი“. (TV – Россия 24) სახეზეა ისტორიის სრული ფალსიფიკაცია, მაგრამ აღნიშნული კომენტარი, რომელმაც საკმაოდ მასშტაბური გავრცელება ჰპოვა, ჩვენთვის მნიშვნელოვანია პროპაგანდის მუშაობის ტექნოლოგიის კვლევის თვალსაზრისით. ვლადიმირ პუტინი გულისხმობს რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლების ომის

დასრულების შემდეგ ქუჩუკ-კაინარჯის ზავით (1774 წ.) მომხდარ ტერიტორიულ ცვლილებებს – რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ტერიტორიის გადანაწილებას. ასეთი თარიღი არსებობს, რომელიც ტერიტორიების პრობლემას ეხება, მაგრამ ქართულ-ოსურ ურთიერთობასთან არანაირი შემხებლობა არ აქვს, მაგრამ სწორედ ესაა „მეთოდი“ ყალბი ინფორმაციის ეფექტიანად გასავრცელებლად.

საყურადღებოა, რომ ვლადიმერ პუტინის ასეთი შეურიგებელი პოზიცია მოჰყვა TV „რუსთავი-2“-ის ეთერში მის მიმართ განხორციელებულ ლანძღვა-გინებას, რაც ოფიციალურად დაგმო საქართველოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა და აღნიშნა, რომ დაუშვებელია ისეთი განცხადებების გაკეთება, რომელსაც შეუძლია „გამოუსწორებელი ზიანი მიაყენოს ჩვენი ქვეყნის შემდგომ განვითარებას“. (TV „იმედი“, 2019)

საქართველოს ტერიტორიების ოკუპაციის გამართლების მორიგი მცდელობა რუსული პროპაგანდისტული მედიასაშუალებების მხრიდან მორიგი პიბრიდული შეტევაა ჩვენს ტერიტორიულ მთლიანობაზე. ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის განსხვავებული ისტორიული წარსული ხელს არ უშლის თანამედროვე რუსულ დეზინფორმაციულ მანქანას, გაამყაროს საზოგადოებრივი აზრი საქართველოს სახელმწიფო ინტერესების წინააღმდეგ.

ქართული მედიასაშუალებების ლოკალური ძალისხმევა დეზინფორმაციის გასანაეიტრატებლად, მხოლოდ მცირეოდენი მცდელობაა პროპაგანდის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა პროფესორ გიორგი ოთხმეხურის აქტიური გამოსვლები მედიასაშუალებებში, ისტორიკოსის შეფასებით: „ქუჩუკ-კაინარჯის ზავში ლაპარაკია ჩრდილოეთ ოსეთზე, რომელიც მაშინ ყაბარდოს შემადგენლობაში შედიოდა და მასთან ერთად მოიაზრებოდა. რაც შეეხება – „ოსეთის სამხრეთ ნაწილის ტფილისის გუბერნიაში შესვლას“, როდესაც რუსეთმა ქართლ-კახეთის სამეფო გააუქმა, 40-იან წლებში კავკასიაში ადმინისტრაციული რეფორმა ჩატარეს და თბილისის გუბერნიაში შექმნეს ე.წ. ასეტინსკი ოკრუგი (არსებობდა 1842-დან 1859 წლამდე). ამ „ოკრუგის“ რუკაც არის გამოცემული. ოსმა ისტორიკოსმა კალოევმა-1967 წელს გამოსცა წიგნი „ოსეტინი“ და ის რუკა მასში შეიტანა. 1982 წელს მან ეს გამოცემა გაიმეორა, მაგრამ რუკა უკვე ამოიღო იმიტომ, რომ ის ოკრუგი დაახლოებით იმის 1/3-ია, რაც შემდგომში ე.წ. სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი იყო და დღეს თვითგამოცხადებული რესპუბლიკაა. არც ცხინვალი და არც ახალგორი იმ „ოსეტინსკი ოკრუგში“ არ შედიოდა“ (ფიცხელაური ნ.).

რუსული პროპაგანდისტული მანქანის მორიგი იერიში ქართულ სახელმწიფოებრიობაზე ყალბი ამბის გავრცელებით განხორციელდა, რომელიც პროპაგანდის შემადგენელი ნაწილია და მისი გატარების საჭირო ინსტრუმენტად მიიჩნევა. არ არსებობს ყალბი ახალი ამბის აღიარებული დეფინიცია, მაგრამ მეტად დამკვიდრებული გაგებით იგი არის მასობრივი საინფორმაციო საშუალებით გავრცელებული დეზინფორმაცია/ტყუილი, რომელიც ინფორმაციის წყაროს პოპულარიზაციას ან/და კონკრეტული ჯგუფის მიერ განსაზღვრული პოლიტიკის გატარებას ემსახურება. თუმცა, ყალბი ინფორმაციის მაგალითებს თუ დავაკვირდებით, ვნახავთ, რომ მათში მოცემული ინფორმაცია ხშირად ცალსახად ტყუილს არ ეფუძნება და სიმართლის ელემენტებიც შეიძლება აღმოვაჩინოთ. სწორედ ამიტომ, ყალბი ამბები არა მხოლოდ აუდიტორიის სიცრუეში შეყვანას, არამედ მათი დაბნევის მიზანსაც შეიძლება ემსახურებოდეს. მიუხედავად იმისა, რომ ტექნოლოგიური განვითარება და სოციალური მედია ყალბი ახალი ამბების გავრცელების ძირითადი საშუალებაა, იგი მაინც არ არის თანამედროვეობის პროდუქტი. ყალბი ახალი ამბები, როგორც პროპაგანდის უმთავრესი ინსტრუმენტი ძველი რომის იმპერიაშიც გვხვდება, ნაციონალურ გერმანიაშიც და საბჭოთა კავშირშიც. ყველაზე აქტიურად ყალბი ახალი ამბები მეორე მსოფლიო ომის დროს გამოიყენებოდა. ომში მონაწილე სახელმწიფოების მიზანი მოსახლეობის საპირისპირო ბანაკისადმი აგრესიულად განწყობა იყო, რაშიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა პროპაგანდა და ყალბი ამბები.

სახელმწიფოებრივად მნიშვნელოვანია, რომ კონკრეტული ფაქტს მოჰყვეს საერთაშორისო შეფასება და გამუდმებით ხდებოდეს, უტყუარ წყაროებზე დაყრდნობით, მისი საერთაშორისო მედიასაშუალებებში ტირაჟირება.

გამოყენებული წყაროები:

4. წამალაშვილი ე. (2006, ივნისი), ედუარდ კოკოთი ცხინვალის რეგიონის რუსეთთან შეერთებას ითხოვს, რადიო თავისუფლება – <https://www.radiotavisupleba.ge/a/1547128.html> (2021.01.20)
5. Putin, V. (2006) „Солдат есть звание высокое и почетное“ (‘Soldier’ is an honourable and respected rank), excerpts from annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation, Krasnaya zvezda, May 11, 2006, http://old.redstar.ru/2006/05/11_05/1_01.html 12.01.2021
6. TV – Россия 24, (2019) Путин не хочет санкций против Грузии и оскорбившего его журналиста – www.youtube.com/watch?reload=9&v=1AbGWL2BIsY (2021.02.16)
7. TV „იმედი“ (2019, ივლისი) – ზაღკალიანი პუტინის განცხადებას მიესალმება – www.youtube.com/watch?v=eLOISI0G8-k (2020.11.10)
8. ფიცხელაური ნ. (2019), ინტერვიუ გიორგი ოთხმეზურთან, კვირის პალიტრა, 2019 წ., 4 ატვისტო https://www.kvirispalitra.ge/politic/55356-istoriis-okupacia-anu-putinis-gzavnilebi.html?all=0&add_new=1&reply=0 (2020.12.15)

Zaza Tsotniashvili

*Professor, Caucasus International University
Tbilisi Georgia*

A MISINFORMATION INTERPRETATION OF THE KUCHUK-KAINARJI TRUCE

Abstract

Numerous facts of the use of history by the powerful media for ideological purposes are known to information warfare researchers. The interpretation of the Russian propaganda machine of the 1774 Kuchuk-Kainarji truce between Russia and the Ottomans is particularly important in this regard.

The misinformation interpretation of the Kuchuk-Kainarji truce is directly influenced by such an influential figure as President Putin, which greatly complicates the problem.

Another attempt to justify the occupation of the territories of Georgia is another hybrid attack on our territorial integrity by the Russian propaganda media.

The different historical past of the Kuchuk-Kainarji truce does not prevent the modern Russian disinformation machine from consolidating public opinion against the state interests of Georgia.

Georgian media outlets are making local efforts to neutralize disinformation, with only a handful of attempts to combat propaganda.

It is state-important that a specific fact be followed by an international assessment and that it is constantly circulated in the international media based on reliable sources.

Keywords: Misinformation, Politic.

საჩხერის კულტურულ-საგანმანათლებლო ისტორიის წარსულიდან

საჩხერეში წიგნის ბეჭდვის, სამკითხველოს, ბიბლიოთეკების და სკოლების დაარსებისა და ისტორიის შესახებ არსებობს ძალიან (მართებული იქნება თუ ვიტყვი, რომ არ არსებობს) მწირი მასალა. ამიტომაც მსურს ამ საკითხს მეტი სინათლე შევსძინო.

საჩხერის ისტორიის კვლევა იმიტომაც, რომ ეს არის მრავალეთნიკური ანუ მრავალეროვნული რაიონი (მუნიციპალიტეტი), სადაც ქართველების გვერდით ასეული წლებია კეთილგანწყობითა და ურთიერთდამოყვრებით ცხოვრობენ: ებრაელები, სომხები, რუსები, ბერძნები და ოსები. შესაბამისად, კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრების დაარსება და ქართული ენის, ლიტერატურის, ისტორიის, წარსულისა და თვითმყოფადი ფასეულობების გავრცელება ეთნიკურ ჯგუფებში უაღრესად და განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია.

1879 წელს დაბა საჩხერეში გაიხსნა ერთკლასიანი სასწავლებელი – „ჩიხის საზოგადოების სკოლა“. სახელდებიდანვე ირკვევა, რომ სკოლა დაარსდა ჩიხის საზოგადოების, მეტადრე სოფელ ჩიხაში მოღვაწე სასულიერო პირთა ინიციატივით, თანადგომითა და შემწევობით. სკოლა რომ ნამდვილად და უტყუარად „ჩიხის საზოგადოებას“ ეკუთვნოდა, ბატონ ყარამან ჩხეიძის ავტობიოგრაფიული წერილიდანაც ნათლად ჩანს „...ადგილობრივმა პოლიციის ბოქაულმა, ტომით რუსმა მოინდომა, რომ ეს ჩემი სკოლის ეზო საჩხერელებისთვის მიეკუთვნებია. სკოლა თავის ეზოთი ჩიხის საზოგადოებას ეკუთვნოდა; საჩხერის საზოგადოებას, რომელსაც შეადგენდა ვაჭრები, უმეტეს ნაწილად სომხები და ურიები თავისი სკოლა არ ჰქონდათ“. ყ. ჩხეიძის წერილში არაერთხელ არის ნახსენები მისადმი ძალადობა და მუქარა, შანტაჟი და უპატიო დამოკიდებულება. ამის მიუხედავად ეს ღმრთისნიერი კაცი საჩხერეში არ წყვეტდა მასწავლებლობას და მესამედი საუკუნე შეაღია მომავალი თაობის განათლების საშვილიშვილო საქმეს.

ყარამან ჩხეიძე ასევე გვაუწყებს, რომ „საჩხერის სასწავლებელი, რომ მიველ სწორედ სულს დაფავდა, 4-5 მოსწავლე დამხვდა სასწავლებელში, მაგრამ ამ რიცხვმა მალე დაიწყო ზრდა და ორი-სამი წლის განმავლობაში 90-მდე ავიდა. ამოდენა მოსწავლეებს ვასწავლიდი მე, ერთი კაცი, ჩემთვის მაშინ არც მღვდელი იყო შემფარე და არც ერი“¹. ცხადია, უდიდესი პატივი იყო ყარამან ჩხეიძისთვის ის, რომ სწორედ ის აირჩიეს ჩიხის საზოგადოების სკოლის პირველ გამგედ და მასწავლებლად. ყ. ჩხეიძე იმავედროულად იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ დამხმარე წევრი საჩხერიდან.

ყარამან ჩხეიძემ 1881 წელს სხვადასხვა საკითხის გასარკვევად ოთხჯერ მიმართა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“. საქმის ერთ-ერთ ანაწერში ვკითხულობთ „1881 წლის 23 ნოემბერს მასწავლებელმა ყარამან ჩხეიძემ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობას მისწერა, რომ დაბა საჩხერის სკოლას ყველაზე მეტად სჭირდებოდა და გამგეობას უნდა გამოეგზავნა: „დედა ენა“ – 10 ეგზემპლარი, „ბუნების კარი“ – 8, საწერი რვეულები – 24, სახატავი რვეულები – 24, „სადმროთ ისტორია (მოკლე ვერსია ქართულ ენაზე) – 12, „არითმეტიკული გამოცანები“ – 24, ქართული წერის სასწავლო დენები – 24 და გრიფილის დაფები – 20“². ამავე საქმიდან ცხადი ხდება, რომ 1881 წლის 23 ნოემბრის მდგომარეობით დაბა საჩხერის სკოლაში ირიცხებოდა 36 ვაჟი, მათ შორის 24 იყო ღარიბი მოსწავლე.

¹ ქურნ. განათლება, თბილისი, 1915, N: 10, 675.

² ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, ფონდი 481, ანაწერი 1, საქმე 49, 1881 წლის 30 დეკემბერი.

წიგნების მაღაზია რომ 1893 წელს გაიხსნა, ამას გაზ. „მწეხმის“-ც ადასტურებს: „დაბა საჩხერეში ბატონმა ყარამან ჩხეიძემ გახსნა წიგნების მაღაზია, სადაც ისყიდება გამოცემის ფასად ყველანაირი ქართული წიგნები და სახელმძღვანელოები“¹. თუმცა არაფერს ამბობს სამკითხველოს შესახებ.

ქურნალში „კვალი“ იმავე ხანებში იბეჭდება ქუთაისის თავადაზნაურთა წინამძღოლის ს. წერეთლის (1844-1931 წწ.) წერილი, რომელმაც (როგორც ჩანს) გარკვეული დახმარებაც კი აღმოუჩინა ამ საქმის მთავარ ინიციატორსა და სულისჩამდგმელს ყ. ჩხეიძეს – „საჩხერეს თავისი წვლილი არაფერი საქმისთვის არ დაუშურებია. დავიარსოთ ერთი ქართული წიგნების და ქურნალ-გაზეთის სამკითხველო საჩხერეში! სამკითხველო სადაც ჩვენც იოლად ვისარგებლებთ ჭკუის საღაროთი და ხალხიც, შეუძლებელი ხალხიც, ისარგებლებს წიგნითა და გაზეთითა. ის ხალხი, რომელსაც თუმცა წყურვილი აქვს კითხვისა, მაგრამ წიგნს ვერ შოულობს, წყურვილს ვერ იკლავს. დარწმუნებული ვართ მათგანი არავინ დაიშურებს თავის წილს ფულით, თუ ნივთით საჩხერეში ქართულის სამკითხველოს დაარსების საქმისათვის“².

1894 წლის 24 აპრილის გაზეთი „ივერია“ ასეთი სახის მეტად საგულისხმო და საჭირო ინფორმაციას აქვეყნებს „საჩხერე. შოროპნის მაზრას, თუ მეტი არა, ნახევარი იმერეთი მაინც უჭირავს და ამოდენა მანძილზედ ერთი წიგნთ-სამკითხველო ვერ დაუარსებიათ აქაურ მკვიდრთ. საჩხერეში-კი, როგორც „ივერიის“ მე-61 N:-მა გვაცნობა, სამოც კომლ სომეხს განუზრახავს დაარსება სამკითხველოსი სომხურ ენაზე. საკვირველია, ღმერთმანი, აქაურს სომეხებს იმდონივე ესმისთ სომხურისა, რამდენიც ქართველებს და წიგნთ-სამკითხველოს იარსებენ თავის სამშობლოს, მაგრამ თავისთვის უცხო ენაზედ, და ჩვენებს-კი ვერ მოუხერხებიათ. წარსულს წელს საჩხერეში გაიხსნა წიგნის მაღაზია, მაღაზიის პატრონს ის მიზანი ჰქონდა, რომ მაღაზიასთან უფრო სამკითხველოც დაეარსებინა, თუ კითხვის მსურველებს შემოიკრებდა, მაგრამ ჯერ-ჯერობით მაღაზიაში სათამაშო ბანქოს უფრო თხოულობენ, ვიდრე წიგნებს“³.

1895 წლის 16 აპრილს დასტამბული სალიტერატურო და სამეცნიერო ნახატებიანი გაზეთი „კვალი“ ერთდროულად ორ ამბავს გვატყობინებს – ძალიან ცუდს და ძალიან კარგს. ძალიან ცუდი ისაა, რომ 1894 წლის მიწურულს, საჩხერეში დაუწვავთ ჩიხის საზოგადოების სკოლისა და იქვე განთავსებული სასამართლოს შენობა (სკოლის შესახებ სხვა წერილში ვისაუბრებთ-ავტ.), ხოლო ძალიან კარგი შემდეგში მდგომარეობს „ათს თებერვალს დ. საჩხერეში ფ-ძის სახლებში შეიკრიბენ ადგილობრივი სკოლის მასწავლებლები, ზოგიერთი თ. წერეთლებიც, აგრეთვე სხვანიც, ასე ოც-და-ხუთ კაცამდის და ჩამოაგდეს საუბარი სამკითხველოს საჭიროებაზე საჩხერეში და კიდევ ერთ ხმათ გადაწყვიტეს ითავონ სახალხო სამკითხველოს გამართვა. გამკეობა და დასრულება ამ საქმისა მიანდვეს კნენა ნ. წერეთლისას, რომელიც იმედი გვაქვს, გულწრფელათ მოეკიდება ამ საქმეს და კეთილათ დაასრულებს“. იმავე დღესვე შედგა ოქმი და სამკითხველოს საორგანიზაციო საქმეებისთვის აგორვდა თანხა „აი სიაც ხელის მომწერთა: თ. ბ. წერეთელმა – 10 მ., დ. აბაშიძემ – 10 მ., თ. გ. ს-ძე წერეთელმა – 5 მ., თ. ა. ს. წერეთელმა – 10 მ., ქაიხოსრო ქავთარაძემ – 15 სხვა-და-სხვა ქართული წიგნები, ს. ნ. წერეთელმა – 3 მ., ს. ნ. ჯაფარიძემ – 3 მ., იასონ ღამბაშიძემ – 7 მ., ალექსანდრე დ-ძე ჯაფარიძემ – 3 მ., იოსებ მაჭავარიანმა – 3 მ., ვ. გ. აბაშიძემ – 5 მ., მდ. ა. იაკობაშვილმა – 3 მ. და ქართული წიგნები, თ. გ. ვ. წერეთელმა – 5 მ., ნ. ს. გოდაბრელიძემ – 3 მ., ე. აბაშიძემ – 5 მ., ვ. გ. ჩიკვაიძემ – 5 მ., ყ. ჩხეიძემ – 5 მ., ვ. კ-ძე აბაშიძემ – 5 მ., თ. გ. წერეთელმა – 3., მარქარ საათოვმა – 2 მ., ისიდორ გამყრელიძემ – 2., ს. ნ. აბაშიძემ – 3 მ., ფ. გ. წერეთელმა – 10 მ., ა. ი. აბაშიძემ – 3 მ., და მიხაილ მაჭავარიანმა – 5 მ. დიდი მადლობის ღირსნი არიან ეს პატივცემულნი პირნი, რომელთაც ამისთანა კეთილის საქმისთვის, როგორც სამკითხველოა არ დაიშურეს და ქართველური გულ-უხეობით გულწრფელათ მოეკიდენ და ქონებითაც დახმარება აღმოუჩინეს. ვისურვებთ ამ პირველს ნაბიჯს საჩხერის ცხოვრებაში, კეთილი ნაყოფი გამოელოს, რაზედაც დიდი იმედი გვაქვს, რადგანაც, ამ საქმეს, მეთაურათ სწო-

¹ გაზ. მწეხმის, ტფილისი, 1893, N: 9, გვ. 10.

² ქურნ. კვალი, ტფილისი, 1893, N: 23, 197.

³ გაზ. ივერია, ტფილისი, 1894, N: 85, გვ. 2.

რეთ შესაფერისი თანამგრძობელი ეყოლება. აგრეთვე ვისურვებთ ამ საქმისათვის კიდევ მეტს შემწე თანამგრძობელთ, რადგანაც რომ მტკიცე საფუძველი ექმნეს, აღნიშნულ თებერვლის რიცხვს შემდგარი ძალა არ ეყოფა. შემოწირულობა ამ საქმისათვის მიიღება, როგორც ფულებით, წიგნებითაც. წერილის ავტორი უდავოდ განათლებულია, რადგან მისი მოწოდება და შეგონება კარგი და მნიშვნელოვანი საქმის პოპულარიზაციისა და პროპაგანდის უნიკალური გამოვლინებაა „შემოწირულობა უნდა იგზავნებოდეს სამკითხველოს გამგეთ ამორჩეულ კნ. ნ. წერეთლის სახელზე დ. საჩხერეში. მივმართავთ აგრეთვე და ვთხოვთ ყველა გამოცემთა რედაქციებს არ დაიშურონ თითო ეგზემპლარი თვის გამოცემთა ამ სამკითხველოს შესაწირავათ, რაზედაც დიდათ მადლობელი დავრჩებით მთელი ამ კუთხის მცხოვრებლები“¹ – კორესპონდენციას ხელს აწერს ვინმე ქ. იმაწმინდელი (შეიძლება უნდა იყოს ივანწმინდელი.. ივანწმინდა კი სოფელია საჩხერის მუნიციპალიტეტის მერჯვეის თემში-ავტ.).

გაზეთი „ივერია“ თავის ერთგულ მკითხველს დაბა საჩხერიდან მხოლოდ ორი კვირის დაგვიანებით ამცნობს მეტად სასიხარული ამბავს „ათს ქრისტეშობისთვის, კვირას, დიდის ამბით იქმნა გახსნილი ჩვენს დაბა საჩხერეში წიგნთსაცავი და სამკითხველო. ამ წიგნთ-საცავისა და სამკითხველოსათვის ორი მშვენიერი ოთახია მოწყობილი საჩხერის სავაჭრო ქუჩაზე. საათის თორმეტზედ იმოდენა ხალხი მოგროვიდა, რომ სამკითხველოს ორს ოთახში, მის დერეფანში და წინ ქუჩაზე ძლივს ეტეოდა. პარაკლისი გარდახდილ იქმნა მღვდ. ვლადიმერ და ეპიფანე აბრამიშვილებისაგან, პარაკლისის შემდეგ სიტყვა წარმოსთქვა თავ. დავით როსტომის ძე წერეთელმა, რომელმაც აღნიშნა, (თუ) რა მნიშვნელობა აქვს წიგნთ საცავსა და სამკითხველოს. ბ(ატონმა) ჩხეიძემ ჩინებული გრძობიერი წერილი გამოგზავნილი ქ. ტფილისიდან საჩხერის საზოგადოების კენიან ნინო წერეთლისა (ბაგრატიონის ასული), რომელიც კარგა ხანია საჩხერის წიგნთ საცავისა და სამკითხველოს მოთავედ არის არჩეული. იქვე ბ. ყ. ჩხეიძემ საზოგადოებას მოახსენა ანგარიში, რომელიდამაც სჩანს, რომ დ. საჩხერის წიგნთ საცავს და სამკითხველოს თითქმის ოთხას მანეთამდე აქვს ფული მოგროვებული; სანამ საზოგადოება დაიშლებოდა, აღრჩეულ იქმნენ საზინადარად საჩხერის ნოტარიუსი დ. აბაშიძე, მხოლოდ გამგე წევრებად ბ. ყ. ჩხეიძე, ღამბაშიძე და ტყემალაძე. ერთი სიტყვით, საჩხერის მეთაური საზოგადოება, დიდის აღტაცებით მიეგება ამ გონიერების საუნჯეს. იმედია პატივცემულნი ქართულისა და რუსულის უურნალ-გაზეთების რედაქციებიც და, რასაკვირველია, წერეთლის გამავრცელებელი საზოგადოებაც არ მოაკლებს თავიანთს ყურადღებას ახლად გახსნილს საჩხერის წიგნთ-საცავს და სამკითხველოს. დიდის მადლობის ღირსნი არიან აგრეთვე ის პირნიც, რომელთაც მონაწილეობა მიიღეს როგორც ფულის შეწირვით, ისე შრომითაც, მაგალითად ქვრივი თავადის გოგი წერეთლისა მატრონა, კნ. ნინო ალექსანდრეს ასული წერეთლისა, კნ. სადიკო წერეთლისა, თავ. ბეჟან და კონსტანტინე წერეთლები, ბ. ყ. ჩხეიძე და ღამბაშიძე“ – წერილს ხელს აწერს ვინმე ობოლი.

როგორც ვხედავთ, არაერთმა მნიშვნელოვანმა მოვლენამ და საქმის ერთგულმა ადამიანმა განსაზღვრა სკოლისგან და მაღაზიისგან დამოუკიდებელი, ცალკე დაწესებულების – საჩხერის სამკითხველო-ბიბლიოთეკის დაარსება, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა XIX საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში და დაგვირგვინდა 1896 წლის 10 დეკემბერს მისი გახსნით, რაც ასევე დასტურდება ერთი მეტად საინტერესო წერილით „წარსულ 1896 წლის 10 დეკემბერს შესრულდა ერთი წელი, რაც დაბა საჩხერეში დაარსდა იაფი სამკითხველო-ბიბლიოთეკა. სამკითხველო დაარსდა ზოგიერთი პატივცემულ პირთა მეოხებით, რომელნიც დაეხმარნენ ამ კეთილ საქმეს როგორც ერთდროულად შემოწირულობით, ფულით, თუ წიგნებით, ისე წევრად ჩარიცხვით და დადგენილი წლიური საწევრო გადასახადის შემოტანით“². ამავე წერილში წარმოდგენილია წლიური ანგარიში – შემომწირველების და შემოწირული თანხის, გაცემული ჯამაგირის და სამკითხველოს ხარჯის შესახებ. ანგარიშს ხელს აწერენ სამკითხველოს გამგეები ყარამან ჩხეიძე და იოსებ ღამბაშიძე.

¹ ჟურნ. კვალი, ტფილისი, 1895, N: 17, გვ. 10-11.

² ჟურნ. კვალი, ტფილისი, 1896, N: 34, გვ. 630-631.

მარტო ათეული ადამიანის იმედად ყოფნა რთული იქნებოდა. ამიტომაც ჩაერთო ყველა რგოლი „გონიერების საუნჯის“ დაფინანსებასა და შემდგომი განვითარების საშვილიშვილო საქმეში. აი, მაგალითად „15 ივლისს აქაურ სცენისმოყვარეთა მიერ, ქნ ეფროსინე დავითის ასულის წულუკიძის თაოსნობით წარმოდგენილ იქმნა საქველმოქმედოდ დრამა „და-ძმა“. სრული შემოსავალი იყო 120 მანეთი და 21 კაპ. აქეთგან დაიხარჯა 62 მანეთი და 92 კ. წმინდა შემოსავალი დარჩა 57 მანეთი, 29 კ. ნახევარი საჩხერის იაფ სამკითხველოს გადაეცა და ნახევარიც ერთს ღარიბს მოსწავლეს“¹.

იგივე ინფორმაცია დაიბეჭდა „ცნობის ფურცელში“, იმ განსხვავებით, რომ წერილის ავტორი საინტერესოდ აღწერს საჩხერეში მიმდინარე მოვლენებს, მათ შორის სამკითხველოს საქმეზეც საუბრობს „აქ არსებობს ერთი ბიბლიოთეკა, რაც დიდ ნუგეშს შეადგენს აქაურებისათვის; სასიამოვნოა, როცა ამ პატარა დაბაში ხედავ ასეთ ხალისს თვით განვითარებისადმი. ვინ გინდათ აქ არ შემოდოდეს: მღვდელი, ერთი თუ ბერი, ნასწავლი და უსწავლელი, ქართველი თუ არაქართველი; წიგნებითაც და ჟურნალ-გაზეთებითაც შესაფერისად მდიდარია. უნდა აღვნიშნო, რომ საზოგადოდ ამ ბიბლიოთეკას კარგი ბედი მოელის მომავალში. ყველა ამაებს ხელს უწყობს აქაური ადგილობრივი ინტელიგენცია და თავად-აზნაურობა“² – ასეთი იმედებითაა აღვსილი გაზეთის კორესპონდენტი მექისედექ ნანიეშვილი.

საჩხერის სამკითხველო-ბიბლიოთეკის წარმატებით და ბედ-იღბლით დაინტერესებული საზოგადოების რიცხვი დღითიდღე იზრდებოდა. ზოგი ფინანსურად შეეწეოდა, ზოგიც მატერიალურად ან ბეჭდური გამოცემებით ამდიდრებდა მის ფონდებს. მაგალითად, 1899 წლის იანვარში სამკითხველოს გამგეობას კრება მოუწვევია და განუხილავს რიგი საკითხები „ამა წლის 13 იანვარს დაბა საჩხერეში კრება ჰქონდათ აქაურ სამკითხველოს დამაფუძნებელ წევრთ კნ. ნინო ალექსანდრეს ასულის წერეთლის თავმჯდომარეობით. კრებამ მოისმინა წარსულის (ანუ 1898-ავტ.) წლის ანგარიში, რომლიდანაც აღმოჩნდა: 1) სამკითხველოს წევრთაგან (რომელთა რიცხვი იყო 31) და სხვა წყაროებითგან შემოსულა სულ 179 მანეთი და 69 კაპ. აქედგან დახარჯულია 172 მან. და 11 კაპ. ხოლო დარჩენილია 7 მან. და 58 კაპ. 2) მუქთად მკითხველ წევრთ გარდა შემოსულა სამკითხველოში შარშან 2490 კაცი; წიგნები გაუტანია წასაკითხად წევრთ და სხვათა 437 რუსული და 252 ქართული. 3) საანგარიშო წელში ერთ დროებითად შემოსწირეს სამკითხველოს: თავადმა კონსტანტინე დავითის ძე წერეთელმა 10 მანეთი, ქნმა ეფროსინე დავითის ასულმა წულუკიძისამ (მის მიერ გამართული წარმოდგენის შემოსავლიდამ) 26 მანეთი, ბ-ნ ანდრია ნიკოლოზის ძე აიდაროვმა 113 სხვა-და-სხვა რუსული წიგნი და სამის წლის ჟურნალი „Нива“ და ექესი წლის „Нива“. ელისაბედ გაბრიელის ასულმა მაშკინისამ 70 სხვა-და-სხვა რუსული წიგნი ბ-ნმა ვასილ ნიკოლოზის ძე იურკევიჩმა 1898 წლის „ჯეჯილი“, სერგეი ვლადიმერის ძე ფრენკელმა 2 რუსული წიგნი, კნ. ანასტასია ალექსანდრეს ასულმა მაჩაბლისამ 1 ქართული წიგნი (დრამა შექსპირისა, თარგმანი) და დავით ნოშრევანის ძე აბდუშელიშვილმა 1 რუსული წიგნი.

კრებამ დაადგინა: უგულუთადესი მადლობა გამოეცხადოს გაზეთ „ივერიის“ საშუალებით ზემო მოყვანილ შემომწირველებსა და რედაქტორებს – „Кавказ“-ისას, „Новое Обозрение“-სას, „ივერი“-სას, „კვალი“-სას და „ცნობის ფურცელის“-ას, რომელთაც მუქთად დაუთმეს სამკითხველოს 1898 წელში თავიანთი გამოცემა; აგრეთვე მადლობა გამოეცხადოს თ-დს ზაქარია გიორგის ძეს ერისთავს, თ-დს ილია დავითის ძეს ხერხეულიძეს და ბ-ნ ნიკოლოზ ბორისის ძე პოზდევს რომელთაც 1897 წელში შემოსწირეს – პირველთ ათ-ათი მანეთი და უკანასკნელმა 25 მანეთი“³ – კორესპონდენციას ხელს აწერენ საჩხერის სამკითხველოს გამგენი ყარამან ჩხეიძე, იოსებ ღამბაშიძე და გიორგი კანდელაკი.

სამკითხველო-ბიბლიოთეკაში მომხდარ დაპირისპირებაზე წერს ნ. ქვარიანი. თუმცა რამდენად მართალია მისი მონათხრობი, რთული დასადგენია „ორ წელიწადზე მეტია მას შემდეგ, რაც აქაურმა ინტელიგენციამ, პატივცემული კნინა ნინო წერეთლის თაოსნობით, დააარსა სამ-

¹ გაზ. ივერია, ტფილისი, 1898, N: 159, გვ. 2.

² გაზ. ცნობის ფურცელი, ტფილისი, 1898, N: 613, გვ. 2.

³ გაზ. ივერია, ტფილისი, 1899, N: 55, გვ. 4.

კითხველო-ბიბლიოთეკა, რომელიც შეადგენს ერთათ ერთ ნუგეშს ჩვენი წერა-კითხვის მცოდნე და შეგნებულ პირთათვის. ყოველ-დღიურ მკითხველთა რიცხვი დადიოდა 20-25, მაგრამ ამ უკანასკნელი სამი-ოთხი თვის განმავლობაში, სამუხაროთ ჩვენდა, იმდენათ შემცირდა იგი, რომ ჩვენ ბიბლიოთეკაში სამ-ოთხ კაცზე მეტს ვეღარ იპოვიით. უმთავრესი მიზეზი ამ მკითხველთა რიცხვის შემცირებისა, ჩემის აზრით, უნდა იყოს ის, რომ მრავალი მათგანი ერიდება ბ. გამგეს, იოსებ ღამბაშიძეს. ამ უკანასკნელმა ეს სამკითხველო ჩხუბის ასპარეზათ გადააქცია. 3-4 თვის განმავლობაში არ გასულა არც ერთი დღე, რომ ბ. ღამბაშიძეს ან არ გაელანძლოს რომელიმე მკითხველი უშვერის ენით, ან არ ჩაედინოს სხვა რაიმე უწესობა“ და ასახელებს მაგალითს და ღამბაშიძის მიერ შეურაცხყოფილ ორ პირს „23, 24 და 25 თებერვლის რიცხვებში და 21 წარსულს მარტს ამა წლისას ბ. ღამბაშიძემ გალანძლა უშვერის ენით ორი მკითხველი ბ. ი. ა-ძე და დ. დ-ძე. ამნაირმა გამგის უცენზურო სიტყვებმა იმ ზომამდის გააგულისა ისინი, რომ, ცოტა კინადამ ხელდახელი ბრძოლა არ გაიმართა თვით სამკითხველოში“. წერილის დასასრულს მოუწოდებს სამკითხველოს მესვეურებს, რომ „საჭიროა, სამკითხველოს დამაარსებლებმა დროზე მიაქციონ ყურადღება ამ გარემოებას“ – წვერი საჩხერის საერთო-სახალხო სამკითხველოსისა ნესტორ ქვარიანი¹.

ნესტორ ქვარიანის წერილს მალევე უპასუხა საჩხერის სამკითხველო-ბიბლიოთეკის გამგემ ყ. ჩხეიძემ, რომელიც საკმაოდ ვრცელ საგაზეთო სტატიაში რამდენიმე მნიშვნელოვან ფაქტზე ამახვილებს ყურადღებას. მათ შორის ირკვევა, რომ იმ ხანად სამკითხველოს ბიბლიოთეკარი ყოფილა ი. ნიჟარაძე. ასევე, იცავს და ამართლებს სამკითხველოს ერთ-ერთ გამგეს ღამბაშიძეს (მისი აზრით დაუსაბუთებელი ბრალდებისა და ცილისწამებისგან), ხოლო თვით ქვარიანს კითხვას უსვამს „რა უფლებით უწოდებთ თქვენს თავს სამკითხველოს წევრათ, როდესაც ეს მეორე წელიწადი გადის, სამკითხველოში ერთი კაპიკი არ შემოგიტანიათ?!“. იქვე ტონს ამკაცრებს და პასუხობს ნ. ქვარიანს „არაფერი კი არ უნდა გაგვიკვირდეს თქვენგან, მას შემდეგ, როდესაც იმასაც კი სწამებთ სამკითხველოს, რომ მკითხველები თანდათან აკლდებიანო. ამის პასუხათ საკმაოა დაგიხატოთ დავთრიდან ამოწერილი ციფრები: 1 იანვრიდან 1 ივნისამდე – 1896 წელში, გარდა წევრებისა, დღიური მკითხველი შემოსულა სამკითხველოში 129 კაცი. 1 იანვრიდან 1 ივლისამდე 1897 წ. 928 კაცი. 1 იანვრიდან 1 ივლისამდე 1898 წ. 1122 კაცი. თქვენ შეადარეთ, რამდენი მკითხველი დაჰკლებია ამ უკანასკნელ დროში. საჩხერის სამკითხველოს გამგე ყ. ჩხეიძე“².

საჩხერის სამკითხველო-ბიბლიოთეკა ბეჭდური გამოცემებით რომ დღითიდღე მდიდრდებოდა და მრავალფეროვნდებოდა ნათელია ამ წერილიდანაც „საჩხერის სამკითხველოს მოვიდა ბ-ნ ქ. ი. ქავთარაძისაგან 83 ცალი სხვა-და-სხვა წიგნი, შეკრებილი მის მიერ სხვა-და-სხვა პირისაგან. საჩხერის სამკითხველოს დამფუძნებელ წევრთა მხრივ მადლობას ვუძღვნი ბ-ნ ქ. ი. ქავთარაძეს და ქვემო მოყვანილ შემომწირველთ: ი. პ. როსტომაშვილს, რომელმაც შემოსწირა 21 სხვა-და-სხვა წიგნი, თავისი გამოცემანი, ნ. ურბნელს 2 ცალი, გ. ი. ქავთარაძეს 1 ცალი, ა. ი. მესხს 15 ცალი, ი. იმედაშვილს 6 ცალი, ქ. ი. ქავთარაძეს 15 ცალი, ს. ი. ლაშხს 3 ცალი, მ. შარაძეს 15 ცალი და ს. ი. კახეთელიძეს 4 ცალი. საჩხერის სამკითხველოს მმართველი ყ. ჩხეიძე“³.

ასეთივე საკითხზე აქვეყნებს სამადლობელ წერილს გაზეთი „ივერია“ იმ განხილვებით, რომ ხელს აწერენ სამკითხველოს გამგენი ყ. ჩხეიძე და ი. ღამბაშიძე. საინტერესოა, სამკითხველოს როდის რამდენი გამგე ჰყავდა „საჩხერის სამკითხველოს შემოსწირეს: ბ-მა შ. ქუჩუკაშვილმა 11 სხვა-და-სხვა წიგნი, ბ-მა ი. კურცხალიამ 3 წიგნი და ბ-მა მ. ბ. აბაშიძემ 1 წიგნი. დიდს მადლობას ვუცხადებთ შემომწირველთ და აგრეთვე ბ-ნს ქ. ქავთარაძეს, რომელმაც შეჰკრიბა ეს წიგნები და სამკითხველოს გადმოსცა“⁴.

ერთ შენობაში განთავსებული ორი დაწესებულება (ჩიხის საზოგადოების სკოლა და სამ-

¹ ქურნ. კვალი, 1898, ტფილისი, N: 19, გვ. 327-329.

² ქურნ. კვალი, ტფილისი 1898, N: 34, გვ. 575-576.

³ გაზ. ივერია, ტფილისი, 1899, N: 144, გვ. 4.

⁴ გაზ. ივერია, ტფილისი, 1899, N: 214, გვ. 4.

კითხველო-ბიბლიოთეკა) სამწუხაროდ და სავალალოდ დამწვარა 1899 წლის ბოლოს „სახეურის სახალხო სკოლის მასწავლებელი ყარამან ჩხეიძე გვწერს: ჩემს მოსწავლეებს სკოლაში, გარდა დედაენისა და ბუნების კარისა, არავითარი ქართული წიგნი აღარ მოეპოვებათ, მას შემდეგ რაც ჩემი სკოლა და ბიბლიოთეკა დაიწვა 1899 წლის ბოლოს“¹ – იუწყება ჟურნალი „კვალი“.

1899 წლის გაზ. „ივერიაში“ წერენ: „აქაურს ორ-კლასიანს სამრევლო სკოლაში წელს სწავლა შეასრულა მარტო სამმა ბავშვმა. ესენი ისეთი ღარიბები არიან, რომ სადმე სასწავლებელში ვერ შევლენ, დარჩებიან ისევ სოფლად და რაც სკოლაში შეიძინეს, ისიც მალე დაავიწყდებათ. აი ასეთს მოსწავლეთათვის საჭიროა სკოლას ჰქონდეს წიგნთ-საცავი, რომ სკოლიდგან წასვლის შემდეგაც არ დაჰკარგონ კავშირი სკოლასთან და შეეძლოთ წიგნებით სარგებლობა წიგნთ-საცავიდგან და მით ვარჯიშობა ჭკუა-გონების“ – ასეთი სწორი და მართებულის ხედვა ჰქონდა მაშინდელი საზოგადოების ნაწილს, რომელთა ზრუნვა მომავალი თაობის სულიერი და ინტელექტუალური განვითარებისთვის, მართლაც რომ მისაბაძია. წერილის ავტორი იქვე აგრძელებს „მთავრობის განკარგულებით ყველა სკოლას უნდა ჰქონდეს საკუთარი წიგნთ-საცავი, მაგრამ, მოგეხსენებათ, უსახსროდ არა კეთდება-რა. უწმიდესი სინოდი სამრევლო სკოლებს ბევრს წიგნს უგზავნის, მაგრამ სკოლიდგან გამოსვლის შემდეგ ბავშვებისთვის ეს წიგნები გამოუსადეგარია. სახეურის ორკლასიანს სკოლაშიც ბევრი მოგვეპოვება ასეთი წიგნი, მხოლოდ არა გვაქვს ჩვენის ბავშვებისთვის საჭირო წიგნები (როგორც ჩანს საუბარია უშუალოდ სასწავლო სახელმძღვანელოებზე – ავტ.). ამ ზაფხულს შევეუდექი წიგნების შეგროვებას ნაცნობთა შორის სახეურის წიგნთ-საცავისათვის, შევაგროვე ასიოდე ცალი და შემდეგისათვის იმედი მაქვს მეტს შევაგროვებ. ამისათვის სახეურის სკოლის სახელით მივმართავ თხოვნით წიგნების გამომცემლებს და ყველა იმათ, რომელთაც ჩვენი ხალხისათვის გული შესტკივათ, და ვთხოვ შემწეობა აღმოგვიჩინონ იმ საქმეში, მოგვაწოდონ ბავშვებისათვის სასარგებლო უცხოური და რუსულ-ქართული წიგნები და ჟურნალ-გაზეთები შემდეგის ადრესით: Сачхере, Через Чиатури, Учителю Серге Джинчвелашвили аნ Станция Мухиани Серге Джинчвелашвили“². დაახლოებით იგივე შინაარსის თხოვნის წერილი გამოაქვეყნა გაზეთმა „ცნობის ფურცელმა“ 1902 წლის სექტემბერში³.

სახეურის სამკითხველო-ბიბლიოთეკა ახალ მე-XX საუკუნეს დიდი პრობლემებით შეხვდა, თუმცა, ამასთანავე წინამდებარე საგაზეთო პუბლიკაცია მეტად დამაიმედებელ და საგულისხმო ცნობებს გვაწვდის „ეს რამდენიმე წელიწადია დ. სახეურეში სახალხო წიგნთ-საცავ-სამკითხველო არსებობს, მაგრამ დღემდის მაინც ჯეროვან განკარგებამდე ვერ მიუღწევია. საქმე იმაშია, რომ მისი არსებობა უმრავლესობამ არც კი იცის; ზოგიერთები კი ათასში ერთჯერ თუ შეივლიან, მაშინაც იმიტომ-კი არა, რომ ჟურნალ-გაზეთების და კარგი შინაარსიან წიგნების კითხვა უსაჭიროეს მოთხოვნილებად ჰქონდეთ რომ თანამედროვე ცხოვრებას ადევნონ თვალი და ყოველს იქ აღნიშნულს ბოროტებას გვერდი აუარონ; ამიტომაცაა, რომ წიგნთ-საცავ-სამკითხველო სახეურეში ქონების მხრითაც არა სანატრელს მდგომარეობაშია. სამკითხველოს უსაღსრობა-სიღარიბის დასამტკიცებლად საკმარისი იქნება აღვნიშნოთ, რომ მის მეთვალ ყურეს ჯამაგირი ფეხთსაცმლის ფასად არ ჰყოფნის. სამკითხველოს უმთავრესი საღსარი დამაარსებელ წევრთა ხვედრი ფულია, რაც მეტად მცირე ჯამს შეადგენს და ათასში ერთხელ ვინმე გულ-კეთილისაგან მიღებული შემოწირულობა. ესეა, როგორც გავიგეთ, სამკითხველოს მდგომარეობისათვის ყურადღება მიუქცევია თავად ფრიდონ გ. წერეთელს, რომელსაც განუზრახავს სამკითხველოს სასარგებლოს დაბა სახეურეში „პიკნიკის“ გამართვა. თ. ფ. წერეთლის ოჯახმა სამკესსითხველოს დასაარსებლად 200 მანეთი შესწირა და დღემდისაც სამკითხველოს ყურადღებას არ აკლებს. თავ. წერეთლის განზრახვა სრული თანაგრძნობის ღირსია. იმედია სახეურის საზოგადოება თანაგრძნობით მოეკიდება საღამოს გამართვასა და სიამოვნებასთან ერთად

¹ ჟურნ. კვალი, ტფილისი, 1899, N: 10, გვ. 4.

² ჟურნ. ივერია, თბილისი, 1899, N: 145, გვ. 4

³ გაზ. ცნობის ფურცელი, თბილისი, 1902, N: 1918, გვ. 3.

მცირე წვლილს სამკითხველოსათვის არ დაიშურებს¹. მისაბაძი ერთგულება და თავდადება გამოუჩენია თავად ფრიდონ წერეთელს, რომელსაც იმ დროისთვის არნახულად დიდი თანხა 200 მანეთი შეუწირავს სამკითხველოსთვის, რომელიც წინა წელს დამწვარა და თავიდან უნდა დაეარსებინათ (ანუ აეგოთ, აღედგინათ).

დაბა საჩხერეში მიმდინარე პროცესების, ცხოვრების დონისა და ხალხის განათლებაზე გვესაუბრება „ცნობის ფურცელის“ კორესპონდენტი, რომლის „ხმაში“ იგრძნობა მეტად მკაცრი ტონი, ვიდრე თანაგრძნობა. ორიოდ სიტყვა სამკითხველოზეც უთქვამს „...აქაური სამკითხველო ხომ სულს დაფავს. გარდა ორიოდ თ. წერეთლების და მოხელეებისა, არავინ ეკარება მას სიახლოვეს, თორემ შემწეობას ვინ აღმოუჩენს. სამაგიეროდ ძლიერ ბევრია სამიკიტნოები“².

ცოტა არ იყოს მკითხველი და მკვლევარი ერთგვარ გაურკვევლობაში აღმოჩნდება, როდესაც ჯერი მიდგება ხოლმე საჩხერის სამკითხველოს გამგეებზე. ან კი რა საჭირო იყო ოთხი გამგე ჰყოლოდა ერთ პატარა სამკითხველოს? მაგ. თავადი ნინო წერეთელი, ბატონები ყარამან ჩხეიძე, იოსებ ღამბაშიძე და გიორგი კანდელაკი „ბ. რედაქტორო! უმორჩილესად გთხოვთ ნება მიბოძოთ უმდაბლესი მადლობა გამოუყვხადო თქვენის გაზეთის საშუალებით როგორც პირადად ჩემგან, აგრეთვე საჩხერის სამკითხველოს ყველა დამაარსებელ წევრთაგან, ქ.-ბ. თალიკო სიმონის ასულს მაჭავარიანისას, ფალავანდიშვილის ასულს, რომელმაც მის მიერ გამართულ სადამოხე, 6 წარსულს აპრილს, შეჰკრიბა თავის სტუმართა შორის 42 მანეთი და 6 შაური და გადმომცა მე სხენებული სამკითხველოს სასარგებლოდ. – გამგე სამკითხველოსი ნინო წერეთლისა“³.

უსახსრობის გამო საჩხერის სამკითხველოს ცუდი დღეებიც ედგა „საჩხერის ბიბლიოთეკა-სამკითხველო უმწეო მდგომარეობაშია. სამკითხველოს „სახ. გაზ.“ ვერ გამოუწერია უსახსრობის გამო. მიწყდა ხმები სამკითხველოსთვის საკუთარის შენობის აგების შესახებ“⁴ – იუწყება გაზეთი „განათლება“. როგორც ჩანს, 1910-იანი წლებისთვის სამკითხველო-ბიბლიოთეკა ჯერ კიდევ (და ისევ) განთავსებული იყო დაწყებითი სკოლის შენობაში, ხოლო ადმინისტრაციას მოთხოვნილი ჰქონდა ახალი შენობის აგება.

საჩხერის ორკლასიან სკოლას თავისი საბავშვო წიგნთ-საცავი ჰქონია, რაც უდავოდ სასიხარულო ფაქტია „მასწავლებელი სერგი ჯინჭველაშვილი გეთხოვს დაგებჭდოთ: „დიდს მადლობას ვუძღვნი იმათ, რომელთაც კეთილ ინებეს და საჩხერის ორკლასიან სასწავლებლის საბავშვო წიგნთ-საცავს შემწეობა აღმოუჩინეს ფულით და წიგნებით. შემომწირველნი: ქ-ნნი ოლდა და ქეთევან ჯ-ლებისა ხუთ-ხუთი ცალი ქართული წიგნი, N-მა შვიდი რუსულ-ქართული წიგნი და გ. გ-ი რვა წიგნი. სხვებსაც ვთხოვთ შემწეობა აღმოგვიჩინონ“⁵.

საყულიელის ფსევდონიმით საგაზეთო კორესპონდენციებს ხელს აწერდა მასწავლებელი სერგი ჯინჭველაშვილი, რომელიც „ცნობის ფურცელის“ ერთ ნომერში საჩხერეში მიმდინარე სხვა ამბებთან ერთად გააშუქა სამკითხველოს პრობლემები „სამის წლის ლოდინის შემდეგ, ძლივს ველირსეთ 21 აგვისტოს წიგნთ-საცავ-სამკითხველოს საზოგადო წევრთა კრებას. მისი ავი თუ კარგი ძლივს გაგვაგებინეს. მე მგონი, უკრებოდაც შეიძლება წლიურის ანგარიშის გამოცხადება გაზეთებში და, არ ვიცით, რისთვის არ გვაცნობდნენ იმის მდგომარეობას. ეს სამკითხველო ხუთი წელიწადია არსებობს, მაგრამ იგი ზოგისთვის მაინც გამოუსადეგარია: მუშამ, ნოქარმა და ქარგლებმა მისი არსებობა არ იციან“⁶. ამავე კრებაზე განხილულა 1899, 1900 და 1901 წლების ანგარიში. დაუზუსტებიათ ისიც, რომ წევრთა გარდა, სამკითხველოს სტუმრებია: 1899 წელს სულ 1300 კაცი; 1900 წ. 1122, ხოლო 1901 წ. 999. სამკითხველოდან გაუტანიათ: 1899 წ. 122 ქართული და 169 რუსული წიგნი; 1900 წ. 67 ქართული და 87 რუსული, ხოლო 1901 წ. 44 ქართული და 87 რუსული წიგნი. სამივე წლის განმავლობაში სამკითხველოს სასარგებლოდ

¹ გაზ. ივერია, ტფილისი, 1900, N: 98, გვ. 2.
² გაზ. ცნობის ფურცელი, ტფილისი, 1901, N: 1521, გვ. 4.
³ გაზ. ცნობის ფურცელი, ტფილისი, 1901, N: 1532, გვ. 2.
⁴ ჟურნ. განათლება, თბილისი, 1913, N: 8, გვ. 630
⁵ გაზ. ცნობის ფურცელი, ტფილისი, 1902, N: 1918, გვ. 2, 3.
⁶ გაზ. ცნობის ფურცელი, ტფილისი, 1902, N: 1919, გვ. 4.

სხვა-და-სხვა წევრისგან ჯამში შესულა 458 მანეთი და 9 კაპ, დაუხარჯავთ 430 მან. და 51 კაპ. იქვე ჩამოთვლილია პირები, რომლებმაც სამკითხველოს შესწირეს თანხები, მათ შორისაა: თალიკო მაჭავარიანი (42 მან., 30 კაპ.), ბარბარე აბღუშელიშვილი (13 მან., 90 კაპ.), ევა მაჭავარიანი (7 მან., 30 კაპ.), ნიკოლოზ მაჭავარიანი (5 მან., 50 კაპ.) და სხვა.

1903 წელი საჩხერლებისთვის ბევრი ცუდი ამბით დაწყებულა – მოსავლის მოუსვლელობა, ძარცვა-გლეჯა, კაცის კვლა, ქურდობა, ცეცხლის წაკიდება და კიდევ მრავალი რამ გადაუტანია დაბასა და მის მოსახლეობას. წერილის ავტორს არც წიგნთ-საცავ-სამკითხველოს ბედობალი გამორჩენია „ერთად-ერთი წიგნთ-საცავ-სამკითხველოა საჩხერეში და ისიც ძლიერ დარბი და მოუწყობელია: ქართულ სახალხო წიგნებს თვალითაც ვერ მხახავთ, სამაგიეროდ ბევრია „ნივისა“ და „სტრეკოზას“ ძველი ნომრები. წევრი ცოტა ჰყავს და ვინც არიან, ისინიც საწევროს ფულს იშვიათად იხდიან. ამ წიგნთ-საცავში შარშან 15 იანვრიდან საჩხერის ამხანაგობამ დაიწყო საკანცელარიო ნივთებით ვაჭრობა; მოგებიდან 20 % სამკითხველოს უნდა მოხმარდეს, მაგრამ საქმე ისაა, ამ ნივთების ვაჭრობით მოიგებს ამხანაგობა რამეს თუ არა. ერთი წელიწადია ვაჭრობენ სამკითხველოში, მაგრამ მმართველნი ანგარიშს არ აცხადებენ და საზოგადო კრებას არ იწვევენ. წიგნთ-საცავის მმართველნი (ისინი არიან ამხანაგობის მმართველებად) საზოგადოდ ძლიერ უფრთხიან როგორც წიგნთ-საცავის, ისე ანგარიშის გამოცხადება(ს) და საქმეების სიავეს თუ სიკარგეს თავიანთს კაბინეტებში ატარებენ. წევრებმაც არ იციან საქმის გარემოება, თორემ გარეშეს როგორ გააგებინებენ“¹ – ავტორი ასეთი შეუვალი სიმკაცრით ამთავრებს კორესპონდენციას.

საჩხერის სამკითხველო ნამდვილად ვერ განვითარდებოდა, რომ არა ის ადამიანები, რომლებიც ძალიან ხშირად დახმარების ხელს უწვდიდნენ დაწესებულებას „საჩხერე. 25 ივნისს საჩხერის სამკითხველოს სასარგებლოდ, კნ. თამარ წერეთლისა და კნ. თინათინ მაჩაბლის მეთაურობით გაიმართა წარმოდგენა. წარმოდგინეს კომედია „ფერი ფერს და მადლი ღმერთსა“ და ვოდევილი ცოლ-ქმრობის წინააღმდეგი“. საზოგადოება ბლომად დაესწრო, შემოსავალი 300 მანეთამდე იყო, ასე რომ სამკითხველოს არა ნაკლებისა 200 მანეთისა დარჩება, რაც დიდი სიკეთედ ჩაითვლება... ამ წარმოდგენამ დაგვარწმუნა, რომ ჩვენს დაბაში შესაძლებელია ხშირად გაიმართოს ხოლმე წარმოდგენები“².

ერთ-ერთი წერილიდან დასტურდება, რომ წიგნთ-საცავ-სამკითხველო მდგარა საჩხერის ორ დუქანს შორის, მკითხველთათვის არასახარბიელო ადგილას „...ამხანაგობამ ვერც წიგნთ-საცავ-სამკითხველოს საქმე წაიყვანა რიგიანად. სამკითხველო საქეიფო დუქნებს შუაა მომწყვდეული და ძალიანაც რომ უნდოდეს მკითხველს სარგებლობა გაზეთებითა და წიგნებით, არ შეუძლიან, რადგან მოქეიფეთა და ბანქოს მოთამაშეთა ღრიანცელი მოსვენებას არ მისცემს“³.

1904 წლისთვის საჩხერის სამკითხველოს მდგომარეობა იქამდე გართულებულა, რომ საგაზეთო სტატიის ავტორი ვინმე ლადო გუბელი მისი გაუქმების საშიშროებასაც კი ხედავდა „...სამკითხველოც დიდს გაჭირვებაშია და ლამის გაუქმდეს. სირცხვილი კია, რომ ამოდენა დაბამ, საცა ამდენი თავად-აზნაურობა და ვაჭარი ხალხია, სამკითხველო ვერ შეინახონ“⁴.

ყ. ჩხეიძე სკოლაში მასწავლებლობის პარალელურად მეორე მნიშვნელოვან საქმესაც ეწეოდა „საჩხერეში ჩემი მასწავლებლობის დროს, არც ერთი ქართული გაზეთი ან ჟურნალი არ გამოსულა, რომ მე არ მქონოდეს გამოწერილი, რუსულში კი „Обзор“-სა და „Обозрение“-ს ვიწერდი. მეც შეძლებისა დაგვარად ვიღებდი იმ გაზეთებში მონაწილეობას: ვგზავნიდი კორესპონდენციებს „ზემოურის“ ფსევდონიმით. რაც კი გამოიცემოდა წიგნები, ვიწერდი და ზოგი გამომცემი თვითონაც მიგზავნიდა და ვავრცელებდი ხალხში. შემდეგ წიგნის მაღაზიაც გაგმართე საჩხერეში, სადაც იყიდებოდა ყოველი ქართული გამომცემა. ამ წიგნის მაღაზიასთან, სამკითხველოც მოვაწყეთ. სამწუხაროდ, ჩემი იქიდან წამოსვლის შემდეგ ახლა მხოლოდ სამკითხველო არსე-

¹ გაზ. ცნობის ფურცელი, ტფილისი, 1903, N: 2072, გვ. 3.

² გაზ. ცნობის ფურცელი, ტფილისი, 1903, N: 2196, გვ. 3.

³ გაზ. ცნობის ფურცელი, ტფილისი, 1903, N: 2286, გვ. 3,4.

⁴ გაზ. ცნობის ფურცელი, ტფილისი, 1904, N: 175, გვ. 2.

ბობს¹ – 1880-81 წლებში ბატონი ყარამან ჩხეიძე დაინიშნა ერთკლასიანი სასწავლებლის გამგედ და მასწავლებლად, ანუ სავსებით სამართლიანი იქნება თუ ვიტყვი, რომ 140 წლის წინ, 1881 წელს საჩხერეში სკოლის დაარსების პარალელურად იმავე შენობაში დაარსდა სამკითხველოც. ვფიქრობთ, ეს წელი უნდა ჩაითვალოს ბიბლიოთეკა-სამკითხველოს დაარსების თარიღად.

საჩხერის პირველი სამკითხველოს დაარსებიდან 20 წელიწადში, 1917 წელს საჩხერის რაიონის სოფელ ჭალაში დაუარსებიათ ასეთივე პირველი სასოფლო ბიბლიოთეკა „ამ უკანასკნელ ხანებში, კავკასიაში საზოგადოთ და კერძოთ საქართველოში, ხალხი კულტურისა და განათლების გზაზე ადგება, რაც გამოიხატება კორპორატიულ სავაჭროების რიცხვის ზრდაში, წიგნთ-საცავ-სამკითხველოების და სხვა მრავალ კულტურულ საგანმანათლებლო დაწესებულებების დაარსებაში“. წერილში საუბარია ეპოქის გამოწვევებსა და იმ მანკიერ მხარეებზე, რომლებიც თან ახლდა სოფლის ცხოვრებას. ამავდროულად, აღნიშნულია იმ ადამიანების დამსახურება, რომელთაც თავს იდევს სოფლის სამკითხველოს დაარსება „როგორც საზოგადოთ ყველგან, არიან მცირე გამონაკლისი საზოგადოებიდან, რომელიც ადამიანურ ცხოვრებასაც ეწევა და ჟურნალ-გაზეთებისა და სხვა წიგნების კითხვით ფეხდაფეხ მისდევს ცხოვრებას. ასეთ გამონაკლისთა ენერგიას უნდა მიეწეროს ის დიდებული საქმე, რომელიც მან გააკეთა ხსენებულ სოფელში სამკითხველოს დაარსებით. ესეა კი რამოდენიმე პირის ინიციატორობით საფუძველი ჩაეყარა მასის განვითარებას“. ავტორი იქვე შეაგონებს მკითხველს და სოფლის მოსახლეობას, რომ მარტო დაარსება, შენობის აგება და წიგნების შეტანა არ კმარა. საჭიროა ხალხის დახმარება როგორც მატერიალურად, ისე მორალურად და ფიზიკურად. დასკვნა მეტად შთამბეჭდავია „ღიახ, აქ ეს პირველი ნაბიჯია გადაგმული, რომელსაც, მრწამს, მეორე და მესამეც მოყვება და საზოგადოებაშიც შესაფერის გამოძახილს ჰპოვებს“². კორესპონდენციას ხელს აწერს შალდარდი.

* * *

გასული საუკუნის 60-70-იანი წლებში საჩხერის ცენტრალური ბიბლიოთეკის შესახებ ადგილობრივ პერიოდულ გაზეთ ჯერ „ოქტომბრის გზით“, შემდეგ „ახალ ცხოვრებაში“ გამოქვეყნებული ორიოდ წერილის გარდა, ყველა და ყველაფერი დუმს. მოძრავი ბიბლიოთეკებისა და ბინებზე წიგნების ჩამოტარების, საბიბლიოთეკო საბჭოს ჩამოყალიბების და დარგობრივი სექციების მუშაობის ასპექტებზე, თეორიული კონფერენციების, საიუბილეო ღონისძიებებისა და სასწავლო ლექციების შესახებ წერს ო. ცარციძე, რომელიც ასევე ვგაუწყებს, რომ იმავე 1965 წელს ბიბლიოთეკას აღუნიშნავს მარიამ ჩარკვიანის დაბადებიდან 75-ე და საზოგადოებრივ-თვითმოქმედ თეატრალურ დარგში მოღვაწეობის მე-60 წლისთავი. წერილიდან ასევე ვგებულობთ, რომ 1959 წელს საქართველოს სსრ კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებების საზოგადოებრივ დათვალიერებაში გამარჯვებულს – საჩხერის სარაიონო ბიბლიოთეკას მიენიჭა კულტურის სამინისტროს დიპლომი „საქართველოს სსრ საუკეთესო ბიბლიოთეკა“. წერილის ბოლოს კი პრობლემასაც შეეხო „ერთი კი უნდა შევნიშნოთ. ბიბლიოთეკა სივიწროვეს განიცდის. არ ყოფნით კარადები. აუარებელი ლიტერატურა უწყვიათ იატაკზე. კარგი იქნება, თუ გაფართოვდება წიგნის სათავსოები. ეს უფრო აამაღლებს წიგნით დაინტერესებული ადამიანებისადმი კულტურულ მომსახურებას“³.

მას შემდეგ რაც, საჩხერის ცენტრალური ბიბლიოთეკა კულტურის სამინისტროს დიპლომით დაჯილდოვდა (1959 წ.), 1961 წელს საჩხერს ეწვია კ. მარქსის სახელობის რესპუბლიკური ბიბლიოთეკის მთავარი მეთოდისტი ეპ. გველესიანი, რომელმაც სამდღიანი მუშაობისა და ადგილზე დაკვირვების შემდეგ წერილი გამოქვეყნა კრებულში „ერთი ბიბლიოთეკის მუშაობის შესახებ“: „საჩხერის ცენტრალურ ბიბლიოთეკასთან შეიქმნა ქართული ენისა და ლიტერატურის შემსწავლელი წრე (ხელმძღვანელი მასწავლებელი ე. პაპიძე), რუსული ენისა და ლიტერა-

¹ ჟურნ. განათლება, თბილისი, 1915, N: 10, 677.

² ჟურნ. პირველი ნაბიჯი, თბილისი, 1917, N: 29, გვ. 462.

³ გაზ. ახალი ცხოვრება, საჩხერე, 1965, 28 აგვისტო, გვ. 4.

ტურის შემსწავლელი წრე (ხელმძღვანელი მასწავლებელი რ. ღონღაძე), მოსახლეობის ჯან-მრთელობის დაცვის პროპაგანდის წრე (ხელმძღვანელი პ. ნოზაძე), მხარეთმცოდნეობის შემსწავლელი წრე (ხელმძღვანელი ა. ქამუშაძე), წიგნის გავრცელებისა და პროპაგანდის წრე (ხელმძღვანელი გ. გაფრინდაშვილი) და მოძრავი ბიბლიოთეკებისა და წიგნის დატარების წრე (ხელმძღვანელი, ბიბლიოთეკის დირექტორი ე. გაბაძე). ამასთანავე „სახხერის სარაიონო ბიბლიოთეკის მუშაობა რომ კარგად გამოიყურება, შედეგია ბიბლიოთეკის საბჭოს ენერგიული მუშაობისა, რომელსაც სათავეში უდგას გამოცდილი პედაგოგი და საზოგადოებრივი საქმით დაინტერესებული ამხ. ცარციძე. წერილიდან ცხადი ხდება, რომ ბიბლიოთეკა ზრუნავდა ადგილობრივი მოსახლეობის ანუ ყველა ფენის წიგნიერების ხარისხის და განათლების დონის ამაღლებისათვის. ის ერთდროულად მუშაობდა მწვემსებთან და მასწავლებლებთან, მევენახეებთან და ინჟინრებთან, მეგზვეებთან და ექიმებთან, მოსწავლეებთან და ხანდაზმულებთან „ცხადია, სახხერის სარაიონო ბიბლიოთეკა მომავალში უფრო გააძლიერებს წიგნის პროპაგანდას ადგილობრივ მშრომელებს შორის“. აქტიურმა მკითხველებმა შ. ლომიძემ და შ. კურტანიძემ 1961 წელს ბიბლიოთეკის შენობას ჩაუტარეს რემონტი და გაუკეთეს წიგნის თაროები. ავტორი ასევე ასახელებს გამორჩეულ მკითხველებს (ტ. ჩაჩანიძე, შ. ჭიხორია, უ. ჩიკვილაძე, რ. დუშუაშვილი, ბ. ლომიძე, შ. გოგოლაძე, ლ. ვეშაპიძე, ს. ლაშხი, ჯ. ლომიძე და ლ. შალამბერიძე), რომლებმაც ბიბლიოთეკას საჩუქრად გადასცეს არაერთი მნიშვნელოვანი ქართულ და რუსულენოვანი ბეჭდური გამოცემა (წიგნი, ჟურნალი, გაზეთი..).

ერთ-ერთი პუბლიკაციიდან ვიგებთ, რომ მოსახლეობის წიგნით მომსახურების, მეცნიერების მიღწევათა, მისი სხვადასხვა დარგის მოწინავეთა გამოცდილების პროპაგანდის დიდი მისია აკისრია ბიბლიოთეკებს. დღეს ბიბლიოთეკარი წიგნის უბრალო მიმწოდებელი კი არ არის, არამედ ჩვენი მოწინავე კულტურის აგიტატორი და პროპაგანდისტი¹- წერს სახხერის სარაიონო ბიბლიოთეკის აბონენტის გამგე ც. ჩაჩანიძე და იმავე წერილში მიმოიხილავს როგორც ცენტრალური, ისე სასოფლო (მოძვის, მერჯევის, არგევთის, დუნთის, საირხის, ჩიხის, ბახოთის, ნიგვზარის...) ბიბლიოთეკების მუშაობის თავისებურებებსა და სიახლეებს.

ის კოხტა და ლამაზი ორსართულიანი შენობა, სადაც დღეს განთავსებულია სახხერის აკაკი წერეთლის სახელობის ცენტრალური სარაიონო ბიბლიოთეკა, აშენდა 45 წლის წინ, 1975 წელს. როდესაც ბიბლიოთეკის დირექტორი იყო სულმნათი თინათინ ხვედელიძე მეც მაშინ ავიდგი ფეხი და დღემდე მეძვირფასება ყველაფერი ლამაზი, რაც იმ წლებსა და სახხერის მთავარ ბიბლიოთეკას უკავშირდება.

Monk Ioane (Mamuka) Tsukhishvili

Study of the history of the villages of the Georgian Patriarchate

Head of the Scientific Center,

Professor

Tbilisi, Georgia

FROM THE PAST OF SACHKHERE CULTURAL-EDUCATIONAL HISTORY

Abstract

In Sachkhere there is very (it would be correct to say that this is not the case) very little material about the printing of books, the reading room, the establishment of libraries and schools and their history. That is why I want to shed more light on this issue.

A thorough study of the history of Sachkhere is also interesting as it is a multi-ethnic or multinational district (municipality) where Georgians, Armenians, Russians, Greeks and Ossetians have lived alongside Georgians for hundreds of years. Consequently, the establishment of cultural and educational centers and the dissemination of Georgian language, literature, history, past and original values among ethnic groups was extremely important.

¹ გაზ. ახალი ცხოვრება, სახხერე, 1975. 28 იანვარი, გვ. 4.

The results of the research show that a lot of interesting things have been done in this regard over the last two centuries and the coexistence of Georgians and other ethnic populations would take place in an almost peaceful and secure environment.

The results of the research show that during the last two centuries many interesting things have been done in this regard and the coexistence of Georgians and other ethnic populations would take place in an almost peaceful and secure environment.

Keywords: History, Georgia, Culture.

Дзидзоева София М.

Кандидат педагогических наук, профессор

Северо-Осетинский государственный педагогический институт

Владикавказ, Россия

ОСЕТИНСКИЙ ФОЛЬКЛОР КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА К НРАВСТВЕННЫМ НОРМАМ ПОВЕДЕНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Настоящее и будущее нашего общества и государства определяются духовно-нравственным здоровьем народа, бережным сохранением нравственных идеалов, развитием его культурного наследия, уважением к историческим и культурным традициям, соблюдением норм общественной жизни, сохранением национального достояния всех народов России.

В условиях, обновляющихся в нашей стране социальных отношений, демократизации и свободы общества исключительно важно, с самого детства формировать общую культуру будущей личности. Одним из приоритетных направлений в современном дошкольном образовании является нравственное развитие личности ребенка, формирование у детей нравственных норм поведения, приобщение детей к общечеловеческим ценностям. Значительные изменения, происшедшие в нашей стране за последние годы и возникшие проблемы, связанные с нравственным воспитанием детей дошкольного возраста, обусловили переосмысление сущности воспитания, его места и роли в общественной жизни. решение проблемы воспитания нравственных норм поведения потребовало новой идеологии в образовательной и воспитательной деятельности дошкольных образовательных организаций [7].

Актуальность данного исследования определяется тем, что с первого дня появления ребенка на свет, родители создают условия для его жизни в соответствии с социальными правилами. Нормы и сформированные ценности нравственного воспитания определяют социально принятые способы поведения людей в различных ситуациях. Залогом физического, психического и социального здоровья дошкольника являются гармоничные, естественные, без насилия и давления отношения ребенка с миром.

В Федеральном государственном образовательном стандарте дошкольного образования (ФГОС ДО) подчеркивается, что система образования призвана обеспечить воспитание патриотов России, граждан правового демократического, социального государства, уважающих права и свободы личности, обладающих высокой нравственностью и проявляющих национальную и религиозную терпимость [8].

Данная проблема рассматривается в современных психолого-педагогических исследованиях, которые указывают на важность и значимость нравственного воспитания дошкольников, предлагают целостные системы работы в данном направлении, но особую актуальность вызывает формирование познавательного интереса к нравственным нормам поведения.

Главная особенность процесса познавательного интереса заключается в том, что дошкольник не может изобрести культурные средства самостоятельно, они должны быть присвоены им, а взрослый должен создать все условия для того, чтобы присвоение было успешным. на процесс освоения в этом случае оказывает влияние эмоциональный, личностный смысл контакта ребенка с близкими

взрослыми, в первую очередь родителями и воспитателями (Л. С. Выготский, А. Р. Лурия, А. Н. Леонтьев, Д. Б. Эльконин и др.) при этом действия взрослых в семье и дошкольном учреждении должны быть согласованы и направлены на единство и понятность требований, на создание единой развивающей среды, обеспечивающей одинаковые подходы к развитию ребенка. (Т. Н. Доронова, А. Е. Жичкина, С. И. Мусиенко, Е. В. Соловьева, О. А. Скоролюпова и др.).

Характерной особенностью исследований, связанных с формированием нравственных норм поведения у детей дошкольного возраста, является обращение к отдельным аспектам проблемы в работах Р.И. Жуковской, Н.Ф. Виноградовой, О. М. Зиньковской, С. А. Козловой и других.

Серьезную помощь в деле нравственного воспитания дошкольников может оказать обращение к фольклору. В осетинском народном фольклоре отображаются исторические и сохраняются присущие народу черты характера, мышления. Через родную песню, сказку, овладевая языком своего народа, его традициями, обычаями ребенок дошкольного возраста получает первые представления о культуре своего народа [1].

И все же следует отметить, что в области дошкольной педагогики недостаточно разработана проблема связи образования и воспитания на формирование нравственных ценностей, нравственных норм поведения средствами народного фольклора. Перед педагогами-исследователями стоят имеющие ответственные и значимые задачи разработки и экспериментальной проверки содержания работы по формированию нравственных ценностей у детей дошкольного возраста, определения средств, методов и форм организации деятельности детей для решения этой проблемы.

Одним из направлений изучения педагогической ценности использования осетинского фольклора как средства формирования нравственных норм поведения у дошкольников стало наше исследование.

Фольклор – одна из самых ярких форм выражения народом глубокого чувства любви и привязанности к родной земле, языку, культуре. Последовательное ознакомление дошкольников с произведениями народного фольклора помогает им лучше понять мудрость осетинского народа. В результате у детей развивается интерес, любовь и уважение к своему народу, восхищение его талантом. Правдиво отражая реальную жизнь, народный фольклор способен оказывать активное организующее, моральное воздействие на сознание детей. Носителями и хранителями устного творчества являлись и являются умудренные жизненным опытом взрослые – и мужчины, и женщины.

Знакомство с фольклором осетинского народа представляет педагогическую ценность в формировании нравственных норм поведения у детей старшего дошкольного возраста. Жизнь детей не всегда можно отделить от жизни взрослых, ведь у первых есть свое видение окружающей действительности, ибо они, подражая взрослым, создавали свои творения на каждой возрастной ступени, а это переходило из поколения в поколение, то есть они тоже предстают носителями и создателями фольклора. Это обусловлено двумя существенными

взаимосвязанными факторами – бытом и психикой ребенка, благодаря которым определяется выбор создаваемых фольклорных образов.

Стоит отметить, что на сегодняшний день в практике педагогов дошкольных образовательных организаций (далее ДОО) недостаточно используется фольклор как средство формирования нравственных качеств у детей старшего дошкольного возраста. Вместе с тем, анализ состояния исследуемой проблемы позволяет выделить противоречие между востребованностью и необходимостью использования воспитательного потенциала осетинского фольклора в формировании познавательного интереса у детей старшего дошкольного возраста и недостаточной разработанностью содержания педагогической работы по формированию нравственных норм поведения у детей старшего дошкольного возраста на материале фольклора [5].

Из вышеизложенного противоречия вытекает проблема: определения педагогической ценности использования осетинского фольклора как средства формирования познавательного интереса к нравственным нормам поведения у старших дошкольников. Перед современным обществом остро стоит проблема нравственного воспитания детей. Современные дети стесняются выражать добрые, гуманные чувства, проявлять заботу и внимание по отношению к близким и незнакомым людям. А ведь именно в детском возрасте формируется привычка нравственного поведения, закладывается

система нравственных представлений. Необходимость эффективного нравственного поведения личности ребенка является актуальной и важной проблемой.

Осетинское народное творчество является живым, благотворным источником мудрости. Оно включает в себе не только огромную эстетическую и этическую ценность, но и выполняет педагогические и идейно-воспитательные функции. Поэтому детям необходимо знать и изучать культуру своих предков, и мы по-новому начинаем относиться к старинным праздникам, традициям, фольклору, художественным промыслам, декоративно-прикладному искусству, в которых народ оставил нам самые ценные из своих культурных достижений. О важности приобщения ребенка к культуре своего народа написано много, поскольку обращение к отеческому наследию воспитывает уважение, гордость за землю, на которой живешь. Именно акцент на знание истории народа, его культуры поможет детям в дальнейшем с уважением и интересом относиться к культурным традициям других народов. Возможности использования устного народного творчества в современном образовательном процессе многообразны. Неслучайно, как бесценное наследие, достались нам удивительные перлы осетинского фольклора. Знаменательно то, что процесс воспитания ребенка начинался с раннего детства через образные, яркие иллюстрации окружающей жизни, выраженные в колыбельных, частушках, потешках, приговорках, пальчиковых играх, вплетенных в нить повседневной действительности, таких как: «Ахуысс, айрæз, мæ хъæбул», «Гæды, гæды, гæдыла», «Гакк, гакк, кудзы гакк», «Ам гал хызти» и др.

Осетинский фольклор можно рассматривать в разных аспектах – как в педагогическом, так и в лингвистическом, культурологическом, эстетическом, психологическом и др. Но тщательное изучение его неизменно приводит в новую область общественного знания – педагогическую фольклористику, наиболее неразработанный и интересный раздел современной науки. В данном контексте особый интерес для исследователей и работников образования представляют малые формы осетинского детского фольклора – богатейшее познавательно-воспитательное средство, воплощенное в небольших стихотворных произведениях – считалках, скороговорках, заклинках, прибаутках, дразнилках, загадках, неразберихах и др. [3]

В основу современной теории обучения положены те же дидактические принципы и методы, которые использовала народная педагогика и которые нашли отражение в детском словесном творчестве, такие как наглядность, образность, эмоциональность, доступность, проблематичность, логичность, нравственность, действенность. Но объединяющим началом произведений детского фольклора, безусловно, является их гуманистическая направленность – стратегический стержень воспитания и образования детей.

Исчезновение элементов фольклора из обихода детей и взрослых, не востребованность в системе современного образования наносят невосполнимый ущерб культурной и педагогической традициям народа, разрушая социальный механизм формирования духовности в обществе. Помимо нравственно-познавательного значения фольклорного материала, особый интерес ученых и практиков вызывает его приобщение, начиная на этапе дошкольного детства [7].

Как известно, педагогическая традиция, тонко учитывающая особенности психоэмоционального склада детей дошкольного возраста, основной упор делала не столько на силу аргументации, сколько на силу чувства, эмоции или примера. На волне детской эмоциональности можно эффективно реализовать нравственно-познавательные учебные и воспитательные задачи. Сила художественных образов детского фольклора, как ничто другое, способна убедить дошкольника, задействовать психологические механизмы его личности, активизировать познавательные интересы в нравственном поведении. В структуре детских фольклорных текстов положены эмоционально – эстетические и социально-психологические особенности нравственного поведения, способствующие гармоничному развитию личности ребенка старшего дошкольного возраста. Простота и лаконичность осетинского фольклора помогает простыми средствами решать сложные задачи воспитания и развития личности ребенка старшего дошкольного возраста [6].

Дошкольник постигает мир человеческих отношений, открывает законы, по которым строится взаимодействие людей, то есть нормы поведения. Стремясь стать взрослым, дошкольник подчиняет свои действия общественным нормам и правилам поведения.

Нравственные нормы – это выражение определенных отношений, предписываемых моралью общества к поведению и деятельности личности в разных сферах. Формирование нравственности есть не что иное, как перевод моральных норм, правил и требований в знания, навыки и привычки поведения личности и их неуклонное соблюдение. В дошкольном возрасте создаются наиболее благоприятные условия для нравственного развития детей. У детей складываются первые моральные суждения и оценки; первоначальное понимание общественного смысла нравственной нормы; формируются обобщенные представления о дружбе, взаимопомощи, преданности, доброте [6].

В возрасте 6-7 лет дошкольники переходят от стихийной нравственности к сознательной. Для них нравственная норма начинает выступать как регулятор взаимоотношений между людьми. Старший дошкольник понимает, что норму необходимо соблюдать, чтобы коллективная деятельность была успешной. Необходимость во внешнем контроле за соблюдением нормы со стороны взрослого отпадает. Поведение ребенка становится нравственным даже в отсутствие взрослого и в случае, если ребенок уверен в безнаказанности своего поступка и не видит выгоды для себя [2].

В народной педагогике осетинского народа накоплен большой пласт материала, связанного с детским фольклором. Данной проблемой в разные исторические периоды занимались: Л.Б. Гацалова, Л.К.Парсиева, О.Д.Бичегкуева, З.Б.Цаллагова и др. [1;5].

Анализ психолого-педагогической литературы по проблеме исследования показал, что в научных трудах уделяется недостаточное внимание использованию произведений фольклора родного края в качестве средства формирования нравственных норм поведения у дошкольников.

В осетинском народном фольклоре через родную песню, сказку, язык своего народа, его традиции, обычаи дошкольник получает первые представления о культуре своего народа. Последовательное ознакомление дошкольников с произведениями народного фольклора помогает им лучше понять мудрость осетинского народа. В результате у дошкольников развивается интерес, любовь и уважение к своему народу, восхищение его талантом. Знакомство с фольклором осетинского народа является важной стороной общей работы по формированию нравственных норм поведения у детей старшего дошкольного возраста.

В старину люди большое значение придавали силе слова – заговорным формулам-шуткам (Ныфс дæттæн ныхæстæ). Их употребляли, например, в качестве «волшебного» исцеления от разных детских напастей. Со временем стали появляться заговоры на все случаи жизни. Это были заговоры при первом купании, первом шаге, первом зубе, первом слове, первом срезе ногтей, первой стрижке и т.д.

Некоторые заговорные слова-шутки помогали успокоить слишком расшалившегося малыша, например, «Мæцæстыцыис – мæкъахыбын». Заговоры-шутки имеют психологическое воздействие. В их основе лежит «житейский практический фундамент, выработанный многовековым опытом поколений». Безусловно, особо любим жанром детского фольклора у осетинского народа являются сказки (аргъау). Среди первых собирателей осетинского фольклора были осетины: братья Гацыр и Дзантемир Шанаевы, Алмахсидт Кануков, Борис Гатиев и др. Они перевели ряд осетинских текстов сказок, преданий, сказаний на русский язык и опубликовали в «Сборниках сведений о кавказских горцах», в «Сборниках материалов для описания местностей и племен Кавказа». Из осетинских сказок ребенок узнает о том, что добро всегда побеждает зло, о том, чтобы чего-то достигнуть в жизни надо много трудиться, о том, что младшие должны помогать старшим, заботиться о больных и немощных, приходить на помощь людям, попавшим в сложную ситуацию. Осетинские сказки можно условно поделить на следующие виды: сказки о диких животных («Рувас æмæ уæрцц», «Рувас æмæ уызын», «Зæронд бирæгъ»); сказки о домашних животных, о диких и домашних животных («Дзæргъæмæбирæгъ»); о диких животных и человеке. Много среди осетинских сказок произведений с повторяющимся сюжетом, например, Зæринмуддзуг æмæ мистæ, «Цъеу æмæ синдзæ», «Сыст æмæ æхсанкъ» [5].

Очевидно, что осетинские сказки построены на материале, взятом из жизни самого народа – их создателя. В них мы видим родную природу, ущелья, леса. В них действуют осетины с их характерной внешностью и духовным миром. В сказках мы видим осетинские обычаи, нравы, быт. Характерной особенностью являются и языковые особенности, темы, сюжеты, которые способствуют приобщению детей к национальной культуре родного народа.

Детской полезной игрой является загадывание и отгадывание загадок (уыци-уыцитæ). Загадки определяют, как внешние качества и свойства предметов, так их функцию, происхождение: «Йæкъоппахырх. Йæдымгææхсырф. (Уасæг). Арвæй зæхмæ минæвар (Уарын)». Тематика осетинских загадок (уыци-уыцитæ, базон-базонтæ), как и загадок других народов, довольно-таки разнообразная. Этот жанр устного народного творчества насыщен большим этнографическим материалом. В этих емких текстах отражаются последовательно этапы нравственного воспитания из поколения в поколение. В детский осетинский фольклор входят и обрядовые песни (фæткызарджытæ). Прежде всего это хороводные колядки «хæдзаронтæ», проводимые в праздник нового года, «сойгæнæнтæ» – (в честь мальчика-первенца) в начале июля, «киунудзатæ» (хороводные колядки девочек) – за неделю до Великого поста, пасхальные колядки в течение недели во время празднования разговения и т.п.

В процессе организации игр, распределения ролей осетинскими дошкольниками активно используются считалки (агла-догла, нымад). Осетинские считалки специально никогда и никем не собирались, но были сделаны попутные записи известными этнографами и лингвистами. Считалки требуют от считающего абсолютной ритмичности, так как при малейшей ошибке может пострадать один из участников игры, чего обычно дети не прощают: Иу, дыууæ, æртæ, ахызтææддæмæФатæ. Иу, дыууæ, æртæ, цындкæны Бæтæ. Иу, дыууæ, æртæ, цыппар, хъазтнынамоны Æхсар.

В старшем дошкольном возрасте педагогами и родителями в процессе формирования нравственного поведения активно используются скороговорки (тагъдзуринаг), которые вызывают интерес у старших дошкольников. Скороговорки выполняют функцию народной логопедии. Благодаря частоговоркам, идет постепенное преодоление косноязычия, и главное, ребенок делает это незаметно, со смехом и с пользой [35]. Для тех, кто не выговаривает букву «р», предлагается следующий текст, например, Рауайардæмæ, рауайра. Райсæрезгæ, фæндурнур. Зарæгъæрдæр, ра- ра- ра. Фæндур райдæдта, зир- зир.

Таким образом, анализ исследований доказал, что педагогическая ценность использования осетинского фольклора выступают эффективным средством формирования познавательного интереса к нравственным нормам поведения у старших дошкольников.

Осетинский фольклор представляет собой педагогический материал, который можно использовать как прекрасный образец в формировании познавательного интереса к нравственным нормам поведения, открывает перед старшими дошкольниками путь к сознательному совершенствованию нравственных отношений и поступков.

Предполагая развитие отдельных моральных качеств детей дошкольного возраста, по нашему мнению, воспитатель организует их разностороннюю деятельность, благодаря которой происходит освоение определенного морального содержания (нравственных знаний, умений, способов поведения и пр.), формируются моральные мотивы и социальная активность, а также преодолеваются отрицательные черты поведения. Опора на активность воспитанников является обязательным условием формирования нравственных ценностей у детей дошкольного возраста.

В ходе экспериментального исследования нами выявлено, что формирование нравственных норм поведения у дошкольников старшего возраста имеют следующие возрастные особенности: по мнению старших дошкольников, любое действие может быть однозначно оценено как хорошее или плохое; дошкольники оценивают проступок по тому, насколько было нарушено правило поведения, и по тому, какой ущерб был нанесен; дошкольники склонны давать сдачи, если их обидели. Однако некоторые достаточно рано проявляют готовность мириться и прощать.

Следует также отметить, что проблема формирования нравственных норм поведения у детей дошкольного возраста исследовалась многими психологами и педагогами, но и сейчас она остается актуальной.

Список литературы:

1. Гацалова Л.Б., Парсиева Л.К. Лексика сферы управленческой деятельности в осетинском языке. Учебное пособие с русско-осетинским словарем-минимумом терминов документационного обеспечения управления / Северо-Осетинский институт гуманитарных и социальных исследований им. В.И. Абаева – филиал Федерального государственного бюджетного учреждения науки Феде-

рального научного центра «Владикавказский научный центр Российской академии наук». [Учебное пособие]. Владикавказ, 2019.

2. Дзидзоева С.М. Проблемы воспитания толерантного поведения дошкольника в условиях поликультурной образовательной среды// Современные технологии обучения / Сборник статей и тезисов. Выпуск 11. Владикавказ: Изд-во СОГПИ 2011. – С. 87-94.
3. Дзидзоева С.М. Повышение педагогической компетентности педагогов дошкольной образовательной организации по проблеме этнокультурного образования дошкольников //Полилингвальное образование как основа сохранения языкового наследия и культурного разнообразия человечества: Материалы VII Международной научной конференции. 5, 28-29 сентября 2018 года, г. Владикавказ / под ред. канд. пед. наук, доц. Л.В. Газаевой; Сев.-Осет. гос. пед. ин-т. – Владикавказ: Издательство СОГПИ, 2018. – 228 с. (43-49 С.).
4. Дзидзоева С.М. Личность в современной реальности: педагогические, психологические, лингвистические, правовые аспекты (коллективная монография): Региональный аспект в формировании социокультурных ценностей у старших дошкольников. Москва: Московский международный университет, 2018 – 284 с.- С. 62-73.
5. Осетины [Текст]: монография / [В. А. Тишков и др.]; отв. ред. З. Б. Цаллагова, Л. А. Чибиров. – Москва: Наука, 2012. – 605 с.
6. Каирова И.А. Азбука нравственного воспитания. – М.: Мысль, 2013. -216 с.
7. Киргуева Ф.Х., Дзидзоева С.М. Духовно-нравственное воспитание младших школьников в поликультурной среде как научно-педагогическая проблема: монография. -Ульяновск: Зебра, 2020. - 94с.
8. Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования: утвержден приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 октября 2013г., №1155 / Министерство образования и науки РФ. – Москва: 2013.

Dzidzoeva Sofia M.

*North Ossetian State Pedagogical Institute
Vladikavkaz, Russia*

OSSETIAN FOLKLORE AS A MEANS OF FORMING A COGNITIVE INTEREST IN MORAL NORMS OF BEHAVIOR IN PRESCHOOLERS

Abstract

Significant changes that have occurred in our country in recent years and the problems that have arisen associated with the moral education of preschool children have led to a rethinking of the essence of education, its place and role in public life. solving the problem of upbringing moral norms of behavior required a new ideology in the educational and upbringing activities of preschool educational organizations. The Federal State Educational Standard of Preschool Education (FSES PE) emphasizes that the education system is designed to ensure the upbringing of patriots of Russia, citizens of a legal democratic, social state, respecting the rights and freedoms of the individual, possessing high morality and showing national and religious tolerance [2]. This problem is considered in modern psychological and pedagogical studies, which indicate the importance and significance of the moral education of preschoolers, offer integral systems of work in this direction, but the formation of a cognitive interest in moral norms of behavior is of particular relevance. A characteristic feature of research related to the formation of moral norms of behavior in preschool children is the appeal to certain aspects of the problem in the works of R.I. Zhukovskaya, N.F. Vinogradova, O.M. Zinkovskaya, S.A. Kozlova and others. The analysis of psychological and pedagogical literature on the research problem showed that in scientific works insufficient attention is paid to the use of folklore works of the native land as a means of forming moral norms of behavior among preschoolers. In Ossetian folklore, through his native song, fairy tale, language of his people, its traditions, customs, a preschooler gets the first idea of the culture of his people. Consistent familiarization of preschoolers with the works of folklore helps them to better understand the wisdom of the Ossetian people. As a result, preschoolers develop interest, love and respect for their people, admiration for their talent. Acquaintance

with the folklore of the Ossetian people is an important aspect of the general work on the formation of moral norms of behavior in older preschool children [1].

Thus, the analysis of the study of the problem of the formation of moral norms of behavior among preschoolers identified the following contradictions: between the idea of the need for moral education, which is aimed at all social strata and age groups of Russian citizens, declared by the state, and the insufficient development of the scientific, theoretical and methodological foundations of moral norms of behavior in modern conditions of ECE; between the acutely realized need to revive the spiritual and moral ties with the native people and the loss of respect for their culture among a significant part of the population, which complicates the work on this problem; between the understanding that Ossetian folklore should act as a means of forming a cognitive interest in moral norms of behavior in preschoolers in the process of familiarizing children with the cultural heritage, and the loss of interest and respect for their own culture.

Keywords: Ossetian Folklore, Learning.

Дзидзоева София М.
*Кандидат педагогических наук, профессор
Северо-Осетинский государственный университет
имени К. Л. Хетагурова
Владикавказ, Россия*

ПРОБЛЕМА РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ДВУЯЗЫЧИЯ

Как известно, дети очень интенсивно воспринимают информацию из окружающего мира и активно его познают. Язык, как одно из проявлений окружающего мира, не является исключением. Несмотря на то, что по своей структуре и правилам язык представляет собой одно из наиболее сложных изобретений человечества, дети всех стран и народов с удивительной легкостью в раннем детстве усваивают его и овладевают звукопроизношением, причем этот процесс начинается у всех детей одинаково и проходит одни и те же стадии.

Республика Северная Осетия-Алания многонациональная республика, большая часть коренного населения – осетины, которые достаточно свободно владеют родным языком (осетинским) и русским, как языком межнационального общения. Традиционно на русском языке общаются представители всех национальностей страны. В осетинских семьях дети, как правило, общаются и на осетинском, и на русском языках. Это создает дополнительные возможности при формировании речевых навыков у дошкольников.

Что касается Северной Осетии, в плане билингвизма, то массовое двуязычие титульной нации составляет реалию современной жизни, языковая ситуация последних лет отличается сложностью и противоречивостью. Такое положение Т.П. Бажеева объясняет, прежде всего, нарушением баланса общественных функций контактирующих языков при юридически равном статусе [1]. Иначе говоря, поэтапное ограничение сфер использования осетинского языка, способствовало снижению объема выполняемой им функции как средства коммуникации, что привело к уменьшению числа носителей языка.

Если рассматривать феномен двуязычия в нашем регионе через призму психологического анализа, то можно предположить, что для Северной Осетии характерна доминантная модель взаимодействия в рамках осетино-русского двуязычия. При этом русский язык в значительной степени превалирует в речевых контактах. Хотелось бы отметить, что проблему двуязычия в данном случае, неуместно рассматривать в обратном направлении, за исключением отдельных случаев. Поскольку вектор двуязычия, как правило, развивается от осетинского к русскому, а не наоборот. На наш взгляд, при существующем равном статусе этих языков является недемократичным доминирование одного из них, что наблюдается в настоящее время. С другой стороны, это связано не столь с притеснениями осетинского языка, что имело место на ранних этапах взаимодействия, а с его неконкурентоспособностью в современных условиях. Рассмотрим данную проблему на этапе дошкольного детства.

В Федеральном государственном образовательном стандарте дошкольного образования (далее ФГОС ДО) и образовательных программах ДОО определяется, что целью речевого развития является формирование полиязычной личности дошкольника, освоившего базовые ценности родного языка, готового к социокультурному взаимодействию на государственном и других языках, способного общаться с окружающим миром вербальными и невербальными средствами [9].

Целевыми ориентирами речевого развития старших дошкольников выступают: освоение базовых норм и правил родного языка в пределах возрастной компетентности; формирование умений гибко применять их в конкретных ситуациях; овладение основными коммуникативными навыками. У детей, которые растут в двуязычной семье, двуязычном окружении, неизбежно возникают трудности в освоении различных систем языка: лексика, грамматика, связная речь, в том числе и в произнесении звуков, слов и фраз. Это можно объяснить тем фактором, что дома дети общаются на родном языке, а в детском саду обучаются и общаются со сверстниками на русском языке.

Особые затруднения дети испытывают при произнесении русских и осетинских звуков, которые отличаются фонетически. Эта проблема требует своего разрешения на ранних стадиях формирования звукопроизношения, так как знание русского языка делает возможной совместную работу многонациональных коллективов, а также воспитание и обучение детей различных национальностей в детских садах и школах. Ребенок, растущий в многоязычной среде, едва начиная говорить, пользуется запасами не одного, а двух языков, и от своевременного формирования одного языка (первичного) зависит правильности формирования другого (вторичного).

Проблема исследования обуславливается тем, что речевое развитие дошкольников осуществляется под влиянием речевой среды. В нашей республике речевое развитие дошкольников осуществляется в специфической социолингвистической ситуации, которую можно охарактеризовать как русско-осетинское близкородственное двуязычие. Трудности овладения дошкольниками звукопроизношением на втором близкородственном языке, в нашем случае – осетинском, связаны как с влиянием русского языка, усвоенного детьми ранее, так и с психофизиологическим развитием ребенка, недостаточной сформированностью актуальных мотивов овладения осетинским языком, ввиду определенных социальных и лингвистических причин [5].

Споры о том, как влияет раннее «двуязычие» на развитие звукопроизношения ребенка, были достаточно остры уже в начале XX века. Их напряженность была пропорциональна остроте социокультурных конфликтов в сообществах, где в силу исторических причин при наличии многоязычного населения какому-либо языку отводилась роль культурно доминирующего. При этом в научной литературе постоянно присутствовали две противоположные позиции: мнение, согласно которому любое дополнительное знание, в том числе знание второго языка, может быть только полезно, и мнение, что раннее «двуязычие» приносит вред. Попытаемся понять: откуда возникло предположение о том, что раннее двуязычие может отрицательно влиять на развитие ребенка.

Хорошо известно, что социально-психологические факторы в двуязычной среде всегда имели огромное влияние. Поскольку раннее двуязычие возникало и возникает там, где есть контакт двух или нескольких культур, то на формирование личности (а также речи), живущей в этих условиях, в первую очередь влияет именно сложность социальной среды в целом. Так, например, важно отношение общества к речи людей, говорящих на двух языках. Взрослые относятся, как правило, к этому терпимо, а вот дети дразнят друг друга. Ребенок в такой ситуации замыкается, не хочет общаться. И некоторые делают вывод, что ребенок отстает в умственном развитии.

Исследователи детской речи выделили различия между языками, которые представляют собой могучий стимул для сравнений и разграничений, для понимания смысла понятий, для уяснения тончайших нюансов значения. Уже в 20-е годы XX века велись интенсивные исследования, целью которых было выявить в эксперименте различия между одно- и двуязычными индивидами и решить вопрос о влиянии раннего двуязычия. При этом изучалось влияние раннего двуязычия на такие характеристики человека, как

- а) способности к изучению языков;
- б) уровень умственного развития в целом;
- в) личностные особенности.

Результаты этих исследований (а их к настоящему моменту накопилось очень много) достаточно противоречивы из-за множества причин, сопровождающих феномен раннего двуязычия. Методика обучения, возраст ребенка (чем старше, тем сложнее овладеть языком), степень сформированности навыков ребенка к обучению (внимание, память, наблюдательность) – это те основные факторы, которые влияют на то, как развивается ребенок в языке, как развивает свою собственную речь [1;2;5;6;7].

В научной литературе, посвященной проблеме билингвизма, понятие «двуязычия» находит неоднозначное толкование. Такое положение находится в прямой зависимости от контекста исследования проблемы. Ведущий исследователь двуязычия Ю.Д. Дешериев считает, что «обычно проблеме двуязычия и многоязычия рассматривают в нескольких аспектах – в собственно лингвистическом, педагогическом, психологическом и лингвосоциологическом». Профессор Ю.Д. Дешериев не ставит перед собой задачу характеристики проблемы двуязычия во всех обозначенных им аспектах, поэтому ограничивается рассмотрением этой проблемы с точки зрения лингвосоциологии. Изучая закономерности развития и взаимодействия языков в обществе, Ю.Д. Дешериев отводит отдельную главу проблеме двуязычия, под которым понимает «знание в совершенстве как исконного, родного, так и второго языка» [4]. При этом автор отмечает, что «такое двуязычие помогает в совершенстве овладеть как исконно родным, так и вторым языком».

Исследователь И.Г. Балханов, соглашаясь с тем фактом, что «двуязычие – это бесспорный фактор успешной социализации, минимизирующий адаптационные риски при входе в индивидуальное сообщество», также приводит негативную сторону этого явления. По справедливому замечанию автора оборотной стороной этого феномена является «достижение преимуществ ценной частичной или полной утраты традиционной этнокультурной идентичности и языковой компетенции». Что касается понятия «двуязычие», то под ним И.Г. Балханов понимает «социально–лингвистическое и историческое явление, возникшее в результате контактов разноязычного населения» [2].

Мнение о положительном влиянии раннего двуязычия на способности к изучению языков основано также на естественном предположении о том, что двуязычному человеку легче изучить третий язык потому, что он обладает большим, чем одноязычные люди, опытом изучения языков вообще.

Наиболее интересные наблюдения над ранним детским двуязычием были некогда сделаны грузинским психологом Нателлой Имедадзе. Благоприятной для развития раннего двуязычия Н.В. Имедадзе считает ситуацию, когда соблюдается беспереводный принцип «одно лицо – один язык». Этот принцип благоприятствует возникновению действительного двуязычия, предупреждая те ситуации, когда в одном и том же высказывании беспорядочно смешиваются два языка. Ребенок со временем почти автоматически переключается с одного языка на другой, не стесняясь незнания отдельных слов (что является естественным, так как мозг ребенка не компьютер чтобы запомнить все слова сразу в объеме хорошего толстого словаря) и не вставляя слова одного языка в высказывания на другом. Важность исследований Н.В. Имедадзе в том, что ей удалось проследить некоторые фазы, стадии в становлении речи у двуязычного ребенка. Стадии эти таковы: 1) стадия смешения двух языков: в одном высказывании возможно употребление слов, принадлежащих разным языкам, или повторное употребление на двух языках эквивалентов одного и того же понятия. Наблюдается также активная интерференция грамматических форм и конструкций; 2) стадия полной лексической и грамматической дифференциации двух языков. Между стадиями (1) и (2) пролегает процесс постепенного дифференцирования языковых систем в речи ребенка. Н.В. Имедадзе указывает на то, что в результате, к концу второго года достигается такое размежевание систем, что необходимость высказывания на одном языке вызывает полное вытеснение второго [6].

Хотелось бы в своем исследовании, обратить внимание на то, что речевое развитие ребенка-билингва имеет свои особенности. Такие дети в среднем начинают говорить позже. Больше всего описана ситуация, когда один из родителей говорит на одном языке, а другой – на другом. Считается, что раннее двуязычие, если соблюдается принцип «один язык – одно лицо», должно складываться внешне относительно благополучно, что на практике не всегда оказывается правдой. Но и эта ситуация не симметрична: поскольку обычно с ребенком чаще находится мама, чем папа, то язык матери, скорее всего, будет доминировать. Если в семье не выдерживается принцип «одно лицо – один язык», то дети не могут выделить принцип употребления слов того и другого языка. У

некоторых двуязычных детей развивается заикание (в очень небольшом проценте случаев, обычно в сочетании с какими-то другими факторами развития).

В своей работе А.К. Маркова пишет, что словарный запас на каждом из языков, как правило, меньше, чем у сверстников-монолингвов, но сумма словарей больше, чем у них [7]. Представления, стоящие за понятиями на каждом из языков, различны. Например, предметы, которыми пользуется мама, имеют названия на ее языке, а папины – на папином. Соответственно, с куклой, подаренной маминной подругой, надо будет говорить на мамином языке, а в комнате, где работает папа, – только по-папиному. Дети расстраиваются, если установленные принципы нарушаются.

Некоторые дети при недостаточном доступе к изучаемому языку не усваивают некоторых грамматических явлений. Например, если на одном из языков с ребенком говорит только мама, то он долго не будет употреблять глагольных окончаний или междометий, свойственных мужской речи. Единственный ребенок, вырастающий среди взрослых, говорящих на языке, не совпадающем с языком окружения, будет думать, что на его языке дети не говорят. Бывает, что ребенок понимает обращенную к нему на одном из языков речь, но отвечает всегда на другом.

М.М. Михайлов в своей работе «Двуязычие. Принципы и проблемы» пишет, что многие дети-билингвы проходят в своем развитии стадию, когда слово одного языка «прицепляется» к слову другого языка. Вообще же стратегии смешения языков ребенком могут быть различными: то к корням одного языка присоединяются окончания другого, то при нормальной грамматике отсутствует правильное произношение, то ребенок выбирает все слова из обоих языков, где, скажем, ударение падает на второй слог или звуков меньше. Также М.М. Михайлов считает, что многие ошибки обусловлены структурными особенностями двух языков, и ребенку не удастся их избежать [8].

Другие типы поведения связаны с психологическими особенностями развития двуязычного ребенка. Например, ребенок перестает отвечать родителям на одном из языков, хотя понимает обращенную к нему речь. Или ребенок отказывается говорить с незнакомыми людьми на каком-то из языков. Многие дети сами выступают поборниками разделения языков и запрещают взрослым смешивать языки либо говорить на языке друг друга. Ребенок может идентифицировать себя со взрослым своего пола и говорить, соответственно, на языке «мужчин» или на языке «женщин». Иногда ребенок принимает решение пробовать говорить со всеми незнакомыми людьми на одном из языков; или выбирает себе собеседников по каким-то внешним признакам (по цвету волос, одежде). Эти стратегии действуют, как правило, короткий период времени и меняются с возрастом. Так, дети 3-4 лет различают, кто на каком языке говорит, способны на слух выделить особенности произношения говорящего, отличающие его речь. 4-5-летние билингвы по опыту знают, на каком языке как следует организовать игру, интуитивно правильно выбирают, что в какой ситуации нужно сказать. Дети старшего дошкольного возраста задают вопросы, свидетельствующие о развитии их металингвистических способностей: сравнивают языковые явления, выделяют общее и особенное, рассуждают о том, кто и где на каком языке говорит. Как правило, их также интересует, какие еще есть в мире языки, и они заявляют о том, что хотят их выучить.

Также хотелось бы обратить внимание на то, что двуязычие у первого ребенка в семье несколько отличается от билингвизма второго ребенка. Первые дети, как общеизвестно, вообще быстрее овладевают родным языком. В большей части случаев первым детям уделяют больше внимания взрослые. Они слышат более обильную речь. На развитие речи второго ребенка в семье влияет не только речь взрослых, но и еще не вполне сформированное двуязычие старшей сестры или брата. Второй ребенок обобщает не только языковые явления, которые он слышит в речи взрослых, но также и ошибки, допускаемые сестрой или братом. Если он хочет быть таким, как его старшая сестра или брат, то постарается вести себя так же, как они, т.е. играть на том языке, на котором играют со своими сверстниками старшие дети в семье. А поскольку это обычно язык окружения, то младшие дети автоматически получают больше доминантного (господствующего в окружении) языка, чем старшие. Но это положение также может измениться: становясь самостоятельным, младший ребенок выбирает собственную линию поведения, проявляет собственный характер. Он начинает понимать, что в его семье двуязычие – норма и берет за образец уже не отдельные проявления речевой способности, а всю ее в целом.

У двуязычных детей два языка находятся иногда на онтогенетически разных стадиях развития. Это бывает, например, если ребенок как бы застревает в своем знании одного из языков на более младшем уровне, когда меняются условия обучения (переход в другую школу, развод родителей, переезд в иную языковую среду). Кризис в овладении речью наступает в 4-5 лет или, когда ребенок посещает дошкольное учреждение, когда авторитет воспитателя и язык общения со сверстниками начинают играть существенную роль.

Вообще, если обстоятельства сложились так, что ребенок изучает два языка, очень важно подчеркивать положительную оценку билингвизма, чтобы у него отложилось в памяти, что знать два языка – это хорошее качество, которое дает в жизни дополнительные возможности. Нужно помнить, что семья в такой ситуации может быть и помехой в изучении языка, и, наоборот, быть катализатором этого процесса. Большое значение имеет отношение в семье к своей и чужой культуре. Важно также, какая культура преобладает в семье.

Следует отметить, что мама и папа должны позаботиться о том, чтобы малыш получил на обоих языках одинаково обильные, необходимые и достаточные сведения о реальности, умел ориентироваться в пространстве, понимать связи явлений, распорядок собственной жизни, умел рассказывать о себе и т.д. Два языка могут развиваться параллельно, взаимно обогащаясь, дополняя друг друга в сфере понятий и средств выражения. При продуманном отношении к культуре речи разнообразные жизненные условия и ситуации могут быть использованы для развития как родного, так и второго языка. Родители и воспитатели детского сада обращают внимание на развитие речи ребенка, следят за тем, чтобы она была чистой, грамотной, развитой во всех языковых слоях и сферах употребления.

Как правило, воспитатели мало знают об особенностях становления речи при двуязычии, думают, что помещение ребенка в ситуацию, когда употребляется второй язык, автоматически заставляет его переходить на общение на этом языке. Чем младше ребенок, тем у него больше шансов для совершенного овладения вторым языком, но только в том случае, когда общение правильно организовано. А это значит, что следует опираться именно на преимущества дошкольного возраста, обогащать жизнь ребенка разнообразным содержанием, постоянно держать в поле зрения изменения в каждом из взаимодействующих языков и вовремя принимать превентивные меры: не давать происходить негативным процессам, направлять развитие в позитивное русло.

Общение на не родном для ребенка языке должно происходить в ситуациях: доступных для понимания детьми говорящего; позволяющих ребенку осуществлять конкретную деятельность; открывающих у детей возможность выражения своих потребностей, чувств, идей; не препятствующих общему развитию; способствующих постепенному усвоению второго языка.

Перед поступлением в детский сад наряду с обычными вопросами о здоровье и психологических особенностях ребенка-инофона необходимо выяснить (по оценке родителей или, если удастся найти, по оценке человека, владеющего языком семьи).

Воспитатели отчасти стихийно, отчасти по желанию родителей ставят перед собой задачу как можно скорее обучить детей русскому языку, влить их в коллектив группы, продолжая при этом работать по программе. Они занимаются с новичками индивидуально: многократно показывают, объясняют, рассказывают в практической ситуации, в ходе манипулирования предметами, поясняют на конкретных образцах. Периодически они подходят к ребенку, задают дополнительные вопросы, просят повторить ответы. Одно и то же проговаривается по многу раз. Педагоги стараются объединить детей с разными родными языками для совместной деятельности. Обычно воспитатели считают, что основная их задача выполнена, когда ребенок ведет себя адекватно и осмысленно реагирует на слова взрослого. Более глубоких и далеко идущих целей перед ними никто не ставит.

Научиться отдельным словам, обозначающим конкретные вещи, достаточно просто при помощи обобщения показа. Более абстрактные вещи обобщаются в ходе игрового манипулирования, присутствия на спектаклях кукольного театра, разыгрывания ролей по очереди с теми, кто владеет русским языком как родным или уже отчасти овладел им как вторым. При этом от непонимания обращенной к ним речи дети приходят к достаточно гибкому пониманию повседневной речи (но не абстрактных художественных текстов), от коротких однословных высказываний – к построению предложений из нескольких слов и текстов из нескольких предложений (но не подлинных творческих

рассказов, отражающих их уровень представлений о мире). Дети учатся русскому языку не только от воспитателей, но и от других детей, вступая с ними в различные рода контакты, игры.

Через два-три года пребывания в детском саду – при условии, что вне детского сада общение происходит на родном языке, – речь ребенка почти перестает отличаться от речи его сверстников, поскольку среди них тоже есть дети, которые говорят на таком же уровне. Если на родном языке звукопроизношение ребенка развито достаточно высоко, то звукопроизношение на втором языке, как правило, еще в течение нескольких лет отстает, т.е. ребенок не добивается тех показателей, которые характеризуют его речь на родном языке.

Если с воспитателем общаются одновременно ребенок с нерусским языком и ребенок с русским языком, то нерусский все повторяет за русским, даже если сам уже овладел языком достаточно, для того чтобы строить высказывания самостоятельно. Это касается не только языковых заданий, но и вообще всех особенностей поведения, например, при конструировании, рисовании, складывании разрезных картинок.

У. Вайнрах считает, что воспитателю обязательно нужно учитывать, что в его группе есть ребенок или дети с другим языком или языками. Необходимо рассказывать об иной культуре, о странах или районах, где живут люди, говорящие на этом языке, учить вместе с другими детьми слова незнакомого языка, хотя бы приветствия, прощания, выражение благодарности, поздравление с днем рождения (можно просить ребенка сказать так каждый раз, когда у кого-то в группе день рождения) и т. п. Ребенку нужно давать возможность иногда выступить на родном языке, надеть на праздник национальный костюм. Хорошо было бы прочитать на языке большинства детей группы в переводе национальные сказки и истории. У. Вайнрах утверждает, что положительное отношение к иной культуре, иным языкам и людям – не таким, как большинство, положительно сказывается на климате, существующем в коллективе детского сада [3].

Необходимо вовремя помочь двуязычному малышу справиться с возникшими проблемами. Боязнь общения, замкнутость в своих переживаниях, страх быть осмеянным сверстниками, нежелание получить негативную оценку своей деятельности со стороны взрослых – все это не только мешает, но и препятствует развитию полноценного общения.

В заключении хотелось бы отметить, что двуязычие детей раннего возраста – динамичный процесс вживания в две культуры, овладения двумя средствами взаимодействия с окружающей средой, проходящий тем успешнее, чем всестороннее развивается речь хотя бы на одном языке. Возможны перенос речевых умений и навыков с первого языка на второй, социализация в нескольких культурных средах одновременно, успешное взаимодействие семьи, школы, общины, общества ради повышения качества дошкольного образования.

Таким образом, проблема речевого развития детей раннего возраста в условиях двуязычия в педагогической теории и практики не является новой, однако возникает вопрос о педагогических условиях, оптимизирующих данный процесс. В этом контексте проблема двуязычия решается лишь при многоаспектном рассмотрении.

Список литературы:

1. Бажеева Т.П. Социальный и языковой аспекты формирования раннего бурятско-русского и русско-бурятского двуязычия. Улан-Удэ.: Изд-во БНЦ СО РАН, 2002. 361с
2. Балханов И.Г. Двуязычие в процессе межэтнической интеграции. Улан-Удэ: ИПК ВСГАКИ, 1998. 189с.
3. Вайнрах У. Одноязычие и многоязычие // Новое в лингвистике. – 1972. – № 6. С.43-49.
4. Дешериев Ю.Д. Развитие национально русского двуязычия Ю.Д.Дешериев. М.: Наука, 1976. 368 с.
5. Дзидзоева С.М. Накусова О.Н. Современное состояние и перспективы развития языковой компетенции у дошкольников в пространстве семьи// Материалы международной практической конференции «Полилингвальное образование как основа сохранения языкового наследия и культурного разнообразия человечества. Владикавказ: Изд-во СОГПИ, 2012. – С. 82-89.
6. Имедадзе Н.В. Экспериментально-психологические исследования овладения и владения вторым языком. – Тбилиси, 1979. – 416с.
7. Маркова А.К. Психология усвоения языка как средство общения. М.: Педагогика, 1974. -225с.

8. Михайлов М.М. Двухязычие. Принципы и проблемы. Чебоксары, 1969. 234с.
9. Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования: утвержден приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 октября 2013г., №1155 / Министерство образования и науки РФ. – Москва: 2013.

Dzidzoeva Sofia M.

North Ossetian State University named after K. Khetagurov

Vladikavkaz, Russia

THE PROBLEM OF PRESCHOOLERS' SPEECH DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF BILINGUALISM

Abstract

As you know, children very intensively perceive information from the world around them and actively learn about it. Language, as one of the manifestations of the surrounding world, is no exception. The Republic of North Ossetia-Alania is a multinational Republic; most of the indigenous population are Ossetians, who are fairly fluent in their native language (Ossetian) and Russian as the language of interethnic communication. Traditionally, representatives of all nationalities of the country communicate in Russian. In Ossetian families, children, as a rule, communicate in both Ossetian and Russian. This creates additional opportunities in the formation of speech skills of preschoolers.

In the Federal State Educational Standard of Preschool Education (hereinafter FSES PE) and educational programs of preschool education, it is determined that the goal of speech development is the formation of a multilingual personality of a preschooler who has mastered the basic values of his native language, ready for socio-cultural interaction in the state and other languages, able to communicate with the outside world verbal and non-verbal means [2]. The target guidelines for the speech development of older preschoolers are: mastering the basic norms and rules of the native language within the limits of age competence; the formation of skills to apply them flexibly in specific situations; mastering basic communication skills. Children who grow up in a bilingual family, bilingual environment, inevitably have difficulties in mastering various language systems: vocabulary, grammar, coherent speech, including the pronunciation of sounds, words and phrases. This can be explained by the fact that at home children communicate in their native language, and in kindergarten they study and communicate with their peers in Russian. Children experience particular difficulties when pronouncing Russian and Ossetian sounds, which differ phonetically. This problem requires its resolution at the early stages of the formation of sound pronunciation, since the knowledge of the Russian language makes it possible for multinational groups to work together, as well as the upbringing and education of children of various nationalities in kindergartens and schools. A child growing up in a multilingual environment, barely starting to speak, uses the reserves of not one, but two languages, and the correctness of the formation of the other (secondary) depends on the timely formation of one language (primary) [1].

The research problem is due to the fact that speech development of preschoolers is carried out under the influence of the speech environment. In our republic, speech development of preschoolers is carried out in a specific sociolinguistic situation, which can be characterized as Russian-Ossetian closely related bilingualism. Difficulties in mastering sound pronunciation by preschoolers in a second closely related language, in our case, Ossetian, are associated both with the influence of the Russian language learned by children earlier, and with the psychophysiological development of the child, insufficient formation of the actual motives for mastering the Ossetian language, due to certain social and linguistic reasons.

Thus, the problem of speech development of preschoolers in conditions of bilingualism in pedagogical theory and practice is not new, but the question arises about the pedagogical conditions that optimize this process.

Keywords: Language, Bilingualism.

სოფიკო ჭაავა
ფილოლოგიის დოქტორი
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო

**ცხინვალის პედაგოგიური ინსტიტუტის
ფუნქციონირება და ენოზრივი ასპექტები**

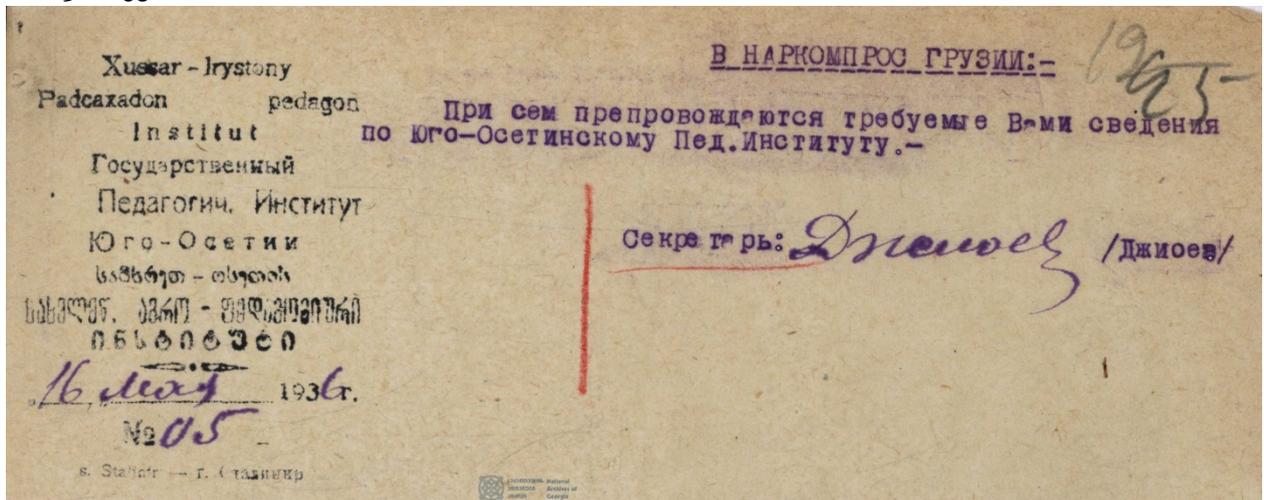
(XX საუკუნის 30-იანი წლების საარქივო მასალების მიხედვით)

საქართველოს ეროვნული არქივის განათლების სახალხო კომისარიატის ფონდში დაცულია საარქივო მასალები, რომლებშიც მოცემულია ცნობები ცხინვალის პედაგოგიური ინსტიტუტის შექმნის, მისი ფუნქციონირებისა და სწავლების ენასთან დაკავშირებული საკითხების შესახებ.

განათლების სახალხო კომისიის **კონსტანტინე ჭკუასელი**სა და უმაღლესი სკოლების სამმართველოს უფროსის **ცაგარეიშვილის** მიერ შედგენილი დოკუმენტის მიხედვით „სადირექტივო“ ორგანოების დავალებით სტალინის (ქალაქ ცხინვალს 1931-1961 წლებში იოსებ სტალინის პატივსაცემად „სტალინირი“ ეწოდა – ს. ჭ) პედაგოგიური ინსტიტუტის შენობა 300 მსმენელზე უნდა დაპროექტებულიყო და სწავლების პერიოდად 4 წლიანი კურსი უნდა განსაზღვრულიყო. თავდაპირველად ინსტიტუტში შემდეგი 3 ფაკულტეტი შეიქმნებოდა: **საბუნებისმეტყველო, ენისა და ლიტერატურის და ფიზიკა-მათემატიკის**. თითოეულ მათგანში კი საშუალოდ 30 სტუდენტი უნდა განაწილებულიყო. ერთი წლის განმავლობაში სასწავლო პროცესი დილის ცვლაში 10 თვე გაგრძელდებოდა და დღიური დატვირთვა მხოლოდ 6 საათი იქნებოდა [სეა, უიცა, ფ. 300, ან. 14, ს. N81. საგეგმო მოცულობა, სტალინის პედაგოგიური ინსტიტუტის შენობის დასაპროექტებლად, გვ. 1].

ცნობილია, რომ ცხინვალის პედაგოგიური ინსტიტუტი 1932 წელს დაარსდა ბიოლოგიური განყოფილების სახით, ამიტომ, სავარაუდოდ, დასახელებული პირველი დოკუმენტი მანამდე, 1931 წელსაა დაწერილი. როგორც ჩანს, 1931 წელს გაცემული ბრძანება ინსტიტუტის აშენების შესახებ ხუთი წლის შემდეგაც არ შესრულებულა, ვინაიდან 1936 წელს შედგენილ საარქივო მასალაში მითითებულია, რომ პედინსტიტუტს საკუთარი შენობა არ გააჩნდა და ის ტექნიკუმში იყო განთავსებული.

ჩვენ მიერ მოძიებულ 1936 წლის 16 მაისით დათარიღებულ შაბლონზე ინსტიტუტის სახელწოდება სამ ენაზე: ოსურად, რუსულად და ქართულადაა მითითებული. რუსული წარწერით აღნიშნულია: „Юго-Осетинский педагогический институт“, ხოლო ქართულად: „სამხრეთ-ოსეთის აგრო-პედაგოგიური ინსტიტუტი“. საბუთის ქვედა კიდეში მცირე ზომის შრიფტით ოსურად და რუსულად მითითებულია: „ქალაქი სტალინირი“. დოკუმენტის ძირითადი ტექსტი რუსულადაა შედგენილი და მისი ადრესატია განათლების სახალხო კომისარიატი (ხელს აწერს მდივანი: **ჯიოევი**).

[სეა, უიცა, ფ. 300, ან. 14, ს. N81, გვ. 19].

1936 წლის 29 ივნისს ინსტიტუტის დირექტორმა **გვაზავამ** და საქმეთა მმართველმა **ქუთათელაძემ** განათლების სახალხო კომისარიატსა და უმაღლესი სკოლების სამმართველოს გაუგზავნეს ინსტიტუტის მუშაობის ამსახველი მოხსენებითი ბარათი, რომელიც მოიცავს 4 ნაბეჭდ გვერდს და შედგენილია ქართულ ენაზე. აღნიშნული საარქივო მასალის მიხედვით: პედინსტიტუტში განყოფილებები კათედრებად არ იყო დაყოფილი იმ დროისთვის შესაბამისი კადრების არარსებობის გამო. ინსტიტუტისთვის მსწავლეებს ამზადებდა მუშააკი (მუშათა ფაკულტეტი – ს. ჭ.) და სპეციალური მოსამზადებელი კურსები. კურსდამთავრებულები საშუალო სკოლის **ლიტერატურის, ფიზიკა-მათემატიკისა და ბუნებისმეტყველების პედაგოგები** უნდა გამხდარიყვნენ.

გთავაზობთ დასახელებული დოკუმენტის იმ მნიშვნელოვან ნაწილს, რომელშიც ასახულია პედინსტიტუტის სასწავლო პროგრამების, პედაგოგიური კადრების და სამეცნიერო მუშაობის ამსახველი არასახარბიელო ვითარება, კერძოდ:

„სასწავლო გეგმებს და პროგრამებს ინსტიტუტი ღებულობს ცენტრიდან (საქართველოს განსახკომი – ს. ჭ.), ნაწილობრივ ჩრდ. კავკასიის და ჩრდ. ოსეთის პედინსტიტუტებიდან.

ინსტიტუტი განიცდის პედაგოგიურ-მეცნიერული კადრების დიდ სიღარიბეს, განსაკუთრებით მათი კვალიფიკაციის თვალსაზრისით.

პირველ წლებში, პედაგოგიური პერსონალის შტატი შეიცავს თხუთმეტამდის პედაგოგს – აქედან მხოლოდ რამდენიმეს აქვს მიღებული სპეციალური კვალიფიკაცია ჩრდილოეთ კავკასიის პედაგოგ. ინსტიტუტის /ქ. ორჯონიკიძე/ ასპირანტურის დამთავრების სახით, დანარჩენი არიან საშუალო სკოლის მასწავლებლები.

ინსტიტუტში **არ იკითხება რამდენიმე სავალდებულო საგანი** ლექტორის უყოლობის გამო; დგას საკითხი ლექტორების მოწვევის შესახებ ტფილისიდან ლექციების ციკლების წასაკითხავად.

ჩვეულებრივ მოვლენაა, რომ ახალგაზრდა ლექტორი კითხულობს თავისი სპეციალური საგნის გარდა, მოსახდგრე დისციპლინებსაც, რომელშიაც თვითონაც არ თვლის თავს სპეციალისტად.

მიუხედავად პედ. კადრების სიღარიბისა, მასწავლებლები არ არიან საკმარისად დატვირთულნი თვით ინსტიტუტში და უმეტესობა /თუმცა ყველა არა/ მუშაობს შეთავსებით საშუალო სასწავლებელში.

ზოგიერთი მასწავლებელი /მაგ. ზოლოგო/ ჩივის დიდ საზოგადოებრივ დატვირთვას, რომელიც მეტად უშლის თავის კვალიფიკაციის ამაღლებას.

უმცროსი მასწავლებლები /ასისტენტები, ლაბორანტები/ შეადგენენ მხოლოდ რამდენიმე ერთეულს.

სტუდენტთა კადრებიც მეტად მცირეა: თითოეულ ჯგუფში სწავლობს დაახლოებით 15 სტუდენტი.

ინსტიტუტის წარმომადგენლები მიუთითებენ რამოდენიმე კრებულს მხარეთ-მცოდნეობის დარგიდან, რომელიც გამოშვებულია ადგილობრივი მხარეთმცოდნეობის ინსტიტუტის მიერ.

ცხადია, საქართველოს განსახკომს უნდა სცოდნოდა სასწავლებელში არსებული მდგომარეობა და შესაბამისი ზომებიც უნდა მიეღო საიმიხოდ, რომ ცხინვალის პედინსტიტუტი რუსეთის სასწავლებლების გავლენის ან დაქვემდებარების ქვეშ არ ყოფილიყო, რომ მისთვის კანონიერი ხელმძღვანელობა გაეწია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს. განსახკომის უმოქმედობა დასტურია იმისა, რომ აღნიშნული ორგანო უძღური იყო საბჭოთა რეჟიმის წინაშე, ვინაიდან იძულებული იყო დამორჩილებოდა ან უსიტყვოდ შეესრულებინა საბჭოთა ლიდერების პოლიტიკური მითითებები.

ჩვენ მიერ მოძიებულ საარქივო მასალებში მოცემულია ცნობები პედინსტიტუტში სწავლების ენისა და სტუდენტების ენობრივი კომპეტენციის შესახებ. საგულისხმოა ის ფაქტი, აღნიშნული საკითხებზე სხვადასხვა დოკუმენტებში ერთმანეთისგან განსხვავებული ინფორმაციაა წარმოდგენილი, მაგ. პირველი წყაროს მიხედვით:

1. „[**პედინსტიტუტში**] **ლექციები ტარდება რუსულ ენაზე გარდა ოსური ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტისა**, სადაც საგნის სწავლება მიმდინარეობს მშობლიურ (სიტყვა მშობლიური გადასახულია წითელი კალმით – ს. ჭ.) ენაზე. სტუდენტები ძირითადად

პედპრაქტიკას გადიან **ოსურ სკოლებში ოსურ ენაზე**. უნდა აღინიშნოს, რომ სტუდენტები კარგად ფლობენ არა მხოლოდ მშობლიურ ენას, არამედ რუსულსაც. თავისუფლდ იყენებენ მდიდარ რუსულ ლიტერატურას (ამ ბოლო წინადადების ნაბეჭდი ტექსტი ჩასწორებულია წითელი კალმით შემდეგნაირად: „შეუძლიათ გამოიყენონ რუსული ლიტერატურა“ – ს. ჭ.)

Лекции ведутся на русском языке за исключением осетинских языковедческих дисциплин, которые преподаются на ~~родном~~-осетинском языке. Студенты в основном педпрактику проходят в осетинских школах- на осетинском языке. Следует отметить, что студенты Сталинирского Института хорошо владеют не только родным языком, но хорошо владеют и русским языком, ~~и свободно~~ пользуются ~~богатой~~ русской литературой.

[სეა, უიკა, ფ. 300, ან. 14, ს. N79, განათლების სახალხო კომისარიატი, განსახკომის უმაღლეს სკოლების სამმართველოს. გვ. 47].

2. „სტუდენტები საუკეთესოდ ფლობენ ოსურ ენას – ზეპირ და წერილობით. ბევრად ნაკლებია რუსულის ცოდნის დონე, განსაკუთრებულად ეს ეხება წერილობით კულტურას. პედინსტიტუტის დირექტორი თიბილოვი“.

Наилучшая подготовка у испытуемых оказалась по родному языку. Основная масса поступивших владеет и устной и письменной речью по осетинскому языку. Значительно ниже уровень знаний по русскому языку, в особенности это касается письменной речи.

[სეა, უიკა, ფ. 300, ან. 14, ს. N81, განათლების სახალხო კომისარიატი, განსახკომის უმაღლეს სკოლების სამმართველოს. გვ. 17].

3. „სწავლება წარმოებს რუსულ ენაზე, მაგრამ რამდენადაც/როგორც ჩანს გამოცდების მოსმენიდან/ მსმენელები არ არიან სავსებით დაუფლებულნი ამ ენას. საკითხი სასწავლო ენის შესახებ არ შეიძლება ჩაითვალოს გადაწყვეტილად. მეორეს მხრივ სამშობლო /ოსური/ ენაზე სწავლება შეუძლებელი ყოფილა, როგორც ლიტერატურის უქონლობის, ისე საშუალო სასწავლებლის რუსულ ენაზე დამთავრების გამო. სასწავლო ენის საკითხი, როგორც ჩანს მტკივნეულ საკითხს შეადგენს“.

111. 3 5 ა.
სწავლება წარმოებს რუსულ ენაზე, მაგრამ რამდენადაც /როგორც ჩანს გამოცდების მოსმენიდან/ მსმენელები არ არიან სავსებით დაუფლებულნი ამ ენას, საკითხი სასწავლო ენის შესახებ არ შეიძლება ჩაითვალოს გადაწყვეტილად.
მეორეს მხრივ სამშობლო /ოსური/ ენაზე სწავლება შეუძლებელი ყოფილა, როგორც ლიტერატურის უქონლობის, ისე საშუალო სასწავლებლის რუსულ ენაზე დამთავრების გამო.

რების გამო, სასწავლო ენის საკითხი, როგორც ჩანს მტკივნეულ საკითხს შეადგენს.

[სეა, უიკა, ფ. 300, ან. 14, ს. N81, განათლების სახალხო კომისარიატი, განსახკომის უმაღლეს სკოლების სამმართველოს. გვ. 3].

როგორც ვხედავთ, პირველ წყაროში მითითებულია, რომ სტუდენტები სწავლობდნენ რუსულად, მაგრამ კარგად და თავისუფლად ფლობდნენ ოსურსაც. მეორეს მიხედვით – სტუდენტებმა შესანიშნავად იცოდნენ ოსური და ნაკლებად იცოდნენ რუსული, ხოლო მესამეში აღნიშნულია, რომ სტუდენტები არ ფლობდნენ საფუძვლიანად არც ოსურს და არც რუსულ ენას.

საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცულ საარქივო მასალებში მოცემულია ცნობები ცხინვალის პედინსტიტუტის სასწავლო გეგმების, პროფესორ მასწავლებელთა კვალიფიკაციის, სტუდენტების ეთნიკური და პარტიული კუთვნილების შესახებაც.

**საათების განაწილება მასწავლებლებს შორის სამხრეთ ოსეთის
პედაგოგიურ ინსტიტუტში, 1936 წელი**

	მასწავლებლის სახელი და გვარი	საგნის დასახელება	საათი
1	ძილიხოვი გ. გ. პროფ.	ღიამატ. და ლენინიზმი	120
2	პლიევ ფილიპი	პოლიტ-ეკონომია	84
3	ვანეევ ზახარი ნ.	მსოფლიო ისტორია	124
4	გადიევი პ. ი.	ფსიქოლოგია პედაგოგიკა პედაგოგიკის ისტორია	66 240 256
5	თიბილოვი ალ. არ.	ზოგადი ენათმეცნიერება მსოფლიო ლიტერატურა	60 328
6	ბეკოევი გ. გ.	რუსული ენა რუსული ლიტერატურა	472 314
7	კოჩიევი ბ. პ. დოც.	ენის მეთოდისა, ოსური ენა (სტილისტიკა, ენის ისტორია) პედაგოგიური პრაქტიკა	126 350 168
8	ზანგიევი გ. მ.	არაორგანული ქიმია ანალიტიკური ქიმია ორგანული ქიმია ფიზიკური ქიმია	134 148 136 88
9	კარსანოვი ვ. ნ.	ადამიანის ანატომია და ფიზიოლოგია	256
10	დემენტიევი ა. მ. დოც.	საერთო ბიოლოგია ბოტანიკა გენეტიკა და ევოლუციური მოძღვრება	88 328 164
11	კორნაევი ბ. ტ.	ზოოლოგია	346
12	ჩოჩიევა ნ. ს.	საბუნებისმეტყველო მეთოდისა	168
13	გუცუნაევი ი. ნ. დოც.	1.ექსპერიმენტული ფიზიკა 2. ფიზიკის მეთოდისა და სკოლის ექსპერიმენტების ტექნიკა 3.ფიზიკა საბუნ. ფაკულ. 4.პედაგოგიური პრაქტიკა ფიზიკაში	492 210 168 132
14	ვორონინი ვ. ნ. დოც.	მათემატიკა მათემატიკური ანალიზი ელემენტარული მათემატიკის სპეციალური კურსი უმაღლესი ალგებრა	740 84 84 88

15	გასიევი ი. ე.	თეორიული მექანიკა	168
16	აუგუსტ ლ. გ.	გერმანული ენა	248
17	გასიევი ნ. მ. გეოლოგიის ინ- ჟინერი	გეოლოგია-მინერალოგია	190

[სვა, უიცა, ფ. 300, 14, N81. განათლების სახალხო კომისარიატი, გვ. 18].

**ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტების სასწავლო გეგმა
სტალინის პედაგოგიკის ინსტიტუტში 1937 წელს**

საგნები	დაგეგმილი საათების რაოდენობა I კურსზე	შესრულებული	დაგეგმილი საათების რაოდენობა ბოლო კურსზე	შესრულებული
ღიამატ და ისტ.	80	-	80	-
მსოფლიო ისტორიას	106	44	106	84
საბჭოთა კავშირის ისტორია	65	-	66	-
პედაგოგიკა	140	-	140	76
ფსიქოლოგია	66	66	-	-
ლიტერატურის თეორია	66	-	66	-
ენათმეცნიერება	60	66	-	-
ოსური ენისა და ლიტერატურის მეთოდოლოგია	92	-	92	-
მსოფლიო ლიტ. ისტორია	164	-	164	64
რუსული ენა	270	120	270	198
რუსული ლიტ. ისტორია	208	66	208	98
ოსური ენა	270	66	270	150
ოსური ლიტ. ისტორია	166	-	168	48
სამხედრო საქმე	120	40	120	120
პედაგოგიკა	200	-	200	-
ფიზკულტურა	164	44	164	128
საქართველოს და ოსეთის ისტორია	66	-	66	-
ფიზიკის ფაკულტეტი				
რუსული ენა	160	60	160	124
ოსური ენა	-	-	-	72
		ბუნებისმეტყველების ფაკულტეტი		
რუსული ენა	160	100	160	100
ოსური ენა ფაკულტეტიური		180 საათი არ შესრულებულა		72 საათი არ შესრულებულა

1936 წელს სამხრეთ ოსეთის პედაგოგიკის ინსტიტუტში ირიცხებოდა 122 სტუდენტი. მათ შორის ეროვნებით ოსი იყო 116, ქართველი – 3 (წერაძე ნინო ისააკის ასული, კროლაძე სოფია ნიკოლო-

ზის ასული, სალამაძე დიმიტრი), სომეხი და რუსი – 3. კომუნისტური ვკპ-ს პარტიის წევრი იყო 5, ლკმ-ს – 78, ხოლო უპარტიო – 39. სტუდენტების სტატისტიკა ფაკულტეტების მიხედვით ასე ნაწილდებოდა:

1. ბიოლოგიის ფაკულტეტზე I-III კურსზე სწავლობდა: სულ 42 სტუდენტი – 31 ქალი და 11 მამაკაცი.
2. ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტზე I-II კურსზე: სულ 33 სტუდენტი – 1 ქალი და 32 მამაკაცი.
3. ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტზე I-II კურსზე: სულ 29 სტუდენტი – 5 ქალი და 24 მამაკაცი.
4. მოსამზადებელ კურსზე იყო: სულ 18 აბიტურიენტი – 1 ქალი და 17 მამაკაცი (უზვეულაო ის ფაქტი, რომ ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტზე სტუდენტთა შორის მამაკაცები იყვნენ უმრავლესობაში). [სეა, უიცა, ფ. 300, 14, 81. განათლების სახალხო კომისარიატი, გვ. 20-23].

წარმოგიდგენთ 1936 წლის სტალინის პედაგოგიური ინსტიტუტის ოსური ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტის I-II კურსის სტუდენტების ვინაობას:

	სახელი და გვარი	ეროვნება
1	აღბოროვი ბაგრატ ვასილის ძე	ოსი
2	აღბოროვი ბიქტორი ზაქარიას ძე	ოსი
3	გაბარიევი მაქსიმე კონსტანტინეს ძე	ოსი
4	ჯატიევა ვეგენია კლავას ასული	რუსი
5	ჯატიევა ლიუბოვი კონსტანტინეს ასული	ოსი
6	ჯიოევი გიორგი კონსტანტინეს ძე	ოსი
7	ძუგაევი გიორგი ჰასანის ძე	ოსი
8	ძერანოვა ანა მიხეილის ასული	ოსი
9	კოზაევი ალექსანდრე გიორგის ძე	ოსი
10	კუდუხოვი გიორგი მიხეილის ძე	ოსი
11	ვალიევი ვლადიმერი ნიკოლოზის ძე	ოსი
12	თედეევი სარდიონი კუზმას ძე	ოსი
13	ხურგაევი იასონი მიხეილის ძე	ოსი
14	ვალიევი მალაქია ქარუმის ძე	ოსი
15	სლანოვი ალექსანდრე ალექსანდრეს ძე	ოსი
16	ბასკაევი ალექსანდრე	ოსი
17	ცხოვრებოვა ვერა ვასილის ასული	ოსი
18	ბეკოევი დიმიტრი გავრილის ძე	ოსი
19	ბიაზროვი სარდიონი ვესტაფეს ძე	ოსი
20	გაგლოევი პავლე დავითის ძე	ოსი
21	ჯატიევი გიორგი	ოსი
22	ძაგოევი სარდიონი ვასილის ძე	ოსი
23	კოკოევი ბორისი მიხეილის ზე	ოსი
24	კუსრაევა ვეგენია ქრისტეფორეს ასული	ოსი
25	ლაგოევი ხარიტონი ილიას ძე	ოსი
26	პლიევი არსენი დიმიტრის ძე	ოსი
27	ხარებოვი ბაგრატ მიხეილის ძე	ოსი
28	ხეთაგოროვი დიმიტრი ალექსანდრეს ძე	ოსი
29	ხარებოვი ვლადიმერი მიხეილის ძე	ოსი

[სეა, უიცა, ფ. 300, 14, 81. განათლების სახალხო კომისარიატი, გვ. 20-23].

ჩვენ მიერ მოძიებულ სააარქივო მასალაში აღნიშნულია, რომ დასახელებული უმაღლესი სასწავლებლის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა იყო უღარიბესი. სავალალო მდგომარეობაში იყო ლაბორატორიები და კაბინეტები, ვინაიდან არ გააჩნდათ სასწავლო პროცესისთვის საჭირო ელემენტარული ინფრასტრუქტურაც კი. ბიბლიოთეკის წიგნადი ფონდი შეადგენდა 7000 ერთეულს და იქაც წიგნები უსისტემოდ იყო განთავსებული. აღსანიშნავია ის ფაქტი, ასეთივე მოუწესრიგებელი იყო იმ პერიოდისთვის საქართველოს სხვა ადმინისტრაციულ ერთეულებში მოქმედი სხვადასხვა საფეხურის სასწავლებლების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა.

სტალინის პედინსტიტუტში არსებული ზემოაღნიშნული საბჭოური ენობრივი სიტუაციის ფონზე იმდროისათვის სრულიად იგნორირებული ჩანს ქართული, როგორც სახელმწიფო ენა, რომელსაც არ ეუფლებოდნენ ინსტიტუტის არცერთ ფაკულტეტზე. ოსური ენისა და ლიტერატურის სპეციალობაზეც არ ისწავლებოდა ქართული ენა და ლიტერატურა. აშკარაა, ზემდგომი საბჭოთა პოლტიკური ლიდერების ბრძანებით, სწავლების ენად, რა თქმა უნდა, რუსული ენა განისაზღვრებოდა, როგორც „საბჭოთა კავშირის ხალხთა გამაერთიანებელი უნივერსალური ენა“.

„ცხინვალის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტი შემდეგ წლებში შეივსო ადგილობრივი მაღალკვალიფიციური კადრებით. მას ჰყავდა უკვე მეცნიერთა დიდი არმია, რომელიც იზიდავდა ახალგაზრდებს საქართველოს ყველა რეგიონიდან. ამ ინსტიტუტის კურსდამთავრებულებმა დიდი წვლილი შეიტანეს ჩვენი ქვეყნის საგანმანათლებლო სფეროში.

მნიშვნელოვანი იყო ის ფაქტი, რომ ცხინვალის პედაგოგიურ ინსტიტუტში გაიხსნა ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრა, ქართულენოვანი იყო ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტი, ისტორიის ფაკულტეტი და ა. შ. ინსტიტუტში წლების განმავლობაში მოღვაწეობდნენ როგორც ადგილობრივი ოსი და ქართველი მეცნიერები, ასევე თბილისიდან ჩასული ქართველი მეცნიერები. ისინი ერთმანეთის მიმართ დიდი სიყვარულითა და პატივისცემით იყვნენ გამსჭვალულნი. ცხინვალში ოს მეცნიერებთან ერთად ათეული წლების განმავლობაში მოღვაწეობდნენ პროფესორები: ალექსანდრე ღლონტი, ვარლამ თოფურია, ოთარ ქაჯაია, რაფიელ შამელაშვილი, სერგო მოდებაძე, ნოდარ მესხრიკაძე, ანდრო მირიანაშვილი, ტიტე სულაბერიძე, ავთანდილ და მიხეილ ცოტნიაშვილები, შოთა ქურდაძე და სხვები. რაც ყველაზე მთავარია, ეს იყო მეცნიერების მნიშვნელოვანი კერა, მაღალკვალიფიციური პედაგოგიური კადრების სამჭედლო; ამავე დროს, მეგობრობის უადრესად მნიშვნელოვანი კერა, რომელსაც პედაგოგებთან ერთად ავსებდა ქართველი და ოსი სტუდენტების მრავალი თაობის მეგობრობა. რაც შეეხება ცხინვალის პედაგოგიური ინსტიტუტის კადრების შემდგომ კვალიფიკაციას, წლების განმავლობაში მრავალი კურსდამთავრებული კვალიფიკაციას იმდლებდა ქართულ უმაღლეს სასწავლებლებში, ბევრი მათგანი ასპირანტურას ამთავრებდა და დისერტაციას იცავდა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში“ (ნაირა ბეპიევი).

გამოყენებული წყაროები:

1. სეა, უიცა, ფ. 300, ან. 14, ს. N81. საგვემო მოცულობა, სტალინის პედაგოგიური ინსტიტუტის შენობის დასაპროექტებლად;
2. სეა, უიცა, ფ. 300, ან. 14, ს. N81, განათლების სახალხო კომისარიატი, განსახკომის უმაღლეს სკოლების სამმართველოს;
3. სეა, უიცა, ფ. 300, ან. 14, ს. N79, განათლების სახალხო კომისარიატი, განსახკომის უმაღლეს სკოლების სამმართველოს.

**FUNCTIONING AND LINGUISTIC
ASPECTS OF THE TSKHINVALI PEDAGOGICAL INSTITUTE**
(according to the archival materials of the 30s of the 20th century)

Abstract

The fund of the People's Commissariat of Education at the National Archives of Georgia preserves archival materials, which provide information on the foundation of the Tskhinvali Pedagogical Institute, its functioning, curricula, pedagogical staff, students and the language of instruction.

The paper will present other archival materials, which describe the curricula of Tskhinvali Pedagogical Institute, the hourly distribution of subjects, national affiliation of lecturers and students and their identities.

Keywords: Education, Tskhinvali Pedagogical Institute.

Гванца Чантурия

Доктор филологических наук, профессор

Хатиа Хатиашвили

*Доктор филологических наук, профессор
Тбилисский государственный университет*

им. И. Джавахишвили

Тбилиси, Грузия

**ВИЗУАЛИЗАЦИЯ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ И СРЕДЕ
ОРИЕНТИРОВАННОЙ НА СТУДЕНТА**

Определяя цели системы средств визуализации в иноязычном образовании, мы опираемся на концепцию иноязычного образования, разработанную Е.И.Пассовым, согласно которой иноязычное образование имеет четыре аспекта: познавательный, развивающий, воспитательный и учебный. Именно поэтому в качестве целевого компонента системы мы рассматриваем реализацию учебного, воспитательного, развивающего и познавательного потенциалов иноязычного образования посредством визуализации информации и визуализации знаний.

Эффективное функционирование системы обеспечивается также посредством реализации совокупности выработанных принципов, поскольку именно принципы обеспечивают преемственность в системе. В случае отсутствия преемственности между структурами системы они становятся неустойчивыми, что затрудняет их применение при контакте с внешней средой.

Анализ отдельных публикаций по проблемам обучения иностранному языку с использованием средств наглядности наиболее значимые, по нашему мнению, принципы:

принцип целенаправленности – применение этого принципа требует от преподавателя знания основной цели использования данного средства визуализации в конкретной ситуации в учебном процессе, исходя из необходимости реализации обучающего, воспитательного, развивающего и познавательного аспектов иноязычного образования;

принцип функциональности означает, что любое средство визуализации выполняет в процессе обучения определенные функции обучающего, воспитательного, развивающего и познавательного характера, обеспечивая практическое овладение языком.

принцип комплексности предполагает включение в содержание средства информации и/или знаний, позволяющих обеспечить совместное обучение трем сторонам речи (лексической, граммати-

ческой и произносительной), их структурным компонентам, за счет чего происходит параллельное усвоение произношения, лексики, грамматики и развитие устной речи, чтения и письма.

Вместе с тем, важно понимать, что информационная насыщенность учебного процесса предполагает специальную подготовку учебного материала перед его предъявлением обучаемым. Следовательно, необходимо представление знаний и информации в «сжатом» виде. П.М. Эрдниев утверждает, «что наибольшая прочность освоения программного материала достигается при подаче учебной информации одновременно на четырех кодах: рисуночном, числовом, символическом, сло-

весном» [7, с.148]. В этой связи, важное значение приобретают принцип системного квантования и принцип когнитивной визуализации, как в большей степени отражающие специфику визуализации в обучении.

Принцип системного квантования основывается на положении о том, что всевозможные типы моделей представления знаний в сжатом компактном виде соответствуют свойству человека мыслить образами. Согласно данному принципу, учебный материал, расположенный компактно в определенной системе, лучше воспринимается, а выделение в нем смысловых опорных пунктов способствует эффективному запоминанию [7, с.149].

Принцип когнитивной визуализации вытекает из психологических закономерностей, в соответствии с которыми эффективность усвоения информации и знаний повышается, если в обучении используются когнитивные графические учебные элементы (выполняющие не только иллюстративную, но и когнитивную функцию). Это приводит к тому, что к процессу усвоения подключается «образное» правое полушарие. В то же время «опоры» (рисунки, схемы, модели), компактно иллюстрирующие содержание, способствуют системности знаний. По мнению З.И. Калмыковой, абстрактный учебный материал, прежде всего, требует конкретизации, и этой цели соответствуют различные виды наглядности – от предметной, до весьма абстрактной, условно-знаковой. «При восприятии наглядного материала человек может охватить единым взглядом все компоненты, входящие в целое, проследить возможные связи между ними, произвести категоризацию по степени значимости, общности, что служит основой не только для более глубокого понимания сущности новой информации, но и для ее перевода в долговременную память».

Потребность в использовании принципа визуализации при изложении учебного материала обусловлена диалектической связью слова и его визуального образа. В связи с тем, что вербализация учебного материала (посредством слова) и её визуализация (посредством наглядного образа) представляют собой равноценные средства презентации необходимой усвоению информации, целесообразно применять визуальные средства как органично составляющие единицы учебной деятельности. Кроме того, обеспечение восприятия не только слуховой, но и зрительной информации, осуществляемое в структурно-логической последовательности, минимизирует трудности, связанные с усвоением нового материала. По нашему убеждению, это возможно реализовать исключительно благодаря широкому и активному внедрению огромного спектра визуальных средств в учебный процесс, поскольку именно с их помощью обеспечивается структурирование, схематизация и, главное, компрессия постоянно увеличивающегося учебного материала. С появлением схематизации, структурирования, моделирования знаний, которые являются результатом длительного и многоуровневого анализа и обработки полученной реципиентом информации, значительно возросла перцептивная способность обучающихся. В целях элиминации потенциальных трудностей, непременно возникающих на этапе применения технологии визуализации, нами был предложен общий алгоритм методики визуализации языкового учебного материала. Это было обусловлено тем, что изложение учебной информации представляет собой сложный многоступенчатый процесс, интегрирующий перцептивно-мыслительную, логико-дедуктивную и учебнопознавательную деятельность преподавателя.

Важно также в целях обеспечения максимально качественного усвоения содержания учебного языкового материала, представленного в знаково-символической форме с помощью визуализации, придерживаться определенного баланса относительно информационного наполнения, то есть визуальный объект не должен включать слишком краткое, либо чрезмерно подробное описание изучаемого понятия или явления. Известно, что в настоящее время ряд дисциплин предлагает огромный спектр методов визуального представления данных, которые нашли активное и широкое применение в педагогике и методике преподавания иностранных языков. К подобным методам относятся

следующие: иллюстрации, графики, чертежи, диаграммы, структурно-логические схемы, модель кластера, концептуальные диаграммы, лучевые схемы пауки, карты (схемы), фишбоун (рыбная кость), ментальные карты, модель «дерево», каузальные цепи, денотатный граф и многие другие.

При обучении иностранным языкам вышеизложенные методы позволяют активизировать когнитивные процессы обучающихся, способствуют интенсификации трансляции знаний, служат полифункциональным базисом как для представления нового языкового материала, так и для обработки и закрепления приобретенных навыков, а также выполняют значимую роль в повышении мотивации обучающихся за счет снижения трудностей, возникающих при восприятии учебного материала одноканальным путем передачи. Всё это обеспечивает качественное достижение прогрессии в образовательном процессе, что, в свою очередь, решит основные задачи современного российского образования по реализации компетентностного подхода в обучении. Резюмируя вышеизложенное, отметим, что внедрение визуальных средств в практику обучения иностранным языкам доказало целесообразность и высокую эффективность усвоения языкового материала. Вариации использования визуальных средств в методике обучения иностранным языкам обеспечивают субъектов образовательного процесса необходимыми навыками по представлению, обработке, хранению и передаче учебной информации.

Высокий уровень владения профессионально ориентированной иноязычной коммуникативной компетенцией обуславливает успешное осуществление профессиональной деятельности будущего специалиста. Как показывает практика обучения иностранным языкам, у обучающихся возникают трудности, связанные с восприятием, пониманием, обработкой, хранением и передачей учебного материала. Данное явление связывают, прежде всего, с непрерывным потоком информации и колоссальным её объемом в условиях современной образовательной среды. Самым оптимальным средством представления языкового учебного материала, способствующим наиболее качественному и глубокому его усвоению, выступает визуализация. Поэтому неслучайно становится актуальной проблема целенаправленной разработки языкового учебного материала с использованием целого комплекса различных видов визуальных средств для обучения иностранным языкам. Основное внимание будет направлено на рассмотрение вопроса о том, каким образом применяется принцип визуализации при языковой подготовке обучающихся.

Использованная литература:

1. Пассов Е. И., Программа-концепция коммуникативного иноязычного образования. «Развитие индивидуальности в диалоге культур», М.: Просвещение, 2000.
2. Вербицкий А.А., Ларионова О.Г. Личностный и компетентностный подходы в образовании. М.: Логос, – 2009.
3. Эрдниев П.М. Укрупнение дидактических единиц как технология обучения: в 2 ч. /. – М. : Просвещение, 1992.
4. Калинина С.И., Использование компьютерных презентаций на уроках английского языка [Электронный ресурс] // 2010
5. Коняева Л. А., Технологии групповой работы с мультимедийными ресурсами при обучении английскому языку // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015.
6. Лаврентьев Г.В., Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов /Лаврентьев Г.В., Лаврентьева Н.Б., Неудахина Н.А. Барнаул.: Издательство Алтайского государственного университета, – 2012.

Gvantsa Tchanturia
Doctor of Philology, Professor

Khatia Khatiashvili
Doctor of Philology, Professor
Tbilisi State University them. I. Javakishvili
Tbilisi, Georgia

VISUALIZATION AND DEVELOPMENT OF STUDENT-CENTERED LANGUAGE LEARNING ENVIRONMENT

Abstract

Determining the goals of the system of visualization tools in foreign language education, we rely on the concept of foreign language education, developed by E.I. Passov, according to which foreign language education has four aspects: cognitive, developmental, educational and instructional.

The effective functioning of the system is also ensured through the implementation of a set of developed principles, since it is the principles that ensure continuity in the system. In the absence of continuity between the structures of the system, they become unstable, which makes it difficult to use them in contact with the external environment.

Analysis of individual publications on the problems of teaching a foreign language using visual means, the most significant, in our opinion, principles:

– the principle of purposefulness – the application of this principle requires the teacher to know the main purpose of using this visualization tool in a specific situation in the educational process, based on the need to implement the teaching, educational, developmental and cognitive aspects of foreign language education;

– the principle of functionality means that any visualization tool performs in the learning process certain functions of a teaching, educational, developmental and cognitive nature, providing practical language acquisition.

– the principle of complexity involves the inclusion in the content of the media and / or knowledge that allows for joint learning of the three aspects of speech (lexical, grammatical and pronunciation), their structural components, due to which there is a parallel assimilation of pronunciation, vocabulary, grammar and the development of oral speech, reading and letters.

– At the same time, it is important to understand that the informational richness of the educational process presupposes a special preparation of the educational material before presenting it to the students.

The principle of cognitive visualization follows from psychological laws, according to which the efficiency of assimilation of information and knowledge increases if cognitive graphic learning elements (performing not only illustrative, but also a cognitive function) are used in teaching. This leads to the fact that the „figurative“ right hemisphere is connected to the assimilation process. At the same time, „pillars“ (pictures, diagrams, models), compactly illustrating the content, contribute to the consistency of knowledge. According to Z.I. Kalmykova, educational material, first of all, requires concretization, and various types of visualization correspond to this goal – from subject, to very abstract, conventionally symbolic. „When perceiving visual material, a person can grasp with a single glance all the components that make up the whole, trace possible connections between them, categorize according to the degree of significance, generality, which serves as the basis not only for a deeper understanding of the essence of new information, but also for its translation into long-term memory“.

Keywords: Language, Learning, Visualisation.

Хайбулаева Мадина М.
кандидат филологических наук, доцент,
Дагестанский государственный педагогический университет,
Махачкала, Россия

КОННОТАТИВНЫЕ ОТТЕНКИ НАИБОЛЕЕ ЧАСТОТНЫХ СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, АКТУАЛИЗИРУЮЩИХ ЛИЧНОСТНЫЕ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕКА

Соматизмы аварского языка представляют собой один из древнейших слоёв лексики, чем обусловлено их широкое употребление во фразеологических единицах. Аварские соматические фразеологические единицы многочисленны также, как и в других кавказских языках. Большинство фразеологизмов связано с человеком, со сферой его деятельности, с окружающими предметами. Следует также отметить, что человек стремится наделить человеческими чертами объекты внешнего мира, в том числе и неодушевлённые.

Во фразеологии аварского языка изобилуют слова, называющие органы чувств, посредством которых человек воспринимает действительность, познавая окружающий мир и самого себя в нем. Наиболее частотными соматическими компонентами по фразеологической активности в составе аварского языка являются такие лексемы, как *сердце, глаза, рука, лицо, спина*, которые составляют 60,7% всех соматических фразеологических единиц данного исследования. В ходе исследования нами были выявлены и рассмотрены следующие коннотации некоторых соматических фразеологических единиц аварского языка с компонентом «части тела» – *бетлер* «голова», *кIал* «рот», *мацI* «язык», *рас* «волос».

В аварской языковой картине мира фразеологические единицы с соматизмом *бетлер* «голова» обозначают ум или его отсутствие, например: *бетлер бугев* «умный», букв. «имеющий голову»; *гIадилаб бетлер* «умный, порядочный». Отсутствие умственных способностей человека присутствует в следующих соматических фразеологических единицах аварского языка: *бетлер гьечлев* «безмозглый», букв. «голову не имеющий»; *гIадалаб бетлер* «глупый человек», букв. «дурная голова».

Присутствие и отсутствие ума также выражается во фразеологизмах с компонентом соматизма+инфинитив: *бетлер хIалтIузе* «соображать, понимать», букв. «голова работать»; *бетлер билузе* «лишиться ума», букв. «голову терять»; *бетлер сверизе* «сойти с ума», букв. «голова закружиться».

В паремиях аварского языка лексема *бетлер* «голова» образно воспринимается как ёмкость, содержащая мозг и, как безмозглая, например: *нах бугеб бетлер* «умная голова», букв. «с маслом голова»; *нах гьечлеб бетлер* «глупая голова», букв. «без масла голова»; *наккдал цIураб бетлер* «тупой, несообразительный», букв. «мякиной наполненная голова».

Фразеологические единицы как *гIакълудал бетлер яхъине* «поумнеть»; *гунзари бетлер* «пустая голова», букв. «тыква-голова»; *наккдал цIураб гвангвара* «недалекий человек», букв. «череп, наполненный мякиной» применяются для того чтобы выразить ограниченность собеседника.

Жесты, совершаемые головой, могут указывать на эмоциональное состояние человека, например, чувство обиды, вины, например: *бетлер клибикIузе* «удивляться, выразить несогласие, недовольство», букв. «качать головой (вправо-влево)»; *бетлер гьанкIезе* «выразить согласие», букв. «качать головой (вниз-верх)»; *бетлер къулизе* «находиться в печальном раздумье», букв. «наклонить голову»; *бетлер бикъакълъизе* «голова раскалывается» («переживать, нервничать»), *бетлер хьвагIезе* «мотать головой». Этот жест означает отрицание, неприятие, отказ от чего-либо. Такие глаголы З. М. Маллаева относит к лексико-семантической группе глаголов, обозначающих целенаправленное физическое воздействие на объект [1, с.38].

В паремиях аварского языка, как: *БотIрода гIакълу гьечIони, хIатIазда къо бихъула*. «Если в голове нет ума, то мучаются ноги». *Бетлер хIалтIичIони, хIатIал свакала*. «Если голова не работает, ноги устают» предупреждается плохой исход из-за глупой головы.

Как видим, *бетлер* «голова» регулирует мышление, ее главное предназначение – мыслительная, интеллектуальная деятельность.

Как мы знаем, «язык», «рот» – это органы, отвечающие за передачу информации. На «язык», «рот» ссылаются, когда говорят о поступлении информации от говорящего. Например: *кIалалъ абуна* «рот сказал», *кIалалъ бицана* «рот рассказал», *мацIалъ бицине* «язык рассказал», букв. «языком рассказать», *мацI къулчIлизе* «проглотить язык»; *мацIалда буго* «вертится на языке».

Аварский менталитет порицает многословие, пустословие, о чем свидетельствуют паремиологические единицы: *Дир кIал – дир тушман* «Мой рот, (язык) – мой враг»; *кIалзул рагIи ругъна-дасаги ссудулеб* «Сказанное слово больнее чем рана»; *кIалдисан араб ботIроль цолеб* «Вылетевшее из рта в голову попадает».

В аварском языке преобладают фразеологические единицы с соматизмами «кIал», «мацI» с отрицательным значением, преимущественно с ложью, злом: *кIал биччазе* «разговориться», букв. «рот развязать»; *кIал гьикъизе* «обвинять, попрекать кого-либо», *кIал чIвазе* «ударить по лицу», букв. «рот бить»; *мацI багъизе* «чесать языком», букв. «язык продыривить».

Для осуждения лицемерия, фальши в аварском языке применяются фразеологические единицы как: *мацIалдаса гьоцIо тIезе* «лицемерить, фальшивить», букв. «из языка мед источать»; *кIал бахъин* «лицемер», букв. «белый рот».

В бранных словах с соматизмами *кIал* «рот», *мацI* «язык» аварского языка репрезентируются отрицательные личностные качества человека: *кIал чорок!* «Грязный рот»; *кIал базар!* «Базарный рот»; *кIал кIодо!* «Большой рот!»; *кIалдиб гьоцIо гьечIев!* «Грубый, бестактный», букв. «Не имеющий во рту меда»; *МацI халат!* «Болтун, ябеда, длинный язык»; *МацIлук!* «Сплетник!».

В проклятиях аварского языка применяются соматизмы «кIал», «мацI»: *кIал-мацI цIороги!* «Чтобы рот-язык замерз»; *кIал цIороги!* «Чтобы рот замерз!», *МацI бакъваги!* «Чтобы рот высох!»; *МацI кIочаги!* «Чтобы язык забыл!»; *МацI бортаги!* «Чтобы язык упал!»; *Лъугъунареб бицунесда, бицине мацI кIочаги!* «У того, кто повествует о несбыточном, пусть язык отнимется!».

В аварской языковой картине мира с цветом волос связаны внешние возрастные изменения человека, например: *хъахIаб мегеж* «аксакал», букв. «седая борода»; *хъахIаб рас* «седые волосы».

В пословице *Рас халалгъунилан ханас мун ячинаро.* букв. «Даже если волосы длинные, владыка тебя не возьмет!» – смысл заключается в том, что если даже волосы длинные, ум короток у женщины.

В аварском языке употребляются проклятия с соматизмом *рас* «волос»: *Рас хIулад!* «Чтобы волосы выпали!»; *Расул горольаги мун!* «Чтобы ты умер!», букв. «Чтобы ты превратился в волосяной мешочек»; *Михъил рас хIулад!* «Чтобы ты умер!», букв. «Чтобы волосы усов выпали!».

Лексема *рас* «волос» в составе фразеологической единицы аварского языка актуализирует эмоциональное состояние страха: *рас бахъун чIезе* «волосы дыбом встать».

Язык характеризует человека, благодаря речевому поведению проявляются внутренние качества личности. Изучение и анализ соматической фразеологии позволяют раскрыть мир смыслов и ценностей.

Литература:

1. З. М. Маллаева. Глагол аварского языка: структура, семантика, функции. Махачкала, 2007г.

Khaibulaeva Madina M.
Ph.D. in Philology, Docent
Dagestan State Pedagogical University.
Makhachkala, Russia

CONNOTATIVE SHADES OF THE MOST FREQUENT SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS THAT ACTUALIZE THE PERSONAL QUALITIES OF A PERSON

Abstract

The somatisms of the Avar language represent one of the oldest layers of vocabulary, which is why they are widely used in phraseological units. Avar somatic phraseological units are numerous as well as in

other Caucasian languages. In the course of the study, we identified and considered the following connotations of some somatic phraseological units of the Avar language:

- Betler „head“ – denotes the mind or its absence; have a clear head;
- races „hair“ – conveys a state of fear;
- matzI „language“, kial „mouth“ – actualize communication, talkativeness, idle talk, life.

PU with a component of somatism are used to convey a variety of connections and relationships of a person with the world.

Keywords: Qualities of a Person.

Халидова Рашидат Ш.
ФГБОУ ВО «Дагестанский государственный
педагогический университет» профессор, зав. кафедрой
теории и методики обучения русскому языку и литературе
Махачкала, Россия

К ВОПРОСУ О СТАТУСЕ ЛОКАТИВНЫХ ПАДЕЖЕЙ АНДИЙСКИХ ЯЗЫКОВ

В дагестановедении вопрос о функциях падежей не получил полного освещения, в работах разных исследователей наблюдаются расхождения в определении количества падежей в дагестанских языках и их терминологии. Одним из дискутируемых вопросов является проблема квалификации локативных падежей: считать их падежами или послеложными сочетаниями? В качестве весомого аргумента в пользу признания локативов полноценными падежами является их способность выполнять синтаксические функции.

Бесписьменные андийские языки (аваро-андийская группа нахско-дагестанских языков) располагают многочисленными падежами, служащими для передачи разнообразных пространственных и абстрактных отношений. Исследование падежной системы дагестанских языков (особенно бесписьменных) актуально не только потому, что здесь представлены многочисленные и разнообразные пространственные падежи, но и потому, что число носителей этих языков постоянно уменьшается, а языки находятся под угрозой исчезновения.

Первичной функцией локативных (по другой терминологии местных или пространственных) падежей является выражение семантики пребывания в определенном месте (категория локализации) или выражение двигательных значений (категория ориентации). Таким образом, можно утверждать, что локативные падежи репрезентируют две категории: локализации и ориентации. Категория локализации – это такая категория, «элементы которой характеризуют пространственную локализацию некоторого объекта или факта по отношению к данному объекту или (реже) факту» [Мельчук 1998: 52]. Локализация – это не грамматическая, а понятийная категория – это одна из основных универсальных категорий, существующих в каждом языке, поскольку окружающий человека реальный мир, который он вербализирует в языке, существует только в пространстве и во времени. Категория локализации реализуется в языке в тесной связи с категорией ориентации, которая передает двигательные значения объекта относительно ориентира. «Граммемы ориентации II чаще всего сочетаются с граммемами локализации, образуя составные значения локативных или семантических падежей» [Мельчук 1998: 58].

В большинстве андийских языков представлено семь серий локативных падежей (в андийском, ахвахском, багвалинском годоберинском, тиндинском), в чамалинском – шесть серий, в ботлихском – пять. Наибольшее количество серий локативных падежей в каратинском языке – восемь. Серии выражают семантику пространственной локализации объекта относительно ориентира: «на», «над» ориентиром (SUPER); «около», ориентира (AD); «около», «в контакте» с ориентиром (CONT); «под» ориентиром (SUB); «в», «внутри» сплошной среды или между ориентирами (INTER); внутри полого ориентира (IN).

В каждой серии представлено от трех до четырех падежей, выражающих: 1) локализацию в пространстве (эссив, локатив или падеж покоя); 2) направление движения к ориентиру (аллатив или направительный падеж); 3) направление движения от ориентира (элатив или удалительный падеж); 4) движение через определенное пространство, насквозь, через ориентир (транслатив или сквозной падеж).

Количество падежей также различается: в годоберинском – два (эссив и элатив); в каратинском – четыре (эссив, аллатив, элатив и транслатив) (не во всех сериях имеются все четыре падежа, некоторые серии носят ущербный характер); в остальных языках – по три падежа (эссив, аллатив и элатив).

В целом, стандартной для андийских языков является трехэлементная система, выражающая: 1) отсутствие движения (покой) – эссив; 2) движение к ориентиру – латив; 3) движение от ориентира – элатив.

Наибольшее количество локативных падежей представлено в каратинском языке, в зависимости от семантики пространственной локализации, падежи объединяются в восемь серий. В каждой серии представлено от трех до четырех падежей: эссив, аллатив, элатив и транслатив. «Элатив и транслатив в собственно каратинском диалекте по значению часто не дифференцированы, в тукитинском они противопоставляются более отчетливо. Многие серии не сохранили полностью все падежи» [Магомедова, Халидова 2001: 449-450].

В тиндинском языке представлено семь серий местных падежей, реализующие такие же концепты, как и в багвалинском языке, «каждая серия состоит из двух падежей (местный и направительный во всех сериях имеют общую форму), окончания которых указывают на направление действия: местный-направительный – *-a* (в сериях *л, хъ, х*), *-и* (во всех остальных сериях), исходный – *-о* во всех сериях» [Магомедова 2003: 548].

В ахвахском языке, также как и в большинстве андийских языков, представлено семь серий местных падежей, «в которых сохранилось по четыре, по три, а в некоторых сериях и по два падежа» [Магомедбекова 2000: 311]. Система местных падежей ахвахского языка также характеризуется селективностью, поскольку здесь имеет место избирательность в употреблении той или иной формы местного падежа с именем той или иной семантики. Не все имена принимают падежные формы всех серий падежей. Это зависит от семантики слова.

Семь серий местных падежей также в годоберинском языке. Здесь каждая серия реализуется двумя падежами: эссивом и элативом. В андийском языке также семь серий локативных падежей, каждая серия реализуется тремя падежами, выражающими значения: покоя (локатив), приближения (аллатив) и удаления (элатив). На одну серию меньше представлено в чамалинском языке, все шесть серий реализуются тремя падежами, выражающими двигательные значения: покоя (локатив), приближения (аллатив) и удаления (элатив).

Наименьшее количество серий местных падежей среди андийских языков функционирует в ботлихском языке. В ботлихском языке местные падежи представлены пятью сериями, которые выражают концепты локализации SUPER, SUB, AD, INTER, IN. Среди всех андийских языков, именно ботлихский язык, обнаруживает максимальное сходство с аварским языком в плане выражения пространственной локализации местными падежами имен.

Деление падежей на семантические и грамматические носит в андийских языках условный характер, поскольку почти все местные падежи используются не только для выражения конкретной пространственной семантики (что является их первичной функцией), но и для выражения абстрактных (синтаксических) отношений. Например, в большинстве андийских языков апудэлатив используется для кодирования субъекта действия при глаголах, выражающих случайное, непреднамеренное действие; суперэлатив – объекта сравнения; суперэссив – адресата речи, при глаголах речепроизводства и т.д. Суперэссив (формантом *-a*) в каратинском языке выражает как пространственные, так и абстрактные отношения и обнаруживает тенденцию к потере пространственных значений и вытеснению их абстрактными значениями. Для выражения семантики локализации на горизонтальной поверхности, суперэссив употребляется в сочетании с послелогом *каа* «на», например: *устГулия каа* «на столе».

В тиндинском языке «в сочетании с послелогом соответствующих значений падежи первой серии выражают и различные абстрактные отношения – объектные, временные и т.д.» [Магомедова 2003: 548], например: *МакI'е-ла балъа бабасса*. «Не злись на девочку». *Михъи-ла решдабасса бечIуха*. «Не пускайте скот на пашню».

В чамалинском языке семантику локализации объекта на ориентире передается формантом *-чI*, например: *чIатучI акваме* «садись на лошадь». Наряду с пространственной семантикой формант *-чI* выражает также семантику принадлежности, например: *чIатв ида вацучI* «лошадь (есть) у брата» [см.: Бокарев 1949: 48].

В багвалинском языке формант *-чI* (семантика «на чем-либо», часто выражает абстрактные значения), например: *гламочI чIантIа бугъула* «стегать осла палкой». Как отмечает Т.Е. Гудава, в багвалинском языке формант *-чI* выражает пребывание в тесном соприкосновении с чем-либо или принадлежность [Гудава 1971: 91].

Концепт AD, выражающий локализацию объекта у ориентира, представлена в каратинском языке четвертой серией с формантом *-х*. Данная серия является ущербной, поскольку представлена только одним падежом – аллативом с суффиксом *-р*, например: *ваццо-хар* «брату», *ило-хар* «отцу», *ило-хар* «матери». «В каратинском и ахвахском языках как самостоятельный показатель серии *-х* ныне не употребляется. В то же время выступающие здесь форманты кар. *-хар* и ахв. *-хари* исторически явно разложимы [Алексеев 1988: 84]. Формант *-хар* в каратинском языке, как полагает З. М. Магомедбекова [1967: 63] оформляет аллатив – единственный падеж серии *-х*, представленный ныне в каратинском языке. Как указывают П.Т. Магомедова и Р.Ш. Халидова, «этот падеж обычно по значению заменяет недостающие направительные падежи в сериях на *-чI* и *-хъ*, выражает пространственные и объектные отношения. Примеры: *Гъошухар къвани гIаданди баъан*. «К нему пришло много людей». *Дена ваццохар кагъат хъваре*. «Я написал брату письмо» [Магомедова, Халидова 2001: 451].

Как видим, в андийских языках имеет место явно выраженная «синтаксизация» пространственных падежей. Местные падежи андийских языков проявляют тенденцию к потере локативных значений и к употреблению преимущественно в абстрактном значении, выражая объектные отношения. Для выражения пространственных отношений предпочтение отдается послеложным сочетаниям.

Список литературы:

1. Алексеев М.Е. Сравнительно-историческая морфология аваро-андийских языков. М., 1988.
2. Бокарев А.А. Очерк грамматики чамалинского языка. М.-Л., 1949
3. Гудава Т. Е. Багвалинский язык // Языки народов СССР. Т.IV. М., 1967. С. 351-367.
4. Магомедбекова З. М. Ахвахский язык. Тбилиси, 1967.
5. Магомедова П. Т. Краткий грамматический очерк тиндинского языка // Тиндинско-русский словарь. СПб. – Махачкала, 2003. С. 539-616.
6. Магомедова П.Т., Халидова Р.Ш. Краткий грамматический очерк каратинского языка // Каратинско-русский словарь. СПб. Махачкала, 2001. С. 441-471.
7. Мельчук И.А. Курс общей морфологии. Том II. Часть вторая: Морфологические значения. М.: «Языки русской культуры». Вена: WSA, 1998.

Khalidova Rashidat Sh.

Dagestan State Pedagogical University

Professor,

Makhachkala, Russia

ON THE STATUS OF THE LOCATIVE CASES IN ANDI LANGUAGES

Abstract

In Dagestan studies, the question of the functions of cases has not received full coverage; in the works of various researchers, there are discrepancies in the determination of the number of cases in the Dagestan languages and their terminology. One of the discussed questions is the problem of qualification of locative

cases: should they be considered cases or postpositional combinations? A powerful argument in favor of recognizing locatives as full-fledged cases is their ability to perform syntactic functions.

The unwritten Andi languages (the Avar-Andi group of the Nakh-Dagestan languages) have numerous cases that serve to convey a variety of spatial and abstract relationships.

Case system analysis of Dagestan languages (especially nonliterate ones) is actual not only because here numerous and different spatial cases are represented, but also because the number of bearers of these languages constantly decreases, and the languages can disappear. In andi languages there is an obvious syntaxization“ of spatial cases. The classification of cases into semantic and grammatical has conventional character, as almost all the locatives are used not only for expressing spatial meaning (that is their primary function), but also for expressing abstract (syntactical) relations. So, apudelativ is used to code the subject of action; superlative is used to code the object of comparison; superessiv – addressee of speech. Locative tends to loss of spatial meanings and to using them in abstract meaning. Postpositional combinations are preferred to express spatial relationships.

Keywords: Language, Status.

მექა ხანგოშვილი,
ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი
თბილისი, საქართველო

პანკისის ხეობაში ოსების დასახლების ისტორიისათვის

პანკისის ხეობა კახეთის რეგიონში შედის და მდებარეობს მის ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარზე, ახმეტის რაიონში. ამ ხეობას ქმნის მდინარე ალაზანი, რომელიც სათავეს იღებს ბორბალოს მთიდან, ზღვის დონიდან 2750 მ. სიმაღლეზე. ხაღორთან მარცხენა და მარჯვენა მხრიდან იერთებს მახვალისა და ხაღორის წყალს, შემდეგ, რაღაც ორი-სამი კილომეტრის მანძილზე მარცხნიდან უერთდება ხორაჯოს წყალი და ამავე მანძილის გავლის შემდეგ მარჯვნიდან – ბაწარის წყალი. ზუსტად ბაწარის წყლის შესართავიდან ვაკდება ეს ადგილი. აქედან იწყება პანკისის ხეობა, მიემართება სამხრეთისკენ და ემიჯნება სოფ. მატანს. მატნის თავში, მარჯვენა მხრიდან ალაზანს უერთდება კურტანაძეულის წყალი, ეს არის პანკისის ხეობის სამხრეთის საზღვარი. ხეობა სიგრძეზე დაახლოებით 18-20 კილომეტრზეა გაჭიმული, სათავეს სიგანე 200-300 მეტრს უდრის. თანდათანობით სამხრეთისკენ ფართოვდება, მარჯვენა და მარცხენა მხარეს პატარა წყლები უერთდება, რომლებიც შეჭრილ, ვიწრო უბის მაგვარ ხეობებს ქმნიან და მატანთან 3-4 კილომეტრამდე ფართოვდება.

ხეობა ბუნებრივად დაცულია ყოველი მხრიდან: ჩრდილოეთით ემიჯნება კავკასიის წყალგამყოფ ქედს, აღმოსავლეთითა და დასავლეთით შემოფარგლულია მთავარი ქედის სამხრეთი განშტოებებით და სამხრეთით კეტავს ცივ-გომბორის ქედი. ამიტომ პანკისში ქარი თითქმის არ იცის, თბილი და ნოტიო კლიმატი ახასიათებს. აქ, ძველ დროსაც ხელსაყრელი პირობები ყოფილა მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობისათვის და ხეობაც, როგორც დღეს შემორჩენილი მრავალი ძეგლისა თუ ნაგებობების ნაშთები მეტყველებს, ძველად მჭიდროდ ყოფილა დასახლებული (ხასო ხანგოშვილი. ქისტები. 2005).

პანკისის ხეობაში ქისტების დასახლების პერიოდში ხეობა გაუკაცრიელებული იყო, მოსახლეობისაგან მთლიანად დაცლილი. ხეობის ისტორიაში, ისევე როგორც მთელი საქართველოსათვის, ყველაზე საუკეთესო პერიოდი იყო თამარ მეფის ხანა (XII – XIII სს). იმ დროს პანკისის ტერიტორიაზე არსებობდა საერისთაო, რომელიც ძირითადად დასახლებული იყო კახელებითა და ველზე თანდათანობით ჩამოსახლებული ქართველი მთიელებით. ერისთავის რეზიდენცია მდებარეობდა ხალაწისა და მადრაანის ხეობების გამყოფ ქედზე, ისეთ ადგილას, საიდანაც ხდებოდა ორივე ხეობის კონტროლი. ციხე-სიმაგრის ნანგრევები დღესაც არის შემორჩენი-

ლი და ხალხში ცნობილია „თორღვა პანკელის“ გაღავნის სახელით. საქართველოს უმეფობის პერიოდში (დავით ულუ და დავით ნარინი მონღოლეთში იყვნენ გაწეულები) იმუამინდელი პანკისის ერისთავი – თორღვა განუდგა მეფეებსა და გამაგრდა საკუთარ რეზიდენციაში, რაც სიცოცხლის ფასად დაუჯდა. პანკისის რეზიდენცია შემოსახლერული იყო მასიური გაღავნებით, საფორტიფიკაციო ნაგებობებით, სასიგნალო და თავდაცვითი ციხე-სიმაგრეებით, ქრისტიანული ტაძრებით, რომელთა უმრავლესობისაგან დღეს მხოლოდ ნანგრევებიღაა შემორჩენილი.

პანკისის ხეობა მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაცარიელებულია ქართული მოსახლეობისაგან და ეს მონაკვეთი პანკისის ისტორიაში ბურუსით არის მოცული. ხალხის ხეობიდან აყრისა და საქართველოს სხვა კუთხეებში გადასახლების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი იყო ლეკთა თარეშები. პანკისი იყო დერეფანი, საიდანაც ხდებოდა კახეთზე ლეკების მხრიდან თავდასხმები. თუმცა ამას ემატებოდა კლიმატური მდგომარეობაც, იმ პერიოდში პანკისში ვრცელდებოდა სხვადასხვა სახის ეპიდემიები, მათ შორი მაღარია, რომლებიც გამოირჩეოდნენ სიკვდილიანობის მაღალი ხარისხით.

„პანკისის ხეობის შესახებ ყველაზე ადრინდელი ცნობა XVIII საუკუნისაა და მას გვაწვდის ვახუშტი ბაგრატიონი, საიდანაც ჩანს, რომ პანკისის ხეობა მჭიდროდ იყო დასახლებული ქართველებით, ხოლო XVIII ს-ის დამდეგისთვის იგი დაცლილი იყო დარესტნელების მძარცველური ლაშქრობების შედეგად. დღევანდელი ქისტების წინაპრების ჩამოსახლება ჯერ კიდევ XVIII ს-ის გასულიდან დაწყებულია“ – წერს მკვლევარი გულდამ ჩიქოვანი.

მე-19 საუკუნის დასაწყისში პანკისის ხეობაში პირველი სამოსახლო ბარი ქისტებმა დაკრეს. ქისტების პირველი წინაპრები დიშნელები (დიშნი), მაისტელები (მაისტოი) და მითხოვლები (მელხი) ჩამოსახლდნენ ჩენეთ-ინგუშეთის მთიანეთიდან. ქისტების მასიური დასახლება ხეობაში დაიწყო 1820-იანი წლებიდან, ეს უწყვეტი პროცესი თითქმის ერთი საუკუნე გრძელდებოდა.

1830-50-იან წლებში პანკისის ხეობაში ასევე სახლდებიან ქართველი მთიელები – ფშაველები და თუშები.

1900-იანი წლებიდან იწყება პანკისის ხეობაში გორის მაზრიდან, ჯავისა და ცხინვალის რეგიონებიდან გადმოსული ოსების დასახლებაც.

პანკისში ჩამოსახლებული ოსების საღაპარაკო ენა იყო ოსური ენის კუდაირაგულ დიალექტი (მათ მეტყველებაში შემორჩენილია არქაული ენობრივი სიზუსტეებიც), რომელიც ინდოევროპულ ენათა ირანულ შტოს მიეკუთვნება, ხოლო რელიგია- ქრისტიანობა, თუმცა პანკისელ ოსებში დღემდე ძლიერად არის შემორჩენილი ძველი ხალხური რწმენა-წარმოდგენებიც.

„გასული საუკუნის დამდეგს ცხინვალის მაზრიდან ალაზნის მარცხენა ნაპირზე დიდძალი ოსობა გადმოსახლდა...ოსთა თითო კომლი მოხნავს და დათესავს 5-6 დღის პურსა და სიმინდს, ზოგი ქერსა და ფეტვს. მამულები დაბლა ჭალაში აქვთ სარწყავში და საშუალოს 20-30 ფუთ ხორბალს, 40-50 ფუთ სიმინდს იღებენ, ერთ წელს სიმინდი რომ დათესონ, მეორე წელს პურს სთესავენ, რადგან ნასიმინდარმა კარგი ყანა იცის“, – წერს პანკისელი მემატიანე და მწერალი მათე ალბუთაშვილი თავის ეთნოგრაფიულ ნაშრომში „პანკისის ხეობა“ (ისტორიულ-გეოგრაფიული აღწერა და მცხოვრებთა ეთნოგრაფიული გარჩევა)“.

საქართველოში ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ, პანკისის ხეობაში, გორისა და ჯავის მაზრებიდან, მიგრირებულმა ოსებმა ადგილობრივი ქართველი თავადებისაგან იჯარით შეისყიდეს მიწები და ჩასახლების შემდეგ ოსებმა სწრაფად შეისწავლეს მიწათმოქმედება, და ამ დარგში ქისტებს, თუშებსა და ფშაველებს გაუსწრეს კიდევ, განსაკუთრებით ქისტებს, რომლებიც ჯერ კიდევ ვერ ეგუებოდნენ ბარის ცხოვრებას და ძირითადად თავი მესაქონლეობით გაპქონდათ. ნაწილობრივ მეცხოველეობასაც მიყვან ხელი და ადგილობრივი მოსახლეობის დახმარებითა და ხელშეწყობით ფეხი აუწევს ცხოვრების ფერხულს.

ოსები პანკისის ხეობაში 1899-1903წწ. დამკვიდრდნენ (ზოგი წყაროებით 1890-1903 წწ.). ადგილობრივ ქართველებთან ნათესაური კავშირებიც დაამყარეს და შერეული ქორწინებები ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. საბჭოთა წყობილების პერიოდში ბოლშევიკების მხარდაჭერა დაუფასდათ, საჯარო სამსახურში მოეწევენ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აქტიურად ჩაებნენ.

თითქმის საუკუნოვანი თანაცხოვრების მიუხედავად ქისტებს, მამა-პაპური ადათ-წესებიდან გამომდინარე, ოსებთან ნათესაური კავშირები არ დაუმყარებიათ, თითო-ოროლა შემთხვევის გარდა, თუმცა სანიმუშო მეგობრული და მეზობლური ურთიერთობები ჩამოუყალიბდათ ერთმანეთთან.

პანკისის ხეობაში ოსები დასახლდნენ შემდეგ სოფლებში: დუმასტური, ქვემო ხალაწანი, წინუბანი და ქორეთი, რომლებიც მდინარე ალაზნის მარჯვენა მხარეზე მდებარეობენ და ასევე ფშაურ სოფელ კუწახტაშიც, სადაც უკვე სახლობდნენ ფშავლები. ოსები ბუნებით გამრჯე და მშრომელი ხალხი იყო, ასევე გამოცდილება ჰქონდათ მიწის დამუშავების საქმეში, იცოდნენ სამეურნეო სათვის კულტურის გამოყენების წესები, ამიტომაც მალევე მიადწიეს კარგ შედეგებს:

მემატიანე აღბუთაშვილი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ ოსების შესახებ წერს, რომ: „კუწახტა ადგილის სახელია და სოფელსაც ამ სახელს უწოდებენ. ცხოვრობენ: ფშავლები, თუშები, ოსები. ადგილი, ტყე და მინდვრების ჩრდილო ნაწილი ფშავლების ნაყილია. ოსებს იჯარით აქვთ მიწები ადებული. ფშავლები ოსებზე წინ არიან აქ დასახლებულები, ცხოვრების სახსარიც მეტი აქვთ, მაგრამ ოსებზე უკეთესად ვერა ცხოვრობენ და ვერც სხვა სიმარჯვეს დაიკვებებენ“.

ეს აშკარად მიუთითებს ოსების მხრიდან მიწის გამორჩეულ სიყვარულსა და შრომის-მოყვარეობაზე და თუ ოდესმე რაიმე სახის კონფლიქტი მომხდარა პანკისელ ოსებსა და დანარჩენ მოსახლეობას შორის მუდამ დაკავშირებული იყო მიწასთან და ზოგჯერ სისხლისღვრამდეც მისულა, თუმცა საბედნიეროდ არასოდეს არ გადაზრდილა ეროვნულ შუღლსა და დაპირისპირებაში.

პანკისის ხეობაში პირველი სოფელი, სადაც ოსები 1900-იან წლებში დასახლდნენ იყო დუმასტური, რომელიც მდებარეობს ალაზნის მარჯვენა მხარეს, სოფ. ჯოყოლოს მოპირდაპირედ, სოფ. ომალოს ბოლოში. გაშენებულია ნაქერალას ქედიდან დასავლეთით დაშვებულ ურთანაულის გორის ძირში. ეს სოფელი „დუმასურის“ სახელწოდებით ვახუშტი ბატონიშვილის რუკაზეც არის აღნიშნული, ოღონდ ცოტა ჩრდილოეთით, დღევანდელი სოფელ ომალოსა და დუმასტურს შუაში, ხოლო დუმასტურის ადგილზე ვახუშტის აღნიშნული აქვს სოფ. ქისტნელი. როგორც ირკვევა ეს სოფელი ძველად დასახლებული ყოფილა, ჰქონია ყველაზე მდიდარი, მსუყე საძოვრები და მისი სახელწოდებაც სწორედ აქედან გამომდინარეობს, „დუმა“, რომელიც ნიშნავს მსუქანს.

როგორც პანკისელი ქისტი მახამლაზ ხანგოშვილი თავის ხელნაწერებში აღნიშნავს: „პანკისში ალაზნის გაღმა, სოფ. ომალოს ბოლოში, ყოფილა ერთი კარგი ადგილი, ძველი წესით კერძო მებატონის საკუთრება. ეს ადგილი მწყემსებს განსაკუთრებულად უყვარდათ და სულ აქ აძოვებდნენ საქონელს, რადგანაც ყუათიანი ბალახი იცოდა, ამიტომაც მწყემსებმა ამ ადგილს „დუმასი“ დაარქვეს“.

სოფ. დუმასტურში ჯერ სამი ოჯახი ჩამოსახლებულა ჯავიდან, შემდეგ ნათესავ-მეზობლებიც ჩამოვიდნენ, ჯერ იჯარით აიღეს მიწები, მერე კი, როგორც პანკისელი უხუცესები ყვებიან, შეისყიდეს. დუმასტურის მიმდებარე ტერიტორიაზე იყო სალოცავი ნიშა, სადაც პანკისელი ოსები იხდიდნენ მთავარანგელოზის დღეობას.

„დუმასტურის“ შემდეგ ოსები 1901 წელს დასახლდნენ შუა ხალაწანში, თუმცა ეს ადგილები უკვე ნაყიდი ჰქონდათ ქისტ ძმებს ცათიაშვილებს (ისინი 12 ძმანი იყვნენ და საკმაოდ ცნობილებიც), ერთ-ერთ მათგანი, ბათაყა ცათიაშვილი ძალიან პატივცემული და ავტორიტეტისანი პიროვნება ყოფილა. იმ დროისთვის პეტერბურგის გიმნაზია ჰქონია დამთავრებული და აქტიურად იყო ჩართული ეროვნულ მოძრაობასა (ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ნდობით აღჭურვილი პიროვნება) და მთიელთა რესპუბლიკის შექმნის საქმეში. ბათაყა ცათიაშვილი მეგობრობდა მთიელთა რესპუბლიკის მთავრობის მეთაურთან, ჩენენ ნავთობმრეწველ თაფა ჩერმოვეთან. 1918 წელს ესწრებოდა ქ. ბათუმში მთიელთა რესპუბლიკის გამოცხადების აქტს. როგორც უხუცესები ყვებიან ბათაყა უადრესად ღმობიერად და პატივისცემით მოქცევა ახლად ჩამოსახლებულ ოსებს, მათ შორის კარგი ურთიერთობები ჩამოყალიბებულა. ოსები, როცა მიხვდნენ, რომ შუა ხალაწანის მიწები ოფიციალურად ცათიაშვილების მფლობელობაში იყო, მშვიდობიანად დატოვეს ქისტების საცხოვრებელი მიწები და გადმოსახლდნენ იქვე ნახევარ კილომეტრში და დაარსეს ახალი სოფელი ქვემო ხალაწანი.

1902 წელს ალაზნის ქვემო წელში, სოფ. ქვემო ხალაწის მიმდებარედ ცხინვალიდან ჩამოსული ოსები დამკვიდრდნენ პანკისის კიდევ ერთი სოფელ წინუბანში. აქაც მიწები იჯარით აიღეს ძველი მეპატრონეებისაგან. იმ დროისათვის სოფ. წინუბნის მიწების ნახევარი ქისტების საკუთრებაში ყოფილა.

სოფ. წინუბნის გაგრძელებაზე, ალაზნის მარჯვენა წილში, აღმოსავლეთით მდებარეობდა სოფ. ქორეთი. 1902-1903 წლებში ოსებმა ქორეთის ძველი მეპატრონეებისაგან შეიძინეს მიწები და დამკვიდრდნენ საცხოვრებლად. როგორც ძველი ხალხი ყვება ძველად ეს სოფელი გამოირჩეოდა ქორების სიმრავლითა და ამიტომაც შეარქვეს სახელი ქორეთი.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ საუკუნოვანი თანაცხოვრების მანძილზე ქისტებსა და ოსებს შორის არ ყოფილა ან რელიგიურ, ან ეთნიკურ ნიადაგზე დაპირისპირება და შუღლი, ყოფითი პრობლემები კი ერთ ოჯახშიც იყრის ხოლმე თავს. როგორც პანკისელი უხუცესები, მათ შორის ის ადამიანები, ვისაც წლების განმავლობაში თითქმის ყოველდღიური შეხება ჰქონდათ ოსებთან, დადებითად ახასიათებენ მათ პიროვნულ და ადამიანურ თვისებებს: მშრომელი, ზრდილობიანი, უფროსების პატივმცემელი, სტუმართმოყვარე, კარგად იცოდნენ განათლების ფასი. განსაკუთრებული მოკრძალებითა და თავაზიანობით გამოირჩეოდნენ მათი ქალები, მოწესრიგებული ჰქონდათ ოჯახში ქალსა და მამაკაცს შორის ურთიერთობები, ასევე მათი მორალური მხარე ყოველთვის სათანადო დონეზე იდგა.

პანკისის ხეობაში საუკუნეების განმავლობაში გვერდიგვერდ მშვიდობიანად თანაცხოვრობდნენ სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენლები: ქართველები (თუშები, ფშავლები), ქისტები (ჩენები, ინგუშები) და ოსები, რომელთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ 1990-იან წლებში საქართველოში და საერთოდ ყოფილ საბჭოთა კავშირში განვითარებული პოლიტიკური მოვლენების გამო დატოვეს საქართველო, ხოლო დარჩენილი მცირე ნაწილი 2008 წლის აგვისტოს მოვლენების შემდეგ გავიდა საქართველოს ფარგლებს გარეთ. დღესდღეობით პანკისის ხეობაში ოსი მოსახლეობის რაოდენობა უაღრესად მცირეა, სულ რამოდენიმე ოჯახს შეადგენს და ისინი ძირითადად უფროსი ასაკის ადამიანები არიან.

ოსები კახეთის რეგიონიდან, გამოკვეთილად კი პანკისის ხეობიდან ძალად არავის გაუძევებია, და მაინც რატომ გადაწყვიტეს ქართველებთან და ქისტებთან თითქმის ასწლიანი მშვიდობიანი თანაცხოვრების შემდეგ საქართველოს მიწის დატოვება და ისტორიულ სამშობლოში ჩრდილოეთ კავკასიაში (პანკისის ხეობიდან წასული ოსების ძირითადი მასა ვლადიკავკაზში დაფუძნდა) გადასვლა, საკმაოდ რთული კითხვაა, თუმცა ლოგიკურ მსჯელობასა და ზროვნებას ერთ დასკვნამდე მიყვებით: როცა ბოლშევიკები და მენშევიკები იბრძოდნენ პოლიტიკური უპირატესობისთვის, უზარმაზარი წინააღმდეგობისა და დაბრკოლებების შემდეგ, ეს ბრძოლა შეიარაღებულ დაპირისპირებაში გადაიზარდა. განსაკუთრებით მწვავე იყო სამანაბლოსა და ცხინვალის რეგიონში ქართველებისა და ოსების სისხლიანი დაპირისპირება. მსგავსი მძიმე და ნეგატიური მოვლენები კი ხალხის მეხსიერებაში იღეპება და საუკუნეების განმავლობაში თაობებიდან თაობებს გადაეცემა და როგორც კი მსგავსი მოვლენის განვითარების პერსპექტივები ჩნდება ადამიანთა გონებაში ცოცხლდება.

1990-იან წლებში საქართველოში ეროვნული მოძრაობა დაუპირისპირდა საბჭოთა წყობილებას, უკომპრომისო ბრძოლა გამოუცხადა ოკუპანტ რუსეთს, რაც საქართველოში მცხოვრებმა ზოგიერთმა ეთნიკურმა ჯგუფმა, მათ შორის ოსურმა მოსახლეობამაც საფრთხედ აღიქვა. ალბათ 70 წლის წინ ცხინვალში განვითარებული მოვლენებიც ახსოვდათ და საბჭოთა ხელისუფლებისაკენ გადაიხარნენ. ამას დაემატა ზოგიერთი ადგილობრივი თუ ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენელი პოლიტიკური ლიდერების, არსებული ვითარებისადმი არაპროფესიული მიდგომები და მათი მხრიდან წარმოებული ანტი ოსური პროპაგანდა, რამაც საბოლოოდ საუკუნეების წინააღმდეგ მომდინარე ორი მეგობარი და დანათესავებული ერების დაპირისპირება გამოიწვია.

ქისტები, რომლებმაც წინა მოვლენების დროს მენშევიკებს დაუჭირეს მხარი და ქართველებთან ერთად ებრძოდნენ რუს დამპყრობლებს, ახლაც აქტიურად ჩაებნენ ეროვნულ მოძრაობაში. პანკისის ხეობის სოფლებში დუისსა და ომალოში შეიქმნა საინიციატივო ჯგუფები და

არჩევნების დროს გვერდში დაუდგნენ მრგვალ მაგიდას. ქისტები ლიდერები ყველანიად ცდილობდნენ მიემხროთ ოსური მოსახლეობა, ერთად ჩართულიყვნენ მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებში. მაგრამ ეს საკმაოდ რთული მოცანა აღმოჩნდა, თვით ქისტურ საზოგადოებაშიც იყო განხეთქილება, ზოგიერთები საჯარო მოხელეებისა და პარტიული მუშაკების ზეგავლენით მხარს უჭერდნენ კომუნისტურ წყობას.

ასე თუ ისე დაიწყო პანკისელი ოსების (და არამხოლოდ პანკისელი) უკუმიგრაცია ისტორიულ სამშობლოში. ეს პროცესი ქისტებისთვის ნამდვილად არ იყო ადვილი და სასიხარულო, მათ ძალიან უძიძდათ საუკუნოვანი თანაცხოვრების შემდეგ ახლო მეგობრებსა და მეზობლებთან განშორება, თან როცა მიზანმიმართული ცილისწამებაც დაიწყო. კი, მართალია ოსების კარ-მიდამო და მიწები ქისტებმა შეიძინეს. ვითარება ისეთი იყო: რეალური მყიდველები მხოლოდ ქისტები იყვნენ, ფშავლები თავად ჰყიდიდნენ პანკისში მდებარე საკუთარ სახლ-კარსა და ქალაქებში სახლდებოდნენ, თუშებიც ალენებში გადავიდნენ საცხოვრებლად. არც ერთი სახლი, არც ერთი მიწის ნაკვეთი არ მიუთვისებიათ ქისტებს ოსური საკუთრებიდან, ყველაფერში საფასური გადაიხადეს. ისიც ფაქტია, რომ ქისტებმა ძალზე იაფად შეიძინეს ოსების კარ-მიდამო, თუმცა საუკუნეთა მიჯნაზე, ეკონომიური სიდუხჭირისა და პოლიტიკური კრიზისის დროს, დიდი ფასი არ ედო საქონელს და არც გადამხდელი იყო მდიდარი.

ოსების პანკისის ხეობიდან უკუმიგრაციაზე პანკისელი უხუცესი, მწერალი და პედაგოგი ხასო ხანგოშვილი, რომელიც თითქმის სამი ათეული წლის განმავლობაში ასწავლიდა ოსურ სოფელ დუმასტურის საშუალო სკოლაში ქართულ ენასა და ლიტერატურას, თავის ერთ-ერთ ჩანაწერში წერს: „სხვისი რა მოგახსენოთ და, მე კი ნაღველი მიჰყრობს, როდესაც გავივლი ოსურ სოფლებს, ჩემს მეორე მშობლიურ სოფელ დუმასტურსა და ვერ ვხედავ ნაცნობ სახეებს, არ მესმის ოსური საუბარი, არ მესმიათ სალმით: ბაირიათ!, არ მხედებიან გზაში ოსი მოსწავლეები, განზე, რომ გადგებოდნენ, მოახლოების მოლოდინში თავებს ჩაქინდრავდნენ და ერთმანეთს ასწრებდნენ მოსალმებას: „სალამი ხასო მასწ.“.

დღეს კი ასეთი სურათია პანკისური ეთნოპალიტრისა: პანკისის ხეობის მოსახლეობა განსახლებულია დაახლოებით 18 კმ-ის ფართობზე (ძირითადად ვაკე), მდინარე ალაზნის მარჯვენა და მარცხენა მხარეს, სულ 17 სოფელი, მათ შორის 11 ქისტებით დასახლებული (დუისი, ჯოყოლო, ბირკიანი, ძიბახევი, წინუბანი, ქორეთი, ქვემო ხალაწანი, შუა ხალაწანი, ზემო ხალაწანი, დუმასტური, ომალო), ოთხი შერეული ქისტურ-ოსური (წინუბანი, ქორეთი, ქვემო ხალაწანი, დუმასტური), ოთხი ფშავლებით დასახლებული (საკობიანო, კუწახტა, ბაყილოვანი, დედისფერული) ორი შერეული, ფშავურ-ქისტური (ყვარელწყალი, ზემო ხალაწანი).

Meka Khangoshvili,
The Doctor of Philological Sciences
Tbilisi, Georgia

FOR THE HISTORY OF OSSETIAN PEOPLE SETTLEMENT IN PANKISI VALLEY

Abstract

Ossetian people migration in Pankisi valley as historical sources mention is fixed in 1900-s. The first Ossetian inhabitant settled in Pankisi valley in 1890, in the village Dumasturi. As pankisian chronicler and writer Mate Albutashvili mentions, in the begging of the past year many Ossetian people migrated to the left bank of the Alazani river.

Before that Kists (from 1862 year) and Pshavian people (from 1840 year) were living in Pankisi valley. At first, between Pankisian Kists and Ossetian people there was a conflict because of their way of life, although, even during of this conflict, they kept neighborly relations.

Time passed and between Pankisian Kists, Pshavian and Ossetian people there was enviable good relationship. This region, which was different ethnically and religiously turned into undivided part of

Georgia and this connections lasted until 1990-s, after that, because of the unfortunate events that happened in Georgia, most of the Ossetian people left valley and moved to North Ossetia.

The history of Ossetian inhabitants in Pankisi valley ended up this way. Nowadays, only several families settle in Pankisi valley and majority of them are old people.

Keywords: History, Georgia, Pankisi.

თამარ ხიზანიშვილი

*შოთა რუსთაველის სახელობის საქართველოს
თეატრისა და კინოს უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო*

სასცენო ქცევის მნიშვნელობა თანამედროვე თეატრში

ერთი შეხედვით, სასცენო ქცევა ერთ-ერთი სეგმენტია სამსახიობო ოსტატობის პალიტრაში. სინამდვილეში კი სასცენო ქცევა ის ფუნდამენტია, რაზეც შემდგომ აიგება სცენური იერსახე. სწორედ სასცენო ქცევა არის წარმოსახვის ყველაზე უფრო ეფექტური ინსპირატორი და სწორედ მასზე დაყრდნობით ხდება გარდასახვა როლში. სწორედ იგია გასაღები როლის ფსიქოლოგიური თუ პირობით-მხატვრული გააზრებისათვის და ყველაზე მარტივი გზა ორგანულად სცენური ქმედებისკენ.

არსებობს ქცევის კლასიკური განსაზღვრება: „ქცევად იწოდება ცოცხალი არსებისთვის დამახასიათებელი მარტივი ქმედება, მოძრაობითი აქტივობა და ფსიქო-ფიზიკური ორიენტაცია მის ირგვლივ არსებულ გარემოში.“

ქცევა – გარემო სიტუაციაზე ორგანიზმის მიზანშეწონილ რეაქციათა სისტემა. ქცევის ანალიზისა განასხვავებენ ქცევის სუბიექტს (რომელსაც აქვს განსაზღვრული ორგანიზაცია), ქცევის ობიექტს (რომლისკენაც მიმართულია ქცევა), ქცევის გარკვეულ პროგრამასა და მისი შესრულების ეფექტურობის შეფასების მექანიზმს.

ორგანიზაციის ტიპის მიხედვით ასხვავებენ ქცევის ბიოლოგიურ, ფსიქოლოგიურ და სოციალურ დონეებს.

ქცევის მეცნიერული შესწავლა XIX საუკუნეში დაიწყო. თავდაპირველად შესწავლის ობიექტი იყო ცხოველთა ქცევა, ძირითადად განიხილავდნენ ინდივიდისა და გარემოს ურთიერთზე მოქმედების მექანიზმს. ამ მექანიზმს ხსნიდნენ კლასიკური რეფლექტორული თეორიის საფუძველზე. ასეთმა მიდგომამ შესაძლებელი გახადა ქცევის ფიზიოლოგიური საფუძვლებისა და მისი რეგულაციის პრინციპების დადგენა. ქცევის უფრო ფართო ბიოლოგიური შესწავლა დაკავშირებულია ეთოლოგიის და მასთან ახლო მდგომი დისციპლინების — ზოოფსიქოლოგიის და ქცევის გენეტიკის განვითარებასთან. ეთოლოგებმა არსებითად განიხილეს ქცევის ორი ძირითადი კომპონენტი — მემკვიდრეობით მიღებული შედარებით მყარი სტრუქტურები და მასზე დაფუძნებული ქცევის ფუნქციური სქემები (გამოცდილების ახალი სიტუაციის მიმართ ექსტრაპოლაციის უნარი). ფსიქოლოგიაში ქცევა ერთ-ერთი ძირითადი

კატეგორიაა. ბიჰევიორიზმმა კი ფსიქიკის შესწავლა ქცევის შესწავლაზე დაიყვანა. ფსიქოლოგიაში უმთავრესად განიხილავენ ქცევის აღმძვრელ წყაროს, მიზნისა და მოტივის პრობლემას. მათი თავისებურებების მიხედვით განსხვავებულად განიხილება ცხოველისა და ადამიანის ქცევა.

დიმიტრი უზნაძე ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის ფუძემდებელია, მისი სამეცნიერო მემკვიდრეობა მსოფლიო ფსიქოლოგიური მეცნიერების მონაპოვარიცაა. ამაზე ქართველი, და არა მხოლოდ ქართველი, ფსიქოლოგები საუბრობენ. 1944 წელს ცნობილმა შვეიცარიელმა ფსიქოლოგმა, ჟან პიაჟემ გამოსცა სტატია, სადაც იხმარა ტერმინი „უზნაძის ეფექტი“ ვიზუა-

ლური სფეროს ილუზიის¹ აღსაწერად. მაინც რას ნიშნავს, რაში გამოიხატება უზნაძის შრომების მნიშვნელობა და რა მემკვიდრეობა დაგვიტოვა მან?

დომიტრი უზნაძე პედაგოგიკაშიც მოღვაწეობდა, რომელსაც დღეს განათლების მეცნიერებას უწოდებენ. მისი ინოვაციები განათლების მეცნიერებაში დღესაც თანამედროვედ და ნოვატორულად შეიძლება ჩაითვალოს.

წინამდებარე ნაშრომში შევეხები დომიტრი უზნაძის ფსიქოლოგიურ მემკვიდრეობას, კერძოდ, განვიხილავ მის ნაშრომს „განწყობის ფსიქოლოგია“, განწყობის თეორიის გასაგებად მნიშვნელოვანია ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ძირითადი მახასიათებლების გააზრება.

დომიტრი უზნაძის განწყობის თეორია, ექსპერიმენტული კვლევების საფუძველზე, ამტკიცებს, რომ ადამიანს ახასიათებს მდგომარეობა, ქცევისადმი მზაობა, რომელსაც უზნაძემ განწყობა უწოდა. ეს ექსპერიმენტები ტექსტშია აღწერილი. მათი მეშვეობით ის ცდის პირებს განწყობას შეუმუშავებდა, ანუ, აჩვენებდა, რომ ადამიანებს ახასიათებთ განწყობის მდგომარეობა, ამისათვის საჭიროა მისი ორი მთავარი კომპონენტის – მოთხოვნილების და სიტუაციის არსებობა. ადამიანს, ორგანიზმს უნდა გაუჩნდეს ესა თუ ის მოთხოვნილება, ამავე დროს, უნდა არსებობდეს ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობის სიტუაცია და მხოლოდ მაშინ განიხილება განწყობა.

განწყობა, თავის მხრივ, ქცევის განხორციელებისადმი მზაობაა – ქცევა ვერ განხორციელდება, თუ ადამიანს არ შეუმუშავდა განწყობა, ანუ, ქცევისადმი მზაობა. ეს მზაობა კი მას მხოლოდ მოთხოვნილების საფუძველზე ვერ გაუჩნდება, საჭიროა სათანადო სიტუაცია, ანუ, სხვა სიტუაციებით, გარემო პირობები. აქ დომიტრი უზნაძე სამწვერიან მოდელს გვთავაზობს, რომელსაც თანამედროვე ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით სამცვლადიანი მოდელი შეგვიძლია ვუწოდოთ. ნაშრომში „განწყობის ფსიქოლოგია“ უზნაძე კრიტიკულად განიხილავს ქცევის იმდროინდელ ორ მოდელს, ორივე მათგანი ორცვლადიანია. მექანიციკური შეხედულების მიხედვით, ქცევას იწვევს გარემო, ხოლო ვიტალისტური შეხედულების მიხედვით, ქცევას იწვევს ადამიანის ფსიქიკა. უზნაძე კი გვთავაზობს სამცვლადიან მოდელს, სადაც ორივე – მექანიციკური და ვიტალისტური მოდელია გაერთიანებული, აქ გარემოც არის და ფსიქიკაც:

მოდელი 1, მექანიციკური

გარემო → ქცევა

მოდელი 2, ვიტალისტური

ორგანიზმი → ქცევა

მოდელი 3,

გარემო → ორგანიზმი → ქცევა

ეს სიახლე თანამედროვე ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია. ემპირიული კვლევებით თავდაპირველად ძირითად ორცვლადიან მოდელს სწავლობდნენ, მხოლოდ XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან დაიწვეს სამცვლადიანი მოდელის განხილვა და შესწავლა, რადგან ამ დროისათვის საინფორმაციო ტექნოლოგიები იმდენად განვითარდა, რომ ამგვარი მოდელის რაოდენობრივი შემოწმება შესაძლებელი გახდა. თანამედროვე ენით დომიტრი უზნაძის მიერ შემოთავაზებულ მოდელს მედიაციური ეწოდება: მოთხოვნილება და სიტუაცია ერთად აღებული იწვევს განწყობას, ხოლო, ის, თავის მხრივ, იწვევს ქცევას. მეტიც, ამ მოდელში ოთხი ცვლადია, ორი დამოუკიდებელი ცვლადი, რომელთა ურთიერთქმედება იწვევს განწყობის აღმოცენებას, ხოლო განწყობა მედიატორის როლს თამაშობს ამ ორ ცვლადსა და ქცევას შორის. ქცევა – დამოკიდებული ცვლადია.

უზნაძის მოდელი დაზუსტებული:

მოთხოვნილება

სიტუაცია → განწყობა → ქცევა

ამრიგად, დომიტრი უზნაძემ ქცევის ახსნის საკუთარი მოდელი, თეორია შემოგვთავაზა. ის გვეუბნება, როგორ ახორციელებს ადამიანი ქცევას. ამ კითხვაზე პასუხს გვაძლევს სხვა მეცნიერებების წარმომადგენლებიც, მაგალითად, ფიზიოლოგები, მაგრამ უზნაძემ ქცევის ფსიქოლოგიური ახსნა/მოდელი შეიმუშავა და სწორედ ამაშია მისი მემკვიდრეობის უდიდესი მნიშვნელობა.

XX საუკუნის ოცდაათიან წლებში, როდესაც დიმიტრი უზნაძის თეორია ჩამოყალიბდა, ფსიქოლოგიაში არც თუ ისე ბევრი თეორია არსებობდა, რომელიც ცდილობს, ახსნას მსხვილი პროცესები, როგორცაა, მაგალითად, ქცევა. დიმიტრი უზნაძემ სწორედ ქცევის ამხსნელი თეორია შეიმუშავა, ეს განწყობის თეორია.

იგივე დანიშნულება აქვს სცენურ ქცევას, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ მსახიობი ახორციელებს პერსონაჟის სავარაუდო ქცევას, რითაც ახდენს მის დახასიათებას დრამატურგის მიერ შემოთავაზებულ გარემოში.

პერსონაჟის ქცევის ფაქტორი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ფსიქოლოგიური აქცენტების თეატრისათვის. (ამას გულისხმობს „fizikuri qmedebis meTodi“, შემოთავაზებული კ. სტანისლავსკის მიერ.).

ქცევა არის გარდამავალი ფაზა სცენური ამოცანიდან მოქმედებისაკენ.

ადამიანის ქცევა განუყოფელია მეტყველებისა და სხვა აზრობრივ-ნიშნობრივი სისტემებისაგან. რაც უფრო ორგანულია მსახიობის ქცევა სცენაზე, მით უფრო ორგანულია მისი მეტყველება.

ქცევის ღირებულებითი (აქსიოლოგიური) ასპექტები მკაფიოდ ვლინდება მაშინ, როდესაც ქცევა იღებს საქციელის ხარისხს, ანუ გადაიქცევა პიროვნულ აქტად. ასეთ ვითარებაში გაცნობიერებული და გაუცნობიერებელი, რაციონალური და ემოციური კომპონენტები იმყოფებიან რთულ თანაფარდობაში.

გაუცნობიერებელი ფსიქიკური ფაქტორების ქმედება ყველაზე უფრო რელიეფურად მუდგანდება ემოციის სფეროში, სიმპათიასა და ანტიპათიაში, ქცევის აფექტურ გამოვლინებაში.

სამსახიობო ხელოვნებაში ქცევა და მოქმედება განუშორებელი, განუყოფელი მოვლენებია.“ (მსოფლიო თეატრის ენც. ლექს. 2011 წ.)

მიზნობრივი ქცევა უკვე საქციელია (მაგ. ქურდობა, დუელი, ნებისმიერი ძალადობა, ჩასაფრება და ა.შ.)

წყაღამაკვეთი ქცევასა და საქციელს შორის მარტივია. ქცევა სუბიექტურია, ინდივიდუალურია. საქციელი კი მიმართულია გარე ობიექტის მიმართ.

მსახიობის მიერ კარგად დამუშავებული ქცევა თავისთავად შობს უაღრესად დამაჯერებელ საქციელს.

აღსანიშნავია, რომ ქცევის მნიშვნელობამ ადამიანისა და სხვა ცოცხალი ორგანიზმების არსებობაში წარმოშვა ფსიქოლოგიაში მიმდინარეობა სახელწოდებით-ბიჰევიორიზმი. ენციკლოპედიაში ბიჰევიორიზმი განმარტებულია შემდეგნაირად:

ბიჰევიორიზმი (ინგლ. behavior – ქცევა), წამყვანი მიმართულება ამერიკულ ფსიქოლოგიაში, რომელმაც მოახდინა მნიშვნელოვანი გავლენა ადამიანის რაობის შემსწავლელ ყველა დისციპლინაზე.

ბიჰევიორიზმს საფუძვლად უდევს ადამიანის და ცხოველის ქცევის განმარტება როგორც პასუხი გარესამყაროს გამოწვევებზე (სტიმულებზე), რეაქცია მოძრაობით და მასთან დაკავშირებული ვერბალური და ემოციური ფონი.

ბიჰევიორიზმი წარმოიშვა მე-19-20 საუკუნეების მიჯნაზე ცხოველთა ფსიქიკის ექსპერიმენტული შესწავლის უშუალო ზეგავლენით. გამომდინარე იქიდან, რომ ამ გამოკვლევებში ვერ იქნებოდა გამოყენებული თვითდაკვირვების მეთოდი, რაც გაბატონებული იყო ადამიანის ფსიქიკის შესწავლისას, აგებულ იქნა ექსპერიმენტის მეთოდიკა, რომელიც აკონტროლებდა ცხოველებზე ზემოქმედებას და ახდენდა შედეგების-რეგისტრაციას.

აღნიშნული მეთოდი შემდგომში გამოყენებულ იქნა ადამიანის ფსიქიკის შესასწავლადაც. ბიჰევიორიზმმა გაიზიარა პოზიტივიზმის ფილოსოფიის პრინციპები, რომლის მიხედვით მეცნიერებამ უნდა აღწეროს მხოლოდ თავისი დაკვირვებანი. ყველაფერი ის, რაც დგას ამ დაკვირვებათა მიღმა, გამოცხადდა ფილოსოფიურ სპეკულაციად. აქედან გამომდინარეობს ძირითადი თეზისი: ფსიქოლოგიამ უნდა შეისწავლოს ქცევა, და არა ცნობიერება, რომელზეც უშუალო დაკვირვება შეუძლებელია. ქცევა კი განიხილება როგორც სტიმულისა და რეაქციის კავშირის ერთ-

თობლიობა... ბიჰევიორიზმმა თავისი კლასიკური ფორმით უმაღლეს განვითარებას მიაღწია 20-იან წლებში. მისი ძირითადი იდეები, კვლევის მეთოდები და ტერმინები გადატანილ იქნა ანტროპოლოგიაში, სოციოლოგიაში, პედაგოგიკაში.

თანამედროვე ფსიქოლოგია გასცდა ბიჰევიორიზმის ჩარჩოებს და გაიზიარა მენტალურ-კოგნიტიური მიდგომებიც, რომლის მიხედვით ქცევა შეიძლება იყოს მენტალური რეპრეზენტაცია (წარმომადგენლობითი, სახასიათო) და ნეიროლოგიური პროცესის გამოძახილი.

მსოფლიოს სათეატრო თეორია და პრაქტიკა: სტანისლავსკის „ფიზიკური ქმედების მეთოდი“, მეიერხოლდის „ბიომექანიკა“, გორდონ კრევის „ზემარიონეტის“ თეორია, ანტონენ არტოს „შიშველი ვნებების“ თეატრი, მიხაილ ჩეხოვის როლის „პორტრეტული ხედვის მეთოდი“, ბერტოლტ ბრეხტის „გაუცხოების ეფექტი“, ეჟი გროტოვსკის „ფიზიკური ტრენინგი“ და მიხეილ თუმანიშვილის მეთოდი და სხვ.

თითოეული ზემოწამოთვლილი მეთოდი, თეორია თუ ტრენინგი, ერთმანეთისგან განსხვავდება თეატრალური ესთეტიკის თვალსაზრისით, ისინი უპირისპირდებიან კიდევ ერთმანეთს მხატვრული ჩანაფიქრის და მათი განხორციელების გზების თვალსაზრისით. მიუხედავად ამისა, მათი მისწრაფების განხორციელება სწორედ მსახიობის ქცევიდან იწყება.

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ დეტალურად განვიხილავთ სასცენო ქცევის კავშირს ზემოაღნიშნულ თეატრალურ სისტემებთან და მისი გამოყენების ხერხებსა და საშუალებებს მსახიობის აღზრდის პროცესში.

სასცენო ქცევის ფსიქოლოგიური საფუძვლების და მხატვრული რაობის დაუფლება ერთ-ერთი უპირველესი ამოცანაა სტუდიური მუშაობის პროცესში. ცხადია, ყოველივე იწყება აღსაზრდელის მხრიდან სასცენო ფსიქოტექნიკის გამოიმუშავებით. ამ შემთხვევაში უმთავრესი არის ფსიქოლოგიური წვდომა სასცენო ამოცანებში. ასეთი ტექნიკის გამოსამუშავებლად საუკეთესო საშუალებაა სტანისლავსკის სისტემა და მის მიერ შემოთავაზებული პრაქტიკული სავარჯიშოები.

ასევე ინტერესს იწვევს მიხეილ თუმანიშვილის მიერ შემოთავაზებული ქცევითი თხრობის პრაქტიკა.

„მიხეილ თუმანიშვილი-მატემატიკური სიზუსტით აყალიბებდა პიესის პერსონაჟთა მოქმედების მიზნებსა და ამოცანებს, თხზავდა ყოველი მადგანის ხასიათსა და ქცევის თავისებურებებს. „გ.მარგველაშვილი(სანამ რეპეტიცია დაიწყება...2008. გვ.10)მცენაზე მსახიობის სწორი მოქმედების აგებას განსაკუთრებული მიდგომა და სასცენო კანონების ცოდნა სჭირდება, არა მხოლოდ ინტუიცია და ცრუ აღტაცება როლის მიღების თანავე რომ ეუფლება მსახიობს. აქვე იბადება ერდგვარი სამუშაოს დაძლევის შიში. ამოცანის დასმისა და გადაწყვეტის შიში. რეჟისორის თანამოაზრე მსახიობი მარტო არ რჩება შიშთან გასამკლავებლად თავისი სხეულისა, გონებისა და ფსიქიკის ამარა მაშველად რეჟისორი ევლინება მოცემულობის ანალიზითა და პრაქტიკული ცდებით..მათი ვალდებულება ერთად შეთანხმებით, სინჯებით ააგონ პერსონაჟის შინაგანი და გარეგნული სახე, ხასიათი, ფსიქოტიპი, დაუსახონ მიზანი, განსაზღვრონ სურვილი, სწრაფვა მიზნისაკენ და ააგონ მოქმედება გაავსონ აღნიშნული მოქმედება მოცემული პერსონაჟის ქცევებით. ქცევათა ნიუანსებით და მოიყვანონ მოქმედებაში. პიესის და რეჟისორის ჩანაფიქრის სრული დაცვით.

„სისტემა“ (იგულისხმება სტანისლავსკის სისტემა) ავტორისა და რეჟისორის მიერ შემოთავაზებულ ნებისმიერ ვითარებაში, მსახიობის ორგანულად მოქმედების კანონია, გამოგონილ, პირობით თეატრალურ სამყაროში როლისარსებობის საიდუმლოა. ეს არის ქცევის კანონი, რომელიც საერთოა მსოფლიოს ყველა თეატრისათვის, ყველა ეროვნების, ყველა სახის თეატრისათვის. ეს ფარდობითობის კანონივითაა. ეს არის ქცევის კანონი, თუმანიშვილი უდიდესი გამოცდილებით მივიდა გენიალურ დასკვნამდე ადამიანის ქცევის გამოყენება სურულყოფილ სცენურ მოქმედების აგების საშუალებას იძლევა. ეს ნათლად ჩანს მის მიერ განვრცობილი მოქმედების აგების კანონებისა და ცდებისას. მკვეთრად ჩანს დაგვანახოს და ამოგვაცნობინოს პერსონაჟის ქცევა მისი სიტყვებისა ანუ ტექსტუალური ნაწილის მიღმა. აქ ჩნდება საოცარი ფორმულირება ადამიანის ქცევა ამოვიცნოთ სიტყვების მიღმა. ქცევა-სიტყვის მიღმა.

„დრამატურგის სიტყვა-ქმედება (ადამიანის ქცევა)“ ეს ფორმულირება საკრალური მნიშვნელობისაა. აქვე თუმანიშვილს მოაქვს ჰეგელის ციტატა ადამიანი სხვა არაფერია, თუ არ მისი ქცევითა რიგი“ (თუმანიშვილი სანამ რეპეტიცია დაიწყება გვ.46) და იქვე „რეჟისორი და მსახიობის ხელოვნება გამოიხატება პიესის სიტყვებს მიღმა დამალული მიმდინარე ქმედების არსია წდომასა და ამ არსია ქმედების ენაზე გადმოტანაში. მაგრამ, ვინაიდან ავტორის სიტყვებს მიღმა მოქმედ პირთა ფსიქოლოგიაა დამალული, თუმცა კი განსხვავებული მეთოდოლოგიით, მაგრამ ამავე მიზანს ემსახურება მიხაილ ჩეხოვის სტუდიური მუშაობის პრაქტიკა.

ისიც უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე თეატრი ახალი გამოწვევების წინაშე აყენებს მსახიობს. მოდერნისტული ტენდენციები, ეპიკური თეატრის პრინციპები, პოსტმოდერნისტული მხატვრული სტილი მსახიობისგან ითხოვს არა მხოლოდ როლში გარდასახვას, არამედ როლის შესრულების დროს მსახიობის გამომსახველი საშუალებების სტილიზაციასაც. მსახიობი და რეჟისორი ფსიქოლოგიის ქცევის ენაზე მთარგმნელებად გვევლინებიან“. (იქვე, გვ.47)

„მართლაც, რა შეიძლება უფრო ზუსტად და მკაფიოდ ახასიათებდეს ადამიანს, თუ არა მისი ქცევა, მიზნები,საქმეები.მხოლოდ ის რასაც ადამიანი აკეთებს, გვეხმარება მისი ჭეშმარიტი არსიას გარკვევაში, ამიტომ მსახიობები და რეჟისორები, არსებითად, ადამიანის საქციელის „გამომცნობები, ქმედების, კოფლიქტების,ორთაბრძოლის შემთხვევები არიან, გმირის ქცევის ხაზი პატარ-პატარა, ცალკეული ქმედებისაგან შესდგება, აქედან გამომდინარე, შეიძლება იტქვას რომ თეატრალური ხელოვნების „ნიშანი,- ფიზიკური ქმედებაა... (მ. თუმანიშვილი გვ. 47 162).

მ. თუმანიშვილი სასცენო მოქმედების აგებისას მთავარ იარაღად ქცევას იყენებდა. თავის თეორიულ ნაშრომში „სანამ რეპეტიცია დაიწყება“ იგი წერს:

„ავტორის სიტყვებისა და რემარკების მეშვეობით მოქმედ პირთა ფსიქოლოგიის ამოკითხვა, შემდეგ კი ამ ფსიქოლოგიის ქცევისა და მოქმედების ენაზე გადაყვანა – ეს წარმოადგენს უმთავრეს მიზანს სპექტაკლზე მუშაობის დროს.“

მ. თუმანიშვილი ყველაზე ეფექტურად მიიჩნევს ანალიზს (დაზვერვას) აქტიური სცენური ქმედებით.

განიხილავს რა ქმედებით როლის დაზვერვის მნიშვნელობას, იქვე ამბობს: „გონებით დაზვერვისას მსახიობმა უნდა გაითვალისწინოს და შეაგროვოს ზოგადი ცნობები მოქმედი პირის ქცევისა და ქმედებების შესახებ.“ (იქვე)

მ. თუმანიშვილი ყოფს ერთმანეთისგან ქცევას და ქმედებას, მაგრამ ამასთანავე ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ქცევა და მოქმედება ერთმანეთთან ორგანულ კავშირში იმყოფებიან:

„მსახიობები და რეჟისორები, არსებითად, როლის სიტყვებისა და პერსონაჟთა ურთიერთდამოკიდებულების მიხედვით, **ადამიანის ქცევის ამომცნობები** არიან“ (იქვე, გვ. 46 ხაზგასმა ჩემია. თ. ხ.)

ამრიგად, მსახიობი და რეჟისორი „ქცევას,, და,, ქმედებას,, თხზავენ. განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ, თუ მსახიობი შემოქმედებითი წარმოსახვა ქცევით თხზავს გმირის ხასიათს, რეჟისორი განვითარებად კოფლიქტს,ბრძოლას თხზავს“.

როგორც ვხედავთ, მიხეილ თუმანიშვილი დანაცალკევებს და გამიჯნვით განსაზღვრავს „ქცევისა,, და ქმედების „არსა და ნიშნებს. დავსვათ კითხვა რა არის ქცევა? რა არის ქმედება ? როგორ გამოვიყენოთ ეს მცნებები სწავლების პირველ ეტაპზე, მაშინ როდესაც სტუდენტს უდგას ყველაზე საპასუხისმგებლო მომენტ.შემოქმედებითი გზის საწყისი,პირველი კურსი. „ჰეგელს ხომ აქვს ნათქვამი: „ადამიანი სხვა არაფერია,თუ არა მისი ქცევითა რიგი“. მაშასადამე,ქმედება.თვალი გაავადგენოთ სცენური ნაწარმოების შექმნის დროს მიმდინარე პროცესებს.

1. რეჟისორი და მსახიობები იღებენ ლიტერატურულ ნაწარმოებს,რომლის ძირითადი მასალაც არის სიტყვა. აქ სიტყვა განსაზღვრავს ყველაფერს. ის არის იმ იდეის მეგზური და ინფორმატორი,რომელიც ადელვებს ავტორს. შემოქმედებითი წარმოსახვა სიტყვის საშუალებით ქმნის ნაწარმოების ფორმას. ნაწარმოები შეიძლება დაიბედოს,ის შეიძლება წაიკითხონ,ასევე მას შეუძლია დამოუკიდებელი არსებობა,როგორც ხელოვნების მოვლენას.

2. რეჟისორისა და მსახიობის ხელოვნება გამოიხატება პიესის სიტყვებს მიღმა დამალული

მიმდინარე ქმედების არსის წვდომასა და ამ არსის ქმედების ენაზე გადატანაში; მაგრამ, ვინაიდან ავტორის სიტყვებს მიღმა მოქმედ პირთა ფსიქოლოგიაა დამალული, მსახიობი და რეჟისორი ფსიქოლოგიის ქცევის ენაზე მთარგმნელებად გვევლინებიან.

1. ანალიზი – სიტყვის მეშვეობით;
2. შევიცნობ ფსიქოლოგიას;
3. ვთხზავთ საქციელებს – ფანტაზირება.

უზნადის კვლევის გათვალისწინებით თუმანიშვილის მოსაზრებებიდან გამომდინარე საშემსრულებლო ხელოვნებაში სწავლებისას მივიღებთ ჩამოყალიბებულ ფორმულირებას!

1 ანალიზი – უზნადის ფორმულირება – ქცევა (მოთხოვნილება, სიტუაცია, ქცევა), შევიცნობთ ფსიქოლოგიას

- 2 ვთხზავთ საქციელს – ფანტაზირება.

მაშასადამე მსახიობის აღზრდის პირველ ეტაპზე უნდა შევასწავლოთ უზნადის თეორიის ეს ფორმულირება, თუმანიშვილის მეთოდთან ერთად. თეორიულად და პრაქტიკულად, ყოველი სავარჯიშო, ეტიუდი ზემოთ აღნიშნულ ფორმულირებას უნდა ეყრდნობოდეს. რათა სტუდენტი მომზადებული შეხედეს სტანისლავსკის ქმედითი ანალიზის მეთოდის სწორად გაგებასა და პრაქტიკაში განხორციელებას. ეს სწავლების პირველი ეტაპი იწყება და არ სრულდება შემოქმედებითი აქტივობის რთულ გზაზე.

ნებისმიერი სტილიზაციის პირობებში როლის ფსიქოლოგიური შრე რჩება განმსაზღვრელ ფაქტორად. მაგრამ ეს ვერ იქნება საკმარისი როლის გროტესკული, სიმბოლური ან დისტანციური გააზრების დროს. აქედან გამომდინარე, სტუდიური მუშაობა არ უნდა დაკმაყოფილდეს მხოლოდ ფსიქოლოგიური პრაქტიკის გამოყენებით. აუცილებელია, რომ აღსაზრდელს გამოუმუშავდეს ჩვევები პირობითი თეატრის მხატვრული ხერხების მიმართაც, თუ როგორ და რა გზით, ამაზე დაწვრილებით გვექნება საუბარი გორდონ კრევის, მეიერხოლდის, ანტონენ არტოს, ბრეტის სტილური თავისებურებების გააზრების დროს. თუმცა კი, უშუალოდ პრაქტიკული სავარჯიშოებისათვის გამოყენებული იქნება მეიერხოლდის, ბრეტის და მიხაილ ჩეხოვის მეთოდოლოგიური სისტემები. და რაოდენ საკვირველიც არ უნდა იყოს, ყოველი სიახლის დანერგვა და განხორციელება თეატრალურ ხელოვნებაში იწყება სწორედ სასცენო ქცევიდან. არსებობს პრიორიტეტები, რომელთა შორის უპირველესია წარმოსახვითი ფსიქოტექნიკის გამოუმუშავება.

რომელი სტილითაც არ უნდა ქმნიდეს რეჟისორი სპექტაკლს, მსახიობისთვის უპირველესი ამოცანა იქნება პერსონაჟის ხასიათში და ფსიქოლოგიურ რაობაში წვდომა. მხოლოდ ამ ფუნდამენტის გამოუმუშავების შემდგომ იგი შეძლებს გამოძებნოს შესატყვისი სტილური ჟესტი, მიმიკა, თვალები, პლასტიკა.

სტუდიური მუშაობის დროს წარმოსახვის გასავითარებლად ყველა სისტემა იყენებს ეტიუდს. ამასთანავე, საწყის ეტაპზე ეტიუდი არ გულისხმობს გარდასახვას პერსონაჟში. პირიქით, სტუდიელმა თუ სტუდენტმა უნდა ისწავლოს მოქმედება საკუთარი თავიდან გამომდინარე. ვინაიდან ეტიუდი აიგება მხოლოდ მოქმედების შემწეობით, ბუნებრივია, რომ აქაც ქცევა განსაზღვრავს ეტიუდის პრაქტიკულ ეფექტიანობას.

არსებობს ეტიუდების საფეხურობრივი სისტემა – მარტივიდან რთულისაკენ.

მარტივი ეტიუდი არ მოითხოვს რაიმე ემოციის გამოვლენას. აქ საკმარისია აღსაზრდელმა სწორად განსაზღვროს და განახორციელოს ორგანული ფიზიკური ქმედებანი.

რთულ, სიტუაციურ, ცხოვრებისეულ, კონფლიქტის შემცველ ეტიუდში კი ემოციის წარმოშობა აუცილებელია. აქ მოქმედებაში უკვე ერთვება ატმოსფეროს შეგრძნება, სიტუაციის შეფასება, რეაგირება მიმდინარე მოვლენებზე.

თუკი სტუდიელის ქცევა პირდაპირ კავშირშია წარმოსახვის თამაშთან, მაშინ ემოცია თავისთავად იბადება.

აღმზრდელის (პედაგოგის) პირდაპირი მოვალეობაა ზუსტად განსაზღვროს ემოციის ინტენსივობა და პარამეტრები. თუკი ემოცია არაბუნებრივია და მხოლოდ გათამაშებულია სტუდიელის ან სტუდენტის მიერ, აშკარაა, რომ თავად ქცევა იყო არაორგანული და ყველაფერი თავიდან უნდა იქნეს დაწყებული.

მომდევნო ეტაპი არის მუშაობა ეტიუდზე როლთან მიმართებაში.

როლის შემსრულებელმა ზოგადად უკვე იცის ვის ან რას თამაშობს. მაგრამ როლში თანდათანობით გარდასახვა მიიღწევა მხოლოდ ინდივიდუალური მიდგომით და როლში „ფიზიკური ყოფნით“. როლზე მუშაობის ასეთი მიდგომა მკვეთრად განსხვავდება სამაგიდო რეპეტიციებისაგან, რომლის პროცესში მსახიობი ცდილობს მხოლოდ წარმოსახვის ამოქმედებით დაუახლოვდეს განსასახიერებელ პერსონაჟს.

თუკი როლში ასახული არის კონკრეტული ეპოქისა და ეროვნების ტიპაჟი, პედაგოგი ყოველმხრივ განიხილავს მის სოციალურ, ფსიქოლოგიურ, ყოფით-სახასიათო თვისებებს. როცა დარწმუნდება, რომ შემსრულებელმა განყენებულად აღიქვა პერსონაჟის რაობა, იგი მას აძლევს დავალებას, რომ ფიზიკური ქცევით ასახოს განსასახიერებელი გმირი. აი აქ კი ზუსტად გამოჩნდება, რამდენად ღრმად გაიაზრა შემსრულებელმა ავტორის მიერ შემოთავაზებული და რეჟისორის მიერ განმარტებული სცენური ფსიქოტიპი.

სულ სხვა სურათი გვაქვს კლასიკური პერსონაჟების შესრულების დროს. მათ მიმართ უკვე ჩამოყალიბებულია გარკვეული სტერეოტიპები და პირველ ეტაპზე სწორედ მათი შემწეობით აიგება სცენური ქცევა.

სტუდიელს, სტუდენტს დაევალა კლასიკური პერსონაჟის თამაში, იქნება ეს ტარტიუფი, რომეო, ჩაცკი თუ დარისპანი, ივლითი, ოფელია, ბლანში თუ ზეინაბი. ამ პერსონაჟების ირგვლივ უკვე შექმნილია კონკრეტული დახასიათებანი.

თუ სტუდენტი აირჩევს იოლ გზას, იგი გაჰყვება ტიპაჟის ტრადიციულ წარმოდგენებს და მიბადვის გზით შექმნის როლს. ბუნებრივია, რომ მისი თამაში ვერ იქნება ორგანული და მოკლებული იქნება როგორც იმპროვიზაციას, ისე გულწრფელ ემოციას.

მაგრამ თუკი სტუდენტს დავალებით გვიჩვენოს ამ პერსონაჟების ქცევა მარტოობის დროს, ჩვენ მოწმენი გავხდებით იმისა, თუ რამდენად ღრმად შეიმეცნა და შეიგრძნო მან აღნიშნული პერსონაჟის ფსიქიკური რაობა.

რა ქცევა განახორციელა რომეომ, როცა შინ დაბრუნდა ტიბალტის მკვლელობის შემდეგ? აქ მთავარია თავში რა ფიქრები უტრიალებს რომეოს. მას კარგად ესმის, ახლა რაც ჩაიდინა, ისიც კარგად ესმის, თუ რა რეაქცია მოყვება მის ნამოქმედარს კაპულეტების მხრიდან. იმისდა მიხედვით, თუ რა ქცევებს განახორციელებს შემსრულებელი, ჩვენ დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, დაუახლოვდა თუ არა იგი ამ როლს.

დაუშვებელია საწყის ეტაპზე ასეთი საკვანძო სცენების გამოყენება ქცევასთან მიმართებაში. ბევრად უფრო ეფექტური და შედეგის მომტანია მარტომყოფი გმირის უბრალო ფიზიკური ქცევა საგულისხმო ჩვეულ გარემოში. ასეთ ვითარებაში შემსრულებელი იწყებს როლის არა მხოლოდ გარეგნულ ასახვას, არამედ მის გააზრებასაც, რაც უადრესად მნიშვნელოვანია მხატვრული იერსახის ჩამოყალიბების გზაზე.

ამრიგად, ეტიუდური სამუშაოები უადრესად სასარგებლოა მსახიობის როგორც აღზრდის პერიოდში, ასევე როლზე მუშაობის სხვადასხვა ეტაპზე. აქაც ყველაფერს განსაზღვრავს მისი ქცევა „შემოთავაზებულ ვითარებაში“.

სტუდენტს (სტუდიელს) უნდა ავუხსნათ, თუ რა ადგილი უკავია ქცევას ადამიანის ფსიქიკაში, რომ ქცევა ყველა ცოცხალი არსების სურვილების განხორციელების იმპულსია, მოქმედების ორიენტირია.

აღსაზრდელს ეძლევა მარტივი სავარჯიშო დავალება: წარმოიდგინოს, რომ მაიმუნია და გაღიაში ზის. რა უნდა მაიმუნს ამ კონკრეტულ, მოცემულ მომენტში? თუკი ის მშიერი, ჭამა უნდა. ქცევაც შესაფერისი აქვს. წრიალებს, ღმუის, ცდილობს მიიპყროს მომვლელის ყურადღება. ხელს იშვერს დამთვარიებლებისაკენ. სახეზე აღბეჭდილი აქვს მუდარა.

მაგრამ სულ სხვა იქნება მისი ქცევა, როცა იგი გამაძღარია და დაკმაყოფილებული აქვს ყველა ფიზიკური მოთხოვნილება. ერთადერთ რამ, რაც მას ახლა აკლია, არის თავისუფლება. ის ახლაც წრიალებს, ახლაც ღმუის, მაგრამ მისი ქცევა რადიკალურად განსხვავებულია.

იგი აპროტესტებს მისთვის აღკვეთილ თავისუფლებას. სახეზე გამოსახული აქვს ზიზღი და ბოღმა. იგი აგრესიულია დამთვალეირებლების მიმართ.

დიდ ინტერესს იწვევს ქცევის მიმართება სიტყვასთან.

აღსანიშნავია, რომ ჩვენ უნდა განვასხვავოთ სიტყვის წარმოთქმა ეტიუდური მუშაობის და სცენური ქმედების დროს.

როცა სტუდენტი წარმოადგენს ეტიუდს თავისი თავიდან გამომდინარე, სიტყვის დაბადება უშუალოდ მას უნდა დაეკისროს. ამ შემთხვევაში იგი გადის წვრთნას იმ ხიდის ასაგებად, რაც ერთმანეთთან აკავშირებს ქცევას და სიტყვას.

და თუკი მისი სიტყვები ორგანულად ეწერება მოქმედებაში, ეს იმას ნიშნავს, რომ მან სწორად ააგო ქცევის პროცესი.

სულ სხვა დანიშნულება აქვს სცენურ სიტყვას, ნაკარნახევს დრამატურგის მიერ.

დავიწყოთ იმით, რომ სცენიდან სიტყვა უნდა წარმოითქვას და არა უბრალოდ ითქვას, რასაც სამწუხაროდ ხშირად ვაწყდებით თანამედროვე თეატრის პრაქტიკაში.

გარდა ზემოთქმულისა, გარდასახვის პროცესში იცვლება მსახიობის ტემბრალური შეფერილობა, მახვილები და ზოგჯერ ტესიტურაც. ეს ყოველივე ვერ განხორციელდება ზუსტი სცენური ქცევის გარეშე.

სტუდენტის მიერ ქმედითი ანალიზის პროცესის განხორციელებისათვის საჭირო და აუცილებელი ასპექტები განაპირობებენ ცხოვრებისეული სიმართლის მიღწევას სცენაზე მოქმედებისას. ნამდვილი ქცევების მოძიება კი თავიდან აგვაცილებს მექანიკურ წაბაძვასა და ალოგიკურ მოქმედებას მოცემულ ვითარებაში.

თუკი სტუდენტი მოქმედებას დაშლის ქცევათა მიხედვით და სინამდვილიდან აღებულ ქცევათა ერთობლიობიდან გამოარჩევს ყველაზე უფრო ნამდვილსა და ლოგიკურს, მაშინ მისი სიტყვა შეიძენს ბუნებრივ ინტონაციას და სხეული კი ბუნებრივ გამომსახველობას.

სტუდენტის მიერ არჩეულ ქცევათა ნიუანსები განაპირობებენ სიტყვის წარმოთქმის ბუნებრიობას და გამომსახველობას.

ქცევითი აზროვნება სტუდენტს საშუალებას მისცემს სწორად დაადგინოს მოქმედების ტემპო-როტმი, ინტენსივობა და დინამიკა.

სწორად შერჩეული ქცევა სტუდენტს საშუალებას აძლევს სწორად განსაზღვროს მოქმედების განვითარება, ჩართოს იმპროვიზაციის უნარი და მიადწიოს შემოქმედებით ჰარმონიას.

ქცევათა რიგის დადგენა, პერსონაჟისათვის საჭირო ქცევის შერჩევა – ორგანულს ხდის მოქმედებას და წარმოშობს ვითარების დამაჯერებლობას. ამ შემთხვევაში დიდი როლი ენიჭება მსახიობის მხრიდან პერსონაჟის ფიქრის გათავისებას. ამასთან დაკავშირებით ნემიროვიჩ-დანჩენკო წერდა:

„... როგორც კი მსახიობი იგრძნობს მოქმედი პირის აზროვნების თავისებურებას, მის თვისებას, ის უკვე მხატვრული სახისკენ მიმავალ სწორ გზაზე დგას. აქედან დაიბადება მზერაც, მოძრაობის თავისებურებაც, ლაპარაკის მანერაც.“ (მ. კნებელი, 1967, გვ. 377).

სასცენო მოქმედების მთავარი განმსაზღვრელი ფაქტორი არის პარტნიორთან კონტაქტი. რაც უფრო მრავალფეროვანია ქცევა, მით უფრო მჭიდრო და დინამიკურია ურთიერთობა პიესის პერსონაჟებთან. ქცევა ერთგვარი წინაპირობაა ამ კონტაქტის დასამყარებლად.

ინტერესს იწვევს ქცევის რაობა განწყობის თეორიასთან მიმართებაში. დ. უზნაძემ სრულიად მკაფიოდ ჩამოაყალიბა მიზნის მნიშვნელობა ქცევის ჩამოყალიბების პროცესში.

განწყობა არის მსახიობის მთლიანპიროვნული მზადყოფნა მოსალოდნელი სცენური გამღიზიანებლის (მოვლენის) მიმართ, შესაბამისი მოქმედება გარკვეული მიმართულებით.

როლიდან გამომდინარე, სასცენო განწყობა მკვეთრად განსხვავდება სამსახიობო ჩვევისგან (შტამპისგან). მას ახასიათებს დინამიკურობა და მსახიობში იწვევს არსებულ ვითარებაში ყოფნის შეგრძნებას. იგი ამოქმედებს ფიქრს, გრძნობას, ურთიერთობაში რთავს ადამიანურ ფასეულობათა სისტემას. საწყის ეტაპზე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პერსონაჟის ფიქრების გათავისება მსახიობის მხრიდან. პერსონაჟის აზროვნების პროცესის დაუფლების შემდეგ, სცენური მოქმედება თავისით აისახება სცენურ ქცევაში.

როლში გარდასახვა შეუძლებელია ასეთი პროცესის გარეშე.

როგორც ფსიქიკური მოვლენა, განწყობა ყველაზე ღრმად შესწავლილ იქნა დ. უზნაძის და მისი მიმდევრების მიერ. განწყობა მრავალგვარია: მოტორული (მექანიკური), პერცეპტული (გრძნობადი), გონისმიერი (ცნობიერი), გაუცნობიერებელი (მომდინარე არაცნობიერიდან).

სცენური განწყობის შემუშავების უნარი, მხატვრულ აღქმასთან და სცენურ ჩვევებთან ერთად, განსაზღვრავს როლზე მუშაობის ეფექტურობას. განწყობა არის ორგანული იმპროვიზაციის ერთადერთი წყარო.

განწყობას თანსდევს განწყობილება – მსახიობის ზოგადტონალური, გრძნობად-ემოციური მდგომარეობა (ზოგადემოციური ფონი).

განწყობილება პირდაპირი შედეგია სწორი განწყობის, რასაც მოსდევს დრამატული ნაწარმოების გრძნობათა ბუნებაში ღრმა წვდომა.

სცენური განწყობილების გარეშე შეუძლებელია ჟანრის წარმოჩენა და სამსახიობო ანსამბლის შექმნა.

დრამატული ნაწარმოების „გრძნობათა ბუნების“ შეცნობა შესაძლებელია მხოლოდ სწორი განწყობისა და ატმოსფერული განწყობილების შემუშავებით.

ტერმინი „გრძნობათა ბუნება“ ხმარებაში დაამკვიდრეს სტანისლავსკიმ და ნემიროვიჩ-დანჩენკომ.

პიესის გრძნობათა ბუნება გულისხმობს ეპოქის სუნთქვას, პერსონაჟების გრძნობათა გამოხატვის თავისებურებას, ავტორის სტილს, მსოფლმხედველობას და მსოფლშეგრძნობას.

გამოკვეთილი „გრძნობათა ბუნება“ არის პიესის უმთავრესი ღირსება და მისი ორიგინალობის მთავარი ნიშანი. არაფერს ძალუძს განწყობისა და განწყობილების წარმოქმნა ისეთი სისაყსით, როგორც ამას ახერხებს მსახიობის სცენური ქცევა.

დ. უზნაძის მიხედვით, არსებობს ადამიანის ქცევის მრავალი ფორმა – ნებელობითი, მოწესრიგებული, გეგმიანი, მიზანდასახული, იმპულსური და ა.შ.

ნებელობის ფსიქოლოგიაში ერთ-ერთ ურყევ და ექსპერიმენტულად დასაბუთებულ ფაქტს წარმოადგენს ქცევის მოწესრიგებული მიზანშეწონილობა.

სანიმუშოდ ავიღოთ დ. უზნაძის მიერ მოტანილი მაგალითი: როდესაც სუბიექტი რასმე გადაწყვეტს, მაგ. სახლში დარჩენას დასვენების ან რაიმე სამუშაოს შესრულების მიზნით. არამედ, ვთქვათ, კონცერტზე წასვლას, ეს გადაწყვეტილება საკმარისია, რათა მან საგანგებო მოფიქრების გარეშე მიმართოს შესაფერის მოქმედებათა რიგს: ადგეს, ჩაიცვას, საკონცერტო დარბაზისკენ გაემართოს, გადალახოს წინააღმდეგობანი და სხვ.

ამ ყველაფერს დ. უზნაძე მიზანშეწონილ ქცევას უწოდებს. ასეთი ქცევა, უზნაძის აზრით, გამომდინარეობს ცენტრალური განწყობიდან.

მსახიობის შემოქმედებაში ცენტრალური განწყობის საკითხი განმსაზღვრელია როლზე მუშაობის დროს. სწორედ ცენტრალური განწყობა აამოქმედებს მსახიობის ქვეცნობიერს და ახალი შტრიხებით ამდიდრებს სცენურ იერსახეს.

ქართული სცენის რეფორმატორი კოტე მარჯანიშვილი უდიდეს ყურადღებას უთმობდა მსახიობის ქცევას, რომლის მნიშვნელობა მისთვის ცხადი გახდა სარეჟისორო პრაქტიკის გავლის შემდეგ. მის ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერებში ვკითხულობთ:

„...სცენის უბრალო მოწყობილობა ძალიან უწყობდა ხელს მსახიობთა გამოჩენა-გამოვლინებას, თუმცა მეორეს მხრივ ასეთი დეკორაცია ძალიან თავისებური აღმოჩნდა. საერთოდ კი, სწორი ფონი მკვეთრად ხაზავდა ყოველ ფიგურას და აჩენდა მცირეოდენ მოუქნელობასაც კი. იძულებული შევიქენი უდიდესი ყურადღება მიგვექცია მსახიობის პლასტიკისადმი, რომლებიც იმ ხანებში (ახლაც, მაგრამ ახლა უკვე სტუდიებსა და სპორტულ დარბაზებში დიდი აღმზრდელობითი მუშაობის წყალობით, ცხადია, სხეულის მოუქნელობა ბევრად უფრო ნაკლებია) სრულიად ვერ გრძნობდნენ თავიანთ სხეულს.

პირველად „შლიუკა და იაუმ“ ამიხილა თვალი მსახიობის „აღზრდილი“ სხეულის მნიშვნელობაზე. ამ დროიდან მსახიობებს ვუყენებ ახალ მოთხოვნებს – მას უნდა შეეძლოს ბრძანებლობა საკუთარ ფიგურაზე. ხშირად, ძალიან კარგი მსახიობი, რომელიც შესანიშნავად

გრძნობს და განიცდის თავის როლს, მშვენივრად დაუფლებულია თვალებსა და სახის მიმიკას, სრულებით ვერ ფლობს თავის სხეულს. მისი სხეული ან მთლად ინდეფერენტული რჩება მისი განცდებისადმი, ანდა იმდენად უშნოდ გამოიყურება, რომ თვით ყველაზე პათეტიკურ მომენტშიც კი შესაძლოა მაყურებლის ღიმილი გამოიწვიოს.

არასოდეს დამავეწყდება ელეონორა დუხეს ხელები. შეიძლებოდა არ გეცქირა მისი ღვთაებრივი თვალებისათვის, შეიძლებოდა არ შეგეხედათ მისი მშვენიერი სახისათვის და თვალი გედევნებინათ მხოლოდ ხელებისთვის და თქვენ სრულ შთაბეჭდილებას მიიღებდით, თუ რას განიცდიდა ამ მომენტში ეს უდიდესი მსახიობი ქალი.“ (კ. მარჯანიშვილი. „ავტობიოგრაფიული ჩანაწერები“. გამ. ხელოვნება, 1961 წ. გვ. 60-61)

საყოველთაოდ ცნობილია სანდრო ახმეტელის დამოკიდებულება ეროვნული პლასტიკის მიმართ. მან სრულიად ახალ საფეხურზე აიყვანა მსახიობის მოძრაობა სპექტაკლში და ეს გამომსახველობითი მხარე სპექტაკლის რიტმს შეუთავსა. შედეგად მივიღეთ სცენური ქცევის სრულიად ახალი სახეობა, რამაც გამოიწვია აღფრთოვანება როგორც მაყურებლის, ისე კრიტიკოსთა და თეატრის სპეციალისტთა მხრიდან.

მის ნაწერებში ვკითხულობთ:

„დღევანდელ დღეს გამეფებული პლასტიკა, კილო, ინტონაცია, სტილი – არ არის ქართულ დედაპარღვზე ასხმული. ქართულმა სცენამ ვერ შეძლო ქართველი ადამიანის სხეულის მოძრაობის შესწავლა, ამ მოძრაობის ძირითადი რიტმის განვიღვა-გამოცნობა და ქართული ელფერით მოცული პლასტიკის შექმნა სცენაზე...“

...ქართველი მსახიობი სიტყვა-გამოთქმულობას მოუფიქრებელ პლასტიკას უსადაგებს. მონოლოგი და პლასტიკა დისჰარმონიულია მის თამაშში.“ (ალ. ახმეტელი. წერილები. გამ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, თბ., 1964, გვ.61)

სცენური ქცევის პრობლემა აქტუალურია ყველა დროსა და ყველა ქვეყანაში.

აი, როგორ განსაზღვრა სცენური ქცევის რაობა ცნობილმა ქართველმა რეჟისორმა დ. ალექსიძემ:

„სასცენო ურთიერთობა ხომ პარტნიორთა ერთმანეთზე ზემოქმედებაა. ჩემი ქცევა განსაზღვრავს პარტნიორის ქცევას და პირუკუ, პარტნიორის ქცევა მაიძულებს მე შევეგუო, შევუთანხმო და ვიმოქმედო მისი მოქმედებებისა და ქცევის შესაბამისად. უფრო მნიშვნელოვანი მოქმედებები საქციელთა ხასიათს იძენს და აი ამათგან (ამ ქცევათაგან) შედგება ყოველი როლი.“ (დ. ალექსიძე. „რეჟისორის მუშაობა სპექტაკლზე“, გვ. 89)

~ქცევა სამსახიობო ხელოვნების უძლიერესი გამომსახველობითი საშუალებაა. მისი შემწეობით მსახიობი გადმოსცემს პერსონაჟის განცდებს, ფიქრებს, სულიერ რაობას. ქცევა გამომდინარეობს გმირის სულიერი ცხოვრებიდან, მაგრამ აისახება ფიზიკურ ქმედებაში, მოძრაობაში, მეტყველებაში. აქ მქდავნდება ადამიანის მიზნები, რასაც მოსდევს მისი შინაგანი სამყაროს გამომხეურება (მსოფლმხედველობა, აზრები, ნება, გრძნობები და ა.შ.)

ადამიანი განუყრელადაა დაკავშირებული გარესამყაროსათან და სწორედ მოქმედებით ცდილობს თავისი მიზნების რეალიზებას. ადამიანის მიზნებს კი წარმოშობს კონკრეტული და ზოგადი ცხოვრებისეული ინტერესები, გამოცდილება, მსოფლმხედველობა, ხასიათი, აღზრდა, გემოვნება, ჩვევები. როლში გარდასახვა წარმოდგენილია ყოველივე ამის გათვალისწინების გარეშე. ეს ყოველივე კი, პირველრიგად აისახება მის ქცევაში.

მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მსახიობის მიერ პერსონაჟის გამოძერწვა დაუსრულებელი პროცესი იქნებოდა, მასთან საშველად მისი ინტუიცია რომ არ მოდიოდეს. ხოლო ინტუიციის ამუშავების საუკეთესო საშუალებაა მოქმედება, ანუ ყურადღების კონცენტრირება პერსონაჟის მიზნებსა და ამოცანებზე.

როგორც კი მოქმედება გადაიზრდება ქცევაში, როლი იწყებს გაცოცხლებას.

ეს ყოველივე აუცილებელია მაშინაც კი, როცა როლი იქმნება პირობითი ხერხებით (პარაბოლა, სიმბოლო, გროტესკი და სხვ.).

პირობითობა ეფექტურია მხოლოდ მაშინ, როცა ის რეალობიდან არის ამოზრდილი.

პირობით-მხატვრულ თეატრში მსახიობი სცენაზე სიტყვებს ხაზგასმით, სტილიზებულად წარმოთქვამს. ის სცენაზე ჩვეულებრივად კი არ დადის, არამედ მხატვრულად მოძრაობს.

მაგრამ წარმოთქმაც და მხატვრული მოძრაობაც ეფექტურია მხოლოდ ზუსტი მოქმედების წყალობით, რაც გულისხმობს პარტნიორის მოსმენას, მასზე ზემოქმედებას, მისი ზემოქმედების აღქმას და განცდას. ამაზეა დამოკიდებული პირობით თეატრში როლის ინტერპრეტაცია და გამოსახვის მხატვრული ფორმაც.

ბევრს მიაჩნია, რომ სტანისლავსკის მეთოდოლოგია მოძველდა, რომ იგი თითქოსდა თავისი დროის კუთვნილებდა. ამ დროს იხსენებენ ხოლმე ანტონენ არტოს და მის „სისასტიკის თეატრს“, ბერტოლდ ბრეხტს და და მის „ეპიკურ თეატრს“, იხსენებენ გორდონ კრევის „ზემარიონეტის თეორიას“, ეჟი გროტოვსკის თამამ ექსპერიმენტებს გრძნობათა გაშიშვლების სფეროში, „აბსურდის თეატრს“ და ა.შ.

მაგრამ საქმე ისაა, რომ სტანისლავსკიმ, – ერთადერთმა სცენის ამ ყველა რეფორმატორს შორის, მსოფლიოში პირველმა აღმოაჩინა სცენაზე ადამიანის ორგანული ქცევის კანონი, რასაც გვერდს ვერ აუვლის ვერც ერთი მხატვრული მიმდინარეობა თეატრალურ ხელოვნებაში.

როცა ადამიანი მოქმედებს, იგი აუცილებლად აწყდება წინააღმდეგობას, რომელც უნდა დაძლიოს, რომელიც უნდა გადალახოს. ასეთ დროს იგი ასრულებს მოქმედებას, რასაც ახლავს ზოგჯერ რთული, ზოგჯერ კი უმარტივესი ფიზიკურ მოძრაობები.

და თუკი ამ ფიზიკურ მოძრაობებს სწორად განვსაზღვრავთ, იგი გადაიზრდება ქცევაში, რის შედეგად მოქმედება მიზნობრივი, ქმედითი და, რაც მთავარია, გამომსახველი გახდება. ეს არის, სწორედ, სტანისლავსკის სისტემის საფუძველთა საფუძველი, ის ერთეული, ის ცნება, რასაც ჩვენ, სტანისლავსკის კვალად, მოქმედებას ვუწოდებთ. ეს არის სწორედ მისი აღმოჩენის არსი.

ჩვენ არ ვფიქრობთ, თუ როგორ ვიმოქმედოთ, როგორ განვიცადოთ, რანაირად გამოვხატოთ ეს. და აი, სტანისლავსკიმ თავის პედაგოგიურ და რეჟისორულ პრაქტიკაში აღმოაჩინა, რომ აზრი და მოქმედება – ცნობიერი მოვლენებია, ხოლო გრძნობა და შეწყობა-შეგუება – არაცნობიერი. ამიტომაც უნდა დავეყრდნოთ ცნობიერს, რათა ქცევცნობიერება ავამოქმედოთ. მსახიობის შემოქმედების მთელი პროცესი – ეს არის გზა ცნობიერიდან ქვეცნობიერისაკენ და ამ გზაზე შეიძლება მივალწიოთ ჭეშმარიტად შთაგონებულ შესრულებას.

სცენური ქმედების ფიზიკური გამოხატვა თავისთავად მექანიკური, არაცნობიერი პროცესია. ესაა სწორედ იმპროვიზაციის წყარო, რაც წარმოქმნის კიდევ მომნუსხველ სიმართლეს. სწორედ ეს მოულოდნელობა, წინასწარ დაუგეგმავი, მთლიანად სპონტანური შემოქმედებითი მომენტი ბადებს მსახიობისა და მაყურებლის ურთიერთ ჩართულობას სცენური მოქმედების მიმართ.

სტანისლავსკი ამბობდა, რომ თუკი მაყურებელი მსახიობის მიერ მხოლოდ სიტყვების წარმოთქმიდან იღებს ინფორმაციას, მოქმედება მონოტონური, არასაინტერესო ხდება.

ხოლო თუკი მაყურებელი თვალს ადევნებს ფიზიკური მოქმედებებისაგან შემდგარ მოქმედების ორგანულ პროცესს, მაშინ სიტყვები თავისთავად შედიან მაყურებლის ცნობიერებაში. სწორედ ეს არის მოქმედების ბუნებრივი და კანონზომიერი შედეგი. ქცევა სიტყვების ყველაზე მძლავრი შემწეა.

სტანისლავსკის მიაჩნდა, რომ ატმოსფეროს, სიტუაციის, პარტნიორის სიტყვებისა და ქმედების შეფასება, მსახიობის ნიჭიერების ყველაზე მთავარი ნიშანია.

მაგრამ მან ვერ მოასწრო შეექმნა მწყობრი მეთოდოლოგია ისეთ რთულ სფეროში, როგორცაა მსახიობის თამაშიდან წარმოშობილი სპექტაკლის „გრძნობათა ბუნება.“

ერთია, როცა რეჟისორი კარნახობს მსახიობს მოცემული პიესის „გრძნობათა ბუნების“ თავისებურებას, და სულ სხვაა, როცა მსახიობი ქცევის შემწეობით თავად იმსჯელებს პიესაში მოცემული „გრძნობათა ბუნებით“. ცხადია, ასეთ ვითარებაში მსახიობის ორგანული ქმედება შეუდარებლად უფრო ეფექტურია.

ცხადია, ნაკლები ინტენსივობით, მაგრამ „გრძნობათა ბუნებას“ შეიცავს პირობითი გა-

მომსახველობის თეატრიც. საწყის ეტაპზე აქაც აუცილებელია ფსიქოლოგიური ფუნდამენტის შექმნა, რაც ისევ და ისევ მსახიობის ქცევასთან არის დაკავშირებული. თუ როგორ და რა გზებით მიიღწევა ეს, ამაზე ცალკეულ პარაგრაფებში გვექნება საუბარი. ყურადღება, კუნთების თავისუფლება, ფანტაზია, ტემპო-რიტმი, წარმოსახვა, ემოციური მეხსიერება – ეს ყოველივე მიღწეულ უნდა იქნეს ქცევის შემწეობით. მხოლოდ ამ შემთხვევაში მსახიობის თამაში შეიძენს ორგანულობას. ქმედების ორგანულობა კი მაყურებელზე ზემოქმედების ყველაზე მძლავრი იარაღია.

Tamar Khizanishvili

Shota Rustaveli Georgian Theatre and Cinema University
Tbilisi, Georgia

AN IMPORTANCE OF SCENE ACTION IN THE MODERN THEATER

Abstract

The scene action had a great value in the history of the Theater. However, the most significant attention has been given only in 20th century. This time in the history of Theater has been considered as a mind twisting, which inspired group of artists and directors. Since then, the scene action has been dominating in the field of various performing schools and aesthetic traditions. Even more, some performing schools mostly those, grounded on the „verbal“ action transformed to the scene action.

This thesis aims to prove an importance of the scene action in terms of the haunting an audience in the modern time theater. It illustrates each aesthetic tradition of the scene action and finds the most appropriate and successful form of it. We discuss scene action paradigms through historic lines and look at the scene action traditions around the globe.

The rational of this thesis comes from the pedagogic obsession, which is grounded on the believe that students will be trained according to the scene action tradition. Therefore, the body text has been filled with various kinds of examples from the staged performances, trainings and etudes. However, we emphases on the pedagogic system of Konstantin Stanislavski and Mikhail Chekov, both highlighting an importance of the psychological aspects of the scene action. In this regard, we ask two research questions: (1) How can be integrated and later on used the scene action paradigms (psychological aspect) in the pedagogy? and, (2) What mechanisms and tools has to be referred for the successful incorporation of the scene action?

Keywords: Culture, Theatre.

ნიკო ჯავახიშვილი

*ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
თსუ ასოცირებული პროფესორი
თბილისი, საქართველო*

ოსეპი საქართველოს სამეფო დროშის ქვეშ (XVIII-XIX საუკუნეები)

წინამდებარე გამოკვლევის მიზანია, რომ ერთ მთლიანობაში გაანალიზოს და წარმოაჩინოს საქართველოს სამეფოს დროშის ქვეშ დარაზმულ ოს მეომართა ბრძოლა XVIII-XIX საუკუნეებში.

ოსი მეომრები თავდადებით იბრძოდნენ: 1) XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში – ქართველი მეფეების: თეიმურაზ II-ის, ერეკლე II-ისა და გიორგი XII-ის სამეფო ლაშქარში; 2) XIX საუკუნის პირველ ათწლეულში – ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის

მებრძოლი ქართლ-კახეთის სამეფო ოჯახის წევრების, ბაგრატიონი უფლისწულების: იულონ ერეკლეს ძის, ფარნაოზ ერეკლეს ძის და ლევან იულონის ძის ლაშქარში.

სტატიაში მოკლედ არის წარმოდგენილი აღნიშნული ბრძოლის ისტორიის ძირითადი, საკვანძო მომენტები.

ოსები ბაგრატიონ ხელმწიფეთა სამსახურში (XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი)

XVIII საუკუნის შუა ხანებში საქართველოში შექმნილ უძძიმეს საგარეო და საშინაო ვითარებაში, ქართველ მეფეებს ჩრდილოკავკასიელ მთიელთა და მათ შორის ოსთა სახით საიმედო დასაყრდენი ეგულებოდათ. ქართლსა და კახეთში მამა-შვილის – თეიმურაზ II-ის (1700-1762) და ერეკლე II-ის (1720-1798) გამეფების (1744) შემდეგ ქართველთა და ოსთა (და საერთოდ ჩრდილოკავკასიელთა) საბრძოლო თანამეგობრობა გაცილებით ინტენსიური გახდა. გვირგვინოსანი მამა-შვილი ჩრდილოკავკასიელებში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა. ეს ბუნებრივიცაა, ვინაიდან მთიელები ქართველ მეფეებს ტრადიციულად მიიჩნევდნენ როგორც თავიანთ სუზერენებად, ასევე ნათესავეებადაც. თეიმურაზ II-ის მეუღლის, თამარის დედა – რუსუდანი (მეუღლე ვახტანგ VI-ისა) – ყაბარდოს დიდი მთავრის ასული იყო. მისი ოჯახი მთელ ჩრდილო კავკასიაში უდიდესი გავლენით სარგებლობდა. ყაბარდოს დიდი მთავრის ქვეშევრდომობაში მოქცეულნი იყვნენ არა მხოლოდ ადგილობრივი ჩერქეზები, არამედ მათი მეზობელი ოსები, ყარაჩაელ-ბალყარელები და ინგუშთა ნაწილიც. ჩრდილოკავკასიელთა უმეტესობა ერეკლე II-ს ერთგულად ემსახურებოდა. გამონაკლისს წარმოადგენდა დაღესტნელთა ნაწილი, რომელიც ქართველი მოსახლეობის ძარცვაზე ხელს არ იღებდა. ნადირ-შაჰის მოკვლის (1747) შემდეგ, სპარსეთსა და მის ქვეშევრდომობაში მყოფ სახანოებში არეულობა დაიწყო. სპარსეთის ბატონობისაგან განთავისუფლებულ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ჰეგემონობის მოსაპოვებლად სისხლისმღვრელი ბრძოლა გაჩაღდა. მისი მიმდინარეობისას საქართველოს უპირატესობა აშკარად გამოიკვეთა. ამიერკავკასიაში არსებული 14 სახანო სპარსეთის ქვეშევრდომობაში ნომინალურად რჩებოდა. არსებული მდგომარეობიდან გამომდინარე, ერევნის და განჯის სახანოთა მმართველებმა დახმარებისათვის ქართლისა და კახეთის მეფეებს მიმართეს. საგარეო საფრთხისაგან თავდაცვის უზრუნველყოფის მიზნით, მათ ქართველ მეფეთა მფარველობაში შესვლა ამჯობინეს. ეს ვითარება თეიმურაზმა და ერეკლემ თავიანთ სასარგებლოდ გამოიყენეს. მათ 1748-1750 წლებში სახანოთა შემოერთებისათვის მნიშვნელოვანი ბრძოლები აწარმოეს და ამაში ჩრდილოკავკასიელებიც დაიხმარეს. ჩრდილო კავკასიასთან აღმოსავლეთ საქართველოს კავშირის განმტკიცებაზე დადებითად იმოქმედა გეოგრაფიულად მათ შორის მდებარე ფაქტობრივად დამოუკიდებელი საფეოდალოების – არაგვისა და ქსნის საერისთავოების გაუქმებამ და მათმა შესვლამ ქართლ-კახეთის შემადგენლობაში. 1743-1744 წლებში ეს მნიშვნელოვანი ღონისძიება ერთობლივად განახორციელეს თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ. ამის შემდეგ, ქართლ-კახეთსა და ცენტრალურ ჩრდილო კავკასიას შორის მიმოსვლა ინტენსიური გახდა. ქართველ მეფეთა მიერ მოწოდებულ ლაშქრობებში ოსები, ისევე როგორც სხვა ჩრდილოკავკასიელები (ძირითადად ჩერქეზები და ვაინახები) ინტენსიურად მონაწილეობდნენ. ერთგულ მოკავშირეებს ქართველი მონარქები უხვი საბოძვრით აჯილდოებდნენ, რასაც ბრძოლის ველზე ერთობლივად მოპოვებული ნადავლის ნაწილიც ემატებოდა. საქართველოს სამხედრო ღონისძიებებში ჩრდილოკავკასიელები გასამრჯელოს ფასად მონაწილეობდნენ. საქართველოს დროშის ქვეშ იბრძოდნენ როგორც „პირ-იქითი“ ანუ ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ოსები, ასევე შიდა ქართლის მთიანეთში მოსახლენიც. მეფეები გასამრჯელოს მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსულ ოსებს აძლევდნენ. რაც შეეხება საქართველოში მცხოვრებ ოსებს, ისინი მეფეებს, ადგილობრივ მთიელთა მსგავსად, ქვეშევრდომთა რანგში ემსახურებოდნენ. აქედან გამომდინარე, ისინი გამარჯვების შედეგად მოპოვებული ნადავლის გარდა, სხვა გასამრჯელოს ვერ იღებდნენ. XVIII საუკუნის 60-იანი წლებიდან ერეკლე II-მ დამორჩილა სამხრეთ კავკასიის სახანოთა უმრავლესობა, რაშიც წვლილი ოსებმაც შეიტანეს.

ფანა-ხანისა და აზატ-ხანის დამარცხება

1750 წელს ქართველთა, ოსთა და ჩერქეზთა კოალიციურმა ლაშქარმა დაამარცხა შირვანის მფლობელი ფანა-ხანი, რაც თბილისში ზემოთ აღინიშნა. თეიმურაზ II-მ დააჯილდოვა ოსები და ჩერქეზები და სამშობლოში პატივით გაისტუმრა.

1751 წელს თავრიზის მფლობელმა აზატ-ხანმა, რომელიც ავღანელი იყო და რომელსაც მთელი სპარსეთის ხელში ჩაგდება და შაჰინშაჰობა სურდა, ავღანთა ჯარით ქართლ-კახეთის მოხარკე ერევნის სახანო დალაშქრა. ერევნის ხანმა დახმარებისათვის მიმართა თავის სიუხერენ ქართველ მეფეებს, რომლებმაც თავიანთი წარმომადგენლები გაგზავნეს „ჩერქეზში, ოსეთში და მთების ქვეყნებში, ჯარები დაიბარეს და აქაც მზადება შექნეს ჯარებისა“.

ოსთა ჩამოსვლას ასე იუწყება საისტორიო წყარო: „მოვიდა ქალაქში ჯარი ოსეთისა პირიქითნი კაცნი. უბოძა მეფემა უღუფა და გაუმძღვარა კაცნი და გაუგზავნა ძესა თვისსა, მივიდნენ, შეეყარნენ მეფეს ირაკლის ბანბაკში“. ჩრდილოკავკასიელთა დაბინავებისა და სურსათ-სანოვაგით უზრუნველყოფის თადარიგი ერეკლე II-მ ადრევე დაიჭირა. მისი ორგანიზატორული უნარის შესახებ ნათელი ხდება მისი წერილიდან თავად რევაზ ამილახვრისადმი. ერევნის მახლობლად, ყირბულახთან მომხდარ ბრძოლაში ერეკლე II-მ აზატ-ხანის 18000-კაციან ჯარს სძლია. ქართველთა ჯარი მტრის ლაშქრის მეხუთედ იცო. ამ გამარჯვებამ ქართველ მეფეთა ავტორიტეტი აამაღლა.

ჰაჯი-ჩალაბის დამარცხება

ამიერკავკასიურ სახანოთა მნიშვნელოვანი ნაწილის ქართლისა და კახეთის ქვეშევრდომობაში შესვლას ამ რეგიონში ძალთა გადანაწილება მოჰყვა. ამან გამოიწვია შაქის სახანოს დამარცხებისა და მისი პირველი დამოუკიდებელი მმართველის ჰაჯი ჩელები ყურბან-ოღლუს გაღიზიანება და დაღესტნელ ტომთა შემოსევების გახშირება ქართლ-კახეთში. თავდაპირველად, ჰაჯი-ჩალაბი ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკურ უპირატესობას აღიარებდა და 1749-1750 წლებში ყარაბაღის დასამორჩილებლად მოწყობილ ლაშქრობაში ქართველ მეფეთა მოკავშირე იყო, თუმცა საიდუმლოდ მათთან საბრძოლველად ემზადებოდა.

1751 წლის იანვარ-თებერვალში, ქართული ჯარის მიერ ჭარ-ბელაქის ე. წ. „უბატონო თემების“ დასამორჩილებლად მოწყობილ ლაშქრობაში ჰაჯი-ჩალაბიც მონაწილეობდა. იქ მან უღალატა ქართველებს და 11 თებერვალს, მდინარე აგრიხაისთან (აზერბაიჯანი) გამართული ბრძოლის გადამწყვეტ მომენტში, მოწინააღმდეგის მხარეზე გადავიდა. ამ ბრძოლაში გამარჯვებულმა ჰაჯი-ჩალაბმა კაკის სასულთნო და ჭარ-ბელაქანი დაიმორჩილა. ამის შემდეგ, მას ამიერკავკასიაში პირველობის პრეტენზია გაუჩნდა და ჩამოაყალიბა ანტიქართული კოალიცია, რომელშიც შაქთან ერთად შევიდნენ: ხუნძეთის, ყუბის, ყარაყაიტაგის და სხვა სახანოები.

1752 წლის აპრილში, განჯასთან ბრძოლაში ჰაჯი-ჩალაბის ლაშქარმა, ქართულ ჯარს მეორედაც სძლია. ქართლისა და კახეთის სამეფოების საერთაშორისო პრესტიჟის შესანარჩუნებლად, აუცილებელი გახდა ამ გათავხედებული ყოფილი ქვეშევრდომის საკადრისად დასჯა. ამიტომ, ერეკლე II-მ და თეიმურაზ II-მ გადამწყვეტი ბრძოლისათვის სამზადისი დაიწყეს. მათ ჩრდილოკავკასიელთა ლაშქარის დასაქირავებლად და ჩამოსაყვანად ზურაბ ზედგინიძე გაგზავნეს. საშიში მტრის გასანადგურებლად დაწყებული მზადების ორგანიზატორი ერეკლე იყო. მეფეთა ბრძანებით, სამეფო ხაზინიდან გამოიტანეს ოქრო-ვერცხლის ნივთები და თბილისის ზარაფხანაში მთიელთა დასაქირავებელი ფული მოჭრეს. ამის შემდეგ, გადაწყდა, რომ ჩრდილოკავკასიელებთან მოლაპარაკების მიზნით თვით მეფე ერეკლე წასულიყო.

1752 წლის აპრილში ერეკლე II ჩერქეზ ფეოდალებთან შესახვედრად ხევში ჩავიდა. როგორც პ. ორბელიანი წერს, მეფე „წაბძანდა თვით ჩერქეზში, მიბძანდა, ხევში დადგა, იქიდან გაგზავნა თავადთა შვილნი ჩერქეზში. სანამდის შემოეყრებოდა ჩერქეზი, მანამდის

შემოეყარა ჯარი ოსეთისა. მოვიდნენ უფროსნი კაცნი ჩერქეზისანი და მეფეს ერეკლესთან განარჩივეს ჯარის საქმე და გაურიგეს ჯარს ჯამაგირი. წავიდნენ ესენი, შეყარეს ჯარი. წინ მოვიდა ხუთასი კაცი ჩერქეზთა და ამათ მიუძღვა მეფის ერეკლეს ბიძა, ჩერქეზის ბატონი“.

19 ივნისს ერეკლე II კათალიკოს ანტონ I-ს წერდა: „ორ-სამ დღეში დვითთ ჭვეისაკენ წავალთ და ეგების ჩერქეზშიაც წასვლა მოგვიკიდეს“. ივლისში მეფე დამატებითი ლაშქრის ჩამოსაყვანად კვლავ ჩრდილო კავკასიისაკენ გაეშურა. მან თავაურ-ქურთაულ ოსთა და ჩერქეზთა ლაშქარი საქართველოში შემოიყვანა და დილომში დააბანაკა. 4000-კაციანი კოალიციური ლაშქარი მტერთან გენერალური ბრძოლისათვის მზადებას შეუდგა. მათთან პირისპირ შეტაკებას ერიდებოდა მტრის მრავალრიცხოვანი ჯარი, რომელსაც ჰაჯი-ჩალაბის ვაჟი ალა-ქიში სარდლობდა. მასთან ერთად იყვნენ მისი მოკავშირეები – ლეკები და განჯის ხანი თავისი ჯარით.

1752 წლის აგვისტოს ბოლოს, ქართული ჯარი თბილისიდან გამოვიდა. ეს საკმარისი აღმოჩნდა, რომ ბაიდარში დაბანაკებულ, შეშინებულ მტერს პოზიციები მიეტოვებინა და ყაზახში გადაბარგებულიყო. უკუქცეული მტრის გარკვეული ნაწილი ჩრდილოკავკასიელთა მოწინავე ლაშქარმა გაანადგურა. მტერმა განჯასთან გამაგრება სცადა. კოალიციურ ლაშქარს სათავეში მამა-შვილი – თეიმურაზ II და ერეკლე II ჩაუდგნენ. მათ ქვეითი ჯარი მოწინააღმდეგის მიერ მიტოვებულ პოზიციებში ჩააყენეს და გაქცეულ მტრეს კავალერიის თანხლებით დაედევნენ. მოწინავე ლაშქარს სათავეში ერეკლე II ჩაუდგა. საგანგებოდ არჩეულ თავადებთან და ოს-ჩერქეზთა ლაშქართან ერთად, მას გვერდს უმშვენებდა ქიზიყელთა ჯარი მოურავ თამაზ ანდრონიკაშვილის მეთაურობით. 1 სექტემბერს, შამშადილოში, თულქითაფასთან მომხდარ ბრძოლაში თავი ისახელეს, როგორც ქართველებმა, ასევე მათმა ოსმა და ჩერქეზმა თანამებრძოლებმაც. ამ გამარჯვებას საქართველოსათვის დადებითი შედეგები მოჰყვა. შაქის ხანის მიერ შექმნილი მაჰმადიანური სახანოების კავშირი დაიშალა, ხოლო ხანებმა კვლავ ქართველ მეფეთა ერთგულება აღიარეს. ჩრდილოკავკასიელ მოკავშირეებს ქართველებმა სათანადო პატივი სცეს. მათ მთიელთა მეთაურები ქალაქში დააბინავეს, ხოლო ჯარი დილომს დააბანაკეს და ხუთი დღის განმავლობაში მოაღხინეს. მას შემდეგ, როდესაც ჩრდილოკავკასიელები წასასვლელად გაემზადნენ, მეფეებმა ისინი უხვი საბოძვრით დააჯილდოვეს. წასვლისას ჩრდილოკავკასიელთა მეთაურნი მეფეებს შეპირდნენ: „რასაც დროს თქვენი ბძანება მოგვივიდეს, მაშინვე ჯარით გიახლოთო, ჩვენი თავი თქვენს სამსახურზე დაგვიდვიო“.

ნურსალ-ბეგის დამარცხება

1754 წელს, ხუნძეთის (ავარიის) მფლობელმა ნურსალ-ბეგმა ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ ახალი სამხედრო კოალიციის ჩამოყალიბება სცადა. მოლაპარაკების თანახმად, ნურსალ-ბეგის გამარჯვების შემთხვევაში, მის კოალიციაში გასაერთიანებლად მზად იყვნენ: შაქის ხან ჰაჯი-ჩალაბის ვაჟი ალა-ქიში, შირვანისა და განჯის ხანები, კაკის სულთანის და დაღესტნელი სურხავი თავ-თავიანთი ჯარებითა და ჭარულ ლეკთა ლაშქარი. პ. ორბელიანის ცნობით: „ამათ ყოველთა პირი მიეცათ. თუ ხუნძახის ბატონი ქართველსა და კახ ბატონზე გაიმარჯვებდა, ეს კაცნი სულ ქართლსა და კახეთზე მოვიდოდნენ და ვითაც მტერნი იყვნენ, ეგრევე ააოჭრებდენ, დაატყვევებდენ“. თეიმურაზ II-მ და ერეკლე II-მ თავიანთი ჩრდილოკავკასიელთა თანამებრძოლები კვლავ მოიხმეს. „გაგზავნეს მეფეთა კაცნი ჩერქეზში, აღუთქვეს მისაცემელი ფრიადი და დაიჭირეს ჯარი, ეგრევე ოსისა და მთის ჯარები, კავკასიიდან მოიწვიეს ჯარები“. ქართლ-კახეთის ცალკეული დასახლებული პუნქტების (რუისპირი, ახმეტა, დუშეთი და სხვ.) დარბევისა და გადაწვის შემდეგ, იმავე წლის აგვისტოში, ნურსალ-ბეგის მრავალრიცხოვანმა ლაშქარმა მჭადიჯვრის ციხეს ალყა შემოარტყა. ჩრდილოკავკასიელთა დაგვიანების გამო, ერეკლე II იძულებული გახდა, რომ მტერს მხოლოდ ქართველთა ლაშქრით შეებოდა. 16 აგვისტოს გამართულ ბრძოლაში, წარმატებებით გათამამებული მოწინააღმდეგე ქართველებმა სასტიკად დაამარცხეს, ხოლო მტრის სარდლის ბიძა და ბიძაშვილი მოკლეს. უკვე გამარჯვებულ მეფეს ჩრდილო კავკასიიდან დაბარებუ-

ლი ლაშქარიც ეახლა. როგორც მემამულიანე მოგვითხრობს: „ჩამოვიდნენ ანანურს ჯარი ჩერქეზისა, კალმუხისა, ჯიქისა, ქიშტისა, ღლიღვისა, ნოლისა და ოსისა. ამა ქვეყნების ჯარები თავ-თავისისა უფროსითა კაცითა იყვნეს. ესენი სხვადასხვა რჯულთა მსახურნი, მაჰმადიანნი და უფრორე კერპთ-მსახურნი... კარგ-ცხენოსან-მოისარნი და ფიცხად-მქცეველნი. გამოუძღვა ერისთავი ჯიმშერ და ჩამოიყვანეს ქალაქსა თბილისსა მახლობელ, დააყენეს დიდუბეს, დააყენეს მემანდარნი და უბოძეს ულუფა კმა სამყოფელად მათთა“. ჩრდილოკავკასიელთა ჩამოსვლამ და ტაბახმელაში დაბანაკებამ საქართველოს მტრები ძლიერ შეაშფოთა. როგორც საისტორიო წყარო გვაუწყებს, „გაგარდა ყოველგან კმა: „ქართველ ბატონს უცხო ჯარები უშოვნია და დიდი ჯარი შეუყრიო“. შემინდენ გარემოს მტრები და ფიქრი შეექნათ, ხუნძახის ბატონზე გამარჯვებაც შეეცოთ“. მოგვიანებით, ჩრდილოკავკასიელნი დიდმის ველზე დააბანაკეს. ვინაიდან, მათი შიშით, მტერმა თავდასხმა ვეღარ გაბედა, მადლიერმა ერეკლე II-მ მთიელები უხვად დააჯილდოვა და სამშობლოში გაისტუმრა.

ნურსალ-ბეგის მეორედ დამარცხება

დამარცხებით გაბოროტებულმა ნურსალ-ბეგმა ქართლ-კახეთის წინააღმდეგ ახალი კოალიცია ჩამოაყალიბა. მასში გაერთიანდნენ: თარღუს შამხალი, სურხაი-ხანი, ჰაჯი-ჩალაბის შვილი ალა-ქიში, კაკის სულთანი, განჯის ხანი თავ-თავიანთი ჯარებითა და ჭარელი ლეკები. 1755 წელს ნურსალ-ბეგმა საქართველოში მეორედ ილაშქრა. მისი მეთაურობით დაღესტნისა და ჭარ-ბელაქნის 20000-კაციანი ლაშქარი კახეთისაკენ დაიძრა. ჩრდილო კავკასიიდან ჯარის ჩამოსაყვანად ერეკლე II-მ თავადი რამაზ ანდრონიკაშვილი გაგზავნა. ჩამოსულ მცირერიცხოვან ლაშქარს სათავეში ერეკლე II-ის ძის, გიორგი ბატონიშვილის სასიამორო, ყაბარდოელი ფეოდალი ედგა. მტერმა ყვარლის ციხეს ალყა შემოარტყა, მაგრამ ვერ აიღო. ციხე კარგად იყო გამაგრებული, რის გამოც მისი ალყა გაჭიანურდა. ერეკლე II-მ მოწინააღმდეგის კოალიციური ჯარის დაქსაქსვა სცადა. ამ მიზნით, მან ქიზიყელ ცხენოსნებს ჭარ-ბელაქანი დააღაშქვინა, რითაც იქაური ლეკები იძულებულნი გახადა, რომ ალყა მოეხსნათ და სამშობლოში დაბრუნებულიყვნენ. ამ ფაქტმა მოკავშირეთა შორის უთანხმოება ჩამოაგდო. ჭარელების მაგალითს სხვებმაც მიბაძეს. კაკის სულთანი, სურხავი და ჰაჯი-ჩალაბი თავ-თავიანთი ლაშქრებითურთ წავიდნენ და ხუნძეთის ნუცალი მარტო დატოვეს. მტრული კოალიცია ერეკლემ ასე მოხერხებულად დაშალა. ჩრდილოკავკასიელებმა თავი ამ სამხედრო კამპანიაშიც ისახელეს, რადგან თბილისში დაბრუნებულმა მეფეებმა ისინი თავიანთი ლაშქრის გამორჩეულ მეომრებთან ერთად დააჯილდოვეს.

ჩონჩოლ-მუსას და კოხტა ბელადის დამარცხება

საქართველოში დაღესტნელთა გამუდმებული თარეშით, ქართველ მოსახლეობასთან ერთად, ადგილობრივი ოსებიც შეწუხებულნი იყვნენ. ამიტომ, თავდადებულ ბრძოლას მტრის წინააღმდეგ ისინი პირადი უსაფრთხოების დაცვის მიზნითაც აწარმოებდნენ. 1759 წელს დაღესტნელთა 8.000-კაციანი ლაშქარი ჩონჩოლ-მუსასა და კოხტა ბელადის მეთაურობით ქართლ-კახეთში შემოიჭრა. მტერი ორად გაიყო. მისმა ერთმა ნაწილმა ჩონჩოლ-მუსას მეთაურობით სამაჩაბლო დალაშქრა და აჩაბეთში მრავალი ქართველი დაატყვევა. ამის შემდეგ, მტერმა დაარბია სამაჩაბლოს ოსები და ავნევს მიაღვა. ქართველებმა მტერს ამჯერადაც სძლიეს.

ოსთა სამსახური ქართლ-კახეთის სამეფოს ჯარში XVIII საუკუნის ბოლო მესამედში

ქართველი და ოსი ხალხების საბრძოლო თანამეგობრობა შემდგომ პერიოდშიც წარმატებით გრძელდებოდა. ოსებმა თავი მრავალჯერ ისახელეს. მათ ბაგრატიონი გვირგვინოსნებიდან ჯამაგირი ძველთაგანვე ჰქონდათ დანიშნული და მის საფუძველზე საქართველოს დროშის ქვეშ ერთგულ სამხედრო სამსახურს ეწეოდნენ. ჯამაგირის წიგნები მათ პე-

რიოდულად უახლდებოდათ. სწორედ ეს განაპირობებდა, რომ ქართველ მეფეთა მიერ გაგზავნილი მოწვევის მიღებისთანავე, ისინი საქართველოში დაუყოვნებლივ ჩამოდიოდნენ. ოსთა ჯარის მოწვევის შესახებ ქართულ საისტორიო წყაროებში ხშირად არის აღნიშნული. მათში ყველგან იგულისხმებიან ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ოსები. საქართველოში მცხოვრები ოსები ქართულ ჯარში ისეთივე ვალდებულებით იკრიბებოდნენ, როგორც ქართველი მთიელები. მეფეთა მიერ გაცემული ჯამაგირის წიგნები ძირითადად თავაურის თემში მცხოვრებ ოსებს ჰქონდათ მიღებული, ვინაიდან დარიალის ჭიშკარზე გამავალი გზის ჩრდილოეთი ნაწილი მათზე გადიოდა. ამის გამო, ქართველი მეფეები მათ გამორჩეულად წყალობდნენ.

1769 წლის ზაფხულის მიწურულს რუსული ჯარი გენერალ ტოტლებენის სარდლობით დარიალის გავლით საქართველოში შემოვიდა. იმპერატრიცა ეკატერინე II-ის თხოვნით, ერეკლე II ანტიოსმალურ კოალიციაში ჩაება. თურქების წინააღმდეგ ბრძოლაში ოსებიც აქტიურად მონაწილეობდნენ.

1770 წლის 20 აპრილს ასპინძასთან მომხდარ ბრძოლაში ქართული ლაშქრის შემადგენლობაში ოსებიც იბრძოდნენ. ამ ბრძოლაში თავგამოჩენილ ზოგიერთ ოსს ერეკლე II-მ მამულიც უწყალობა.

მეფის მიერ 1786 წელს განახლებულ წყალობის წიგნში ნარელი ოსის დოხიყო ხეთაურისათვის მამულის ბოძების შესახებ ვკითხულობთ: „შენი შვილი ბოლათიყო ჩვენ გვახლდა ასპინძას ოსმალთა და ღეკზე რომ გაგვემარჯვა, იქ მკნედ გაისარჯა და იმ ომში მოიკლა“.

1771 წლის 25-26 ოქტომბერს ჩატარებულ ხერთვისის ოპერაციაში ოსი მხედრები ასევე მონაწილეობდნენ. მათ მეთაურობდათ ახმეტ დუდაროვი.

1773 წლის 8 ნოემბერს რუსეთის არმიის კაპიტანი ლვოვი გრაფ პანინს აცნობებდა, რომ ერეკლე II-მ და იმერთა მეფემ სოლომონ I-მა თავი მოუყარეს 5-5 ათას ქართველს და ოს-ინგუშთა ათასეულს.

1779 წლის აგვისტოში, როდესაც ერეკლე II-მ ერევანი დალაშქრა, მის ჯარში იბრძოდნენ ოსებიც თავაურელი აღდარის ბესლან შანაშვილის მეთაურობით. 1785 წელს, როდესაც ცნობილი გახდა, რომ ხუნძეთის ნუცალი ომარ-ხანი თავდასხმას გეგმავდა, ქართულ ჯარში ოსთა ორი ასეული ჩაირიცხა. ოსები მონაწილეობდნენ ერეკლე II-ის შვილიშვილის დავით არჩილის ძის (სოლომონ II) იმერეთში გამეფებისათვის ბრძოლაში, რომელიც გამარჯვებით დაგვირგვინდა.

1798 წელს, სვეტიცხოველში, ერეკლე II-ის დაკრძალვაზე წარმოთქმულ გამოსათხოვარ სიტყვაში მდივანბეგმა სოლომონ ლიონიძემ აღნიშნა: „როდესაც მეფის ერეკლეს ბედნიერი დროშა გაიშლება, დადისტნელნი ლაშქრად მორბიან, ოვსნი და ჩერქეზნი მეფის ერეკლეს წინ სისხლის დათხევას ხალისობენ“.

ოსთა სამსახური ქართლ-კახეთის სამეფოს ჯარში XVIII საუკუნის მიწურულს

ქართლ-კახეთის მეფემ გიორგი XII-მ (1746-1800) 1800 წელს ბესლან შანაშვილს განუახლა ჯამაგირის წიგნი, რომელშიც ვკითხულობთ: „შენ შანაშვილს ბესლანს კურთხეულის ბატონის მამის ჩვენისაგან ჯამაგირი გქონდა გაჩენილი და ეს ჯამაგირის წიგნი ერევნის ომში დაგკარგოდა და ახლა ჩვენ გაგინიხეთ წელიწადში ორმოცი მარჩილის ფარჩა. როცა შენ ჩვენთან ჩამოხვალ, ჩვენგნით განწესებულ ჯამაგირს ჩვენის კარის მოხელენი ჩვენის საღაროდან უკლებრივ მოგცემდნენ და შენც უნდა ჩვენის სამსახურის მცდელი და ერთგული იქმნებოდე“.

იმავე წელს მეფემ წყალობის სიგელი განუახლა კორნაკ შანაშვილსაც, რომლის მიხედვითაც მას სამეფო საღაროდან 10 მარჩილის (12 შაურის) ღირებულების ფარჩა უნდა მიეღო, ისე, როგორც ეს 1766 წელს ერეკლე II-მ დაადგინა.

იმავე წელს მეფემ წყალობის სიგელი უბოძა ქურთაულის თემში მცხოვრებ ოსს გააცა ბიქოასშვილს და წლიურ ჯამაგირად 10 მარჩილის ფარჩა განუხაზღვრა.

საქართველოს წინაშე ოს მხედართა დამსახურების შესახებ ცნობები მოგვეპოვება არა მხოლოდ ბაგრატიონან ხელმწიფეთა, არამედ უფლისწულთა მიერ გაცემულ სიგელე-ბშიც. მათ შორისაა იოანე გიორგის ძის (1768-1830) მიერ 1796 წელს შიდა ქართლის სოფელ ტბეთში მცხოვრები ოსების – თუაურებისადმი ბოძებული წყალობის სიგელი, არაგვის ხეობის მფლობელი ვახტანგ (აღმასხან) ერეკლეს ძის (1761-1814) მიერ 1798 წელს გაცემული ბრძანება ზახელი და თრუსოელი ოსებისადმი და სხვ.

ოსები ქართველ მეფეთა ერთგული მეომრები იყვნენ, რისთვისაც მათ პატივი და წყალობა არ აკლდათ.

საქართველოს სამეფოს აღდგენისათვის ქართველთა და ოსთა ერთობლივი ბრძოლა (1804-1811 წწ.)

რუსეთის ხელისუფლების მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებამ (1801 წ.) თავისუფლებისმოყვარე ქართველი ერის აღშფოთება გამოიწვია. დაიწყო ბრძოლა, რომლის მიზანსაც ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა წარმოადგენდა. მასში აქტიურად ჩაებნენ როგორც საქართველოში მოსახლე, ასევე ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ოსები. ართველთა და ოსთა ამ ერთობლივ ბრძოლას უშუალოდ ხელმძღვანელობდნენ ანდა მორალურ წინამძღოლობას უწევდნენ ბაგრატიონთა ათასწლოვანი სამეფო დინასტიის დირსეული წარმომადგენლები, ერეკლე II-ის ვაჟები, უფლისწულები: იულონი (1760-1816), ალექსანდრე (1770-1844) და ფარნაოზი (1777-1852), ასევე იულონის ვაჟი ლევანი (1786-1811).

მთიულეთის აჯანყება (1804 წ.)

ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ის (1720-1798) ვაჟის – იულონის (1760-1816) საუფლისწულო მამულის საზღვრებში, სხვა ტერიტორიასთან ერთად, შედიოდა შიდა ქართლის ჩრდილოეთი, მთიანი ნაწილიც, სადაც შერეული, ქართულ-ოსური მოსახლეობა სახლობდა. 1777 წელს მეფე ერეკლე II-მ გააუქმა ქსნის საერისთავო და დიდი და პატარა ღიახვის ხეობები საუფლისწულო მამულად იულონს უწყალობა. ამის გამო, ადგილობრივი, მკვიდრი ქართველი და ოსი მოსახლეობა თავის ბატონ-პატრონად მოიაზრებდა იულონ ბატონიშვილს და მის შთამომავლობას, განსაკუთრებით კი მის უფროს ვაჟ ლევანს (1786-1811) რომელიც ყრმობიდან ღიახვის ხეობაში იზრდებოდა.

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ, ადგილობრივი მოსახლეობის ეროვნულ ჩაგვრას სოციალური შევიწროებაც ერთვოდა, რაც თანდათან აუტანელი ხდებოდა. ქართველთა დირსეული ნაწილის სახალხო აჯანყებებში რუსეთის კოლონიური უღლის წინააღმდეგ, რაც XIX საუკუნის დასაწყისიდან სისტემატურად ხდებოდა, როგორც საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე, ასევე ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ოსებიც აქტიურად ჩაებნენ.

რუსეთის იმპერიის კოლონიური რეჟიმის წინააღმდეგ პირველმა სახალხო აჯანყებამ საქართველოში 1804 წელს, ქართლის მთიანეთში იფეთქა. მას „მთიულეთის აჯანყების“ სახელით მოიხსენიებენ, თუმცა ამ ამბოხებაში მთიულეთის მეზობელი, მთიანი მხარეების მოსახლეობაც აქტიურად მონაწილეობდა.

დამპყრობელთა წინააღმდეგ დარაზმულ თავისუფლებისმოყვარე მთიელთა ლაშქარში შედიოდნენ ქართლის მთიანეთში მცხოვრებნი: მთიულები, გუდამაყრელები, ხანდოელები, ჭართლელები, მოხევეები, ასევე, კახეთის მთიანეთში მცხოვრები ფშავლები და ხევსურები. ამ სახალხო აჯანყებაში ქართველ მთიელებთან ერთად, აქტიურად ჩაებნენ თრუსოში, სამაჩაბლოში, არაგვისა და ქსნის ხეობებში მოსახლე ოსებიც. მათ შეუერთდნენ ჩრდილო კავკასიაში მდებარე თავაურში მოსახლე ოსებიც.

მთიელ აჯანყებულებს ოკუპანტებთან ერთად დაუპირისპირდა ქართველ ფეოდალთა ნაწილი, კერძოდ, ქსნის ერისთავები, რომლებსაც მეფე ერეკლე II-ის მიერ ჩამორთმეული ყმა-მამულები რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ უკან დაუბრუნა. აჯანყებას ხელმძღვანელობდნენ: ბურდული, ნაზღაიძე, ჩქარეული, ბედოიძე და ბენიანიძე. მათ მოციქულები გაუგ-

ზანეს იმხანად იმერეთის სამეფოში თავშეფარებულ უფლისწულებს, ძმებს იულონს და ფარნაოზს (1777-1852) და შესთავაზეს, რომ როგორც სამეფო ოჯახის წევრებს, ამბოხებულთათვის ეხელმძღვანელათ. ვინაიდან ამ უკანასკნელთა სურვილსაც სწორედ ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენა წარმოადგენდა, მთიელთა შეთავაზებას ისინი დიდი სიხარულით გამოესმაურნენ.

ტახტისმაძიებელმა იულონმა ამ აჯანყებაში ჩრდილოკავკასიელთა ჩაბმაც სცადა. მან ამ მიზნით ყაბარდოში მიაგვლინა ელჩები, რომლებიც პატივით მიიღეს. ამის შემდეგ ყაბარდოელმა თავადებმა საქართველოში გამოგზავნეს თავიანთი წარმომადგენლები და იულონს და ფარნაოზს ყაბარდოში გადასვლა შესთავაზეს. იმხანად ეს ვერ მოხერხდა.

იმხანად, თავაურელ ოს მებატონეთა შორის ყველაზე გავლენიან პიროვნებას წარმოადგენდა ჩიმის მფლობელი დუდარუკო ახმეტი (ყაბარდოულად – აჰმედ დუდარუყვა, რუსულად – დუდაროვი), რომელიც სარწმუნოებით მაჰმადიანი გახლდათ. იგი მდინარე თერგის მთელ ხეობას ვლადიკავკაზიდან – დარიალამდე აკონტროლებდა. იგი რაჭის გზით საჭირო ინფორმაციას აწვდიდა ბატონიშვილებს რომლებიც იმუამად თავს იმერეთს აფარებდნენ. იმერეთს შეხიზნულ ბატონიშვილებთან ზოგჯერ თვით დუდარუკოც ჩადიოდა.

იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილების გარდა, დუდარუკომ კავშირი დაამყარა იმერეთის მეფე სოლომონ II-სთან (1772-1815) და ახალციხის ფაშა სულეიმანთან, რომლებიც საქართველოდან რუსთა ჯარის განდევნაზე ოცნებობდნენ.

სამხრეთ კავკასიაში ჩამოყალიბებულ ანტირუსულ ძალთა ალიანსში დუდარუკოს ჩაბმამ შეაშფოთა რუსეთის იმპერატორის მიერ საქართველოს მთავარმართებლად დანიშნული ინფანტერიის გენერალი პავლე დიმიტრის ძე ციციანოვი (1754-1806) იგივე ციციშვილი. ამ უკანასკნელმა რუსეთის არმიის მაიორს, აზნაურ გაბრიელ ყაზბეგს (იმავე ჩოფიკაშვილს) მისწერა: „ყოფი მოგკარი, ვითომ დუდარუკო ოსი ბატონიშვილებთან ყოფილა და განუზრახავს ისინი გააპაროს დადესტანს, დიგორსა, ჩიმის გზით. ნამდვილად შეიტყვე, ნუთუ დუდარუკომ გაჰბედა ასეთი შეუწყნარებელი საქციელი. ან როგორ გეკადრება, რომ ესეთი სითამამე დუდარუკოსი დაუსჯელი დარჩეს, განსაკუთრებით არ ეკადრება თქვენს კეთილშობილებას“.

იულონმა და ფარნაოზმა სცადეს მთიულეთში გადასულიყვნენ, რათა აჯანყებულთა რიგებს შეერთებოდნენ და მათ სათავეში ჩადგომოდნენ. მიუხედავად ამისა, მათ მტრისგან შეკრული გზების გარღვევა ვერაფრით მოახერხეს.

აჯანყებაში აქტიურად ჩაბმულმა თავაურის თემში მცხოვრებმა ოსებმა რუსთა სამხედრო საგუშაგოებსა და რაზმებზე თავდასხმები ადრევე დაიწყეს. ამის მიზეზად იქცა ის ფაქტი, რომ რუსული საიმპერიო ადმინისტრაციის წარმომადგენლებმა თავაურელ ოსებს საქართველოსა და კავკასიის ხაზზე მომოსვლა აუკრძალეს. იმავდროულად, მათ დუმეთსა და მუხრანში მცხოვრებ ოსებს თავაურელი თანამოქმედებისათვის საჭირო სურსათისა და საქონლის შეტანის უფლება არ მისცეს. უთანასწორო ბრძოლაში დამარცხებული დუდარუკო იძულებული გახდა, რომ დროებით უკან დაეხია, თუმცა შურისძიების გრძნობა მას მოსვენებას არ აძლევდა. ამას ისიც ემატებოდა, რომ ტახტისმაძიებელი იულონ ბატონიშვილი და მისი მომხრე ძმები დუდარუკოს და თავაურელ ოსთა მეთაურებს ამბოხებისაკენ უბიძგებდნენ.

აჯანყებულებმა დარიალის გადმოსასვლელი დუდარუკოს დახმარებით ჩაკეტეს. თავაურელებმა ლარსისა და რუსთა სხვა სამხედრო პოსტების ბლოკირებაც მოახერხეს.

1804 წლის 29 ივნისს იმერეთში, უღვეის ეწერში (ქართლის საზღვართან) დაბანაკებულ ბატონიშვილთა ამაღას მტერი თავს მოულოდნელად დაესხა. მათ დაატყვევეს იულონი, რომლის უფროსმა ვაჟმა – ლევანმა, საკუთარ ბიძასთან, ფარნაოზთან ერთად გაქცევა მოასწრო. მათ თავი ბამბაკს შეაფარეს და ბრძოლა განაგრძეს. დატუსაღებული იულონი გადაასახლეს რუსეთში, საიდანაც მას სამშობლოში დაბრუნების ნება აღარ დართეს.

ამის მიუხედავად აჯანყება გაგრძელდა. ქართველ მთიელთა (მთიულთა, მოხვეეთა და ხევსურთა) მხარდამხარ მეგრძოლმა თრუსოელმა ოსებმა 1804 წლის 13 ივლისს წარმატებით დალაშქრეს გაბრიელ ყაზბეგის ციხე-სიმაგრე, რომელიც ხევის რეგიონის სოფელ სტეფანწმინდაში მდებარეობდა და რომელსაც რუსები ხაზინიანად შეეფარნენ. დუდარუკო

ოსებისა და ქისტების 300-კაციანი რაზმით აჯანყებულებს შეუერთდა. აგვისტოს დასაწყისიდან აჯანყებულთა მხარეს გადავიდა აგრეთვე ჟამურის, ჭურთის, მუჯუხისა და ზოგიერთი სხვა თემის ოსი მოსახლეობაც. 3 აგვისტოს, ლომისის მთაზე მომხდარ სამხედრო ოპერაციაში, რომელიც აჯანყებულთა გამარჯვებით დასრულდა, ოსებიც იბრძოდნენ.

ოკუპანტებმა, ქსნის ერისთავებთან ერთად, საბრძოლო პოზიციები დატოვეს და უკან დაიხიეს. ამის შემდეგ აჯანყებაში ჩაება ქსნის ხეობის ქართული და ოსური მოსახლეობა, რომლებმაც თავიანთ მებატონეთა კარ-მიდამო აიკლეს.

20 აგვისტოს აჯანყებულები შეიჭრნენ ღუშეთაში და რუსთა ჯარის ყაზარმა გადაწვეს.

სექტემბერში მთიულეთში ჩავიდა უფლისწული ფარნაოზი, რომელიც აჯანყებულთა რიგებს შეუერთდა. ბატონიშვილს მიემხრო კახეთის არაერთი წარჩინებული თავადი: ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი, გრიგოლ ვახვახიშვილი, ივანე (ნინია) ვაჩნაძე, ივანე ჯანდიერი და სხვები. მოგვიანებით, ისინი ოკუპანტებმა დემურჩასალოში, უფლისწულ ფარნაოზთან ერთად შეიპყრეს. 18 სექტემბერს ფარნაოზმა მოუწოდა ქურთაულის თემში მცხოვრებ ოსებს, რომ ისინი თავაურელ თანამოძმეთა მხარეს დამდგარიყვნენ. მათი მიმხრობა აჯანყებულებს ძლიერ სჭირდებოდათ, რადგან, დარიალის ხეობის ჩაკეტვის შემდეგ, რუსები საქართველოში სწორედ ქურთაულის გავლით გადმოდიოდნენ. ქურთაულები (იგივე ქურთათელი) ოსები ხალისით გამოეხმაურნენ ბაგრატიონთა ათასწლოვანი სამეფო დინასტიის წარმომადგენლის ამ მოწოდებას. მათ საქართველოში მომავალი რუსთა პოლკი რიშკინის მეთაურობით, ჯავასა და როკას შორის დაატყვევეს.

მთიულეთს მიერ მოპოვებული ასეთი წარმატებებით შეშფოთებული ციციანოვი იძულებული გახდა, რომ ერევნისათვის ალყა მოეხსნა და აჯანყების ჩასახშობად ჩრდილოეთისაკენ წასულიყო. ოქტომბრის დასაწყისიდან მტერმა აჯანყებულებს ყოველი მხრიდან შეუტყვის. ბრძოლას თვით ციციანოვი მეთაურობდა. მთიულეთის აჯანყების ჩახშობისთანავე ოკუპანტები ლიახვის ხეობაში შეიჭრნენ. მათ სასტიკად დაარბიეს აჯანყებაში მონაწილე როგორც ქართველი, ასევე ოსი მოსახლეობაც. დააპატიმრეს 300-ზე მეტი ამბოხებული და რუსეთში გადაასახლეს. ამას ფარნაოზის გადასახლებაც მოჰყვა.

ჯაველმა ოსებმა მორჩილება იკისრეს, თუმცა ციციანოვმა მაინც გაილაშქრა მათზე, გადაწვა სოფლო კროჯა და კოშკებიც დაანგრია. ასეთი სისატიკის მიუხედავად, რიშკინის პოლკის ჯარიკაცები ოსებმა არ გაანთავისუფლეს და რუსებს მხოლოდ ცხენები დაუბრუნეს. აჯანყების ჩახშობის შემდეგ მისმა მეთაურებმა ლევან ნაზღაიძემ და დეკანოზმა შიობურდულმა თავი შეაფარეს ჟამურის თემის ოსებს, რომელთა სოფლებიც რუსებმა გადაწვეს. ბურდული ღუდაში გადავიდა.

ლიახვის ხეობის პირველი აჯანყება (1807 წ.)

გარდა მთიულეთის აჯანყებისა, საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრებმა ოსებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს სხვა სახალხო აჯანყებებშიც, რომელიც მიმართული იყო რუსეთის კოლონიური უღლის წინააღმდეგ. საიმპერიო ადმინისტრაციის მიერ ეპიდემიის აღკვეთის საბაბით გატარებული ანტიჰუმანური ღონისძიებების წინააღმდეგ, 1807 წელს დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრებმა ქართველებმა და ოსებმა ერთობლივად გაილაშქრეს. იმავე წლის მარტში ქსნისა და ლეხურის ხეობებში მცხოვრები ქართველები და ოსები ასევე ერთობლივად აჯანყდნენ. ოკუპანტებმა ეს აჯანყებაც ჩაახშვეს, თუმცა თავისუფლებისმოყვარე ხალხის დაშინება ვერ შეძლეს.

ლიახვის ხეობის მეორე აჯანყება (1810-1811 წწ.)

ქართლ-კახეთის ტახტისმაძიებელი იულონ ბატონიშვილის უფროსი ვაჟი – ლევანი (ლეონი) აქტიურად იყო ჩაბმული ბრძოლაში ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის. იგი ბიძამისის – სპარსეთში გახიზნული ალექსანდრე ბატონიშვილის (1770-1844)

დავადებით, 1810 წლის 26 ივნისს ახალციხიდან შიდა ქართლის მთიანეთის სოფელ კეხვში ჩავიდა.

27 ივნისს ლევან იულონის ძემ ასეთი შინაარსის წერილი მისწერა შიდა ქართლის თავად ფალავანდიშვილებს: „მე გუშინდლიდან ვიმყოფები კეხვში. ამ ხეობაში მცხოვრები მოსახლეობა მთლიანად შეგროვებულია. თავს იყრიან, აგრეთვე, თავადები, აზნაურები და გლეხობა. მე გაცნობებთ, რომ თუ არ დაგვიწყებიათ სიკეთე და დამსახურება თქვენი მემკვიდრე ბატონის, ამ წუთშივე გვეახელით; ასეთ შემთხვევასა და დროს თქვენ ვერასდროს ვეღარ იპოვით. ქვემო მხრიდან მოდის შაჰი დიდი ჯარით; ბატონიშვილი ალექსანდრე დღეს ან ხვალ მოვა 12000 ადამიანთან ერთად. იმერეთი ისე აღდგა, რომ სადაც კი შეხვდნენ რუსებს, ერთიანად ამოულიტეს და დაამარცხეს ისინი. მთიელებიც ასევე აჯანყდნენ“.

საქართველოს მთავარმართებლად დადგენილმა გენერალმა ტორმასოვმა 28 ივნისს თავის წარმომადგენელს ქართლში ახვერდოვს აცნობა, რომ როგორცე გამოეტყუებინა ლევანი ლიახვის ხეობიდან, რათა აჯანყების დაწყება თავიდან აეცილებინა. ამის უზრუნველსაყოფად მან ახვერდოვს გადაუგზავნა პეტერბურგში მყოფი იულონ ბატონიშვილის წერილის ასლი, რომელშიც იგი თავისი ვაჟის მასთან გაგზავნას ითხოვდა. ამ ცდას შედეგი არ მოჰყოლია.

ლევანის მეთაურობით, ივლისში, ლიახვის ხეობაში იფეთქა ოსთა სახალხო აჯანყებამ რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ. ამას წინ უსწრებდა ახალციხეში თავშეფარებული მეფე სოლომონ II-ის შეჭრა იმერეთში და იქ დაწყებული სახალხო აჯანყების სათავეში მოქცევა. ლიახვის ხეობაში დაწყებული აჯანყება მოედო ჯავის ჩრდილოეთით მდებარე ოსურ მოსახლეობასაც.

31 ივლისს ლევანმა ორი ათასი ოსი მეომრით ცხინვალის შემოგარენი დაიკავა. ისინი ოთხი დღის განმავლობაში უტევდნენ ცხინვალს და მის აღებას ცდილობდნენ. საბოლოოდ, ამბოხებულნი დაამარცხა იქ დამატებით გაგზავნილმა რუსულმა ჯარმა, რომელმაც ოსური სოფლები გადაწვა, ხოლო დატყვევებულნი სასტიკად დასაჯა. რუსმა ოკუპანტებმა ლევანის ხელში ჩაგდება არაერთი მეთოდის მეშვეობით სცადეს. ამ მიზნით მათ გადაწყვიტეს გამოეყენებინათ ლევანის გამზრდელი მოძღვარი, დეკანოზი იოანე ქართველიშვილი და უფლისწულ იულონის ახლობელი – დავით აბაზაძე, მაგრამ ყოველივე ამას მტრისთვის სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია. ლევანმა მასთან მოციქულად მიგზავნილებს მკაფიოდ განუცხადა, რომ მას შემდეგ, რაც მამამისმა მტერთან ბრძოლაზე ხელი აიღო, მისი სახელის გაგონებაც არ სურდა და ასევე გაწყვეტდა კავშირს ყველა თავის ახლობელ-ნათესავთან, რომელიც კი მას ოკუპანტებთან შერიგებას ურჩევდა. 17 აგვისტოს ლევანი ჯავაში გადავიდა. იგი ბრძოლას მაინც შეუპოვრად განაგრძობდა და პროკლამაციებს ავრცელებდა როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის, კერძოდ, ქსნისა და არაგვის მოსახლეობაში, ასევე თავაურელ და ქურთათელ ოსებში.

5 სექტემბერს, ახალქალაქთან მომხდარ ბრძოლაში რუსებმა სძლიეს ოსმალებს, ხოლო ხანისწყალთან გამართულ 10-დღიან ბრძოლაში იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის ლაშქარიც დაამარცხეს. სოლომონმა თავი ისევ ახალციხეს შეაფარა. ამის შემდეგ, ოკუპანტებმა მთელი ძალები ოსთა აჯანყების ჩასახშობად მიმართეს. ამის მიუხედავად, ლევანი ბრძოლის შეწყვეტაზე მაინც არ ფიქრობდა.

30 სექტემბერს, პატარა ლიახვთან მომხდარ ბრძოლაში რუსთა ჯარმა სძლია 2000 ოს მეამბოხეს, რასაც ჯავის ხეობის აღება და 20 ოსური სოფლის გადაწვა მოჰყვა. ოკუპანტებთან მოსალაპარაკებლად მიგზავნილი 12 ოსი უხუცესი თბილისში გაგზავნეს, სადაც ისინი დამცირების მიზნით, ყელზე ხმალხამოკიდებულნი ქუჩებში ჩამოატარეს.

რუსებმა ასევე დასაჯეს ქართველი თავადაზნაურობის ის წარმომადგენლები, რომლებიც აჯანყებაში მონაწილეობდნენ, ანდა მას ფარულად თანაუგრძნობდნენ. მათ შორის იყვნენ თავადები: ლუარსაბ მაჩაბელი, ბაადურ ბორტიშვილი, ასევე თარხნიშვილები და ჯავახიშვილი.

აჯანყების სისხლში ჩახშობის შემდეგ, ნოემბერში, ლევანი გადავიდა ისტორიული დვალეთის რეგიონის ტერიტორიაზე, რომელიც წარსულში საქართველოს შემადგენლობაში შედიოდა. თავდაპირველად ლევანი დაბინავდა აღნიშნულ რეგიონში შემავალ ნარის

ხეობაში, სადაც ადგილობრივმა ოსებმა იგი, როგორც თავიანთ ტრადიციულ პატრონთა – ქართველ მეფეთა შთამომავალი, დიდი პატივით მიიღეს. რუსები ცდას არ აკლებდნენ, რომ ახლობელთა მეშვეობით ხელთ ეგდოთ ლევანი, რომლის მიმართაც ოსი მოსახლეობა დიდ ერთგულებას იჩენდა.

რუსთა დავალებით, მათ სამსახურში მყოფმა გაბრიელ ყაზბეგმა სცადა დვალეთში მყოფი ლევანის თრუსოს ხეობაში შეტყუება, სადაც მის შეპყრობას შედარებით იოლად შეძლებდა, თუმცა მან ეს ვერ მოახერხა.

ოკუპანტებმა ლევანის გადაბირება მათ მიერ მოსყიდული ოსი მამასახლისის – ქურთათელი პაპილა ჩალიკოვისა და შიდა ქართლში მცხოვრები მისი მოგვარის მისოსტ ჩალიკაშვილის მეშვეობითაც სცადეს. ამ უკანასკნელს განრისხებულმა ლევანმა ასეთი შინაარსის პასუხი მისწერა: „ქოჩიაშვილმა გეტემ შენი გამოგზავნილი წიგნი მომიტანა და შენც შეგარცხვინა და ამ წიგნის მამტანიცა“.

ოკუპანტებმა შეიპყრეს ლევანის ძის ერთგული ოსი თანამებრძოლები თოს და ბიბო სანაკოშვილები და კასია, რომლებიც 1811 წლის 7 თებერვალს გორში ჩამოახრჩვეს, მათი ოჯახები კი გააციმბირეს.

ლევანი ცხოვრობდა ნარის ხეობის მამასახლისის ასა გონაშვილის სახლში. რუსები ცდილობდნენ ასას და მისი ვაჟის – სოზრას მოსყიდვას, რათა მათ საპატიო სტუმარი გაეცათ, რის სანაცვლოდაც მამა-შვილს 2000 ვერცხლის რუბლს აღუთქვამდნენ. ოკუპანტები ნარის არქიდიაკონ იაკობს იგივე საქმის სანაცვლოდ 400 რუბლს და საქართველოში სამოსახლო ადგილის გამოყოფას ჰპირდებოდნენ. ნარელთა წინააღმდეგ ეკონომიკური სანქციებიც განხორციელდა. მოზდოკში სავაჭროდ ჩასული ნარელები რუსებმა დააპატიმრეს. ოკუპანტებმა ერთი მათგანი ლევანის გადაცემის მოთხოვნით გაგზავნეს, ხოლო წინააღმდეგ შემთხვევაში დანარჩენ დაკავებულთა გაციმბირებით დაიმუქრნენ. ნარელები ვერც ამით შეაშინეს. საგულისხმოა, რომ ოკუპანტთა არაერთგზის მცდელობა, რომ ნარელებს ლევანი მათთვის გადაეცათ, ანდა თავადვე მოეკლათ, ყოველთვის მარცხით მთავრდებოდა. ერეკლე II-ის შვილიშვილს ნარელებმა ბოლომდე უერთგულეს.

დვალეთში ყოფნის ბოლო პერიოდში ლევანი გადავიდა ამ ისტორიულ რეგიონშივე შემავალ ზახას ხეობაში, რომელიც თრუსოს ხეობას ესაზღვრება.

1811 წლის 4 სექტემბერს ოსმა მამასახლისმა რაჯაბმა რუსთა სამხედრო ნაწილში მიიყვანა ლევანი, რომელმაც ბოლო მომენტში და თანაც, მეტად საეჭვო ვითარებაში, იქიდან გაქცევა მოახერხა. გამორიცხული არ არის, რომ რაჯაბს წინასწარ ჰქონდა დაგეგმილი რუსებთან მიყვანილი ლევანის გამოპარება და ასეთი მოქმედებით მან გადაწყვიტა, რომ ორმაგი სარგებელი მიეღო: 1) აჯანყების მეთაურის ოკუპანტებისათვის ჩაბარებით მოემადლიერებინა მათი ადმინისტრაცია; 2) მტრის ბანაკიდან ლევანის გამოპარებით ამ უკანასკნელისათვის ერთგულება დაემტკიცებინა.

ოქტომბრის მიწურულს, ლევანი გაეშურა ახალციხისაკენ, რათა შეერთებოდა შერიფ-ფაშასთან მყოფ თავის ბიძას, ალექსანდრე ბატონიშვილს. გზად მიმავალმა ლევანმა შეისვენა ბორჯომის ხეობაში, პეტრეს ციხესთან, სადაც იგი შემთხვევით შეხვედრილ დაღესტნელ მოთარეშეთა სიხარბის მსხვერპლი გახდა.

1812 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში დაწყებულ სახალხო აჯანყებაში მონაწილეობის მისაღებად სპარსეთიდან ჩამოსულმა ალექსანდრე ბატონიშვილმა სცადა, რომ ამბოხებაში ოსებიც ჩაება. ამ მიზნით მან მიმართა დიდი ლიახვის, ჭვრივის, გერის, კუდაროს, თაგაურის, არაგვის, მთიულეთის, თრუსოს და სხვა ხეობათა მოსახლეობას და ოკუპანტების წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლისაკენ მოუწოდა. ამ ცდას იმხანად შედეგი არ მოჰყვა.

წყაროები:

ბაგრატი ბატონიშვილი, ახალი მოთხრობა, თბ., 1941;

დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, თბ., 1941;

თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, თბ., 1983;

პაპუნა ორბელიანი, ამბავნი ქართლისანი, თბ., 1981; ომან ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა, თბ., 1989;

სოლომონ ლიონიძე, მოთქმით ტირილი საქართველოს მეფის ღერკულეს ნეტარების ღირსი-
სა, თბ., 1957;

პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ტფილისი, 1936; ექვთიმე თაყაიშვილი,
ოსებისადმი ბოძებული ექვსი სიგელი, გაზეთი „საქართველო“, № 1, ბერლინი, 1944;
კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი,
ფონდი Ad, საბუთი 1569, ფონდი Hd, საბუთი 13693;

საქართველოს ეროვნულ არქივთან არსებული ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არ-
ქივი, ფონდი 1448, საბუთი 1339;

საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს., თბ., 1980;

Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией. Архив Главного управления наместни-
ка Кавказского (под редакцией А. Берже), т. IV, Тифлис, 1870.

ლიტერატურა:

ალექსანდრე ფრონელი (ყიფშიძე), მთიულეთი 1804 წ., ტფილისი, 1896;

სერგი მაკალათია, ხევი, ტფილისი, 1934;

ვალერიან ტოგონიძე, ქართლის მთიანეთის გლეხთა აჯანყება (1804 წ.), თბ., 1951;

მაქსიმე ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოე-
ბის ისტორიისათვის, ტ. II, თბ., 1983;

ჯონდო გვასალია, მთიულეთის აჯანყება 1804, „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია“, ტ. 6,
თბ., 1983;

გიორგი თოგოშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს., თბ., 1969;

გიორგი თოგოშვილი, ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობა 1801-1921 წწ., თბ., 1969;
შია ტყავაშვილი, რუსეთის სამხედრო ექსპედიცია ქართლის ჩრდილოეთში მცხოვრე-
ბი ოსების წინააღმდეგ და საქართველოში ოსთა განსახლების ზოგიერთი საკითხი,
„ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“, ტ. 1, თბ., 2007; მ

შია ტყავაშვილი, ოსების 1810-1811 წლების აჯანყება ლეონ ბატონიშვილის ხელმძღვანე-
ლობით, „ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები“, ტ. 4, თბ., 2008;

ნიკო ჯავახიშვილი, ქართველთა და ოსთა ერთობლივი ბრძოლის ისტორიიდან (1804-1811
წლები), მასალების კრებული თსუ ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა სამეცნიერო-კვლე-
ვითი ცენტრის მიერ ორგანიზებული VI საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციისა
თემაზე: „ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა განვითარების პერსპექტივები“, მიძღვნილი
დანიელ ჭონქაძისა და ვასილ ცორაევისადმი, რომელიც გაიმართა 2020 წლის 13-15
ოქტომბერს, ამავე უნივერსიტეტში, თბ., 2020;

3. Ванеев, Крестьянский вопрос и крестьянское движение в Юго-Осетии в XIX веке, Сталинир, 1959;
Н. Джавахишвили, Из истории грузино-осетинского военного сотрудничества (Вторая половина
XVIII века), Сборник научных трудов отделения новой и новейшей истории Института истории
и этнологии имени Иванэ Джавахишвили «Вопросы новой и новейшей истории», т. 13, Тбили-
си, 2013.

Niko Javakhishvili

Associate Professor of Ivane Javakhishvili

Tbilisi State University,

Tbilisi, Georgia

THE OSSETIANS UNDER THE BANNER OF THE KINGDOM OF GEORGIA (18TH-19TH CENTURIES)

Abstract

The history of Georgian-Ossetian relations traces back to the ancient times.

In the middle of 18th century, when external and internal situation was very challenging in Georgia,
Georgian kings trusted on support of North Caucasians, including Ossetians.

After father and son – Teimuraz II (1700-1762) and Erekle II (1720-1798) became kings of Kartli and Kakheti (in 1744), military partnership between Georgians and North Caucasians become more intense.

After the assassination of Nadir Shah (1747), a bloody fighting erupted in east South Caucasus to ensure the hegemony over the lands liberated from the Persian domination. The rulers (Khans) of Yerevan and Ganja appealed to the Georgian kings for help and pledged to enter their patronage. Teimuraz and Erekle used this situation to their advantage – they fought important battles for the subjugation of the Khanates in 1748-1752. Ossetians, as well as other North Caucasians, actively participated in these military campaigns of the Georgian kings. For loyalty they were given reward, as well as military trophies they had earned.

Both, Ossetians living in Georgia and the North Caucasus, participated in these engagements under the flag of the Georgian kings, but only North Caucasian Ossetians were awarded. As for the Ossetians living in Georgia, they, like other local highlanders, served as subjects and only after the victory could take the trophies they had gained.

The Ossetians were loyal warriors of the Georgian kings, for which they did not lack an appreciation.

The battle of Georgians against the Russian Empire started after the annulment of Kartalino-Kakhetian kingdom by Russia (1801) and the struggle lasted for many years. Ossetians living in the North Caucasus and in Georgia actively participated in these battles.

The aim of the battle by the royal dynasty of Bagrationi was to restore unlawful annulled Georgian statehood.

In May of 1804 the first mutual armed revolt of Georgians and Ossetians took place. At the same time the public revolt in mountainous of East Georgia («Mtiuleti revolt») started.

In 1807 Georgians and Ossetians living in Liakhvi raised against anti human measures taken by the Empire's administration with the reason of fighting epidemics. In the same year Georgians and Ossetians living in Ksani and Lekhuri also revolted.

Prince Levan (1786-1811) was actively involved in these battles for reestablishment of Georgian statehood.

On June 26 of 1810 prince Levan moved from Akhaltsikhe to mountainous of Kartalinia. By his leadership Ossetians public revolts started, which lasted during years. But these revolts were defeated by Russian occupants, prince Levan moved to Akhaltsikhe, but on his way was killed by marauder from Dagestan.

Keywords: History, Georgia, Ossetians.

მარია ჯიქია

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი
თბილისი, საქართველო*

თურქული წარმომავლობის იალღუზი ქართულსა და ოსურ ისტორიულ ანთროპონიმიაში

ქართველურსა და ოსურ ანთროპონიმიაში გამოვლენილი თურქული წარმომავლობის საკუთარი სახელები აწ გადაშენებულ ხაზარებთან, ყივჩაღებთან, ანატოლიელ თურქებთან (სელჩუკებსა და ოსმალებთან), აზერბაიჯანელებთან, ყუმუხებთან, ბალყარებთან, ყარაჩაელებთან, ნოღაელებთან სხვადასხვა სახის კონტაქტების შედეგად დამკვიდრებული ონიმებია. საისტორიო წყაროების ანალიზიდან გამომდინარე, ამ ეთნოსების ურთიერთობა უპირატესად საომარი იყო, თუმცა ვითარება თურქულენოვან სამყაროსთან ოდენ ბრძოლებით არ განისაზღვრებოდა და ეკონომიკურ-კულტურულ სფეროსაც მოიცავდა.

ქართველთა ანთროპონიმიაში ანატოლიური თურქულიდან შეთვისებულ სახელთა დამკვიდრება ოსმალურ პერიოდს უკავშირდება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც ქართველურ, ასევე ოსურ ანთროპონიმიაში ნასესხობებმა შემოადწიეს თურქულ ენათა ოჯახის ოღუზურსა

(სელჯუკური, ოსმალური, აზერბაიჯანული) და ყივჩაღურ (ყივჩაღური, ყარაჩაულ-ბალყარული, ყუმუხური, ნოღაური) ჯგუფებში შემავალ ენათაგან.

სესხებისათვის ანთროპონიმია ყოველთვის ღია იყო და ამიტომაც ყველა ენაში ეროვნული საკუთარი სახელების გვერდით აღმოჩნდა უცხოური საკუთარი სახელები, რომელთა კვლევისას აუცილებელია ისტორიულ-კულტურული კონტექსტის გათვალისწინება

თურქულ ეთნოსთა, ქართველთა და ოსთა ურთიერთობების ენობრივი ჭრილი საჭიროებს ნასესხობათა დამკვიდრების დროისა და, შეძლებისდაგვარად, გზების დადგენას, რადგან თურქიზმები არც ერთბაშად შეთვისებულა და არც მხოლოდ ერთი გზით არ შემოსულა. ნასესხებ ლექსიკურ ერთეულთა ეტაპური შესწავლა, არეალურ საფუძველზე წარმოჩენილი ვარიანტების განხილვა გართულებულია იმითაც, რომ თურქულ ენათა ოჯახში შემავალი 40-ამდე ენის ერთეულები სხვა ენაში შესვლისას თითქმის ერთნაირ რეფლექსებს იძლევა. ეს გარემოება აძნელებს წყაროების დადგენას. ამ დროს ძირითად კრიტერიუმად რჩება ტერიტორიული სიახლოვე და ისტორიულ-ეკონომიკური ურთიერთობები. ამავედროულად უნდა ითქვას, რომ პირის სახელად ადაპტირებული თურქული წარმომავლობის სიტყვების სემანტიკა საკმაოდ გამჭვირვალეა.

წინამდებარე წერილში განვიხილავთ თურქული წარმომავლობის ერთი საკუთარი სახელის – **იაღღუხის** – დამკვიდრებას ქართულსა და ოსურ ანთროპონიმიაში.

ქართველთა და ოსთა პირის სახელებად თუ გვარსახელთა ფუძედ გვხვდება თურქული წარმომავლობის არა მხოლოდ ანთროპონიმები, არამედ მრავალნაირი სიტყვაფორმები.

ნასესხობებში დაცულია ის ფონეტიკურ-ფონოლოგიური კანონზომიერებანი, რომლებიც ახლავს თურქიზმების დამკვიდრებას არამონათესავე ენებში. ამის მაგალითი სწორედ ჩვენი სათაურში გამოტანილი ლექსიკური ერთეულია. ექვსი ბგერის შემცველი ეს თურქული სიტყვა *yalnız* ‘ერთადერთი; მარტო’ ორი ფონოლოგიური პროცესის „ასპარეზი“ გამოდგა.

თანამედროვე თურქულ სალიტერატურო ენას აღარ შემორჩა თურქულ ენათათვის დამახასიათებელი უკანანისმიერი ხშული ნაზალი /ŋ/, რომელსაც არაბული დამწერლობით შვიდი საუკუნის განმავლობაში მოსარგებლე საზოგადოება საღირუნის (<sağır nun ‘ყრუ ნუნი’) სახელით იცნობდა (nun – ნუნი, /n/ ასო-ბგერის სახელია არაბულ დამწერლობაში; არაყრუ ნუნიც არის). იგი აღარ ფიგურირებს კავკასიასა და მიმდებარე რეგიონების თურქულ ენებში, რომლებიცაა: აზერბაიჯანული, ყარაჩაული, ბალყარული, ყუმუხური, ნოღაური და სხვა (ჯანგიძე 1965:264). ამ ბგერის რეფლექსების შემცველი სიტყვები ქართულში მხოლოდ საკუთარ სახელთა სახით არ გვხვდება. ასე, მაგალითად, /ɣ/ ამ ბგერის რეფლექსია სიტყვაში იაღღიში < /yanlıɣ/ ‘შეცდომა’. ქართულში დამკვიდრებულ ნასესხობაში საღირუნის გასპირანტებული ვარიანტით, /ɣ/-თია გადმოსული, მაშინ როცა სალიტერატურო თურქულისეულ ამ სიტყვაში იგი /n/-თია რეალიზებული: *yanlıɣ* ‘შეცდომა’. ანთროპონიმების მაგალითზე ეს ბგერა უკანარიგისმიერ ხმოვნებთან მეზობლობაში იძლევა /ny/ კომპლექსს: /taɳɳ/ ‘ღმერთი’ > თანდრი, რომელიც გვხვდება როგორც საკუთარ სახელად – თანდრია (დლონტი 1986:129), ასევე გვარის ფუძეში – თანდრიაშვილი (პაღ 1993:289). ეგვევ სახელი /ŋ/-ს სხვა რეფლექსითაც ფიქსირდება: /ŋ/ > /ɣ/: თადრი (დლონტი 1986:129). ანატოლიური თურქულიდან ‘‘აწ გარდასული’’-ის ფონემა წინარიგისმიერი ხმოვნების გარემოცვაში ფიგურირებს /ng/-ს სახით – ჩვენში აგრეტივად გავრცელებულ სახელში თენგიზი-ი < /teŋiz/ ‘ზღვა’ (სხვათაშორის, ეს სახელი ოსურ ანთროპონიმიაშიც გვხვდება) და /n/-ს სახით – /ŋ/ > /n/: დენიზა < /deniz/. თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმებში წარმოჩენილია ყივჩაღური და ოღუზური ენების განმასხვავებელი ძირითადი ფონეტიკური თავისებურება – მჟღერი და ყრუ ანლაუტი. ამ თვალსაზრისით ერთმანეთს უპირისპირდება თემური და დემური, თენგიზი და დენიზა, რომელთა ყრუანლაუტიანი ვარიანტები უპირატესად ყივჩაღური ჯგუფის ენათაგან უნდა გვქონდეს შეთვისებული, ხოლო მჟღერი – ოღუზური წარმომავლობის თურქული-დან და აზერბაიჯანულიდან.

ბაგისმიერი ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში /ŋ/ > /m / კანონზომიერი მოვლენაა თურქულ ენებში: ძველი თურქული /konɣsu/ > თანამედროვე თურქული *komşu* ‘მეზობელი’; /donɣuz/ > თანა-

მედროვე თურქული domuz ‘ღორი’. უკანაენისმიერი მჟღერი სპირანტის შემცველი ეს სიტყვა 7 (!) რეფლექსითაა დადასტურებული რვა ქართული გვარის ფუძეში, კერძოდ კი:

1. /η/ >/ng/: დონგუზაშვილი;
2. /η/ >/ny/: დონღუზაშვილი და დონღუზია;
3. /η/ >/n/: დონუზაშვილი;
4. /η/ >/g/: დოღუზაშვილი;
5. η/ >/γ/: დოღუზაშვილი;
6. /η/ >/m/: დომუზაშვილი
7. /η/ >/vm/ დოღმუზაშვილი (ეს უკვე /m/-ს თანმხლები პროცესია. შდრ. თომა//თოვმა).

სწორედ ამ უკანაენისმიერი ხშული ნახალი ფონემის – /η/-ს – შემცველია ჩვენი ობიექტი-სიტყვა იაღღუზი; ზემოთქმულიდან გამომდინარე, იგი მესხეთე გარდაქმნის – η/ >/γ – ფარდ რეფლექსს შეიცავს: /jalγuz/ > იაღღუზი-ი. ბარემ აქვე აღვნიშნავთ, რომ ოსმალურისეული /j/ ყველა პოზიციაში ი ხმოვნით არის გადმოცემული.

ეს მოცემულობა მნიშვნელოვანია თურქულ ენათა კვლევისათვის.

შეგნერდებით თურქული ენის დიაქრონიული ფონოლოგიის კიდევ ერთ ფაქტზე.

ოსმალური ენის ისტორიაში აღსანიშნავია ხანგრძლივი პერიოდი, რომლის განმავლობაში მთელ რიგ სიტყვებსა და აფიქსებში ბოლოკიდურ დახურულ მარცვალში არაბაგისმიერი /y/ და /i/ ხმოვნების ნაცვლად ძირითადად იხმარებოდა ვიწრო ბაგისმიერი ხმოვნები /u/ და /ü/; მაგ., altun ‘ოქრო’, demür ‘რკინა’ ნაცვლად დღევანდელი altın და demir ფორმებისა. ზოგიერთი მკვლევარი ამას მიიჩნევს ძველი სალიტერატურო თურქულის წარმოთქმის დამახასიათებელ ნიშნად, რადგან ბოლოკიდურ მარცვალში ხმოვნის ლაბიალობას დისტინქციური ფუნქცია არა აქვს (სე-ვორტიანი 1964:83). ამგვარი ფორმები ხშირია დიალექტებში და ისინი განიხილვებიან თურქული ენის არქაული მდგომარეობის (იგულისხმება ჰარმონიამდელი პერიოდი) მაჩვენებლად, რომლის ანალოგიებიც უხვად არის ძველ თურქულში (გუდიაშვილი 1963:118).

თურქული /jalγuz/ ‘ერთადერთი, მარტო’ (η/ >/γ/) სახით ამ ორი დროში ხან-გრძლივად მიმდინარე ფონოლოგიური პროცესის შედეგად იაღღუზის ფორმით აღმოჩნდა ქართველთა ანთროპონიმულ სივრცეში.

იგი გვხვდება პირის სახელად:

იაღღუზ (ინგოროყვა 1941:1260);

იაღღუზა (ტყემალასძე (გვდ 1941:181);

იაღღუზა (მებაღე)(გვდ 1941:181).

ქართული მაანთროპონიმებელი -ა სუფიქსდართული ეს სიტყვა გვარის ფუძეშიცარის – **იაღღუზაშვილი** (H_2124, 1450_31/211)..

ძველი დოკუმენტებიდან ამოკრებილი მასალა ქრონოლოგიური თანა-მიმდევრობით გვიჩვენებს ქართული გვარების ჯერ სანიან ვარიანტებს, ე.ი. როცა მსაზღვრელ წვერთან ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი შენახულია, რაც მამაშვილობას გამოხატავს და გვარსახელის წარმოშობის პირველი საფეხურია, და მერე – უსანო ვარიანტებს. **იაღღუზისშვილები** – ფხვინის მცხოვრებნი, 1692 წელს ნაზარალი-ხანმა ისინიუწყალობა იოთამ ამილახვარს (პალ 1993:395);

იაღღუზისშვილი (Hd –1533);

ეგვევ ლექსემა გვხვდება ორი ცოცხალი გვარის ფუძეში:

იაღღუზიძე (თბსც 1998: 292);

იაღღუზიძე (გაგულაშვილი 1993: 40).

იაღღუზისშვილები თავად ამილახვართა აზნაურები იყვნენ (თოფჩიშვილი 2011:156). მათი გვარი შეწყდა მე-18 საუკუნის 80-იან წლებში და ამოწყვეტილთა მამულში დასახლდნენ გაბარათები, რომლებმაც იმდროინდელი სამართლის შესაბამისად იაღღუზიძეთა გვარსახელი მიიღეს (თოფჩიშვილი 2011:157).

სწორედ მათ შთამომავალს – **იოანე იაღღუზისძეს (გაბარაევს)**, ოსური ანბანის შემქმნელს, მწიგნობარს, პოეტს, კალიგრაფს, ქართული და ოსური ენების შესანიშნავ მცოდნეს,

მკვლევარს, რომელსაც დიდი წვლილი მიუძღვის ქართულ-ოსური ლიტერატურული ურთიერთობების განვითარებაში – შექმნილი აქვს პოემა „იალღუზიანი“, რომელიც გადმოგვცემს ოსეთის მეფის შვილის იალღუზინის საგმირო საქმეებს (ჯაფარიძე) 2021:4).

ამდენად ეს თურქული სიტყვა ოსურ ისტორიულ ანთროპონიმიაშიც ფიგურირებს.

ლიტერატურა:

გუდიაშვილი 1963 – Гудиашвили Е.В., Фонетические особенности турецкой речи Ризеи Трапезунда.

Вопросы диалектологии тюркских языков, Баку, 1963.

თოფჩიშვილი 2011– როლანდ თოფჩიშვილი, საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარების ისტორია. გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2011.

სეკორთიანი 1964 – Э. В. Севортян, Примечания к „Турецкому языку“ Н.К. Дмитриева, Москва, 1964.

ჯანგიძე 1965 – ჯანგიძე ვ., საღირ-ნუნის განსხვავებული რეფლექსები თურქულსა და აზერბაიჯანულ სალიტერატურო ენებში, თსუ შრომები, ტ.116, თბილისი, 1965.

ჯაფარიძე 2021 – მიტროპოლიტი ჯაფარიძე ანანია, იოანე იალღუზისძე – 2021 წლის 11 იანვარს ინტერნეტში განთავსებული წერილი რუბრიკა – სტატიები.

წყაროები:

გაგულაშვილი 1993 – გაგულაშვილი ი., ქართული გვარები, საკუთარი სახელები. ქუთაისი, 1993

გვდღ, 1941 – გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი. თურქული ტექსტი გამოსცა, თარგმანი, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო სერგი ჯიქიამ, წ. II, თარგმანი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1941.

თბსც 1998 – თბილისის ბინების სატელეფონო ცნობარი, თბილისი, 1998.

ინგოროყვა 1941 – ინგოროყვა პ., სვანეთის საისტორიო ძეგლები, 2, ტექსტები, თბილისი, 1941.

პალ 1993 – პირთა ანოტირებული ლექსიკონი XI-XVII სს. ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით, გამოსაცემად მოამზადეს დარეჯან კლდიაშვილმა და მზია სურგულაძემ. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1993.

ღლონტი 1986 – ღლონტი აღ., ქართველური საკუთარი სახელები, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1986.

Hd – ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ქართული საბუთების საფონდო შიფრი.

Marika Jikia

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Professor

Tbilisi, Georgia

JALGHUZ OF TURKISH ORIGIN IN GEORGIAN AND OSSETIAN HISTORICAL ANTHROPONYMS

Abstract

Not only anthroponyms of Turkish origin, but also various word-forms can be found as the basis of Georgian and Ossetian names or surnames.

The phonetic-phonological regularities that accompany the establishment of Turkisms in non-related languages are preserved in borrowings.

The posterior nasal / ŋ / characteristic of Turkic languages no longer survives in modern languages – Turkish, Azerbaijani, Karachay, Balkar, Kumyk, etc.

At this time, following the Turkish borrowings (including anthroponyms) in Georgian, the words containing this sound are confirmed by the 7 reflection of / ŋ / (!):

1. / η /> / ng /; 2. / η /> / ny /; 3. / η /> / n /; 4. / η /> / g /; 5. η /> / γ /; 6. / η /> / m /; 7. / η /> / vm /. The fact of the diachronic phonology of the Turkish language is the following phenomenon: for a long time in a number of words and affixes the narrow vowel was mainly used in the narrow labial vowels / u, ü / instead of the non-labial / y, i /. E.g., altın ‘gold’, demür ‘iron’ instead of the present altın and demir forms. This is considered to be a hallmark of Old Literary Turkish pronunciation, as the labiality of vowel in the final syllable has no distinctive function. Such forms are common in dialects and they are considered as an indicator of the archaic state of the Turkish language.

As a result of these phonological processes, the old Turkish / *jalnyz* / ‘lonesome’ (> mod.Turk.*yalnız*) ialghuz (η / > / γ /) appeared in the Georgian anthroponymic space. This word is also found in the name of a person (for example, in Svaneti and Southern Georgia), as well as in the root of the surnames – Ialghuz-a-shvili, Ialghuz-i-shvili, Ialghuz-i-dze. The Ialghuzishvili’s themselves were the nobles. Their surname was abolished in the 80s of the 18th century and the Gabarat’s settled in the land of the severed, who according to the law of that time received the surname of the Ialghuzishvili / Ialghuzidze. Their descendant –Ioane Ialghuzidze – owns the poem „Ialghuziani“, which tells the heroic deeds of the son of the Ossetian king Yalghuzin.

This Turkish word appeared in Ossetian historical anthroponyms too.

Keywords: Georgian Language, Ossetian Language, Surnames, Ialghuzidze.

სარჩევი

Абаева Фатима О.	5
О СЛОВООБРАЗУЮЩЕМ КОМПОНЕНТЕ <i>АРЫНГ</i> ‘КОРЫТО’	
Abaeva Fatima O.	9
ABOUT THE WORLD-FORMING COMPONENT <i>АРЫНГ</i> ‘КОРЫТО’	
Lela Abdushelishvili	10
USING THE STORYTELLING STRATEGY IN MEDIATING VARIOUS CONFLICTS IN ORGANIZATIONS	
ლელა აბდუშელიშვილი	11
ამგის თხრობის სტრატეგიის გამოყენება ორგანიზაციებში სხვადასხვა კონფლიქტების მედიაციისას	
Адухова Жамилат М.	12
ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНОЙ ЭТНОКУЛЬТУРЫ ЛАКЦЕВ	
Adukhova Zhamilat M	14
TO THE PROBLEM OF COMMUNICATIVE ETHNOCULTURE OF LAKS	
ნუგზარ ანთელავა	15
გერონტოციდის კვალი ჩერქეზულ ფოლკლორში	
Nugzar Antelava	19
TRACE OF GERONTICIDE IN CIRCASSIAN FOLKLORE	
გიორგი ანჩაბაძე	20
ქართული სამხედრო ორგანიზაციის ისტორიიდან	
George Anchabadze	25
FROM THE HISTORY OF GEORGIAN MILITARY ORGANIZATION	
Асадова Хадиджа	26
ОРНАМЕНТЫ – ЯЗЫК БЕЗ ПЕРЕВОДА	
Asadova Khadija	28
ORNAMENTS – LANGUAGE WITHOUT TRANSLATION	
ვიანორ ახალაია	28
ლევან გოთუას თხზულებათა ენის ერთი თავისებურება	
Vianor Akhalaia	31
ONE PECULIARITY OF THE LANGUAGE IN LEVAN GOTUA'S WORKS	
ციური ახვლედიანი	32
საკუთარი სახელებიდან წარმოებულ სიტყვათა თავისებურებანი	
Tsiuri Akhvlediani	35
PECULIARITIES OF WORDS DERIVED FROM PROPER NOUNS	
Ахматова Аминат, Муратова Е.Г.	36
ПОЛКОВНИК ДМИТРИЙ АЛЕКСЕЕВИЧ ВЫРУБОВ	
Akhmatova Aminat, Muratova E.G.	41
COLONEL DMITRY ALEKSEEVICH VYRUBOV	
ცირა ბაქრადე	42
მოზარდთა თვითცნობიერების კვლევის თანამედროვე ეტაპები	
Tsira Bakradze	46
MODERN STAGES OF ADOLESCENT SELF-AWARENESS RESEHARC	

ნაირა ბეპიევი	47
იოანე იალღუზიძე-გაბარაევი მთარგმნელი	
Naira Bepievi	51
IOANE IALGHUZIDZE: TRANSLATOR OF THEOLOGICAL BOOKS	
ვარდო ბერიძე	52
ზნეოპისა და ადამიანის არსის საკითხები ერის ფრომთან	
Vardo Beridze	55
MORALITY AND HUMAN BEING ISSUES BY ERICH FROMM	
Бесолова Елена Б.	56
ИМЯ И. Г. ЯЛГУЗИДЗЕ В ИСТОРИИ ОСЕТИНСКОГО ЯЗЫКА	
Besolova Elena B.	58
THE NAME OF I.G. YALGUZIDZE IN THE HISTORY OF THE OSSETIAN LANGUAGE	
Бесолов Владимир Б.,	59
«ВАЖНОСТЬ И ЗНАЧИМОСТЬ УЧЕТА ТВОРЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ В ЭПОХУ МОДЕРНИЗАЦИИ АРХИТЕКТУРЫ РОДОВЫХ ПОСЕЛЕНИЙ БОЛЬШОГО КАВКАЗА“	
Besolov Vladimir B.,	74
THE IMPORTANCE AND SIGNIFICANCE OF TAKING INTO ACCOUNT THE CREATIVE TRADITIONS IN THE ERA OF MODERNIZATION OF THE ARCHITECTURE OF CLINICAL SETTLEMENTS OF THE GREAT CAUCASUS	
Бесолов Аристарх В., Бесолов Владимир Б.,	75
«АРХИТЕКТУРНО-ПЛАНИРОВОЧНЫЕ РЕАЛИИ И СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГОРНЫХ ПОСЕЛЕНИЙ КАК ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ БОЛЬШОГО КАВКАЗА“	
Bessolov Aristarkh V., Bessolov Vladimir B.	89
THE IMPORTANCE AND SIGNIFICANCE OF TAKING INTO ACCOUNT THE CREATIVE TRADITIONS IN THE ERA OF MODERNIZATION OF THE ARCHITECTURE OF CLINICAL SETTLEMENTS OF THE GREAT CAUCASUS	
Бибаева Мадина, Габуева Марина	90
ТЫХÆВЗАРÆН ДУДЖЫ АМÆТТÆГТÆ	
Bibaeva Madina, Gabueva Marina	92
INNOCENT VICTIMS OF THE ERA	
Гарсаев Лейчий М. Гарасаев Ходжа-Ахмед М.,	93
ИЗ ИСТОРИИ ИНСТИТУТА ГОСТЕПРИИМСТВА И КУНАЧЕСТВА У ЧЕЧЕНЦЕВ И ДРУГИХ НАРОДОВ КАВКАЗА	
Garsaev Leichy M., Garasaev Khoja-Akhmed M.,	101
FROM THE HISTORY OF THE INSTITUTE OF HOSPITALITY AND KUNAILING IN THE CHECHEN AND OTHER PEOPLES OF THE CAUCASUS	
Gert Robert Grunert	101
VÖLKERVERSTÄNDIGUNG UND VERTRAUENSBLDENE MAßNAHMEN UNTER BERÜCKSICHTIGUNG DER BEISPIELHAFTEN LEISTUNG IOANE IALGUSIDSE-GABARAJEWS	
გერტ რობერტ გრიუნერტი	107
ურთიერთგაგებისა და ნდობის აღდგენის მცდელობები იოანე იალღუზიძე-გაბარაევის შემოქმედების მაგალითზე	

Дадіанова Тамара В.	108
МНОГОЯЗЫЧИЕ – ОСНОВА УСПЕШНОСТИ ИВАНА ЯЛГУЗИДЗЕ-ГАБАРАЕВА (1775-1830) В ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ И ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	
Dadianova Tamara V.	114
MULTILINGUALISM IS THE BASIS OF THE SUCCESS OF IVAN YALGUZIDZE GABARAEV (1775-1830) IN EDUCATIONAL AND DIPLOMATIC ACTIVITIES	
Karina Vamling	115
Maria Anholm in Georgia and her book “I Gogs och Magogs land“ (1895)	
Карина Вамлинг	118
МАРИЯ АНХОЛЬМ В ГРУЗИИ И ЕЁ КНИГА «В СТРАНЕ ГОГА И МАГОГА» (1895)	
Зангиева Зарема Н.	119
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ ПАРЕМИЙ О ЗДОРОВЬЕ КАК ЦЕННОСТИ	
Zangieva Zarema N.	124
COMPARATIVE LINGUOCULTUROLOGICAL ANALYSIS OF ENGLISH AND RUSSIAN PAREMIAS ABOUT HEALTH AS A VALUE	
Зангиева Зарема Н., Беслекоева Зарема Р., Хомерики Магдалена С.	125
ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ЭЛЕМЕНТАМ КУЛЬТУРЫ ИНОЯЗЫЧНОЙ РЕЧИ	
Zangieva Zarema N., Beslekoeva Zarema R., Khomeriki Magdalina S.	129
PROBLEMS OF TEACHING ELEMENTS OF CULTURE OF FOREIGN LANGUAGE SPEECH	
თამარ ზიგერ-პოპიაშვილი	130
გერმანულის სწავლების მეთოდოლოგიური თავისებურებები	
Tamar Sieger-Popiashvili	134
THE METHODOLOGICAL PECULIARITIES OF TEACHING GERMAN	
ნინა ზიგერი	135
გერმანიის გაერთიანება და მისი თანმხლები პროცესების დინამიკა	
Nina Sieger	138
GERMAN UNIFICATION AND THE DYNAMICS OF ITS ACCOMPANYING PROCESSES	
Тадтаева Анжелика В.	139
МУЛЬТИЛИНГВИЗМ КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ	
Tadtaeva Angelika V.	142
MULTILINGUISM AS ONE OF THE INTERCULTURAL COMMUNICATION WAY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND INTERNATIONALIZATION	
ლერი თავაძე	143
დავით სოსლანის სოციალურ-პოლიტიკური სტატუსი საქართველოში	
Leri Tavadze	146
POLITICAL AND SOCIAL STATUS OF DAVIT SOSLAN IN GEORGIA	
Капланова Аминат И.	146
«ОБРАЗ И КУЛЬТ КОНЯ В НОГАЙСКОЙ ПАРЕМИИ И НЕКОТОРЫЕ ПАРАЛЛЕЛИ ИЗ ГРУЗИНСКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ»	
Kaplanova Aminat I.	153
«THE IMAGE AND CULT OF THE HORSE IN THE NOGAI PAREMIA AND SOME PARALLELS FROM GEORGIAN FOLKLORE»	

Кайтова Ирина А.	154
ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНО-НАЦИОНАЛЬНОЙ КАРТИНЫ МИРА	
Kaitova Irina A.	156
LANGUAGE AS A MEANS OF FORMING ETHNO-NATIONAL PICTURE OF THE WORLD	
ნათია კენტჩიაშვილი	156
ქართული ორატორული ნიმუშების საკითხისათვის „ქართლის ცხოვრებაში“	
Natia Kentchiashvili,	164
FOR THE ISSUE OF THE GEORGIAN ORATORY SAMPLES IN „ A HISTORY OF GEORGIA“	
ჯონი კვიციანი	164
კავკასიის ხალხთა ისტორიის კვლევის მეთოდოლოგიისათვის	
Joni Kvitsiani	167
FOR THE RESEARCH METHODOLOGY OF THE HISTORY OF THE PEOPLES OF THE CAUCASUS	
მარიამ კობერიძე	168
გლობალიზაციის ზოგი პრობლემური საკითხი და მთარგმნელობითი მუშაობის პრინციპები ნიკო ჩუბინაშვილის ლექსიკონში	
Mariam Koberidze	170
SOME PROBLEMATIC ISSUES OF GLOBALIZATION AND PRINCIPLES OF TRANSLATION WORK IN THE DICTIONARY OF NIKO CHUBINASHVILI	
Кокоева Лаура А.	171
РЕШАЮЩИЙ ВКЛАД НАРОДОВ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА В БИТВЕ ЗА КАВКАЗ	
Kokoeva Laura A.	173
DECISIVE CONTRIBUTOR TO THE NORTH CAUCASUS IN THE BATTLE OF THE CAUCASUS	
Корнаева Татьяна Л.	174
МАСТЕРСКАЯ “ ВСЯ ЖИЗНЬ В ИСКУССТВЕ. М. КЕЛЕХСАЕВ КАК ТЕАТРАЛЬНЫЙ ХУДОЖНИК»	
Kornaeva Tatyana L.,	176
«ALL LIFE IS IN ART. MAGREZ KELEKHSAEV AS A THEATRE DESIGNER»	
Кцоева Жана Н.	178
МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ПОДРОСТКОВОЙ СРЕДЕ	
Ktsoeva Zhana	180
INTERETHNIC RELATIONS IN A TEENAGE ENVIRONMENT	
Мамчуева Фатима О	181
ГРУЗИНСКАЯ ПРОЗА НА СЦЕНЕ КАРАЧАЕВСКОГО ДРАМАТИЧЕСКОГО ТЕАТРА	
Mamchueva F.O.	185
GEORGIAN PROSE ON THE STAGE OF THE KARACHAEV DRAMA THEATER	

Ленчина Мирослава Р.	186
РОЛЬ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГА В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ	
Lenchina Miloslava R.	188
THE ROLE OF THE TEACHER'S SPEECH COMPETENCE IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS	
Мардеян Ноэми А.	189
РОССИЙСКО-ГРУЗИНСКИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ В КОНТЕКСТЕ ПАНДЕМИИ	
Mardeyan Noemi A.	191
RUSSIAN-GEORGIAN ECONOMIC INTERESTS IN THE CONTEXT OF THE PANDEMIC	
Маллаева Зулайхат М.	192
СЛЕНГИЗМЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ОЦЕНКУ СИТУАЦИИ, В РЕЧИ БИЛИНГВАЛЬНОЙ ДАГЕСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ	
Mallaeva Z. M.	195
PECULIARITIES OF BILINGUAL YOUTH SLANG IN DAGHESTAN	
ხვთისო მამისიმედიშვილი	195
ქართული მოტივები ოსურ ლიტერატურაში	
Khvtiso Mamisimedishvili	202
GEORGIAN MOTIFS IN OSSETIAN LITERATURE	
ნანა მაჭავარიანი	203
ერთი სართო იბერიულ-კავკასიური ძირის მძინე სამეურნეო ტერმინის წარმომავლობისათვის	
Nana Machavariani	205
ON THE ORIGIN OF AN AGRICULTURAL TERM WITH THE COMMON IBERO-CAUCASIAN ROOT ABKHAZIAN AKHULA „MILL FUNNEL“	
Михаил Махарадзе	205
ИССЛЕДОВАНИЯ ОТАРА ДЖИОТИ В ФИЛОСОФИИ КУЛЬТУРЫ	
Mikheil Makharadze	211
OTAR JIOT'S STUDIES IN PHILOSOPHY OF CULTURE	
ალექსანდრე მღებრიშვილი	212
საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის თვითმმართველობაში ეთნიკურ უმცირესობათა მაღალი ჩართულობის უზრუნველყოფის პოლიტიკური ნება და ე.წ. ოსეთის ეროვნული საბჭო 1918-1921 წლების ცხინვალის რეგიონში	
Aleksandre Mgebrishvili	219
POLITICAL WILL TO ENSURE HIGH INVOLVEMENT OF ETHNIC MINORITIES IN THE SELF-GOVERNMENT OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA AND THE SO-CALLED OSSETIAN NATIONAL COUNCIL IN THE TSKHINV ALI REGION OF 1918-1921	
Плиева Маргарита Г.	220
ОБРАЗ И. Г. ЯЛГУЗИДЗЕ И ГЕРОЕВ «ПОЭМЫ ОБ АЛГУЗЕ» В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ	
Plieva Margarita G.	223
THE IMAGE OF I. G. YALGUZIDZE AND THE HEROES OF THE „POEM ABOUT ALGUZ“ IN THE VISUAL ARTS	

ნინო პოპიაშვილი	223
ოსური ენის სწავლება სკოლაში: ენის სტატუსი და სწავლების თავისებურებები	
Nino Popiashvili	226
TEACHING THE OSSETIAN LANGUAGE IN SCHOOL: LANGUAGE STATUS AND TEACHING PECULIARITIES	
Пухаев А. М., Кулова З. Ю.	227
МОДЕЛИРОВАНИЕ РЯДА ДИНАМИКИ ЧИСЛА ЗАРАЗИВШИХСЯ И ВЫЗДОРОВЕВШИХ ОТ КОРОНАВИРУСНОЙ ИНФЕКЦИИ ПО РСО-АЛАНИЯ	
Pukhaev A. M., Kulova Z. IU.	230
SIMULATION OF A NUMBER OF DYNAMICS OF THE NUMBER OF INFECTED AND RECOVERED FROM CORONAVIRAL INFECTION BY RSO-ALANIA	
ალექსანდრე რუსეცკი	231
“ცხინვალის კრიზისის“ კოგნიტიური ტრანსფორმაცია მეტაკოგნიტიური მართვის თეორიის ჭრილში“	
Alexander Rusetsky	236
"POSITIVE TRANSFORMATION OF THE TSKHINVALI CRISIS IN THE CONTEXT OF METACOGNITIVE MANAGEMENT THEORY“	
ნინო რუხაძე	237
ზმნური ფუძეთმნადობის ზოგიერთი საკითხი უდიური ენაში	
Nino Rukhadze	239
SOME ISSUES OF VERB CONJUGATION IN THE UDI LANGUAGE	
ირინე საგანელიძე	239
ქართულ-ოსური შემოქმედებითი თანამშრომლობა ფილმების – „ფატიმასა“ და „ჩერმენის“ მიხედვით	
Irine Saganelidze	246
GEORGIAN-OSETIAN CREATIVE COLLABORATION ACCORDING TO MOVIES „FATIMA“ AND „CHERMEN“	
ლელა სარალიძე	247
გიორგი გაგლოევი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების წევრი	
Lela Saralidze	249
GIORGI GAGLOEV MEMBER OF THE CONSTITUENT ASSEMBLY OF THE DEMOCRATIC REPUBLIC OF GEORGIA	
ქეთევან სიხარულიძე	250
ოჯახის მფარველის სახეობრივი და ფუნქციური გააზრება ქართული და ოსური მასალების მიხედვით	
Ketevan Sikharulidze	253
IMAGINATIVE AND FUNCTIONAL UNDERSTANDING OF THE FAMILY PATRON ACCORDING TO GEORGIAN AND OSSETIAN MATERIALS	
გიორგი სოსიაშვილი	254
“ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგმნელი მარიამ პრიტივიცი და ჟურნალისტის ოჯახი	
Giorgi Sosiashvili	258
THE GERMAN TRANSLATOR OF <i>THE KNIGHT IN THE PANTHER'S SKIN</i> MARIA PRITWITZ AND THE JURULI FAMILY	

Сугаров Давид А.	258
РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ВО ВЛАДИКАВКАЗЕ И ТБИЛИСИ КАК ФАКТОР ИХ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОГО ФОРМИРОВАНИЯ: XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА*	
Sugarov David A.	267
INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN VLADIKAVKAZ AND TBILISI AS A FACTOR OF THEIR URBAN DEVELOPMENT: XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES	
Татарова Самира А.	268
ПОЛИТИКА РОССИИ НА КАВКАЗЕ В 20-Е ГОДЫ XVIII В.	
Tatarova Samira A.	272
RUSSIA'S POLICY IN THE CAUCASUS IN THE 20S OF THE 18TH CENTURY	
Тенгизова Ларьяна А.	272
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЕВЕРОКАВКАЗСКИХ ДЕПУТАТОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДУМЫ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ	
Tengizova Laryana A.	275
THE NATIONAL QUESTION IN THE ACTIVITIES OF THE NORTH CAUCASIAN DEPUTIES OF THE STATE DUMA OF THE RUSSIAN EMPIRE	
Vittorio S. Tomelleri	276
ON THE LATINIZATION OF OSSETIAN VIEWED FROM INSIDE AND OUTSIDE	
Витторио С. Томеллери	282
О ЛАТИНИЗАЦИИ ОСЕТИНСКОГО ЯЗЫКА ВНУТРИ И СНАРУЖИ	
ნათია ტყემალაძე	282
ანტონიმთა ტიპები ქართულში	
Natia Tkemaladze	286
ANTONYM TYPES IN GEORGIAN	
Фидарова Рима Я.	286
РОЛЬ И. ЯЛГУЗИДЗЕ В КУЛЬТУРНОМ СОЗНАНИИ ОСЕТИН	
Fidarova Rima J.	288
THE ROLE OF I. YALGUZIDZE IN THE CULTURAL CONSCIOUSNESS OF OSSETIANS	
შორენა შავრეშიანი	289
ისტორიული ნარატივი და მატერიალურ-ეგზისტენციალური პრობლემები აკა მორჩილაძის „ვალიაშვილის ქუჩის ძაღლებში“	
Shorena Shavreshiani	293
HISTORICAL NARRATIVE AND MATERIAL-EXISTENTIAL PROBLEMS IN AKA MORCHILADZE'S „PALIASHVILI STREET DOGS“	
ნატო შავრეშიანი	294
რამდენიმე დამოკიდებული წინადადებათა სინთაქსური წინადადება სვანურში	
Nato Shavreshiani	299
SOME SUBORDINATE CLAUSE HYPOTACTIC SENTENCES IN SVAN	
Tsoriti Emine Şahingöz	300
ANATOLIAN OSSETIC – AN OVERVIEW	
Цорити Эмине Шахингез	306
АНАТОЛИЙСКИЙ ОСЕТИНСКИЙ – ОБЗОР	

რუსუდან ჩოლოყაშვილი	306
ნოველისტური ზღაპრის მითოსური ფესვები	
Rusudan Cholokhashvili	314
THE MYTHICAL ROOTS OF THE NOVELIST TALE	
Merab Chukhua	315
ON THE GENEALOGICAL CLASSIFICATION OF THE BASQUE LANGUAGE	
მერაბ ჩუხუა	319
ოსური რჩხეს / რწხეს „ჯაჭვი“ სიტყვის მნიშვნელობისათვის რ -> ღ ისტორიულ პროცესთან დაკავშირებით იპერიულ-კავკასიურ ენებში	
Целоева Дана А.	320
ДИАЛОГ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ ОБУЧАЮЩИХСЯ	
Tseloeva Dana A.	323
DIALOGUE AS A MEANS OF STUDENT`S SPEECH CULTURE FORMATION	
ზაზა ცოტნიაშვილი	324
ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის დუზინფორმაციული ინტერპრეტაცია	
Zaza Tsotniashvili	326
A MISINFORMATION INTERPRETATION OF THE KUCHUK-KAINARJI TRUCE	
მონაზონი იოანე (მამუკა) ცუხიშვილი	327
საჩხერის კულტურულ-საბანმანათლებლო ისტორიის წარსულიდან	
Monk Ioane (Mamuka) Tsukhishvili	336
FROM THE PAST OF SACHKHERE CULTURAL-EDUCATIONAL HISTORY	
Дзидзоева София М.	337
ОСЕТИНСКИЙ ФОЛЬКЛОР КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА К НРАВСТВЕННЫМ НОРМАМ ПОВЕДЕНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ	
Dzidzoeva Sofia M.	342
OSSETIAN FOLKLORE AS A MEANS OF FORMING A COGNITIVE INTEREST IN MORAL NORMS OF BEHAVIOR IN PRESCHOOLERS	
Дзидзоева София М.	343
ПРОБЛЕМА РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ В УСЛОВИЯХ ДВУЯЗЫЧИЯ	
Dzidzoeva Sofia M.	349
THE PROBLEM OF PRESCHOOLERS` SPEECH DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF BILINGUALISM	
სოფიკო ჭაავა	350
ცხინვალის პედაგოგიური ინსტიტუტის ფუნქციონირება და ენობრივი ასპექტები	
Sofiko Tchaava	357
FUNCTIONING AND LINGUISTIC ASPECTS OF THE TSKHINVALI PEDAGOGICAL INSTITUTE	
Гванца Чантурия, Хатиа Хатиашвили	357
ВИЗУАЛИЗАЦИЯ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ И СРЕДЕ ОРИЕНТИРОВАННОЙ НА СТУДЕНТА	
Gvantsa Tchanturia, Khatia Khatiashvili	360
VISUALIZATION AND DEVELOPMENT OF STUDENT- CENTERED LANGUAGE LEARNING ENVIRONMENT	

Хайбулаева Мадина М.	361
КОННОТАТИВНЫЕ ОТТЕНКИ НАИБОЛЕЕ ЧАСТОТНЫХ СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, АКТУАЛИЗИРУЮЩИХ ЛИЧНОСТНЫЕ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕКА	
Khaibulaeva Madina M.	362
CONNOTATIVE SHADES OF THE MOST FREQUENT SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS THAT ACTUALIZE THE PERSONAL QUALITIES OF A PERSON	
Халидова Рашидат Ш.	363
К ВОПРОСУ О СТАТУСЕ ЛОКАТИВНЫХ ПАДЕЖЕЙ АНДИЙСКИХ ЯЗЫКОВ	
Khalidova Rashidat Sh.	365
ON THE STATUS OF THE LOCATIVE CASES IN ANDI LANGUAGES	
მეკა ხანგოშვილი,	366
პანკისის ხეობაში ოსების დასახლების ისტორიისათვის	
Meka Khangoshvili,	370
FOR THE HISTORY OF OSSETIAN PEOPLE SETTLEMENT IN PANKISI VALLEY	
თამარ ხიზანიშვილი	371
სასცენო ქცევის მნიშვნელობა თანამედროვე თეატრში (შესავალი)	
Tamar Khizanishvili	382
AN IMPORTANCE OF SCENE ACTION IN THE MODERN THEATER Abstract	
ნიკო ჯავახიშვილი	382
ოსები საქართველოს სამეფო დროის ქვეშ (XVIII-XIX საუკუნეები)	
Niko Javakhishvili	393
THE OSSETIANS UNDER THE BANNER OF THE KINGDOM OF GEORGIA (18 TH -19 TH CENTURIES)	
მარიკა ჯიქია	394
თურქული წარმომავლობის <i>იალღუზი</i> ქართულსა და ოსურ ისტორიულ ანთროპონიმიაში	
Marika Jikia	397
<i>JALGHUZ</i> OF TURKISH ORIGIN IN GEORGIAN AND OSSETIAN HISTORICAL ANTHROPONYMS	

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0186, ა. პოლიბაოვსკაიას №4. ☎: 5(99) 33 52 02, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversal@gmail.com